

EL REGIMENT DE PRINCEPS DE GIL DE
ROMA TRADUÏT PER ARNAU
ESTANYOL. TRADICIÓ MANUSCRITA I
EDICIÓ CRÍTICA

Josep-Andreu Pérez i Mingorance

V. I

Director: Dr. Jesús Alturo i Perucho

Doctorand: Josep-Andreu Pérez i Mingorance

Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat

Mitjana

Facultat de Filosofia i Lletres

Universitat Autònoma de Barcelona

ÍNDIX

AGRAÏMENTS	IV
INTRODUCCIÓ.....	VII
1. L' AUTOR I L'OBRA.....	XII
1.1. GIL DE ROMA: BIOGRAFIA I PERSONALITAT	XII
2. EL REGIMENT DELS PRÍnceps DE GIL DE ROMA: L'OBRA EN LLATÍ. L'ARGUMENT	XX
3. LES TRADUCCIONS DE L'OBRA DE REGIMINE PRINCIPUM I ELS MANUSCRITS.....	XXX
4. LES EDICIONS DE L'OBRA DE REGIMINE PRINCIPUM	XXXVI
5. LA TRADUCCIÓ CATALANA DEL REGIMENT DELS PRÍnceps DE GIL DE ROMA	XXXIX
5.1. MOTIVACIONS SOCIOCULTURALS DE LA TRADUCCIÓ AL CATALÀ DEL REGIMENT DELS PRÍnceps	XLIII
5.2. ARNAU ESTANYOL, TRADUCTOR DE L'OBRA DE REGIMINE PRINCIPUM AL CATALÀ.....	L
6. LA TRADICIÓ MANUSCRITA DEL REGIMENT DELS PRÍnceps	LXIII
6.1. MANUSCRITS CITATS QUE NO HAN ARRIBAT ALS NOSTRES DIES	LXIV
6.2. ELS MANUSCRITS	LXVII
6.2.1. Manuscrit E. Biblioteca de San Lorenzo del Escorial, l'Escorial, manuscrit R.I.8.....	LXIX
6.2.2. Manuscrit G. Biblioteca del Seminari, Girona, manuscrit 10	LXXIV
6.2.3. Manuscrit B. Biblioteca de Catalunya, Barcelona, manuscrit 739	LXXIX
8. LA LLENGUA: ESTIL	LXXXVII
9. LA NOSTRA EDICIÓ	XCv
BIBLIOGRAFIA.....	XCvII

AGRAÏMENTS

Tot treball d'investigació ha de tenir un apartat d'agraïments per les facilitats que s'han donat per a dur-lo a terme, algunes de les quals han permès de superar els problemes que s'anaven plantejant. No serà diferent en el nostre treball, ni volem que es tracti d'un acte més de cortesia; els agraïments que manifestem són sincers i sentits.

En primer lloc, vull donar les gràcies a Xavi Giménez, que en tot el temps que ha durat aquest treball ha posat al meu abast els seus coneixements informàtics per fer-lo possible amb la millor maquinària tècnica. A ell li dec la bona edició de l'estudi i la facilitat d'accedir a totes les xarxes que he utilitzat, a saber fer un bon ús de les biblioteques i dels seus recursos. També li agraeixo el suport moral i l'estímul constant que m'ha brindat, àdhuc quan el meu mal geni no sabia explicar què era el que feia i estudiava, i això ha fet possible que els moments més durs d'aquesta tasca, sempre feixuga per les circumstàncies adverses que moltes vegades l'han acompanyat, no ho fossin tant. Li dedico, doncs, aquest treball.

Dels possibles errors i encerts del present estudi només jo – permeteu-me que continuï emprant la primera persona del singular: es tracta d'assumir responsabilitats— en responc, malgrat els suggeriments i les correccions del professor Jesús Altura i Perucho, molts dels quals he seguit en elaborar-lo. L'única responsabilitat que li atribueixo, a ell, que fou el qui em va proposar de fer-ne la tesi doctoral, així com també al seu mestre, el professor Manuel Mundo i Marcet, ja traspassat, és que el meu interès per les anomenades «ciències i tècniques historiogràfiques» i l'«edició textual» hagi augmentat dia rere dia. Li dec, per tant, aquest estudi.

No podria deixar d'esmentar en aquest apartat d'agraïments,

encara que sigui molt breument, les persones que, d'una manera o altra, han fet possible el present treball: el director de la Real Biblioteca de San Lorenzo del Escorial, on hi ha un dels manuscrits, José Luís del Valle Merino (OSA) i, evidentment, el ja traspasat Teodoro Alonso Turienzo (OSA), sempre tan amables i disposats a ajudar-me; el personal de la Biblioteca de Catalunya, molt especialment les bibliotecàries de la Sala de Reserves, sempre amatents a les meves demandes; el de la Biblioteca del Seminari de Girona, amb el seu director, mossèn Joan Naspleda, i Albert Serrat, bibliotecari atent i pacient amb mi en tota la qüestió dels registres notariais. També resto especialment agraït als membres de la Biblioteca de Lletres i del Servei de Préstec Interbibliotecari de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat Autònoma de Barcelona i als membres del Departament de Filologia Catalana, la meva casa mare, que es van interessar per aquest tema i que tant m'encoratjaren a desenvolupar-lo: Gemma Rigau, Lola Badia (avui a la Universitat de Barcelona), Anna Bartra i Manel Jorba. I vull ser especialment agraït, molt agraït, envers el Dr. Alberto Blecua, pacient i meravellós mestre de crítica textual i amb una gran cultura, a qui dono les gràcies pels consells, la crida a la brevetat i els bons moments que m'ha regalat.

Haig d'agrair, amb especial esment, el titànic esforç de cercar la correcció i adaptació idònia d'un text medieval a Màriam Serrà, la qual ha suportat estoicament totes les meves demandes i dubitacions, i ha vigilat curosament la bona exposició i la correcció lingüística i estilística del contingut. Gràcies, Màriam.

Finalment vull agrair el suport i l'interès mostrat per les persones –familiars i amics– que, tot i no entendre molt sovint què significa realment la tasca investigadora a la universitat, en algun moment han pensat que valia la pena aquest esforç; en especial a Rubén Tosoni, magnífic conversador i bon coneixedor de l'art, la literatura i el món clàssic.

A Xavier

INTRODUCCIÓ

El *Regiment dels prínceps*, de Gil de Roma, no ha estat mai gaire estudiat. L'extensió del text i el fet de no pertànyer a l'àmbit de la teologia, matèria predilecta del autor, va fer que els teòlegs no el consideressin i els estudis literaris tampoc. Malgrat aquest aparent desinterès, el text de Gil de Roma ha anat despertant l'atenció. Nosaltres afrontem l'edició textual de la traducció catalana del *Regiment dels prínceps*, del segle XIV, de notable tradició i que gaudí de gran difusió en el nostre entorn.

Pel que fa a l'autor, ens movem en la dificultat de la filiació familiar de Gil de Roma¹, però procurarem ésser tan concrets com puguem, d'aclarir-ne algun detall, per bé que no és el tema principal d'aquest treball. El *Regiment dels prínceps*, com a obra educativa, la seva funció bàsica i clara, l'educació del príncep, és l'altre tema que resta obert. Reconeixem l'atracció que com a educadors suscita aquesta part; hi anirem fent referències, però aquest no és un estudi per a la pedagogia egidiana, malgrat que no el descartem en el futur.

Sobre el traductor del text al català, Arnau Estanyol, creiem que aquesta vegada en clarificarem l'adscripció, tant en el temps com en l'espai, sense deixar-lo en la mera referència al manuscrit de l'Escorial. Estanyol fou un religiós carmelità amb una bona formació, que passà el temps entre l'Estudi Generals de Girona i el de Lleida, un home d'església i de lletres.

---

¹ Malgrat que la GEC introdueix Gil de Roma com a Egidio Romano, utilitzarem sempre la denominació Gil de Roma, nom amb què es coneix en la tradició catalana i la forma més usual en documents i manuscrits en català. També és conegut amb el nom d'Egidio Colonna, que no s'ha de confondre amb Guido delle Colonne, poeta.

El text del *Regiment dels prínceps* és obert a un gran nombre d'oportunitats en el vessant purament educatiu. El *Regiment dels prínceps* va ser escrit amb la intenció d'educar un príncep, concretament el fill de Felip III, dit *l'Ardit*, Felip, futur rei de França, dit *el Bell*, i probablement amb una intenció encara més concreta: ensenyar els principis elementals de la seva època (la monàstica, l'economia i la política), com havia de conèixer un príncep del seu temps. Malgrat tot, Gil de Roma traspasa aquests tres punts tan bàsics en l'educació del seu temps i, sense pretendre-ho, s'acosta a coses que sorprenen, fent discursos sobre el caràcter del príncep amb la intenció d'aprofundir en la psicologia humana, que l'aproximarien a visions més aviat pròpies de les tendències educatives de segles venidors. En els capítols de la tercera partida del primer llibre, on parla de l'educació dels infants i de les dones, o en la primera partida del tercer llibre, malgrat que no estem d'acord amb la seva visió patriarcal de la societat i de vegades, des del nostre punt de vista actual, limitadora i maldestra quant al sexe femení, però amb una visió més humanament propera d'allò a què el seu segle ens té acostumats i amb aquella comprensió que desperta un personatge quan s'estudia durant tant de temps, hem de dir que té una certa mesura en la seva perspectiva de les coses mundanes, que, tot i no ser ni de bon tros la d'un home modern, l'ajuden a tenir en compte les persones i, des de la seva visió del món, la companya, la muller, del príncep.

Tanmateix, no volem ser excessivament romàntics. El *Regiment* aborda un tema fonamental, que és el poder del rei. El poder del rei, per a Gil de Roma, no està deslligat de la seva essència divina. Quin és el poder per sobre del poder?: El rei, el Papa? Gil de Roma no enfronta

aquests dos poders; el rei, d'alguna manera, és supeditat al Papa, al poder diví; de fet, el domini del rei s'enfronta a aquesta idea, que Colonna només pot justificar individualitzant el naixement del rei. En l'orientació del destí que diu Gianluca Briguglia², Gil de Roma crea un concepte nou: l'encarnació, o reencarnació, en un destí universal. Tot plegat és una llarga dissertació intel·lectual sobre l'ontologia de Plató en oposició a Agustí d'Hipona: esperit i matèria, escriptura i esperit, visible i invisible, ànima i cos...; tots els poders es reconeixen en un sol agent, que és Déu; una idea que, com sabem, també va prendre Francesc Eiximenis.

Malgrat tot, Gil de Roma té una dimensió humana que no és fàcil de trobar en el món medieval, i tampoc en ell mateix, que en altres obres no és gens compassiu ni caritatiu envers el sexe contrari. Val a dir que no el podríem catalogar de «feminista», ni de bon tros –sap molt bé quin és el paper de cadascú en la seva societat–, però sí que té una perspectiva diferent quant a l'educació dels qui són a prop del príncep: creu en la condició humana de les dones i veu com a persones en formació els infants, no deixa a la casualitat l'educació de les noies i no dóna llibertat absoluta a la dels nois. Alguna cosa, doncs, és diferent. No sabem fins a quin punt havia llegit altres sofistes –i no solament Al-Farabi– o si senzillament tenia una intuïció natural molt forta; tots coneixem el seu tractat *Errorēs philosophorum*³, el qual demostra que té un bon coneixement de la filosofia en el món àrab; hi ha parts del present llibre que semblen clarament influenciades per

---

² Egidio Romano [cat. 1243-1316] - Jean de Paris [cat. 1269-1306], *Il potere del re e il potere del papa : due trattati medievali* / Giovanni Quidort di Parigi, Egidio Romano; a cura di Gianluca Briguglia, Gènova, Milà, Marietti 1820, 2009.

³ Gil de Roma (Egidio Romano), *Los errores de los filósofos, traducción del texto latino, introducción y notas de Rafael Ramón Guerrero*, Ed. Trotta, Madrid 2012.

aquestes idees a la llum de les qual s'haurien de llegir, i que no deixarem de banda en el futur.

De vegades les descripcions del nostre autor respecte al caràcter ens aproximen a les teories dels sofistes, que tan ressò tenen en la psicologia del caràcter actual. Així, parla d'Al-Farabi, el primer sofista conegut a l'Occident, i ens preguntem si el nostre erudit no devia conèixer més que no pensem aquests corrents, la psicologia del caràcter. És evident que un expert en el tema també ens diria que els sofistes recullen tota la tradició aristotèlica del seu moment; per tant, dir que Gil de Roma coincidiria únicament amb el filòsof com a seguidor seu no és pas una idea del tot equivocada; de fet, Aristòtil és el gran definidor del caràcter a l'Occident. A hores d'ara no tenim documentació a l'abast per a saber-ho i analitzar-ho; ens caldria molt temps i molt espai, però hem de dir que el text, després d'haver-lo enllestit, se'ns presenta amb nova llum i el mirem amb uns ulls diferents.

Sabem molt bé que aquí no s'acaba res; si de cas, comença. Encetem una nova via de coneixement per al futur que no pensem abandonar per dos motius molt simples: l'amor a l'educació i el compromís de continuar examinant una obra tan poc treballada.

Què fascinà Jaume d'Urgell i altres prínceps del seu temps perquè aquesta obra tingués tanta difusió? Probablement el títol mateix –un regiment de prínceps devia captivar tota la noblesa de l'època– i, naturalment, com diu Lambertini⁴, els treballs de Gil de Roma. Aquest

---

⁴ LAMBERTINI, R. *La monarchia prima della Monarchia: le ragioni del regnum nella ricezione medievale di Aristotele*, in *Pour Dante. Travaux du Centre d'Études Supérieures de la Renaissance autour de Dante (1993-1998)*, ed. B. Pinchard - C. Trottmann, París, Champion, 2001, p. 39-75.

ja deixa veure aquell absolutisme incipient de la monarquia francesa anterior al segle XV, i això els havia d'enlluernar.

Hi ha una part al final de l'obra que encara no s'ha investigat amb seriositat; ara bé, no és un tema d'edició, sinó d'opinió, i com a tal el veurem en altres treballs.

1. L' AUTOR I L'OBRA

1.1. GIL DE ROMA: BIOGRAFIA I PERSONALITAT

Gil de Roma nasqué a Roma l'any 1247, en el si de la família Colonna⁵. Fou educat en els hàbits de l'alta societat de l'època. A onze anys ingressà a l'orde dels Pares Eremites de Sant Agustí, com a novici, al monestir de Santa Maria del Popolo de Roma⁶. El monestir continua al mateix lloc, a la *piazza del Popolo*, amb renovacions arquitectòniques que han fet d'aquest un indret bellíssim, amb pintures de Caravaggio o Raffael i aportacions arquitectòniques que van del llombard al barroc, demostrant així el poder de l'orde on va entrar el jove Colonna i on romangué durant uns dos anys⁷.

Els agustinians s'instal·len a París l'any 1259⁸, quan Gil de Roma té dotze anys. Ell mateix diu en el testament

---

⁵ Alguns documents contemporanis de procedència diversa no donen aquest nom a Gil de Roma. L'agustinia Jourdain DE SAXE és el qui per primera vegada l'anomena així en *Vitas Fratrum*. Mirant algunes genealogies de l'època, sembla que era nebot de Giovanni, senador, i, per tant, besnét d'Oddo Colonna, i que va tenir dos germans: Giacommo Colonna, que sostingué una llarga lluita contra Bonifaci VIII, i Giovanni, marquès d'Aconna. Però la informació documental sobre la família és complexa en aquesta època i, a més, hem de recordar la destrucció dels arxius familiars per part de Bonifaci VIII en assolir Palestrina, feu dels Colonna. Ferdinando Gregorovius (cf. *Storia della città di Roma nel Medioevo*, reeditada a cura de Luigi Trompeo, Gherardo Casini Editore, Brughiero, Milà 1988), dedica tot un apartat a la família Colonna, on explica la destrucció dels arxius familiars i de les seves propietats. Curiosament tampoc no sap emparentar Gil amb ningú de la família. Hi ha també una plana web sobre les esglésies romanes que dedica un espai a les famílies més importants de Roma i que l'inclou com un membre més de la família Colonna:

http://home.online.no/~cnyborg/fam_colonna.html.

El pare Arturo GARCÍA, en l'estudi «*La obra De Regimine Principum del Bto. Egidio de Roma y su traducción Castellana en los Codices Escorialenses*», (1930), Religión y Cultura (vol. 11) p. 361, parla de Coriolano, historiador romà que visqué cinquanta anys després que Gil de Roma; en el seu estudi a l'elogi de Gil de Roma diu: «*fratrem Egidium Romanum, de regione Columnae in primo loco ponimus*»; això significaria dir que pertanyia a qualsevol de les famílies que vivien en aquesta zona de Roma, dita així per trobar-s'hi la columna Antonia.

⁶MADONNET, P., O. P. (1910) «*La carrière scolaire de Gilles de Rome*» *Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques*» (vol. IV p. 481) suposa l'ingrés de Gil de Roma al convent dels agustinians de molt jove i dona com a data de la seva anada a París l'any de 1260; hem de suposar, per tant, que si entrà a *pueritia* al convent de Santa Maria del Popolo, devia tenir uns onze anys, com a mínim deu, i això devia ser l'any 1258-1259.

⁷ Al convent de Santa Maria del Popolo s'hi va allotjar Luter en la seva estada a Roma.

⁸ CHART. UNIV. PARIS, I, p. 405, núm. 358. L'acta d'adquisició de la primera casa dels frares agustinians és del desembre de 1259 (cf. Mandonnet, *op. cit.*).

(1315) que fou enviat a París *a pueritia*⁹. Probablement hi va anar entorn de 1260. L'hi envià el superior del seu orde, Climent d'Osimo, amb la intenció que cursés estudis de teologia a la Universitat de la Sorbona.

A París començà els estudis, uns estudis que, encara que no en tenim informació, van ser de ben segur els propis de l'ús escolar de l'època:

*Elles durent être conformes aux usages scolaires adoptés alors par les religieux qui étudiaient. D'abord une initiation superficielle au texte de la Bible, puis l'application à la logique et aux arts libéraux à l'intérieurs du convent. L'étudiant passait alors, pendant deux années, à l'audition du livre des Sentences, après quoi il suivait, pendant une durée plus ou moins longue, les leçons et les dispute d'un maître en théologie. Ces deux dernières études durent avoir lieu pour Gille, dans l'école d'un maître de la Faculté de théologie.*¹⁰

Els darrers tres anys en què Tomàs d'Aquino romangué a la Universitat de París, Gil de Roma va ser seguidor seu, un dels pocs deixebles de Tomàs d'Aquino que no venia de l'orde dels dominicans:

Nous savons d'une façon positive que Guilles fut l'étudiant de Thomas d'Aquin pendant le dernier séjour du saint à Paris (1269-1272) Un des biographes de saint Thomas, Guillaume de Tocco, parlant de l'opposition de Gilles de Rome à la condamnation de 1277, que nous retrouverons bientôt, nous apprend que le jeune Ermite de Saint Augustine fut l'auditeur de Thomas d'Aquin. Il l'aurait même été, d'après lui, pendant treize années: tredecim annis istum magistrum audeiverat. Mais il y a ici une erreur dans l'information de Guillaume de Tocco, ou dans l'édition du texte. C'est selon toute probabilité trois ans qu'il faut entendre, sinon il faudrait prétendre que Gilles a suivi

⁹ Chart. Univ. Paris, II, p. 12, núm. 716 (cf. Mandonnet, *op. cit.*).

¹⁰ MANDONNET, P. (1910), *op. cit.*, p. 482.

*Thomas d'Aquin en Italie et dans ses divers déplacements (1259-1269), ce qui paraît bien impossible et est contredit par le témoignage de Gilles dans son testament. Il s'y donne, ainsi que nous l'avons vu, comme élevé depuis sa jeunesse dans le couvent de Paris, ce qui implique un long séjour dans cette maison.*¹¹

No sempre d'acord amb el seu mestre, féu algunes modificacions als principis tomistes, seguint els seus propis criteris:

*Ces dernières années, on a tenté d'accentuer le thomisme de Gilles et la comparaison des deux éditions de Ueberweg est instructive à ce sujet. Nous croyons, pour notre part, que Mariani a raison de protester contre cette tendance: Gilles est beaucoup plus indépendant qu'on ne le dit communément: s'il fut l'élève de saint Thomas, et professa pour lui une estime extraordinaire, jamais il ne lui vint à l'esprit de s'inféoder à une école, fût-elle celle de son maître vénéré. L'éclectisme qu'on lui reproche à bon droit provient autant de l'indépendance de son caractère que de la tournure de son esprit trop critique et un peu inquiet.*¹²

No li fou dificultós d'obtenir a París el títol de doctor¹³. Fou el primer dels agustinians que aconseguia aquesta titulació a la universitat parisenca, fet remarcat per molts autors¹⁴:

*Gilles de Rome était le premier membre de l'ordre des Ermites de Sant-Augustin, en possession d'une culture académique.*¹⁵

Van ser famosos la lectura i el comentari sobre Aristòtil, *Les sentències* i *el Liber de Causis*, en els quals,

¹¹ MANDONNET, P. (1910), *op. cit.* p. 482-483.

¹² *Theoremata de esse et essentia. Texte précédée d'une introduction historique et critique par Edgar Hocedez.* Louvain: Museum Lessianum, 1930. xiv, 189 p., green buckram, ex libris (Museum Lessianum), p. 40.

¹³ Sobre la figura universitària de Gil de Roma, cf. BULAEUS, *Historia Universitatis Parisiensis*, p. 671, PRANTE, *Storia della logica in Occidente*, III, p. 257.

¹⁴ BULAEUS, *op. cit.*, PRANTE, *op. cit.*; U. Mariani (1927), *Scrittori politici agostini del sec. XIV*, Florència.

¹⁵ MANDONNET, P., O. P. (1910) *La carrière...*, *op. cit.* p. 491.

malgrat que es tracta d'una lectura pròpia i no sempre coincident amb la de Tomàs d'Aquino, no deixa d'estar dins els corrents aristotèlicotomistes del segle XIII.

El mes de maig de 1287 aconseguí l'honor, en el Capítol General dels Agustinians, a Florència, que tots els estudiants de l'orde acatessin els seus ensenyaments: les seves *opiniones, positiones et sententias scriptas et scribendas*.

Estudiosos com E. Lajard¹⁶ i Mattioli¹⁷ el consideren a partir d'aquell moment el fundador de l'escola teològica agustiniana. Al cap d'alguns anys, un altre capítol de l'orde celebrat a Roma al 1292, a Santa Maria del Popolo, el feia *unanimiter* general de l'orde¹⁸. No s'aturaren aquí els seus reconeixements públics, i el 25 d'abril de 1295 fou nomenat pel papa Bonifaci VIII arquebisbe de Bourges¹⁹. Aquest nomenament, segons alguns cronistes, com Coriolano, fa dubtar del seu parentiu amb la família Colonna, ja que és curiós que un membre de la poderosa família es declarés partidari del papa Bonifaci VIII; però no és l'únic; també ho fa Landolfo Colonna²⁰:

*Risoluto di soffocare con le armi lo scisma nel suo
germe, raccolse truppe e ne affidò il supremo comando a
Inghiramo di Bisanzio, condottiero dei fiorentini, ed a*

¹⁶ LAJARD, Erico, dins «Gilles de Rome», dins *Histoire littéraire de France*, vol. XXX, p. 421-22.

¹⁷ MATTIOLI, N. «Studio critico sopra Egidio Romano Colonna», *Antologia Agostiniana*, Roma 1896, p. 1 s.

¹⁸ La presència de Gil de Roma consta, almenys, en els capítols següents, les actes dels quals poden veure's en *Analecta Agustiniana* (vol. 2), Cap. Prov. a Perusa 1279; Cap. Prov. a Cora 1283; Cap. Gen. a Viterbo 1284; Cap. Prov. a Tuscanella 1285; Cap. Gen. a Ratisbona 1290, Cap. Gen. a Roma 1291 i Cap. Gen. a Roma 1292.

¹⁹ EUBEL, Conradum, *Hierarchia Catholica Medii Aevii : sive Summorum Pontificum, Cardinalium..., Bituricen, Bouges: «prom. sim. ad. Card. Aegidius (Colonna) O. E. S. A. prior. gener. 1295 Apr. 25 Bon VIII a. 1 ep. 70»*, p. 142. El seu antecessor és Simon de Beaulien, i, en ser aquest ascendit a cardenal, Gil de Roma el substitueix. En morir ell, és substituït per Raynaldus de la Bité.

²⁰ Si mirem les genealogies, Landolfo és germà de Giacomo i de Giovanni; podria ser, per tant, germà d'Egidio, cf. la nota 1.

*Landolfo Colonna, che, pur essendo fratello di Iacopo, era tratto da sete di vendetta a combattere contri i soui parenti.*²¹

Per consegüent, no tota la família va seguir Giacomo Colonna (mort el 1318) en les lluites contra Bonifaci VIII i Climent V. Gil de Roma es mantingué sempre fidel al Papa; ho demostra el seu *De Renuntiatione Papae*, fet amb la intenció de justificar l'abdicació de Celestí V i, consegüentment, la legitimitat de Bonifaci VIII, però sobretot el *De ecclesiastica sive de summi pontificis potestate*, en el qual sosté la superioritat del poder espiritual sobre el temporal²².

Gil de Roma va ser un home de pensament profund i d'esperit summament independent, que no es limità a seguir fidelment les ensenyances dels seus mestres, sinó que donà prioritat a la conquesta intel·ligent del pensament humà, malgrat que en algun moment se n'hagués de retractar:

Le thomisme de Guilles de Rome peut paraître quelquefois douteux, car il n'est pas toujours très cohérent avec lui-même. Nous l'avons entendu plus haut louer saint Thomas d'avoir professé, à peu de chose près, toujours les mêmes doctrines pendant sa carrière doctrinale, tandis que Gilles et ses contemporains abandonnaient aisément leurs premières positions. Notre auteur semble faire ici son examen de conscience à haute voix: il sent qu'il a lui-même varié. Il a subi tout d'abord cette première variation qui n'est que le progrès dans la science. Ses idées de jeunesse ont mûri. Malheureusement la rétraction de 1285 a amené, sur un certain nombre de points, des modifications doctrinales qui n'ont rien de spontané. De là certaines hésitations dont il est aisé de voir l'origine, mais qui, en somme, n'atteignent que quelques questions de détail sans changer le fond du système. Les dissonances doctrinales de

²¹ GREGOROVIVS, Ferdinando, *op. cit.*, vol V, p. 637-638.

²² Probablement aquest tractat, *De ecclesiastica sive de summa...*, serví al Papa Bonifaci VIII de base per a la seva butlla *Unam Sanctam*, amb la qual presenta similituds.

*Gilles d'avec saint Thomas purent toutefois suffisantes pour que quelques Frères Prêcheurs tentassent de le rectifier. Néanmoins Gilles demeure un réel Thomiste, un peu teinté d'éclectisme, mais souvent plus en apparence qu'en réalité.*²³

És evident, avui, la seva influència en l'Escola Agustinià²⁴ i la forta relació amb Tomàs d'Aquino i amb la implantació del sistema moral aristotèlic, que arribà a copiar, implantant tot el sistema tècnic d'aquest dins el pensament cristià. Amb Tomàs d'Aquino, com ja hem vist, tingué fortes discussions teològiques. Malgrat haver-ne estat deixeble, tenia les seves pròpies idees²⁵.

Gil de Roma no és tan sols un dels mestres i pensadors de l'escolàstica; des del punt de vista de l'escolàstica convergeix amb Tomàs d'Aquino, en el sentit que l'essència i l'existència són diferents; però hi divergeix en l'esquema metafísic²⁶.

²³ MANDONNET, P., (1910), *op. cit.* p. 498-499.

²⁴ «Tout d'abord, c'est la mesure étonnante prise par le chapitre général des Ermites de Saint-Agustin, tenu à Florence au mois de mai 1287. Voici ce décret dans sa teneur: "Parce que la doctrine de notre vénérable maître Gilles éclaire le monde entier, nous définissons et ordonnons qu'il soit inviolablement observé que tous les lecteurs et étudiants de notre ordre reçoivent et embrassent les opinions, positions et sentences écrites, ou à écrire, du dit maître, et qu'ils se constituent, avec toute la sollicitude dont ils seront capables, les défenseurs zélés de sa doctrine, afin qu'ils illuminés eux-mêmes, ils puissent illuminer les autres".». MANDONNET, P., O. P. (1910), *op. cit.* p. 494. El mateix text, extret de les actes del Capítol General a Florència, és utilitzat per MATTIOLI, en la versió llatina, en *Studio Critico sopra Egidio Romano*, p. 74.

²⁵ «Plus souvent encore Gilles, tout étant d'accord avec Thomas pour le fond de la question, combat les arguments du saint Docteur, ou le chicane sur ses expressions, et vraiment dans des termes peu respectueux qui devait scandaliser plus tard Denys le Chartreux. Rien dans ce commentaire qui décèle un disciple qui a pris Thomas pur maître et guide de sa pensée: mais plutôt Gilles s'y révèle comme un élève jaloux de sa liberté et désireux d'affirmer sa personnalité dans son commentaire sur le livre De Causis, a plusieurs reprises, Gilles réfute l'interprétation du Docteur angélique.» E. Hocedez, *Aegidi romani Theorema de Esse et Essentia*, 1930, Louvain, p.46 *op. cit.*

²⁶ «Gilles proteste énergiquement. Cet argument, qu'approuvait saint Thomas, lui paraît inadmissible, car il ne tend à rien moins qu'à démontrer l'éternité des essences séparées et leur absolue indestructibilité; ce qui, au reste, était l'intention de l'auteur du *de causis* et de *Proelus*. Du moment qu'on admet que la relation de dépendance se fonde immédiatement sur la forme, on ne peut échapper à la conclusion néfaste; aussi il ajoute: *In his verbis maxime latet venenum* (fol. 90 v. T). Il faut donné affirmer que cette relation se fonde non sur la forme, mais sur le composé d'essence et d'existence»:

«*Relatio ergo quam habet intelligentia [separata] ad primam causam tanquam ad suum productivum, non fundatur in ipsa forma secundum se, nec in ipso esse secundum se, sed fundatur in forma ut perficitur per esse et in esse ut perficit formam.*» (fol. 91 r. X). Aussi, conclut-il, quiconque n'admet pas la distinction réelle entre l'essence et l'existence ne peut sauvegarder ni la création, ni la possibilité d'annihilation pour substances séparées.» E. HOCEDEZ, *op. cit.* p. 47

Alguns seguidors del pensament de Gil de Roma foren B. Giacomo de Viterbo, Agostino Trionfo d'Ascona, Tomàs d'Estrasburg o Alfonso Vargas, entre d'altres.

Pels seus mèrits, Gil de Roma fou nomenat per Felip III *l'Ardit*, instructor de Felip *el Bell*; era l'any 1282²⁷. Per a Felip *el Bell* escriurà el *De Regimine Principum* i li dedicarà.

Gil de Roma visqué en una època plena de profundes discussions teològiques i intel·lectuals, de les quals els seus escrits són un viu testimoniatge. La importància de tot allò que va produir és evident si tenim en compte la gran quantitat de manuscrits que han arribat fins als nostres dies, tant de les obres en llatí com de les obres traduïdes a altres llengües europees.

La diversa obra llatina d'aquest autor s'ha conservat en còpies manuscrites arreu d'Europa, com els incunables, i evidentment no podem oblidar les edicions que se'n van fer fins al segle XIX. Actualment hi ha el meravellós treball de Concetta Luna, Francesco del Punta i Barbara Faes sobre els manuscrits existents a França, Itàlia i Alemanya – els ressenyem en la bibliografia– i l'intent de l'Institut de Recerca i Història dels Textos de París²⁸ de fer una edició crítica de tota la seva obra.

Els manuscrits anglesos són citats en el treball de Charles Briggs; els castellans, en el de María Jesús Díez Garretas, també en la bibliografia; malgrat tot, no podem dir gran cosa, en general, dels treballs fets sobre els manuscrits a les biblioteques hispanes; per això en

²⁷ Aquesta data consta en el manuscrit de Dole 156, que considerem la primera traducció francesa del *Regiment*, BRUNI, G., 1932, *op. cit.* p. 344.

²⁸ *Aegidii Romani opera omnia. I. Catalogo dei manoscritti (Firenze)*, L. OLSCHKI, 1987-1990 (*Unione Accademica Nazionale, Corpus philosophorum medii aevi. Studi e Testi V-VIII*). La resta dels volums són ressenyats en la bibliografia.

l'apartat sobre els manuscrits els esmentem extensament. Evidentment cal dir que, malgrat tot, no hi ha cap edició moderna del text del *Regiment dels prínceps*. Del que hi ha escrit, poc però original, en parlarem més endavant.

2. EL REGIMENT DELS PRÍNCEPS DE GIL DE ROMA: L'OBRA EN LLATÍ. L'ARGUMENT

El tractat *Regiment dels prínceps*, probablement l'obra més coneguda de Gil de Roma, és a l'abast de tothom, malgrat que no és gaire encertat respecte als manuscrits catalans i els castellans de Boffito²⁹, on d'una manera detallada ens descriu manuscrits, incunables i edicions de Gil de Roma. La informació és molt completa, a pesar del temps transcorregut. És molt útil i està ben documentat, tot i de les mancances d'alguns manuscrits conservats en biblioteques peninsulars, tant en llatí com en altres llengües. Esperem que el catàleg en procés d'elaboració a París sigui molt més complet.

G. Bruni va fer el catàleg de manuscrits llatins conservats a la Biblioteca Vaticana³⁰ i en algunes altres d'Itàlia. És també una obra molt reeixida i completa.

El llibre *De Regimine Principum* de Gil de Roma atorgà a l'autor una immensa difusió durant tota l'edat mitjana i part del Renaixement. Fou considerat un manual de filosofia moral que donava bons consells per a regular la vida dels qui el llegien, tant des d'un punt de vista polític, com familiar o individual. L'obra segueix un esquema totalment aristotèlic i és dividit en tres llibres:

El primer és un tractat de monàstica ètica en el sentit més modern, en el qual hom pot trobar les regles per al seu comportament com a home i amb Déu.

---

²⁹ BOFFITO, G., *Saggio di Bibliografia Egidiana (Egidio Colonna o Romano)*, Leo S. Olschki ed., Florència 1911.

³⁰ BRUNI, G. «*Catalogo dei manoscritti egidiani romani*», *Rivista di Filosofia Neo-Scolastica*, Anno XXIII, Fasc. IV-V, Società Editrice Vita e Pensiero, Milà 1931.

El segon és un tractat d'econòmica (*Economia*) (*Regimine Familiae*).

El tercer i últim és un tractat de política o ciència, que serveix per a governar una multitud d'homes (*Regimen Plurium*), sense deixar de banda la tercera part del tercer llibre, 23 capítols en els quals l'autor repassa, per no dir que copia, l'*Epitome rei militaris* de Vegeti, que acosta el príncep al saber fer sobre l'art de la guerra.

Durant tota l'edat mitjana, el *Regiment* va ser considerada una *summa moralium*, però en realitat recopila molts més temes que no pas un simple tractat d'ètica; exactament no consisteix exclusivament en una exposició doctrinal que vol mirar els vicis i les virtuts humanes; hi ha un contingent important de consells temporals de la vida en el sentit més quotidià: exposa teories pedagògiques, jurídiques, administratives, de tècnica militar, i fa una exposició pràctica i teòrica que vol fer reflexionar el governant, el príncep, sobre la constitució pròpia de l'estat, generar allò que anomenem «sentit d'estat». Aquesta és absolutament una obra complexa, que ofereix una multiplicitat d'interessos i doctrines. Pensem que tota la quantitat d'elements tècnics que conté sobre la idea i el pensament cristià és en la base, almenys, del pensament moral, sense perdre de vista que això ha estat pres en l'essència i en la totalitat del sistema, esquema³¹, aristotèlic; una veritable enciclopèdia del coneixement ètic, moral i, encara més, filosòfic de l'època. No podem dir que d'alguna manera no sigui així mateix un compendi manllevat del pensament de Tomàs d'Aquino, però en el tot i en l'essència és d'Aristòtil, i això és el que pren també

---

³¹ BRUNI, G. «*De regimine principum de Egidio Romano. Estudio Bibliográfico*», *Aevum*, 6, 1932. Fa una excel·lent explicació del tot el contingut, un magnífic resum per als qui no poden abordar el text en tota la seva llarga extensió.

Francesc Eiximenis, la qual cosa ens fa pensar que, després de la lectura del *Regiment* de Gil de Roma, caldrà mirar de nou el *Regiment* d'Eiximenis.

De fet, i des d'un punt de vista molt actual, el *Regiment dels prínceps* és un excel·lent exemple del que era l'educació en el segle XIII i de com aquesta idea, monàstica o no, de l'educació del més alt estament social de l'època, la monarquia, té una influència vastíssima no tan sols en les classes nobiliàries, sinó també en els estament burgesos de la seva època. Així, trobarem que tant notaris, com advocats, comerciants, rics i tots els qui volen ocupar un lloc en la societat llegeixen l'obra, o si més no ho sembla en vista dels testaments que conservem. Els homes d'estat hi trobaven un manual esplèndid sobre monarquia molt abans que es pogués parlar d'absolutisme; no en va el llibre és escrit per als reis francesos. Gil de Roma viu immers en aquella monarquia francesa que serà la llavor de l'absolutisme a Europa. El treball de Lambertini³² ho reflecteix molt bé, però no oblidem que fins i tot Dant va llegir amb seguretat el *De Regimine Principum*; no en va tenir una grata impressió, i sembla que el que li va desplaure fou aquest aire preabsolutista. Hi ha un magnífic treball al respecte de Miruna Tataru-Cazaban³³:

Contre des papistes tels Giles de Rome ou Jacques de Viterbe, Dante utilisera, par exemple, la métaphore des deux luminaires, non pas pour montrer que la lune est dépendante quant à sa lumière du soleil [...]

A Dant no li agradaven aquests homes que veien el poder papal d'una manera tan absoluta.

---

³² LAMBERTINI, *op. cit.*

³³ TATARU-CAZABAN, Miruna, *Théologui Politique et vision Béatifique dans le traité de Monarchia de Dante, N. E. C., Yearbook 2003-2004.*

Probablement la lectura dels capítols del tractat escrit per Gil de Roma en molts moments ens són enervants i s'allunyen completament del nostres conceptes actuals, però és evident que no fou escrit per a nosaltres, sinó per als homes d'aquell temps, i, si som capaços de mirar-ho des d'aquest punt de vista, més d'una vegada ens sorprendran en els conceptes educatius. Per a Gil de Roma devia ser difícil de veure una guspira d'home modern en les classes socials, o del paper de la dona en la seva època, però tampoc no és algú que tingui visions absurdes sobre el sexe femení; sembla que vegi algunes coses a través del seny i no de l'ús: una mena de prudència regeix la seva ment, cercant potser l'harmonia en la vida quotidiana del príncep, en l'economia domèstica. Si obrim els ulls, veurem que té molt clara la bona utilització dels conceptes ètics i morals del seu moment, i, malgrat la seva visió patriarcal de la monarquia, no permet que el rei sigui un tirà i, a pesar de la seva visió del paper de subjugació a l'home que ha de tenir la dona, no deixa d'incidir en la bona harmonia en l'estament marital, en el fet que el marit no abusi de la seva autoritat, en la concòrdia dels conjugues i en l'oportunitat d'una educació de les filles del reis i del nobles. No hem d'oblidar que Gil de Roma escriu per a una classe social que ell creu destinada a dirigir la societat: l'aristocràcia. D'alguna manera, en el llibre es fa palès el pes de la reialesa del seu temps i l'autoritat que exerceix cada vegada més per sobre de la noblesa.

Sí que és evident, però, i per a nosaltres important, el seu amor per l'acte d'educar: ell és conscient de la necessitat de l'educació, de la instrucció del príncep; en això, apunta envers els temps venidors. No creu en un príncep taciturn, sense recursos expressius ni socials, totalment indefens i supeditat a la seva cort, sinó que ja

veu un príncep que, mitjançant la instrucció, serà independent i amb criteri propi. Tampoc no ens hem d'entusiasmar per això, el criteri de tot és en un altre lloc –probablement ell ho té molt clar–: en l'estament eclesiàstic, que no en va són els altres prínceps. Ara bé, hem de pesar que Gil de Roma creu que no és l'home, per la seva noblesa, el qui tria de ser rei; Colonna pensa que el monarca, i tots els governants, han estat triats per al seu destí en una sort molt més complexa i universal, en una disposició divina; sembla que el governant ja ha estat triat per a aquesta tasca abans de ser concebut; per tant, el governant, el príncep, té una missió i un deure que estan per sobre del tot humà, una responsabilitat que estaria amb el tot diví, el poder del rei i el poder del papa, en definitiva, com bé diu Gianluca Briguglia en la seva edició dels tractats de Gil de Roma i Jean Quidort de Paris.

D'alguna manera, en el *Regiment*, Gil de Roma recull tot el que e el seu temps té a l'abast sobre educació i ho utilitza –algunes vegades ho copia, d'altres ho modela–, tothora amb Aristòtil i Plató, sobretot, com a rerefons, però sempre és digne en la seva visió humana, llevat de la tercera part del tercer llibre, on tracta de la guerra: Vegeci li donarà tots el recursos, i quan es fa la guerra tot s'hi val. Sembla que en això els nostres dirigents no han canviat gaire.

El sentit aristotèlic de l'obra, esmentat abans, queda expressat clarament per l'autor al principi del segon capítol de la primera part del primer llibre:

Donques deu ésser sabut o notat que nós entenerem tot aquest libre a departir en iii libres particulars: en lo primer serà manifestat en qual manera la reyal magestat o rey, e per consegüent quescun han si matex, desigya regir; en lo segon serà manifestat en qual manera la sua famíliao

companyia ell desigya regir o governar; en lo tercer serà declarat en qual manera en la ciutat, e en lo regne, ell deja senyorejar.

Al primer libre sevirà ètica o monàstica; al segon, yconòmica; al tercer, políthica. En aquest orde, és rahonable e natural.

És primerament rahonable quar aquelles coses qui són ordonades a altre prenen començament d'aquelles coses qui són ordonades a nós mateix. Perquè és escrit en lo ix libre de les Ètiques [...] (cap. II, II part., primer llibre)

D'altra banda, Gil de Roma mateix exposa la seva intenció ja des del capítol IV del llibre primer, on diu que pretén portar el príncep a la felicitat prenent en aquest sentit la idea metafísica de l'home. Què és l'home? Quines són les seves passions, les seves inquietuds, les seves idees, la seva naturalesa i constitució intrínseca? Totes aquestes qüestions troben respostes en Aristòtil: l'home és format de cos i ànima, i, per tant, la perfecció no existeix i sol depèn de la seva possible educació. Aquest és concepte d'educar cos i ànima, tant l'actual com l'antic. És evident que l'educació dels segles XX i XXI procura molt per l'educació tècnica de l'home, com si ningú no s'hagués d'encarregar de l'ànima, però no en va hi ha tot un seguit de corrents actuals que cerquen una educació completa de l'home que tingui una visió tant d'intel·lecte com d'ànima, una educació integral. No hem d'oblidar que en el llibre segon hi ha una mirada real envers a la pubertat: veu l'adolescent com un element, un ésser en formació i, sobretot, veu clarament que la relació existent entre cos, ànima i intel·lecte; creu profundament en la necessitat de dotar l'adolescent com a ésser que creix i es forma; en realitat, el que fa és programar l'educació de Felip *el Bell*. Això el convertia en un model per als nobles, i més per a Jaume I d'Urgell³⁴, que de ben segur tenia aspiracions, per

³⁴ Ens referim a Jaume I d'Aragó i d'Entença (1320-1347), infant d'Aragó, comte d'Urgell i vescomte d'Àger, com bé diu el ms. de l'Escorial, baró d'Antillón i d'Alcolea de Cinca (1328-1347). En cap moment no parlem de Jaume d'Aragó i Montferrat o Jaume II d'Urgell, dit *el Dissortat*, que és el seu nét, malgrat totes les especulacions urgellistes que s'han fet sobre la

a ell i per a la seva descendència, als nuclis de poder i cortesans. Així, els senyors han de saber com encarrilar l'educació dels fill i, a més, no l'han d'abandonar a qualsevol casualitat:

La ii via a cerquar açò matex és presa per ço com los pares són majors e pus bastants que·ls fills e deuen senyoregyar a ells, quar tostemps naturalment les coses subiranes han influència en les baxes e reglen elles e les conserven, quar nós vehem que·ls cossos sobre celestials donen influència en aquestes coses baxes e regessen elles e les conserven. Perquè, si és natural cosa que les coses sobiranes e majors donen influència a les baxes e reglen e conserven elles, pertany-se de quescun senyor e de quescun major ésser curós en qual manera don influència e ajut, per degudes ajudes, al seus súbdits e en qual manera regle ells e los conserve, on Nostre Senyor Déus, lo qual senyoregya a quescunes coses, ha cura e providència de tot lo món, donques los pares, per ço com naturalment senyoregen als fills, deuen ésser curosos envers lo regiment d'ells. (Cap. 1, II part, II.)

L'obra *De Regimine Principum* és considerada una visió més mundanal de la filosofia: recull tots els conceptes necessaris de la filosofia aristotèlica, de la qual depèn gairebé completament, i els posa a l'abast d'un lector no estrictament erudit:

[...] *espressamente riferendosi, quasi Da Aristotele Egidio prende gran parte delle idee morali e politiche ad ogni passo, all'Etica alla Politica e piu raramente, alla Retorica.*³⁵

Aristòtil no és l'únic que aporta idees en l'elaboració de l'obra: Vegeci inspira Gil de Roma, en el tercer llibre, en la redacció de l'art de la guerra³⁶. Els presocràtics i Plató hi són reflectits, encara que moltes vegades mitjançant la crítica més purament aristotèlica. Tot aquest bagatge filosòfic no significa que hi manqui

---

traducció del *Regiment* no són més que una dissortada teoria basada en l'error històric, de temps i espai, basades en la mala datació històrica de la traducció.

³⁵ BRUNI, G. *Op. cit.* p. 342.

³⁶ VEGECI, Flavi. *Epitome de re militari*; ALOMAR I CANYELLES, Antoni I., «La terminologia de l'armament a la versió catalana del segle XV de l'*Epitoma rei militaris* de Flavi Vegeci Renat», *Caplletra* núm. 13 (tardor de 1992 [1994]), p. 53-70.

l'aportació més personal de l'autor; Bruni és qui defineix aquesta qüestió d'una manera molt correcta:

*Ma questa larga dipendenza dal Filosofo, non ocura i meriti del pensatore cristiano. L'organizzazione e la disposizione della materia, che da solo costituisce un lavoro ammirabile, è opera sua; opera sua lo sviluppo e la interpretazione datane, e la fusione armonica degli elementi speculativi del pensiero neoplatonico agostiniano con quello aristotelico.*³⁷

D'alguna manera el *Regiment dels prínceps* és el fruit de la maduresa intel·lectual de l'autor, un home que ja havia finalitzat els seus estudis universitaris a París, amb una formació teològica sòlida, molt àmplia en tot allò que feia referència a Agustí d'Hipona i al seu pensament; Agustí d'Hipona vol educar també el nous cristians i Gil de Roma, els dirigents de la classe social dominant, que en el seu temps ressorgeix amb nova força i comença a deslligar-se de les servituds a què l'ha sotmès la noblesa de la societat medieval anterior. No és un humanista, ni de bon tros, però sí un home humanitzat per la seva època.

El que no podem donar amb exactitud és la data de creació de l'obra, però sembla que seria posterior al 1277, any en què l'autor va haver d'abandonar la Universitat de París, i anterior a 1288, data de la traducció italiana del manuscrit de Florència. Malgrat que en alguns documents circula la data de 1292, és evident que es tracta d'un error si tenim en compte que en 1288 ja era traduïda a l'italià.

Il De regimine venne scritto nel pieno sviluppo delle facoltà intellettuali dell'autor, quando, dopo un insegnamento di molti anni nella università parigina, la sua formazione filosofica alla scuola dell'Aquinate, e teologica, specialment

---

³⁷ BRUNI, G. *Op. cit.* p. 343, 344.

compiuta sullo studio di S. Agostino, aveva raggiunta la piena maturità.

Circa la data precisa di compilazione dell'opera, non abbiamo ancora risultati completamente soddisfacenti, ma quanto basta per poterla classificare con sufficiente chirezza, vicino alle altre uscite dalla stessa penna. Non pote essere scritta del 1288, data portata dalla traduzione italiana, Naz. Di Firenze II, IV, 129 (de. Corazzini, 1858); non prima del 1286, anno dell'assunzione al trono di Filippo il Bello (1268-1314), figlio di Filippo III l'Ardito (1245-1246) re di Francia, al quale era stata dedicata ; non prima del 1282, poichè questa data si legge sul manoscrittodi Dole 156 che contiene quella che noi crediamo la prima tradusono i soli dati sicuri che possediamo. Ma non riteniamo che la data del 1282 sia definitiva. Ci sembra assolutamente da escludere che il De regimine sia stato scritto prima del 1277, anno memorabile per l'università parigina e per l'autore perchè, in seguito alle condanne di Parigi e di Oxford, dovette interrompere la sua carriera scolastica. Due condiderazioni ci portano a fare questa esclusione, e sono: prima del 1277 l'erede al trono di Francia era ancora troppo bambino perchè si possa facilmente ammettere che si pensasse di scrivere per lui una tale opera e che egli stesso en facesse richiesta; perchè prima della stessa data l'autore era troppo occupato nell'insegnamento, e d'altronde, e d'altronde il De regimine appare opera di lunga lena e non si riesce a considerarla frutto d'un sforzo d'improvvisazione.

[...]

Il documento che ricorda questo capitolo fa espressamente menzione della presenza di Egidio in Padova nella sua qualità di definitore, non così l'altro del 1279 che ricorda il capitolo provinciale di Perugia nel quale gli venne conferita la carica. Ma noi siamo dell'opinione che il conferimento di questa dovette avvenire alla presenza dell'interessato, cosicchè dovremmo riportare almeno all'agosto del 1279 il ritorno di Egidio nella penisola ove doveva dimorare sino al giugno del 1285. Perciò, secondo le

*nostre induzioni, dovette scrivere il De regimine principum durante gli anni del suo soggiorno parigino 1277-1279.*³⁸

Si mirem el panorama pedagògic de l'època, ens adonarem que entre els anys 1275-1282 se suposa que Ramon Llull també redactà la *Doctrina pueril*, obra pedagògica adreçada al seu fill. Dubtem que hi hagi influències entre l'un i l'altre, probablement no coneixien les seves respectives obres o pot ser s'estaven redactant alhora. Això no obstant, no deixem de trobar-hi alguna relació, una certa idea similar entre la segona partida del segon llibre del *Regiment* i la *Doctrina pueril*; però l'obra de Llull és tan personal i una mostra tan particular de les seves obsessions, que fa pensar que les coincidències vénen més de les lectures, com a homes cultes, i les influències comunes de la pedagogia de l'època. I, malgrat tot, Llull és molt original en la redacció del seu tractat; Gil de Roma és més afusellador d'idees, tretes majoritàriament de l'obra d'Aristòtil. No deixa de ser curiós el fet que tots dos autors morin el mateix any, 1316, i hi hagi moments de la seva vida en què devien haver coincidit: Llull fa la seva primera estada a París de 1287 a 1289, el mateix any en què Gil de Roma rep l'honor en el Capítol de Florència de la seva orde, referit més amunt, i que tots els estudiants agustinians estudiessin les seves obres i les acatessin; el 1295 Llull presenta a Bonifaci VIII el seu *Arbor Scientiae*, el mateix any en què Bonifaci fa Gil de Roma bisbe de Bourgues...

Podríem continuar i de ben segur que hi trobaríem més coincidències. No s'ha parlat mai d'una possible influència en les seves diferents obres, però evidentment tots dos han de saber d'ells, intel·lectualment parlant, i no

---

³⁸ BRUNI, G., 1932, *op. cit.* p. 344-345.

és del tot una folia pensar que s'arribessin a conèixer personalment.

3. LES TRADUCCIONS DE L'OBRA *DE REGIMINE PRINCIPUM* I ELS MANUSCRITS

Les traduccions de l'obra de Gil de Roma al vulgar són poques: només dues foren traduïdes del llatí. Aquesta circumstància es deu al contingut teològic, destinat sobretot a l'estudi universitari, cosa que probablement en limità la traducció: no eren obres destinades a la difusió entre un públic laic, ans al contrari, es tractava d'obres destinades a un públic culte, d'alta formació teològica. Les dues obres de Gil de Roma traduïdes del llatí són *Commento alla Canzone del Cavalcanti*, un comentari de l'obra de Guido Cavalcante, de la qual no s'ha conservat cap manuscrit amb el text en llatí malgrat que en els manuscrits italians consta que és una traducció, i *De Regimine Principum*. Aquesta fou traduïda i se'n conserven manuscrits en francès, italià, català –la traducció a la

nostra llengua és tractada en un capítol a part—, anglès, alemany, hebreu, castellà i portuguès.

De traduccions al francès ens n'han arribat tres de ben diferents. La més notable és la d'Henri de Guachi, titulada gairebé sempre *Livre du gouvernement des roys et des princes*. Els manuscrits porten el nom del traductor³⁹.

Val a dir que la traducció francesa coneguda en les còpies de Barcelona, Biblioteca de Dom Carles d'Aragó Príncep de Viana⁴⁰ no s'ha atribuït a ningú

També hom considera que el text francès *Le Livre de l'information des princes*, conservat a la Biblioteca de l'Arsenal de París⁴¹ és en realitat una traducció de l'obra *De regimine principum*; però no és un text egidià, sinó un tractat fet per un dominic anònim i confós probablement amb un manuscrit que conté l'altra traducció, feta per l'esmentat dominic anònim i guardada també a l'Arsenal de París⁴². Una altra traducció diferent és la que troba en un còdex de la mateixa biblioteca. En aquest manuscrit,

³⁹ Dole, 157, Bibliothèque de la Ville, el més antic de tots els ms. egidians datats (1282); Nova York, Morgan Library, M. 213 (s. XIII); París, Bibliothèque Nationale, 213, 566, 573, 581, 1201, 1202, 1203 (s. XV); 7073, 19920 (s. XIV); 24233 (s. XV). Biblioteca Vaticana, Ross. Lat. 457 (s. XIII); Mòdena, Biblioteca Estense, Còd. 43 (s. XV); Bensaçon, Bibliothèque de la Ville, 434 (s. XV); Torí, Biblioteca Nazionale, 1652 (L. III, 10); Rennes, Bibliothèque de la Ville, Còd. 156 (116); British Museum Harleian Library, Còd. 4385 (s. XV); British Museum, Royal Collection, 15, E. VI (c. 1445) (tr. fr. H. de G., còpia donada a Margarida d'Anjou, esposa d'Enric VI, per les seves noces), Add. 22274 (s. XV); Madrid, Biblioteca del Duque de Osuna o *del Infantado*, actualment la col·lecció és a la Biblioteca Nacional de Madrid, Còd. 3 (s. XIV), no porta el nom, però també és conegut el còdex identificat amb la denominació «cd. St. Genevieve 1015».

⁴⁰ Còd. 43 i anomenada en el catàleg de R. Beer, probablement mai no fou vista directament per aquest. Aquesta còpia no es troba en cap lloc conegut, o potser ha desaparegut. Dubtem que Beer la veiés personalment, creiem que senzillament es referí al manuscrit que apareix en l'*Inventari dels llibres...*, que figura en l'inventari dels béns del príncep de Viana, fet quan aquest va morir i editat en *Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón* T. XXVI, Barcelona, Impremta de l'Arxiu, 1864 «*Documentos relativos al Príncipe de Viana por D. Manuel de Bofarull y de Sartorio*». «Inventari dels llibres qui són a la seva llibreria», p. 138-143. «Ítem hun libre en fiançes scrit en pergami e comença: C'est livre parle de la sciencie e del regiment del rey nomenat vulgo Egidio». A París, a la Biblioteca de l'Institut de França, còd. 314(668), XV. A Cambridge, a la Biblioteca de la Universitat, còd. 935, Ee. II, 17, s. XV, és un fragment. Bruni creu que són atribuïbles a Henri de Guachi. A París, a la Biblioteca de l'Institut de França, còd. 314(668), XV. A Cambridge, a la Biblioteca de la Universitat, còd. 935, Ee. II, 17, s. XV, és un fragment. BRUNI, en *De regimine principum de Egidio Romano. Estudio Bibliografico, op. cit.* p. 361, creu que són atribuïbles a Henri de Guachi

⁴¹ Còd. 5199.

⁴² Còd. 5062 (44 S.A.F.); porta la data de 1444.

l'autor de la traducció és un cert Gillaume, identificable amb Guillaume de Bellevoie⁴³.

Considerant el que tenim, sembla que hi ha tres traduccions franceses de l'obra: la d'H. Gauchi, la d'un dominic anònim i la d'un cert Guillaume (de Bellevoie?). Disposem de bons treballs sobre aquestes traduccions, sense que se n'hagi editat cap en època recent, però Merisalo dedica pàgines al treball del traductor o dels traductors francesos: qüestiona si caldria de parlar de traducció, adaptació o si parafrasegen, i dedica més temps a la de Guillaume⁴⁴.

L'obra de Gil de Roma ja era traduïda a l'italià el 1288, per la qual cosa és considerada un monument del vulgar italià, un monument amb poc manteniment avui dia; pensem que *La Vita Nuova* apareix l'any 1294. Segons Bruni, sembla que va ser escrita seguint el text de la traducció francesa d'Henri de Gauchi feta per un cert Diotidie o Diomidiede⁴⁵. Altres manuscrits, del segle XIV, són atribuïbles a Ser Zuccherò Benciovenni, segons l'edició de 1822⁴⁶.

A la Biblioteca Medicea Laurenziana hi ha una versió diferent, del segle XV, atribuïda a Giovanni di

⁴³ Còd. 2690 (45 S.A.F.) del s. XIV. El compositor del catàleg creu que pot identificar aquesta còpia amb la n. 161 del Deslile.

⁴⁴ MERISALO, Outi; TALVIO, Leena, «*Gilles de Rome en romanz: un must des bibliothèques princières. Traduction en ancien français d'un texte latin*», *Neuphilologische Mitteilungen*, 94:2, 1993, p. 185-194. I «*De la paraphrase à la traduction: Gilles de Rome en moyen français ("De Regimine Principum")*», *traduction et adaptation en France à la fin du Moyen Âge et à la Renaissance. Acte du Colloque organisé par l'Université de Nancy II, 23-25 mars 1995*, Ed. Charles Brucker, p. 107-119, París 1997.

⁴⁵ Es conserva en el ms. II, IV, 29 (Magl. cl. XXX Còd. 1) de la Biblioteca Nazionale Centrale de Florència, BRUNI, G., *op. cit.*, p. 364-369.

⁴⁶ El Barb. lat. 4094; del mateix traductor que l'anterior serien el Barb. lat. 4094, que havia estat propietat del cardenal Bembo. BRUNI, G. «*I manoscritti egidiani romani*», *Revista di Filosofia Neo-scolastica*, 1930-31. Unes altres còpies poc diferenciades de l'abans esmentat Magl. cl. XXX, còd. 1 són la Magl. cl. XXX, còd. 2, i el Ricardino 2287, ambdós del segle XV. A aquests dos cal afegir-hi per parentiu la bellíssima còpia d'Oxford University, Bodleian Library, Bodl. Can. it. 29 de 1334, descrita per Alensandro MORTARA en *Catalogo dei manoscritti italiani che sotto la denominazione di codici canonici italiani si conservano nella Biblioteca Bodleiana a Oxford*, Oxonii, 1864.

Nicola di Guando⁴⁷. Un altre manuscrit té una traducció diferent, molt més fidel al text llatí i molt més completa, traduït probablement per Giuliano Giraldi, professor de l'Accademia della Crusca a principis del segle XVII⁴⁸. Segons la nostra opinió, aquest manuscrit, que hem tingut a les mans, sembla molt més fidel que el text original, de 1288 (aquest l'hem vist en l'edició de Francesco Corazzini).

Les versions angleses del *Regimine Principum* són dues. Primer de tot cal dir que hi ha una versió que no podem considerar pròpiament una traducció, però hom la inclou en els estudis perquè surt en el *Dictionary of National Biography*⁴⁹. És a càrrec de Thomas Hoccleve (1368-1450), escrita a començaments del segle XV, una «imitació» i paràfrasi del *Regiment* de Gil de Roma en vers que fou dedicada a Enric, fill d'Enric IV, amb el títol *The regement of princes*⁵⁰.

Una de les que sí que podem considerar traducció és la de John Trevisa, que seria la veritable traducció a l'anglès del *Regiment*, feta envers l'any 1390⁵¹.

La darrera versió anglesa és la de Sir William Forest en 1581⁵². I finalment hi ha un manuscrit al Balliol College

⁴⁷ Pl. 89 sup., còd. 116 (fons Gaddiano).

⁴⁸ Còd. 48 di Belluno. Giov. Battista ZANNONI, *Storia della Accademia della Crusca*, Florència 1848, p. 11, i *Storia delle Accademie d'Italia*, Michele MAYLENDER, 1927, vol. II, p.133 s.

⁴⁹ «Hoccleve's longest work, his *De regimine principum* was written about 1411-12, is in 784 seven-line stanzas, or 5488 lines. It is in English, and was compiled from three sources, the suppositious epistle of Aristotle addressed to Alexander the Great, known as the *Secretum secretorum*, the *De regimine principum* of Egidius de Colonna, and the *Game of chess*, moralized by Jacques de Cessoles». *Dictionary of National Biography*, IX (1908), 950; cf. *The Encyclopaedia Britannica*.

⁵⁰ Els ms. que encara es conserven de la traducció d'Hoccleve són els següents: al Brithish Museum, 17 C. XIV; 17 D. VI (l'edició de 1860, London, Rosburghe Club és basada en aquest manuscrit); 17 D. XVIII; 17D. XIX; 8 A XXI (fou utilitzat per una part de l'edició del Furni Wall, 1897); Oxford, University, Bodleian Library, Laud. 735; Ashmol. 40 (sembla Hoccleve mateix esmenta Gil de Roma com a font de la seva obra en aquest manuscrit); Cambridge, University, Library, 1586 i 1667; Brithish Museum, Harleian Library, 116, 372, 4826, 4866.

⁵¹ Es conserva en el ms. Dibgy 233, del s. XV, de la Bodleian Library d'Oxford. Citat en *History of English poetry*, 1871. Londres, III, 43-45.

⁵² Conservada al British Museum, «Royal», ms. 17, D. III.

de la Universitat d'Oxford amb una traducció que o bé es tracta de la d'Hoccleve o bé és una de diferent, feta per Jonh Lydgate, segons el catàleg de la mateixa biblioteca, la qual cosa no hem pogut aclarir: hi ha un treball de Charles Briggs sobre les traduccions angleses⁵³.

Ens consten dues còpies manuscrites en alemany, a Munic i a Viena⁵⁴. Són una traducció d'Albert de Baviera.

De la traducció hebraica se'n conserven dos manuscrits: l'un a la Biblioteca Medicea Laurenziana de Florència⁵⁵ i l'altre a la Biblioteca Universitària de Leiden⁵⁶. No sembla probable que siguin la mateixa versió, si tenim en compte que la de la Biblioteca Universitària és de procedència hispànica i la de la Laurenziana sembla un còdex procedent d'una escola rabínica⁵⁷.

Coneixem la traducció en castellà de Juan García de Castrojeriz feta per encàrrec de dom Bernabé, bisbe d'Osma⁵⁸, que fou preceptor de Pere I de Castella, el fill d'Alfons XI de Castella. Dom Bernabé havia d'examinar llibres que fossin propicis a l'educació del príncep, i entre aquests va trobar com a més complet i adequat el *Regiment dels prínceps* de Gil de Roma. Com que ell no podia

⁵³ BRIGGS, Charles F. «Late medieval texts and tabulae: the case of Gils of Rome, De Regimine Principum», *Manuscripta*, 37, 1993, p. 253-275, i «Manuscripts of Giles of Rome's De Regimine Principum in England, 1300-1500. A handlist», *Scriptorium*, 47, 1993, p. 60-73.

⁵⁴ A la Bayerische Staatsbibliothek de Munic hi ha els còd. germ. 201 (a. 1484) i 1107 (a. 1437); a la Nationalbibliothek de Viena, còd. 2815 (a. 1412) i 3061 (1421), són traduccions en vers. Se'n conservava una altra còpia en la col·lecció de Maximilià I d'Àustria n. 277.

⁵⁵ Signatura 22 Plut. I.

⁵⁶ Signatura Còd. Warn. II

⁵⁷ G. BRUNI, en el seu treball «Il De Regimine...», *op.cit.*, no aclareix res sobre aquesta qüestió i remet indirectament a G. BOFFITO, el qual, dins *Saggio di Bibliografia...*, *op.cit.* ens dona dues dades d'interès: el ms. de Florència és un fragment del segle XV, i el fragment de Leiden és un ms. escrit probablement a la península Ibèrica, «in caratt. spagnolo maggiore, poco elegante ma chiaro», p. 10. Malauradament, a pesar de posar-nos contacte insistentment amb la Biblioteca de Leiden, mai no ha estat possible que la persona que s'encarrega de la secció ens aclarís el tema. Resta pendent per a una possible visita a Leiden. Hi ha també el treball de MELAMED, Abraham «The Anonymous Hebrew Translation of Aegidius, De Regimine principum: An Unknown Chapter in Medieval Jewish Political Philosophy», *Documenti e Studi sulla Tradizione Filosofica Medievale*, V, 1994, p. 439-461.

⁵⁸ Segons consta en l'edició de Sevilla, de 1494, «[...] E fizolo trasladar de latin en romance Don Bernardo obispo de Osma [...]».

traduir-lo a causa de les seves ocupacions, encomanà que ho fes el religiós franciscà Juan García de Castrojeriz. Sembla que aquesta és una versió literal egidiana, feta directament del llatí, diu Bruni –nosaltres més aviat ens inclinem a pensar que és una traducció feta probablement amb el text llatí a un costat i el català a l’altre, i més vegades amb el català i prou–, editada l’any 1945 mitjançant un estudi de Juan Beneyto Pérez⁵⁹ i reeditada pel Centro de Estudios Políticos y Constitucionales en el 2005 i, com diu el títol, és més una glossa que no pas una traducció.

Se’n va fer una traducció al portuguès per l’infant Dom Pedro (1392-1459), però no en tenim constància ni a Lajard ni a Boffito, i tan sols ens hem de basar en una informació de Bruni que parla d’una referència a un *Regiment* en portuguès fet per l’infant Dom Pedro de Portugal, fill del rei Dom Joan I de Portugal, que surt referit en Barbosa⁶⁰.

---

⁵⁹ Els ms. són a: Biblioteca del Escorial, còd. I. h-I-8, de principis del segle XV; h-III, 2, inici del segle XV, no conte el text complet; còd. K-I-5, del segle XV, prové de la llibreria del comte-duc d’Olivares; còd. h-III-8 ms. de mitjan segle XV, hi falta un foli del text, conté altres obres; còd. h-III.18, manuscrit de finals del segle XV, el manuscrit té moguts els folis; Madrid, Biblioteca del Duque de Osuna e Infantado, actualment a la Biblioteca Nacional, ms. 1351.

⁶⁰ BARBOSA, Diôgo, *Biblioteca Lusitana*, IV, p. 542. Dóna notícia d’una traducció portuguesa que també surt en LAJARD, i BOFITTO, dins *Saggio... op. cit.* També es refereix a l’existència d’aquesta traducció, però diu que no li’n consta cap citació. Citat entre el llibres del testament de D. Duarte, això es dedueix de *Textos Medievais Portugueses e seus Problemas*. Coleção de Estudos Filológicos, 2. Rio de Janeiro: Ministério da Educação e Cultura - Casa de Rui Barbosa, 1956. p. 117., i del *Livro do Registro de Próprios do Almojarifado de Villa de Torres Novas*.

4. LES EDICIONS DE L'OBRA *DE REGIMINE PRINCIPUM*

Les edicions incunables conservades són vuit:

1473. Auguste Vandelicorum, Guahet Zeiner [Hain 107].

1489. Venècia (d'existència dubtosa, citada per Lajard i Bruni).

1498. Venècia, per magistrum Simonem Beuliaquam [Hain 109].

1480. Barcelona, per mestre Nicolau Spindeler [Hain 110; en català].

1491. Hispali [Hain 111, en castellà].

1494. Sevilla, per Meynardo Ungutale mano et Stanislao Polano [Hain 112, en castellà].

1498. Barcelona, J. Luschner (en català és una reestampació de l'edició de 1480) [Haebler, p. 70, n. 157 i Brunet]⁶¹.

Les edicions d'impremta fins als nostres dies són les següents:

---

⁶¹De tots els incunables, és relativament fàcil trobar-ne exemplars en diferents biblioteques. De les dues edicions en llengua catalana, n'hi ha una bona colla d'exemplars. De l'edició de 1480, n'hi ha còpies a la Biblioteca Universitària de Barcelona; a la Biblioteca de Catalunya. L'incunable 489 té una curiositat notable: al final de l'escoli es llegeix el nom de Sacoma i és possible que l'exemplar fos propietat seva, a més, conserva l'enquadernació original. N'hi ha exemplars a la Biblioteca Provincial d'Osca, a la Biblioteca Nacional de Madrid, la Biblioteca de Palacio (Madrid), a la Biblioteca Provincial de Tarragona i la Biblioteca del Museu Episcopal de Vic.

1502. Venetiis, p. magistr. Bernardinum Vercellensem.

1516. Impressum Basileae, cura atque sollertia Michaelis Furter.

1517. Paris, pour Guillaume eustace (impresa amb el títol *Le mironer*, és una obra de llarga inspiració egidana).

1556. Romae, apud A. Bladum.

1577. Firenze (traducció italiana citada en *Graesse* i atribuïda a Valerio Averoni; confosa moltes vegades amb una traducció de l'obra *De regimine* de Tomàs d'Hipona d'Averoni mateix).

1585. Venetiis (citada per Lajard).

1598. Venetiis (citada per Caveo).

1607. Romae, apud Bartholomaeum Zannettum.

1724. Brunsvicae (impresa a D. Simonis Frid. Habnii Collectio monu. veter. et recens. I,1-69) (es tracta tan sols de la tercera part del llibre tercer).

1724. Torino, Stamperia Reale (edició i traducció italiana de B. D. B.: es tracta únicament dels capítols 2-5 del llibre III, part segona).

1724. Firenze, Magheri.

1724. Firenze, A. Paggi.

1858. Firenze, Barbera Bianchi & C.

1858. Firenze, Le Monnier (traducció italiana del 1288, editada per Francesco Corazzini; és una edició íntegra)

1860. London, Rosburghe Club (és la traducció versificada de T. Hoccleve, editada per T. Wright).

1878. London, Early Engl. Text Soc. (el títol és *Pleasaunt Poesye of Princelie Practice*. Traducció anglesa versificada de W. Forrest i editada per S. J. Herrtage).

1897. London Early Engl. Text. Soc. (és una edició també sobre el text versificat de T. Hoccleve, editada per F. J. Furnivall].

1899. London (?), S. P. Molenaert (és la traducció de H. de Gauchi).

1911. Firenze, d'Olschki (es tracta del capítol primer donat per Boffito en el seu *Saggio de Bibliografia Egidana*).

1968. Frankfurt, Minerva G. M. B. H. (es tracta d'una edició facsímil de l'edició de Blandum feta a Roma el 1556).

L'Institut de la Recherche et d'Histoire des Textes de Paris prepara una edició, esmentada més amunt, en aquest treball.

1945, redieditat en el 2005. Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, edición y estudio preliminar de Juan Beneyto Pérez (es tracta de la traducció al castellà de Castrojeriz).

5. LA TRADUCCIÓ CATALANA DEL *REGIMENT DELS PRÍNCEPS* DE GIL DE ROMA

Voldríem començar aquest apartat amb una citació de la doctora Lola Badia⁶²:

L'«humanisme català», postulat per la crítica dels anys vint i trenta del nostre segle entre 1388 i 1494, es presentava en dues facetes diferents: les creacions originals i les versions dels autors clàssics o classicistes (Riquer 1934: 13-17). Entre els autors originals (cinc en total) destaquen Metge i Corella, situats als dos extrems del període. Dels altres tres, un, Enric de Villena, va escriure en català només ocasionalment; els dos darrers, Antoni Canals i Francesc Alegre, són essencialment traductors. Si tenim en compte aquesta circumstància i el fet que també Metge i Corella van traduir i adaptar textos d'altri, fins i tot en les seves obres més «originals», es va perfilant la rellevància excepcional de l'operació de traspassar a la llengua romànica pròpia el llegat cultural d'Occident al llarg dels segles XIV i XV [...].

[...] Amb el canvi de segle s'aprima i es redueix el filó català, però cal no oblidar que les traduccions d'obres pietoses, jurídiques i doctrinals havien ocupat insistentment la impremta incunable catalana: *la Bíblia* vulgar de Bonifaci Ferrer, un *Psalteri*, *la Imitació de Crist* de Gerson, *l'Art de ben morir*, *les Flors de virtut*, *la Visió delectable del batxiller Francisco de Torre*, *els Usatges*, el *Regiment dels prínceps* de Gil de Roma (vegeu les apreciacions de Wittlin citades en la nota 9).

L'esmentada nota 9 de Wittlin no aporta gaires coses més:

No hauria de sorprendre, en tal cas, que el verb *traduir* adquireixi en alguns textos del xv el sentit de «traslladar o transferir continguts doctrinals d'un ambient cultural a un altre», encara que per fer-ho materialment no es

---

⁶² BADIA, Lola, «Traduccions al català dels segles XIV-XV i innovació cultural i literària», *Llengua i Literatura de l'Edat Mitjana al Renaixement, Estudi General*, 11 (1991), [1992], 31-50.

tradueixi un text concret. Així Ferran Valentí, en el pròleg de la seva versió dels Paradoxa de Ciceró, assimila Ramon Llull (el creador d'un sistema de pensament original) i Bernat Metge (un experimentat manipulador de textos) als «traductors» de materials culturals al català (Morató 1959: 35-43). Aquesta actitud no és tan lluny de l'ús pretextual que alguns escriptors fan de la traducció per a justificar tota mena d'operacions, fins i tot la creació *ex novo* (vegeu la dedicatòria de *Tirant lo Blanc*, Martorell 1990a: 113-114).

Què volem dir amb aquest petit preàmbul? Ben poca informació hem trobat sobre el nostre traductor i la traducció de Gil de Roma al català; ni tan sols Lola Badia, que deu ser la qui més bibliografia aporta a aquest estudi: poca cosa ens aporten els estudis i les tesis que es fan sobre la traducció de l'obra al castellà, més preocupats per les glosses a l'incunable de Castrojeriz que no pas per l'obra en si o potser per la traducció en si al castellà, que de ben segur que és feta del català.

A la llengua catalana, de les obres de Gil de Roma tan sols es va traduir el *Regiment dels prínceps*; aquest, per raons similars a les de la resta de les literatures europees: el *Regiment* era un llibre apreciat per prínceps i reis, i aquests no sempre sabien llatí. Aquesta circumstància obliga a fer-ne la traducció. La resta de la producció egidiana no té interès per al públic no especialitzat i, per tant, en fa innecessària la traducció; quelcom semblant passa en el cas de les altres llegües llatines⁶³.

No haurem d'explicar aquí que, malgrat que disposem d'un bell fons de manuscrits egidians en català, aquest no és ni de bon tros comparable a la producció i a la conservació que se n'ha fet en llengua francesa o italiana.

---

⁶³ MERISALO, Outi, «*De la paraphrase à la traduction: Gilles de Rome en moyen français ("De Regimine Principum")*», *Traduction et adaptation en France à la fin du Moyen Âge et à la Renaissance. Acte du Colloque organisé par l'Université de Nancy II, 23-25 mars 1995*, Ed. Charles Brucker, p. 107-119. París 1997.

En el cas de l'obra que estudiem, hi ha un nombre important d'exemplars, tant de manuscrits (tres), com d'edicions incunables (dues). Tot plegat és un material que ofereix l'oportunitat de fer un treball crític i textual amb una visió àmplia de la difusió i la importància del text.

El *Regiment dels prínceps* fou una obra d'àmplia difusió a Europa; així ho demostra la gran quantitat de manuscrits i edicions que han arribat fins als nostres dies: uns quaranta manuscrits llatins, segons els catàlegs de Bruni i Bofitto, sens dubte incomplets, i uns setanta manuscrits de les diferents traduccions en llengües europees provinents dels fons més diversos, des de cases conventuals fins a col·leccions pertanyents a grans famílies nobiliàries, moltes de les quals van donar prínceps d'estat o de l'Església de gran talla, els quals hi trobaren una excel·lent visió del govern, seguint sempre els dictats aristotelicotomistes; evidentment, sempre sota els designis de la més estricta virtuositat cristiana i molt lluny de les idees d'un monarca absolutista de l'estil d'*El príncep* de Maquiavel. Cal tenir en compte, però, que Gil de Roma ja viu el procés que acabarà en la presa de poder per part de la monarquia, el camí cap a l'absolutisme, com hem explicat abans.

És ben cert que el *Regiment* té una gran importància com a obra durant tota l'època medieval, i així ho demostren les diferents traduccions i edicions que se n'han fet, les quals arriben fins al segle XX, com ja hem vist. Ara bé, d'estudis recents sobre l'obra no n'hi ha tants, ja que l'apartat teològic ha estat el més estudiat de l'autor; malgrat tot, els estudis a les universitats catalanes o espanyoles són molt minsos: tres ratlles per a parlar de la seva influència en Eiximenis dona coneixement de la

influència que va tenir en la literatura catalana, en una referència a la influència sobre el *Dotzè llibre del Crestià*:

És evident que coneix, i fins i tot que de vegades saqueja, obres tan divulgades al seu temps entre els eclesiàstics com són el *Liber sententiarum* de Pere Llombard, [...], el *De Regimine Principum* d'Egidi Romà.⁶⁴

Malgrat tot, la influència de Gil de Roma en Eiximenis es redueix, si més no tot esperant un estudi a fons, als capítols del 357 al 395 del *Dotzè...* i a una influència compartida amb Agustí d'Hipona, *De Civitate Dei*, cercant dades per a l'explicació de l'aportació divina del poder civil.

---

⁶⁴ RIQUER, COMAS, MOLAS, *Història de la literatura catalana*, Ariel, quarta edició, Barcelona 1984, vol. II, p. 335.

5.1. MOTIVACIONS SOCIOCULTURALS DE LA TRADUCCIÓ AL CATALÀ DEL *REGIMENT DELS PRÍNCEPS*

L'entorn sociocultural que va donar lloc a la traducció del *Regiment dels prínceps* al català ja és consolidat en la primera meitat del segle XIV. El regnat de Jaume II, a la cort del qual va ser educat Jaume I d'Urgell, havia generat un ambient cultural propici per traduir moltes obres llatines que precediran en el seu camí la traducció de l'obra *De Regimine Principum*; la cort sentia un gran interès, i el rei un gran entusiasme, per allò que s'esdevenia culturalment a Itàlia, Així encarrega a Tomàs de Procida la compra d'un Titus Livi que es venia a Nàpols per cent florins d'or:

scire vos volumus quod venerabilis et dilectus consiliarius nostre Johannes Burgundi, sacrista Maioricensis, rediens de partibus Neapolis ad nos pridem retulit nobis quod viderit in civitate Neapoli in posse cuiusdam venditoris librorum quendam librum venalem intitulatum Titus Livius in quo tractatur de bona et grata materia quam audire et scire vellemus, et quod requirebantur pro precio ipsius libri floreni auri centum. Cumque nos librum ipsum desideremus habere, volumus et vos rogamus quatenus dictum librum in civitate predicta perquiratis et faciatis perquiri, ipsumque ematis et emptum ad nos mitatis eundem per nuncium securum.⁶⁵

De la mateixa manera que mostraven una obertura envers els moviments europeïstes, com bé demostren els diversos estudis sobre el seu regnat. El pare Martí de Barcelona diu respecte d'això:

En canvi, amb l'entrada de Jaume II, Catalunya s'incorpora de ple al moviment cultural europeu. Des d'aleshores veiem intensificar-se el nostre intercanvi intel·lectual amb les universitats estrangeres; els nostres

---

⁶⁵RUBIÓ I LLUCH, Antoni. 1908-1921. *Documents per la Història de la Cultura Catalana Mig-aval*, Barcelona, publicat per l'Institut d'Estudis Catalans (2 volums), I, p. 64. La carta fou emesa a Lleida el 19 de febrer

estudiants d'Avinyó, París, Bolònia, Toulouse i Montpeller introdueixen a la nostra terra les darreres novetats bibliogràfiques i fins les mateixes inquietuds doctrinals d'aquells centres docents. Catalunya vivia evidentment de cara al món de l'esperit.⁶⁶

Jaume II fou un rei preocupat no solament per l'expansió catalana per la Mediterrània; la seva visió d'estadista també l'impulsà a crear un ambient cultural propici i que motivés l'activitat cultural dels seus súbdits. Sembla que les seves estades a Sicília, un ambient més treballat ideològicament, el marcaren profundament; Ramon Muntaner, en la *Crònica*, en el capítol 114, diu: «[...] era dels pus savis prínceps del món, e mills parlant (e és encara, e serà mentre viu sia)»⁶⁷. El monarca es va saber envoltar de juristes, metges, homes de filosofia i tota una cort d'homes amb un gran seny i una exquisida intel·lectualitat.

Tanmateix, és evident que el fet cabdal del regnat de Jaume II *el Just* en l'àmbit cultural va ser la fundació de l'Estudi General de Lleida, declarat i establert pel rei el dia 1 de setembre de 1300. La relació amb l'Estudi General de Lleida fou intensa, i així ho demostra el treball del pare Martí de Barcelona esmentat abans: almenys una seixantena de documents referits al treball parlen directament o indirecta de la relació del rei amb l'Estudi. La llista de professors d'aquest estudi és llarguíssima i summament interessant; això no obstant, no hem trobat mai

---

⁶⁶ MARTÍ DE BARCELONA, O. M., cap. 1936. «*La cultura catalana durant el regnat de Jaume II*», Barcelona, editat per Valentí Serra en Estudios Franciscanos, núm. 397-398, 1990, p. 218. És un excel·lent estudi que en aquest apartat ens veurem obligats a citar continuament per la seva aportació, fonamental en l'estudi de la cultura literària a Catalunya en l'època de Jaume II; pensem que en el seu regnat (1291-1327) és quan comença a haver-hi constància de l'activitat cultural en els registres arxivístics, sobretot a l'ACA.

⁶⁷ MUNTANER, Ramon, «*Crònica*», dins *Les quatre grans cròniques*, a cura de Ferran Soldevila, 1971, Barcelona, Editorial Selecta, Biblioteca Perenne (2a edició 1983), cap. CXIV, p. 772.

un document que ens donés el nom que buscàvem, com es veurà més endavant.

Durant el regnat de Jaume II apareixen dues figures cabdals: Arnau de Vilanova, que marca la pauta de la literatura científica catalana en els anys 1290-1327, i Ramon Llull, que marcarà la pauta en la literatura moral i de polèmica religiosa de l'època. Amb aquesta febre d'incorporació europeïsta, es produeixen tota una sèrie de versions:

[...] veiem aparèixer la versió de *La Bíblia*, diversos oracionals, el *Codi de Justinià* i les *Novel·les* (doc. 181), els *Privilegia* i la *Regla del temple*, *Els usatges*, *El tresor dels pobres*, una *Summa de filosofia*, el *flors Santorum*, un *Llibre de la infantesa de Jesucrist*, el *Thederic*, un *Tractat de Subirana Trinitat e de fe catòlica*, la *Summa de vicis e virtuts de fra Llorenç*, probablement la versió de *Imago mundi* d'Honorat d'Autun i la *Communiloquium* de Joan de Gal·les. I en llur llengua original veiem circular pel nostre país el *Catholicon* de Joan Balbi, el *De Ludo scacorum* de Jaume Cessulis O.P; l'obra jurídica de Guiu de Bayssió, el *Speculum Historiales* de Vicenç de Baeuvais, O. P.; *l'Ars dictandi*, de Pere de Vineis. Les obres del Gual·lense, *La cirurgia nova*, d'Enric de Mondeville (doc. 357), els *Manupulus Florum*, de Tomàs d'Hibernia (doc. 244). I entre els autors clàssics de la llatinitat Vegeci (doc. 100) i Titus Livi (do. 372). Afegiu ara, mant tractat gramàtic i escolàstic i tindreu la llista completa gairebé dels autors preferits dels nostres intel·lectuals de començaments del segle XIV.⁶⁸

En el període que comprèn aquest regnat hi ha, com sabem, un gran floriment de les arts, que avançaren en tots els camps, tant les lletres, com les arts plàstiques, com la ciència, juntament amb l'expansió per la Mediterrània. Tot això permet parlar d'una societat plena, que s'eixamplava

⁶⁸ MARTÍ DE BARCELONA O. M., cap., *op. cit.* p. 230, 231 i 232. Considerem d'una importància fonamental les notes donades sobre cada autor o obra que cita en aquest fragment el pare Martí. En alguns casos fins i tot hi ha la localització del manuscrit.

amb força, que progressava i que, en definitiva, era capdavantera en aquell moment.

El regnat de Jaume II *el Just* és el de la consolidació del poder reial: es fixen les recopilacions de lleis i se supera la supremacia de Gènova, Pisa i Venècia. És el moment en què es fa palès el poder polític i cultural català.

En aquest context va ser educat Jaume I d'Urgell, fill d'Alfons III de Catalunya-Aragó i de Teresa d'Entença. Tingué alguns problemes amb la seva madrastra, la reina Elionor, i, malgrat haver estat adepte al seu germà Pere III de Catalunya-Aragó, deixà de ser-ho en el moment en què aquest va instituir la seva filla Constança com a successora al tron. Com sabem, les pretensions de Jaume I d'Urgell a la successió eren ben clares, i es va enfrontar al seu germà per aquest motiu.

Jaume d'Urgell, per manca de descendència masculina, era destinat a ser el successor del rei, però aquest, en no tenir fills mascles de Maria de Navarra, decidí proclamar com a legítima successora la seva filla Constança. Això enfrontà tots dos germans i va fer que Jaume, que ja tenia el càrrec de governador general dels reialmes –càrrec reservat a l'hereu al tron–, es posés contra el seu germà Pere III *el Cerimoniós*. La decisió de Pere feia trontollar la unió, i la noblesa aprofità aquesta lluita entre els germans per a debatre el poder de la noblesa i el del rei.

El final de la discussió tampoc no va afectar Jaume d'Urgell: aquest moria abans, el 19 de novembre de 1347, segons alguns, enverinat pel seu propi germà Pere, encara que la sospita sembla infundada. Malgrat tot, Pere III havia introduït les dones en la línia successòria, la qual cosa era

un precedent. Al cap de dos anys naixeria l'hereu, Joan, d'Elionor de Sicília, tercera esposa del rei. Pere III mateix aboleix tots els drets de les dones a la Corona en el seu testament. Veiem, però, com reproduceix Rafael Tasis en la *Biografia del rei Pere III*, la discussió entre el germans respecte al tema:

Bé és veritat que el cas present no s'havia tampoc mai donat, perquè Alfons era solter i els altres Reis sempre tingueren hereus mascles. Jaume feu, segons la *Crònica* [la del rei Pere III], el següent raonament:

Senyor, yo som cert que vós fets disputar ací que en cas ço que pena no vulla, Vós moriets sense infant mascle, que vostra filla fos heretera. E sobre aquest fet, Senyor, no us cal fer disputa, primerament, per ço com érem (sou) jove e la Reyna així mateix; après, qu'els testaments del senyors Reys, predecessors nostres, vinclaven los Regnes e Comdats nostres als hòmens e no a les fembres. E lo primer fo lo Rey En Jacme, nostre tresavi, e, après, lo Rey N'Amfós, nostre pare.⁶⁹

Ara bé, vista la realitat sociocultural i la posició de Jaume II d'Urgell, no és absurd suposar que la traducció fou feta a instàncies de Jaume I d'Urgell, mort en 1347; no creiem que sigui un atreviment.

Entre la mort de Jaume I d'Urgell i una carta del rei Joan I *el Caçador*, a la qual fem referència seguidament en un altre apartat, hi ha trenta-quatre anys; anys d'un ambient cultural ric i ple d'interessos per als clàssics llatins i també per als autors en llengua llatina del segle XIII. En el regnat de Jaume II *el Just*, amb homes de la importància de Ramon Llull, que prepara el terreny lingüístic i moral, en definitiva, de precedents sòlids per traduir una obra com *De Regimine Principum* n'hi havia;

---

⁶⁹TASIS, Rafael, *La Vida del rei En Pere III*, Editorial Aedos, Barcelona 1954, p. 108.

tanmateix, el nostre traductor no excel·leix en el domini de la llengua a l'estil de Llull; és més senzill.

No trobem cap fonament per a negar l'existència de la traducció en temps de Jaume I d'Urgell, que encarregà, segons el manuscrit conservat a l'Escorial, a Arnau Estanyol, carmelita i lector a la Universitat de Lleida, al qual ens dedicarem en el següent apartat. És evident que l'infant Jaume, durant els anys quaranta d'aquell segle, va ser el suposat hereu, i això l'hauria induït a encarregar la traducció a aquest carmelita. El comte d'Urgell és un príncep del Casal de Barcelona, criat a la cort en els darrers anys del seu avi Jaume II.

Jaume d'Urgell va ser educat, com el seu germà, per Pere López de Luna, un home amb formació i que sabia com havia de tractar un infant fill i nét de reis que, al capdavant, era destinat a ésser rei. Fou educat, per tant, com un príncep del Casal de Barcelona i durant molts anys va tenir els càrrecs propis de l'hereu de la Corona. Aquesta circumstància l'induí probablement a encarregar una traducció del *Regiment dels prínceps*. És fàcil intuir un interès per part seva envers l'obra de Gil de Roma: com a parent directe del rei, no descarta mai les possibilitats de succeir-lo, es creu en el dret a succeir-lo, com s'ha esdevingut en les successions al Casal de Barcelona. La seva opció, doncs, era la més comprensible en aquella època, i probablement era més incomprensible, per a un home de la seva època, la decisió de fer hereva Constança.

Ens ha estat útil comprovar que els intercanvis culturals en temps de Jaume II es troben en la màxima esplendor. Monarca protector de les lletres i les ciències, aquest rei afavoreix l'entrada dels corrents intel·lectuals europeus i els intercanvis amb les universitats estrangeres:

París, Avinyó, Tolosa de Llenguadoc, Montpeller o Bolonya. L'esplendor de l'època de el Just el recolliria el seu fill Alfons, però sembla ésser que va estar més aprofitat pel seu nét en Pere III. En aquest entorn Arnau Estanyol rebria l'encàrrec de fer la traducció del *Regiment dels prínceps* per part de Jaume d'Urgell.

5.2. ARNAU ESTANYOL, TRADUCTOR DE L'OBRA DE *REGIMINE PRINCIPUM* AL CATALÀ

Fa temps que, mitjançant el seguiment de diverses fonts documentals, intentàvem deduir la identitat del traductor al català de l'obra de Gil de Roma: *De Regimine de Principum*. La primera notícia que tenim de la traducció ens ve d'una carta de Joan I *el Caçador* al comte d'Urgell, escrita el 21 de gener de 1381, a la qual fèiem referència més amunt:

Comte car cosí: segons que nós havem entès e de cert, vós havets i llibre apelat *Del regiment dels prínceps*, composts per fra Gil de Roma, dels frares de sent Agustí, lo qual havets en romanç; e jassia que nos lo haïam en latí, però volríem lo haver fort axí meteix en romanç, perquè, car cosí, vos pregam affectuosament que per lo noble en Guerau de Queralt, qui de present se'n va a vós, lo·ns vullats trametre, com en veritat vos prometem, car cosí, que dins xv dies o al pus luny tres setmanes lo us farem tornar, que·l haurem fet traslladar. E en açò, car cosí, no posets dubte alcú e farets nós en gran e assenyalat plaer e servey, lo qual vos grairem molt. Dada en Barchelona, sots nostre segell secret, a xxi de gener de l any mcccclxxxi. *Primogenitus*.⁷⁰

El manuscrit de l'Escorial és l'únic que ens dóna alguna informació sobre el traductor, i diu que és Arnau Estanyol; de fet, Modest Prats provà d'identificar l'autor d'aquesta traducció, del qual només sabíem que era frare carmelità, però la seva recerca fou infructuosa:

Vet aquí un problema que difícilment podrem resoldre si no aconseguim saber alguna cosa més d'aquest frare carmelità, Arnau Estanyol, a qui el manuscrit *E* atribueix la traducció. De fet, avui per avui, només és un nom en l'encapçalament del manuscrit escorialenc que reproduïx la

⁷⁰ RUBIÓ I LLUCH, Antoni. 1908-1921. *Documents per la Història de la Cultura Catalana Medieval*, Barcelona, publicat per l'Institut d'Estudis Catalans (2 volums), vol. I, p. 228, document: CCCXIV.

Bibliotheca Hispana Vetus i les *Memòries* de Torres Amat. Enlloc no he trobat ni la més petita notícia. I és una llàstima. Perquè, tal com penso mostrar en aquesta comunicació, li correspon un lloc important en la història de la llengua catalana.⁷¹

Seria important que una figura de l'envergadura d'Arnau Estanyol fos reconeguda i valorada en la història de la literatura catalana. S'ha escrit molt sobre traductors i traduccions en llengua catalana, i hi ha homes d'una veritable vàlua dins el món de la traducció en el panorama de les lletres catalanes medievals. Tots aquests homes, de talent, han estat reconeguts i així han ocupat un lloc en el món de la nostra història literària. Vet aquí que a ningú no li són desconeguts els noms d'Antoni Canals, Antoni de Vilaragut, Ferrer Saiol, Ferran Valentí i d'altres; en canvi, el d'Arnau Estanyol ha estat sempre oblidat de les nostres històries literàries actuals⁷². Potser durant molt anys ningú no es va adonar de l'existència d'aquest humil carmelita; ens inclinem a pensar que ha estat una suma d'informacions errònies, acumulades durant molt temps, la qual cosa ha fet que Estanyol quedés relegat a una posició poc important i sense gaire interès per a la història de la literatura catalana.

Durant molt de temps, i a causa de l'error de dom Fèlix Torres i Amat, hom ha pensat que el nostre personatge havia viscut cap a l'any 1430: dom Fèlix donava aquesta data pensant en la del suposat manuscrit de l'Escorial que ell havia vist. El manuscrit correspondria a la signatura «X-pla-I2» i seria un «*códice pergamino del*

---

⁷¹ PRATS, Modest, «Un vocabulari Català a la versió del *De Regimine Principum* de Gil de Roma», *Actes del Sisè Col·loqui Internacional de Llengua i literatura Catalanes*, Roma «8 setembre- 2 octubre 1982» p. 33-34.

⁷² Cal dir en que cap de les històries de la literatura fetes fins ara, des de Riquer fins als manuals més usuals, s'ha recordat mai d'aquest personatge.

1430»⁷³. A la biblioteca de l'Escorial no ens consta que hi hagi cap manuscrit de les característiques esmentades per Torres i Amat, però sí un altre sense data i en paper, descrit en el nostre treball com al manuscrit *E*, que és molt anterior a 1430.

La mateixa data va reproduir Baldubino Velasco en el seu treball en recollir la informació de Torres i Amat; la seva informació, per tant, és també errònia i, de fet, ens deixa entreveure que ningú no ha vist mai un sol document on consti el nom de l'il·lustre carmelita.

Aquesta data que tothom ha suposat que verificaria l'època de l'autor sembla que va sortir de Nicolás Antonio. Aquest, en *Biblioteca Hispana Vetus*, volum II, cita Arnau Estanyol com al traductor al català del *Regiment dels prínceps* de Gil de Roma, però, a més, hi afegeix la informació del manuscrit de l'Escorial de signatura «Lit. r. Plut I n 8», hi diu de l'any 1430 (MCCCCXXX). El manuscrit, no es refereix mai a Estanyol amb aquesta data:

[...] *Item Arnaldo de Stanyôl Carmelitanum, cuius in Escurialensis Biblioteca Lit r. Plut. I n.8 (T.II p.613) Existat lemosina versio operis: De Regimine Principum, hoc titulo: «Lo libre del Regiment dels prínceps», fet è copilat per Frare Egîdi Româ del Ordre des frares Ermitans de Sent Agostî è copilat per frare Arnau Stanyôl del Orde de Senta Maria del Munt del Carme, á instancia del molt alt e magnífich Príncep lo Senyor è Vescomte D'Àger, in codice chartaceo circa ann MCCCCXXX exarato. Abest ab Anonymi Biblioteca Carmelitana Aurelianus edita MDCCLII [...]*.⁷⁴

Francisco Pérez Bayer, autor de les notes de l'obra de Nicolás Antonio, va veure el manuscrit que avui es conserva a la Biblioteca de l'Escorial, el qual fou un

⁷³ TORRES I AMAT, Fèlix, *Memorias para un diccionario crítico de los escritores catalanes*, Barcelona 1836, p. 609.

⁷⁴ ANTONIO, Nicolás, *Bibliotheca Hispana Vetus*, vol. II, Roma 1696, p. 223.

donatiu de la biblioteca del comte-duc d'Olivares; però, encara que la signatura que dona Pérez Bayer correspon al manuscrit de l'Escorial, descrit més endavant, malgrat que no té data i que la filigrana no és de 1430, és un error creure que l'autor ha de ser de l'e`poca de la còpia del manuscrit. Fos com fos, Torres i Amat prengué aquesta data com la de la traducció i com a any de referència en la vida del traductor, i l'esmentada data ha circulat erròniament durant anys. Quant al manuscrit, no ens consta l'existència de cap amb les característiques descrites per dom Fèlix, i és evident que una signatura tan rara com la que dona en el seu diccionari no ha existit mai a l'Escorial. Zarco mateix en el catàleg dels manuscrits catalans de l'Escorial, diu que no existeix cap manuscrit com el descrit per dom Fèlix Torres i Amat.

Una altra qüestió que cal tenir en compte és que la traducció ja era feta el 21 de gener de 1381, segons podem deduir de la carta, citada abans, que escriu Joan I al seu cosí Pere II, comte d'Urgell, en la qual el príncep de Girona demana en préstec al seu cosí el manuscrit amb la traducció per tal de fer-lo copiar. És, per tant, improbable que Arnau Estanyol fos viu encara en 1430, perquè, com ens confirma l'existència d'aquesta carta, ja feia gairebé cinquanta anys que la traducció era enllestida.

És curiós que tothom ha donat per fet que la referència del manuscrit de l'Escorial, que dedica la traducció al comte dom Jaume I d'Urgell, és una llicència per part del traductor i que, en realitat, la traducció era feta amb intencions urgellistes. Les intencions urgellistes són difícils de trobar si pensem que cap dels tres manuscrits conservats no ha estat copiat després de l'any 1411, un any abans de la pujada al tron de Ferran

d'Antequera, i que tan sols un és escrit en el moment en què es produïen les converses per a elegir el substitut de Martí *l'Humà*: és el manuscrit 739, de la Biblioteca de Catalunya, complet però en el qual no consta la dedicatòria a Jaume d'Urgell ni el nom del traductor; això sí, en el colofó hi diu: «[...] *anni domini m.cccc.xi die septimo mensi februaryi*».

La traducció era enllestida l'any 1381, i en aquell moment ningú no podia pensar en allò que s'esdevindria en morí Martí *l'Humà*, el 31 de maig de 1410. A més, sembla bastant correcte pensar que la traducció del *Regiment dels prínceps* es va fer a instàncies d'un Urgell, atès que Joan I *el Caçador* optà per demanar la traducció al seu cosí Pere II d'Urgell perquè sabia que en tenia un exemplar en romanç i l'hi demana a fi de copiar-lo. Hem de suposar que el manuscrit fou enviat al príncep de Girona per mitjà de Guerau de Queralt i que va ser copiat no pas tan ràpidament com diu Joan I en la carta tramesa al seu cosí, però probablement ho fou al cap de poc temps.

Suposar que la traducció va ser feta a instàncies de Jaume I d'Urgell, mort en 1347, pot semblar molt agosarat. Entre la mort de Jaume I d'Urgell i la carta del rei Joan I *el Caçador*, hi ha trenta-quatre anys; però no trobem cap fonament per a negar l'existència de la traducció en temps de Jaume I d'Urgell; de fet, el que no s'ha aclarit mai ha estat la presència o l'absència d'Estanyol en l'època de Jaume I d'Urgell. Modest Prats sembla trobar molt poc probable que la idea de la traducció fos a instàncies del vescomte d'Àger i diu:

En aquest temps era comte d'Urgell Pere I (1347-1408), fill de Jaume I, que era germà del rei Pere el Cerimoniós. ¿Com s'explica, doncs, que el manuscrit d'El

Escorial digui que el *Regiment dels prínceps* fou «declarat e explanat [...] a instància del molt alt e magnífic príncep, lo senyor Infant Jacme, comte d'Urgell e vezcomte d'Àger»? He de dir sincerament que em costa molt de creure que es tracti del comte Jaume I (1328-1347) [...].⁷⁵

Cal suposar, encara que no ho sembli, que sí que va ser fet a instàncies de Jaume I d'Urgell, en vista dels documents que més endavant presentem i que curiosament més tard, ja després de la nostra troballa, va catalogar i editar Modest Prats mateix.

La traducció es farà per tot el conjunt de circumstàncies citades abans: una florida prou rica de la llengua catalana durant el regnat de Jaume II *el Just*, afavorit pel rei mateix; les circumstàncies i els interessos del comte d'Urgell, príncep del Casal de Barcelona, educat a la cort en els darrers anys del seu avi Jaume II i que, com un príncep del Casal de Barcelona, fou el successor visible del seu germà a la Corona durant molts anys.

Coneixíem el nom del traductor i sabíem que es tractava d'un carmelita, sobre el qual Fuster, en la *Biblioteca Valenciana*, diu:

Arnaldo Stanyol: Religioso Carmelita; no tenemos más noticia de él que la que nos suministró nuestro paisano el Ilmo sr. D. Francisco Pérez Bayer, en las notas de D. Nicolas Antonio, Tomo 2, p. 223.

Tradujo a la lengua valenciana.

1. Lo Libre del Regiment dels Prínceps [...].

Se conserva este Códice manuscrito cerca de 1430, en la libreria del Escorial, Letra R, Arm I, numero ((tomo II

---

⁷⁵ PRATS, Modest, 1982, *op. cit.*, p.33.

*pg. 613.) este autor no le trae la Biblioteca Carmelitana de un anónimo, impresa en 1752.*⁷⁶

Ens va donar llum sobre el tema una bona estudiosa dels carmelites del segle XIV, Jill R. Webster, amiga nostra.

Webster, en una conversa que vam mantenir a l'ACA, afirmà haver vist el nom d'Estanyol a Girona, en uns registres, però digué que no ens podria fer arribar la notícia fins que no tornés a Toronto, però que ens podia afirmar que es tractava de documentació de la primera meitat del segle XIV. Això, evidentment, faria que ens torbéssim davant una traducció molt recent i realment innovadora per l'època i que serviria de pont entre els homes de la Cancelleria i Ramon Llull. Finalment aquesta informació ens fou tramesa per Webster i en aquest moment estem en condicions d'afirmar l'existència d'Arnau d'Estanyol, ordenat prevere el dia «*14 kalendas januarium*»⁷⁷ a la catedral de Girona, l'any de 1332. Juntament amb ell van ser ordenats dos carmelites més, els quals figuren tots marcats amb una clau dins el Registre d'ordenacions:

Prv. Vintentius Barbes }

FFr. (...) Banamanus de Oliuella } de ordinus Sancte
Marie

FFr. Arnaldo de Stagnolo } Monte Carmeli⁷⁸

Després de ser ordenat, és probable que Estanyol hagués estat capellà de l'església de Santa Cecília de Càrcer, Santa Cecília de Serres, al municipi de Sant Martí

⁷⁶FUSTER, Just-Pastor, *Biblioteca Valenciana*, València 1827-1830.

⁷⁷ 19 de desembre.

⁷⁸ Arxiu Diocesà de Girona, Ordenacions: Ordes Majors 1332-1351 fol. 19 v. - 20 r.; T.274.

de Llémena, car així consta un Arnaldo Estanyol en una referència de Francesc Montsalvatge:

Arnaldo Estanyol, Clérigo de la Iglesia de Santa Cecilia de Cárcer, confiesa a Fr. Ferrer, Abad de Sta. Maria de Amer, que presta un censo por la mencionada iglesia de «unam part gallinorum in festo natalis domini», al mencionado cenobio, con fecha 15 de las calendas de abril del año 1330(3).⁷⁹

Si anar com a capellà a Santa Cecília de Càrcer segurament fou just després de l'ordenació, no hem trobat cap altra referència al respecte, o bé no hi anà, com era normal en l'època: tan sols cobrava les rendes pertinents. La diferència de dos anys entre l'ordenació i aquest document no és quelcom que ens faci menystenir-lo ja que és impossible poder comprovar l'original a l'ACA, i la data és dubtosa en Montsalvatge.

També és citat en dos documents del Regiment Notarial. L'un, de l'any 1354 el podríem resumir de la manera següent:

Fra Arnau d'Estanyol, lector de la casa del Carmel de Lleida, ven a Bernat de Camós, prevere del capítol de la seu, una *Summa Hostiensis* per 15 lliures, 3 juny 1354., fol. 3 r.⁸⁰

En aquest document ens consta que Arnau Estanyol era lector de la Casa del Carmel de Lleida.

⁷⁹ MONTSALVATGE, F. *Colección Diplomática del Condado de Besalú, tomo XII, 2 de la Colección Diplomática*. Document núm. MCCXCI, p. 377. Aquest document no l'hem pogut comprovar *in situ*, ja que segons Montsalvatge provenia de l'Arxiu de la Delegació d'Hisenda de Girona. Molts d'aquests documents són a l'ACA —el referit per nosaltres no— i d'altres han desaparegut. També és probable que formi part d'un capbreu i, per tant, sigui difícil de localitzar; els lligalls d'Hisenda de Girona encara no estan completament revisats. Cal tenir en compte l'excepció de les dates d'ordenació d'Estanyol i les del document, dos anys abans de ser ordenat, segons el text que conservem, però deixarem aquest petit error tot esperant que algun dia sigui possible revisar el document original a l'ACA, i tenim en compte que Montsalvatge no deixa clar si és el 1330 o el 1333.

⁸⁰ Resum fet per J. M. MARQUÈS, *Notariorum II*, Arxiu Diocesà de Girona. El document es troba en els *Regiments notariales (R. Notariorum)*, 1354-1355, vol. 31, fol. 3 r., també a l'Arxiu Diocesà de Girona. Actualment, en el catàleg web: G-031-02390.

L'altre és un document on Estanyol consta en diversos rebuts com a marmessor del testament de Bernat d'Estanyol, clergue de la seu de Girona, probablement el seu oncle. El resum és el següent:

Francesc Plana, pedrer de Girona, firma rebut als marmessors de Bernat d'Estanyol, clergue de la seu, de 116 sous per la llosa, en la qual posa certes lletres que féu colorejar amb incaust negre, i quatre escuts de dit Estanyol, 26 de novembre 1355. f. 56 v., altres rebuts de la marmessoria, a continuació i f. 60 v.-61, 63.⁸¹

En aquests documents surt anomenat diverses vegades Arnau d'Estanyol, que actua com a marmessor de l'esmentat Bernat d'Estanyol, juntament amb Petro de Prolere. En el document diu que és marmessor i executor del testament de Bernat d'Estanyol i que és «lector de la casa del Convent de Santa Maria del Monte Carmel» i el tracta de *venerabili*. El convent era situat, ja en l'època d'Estanyol, a la pujada de Sant Martí de Girona, on continua havent l'últim edifici, que avui fa les funcions de Govern Civil de Girona.

Com veiem, Estanyol va ser contemporani de Jaume d'Urgell, i probablement ja era lector, feia anys, a l'Estudi General de Lleida, on amb molta seguretat el Comte d'Urgell li encarregà la traducció. Ens inclinem a pensar que aquesta fou encomanada i feta entre l'any 1340-1347; aquesta data seria la més lògica, atès que correspondria als anys de maduresa –i, per consegüent, de més preparació– d'Estanyol i als de més perspectives per part de l'infant Jaume de ser hereu al tron. Malgrat la incredulitat de Modest Prats en la seva comunicació de Roma, els documents diuen que els fets són un altres, que el comte

---

⁸¹ MARQUÈS, J. M., *op. cit.*, document 2532, p. 279. Els documents provenen de *R. Notalarum*, vol. (32)33 de l'Arxiu diocesà de Girona.

Jaume I d'Urgell demanà la traducció a un humil carmelita que devia pul·lular pels claustres de l'Estudi General de Lleida, sense perdre tampoc la relació amb la que probablement fou la seva ciutat: Girona.

L'infant mor en 1347, i aquell mateix any ja havia esclatat la polèmica sobre la successió del rei Pere III *el Cerimoniós*.

A aquest home, Arnau Estanyol, hom li atribueix la brillant idea de crear un vocabulari; ell ja és conscient de la mancança d'un vocabulari científic i tècnic, un tema tan poc estudiat i alhora tan polèmic, perquè ens planteja quin significat té per a la història dels moviments literaris i per a la història del llenguatge. El seu vocabulari és original i, d'altra banda, no és una mera traducció literal de termes llatins, sinó una explicació d'aquests termes. Ara bé, malgrat aquest petit diccionari de termes obscurs – categoria que ja utilitza Llull en el *Libre del gentil e los tres savis*–, el nostre carmelita no s'apropa a les claus de l'humanisme, a pesar de l'intent d'emprar un llatí correcte i de no fer una traducció més de les que s'havien fet durant la primera meitat del segle XIV. Estanyol, doncs, no assoleix la qualitat dels traductors que mig segle més tard traduiran els clàssics al català: Canals, Valentí o Bernat Metge mateix. En una primera ullada, semblaria que Estanyol volgués aproximar-se al caràcter tècnic i científic de la llengua llatina; però, en realitat, l'única cosa que afronta, posant al davant del nostres ulls, és la dificultat pròpia d'un mots que la simple traducció no fa intel·ligibles a «lecs, als simples ydiotes»:

E no's meraveylen los letrats perquè ací havem declarats alguns vocables qui a ells semblen comuns e usats. Car, si, per rahó de l'ús del latí, qui és llenguatge perfet e propi a declarar les natures de les coses, ells acostumen e usen més vocable propis

e fortment entre si mateys rahons e proposicions quax literals en romaç –e en aquesta manera los dits vocables són a ells comuns–, emperò aytals vocables no serien comuns ne entesos per los simples ydiotes, qui usen solament lo llenguatge vulgar, si és imperfet, per o qual hom no pot declarar vocables ne rahons naturals sens grans multiplicació de paraules [...]. (p. 884-885 de la nostra edició)

És just, Estanyol no vol exposar aquí l'adaptació d'un llenguatge científic que fins aleshores només s'havia fet servir en llatí i per a l'ús del qual caldran molts anys i estudis en llengües vulgars. Ell sols presenta un problema, que és la seva dificultat per a traslladar una obra llatina a una llengua com la catalana que s'està pastant encara. El llatí «és llenguatge perfet; lo llenguatge vulgar és imperfet», diu ben clarament Estanyol just al començament del vocabulari. Ell no fa altra cosa sinó relatar la superioritat de la llengua llatina en confrontació amb la llengua vulgar, el català, la qual cosa fa el trasllat de l'una a l'altra veritablement difícil per a un home de la seva època. Aquesta queixa és d'una quotidianitat absoluta en aquell moment i requereix sempre unes paraules dels autors en pròlegs i dedicatòries. Jaume Conesa en el pròleg de les *Històries troianes* ja ho fa, però convidem tothom a llegir la comunicació de Modest Prats, que ja deixa prou clara aquesta qüestió, malgrat els errors de temps i la incredulitat respecte al mecenes que encarregaria la traducció: Jaume I d'Urgell.

A pesar que no domina la traducció a la llengua moderna com Canals, haurem de dir que entén més el text llatí que no pas el valencià quan tradueix Sèneca. Estanyol sembla que té molt clar el que llegeix: tradueix amb fidelitat, però no construeix amb la bellesa literària de mig segle més tard; de vegades a la traducció li manca la lleugeresa de les traduccions de Canals, Vilaragut, Saiol o Valentí, però reïx dignament en posar en llengua catalana

l'encàrrec rebut de Jaume d'Urgell, una traducció del *Regiment dels prínceps*.

Traduir Gil de Roma podria introduir-se dins la línia seguida pels traductors del llatí al català anteriors a l'humanisme, que hom ha considerat de pur atzar dins la transmissió textual. Evidentment, no hi ha cap text humanista en els anys 40-50 del segle XIV; som davant un tractat medieval que va despertar molt interès per part dels humanistes; però, sí podem parlar d'una anella dins la cadena literària que faria més propera l'obra de Llull i dels humanistes, Estanyol seria un home capaç de veure les noves necessitats de la llengua, aprofitar la llengua del beat i, en conseqüència, desvetllar l'interès com a home que ens fa preveure nous temps per a la literatura. És evident que tot plegat sembla més aviat una intenció molt d'acord amb els corrents que van portant el temps, però Estanyol no té un domini de traspàs a la llengua moderna, ni tampoc la gràcia literària del beat; Estanyol és un home correcte en l'ús lingüístic, de ric vocabulari, coneixedor de la gramàtica catalana, però amb una llengua un xic maldestra que tot just desperta a les necessitats de la llengua moderna, clara i elegant, que al cap d'uns trenta o quaranta anys, donarà la Cancelleria; no és ni Bernat, ni Jaume ni Ferrer.

La traducció d'Arnau Estanyol és ben acurada, en el sentit que no vol deixar passar cap significat de l'obra, tracta la traducció d'una manera molt clàssica i clara, ratlla per ratlla, no vol deixar passar el significat del que tradueix, no vol dir res que no digui. Es tracta d'un lector de la Casa del Carmel a Lleida i de la Casa de Santa Maria del Monte Carmel a Girona; ja coneixia perfectament quines eren les dificultats de crear un vocabulari científic

en català i podríem dir que el tema el va preocupar davant del bon resultat final és capaç de crear-ne un i exposar-lo sense dificultat, la lectura del text ho demostrarà. La situació que fa més curiosa la qüestió és que sembla que els anys de després de la traducció aquesta no va circular i no seria fins a després de la carta del rei Joan I al seu cosí Pere d'Urgell l'any de 1381 que es fan còpies i comença a ésser coneguda l'obra; no tenim cap dubta que la traducció estava feta molt abans.

Estanyol surt per darrera vegada en documents de l'any de 1355. No hem trobat el seu testament, cosa que no descartem encara, la traducció ja era feta i el manuscrit original hauria estat propietat del comte d'Urgell, Pere, que l'hauria fet arribar al seu cosí Joan. Avui dia, però, conservem tan sols tres dels manuscrits i diverses referències d'altres que han desaparegut.

6. LA TRADICIÓ MANUSCRITA DEL *REGIMENT DELS PRÍNCEPS*

No ens dediquem, com hem dit abans, a la vasta producció egidiana; el nostre objectiu és únicament la traducció de l'obra *De Regimine Principum* al català.

És curiós que, malgrat que constatem que hi havia una traducció catalana del *Regiment dels prínceps* molt primerenca i que tingué una gran difusió, com així ho demostren les tres edicions en incunable que posseïm, només ens han arribat tres manuscrits de l'obra⁸². Dels desapareguts no en podem parlar, però sí que hem de citar-ne uns quants que ens han estat citats en diferents referències.

---

⁸² Tots conserven l'obra completa.

6.1. MANUSCRITS CITATS QUE NO HAN ARRIBAT ALS NOSTRES DIES

Els manuscrits que consten a continuació s'han trobat en diferents referències bibliogràfiques, de la gran majoria dels quals ha estat possible comprovar-ne també la font directa; algunes vegades podem dubtar si el manuscrit en qüestió és el de Gil de Roma o bé el d'Eiximenis; quan no ha estat possible aclarir el dubte, hi hem deixat la referència.

Dins l'obra de Josep M. Madurell, *Manuscrits Catalans...*⁸³, s'hi poden trobar el següents documents:

Doc. 54.8 de l'11 - 25 de setembre de 1423:

Inventari parcial dels llibres de l'Herència de Ferrer de Gualbes trobats en la Cambra en què el difunt tenia l'estudi:

8. Ítem, un llibre de paper, ab post e cuïro vermell, appellat Egidi Romà. A.C.B, Gabriel Canyelles, Carpetà de la bossa 2 d'inventaris.

115.1 del 15 de maig de 1459:

Inventari Parcial dels llibres relictos per Francesc Sunyer, «senior», a Instància del seu fill Francesc, Junior»:

1. Ítem, altre llibre escrit ab letra francesa, en pla appellat Egidi de Roma escrit en pergamins, amb cobertes vermelles ab x bolles e quatre gaffets, ab sos correig, lo qual libre comense en letra vermella en la primera fulla: «assí comensa lo libre del *Regiment dels prínceps*». E fineix en la darrera fulla “Sanctus vocatur a Christo beneducatur”, lo qual stà en penyora per i florins d'or.»⁸⁴

⁸³ MADURELL, Josep Maria. «*Manuscrits catalans anteriors a la impremta (1321-1474). Contribució al seu estudi*», Biblioteca Profesional de ANABA. Bibliografias, Barcelona 1974.

⁸⁴ MADURELL, J. M., *Manuscrits trecentistas y cuatrocentistas*, dins Hispania Sacra, vol. 4, 1951, p. 21-63; vol. 5, 1952, p. 165-178.

2. (73.5 Ítem, un altre llibre de Mestre Eximenis del Christia, appellat *Regiment de Prínceps*, escrit en vulgar en pergamins. E fineix la primera pàgina en letra grossa en blau: excellent regiment. Ab pots cobertes de cuyro vermell empremtades, iiii gaffets.⁸⁵)

En el *Testament del rei Martí*, dipositat a l'ACA, número de Registre Cancelleria 2326 i editat per Massó i Torrents⁸⁶:

Traslat de l'Inventari fet dels llibres los quals erem del molt alt e molt ecellent príncep e senyor lo senyor Rey en Martí de Gloriosa recordació los quals són pervenguts a ma o senyoria de la molt illustre senyora la senyora Reyna Margarita muller sua a la qual per certs títols pertanyen:⁸⁷

17. Un altre llibre appellat llibre dels regiments dels senyor (fol. 3 v.) escrit en paper de Xàtiva ab cuber de cuyro vermell amb algunes steles d'or i pell lo qual comença "al noble senyor seu es spronat" e faneix «que morí sens infants».⁸⁸

21. Ítem. Un altre libre appellat *Regiment dels prínceps* en romans escrit en pergamins ab postes de fust ab cuberta squinsada de cuyro vermell ab tancadors de fil blanchs lo qual comença en vermelló:" Comença lo prolech del libre" e en lo negre "Com la companyia dels prínceps e fineix acompanyat perdurablement."

42. Ítem un altre libre appellat *Regiment dels prínceps* en latí escrit en pergamins ab post de fust et cuberta de cuyro vermell empremtat ab viii claus d'argent ço és a cada post del libre iiii ab ii smalts d'argent del timbre reyal ab dos tancadors d'argent smaltats ab parxa seda verda ab flochs de seda verda

⁸⁵En aquest ms. 73.5 p.62 de l'estudi de MADURELL, *op. cit.* (p. 462 Hispania Sacra, vol. 4, 1961), sembla que hi ha un error de transcripció o bé d'indexació: en l'índex d'autors hi apareix la mateixa referència com a «Egidius (Egidi) de Roma, *Regiment de Prínceps*: 73-5» i «Eximenis (Ximenis), Mestre Francisc, [...]; *Regiment de Prínceps*: 73-5» (índex editat en Hispania Sacra, vol. 5., p. 173, 1952.).

⁸⁶MASSÓ I TORRENTS, J., *Inventari dels béns mobles del Rey Martí d'Aragó*. Revue Hispanique, vol. XII. 1905. p. 415-454. *L'Inventari dels béns mobles del rei...* continua, però l'inventari de la llibreria acaba aquí. Encara apareixen tres llibres més en l'inventari de la capella.

⁸⁷Citem un manuscrit en llatí (42) i un altre en francès (241) senzillament per no separar-los del conjunt de manuscrits sobre la mateixa obra que surten en el testament de Martí l'Humà.

⁸⁸Aquesta referència final és ben curiosa, ja que semblaria que fa referència al rei mateix, que morí sense descendència, però és anterior a la seva mort, atès que el llibre surt en el seu testament; seria absurd, doncs, pensar que és una dedicatòria al rei Martí.

als tancadors lo qual comença *de singularitate* e faneix *per infinita secula seculorum amen* e lo qual libre havia un stoix de cuyro vermell.

73. Ítem un altre llibre appellat *Regiment dels prínceps* en cathalà scrit en paper ab cuberta de pergamí sanar, lo qual comença en vermell «*Regiment de prínceps*» e en lo negre «segons que diu lo savi» e fineix «*gloria et honor. Amen.*».

241. Ítem un altre libre appellat *De Regiment dels prínceps* scrit en pergamins e en francès ab post de fust cubert de cuyro vermelll empreptat sens tancadors lo qual comença en vermelló «Ci Comença» e en lo negre «A son special» e faneix en vermelló «de Latin en fronçoys».

Dins el *Viaje* del pare Villanueva, hi surt l'Arxiu de Sant Salvador de Breda (la Selva)⁸⁹:

2. Trozo del Libro de «*Regiment de Príncipeps*»⁹⁰

Al monestir de Santes Creus:

- *El Egidio Romano, De Regimine Principum, excelente traducción al lemosín.*⁹¹

⁸⁹VILLANUEVA, J., *Viaje literario por las iglesias de España*, vol. XIV, p. 206.

⁹⁰Aquesta mateixa referència fa Rudolf BEER en *Handschriftenschatze Spaniens*, p. 113-174.

⁹¹VILLANUEVA, J., *op. cit.*, vol. XX, p. 125. A més a més, segons Jesús DOMÍNGUEZ BORDONA, *El escritorio y la primitiva Biblioteca de Santes Creus* fa referència a Villanueva i cita el ms. ja com desaparegut.

6.2. ELS MANUSCRITS

E. Biblioteca del Monasterio de San Lorenzo del Escorial, El Escorial, manuscrit R.I.8

G. Biblioteca del Seminari, Girona, manuscrit 10

B. Biblioteca de Catalunya, Barcelona, manuscrit 739

Cap d'aquests manuscrits no és citat per Boffito⁹², el qual fa referència, en canvi, a les edicions incunables fetes a Barcelona, en català, sobre la mateixa obra.

Primer de tot hauríem d'establir quina és la relació entre tots tres manuscrits. En aquest sentit, Modest Prats⁹³ ja va establir una relació de parentiu entre tots tres còdexs. El manuscrit de Barcelona, que anomenem *B* (M. Prats en diu *C*); el del Seminari de Girona, *G*, i el de l'Escorial, *E*, el qual, tot i ser el més antic, no utilitzem com a model per a les transcripcions, ja que *B* és el model més fiable i el que té el text complet. Tanmateix, els podem considerar molt emparentats; divergeixen en grafies insignificants, sempre en relació únicament amb el vocabulari final dels manuscrits. *G* i *E* de *B* divergeixen sistemàticament en un punt fonamental, al final del llibre, en el vocabulari de mots «explanats», quan cita el text del *Regiment dels prínceps*, *B* fa seguir l'ordinal en els substantius *llibre*, *part* i *capítol* (p. ex.: llibre primer, part II, capítol XI); en canvi, *G* i *E* el posen tothora al davant. *G* i *E* sempre estan d'acord, llevat de petites variacions ortogràfiques o d'error de copista; és *B* el que divergeix d'aquests dos, però per ser fidel amb el model llatí; així, en *B* no hi manca text; en

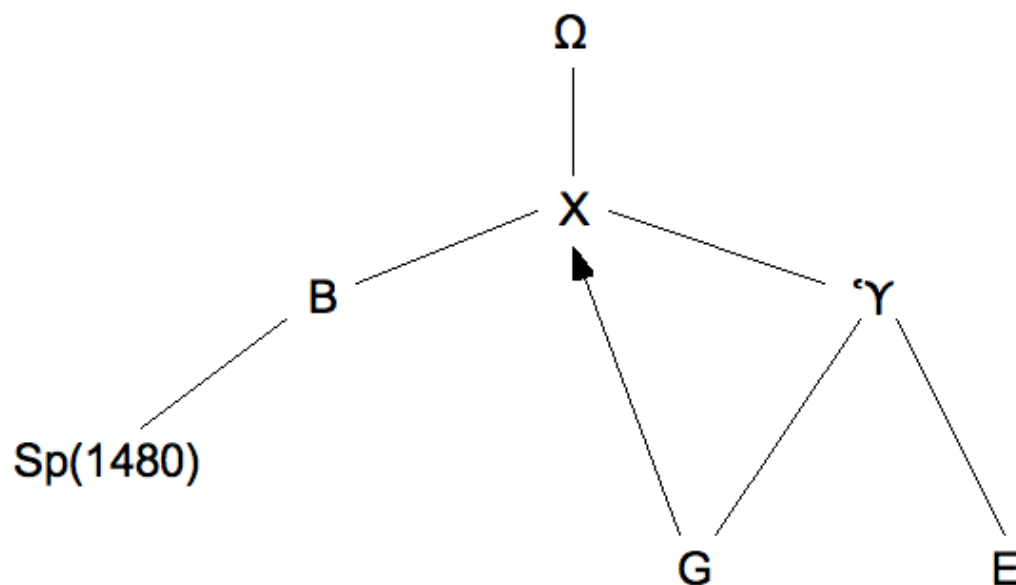
⁹²BOFFITO, G., *Saggio de Bibliografia Egidiana (Egidio Colonna o Romano)*; Bibliofila 12, Florència 1911.

⁹³PRATS, M., *op. cit.*, p. 57.

canvi, G i E salten el mateix fragment del capítol 18 del segon llibre de la primera part, més de la meitat. L'edició incunable de Spindeler, de 1480, també és completa; ens fa pensar que està molt emparentada amb B o que ve de B , fins al punt que aporta ben poca cosa més.

Caldria acabar d'establir si hi ha també cap relació entre la lectura algunes vegades coincident entre B i G i d'altres entre B i E . Podem afirmar que els copistes de E i G , a més de tenir un model γ , en van veure alguns altres. Així, podem dir clarament que G ha vist B o el model de B , atès que sempre que divergeix de E és per coincidir amb G . En les notes fem palesa aquesta coincidència sempre que es produeix. No dubtem gens ni mica que G ha vist B o el seu model.

Stegma codicum

La descripció dels manuscrits és com segueix:

6.2.1. Manuscrit *E*. Biblioteca de San Lorenzo del Escorial, l'Escorial, manuscrit R.I.8

Inèdit. Manuscrit de final del segle XIV. No hi ha colofó. Té 6 folis de paper en blanc (pertanyen a l'enquadrernació original) més 209 més 3 en blanc (de l'últim quadern) més 2 en blanc (que pertanyen a l'enquadrernació). Paper d'un gruix considerable i consistent, molt ben conservat, de 400 mm x 280 mm la pàgina. Escriptura bastarda corrent, d'una sola mà, a doble columna de 38 a 40 ratlles, amb una caixa d'escriptura de 265 mm x 182 mm, intercolumni de 24 mm, el marge superior és 44 mm i l'inferior de 94 a 92 mm, el lateral interior de 34 a 30 mm i l'exterior de 58 a 61 mm.

Esriptura sense línies de pauta però amb la caixa d'escriptura dibuixada. Cal·ligrafia molt bona, breument inclinada cap a la dreta, només en el primer foli. Reclams al final de cada quadern, el primer al foli 12 v., es reproduceix cada 12 folis. Molt ben centrat; el quadern és un sextern; el reclam sempre coincideix a l'últim foli *r.* de cada quadern. Són 18 quaderns: 17 sexterns i l'últim un quatern; en total són 209 folis escrits, 3 en blanc al final. Enquadernació de la biblioteca, tapes dures cobertes de pell tenyida de color vi i amb l'escut de l'Escorial (la graella de Sant Llorenç) i a dins d'un emmarcament amb motius florals a les puntes.

Les mides són de 401 mm x 280 mm i de 61 mm de gruix en el tall frontal. Les tapes estan una mica malmeses. No hi consta el títol, ni al llom ni al tall frontal. Tinta de color marró fosc però amb els títols de color vermell, com les relacions dels capítols que precedeixen cada part, que solen ocupar quatre columnes. Caplletres de 30 mm x 30 mm de color blau amb decoracions florals de colors vermell i blau. Calderons en vermell i blau. No hi ha puntuació ni accents. Una filigrana cada bifoli del foli 1 fins al 48. És un basilisc que correspon a la figura 2632 de l'inventari de Briquet⁹⁴ datada vers el 1390; a partir del foli 49, hi ha una altra filigrana que correspondria a la figura 11680 del mateix catàleg de Briquet, datada vers 1382-1383. Una vegada confirmat això, el nostre manuscrit estaria datat aproximadament en els darrers anys del segle XIV i seria el més antic de tots tres, si tenim en compte la carta que conservem del 21 de gener de 1381⁹⁵, en la qual el rei Joan I *el Caçador* demana al seu cosí Jaume d'Urgell el manuscrit del *Regiment* per tal de copiar-lo.

⁹⁴ BRIQUET, Charles Moïse, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, I-IV, Paris 1907, reimpr. Amsterdam 1968, I.

⁹⁵ Rubió i Lluch, A., *Documents per a la historia i la cultura catalana*, op. cit.

La marca d'aigua queda situada sempre al centre del foli. Els corondells del primer paper estan separats 38 mm i 20 verjures cada 25 mm; els corondells del segon paper estan separats 33 mm i 20 verjures cada 23 mm. La foliació és al recte, a la dreta, en xifres romanes, amb tinta negra i original; salta del foli CVIII al CXX, però es tracta senzillament d'un error de numeració, ja que el text continua amb normalitat. En l'últim foli hi ha una rosa dels vents en català; té un breu colofó en català, però no hi consten ni el copista ni l'any de la còpia. El colofó és aquest:

Acabat és lo llibre del *Regiment dels prínceps*. Déu
n'age laors e gràcies. Amén⁹⁶.

El primer foli està profusament decorat. La decoració consisteix en un emmarcament de tota la caixa d'escriptura fet amb una línia interior de color blau de 3 mm de gruix. D'aquesta línia cap a l'interior en surt tot un vorell, que recorda un dibuix de ganxet; cap a l'exterior d'aquesta línia hi ha dibuixat tot un vorell amb motius vegetals de colors vermell i blau que s'alternen, i entre cada fulla d'aquestes hi ha una floreta de quatre pètals, feta amb or. La resta de les caplletres s'alternen amb colors blau i vermell.

---

⁹⁶ Aquest colofó no es troba en Bénédictins du Bouveret. *Colophons de Manuscrits Occidentaux des origines au XVIe siècle*, 1982, Editions Universitaires, Friburg, Suïssa. Malgrat tot, la forma sí que és citada en el vol. VI *Lieux Anonymes (1895-23774)*, però no consta el ms. de l'Escorial, un fet curiós, perquè sembla que el va veure.

La primera caplletra està feta amb vermell i amb una orla de color blau. Fa 30 mm x 28 mm, i l'orla, de 58 mm x 50 mm, té al voltant floretes d'or. A causa de la humitat, l'orla d'aquest primer foli ha quedat marcada en el foli anterior, en blanc però on consta una numeració vella, JCR.8, EA 15.1, probablement de la seva antiga procedència a la biblioteca del comte-duc.

Aquest foli, té escrits i posteriorment ratllats a la part superior els següents números: ~~192~~ sobre la columna de l'esquerra i ~~23.2~~ sobre la columna de la dreta. Aquestes dues marques són una clara identificació del manuscrit com a pertanyent a la biblioteca del comte-duc d'Olivares. El manuscrit s'inicia en el foli primer d'aquesta manera:

Ací comença lo libre del *Regiment dels prínceps*, fet e copilat per frare Egidi Romà, dels frares ermitans de Sant Agustí, declarat e explanat per frare Arnau Stanyol, de l'orde de Sancta Maria del Munt del Carme, a instància del molt alt magnificós príncep lo senyor infant En Jacme, comte d'Urgell e vezcomte d'Àger.

E comença amb la explanació del dit llibre del *Regiment dels prínceps*, e primerament és posada la epístola de frare Egidi feta al rey de Ffrança.

D'aquest manuscrit procedent de la biblioteca del comte-duc no se'ns diu en cap moment la procedència. Gregorio de Andrés es limita a anomenar-lo en el seu treball, però en un fragment en què explica com van ser espoliats els monestirs per a augmentar la col·lecció del comte-duc. Diu això:

Otra de las bibliotecas monacales despojadas de sus libros fue la del monasterio catalán de Santa María de Poblet, de donde extrajo un grupo selecto de códices, de los que se conservan en el Escorial,[...]. La misma operación llevó a cabo en otros monasterios de esta región, como

*Montserrat, San Juan la Peña, Veruela, Montearagón, etc. aunque estas librerías parece que tan solo «requisó» los más selectos.*⁹⁷

Dubtem que durant l'espoli dels monestirs de la zona, s'oblidessin l'esplèndida llibreria de Santes Creus, d'on, juntament amb el Reial Monestir de Poblet, és probable que sortís, per la riquesa dels seus fons. És evident que amb les poques dades que tenim sobre la seva procedència no podem afirmar que el manuscrit sigui de cap dels dos cenobis tarragonins.

Aquest còdex presenta realment molt poques diferències amb el còdex del Seminari de Girona; llevat de les grafies i de la manca en l'altre de la rosa dels vents finals, són iguals.

---

⁹⁷ ANDRÉS, Gregorio DE. *Historia de la Biblioteca del Conde-Duque de Olivares y descripción de sus códices por...*; *Cuadernos bibliográficos* V, 28, p.136

6.2.2. Manuscrit G. Biblioteca del Seminari, Girona, manuscrit 10

Inèdit. Manuscrit del 16 de desembre de 1407. Al colofó s'hi pot llegir:

Complit e acabat aquest libre, apel·lat *Regiment de prínceps*, del qual fas laors e gràcies infinites a Nostro Senyor e a Madona Santa Maria, sent explanat a XVI de desembre de l'any de Nostro Senyor MCCCCVII. *Finito Libro sit laus gloria Christo. Amen.*⁹⁸

El manuscrit comença amb 2 folis en blanc (de l'enquadrernació) més 489 folis més 2 folis en blanc (de l'enquadrernació) de paper d'un gruix bastant considerable i en bon estat de conservació, malgrat les taques d'humitat que en algun moment impedeixen fer-ne una lectura clara. Igualment hem de destacar que els tres primers folis que pertanyen a l'enquadrernació estan molt deteriorats, i el tercer, que és el primer escrit, està molt malmenat i amb la tinta molt aclarida, la qual cosa en dificulta la lectura. Les mides són de 281mm x 210 mm la pàgina. Escriptura gòtica cursiva, de dues mans, la segona mà, amb molt poca traça, comença a escriure en el foli CCCXXXV, que és el segon del quadern 21; molt sovint taca el text, sobretot amb la tinta vermella. Escriptura a doble columna, entre 18 i 24 ratlles, dins una caixa d'escriptura amb línies de pauta de 170 mm x 133mm, intercolumni de 17 mm, 40 mm al marge superior, 35 mm a l'interior, 42 mm a l'exterior i 68 mm a l'inferior. Cal·ligrafia bona la de la primera mà i no gaire bona, amb correccions, la de la segona mà. Reclams al final de cada quadern. El copista pren nota de l'última paraula del quadern i de la primera del següent, malgrat que alguna vegada n'altera l'ordre. Els reclams estan

⁹⁸ En el *Colofons* de Bouveret, *op. cit.*, p. 276-302, entre els números 21408 i 21627, hi ha tot de fórmules molt similars a aquesta, que no surt pas; sembla molt utilitzada, en diferents variants, als Països Catalans.

col·locats a sota la columna de la dreta, i el primer reclam apareix en el *verso* del foli XIII.

Els quaderns es componen de 8 bifolis, 16 folis en total, llevat del primer, que conserva tan sols 12 folis, el quadern central, que consta només de 14 folis⁹⁹, i l'últim quadern, que també està mutilat d'un foli al final. En total sumen 31 quaderns.

Relligadura antiga, molt senzilla, feta amb pergamí flexible i cosida als folis, que alhora estan relligats d'una manera molt senzilla, a l'estil occidental, de fora cap endins i amb el relligat de la costura al foli central; els nervis no són visibles. Finalment té dues llaçades de pell a l'extrem del la coberta, que feien la funció de tancador – malauradament avui tan sols queda la mostra de la seva existència– i són tallades. El relligat del teixell està fet aprofitant un foli d'escriptura carolíngia (s. XI?). Els dos folis en blanc del principi tenen la mateixa guarda que els dos del final. Al llom, el títol està escrit de forma abreujada: Regi[ment] de Prín[ceps] Gil.

Tinta de color marró fosc, però títols de color vermell i caplletres vermelles i blaves. No hi ha calderons, llevat dels últims folis, que corresponen al vocabulari final. En aquest cas són de color vermell. Les caplletres, en lletra uncial, són decorades amb columnes i motius vegetals i es prolonguen en llargues cues, que són vermelles o blaves, en oposició a la caplletra que acompanyen. Les caplletres fan 24 mm x 27 mm, i les cues, 25 mm per sobre i 70 mm per sota de la caplletra. Malgrat tot, aquesta mida, força estàndard, és condicionada a la posició de la caplletra en el text. Absència de puntuació i d'accents.

---

⁹⁹ En aquest quadern es troba la costura central del còdex, just entre el folis CCLXII i CCLXIII.

La marca d'aigua és situada *in folio*, una filigrana cada dos folis. Hi ha dos tipus de paper: el primer va del foli III fins al 368, en el qual hi ha una filigrana consistent en tres turons i que correspon a la figura 11.863 de l'inventari de Briquet¹⁰⁰ i que ens dóna com a punt de referència «Venècia 1403» i «Udino 1404»; el segon tipus de paper correspon a la filigrana 792 de Briquet i ens dóna com a punt de referència «Palerm 1406», «Perpinyà 1407», «Utrecht 1407», «Udino 1407»; aquesta data confirmaria, més que no pas la datació del manuscrit, que ja coneixem per si mateix, la utilització gairebé immediata del paper. El primer paper té un corondell cada 38 mm i 20 verjures cada 16 mm; el segon té un corondell cada 37 mm i 20 verjures cada 15 mm. La foliació és antiga, en xifres romanes, amb tinta vermella i feta per la mateixa mà que la còpia. En la numeració dels folis, feta sempre al recte, a mà dreta el copista s'equivoca diverses vegades: del foli 260 passa al 263; del 390, segona mà, passa al 261, 262, i es recupera la numeració en el 391, on en el 391 v. torna a començar el capítol XIX de la segona part del tercer llibre, la qual cosa complica molt les comprovacions textuais; després, des del foli 433 fins al foli 445. Aquests errors són esmenats per una altra mà, no pas amb èxit, ja que es produeix un salt d'un foli.

El llibre III de la primera part s'equivoca en la numeració dels capítols a partir del capítol IX:

IX ----- IXX (ratlla la segona X)

X ----- XX (ídem.)

XI ----- XXI (ídem.)

¹⁰⁰ Vegeu Charles Moïse BRIQUET, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, I-IV, París 1907, reimpr. Amsterdam 1968, I.

XII ---- X~~X~~II (íd.)

XIII --- X~~X~~III (íd.)

XIII-X~~X~~III (íd.)

XV ---- X~~X~~V (íd.)

XVI --- X~~X~~VI (íd.)

XVII -- X~~X~~VII (íd.)

XVIII-X~~X~~VIII (íd.)

XIX -- X~~X~~IX (íd.)

XX --- XX~~X~~C (ratlla la tercera X)

D'aquí endavant ho numera bé.

En l'últim foli *verso* hi ha, escrites posteriorment, unes paraules en hebreu, unes en àrab i, a sota, un versos en català que diuen:

ia lignossem al gran munt atenyia
calvari dit bon Déu ésser penjar
que de dolor yo finy per cert torbat
deixant a part la santa companyia
[s.] Sidinni Ninglioni

*Lo pellicà vestit de la natural manera*¹⁰¹

Alguns han volgut veure en la signatura Sidinni Niglioni, un dels copistes; pensem que és l'autor dels versos i prou.

Al final del full apareix el títol de l'obra i un número com si fos de catàleg:

Egidiu, *De Regimine princeps* 130.

¹⁰¹ No l'identifiquem amb cap poema medieval conegut.

El text de l'obra comença directament en el capítol I del llibre primer. Falten tres coses importants en el text d'aquest manuscrit:

a) La carta de dedicatòria que fa Gil de Roma a Felip *el Bell*, rei de França.

b) La relació dels capítols de la primera part, com també el títol de primer capítol.

c) La rosa dels vents que surt en l'últim foli dels altres manuscrits.

Si pensem que ja hem dit que el manuscrit està mutilat al principi i al final, és obvi suposar que aquestes parts han desaparegut per mutilació, cosa que sembla realment evident per l'aspecte que presenta el manuscrit.

D'aquest manuscrit cal destacar també la filiació del copista al català central; assíduament equivoca la grafia de la vocal neutra *e/a*, com per exemple *patits* per *petits*, *degut* per *dagut*, *orda* per *orde*.

6.2.3. Manuscrit B. Biblioteca de Catalunya, Barcelona, manuscrit 739

Inèdit. En el colofó s'hi pot llegir «*ani domini m.cccc.xi. die septimo mensi februarii, 7 de Febrer de 1411*». Té 3 folis en blanc (de l'enquadrernació) més 136 folis; el text s'acaba en el foli 133 amb una rosa dels vents. En el 133 v. comencen unes cobles escrites en castellà. Ocupen quatre columnes, i l'últim pergami és fet de recobriment de la contracoberta, però forma part de l'últim quadern; és l'últim bifoli. El pergami i el paper són gruixuts i consistents i estan en un perfecte estat de conservació. L'enquadrernació és en cartó i pell, amb la data del manuscrit al llom (és posterior), de 369 mm x 275 mm la pàgina. L'escriptura és d'una sola mà i la cal·ligrafia molt bona; la línia tirada entre 48 i 50 ratlles; la pàgina és a dins d'una caixa d'escriptura amb lineament de 263 mm x 195 mm¹⁰². El marge superior té entre 41 i 44 mm; l'inferior, entre 69 i 70 mm¹⁰³; l'interior, 35 mm, i l'exterior, entre 43 i 45 mm. La tinta és de color marró fosc en el text i vermella en els títols. Les caplletres són de colors vermell i blau. Hi ha calderons de color vermell i blau. No hi ha puntuació ni accents. La numeració és antiga, en xifres romanes i amb tinta de color marró fosc, feta sempre al *recto* i a la part exterior del text.

Numera fins al foli 133, els últims tres folis estan sense numerar. Conté reclams al final de cada quadern, molt ben centrats. Els reclams són emmarcats, d'una manera molt senzilla, amb un encasellat; de vegades hi apareix una decoració amb tinta de colors (verd o vermell), com és el cas del foli 16 v. (el primer) o del 54 v., amb

¹⁰² La mida de la caixa d'escriptura pot variar segons la quantitat de ratlles del foli, que no sempre són les mateixes. Així, en alguns casos, trobem folis amb una caixa de 256 mm x 195 mm, i fins i tot pot arribar a ser més reduïda si el foli en qüestió té una relació de capítols.

¹⁰³ Aquest marge inferior pot canviar segons el nombre de ratlles de cada foli, exactament com en el cas de la caixa d'escriptura.

motius florals, o del 96 v., amb una figura que representa un gos.

Els quaderns es componen de vuit bifolis, llevat de l'últim quadern, que és de vuit folis, quatre bifolis. Els quaderns es distribueixen de la manera següent: el primer bifoli i el central són de pergamí, encarats sempre pel cantó carn amb el cantó carn, i el cantó pèl amb el cantó pèl, de manera que sempre coincideixen el pergamí de l'últim foli del quadern amb el pergamí del primer foli del quadern següent queden carn contra carn; per tant, el cantó carn del primer bifoli sempre és l'exterior; en el bifoli central hi queden pèl contra pèl, i el cantó carn queda encarat amb el paper en l'últim quadern.

La distribució dels folis és la mateixa: el primer i el central, de pergamí; els altres, de paper. El darrer foli de pergamí s'ha aprofitat per a recobrir la contratapa. La resta del quadern és de paper d'un gruix considerable, amb una filigrana en forma d'unicorn que coincideix amb la filigrana 1084 del catàleg de Piccard¹⁰⁴, que dona com a punt de referència l'any 1387 i com a lloc d'origen la ciutat holandesa d'Arnhem. La marca d'aigua està col·locada *in folio*. En total, hi ha nou quaderns.

L'enquadernació és de pergamí, i el suport intern, de cartó; pel sistema, sembla propi del segle XV: un pergamí tractat amb ou i farina que recobreix un cartó, cosit i sense nervis externs. Al llom hi consta en una etiqueta vermella molt posterior, probablement de començaments del segle XX, el títol de l'obra i l'any de còpia, en daurat. L'enquadernació podria ser l'original, ja que els quaderns no estan malmesos, i també es dona el cas que els tres folis de guarda del principi, com el que

---

¹⁰⁴Piccard, *Wasserzeichen Fabeltiere*, vol. X, Stuttgart 1980.

recobreix la tapa davantera per l'interior, són del mateix paper que el dels quaderns del manuscrit.

En alguns folis hi ha notes marginals d'una altra mà; és el cas del foli 30 v. i 31 r.; també fa unes anotacions numerals en xifres romanes que semblen de la mà del copista, les quals es corresponen sempre amb la ratlla en què es parla d'alguna de les vies d'Aristòtil i amb les quals coincideix el número marginal.

El text, en aquest manuscrit, és complet:

a) La carta de dedicatòria a Felip *el Bell*, rei de França.

b) El text de l'obra.

c) La rosa dels vents, en català, de l'últim foli.

En aquest manuscrit, però, a diferència del de l'Escorial, no hi consta el nom del traductor. Sí que figura el nom del copista al colofó: «*Joahnes de Baldecta de Calabria oriundo Paule*». ¹⁰⁵ Al *verso* del foli 133 comencen unes cobles, com hem dit abans, del segle XV, en castellà i estudiades per Pedro Cátedra¹⁰⁶. Són difícils de llegir, atès que la tinta està molt aclarida.

Segons podem comprovar en l'ex-libris de la tapa del principi, el manuscrit prové del fons de dom Ferran de Segarra, que arribà a la Biblioteca de Catalunya a principis d'aquest segle¹⁰⁷.

¹⁰⁵ No consta en Bouveret, *op. cit.* Evidentment es tracta d'un copista italià de la regió de Calàbria i de la ciutat de Paola, a la província de Cosenza. Actualment existeix el cognom Baldetta en italià.

¹⁰⁶ CÁTEDRA, Pedro, *Poemas castellanos de cancioneros bilingües y otros manuscritos barceloneses*, Exeter, University of Exeter, 1983, p. XIV, p. 369 i 396.

¹⁰⁷ Hi ha un breu article –més aviat un agraïment– de Jordi RUBIÓ en la revista *D'Ací D'Allà*, vol. IV, núm. 11, 1919, p. 1015-1018, que ja dona notícia de l'arribada del nostre ms. amb el Fons Sagarra: «Assenyalem també el ms. terminat de copiar el 1411 amb la traducció a la nostra llengua del *Regiment dels prínceps* de Guiu de Columnes». p. 1018.

És el model de la nostra edició.

7. ELS INCUNABLES

La traducció del *Regiment dels prínceps* va conèixer dues edicions incunables:

- La primera, impresa a Barcelona l'any 1480:

[...]en la insigne ciutat de Barcelona per mestre Nicolau Spindeler empremtador a despeses del venerable en Johan Ça Coma venedor de llibres, esmendat e corregit per lo reverend mestre Aleix, regint les scoles en dita ciutat, lo segon dia de novembre. Any de M.CCCC.LXXX.¹⁰⁸

Es tracta del primer llibre imprès en català a la ciutat de Barcelona.

D'aquesta edició se'n conserven exemplars a les biblioteques següents: Arxiu Capitular; Biblioteca de Catalunya; Biblioteca Universitària (Barcelona); Biblioteca Provincial (Osca); Biblioteca Nacional (Madrid); Biblioteca Provincial (Palma de Mallorca); Biblioteca Provincial (Tarragona); Biblioteca-Museu Víctor Balaguer (Vilanova i la Geltrú).

- La segona, impresa també a Barcelona l'any 1498:

Joan Luschener, empremtador. A despeses del honorable Franch Ferber mercader Alemany. Emendat e corregit per lo Reverent Aleix, regint les scoles de la ciutat. A XXII de octubre. Any M.CCCC.XCVIII.

Se'n conserven exemplars a les biblioteques següents: Biblioteca de Catalunya (Barcelona); Biblioteca del Senado. Biblioteca Nacional (Madrid); Biblioteca del Seminari d'Oriola; Biblioteca March (Palma de Mallorca);

---

¹⁰⁸ Aquesta edició incunable consta en el catàlegs següents: H. 110; Pell. 71; Haeb. 154; G.W. 722; Vidal I 10; Aguiló 1883.

Biblioteca Universitària (València), aquest últim, provinent del convent de Sant Agustí.

Cap de les dues edicions no introdueix res de nou; no són noves traduccions, però hi ha una adaptació del text a un llenguatge més vigent de l'època; perd en part el seu caràcter de text medieval i s'acosta molt més a la llengua i al tarannà dels homes del Renaixement, com diu el colofó final:

[...] emendat e corregit per lo reverendo mestre Aleix regint les escoles en dita ciutat [...].¹⁰⁹

A més, afegeixen l'originalitat de no reproduir la declaració e «explanació de vocables escurs» que hi ha en els tres manuscrits. El que fan és introduir unes glosses, sempre al final de cada capítol, que no tenen caràcter lexicològic, sinó que són les explicacions pròpies d'un manual escolàstic. Els vocables considerats obscurs per Estanyol, gairebé un segle i mig abans, ja no es veuen obscurs. Les glosses es posen sempre al final de cada capítol i fan referència a vocables vistos com a obscurs del capítol en qüestió. Són un bon treball de definició, elaborat amb una mentalitat ja molt moderna i clara.

En vista de tot aquest panorama, podem afirmar que el text va tenir una excel·lent difusió; una mostra d'això són el gran nombre referències documentals de l'existència de manuscrits que ens han arribat. La quantitat, important, d'incunables conservats en biblioteques catalanes i foranes, i el fet que se'n facin dues edicions incunables amb tant poc temps de diferència, en conjunt, ens dóna una àmplia visió a l'hora de considerar que la difusió de l'obra és molt important durant tot el segle XV.

---

¹⁰⁹ Incunable 1134; 11-VII-26; fol. 319 v. BC.

A tall de descripció, donem les dels dos exemplars conservats a la Biblioteca de Catalunya: un de l'edició de 1480 i l'altre de l'edició de 1498.

Colonna, Egidio: *Regiment de Prínceps*.

Barcelona, Nicolau Spindeler, 1480, nov. 2.

Fol. 320 fol. s/n. G. Caplletres ms. roges; la primera, il·luminada amb or i colors.

G. W.; 7220; Haebler; 154; Vindel, I, p. 35; núm. 10.

Variant: (fol. 3. s/n; r. sign. a², r. 1:) [...] de la [...] (fol. 319 s/n; r. sign. gg⁹, r. 14:) [...] preclariss/ma [...] (r.15:) [...] lo/discors [...] (r.16:) [...] phi-/losophs (les separacions de ratlles no concorden, en general, amb Haebler). Pell.

B.C. 11-VII-26.

Colonna, Egidio: *Regiment de prínceps*.

Barcelona, Joan Luschner, 1498, Oct. 22.

Fol. 184 fol. s/n, signs. a-f⁸, g⁶, h-y⁸, z⁶, z^{4*}. G. Port. Orl. Caplletres orn. Minúscules en alguns espais per a inicials.

G.W., 7221; Pollechet, 74; Haebler, 157; Vindel, I, p. 208; núm. 128.

Tipus: Pròleg, 5 ll. 78mm; text; 1:98; epigr. I colofó, 3:10 ll. 67/8.

G.W; Haebler i Vindel compten 188 fol.¹¹⁰

B.C. 10-VI-20.

---

¹¹⁰ Probablement compta les dues guardes de l'enquadernació.

Malgrat tot, hem de dir que les dues edicions incunables del *Regiment* corresponen clarament a aquest gust per editar obres jurídiques.

8. LA LLENGUA: ESTIL

El llenguatge d'Arnau Estanyol és el normal del textos literaris catalans de l'època, matisat especialment, però, amb dos trets primordials: afinitat amb la fonètica del català oriental no insular i sovint amb unes determinades ingerències del català occidental, més concretament del parlar de Lleida, probablement a causa de la seves estades com a lector i professor de l'Estudi General de Lleida. Malgrat tot, el que trobem al text és una forta influència del dialecte central del traductor, de terres gironines, potser fins i tot de terres empordaneses.

Cal destacar l'ús irregular de la *a* i la *e*, i de la *u* i la *o* àtones, però hem de parlar d'un ús regular, també, d'aquestes vocals; l'estada del traductor en terres lleidatanes i la influència del parlar de la ciutat de Lleida van marcar alguns usos del seu vocabulari. Utilitza amb assiduïtat el verb *caçar* per *buscar*, l'ús de l'optatiu (pretèrit imperfect de subjuntiu) (*ordanàs*), plurals en *os* (*homos*), però també en *ens* (*hòmens*); les terminacions en *am* per a la primera persona de plural del present d'indicatiu (*caçam*, *cerquam*...).

Les construccions paral·leles són freqüents en el *Regiment* i apareixen sovint en combinacions que no podem dir que siguin noves: Llull ja en fa ús, però eren molt recents en el seu temps. Alguns exemples de frases simètriques són aquests:

Encara més, per tal com és dit en lo ii libre de les *Ètiques*, que senyal d'engenrat o de creat concebiment és que sia feta declaració o tristícia en la obra, segons que nós havem altris e altres obres, o sabers humanals nós deliram en altres e altres hàbits; encara més han diversitat les obres de part

de les passions, quar aquells qui són en diverses maneres passionats en diverses maneres obren (cap. II, primer llibre) (p. 14).

Més complicat encara és el següent exemple, quatre frases encadenades amb un parell de frases subordinades, com a mínim, construïdes seguint el mateix model:

Bona disposició del cos aquells que volen viure segons vida políthica és que ells, del xiiii any e d'aquí avant, prenguen pus forts trebaylls que no han en lo temps passat tro aquí, quar, axí com del vii any tro al xiiii deuen ésser presos pus forts treballs que en los vii anys primers, axí del xiiii e d'aquí avant deuen ésser presos majors exercicis que en lo temps passat; ans tots lo treballs qui van davant lo xiiii any deuen ésser quax leges e flachs, mas d'aquí avant deuen ésser pressos pus forts trebaylls, quar lo philòsoph, en lo viii libre de les *Políthiques*, diu que entrò al xiiii any los infants deuen ésser acostumats a trebaylls leugers, mas d'aquí avant ells deuen pendre forts trebaylls, quar, segons ell, los infants, del xiiii any en sus, tant deuen ésser acostumats a forts treballs, axí com a exercitació de luytes o a alguna altra exercitació semblant a exercitació de batayla, que despuys, en lo xviii any, ells intruyts en luytar, e en cavalcar e en les altres coses les quals a cavallaria són requestes, pusquen portar los trebayls de cavallaria, quar lavors algun és bé appareylat quant al cos, quan a ell ha tal cos qual lo requer l'offici de cavallaria, la qual cosa no pot ésser sens exercitació del cos. Donques, com a tots aquells qui volen viure segons vida políthica convenga alguna vegada sustenir forts trebaylls per deffensió de la cosa pública, tots aquells qui volen viure segons tal vida del xiiii any avant deuen ésser acostumats a alguns forts exercicis que, si s'esdevé temps e és necessari que la cosa pública hagia ops deffensió, ells hagen lo cos axí appareylats que pusque portar tals trebayls que per ells pusca ésser defensa de la cosa pública. (cap. II, II part., II llibre, p. 482)

Hi ha un gran nombre de paral·lelismes amb frases condicionals. En citem un exemple, llarg però clar:

Tres maneres, donques, de persones, o alguna cosa en loch d'elles, orden o fa casa primera, e declaram açò que nós deym «alguna cosa en loch d'elles» per tal com tostemps no concorre o no ha servent o servidor a la ordonació o a la edificació de casa, mas tostemps aquí concorre o ha alguna cosa en loch de servent, segons que diu lo philòsoph en lo primer libre de les

*Polithiques*¹¹¹, quar, segons que diu, los hòmens pobres, qui no poden haver servent ne ministre rahonable, ells han per servent lo bou o altre bèstia e han ministre desrahonable, ans alguns són axí pobres qui no solament no poden haver ministre o servidor rahonable, ans encara ells no poden haver ministres o servidor animat, mas en loch d'ell han algun ministre inanimat o no animat, axí com aquells qui són paubres, qui no poden haver bous ni cavalls, axí com ministres leuradors e cavadors de la terra, en loch de bou o de cavall, han axada, o ligó o algun altre instrument. (cap. V, I part, II llibre) (p. 340).

L'amplificació és constant, i probablement, si fóssim estrictes respecte al text llatí, hauríem d'optar per un dels adjectius, substantius o verbs, però com que era d'ús habitual en aquella època hem cregut que valia més respectar-la. Vegem-ne alguns exemples:

fugir o esquivar; construyda o ordonada; orde o esguardament; domèstica o de casa; convinents o degudes; diligentment e artificialment; associable o acompanyable; societat o companya; filial o de fills; sevil o servicial; a les bèsties o a les coses animades; d'edificis o d'albergs, de diverses espècies o diverses natures; en la spècie o la natura; senyoria o excel·lent; espatxada o acabada; vies o maneres; subirà o alt; mixtes o mesclades, greus o fexugues; regir o governar; adreçar o regir; sia mesurat o temprat; aparega o sembla; procurant o cencant; prolongar o créxer; fenyen o resemben; desigen o volen.

Les comparacions són abundoses, com en tots el textos medievals:

Quar casa, segons que damunt és dit e segons que per avant puscomplidament serà demostrat o declarat, és alguna cosa natural, e majorment generació de les coses e conservació d'elles par que sia alguna cosa natural, quar, com generació, segons que és dit en lo ii libre de la *Física*, sia via a natura com les coses naturals per generació prenguen pròpia natura, bé és dit ço que diu Damascèn, que genració és alguna cosa natural e que és obra de natura. Encara més conservació és alguna cosa natural, quar en va alguna cosa seria engenrada naturalment si no podia ésser conservada en son ésser. (cap. V, I part. II llibre) (p. 336-337).

---

111 *Polithiques*, 1, cap. 1.

Alguna de les comparacions arriba a una elaboració d'imatges complicada per al traductor, puix que respecta el text original i alhora arriba a la originalitat:

[...] on en lo ii libre de la *Rethòrica* és dit que·ls jóvens solament són ensenyats per la ley, e appel·la aquí lo philòsoph instrucció per la ley les amonestacions e·ls manaments de la mare, los ensenyaments d'aquella fe la qual tenen lo pare e la mare, quar, si en les altres leys lo pare e la mare tant tost són curosos ensenyant lus propis fills en aquelles coses qui són de lur fe e·n aquelles coses qui pertanyen a lur ley, per tal com aquella edat és simplement crehent, tant més aquells qui tenen o confessen la ley xristiana deuen açò fer en quant que la ley nostra sobremunta les altres leys, quar solament la ley xristiana és sencera de tota màcula d'errors, mas en les altres leys són mesclades e acostades algunes falsetats. (cap. V, II part., II llibre) (p. 432)

Parlaríem de parahipotaxi, extensa en l'obra de Llull; però, malgrat que en trobem alguns casos, no podem dir que siguin trets de la llengua parlada, sinó de la necessitat de traduir el text llatí amb un recurs entenedor. El fet de coordinar una frase precedent, principal, amb un adverbí o una conjunció és una subordinació feble, supèrflua, un recurs de la llengua parlada, però usual.

Mas, per esguardament dels béns intel·lectuals e per esguardament de les virtuts, si és gran amor, ella és lohadora o digna de lahor e quax cumuna, quar null temps algú no seria virtuós neamaria pròpiament les virtuts si no volia haver en elles companya. Donques aytal çel per esguardament dels béns incorporals és deffinit o declarat per lo philòsoph en lo ii libre de la *Rethòrica* que és tristícia d'aquests béns no per tal quar són en altre, mas per tal com són en ell, donques çel és retornat o reduyt a amor, axí com gràcia a amor és reduyda o retornada, quar per amor és algú fet graciós a altre, quar gràcia, segons que d'ella tracta lo philòsoph, no és altra cosa sinó algun moviment del coratge per o qual algú és inclinat a donar beneficis. (cap. X, III part., i llibre) (p. 267)

Exemples de frase principal represa amb *donques* seguida d'una explicativa.

[...] que és tristícia d'aquests béns no per tal quar són en altre, mas per tal com són en ell, donques çel és retornat o reduyt a amor, axí com gràcia a amor és reduyda o retornada, quar per amor és algú fet graciós a altre, quar gràcia, segons que d'ella tracta lo philòsoph, no és altra cosa sinó algun moviment del coratge per o qual algú és inclinat a donar beneficis. Donques çel e gràcia són reduydes a amor mas vergonya és reduyda o retornada a temor, en dues maneres algun pot tembre [...] (cap. X, III part. I llibre) (p. 268)

No hi ha fets remarcables en la llengua d'Estanyol. Hi ha una retòrica en el text, que podríem dir que és intel·ligent: ara bé, el que és intel·ligent és la cerca de la retòrica del text llatí de Gil de Roma. El nostre carmelita, humilment, ha sabut captar aquest sentit de la narració, amb elements potser no tan rics com els dels traductors que vindran mig segle més tard però justos i entenedors, malgrat que algunes vegades la narració sigui feixuga.

És la llengua de la seva època, un català encara no tan lluit com el de les grans traduccions de finals del segle XIV. No és ni de bon tros el català d'un home de formació cancelleresca; evidentment, no som davant d'un humanista curós i reeixit com Canals, però sí davant un home amb un gran sentit de la llengua; si més no, el vocabulari final així ho demostra. No entrarem en un estudi d'aquest vocabulari —el de Prats, ja citat, és prou aclaridor—; direm únicament que, malgrat que Prats no creia que es tractés d'un text tan primerenc, nosaltres sí que ho creiem; la troballa de les dades que confirmen l'existència d'Estanyol en el mateix temps de Jaume I d'Urgell ja no admeten dubte: la traducció es va fer en aquell temps, com hem dit abans, vers 1347, i aquest «fraret», com l'anomena Prats, potser era un home més il·lustre que no pensem.

Cal tenir en compte que la seva formació com a lector de l'Estudi General de Lleida li donà un domini

ampli per l'època, i de ben segur que la literatura lul·liana havia fet efecte en un home d'església i culte com ell. Hem de dir que es tracta d'una traducció medieval, fresca; fresca, sí, però de vegades cansada de llegir, amb esforços lingüístics considerables, frases llargues, paràgrafs difícils de puntuar, oracions subordinades llargues i complicades, frases explicatives i especificatives interminables, un excés de coordinació...; tot això hi és, i a vegades la traducció s'alenteix, sembla que el traductor s'esgoti i la qualitat baixa. Cal reconèixer que en alguns casos hi ha dificultat de comprensió, frases tan llargues que no se sap on tenen el subjecte, fet que obliga el lector a cercar el principi de l'oració.

La fatiga del traductor es fa palesa en la segona partida del primer llibre, en la tercera partida del segon llibre i en la primera del tercer llibre. El docte frare està cansat en aquesta part, i això provoca que en algun moment, tot i voler buscar la fidelitat traductora, avorreixi i despisti el lector. Val a dir que si no hagués estat per la curiositat que el text desperta en nosaltres per altres vies, l'hauríem deixat per incomprensió i avorriment. Després Estanyol es recupera, però l'última partida del tercer llibre devia ésser fàcil: era la traducció de l'*Epitoma rei militaris liber* de Vegeti, i això devia resultar molt familiar a un home d'aquella època. Vegem en els dos fragments següents com canvia la llengua, el primer és més dens i feixuc, el segon, més lleuger i de més fàcil comprensió:

1. Fortelea civil és quan algú, temén vergonya e volent conseguir honor, comença o assagya alguna cosa terrible, on diu lo philòsoph que, segons aquesta fortelea, par que sien molt forts envers aquelles gents envers les quals los temerosos són deshonorats e los forts són honorats; però aquesta manera, segons que diu aquell matex philòsoph, Hèctor era fort qui, temén

reprehensions de Palímedes, començava o assagyava coses terribles [...].
(cap. XIII, II part., II llibre) (p.133)

2. Los negocis o les obres de les batayles, entre les altres, par que sia de major perill, e per amor d'aço en aquestes deu hom donar o posar gran diligència en tals obres, donques negun no pot sobre habundar de cauteles, quar en batayla de tot en tot deu hom elegir que hom hagia haüda major cura o major diligència que les batayles fetes no requerien o que no haver haüda necligència en alguna cosa envers elles, quar Vegeti Recompta que Cató [...].
(cap. VIII, III part. III llibre) (p. 819)

El nostre home sap perfectament com traduir derivats amb el sufixos *-ble*, *-iu/-iva*, coneix les regles de l'art de la gramàtica, no com altres homes, com ara Canals, Saiol, Valentí. No hi ha el sentit de traslladar ni de reescriure dels humanistes del XV; aquí és ben clar que el traductor tradueix mot per mot, *verbum* per *verbum*, i això fa també que empri una llengua catalana mancada d'altres influències que no siguin les del llatí. Per consegüent, el seu català és un català amb pocs models i, per tant, l'ús que fa de la gramàtica és, com en el cas de Llull, molt influenciat pel model llatí. Ens ha sorprès la correcció en l'ús dels plurals, el bon ús del models verbals de l'època i l'adaptació d'alguns noms propis: Homer, Sòcrates, Plató... També l'ús de mots de la zoologia com *brúfols* per *búfals* o *cabirol*; en aquest darrer cas ens sorprengué el bon coneixement de zoologia per part d'Estanyol, el qual fa una adaptació comprensible al lector del terme llatí *capreis*, que s'hauria de traduir per «cabres», però ell parla de quelcom molt comú als camps del segle XIV a Catalunya, el *Cervus Capreolus*: «cabirol» (cap. I, I part., II llibre). Val a dir que aquests detalls fan la traducció molt entranyable. O també el fet de traduir el terme *familiae* per «companya» (companyia) (cap. I, I part. II llibre), perquè aquest és el seu sentit, el de companyia, que enriqueix una traducció medieval feta *verbum* per *verbum*

La retòrica de la traducció no és altra que la retòrica del text llatí; per tant, no creiem que sigui destacable: Estanyol no fa sinó procurar una lectura fidel del text, fins al punt que és possible seguir-lo amb summa facilitat:

Nós havem nombrades o comptades damunt xii virtuts, mas elles xii no són de igual perfecció ne són egualment principals. És acostumat envers los sants, e encara envers los philòsophs, que fan distinció o departiment entre les virtuts, quar algunes són cardinals e principals, mas altres són acostades. Les cardinals són iiii, ço és assaber, prudència o savieha, justícia, fortelea e temperància; les acostades e les principals són les altres viii de les quals damunt havem feta menció. (cap. V, II part., I llibre) (p. 93)

Enumravimus supra duodecim virtutes: sed non omnes illiae duodecim sunt aquelis perfectionis, nec sunt aequae principalews. Consuevit enim apud Sanctus, et etiam apud Philosophos dittingui inter virtutes: quia quaedam sunt cardinales et principales, quaedam vero annexae. Cardinales autem sunt quatuor, videlicet, prudentia, iustitia, fortitudo, et temperantia. Annexae autem et non principales sunt aliae octo, de quibus supra fecimus mentionem.

Si comparem tots dos textos, veurem que Estanyol ha treballat la traducció d'una manera absolutament lineal i anant d'un mot a l'altre, procurant de no trencar mai ni el discurs en el sentit estricte, ni la forma retòrica, i cercant alhora una exactitud en la traducció del vocabulari.

No continuem aquí l'estudi del llenguatge; creiem que aquesta és una edició textual i les característiques s'han de trobar en el text. En les notes d'aquesta edició hem procurat clarificar tot allò que ens ha estat possible, però hem de dir que, atesa la llargària del text, el que hem volgut és fitxar l'edició textual, posar a l'abast de tothom la lectura d'un text del qual molts han parlat però pocs – per no dir ningú –, han pogut llegir sencer.

9. LA NOSTRA EDICIÓ

Per a l'edició del present treball hem fet servir com a text bàsic el manuscrit *B* per les raons ja exposades. Quan hi ha llacunes, errors o manca d'alguna part, usem els altres manuscrits, corregim el manuscrit bàsic i, només en casos evidents d'errada del copista, indiquem en nota el manuscrit o, si cal, l'incunable que seguim.

La nostra transcripció ha volgut ser fidel als manuscrits, seguint el sistema emprat en «Els Nostres Clàssic», amb alguna aportació nova i més moderna. Així, hem resolt les abreviatures; hem regularitzat l'ús de les majúscules, el de la *u* i la *v*, i el de la *i* i la *j*; hem utilitzat l'accentuació, l'apòstrof i el guionet del català actual, i el punt volat per a indicar les elisions que avui no tenen representació gràfica; hem separat les paraules i hem puntuat el text d'acord amb la llengua moderna, amb la voluntat de fer-lo llegible.

La nostra anotació a peu de pàgina conté especialment les variants de sentit de *E* i *G*, i a vegades, de l'edició incunable; en cas d'error textual clar en tots els textos medievals, l'hem esmenat seguint l'edició llatina, indicant-ho sempre amb nota a peu de pàgina; a vegades la tria d'un manuscrit diferent del model l'hem feta per la lectura del text llatí i hem corregit el model *B*.

Cal posar en clar que hem rebutjat, i no hem anotat, les variacions ortogràfiques sense interès, o les observacions purament gràfiques sobre mots afegits al marge o entre línies en *B*, insignificants. Hem clarificat en nota els noms propis, amb la corresponent explicació, purament enciclopèdica.

Algunes qüestions fonètiques, mínimes i enutjoses, les hem regularitzades, com ara la preposició *da* per *de* quan s'ajunta amb altres termes, com *daquescuna*, en *dequescuna*. Hem deixat junts alguns mots quan reproduïen el so de *s* sorda en casos com *assaber*, *assimateix*...

També hem utilitzat les abreviatures i els consells d'edició del *Manual de crítica textual* d'Alberto Blecua.

BIBLIOGRAFIA

AEGIDIUS ROMANUS.

Aegidii Romani, Opera omnia, a cura di Francesco del Punta:

- *I: Prolegomena, 1: Catalogo dei manoscritti (1-95). 1. Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, a cura di Barbara Faes de Mottoni e Concetta Luna, Firenze, Olschki (Corpus philosophorum medii aevi. Testi e studi, 5), 1987, XI + 637 p.*

- *I: Prolegomena, 1: Catalogo dei manoscritti (96-151). 2. Italia. 1. (Firenze, Padova, Venezia), a cura di Francesco del Punta e Concetta Luna, Firenze, Olschki (Corpus philosophorum medii aevi. Testi e studi, 8), 1989, XXV + 314 p.*

- *I: Prolegomena, 1: Catalogo dei manoscritti (152-238j). 2. Italia. 2. (Assisi-Torino), a cura di Francesco del Punta, Barbara Faes de Mottoni e Concetta Luna, Firenze, Olschki (Corpus philosophorum medii aevi. Testi e studi, 14), 1998, xxvii + 592 p.*

- *I: Prolegomena, 1: Catalogo dei manoscritti (239-293). 3. Francia. 1. (Dipartimenti), a cura di Francesco del Punta e Concetta Luna, Firenze, Olschki (Corpus philosophorum medii aevi. Testi e studi, 6), 1987, XXIII + 305 p.*

- *I: Prolegomena, 1: Catalogo dei manoscritti (294-372). 3. Francia. 2. (Parigi), a cura di Concetta Luna, Firenze, Olschki (Corpus philosophorum medii aevi. Testi e studi, 7), 1988, XXIX + 364 p.*

- *I: Prolegomena, 1: Catalogo dei manoscritti (457-505). 5. Repubblica federale di Germania. 1. (Monaco), a cura di Barbara Faes de Mottoni, Firenze, Olschki (Corpus philosophorum medii aevi. Testi e studi, 10), 1990, xlii + 350 p.*

- *I: Prolegomena, 1: Catalogo dei manoscritti (1001-1075). De Regimine Principum. 11. Città del Vaticano–Italia, a cura di Francesco del Punta e Concetta Luna, Firenze, Olschki (Corpus philosophorum medii aevi. Testi e studi, 12), 1993, xlvii + 420 p.*

- *I: Prolegomena, 6: Repertorio dei sermoni, a cura di Concetta Luna, Firenze, Olschki (Corpus philosophorum medii aevi. Testi e studi, 11), 1990, xi + 637 p.*

- *III: Opera theologica, 1: Apologia, éd. Robert Wielockx, Firenze, Olschki (Corpus philosophorum medii aevi. Testi e studi, 4), 1985, xv + 291 p.*

- *III: Opera theologica, 2: Reportatio lecturae super libros I-IV Sententiarum, reportatio monacensis, excerpta Godefridi de Fontibus, a cura di Concetta Luna, Firenze, SISMEL–Edizioni del Galluzzo (Corpus philosophorum medii aevi. Testi e studi, 4), 2003, XV + 291 p.*

- *Theoremata de esse et essentia. Texte précédée d'une introduction historique et critique par Edgar Hocedez. Louvain: Museum Lessianum, 1930. XIV, 189 p., green buckram, ex libris (Museum Lessianum).*

- *De Regimine Principum libri III, Ed. H. Samaritanus, Roma 1607.*

- *De Regimine Principum doctrina, Ed. V. Courdaveaux, Paris 1857.*

- *Del reggimento de principi : volgarizzamento trascritto nel 1288/ di Egidio Romano; pubblicato per cura di Francesco Corazzini, Florència, Le Monnier 1858 (vam consultar el de la Biblioteca Centrale di Roma) (S.FAL M.4485)*

AGUSTÍ D'HIPONA

- *Confessions* (Versió del Dr. Josep Maria Llovera), Editorial Lluís Gili, Barcelona 1968; text en llatí:

http://www.hsaugsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost05/Augustinus/aug_co00.html

- *Sermons*, tria i traducció de Joaquim Balcells, ed. Barcino, Barcelona 1926. El text llatí dels *Sermons*:

http://www.hsaugsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost05/Augustinus/aug_s000.html

ANDRÉS, Gregorio DE. «*Historia de la Biblioteca del Conde-Duque de Olivares y descripción de sus códices por...*», *Cuadernos Bibliográficos*, vol.28 p.136

ANÒMIM. *Flors de Virtut. Versió Catalana de Francesc de Santcliment*, a cura d'Anna Cornagliotti, Editorial Barcino, Barcelona 1975,

ANTONIO, Nicolás. *Bibliotheca Hispana Vetus*, II, Roma 1696.

ARISTÒTIL

- *Ètica a Nicòman*. Fundació Bernat Metge. Edició a Cura de Josep Batalla, Barcelona 1995.

- *Ètica a Nicómano*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales. Edició Bilingüe a cura de Maria Araujo i Julián Marías, Madrid 2002.

- *Política*, Centro de Estudios Políticos. Edició bilingüe a cura de Maria Araujo y Julián Marías. Madrid 1989.

- *Psicologia*, traducció de Joan Leita, edició a cura d'Eusebi Colomer, Editorial Laie, Barcelona 1989.

- *Retòrica*, Centro de Estudios Constitucionales, edició a cura d'Antonio Tovar, Madrid 1990.

- *Retòrica. Poètica*, traducció de Joan Leita, edició a cura d'Alberto Blecau, Editorial Laie, Barcelona 1985.

BADIA, Lola

- *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Andorra, 1979), Barcelona, PAM (Biblioteca Abat Oliva, 19) 1980, 41-70, cf. 66.
- *Problemes de l'humanisme en la cultura catalana*, *Serra d'Or* (abril 1981), 257-261.
- *El «Libre de definicions», opuscle didàctic lul·lià del segle XV*, Humanitas (Biblioteca Humanitas de Textos Inéditos, 2), Barcelona 1983, p. 109
- *Frontí i Vegeci, mestres de cavalleria en català al segle XIV i XV*, BRABLB, 39 (1983-1984), p. 191-215.
- *Sobre l'Edat Mitjana, el Renaixement, l'Humanisme i la fascinació ideològica de les etiquetes historiogràfiques*, *Revista de Catalunya*, 8 (1987), p. 143-155, cf. 66
- «Verdad y literatura en las crónicas medievales catalanas: Ramon Muntaner», *Dispositio*, 10,27 (1985), p. 29-44, cf. 104.
- «Documenta et Scripta. Rubrica». *Paleographica et Diplomatica Studia*, 5, Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica, Universitat de Barcelona 1993, p. 215-235.
- *Traduccions al català dels segles XIV-XV i innovació cultural i literària*, *Llengua i Literatura de l'Edat Mitjana al Renaixement*, *Estudi General*, 11 (1991), [1992], p. 31-50.
- «La literatura catalana baix-medieval. La forja dels Països Catalans. Segles XIII-XV», BADIA, Lola; CANTAVELLA Rosanna, (ed. Ernest Belenguer i Coral Quadrada), *Història: Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, vol. III (ed. Borja de Riquer), Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1996, p. 368-385.

- *El terme humanisme no defineix la cultura literària dels nostres escriptors en vulgar dels segles XIV i XV*, *L'Avenç*, 200 (febrer 1996), p. 20-23.
  - «*Bibliografia de la literatura catalana medieval*», *Boletín Bibliográfico de la AHLM*, ed. V. Beltrán, 10 (1996) [1997], p. 1-53.
  - «*Literatura catalana*», *Boletín Bibliográfico de la AHLM*, coordinació V. Beltran, edició G. Avenoza, 11 (1998) [1997], p. 1-79.
  - «*El saber i les lletres fins al 1500. Història de la Cultura Catalana, I: L'esplendor medieval, segles XI-XV*», direcció Pere Gabriel, Barcelona, Edicions 62, 1999, 71-124.
  - «*Literatura catalana*», *Boletín Bibliográfico de la AHLM*, coordinació V. Beltran, edició G. Avenoza, 12, (1999) [1998], p. 1-53.
  - «*Literatura catalana*», *Boletín Bibliográfico de la AHLM*, ed. V. Beltran, 13 (2000) .
  - *Qüern. Repertori bibliogràfic biennal de literatura i llengua catalanes de l'edat mitjana i l'edat moderna*, elaborat per Pep Balsalobre *et al.*, dirigit per Albert Rossich i L. B., 4 (2001), p. 192.
  - «*Literatura catalana*», *Boletín Bibliográfico de la AHLM*, ed. V. Beltrán, 14 (2001).
  - «*Bibliografia de la literatura catalana medieval*», compilada per Lola Badia, amb la col·laboració d'Anna Alberni, Xavier Bonillo, Glòria Sabaté, Joan Santanach i Albert Soler, *Boletín de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, ed. Vicenç Beltran - Gemma Avenoza, 16, 2002, 3-44.
- BALARI I JOVANY, Josep. *Diccionario Balari, Inventario lexicográfico de la lengua Catalana compilado por Josep Balari i Jovany [...]*, publicado por Manuel de Montoliu, Universitat de Barcelona Facultat

de Filosofia i Lletres, Impremta Elzeveriana i Librería Camí, SA, Barcelona 1926-1936. (vuit volums editats, fins la lletra G).

BARCELONA, Martí DE. *La cultura catalana durant el regnat de Jaume II. Estudios Franciscanos*, núm. 397-398, 1990.

BATTELLI, Giulio. *Lezioni di Paleografia*. Libreria Editrice Vaticana, Ciutat del Vaticà 1991.

BEER, Rudolf. *Hadschriftenschätze Spaniens*. Edició facsímil de Gerard Th. Van Heusden, Amsterdam 1970.

BÉNÉDICTINS DE BOUVERET. *Colophons de Manuscrits Occidentaux des origines au XVIIe siècle*, Editions Universitaires, Friburg, Suïssa 1982.

BISCHOFF, Bernhard. *Paléographie de l'antiquité Romaine et du moyen âge occidental*, Editorial Picard, París 1985.

BENEYTO PÉREZ, Juan, *Glosa castellana al «Regimiento de Príncipes» de Egidio Romano*, Madrid, Instituto de Estudios Políticos (Biblioteca Española de Escritores Políticos), Madrid 1947, Madrid 2005. (La primera edició sembla que continua gairebé sencera, per vendre, en algun dipòsit als afores de Guadalajara. N'hi ha exemplars en algunes biblioteques.)

BLECUA, Alberto. *Manual de crítica textual*, Editorial Castalia, Madrid 1987.

BOFFITO, Giuseppe. *Saggio di bibliografia Egidiana (Egidio Colonna o Romano)*, ed. Leo S. Olschki, Florència 1911.

-Dante, *Sant'Agostino de Egidio Colonna (Romano)*, ed. Leo S. Olschki, Florència 1911.

BRIGGS, Charles F.

- *Late medieval texts and tabulae: The case of Gils of Rome, De Regimine Principum*, Manuscripta, 37, 1993, p. 253-275.

- «*Manuscripts of Giles of Rome's De Regimine Principum in England, 1300-1500*», handlist, Scriptorium, 47, 1993, p. 60-73.

- «*MS Digby 233 and the patronage of John Trevisa's De Regimine Principum*», English Manuscript Studies, 1100-1700, 1998.

- «*De Regimine Principum, Reading and Writing Politics at Court and University, c. 1275- c. 1525*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.

- «*Literacy, reading, and writing in the medieval West*», Journal of Medieval History, 26:4, 2000, p. 397-420.

- «*Teaching philosophy at school and court. Vulgarization and translation, The Vulgar Tongue: Medieval and Postmedieval Vernacularity*», ed. Fiona Somerset i Nicholas Watson, University Park, Pennsylvania State University Press, 2003, p. 99-111.

- «*Translation as pedagogy. Academic discourse and changing attitudes toward Latin in the thirteenth and fourteenth centuries*», Frontiers in the Middle Ages, ed. Outi Merisalo et P. Pahta, Louvain-la-Neuve, Fédération Internationale des Instituts d'Etudes Médiévales, 2006, p. 495-505.

BRIQUET, Charles Moïse. *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leus apparition vers 1282 jusque'en 1600*, I-IV, Paris 1907, reimpressió Amsterdam 1968.

BRUNI, Gerardo. «*Catalogo dei manoscritti egidiani romani*», Revista di FilosofianNeo-Scolastica, Anno XXIII, fasc. IV-V, Società Editrice «Vita e Pensiero», Milà 1931.

- «*De Regimine Principum de Egidio Romano. Estudio bibliografico*», Aevum, vol. VI p. 340 s. 1932.

- *Le opere di Egidio Romano*, Florència 1936.

- «*Saggio bibliografico sulle opere stampate di Egidio Romano*», *Analecta Augustiniana*, vol. XXIV, p. 331-355, 1961.

BULAEUS, Caesar Egasseus. *Historia Universitatis Parisiensis*.

BUSCHMANN, Erna Josephine. *Rex inquantum rex Versuch über den Sinngehalt und Geschichtlichen Stellenwert eines Topos in "De Regimine principum" des Engelbert von Admont*», *Methoden in Wissenschaft und Kunst des Mittelalters*, ed. Albert Zimmermann, Berlín, *De Gruyter*, 1970, p. 303-334.

CASAS HOMS, José María. *Refranero Latino-Castellano*, Imprenta de la Gavidia, Sevilla 1945.

CÁTEDRA, Pedro. *Poemas Castellanos de Cancioneros bilingües y otros manuscritos barceloneses*. Exeter: Universty of Exeter, 1983. p. XIV, p. 369 i 396.

CILENTO, Vincenzo. *La forma aristotelica in una quaestio medievale*, Vincenzo Cilento, ed. Libreria Scientifica, Col. «Filosofia e Pedagogia», Nàpols 1961.

COGITORE, Isabelle, i GOYET, Francis ed., *Devenir roi. Essais sur la littérature adressée au prince*, Grenoble, Ellug (Des princes), 2001, 282 p.

CORAZZINI, Francesco. ed., *Del Reggimento de principi de Egidio Romano, volgarizzamento trascritto nel MCCLXXXVIII*, Florència 1858.

DÍEZ GARRETAS, María Jesús *et. at.*

- «*Los manuscritos de la versión castellana del "De Regimine Principum" de Gil de Roma*», Tordesillas, Instituto de Estudios de Iberoamérica y Portugal, Seminario de Filología Medieval, Universidad de Valladolid (Estudios y Ediciones, 4), 2003, p. 117.

- «*Aproximación a la traducción castellana del «De Regimine Principum» de Gil de Roma, estado de la cuestión y análisis de las versiones*», *Incipit* núm. 24, p. 17-37, 2004.

- «*Recursos estructurales y argumentos de autoridad, ejemplificación y paremiología en el “Governamiento de príncipes” de Gil de Roma*», *Revista de Poética Medieval*, núm. 23, 2009, p. 151-196.

DIONÍS AREOPAGITA. *Pseudo Dionisio Areopagita, edición preparada por Teodoro H. Martín; presentación de Olegario González de Cardenal, traducción de Hipólito Cid Blanc*, Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid 2002 (comprèn, entre d'altres, *Los nombres divinos*).

- *Dels noms divins. De la teologia mística*, traducció i edició a cura de Josep Batalla, Editorial Laie, Barcelona 1986.

DUBRAY, C. A.

- *Catholic Encyclopedia* <http://www.newadvent.org/cathen/04127a.htm>

- *Dictionere de Théologie Catholique*, vol. 6

EUBEL, Conradum. *Hierarchia Catholica Medii Aevii : sive Summorum Pontificum, Cardinalium....*, edita per Conradum Eubel, Monasterii : *Librariae Regensbergianae*.

FINKE, Heinrich. «*Relació dels reys d'Aragó ab la literatura la ciència y l'art en els segles XIII y XIV*», *Estudis Universitaris Catalans*, vol. IV, Barcelona 1910.

FOLENA, Gianfranco. *Volgarizzare e tradurre*. Einaudi Editore, Saggi Brevi, Torí 1991.

FUSTER, Just Pastor. *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días: con adiciones y enmiendas a la de D. Vicente Ximeno*, Impremta i Llibreria de José Ximeno, València, 1827-1830.

GARCÍA, P. Arturo. «*La obra “De regimine principum” del beato Egidio de Roma y su traducción castellana en los códices escorialenses*». *Religión y Cultura*, vol. 11, 1930.

GREGOROVIVUS, Fernando. «*Storia della città di Roma nel medioevo. V. V nuova edizione integrale a cura di Luigi Trompeo*», *Le Grande Opere Storiche*. ed. Gherardo Casini, Casa del Libro dei Fratelli Melita, Brughiero, Milà 1988.

GUTIÉRREZ, P. David.

- «*Últimas investigacions acerca de los escolasticos agustinos*», *Religión y Cultura*, vol. 22, 1933.

- «*Últimas investigaciones acerca de los Escolàsticos agustinos. Egidio Romano (1243-1316)*», *Religión y Cultura*, vol. 27, 1934.

HACKMAN, Alfred. «*Manoscritti italiani che sotto la denominazione di codici canonici italiani si conservano nella biblioteca bodleiana a Oxford*», Oxonii, 1864, reed. 1923, reproducció en paper per *Saraswati Press*, Oxford 2012.

JOAN DAMASCÈ. *Exposició acurada de la fe ortodoxa*, traducció i introducció de Manuel Balasch, Proa, Barcelona 1992.

JUKKA, Kiviharju. *Las glosas del mestre Aleix de Barcelona en su edicion catalana del De Regimine Principum de Egidio Romano y su version navarroaragonesa*, ed. bilingüe, Hèlsinki 1995.

LAJARD, Erico. «*Gilles de Rome*», dins *Histoire Litteraire de France*, vol. XXX.

LAMBERTINI, Roberto.

- «*The prince in the mirror of philosophy. About the use of Aristotle in Giles of Rome's De Regimine Principum. Moral and Political Philosophies in the Middle Ages*», *Proceedings of the Ninth International Congress of Medieval Philosophy*, Ottawa, 17-22 agost

1992, ed. B. C. Bazán, E. Andújar, L. G. Sbrocchi, p. 1522-1534, Nova York, Ottawa i Toronto 1995.

- «*A proposito della “costruzione” dell’Oeconomica in Egidio Romano*», *Medioevo*, 14, 1988, p. 315-370.

- «*Il cuore e l’anima della città. Osservazioni a margine sull’uso di metafore organicistiche in testi politici bassomedievali*», *Anima e corpo nella cultura medievale*, ed. Carla-Vecchio Casagrande, Silvana, Edizioni del Galluzzo, p. 289-303, Florència 1999.

- «*Il filosofo, il principe et la virtù. Note sulla recezione e l’uso dell’Etica Nicomachea nel De Regimine Principum di Egidio Romano*», *Documenti e Studi sulla Tradizione Filosofica Medievale*, 2, 1991, p. 239-279.

- «*Individuelle und politische Klugheit in den mittelalterlichen Ethikkommentaren (von Albert bis Buridan). Individuum und Individualität im Mittelalter*», ed. Jan A. und Speer Aertsen, Andreas (Hg.), Berlín - Nova York, Walter de Gruyter, 1996, p. 464-478.

- «*La monarchia prima della monarchia: le ragioni del regnum nella ricezione medioevale di Aristotele. Pour Dante. Dante et l’apocalypse - Lectures humanistes de Dante*», ed. Bruno (sous la dir. de) avec la collaboration de Trottman Pinchard, Christian, p. 39-76. Honoré Champion Éditeur, Paris 2001.

- «*Philosophus videtur tangere tres rationes. Egidio Romano lettore ed interprete della Politica nel terzo libro del De Regimine Principum*», *Documenti e Studi sulla Tradizione Filosofica Medievale*, 1, 1990, p. 277-325.

- «*Philosophus videtur tangere tres rationes. Egidio Romano lettore ed interprete della, Politica nel terzo libro del De Regimine Principum*», *Documenti e Studi sulla Tradizione Filosofica Medievale*, 1990, p. 277-325.

- «*Politische Fragen und politische Terminologie in mittelalterlichen Kommentaren zu, Ethica Nicomachea. In Politische Reflexion in der Welt des späten Mittelalters / Political Thought in the age of Scholasticism, Essays in Honour of Jürgen Miethke*, ed. Martin Kaufhold, Leiden-Boston: Brill, 2004, p. 109-127.

- «*Raimundus Acgerii's Commentary on Aristotle's Politics: Some Notes*», *Vivarium*, vol. LX, 2002, p. 14-40.

- «*The Prince in the Mirror of Philosophy. Uses of Aristotle in Giles of Rome's "De Regimine Principum". Les philosophies morales et politiques au Moyen Âge - Moral and Political Philosophies in the Middle Ages*». *Actes du IXe Congrès International de Philosophie Médiévale*, Ottawa, 17-22 d'agost 1992., ed. Carlos B. Bazán, Andújar, Eduardo, Sbrocchi, direcció Léonard G., Nova York - Ottawa - Toronto: Legas, 1992. p. 1523-1534.

- «*Tra etica e politica: la prudentia del principe nel De regimine di Egidio Romano*», *Documenti e Studi sulla Tradizione Filosofica Medievale*, III, 1, 1992, p. 77-144.

- «*Von der iustitia generalis zur iustitia legalis. Die Politisierung des Gerechtigkeitsbegriffes im 13. Jahrhundert am Beispiel des Aegidius Romanus, Geistesleben im 13. Jahrhundert*», ed. J. A. Aertsen i A. Speer, (*Miscellanea Mediaevalia*, 27), Berlín - Nova York 2000, p. 131-145.

- «*Giles of Rome*» ed. E. N. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* Zalta, 2004.

- *La povertà pensata*. Mucchi Editore, Mòdena 2000.

- «*Governo ideale e riflessione politica die frati mendicanti nella prima metà del Trecento*», *Etica e politica: le teorie dei frati mendicanti nel due e trecento. Atti del XXVI Convegno Internazionale*. Assís, 15-17

d'octubre 1998, ed. Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, p. 231-277 Spoleto 1999.

LANZA, Lidia. *La Política de Aristotele e il "De Regimine Principum di Egidio Romano"*», *Medioevo e Rinascimento*, vol. XV, núm. XII, 2001, p. 19-75.

LEZCANO, R. *Generales de la Orden de San Agustín. Biografías - Documentación - Retratos*, Roma 1995, p. 30-50.

LIMMER, Rudolf. *Bildungszustände und Bildungsideen des 13. Jahrhunderts*. Munic 1970.

LATINI, Brunetto. *Llibre del Tresor*, a cura de C. J. Wittlin, Editorial Barcino, Barcelona 1971.

LLULL, Ramon. *Doctrina pueril*, a cura de Gret Schib, Editorial Barcino, Barcelona 1972.

MADURELL I MARIMON, Josep Maria. «*Manuscritos trecentistas y cuatrocentistas*», *Hispania Sacra*, vol. 4, 1951 i vol. 5, 1952.

- *Manuscrits en català anteriors a la impremta (1321-1474)*. Barcelona 1974.

MANDONNET, Pierre O. P., «*La carrière scolaire de Gilles de Roma (1276-1291)*». *Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques*, vol. IV, 1910.

MAYLENDER, Michele. *Storia delle Accademie d'Italia*, vol. II, ed. L. Cappelli, Bolonya 1926-1930.

MASS, Paul. *Critica del testo*. Traducció de N. Martinelli, ed. Felice le Monnier, Florència 1990.

MASSÓ I TORRENTS, Jaume. «*Inventari dels béns mobles del rey Martí d'Aragó*», *Revue Hispanique*, vol. XII, 1905.

MATTIOLI, Nicola. «*Studio critico sopra Egido Romano Colonna*», *Antologia Agostiniana*, vol. I, Roma 1896.

MELAMED, Abraham. *The Anonymous Hebrew Translation of Aegidius' De Regimine Principum: An Unknown Chapter in Medieval Jewish Political Philosophy*, *Documenti e Studi sulla Tradizione Filosofica Medievale*, vol. V, 1994, p. 439-461.

MERISALO, Outi.

- «*De la paraphrase à la traduction: Gilles de Rome en moyen français ("De Regimine Principum")*». *Traduction et adaptation en France à la fin du Moyen Âge et à la Renaissance*. *Acte du Colloque organisé par l'Université de Nancy II*, 23-25 març 1995, ed. Charles Brucker, Paris, 1997, p. 107-119.

- «*Guillaume, ou comment traduire Gilles de Rome en 1330. Les traducteurs au travail, leurs manuscrits et leurs méthodes*». *Actes du Colloque International organisé par le Ettore Majorana Centre for Scientific Culture*, 30 septembre - 6 octobre 1999, ed. Jacqueline Hamesse, Brepols, 2001, p. 275-283

- «*Jehan Wauquelin, traducteur de Gilles de Rome*», *Jean Wauquelin. De Mons à la cour de Bourgogne*, ed. Marie-Claude amb la col·laboració de Parussa de Crécy, Gabriëlla i d'Hériché Pradeau, Sandrine, Turnhout, Brepols, 2006, p. 25-31.

- «*La traduction en France aux XIIIe-XVe siècles*», *Il Traduttore Nuovo*, Associazione Italiana Traduttori e Interpreti, p. 45-50, 1998.

- «*Le Fidus interpres et Gilles de Rome*», en *Pratiques de Traduction au Moyen Âge. Actes du Colloque de l'Université de Copenhague 25 i 26 octobre 2002*, ed. Peter Andersen, Copenhagen, *Museum Tusculanum Press-University of Copenhagen*, 2004, p. 225-232.

- «William, translator of Aegidius Romanus». *Roma, magistra mundi: itineraria culturae medievalis*, ed. Jacqueline Hamesse, Louvain-la-Neuve 1998, p. 585-596.

MERISALO, Outi ;TALVIO, Leena, «Gilles de Rome en romanz: un must des bibliothèques princières. Traduction en ancien français d'un texte latin», *Neuphilologische Mitteilungen*, 94:2, 1993, p. 185-194.

MILLARES CARLO, Agustín, *Introducción a la historia del libro y de las bibliotecas*, ed. Fondo de Cultura Económica, *Lengua y Estudios Literarios*, Mèxic, 1986.

MONTESALVATGE I FOSSAS, Francesc, *Colección Diplomática del Condado de Besalú*, vol. XII, 2 de la «Colección Diplomática», Impremta i Llibreria Joan Bonet, Olot, 1901.

MUNTANER, Ramon. «Crònica», dins *Les quatre grans cròniques*, a cura de Ferran Soldevila. Editorial Selecta, Biblioteca Perenne, Barcelona 1971 (2a edició 1983).

MORTARA, Alensandro. *Catalogo dei manoscritti italiani che sotto la denominazione di codici canonici italiani si conservano nella Biblioteca Bodleiana a Oxford*, Oxonii 1864.

NADAL, Josep M.; PRATS, Modest, *Història de la llengua catalana, I/dels orígens fins al segle XV*, Edicions 62, Barcelona 1983

OROSIO, Paulo, *Pauli Orosii Hitoriarum Adversus Paganus libris 7: ex recontingione Caroli Zamgemeister*, B. Tenbneri, Lipciae 1889. (evidentment es tracta d'un exemplar de la Biblioteca de Catalunya amb topologia: TOP: A.96-8-4)

PALLADIUS RUTILIUS TAURUS AEMILIANUS. *De Agricultura*, <http://www.forumromanum.org/literature/palladius/agr1.html#3>

- *Tratado de agricultura. Medicina veterinaria. Poema de los injertos*, traducció, estudi i notes d'Ana María Casas, Editorial Gredos, Madrid 1990.

PRATS, Modest, *Un vocabulari català a la versió del De regimine principum de gil de Roma*, dins *Actes del vuitè congrés de la llengua catalana*. Roma, 28 setembre - 2 octubre 1982. Biblioteca Abat Oliba 31. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983.

PUIG I OLIVER, Jaume DE, «*Humanisme català*», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 10, 1991. Barcelona

PUNTA, Francesco DEL, *Catalogo dei manoscritti (1001-1075) : De Regimine Principum : Citta del Vaticano, Italia, a cura di Francesco Del Punta e Concetta Luna*, L. S. Olschki, Florència 1993.

- *Catalogo dei manoscritti (152-238j) : Italia (Assisi, Venezia), a cura di Francesco Del Punta, Barbara Faes De Mottoni e Concetta Luna*, L. S. Olschki, Florència 1998.

- *Catalogo dei manoscritti (239-293) : Francia (Dipartimenti), a cura di Francesco Del Punta e Concetta Luna*, L. S. Olschki, Florència 1987.

- *Catalogo dei manoscritti (96-151) : Italia (Firenze, Padova, Venezia), a cura di Francesco Del Punta e Concetta Luna*, L. S. Olschki, Florència 1988.

PUIG I FERRATÉ, Ignasi M.; GINER I MOLINA, Assumpta. *Índex codicològic del «Viage Literario» de Jaume Villanueva*, Institut d'Estudis Catalans, *Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica*, XLIX, Barcelona 1998.

RENEDO, Xavier. *Llegir i escriure a la tardor de l'Edat Mitjana*, dins Rafael Alemany, Antoni Ferrando i Lluís B. Meseguer, ed., *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991), vol. II, Barcelona,

Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat d'Alacant / Universitat de València / Universitat Jaume I (Biblioteca Abat Oliva, 125), 1993, p.209-222.

REINOLS, Leighton-Wilson; NIGEL, G. *Copistas y Filologos*. Biblioteca Universitaria Gredos, *Manuales*, 20, Madrid 1986

RIQUER, COMAS, MOLAS. *Història de la literatura Catalana*, Vol.2. Barcelona. Ed. Ariel, quarta edició, Barcelona 1984.

ROLOFF, E. M. «*De Regimine Principum*» als *pädagogische Schrift*», *Lexikon der Pädagogik*, vol. 1, Herder, Freiburg im Breisgau, 1913, p. 676.

RUBIÓ I BALAGUER. Jordi. *Humanisme i Renaixement*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona 1990.

RUBIÓ I LLUCH. Antoni. *Joan I Humanista i el primer període de l'humanisme català*, *Estudis Universitaris Catalans*, vol. X, Barcelona, 1917-1918.

- *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, 2vols. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2000 [1908-1921].

SENNELART, Michel. *Les arts de gouverner. Du regimen médiéval au concept de gouvernement*, Paris, Seuil (*des travaux*), 1995, p. 311.

STAICO, Ubaldo. «*Retorica e politica in Egidio Romano*», *Documenti e Studi sulla Tradizione Filosofica Medievale*, 3:1, 1992, p. 1-75.

STEFANO, P. DI. «*Preliminari per un'edizione critica de, Livro del governmento dei re e dei principi*», *Medioevo Romano*, 9, 1984, p. 65-84.

TABARRONI, A.

- «*Figura dictionis e predicazione nel commento ai Sophistici Elenchi di Egidio Romano*», *Documenti e Studi sulla Tradizione Filosofica Medievale*, 2, 1991, p. 183-215.

- «*Lo Pseudo Egidio (Guglielmo Arnaldi) e un'inedita continuazione del commento di Tommaso al Peryermeneias*», *Medioevo*, 14, 1988, p. 371-427.

TASIS, Rafael. *La Vida del Rei en Pere III*, Editorial Aedos, Barcelona 1954.

TILLE, A. «*Eine mittelniederdeutsche Übersetzung des Tractatus de regimine principum von Egidius Romanus*», *Zeitschrift für die Gesamte Staatswissenschaft*, 57, 1901.

TORRES I AMAT, Fèlix, *Memorias para ayudar a formar un diccionario critico de los escritores catalanes...*, Barcelona 1836.

TRIFOGLI, Cecilia.

- «*Egidio Romano e la dottrina aristotelica dell'infinito*», *Documenti e Studi sulla Tradizione Filosofica Medievale*, 2, 1991, p. 217-238.

- «*Giles of Rome on natural motion in the void*», *Medieval Studies*, 54, 1992, p. 136-161.

VEGECI, Flavi. *Edición crítica y traducción del «Epitoma Rei Militaris» de Vegetius, libros III y IV, a la luz de los manuscritos españoles y de los más antiguos testimonios europeos*, María Felisa del Barrio Vega, Universidad Complutense, Madrid 1982.

VILAR, Pierre. *Història de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona 1987

VILLANUEVA, Jaime. *Viaje Literario á las Iglesias de España*, Imprenta Real, vol. XIV, Madrid 1803-1852.

ZANNONI, Giovanni Battista. *Storia della Accademia della Crusca*, Florència 1848.

WARTON, Thomas. *History of English poetry from de twelfth to the Close of the Sixteenth Century*: vol. III, Londres, 2005 (n'existeix una edició de 1871; l'actual està revisada i actualitzada).

Hom pot trobar una àmplia bibliografia egidiana, bastant actualitzada, a <http://www.arlima.net/index.html>, malgrat tot, i com sempre, amb una manca gairabé absoluta de referències a textos hispànics i absoluta respecte als catalans.

EL REGIMENT DE PRINCEPS DE GIL DE
ROMA TRADUÏT PER ARNAU
ESTANYOL. TRADICIÓ MANUSCRITA I
EDICIÓ CRÍTICA

Josep-Andreu Pérez i Mingorance

V. II

EL REGIMENT DE PRINCEPS

Director: Dr. Jesús Alturo i Perucho

Doctorand: Josep-Andreu Pérez i Mingorance

Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat

Mitjana

Facultat de Filosofia i Lletres

Universitat Autònoma de Barcelona

**EL REGIMENT DE PRÍNCEPS DE GIL DE ROMA
TRADUÏT PER ARNAU ESTANYOL. TRADICIÓ
MANUSCRITA I EDICIÓ TEXTUAL.**

Josep-Andreu Pérez i Mingorance

Directorr: Dr. Jesús Alturo i Perucho

Doctorand: Josep-Andreu Pérez i Mingorance

Seminari de Paleografia, Diplomàtica i Codicologia

Facultat de Filosofia i Lletres

Universitat Autònoma de Barcelona

ÍNDIX Volum II

REGIMENT DELS PRÍNCEPS	16
Ací començen los capítols de la primera partida del primer libre.....	19
Primer Capítol. Qual és la manera de proseyr en lo primer libre	22
Capítol ii. Qual és l'orde de les coses qui en lo present libre deuen ésser tractades e dites.....	26
Capítol iii. Quant profit o quanta utilitat és en les coses qui en aquest libre seran dites.....	32
Capítol iiiii. Quantes són les maneres de viure e en qual manera en aquelles és felicitat o benaventurança	39
Capítol v. Que molt cové a la reyal magestat conèixer la sua fi e la sua benaventurança	45
Capítol vi. Que no pertany a la reyal magestat posar la sua benaventurança en voluptors o en desiig carnals.....	49
Capítol vii. Que no's pertany de la reyal magestat posar la sua felicitat o la sua benaventurança en riqueses	54
Capítol viiii. Que no's pertany de la reyal magestat posar la sua felicitat o la sua benaventurança en honors.....	58
Capítol ix. Que no's pertany de la reyal magestat posar la sua benaventurança en glòria mundanal e en fama.....	63
Capítol x. Que no pertany a la reyal magestat posar la sua felicitat de la cosa o la sua benaventurança en c mil potència.....	69
Capítol xi. Que no's pertany de la reyal magestat posar la sua benaventurança en forteleha, o belleha corporal o en altres béns del cos	73
Capítol xii. Que en amor de Déu o en obra de saviea o de prudència benaventurança deu ésser posada	77
Capítol xiii. Quant és lo guardó del rei bé regent lo poble qui le és comanat	81
Ací començen los capítols de la segona partida del primer llibre del <i>Regiment dels Prínceps</i> , en la qual és tractat quals virtuts deuen haver los reys e ls prínceps.....	84
Capítol i. En qual manera són departides les potències de la ànima e en quals potències han ésser les virtuts.....	88
Capítol ii. En qual manera són departides les virtuts e en qual manera han si matexes en l'enteniment e en lo appetiment o en la voluntat	93
Capítol iii. Quantes són les virtuts morals e en qual manera lo nombre d'aquelles deu ésser pres	99
Capítol iiiii. Que algunes de les bones disposicions són virtut, algunes sobre virtuts, algunes servexen a virtut e altres appeylen a virtuts.....	106
Capítol v. Que algunes de les virtuts són principals e cardenals, e altres acostades a aquestes.....	109
Capítol vi. Que en diverses maneres pot ésser notificat o declarat què és prudència o savihea	113
Capítol vii. Que pertany als reys e als prínceps ésser savis.....	118

Capítol viii. Quantes coses e quals se pertany haver al rey si ell deu ésser prudent o savi.....	123
Capítol ix. En qual manera los reys e ls prínceps poden si mateys fer prudents o savis	128
Capítol x. Quantes són les maneres de justícia e envers quals coses és justícia, e qual manera és departida de les altres virtuts	131
Capítol xi. Que sens justícia los regnes no poden star o durar	137
Capítol xii. Que molt se pertany dels reys ésser justs e en lur regne servir justícia	143
Capítol xiii. Qual cosa és fortaleha e envers quals coses ha ésser, e en qual manera podem nós mateys fer forts	148
Capítol xiiii. Quantes són les spècies o les maneres de fortaleha e segons qual fortaleha se pertany dels reys e dels prínceps ésser forts.....	154
Capítol xv. Qual cosa sia temprança e envers quals coses ha ésser, e quals són les seues maneres, e qual manera podem nós teys fer temprats.....	157
Capítol xvi. Que és pus mala cosa ésser intemprat o no temprat que temorós, e que mol se pertany dels reys e dels prínceps que sien temprats	163
Capítol xvii. Qual cosa és liberalitat o franqueha e envers quals coses ha ésser, e en qual manera podem nós mateys fer liberals o franchs	168
Capítol xviii. Que en alguna manera és cosa impossibla o cosa qui fer no's pot que·l·ls reys e·ls prínceps sien deguastadors, e que ells molt deuen esquivar que no sien avars o escassos, e que majorment se pertany d'ells que sien liberals o franchs	173
Capítol xix. Quina cosa és magnificència e quals coses ha ésser, e en qual manera podem nós mateys fer magnificosos o de gran magnificència.....	178
Capítol xx. Molt deuen esquivar los reys e ls prínceps que no sien pervificós o de poca magnificència, e que d'ells se pertany fer coses molt grans o de gran magnificència.....	183
Capítol xxi. Quales són les propietats de l'hom magnificós, e que·ls reys e e·ls prínceps deuen haver aquelles propietats	186
Capítol xxii. Quina cosa és magnanimitat e envers quals coses ha ésser, e en qual manera podem fer nós mateys coratgyosos o de gran coratge.....	189
Capítol xxiii. Quales són les propietats del coratgyós e que pertany-se dels reys e dels prínceps ésser coratgyosos	193
Capítol xxiiii. En qual manera los reys e ls prínceps deuen ésser amadors de honor e qual és aquella virtut qui és amativa o amadora de honor	196
Capítol xxv. Que humilitat deu ésser appellada amativa o amadora de honor e que tot hom coratgyós és humil.....	199
Capítol xxvi. Qual cosa és humilitat e envers qual coses ha ésser, e per què pertany-se del reys e dels prínceps que sien humils	203
Capítol xxvii. Qual cosa és mansuetut o simplicitat e envers quals coses ha ésser, e que's pertany dels reys e dels prínceps que sien simples o suaus.....	207
Capítol xxviii. Qual cosa és amicable e envers quals coses ha ésser, e en qual manera se pertany dels reys e dels prínceps ésser amicables	210

Capítol xxix. Qual cosa és veritat e envers quals coses ha ésser, e en qual manera se pertany dels reys e dels prínceps que sien vertaders	213
Capítol xxx. Qual cosa és alegria e envers quals coses ha ésser, e en qual manera se pertany dels reys e dels prínceps que sien alegres.....	217
Capítol xxxi. Que majorment se pertany dels reys e dels prínceps haver totes les virtuts, e que si una lus en fall no han neguna	221
/fol. 30 v. Capítol xxxii. Que són diverses graus o diverses estaments dels bons e dels mals, e qual grau se pertany que sien los reys e los prínceps	227
Capítol xxxiii. Quants graus són de virtuts e quals virtuts se pertany haver als reys e als prínceps.....	232
Capítol xxxiiii. En qual manera algunes de les bones disposicions són virtuts, algunes sobre virtuts, altres acostades a virtuts e altres les quals ordonen o appel·len a virtuts.....	236
Ací començen los capítols de la tercera partida del primer libre del <i>Regiment dels prínceps</i> , en la qual és tractat quals passions los reys e ls prínceps degen seguir. .	239
Capítol i. Quantes són les passions de la ànima e en qual manera lo nombre d'aquelles deu ésser pres.....	241
Capítol ii. Quals de les dites passions són primeres e quals darreres, e quin orde han entre elles la una ab l'altre	244
Capítol iii. En qual manera se pertany dels reys e dels prínceps haver si mateys a hoy e a amor.....	247
Capítol iiiii. En qual manera e quals coses los reys e ls prínceps deuen desigyar e haver en abhominació	252
Capítol v. En qual manera los reys e ls prínceps se degen haver envers esperança	255
Capítol vi. En qual manera se pertany dels reys e dels prínceps haver si mateys envers audàcia o abrivament e envers temor o pahor	259
Capítol vii. En qual manera hoy e hira han differència o departiment, e en qual manera los reys e ls prínceps se degen haver a ira e al seus contrari	263
Capítol viii. En qual manera los reys e ls prínceps se degen haver envers delectacions e tristícies	268
Capítol ix. Qe algunes d'aquestes passions són més principals e algunes menys	273
Capítol x. En qual manera les passions de la ànima són reduydes o retornades a les passions davant dites.....	275
Capítol xi. Quals de les dites passions deuen ésser lohades e quals vituperades, e en qual manera los reys e ls prínceps se degen haver a elles	279
Ací començen los capítols de la iiiii ^{ta} partida del primer libre del <i>Regiment dels prínceps</i> , en la qual és tractat quals custumes los reys e ls prínceps degen ressemblar.	283
Capítol i. Quals són les custumes dels jóvens qui són loadores e en qual manera los reys e ls prínceps se degen haver a aquelles custumes	284
Capítol ii. Quals custumes dels jóvens són vituperadores e qual manera los reys e ls prínceps se degen haver a aquestes custumes o a aquestes nudriments.....	290

Capítol iii. Qualsel·lals custumes dels veyls són vituperadores e·n qual manera los reys e·ls prínceps so deuen haver a aquestes custumes	294
Capítol ii. Qualsel·lals custumes dels veyls són lohadores e qualsel·lals són les custumes d'aquells qui són en estament, e en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a aquestes custumes	299
Capítol v. Qualsel·lals són les custumes dels nobles e en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a aquelles custumes	305
Capítol vi. Qualsel·lals són les custumes del richs e en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a aquelles custumes	310
Capítol vii. Qualsel·lals són les custumes dels poderosos e en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a aquelles custumes	314
E comença lo segon libre, en lo qual és tractat del regiment de casa. Comencen los capítols xxiiii de la primera part del segon libre del <i>Regiment dels prínceps</i>	319
Capítol primer. Que natural cosa és a hom viure en companya e que dels reys e dels prínceps se pertany guardar açò diligentment	322
Capítol ii. En qual manera comunitat de casa ha si matexa a les altres comunitats e en qual manera aquesta comunitat és necessària a la vida humanal	327
Capítol iii. Que comunitat de casa és en alguna manera primera comunitat e que és primera comunitat natural, e que·ls reys e·ls prínceps, e generalment tots los ciutadans, no deuen açò ignorar	330
Capítol ii. Qual és la comunitat de casa e que cové que la casa sia guardada de moltes persones	335
Capítol v. Que cové que en casa al menys són dues comunitats e que·s pertany d'eles que sien guarnides al menys de tres maneres de persones	339
Capítol vi. Que en casa perfeta deuen ésser iii comunitats, quatre maneres de persones e tres regiments, e que cové departir aquest segon libre en tres parts ...	344
Capítol vii. Que hom és naturalment cosa animada conjugable, ço és assaber, que naturalment requer companya o ajustament de matremoni, e que aquelles qui no volen ésser ajustats per matremoni no viuen axí com a homes mas axí com a bèsties o són axí com a déus divinals	349
Capítol viii. Que tots los ciutadans, e majorment los reys e·ls prínceps, se deuen acostar o ajustar a lurs muyler sens negú departiment	355
Capítol ix. Que tots los ciutadans, e majorment los reys e·ls prínceps, se deuen tenir per pagats d'una sola muyler	358
Capítol x. Que les muylers dels ciutadans, e majorment dels reys e dels prínceps, se deuen tenir per pegades d'un marit	362
Capítol xi. Que de tots los ciutadans, e majorment dels reys e dels prínceps, se pertany no pendre muylers ajustades o aligades ab ells per massa gran consanguinitat o per massa gran parentiu	366
Capítol xii. En qual manera se pertanga dels reys e dels prínceps, e generalment de tots los ciutadans, pendre muylers ordonades o ppareylades de béns forans	370
Capítol xiii . Que de tots los ciutadans, e majorment dels reys e dels prínceps, se pertany demanar en lurs muylers no solament béns forans, ans encara béns de dintre, acostats axí al cors com a la ànima	374

Capítol xiiii . Que no·s pertany de enguns ciutadans, nemajorment dels reys e ne dels prínceps, regir lurs muylers ab aquell matex regiment ab lo qual deuen ésser regits los fills.....	378
Capítol xv. Que no·s pertany dels ciutadans, e majorment dels reys e dels prínceps, regir lurs muylers per aquell matex regiment per lo qual deuen ésser regits los servens	382
Capítol xvi. Que cosa molt esquivadora és a tots los ciutadans, e majorment als reys e als prínceps, usar de còpula o d'ajustament matremonial en edat massa jove	385
Capítol xvii. Que en temps fret, en lo qual buffen los vents boreals, ço és, los vents de septentrió, deu hom més donar cura o deu hom més entendre a creació o a generació de fills que no en temps calent, en lo qual buffen los vents australs, ço és, los vents de miigjorn	389
Capítol xviii. Que en les fembres algunes coses són lohadores, algunes són vituperadores o reprehenedores	391
Capítol xix. Per qual regiment tots los ciutadans, e majorment los reys e·ls prínceps, degen regir lurs muylers.....	395
Capítol xx. En qual manera tots los ciutadans, e majorment los reys e·ls prínceps, se degen haver en lurs muylers	399
Capítol xxi. En qual manera les fembres maridades se degen haver envers l'ornament del lur cos	403
Capítol xxii. Que no·s pertany dels reys nedels prínceps, negeneralment de tots ciutadans, ésser massa çelosos o gelosos envers lurs muyler	407
Capítol xxiii. Qual és lo conseyl de les fembres e que no deu hom usar de tot en tot de lur conseyl mas en algun cas.....	409
Capítol xxiiii. En qual manera se pertany dels reys e dels prínceps, e generalment de tots los ciutadans, revelar o descobrir lurs secrets a lurs muylers	411
Açí començen los capítols de la segona partida del segon libre del <i>Regiment dels prínceps</i> , en la qual és tractat per qual regiment los fills degen ésser regits per los reys e per los prínceps.	415
Capítol i. Que de tots los pares e de, ço és assaber, de tos los pares e de totes les mares, se pertany ésser curosos envers lurs propis fills	418
Capítol ii. Que dels reys e dels prínceps majorment se pertany que sien curosos envers lo regiment dels fills	421
Capítol iii. Que lo regiment paternal pren començament d'amor e que los fills no deuen ésser regits per aquell matex regiment per lo qual deuen ésser regits los servents	423
Capítol iiii. Que la amor qui deu ésser entre pare e fill sufficientment demostra que·ls pares deuen regir los fills e·ls fills deuen obeyr als pares.....	426
Capítol v. Que de tots ciutadans, e majorment del reys e dels prínceps, se pertany axí ésser curosos envers lo regiment dels fills que en la infanteha sien instruyts en la fe	431

Capítol vi. Que tots los ciutadans, e majorment dels reys e del prínceps, se pertany axí ésser curosos envers los fills que en la infanthea sien informats de bones custumes.....	435
Capítol vii. [Que] los fills dels nobles, e majorment dels reys e dels prínceps, en infantea deuen ésser liurats o donats a instrucció de sciències literals.....	438
Capítol viii. Qualse sciències deuen aprendre los fills dels nobles e majorment los fills del reys e dels prínceps.....	441
Capítol ix. Qual deu ésser lo mestre qui deu ésser proposat o donat als fills dels nobles e majorment del reys e dels prínceps.....	447
Capítol x. En qual manera los jóvens deuen ésser instruyts e parlar en veure e en hoyr.....	451
Capítol xi. En quantes maneres pecca hom envers lo mengyar e en qual manera los jóvens se degen haver envers ell.....	455
Capítol xii. En qual manera los infants deuen ésser instruyts que hagen si mateys envers lo beure e envers los desiigs carnals o en qual manera se degen haver a fermar o a pendre muylers.....	459
Capítol xiii. En qual manera los jóvens se degen haver en los jochs, en los comportaments e-n lo vestir.....	462
Capítol xiiii. Que en edat jove majorment deu hom esquivar mala companya	466
Capítol xv. Qual cura deu hom haver dels infants del començament de la nativitat tro a vii anys.....	468
Capítol xvi. Qual cura deu hom haver dels fills de vii any tro a xiiii.....	473
Capítol xvii. Qual cura deu hom haver dels fills dels xiiii any e d'aquí avant.....	477
Capítol xviii. Que tots los jóvens no deuen ésser exercitats egualment als exercicis corporals neals trabayls.....	482
Capítol xix. Que les filles dells ciutadans, e majorment dels nobles, e dels reys e del prínceps, deuen ésser castigades o forçades que no dicorreguen neestiguen occioses.....	485
Capítol xx. En qual manera tots los ciutadans, e los nobles, e-ls reys e-ls prínceps deuen ésser curosos envers les filles que no vuylen viure ociosament.....	488
Capítol xxi. Que dels reys e dels prínceps, e generalment de tots los ciutadans, se pertany que sien curosos envers les filles que degudament sien poch parleres....	491
Ací començen los capítols de la iii partida del segon libre del <i>Regiment dels prínceps</i> , en la qual és tractat per qual regiment los ministres o-ls servidors e tota l'altra companya degen ésser regits.....	494
Capítol i. Que a la governació o al regiment de la casa pertany determenar no solament dels servents, ans encara d'aquelles coses qui supplexen a la indigència o la freytura corporal, e que aquestes dues matèries són ligades o acostades	496
Capítol ii. En qual manera deuen ésser departits lo instrument de la governació de la casa e en qual manera són comparats la un a l'altre	500
Capítol iii. Qualse edificis o quals alberchs se pertany haver als reys e als prínceps, e generalment a tots los ciutadans, quant a la indústria de la obra e quant a la temprança del aer	503

Capítol iii. Qualse deuen ésser los edificis quant a la sanitat de les aygües e quant a l'orde de tot lo món.....	507
Capítol v. Que possessió en alguna manera és natural a l'hom, e que aquells qui renuncien a les possessions en alguna manera no viuen com a hòmens, ans són meylors que hòmens	511
Capítol vi. Que profitosa cosa és en la vida políthica quescun alagrar-se de pròpies possessions.....	514
Capítol vii. En qual manera deu hom usar de les coses foranes e qual manera d'ucar és leguda	517
Capítol viii. Que ls ciutadans, e molt més los reys e ls prínceps, no deuen desigyar o demanar infinides possessions	520
Capítol ix. Quantes maneres són de cambis e quina necessitat fo atrobat diners .	523
Capítol x. Quantes són les spècies e les maneres de la art pecuniativa o de posseyr pecúnia, e qual d'aquells és lohadora e qual deu ésser vituperada	527
Capítol xi. Que usura soltament e de tot en tot deu ésser esquivada, e que dels reys e dels prínceps se pertany vedar o esquivar ella	531
Capítol xii. Que diverses maneres són de guanyar peccúnia, e que algunes d'aquelles són comunes o legudes als reys e als prínceps	535
Capítol xiii. Que alguns naturalment són servents e que cové a ells que sien subjugats a alguns altres	539
Capítol xiiii. Que sens servitut natural la qual és quax tota servitut cové a donar servitut legal o de ley e positiva.....	542
Capítol xv. Que sens la servitut o sens l'administració natural e legal cové donar administració o servitut logada o amativa	545
Capítol xvi. Que en les cases dels reys e dels prínceps los officis deuen ésser comanats als ministres o als servicials.....	548
Capítol xvii. En qual manera per los reys e per los prínceps deuen ésser proveydes vestedures als ministres o als servidors	551
Capítol xviii. Quina cosa és curialitat o cortesia, e que dels ministres o dels servidors dels reys e dels prínceps se pertany ésser cortesos o curials.....	554
Capítol xix. En qual manera los reys e ls prínceps se degen haver envers lurs ministres o envers lurs servidors.....	558
Capítol xx. Que en les taules dels reys e dels prínceps, e generalment de tots los nobles, e dels ciutadans no s pertany axí qui seen com d'aquells qui ministren habundar en paraules	563
Ací començen los capítols de la primera part del terçer libre del <i>Regiment dels prínceps</i> , en la qual són posades algunes coses qui van davant al regiment de la ciutat e del regne, e és demostrat qual cosa los antichs philòsophs stabliren o ordonaren envers aytal regiment.	566
Capítol primer. Que comunitat de ciutat en alguna manera és molt principal e és ordonada per rahó d'algun bé	568
Capítol ii. Qualse béns e quants los hòmens aconseguexen de la edificació o de la ordonació de comunitat políthica la qual és appel·lada ciutat	570

Capítol iii. Que hom naturalment és cosa animada civil, no contrastant que s'edevé que alguns no viuen civilment	573
Capítol iiiii. Per quals rahons pot ésser provat que ciutat és alguna cosa natural e hom naturalment és cosa animada políthica e civil	576
Capítol v. Que per la comunitat de la ciutat fo cosa profitosa a la vida humanal que fos comunitat de regne	580
Capítol vi. Que diverses maneres són de governació o de creació de ciutat e de regne, e que cové partir en moltes parts aquest iii libre, en lo qual és determanat d'aquest regiment.....	583
Capítol vii. En qual manera Sòcrates e Plató digueren que ciutat degué ésser ordenada, e qual cosa ells sentiren del regiment civil	587
Capítol viii. Que no cal que ciutat hàgia molt gran unitat ne gran egualtat o gran semblança segons que Sòcrates e Plató ordonaren o digueren	590
Capítol ix. Que no cové a la ciutat que totes les coses sien axí comunes com Sòcrates dix o ordonà, e que dels reys e dels prínceps se pertany conèixer açò....	593
Capítol x. Quants mals se seguxen si en la ciutat les muylers e ls infants són posats que sien comuns.....	597
Capítol xi. En qual manera cové a la ciutat que les possessions sien pròpies e en qual manera que sien comunes	600
Capítol xii. Que los reys e ls prínceps no deuen axí ordonar la ciutat que les fembres sien ordonades a obres de batayles axí com Sòcrates dehia	604
Capítol xiii. Que los reys e ls prínceps no deuen axí ordonar la ciutat que uns mateys tostemps sien proposat en uns mateys officis.....	607
Capítol xiiii. Que ciutat no deu ésser ordenada com Sòcrates dehia.....	609
Capítol xv. En qual manera la posició o la ordonació de Sòcrates envers lo regiment de la ciutat pot ésser aportada a bon entiniment.....	612
Capítol xvi. En qual manera Phel·leas philòsoph dix e ordonat que ciutat degué ésser ordenada.....	615
Capítol xvii. Que no cové que les possessions sien eguals axí com Fel·leas dehia	617
Capítol xviii. Que la principal entenció del faedor de la ley o del príncep deu ésser més envers egualtat de possessions, la qual cosa Fel·leas dehia e ordonava.....	620
Capítol xx. Qual fo la policia de Ypodomi e qual cosa Ypodomi philòsoph ordonà envers lo regiment de la ciutat	624
Capítol xx. Quantes coses e quals són reprehenedores o dignes de reprehensió en aquestes coses les quals Ypodomi stablí o ordonà envers la governació o envers lo regiment dels ciutadans.....	628
Ací començen los capítols de la segona partida del iii libre del <i>Regiment dels prínceps</i> , en la qual es tracta en qual manera degya hom regir ciutat o regne en temps de pau:	
Capítol primer. En qual manera ciutat degya ésser regida en temps de pau, e quals coses e quantes deuen ésser pensades en tal regiment.....	635
Capítol ii. Quantes maneres són de principats o de senyories, e quals d'aquelles són bones e quals males.....	638

Capítol iii. Que meylor cosa és que la ciutat e·ll regne sien regits per i que per molts, e que regne és noble principat o nobla senyoria	641
Capítol iiiii. Per quals rahons pot ésser demostrat que sembla meylor cosa sia que ciutat o província sia regida per molts que per i, e qual manera aquelles rahons poden ésser soltes.....	644
Capítol v. Que meylor cosa és que·l regiment del regne, el principat o la senyoria vagya per heretat e per successió de fills que per alguna elecció	647
Capítol vi. Quales coses són en aquell en los qual los reys deuen sobrepujar los altres, e en aquella manera rey hagia diferència o departiment de tyran.....	652
Capítol vii. Que tyrannia és malvat principat o malvada senyoria, e que·ls reys e·ls prínceps se deuen molt guardar que la lur senyoria no·s convertesca o no·s gyr en tyrannia o en cruel senyoria	656
Capítol viii. Qual és l'offici del rey e en qual manera lo rey se degya haver en lo regiment de ciutat o regne.....	659
Capítol ix. Quales coses són aquelles les quals vertader rey deu obrar e quals són aquelles les quals lo tyran ressemble o feny fer.....	664
Capítol x. Quales e quantes són les cauteles ab les quals lo tyran s'esforça de conservar si matex en la sua senyoria	668
Capítol xi. Quantes coses són aquelles a les quals són reduydes les cauteles de tyrannia, e que·ls rey e·ls prínceps se deuen guardar que no sien fets tyrans e que les obres dels reys són nobles, mas les obres dels tyrans són malvades.....	672
Capítol xii. Que molt deu hom esquivar o guardar que la reyal magestat no declín en tyrannia, e que tot ço quei de corrupció és en les altres malvades senyories tot és ajustat en tyrannia	674
Capítol xiii. Que molt cové als reys e als prínceps regir lo poble dreturerament e guardar si mateys que no tyrantitzen e no senyoregen cruelment, quar per moltes rahons s'esdevé que·ls súbdits aguayten o espíen los tyrans.....	678
Capítol xiiii. Que·l rey molt se deu guardar que no sia fet tyran, per ço com per moltes maneres tyrannia és més corrupuda que senyoria reyal	681
Capítol xv. Quales coses són qui salven senyoria reyal e quantes coses cové fer al rey perquè conseva si matex en la sua senyoria.....	684
Capítol xvi. Quales coses requeren o demanen conseyl e envers quales coses cové donar conseyl	688
Capítol xvii. Qual cosa és conseyl e qual manera deuen ésser fets conseyls	692
Capítol xviii. Qual conseylers la reyal magestat degya haver	696
Capítol xix. Quantes coses cové saber als conseylers e envers quales coses deuen ésser donats conseyls	699
Capítol xx. Que, aytant com fer se pot, totes coses deuen ésser determenades per leys, e quant menys poran deuen ésser comanades o lexades a la voluntat.....	703
Capítol xxi. En qual manera deu hom prossehir en judici e quales paraules passional[s] degen ésser vedades o esquivades davant lo jutge.....	707
Capítol xxii. Quales coses e quantes cové haver als jutges si ells volen jutgyar degudament.....	710

Capítol xxiii. Quals coses e quantes cové pensar als jutges per tal que ells perdonen als deffalliments humanal e per tal que ells sien misericordiosos més que cruels	712
Capítol xxiii. Que diverses maneres són de leys e diverses maneres són de justícia, e que totes les altres maneres són reduydes o retornades al dret natural e positiu	717
Capítol xxv. En qual manera lo dret de les gens e l dret de les bèsties ha ésser deparit de dret natural	721
Capítol xxvi. Quals degya ésser la ley humanal que fer aytals leys és profitosa cosa al regne e a la ciutat	725
Capítol xxvii. Que no s pertany de quescun posar o fer leys, e cové que les leys sien manifestades per tal que hagen força de obligar	728
Capítol xxviii. Quals e quantes obres deuen contenir les leys les quals deuen ésser fetes per los reys e per los prínceps	731
Capítol xxix. En qual manera la ciutat o l regne és meylor regit si és regit per noble rey que per noble ley	734
Capítol xxx. Que sens ley humanal e natural fo necessària cosa donar ley evvangelical e divinal	739
Capítol xxxi. Que, aytant com fer se pot, les leys de la terra o les custumes deuen ésser observades, e deu si hom guardar de acostumar mudar o innovar leys	742
Capítol xxxii. Quina cosa és ciutat e quina cosa regne, e qual degya ésser lo poble qui està en lo regne e en la ciutat	747
Capítol xxxiii. Que lavorens la ciutat és molt bona, e l regne molt bo e lo poble molt bo quan és gornit de moltes persones migyançeres	751
Capítol xxxiiii. Que al poble cové obeyr als reys ab gran reverència e ab gran diligència ebservar les leys reyal	754
Capítol xxxv. En qual manera se deuen haver los ciutadans, e generalment tots los habitants del regne, per quals reys no sien provocats a ira contra ells	757
Capítol xxxvi. En qual manera los reys e ls prínceps se degen haver per ço que ells sien amats per lo poble, e en qual manera per ço que sien temuts e que jatsia quescuna cosa sia necessària, emperò ells més deuen desigyar que sien amats que temuts	760
Ací començen los capítols de la iii part d'aquest iii libre del <i>Regiment del prínceps</i> , en la qual és tracta en qual manera ciutat degya ésser regida o regne en temps de guerra	764
Capítol primer. Quina cosa és cavalleria e a què és ordonada, e que tota obra de batayla és coneguda sots cavallaria	767
Capítol ii. Quals són aquelles regions en les quals ha meylors batayladors e de quals arts deuen ésser elegits los hòmens guarragyadors	772
Capítol iii. En qual edat los jóvens degen ésser aveats o acostumats a les obres de batayla e per quals senyals nós podem conèixer los homes bataylosos	775
Capítol iiii. Quals coses e quantes deuen haver los homes guarregyadors per ço que ells bataylen poderosament	778
Capítol v. Quals són meylors batayladors: si los ciutadans e ls nobles, o ls leuradors el s pagesos	781

Capítol vi. Que en la obra de batayla val molt la exercitació de les armes, e quals bataylers deuen ésser exercitats a anar de grau en gra, de pas en pas, e a cos e a salt	784
Capítol vii. Que no basta exercitar los batayladors e ls guarragyadors a anar ordonadament e de grau en grau, e a cos e a salt, ans són moltes altres coses a les quals los homes guarragyadors deuen ésser exercitats	787
Capítol viii. Que profitosa cosa és en la host fer fosses e construyr o edifficar castells, e en qual manera los castells deuen ésser edifficats e quals coses deuen ésser guardades en edifficació dels castells	791
Capítol ix. Quales coses e quantes deuen ésser pensades o guardades en la batayla si hom deu fer pública batayla.....	795
Capítol x. Que profitosa cosa és portar senyeres en batayla e ordonar guiadors o regidors e sobre posats, e quals degen ésser aquells qui en la host porten senyeres e aquells qui són sobreposats als hòmens de cavall e als hòmens de peu	799
Capítol xi. De quals cauteles deu usar lo guiador o l regidor de la batayla o de la guerra per ço que la sua companya no sia naffrada o injuriada en lo camí	803
Capítol xii. En qual manera les companyes o les hosts deuen ésser ordonades si nós devem bataylar contra los enamichs e contra los adversaris	807
Capítol xiii. Que tots aquells deuen ésser scarnits en batayla qui feren taylant e que més val ferir punyent	811
Capítol xiiii. Quales coses e quantes són aquelles qui fan o reten los enamichs pus poderosos, e en quantes maneres e ab quals nós degyam esvayr los enamichs....	814
Capítol xv. En qual manera los bataylers degen estar si ells volen ferir los enamichs, e en qual manera degen ells arcuir o enrevironar e en qual manera ells degen tolre de la batayla si no és bo que façen batayla	818
Capítol xvi. Quantes maneres són de batayles, e en quantes maneres les forces e les ciutats degen ésser combatudes e n qual temps és meylor assegyar les ciutats e lls castells.....	822
Capítol xvii. En qual manera aquells qui assetgen se degen guarnir e en qual manera per cunills, ço és assaber, per vies dejús terra, les forces assetgyades poden ésser impugnades	826
Capítol xviii. Qual maneres són de gyny qui giten pedres per los quals poden ésser impugnades les forces assetgyades e les ciutats e lls castells poden ésser vençuts	829
Capítol xix. En qual manera, per edifficis de fusta empenyent o firent al murs de la ciutat o del castell, les forces assetgyades poden ésser combatudes	832
Capítol xx. En qual manera los castells e les ciutats deuen ésser edifficades per tal que no sien vençudes leugerament per aquells qui les assetgen	836
Capítol xxi. En qual manera les ciutats e ls castells, e generalment totes les forces, deuen ésser guardades per tal que no sien preses leugerament per aquells qui les assetgen.....	839
Capítol xxii. E qual manera deu hom contrastar a la batayla feta per cunills e per vies o per caves, ço és, per vies dejús terra, e n qual manera aquells qui són assetgyats degen contrastar als gyny pedrers e altres edifficis	843

Capítol xxiii. En qual manera la nau deu ésser feta o edificada e en qual manera batayla naval o de mar deu ésser feta e a què són ordonades qescunes batayles 848
Ací comença la declaració e explanació d'alguns vocables escurs contenguts e posats per lo present doctor, e d'alguns escurament esplanat per nós en lo present libre, los quals vocables no són usats ne acostumats comunament en nostre lenguatge. 853

REGIMENT DELS PRÍncePS

/fol. 1 r. **Ací comença lo libre del *Regiment dels prínceps*, fet e copilat per frare Egidi Romà, dels frares ermitans de Sant Agustí, declarat e explanat per frare Arnau Stanyol, de l'orde de Sancta Maria del Munt del Carme, a instància del molt alt magnificós príncep lo senyor infant En Jacme, comte d'Urgell e vezcomte d'Àger.**

E comença amb la explanació del dit llibre del *Regiment dels prínceps*, e primerament és posada la epístola de frare Egidi feta al rey de Ffrança.¹

A²l seu especial senyor³ de reyal e sant linatge natural, En Philip primer, nat e hereter del molt clar⁴ senyor En Philip per la gràcia de Déu, rey dels franceses⁵, lo seu devot frare Egidi de Roma, de l'orde dels frares ermitans de Sent Agustí, si ab humil recomendació e en totes coses servidor⁶, clama e crida la sentència dels políthics que totes les senyories no són egualment perdurables, ne per equal durada quescuns regiments són mesurats⁷, mas alguns regiments anuals⁸, altres a vida de persona, e altres heretat e successió en los fills, en alguna perpertual⁹ manera són jutgats.

---

¹ declarat e explanat per frare Arnau Stanyol, de l'orde de Sancta Maria del Munt del Carme, a instància del molt alt magnificós príncep lo senyor infant En Jacme, comte d'Urgell e vezcomte d'Àger] *om. B i G.* Aquest petit prefaci es troba només en el manuscrit *E*, i l'hem inclòs per la seva importància a l'hora de conèixer el traductor. *G* omet tota la carta, i el text comença directament en el capítol primer, foli 3 *recto*; probablement els dos primers folis han estat escapçats.

² Aquesta caplletra és la principal de *B*. Al costat hi ha un espai en blanc, probablement per a fer una il·luminació. En *E* la caplletra està il·luminada, com expliquem en la introducció.

³ Al seu especial] Al especial seu *E*.

⁴ clar] alt *E*.

⁵ franceses] francesos *E*. No tornarem a fer referència a aquestes alternances de plurals, habituals entre els ms. *B* i *E*.

⁶ servidor] servici *E*.

⁷ mesurats] *om. E*.

⁸ ço és que duren un any] glossa del traductor.

⁹ en alguna] en naguna *E*.

E donques com, quar totes les coses¹⁰ naturals protesten o confermen¹¹ que nenguna cosa violenta o forcívol no sia perpetual, aquell qui destga que la sua senyoria sia perpetuada, en si mateix e en los fills darrers, sobiranament deu estudiar que lo¹² seu regne sia natural. E nuyl temps algú no serà¹³ natural regidor si per passió o per voluntat ell desiga senyoregiar; mas, si ell és guardador de la cosa justa e que no establezca ne ordon res sens rahó ne sens ley, ell serà natural regidor. Car, segons que fa testimoni lo natural philòsoph¹⁴, axí com aquell qui usa e habunda en força e defayll en lo seu enteniment és naturalment servent, axí aquell qui ha indústria en la sua pensa e prudència o saviesa regitiva naturalment és fet senyor.

Perquè, si la vostra gloriosa generositat amicablement ha request o demanat a mi que de la doctrina dels prínceps o del regiment dels reys yo ordanàs un libre per lo qual, guardada pus diligentment segons rahó e ley la governació del regne, vós resplandissets per regiment natural, segons que par clarament, no per instrucció humanal, ans més divinal, aquesta petició és demanada. Quar sembla que Nostre Senyor Déus Tot Poderós, en la cuxa¹⁵ del qual és scrit «senyor dels senyorejants e rey dels reys», de la vostra sancta casa tengua e haja cura special, en so que la vostra munda e honrada infantea ha inclinada que, seguint les petjades dels seus pares e predecessors, en los quals longuament e perfetament fo cel e amor de la fe e de la religió christiana, no per passió ne per voluntat mas per ley e per rahó, les retgles e les costumes justes del regne desija observar.

---

¹⁰ coses] maneres coses *E*.

¹¹ confermen] *om. E*. Aquestes enumeracions dobles d'una acció no estan posades en *E*.

¹² que lo] que·l *E*.

¹³ algú no serà] nangú no siam *E*.

¹⁴ *Politiques*, 9, cap. 3.

¹⁵ Concordança: Gènesi 32, 26-27. Supposem que fa al·lusió a la lluita entre Jacob i Déu a Fanuel, on, després de lluitar tota la nit i no poder-lo vèncer, Déu fereix Jacob a la cuixa i la hi deslloriga. Déu fa el pacte amb Jacob, a qui dóna el nom, a partir d'aleshores, d'Israel. D'alguna manera, en el text, Gil de Roma compara Felip III de França, *l'Ardit*, amb Jacob (Israel), que serà el pare del poble triat per Déu.

Donques yo, inclinat sens nenguna excusació per aquesta loable e honesta requisició, la qual reput a mi ésser manament; encara¹⁶ més, ajudant a mi lo bé de la gent, el bé comú, lo qual és pus divinal que algun bé singular, anidant a mi l'Altíssime, delitablement la obra començaré, segons¹⁷ la vostra honrada noblesa ha request.

---

¹⁶ encara] encaea *E*.

¹⁷ segons] segons que *E*.

Ací començen los capítols de la primera partida del primer libre¹⁸.

- Qual és la manera del prossehir en lo present libre del *Regiment dels prínceps*
- Qual és l'orde de les coses venidores¹⁹ o tractadores en lo present libre
- Quant és lo profit o la utilitat del libre
- Quantes són les maneres de viure e en qual manera en aquelles és felicitat o benaventurança
- Que molt cové a la reyal majestat conèixer la sua fi e la sua utilitat
- Que no pertany a la reyal majestat posar la sua benaventurança en delits carnals
- Que no pertany a la reyal majestat posar la sua benaventurança en honors
- Que no pertany a la reyal majestat posar la sua benaventurança en glòria o en fama
- Que no pertany a la reyal majestat posar la sua benaventurança en civil potència
- Que no pertany a la reyal majestat posar la sua benaventurança en fortelea, o bellea corporal o en altres béns del cors

---

¹⁸ En l'edició llatina, els capítols estan posats a l'índex final, p. 625-646. *De regimine principum libri III*, Egidio COLONNA (*Aegidius Romanus*), Romae, apud Bartholomaum Zannettum, 1607, edició facsímil Scientia Verlag Aalen, 1967 (Neudruck der ausgabe Rom 1607). En el ms. *G* també hi falta la relació dels capítols de la primera part. Els capítols, en els manuscrits, estan posats abans de cada llibre. Hem decidit de no fer notes sobre la variació entre el títol llatí i el català en aquest apartat, i deixar la nota per a cada capítol concret, on farem referència explícita al títol llatí, a peu de pàgina, sempre que ho requereixi la diferència en la traducció.

¹⁹ venidores] veedores *B*.

- Que en amor de Déu o en obra de prudència o de saviea
benaventurança deu ésser posada

- Quant és lo guardó del rey qui bé regex lo poble qui li és comanat

Primer Capítol. Qual és la manera de proseyr en lo primer libre²⁰

/fol. 1 v. **C**ové que la mesura de la paraula en quescuna cosa sia segons que aquella cosa requer e no més ne²¹ menys, segons que vol lo philòsoph en lo vii libre de *Metafisica*²². Si donques nós entenem liurar e donar sciència e conexença del regiment dels prínceps o dels reys per tal que no sien majors²³ ne pus subtils paraules que la present obra no requer, primerament deu ésser vist²⁴ qual és la manera del prossehir en aquesta art o aquesta²⁵ sciència, donques deu ésser sabut que en tota la obra o en tot lo negoci moral la manera del prossehir, segons lo philòsoph, és figural e grossa, quar cové en tals negocis ab figura o ab semblança passar²⁶ per tal com los feyts morals no cahen complidament sots-narració.

E²⁷ podem cerquar per iii maneres o per iii vies per què cové que²⁸ manera del prosseir en aquesta²⁹ sciència sia figural e grossa: la primera via és presa de part de la matèria envers de la qual aquesta sciència entén; la ii és presa de part³⁰ de la fi qui és entesa en aquesta sciència; la iii és del oydor qui deu ésser introduyt o instruyt per aquesta sciència.

La primera via és axí declarada quar, com la doctrina del *Regiment dels prínceps* sia dels fets³¹ e³² de les obres humanals, e sia compresa sots lo negoci moral per tal com la manera moral, segons que és dit, no soffer soptil

²⁰ En el text llatí, *Quis modus procedendis in regimine Principum*. En *G* hi manca el títol; a partir d'aquí, el text ja és íntegre.

²¹ ne] ni *E*.

²² *Metafisica*, 7, text. 17.

²³ que sien major] que sien minors *G*.

²⁴ ésser vist] és vit *E*; om. *G*.

²⁵ art o aquesta] manca en *E*.

²⁶ passar] posar *G*.

²⁷ Podríem no posar punt davant la conjunció *e*; però, si més no, ho fariem en tots els casos. Creiem que quan la conjunció, en realitat, marca un canvi de tema, cal posar-hi aquest signe de puntuació.

²⁸ que] a aquella *E*.

²⁹ aquesta] aquella *E*.

³⁰ és presa de part] om. *E* i *G*.

³¹ del *Regiment dels prínceps*] Repetit en *G*.

³² e] o *E*.

enquisició, ans és dels negocis singulars, qui per lur mudament³³ o per lurs variació no han gran certenitat, segons que deu ésser declarat en lo ii libre de les *Ethiques*³⁴, e per tal com axí és, los fets singulars qui són matèria d'aquesta obra demostren possehir singularment e ab figura. E aquesta rahó par que toca lo philòsof en lo primer libre de les *Èthiques*³⁵, e·n ço que diu, qui sufficientment serà dit e tractat del negoci moral, si és feta manifestació o declaració segons la sotmesa matèria,³⁶ que de el dexeble se pertany en tant cerquar certenitat de la cosa segons la sua natura, en³⁷ quant la natura de la cosa pot rebre. Quar la natura de la cosa moral sembla que sia contrariosa al negoci o a la obra del mathemàtic³⁸, per tal com les demostracions mathemàtiques³⁹ són certes en lo primer grau de certenitat, segons que diu lo comentador en lo ii libre de *Metafísica*⁴⁰, mas les demostracions morals són superficials e grosses, donques del geòmetre se pertany no assuejar⁴¹ mas demostrar, e del rethòrich e del políthich no·s pertany demostrar mas assuejar⁴², per la qual cosa és escrit en lo primer libre de les *Ètiques*⁴³ que acostat o egual peccat és que·l mathemàtic accepte aquell que assusaga, e·l rethòrich deman demostracions⁴⁴.

---

³³ lur mudament] lurs mudaments *G*.

³⁴ de les *Èthiques*] dels *Antics G*. És un error de lectura o del model de *G* que el copista repeteix durant uns quants capítols en *G*. Si ha estat error de model i *E* i *G* comparteixen models, *E* ha vist l'error. // *Ètiques*, 1, cap. 13.

³⁵ *Ètiques*, 2, cap. 2.

³⁶ en a vista lo philòsof a pres e diu axí] glossa del traductor.

³⁷ en] en tant *G*.

³⁸ El text llatí diu *esse opposita negotio mathematico*. La traducció més adient seria «que sia contrariosa al negoci matemàtic».

³⁹ per tal com les demostracions mathemàtiques] del mathemàthich per tal com les demostracions mathemàtiques *E* i *G*.

⁴⁰ *Metafísica*, 2, com. 16.

⁴¹ assuejar] En Coromines surt amb el significat de «persuadir», que és el del text llatí original.

⁴² demostrar mas assuejar] mas assueiar mas demostrar *G*.

⁴³ de les *Ètiques*] dels *Antics G* // *Ètiques*, 1, cap. 3.

⁴⁴ és que·l mathemàtic accepte aquell que assusaga, e·l rethòric deman demostracions] que·l mathemàtic accepte aquell *E* i *G*; aquell qui as[s]uagua el retòrich deman demostracions *B*. Cap dels manuscrits no reconstrueix la frase correctament, sinó una part, i encara mal reconstruïda. La reconstruïm tenint en compte el text llatí (*mathematicum persuaderem acceptare, et rhetoricum demonstrationes expetere*): és que·l mathemàtic accepte aquell que assusaga, e·l rethòric deman demostracions.

La ii via és presa de la part de la fi qui és entesa en aquesta art, quar, segons que és escrit en lo ii libre de les *Èthiques*⁴⁵, nós havem presa la obra moral no per rahó de contemplació o estudi⁴⁶, ne per tal que sapiam, mas per tal que siam fets bons, donques la fi entesa en aquesta sciència no és conexença mas obra, ne veritat mas bé. Donques, com les rahons suptils majorment il·luminen l'enteniment, e les rahons superficials e grosses⁴⁷ moguen e inflamen la voluntat, en les sciències speculatives, en les quals principalment és cerquada il·luminació de l'enteniment, deu ésser presseït demostrativament e subtilment; mas en la sciència o en lo negoci moral, on és cercat endreçament de la voluntat e la sua fi és que nós siam fets bons, deu ésser pressehit ab manera pressuasiva e figurativa. Quar escrit és en lo primer libre de les *Èthiques*⁴⁸ aquell negoci o la⁴⁹ sciència⁵⁰ moral és amable, e si d'aytals coses o d'aytal matèria nós tractam et parlam, e d'aquelles qui soven[t] s'esdevenen grosserament e figuralment cové la veritat demostrar.

La iii⁵¹ via és presa de part de l'oydor qui és ensenyat⁵² en aquesta sciència, quar, jatsia que aquest libre sia intitulat o apel·lat de la erudició e instrucció dels prínceps, emperò tot lo poble és ensenyat o instruyt per ell⁵³. Quar, jatsia que quescun no pusca ésser rey o príncep, emperò quescú tant fortment deu estudiar o treballar⁵⁴, sia aytal⁵⁵ que sia digne de regir o senyorejar, la qual cosa en negú no pot ésser si no sap e no observa aquelles coses qui en aquesta obra se contenen. Donques en alguna manera tot lo poble és oydor d'aquesta sciència, mas pochs són qui lur enteniment açò vuylen⁵⁶

---

⁴⁵ *Ètiques*, 2, cap. 2.

⁴⁶ estudi] *om. EG.*

⁴⁷ grosses] *om. E.*

⁴⁸ les *Èthiques*] els *Antichs G* // *Ètiques*, 1, cap. 3.

⁴⁹ la] *om. E.*

⁵⁰ sciència] *om. E.*

⁵¹ iii] tercera *E.*

⁵² ensenyat] ensenyador *E.*

⁵³ és ensenyat e instruyt per ell] és ensenyador *E.*

⁵⁴ treballar] *om. E.*

⁵⁵ aytal] tal *E* i *G.*

⁵⁶ mas pochs són qui lur enteniment açò vuylen] mas pochs són qui açò lur enteniment vuylen *E.*

assuptiliar, et, per tal, és escrit en *la Rethòrica*⁵⁷ que, en quant major és lo poble, en tant pus luny és l'enteniment, donques l'oydor de la sciència moral és simple e gros, segons que és declarat en lo primer libre de *Rethòrica*⁵⁸, donques, com tot lo poble no pusca compendre les coses subtils, deu hom prossehir en la sciència moral figuralment e grosserament⁵⁹.

Ans encara més, per tal com, segons lo philòsoph en les *Políthiques*⁶⁰, aquelles⁶¹ coses qui pertanyen al senyor saber manar, aquelles matexes es⁶² cové fer al súbdit, si per aquest libre són instruyts los prínceps en qual manera se deuen haver, e en qual manera deuen als súbdits seus respondre e manar, per tal, cové aquesta doctrina manifestar⁶³ tro al poble, perquè sàpien en qual manera deuen obeyr als seus prínceps. E per tal com açò no's pot fer, segons que és damunt dit, sinó per rahons superficials e sensibles, cové que la manera del prossehir en aquesta sciència sia grossera e figural.

---

⁵⁷ *Retòrica*, cap. 3.

⁵⁸ *Retòrica*, cap. 1.

⁵⁹ grosserament] grossa *E*.

⁶⁰ *Políthiques*, 4 i 3, cap. 3.

⁶¹ aquelles] d'aquelles *E*.

⁶² es] *om. E*.

⁶³ manifestar] manifestada *E*.

fol.2r. **Capitol ii. Qual és l'orde de les coses qui en lo present libre deuen ésser tractades e dites**⁶⁴

Com tota doctrina o sciència intel·lectual sia feta o presa de la primera conexença sensual, segons que diu lo philòsoph en lo primer libre dels *Posteriors*⁶⁵, bona cosa és recomptar l'orde de les coses qui en aquest libre deuen ésser dites o tractades, per tal que d'elles alguna conexença primera sia haüda⁶⁶, quar, haüda aquesta primera conexença, pus leugerament serà pres l'enteniment de les coses deydores⁶⁷.

Donques deu ésser sabut o notat⁶⁸ que nós entenerem tot aquest libre a departir en iii libres particulars: en lo primer serà manifestat en qual manera la reyal magestat o rey⁶⁹, e per consegüent quescun han si matex, desigya regir⁷⁰; en lo segon serà manifestat en qual manera la sua família⁷¹ o companyia ell desigya regir⁷² o governar; en lo tercer serà declarat en qual manera en la ciutat, e en lo regne, ell dejà senyorejar.

Al primer libre sevirà èttica o monàstica; al segon, yconòmica; al tercer, políthica. En aquest orde, és rahonable e natural.

És primerament rahonable⁷³ quar aquelles coses qui són ordonades a altre prenen començament d'aquelles coses qui són ordonades a nós mateix. Perquè és escrit en lo ix libre de les *Ètiques*⁷⁴ que les coses amicables qui són

⁶⁴ En el text llatí, *quis sit ordo dicendorum*.

⁶⁵ *Posteriors*, 1, text. 1. D'aquesta obra no en coneixem la traducció catalana.

⁶⁶ haüda] aguda *E*.

⁶⁷ deydores] dyhadores *E*.

⁶⁸ notat] *om. E*.

⁶⁹ rey] *om. E*.

⁷⁰ en qual manera la reyal magestat o rey, e per consegüent, quescun han si matex, desigya regir] *quomodo quilibet homo seipsum regere debeat*. Hi ha una glossa inserida en la frase. Pel contingut del capitol, no la traurem, però la fem notar.

⁷¹ família] *om. E*.

⁷² regir] *om. E*.

⁷³ rahonable] *om. G*.

⁷⁴ *Ètiques*, 9, cap. 12.

ordenades als amichs sembla que sien vengudes d'aquelles coses qui són ordonades a si matex, quar aquell par qui sia amich, qui axí se comporta a altre al qual és amich⁷⁵ com axí matex. E açò qui és dit de amistat és verificat de la indústria regitiva, quar aquell qui vol ab indústria regir los altres⁷⁶ deu haver primerament indústria per lo qual govern e regesca a si mateix, e per amor d'açò és cosa rahonable que primerament sia determenar del regiment de si matex, que del regiment de la companya o del regne. És encara més aquest orde no solament rahonable mas natural, car natural tots temps preceex e va de cosa imperfecta a cosa perfecta, on primerament algú és naturalment imperfecte infant, que no és perfet hom⁷⁷.

Encara més en les sciències especulatives, segons lo dit orde natural, tots temps nós presseym e anam de conexença imperfecta a coneixença perfecta⁷⁸, quar primerament algú ha sciència o conexença imperfecta e de puxes la ha pus perfecta; e axí, donant si matex a continua speculació o a continuar studi, a poch a poch prenen perfecció tro que ell haja perfecta conexença, segons la manera qui li és possible.

Açò, donques, segons orde natural, és dit de les sciències especulatives, ha veritat e és verificat en les sciències operatives, quar, axí com en les sciències especulatives la conexença imperfecta va davant, naturalment, coneixença perfecta, axí en les operatives⁷⁹ astúcia imperfecta va davant indústria perfecta.

Donques, com no sia requesta ne demanada tanta indústria a regir si matex quanta és requesta o demanada a la governació de la de la companya⁸⁰, ne sia demanada tanta prudència o saviesa en lo regiment de companyia

---

⁷⁵ amich] amich actual *E*.

⁷⁶ los altres] *om. B*.

⁷⁷ és naturalment imperfecte infant que no és perfet hom] imperfet e infant és naturalment perfet hom *E*.

⁷⁸ a coneixença perfecta] *om. EG*.

⁷⁹ la conexença imperfecta va davant, naturalment, coneixença perfecta, axí en les operatives] *om. B*.

⁸⁰ Traducció del terme llatí *familiae*.

quanta en governació de ciutat o de regne, per⁸¹ orde natural se pertany de la reyal majestat primerament saber regir si matex, en après, la sua companyia, e depuys, saber regir regne e ciutat.

E en lo primer libre, en lo qual serà tractat del regiment de si matex, deuen ésser declarades iiii coses: primerament en qual cosa⁸² la reyal magestat deu posar la sua fi e la sua benaventurança; en après, quals vertuts deu haver; en après, quals passions deu seguir; en après, quals custumes deu semblar. Quar, com aquestes dues coses, ço és assaber⁸³, per ben viure e ben⁸⁴ regir si matex a bones obres, e axí sia reglat segons orde rahonable aquell qui vol tractar del regiment de⁸⁵ si matex, cové donar a ells conexença de totes aquelles coses qui diversifiquen o que posen divertiment en les fahenes o en les obres⁸⁶. E, per tal, diu lo philòsoph en lo ii libre de les *Èthiques*⁸⁷ profitosa cosa és en la sciència moral cercar o estrutinyar aquelles coses qui pertanyen a les obres e n qual manera degen ésser fetes.

Les obres nostres, quant al present se pertany, de iiii coses par que hagen començament: adversitat, ço és assaber, de les fins dels⁸⁸ concebiments o dels hàbits intel·lectuals, de les passions e de les costumes. Quar primerament, com la fi sia començament o principi de les nostres obres, segons que algú elegex a si altri e altra fi, ell fa o obra altris e altres coses, donques assaber qual obra deuen fer, profitosa cosa és que guardem qual és la fi o la nostra entenció final⁸⁹.

---

⁸¹ orde natural tots [...] orde per] om. G.

⁸² cosa] manera cosa G.

⁸³ aquestes dues coses, ço és assaber] om. E.

⁸⁴ ben] om. E.

⁸⁵ de] om. B.

⁸⁶ qui diversifiquen o que posen divertiment en les fahenes o en les obres] que esdevinguin E.

⁸⁷ *Èthiques*] *Politiques* G. Sembla que, en l'original, el copista s'adona del seu error i el vol modificar suprimint [Po] i escrivint una e a sobre de la i, que donaria [*ètiques*]. És curiós, perquè tota l'estona el copista escriu *Antichs* per *Ètiques*. // *Ètiques*, 2, cap. 2.

⁸⁸ dels] om. G.

⁸⁹ o la nostra entenció final] d'aquella E.

Encara més, per tal⁹⁰ com és dit en lo ii libre de les *Ètiques*⁹¹, que senyal d'engenrat⁹² o de creat concebiment⁹³ és que sia feta declaració o tristícia en la obra, segons que nós havem altris e altres obres⁹⁴, o sabers humanals nós deliram en altres e altres hàbits⁹⁵; encara més han diversitat les obres de part de les passions, quar aquells qui són en diverses maneres passionats⁹⁶ en diverses maneres obren.

Veem nós que paor e desesperació no són una matexa passió⁹⁷ ab sperança, e per tal los cavallers temerosos e ls desperats de victòria mal fan lurs affers, quar lexen la host e fugen de la batalla; mas aquells qui esperen de victòria esvaixen⁹⁸ los batalladors e se acosten abrivadament als enemichs.

E açò qui és dit d'esperança e de temença deu ésser entès de les altres passions, quar quescunes affeccions e passions fan en nós alguna declinació que faran diverses obres. Encara més han diversitat les obres per les costumes, quar aquells qui han costumes de veylls obren en altra manera que aquells qui han custumes de jóvens, quar los veylls, segons que en son loch serà mostrat, són naturalment menys creens e scassos⁹⁹ o avars¹⁰⁰, mas los jóvens són naturalment liberals e creents¹⁰¹.

Sembla, donques, que aquestes iiii coses damunt dites hagen alguna convivença o alguna concordància¹⁰² la /fol. 2 v. una ab l'altra, car de diverses custumes vénen diverses passions; de diverses passions, diverses concebiments; de diverses concebiments, diversos fins. Quar, axí com són

⁹⁰ per tal] *om E.*

⁹¹ *Ètiques*, 2, cap. 3.

⁹² engenrat] engendrat *G.*

⁹³ concebiment] *om. E.*

⁹⁴ obres] hàbits *EG.*

⁹⁵ hàbits] obres *EG.*

⁹⁶ [...] diverses maneres passionat] *om. G.*

⁹⁷ passió] desesperació *G.*

⁹⁸ esvaixen] e suagen *G.*

⁹⁹ scassos] equassos *B.*

¹⁰⁰ scassos avars] scassos *E*; cersents hi estesos *G.* En el text llatí, *avaritiuvenis*. *G* en fa una lectura errònia o lliure.

¹⁰¹ creents] crasents *G.*

¹⁰² alguna convivença o alguna concordància] alguna concorda *EG.*

diverses les custumes dels jóvens e dels veylls, axí són diverses les passions afeccions¹⁰³ en cascú, e, axí com dels bons e dels mals són diverses afeccions, axí són diverses concebiments de cascú; encara més diversos concebiments nós ordenam diverses fins. E per tal és escrit en lo iii libre de les *Èthiques*¹⁰⁴ qual és cascú tal fi li sembla; axí com aquell qui és no continent par que tota la sua fi, e de la sua bonaventurança, sia usar de delits carnals, axí matex aquelles qui han diverses¹⁰⁵ concebiments són inclinats a elegir fi semblant a lur concebiment.

Donques nós tractarem en lo primer libre de totes aquestes iiii coses, ço és a saber, de la fi o de la benaventurança dels prínceps, de les lurs virtuts, e de les lurs passions e de les lurs custumes. Emperò primerament parlarem de la lur fi o de la lur benaventurança, quar la fi en sguardament de les obres fahedores és començament pus principal que negú altre.

---

¹⁰³ les passions e passions *G*.

¹⁰⁴ *Ètiques*, 3, cap. 2 i 10.

¹⁰⁵ diverses] diversos *G*.

Capítol iii. Quant profit o quanta utilitat és en les coses qui en aquest libre seran dites¹⁰⁶

Per tal com, segons que damunt és dit, nós prenem aquesta obra per rahó de la doctrina dels prínceps, e com negú¹⁰⁷ plenàriament no sia ensenyat¹⁰⁸ o doctinat si donques ell no és ben volentós e doctrinable, ço és bo e apte a aprendre e diligentment entenedor¹⁰⁹.

Depús que en lo primer capítol nós havem retuda la majestat reyal de bona voluntat, mostrant que nós leugerament tractarem d'aquelles coses que ací deuen ésser dites, e en lo segon havem retuda la dita majestat adoctrinable o apte¹¹⁰ a aprendre, recontant l'orde de les coses tractadores, roman que en aquest iii capítol nós retam la dita reyal magestat entesa¹¹¹ o curosa¹¹² a entendre, e declarant quanta¹¹³ és la utilitat e'l profit en les coses tractadores. Quar, per com los hòmens aborrexen o menysprehen comunament paraula strotinyada¹¹⁴ o subtil e, segons los¹¹⁵ demás, los hoydors són ben voluntarioses o de bona voluntat¹¹⁶ a aquells qui parlen paraules leugeres e superficiales, la qual cosa, que, jatsia que en les altres sciències sia corrupció de l'appetiment o de la voluntat¹¹⁷, emperò en la sciència moral, en la qual¹¹⁸

¹⁰⁶ En el text llatí, *quanta sit utilitas in dicendis*.

¹⁰⁷ negú] vinguen *G*.

¹⁰⁸ ensenyat] *om. G*.

¹⁰⁹ si donques [...] entenedor] si donques ell no és bon volent apte a c[om]prendre e ben diligentment entendra *G*. Hem de tenir en compte que és una glossa el text llatí que diu: [...] *docilis, et attentus* [...]

¹¹⁰ apte] cabte *G*.

¹¹¹ entensa] *om. E*.

¹¹² o curosa] o cosa a entendre *G*.

¹¹³ quanta] quant *BE*.

¹¹⁴ strotinyada] struyda *G*. *Strutinyada* seria una paraula nova, no registrada ni per Coromines ni per Alcover-Moll, utilitzada per a traduir *perscrutatium*. Curiosament, *estruïda* és considerada un vulgarisme per «instruïda»; ara bé, és difícil saber amb quina paraula guarda relació *strucotinyada*, i no ens atrevirem a qualificar-la de vulgarisme; amb tota seguretat, es relaciona amb la paraula occitana *estroquinyada*: «*Coup violent qui produit une déformation sur le courp.*», *Dictionnaire occitan-français*, Louis ALIBERT. En aranès existeix *estronyar*: «aixafar», Joan COROMINES, *El parlar de la Vall d'Aran*.

¹¹⁵ los] lo *B*.

¹¹⁶ són ben voluntarioses o de bona voluntat] són de bona voluntat *EG*.

¹¹⁷ de l'appetiment o de la voluntat] de la voluntat *EG*. L'original llatí diu *corruptio appetitus*, en el sentit de «dessig» o «passió». Deixem el text *B*; escau més en relació al text llatí.

¹¹⁸ sciència [...] qual] *om. E*.

manera de la cosa requer que lo pressehir o la manera de la cosa a¹¹⁹ ensenyar sia figural e grossera¹²⁰, açò no és corrupció de l'appetiment, ans és orde dreturer e degut¹²¹, donques en aquesta sciència, per leugeria del prosseyr o per la manera grossera de l'ensenyar, l'oydor és fet bé volunterós. Mas per l'orde de les coses tractadores¹²² en lo libre ell és fet docible e adoctrinable¹²³, e majorment algú és fet doctrinable, ço és assaber, bo¹²⁴ e apte a aprendre doctrina si les coses dehidores o ensenyadores, studiosament e de cor a ell són proposades. Mas encara per lo profit de les coses qui deuen ésser dites en aquest llibre, l'oydor és feyt scoltador diligent, quar cascú és diligent e escolta affectuosament quant ell spera hoyr coses profitoses.

E per les coses diedores o tractadores¹²⁵, si dreturerament són conegudes e degudament observades, la reyal magestat, quant al present se pertany, aconsegueix iiii coses, les quals quescú deu molt amar e desijar: primerament guanyarà grans béns; en après¹²⁶ guanyarà si mateix¹²⁷; e après guanyarà los altres; e puxes, finalment, guanyarà e aconseguirà Déu e benaventurança eternal.

Los béns són departits en una manera e han distinció per tal com alguns¹²⁸ són petits béns, altres migyançers e altres molt grans. Los petits són béns forans¹²⁹; los migyances són béns de dintre qui¹³⁰ poden ésser comuns als bons e als mals, e aquests són indústria e subtilitat de la pensa dels hòmens, engyn natural e les potències de la ànima, dels quals béns participen

¹¹⁹ de la cosa a] *om. EG.*

¹²⁰ grossera] *grosser EG.*

¹²¹ dagut] *digne B.* El text llatí diu *debitus*.

¹²² tractades] *tractadores E.*

¹²³ docible e droctinable] *dexeble EG.* El text llatí diu *docilis*.

¹²⁴ ço és assaber, bo] *om. EG.*

¹²⁵ diedores o tractadores] *deydores EG.*

¹²⁶ En après] *om. E.*

¹²⁷ guanyarà si mateix] *om. B.*

¹²⁸ alguns] *departits G.*

¹²⁹ forans] *formats G.*

¹³⁰ qui] *que E.*

los bons e ls mals¹³¹. Mas los béns molt grans són aquells béns qui són dintre l'om, dels quals los mals¹³² no poden participar. E aquestes són les virtuts ab les quals, segons que dyen los sants e los philòsophs, negú no usa mal, quar en lo primer libre de la *Rethòrica*¹³³ és dit que les virtuts tant solament són a les quals no pertany mal¹³⁴.

Són departits en altra manera los béns, segons lo philòsoph en les *Grans morals* e en les *Ètiques*, quar alguns béns són delitables, altres profitoses e altres honests. Los béns honests són béns per excel·lència, quar en aquests béns, segons aquell matex philosoph, són¹³⁵ induyts e contenguts los béns delitables e profitoses, quar, si los béns són honests, ells han en si gran delictació e contenen o excluexen bonea dels béns profitoses.

Donques, com en aquest libre sia tractat e entès en qual manera la magestat reyal desigya ésser feta virtuosa e en qual manera degya induhir a honestat e a virtut aquelles que han a regir, per tal és gran utilitat o gran profit en les coses qui ací seran dites, quar observades elles, seran haüts o¹³⁶ aconseguits molts grans béns e honests.

Encara és gran utilitat o gran profit¹³⁷, en les coses qui en aquest libre seran dites¹³⁸, per tal com per aquests algun guanyarà no solament molt grans béns, ans encara el guanyarà si matex, quar, segons que moltes vegades és dit, la sciència moral és per tal que nós siam fets bons, e l'hom bo ha si matex; lo mal ha fretura de si matex. E axí devem ymaginar¹³⁹, quar, axí com en la ciutat e¹⁴⁰ en lo regne molts són ordonats a un regidor¹⁴¹ o a un guiador, e a

¹³¹ En tota la frase, en el ms. *B* hi ha puntuació inferior, com si en volgués suprimir algunes parts. En fem cas omís, atès que l'oració és correcta en la seva totalitat, tant en els altres ms., com en el text llatí.

¹³² los mals] los mals homes *G*.

¹³³ *Retòrica*, I, cap. I, *circa finem*.

¹³⁴ no pertany mal] no's pertany mal *EG*.

¹³⁵ són] on *E*; hon *G*.

¹³⁶ haüts o] om. *EG*.

¹³⁷ o gran profit] om. *EG*.

¹³⁸ en les coses qui en aquest libre seran dites] glossa del traductor.

¹³⁹ quar segons [...] e així o deuen ymaginar] om. *EG*.

¹⁴⁰ e] hi *EG*. En el text llatí és ben clara la conjunció *et*.

¹⁴¹ regidor] regiment regidor *G*.

un rey, axí en matex hom les potències qui són racionals¹⁴² per participació són ordonades a l'enteniment, qui és¹⁴³ racional per essència. Així donques, com¹⁴⁴ lo rey /fol. 3 r. no és dit haver regne ne'l regidor és dit haver ciutat, si en lo regne o en la ciutat a dissensió, e si los estranys de la ciutat o del regne no obeexen al rey o al regidor, així semblantment és dit que algun hom singular no ha si matex si lo seu appetiment, o la sua voluntat, no consent a la rahó e si aquella potència la qual és rahonable per participació no obeex a aquella¹⁴⁵ qui és rahonable per essència. Quar, segons lo philòsoph en lo ix libre de les *Ètiques*¹⁴⁶, hom majorment és enteniment e rahó; donques, quan¹⁴⁷ la rahó no senyoreja a aquelles coses qui són en hom, hom no senyoregya a si matex, ne regex si matex ne ha pròpiament si matex, ans vol una cosa per raó e altre'n fa tirat e inclinat per passió, e per tal, si hom mal no ha si matex, mas lo bo ha si matex, per aquest negoci o per aquesta sciència¹⁴⁸ qui és per ço que nós siam fets bons, hom guanya¹⁴⁹ si matex.

Encara més la tercera¹⁵⁰ cosa que consegueix la reial majestat per aquesta sciència, si és que guanya los altres, quar, per tal com algú regex dreturerament si matex, ell és digne que sia fet rey e senyor de les altres, quar aquell qui usa de prudència e de les altres virtuts morals, de les quals en aquest libre serà tractat, ell és digne de senyoregyar, e si d'aquesta virtut ell ha fretura, posat que per civil¹⁵¹ potestat ell ús de senyoria, emperò ell és més digne de ésser sotmès que no de senyoregyar, e naturalment és més servent que senyor.

¹⁴² racionals] rahonable EG.

¹⁴³ és] om. G.

¹⁴⁴ Normalment el copista de B alterna *con* i *com*. Escriurem sempre *com*.

¹⁴⁵ potència la qual és rahonable per participació no obeex a aquella] om EG.

¹⁴⁶ *Ètiques*, 9.

¹⁴⁷ quan] quant E; cant G; com B. El text llatí diu *quando*. Corregim segons el text llatí.

¹⁴⁸ Glossa: o per aquesta sciència] om EG.

¹⁴⁹ guanya] guanyarà EG.

¹⁵⁰ tercera] ·iiii G.

¹⁵¹ ~~mayestat~~ B.

Encara més, finalment, aquestes coses observades, aquestes coses¹⁵² de les quals en aquest libre nós darem conexença, aconseguirà la reyal magestat, e nós, tots ensems, aconseguirem Nostre Senyor Déus e la benaventurança eternal, ço és assaber, la glòria celestial¹⁵³, quar Déus és essència una e bona, en açò que és un per molt gran singularitat o unitat¹⁵⁴ e és molt bo. Donques, en quant més algun¹⁵⁵ s'acosta a bonea e a unitat, en tant és més semblant al primer principi o al primer començament Nostre Senyor Déus e pus perfectament ha Déus en si. Mas los mals hòmens pochs són ajustats, per tal com tot lo regne lur és escampat o departit, quar lo regne de quescun hom és per ço com les potències de la ànima són regides per rahó e per enteniment, donques, quan la rahó dicta alguna cosa e l'appetiment o¹⁵⁶ la voluntat ne segueix¹⁵⁷ altra, la qual cosa s'esdevé en aquells qui han malvada ànima e perversa, lavors hom no és en si unitat¹⁵⁸, ans ha en si mateix discòrdia e dissenció¹⁵⁹, per a qual cosa ell no és semblant¹⁶⁰ al primer principi, Nostre Senyor Déus¹⁶¹. Mas aquells qui usen de virtuts e habunden en béns honests, per tal com seguesen la regla¹⁶² de rahó, e seguexen aquelles coses qui de tot són bones ne seguexen aquelles coses qui semblen e apparen bones¹⁶³ segons lo seny corporal, aquells aytals han en si mateix¹⁶⁴ unitat¹⁶⁵ e bonea, per a qual cosa ells són semblats al primer principi, qui és Nostre Senyor Déus¹⁶⁶, e han en si mateix Déus.

¹⁵² aquestes coses] *om. EG.*

¹⁵³ ço és assaber, la glòria celestial] *om. EG:* és una glossa de *B.*

¹⁵⁴ unitat] bunitat *G.*

¹⁵⁵ algun] *om. G.*

¹⁵⁶ l'appetiment o] *om. EG.*

¹⁵⁷ ne segueix] regeix *G.*

¹⁵⁸ unitat] unit *EG.*

¹⁵⁹ dissenció] *om. G.*

¹⁶⁰ semblant] semblant *EG.*

¹⁶¹ Nostre Senyor Déus] glossa del traductor.

¹⁶² regla] *om. G.*

¹⁶³ bones] posses *G.*

¹⁶⁴ mateix] *om. EG.*

¹⁶⁵ unitat] utilitat *G.*

¹⁶⁶ qui és Nostre Senyor Déus] glossa del traductor.

Donques tant és lo profit en les coses tractadores, que, observades les dites coses, nós guanyarem molts grans béns, ço és assaber, nós mateix, encara los altres e haurem Nostre Senyor Déus e, per consegüent, la eternal benaventurança.

És ver que, per tal com aquelles coses dels quals nós donarem notícia en aquest libre no poden ésser observades sens la gràcia de Déu, pertany-se de tot hom, e majorment de la reyal majestat, demanar la gràcia divinal. Quar, en tant com la reyal magestat [///]¹⁶⁷ està en pus alt estament, ha major ops la gràcia de Déu per tal que puscha fer obres virtuoses e puscha los seus súbdits induyr a virtut.

---

¹⁶⁷ Raspadura en *B*.

Capitol iii. Quantes són les maneres de viure e en qual manera en aquelles és felicitat o benaventurança¹⁶⁸

Proposades algunes coses necessàries al nostre propòsit¹⁶⁹ per tal com, per la sua¹⁷⁰ leugera manera del prosehir, en la següent obra nós havem retuda ben volenterosa¹⁷¹ la reyal magestat, e per l'orde de les coses deydores o tractadores havem retuda¹⁷² ella docible¹⁷³, ço és assaber, apte, e aprendre la¹⁷⁴ doctrina e lo profit trobat en les coses, havent retuda ella entesa, seguex-se que seriosament o ordonadament nós¹⁷⁵ diguam aquelles coses qui en aquesta obra són deydores o tractadores.

És ver que, per tal com la fi és principi o començament de totes obres pus principalment que vingua nenguna¹⁷⁶ de les altres coses, segons que damunt és dit, per amor d'açò, a la fi e a la benaventurança deu ésser començat. Donques, com segons¹⁷⁷ diverses maneres de viure diversament ordenen lur fi, deuen ésser recomptades les maneres de viure¹⁷⁸, e deu ésser manifestat en qual manera diverses maneres de viure benaventurança deu ésser posada.

Han¹⁷⁹ departit los philòsophs¹⁸⁰, segons que és escrit en lo primer libre de les *Èthiques*¹⁸¹, iii maneres de vida, ço és assaber, vita¹⁸² voluptuosa

¹⁶⁸ o benaventurança] glossa del traductor.

¹⁶⁹ propòsit] profit *EG*.

¹⁷⁰ sua] *om. B*.

¹⁷¹ volenterosa] voluntarosa *B*; volenterosament *G*.

¹⁷² retuda] ratuxda *G*.

¹⁷³ docible] adoctrinable *E*. Preferim, a més, la lectura de *B*, ja que el text llatí diu *doctible*.

¹⁷⁴ e aprendre la] aprendre *EG*.

¹⁷⁵ ~~ordonam~~] *B*.

¹⁷⁶ nenguna] *om. EG*.

¹⁷⁷ segons] *om EG*.

¹⁷⁸ ~~diverses diversament~~] *B*.

¹⁷⁹ Han] En *G*.

¹⁸⁰ los philòsophs] lo filosof *G*.

¹⁸¹ *Ètiques*, 1, cap. 8.

¹⁸² vita] vida *EG*.

o desigiosa e carnal, vida políticha e vida contemplativa. Quar vehien¹⁸³ que l'hom era migyançer entre les coses sobiranes e les coses baxes, quar ell és migyançer naturalment¹⁸⁴ entre les bèsties brutals, a les quals és sobirà¹⁸⁵, e les substàncies separades, les quals comunament nós appel·lam àngels, al quals hom és pus baix. Quar l'om és d'ecà los àngells, ço és assaber, pus baix e sobre les bèsties brutals.

En tres maneres, donques, pot ésser considerat o ymaginat hom: primerament, segons que participa o s'acorda a les bèsties brutals; e·n après, segons que és alguna cosa en si mateix; e·n après, segons que participa ab los àngells o ab les substàncies separades.

Segons aquestes iii consideracions, són posades les damunt dites iii vides¹⁸⁶ per los philòsophs, quar volgueren que a l'hom, en quant que¹⁸⁷ s'acorda ab¹⁸⁸ les bèsties brutals, és donada vida voluptuosa o carnal; en quant ell és alguna cosa en si mateix, li és deguda vida políticha; mas, en quant ell participa ab les substàncies separades o ab los àngels li és¹⁸⁹ deguda vida contemplativa. Donques quescú o viu axí com bèstia, o axí com a hom, o axí com a àngel, quar, segons vida voluptuosa viu com a bèstia, segons vida civil viu axí com a hom, segons vida contemplativa viu axí com àngel.

Han donques departides los philòsophs aquestes iii vies o aquestes iii maneres de viure, emperò no han posades sinó dues benaventurances, quar en la vida voluptu- /fol. 3 v. osa o carnal neguaren ésser benaventurança, la qual cosa axí mateix neguen los theologials¹⁹⁰, quar los philòsophs han posada

¹⁸³ vehien] veien «los philòsophs», *add.*

¹⁸⁴ naturalment] *om. G.*

¹⁸⁵ sobirà] sobirana *EB.*

¹⁸⁶ Vides] vies *E i G.* El ms. *B* dona la lectura correcta del text llatí: *vita*; *E i G* confonen per *vies*. Tenint en compte el context, és un error comú, però cal fer palesa la coincidència de *E i G*, demostrada ja en altres casos.

¹⁸⁷ que] *om. G.*

¹⁸⁸ ab] en *om. G.*

¹⁸⁹ en si mateix [...] ab los àngels li és] *om E i G.*

¹⁹⁰ teologial] teologals *G.* Deixem la lectura de *B*. En *E* no es pot llegir perquè hi ha un forat que no ho permet; cap de les dues lectures no és registrada, ja que el text llatí diu *theologi*, que s'hauria de traduir per «teòleg». Ni la forma de *B* ni la de *G* no són registrades en Alcover-Moll.

benaventurança políthica e contemplativa, axí que sia dit algun benaventurat políthich quan ell és benaventurat segons que hom, havent en si saviea o prudència, la qual és detruirera rahó de les obres que hom fa, e sia dit benaventurat contemplatiu quan ell és sobre hom, ço és assaber, sobre condició humanal, e quan¹⁹¹ és benaventurat no tan solament segons que hom, mas quan és en ell alguna cosa divinal e alguna cosa meylor que hom. Donques los philòsophs appel·laven o deyen que aquell era perfet en les obres lo qual era benaventurat políthich, mas apel·laven o deyen que aquell era perfet en les coses speculatives qui era benaventurat contemplatiu, e appel·laven ell no hom, més millor que hom, quar obrar e participar en les fahenes ab los altres se pertany a hom segons que és hom, mas contemplar e conèxer la veritat se pertany a ell segons que ha enteniment contemplatiu, qui és cosa divinal, e segons lo qual nós participam ab Déu e ab los àngels.

E per amor d'açò és manifestat per¹⁹² lo primer libre de les *Políthiques*¹⁹³ que quascum o és hom o és pijor que hom: si és pigyor que hom¹⁹⁴, és bèstia; si millor, és alguna cosa divinal e mig déus; mas si ell és hom, per tal que hom, segons que aquí és provat, és naturalment cosa animada acompanyable, civil e políthica, seguex-se que ell sia regit segons prudència e visqui segons vida políthica; mas si ell és bèstia e pigyor que hom, ell no és regit per rahó ni per prudència, ans és regit per passió e viu segons vida voluptuosa¹⁹⁵, e si ell és¹⁹⁶ divinal e mellor que hom, ell contempla per saviesa e viu segons vida contemplativa. Quanta differència, donques, és entre·l¹⁹⁷ savi pràcthic en les obres, e·l prefet especulatiu o contemplatiu! Quanta és entre aquell qui viu segons vida humanal e políthica, e aquell qui viu segons vida contemplativa e angelical! Quar aquells qui són

---

¹⁹¹ Quan] quant *EG*.

¹⁹² per] en *E*.

¹⁹³ *Políthiques*, 1, cap. 2.

¹⁹⁴ que hom] *om. B*.

¹⁹⁵ voluptuosa «o desigosa carnal»] glossa del traductor.

¹⁹⁶ É] *om. EG*.

¹⁹⁷ Quanta differència, donques, és entre·l [...]! Tanta donques diferència ent és, entre·l [...]! *B*. Optem per la lectura de *E*, molt més clara.

donats a les obres per la diversitat dels negocis qui s'esdevenen¹⁹⁸ són torbats envers moltes coses e, segons los demés, senten les passions de la carn, mas aquells qui són donats a les coses speculatives o contemplatives en alguna manera són lunyats d'aquestes passions. E per tal com viure en carn e no segons carn és més vida angelical que humanal, per tal com¹⁹⁹ los philòsophs no volgueren appel·lar la vida benaventurada contemplativa benaventurada políthica ne segons hom, mas segons que participa ab les substàncies separades²⁰⁰, donques los savis e ls hòmens²⁰¹ speculativus deuen ésser molt honrats, quar ells són sobre hom associats²⁰².

Axí donques han departit los philòsophs de les maneres de viure e de les benaventurances contengudes en aquelles, emperò plenàriament e segons tota manera no han pogut atènyer o aconseguir a la veritat, quar, jatsia que elles diguessen veritat²⁰³ que en vida desijosa o carnal no degya²⁰⁴ ésser cercada felicitat o benaventurança, segons que per avant pus clarament serà demostrat, emperò de la vida políthica, la qual appel·len los theologans vida activa, e de la vida contemplativa, no sentiren ne digueren de tot veritat, quar ells cregueren que algú, solament estant en la sua virtut natural, sens altra ajuda²⁰⁵ de la gràcia de Déu, pogués esquivar tots los peccats e viure perfectament segons [vida]²⁰⁶ activa i contemplativa, la qual cosa és falsa. Quar, segons que damunt és tocat, a tots aquells qui volen deturament viure és necessària la divinal gràcia, e majorment és necessària als reys e als

¹⁹⁸ s'esdevenen] se deven *B* (amb mala lectura); *E* dett. socvenen; *G* s'esdevenen. Nicolau Spindeler de Barcelona, de 1480. El tenim en compte per la fidelitat envers el ms. *B*.

¹⁹⁹ com] *om. BE*.

²⁰⁰ Separades, «ço és assaber, ab los àngels»] glossa del traductor. Aquí hem de tenir en compte com ha traduït Estanyol *substantiis separatis*, com a «àngels», la qual cosa l'obliga a fer la glossa per a aclarir el terme.

²⁰¹ hòmens] *om. G*.

²⁰² hom «ço és assaber, sobre condició humanal» associats] hem d'entendre que és una glossa del traductor en el text *sunt supra hominem collocati*. Volem entendre que «associats» és la traducció de *collocati*: «posició», «disposició» / «establiment», «instal·lació».

²⁰³ Quar jatsia [...] veritat] *om. E*.

²⁰⁴ degya] degué *G*. En l'edició castellana de Castrojeriz, *Glosa Castellana al «Regimiento de Principes», de Egidio Romano*, hi manca tot el text, des del començament fins a aquest punt. Sempre hem de tenir present que és una glossa, no pas una traducció textual.

²⁰⁵ sens altra ajuda] sagons altra vida *G*.

²⁰⁶ vida, *om. BEG*] *secundum vitam activam*.

regidors dels altres²⁰⁷. Encara més ell han posat que vida contemplativa és en pura especulació²⁰⁸, la qual cosa és falsa, quar nulls temps algú en tal vida no és fet perfet sinó és en ell la amor de Déu o dilectió de caritat. En aquestes coses, donques, los philòsophs no han ben sentit ne ben dit; emperò, quan ells digueren que la vida contemplativa era meylor que la vida políthica ne activa, no descorden dels theologans ne de la veritat catòlica.

Aquestes coses, donques, acabades, concluam e diguam que de la reyal maiestat se pertany conèixer aquestes maneres de viure e fugir vida voluptuosa o carnal, per tal que lo rey no sia piyor que hom, quar aytals, segons que és dit en lo primer libre de les *Ètiques*²⁰⁹, eligen vida de bèsties; mas ell deu haver en si vida activa e contemplativa, per tal que per la vida activa puscha vagar o entendre als altres fahent coses de gran magnificència e los seus súbdits regent dreturerament, e per la vida contemplativa puscha vagar o entendre axí matex per gran devoció e dilecció o per amor de Déu, profitant dreturerament en la dilectió de Déu. En tant més cové als reys e als prínceps haver aquesta gran devoció, en quant que de més coses han a retra rahó davant la cadyra del Sobiran Jutge²¹⁰.

---

²⁰⁷ als reys, e als regidors dels altres. És la traducció de *legibus, et rectoribus aliorum*.

²⁰⁸ especulació] o és ymaginació (glossa del traductor).

²⁰⁹ *Ètiques*, 1, cap. 5.

²¹⁰ o per amor de Déu, profitant dreturerament en la dilectió de Déu, en tant més cové als reys e als prínceps haver aquesta gran devoció, en quant que de més coses han a retra rahó davant la cadyra del Sobiran Jutge] // *in dei amore proficiendo, non enim vitam contemplativam ponimus in pura speculatione, ut philosophi sentiebant. Unde si in sepculatione divinorum vita conemplativa consistit, ho est, prous ex tali sepculatione intenditur interna devotio, et divinus amor. Hanc autem internam devotionem tanto magis decet habere reges et principes quanto apud triunal summi iudicis reddiruri sunt de pluribus rationem*. És ben clar que el traductor no pot abordar la complexitat del text, i el que fa és un pur resum del contingut.

Capítol v. Que molt cové a la reyal magestat conèixer la sua fi e la sua benaventurança

Deu ésser notat diligentment que, axí com la matèria, per degudes transfiguracions, aconsegueix la sua forma e la sua perfectió, axí hom, per dretes e per degudes obres, aconsegueix la sua perfectió e la sua benaventurança. Donques, com no-s puscha res fer dreturerament, segons que requer l'aconsegüiment de la fi, ignorant e no sabent la fi, cové a aquells qui vol aconseguir la sua fi o la sua benaventurança primerament haver conexença de la fi o de la benaventurança.

E podem nós dir, quant al present se pertany, que per dues vies o per dues maneres podem caçar²¹¹ o cerquar que al rey se pertany de conèixer la sua fi: la prima és en quant que per²¹² les sues obres fa que sia seguidor de la fi, mas la segona és quant que dels altres és regidora o endreçadora.

La primera via axí és manifestada quar, a açò que algú per les sues obres aconseguesca si, tres coses li són necessàries: primerament, que força; en après, que obre per electió; en après, que obre delitablement. Quar si no fahia²¹³ bé e fehia mal no aconseguiria la fi mas contrari de la fi; quar la fi, segons que és escrit en lo ii llibre de les *Phisiques*²¹⁴, no diu solament ço qui és derrer, ans diu qui és noble, e per tal damostra lo philosoph en lo ii libre de *Methafísica*²¹⁵ que fi e bé són /*fol. 4 r.* una cosa mateixa, e qui tol la fi tol ésser bé, perquè, si aquells qui mal fan són dignes que aconseguesquen mals, per tal com lo mal és contrari a bé e, per consegüent, és contrari a la fi, los mals

---

²¹¹ caçar] *utilitzar per trobar*. Ens fa pensar en la procedència gironina del traductor.

²¹² dues vies o per dues maneres podem caçar o cerquar que al rey se pertany de conèixer la sua fi, la prima és en quant que per] *om. E*.

²¹³ En aquest punt, les dues edicions existents de l'obra llatina (Roma, 1606 i 1607) difereixen simplement per error de l'edició de 1606, que torna a introduir la pàgina 8 *verso* i 9 *recte*, parts del capítol 4, amb la qual cosa el capítol 5 comença de nou a la meitat de la p. 9 *recte*, creant una certa confusió. Ho fem notar perquè no existeix cap edició crítica de l'obra llatina del *Regiment dels prínceps*.

²¹⁴ *Física*, 2, *tex.* 31.

²¹⁵ *Metafísica*, 2, cap. 7, *tex.* 8.

fahedors, segons que aytals són dignes, són no que aconseguen la fi mas los contraris de la fi, e los mals fahedors no solament no aconseguen la fi, ans, encara més aquells qui poden ben fer, si no fan bé, no·ls és deguda corona ne fi o benaventurança. Perquè lo philòsoph, en lo primer libre de les *Èthiques*²¹⁶, diu que en aquelles barayles de Olympi no y són coronats los pus forts mas aquells qui batayllen, quar aquells qui són molt forts són poderoses a bataylar; emperò, si per obra ells no baytaylen, no·ls és deguda corona. Cové, donques, si lo poder hi és, fer bé per tal que per les nostres obres meresquin aconseguir la fi o la benaventurança.

Encara més requer, si és obs, que nós façam e obrem per electió, quar aquell qui fa bé, per cas e per fortuna d'açò ell no deu ésser loat, ne li és deguda per açò fi o benaventurança, quar aquelles coses qui no són fetes per electió no són voluntàries. De les coses involuntàries qui són fetes sens nostra voluntat, segons que diu lo philòsoph en lo iii libre de les *Ètiques*²¹⁷, no són loats ni vitoperats, perquè diu en aquell matex libre²¹⁸ que negú no és benauyrat sinó ell volent, e nós no fem voluntàriament aquelles coses les quals no fem per electió. Donques d'aytals obres, segons que aytals són, nós no aconseguim benaventurança ne felicitat, ans, com de les obres virtuoses nós aconseguem benaventurança, per tal com virtut és hàbit o qualitat elegida, stant en mig o en migyania, segons que és escrit en lo ii libre de les *Èthiques*²¹⁹, cové que les obres per les quals nós aconseguim la fi busquem o neguem de la nostra electió.

Encara més cové obrar o fer obres delitablement, quar, quan algú més se delita en alguna obra, tant més voluntàriament e per hàbit de virtut fa aquella obra, hon vol lo philòsoph en lo ii libre de les *Èthiques*²²⁰ que no basta fer bones obres, ans és necessària cosa fer bé aquelles; ne basta obrar

---

²¹⁶ *Ètiques*, 1, cap. 8.

²¹⁷ *Ètiques*, 3, cap. 1.

²¹⁸ *Ètiques*, 3, cap. 5.

²¹⁹ *Ètiques*, 2, cap. 8.

²²⁰ *Ètiques*, 2, cap. 3.

coses justes, ans encara més és necessària cosa obrar aquelles justament, quar endevent-se que alguns malvats fan algunes obres de natura de bé, emperò, per tal com no fan aquelles bé ne delitablement, no conseguexen per aytal obres la fi o la benaventurança.

Donques com aquestes iii coses ensems corren, ço és a saber, que nós façam bones obres, e per electió e delitablement, lavors nós aconseguim la fi, e açò s'esdevé majorment coneguda la fi. Cové, donques, a nós, si volem aconseguir la fi, que conegam la fi. Quar nós devem axí ymaginar que, axí com és en los primers principis o en los primers fahedors que los segons principis o fahedors mouen en virtut del primer principi o fahedor, axí les segones fins mouen en virtut de la darrera fi o de la principal fi, e per amor d'açò, axí com si no era lo primer fahedor o·l primer principi negun fahedor altre no faria ne obraria, axí matex, per semblant manera, si no era la darrera o la principal fi, e si no crèhyem, o nosaltres pensàvem, que alguna cosa fos darrer o final bé lo qual bé mogué, la nostra voluntat vol en orde a alguna cosa la qual vol finalment e darrerament, donques, si no és presa alguna cosa sots rahó de fi no farem nenguna obra de bé, car, posat açò, cessa tota obra humanal. Per tal, donques, que nós façam e obrem, cové a nós primerament stabilir o ordonar bona fi e deguda, quar de la fi prenen spècia o manera la nostra obra, ne poria ésser que fos bona obra si ella era ordonada en mala fi. Donques és a nós necessària primera conexença, requer que nós façam e obrem per electió, quar, axí com los sagitadors o los balesters qui no veen lo senyal, si feren lo senyal, açò és per cas e per fortuna, axí per semblant manera aquells qui primerament no conexen la fi, si fan bé e conseguexen la fi, açò no és per electió mas per fortuna; on lo philòsoph, en lo primer libre de les *Èthiques*, volent mostrar que és necessària primera conexença de la fi, diu que conexença de la fi dóna a la vida nostra gran creximent, per tal com per açò nós més aconseguirem la fi. Axí com los sagitadors o·ls ballesters qui, vehent lo senyal, certament aconseguiran e ferran en ell, encara més primera

conexença de la fi no solament fa nós bé obrar per electió, ans encara fa nós obrar delitablement, quar les obres grans e fexugues són fetes delitablement e dolces.

Considerada o pensada la benaventurança e la felicitat la qual nós aconseguim de les obres, donques, a quescun hom pertany primerament conèxer la sua benaventurança per tal que faça e obre bé per electió e delitablement, mas açò majorment se pertany a la reyal magestat, per tal com en les sues obres deu entendre lo bé de la gent e'l bé comú, lo qual és més necessari e divinal que lo bé singular. És donques manifest que molt se pertany de la reyal majestat primerament conèxer la sua benaventurança perquè les obres comunes, qui són en alguna manera divinals, exercesca o faça delitablement e per electió. Encara més açò és manifest per tal com lo rey és endreçador o regidor dels altres, quar, jatsia que la sageta no puscha percebre o veure lo senyal, emperò ella no és per açò empatxada que no puscha ferir al senyal, per tal com ella és endreçada per lo sagitador al senyal, donques axí, com més se pertany del sagitador percebre o veure lo senyal que no de la sageta, axí mateix més se pertany de la reyal magestat conèxer la fi o la benaventurança que no del poble, per tal com ha endreçar e regir lo poble.

/fol.4v. **Capitol vi. Que no pertany a la reyal magestat posar la sua benaventurança en voluptors o en desiig carnals**

Lo poble comunament no percep, o no conex, sinó de les delectacions sensibles, per tal com ell és endreçador de la sageta. E, per tal, és que per nom comú, segons que comunament és posat e dit, tant solament les delectacions sensibles, majorment aytals delectacions, com són del tochar, o del tastar, o del gustar, solament nós appel·lam delits e delectacions, com emperò, parlant segons veritat, e solament los delectacions intel·lectuals e sperituals sens comparació sien meylors e pus excel·lens que los delits sensibles, quar, quant al present se pertany, felicitat o benaventurança, par que import e diga tres coses.

Quar felicitat diu ben present e per si sufficient, quar lavors nós dehym que algú és benaventurat quan ell ha aconseguida aquella cosa en la qual és bé sobiranament present, e per tal lo philòsoph, en lo primer de les *Èthiques*²²¹, donant decerpció o deffinició de felicitat o de benaventurança, diu que felicitat és fi de les coses obrades per fer bé e per si sufficient.

D'aquesta primera cosa segueix-se la segona, ço és assaber, que felicitat o benaventurança és alguna cosa segons rahó e segons que rahó dicta. Quar, com los béns segons rahó e segons enteniment sien béns perfectament e de tot, mas los béns segons lo seny corporal sien béns segons alguna cosa e segons algun temps, si és posat e dit que felicitat o benaventurança sia bé perfet, cové que sia bé segons enteniment e segons rahó, o cové que sia tal bé qual demostrarà o megyarà dreta rahó.

D'aquestes dues coses segueix-se la terçera, ço és assaber, que felicitat o benaventurança estan en béns de la ànima e no en béns del cor, quar, com lo cors sia ordonat a la ànima, axí com la manera a la forma e axí com la cosa

---

²²¹ *Ètiques*, cap. 7, 9.

imperfecta a la sua perfectió, los béns del cors són imperfets en enguardament dels béns de la ànima, per la qual cosa no dicta rahó que axí sien seguits o demanats los béns del cors com los béns de la ànima. Donques, per tal com benaventurança diu bé perfet, ella diu bé segons ànima e segons rahó, car en la obra de la ànima segons rahó sta bé perfet humanal. Segons que·s deu declarar en lo primer libre de les *Èthiques*²²², donques, com delits o delectacions sensibles no sien ben perfet, ne bé segons ànima ne segons rahó, és cert que en tals no deu ésser posada felicitat o benaventurança. E que aquests delits no sien perfet o suficient leugerament és manifestat, quar aquella cosa qui axí és bona sadolla lo nostra appetiment o la nostra voluntat, mas aquests delits no poden sadollar lo nostre appetiment ne·l nostre desig segons que quescú pot haver per experiència en si matex. E per tal diu lo philòsoph en los iii libre de les *Èthiques*²²³, parlant de aytals coses delitables, que·l appetiment delitable és insaciable, ço és assaber, que no·s pot sadollar.

Encara més en tals delits no deu ésser possada felicitat o benaventurança, per tal com ells no són béns segons raó, ans són més segons lo seny corporal, quar los béns segons rahó, quant majors són, tant més reten la rahó francha e desembargada, quar no és covinent cosa que ço qui és segons rahó empatxa la raó; mas aquestes delectacions sensibles, si elles són fetes, torben e empatxen la rahó, segons ço qui és escrit en lo iii libre de les *Èthiques*²²⁴, si tals delectacions són grans e forts, ells feren o nafren la rahó. Encara més no deu ésser posada felicitat o benaventurança en delits sensibles, quar aytals són més béns del cors que de la ànima, donques, com los cors sia ordonat a la ànima e no per lo contrari, si felicitat o benaventurança és bé final al qual los altres béns són ordonats, aquest bé no deu ésser posat en desiigs o delits sensibles, qui són béns del cors, ans més en les obres de les virtuts, qui són béns de la ànima. Quar nós podem dir que, jatsia que alguns

---

²²² *Ètiques*, cap. 13.

²²³ *Ètiques*, cap. 12 i 1. També hi ha una referència clara en el cap. 6 de les *Polítiques*.

²²⁴ *Ètiques*, cap. 12.

delectacions sien deguts e honest, per ço com les obres de les virtuts fan gran delectació a l'hom bo e virtuós, emperò ninguna delectació no és essencialment felicitat o benaventurança, jatsia que puscha ésser alguna cosa consegüent a felicitat.

Mas declarar açò no·s pertany de la present obra; emperò, per aventura, per avant d'açò alguna cosa serà dita. Quant al present, basta saber que no·s pertany d'algun hom posar la sua felicitat o la sua benaventurança en delectacions sensibles, eonques esquivable cosa és a quescun hom posar la sua felicitat o la sua benaventurança en delits carnals, mas açò és molt mala cosa. E açò que deu ésser esquivat per la reial magestat, la qual cosa nós podem caçar o çerquar per iii vies, quar primerament tals coses són e deuen ésser esquivades per lo rey, per tal com lo reprimen e le baxen; encara per tal com lo reten menysprehat; encara per tal com fan ell indigne de senyoria.

Quar és demont dit que en vida delitable o desigiosa carnal nos acordam a les bèsties brutals, e que·l·ls qui axí desigyen viure elegexen vida de bèsties, donques, en quant algun stà en grau o en dignitat pus alta, en tant més per aytal vida és depremut o baxat, quar dit és que de quescú rey e príncep se pertany ésser sobre hom e divinal, quar, segons que és escrit en lo v libre de les *Políthiques*, la senyoria deu respondre a la granea e a la dignitat, axí que, en quant que algun és major príncep, en tant deu sobremuntat los altres en dignitat de vida e grau de bonea. Donques aquell qui està en tan gran grau o en tan gran estament no és digna cosa que elegescha vida de bèsties, quar per tal vida ell és depremut o baxat.

Encara més deu esquivar lo rey que no pos la sua felicitat o la sua benaventurança en delit, car açò ret o fa ell molt menysprehat, e per tal diu lo philòsoph en lo v libre de les *Políthiques* que molt cové als prínceps ésser temprats en les delectacions corporals. E demostra ell aquí mateix que aquells qui donen si mateix a aytals delectacions ^{/fol. 5 r.} són semblants a aquells qui

dormen e als embriachs, quar aquells qui són donats a aquests delits o desygs perden ús de rahó, axí com aquells qui dormen els embriachs no poden usar rahó. Donques, com segons aquells mateix philòsoph, aquell qui és mesurat en son beure e veylat no sia leugerament menyspreat, mas aquell qui és durment embriach, pertany-se de la reyal magestat fugir aytals delectacions desmesurades per tal que no sembla menysprehat.

Encara més se pertany del príncep fugir e esquivar aytals delits o desiigs per tal que no sia indigne de principar o de senyoregyar, quar nengú no elegeix los jóvens en regidors o en guiadors, per tal com cosa és indigne que infant ús de senyoria. E, segons que és escrit en lo primer libre de les *Èthiques*, jove segons edat e jove segons costuma juvenil no han differència o departiment, quar aquell que segueix delectacions sensibles, posat que ell sia veyl de temps, per tal com és infant de costumes, és indigne o no digne de senyoregyar. Deu ésser notat, donques, diligentment que, axí com no ha differència o departiment ésser infant de edat e de costumes, axí mateix no ha departiment ésser veyl de costumes e de edat, per la qual cosa, si és veyl de temps e infant de costumes ell senyoregya indignement, axí mateix si és infant de edat e veyl de costumes ell és indigne de senyoregyar, quar no diu lo philòsoph que nengú no elegex los jóvens en guiadors²²⁵ o regidors per tal que sia cert que ells no sien savis, mas per tal com no és cert que ells sien savis, e per amor d'açò, si és cert que ells han costumes veyles e que en ells sia savieha, ells són dignes de senyoregyar aquesta.

Donques és la conclusió del capítol que el príncep deu menysprear, fugir e esquivar delits e desigs desordonats per tal que ell no sia depremut o baxat, ne sia menyspreat, ne sia menys digne de senyoregyar.

---

²²⁵ guiadors] ginadors B. És un error de copista.

Capitol vii. Que no's pertany de la reyal magestat posar la sua felicitat o la sua benaventurança en riquees

Lo philòsoph, en lo primer libre de les *Políiques*²²⁶, departex dues maneres de riquees, quar segons ell algunes són riquees reials e algunes artificials.

Riquees reials són dites aquelles qui de les coses naturals són exides naturalment, axí com són aquelles coses qui són preses de camps o d'arbres, axí com són forment e vins, o encara més aquelles coses qui són preses de les bèsties, e generalment totes aquelles coses entre les riquees naturals són comptades, les quals servexen a mengyar e a servir a vestir. Mas riquees artificials són aquelles qui per art e per indústria dels hòmens són trobades, e en aquestes riquees naturals són cambiades o transmutades, axí com són or e argent, e generalment tot diner e tota moneda, les quals riquees no releven per si matexes sens migyà més les fretures o les indigències corporals, mas per cambi e per transmutació servexen a la indigència corporal, quar or e argent, jatsia que naturalment sien metalls, emperò ells són riquees artificials.

Mas en la una ne en l'autre d'aquestes riquees no deu ésser posada felicitat o benaventurança, quar tocha o posa lo philòsoph en lo primer libre de les *Políiques*²²⁷ tres coses per les quals podem caçar o cerquar que en riquees artificials no deu ésser posada felicitat o benaventurança: primerament, per tal com les riquees artificials són ordonades a les naturals; encara per tal com aytals meytals han que sien riquees per ordonació dels homes; encara més per tal com per si matexes no satisfan a la indigència o a la fretura.

---

²²⁶ [les *Políiques*] les *Èthiques* BEG. Ho corregim segons el text llatí. *Políiques*, 1, cap. 1, 6.

²²⁷ [les *Políiques*] les *Èthiques* BGE. *Políiques*, 1, cap. 6.

És dit damunt que felicitat o benaventurança és aquel bé al qual los altres béns són ordonats, e per tal, les riqueses artificials, en ço que són ordonades a les riqueses naturals, no poden haver rahó de felicitat o de benaventurança; encara més en tals riqueses no deu ésser ordenada ne posada benaventurança per tal com elles no han que sien riqueses sinó per ordonació dels hòmens. Quar la nostra benaventurança verdadera e'l nostre bé és bé per si e no solament per ordonació dels hòmens, mas los diners e les monedes no han que sien riqueses sinó per ordonació dels hòmens, e per tal és escrit en lo primer libre de les *Polithiques* que, transmudats los usans, ço és assaber, transmudada la disposició dels usans o transmudat l'orde e la disposició dels hòmens, aquestes riqueses no han neguna dignitat o utilitat, e que tant or o tants diners vaylen tant fortment, açò és per tal com segons oppinió dels hòmens los diners són reputats e prehats grans e de gran valor, e axí vol orde e disposició d'aquells qui usen d'ells.

Encara més en tals riqueses no deu ésser posada felicitat o benaventurança, quar or e argent, e totes les monedes, no solament elles no sadollen la ànima ne són bé perfet, ans encara més elles, per si matexes, no satisfan a la fretura o a la indigència corporal.

E pot se esdevenir, segons que és escrit en lo primer libre de les *Polithiques*, que algun rich de peccúnia muyra de fam, quar aquí mateix se recompta de un qui havia nom Meda, que com ell massa fos golós o desiigýós d'or o de diners, segons que's diu per faulta, empetrà de Nostre Senyor Déus que tot quax ell tocara tornàs e fos fet or, e, com toquament sia reservat en quescunes partides del cors, no podia res toquar que no's convertís en or; axí que ell havia gran còpia d'or, emperò ell moria de fam, la qual cosa no fora ne poguera ésser si or e les altres monedes eren vertaderes riqueses o satisfahien vertaderament a fretura corporal.

Donques, per tal com les monedes són riqueses ordenades a altra cosa e encara per tal com són riqueses per ordonació dels hòmens, encara més, per tal com elles són corporals e a la indigència o a la freytura corporal per si no basten en elles, no deu ésser posada felicitat o benaventurança. Mas, en après, que en riqueses naturals, axí com són mangyar, beure e aquelles coses qui per si sa- /fol. 5 v. tisfan a la fretura corporal, no degya ésser posada felicitat o benaventurança, leugerament és manifestat, quar, com felicitat o benaventurança sia bé molt noble, en bé molt noble deu ésser cerquada, e, com la ànima sia mellor que el cors, felicitat o benaventurança no deu ésser posada en tals riqueses qui són bé del cors, mas deu ésser posada, segons que amunt és dit, en obre de virtuts, qui són béns de la ànima. Donques a quescun hom deu ésser estrany cosa esquivada posar la sua felicitat o la sua benaventurança en riqueses. E majorment deu ésser esquivat per lo rey o per la reyal magestat, quar, si lo rey o príncep posa la sua felicitat o la sua benaventurança en riqueses, tres grans mals d'açò li seguexen.

Primerament, car ell pert molt grans béns; encara per tal com ell és fet tiran o cruel, e despuys, per tal com és fet robador o destruydor del poble, quar aquell qui havia peccúnia axí com a fi e tem donar peccúnia, nuyl temps ell no pot ésser hom de magnificència del qual se perteny fer grans despeses ne, en canvi, ell no pot ésser home de gran coratge, quar tenint-se de perdre la peccúnia no tempta ne asagya alguna gran cosa; ans com aquell sia fet de gran coratge al qual neguna cosa corporal no és gran, segons que vol lo philòsoph en lo iiii libre de les *Ètiques*²²⁸, en lo capítol de magnanimitat, per tal com en la oppinió de l'avar e en la oppinió d'aquell qui posa la sua felicitat o la sua benaventurança en riqueses les riqueses són alguna gran cosa, impossible cosa és que aytal sia fet de gran coratge. Si donques magnificència e magnimitat són molt grans béns, molt se pertany de la reyal magestat que sia ordonada d'aytals virtuts.

---

²²⁸ *Ètiques*, 4, cap. 3, «De la magnanimitat».

Encara més deu ésser cosa squivada per rey e per príncep que ell i no pos la sua felicitat o la sua benaventurança en riqueses, per tal com per açò ell és fet tiran, es diferencia entre rei i tyran, segons que serà manifestat en lo iii llibre, quant serà determenat del regiment del regne, quar rey és primerament aquell qui entén lo bé del regne e·l bé comú e si ell entén bé propi, açò és per consegüent e accidentalment²²⁹; mas lo tyran, per lo contrari, primerament entén bé privat o propi, e si ell entén bé públich açò és per consegüent, en quant que del bé comú li esdevé algun bé propi. Donques, com la fi majorment sia amada, aquell qui posa la sua felicitat o la sua benaventurança en moneda o en diners principalment entén thesauriçar, e axí mateix peccúnia ajustar, e no és rey²³⁰, ans és tiran com no entena principalment bé públich mas bé singular o privat.

Encara més, posat açò, segueix-se que·l rey sia depredador o robador del poble, quar la fi axí fortment és amada, que quescun estudia o trabayla en tota via e en tota manera per la qual pusqua aconseguir la sua fi. Donques aquell qui posa la sua felicitat o la sua benaventurança en riqueses no li ha cura si ell desfà o oprem vídues e pupills, si de prendre o roba lo poble e la cosa pública solament, emperò, que ell puscha peccuniar ajustat, quar aquell que bé entén que és important per aquest nom, si no li pot ésser amagat que quescun hom, en tota manera que pot, vol aconseguir la sua fi.

És donques lo rey tyrant o cruel si axí vol ésser senyor que ell no procur lo bé de la cosa pública. Mas lavors ell és robador quan no solament ell no procura bé ans encara ell fa mal, perquè, si és esquivable que·l rey perda molt grans béns e sia robador e tyran o cruel, esquivable és que ell pos la sua benaventurança en riqueses.

---

²²⁹ *Polítiques*, 7, cap. 10.

²³⁰ o en diners principalment entén thesauriçar e axí mateix peccúnia ajustar e no és rey] *principaliter intendit reservare sibi et congregare peccunia non ergo rex*, text llatí *dicat*; Estanyol ho ha traduït d'aquesta bonica manera: *principiliter intendit reservare sibi*: o en diners principalment entén thesauriçar: «principalment acumular e reservar per ell», *atresorar*, que seria el sentit que tindria la paraula i que ja és definida en Alcover-Moll, un manlleu lul·lià d'Estanyol. De fet, la versió incunable de N. Spindeler obvia la frase.

Capítol viii. Que no's pertany de la reyal magestat posar la sua felicitat o la sua benaventurança en honors

Per ventura, segons molts qui viuen segons vida políthica, crehen que felicitat o benaventurança degya ésser posada en honors, per tal com segons los demés ciutadans molt desigen ésser honrats.

Tres coses deuen ésser guardats en honors, per les quals en tres vies o en tres maneres podem caçar o cerquar que felicitat o benaventurança no deu ésser posada en honors, quar per merament honor és bé a altra cosa ordonat, en après és bé de defora.

Encara honor és més en aquell qui honra que en aquell qui és honrat, mas la felicitat o la benaventurança, per lo contrari, no és bé a altra cosa ordonat, ans és bé al qual los altres béns són ordonats; ne és bé de fora, ans és bé de dintre de la ànima, e ha ésser majorment en lo benaventurat o en aquell de qui és la felicitat o la benaventurança, e que honor stà bé a altra cosa ordonat.

És manifest per lo filòsof en lo primer libre de les *Èthiques*²³¹ qui vol que honor sia don de reverència en testimoni de virtut, donques la rahó perquè los hòmens majorment volen ésser honrats és per tal que apareguen e semblen savis e virtuosos, als quals majorment és deguda honor, e per amor d'açò, segons lo philòsof, negun no cura ésser honrat per los infants, quar reverència d'aytals no és degut testimoni de savihea ne de virtut; perquè, si honor és bé ordonat a virtut, en honor no deu ésser posada benaventurança, ans majorment en les virtuts o en les obres virtuoses.

Encara benaventurança no és posada degudament en honors per tal com honor no és ben de dintre de l'ànima, ans és de defora e lunnyat, quar ja és

---

²³¹ *Ètiques*, 1, cap. 5 i 12.

dit que honor és reverència donada en senyal de virtut. Lo senyal o'l testimoni, si planament vol manifestar la cosa senyalada, cové que sia alguna cosa coneguda e manifesta, e aquelles coses qui són de dintre no són manifestes ^{/fol. 6 r.} a nós, mas les foranes, quar nós no conexem aquelles coses les quals algun cogita en lo cor mas conexem aquelles que ell representa d'afora. La reverència, donques, qui és honor, si deu manifestar la virtut d'aquell a qui és donada, no basta que sia cogitada en lo cor, ans se requer que ell sia de fora donada o feta, donques a honor la raó de bé fóra com sia reverència donada per alguns forans senyals, per la qual cosa, si felicitat o benaventurança²³² no deu ésser possada en béns forans, que són béns menors, ans deu ésser posada en los béns de dintre, qui són béns majors, seguex-se que benaventurança no deu ésser posada en honor.

Encara més açò és manifest per tal com honor és més [en] aquell qui honra que en aquell qui és honrat, segons que planament vol lo philòsoph en lo primer libre de les *Èthiques*. Perquè, si en honors és posada benaventurança, seguex-se aquella perversitat reprovada que felicitat o benaventurança sia més en altre que en aquella de qui és, quar, segons que proverbialment o comunament és cortesia, curialitat és d'aquell qui la fa; axí mateix honor és més en aquell qui la fa que en aquell qui per aquesta aytal reverència és honrat. E par sensiblement que açò sia manifest, quar si algú a si mateix inclinara honra, altre certa cosa és que aquella inclinació és pròpiament en aquell qui si mateix inclina e no en aquell al qual és donada la inclinació, quar lo accident és pròpiament²³³ en lo subje²³⁴ o en la cosa a ell sotmesa e no en lo obget o en la cosa representada²³⁵ o²³⁶ de si, en alguna

²³² de bé fora, com sia reverència donada per alguns forans senyals, per la qual cosa si felicitat o benaventurança] *om. E i G.*

²³³ en aquell qui si mateix inclina e no en aquell al qual és donada la inclinació, quar lo accident és pròpiament] *om. E i G.* És evident l'error del copista: ha fet un salt visual de «pròpiament [...] pròpiament».

²³⁴ El ms. *B* ratlla ~~representada~~; *E*, en canvi, escriu *representada*, creant així un error textual.

²³⁵ certa cosa és que aquella inclinació és pròpiament en lo subje²³⁴ o en la cosa representada a ell sotmesa e no en lo obget] certa cosa és que aquella inclinació és pròpiament en aquella que si mateix inclina e no en aquell al qual és donada la inclinació car lo accident és pròpiament en lo subje²³⁴ *EG*. Aquí és evident que en el model seguit per *E i G* s'hi ha filtrat una glossa.

manera és en la cosa representada. Per declaració d'açò nós deym que la visió és en los ulls e no en lo cor, quar los ulls són sotmeses a la visió e la color és representada; emperò en la cosa a ell sotmesa, donques, aquella inclinació e reverència més és en aquell qui si matex inclina en lo qual és axí com en aquella cosa que li és sotmesa, que en aquell a qui és feta en lo qual és axí com en la cosa qui li és representada, bé que donques és dit que reverència o honor més és en aquell qui honra que en aquell qui és honrat. E, com benaventurança sia majorment en lo benaventurat, benaventurança no deu ésser posada en honors, donques cosa no deguda és a quescun hom posar la sua benaventurança en honors axí que crehega ésser benaventurat si per los hòmens és honrat.

E açò majorment no pertany a la reyal magestat, la qual cosa nós podem cerquar per iii vies o per iii maneres, quar si lo rey posa la sua benaventurança en honors iii mals lo seguexen, quar ell serà bo superficialment o dessus en sus serà persubtuosus, e serà injust i no egal, quar, si primerament si·l príncep posa la sua benaventurança en honors, com a açò que algun sia honrat baste que ell sia vist ésser bo, no curarà ésser bo segons existència e vertaderament, mas segons apparència e superficialment. Com²³⁷ lo philòsoph, en les *Polítiqes*, diu que aquells qui solament curen de honor són feents e cuberts, donques si majorment se pertany al rey que ell sia bo segons existència e vertaderament, majorment no li pertany posar la sua benaventurança en honors per tal que no sia fent ne cubert.

Encara no pertany al rey posar la sua benaventurança en honors per tal com per açò ell és fet robador o destruydor del poble e presemptuós, quar, com la fi menorment sia amada, si·l príncep posa la sua benaventurança en honors per tal que ell puscha aconseguir honor presumptuosament, posarà la sua gent a tot perill. Exempli havem d'açò del fil d'un príncep de Roma que

---

²³⁶ o en la cosa representada] afegeix *E*.

²³⁷ com] on *E*.

havia nom Torquat, que era dessiigyós massa de honor, lo qual, per tal que aconseguís honor contra lo manament del pare, posà si matex a perills de batayles, e per amor d'açò Torquat, príncep de Roma, per tal que·ls altres d'açò no prenguexen exempli e no fossen massa desiigyosos de honor, va ociure son fill, axí presumptuós, no contrestant que·ll dit fill havia obtenguda victòria de son anamich. Per tal, donques, aquell príncep no enderroch si mateix ne presumescha massa no li és ops que pos la sua benaventurança en honors²³⁸.

Encara açò no li pertany per tal que no sia injust e menys equal, quar pertany-se del príncep distribuir los seus béns segons dignitats de les persones, axí que don més béns a aquells qui són dignes et savis que als indignes e als juglars. Mas si·l príncep posa la sua benaventurança en honors per tal com la fi ab molt gran affecció és amada, ell no curarà regnar, donar a les persones segons lur pròpia dignitat, mas solament ell departirà los béns en aquella manera per la qual ell porà aconseguir major honor. Donques si·l rei posa en honor la sua felicitat o la sua benaventurança, ell serà mal en si mateix, ne curarà ésser bo sinó superficialment, e serà mal en lo poble qui li és comanat, per tal com no duptarà posar ell a perills ne en derroquer, ell presumptuosament, e serà mal en les sues coses, per tal com no les distribuirà egualment segons la dignitat de les persones.

---

²³⁸ Gai Sal·lusti Crisp, *De coniuratione Catilinae*, LII-30 [...]; http://www.fh-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lsante01/Sallustius/sal_cati.html; Gil de Roma suavitzà un xic una història molt més dura, tal com l'explica Sal·lusti: [30] *Apud maiores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnaverat, necari iussit*, [31] *atque ille egregius adulescens inmoderate fortitudinis morte poenas dedit; vos de crudelissimis parricidis quid statuatis, cunctamini? Videlicet cetera vita eorum huic sceleri obstat* [...].

Capitol ix. Que no's pertany de la reyal magestat posar la sua benaventurança en glòria mundanal e en fama

Glòria e fama han differència e són de partides de honor e de lahor²³⁹, per tal com lahor e honor són rahó de fama e de glòria, quar per ço és algú en fama e en glòria, quar és lohat e honrat. Mas encara honor ha differència o depertiment de lahor per tal com és pus universal o pus genial que lahor, quar laor²⁴⁰ no és per parament sinó per senyals vocals o en veu; mas honor ha ésser per costums senyals forans. E per tal és escrit en lo primer libre de *Rethòrica* que les parts de honor són aquestes coses, ço és assaber: sacrificis, recordacions en los versos metrificats, construcció de templa, antiga primeria o nobleha de seny ha adoracions e tots altres senyals aytals forans qui pertanyen a reverència.

Glòria e fama han acostumat de ésser preses per una mateixa cosa, quar glòria és alguna clara conexença d'alguna cosa, per tal com glòria és alguna claredad. E açò matex és fama, quar ^{/fol. 6 v.} fama és alguna clara conexença ab lahor; emperò, si volíem en manera departir entre glòria e fama, dyríem que fama nex de glòria. Aquesta, donques, serà l'orda quar glòria nex de honor, quar, per tal com algun és en gran honor e en gran appareylament apparex clar e gloriós, mas fama neix de honor e de glòria, quar, aytal com algun és en honor e en glòria, és haüt o reebut²⁴¹ en fama e en preu, prevent largament fama e glòria, e, per una matexa cosa, per ventura a algú semblaria que benaventurança degya ésser posada en fama e en glòria, per tal com ella pot ésser de gran amplària com se pusca extendre o ésser divulgada a diverses partides, e de gran durada com per molts temps no sia delida o destruyda.

---

²³⁹ E no fa la diferència entre *honor* i *lahor*; escriu sempre *honor*.

²⁴⁰ A la línia, ~~honor~~ sobre la línia *laor* B.

²⁴¹ reebut] rehabit B.

Encara sembla que los prínceps majorment en açò degen posar la sua benaventurança, dyent lo philòsoph en lo v libre de les *Èthiques*²⁴² que algú loguer deu ésser donat als prínceps, e aquesta és en honor e glòria, e si açò no·ls basta o d'açò ells no es tenen per pagats, ells són fets tiranys o cruels. Mas açò no pot estar, la qual cosa nós podem caçar o cerquar per iii vies, o per iii maneres, quar, quant al present se pertany, segons que assats pot ésser manifest²⁴³ per les coses damunt dites, benaventurança no és solament senyal de bé, ans és per ser e per si sufficient bé; encara més, benaventurança solament és deguda als bons benaventuyrats, no pas als malestruchs ne als malvats; encara més és benaventurança en béns de dintre e no en aquelles coses qui estan de fora.

Mas la fama, per lo contrari, més és senyal de bonea, que ella no és bonea ne cové solament als bons, ans, segons lo demés, cové als malvats; encara més se recorda o més està en senyals forans que en bonea de dintre, quar si la fama d'algú per tal està, com davant los hòmens és haüda d'ell alguna conexença clara e lohable com la nostra sciència no sia les coses ne sia principi o començament de les coses, ans sia senyal de les coses e sia alguna cosa feta e creada per ells. E la fama no és bonea nostra, ne d'ella devalla nostra bonea, mas solament és un apparent senyal de la nostra bonea. Per amor d'açò, en ella no pot ésser ne star nostra felicitat o nostra benaventurança.

Encara més açò no pot estar, quar fama e glòria envers los hòmens no solament és dels bons, ans encara és dels hòmens malvats, e per tal com moltes vegades, en jutjant, nós som enganyats, esdevent-se, segons lo demés, aquella malvada e esquivable perversitat que·ls bons e·ls dignes no són prehats ne en prou posats, mas los malestruchs e·ls malvats són en fama e en glòria.

---

²⁴² *Ètiques*, 5, cap 2.

²⁴³ de gran amplària] afegeix *E*.

Encara menys en fama no deu ésser posada felicitat o benaventurança, per tal com més està és recorda en senyals forans que en senyal de dintre, quar hom no guarda sinó aquelles coses qui de fores apparexen. Quar nós no vehem les cogitacions de la pensa, ne les virtuts ne les malícies qui en lo coratge estan, mas si nós jutgyam algun que sia bo e virtuós, açò és, per aquelles coses qui d'afores a nós són manifestades, quar, axí com basta a açò que algun sia honrat que aparella bo de forts, axí mateix a açò que algú, dansant los hòmens, sia en fama e en glòria sembla que bast que de fores demostre los béns.

E, per tal com se pertanga del rey ésser tot divinal e quax mig déu, si és cosa mala posar felicitat o benaventurança en aquella cosa qui és més senyal de boneha que no és bonea, all qual poden participar los malvats e està més en senyals de fores que no fa en boneha de dintre, mala cosa és que'l rey crehega ésser benaventurat.

Benauyrat si ell és famós davant los hòmens o si és gloriós en los pobles, donques no deu creure lo rey de si mateix que sia benauyrat si ell és en glòria davant los hòmens, mas emperò ell és benaovyrat si és en glòria davant Déu, quar damunt és dit que glòria e fama és en alguna clara conexença ab lahor.

La conexença o la sciència de Déu, segons que al present se pertany, ha differència e departiment de la nostra conexença en iii coses, quar la conexença o la sciència de Déu fa les coses, e la nostra conexença o sciència és feta e presa de les coses, segons que vol lo comentador en lo xii libre de *Metafísica*²⁴⁴.

Encara la notícia o la conexença de Déu és infallible, ço és, que no defall ne pot ésser enganada; encara més la notícia o la conexença de Déu és de les nostres coses de dintre, mas la nostra notícia, per si e dretament,

---

²⁴⁴ *Metafísica*, 12, cap. 5.

solament comprèn les coses foranes, donques la nostra boneha, per si, ha dependència e devalla de la notícia de Déu, axí com la obra d'aquell qui la fa encara, quar a la bonea nostra la sciència de Déu no és enganada com la sciència sua no pusca ésser enganada.

Encara més Déus clarament veu e percep o conex la boneha e la malícia nostra, la qual és dintre en l'ànima, d'on pot ésser, donques, que algun, davant Déu, sia en glòria ne en fama, ne sia envers ell en clara notícia ab lahor si no és bo e benauvyrat, segons que requer lo seu estament. Jatsia, donques, que axí sia de la notícia o de la conexença de Déu e de la fama, e de la glòria envers ell, emperò no deu ésser posada felicitat o benaventurança en glòria ne en fama dels hòmens²⁴⁵.

E açò qui damunt és dit contra que la fama e la glòria dels hòmens és de gran durada e àmplia, poria ésser dit o respost que és per lo contrari, quar és petita e estreta, e segons que diu Boeci²⁴⁶, la fama del poble de Roma nuyl temps no passà aquell mont qui és apel·lat Caucasso²⁴⁷. En qual manera, donques, la fama d'un hom pot tot lo món s'estendrà, encara com tota la Terra sia axí com un punt en esguardament del cel e, segons los astronomians, quescuna stella ferma notable de vista sia major que tota la Terra, estreta e petita és la fama d'un hom. Encara més aquesta fama és breu e no de gran durada, com tot lo temps deia present vida si, quar puntal en esguardament de la eternitat e com segons l'enteniment, hom sia immortal en aquella cosa, ell deu posar la sua felicitat o la sua benaventurança, la qual, immortalment e perpetalment, pot durar.

E açò qui damunt era dit, que devia ésser donat loguer o guardó als reys e aquest era honor e glòria, ^{/fol. 7 r.} no deu ésser entès lo test del philòsoph

---

²⁴⁵ ~~sants~~] B davant hòmens.

²⁴⁶ Anicius Manlius Torquatus Severinus Boetius (Roma ~480 – Pavia 524/525). Filòsof. Teòleg i escriptor llatí.

²⁴⁷ *Aetate denique Marci Tulli, sicut ipse quodam loco significat, nondum Caucasum montem Romanae rei publicae fama transcenderat et erat tunc adulta Parthis etiam ceterisque id locorum gentibus formidolosa.* BOETHIUS, *Philosophiae Consolationis, Liber Secundus*. (7) Bibliotheca Augustana [Consolatio philosophiae \(www.fh-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost06/Boethius/boe_con0.html\)](http://www.fh-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost06/Boethius/boe_con0.html).

que·ls reys, principalment per lur mèrit, degen cerquar glòria e fama dels hòmens, quar poch seria lur fruyt; mas açò diu, per tant, quan se pertany dels reys e dels prínceps, que sien magnificosos i de gran magnificiència, e de gran coratge o coratgiosos, e, jatsia que los coratgiosos no entenen principalment honor ans entenen bé, emperò honor los conseguex, e pertany-se d'ells acceptar o prendre la honor que·ls és donada quan los hòmens no han altra cosa major que donen a ells, segons que és escrit en lo iiii libre de les *Èthiques*²⁴⁸, no que honor sia com digna retribució o guardó a ells, segons que aquí mateix és dit, donques acceptar honor axí com a digne retribució no pot ésser entès en dues maneres, o per rahó de la honor en si, segons que ve oyr de la affecció d'aquells qui la donen, honor en si, com no sia sinó algun senyal e algun testimoni de bonea, segons que és manifest, no és com digna retribució, mas emperò segons que aquesta honor hyx de la affecció d'aquells qui donen aquí ha alguna convenient remuneració, quar en açò que aquells qui donen no han alguna cosa major que li donen, cové al príncep en aquesta manera acceptar o pendre honor a ell donada, per a qual cosa, segons que planament és manifest, en tal retribució o remuneració és acceptada la affecció d'aquells qui donen e no la honor qui és donada principalment.

E si los prínceps no acceptaven aquesta affecció d'aquells qui donen e demanaven a les gents que comandés lurs són altres béns forans, axí com són or, o argent o altres riqueses, ells serien tyrans o cruels, quar per aquesta cosa ells serien robadors del poble.

---

²⁴⁸ *Ètiques*, 4, cap 3.

Capítol x. Que no pertany a la reyal magestat posar la sua felicitat de la cosa o la sua benaventurança en c mil potència

Vegeti, en lo *Libre de cavallaria*²⁴⁹, sobre totes coses loha la indústria de les batayles, per tal com, segons ell, açò és la cosa qui majorment ha exalçada Roma, quar ells majorment donaren lur estudi o lur cura a les coses bataylívoles e sobiranament estudiaren en qual manera purien subjugar a si matex les nacions, per a qual cosa, segons aquell mateix doctor, vegén açò, deu ésser principalment en la entenció del príncep qui abunde en potència civil e que per ella sotmeta a si nacions e gens.

Mas si açò era ver semblaria que benaventurança reyal degués ésser posada en potència civil, la qual cosa és falsa, quar lo philòsoph prova en lo vii libre de *Políthiques*, per v rahons que felicitat o benaventurança no deu ésser posada en potència civil: la primera via és per ço com tal principat o tal senyoria no dura molt; la segona, per tal com pot ésser sens bonea de vida; mas la iii via, per ço com és indigna cosa; la ii, per ço com per aytal senyoria o per aytal principat los ciutadans són ordonats a menors béns, mas la v, per ço com per tal senyoria, segons los demés, nou e dóna dampnatge.

La primera via és manifestada axí quar voler subjugar a si les nacions per potència civil açò és voler senyoregyar per violència o per força, e violència no sap perpetuïtat o no pot durar. Donques, com les coses forcívoles no duren longament, tal principat o tal senyoria no porà longament durar, ans, axí com lo foch qui és de natura calda, com ell escalfa naturalment ell fa la sua obra, axí matex, per tal com hom és naturalment frach de voluntat, lavors hom senyoregya a ell franchament e voluntàriament, la qual cosa s'esdevé si lo poble franchament e voluntàriament fa manaments del príncep. Donques lo rey no deu creure que ell sia benauyrat o benaventurat si ell senyoregya per

---

²⁴⁹ *Epitoma rei militaris liber*, de Flavi Vegeti (s. IV-V dC).

violència o per poder civil, quar, com aytal senyoria sia violenta o forcívol e contra natura, longament no pot durar, e benaventurança no deu ésser posada en alguna cosa transitòria, ans més en alguna cosa perpetual.

Encara més benaventurança no deu ésser posada en potència civil, per tal com açò pot ésser en alguna sens boneha de vida, quar benaventurança és bé perfet e sufficient, segons que damunt és dit, e no es pot fer que en algú sia molt gran bé si ell no viu bé e no és molt bo, axí com no es pot fer que en algú sia gran blancor²⁵⁰ si no és molt blanch, e que civil potència pusqua ésser en algú sens boneha de vida, és manifest per aquelles coses que nós havem vistes en los temps traspassats, per tal com nós havem vist molts tyrans cruels e malvists qui han molt habundat en potència civil, quar Dyonís Seragoça o Dyonís Cicília²⁵¹, segons que recompta lo philòsoph en les *Políthiques*, molt habundà en potència civil, emperò ell era tyrán cruel e malvat. Encara més Neró e Heliogàbal²⁵², qui foren prínceps de Roma e tant habundaren en potència civil emperò ells vivien malvadament, quar ells foren de tanta luxuriosa vida que de tot en tot semblaven fembreres o bagasses, e foren de tanta crueltat que no semblava que en ells fos desmoll ne naguna demència o misericòrdia²⁵³, e per tal diu lo philòsoph en lo vii llibre de les *Políthiques* que cosa és brutal o bestial que algú cuyt ésser benaventurat si foragita o menypreha ben viure, donques en poder civil no deu ésser posada benaventurança, la qual no pot ésser en negú sens boneha de vida.

---

²⁵⁰ ~~no~~] B.

²⁵¹ En el text llatí, *Dionisius Syracusanus, sive Sicilianus*; el nom de la ciutat de Siracusa (*Συρακοῦσαι*), en català medieval, era Saragossa de Sicília.

²⁵² Heliogàbal] el emperador B, E i G. Tots tres ms. transcriuen una mala lectura del nom amb què és conegut Vari Àvit Bassià, emperador romà (218-222) de vida i mort funestes. El text llatí diu: *Nero autem & Heliogabalus*. Això donava una manca de concordança de gènere i nombre en la continuació de la frase, com ve en tots tres ms.: «el emperador qui foren prínceps de Roma». Spindeler, en l'edició incunable, ho corregeix encara d'una manera més catastròfica, «Neró emperador i altres prínceps de Roma», i així es perd completament el sentit original de la frase. Ho restituïm seguint el text llatí.

²⁵³ emperò ells vivien malvadament, quar ells foren de tanta luxuriosa vida que de tot en tot semblaven fembreres o bagasses e foren de tanta crueltat que no semblava que en ells fos desmoll ne naguna demència o misericòrdia] glossa del traductor que intenta aclarir la idea de falsedat, *quod est falsum* [...], del text llatí.

Encara en aquesta potència no deu ésser posada benaventurança per ço com aytal senyoria no és nobla ne digne, quar, si benaventurança deu ésser posada en alguna senyoria, ella deu ésser posada en nobla e digna senyoria, mas senyoregyar per potència civil és senyoregyar als servens e no als franchs, quar tal senyoria és per constrenyiment e per violència o per força. /fol. 7 v. Donques, com les senyories se sobrepuen l'una a l'altre segons aquells als quals algú senyoregya, axí com vol lo philòsoph en les *Políthiques*, en quant que los franchs són meylors que ls servens, en tant senyoregyar als franchs és meylor e pus digne que senyoregyar als servens, donques, com senyoria per força o per constrenyiment e per potència civil no sia dels franchs ans sia dels servens, ella no és nobla ne digna. E per amor d'açò és dit en lo vii llibre de les *Políthiques*²⁵⁴ que principat o senyoria de franchs qui és ab virtut és meylor que principat o senyoria servil.

Encara més benaventurança no deu ésser posada en potència civil, quar si l príncep cuyda ésser benaventurat per tal com habunda en potència civil, ell no ordonarà los ciutadans sinó a exercici de les armes e aquelles coses per les quals ell puscha axí subjugar e sotmetre nacions, donques ell induyrà los ciutadans no a virtut de justícia mas a virtut de fortelea, e justícia, segons que diu lo philòsoph en lo vii llibre de les *Políthiques*, és major que fortelea, donques ell no ordonarà los ciutadans a béns major axí com és justícia, mas solament a béns menors axí com és fortelea. Per tal, donques, que no puscha lo bé de la gent comú, lo qual és pus divinal que algun ben singular, no pertany al príncep posar la sua benaventurança en potència civil.

Encara més açò no pertany a ell per ço com aytal senyoria, segons lo demés, mou e dóna dampnatge, quar, com felicitat o benaventurança sia de totes les coses obrades, quescun ordena la sua vida e totes les sues obres, segons lo demés, a aquella cosa en la qual ell posa la sua benaventurança,

---

²⁵⁴ *Políthiques*, 7, cap. 3.

donques aquell qui posa la sua benaventurança en potència civil, subjugant axí mateix nacions, per ventura ell haurà ben si matex en temps de guerra, emperò en temps de pau no sabrà bé viure, quar és, segons lo demés, ell no hagia estudiat sinó en exercicis de barayles e tota la sua vida hagia ordonada a fortelea e no a justícia ne a temperància en temps de pau, en lo qual és après justícia e temperància, ell no sabrà viure, ans serà fet viciós e encorrerà dampnatge segons la sua ànima, per a qual cosa lo philòsoph, en lo vii llibre de les *Polithiques*²⁵⁵, vituperant los lacedonians, qui posen la sua benaventurança en potència civil, diu: «Cosa és molt legya que com nós batylam participem ab los bons, mas quan nós vagam e som en pau sia fets innosos.» Perquè, si és cosa no deguda posar benaventurança en alguna cosa que no és perdurable e en aquella cosa qui pot ésser sens boneha de vida, e és cosa indigne e per la qual los ciutadans són ordonats a menors béns e de la qual, segons lo demés, és fet dampnatge, no és deguda cosa al príncep posar la sua benaventurança en potència civil ne que ell crehega ésser benaventurat si pot subjugar o sotmetre a si nacions.

---

²⁵⁵ *Politiques*, 7, cap, 2.

Capítol xi. Que no's pertany de la reyal magestat posar la sua benaventurança en forteleha, o belleha corporal o en altres béns del cos

Assats és manifest per les coses damunt dites que en béns corporals no deu ésser posada benaventurança, emperò són iii béns del cors los quals par que los hòmens desigen molt, ço és assaber, sanitat, beleha e força, ans encara alguns en aquestes coses posen lur benaventurança, e sembla que de tot en tot sia contrari dels béns del cors e de la ànima, quar los béns corporals, quan menys los ha hom més los desigya e, per tal, abans que tals béns sien tastats semblen majors que no són, mas ells obtenguts aparexen que no són tan grans quant hom se pensava; mas les virtuts e lls béns intel·lectuals o de la ànima tenen manera contrària, quar ells obtenguts són atrobats majors que hom no's pensava²⁵⁶, e, per tal, aquells qui ignoren la dolçor de la savihea reprenen alguna vegada aquells qui no vagen o entenen en la philosophia e en obra de sciència, quar ignoren la boneha e la dolor de les virtuts e de les sciències, mas si ells coneixen bé ella, no solament ells no increparien o mal dirien aquells que symateix donen a sciències e a virtuts, ans encara ells escarnirien tothom qui en tals no vagàs o no estudiàs. Donques, per tan com quan los béns corporals no són haüts ells són reputats majors, molts qui fryturen de béns corporals defugen, axí ells crehen que ells sien de tanta sciència excel·lència, que si·ls havien reputarien si mateix que fossen benaventurats, e per tal és dit en lo primer libre de les *Ètiques*²⁵⁷ que los malalts que han freytura de sanitat posen lur benaventurança en sanitat e ls pobres mendicans en riqueses, mas los leygs en bellea e ls dèbils la posen en forteleha.

E podem nós cerquar per iii vies o per iii maneres que benaventurança no sie en forthelea ne en santitat ne en bellea corporal.

---

²⁵⁶ e per tal a] B.

²⁵⁷ les *Ètiques*] la *Rethòrica* B, E i G. *Ètiques*, 1, cap. 4.

Primerament per ço com tals béns són corporals; en après, per tal com són en alguna manera forans; encara per tal com leugerament se poden mudar e, per tal, són corporals, com han ésser en les coses corporals qui són a ells subjugades o sotmeses, quar sanitat és en les humors, belleha en los membres, força en los ossos e en los nervis, quar, segons que vol lo philòsoph en lo iii libre de els *Tòpichs*²⁵⁸, santitat és deguda egualtat de les humors, bellea és deguda mesura dels membres, força deguda proporció dels ossos e dels nervis, e per tal com les humors, e ls membres e lls ossos sien coses corporals, sanitat, e belea ^{/fol. 8 r.} e fortelea són dites ésser corporals, donques en ells no deu ésser posada benaventurança. Encara benaventurança no deu ésser posada en tals coses per tal com són en alguna manera béns forans, quar hom, segons lo philòsoph, és més enteniment que seny o és més intel·lectual que sensual, e la ànima és més de l'hom que no lo cors, e tots temps la forma diu més natura de la cosa que no fa la matèria. Aquelles coses, donques, són a nós molt de dintre o acostades qui són de part de la ànima, donques benaventurança deu ésser posada no en sanitat, ne en belleha ne en força del cos, mas en força o en virtut de la ànima. No crehega, donques, algun en si mateix que sia benaventurat si ell ha les humors eguals, e si és sa de cos o si ell ha concordans membres e axí ell sia bell, o si ell ha bella disposició de membres o hagia proporció dels ossos e dels nervis e sia fort corporalment. Mas si ell ha eguals potències, axí que les potències pus batxes sien sots la raó e sia sa e fort de pensa e si aquestes potències ell hagia ordonades de virtuts e de bones obres perquè sia bell en la ànima, lavors segons que requer lo seu estament, ell crehega que és benaventurat e declarant ço que havent dit, segons que requer lo seu estament, quar plena benaventurança no pot ésser haüda en aquesta present vida, donques ne en santitat, ni en fortelea, ne en belleha corporal no deu ésser posada benaventurança per tal com en alguna manera són béns forans e corporals.

---

²⁵⁸ *Tòpics*, 2, 13.

Mas que benaventurança pròpiament é solament en los béns de dintre de la ànima és manifest per lo philòsoph en lo vii libre de les *Polithiques*, qui diu que Déus és testimoni a nós que benaventurança deu ésser en béns de dintre, ço és assaber, en béns de la ànima, quar testifica Déus açò per si mateix, segons que aquí declara lo philòsoph, quar Déus no és benauyrat per alguns béns forans mas per aquells qui són en si mateix, donques si la ànima benauyrada és semblant a Déu no serà benauyrada sinó per béns qui són en ella mateixa. Encara en tals béns no deu ésser posada benaventurança per tal com són forts mutables, quar com egualtat de les humors sia sotmesa al moviment dels corsos sobre celestials e sia sotmesa a la variació de l'aer e de la mutació de les viandes, leugerament pren o reep variació e perduda la sanitat és perduda la força corporal, per ço com són desligats los membres són debilitats los nervis, per a qual cosa és tolta perduda aquella proporció del nervis e dels ossos, en los quals ha ésser fortelea corporal.

Encara axí matex és tolta belleha, quar, perduda la sanitat, los membres són magres ne roman en ells color deguda, perden aquella semblança o aquella conformitat en la qual és reservada bellea. Donques no pertany del rei ne d'algun hom tals coses posar la sua benaventurança²⁵⁹, per tal com aquelles coses qui són corporals són en alguna manera foranes e leugerament se poden mudar²⁶⁰.

Digam, donques, a enteniment de totes les coses dites, que no es pertany del príncep posar la sua benaventurança en desiigs o en delits corporal, ne en riquehes, ne en honors, ne en fama, ne en potència civil, ne en sanitat, ne en força corporal ne en bellea. Emperò de totes aquestes coses ell deu usar, segons que són orguen o instruments, a felicitat o a benaventurança.

---

²⁵⁹ donques no pertany del rei ne d'algun hom tals coses posar la sua benaventurança] *B*; ací repeteix e replica en general ço que ha damunt dit en especial del vi capítol ençà. Digam donques a enteniment de totes les coses dites que no es pertany al príncep posar la sua benaventurança] *E*, glossa. El text llatí continua igual que el ms. *B*.

²⁶⁰ El manuscrit *E*, aquí, insereix un títol aclaridor amb vermell i començant després amb lletra capital: «Ací repteteix e explica en general ço que ha damunt dit, en especial, del vi capítol ençà.» No es tracta de cap glossa del traductor ni del copista; el text llatí continua tal com ve.

Deu usar viandes en les quals és delectació corporal per conservació de la pròpia persona, quar com ell sia cap del regne per o seu deffalliment se poria levar mal de la gent, deu usar del fet o de la obra de matrimoni per rahó de la conservació de la spècia humanal o per la creació dels fills, quar per deffalliments de fills molts regnes han sostenguda divisió o escàndals, donques quan los reys moren sens infants molts se leven per tal que senyoregen e fan dissenció e divisió en lo poble.

Deu encara lo príncep posseir o haver sufficients riquehes perquè pusca defendre lo regne e fer obres de virtuts, quar pertany-se del rey magnificós beneficiar persones dignes, la qual cosa sens riqueses fer no-s pot.

Encara axí matex, per tal que no sia menyspreada la reyal magestat, lo rey és digne de honor e li és necessari que hagia potència civil, quar per menyspreu del príncep, segons lo demés, alguns fan e obren mals e offenen los altres, la qual cosa no és ops al regne.

Axí encara deu ésser cura al príncep de fama deguda, quar per axò són induyts a virtut los súbdits, quar, segons lo demés, qual és lo príncep tal és lo poble, donques, com lo príncep és preycat bo o és lohat als súbdits, ells conceben matèria de fer bé. Axí matex sanitat, fortelea e bellea són degudes al príncep no que en elles pròpiament sia felicitat o benaventurança, mas per tal com elles poden ésser òrguens o instruments a felicitat o a benaventurança, tals coses, donques, deuen ésser amades segons que són òrguens o intruments a benaventurança e segons que fan a alguna claredat de benaventurança.

E, per tal, d'aquestes coses, en qual manera deuen ésser amades açí breument no se'm són passats, per tal com d'aquestes havem algunes coses per avant a tractar.

Capítol xii. Que en amor de Déu o en obra de saviea o de prudència benaventurança deu ésser posada

Dues benaventurançes ha posades lo philòsoph, una políthica e l'altra contemplativa, quar ell volgué que benaventurança no deu ésser posada en les potències de la ànima, per tal com en aquestes participen no solament los bons ans encara los mals, ne volgué encara que fos posada en los hàbits o en los concebiments de la ànima o del enteniment, quar aquell qui ha hàbit o concebiment e no obra és axí com aquell qui dorm, quar, en tant com los hòmens dormen no sembla que hage departiment los benaventurats dels malvats, segons que declara lo philòsoph en lo primer libre de les *Èthiques*. donques en obra de la ànima deu ésser posada benaventurança no en obra de peccat mas en obra de virtut, no de quescuna virtut mas de perfecta virtut. Benaventurança, donques, segons que és dit en lo primer libre de les *Èthiques*, és obra de la ànima segons virtut perfecta, donques, com ^{/fol. 8 v.} segons lo philòsoph prudència sia perfecta virtut en la vida políthica, saviea o methafísica sia perfecta virtut en la vida contemplativa; segons ell matex, aquell qui sap los altres ben regir segons prudència és benaventurat políthic, mas aquell qui ben sap estudiar e contemplar segons methafísica o savihea és benaventurat contemplatiu. Donques d'aquestes dues benaventurançes ell féu menció, de la una de les quals determena en lo primer libre de les *Èthiques*, ço és assaber, de benaventurança políthica, mas de l'altra, ço és assaber, de benaventurança contemplativa determena en lo x libre.

Si emperò la posició del philòsoph és vera o no, açò no pertany al present propòsit o a la present atenció; mas emperò, per tal que aparega en qual manera se pertany a la reial magestat posar la sua benaventurança en obra de saneha, deu ésser notat e sabut que pertany-se del rey posar la sua

benaventurança majorment en Déu, la qual cosa podem caçar²⁶¹ o cerquar per iii vies, quar lo rey és hom e ministre de Déu, és regidor o rector de multitut. En quant que ell és hom, participa d'enteniment e de rahó; donques, com lo bé de la rahó no sia algun bé particular, quar aquest és bé sensual, ans lo bé de la rahó sia universal e intel·lectual, pertany-se a la reyal magestat o del rey, per ço és hom e participa de rahó posar la sua benaventurança en bé majorment universal e intel·lectual, e aquest és Déus, quar ell és molt gran bé e universal, per tal com ell és bé de tot bé, quar en ell és atrobada tota bonea. És encara bé molt intel·lectual per tal com és molt simple e molt separ o lunyat de manera.

E encara pertany-se del rey posar la sua benaventurança en Déu no solament per tal com és hom mas encar per tal com és especial ministre de Déu, quar aquell qui ha alguna cosa per participació o imperfectament és un strument e orgue d'aquell que ha la cosa essencialment. Per tal, donques, com Déus solament essencialment ha força o virtut regitiva o de regyr, cové que aquell qui és príncep e regex sia orgue e instrument divinal e sia ministre o servidor de Déu, e per tal, si'l servidor deu posar lo seu loguer e ll seu guardó en son senyor e deu esperar a aquestes coses d'ell, pertany-se del rey, qui és ministre, deu posar la sua benaventurança en Déu e ll seu guardó esperar d'ell.

Encara açò se pertany del rey per tal com és rector o regidor de la multitut, quar aquell que regex la multitut deu entendre lo bé comú e deu posar la sua benaventurança en aquella cosa la qual majorment és universal e comú bé, e aquest bé, segons que damunt nós diem, és Déus.

Donques lo rey, primerament per tal com és ministre o servidor de Déu, encara per tal com ha enteniment, encara per tal com entén bé comú, deu

---

²⁶¹ aquí el traductor utilitza *caçar* en el sentit de *buscar* forma dialectal i normal del català d'algunes comarques gironines i de Reus. Segons Coromines, aquest era un ús general de la llengua antiga fins al segle XIII, però els manuscrits emprats són posteriors, com també la traducció; això pot determinar la pertinença del traductor a les comarques del nord de Catalunya, on aquest significat ha sobreviscut fins a avui dia.

posar la sua benaventurança en Déu, al qual serveix qui és bé intel·lectual, e molt universal e molt comú. Donques si·l rey deu posar la sua benaventurança en Déu, pertany-se del rey que aquesta benaventurança pos en la obra d'aquella virtut per la qual obra majorment nós som ajustats ab Déu, e aquesta és la obra d'amor o de dilectió o de caritat. Quar amor e delectió han majorment força o virtut unitiva, o convictiva, o ajustativa, segons que diu Dyonís en lo iiii libre dels *Noms divinals*²⁶², nós dehim que amor, si que sia natural, o bestial, o humanal, o angelical o divinal, és alguna virtut unitiva o ajustativa, donques en amor divinal deu ésser posada felicitat o benaventurança; mas, com execució d'obra sia prevació de dilectio o d'amor e per açò sia privat que algú ama altre si fa que ço que ell vol, si·l príncep és benaventurat amat, deu ell creure de si mateix que ell és benaventurat obrant o fahent aquelles coses que Déus vol. E majorment requer Déus del reis o dels prínceps que, per savieha e ley, regesquen lo poble lo qual és comanat justament e santament.

Donques als reys e als prínceps se pertany de posar lur benaventurança en obra e savihea o dependència no de tot en tot, mas segons que vol, requer e mana caritat. E per amor d'açò benaventurança deu ésser més posada en fet o en obra de caritat, per la qual, sens migyania, nós som ajustats amb Déu que no en fet o en obra de prudència o de savihea, jatsia que en aquest fet o en aquesta obra, en alguna manera, segons que damunt és dit, benaventurança degya ésser posada.

---

²⁶² Dionís Areopagita, *Dels noms divins*, cap. 4, finals del s. v.

Capítol xiii²⁶³. Quant és lo guardó del rei bé regent lo poble qui le és comanat

De v coses podem cuyllir he han que·l quardó del rey és gran e gran la sua benaventurança si per saviea e per ley regex ben lo poble qui li és comanat, quar lo loger del rey, quant al present se pertany, a v coses ha esguardament, ço és assaber, a Déu, per qui és donat al rey, a qui és donat a la obra meritòria per la qual és degut a la virtut per la qual és fet e a la manera envers la qual entén, quar Déus és remunerador o reguardador de tots béns e, per tal com ell no reguardona sinó per amor, com tots temps amor sia als semblants e aquells qui són concordants e resemblants, cové a²⁶⁴ aquell qui espera ésser reguardonat per Déu sia semblant e conformat a ell, donques, quant més algun porta la ymatge de Déu e més se conforma a ell, major mèrit penra o haurà d'ell, e·l estament del príncep requer que ell sia pus semblant o pus acordant a Déu que·ls súbdits.

Ans encara, per tal com lo rey studia, per ley e per providència o per savihea, regir lo seu regne en la qual manera Déus regex e governa tot lo món, per açò lo rey molt és conformat a ell, donques per esgurdament de Déu del qual és²⁶⁵ esperat lo guardó, gran és lo loger del rey si lo regne seu ell regex dreturerament, quar per açò ell és molt conformat e semblant a Déu.

Encara és gran lo guardó del rey si ha esguardament al rey al qual aquest guardó és donat, quar tot fet o tota obra pren alguna boneha de la difficultat de la obra e, per tal, aquells qui poden ^{/fol. 9 r.} crear o deffallir, si no deffallen, devé ésser més lohats, quar molt qui no són en estament en lo qual

---

²⁶³ El capítol xiii de la primera part, curiosament en l'edició prínceps, Roma, 1607 (reedició facsímil 11967, Scientia Verlag Aalen, Amsterdam) surt amb la numeració XIV; en l'edició de 1556, de la qual tenim una reproducció en format PDF, de la Bayerische Staatsbibliothek de München, ja hi surt l'error escrit XIII, malgrat que a l'exemplar de München està ratllat XIII. Ens preguntem si és un error o una superstició.

²⁶⁴ a] Sobre la línia.

²⁶⁵ és] B repeteix el verb dues vegades, probablement per error en produir-se un salt de ratlla.

pusquen fer mal guardó si matex de mal, e per amor d'açò, si ells eren pugyats o muntats a estament de dignitat, farien moltes errades e molt defalliments. E per tal és escrit en lo v libre de les *Èthiques*²⁶⁶ que principat o senyoria demostra hom, quar lavors par qual és hom quan ell, estant en principat o en senyoria en la qual pot fer bé e mal, cogita en qual manera ell hagia si matex. Donques si loguer del rey és comparat al rey al qual deu ésser donat par que sia molt gran, car los reys, vagant o entenent lo bé comú, si no erren o no deffallen, com ells pusquen errar o defallir, són de major mèrit e declaran ço que nós deym vagant o entenent al bé comú, quar, si no, vagament o enteniment al bé comú no·ls càlria ésser de major mèrit: per ço ells porien errar o defallir. Quar si algun, no pensant lo bé, composa si mateix a perill, dat que ell no erre o no deffallega, per tal com ell fa indiscretament, no crex ne multiplica lo seu mèrit.

Encara és gran lo mèrit dels prínceps pensada la obra per la qual tal mèrit ha ésser, quar per ço la obra és viciosa en quant que ella és contra natura e contra horde de rahó, e per ço és bona e virtuosa en quant que ella és segons natura e segons orde de rahó; donques, quant és la obra és segons natura e segons orde de rahó, tant més és bona e més meritòria fort sembla que sia, segons que la part exposat si matexa per lo cos, e per tal com nós vehem que, perdut lo cap, és perdut tot lo cors, lo braç, qui és part opada del cors, tant tost de cor en tot posa si matex per lo cap per tal que tot lo cors no pesca. Donques los reys, si ben regexen la gent qui·ls és comanada, per les obres sues aconseguiran gran loguer, per tal com per lo bé de la gent e per lo bé comú de tot en tot exposen si mateix.

Encara és gran loguer dels reys per rahó de la virtut per la qual algun merex, quar menor virtut és demandada a regir si mateix que a regir companya, e menor, a regir companya que a regir ciutat e regne. Donques gran deu ésser la virtut del rey al qual se pertany regir no solament si matex e

---

²⁶⁶ *Ètiques*, 5, cap. 4.

la sua companya, ans encara tot lo regne, donques, com a gran virtut sia degut gran loguer, gran serà lo mèrit dels reys qui bé regeren los seus regnes.

Encara serà gran lo guardó dels reys si és pensada la manera envers la qual ells obren, qual algun és lohat si ama alguna persona singular, donques, com lo bé de la gent sia pus divinal que algun bé singular, la manera envers la qual obra lo rey, ço és assaber, la gent jutgya que·l seu guardó és gran.

Aquí començen los capítols de la segona partida del primer llibre del *Regiment dels Prínceps*, en la qual és tractat quals virtuts deuen haver los reys e ls prínceps.

- En qual manera són departides les potències de la ànima e en quals potències han a ésser les virtuts

- En qual manera són departides les virtuts e en qual manera han si mateix és en l'enteniment e en la voluntat

- Quants són les virtuts morals e en qual manera lo nombre d'aquelles deu ésser pres

- Que algunes de les bones disposicions són virtuts, altres sobre virtuts, altres servex a virtuts e altres appeylen a virtut

- Que algunes de les virtuts són principals e cardinals, e altres acostades a aquestes

- Que en diverses maneres pot ésser notifficat què és prudència e què és savieha

- Que al reys e als prínceps se pertany que sien prudents o savis

- Quantes cose[s] e quals degya haver lo rey si ell deu ésser prudent o savi

- En qual manera los reys e los prínceps poder fer si mateix prudents e savis

- Quantes són les maneres de justícia e envers quals coses és justícia, e qual manera és departida de les altres virtuts

- Que sens justícia los regnes no poden estar

- Que molt se pertany dels reys ésser justos e en lurs regne observar justícia

- Qual cosa sia forteleha e envers quals coses ha ésser, e en qual manera podem nós mateix fer forts

- Quantes són les spècies o les maneres fortelea e segons qual fortelea se pertany dels reys e dels prínceps ésser forts

- Qual cosa és temperància e envers quals coses ha ésser, e quals són les seues maneres, e en qual manera podem nós mateix fer temperats o mesurats

- Que pus mala cosa és ésser intemperat que temorós, e que molt se pertany dels reys e dels prínceps ésser temperats

- Qual cosa és liberalitat o franqueha, envers quals coses ha ésser, e en qual manera podem fer nós mateix liberals o franks

- Que cosa impossible és en alguna manera que·ls reys e els prínceps sien degustadors, e que és cosa molt esquivadora ésser ells avars o escassos, e que majorment se pertany d'ells ésser liberals o franks

- Qual cosa és magnificència e envers quals coses ha ésser, e en qual manera podem nós mateix fer magníficosos o de gran magnificència

- Què cosa és la qual deu ésser molt esquivada que·ls reys e·ls prínceps sien parvíficosos o de gran magnificència, e que·s pertany d'ells fer coses molt grans o de gran magnificència

- Quils són les propietats del hom magníficós, e que·ls reys e·ls prínceps deuen haver aquelles propietats

- Qual cosa és magnanimitat o gran coratge e envers quals coses ha ésser, e en qual manera podem fer nós mateix coratgyosos

/fol. 9 v - Qualse són les propietats dels coratgyosos e que pertany-se dels reys e dels prínceps que sien coratgyosos

- En qual manera los reys e·ls prínceps deuen ésser amadors de honor e qual és aquella virtut que és amativa de honor.

- Que humilitat deu ésser amativa de honor e que tot hom coratgyós és humil

- Qual cosa és humilitat e envers quals coses ha ésser, e que·s pertany dels reys e dels prínceps ésser humils.

- Qual cosa és mansuetut o simplicitat e envers quals coses ha ésser, e que·s pertany dels reys e dels prínceps ésser simples o savis

- Qual cosa és amicabilitat e envers quals coses ha ésser, e en qual manera se pertany dels prínceps ésser amigables

- Qual cosa és veritat e envers quals coses ha ésser, e en qual manera se pertany dels reys e dels prínceps que sien vertaders

- Qual cosa és alegria e envers quals coses ha ésser, e en qual manera se pertany dels reys e dels prínceps que sien alegres

- Que majorment se pertany dels reys e dels prínceps haver totes les virtuts, e que si una llurs en fal non han neguna

- Que diversos graus i diverses maneres són de béns e de mals, e en qual grau se pertany que sien los reys e·ls prínceps

- Que de les bones disposicions algunes són virtuts, algunes sobre virtuts, altres acostades a virtuts e altres qui appeylen o són disposició a virtuts

Capítol i. En qual manera són departides les potències de la ànima e en quals potències han ésser les virtuts

Depús que, Déus ajudant, havem complida la primera partida d'aquest primer libre, en lo qual és tractat del regiment de si mateix, demostrant en qual cosa los reys e ls prínceps degen posar la sua benaventurança, quar no·s pertany d'ells posar la sua fi en riqueses, ne en potència civil ne en altres coses aytals, ans de totes coses aytals, segons que damunt era provat, deuen usar, axí com d'òrguens o de instruments a benaventurança, mas la sua benaventurança deuen posar en fet o en obra de prudència o de saviea, segons que tal fet o tal obra és manada per caritat, quar lavors los reys han benaventurança deguda e com digna al lur estament quan ells, per instigació de la amor de Déu, segons savieça o segons prudència regitiva e segons ley rahó, regexen la gent qui·ls és comanada santament e justament. Donques principalment la benaventurança dels reys deu ésser posada en Déu, axí que per conexença e per dilecció d'ell lur estadi e lur vida studien ordenar a açò que ells, conexent e amant Déu axí com a vertaders ministres o a vertaders servidors seus, segons orde de rahó, endreçen o regesquen lo poble que·ls comanat aquestes coses.

Donques axí complides e demostrat en qual cosa los reys deuen posar la sua fi, segons l'orde damunt posat en lo c iii²⁶⁷, roman a demostrar de quals virtuts los reys degen resplendir, quar les virtuts són algun ornament e algunes perfeccions de la ànima.

Primerament, donques, cové a demostrar quantes són les potències de la ànima e en quals potències han ésser les virtuts; emperò après serà manifestat en qual manera les virtuts deuen ésser departides; en après nós demostrarem quantes són per nombre aquestes virtuts, e quals d'aquelles són

---

²⁶⁷ en lo c iii] De fet, és una glossa. La deixem per aclaridora, però és del traductor, probablement.

principals e quals són secundàries o menys principals, e finalment serà declarat en especial qual sia quescuna d'aquelles virtuts e en qual menera se pertany dels reys e dels prínceps haver tals virtuts.

Les potències de la ànima poden ésser departides en aquesta manera, quar algunes són naturals, algunes cognitives o conexedores sensitives, algunes appetitives o voluntàries e altres intel·lectuals.

Les potències naturals són aquelles en les quals nós participam en les coses qui han vida e ab les plantes, axí com és potència nutritiva, crescitiva e generativa, e les altres aytals que axí mateix covenen als arbre. Mas les potències conexedores sensitives són la vista, lo gustar, lo tastar, lo tochar e les altres aytals en les quals nós comunament participam amb les bèsties brutals. Mas les potències appetitives o volenteroses són departides, quar algun appetiment o alguna voluntat és en hom en lo qual ell no participa amb les bèsties brutals, axí com és l'appetiment o la voluntat que segueix l'enteniment, mas algun altre és en lo qual ell participa ab ells, axí com és l'appetiment o la voluntat qui segueyx lo seny corporal, pot ésser appellat sensualitat e'n aquell que segueix l'enteniment sia appellat voluntat, segons la qual manera de parlar, les bèsties brutals han sensualitat e appetiment sensitiu, mas no han voluntat, ço és assaber, appetiment intel·lectiu.

Donques les virtuts dels quals nós entenem a parlar qui són alguns hàbits dignes de lahor seran en les potències naturals, o en les potències sensitives o en l'appetiment sensitiu, o en l'appetiment intel·lectiu o en l'enteniment, o en totes aquestes potències o en algunes d'aquestes. En les potències naturals no poden ésser, la qual cosa en tres maneres és manifesta.

Primerament per tal com per les potències naturals no són lohats ne vituperats, quar negun hom no és dit bo per ço com ell ha bona digestió o bona creença.

En après, en tals potències no han ésser aquestes virtuts, per tal com /fol. 10 r. virtut és alguna cosa segons rahó; segons que pot ésser provat en lo ii llibre de les *Èthiques*²⁶⁸, les potències naturals, segons que són naturals, no obehexen a la raó, quar sia que algun ús de rahó o de voluntat, parlant per si, les potències naturals, per açò, no variegen en les sues obres, ans tostemps, segons la manera a elles possible o segons que elles poden, fan les sues obres.

Encara en tals potències naturals no són els hàbits o·ls concebiments virtuosos ne les virtuts, quar los hàbits o·ls concebiments són per determinar les potències que fagen bé o mal, o per los hàbits o per los concebiments viciosos és determenada la potència a fer mal, e per los hàbits o per los concebiments virtuosos a fer bé. Donques com natura sia determinada a una cosa e les potències naturals sufficientment sien determinades per lur natura a obrar segons elles, nós no som viciosos ne virtuosos parlant en aquella manera que nós parlam aquí de vici e de virtut; per tal, donques, en elles no poden ésser tals virtuts.

Per aquestes iii rahons, donques, per les quals és provat que les virtuts no poden ésser en les potències naturals, pot ésser provat que aquelles no poden ésser en la conexença sensitiva o en les potències sensitives, quar axí com nós no som loats ni vituperats per les potències naturals, e axí mateix nós no som lohats ne vituperats per los senyals corporals, quar axí com nengú no és lohat o tengut per bon hom per ço com ell fa bé digestió o crex bé, axí matex no és lohat per ço com ell veu aguadament o hou subtilment. Si donques per aventura açò no era per accident o accidentalment, axí és com si algú, per massa mengyar o per massa beure, aconseguia malaltia de obtalmia²⁶⁹ en los ulls perquè no vehés bé o aconseguina debilitar en l'estómach perquè no fahés bé digestió, aytal seria reprès no per tal com ell fa mal digestió o per tal com ell no veu ben clar, quar clar veure e fer bé

---

²⁶⁸ *Ètiques*, 2, cap. 6.

²⁶⁹ obtalmia] obtalvima B; obtalímia E.

digestió, per si parlant, no és en lo poder de l'hom, mas ell seria reprès de massa beure o de massa mangyar per ço com seria en lo seu poder que pogués ussar tempradament de mangyar o de beure.

Encara en los senys no deu ésser posada virtut moral, quar axí com les potències naturals no obehexen a la rahó, per ço com, segons la regla de la rahó, negun no és crescut²⁷⁰ ne més ne menys ne fa digestió més ne menys, axí mateix los senys no obehexen a la rahó, quar no és en lo poder de l'hom veure pus clarament o menys clarament, per a qual cosa, si virtut moral és alguna cosa segons rahó, tal virtut no deu ésser posada en los senys.

Encara en les potències sensitives no deu ésser posada virtut moral, quar, així com les potències naturals sufficientment són determenades per la sua natura a les sues obres, axí mateix los senys, car, axí com lo foch tant escalfa quant escalfar pot, per a qual cosa ell és determenant en la sua obra, ne és lohat ne vituperat ne és en ell virtut moral, axí mateix, per tal com la potència digestiva aytant fa digestió quant digerir pot e'l ull tant veu quant pot veure, en elles no pot ésser virtut moral, quar per la virtut moral és determenada la potència a fer obrar, mas aquestes sufficientment són determenades a les obres pròpies per lur natura, donques elles no han ops virtut moral. Si donques en les potències naturals ni en les sensitives no és virtut moral, com sens les potències naturals els senys corporals no sien sinó l'enteniment, l'apetiment o la voluntat intel·lectual, cové en tals potències sien les virtuts morals.

---

²⁷⁰ ~~ns~~] B.

Capítol ii. En qual manera són departides les virtuts e en qual manera han si matexes en l'enteniment e en lo appetiment o en la voluntat

Demostrat que ne en les potències naturals ne en les sensuais no han ésser les virtuts, roman a veure en qual manera són departides les virtuts e en qual manera estan en l'enteniment e en l'appetiment o la voluntat.

Deu donques ésser donada distinció e departiment de les virtuts e d'aquestes potències, quar de les virtuts, algunes són intel·lectuals e algunes morals, e algunes migyanceres entre les intel·lectuals e les morals. Virtuts intel·lectuals són dites aquelles que són en l'enteniment speculatiu, axí com les sciències speculatives: natural, filosofia, geometria, mathemànica e les altres semblants; mas les virtuts de tot morals són aquelles qui estan en la voluntat²⁷¹, sia que la voluntat sia sensitiva o intel·lectiva, e aquestes són justícia, temperància, forthelea, simplea e ls altres aytals de les quals singularment nós havem a tractar; mas les virtuts migyanceres entre les intel·lectuals e les morals són aquelles virtuts qui estan en l'enteniment pràctich, axí com és prudència o savihea, e les altres virtuts acostades o semblants a ella, quar prudència o savihea, segons lo comentador sobre lo libre de les *Èthiques*²⁷², és migyancera entre les virtuts morals e intel·lectuals, emperò ella pot ésser comptada ab les virtuts morals, quar prudència no és solament en los bons hòmens axí com en les altres virtuts morals, com los hòmens malvats, si ells poden ésser sciens o sabens, de gran astúcia o de reversa peyll²⁷³, emperò ells no poden ésser savis o prudents, segons que açò

---

²⁷¹ Aquí el traductor ja ha traduït directament *appetitu* per «voluntat».

²⁷² És refereix als comentaris sobre l'*Ètica a Nicòman*, de sant Tomàs: *In libros Ethicorum Aristotelis und Nicomanum Expositio* o *Comentatorem Super libris Ethicorum*.

²⁷³ quar prudència [...] reversa peyll] quar los hòmens malvats e si ells poden ésser sciens o sabens de gran astúcia e de reversa pell *E*. Hem agafat la lectura de *B*; com es veu, en el manuscrit *E* hi ha un error de lectura del copista.

en són loch serà manifestat, e per tal és escrit en lo vi libre de les *Èthiques*²⁷⁴ que no·s pot fer que aquell sia savi qui²⁷⁵ no és bo.

Donques departides les virtuts intel·lectuals e departides les sciècies speculatives, deu ésser tractat de les virtuts morals, quar nós prenem la present obra, segons que moltes vagades havem dit, no per tal que sapiam mas per tal que bons sian fets, la qual bonea, sens prudència o sens saviea, ne sens les virtuts morals, en nós no poria ésser. E aquestes virtuts poden ésser en aquesta manera en l'enteniment, en l'appe- /fol. 10 v. timent o en la voluntat, quar ja és dit que virtut és alguna cosa segons rahó.

Cové, donques, que la potència en la qual ha ésser la virtut sia racional, mas la cosa racional és en dues maneres, segons lo philosoph, ço és assaber, per essència e per participació. L'enteniment és racional o rahonable per essència, mas l'appetment o la voluntat, jatsia que ell no sia enteniment o rahó essencialment emperò ell és dit participar rahó per tal com és apte e covinent d'obeyr a la rahó, mas les potències naturals e·ls senys no són racionals o rahonables per essència, per tal com no són la rahó ne participan de rahó, per tal com, per si e segons que són tals, no obehexen a la rahó.

Donques les virtuts no han ésser en los senys ne en les potències naturals, segons que damunt dèhyem, mas han ésser solament en l'enteniment²⁷⁶, en nós és doble voluntat e doble appetiment, ço és a saber, un intel·lectiu e altre sensitiu, quar, axí com l'appetiment natural seguex la forma naturalment aconseguida, axí matex l'appetiment conexedor o conexent seguex la forma presa per conenxença, quar, axí com alguna inclinació natural e algun appetiment natural seguex les coses greus o fexuges per ço com han forma de cosa greu o de cosa fexuga axí que naturalment elles

---

²⁷⁴ *Ètiques*, 6, cap. 12.

²⁷⁵ Sia savi qui] Devia haver-hi un error de lectura en el model primitiu de *B* i *E*, ja que curiosament hi ha la mateixa correcció en *B* i *E*. En *B* s'hi ha corregit la *s* de «sia» i s'hi ha reescrit a sobre una *q*; en *E* ha calgut afegir-hi el «qui» sobre línia i corregir la *s* de «sia».

²⁷⁶ mas han ésser solament en l'enteniment] *B* ho repeteix i ho corregeix amb punts a sota.

desigien ésser baix, axí matex aquelles coses qui han conexença, per tal com han en si forma presa bé, seguex alguna inclinació e algun appetiment segons aquella forma, per a qual cosa, axí com és en nós dobla conexença, ço és assaber, sensitiva e intel·lictiva, axí és en nós dobla voluntat o dobla appetiment, ço és assaber, sensitiu, qui regex forma presa per lo seny, e intel·lintiu, qui segex la forma presa per l'enteniment.

Mas l'appetiment sensitiu és doble, quar, com les coses animades sien sobre aquelles que no han ànima, si natura a donada doble potència als elements e a les coses que no han ànima, una per la qual van en lur propi repòs e altra per la qual contrasten e obren de les coses contràries, molt més natura ha donada aquesta doble potència a les coses animades, que són més perfectes que les coses inanimades, quar nós vehem que·ll foch naturalment és calent e leuger, e per leugeria va en són loch propi e en repòs qui li és covinent, mas per calor obra en les coses contràries. Per tal, donques, que·l foch, per quescunes coses contràries no fos empetrat que, per rahó de la sua leugeria, en son propi lloch²⁷⁷ no reposàs, ha li donada natura potència calefactiva o escalfativa, per tal que per ella contrastàs e obràs en les coses contràries corruptives. Donques, si al foch e a les coses que no han ànima, natura ha donada dobla potència, una per la qual aconseguen lur propi repòs e altra per la qual obren en les coses contràries, molt més aquestes ha donades a les coses animades, donques ha lurs donat dobla appetiment sensitiu: un per lo qual conseguen propi repòs e pròpia delectació, e aquest és appetiment cobehegyós, e altre per lo qual contrasten e van contra les coses contràries, e aquest appetiment és irós.

Això, qual appetiment cobehegyós, és per semblant condició en les coses animades, com és leugeria o fexuguea en les coses leugeres o fexugues. Mas l'appetiment irós és axí com la calor o la fredor en elles, quar, axí com les coses fexugues, per fexugues, se partexen de loch subirà axí com d'aquell

---

²⁷⁷ lloch] loqui B.

qui no·s és covinent ne degut e van al loch bax, axí com aquell loch que·ls és covinent e acordant, mas per fredor contrasten a les coses contràries per tal que no sien corrupudes ne destruydes de lur pròpia natura, ne desemparen los seus lochs propis ne lur propi repòs, axí matex les coses animades per potència cobehegyosa fugen los mals trists i seguexen los béns delitables; mas per potència irosa van contra les coses contràries qui lus porien vedar o contrastar aquests béns delitables, axí com lo leó, per potència cobehegyosa, va per tal que requesta la vianda o·l mangyar axí com a cosa delitabla, mas per potència irosa va contra les bèsties qui li volen vedar o contrastar la vianda o·l mengyar desigyat, e per tal és ben dit que la potència cobehegyosa guarda bé e mal segons si. Mas la potència irosa guarda bé en mal, en quant que bé e mal han rahó de cosa difícil e gran o altra, quar, com lo bé de si diga alguna cosa que deu ésser seguida o demanada e mal diga alguna cosa que deu ésser fugida o esquivada a la potència cobehegyosa, qui de si va en repòs e en béns delitables, e fuig mals trists, ha per obget o per cosa representada béns e mals sensibles, segons la qual nós contrastam a les coses contrarioses e noyblesm va e entenen los béns e en los mals sensibles no segons simateix pensats, mas segons que ells han raó de cosa alta e difícil. Quar altea e difficultat molt contrasten e veden que nós no pusquam aconseguir bé e esquivar mal, imperfectament haguera fet natura si hagués donat a les coses animades potència cobehegyosa per la qual esquivassen mals e seguissen béns si no·ls hagués donat potència irosa per la qual anassen contra les coses qui empatxen o destorben aquella delectació.

Per tal, donques, que les coses animades, segons la manera que a elles és covinent, complidament e perfetament se pusque delitar per potència cobehegyosa, és lus donada potència irosa per la qual contrasten e vagen contra aquelles coses qui empatxen aquella delectació, donques doble és l'appetiment sensitiu, ço és a saber, irós e cobeegyos.

Mas l'appetiment intel·lectiu, qui és appel·lat voluntat, roman indivisit o no departit, quar, com l'enteniment guar lo seu obget ab manera pus universal que no fa lo seny, l'appetiment o la voluntat intel·lectual, qui seguex l'enteniment és portat, o va en bé, ab manera pus universal que no fa l'appetiment o la voluntat sensual, e, per tal, com quant més alguna cosa és presa sotmanera universal, en tant ella estant, una matexa se estén²⁷⁸ a més coses, jatsia qual appetiment sensitiu sia altre e altre segons qual nós seguim les coses delitables segons seny corporal e escomatem les coses tristibles; emperò l'appetiment intel·lectiu un matex va en tot bé intel·lectual. No és donques altre l'appetiment intel·lectiu /fol. 11 r. segons lo qual, per l'enteniment, nós seguim les coses bones e delitables e abrivadament començam les coses altes e difícils, axí com és altre l'appetiment sensitiu segons lo qual nós seguim los béns sensibles e delitables abrivadament, escomatem o començam les coses terribles. Perquè, si tota virtut moral, o en l'enteniment o en l'appetiment, el appetiment altre és intel·lectiu, axí com la voluntat altre sensitiu, e aquest és doble, ço és assaber, un irós e altre cobegyós, cové per necessitat que tota virtut moral sia en l'enteniment com en la voluntat, o en la potència irosa o en la potència cobehegyosa.

Donques, prenent largament virtut moral, segons que prudència o savihea és dita alguna virtut moral, podem dir que segons aquestes iiii potències de la ànima en les quals virtut ha ésser, són preses quatre virtuts cardinals, ço és assaber, prudència justí[ci]a, forteleha, temprança. Quar prudència e savihea és en l'enteniment, justícia en la voluntat, fortelea en la potència irosa e temprança en la potència cobeegiosa.

---

²⁷⁸ estén] eestén B.

Capítol iii. Quantes són les virtuts morals e en qual manera lo nombre d'aquelles deu ésser pres

Lo philòsoph, prop de la fi del ii libre de les *Èthiques*²⁷⁹, sens prudència e justícia nombra o compta x virtuts morals, ço és assaber, fortelea, temprança, amativa de honor, magnanimitat o gran coratge, liberalitat o larguea, magnificiència, magnitut, veritat, affabilitat e eutrepèlya²⁸⁰, la qual nós podem appel·lar ben gyrant o [de la]²⁸¹ societat.

Donques contada justícia e prudència o saneha, xii són les virtuts morals, de les quals coses que són, en qual manera se pertany dels reys haver elles e quals parts han, o quals virtuts acostades singularment de quescuna, deu ésser dit.

Lo nombre d'elles en aquesta manera pot ésser pres, car, com subget de la virtut sia el enteniment, o la voluntat o l'appetiment sensitiu, tota virtut moral o és en l'enteniment, axí com prudència o saneha, o és en la voluntat, axí com a justícia en l'appetiment sensitiu, axí com aquelles x virtuts morals de les quals havem feta menció en lo començament d'aquest capítol, donques justícia, qui és en la voluntat, en aquesta manera ha diferència amb les altres x virtuts, qui són en l'appetiment sensitiu, quar quescunes tempren e igualen les obres foranes e les passions qui són e l'appetiment, emperò en altre e en altra manera, quar aquelles x virtuts, per si e primerament, tempren e dreçen les passions, mas si elles dreçen les obres foranes, açò és per consegüent en quant que, temprades les passions, nós som portats tempradament en les obres foranes; mas justícia, per lo contrari, primerament eguala e temprà les coses o

---

²⁷⁹ *Ètiques*, 2, cap. 7.

²⁸⁰ eutrepèlya] eutrapèlia, del grec *ευτραπεία*, virtut que modera l'entreteniment, el bon humor, la desimboltura del príncep. De vegades surt escrit «eutrapèlia».

²⁸¹ de la] Manca en tots els ms., però creiem que s'ha d'afegir per a donar sentit a l'oració; en el text llatí, *quam bene vertibilitatem, vel societatem appel·lare possumus*.

les obres foranes, quar ella fa que a quescun sia donat ço que le pertany, o ço que li és degut o ço que és seu. Mas si tempra e dreça les passions e·l moviment que són en l'appetiment, açò és per consegüent en quan que, temprades e igualades les coses e les obres foranes, les passions en nós son dreçades e temprades.

Encara més aquesta matexa divisió pot ésser presa en aquesta manera, quar tota virtut moral va en bé de rahó, e anar en bé de rahó pot ésser en iii maneres: o per tal quar aquest bé acaba o ret perfet, o per tal com fa ell, o per tal com lo guarda o conserva, prudència o saviha va en bé de rahó, per tal com a aquesta bé acaba e ret perfeta la rahó. Quar prudència o saviha és en l'enteniment axí com perfecció en la cosa qui per ella pot ésser perfeta; mas justícia va en bé de rahó, per tal com fa aquest bé, quar justícia en les obres foranes e en les coses fa aquell bé e aquella egualtat la qual rahó dicta, mas les altres virtuts morals, segons que comunament diu e posa hom, van en bé de rahó per tal com guarden e conserven aquell, quar aquestes virtuts, temprant les passions, fan e obren que per elles hom no sia tolt ne separat està del bé de rahó, per a qual cosa elles són dites guardar e conservar aquest bé.

Digam, donques, que virtut moral o dreça la rahó e és en la raó e perfectiva de rahó, e axí és prudència o saviha, o és en la voluntat e eguala les obres foranes e és fahedora del bé de rahó, e axí és justícia, o és en l'appetiment sensitiu e tempra les passions, e és guardadora e conservadora del bé segons rahó.

E axí seran preses aquelles x virtuts morals damunt nombrades o contades, lo nombre e la sufficiència de les quals en aquesta manera pot ésser pres, quar ja és dit que aquelles virtuts són envers les passions les quals per si han atemprat e igualat. Donques, segons que per altres e altres obgetes e concebiments se leven altres e altres passions, poran ésser preses altres e altres virtuts, segons que en aquelles passions és tribat altre e altre migya

segons orde de rahó. E, per tal, donques, que baste ab figura e superficialment tractar o passar, digam que les passions o vénen de bé o de mal; si de mal, o del esdevenidor o del present; si del esdevenidor, axí són fetes en nós passions, temor o pahor, o audàcia.

Amor és com d'ell fugim; audàcia, com abrivadament anam en ell. Mas entre aquestes dues passions és presa una virtut migyançera, ço és assaber, ^{/fol. 11 v.} fortelea, donques fortelea, la qual és meytat o migyania de amor o de audàcia, serà en la potència irosa, quar amor e audàcia han ésser en la potència irosa. Mas si aquestes passions són nades del mal present, per tal com a nós és ja fet o donat, lavors o nós levam a punir e axí és ira, la qual per aquella passió, o per aquell menyspreu o per aquell mal qui és fet o donat demana pena en vengyança; mas si nós deffallim, ço és assaber, que no demanem aquesta punició o aquesta vengyança²⁸², axí és suavetat o simplea; mas lo migyà d'aquestes, ço és assaber, de ira e suavetat, és virtut qui és apel·lada mansuetut. Mas mansuetut no enomena primerament virtut mygiana entre suavetat e ira, ans diu e anomena més aquesta passió que és suavetat; emperò, per tal segons que és dit en lo iiii de les *Èthiques*²⁸³, nós no havem nom propi d'aquesta virtut, és apel·lada per nom de passió deffallent e és dita²⁸⁴ mansitut, e serà axí matex mansuetut en la potència irosa, per tal com ell són suavetat e ira envers les quals aquesta virtut ha ésser o estar²⁸⁵.

Dues virtuts, donques, qui estan en la potència irosa són preses envers les passions qui nexen e vénen de mal, ço és assaber, forteleha envers les passions nades del mal present; mas, si les virtuts són preses envers les passions qui vénen o nexen de bé, lavors deu ésser feta distinció e departiment de bé, quar algun bé és de l'hom en si, altre bé és d'ell en quant

---

²⁸² vengyança] vengyaça B.

²⁸³ *Ètiques*, 4, cap. 6.

²⁸⁴ dita] ditat B.

²⁸⁵ Les citacions d'Aristòtil són donades sempre amb exactitud, però en aquest cas sorprèn la literalitat. Aristòtil, llibre IV, 163-165, p. 289, vol. I, d'*Ètica nicomaquea*, edició a cura de Josep Batalla, Fundació Bernat Metge, Barcelona, 1995.

que ha orde o esguardament als altres. Lo bé de l'hom en si és en tres maneres, quar algun és delitable, axí com és mangyar, e beure e les altres semblants, e algun és profitós, axí com és peccúnia e altre bé honest, axí com honor, quar bé honest ha comensament de honor, per tal com aquest notable honest vol tan dir com estament de honor.

Quant a les passions qui nexen o vénen del bé delitable, no és presa sinó una virtut, ço és, temprància, la qual és una virtut en la potència cobehegiosa, quar a les passions qui vénen o nexen del bé profitós són preses dues virtuts, quar aquest bé o és migyançer e comú, e axí és liberalitat o franquea, la qual és envers despeses migyanceres, o aquell bé és molt alt e difícil, e axí és magnificiència, la qual és devers²⁸⁶ grans despeses, quar magnificiència vol tant dir com fer grans coses. Donques liberalitat o franqueha serà en la potència cobeegiosa, mas magnificiència, per rahó de la dificultat, serà en la potència irosa. Mas encara si aquell bé és honest o honor, lavors aquella honor o és migyancera, e axí és una virtut qui comunament pot ésser dita o apel·lada dilecció o amor de honor; mas si aquella honor és gran, lavors és magnanimitat, qui és envers grans honors, e amor de honor serà en la potència cobegiosa, mas magnanimitat serà en la potència irosa, per a qual cosa és manifest quals béns delitables no poden axí haver honor de difícil cosa, com los béns preciosos e honests, jatsia que axí dels béns profitosos com dels béns honests sies preses dues virtuts, de les quals una és en la potència cobegiosa e l'altra en la potència irosa, emperò dels béns delitables no és presa sinó una virtut, la qual és en la potència cobeegiosa, e aquesta és temperància.

Mas si aquestes virtuts són preses envers les passions qui nexen, vénen dels béns segons que nós participan ab los altres. Axí com és escrit en lo ii libre de les *Èthiques*²⁸⁷, són preses iii virtuts, quar ab los altres nós

---

²⁸⁶ devers] envers *E*.

²⁸⁷ *Ètiques*, 2, cap. 7.

participam en paraules e en obres, mas les obres e les paraules, segons que nós participam ab los altres, sevexen a nós a veritat, a vida e a joch.

Serà, donques, tres virtuts, ço és assaber, veritat, affabilitat e eutrepèlia, la qual pot ésser apel·lada bona conversió o si matexa ben girant veritat, segons que nós d'ella ací parlam e segons qui és virtut no especulativa o contemplativa; mas és presa açí veritat segons que algun és no pas ypòcrita o jactador, ans segons que ell és obert o manifest, e de paraules, e de fets o de obres demostra si matexi tal qual és. Affabilitat és quan algun ha bé simateix en la conversació de vida, ço és assaber, quan ell no és adulator, o lagoter o desacordant dels altres, ans és fallarguer o cortès o curial. Mas eutrapèlya o bona conversació és quan sap bé havent si mateix en jochs, en tal manera que ell no sia juclar que de totes coses vulla juclar, ne sia salvatge ne estrany que de neguna cosa no vuyla jugar, mas sia entrapèlius i ben girant si matex, axí que ell agya si matex envers los jochs segons que pertany.

Totes aquestes tres virtuts, per tal com no són envers cosa difícil, són en la potència cobegyosa. Donques és manifest que com iiii potències de la ànima sien rehebedores o receptives de les virtuts de les quals nós parlam, xii són aquestes virtuts, quar una és en l'enteniment e una en la voluntat, e iiii en la potència irosa e vi en la potència cobegyosa: en l'enteniment és prudència o saviea; en la voluntat, justícia; en la potència irosa, fortelea e mansietut, magnanimitat e magnificència, les quals axí són preses. Quar fortelea és envers les passions qui vénen e nexen dels mals esdevenidors, e mansietut envers les passions qui vénen dels mals ^{/fol. 12 r.} presens; mas magnificència són envers los béns difícils emperò en diverses maneres, quar magnificència és envers grans béns profitosos, axí com envers grans despeses, mas magnanimitat, envers grans béns honests, axí com envers grans honors.

En la potència cobegyosa són vi virtuts, ço és assaber, temperància, liberalitat o franquea, amativa de honor, veritat, affabilitat, entrapèlya, les

quals en aquesta manera són preses, quar iii d'aquestes, axí com temperància, liberalitat amativa de honor són preses segons los béns de l'hom en si, mas les altres tres, segons los béns de l'hom en orde o en esguardament a altres, Segons, donques, quescuns béns, són tres virtuts els béns de l'hom²⁸⁸, quar alguns són béns delitables, envers les quals és temperància; alguns profitosos, envers los quals és liberalitat o franqueha; alguns honests, envers los quals és amativa de honor. Axí mateix los béns de l'hom en esguardament a altre en tres maneres poden ésser pensats: o segons que servexen a nós a manifestació, e axí és veritat, o servexen a vida e axí és affabilitat, o servexen a joch e axí és eutrapèlya.

Donques és demostrat quantes són aquestes virtuts e en qual manera són departides.

---

²⁸⁸ són tres virtuts els béns de l'hom] són tres virtuts els béns de l'hom són tres. Ho corregim seguint el text llatí.

Capítol iii. Que algunes de les bones disposicions són virtut, algunes sobre virtuts, algunes servexen a virtut e altres appeylen a virtuts

En lo capítol qui va davant havem departides xii virtuts, de les quals una és l'enteniment, axí com és prudència o saiveha, e una en la voluntat, axí com és justícia; e iiii en la potència irosa, axí com és fortelea, mansuetut, magnificiència e magnimitat; e vi en la potència cobegiosa, axí com temperància e les altres les quals damunt havem nombrades o comptades.

E, per tal que algun no cregués que no fossen algunes altres disposicions sens de les virtuts davant comptades, nós havem proposat declarar que parlam de les bones disposicions de les quals han parlat los philòsophs, quar de les altres, quant al present, no entenen a fer tractat (algunes són virtuts, algunes serveixen a virtut, algunes són preparació o aprepeylament de virtut e algunes són sobre virtut), quar, prenent largament virtut, totes aquestes bones disposicions poden ésser appel·lades virtuts; emperò, no-res-menys, algunes bones disposicions servexen a virtut, axí com ben conseylar o ben jutgyar de les coses conseylades servexen a savieha o a prudència, donques aquell qui ha bona disposició a açò és apte que sia prudent o savi; mas algunes són bones disposicions a virtut, axí com perseverància e conveniència, les quals, segons que d'elles parla lo philòsoph, no són virtut complida mas disposició a virtut, quar aquell és dit perseverar qui no cau encara que no sia temptat.

E açò han algunes vagades aquells qui no són virtuosos, los quals no han passions e no cahen; mas aquell és dit ésser continent o haver continència qui és passionat e ha fortes passions emperò contén si matex o ha continència, o no creu ne dóna loch a la passió mas a la rahó. Donques lo continent no és virtuos preferantment, quar, jatsia que per les passions fortes el faça bé, emperò fer bé no és a ell cosa delitabla. Continència, donques, e

perseverància, axí presa, jatsia que sia alguna bona disposició emperò no és virtut mas disposició a virtut, són encara algunes bones disposicions, que són sobre virtut, axí com és virtut divinal heroyca e sobre vista, de la qual és determenat en lo vii libre de les *Èthiques*²⁸⁹, quar axí com alguns hòmens són quasi bèsties e són mals oltra tota manera dels homes, axí matex alguns hòmens són quasi divinals e són bons sobre manera humanal, per la qual cosa tals hòmens poden ésser dits sobre virtuós. E aquesta virtut divinal, la qual en alguna manera és sobre virtut, deuen molt haver los reys e ls prínceps, que, segons és dit, deuen ésser miigs déus.

Encara algunes bones disposicions són virtuts, les quals són prudència o sabihea, justícia e les altres de les quals havem feta menció en lo capítol qui va davant.

Donques de totes aquestes iiii en son loch nós direm o parlarem, quar nós determinarem de les virtuts, demostrant en qual manera dels reys e dels prínceps se pertany haver virtuts. Encara determinarem d'aquelles qui ajuden o servexen a virtut, e de les disposicions de virtut e aquelles qui són sobre virtut, demostrant en qual manera se pertany als reys e als prínceps qui sien ornats d'aquestes, mas primerament deu ésser dit de les virtuts.

---

²⁸⁹ *Ètiques*, 7, cap 1.

Capítol v. Que algunes de les virtuts són principals e cardenals, e altres acostades a aquestes

Nós havem nombrades o comptades damunt xii virtuts, mas elles xii no són de igual perfecció ne són igualment principals. És acostumat envers los sants, e encara envers los philòsophs, que fan distinció o departiment entre les virtuts, quar algunes són cardinals e principals, mas altres són acostades. Les cardinals són iiij, ço és assaber, prudència o savieha, justícia, fortelea e temperància; les acostades e les principals són les altres viii de les quals damunt havem feta menció.

E podem demostrar o cerquar en tres maneres que aquestes iiij virtuts són cardenals e principals: la primera via és presa de parts de la matèria envers la qual elles han ésser; la segona, de part del subget o de la matèria sotmesa en la qual han ésser o estan; la tercera, de part de les condicions les quals són requestes a les virtuts.

La primera via axí és manifestada quar tota virtut o és envers les rahons, o envers les passions o envers les obres. Quar, com s'esdevenqua rahonar dretament e no dretament, cové donar alguna virtut la qual sia dreta rahó per la qual nós façam dretes ^{/fol. 12 v.} rahons de les coses fahedores; encara com s'esdevenga obrar dretament, axí com se pertany donar virtut per la qual són adreçats en raonant les coses fahedores; encara més per tal com s'esdevé que nós som passionats dretament e no dretament, cové donar algunes virtuts per les quals nós siam mesurats en les passions, donques com algunes passions empenguen o giren nós al mal, axí com són passions cobeegyoses per tal com nós som inclinats a fer aquelles, e algunes nos remouen e nos tiren del bé, axí com són passions irores, envers les passions cové donar alguna virtut per tal que les passions no·ns giren o no·ns enpenguen aquella cosa la qual veda raó. E cové donar altra virtut per tal que les passions no·ns

tiren e no·ns tolguen d'aquella cosa la qual raó dicta o ordona, donques tota virtut o dreça les rahons, o eguala les obres, o tempra o assuagya les passions per tal que no·ns enpenguem ne·ns gerem a aquella cosa la qual rahó veda, o assuagya o tempra elles, per tal que no·ns tolguen ne·ns terem d'aquella cosa la qual rahó dicta e ordona.

E, per tal com prudència o saviea principalment dreça les rahons, e justícia principalment eguala les obres, e temperància principalment assuagya o tempra les passions, per tal que no·ns enpenguem o no·ns girem d'aquella cosa la qual rahó veda e forteleha principalment mesura o tempre elles per tal que no·ns linyen d'aquella cosa la qual rahó dicta o ordona, per amor d'açò, per rahó de la matèria envers la qual aytals virtuts han ésser, aquestes iiii són dites cardinals e principals, per tal com són envers aquella matèria envers la qual ha ésser principalment la vida humanal.

La ii via a cerquar que aquestes són virtuts cardinals pot ésser presa de part del subget o de la matèria sotmesa en la qual han ésser e estar.

És damunt dit que les virtuts de les quals nós parlam són iiii potències, ço és, en l'enteniment, en la voluntat, en la potència irosa e en la potència cobegyosa. Donques, com en l'enteniment pràctich la pus principal virtut sia prudència o saviea, e en la voluntat, parlant de les virtuts cerquades e per estudi aconseguides, la pus principal sia justícia, e en la potència irosa la pus principal sia fortelea, e en la potència cobegyosa la pus principal sia temperància, per amor d'açò aquestes iiii virtuts, ço és assaber, prudència o saviea, justícia, e fortelea e temperància, són principals e cardinals.

La iii via és presa de part les condicions les quals són requestes a quescuna virtut, quar tota obra, si deu ésser virtut, cové que sia feta sàviament, justament, fortment e temperadament. E, per tal, aquestes iiii solament són principals e cardinals, donques en les altres virtuts morals pot ésser alguna principalitat sobre les altres virtuts, quar, segons lo philòsoph en

lo iiii libre de les *Èthiques*²⁹⁰, magnanimitat par que sia algun ornament de totes les altres virtuts; axí mateix magnificiència ha alguna principalitat per la granea de les despeses en les quals ha ésser.

Han, donques, les altres virtuts alguna principalitat, mas solament aquestes iiii són de tot en tot principals e cardinals, la qual cosa, en qual manera sia singularment, per avantat d'elles pus complidament serà demostrat.

Si donques aquestes iiii són cardinals e principals en esguardament de les altres, principalment d'aquestes iiii deu ésser dit o tractat. Encara per tal com prudència o saviea és principal de totes les altres com sia endreçadora de totes les altres, e justícia és pus principal que fortelea ne temperància com justícia sia envers los cambis de les coses, e envers les distribucions dels béns e envers aquelles coses les quals és maneguada de la nostra vida, e per tal com fortelea és pus principal que no temperància, com fortelea més sia ordenada al bé de la gent e al bé comú que no és temperància, per amor d'açò, aquest és l'orde, quar primerament nós direm qual cosa és prudència o saviheia, e que·s pertany dels reys e dels prínceps ésser prudents o savis; en après determinarem de justícia, demostrant que·s pertany dels reys e dels prínceps ésser justs, e d'aquí avant nós determenarem de fortelea e de temperància, declarant que és cosa convenient que·ls reys e·ls prínceps sien forts e temprats. Mas en après tractarem de magnanimitat e de les altres virtuts, manifestant en qual manera se pertany dels reys e dels prínceps que sien perfets o acabats per aytals virtuts.

---

²⁹⁰ *Ètiques*, 4, cap. 3.

Capítol vi. Que en diverses maneres pot ésser notificat o declarat què és prudència o savihea

Prudència o saviea, de la qual primerament nós entenem a tractar, és comparada a diverses coses. Pren altre e altre notificació o declaració, e, quant al present se pertany, nós podem comparar prudència o savihea a v coses, ço és a saber, a les altres virtuts morals²⁹¹, de les quals és endreçadora de les virtuts intel·lectuals, en esguardament de les quals és manadora a la matèria envers la qual ha ésser a sciència e a art, de les quals és departida primerament prudència, e saviea és endreçadora de les virtuts morals, quar les virtuts morals de si mateixes inclinen en si qui·ls és convenient o deguda, axí com temperància inclina en mesura e en contrastament de les delits.

Mas no basta ésser inclinat en deguda fi de temperància o en fi de les altres virtuts morals si no sabem en qual manera nós podem aconseguir tal fi, la qual cosa és feta per prudència o per saviesa, donques per les virtuts morals nós stablim o ordanam a nós degudes fins, mas per ^{/fol. 13 r.} prudència o per saviea som endreçats en aquells fins, quar prudència saviea pren o reep les fins de les virtuts morals, e per aquelles coses qui són ordonades a la fi dretament endreça aquelles fins, per la qual cosa, prudència o saviea, segons que és comparada a les virtuts morals, axí pot ésser diffinida o declarada que ella és perfecció de l'enteniment o, en altra manera, qui és bona qualitat de la pensa endreçadora en fi de les virtuts morals.

Encara prudència o saviea pot ésser comparada a les virtuts intel·lectuals, en esguardament de les quals ella és manadora, quar, segons que al present se pertany, si envers les coses faedores nós volem bé obrar, tres coses devem haver: primerament, diverses vies o diverses maneres a trobar; en après, de les més trobades, devem jutgyar; encara devem manar que sien

---

²⁹¹ , ço és assaber] B ho repeteix i ho ratlla.

fetes les obres segons les coses trobades e jutgyades, axí com, segons les obres de les bataylles volíem pendre algun castell, primerament deurien ésser cerquades e trobades vies e carreres, e deurien ésser cogitades maneres o condicions per les quals pogués ésser pres aquell castell; encara, en après, deuria ésser jutgyat de les vies atrobades si serien bones a aconseguir lo propòsit; encara més deuria ésser fet manament que fossen fetes les obres segons les coses trobades o jutgyades. Donques en l'enteniment nostre deuen ésser tres virtuts: una per la qual nós bé atrobem e bé siam conseylats, la qual lo philòsoph, en lo vi libre de les *Èthiques*²⁹², apel·la ebulya²⁹³, qui vol tan dir com ben conseylativa o ben aconseyladora; altra per la qual nos bé jutgem de les coses atrobades, la qual apel·la lo philòsoph synesym²⁹⁴, qui vol tant dir com ben judicativa o ben jutgyadora; mas la terçera per la qual nós manem o façam manament que sien fetes les obres segons les coses atrobades e jutgyades, e aquesta deym que és prudència o saviea. Donques prudència o saviea, en esguardament de la virtut inventiva, deu ésser manativa, ço és assaber, que faça manament, quar ço que aquelles troben o jutgen aquesta manera que sia fet prudència o saviea, donques pus acostadament, sens migyà, endreça en les coses fahedores, en tant com amana que aquelles sien fetes que no fa virtut inventiva o jutgyativa, donques, com en les coses morals, los fets o les obres sien majors, prudència o savihea, la qual és pus acostada sens migyà a les obres, és major que no virtut inventiva o jutgyativa. Donques prudència o savihea, en esguardament de virtut inventiva e jutjativa, aquí són virtuts intel·lectuals; axí, pot ésser diffinida o declarada que ella és manadora de les coses atrobades e jutgyuades, e per tal és scrit en lo vi libre de les *Èthiques* que, axí com se pertany de eubulya a trobar e de synesys jutgyar, axí matex se pertany de prudència o de saviea manar.

²⁹² *Ètiques*, 6, cap. 9.

²⁹³ Mot grec, βουλὴ – ης – ἡ: Voluntat, determinació, propòsit, traça, pla; consell, parer, consulta, deliberació, reflexió, prudència, consell o assemblea, deliberació, senat. El text grec del 6, 9 de les *Ètiques* fa referència al significat de *deliberació* i diu: «bona deliberació (*εὐβουλία*): si ciència, opinió, bon senderi, o algun altre gènere [...]». La introducció de la citació aristotèlica està molt interpretada per l'autor.

²⁹⁴ De Sinesi (Cirene, 370-413), filòsof grec neoplatònic i bisbe. Cal tenir present que tots els seus escrits són anteriors a la seva conversió al cristianisme.

Encara prudència o saviea pot ésser comparada a la matèria envers la qual ha ésser, quar, com prudència o saviea sia envers les coses faedores e les coses fahedores sien singulars, cové que prudència o saviea sien envers les quals coses particulars applicant les regles universals als negocis o als fets singulars, segons que és declarat en lo vi libre de les *Èthiques*²⁹⁵.

Donques, comparada prudència o saviea a la matèria envers la qual deu ésser diffinida, o declarada que prudència o saviea és virtut segons regles universals o generals esguardant los fets particulars, e aquestes regles universals són leys bones, degudes costumes e altres coses per les quals nós podem ésser reglads en les obres fahedores, encara més prudència o saviea és comparada a sciència de la qual és departida, quar sciència, primerament, és de les coses necessàries. Segons aquella paraula de Boeci en lo primer libre *De arismetica*²⁹⁶, sciència és d'aquelles coses qui serveixen o han substància o essència impermutable, ço és, que han ésser necessàriament; mas prudència o saviea és de les obres o dels fets humanals e de les coses accidentals qui són en nostre poder fer aquelles o no fer, per a qual cosa, segons que prudència o savihea ha differència o departiment de sciència, axí pot ésser diffinida que prudència o saviea és dretha rahó de les coses accidentals qui són en nostres poder.

Encara més prudència o saviea pot ésser comparada a art ab la qual ha distinció o departiment, quar art és esguardament de les coses fahedores e no presupposa dretura de voluntat, mas prudència o savihea és en esguardament de les coses fahedores e presupposa dretura del appetiment de la voluntat, per a qual cosa és escrit en lo vi de les *Èthiques*²⁹⁷ que·l artificial, peccant voluntàriament, deu ésser més elegit e és meylor, mas lo prudent o·l savi, peccant voluntàriament, és pigyor. Donques en les obres que serveixen a art és meylor peccar voluntàriament que ni voluntàriament; mas les obres qui

---

²⁹⁵ *Ètiques*, 6, cap. 8.

²⁹⁶ *De arimetica* (*De institutione arithmetica*), Boeci, 1.

²⁹⁷ *Ètiques*, 6, cap. 5.

servexen a vida, envers la qual és prudència, pigyor és peccar voluntàriament qui ni voluntàriament, donques prudència o savihea, per tal com negun no pot ésser prudent o savi si no és bo e hagia la voluntat drete, no és art mas virtut prudència, donques, o savihea, segons que és comparada a art de la qual és departida, e·n aquesta manera pot ésser diffinida que prudència o savihea és drete rahó de les coses fahedores presupposant dretura de voluntat.

Donques de totes aquestes coses damunt dites nós podem formar una comuna descripció o declara com ^{/fol. 13 v.} de prudència o savihea, e podem dir que prudència o savihea és virtut intel·lectual directiva o endreçadora de les virtuts morals manadora segons les coses atrobades e jutgyades, esguardant les obres particulars accidentals segons regles universals o generals e persupposant dretura de voluntat.

Capítol vii. Que pertany als reys e als prínceps ésser savis

Vist què és prudència e demostrat que per prudència o per saviheia nós som endreçats en bona fi, en la qual inclinen les virtuts morals, roman a demostrar que dels reys e dels prínceps se pertany que sien prudents o savis.

Quant al present, se pertany tres coses les quals deu lo rey molt atendre e guardar, quar primerament se pertany d'el subiranament entendre e esforçar que sia rey segons nomanada; en après deu estudiar que la sua senyoria no sia convertida o gyrada en senyoria tyrannia; encara més deu pensar que ell senyoreig naturalment.

En tres maneres, donques, o per tres vies, podem cerquar que del rey se pertany que sia prudent o savi: primerament per tal com, sens prudència o sens saviheia, ell no és rey segons veritat mas solament segons nomenada; encara per tal com, sens prudència o sens saviheia, leugerament és girat e convertit en tyran; mas encara per tal com, sens ella, no pot naturalment senyoregyar.

La primera via és axí manifestada quar rey és nom d'offici e de dignitat, quar, per tal, és offici de rey que regesqua la sua gent e la endreç en deguda fi, la qual cosa mostra lo nom de rey, quar lo nom dels reys, de regiment és dit o pres en regir los altres o endreçar, en deguda fi és fet per prudència o per saviheia. E per tal és dit en lo vi libre de les *Èthiques*²⁹⁸ que nós ymaginam o pensam que aquells sien savis qui asimateix e als altres poden ben guardar e provehir, donques prudència o saviheia és algun ull per lo qual és guardada bona fi e deguda, e aquell qui ha fretura d'aquest ull de prudència o de saviheia no pot veure sufficientment lo bé ne la fi deguda en la qual deu ésser lo poble endreçat; quar, axí com lo sagitador o'l balester no poria sufficientment endreçar la sageta en lo senyal si no vehia lo senyal, axí

---

²⁹⁸ *Ètiques*, 2, cap. 5.

mateix lo rey no pot regir lo poble ne ell endreçar en fi deguda si la fi no guarda per prudència o per saviea. Donques, si sens prudència o sens saviea negun no pot sufficientment regir la gent ne ella endreçar en deguda fi, sens prudència o sens saviea negun no serà rey segons veritat de la cosa o segons que's pertany, jatsia que per ventura ell sia appel·lat e nomenat rey, quar sembla que hom, sens prudència o sens saviea posat en dignitat reyal, sia diner de coure o de plum posat en compte de mercaders; quar, com los mercaders, com conten algunes vegades, posen un diner de coure o de plum en loch de m lliures, aquella cosa, donques, qui no val un hou²⁹⁹ representa valor de gran preu, donques aquell diner més és senyal de valor que no val axí matex. Si'l hom ha fretura de prudència o de saviea e usa de reyal dignitat, com ell sia de poca valor ell és en loch de gran preu, més donques és senyal de rey que no és rey. Per tal, donques, que sia rey no solament de nom mas de fet e segons veritat, pertany-se d'el haver prudència o saviea.

Encara més açò matex se pertany del rey per tal que leugerament ell no sia fet o gyrat en tiran, quar dit és que prudència o saviea nós som endreçat en bona fi en la qual inclinem les virtuts morals, per tal com se pertany del prudent o del savi provehir béns a si mateix e als altres, e endreçar si matex e los altres en nobla fi.

Si donques algun ha fretura de prudència o de saviea per la qual nós som endreçats en béns nobles segons veritat, leugerament és fet tyran o cruel, quar ell creurà que les riqueses e'ls béns forans, qui segons apparència són béns nobles, sien nobles segons veritat o segons existència.

Ans encara per tal com los imprudents o'ls folls no conexen sinó los béns sensuais o sensibles, axí són riqueses e béns forans, lo rey, freturant de prudència o de saviea, per tal com no conexerà ne reputarà ésser béns sinó los

---

²⁹⁹ Aquest «hou» és menystingut en l'edició incunable de Nicolau Spindeler de Barcelona, 1480, probablement per pensar que és una vulgaritat afegida dels copistes medievals, però la realitat és que en el text llatí de Gil de Roma hi ha aquesta expressió: «*ergo non valeyt vnum ouum*».

sensibles, lexades les virtuts, posarà tot lo seu estudi que habunde en riqueses e n béns sensibles, donques ell serà fet deguastador o destruydor del poble e senyoregyarà en³⁰⁰ tyrannia, ne encara sinó en qual manera ell puscha de la gent tyrar e tolre peccúnia. Encara pertany-se dels reys haver prudència o saviea quar, sens ella, no pot naturalment senyoregyar, e segons que és escrit en lo primer libre de les *Politiques*³⁰¹, per ço és algun naturalment servent quar ell deffall d'enteniment e no sap regir si matex, e per ço és naturalment senyor quar ell usa o habunda d'enteniment e de prudència o de saviea e sap si matex els altres endreçar en deguda fi.

E aquesta veritat no solament la proven pa[ra]jules naturals, ans encara la conserven quescuns regiments naturals. Quar vehem nós naturalment los homes senyoregyar a les bèsties, los mascles a les fembres, los veyls a los infants, quar los homes naturalment senyoregen a les bèsties per tal com lo linatge o la natura dels homes usa de pru- /fol. 14 r. dència o de saviea, mas les bèsties poch participen de prudència, ne de art ne de sciència. Axí encara los mascles senyoregen a les fembres e ls marits a les muylers, quar, segons que és declarat en lo i libre de les *Politiques*³⁰², la fembra ha flach conseyl, e comunament les fembres defallen de la savihea dels hòmens, quar, si són trobades algunes fembres pus sàvies que ls hòmens, açò és tart e poques vegades, donques, segons lo demés, la dona deu ésser subjugada naturalment a l'hom per tal com naturalment deffall de saviea del hom. E per aquesta manera o per aquesta rahó se pertany dels joves ésser naturalment subjugats als antichs, per tal com no són experts e no han experiència de les coses fahedores ne habunden axí en prudència o en savihea com los antichs.

Donques en tot loch en açò naturalment servexen, e allò naturalment senyoregya tos temps, ço qui senyoregya resplandex de saviea de la qual defall aquell qui naturalment és servent.

---

³⁰⁰ Curiosament N. Spindeler, 1480, copia «*ab tirania*» [...].

³⁰¹ *Politiques*, 1, cap. 6, 3, 4.

³⁰² *Politiques*, 1.

Per tal, donques, que'l rey naturalment senyoreg, cové que ell
resplandesca de savieha e d'enteniment.

Capítol viii. Quantes coses e quals se pertany haver³⁰³ al rey si ell deu ésser prudent o savi

Per tal com null temps hom no ha alguna cosa tota perfetament si hom no ha totes les sues parts, si algú ha d'ésser prudent o savi perfetament, cové a ell haver totes aquelles coses qui concorren o són necessàries a prudència o a savihea. E totes les parts d'aquella han acostumat de ésser assignades viii parts de prudència o de saviea, ço és assaber, memòria, prudència o previsió, enteniment, rahó, solèrcia o cura, docilitat, ço és assaber, aptea o bonea a aprendre, experiència, cautela, er a qual cosa, si'l rey o'l príncep deu ésser prudent o savi, cové que ell sia membrant, prudent, entenent, rahonable o solert o a just³⁰⁴, docible o apte a aprendre, expert e cautelós.

E aquestes viii coses qui són parts de prudència o de savihea en aquesta manera poden ésser preses, quar, segons que és manifest per les coses damunt dites, per tal és dit que algun és savi o prudent quar ell és sufficient de regir o d'endregar si matex e ls altres en alguns béns o en algunes bones fins.

Donques iiii coses cové açí pensar, ço és assaber, los béns als quals ell endreça, la manera per la qual ell endreça, la persona endreçant e la gent la qual endreça. Per rahó dels béns als quals ell endreça, cové e-s pertany al rey ésser membrant e prudent o provehidor; segons la manera per la qual endreça, pertany d'ell que sia entenent e rahonable; per rahó de la pròpia persona qui endreça los altres, pertany que sia solert o avist e adoctrinable; mas per rahó de la gent la qual endreça, cové que sia expert e cautelós, quar si lo rey deu de

---

³⁰³ haver al rey] haver rey *B*; haver als reys *G*.

³⁰⁴ solert o a just] solert *N. S.* No farem una nota sempre que l'edició incunable fa una variació, ja que tots aquests aclariments de vocabulari, fets pel traductor, gairebé sempre són obviats per la versió incunable. El text llatí diu *solertem*.

endreçar la gent a alguns béns cové que hagia memòria de les coses passades e prudència e previsió de les coses esdevenidores.

Primerament deu haver memòria de les coses passades no per tal que ell puscha les coses passades mudar, quar açò no és possible a negú, mas pertany-se del rey haver memòria de les coses passades per tal que pusqua saber qual cosa degya esdevenir per avant, quar, segons que és escrit en lo ii libre de *Rethòrica*, en les obres accidentals segons lo demés, les esdevenidores són semblants a les passades.

Encara pertany-se d'ell haver prudència o previsió de les coses esdevenidores, quar los hòmens qui per a avant vehen los béns esdevenidors cogiten vies e carreres per les quals pusquen aquells leugerament aconseguir, donques, per rahó dels béns als quals lo rey deu endreçar la sua gent, li cové que hagia prudència o previsió de les coses esdevenidores per tal que pus leugerament pusqua aconseguir aquells béns esdevenidors e que hagia memòria de les coses passades, e que per les fahenes passades sàpia què degya fer en los temps esdevenidor.

Mas per rahó de la manera per la qual ell endreça, cové que hàgia enteniment e rahó, o cové que sia entenent e rahonable, quar la manera per la qual lo rey endreça lo seu poble cové que sia harmonial, per tal com ell és hom e hom entent, rahonant e corrent o anant de les paraules proposades a les conclusions, quar hom pren alguns principis o començaments, e algunes paraules o proposicions permisses o proposades de les quals trau les conclusions enteses.

E açò, axí en les coses actives com en les coses speculitaves, quar, axí com són fetes rahons per tal que sia de mostrant qual cosa és rahó veritat la qual deu ésser coneguda, axí per semblant manera són fetes rahons per tal que sia assuegyar qual cosa és bona la qual deu ésser seguida.

Donques, per rahó d'aquesta manera de conèixer que és donada naturalment als hòmens, aquell qui vol los altres endreçar cové que sia entenent conexent los principis e les paraules o les proposicions davant proposades e sia rahonable rahonant, e crahent e cogitant d'aquelles paraules proposades enteses conclusions; e cové que sia entenent sabent les leys e les bones costumes e ls altres béns qui poden ésser principis o començaments e regles de les coses fahedores; e cové que sia rahonable esguardant o estudiant en aquelles regles qual cosa cové a fer.

Axí donques, com per rahó dels béns als quals ell en ^{/fol. 14 v.} dreça, cové al rey que sia remembrant e prudent o prevehidor. Axí per semblant, per rahó de la manera de la qual endreça, cové que ell sia entenent e rahonable; mas encara per rahó de la pròpia persona la qual endreça los altres, cové que ell sia solert o a just e que leugerament pusqua ésser ensenyat, quar aquell qui en tant gran altea o en tant gran dignitat és posat, per tal que pusqua endreçar tanta gent, cové que sia hom de gran indústria e a just o curós perquè sàpia trobar de si mateix los béns de la gent qui li és comanada. És ver que, per tal com negun hom no basta a cogitar totes les coses qui poden ésser profitoses a tot lo regne, ab açò que cové al rey que sia solert o a just cogitant de so los béns qui són profitosos al regne. Cové que ell sia docible o adoctrinable consentent als conseylls dels altres, quar nós podem dir del reys ço qui és dit del coratgyós o d'aquell qui ha gran coratge en lo iiii libre de les *Èthiques*³⁰⁵, que no·s pertany d'ell fugir aquell qui·l amonesta o·l conseyla, quar no·s pertany del rey seguir en totes coses son cap ne recoldar o fiar-se totes temps en sa pròpia indústria, ans cové que ell sia adoctrinable perquè sia apte o convinent a aprendre doctrina dels altres, atorgant o consentent als conseylls dels barons, dels veylls, dels savis e d'aquells qui amen lo regne, donques és manifest que, per rahó de la persona pròpia qui endreça o regex los altres, cové que·ll rey sia a just e adoctrinable. Mas encara, per rahó de la gent la

---

³⁰⁵ *Ètiques*, 4, cap. 3.

qual ell regex o endreça, cové que ell sia expert e cautelós, quar experiència és de les coses particulars, donques, segons que són altres coses particulars³⁰⁶ e segons que algú negociégia o entén³⁰⁷ envers altra e altra gent, deuen ésser demanades altres coses.

Cové, donques, al príncep, en esguardament de la gent a la qual ell és senyor, que sia expert conexent les condicions particulars de la gent a ell comanada per tal que pusqua ella meylor regir o endreçar en deguda fi. Encara més convé a ell que sia cautelós, quar en axí, en les coses especulatives, algunes vegades les coses falses són mesclades als vertaders, per la qual cosa aquelles coses qui no són vertaderes són crehegudes o pensades ésser veres; axí matex en les coses actives o en les obres, los mals moltes veguades són mesclats ab los béns, per a qual cosa algunes coses són crehegudes o pensades qui sien bones qui no són bones mas apparexen bones. Donques cové al rey que sia cautelós menyspreant aquelles coses qui semblen bones e aleguesquen³⁰⁸ aquelles qui³⁰⁹ segons veritat són bones a les quals deu endreçar la gent qui li és comanada.

---

³⁰⁶ particulars] particulares *B*. *Suspiciatus est* la lectura, tant d'aquest segon «particulars» com de l'anterior, que el ms. *B* escriu d'aquesta manera. Pensem que té a veure amb l'origen italià del copista.

³⁰⁷ entén] enteen *B*.

³⁰⁸ aleguesquen] hi els quen *G*.

³⁰⁹ qui qui *B litt*.

Capítol ix. En qual manera los reys e·ls prínceps poden si mateys fer prudents o savis

Segons que vol lo philòsoph en lo vii libre de les *Físiques*, la ànima nostra és feta prudent o saviha seient e posant. Donques, si los reys e·ls prínceps desigen ésser prudents o savis, ells no deuen entendre a les vanitats, mas la major partida de la vida deuen despendre cogitant quals coses poden ésser profitoses al regne, la qual cosa no deu ésser axí entesa que ells no degen haver negunes recreacions corporals, mas deuen axí tempradament usar d'ells que no sien empatxades o torbats en lo regiment del regne. Donques ells poran si mateys fer prudents o savis que regesquin naturalment lo regne cogitant primerament los temps traspassats sots los quals temps lo regne meylor era regit, per a qual cosa ell haurà memòria de les coses passades de les quals porà saber què degya fer per avant, quar tots temps deu conformar o semblar lo seu regiment al regiment traspassat sots lo qual regne meylorment e pus segurament era regit. Quar, axí com guardant e cogitant les coses que·ls antichs philòsophs han escrites nós són fetes pus més savis en les coses speculatives, axí matex los reys e·ls prínceps, cogitant los fets de lurs predecessors, són fets més prudents o més savis en les obres o en les coses fahedores.

En après deuen guardar diligentment los béns esdevenidors que poden ésser profitosos al regne e·ls mals que poden ésser nohibles o dapnoses, quar per açò ells hauran prudència o previsió de les coses esdevenidores perquè pusquen espertament esquivar los mals e pus leugerament aconseguir los béns³¹⁰.

Encara ells deuen sovent cogitar bones custumes e bones leys, quar tals són majorment principis o començament de les coses fahedores, per tal

---

³¹⁰ béns] bene B.

com l'enteniment és dels prínceps. En tant, donques, lo rey és més entenent envers les coses fahedores, en quant que més ell ha bones leys e bones costumes en la pensa, per les quals pot saber què deu ésser fet en quescun negoci.

Encara més ell deu cogitar contínuament en qual manera per aquestes bones leys e costumes ^{/fol. 15 r.} regesca lo regne degudament gitant d'elles degudes conclusions de les coses fahedores, quar no basta que algú sia entenent havent conexença de les leys o de costumes qui són principis o començaments de les coses fahedores si no és fet rahonable gitant d'aquelles leys e custumes degudes conclusions de les coses fahedores³¹¹, la qual cosa degya ésser feta en lo iii libre no pus largament o demostrant on serà tractat del regiment del regne.

Donques los reys, donant ajuda o avinentea a aquells viii partides qui són requestes o necessàries a prudència o a saviea, de les quals havem feta menció en lo capítol davant posat, poran fer si mateis prudents o savis. É per tal com malícia és corruptiva o destruydora de principi o de començament, quar, axí com aquell qui ha corrumputa la potència gustativa o'l tast jutgya mal dels sabors en ço que creu que la cosa que és amara sia dolça e, per contrari, axí aquell qui ha la voluntat pudrida e malvada és excecato o exorbat en l'enteniment qui jutgya mal de les coses fahedores, quar ell jutgya que degya ésser feta aquella cosa que deu ésser fugida, e per lo contrari, bé donques és dit ço qui és escrit en lo vi libre de les *Èthiques*³¹², que impossible cosa és que aquell sia prudent o savi qui no és bo, quar malícia destrueix lo judici per què algú faça imprudentment o follament, e açò per la malícia qui destrueix la voluntat.

---

³¹¹ «sinó és fet rahonable [...] de les coses fahedores» *om. E.* És un lapsus del copista, a causa, amb tota certesa, de la similitud de les dues frases anteriors. El text llatí diu: & *concluetudinibus debitas conclusiones agibilium eligiendo. Quod quomodo fieri debeat, in tertio libro [...]*.

³¹² *Ètiques*, 6, cap. 12.

E, per tal, si·ls reys e·ls prínceps volen ésser prudents o savis, ab açò que deuen ésser membrants, prudents o provehidors, solerts o airosos, e adoctrinables e les altres coses les quals damunt nós havem dites, cové que elles sien bones e que no hagen voluntat malvada, per tal que, per malícia del appetiment o de la voluntat, no facen follament ne jutgen que aquelles coses degen ésser fetes les quals deuen ésser fugides o esquivades³¹³.

---

³¹³ ~~Lo philosoph en lo v libre de les Èthiques de preceex]~~ B. El copista s'equivoca i copia la primera frase del capítol següent, la qual ratlla tot seguit.

Capítol x. Quantes són les maneres de justícia e envers quals coses és justícia, e qual manera és departida de les altres virtuts

Lo philòsoph, en lo v libre de les *Èthiques*³¹⁴, departex dues maneres de justícia, com la una és legal e l'altre equal, quar justícia legal és alguna cosa general e en alguna manera és tota virtut, mas justícia equal és alguna cosa e és alguna virtut particular, quar per ço és algun just segons ley o just legal quar ell complex los manaments de la ley. Mas, segons que és escrit en lo primer libre de les *Grans coses morals*³¹⁵, la ley mana les obres de totes les virtuts, quar mana la ley obrar o fer les coses fortes e temprades, e universalment totes les coses qui són dites segons les virtuts on aquí matex és scrit que justícia legal és perfeta virtut. Axí encara en lo v libre de les *Èthiques*³¹⁶ és scrit que ley mana no desamparar la host, ne fugir ne gitar les armes, la qual cosa se pertany a forthelea, e mana no fornicagiar, la qual cosa se pertany a temperància, e no ferir ne contendre, qui són obre de mansuetut o de simplea.

La ley, donques, universalment mana complir tota virtut e fugir tota malícia, per a qual cosa justícia legal, ço és assaber, complir la ley, és en alguna manera tota virtut; mas justícia equal és alguna virtut special per la qual és recat a quescú ço que és equal o ço qui li és degut. La diferència d'aquestes justícies en aquesta manera pot ésser presa, quar, segons que és scrit en lo v libre de les *Èthiques*, justícia és en orde o en esguardament a altre, donques, segons que ls ciutadans ha orde o esguardament la un al altre, entre si mateys, a la cosa pública e al fahedor de la ley o al rey, ha ésser en ells justícia legal e equal. Quar, per tal com los ciutadans han aquest orde o esguardament, o en ells és demanant bé comú o bé propi especial, si és

---

³¹⁴ *Ètiques*, 5, cap. 12.

³¹⁵ *G. Morals*, cap. 35.

³¹⁶ *Ètiques*, 5, cap. 1.

demanat bé comú, axí és en ells justícia legal; mas si és demanat en ells algú ben privat, serà en ells justícia igual, quar lo bé comú se segueix o ve de tot lo bé dels ciutadans, quar la cosa pública, e tota la ciutat, és meylor en qualque manera los ciutadans sien bons, quar, sia que ls ciutadans sien bons en si o en orde als altres, totes temps aquella ciutat és meylor qui de meylors ciutadans és poblada, e, en quant que per més maneres ciutadans són bons, tant més la ciutat és bona.

Donques les leys, per tal com entenen bé comú, manen tota manera de boneha, donques ésser vist segons ley e complir justícia legal és seguir tot bé, e fugir tot peccat e haver en alguna manera tota virtut, per a qual cosa justícia legal, en alguna manera, és dita tota virtut, per tal com ella exercita o fa les obres de totes les virtuts; emperò, de tot en tot, justícia legal no és tota virtut, per tal com és virtut departida de quescuna virtut mas és dita en alguna manera ésser tota virtut per tal com no determena axí matexa matèria special, ha departiment aquesta justícia de quescuna virtut en dues coses. Quar, jatsia que aquelles mateixes obres faça aquell qui és just legal o just segons ley les quals fa aquell qui és just, fort e temprat, emperò no les fa segons aquella matexa enentenció o segons aquella matexa rahó formal, quar aquell qui fa obres fortes, per tal com se delita en tals obres, és fort, e aquell qui fa obres temprades, per tal com se delita en elles, aquelles és temprat; mas aquell qui fa tals ^{/fol. 15 v.} coses, no aquell que ell se delita en aquells mas per tal com la ley mana e vol complir la ley, ell és just legal o just segons ley. Donques aquell qui és just legal o just segons ley³¹⁷ per si, segons que aytal és, se delita en lo compliment de la ley; mas, si ell se deliu en les obres de quescunes virtuts, açò és per consegüent, en tant com totes aquestes coses són manades per la ley; mas aquell qui és fort, e aquell qui és temprat o aquell qui és perfet segons les altres virtuts, per si e primerament se delita en les obres qui pertanyen a les virtuts de les quals ell és ornat, e, si ell se delita en complir la

---

³¹⁷ donques [...] segons ley] *om. G.* Probablement el copista ho considera una repetició, però el text llatí és també reiteratiu en aquestes expressions.

ley, açò és despuxes per conseguir, ço és assaber, segons que ell, faent aytals obres, complex la llei.

E d'aquesta diferència primera seguex-se la segona, quar, com lo fort e·l temprat se delita en obres d'aytals virtuts, aquelles virtuts, segons si acaben o reten per fer aquell que les ha segons que ell és alguna cosa en si; mas aquell qui és just legal o just segons ley, per tal com se delita en aquelles obres en quan que complex la ley justícia legal, accaba o no ret perfet hom segons si, mas accaba ell o ret ell perfet segons que ha esguardament o orde a les leys.

E les leys són luirades per lo príncep e donades a les ciutats sotsmeses al imperi o al manament del príncep, del qual se pertany a portar o donar leys. Ésser³¹⁸ perfet, donques, en esguardament a les leys, és ésser perfet en esguardament al príncep, del qual se pertany portar o donar la ley en esguardament a tota la ciutat a la qual la ley és imposada, donques justícia legal, jatsia que faça aquelles matexes obres les quals fa temperància e fortaleha, emperò ell accaba o ret perfet aquell qui la ha o en esguardament a altre, axí com en esguardament al príncep o en esguardament a la ciutat no contrestant que temperança e forthelea a les altres virtuts reten perfet aquell qui les ha segons si.

Donques és manifest en qual manera justícia legal és en alguna manera tota virtut e en qual manera ella no determina a si manera special ans fa les obres de quescunes virtuts; mas justícia equal no és tota virtut ne fa les obres de quescunes les virtuts mas demana a si manera special per tal com en ella és entès lo bé comú. Quar, jatsia que en qualque manera lo ciutadà sia bo, d'açò se requesta com un bé e per ço sia meylor la ciutat, e en qualquer manera ell sia mal per ço sia pegyor la ciutat, emperò de quescuna bonea d'un ciutadà, per si e segons que tal és, no·s seguex la bonea d'altre ciutadà, ne

---

³¹⁸ Ésser] És^{ser} B, afegit per una altra mà.

quescuna malvestat d'un ciutadà, per si parlant, no dóna mal a altre ciutadà. Mas si algun és mal en béns forans axí que vulla haver d'ells, ço és assaber, dels béns forans, més que no li pertany, d'açò és donat dampnatge als ciutadans; quar, si aquell ha més los altres an menys, donques justícia special, per la qual és serquat algun mal special, segons que per la malícia d'un ciutadà és donat dampnatge a altre, determena assí matèria special e ha ésser envers aquests béns forans dels quals participen los ciutadans. Aquesta justícia, donques, és apel·lada equal per tal com majorment se recolda en egualtat, axí com que quescun hagia en aquests béns forans ço qui és equal e, per tal, és que aquesta justícia és dita donar a quescun son dret. Quar dret està en alguna egualtat e aquesta dóna a quescú ço qui és equal, en aquesta manera és dita donar a quescú ço que és seu, quar cosa és equal que quescun possehesca les sues coses.

Si donques aquesta justícia és dita equal e entén en egualtat, com los ciutadans en dues maneres pusquen no egualment participar los béns forans, dues maneres seran d'aquesta justícia particular, quar esdevén-se que alguns participen no egualment béns en cambis, axí com en compres, en vendes, en prèstechs e en logaments, quar esdevén-se en vendre, en comparar, en logar e n prestar donar poch e rebre molt, e, per lo contrari, la qual cosa sens defalliment de egualtat no s pot fer. Encara s'esdevé deffalliment de egualtat en les distribucions o en los departiments dels béns, quar, algunes vegades, alguns qui més trebaylen per la cosa pública menys prenen o menys reheben, ans aquesta justícia, en alguna manera, és destruyda, quar, segons los demés, los hòmens són acaparadors de persones, distribuent e donant honors e béns a·quells qui no són dignes e foragitant menyspreant aquells qui són dignes.

Dues maneres, donques, seran de justícia special, ço és, justícia commutativa e justícia distributiva, donques, com tota justícia sia legal o commutativa e distributiva, tots temps ella ret hom perfet en esguardament a

altre, mas emperò justícia commutativa e distributiva ret més perfet aquella qui la ha en esguardament a altre que no fa justícia legal.

Mas d'açò, per ventura, en altre loch serà determenat, quar al present tant solament açò sia dit perquè són declarades aquelles tres coses les quals eren proposades en lo començament del capítol, quar és demostrat quantes són les maneres de justícia, per tal com alguna és justícia general, la qual és dita legal, e alguna és special, la qual és dita equal, e aquesta és en dues maneres, quar alguna és distributiva e altre commutativa. Encara més és declarat envers quals coses ha ésser justícia, quar justícia legal ha ésser envers tota la manera moral e envers totes les obres de les virtuts no penses segons si mas, en quan que per elles és fet compliment de la ley. En après és demostrat en qual manera és departida justícia de les altres viruts, quar les altres virtuts més accaben hom en si, mas justícia, si que sia legal o sia distributiva o commutativa, accaba hom e·l ret perfet en esguardament en altre.

Capítol xi. Que sens justícia los regnes no poden star o durar

/fol. 16 r. **E**n lo capítol que va davant és dit que dues maneres són de justícia, una general e altre special, e a açò que·ls regnes duren e estiguen en pau quescuna justícia hi és necessària.

Que primerament, sens justícia general, los regnes no pusquen durar, per dues vies o per dues maneres nós o podem cerquar: la primera és presa de part de la justícia general, mas la segona, de part del regne en lo qual tal justícia deu ésser observada.

La primera via és manifestada en aquesta manera quar, segons que és dit en lo capítol davant posat, justícia legal en alguna manera és tota virtut, per tal com haver aquesta justícia és complir la ley, si donques la ley mana tot bé e vada tot mal, complir la ley és ésser perfetament virtuós. E per amor d'açò, en lo primer libre de les *Grans coses morals*³¹⁹, en lo capítol de justícia, és scrit que justícia legal és virtut perfeta; donques axí mateix, argüent per o contrari, injustícia legal és entegra e perfecta malícia, donques no observar en neguna cosa les leys e quals ciutadans no perticipen en alguna cosa, justícia legal és ells ésser íntegrament e perfetament mals. Mas, segons que és escrit en lo iiii libre de les *Ètiques*³²⁰, en lo capítol de mansuetut, lo mal si matex destruex, e si és entegre és perfet importable. Donques aquell regne seria importable, e aquella ciutat no porà durar de la qual los ciutadans fossen entegrament mals e en neguna cosa no volguessen complir la ley ne volguessen en alguna cosa participar, legal justícia depart. Donques de legal justícia, la qual és virtut perfeta, e contràriament d'ella és perfeta malícia, pot ésser provat que sens justícia legal no poden los regnes e star o durar.

---

³¹⁹ *G. Moral*, cap. 34.

³²⁰ *Ètiques*, 4, cap. 3.

La segona via a cerquar açò matex és pensar de part del regne, quar regne, e tota policia, és algun orde e alguna senyoria, donques, com orde e senyoria sia dels súbdits per esguardament a les leys e al príncep del qual se pertany aportar o donar leys, segons que·s deu declarar en les *Polítiques*, si los ciutadans no participaven justícia legal no seria reservat orde en ells, ne a les leys, ne al príncep, donques en elles, d'aquí quant no seria reservada policia ne seria d'aquí avant regne. Cosa és donques leugera demostrar que los regnes no poden durar sens justícia legal; mas que sens justícia special, la qual és departida en justícia commutativa e distributiva, no pusa estar o durar lo regne en aquesta manera pot ésser declarat, quar quescun regne e quescuna congregació és semblada a algun cors natural, quar, axí com nós vehem que·l cors animat està en diverses membres ligats e ordenats la un a l'altre, axí matex quescun regne e quescuna congregació està en diverses persones ligades e ordonades a alguna cosa, e per tal que·ns sia cosa leguda, figuralment parlat, en los membres d'un mateix cos, és dobla justícia en alguna manera, ço és, justícia commutativa e justícia distributiva, quar justícia pròpiament presa no és sinó a altre e no és sinó en diverses persones. Mas emperò, segons alguna semblança, justícia és d'algú a si matex e en los membres d'algun cors, nós podem en alguna manera contemplar o ymaginar justícia. quar los membres d'un matex cors han orde e esguardament la un a l'altre e son ordenats a alguna cosa, ço és, al cor, del qual reheben moviment e influència de vida. Segons, donques, quals membres han orde o esguardament la un a l'altre, és en ells en alguna manera justícia commutativa o cambiativa; mas, segons que són ordonats o han esguardament al cor, en alguna manera és en ells reservada e atrobada justícia distributiva, quar, per tal, és entre alguns justícia commutativa o combiativa, quar la un habunda en una cosa en que altre deffall, e·ll altre deffall en altre cosa en la qual aquell habunda.

E per tal que quescú proveesca a la sua indigència o fretura fo atrobada justícia commutativa o cambiativa, quar esdevén-se que algú habunda en peccúnia en la qual altre deffall e deffall en fortment en lo qual altre habunda, donques per commutativa justícia aquesta sobre habunda e aquest deffalliment és reduït e tornat a egualtat, quar la un dóna peccúnia en la qual habunda e rehep fortment del qual ha fretura, e·l altre dóna fortment del qual habunda e pren peccúnia de la qual hauria fretura. Donques justícia commutativa o cambiativa és en quant que un ordona los seus béns en utilitat e profit de l'altre, e axí per lo contrari. E aquesta manera nós trobam en los membres d'un matex cors, quar l'ull habunda en subtilitat e en acuytat de vista emperò deffall en potència de anar quar no pot anar, mas lo peu habunda en potència que pot anar emperò deffall en potència visiva, quar no veu res, donques l'ull, segons la vista en què habunda, ajuda a la fretura del peu, quar adreça e guiha ell, mas lo peu, segons la potència sua en què habunda, ajuda a la frectura de l'ull quar porta-lo. Donques si los membres en aquesta manera no ajudaven a la lur indigència o a lur fretura, ço és, si la mà no purgava l'ull e·l ull no endreçava la mà, e si los peus no portaven lo cap e·ll cap no endreçave los peus, lo cors natural no poria estar ni durar.

Axí per semblant condició ^{/fol. 16 v.}, per tal com negun no basta assí matex ne és sufficient a viure, si los ciutadans, per justícia commutativa o cambiativa, assí mateys la un a l'altre no ajudaven que la hun participàs o donàs a l'altre d'aquella cosa en la qual sobre habunda e prengués o rehebés d'aquella en la qual defall, la ciutat no poria durar. Axí donques, com en los membres d'un matex cors, segons que han orde o esguardament la un a l'altre e ajuden a la lur fretura la hun a l'altre, és en ells alguna justícia commutativa sens la qual lo cors natural no poria durar, axí per semblant manera, segons que·ls ciutadans d'una matexa ciutat o d'un matex regne han orde o esguardament la un a l'altre e segons alguna commutació o algun cambi ell satisfan en les lurs fretures, és en ell justícia commutativa o cambiativa, sens

la qual ciutat o regne no poria durar ne estar. Encara en los membres és alguna justícia distributiva en quant que ells han orde o esguardament al cor, quar lo cor a quescun dels membres, segons lur proporció o segons més e menys, e segons lur dignitat, dóna d'ells influència d'esperit vital o d'esperit de vida, lus dóna moviment axí que començament de vida e començament de moure o de moviment és en lo cor, axí com per ventura començament de sentir és lo cervell, axí mateix en los ciutadans és justícia distributiva segons que ells són ordonats o han esguardament a alguna cosa, axí com al rey o al duch, qui segons lur dignitat deuen donar a ells honors e béns.

Donques, axí com lo cors natural no estaria e no duraria si en ell no era servada alguna justícia distributiva, axí com aquell cor no donàs influència degudament als membres, axí per semblant condició lo regne o la ciutat no pot estar o durar si no és servada en ella deguda justícia distributiva, ço és assaber, que'l rey o'l príncep distribuescha o dedeprescha degudament los béns a les honors. Emperò deu hom notar e saber diligentment que, axí com quescuna desagualtat no toll la vida del cors natural emperò quescuna desagualtat ret ell malalt e enferm, axí matex quescuna injustícia no corrumpe de tot en to lo regne ne policia ciutat, mas emperò per quescuna injustícia lo regne és malalt, e policia o comunitat de ciutat, e se apareylla a corrupció o a destrucció.

Donques és manifest que, en quant los ciutadans han orde e esguadament la un a l'altre, és en ells justícia commutativa o cambiativa; mas, en quant que ells han orde o esguardament al rey o al príncep, és servada en ells justícia legal; emperò en qual manera sia presa justícia sens ella la ciutat o'l regne no pot durar, donques és ben dit ço qui és scrit en lo primer libre de les *Grans coses morals*, en lo capítol de justícia, que la cosa justa és alguna cosa proporcionada o equal e contén les ciutats. Quar, axí com la

ànima contén lo cors e ella departent lo cors es desliga e marcex³²¹, axí matex justícia conté ciutats e regnes, quar sens ella és desligada o destruyda la ciutat ne poden los regnes estar o durar molt, donques fa garan injúria al regne e al rey qui no observa justícia.

Donques, si justícia és tant gran bé del rey e del regne, subiranament lo rey deu estudiar que en son regne sia observada justícia no solament a aquells qui són nats en lo regne, mas encara als peregrins e als estranys, quar aquell que sia neguna justícia manifestament al rey o al regne és donada injúria

---

³²¹ marcex] marfex *B*; marfeix *E*, merfex *G*. Han confós una *s* llarga amb una *f*.

Capítol xii. Que molt se pertany dels reys ésser justs e en lur regne servir justícia

Per lo capítol davant posat és assats declarar e assuegyat als prínceps e als reys que sien justs e que observen justícia, com sens ella les ciutats e ls regnes no pusquen durar; emperò, per tal com lo coratge de l'hom és generós e tots temps és desygyós hojr novelles rahons, adurem o posarem novelles maneres per les quals porà ésser desmostrat que majorment se pertany dels reys e dels prínceps ésser justs.

E podem nós cerquar per iiii vies aquesta veritat, segons iiii coses qui són tocades de justícia en lo v libre de les *Èthiques*³²², e la primera via és presa de part de la persona del rey; la ii, de part de la justícia; la iii, de la perfecció de la bonea, qui és coneguda per justícia, e la iiii, de la malícia, qui ve de injustícia.

La primera via és manifestada axí quar, tal com la ley és regla de les coses fahedores, segons que podem haver en lo v libre de les *Èthiques*, lo jutge, e molt més aquell de qui's pertany posar les leys, ço és assaber, lo príncep, deu ésser alguna regla en les coses fahedores, quar lo rey o'l príncep és alguna ley, e la ley és algun rey o príncep, quar la ley és algun príncep inanimat, mas lo príncep és alguna ley animada. En quant donques la cosa animada sobremona la cosa inanimada, en tant lo rey o'l príncep deu sobrepujar la ley, quar lo rey deu ésser de tanta justícia e de tanta egualtat, que puscha les leys endreçar o guiar com en algún cas les leys no degen ésser observades, segons que per avant serà manifestada. Duptar³²³ /fol. 17 r., donques, si'l rey deu ésser igual e just és duptar si la regla deu ésser reglada, quar si la regla deffall de egualtat neguna cosa no serà reglada com per regla

---

³²² *Ètiques*, 5, cap. 2.

³²³ Final del primer vuitern de setze folis del ms. B. Hi ha un reclam al final que correspon amb el principi de l'altre quadern: «donques si'l rey».

totes coses sien reglades. Axí per semblant condició, si los reys són injusts, ells ordon en lo regne que en ell no sia observada justícia. Donques molt deuen estudiar que no sien injusts ne desiguals, quar la injustícia e la desegualtat d'ells toll a ells dignitat reyal, quar los reys injusts e si ells senyoregen per civil potència, emperò ells no són dignes que sien reys, quar, com se pertanga de la regla que sia dreta e igual, per tal com lo rey és alguna ley animada e alguna regla animada de les coses fahedores, de part de la persona reyal molt se pertany d'ell suar o guardar justícia.

E après nós podem açò matex cerquar de part de la injustícia, quar justícia és algun gran bé e molt clar, per tal com ret hom perfet en esguardament a latre, segons que ja és dit, quar lavors és molt clara la nostra bonea quan sostén tro als altres, on és scrit en lo v libre de les *Èthiques*³²⁴ que injustícia sembla que sia pus clara de totes³²⁵ les virtuts, ne Vesper³²⁶ ne Lucifer és axí meraveylós com ella. Vesper e Lucifer és una matexa stella qui és molt bella e clara, e per la sua bellea e venustat és apel·lada comunament Venus a aquesta stela; algunes vegades va davant lo sol, e lavors ella apparex en lo matín e és apel·lada Lucifer, mas algunes vegades segueix lo Sol, e lavores ella apparex lo vespre e és apel·lada Vespertus o Vesper.

És donques entenció del philòsoph dir que, com Venus, qui és axí molt bela stela e la qual algunes vegades Vesperus no sia axí bella ne axí clara com és justícia, la bellea de les esteles no és axí maraveylosa com la bellea d'ella, ço és, de jústicia, quar les esteles resplendexen de bellea corporal e il·luminen nós per la lur bellea corporal, mas justícia resplandex de bellea honesta e spiritual e orne o gornex nós de perfecció virtual.

En quant donques bellea spiritual sobre munta bellea corporal en tant belleha de justícia e la claredat d'ella és pus meraveylosa que la claredat de

---

³²⁴ *Ètiques*, 5, cap. 2.

³²⁵ B escriu aquest «totes» d'una manera molt espaiada «tot es», i això pot crear algun dubte.

³²⁶ Es refereix a Hèspers, nom literari de l'estel vespertí, del grec *έσπερος*.

les esteles, donques, si dels reys e dels prínceps se pertany haver molt clares virtuts de part de justícia, qui és alguna virtut molt clara, pot ésser provat que d'ells se pertany observar o tenir justícia.

En après, açò matex pot ésser provat per la perfecció de la bonea, qui és manifestada per justícia, quar justícia no tant solament és en si perfeta virtut, ans encara si ella és en los reys e en los prínceps demostra que ells són bons perfectament. Quar, si nós vehem en les altres coses que quescuna cosa, lavors és perfeta quan ella pot fer o obtar semblant assí e quan la sua obra se estén als altres, e lavores és algun perfectament scient quan pot los altre ensenyar e quan la sua sciència se stén als altres. E per tal és scrit en lo i libre de *Methafísica* que de tot en to senyal de hom scient o de hom sabent és poder ensenyar. Donques, per semblant, lavors és algú perfectament bo quan la sua bonea s'estén als altres; per tal, donques, és que no és coneguda perfetament la bonea dels hòmens si no són constituïts o posats en algun principat o en alguna senyoria, quar, en tant com algú no ha regit sinó a si matex, no apparex complidament qual ell és ne la sua bonea és coneguda perfetament; mas, quan ell és posat en algun principat o en alguna senyoria per tal com cové, quan la sua bonea s'estén a als altres, lavores meylor apparex qual és, per tal com les sues obres sostenen a les coses foranes, donques, si les coses foranes a nós són més conegudes³²⁷ en quan més algun és posat en principat o en senyoria forana, per tal, com les sues obres a més coses se estenen, més apparex qual és.

E per amor d'açò és scrit en lo v libre de les *Èthiques*³²⁸ que principat o senyoria demostra al hom qual és, per la qual cosa és dit proverbialment qui vol conèixer algun hom pos-lo en algun principat o en alguna senyoria, donques, per ço com justícia és altre, per ella és manifestada perfeta bonea, quar, exceptada prudència o savihea, qui és pus perfeta que les altres virtuts

---

³²⁷ a les coses foranes, donques, si les coses foranes a nós són més conegudes] s'estén a les coses foranes a nós són més conegudes *B*. La lectura de *E* i *G* és la més escaient respecte al text llatí.

³²⁸ *Ètiques*, 5, cap. 1.

per tal com endreça o regex elles, totes les altres virtuts morals, qui reten hom perfet en symatex són ordonades a justícia, qui ret hom perfet en orde o en esguardament a altre, axí com los súbdits qui en alguna manera solament han regit si matex són ordonads al príncep, la bonea del qual regiment als altres s'estén, donques, axí com en lo príncep és més manifestada la perfecció de la bonea que en los altres, axí, per semblant manera, per justícia més és manifestada perfecció de bonea que per les altres virtuts morals.

Donques pertany-se dels reys e dels príncep ésser justs per aquestes iii rahons demunt dites, ço és, per tal com ells deuen ésser regla de les coses fahedores, encara per tal com justícia és molt clara virtut, encara més per tal com per ella és manifestada perfecció de boneha. Mas encara més açò matex se pertany dels reys e dels prínceps per la granea de la malícia, la qual ve de injustícia, quar, segons que és scrit en lo v libre de les *Èthiques*³²⁹, axí com és meylor aquell qui no solament en si és bo ans encara la sua bonea s'estén als altres, axí per semblant és pigyor qui no solament és mal en si ans encara la sua malícia s'estén als altres, e en quant que, a més, s'estén la sua malícia, en tant és pigyor. Donques en tant deuen estudiar sobre totes coses los reys e ls prínceps qui observen justícia e esquiven injustícia, en quant que de la lur injustícia se pot seguir major mal e pot a molts ésser donat dampnatge.

Encara més faria a declarar ací en qual manera los reys e ls prínceps pusquen haver o guayar injustícia e en qual manera degen observar injustícia; mas açò serà demostrat en lo segon libre, hon serà tractat en /fol. 17 v. qual manera lo regne justament e leugerament degya ésser regit.

---

³²⁹ *Ètiques*, 5, cap. 1.

Capítol xiii. Qual cosa és forteleha e envers quals coses ha ésser, e en qual manera podem nós mateys fer forts

En aquella cosa envers la qual s'esdevé que hom pot peccar, o errar degudament o dreturemanet obtar, cové donar o posar alguna virtut per la qual nós siam reglats en la obra, donques, com envers les temors o pahors e les audàcies s'esdevenga que algú ha si matex degudament e no degudament, cové donar alguna virtut envers les temors o pahors envers abtivaments o audàcies, quar esdevén-se que alguns, temén les coses temedores o les coses qui fan a tembre, alguns són axí pauruchs que temen les rates qui corren, mas alguns són axí de folls e abrivats o poch temerosos que encara Déu no temen, la qual cosa no és de fortelea, ans és de gran follia, per a qual cosa és scrit en lo primer libre de les *Grans coses morals*³³⁰ que si algú és tant poch pauruch que no tema Déu no és fort, ans és foll.

Pertany-se donques del fort tembre les coses temedores e gosar assagiar les coses assagyadores, donques fortelea serà alguna virtut reprement les temors o les pahors, e temprant les audàcies o'ls abriments repren donques fortelea les temors o les pahors que algun per ells no sia retret o retardat del bé lo qual rahó dicta, mas temprà les audàcies o'ls abrivament que algun massa abrivat no assayg o no vagya contra açò que rahó veda.

Vist què és fortelea, roman a demostrar envers quals coses ha ésser tal virtut. Donques deu ésser notat que tembre e haver audàcia guarden primerament los perills, quar negú no tembria o no hauria pahor si no ymaginaria que li és appareylat algun perill, ne és dit que algun hagia audàcia o sia abrivant si no assagya o no comença alguna cosa terrible e perillosa, quar dels perills alguns són batalladors o de batayles, e altres vénen per altres

---

³³⁰ *G. Morals*, 5, cap. 21.

rahons, quar hom és donat o posat a perills no solament en batayles, ans encara en mar, e en malalties e en altres coses en les quals³³¹ s'esdevé que ha perills; encara en los perills de les bataylles los hòmens en diverses maneres han si matex, quar alguns temen, altres han audàcia o són abrivats, han diversitat o departiment, quar alguns leugerament comencen o assagen los perills de les bataylles, mas com los han començats, si troben contrasts o resistència, no sostenen los perills, ans tant tost fugen, e alguns no leugerament comencen o assagen batayla, mas com ells han començat sostenen e porten los perills de les batayles.

Donques, com virtut sia envers cosa bona e difícil, per tal com los perills de les batayles són pus difícils e pus terribles que les altres, e encara per tal com en los perills de les batayles és pus difícil cosa repembre les temors o les pahors que temprar les audàcies o·ls abrivament, encara per tal com havent audàcia no és tant difícil cosa començar batayla com sofferir e sostenir los batayladors forthelea, qui és virtut envers los perills, e pus principalment envers los perills de les batayles que no envers los altres perills, e pus principalment en repriment les temors o les pahors qui·s leven envers tals perills que no en temprant les audàcies envers ells, axí matex, pus principalment, és aquesta virtut en sustenir los batayladors o·ls bataylers, que no en començar o en anar contra ells e que·l·ls perills bataylívols sien pus difícils a sustenir que·l·ls altres perills, per iii vies pot ésser demostrat.

Primerament, per tal com aquests perills més són davant los ulls e més són que altres, quar nós no sentim axí manifestament la mort axí com som malalts per tal com les malalties de dintre se amaguen, ne sentim axí los perills de la mar com los perills bataylívols, ne sentim ne ymaginam axí nafframent per tocament d'aygua com per lo tocament del coltell, donques los perills de les batayles, primerament per tal com ells són manifestes, encara per tal com ells majorment són sentits e nós ymaginam que ells majorment

---

³³¹ les quals en les quals *litt. B.*

donen o aporten dolor, són pus difícils a sustenir que·ls altres; encara nós sustenim aytals perills pus difícilment que·ls altres no tant solament per tal com més són manifestes e donen dolor, mas per tal com nós ymaginam que ells leugerament per fuyta no·s poden esquivar, quar no podem axí per fuyta esquivar les malalties, quar, com malaltia sia alguna cosa en nós, en tant per fuyta ella no podem esquivar.

Encara los perills de la mar no poden per fuyta axí ésser esquivats com los perills de la batayla, donques, com sia cosa pus difícil portar e sostenir aquells perills los quals per fuyta nós podem esquivar, que aquells los quals per necessitat nós havem a sustenir, per tal com nós, per fuyta, nós no dem ells esquivar los perills de les batayles, pus difícilment són sostenguts aquells altres.

Encara més tal perills pus difícilment són sostenguts per tal com per ells majorment nós sentim mort violenta o forçada com mort aquí donada sia per mutilació e per taylament del cors, per o qual majorment nós sentim mort violenta o forçada, quar morir per malaltia o per alguna altra ^{/fol. 18 r.} manera no par que repugna o contrast axí a la natura del cors com mort de batayles, per la qual lo cors és mutilat o taylat.

És donques virtut de fortelea principalment envers lo perill de les batayles, mas, per consegüent, depuxes i envers los altres perills, per a qual cosa és escrit en lo iii libre de les *Ètiques*³³² que per cert aquell serà appellat principalment fort qui no és pauruch envers bona mort, e majorment envers aquella la qual és segons batayla, mas encara aquella qui és fort no és temorós en mar ne en malalties, donques al fort se pertany que no tema a quecuns perills los quals rahó jutge que no han d'ésser temuts. Emperò pus principalment fortelea és envers los perills de les batayles, axí com envers aquells qui són pus difícils encara, jatsia que fortelea sia envers los perills de

---

³³² *Ètiques*, 3, cap. 6.

les batayles repriment les temors o les pahors e temprant les audàcies o·ls abrivaments envers ells; emperò pus principalment és envers repriment de temors o de pahors que no envers mesura o temprament d'audàcies o dels abrivaments, quar los perills terribles, segons los demés, són trists, e quescun naturalment fuyg les coses tristes, així com seguex naturalment les coses delitables. Donques, com naturalment nós fugyam les coses tristes, cosa és difícil repembre les temors o·ls pahores per les quals nós fugim les coses tristes; mas no és axí difícil cosa temprar les audàcies o·ls abrivaments per les quals nós començam o abrivadament escomatem les coses tristes, per a qual cosa, si virtut és pus principalment envers cosa difícil, és ben dit que fortelea és pus principalment envers tempriment de temors o de paors que envers mesura o temprament de abrivaments.

E que fortelea pus principalment sia en sustenir que en abrivadament començar o que en escometre, segons que comunament és posat, per iii vies o per iii maneres pot ésser provat.

Primerament, per tal com començar abrivadament e escometre se pertany del pus fort, mas sustenir se pertany del pus flach, e aquell qui comença abrivadament o escomet és comparat als altres axí com als pus flachs, mas aquell qui susté és comparat axí com als més forts, e és cosa pus difícil esforçar-se contra los pus forts que contra los pus franchs, per a qual cosa és pus difícil cosa sustenir batayla que no escometre abrivadament los batayladors.

Encara açò és pus difícil per tal com aquell qui escomet o qui comença abrivadament ymagina lo mal axí com a esdevenidor, mas aquell qui susté ha lo mal davant los ulls e axí com a present, perquè és cosa pus difícil esforçar-se e haver si matex fortment contra los mals presents que contra los mals esdevenidors.

Encara açò és pus difícil per tal com començar abrivadament o escometre pot ésser fet soprosament, mas sustenir requer durada e temps, perquè és cosa pus difícil haver si matex fortment e fermament en sustenir batayles, la qual cosa requer durada e temps, que en començar o en escometre, la qual cosa soprosament pot ésser feta. Perquè diu lo philòsoph en lo iii libre de les *Èthiques*³³³, en lo capítol de fortelea, que forteleha és envers temors o pahors e envers audàcies o abrivaments, emperò més és envers les temors o pahors repriment elles que no envers los abrivaments o les audàcies temprant elles, e basta que fortelea sia en sutiment tristícia.

És, donques, declarat envers quals coses ha ésser fortelea; roman, donques, a declarar en qual manera podem fer nós mateys forts.

Deu ésser, donques, notat que, jatsia que una virtut sia contrària a dos vicis o a dues malícies de les qual una sobre habunda e altra deffall, o de les quals una és sobre abundant e altre deffallent, axí com la larguea és contrària a deguastament, la qual sobre habunda en despenent o en fahent despeses; e és contrària a avarícia, la qual deffal; e fortelea és contrària a audàcia, la qual sobre habunda en començament o en escometrent abrivadament; e és contrària a temor o pahor, la qual deffall; emperò tots temps virtut més és contrària a una malícia que a altra, axí com, per tal quar axí és cosa pus difícil repembre temors o pahors que temprar abrivaments o audàcies, forteleha més stà en açò que reprema les temors o pahors que no fa que tempre les audàcies o ls abrivaments, e menys repugne e contrasta temor o pahor a fortelea que no fa a audàcia. Per tal, donques, com nós no podem punctalment o de tots pus atènyer o aconseguir lo migyà entre abrivament e temor o pahor, si volem fer-nós mateys forts, devem declinar a audàcia la qual menys repugna a fortelea que no fa temor o pahor.

---

³³³ *Ètiques*, 3, cap. 7.

Declarades són, donques, aquelles iii coses qui eren proposades en lo començament del capítol, quar és demostrat què és fortelea per tal com és virtut repriment temors o pahors e temprant audàcies o abrivans; encara és manifest envers quals coses és forteleha quar principalment és envers los perills de les batayles, e en reprement temors o pahors e en sustinent batayla; mas depuys, per consegüent, és envers los altres perills e en temprant audàcies o abrivaments, o en escometent batayladors. Encara més és declarat en qual manera podem fer-nos nós mateys forts, quar açò majorment farem declinant més abrivadament a audàcia, la qual no contrasta tant a fortelea com fa temor o pahor.

/fol.18r. **Capítol xiiii. Quantes són les spècies o les maneres de forteleha e segons qual forteleha se pertany dels reys e dels prínceps ésser forts**

Lo philòsoph, en lo iii libre de les *Èthiques*³³⁴, en lo capítol de fortela, fa departiment e posa vii spècies o vii vies maneres de fortelea: la primera és fortelea civil; la segona, servil; la iii, cavallerívol o de cavaller, la iiii és furiosa o irosa; la v, acostumada; la vi, bestial; la vii, virtuosa.

Fortelea civil³³⁵ és quan algú, temén vergonya e volent conseguir honor, comença o assagya alguna cosa terrible, on diu lo philòsoph³³⁶ que, segons aquesta fortelea, par que sien molt forts envers aquelles gents envers les quals los temorosos són deshonorats e los forts són honrats; però aquesta manera, segons que diu aquell matex philòsoph³³⁷, Hèctor era fort qui, temén reprehensions de Palímedes, començava o assagyava coses terribles, quar deia que si ell fugya Palímedes, qui era de la part contrària, primerament li imposaria increpacions o reprehesions. Axí encara, segons que recompta aquell philòsoph, Dyomedes, en aquesta manera, era fort, quar dehya que si fortment no bataylava Hèctor lohant si matex en les plaçes de Troya diriha que Dyomedes seria per ell vençut. E és dita dreturerament aquesta fortelea çivil per tal com entre los ensems ciutadans e ls conexens algun majorment fuyg vergonyes e quer o cerqua honor, quar nós vehem que alguns, quan són en partides o en lochs estranys on no són coneguts, començen algunes males obres o coses leges, les quals en neguna manera ells no assagyarien entre los ensemps ciutadans ni entre los conexens.

La segona fortelea és dita servil, e aquesta és pigyor que la primera, axí com algú, no que ell esquiü vergonyes o que aconseguisca honors, mas

---

³³⁴ *Ètiques*, 3, cap. 7, 8.

³³⁵ *quan*] B

³³⁶ *G. Morals*, 1, cap. 21.

³³⁷ Es refereix a Homer, *La Illiada*, cant 8, versos 60~198; més o menys fa referència a aquests versos.

per temor, o per pahor de pena o mogut per alguna altre necessitat, comença o escomet batayla. Per aquesta manera molts troyans tements Hèctor eren forts, quar diu lo philòsoph³³⁸ que Hèctor stablí d'ordona[r] qui, si algú dels tronyans sens batayla fugia, fos tal adobat o appareylat que no·s fos sufficient o bo a encalçar o fer fugir cans. A aquesta fortelea induexen lo poble los ganadors o·ls regidors de la host, ordonant pena a aquells qui volrien fugir e faher fosses o valls perquè no puscha la companyia fugir ans sia forçada per alguna necessitat de bataylar. En aquesta manera és recomptat que un duch, o guiador, forçà la sua companya a fortelea, quar, com son navili e ab tota la sua companya hagués la mar passada, per tal que algú de la sua companya no hagués manera de fugir, ell trencà tots les naus.

La iii fortelea és apel·lada cavallerívol o de cavaller, e aquesta és fortelea de experiència, quar los cavallers, per la experiència que han de les batayles, començen o assagen moltes coses qui semblen ésser terribles. Quar, segons que diu Vegeti en lo libre *De la cosa de cavalleria*, negú no dupte assagiar aquella cosa de la qual se confia que ha bé apresada, quar nós vehem alguns qui solament quan hoen lo brugit de les armes fugen, no sabent departir quales coses són perilloses e quals no; mas los cavallers experts de batayles, confiant-se de lur experiència e conexent los perills de les batayles, començen o·ssagen algunes coses terribles per tal que sien jutgyats ésser forts; emperò no són pròpriament per açò forts, quar, com la batayla crex en tant que sobremunta la lur experiència, ells se giren en fuyta.

La iiii fortelea és dita furiosa o irosa quar alguns, per furor o per ira e per passió en la qual estan algunes vegades, començen o escometen batayla per tal que sien jutgyats forts. Emperò tals no són pròpriament forts, quar vertadera fortelea, segons que declara lo philòsoph, comença o escomet

---

³³⁸ Homer, *La Iliada*, cant 15, versos 47-51. Els enunciats, o refoses, d'Homer estan molt desordenats per part de Gil de Roma, que salta d'un cant a l'altre sense por ni prejudicis, però aquí es refereix a versos concretíssims: «Apa, correu endavant i deixeu les despulles sangoses. / Jo a qui remarqui en un altre lloc, apartat dels navilis, / li donaré la mort lla mateix. Cap parent ni parenta / no obtindrà el permís d'aplicar al cadàver la flama. / L'estirarà davant la nostra ciutat la gossada.»

batayla no per furor o per ira, mas per bé; ans si algú, per furor o per ira, comença e escomet batayla, ell, trobant resistència o contrast, no susté batayla, quar aquell qui per furor o per ira no dupta o no tem assuegyada la furor o la ira, ell comença a tembre o haver pahor e no susté batayla, ans pren fuyta o comença a fugir.

La v fortelea és acostumada, quar alguns qui són escuts en moltes batayles en les quals per ventura lurs és ben esdevengut, per aquesta custuma ells prenen alguna esperança de victòria e prenen alguna audàcia o algun abrivament de bataylar. Tals, donques, sembla que sien forts per tal com començen batayla, e esperen de victòria e no crehen sufferir negun mal; emperò ells no són vertaderament forts, quar, si troben resistència e contra les coses esperades sofferen algun mal, ells fugen.

La vi fortelea és bestial, axí com algú, ignorant la fortelea de l'enamich, ell batayla, axí com, si aquells qui habiten en la partida de septentrió són forts e abrivats, e aquells qui habiten en la partida del migjorn són flachs e temerosos, aquells qui entren en batayla ab aquells de septentrió, pensant que ell sien de migjorn, han fortelea bestial, quar tals són axí com les bèsties qui no han seny començar batayla que no conexen lo poder dels enamichs.

La vii fortelea és virtuosa, axí com algú, no per força, ne per furor, ne per experiència ne per ignorància, mas per bé, per elecció o voluntàriament, comença o escomet batayla.

Donques los reys e ls prínceps, jatsia que aquestes maneres de forteleas degen saber per tal que coneguen en qual manera lur poble és fort e en qual manera poden ab lurs ^{/fol. 19 r.} enamichs bataylar, emperò ells deuen ésser forts per fortelea virtuosa que no posen o no donen la sua gent a perills de batayles si donques no han justes batayles e si no vehen que tal batayla se puscha seguir gran bé de la terra e del regne.

Capítol xv. Qual cosa sia temprança e envers quals coses ha ésser, e quals són les sues maneres, e qual manera podem nós teys fer temprats

Temprança, entre les virtuts cardenals, té lo derrer grau, quar prudència o saviea e justícia són pus principal³³⁹ de totes les virtuts morals, per tal com saviea és en l'enteniment, mas justícia és en la voluntat, e les virtuts altres morals són en lo appetiment sensitiu, axí com en lo appetiment irós e en lo cobegiyós, e per tal com lo appetiment sensitiu deffal de la voluntat e de l'enteniment. E per amor d'açò justícia e saviea o prudència són virtuts pus principals, e prudència o saviea és pus principal que justícia, per tal com ella és endreçadora de totes les altres virtuts, mas fortela e temprança, jatsia que no sien axí principals com saviea e justícia, emperò entre les virtuts principals són contades, quar les virtuts qui tempren la passió servexen a rahó en dues maneres, segons que les passions en dues maneres contrasten a la rahó, quar les passions o contrasten a rahó per tal com nós inclinem a aquella cosa la qual rahó veda, o, segons que damunt era dit, contrasten a ella per tal com nós lunyem d'aquella cosa la qual dicta rahó.

Entre les altres coses qui poden nós tolre del bé de rahó són temors³⁴⁰ de batayla e perills de mort envers los quals és fortelea; axí encara, entre les altres coses que inclinen o tyren nós a aquella cosa la qual rahó veda, són os desiigs carnals e les coses delitables segons lo testar, envers les quals és temprança. Donques fortelea e temprança deuen ésser contades entre les virtuts principals, mas fortelea és pus principal que temprança, per tal com fortelea més és ordonada al ben comú axí com al guardament del regne e a defensió de la terra, mas temprança més és ordonada a ben propi, axí com a temperament de simateix, ell bé comú és pus divinal que'l bé propi.

---

³³⁹ principal] principalment *B*.

³⁴⁰ temors] tements *B*, *E* i *G*. Traduïm seguint el text llatí.

Donques, depús que nós havem dit de saviea que és pus principal que justícia, e de justícia que és pus principal que fortelea, e de fortelea que és pus principal que temperança, roman a dir de temperança, la qual, entre les altres virtuts principals, té lo darrer grau. Deu ésser notat e sabut que, axí com fortelea és migyancera entre temença e abrivaments, per tal com aquell qui totes coses tem ne aquell qui totes coses abrivadament assagya no és fort, mas aquell és fort qui tem les coses temedores e assagya les coses assagyadores, axí temperància és migyancera entre delectacions e insensibilitats³⁴¹. Nós appel·lam aquell qui és insensible salvatge qui totes les delectacions corporals fuig, donques insesibilitat és fugir delectacions més que rahó no dicta³⁴². Aquell, donques, qui segueix totes delectacions és intemprat, e aquell qui totes les fuig és insensible e salvatge, mas aquell qui fuig les coses fugidores e seguex les coses seeguidores és virtuós e temprat, quar esdevén-se que hom pecca no solament en seguir les delectacions sensibles, mas encara en fugir elles; quar aquell qui axí a·bstència de menyar e de beure, e de delectacions sensibles degudes, que ab tal abstinència la sua natura no pogués estar o durar, per tal com dreta rahó dicta lo contrari d'açò, ell no poria ésser dit virtuós.

És donques manifest qual cosa és dit temperança, quar, axí com fortelea reprem temors o paors e tempra audàcies o abrivaments entre les quals ha ésser fortelea, axí per semblant³⁴³ temperança reprem delectacions sensibles e tempra insensibilitats entre les quals ha ésser. Donques, si temperança reprem delectacions sensibles, deu ésser³⁴⁴ vist envers quals delectacions sensibles ella ha ésser.

De les delectacions sensibles, algunes són fortes e altres són flaques, algunes més nos assuagen o nos ablanexen, altres menys. Quar, jatsia que

---

³⁴¹ insensibilitats] insensilitats *B*.

³⁴² dicta] dita *B*.

³⁴³ semblant] sembrant *B*. En aquesta part es fa palès l'esgotament del copista de *B*.

³⁴⁴ donques [...] deu ésser] *om. G*.

sien v senys e envers les coses sensibles de tos los senys nos pusquam delitar, emperò pus forts delectacions són segons la vista, o·l hojr o·l odorar, la qual cosa en dues maneres és manifestada. Principalment per tal com, quant més nós som ajustats a les delectacions, tant pus fortment e pus escalfadament nos delitam, e nós som més ajustats a les delectacions del tastar o del tocar que a les delectacions dels atres senys, quar nós podem veure, hojr e odorar les coses luny estant, mas no podem tastar ne tocar sinó les coses a nós avistades o acostades, e per amor d'açò en tals delectacions pus escalfadament nos delitam.

En après açò matex és manifest quar les coses sensibles del testar e del tocar pus dretament e sens migyà par que sien ordonades a la nostra conservació, axí com les coses delitables del tastar o del tast són ordonades a conservació de la nostra persona singular; mas les coses delitables del tocar, axí com en lo delit matremonial, són ordonades a conservació de la spècia o de la natura comuna, e per aquesta rahó, per ventura, natura posa tanta delectació en les coses sensibles del tastar o del tast, e del tocar, que no perís la persona singular e que fos salvada la spècie o la natura comuna. E, per tal, si virtut és envers cosa bona e difícil, deu ésser posada temprança principalment envers aquelles delectacions de les quals és difícil cosa abstenir-se, donques temprança, per si, és envers les delectacions del tastar e del tocar, mas si ^{/fol. 19 v.} ella és envers les delectacions dels altres senys, accidentalment perçebem les coses delitables del tast e del tocament, quar aquesta virtut, segons que vol lo philòsoph en lo iii libre de les *Èthiques*³⁴⁵, és envers aquelles coses delitables en les quals participen les bèsties, quar les bèsties se deliten accidentalment en tastar o en tocament, per a qual cosa és scrit en aquell matex libre que·ls cans no s'alegren de les odors de les lebres mas del mangyar, e si se alegren de lur odor açò és per tal com crehen o cuyden mangyar d'elles, e·l leó no se alegra de la veu del bou ne de la vista

---

³⁴⁵ *Ètiques*, 3, cap. 10.

del cervo sinó en quant que, per la vista e per l'oyr, conex ells ésser prop e cuyda's sadollar d'ells.

És donques temperança envers les delectacions del tast e del tocament, emperò pus principalment és envers les delectacions del tocament, per tal com aquelles los hòmens es deliten pus escalfadament, la qual cosa, segons que par, s'esdevé rahonablement, quar les delectacions nutrimentals, les quals són fetes per lo tast, són ordonades a conservació de la propera persona, mas les delectacions no matremonial, qui són fetes per lo tocament, són ordonades a creació de fills e a conservació de la spècies o de la natura comuna.

Donques, si segons que moltes vegades és dit lo bé comú és pus divinal qual bé propi, rahonablement par que hagia fet natura si en les obres delitoses o en los desiigs de la carn ha posades majors o pus forts delectacions que en les obres del nutriment. De per ventura açò ha fet natura per tal com quescú és més curós del bé propi que del bé comú o de bé d'altre. No calgué, donques, o no fo cosa necessària, posar tan forts delectacions en lo nutriment, lo qual és ordonat al ben propi e a consevació de persona singular, com en matremoni, lo qual és ordonat a ben d'altre e a conservació de la spècia o de la natura comuna.

Axí donques, com contra la cosa pus difícil deu hom més bataylar o trabaylar, pus principalment nós devem entendre o curar que per temperança nós reffrenem les delectacions luxioses, les quals són fetes per tocament, que les nutrimentals, les quals són fetes per tast. Ans encara en les delectacions nutrimentals més nos delitam en lo tocament que en lo tast, quar, mengyant e beguent, segons que quescú en si matex ha per experiència, sent e troba delectació en la lengua, on regna lo tast, e en la gola o en la gargamella, hon no és tast mas tocament, e segons que manifestament havem per experiència més nos delitam quan lo mangyar e'l beure atenyen a la gola, que no quan són avistats o acostats a la lengua. E deu ésser cregut en tals coses al judici dels

gulosos, quar recompta lo philòsoph en lo iii libre de les *Èthiques*³⁴⁶ de un que havia nom Philoseu³⁴⁷, lo qual, com fos gulós e gran devorador, féu oració que la sua gargamella fos feta pus lengua, que la gargamella de la grua no pregà pas o no demanà que la sua lengua fos pus ampla que la lengua del bou per tal que més se delitàs per lo tast, mas demanà que la sua gargamella fos pus longa que la gargamella de la grua, per tal que, mangyant e bevent pus longament, se delitàs per lo tocamet.

Donques, segons que és manifest per les coses ja dites, tempraça principalment és envers lo tocamet, e, per consegüent, depuys és envers lo tast, e accidentalment és envers les coses delitables dels altres senys; mas les spècies o les maneres de tempraça nós podem pendre leugerament, quar si de tempraça se pertany repembre delectacions nutrimental e luxurioses, per tal com nós repremen les delectacions nutrimentals si són mesurats, o temprats e abstinents, e repremem les delectacions luxurioses si són tasts, e púdics o guardadors de vergonya, les species d'ella seran iiii, ço és assaber, mesura, abstinència, castedat e pudicícia. Quar, si nós volem repembre les delectacions nutrimentals, convé que nós siam temprats de mengyar e de beure, e temprant-nos de beure som mesurats, axí com aquells qui sobre habunden en beure són enbriachs; mas temprant-nos de mengyar som abstinents, donques abstinència e mesura servexen a repembre les delectacions nutrimentals; mas castedat e pudicícia refrenen les delectacions luxurioses, quar cové a aquell qui vertaderament és temprat que no faça obra luxuriosa ne comportament, donques, segons que ells se abstenen de les obres luxurioses és dit cast, mas, segons que ell acortex los comportaments qui inciten o qui mouen a les obres luxurioses carnals, ell és dit ésser honest, púdich e vergonyós.

---

³⁴⁶ *Ètiques*, 3, cap. 10.

³⁴⁷ Philoseu (Filoxenus) és, segons Gil de Roma, el personatge del golós de les *Ètiques*, 3, cap. 10; però cal dir que Aristòtil no anomena aquest Filoxenus directament; malgrat tot, la història del sapastre ja era coneguda en l'època d'Alexandre el Gran, i la història del golós està copiada fil per randa d'Aristòtil. Pauly Wissowa sí que fa aquesta referència: *Philoxenos. 5) Athener, Sohn des Erixis, aus Diomeia [...] Aristote. Nic. Eth. III 1118a, 32 (unsichere Lesart)* (v. XX_I, p. 190).

Aquestes coses vistes, leugerament pot ésser manifest en qual manera podem nós mateix fer temprats, quar temperància e fortalea sembla que hagen si mateyxos per lo contrari, per tal com fortalea és en començar o en escometre coses terribles, mas temprança és en trer enrere de si matex d'aquelles coses qui són delitables; quar, axí com fortalea més se acorda ab audàcia o ab abrivament e, si nós volem ésser forts, més devem ésser abrivats que temerosos, axí matex temprança ne se acorda ab insensibilitat. Si donques nós volem fer nós mateyx temprats, nós devem declinar ab aquella part axí que·s garde de les delectacions sensibles, quar meylor cosa és esquivar algunes delectacions, encara que sien degudes, que seguint les desordonades.

Donques declarades són aquelles quatre coses les quals eren proposades en lo començament del capítol, quar primerament és demostrat què és temprança, quar és virtut reprement delectacions sensibles e temprant insensibilitats; mas en après és declarat envers quals coses ella ha esser, quar principalment ella és en- /fol. 20 r. vers lo tocament e, per consegüent, depuys és envers lo tast, mas accidentalment és envers los altres senys. Encara és manifestat quals e quantes són les spècies o les maneres d'ella, quar són iiii, ço és assaber, dues temprant les delectacions nutrimentals, axí com són mesura e abstinència, e dues refrenant les delectacions luxurioses, axí com són castedat e honestat o pudicícia. Mas encara és declarat en qual manera podem fer nós mateys temprats, quar açò fem majorment abstinent-nos de delectacions, quar, segons lo philòsoph en lo ii libre de les *Èthiques*³⁴⁸, devem açò sufferir que sufferien los veylls de Troya dient a Helena foragiten ella, ço és, no guarden en ella.³⁴⁹

---

³⁴⁸ *Ètiques*, 2, cap. 9.

³⁴⁹ *La Iliada*, cant 3, 156-160: «No ha de blasmar-se els troians i els aqueus de belles gamberes / quan per tal dona toleren sofrenes de tanta durada. / És una autèntica dea immortal per als ulls que la miren. / Mes per bella que sigui que prengui el vaixell i se'n vagi. / Que per al nostre mal i el dels fills que vindran no ens la deixin.» El ms. *B*, *in margine* i amb la mateixa mà del copista: «Helena era una fembra molt bella. Els vells de Troya dehien que devien ella guardar per tal que la sua bellea no·ls tyràs a peccat.» Cal

Capítol xvi. Que és pus mala cosa ésser intemprat o no temprat que temorós, e que mol se pertany dels reys e dels prínceps que sien temprats

Lo philòsoph, en lo iii libre de les *Èthiques*³⁵⁰, prova per iiii rahons que és cosa pus mala, e la qual més deu ésser esquivada, ésser intemprat o no temprat que ésser temorós, quar, quant més algú voluntàriament pecca tant més deu ésser reprès; encara quant algú pus leugerament pot fer bé, si no fa bé, més deu ésser maldit e reprès. Donques aquell qui és intemprat més deu ésser maldit e reprès primerament per tal com pus voluntàriament pecca; encara, per tal com és cosa pus leugera fer bé, és haver e aconseguir temprança que haver o aconseguir fortelea.

Mas que pus voluntàriament pecca o erre aquell qui és intemprat que aquell qui és temorós en dues maneres pot ésser demostrat. Primerament per tal com seguir voluntats no temprades és cosa delitabla; mas fugir, o tembre o haver pahor és cosa trista, quar algú més voluntàriament fa ço que fa ab delectació que ço que fa ab tristícia. Donques aquell qui pecca per intemperància pus voluntàriament fa mal que aquell qui pecca per temor o per pahor.

Encara axò matex és manifest quar, segons que diu lo philòsoph, temor fa meraveylar o estaloex³⁵¹ e ret la natura inmovible e maraveylada, la

---

dir que la nota és a l'alçada de la línia 14 del foli 20 r. i que fa referència a un comentari de final de capítol que és a la línia 7.

³⁵⁰ *Ètiques*, 3, cap. 12.

³⁵¹ estaloex] estaboex *E*; sta *G*, una mala lectura del copista. Curiosament, els exemples d'Alcover-Moll per *estabornir* i per *estaloir* fan referència al mateix text de Gil de Roma, però en dues lectures diferents. Per a *estabornir* fa servir la lectura de la primera edició incunable de N. Spindeler, l'única, d'altra banda que utilitza Alcover-Moll. En canvi, en *estaloir* fa referència al ms. *B*, al mateix text però en una referència al *Diccionari Balari*, editat per la Universitat de Barcelona en vuit volums i només fins a la lletra *G*, a cura de M. Montoliu, 1926-1936. És clar que la lectura correcta, mirant el text llatí, és «estaloex» per *obstupefacit*; a més, és la lectura correcta de la frase, seguint l'explicació del *Diccionari Balari* agafada per Alcover-Moll en el seu diccionari. Evidentment, aquesta frase, per a explicar *estabornir*, és poc afortunada. D'altra banda, és ben curiós com es pot fixar un error per manca de comprovació, que és el que s'esdevé en Alcover-Moll; també és curiós que aquest cita el diccionari de Balari en l'apunt bibliogràfic del començament.

qual cosa no fa delectació per intemperança, mas quan algú és staloy³⁵² ell és quax fora de si matex; mas lo intemperat fa voluntàriament e deliberadament ço que fa. Donques més deu ésser sofferit o sustengut errar o peccar per temor que per intemperança, com donques açò sia pus voluntari que allò, és manifest que·l intemperat en dues maneres deu ésser més reprès que·l temorós, per tal com pus voluntàriament fa mal.

Axí encara en dues maneres pot ésser demostrat que ell deu ésser més reprès o és digne de reprehensió, per tal com pus leugerament pot ben fer, quar pus leugerament pot ésser haüda o aconseguida temperància que fortelea, quar, segons que en lo capítol davant posat és dit, nós aconseguim o guanyam temperança³⁵³ fahent abstinència e trahent-nós a enrere³⁵⁴ de les delectacions sensibles, mas podem haver o guanyar fortelea començant o assagiant coses terribles e havent experiència de batayla, quar ésser tret a enrere de les delectacions pot ésser fet sens tot perill. Donques fortment deu ésser reprès quell qui ha fretura de temperància³⁵⁵ com pusca ell haver o guanyar sens perill; mas no deu ésser tant reprès aquell qui ha fretura de fortelea, per tal com aquella virtut pus difícilment e ab major perill és guanyada o aconseguida.

Encara pus leugerament pot ésser aconseguida o aguanyada temperància que fortelea per tal com de moltes coses aytals nós havem experiència en la nostra vida, quar moltes vegades a nós esdevenen coses delitables de les quals, nós abstinent o fahent abstinència, nós som appeylats que siam temprats. Mas no és axí fortelea, quar quescun començament o escometiment de batayles no fa nós forts si aquelles batayles no són vistes, mas per ventura en tot lo temps de la vida del hom no li esdevendrà una vista

---

³⁵² staloy] estarboït *E*; atarbuït *G*. Així, *G* torna a fer una mala lectura del terme, com abans. Hem de tenir en compte, però, que és una lectura propera a la de *E*.

³⁵³ temperança] temperància *E*.

³⁵⁴ enrere] errere *B*. Deixem l'opció de *E* i *G* perquè és la mateixa que després utilitza *B*, la qual cosa ens fa pensar que és un error del copista.

³⁵⁵ temperància] tempància *B*. Ja hem fet notar alguna vegada que el copista mostra cansament quan oblida abreviatures i a l'hora de comentar alguns errors.

batayla. Donques nós podem axí ésser acostumats a les obres de fortelea com a les obres de temperància, e per amor d'açò, si nós som intemprats, nós devem ésser menyspreats o represos que si nós no som forts.

Si donques de tot o en tot és cosa menysprehadora que·l rey no sia fort ne ferm estant, és cosa manifest que cosa és pus menysprehadora que ell sia intemprat e seguidor de passions; emperò nós podem adur o aportar rahons novelles demostrant com és cosa molt malayta o cosa la qual deu ésser molt esquivada que·l rey sia intemprat. Quar lo philòsoph, en lo iii libre de les *Èthiques*³⁵⁶, toca iii coses de intemperància de les quals poden ésser preses iii rahons que majorment se pertany dels reys e dels prínceps que sien temprats; quar intemperància, segons que aquí matex és tocat, és vici o peccat molt bestial, pueril e leyg o menyspreat; mas que intemperància sia vici o peccat majorment bestial és manifest, quar, segons que damunt és dit, temperància e intemperància són fetes envers les coses delitables del tocament e del tast, segons les quals delitar és comú a nós e a les bèsties. E per amor d'açò diu-se en lo iiii libre de les *Èthiques*³⁵⁷ que, per tal com temperància e intemperància són envers les coses delitables de les quals les bèsties participen, per amor d'açò los intemprats són sevents, o subjugats a servitut, e bestials, quar bèstia, per tal com deffall d'enteniment, /fol. 20 v. és naturalment cosa servicial o subjugada per servitut. Si donques és cosa no deguda que·l rey, de qui·s pertany als altres senyoregyar, sia bestial o sevent, és cosa no deguda que ell sia intemperat.

Encara intemperància és vici o peccat majorment pueril, quar los infants, per tal com no han ús de rahó, no viuen ab rahó mas ab passió, e per amor d'açò majorment nós vehem que elles seguexen coses delitables e són seguidors de les passions, hon lo philòsoph, en lo iii libre de les *Èthiques*³⁵⁸, la força o la virtut cobeeygyant e cobehegyosa segons la qual ha ésser lo vici o

---

³⁵⁶ *Ètiques*, 3, cap. 12.

³⁵⁷ *Ètiques*, 3, cap. 10.

³⁵⁸ *Ètiques*, 3, cap. 12.

lo peccat de intemperància ressembla o compara al infant, car, axí com l'infant deu ésser regit per lo pedagog o per son mestre, axí la força cobeegyant o cobeegyiosa deu ésser regida e arreglada per la rahó. Si donques és cosa no deguda que·l rey sia infant ab totes coses e no seguesca rahó mas passió, és cosa no deguda que ell sia intemprat.

Encara açò és no degut al rey per tal com aquest vici o aquest peccat és molt leyg e menyspreat, quar los hòmens intemprats, per tal com desigen o demanen coses leges e vils, si ells sien en alguna senyoria molts són menyspreats, quar quesquí és indignat o vol mal al rey per ço com és intemprat e no seguex rahó mas passió; perquè, si·s pertany de persona reyal mostrar-se honrada e digne de honor, molt és cosa no deguda que ell sia intemperada. Quar d'açò havem nós eximpli en lo rey Sardòpol³⁵⁹, lo qual, com fos tot fembrer e donat a intemperància, segons que·s recompta en les antigues istòries, no exia de fora que hages col·loqui o parlament ab barons del seu regne, mas tots los seus col·loquis o parlaments eren a les fembres en les cavernes o en lochs amagats, e per letres tramatya als duchs e als barons aquella cosa la qual volia que ells faessen; mas, esdevench-se que un duch o guiador de la sua companyia hagué a ell longament e leyalment servit, lo rey aquell, volent plaure a aquell duch, féu manament que vengués o entràs davant ell, mas aquell duch o guiador, acostumat de fets de batayles, vehent que son rey era tot fembrer e bestial, tantost lo menysprea, e indignat o irat de la legea o de la vilitat sua, volgué-lo esvayr, mas lo rey, temén, fugí e, per tal com no crehia que ell pogués fugí o escapar a les mans d'aquell duch, tancasse en una case e cremà si matex ab tot són tresor e ab tots los sobrelits.

---

³⁵⁹ Es refereix a Sardanàpal, rei d'Assíria, del s. VII aC, de vida disbauxada. El seu nom és sinònim de voluptuós i la seva història és explicada en *Historiae adversus paganus*, de Pau Orosi, més coneguda com *De Ormestu Mundi* en l'època medieval. Dant parla de Sardanàpol en *El Paradís*, XV, vers 107. Hom diu que podria haver llegit Orosi però que segurament és una referència extreta de la traducció italiana del *De regimine principum* de Gil de Roma, és a dir, d'aquest mateix capítol. En el text surt escrit de tres maneres diferents: Sardòpol, Sardinàpol i Sardinòpol.

Quar sensiblement vehem que aquells qui són donats als desygs sensibles són menyspreats, ans per tal com los intemprats fan injúria als altres en persones molt ajustades o ligades, axí com en les muylers e en les filles, majorment provoquen contra si mateys los altres, e per tal com majorment deuen tembre los reys e ls prínceps que la furor o la ira del poble no sia incitada o muguda contra ells, molt se pertany d'ells que sien temprats.

Capítol xvii. Qual cosa és liberalitat o franqueha e envers quals coses ha ésser, e en qual manera podem nós mateys fer liberals o franks

Eren nombrades damunt xii virtuts entre les quals, segons que és dit, les iiii eren cardenals e principals, ço és assaber, prudència o saviea, justícia, fortelea e temprança. Donques depús que nós havem dit d'aquestes iiii virtuts e havem demostrat en qual manera dels reys e dels prínceps se pertany ésser ornats d'aquestes iiii virtuts, roman en après a tractar e a declarar de les altres virtuts, quar les altres virtuts o guarden béns forans o mals forans; si béns forans, aquells béns o són segons si, o en orde o en esguardament a l'atra cosa.

Donques primerament nós direm de les virtuts qui esguarden los forans béns segons si, e depuys serà dit de les virtuts qui esguarden los mals forans e d'aquelles qui esguarden los béns forans en orde o en esguardament a altra cosa, e ls béns forans o són profitosos, axí com peccúnia, e riqueses e totes aquelles coses les quals ab diner poden ésser mesurades, o són honestes, axí com honor.

Primerament, donques, nós direm de les virtuts qui esguaden los béns profitosos, e depuys d'aquelles qui esguarden béns honestos, quar la nostra conexença al seny corporal, donques, com los béns profitosos sien més sensibles que ls béns honestos, primerament deu ésser determenat de les virtuts qui esguarden los béns profitosos, quar als béns profitosos, segons que deu ésser determenat en lo iiii libre de les *Èthiques*, són dues virtuts, ço és, liberalitat e magnificència, quar aquestes dues virtuts guarden despeses e peccúnia; mas no en una matexa manera, quar liberalitat o franquea, qui en altra manera és appel·lada larguea, guarda despeses migyanceres, mas magnificència guarda grans despeses, la qual cosa, en qual manera degya ésser entesa per a avant prossenyent serà manifest.

Si donques en fahent despeses s'esdevé desffalliment, la qual cosa fa avarícia, e sobrehabundància, la qual cosa fa prodigalitat o deguastament, per tal com la un és altre contra drete regla, cové donar alguna virtut migyancera entre avarícia e prodigalitat o deguastament, e aquesta virtut és liberalitat o franquea, donques és manifest qual cosa és liberalitat o franquea, quar, axí com fortelea, la qual és migyancera entre temors o pahors e audàcies o abrivaments, e per tal ^{/fol. 21 r.} ella és virtut, reprement temors o pahors e audàcies o abrivaments³⁶⁰, axí matex liberalitat o franquea, per tal com és migyancera entre avarícia e prodigalitat o deguastament, per amor d'açò ella és virtut reprement avarícies e temprant prodigalitats o deguastraments, e aquesta virtut està en dret ús o en drete usança de peccúnia. Mas a dret ús de peccúnia són requestes iii coses: primerament que no prenga ella d'ella on no deu; en après, que prenga³⁶¹ ella d'allà on deu; en après, que la despensa segons que deu, quar pertany-se del liberal o del franch no usurpar rendes estranyes e guardar les pròpies, quar, jatsia que·l liberal o·l franch no am³⁶² la peccúnia segons si mas per tal que la ordon a degudes despeses, emperò per tal que pusqua fer degudes despeses no·s deu escapar les rendes pròpies follament.

Donques no usurpar rendes estranyes, haver deguda cura de les pròpies e fer d'elles despeses degudes són aquelles iii coses envers les quals par que hagia ésser liberalitat. Mas no és envers aquestes iii coses equalment, principalment ne primerament, quar liberalitat o franquea, principalment e primerament, és envers despendre e envers fer degudes despeses, mas, per consegüent, és envers guardar les rendes pròpies e envers no pendre les estranyes, quar aquell qui usurpa los béns profitosos e no·ls pren axí com deu, par que massa sia famegyant o desigyós de peccúnia, per a qual cosa lo

---

³⁶⁰ [1] e per tal ella és virtut reprement temors o pahors e temprant audàcies o abrivaments] *B*, *E* i *G* ho repeteixen, la qual cosa fa pensar que és un error del model.

³⁶¹ prenga] prega *B*.

³⁶² am] hage *E*.

philòsoph, en lo iiii libre de les *Èthiques*³⁶³, diu que usurers, alchavots, ço és assaber, aquells que viuen d'alcavotaria, e despuyladors de morts e jugadors de taules són leygs guanyys, e aytals tots los appel·la il·liberals o no liberals, quar jugador de taules, e tot jugador de daus, és il·liberal, per tal com guanya dels amichs als quals fer bé. És donques liberalitat o franquea envers no pendre d'ella hon deu, emperò no és principalment en açò, quar aquells qui prenen d'ella hon no deuen més són injustos que inliberals, segons que vol lo philòsoph en lo iiii libre de les *Èthiques*, e, per tal, no és liberalitat o franquea principalment envers no pendre de la hon no deu ne envers pendre de la hon deu, mas és principalment envers despendre axí com deu, quar aquella cosa per la qual quescuna de les altres és dita ésser seguex-se que ella sia més tal, e si aquell qui és liberal o franch estogya o guarda les rendes pròpies e pren de la hon deu pendre, la qual cosa fa per tal que ell pusca de les rendes pròpies fer degudes despeses e despendre axí com deu, no sens raó liberalitat o franquea és pus principalment en despendre e en fer bé als altres, e despuys, per consegüent, és guardar les rendes pròpies e en no usurpar les estranyes. Quar prova lo philòsoph en lo iiii libre de les *Èthiques*³⁶⁴ per v raons que liberalitat o franquea és més de en despendre e en fer ben als altres que esguardar les rendes pròpies, quar liberalitat o franquea, segons que és dit, ha ésser envers ús degut de peccúnia, mas usar de peccúnia és despendre ella e donar ella als altres. Mas guardar les pròpies rendes no és usar de peccúnia, ans és més ajustar e engenrar ella, per a qual cosa és manifest que liberalitat o franquea és més envers despendre e envers donar peccúnia als altres, que no en guardar les rendes pròpies.

Encara açò matex és manifest, quar a virtut principalment se pertany fer major bé, e major bé és fer bé que ben sufferit, e bé obrar que no obrar a no fer leges coses, mas aquell qui despèn degudament e dóna als altres dons

---

³⁶³ *Ètiques*, 4, *circa finem*, cap. 1. De fet, es tracta d'una còpia gairebé literal del final del capítol, des de 1122 α fins al final.

³⁶⁴ *Ètiques*, 4, cap. 1.

fa bé, mas aquell qui guarda les rendes pròpies e·n pren la peccúnia de les possessions pròpies ell suffer bé o reeb bé en aquella manera que deu, quar aquell qui no usurpa les coses estranyes no fa males obres. Donques si és meylor cosa fer bé que fer no mal o que ben sufferir, meylor cosa és ben despendre que les coses estranyes no pendre o que guardar les coses pròpies. Encara més açò matex és manifest quar envers aquella cosa està més virtut envers la qual o de la qual ve magyor laor; major laor ve de bé despendre e de fer bé als altres que d'esguardar les coses pròpies o de no usurpar les estranyes, donques liberalitat o franquea stà principalment en despendre degudament e en donar als altres.

Encara açò matex és manifest, per tal com virtut és pus principalment envers la cosa pus difícil als altres donar dons que guardar les pròpies rendes o que no pendre les coses stranyes, quar guardar les coses pròpies segons si no és difícil cosa, per tal com a quescú naturalment a affecció a aquelles, ans los avars són inclinats que amen si mateys que guarden los seus béns. Mas donar los béns propis segons si ha difficultat, quar los béns propis són alguna cosa qui pertany a nós e semblant havent affecció a aquells, ans los avars axí han affecció a aquests béns forans, que la peccúnia la qual ells han cuyden que sia alguna cosa a ells incorporada, quar és lurs vigyares que quan és presa d'ells peccúnia, que sia presa alguna cosa de lur cors propi. Per tal, donques, com los béns propis són quax avistats o acostats a nós, mas los estranys són departits, no és axí cosa difícil no usurpar los estranys als quals no havem tan gran affecció, per tal com no són ajustats o acostats a nós, com és difícil donar los propis als quals nós havem major affecció, per tal com en alguna ^{/fol. 21 v.} són ajustats o acostats a nós. E, per tal, liberalitat o franquea és o està pus principalment en despendre coses degudes e en donar béns als altres axí com en cosa pus difícil.

Encara més açò matex és manifest quar, com los liberals o franchs més sien amats, liberalitat o franquea més està o és en aquella cosa la qual,

algun fahent, ell és molt amat, quar algú és no per açò majorment amat si los béns estranys ell no pren o si les pròpies rendes ell guarda, mas ell és molt amat si de les pròpies rendes fa degudes despeses e dóna als bons e als dignes grans coses dons. E per amor d'açò liberalitat o franquea és o està principalment en ben despendre e en reguardonar béns als altres.

Vist qual cosa és liberalitat o franqueha, quar és virtut reprement avarícies e temprant deguastaments, e demostrat en quals coses ella ha ésser, quar primerament és en degudes despeses e en deguts comptes, mas despuys, per consegüent, ella és en guardar les rendes pròpies e en no usurpar les estranyes, leugerament és manifest en qual manera podem fer nós mateys franks o liberals. Quar, axí com per tal com fortalea és més contrària a temor o paor que audàcia o abrivament, fent nós mateys forts declinant a audàcia o a abrivament, axí que més sobre habundem en audàcia que si desffalliem, axí matex, per tal com liberalitat o franquea és més contrària a avarícia que a deguastament, deu hom més declinar a deguastament que a avarícia, e més devem sobre habundar en donar que no deffallir.

Capítol xviii. Que en alguna manera és cosa impossibla o cosa qui fer no-s pot que·l·ls reys e·ls prínceps sien deguastadors, e que ells molt deuen esquivar que no sien avars o escassos, e que majorment se pertany d'ells que sien liberals o franchs

Per tal com lo philòsoph vol en lo iiii libre de les *Èthiques*³⁶⁵ que liberalitat o franquea no és en multitut de les coses donades mas és en haver, ço és assaber, en riqueha o en poder e en voluntat d'aquell qui dóna, quar, segons que aquí matex és escrit, res no veda o no toll que algun qui menys dóna no sia pus franch o pus liberal si ell pren de menors, donques liberalitat o franquea pren mesura de la proporció de les coses donades a les possessions d'aquell qui dóna, e per amor d'açò diu lo philòsoph que·l·ls tirans no són deguastadors, per tal com no sembla que pusquen sobre habundar en dons ne en despeses la multitut de la possessió, donques quescú qui tant ha e tantes coses reeb quals dons, e les despeses no poden sobre habundar la multitut de les possessions, en alguna manera ell no pot ésser deguastador.

Los reys, donques, e·ls prínceps, per tal com sobre habunden en multitut de possessions, no solament digam que pusquen ésser deguastadors, ans anvides ells poden atènyer o abastar a açò que sien liberals o franchs tots temps, donques deuen cogitar que menors coses fan que no·ls pertany, e per açò pot apparèxer com és cosa mal estant o no deguda si ells són avars escassos³⁶⁶, quar, si lo regne d'algú deu ésser natural³⁶⁷, ell deu ésser proporcionat a aquelles coses les quals nós vehem en natura, en les coses naturals, no és res occiós, segons que proven paraules naturals, donques ne en la regió de la vida humanal deu ésser alguna cosa occiosa e, per tal com natura humanal se tengua preparagada de poques coses per com a una persona

---

³⁶⁵ *Ètiques*, 4, cap. 1.

³⁶⁶ avars escassos] hàüts i estesos *G*.

³⁶⁷ *Om. G*.

poques coses li basten, si alguna persona sobre habunda e multitud de riqueses, occioses són aquelles riqueses si elles no són ordonades a ben dels altres.

Quant més, donques, los reys e·ls prínceps³⁶⁸ sobre habunden en moltes riqueses, tant és pus mala cosa que ells sien avars o escassos, quar prova lo philòsoph en lo iiii les *Èthiques* per tres rahons que avarícia és pigyor que deguastament, perquè de tot en tot és molt mala cosa que·ls reys e·ls prínceps sien avars o escassos e, per tal, los reys e·ls prínceps deuen fugir avarícia, que si poden ésser deguastadors és meylor cosa que sien deguastadors que avars o escassos³⁶⁹.

Primerament, per tal com meylor cosa é ésser malalt de malaltia curable que de malaltia incurable e deguastament és malaltia curable o per edat o per fretura, primerament per edat, quar a aquells qui són deguastadors en la joventut, per tal com los veyls, pus avars que·ls jóvens, com vénen a la veylera, segons lo demés, és airat lur deguastament e desemparen o lexen ésser deguastadors.

Encara lo deguastament pot ésser curat per fretura, quar aquells qui són deguastadors, segons lo demés, han fretura, per tal com les despeses sobremunten a les rendes; donques ells, havent experiència de fretura o de indigència, són induyts que no sien deguastadors, donques, segons lo philòsoph, deguastament és malícia curable o per edat o per fretura, mas avarícia és malaltia incurable, quar, quant algú més preceex o va en avarícia e quant més enveylex, tant més ell és fet avar. Si donques és cosa no deguda que·l cap del regne, per lo qual tot lo regne deu ésser endreçat o regit, sia

---

³⁶⁸ D'aquí endavant, fins a «prínceps anvides poden desijiar», manca en *E* i *G*; més de la meitat del capítol 18: tornem a marcar en nota on reprèn el text. Aquesta part del text reapareixerà infiltrada dins el capítol següent, el 19, en tos dos ms., en la mateixa posició (fem nota en el cap. 19), és clara la filiació a un model comú de tots dos manuscrits.

³⁶⁹ Fins aquí, des de «prínceps anvides poden de», surt filtrat en el text de *G* en el cap. 19. La resta del capítol no apareix; en *E*, surt filtrat en la mateixa posició tot allò que falta del capítol 18 dins el 19. El copista de *G*, per algun motiu, s'adona de l'error i fa una refosa del text per lligar-lo amb el tema del capítol 19, i reprèn el 19 en el mateix punt que *E* (en fem nota en el cap. 19).

malat segons costums de malaltia incurable, de tot en tot és fort mala cosa que·l rey sia avar.

És manifest aximatex que és meylor cosa que ell sia degua- /fol. 22 r.
stador. Encara açò matex és manifest per tal com deguastament més és acostat a virtuts que avarícia, quar aquell qui és liberal o franch no pren voluntariosament e dóna voluntariosament, de les quals coses quescuna fa lo deguastador; emperò l'avar no fa la una ne l'altre, donques no ha diferència ne departiment deguastament de liberalitat o de franqueha, sinó que·l desguastador no dóna segons que deu, ne aquells a qui deu, ne per aquella rahó o per aquella fi per la qual deu, perquè, com lo deguastador no sia amador de peccúnia axí com n'é aquell qui és liberal o franch, leugerament com algun sia deguastador, ell porà ésser liberal o franch.

Si donques de tot en tot és cosa deguda o avinent que·l rey sia virtuós, en tant és pus mala cosa si ell és avar que si era deguastador, en quant que avarícia és més contrària a virtut que deguastament, encara açò és pus mala cosa per tal com lo rey és posat en lo regne per la salut del regne e per tal que faça profit a aquells qui són en lo regne; mas aquell qui és avar no profita ne fa profit a negú, per tal com, encara assí mateix, ell és mal, mas lo deguastador a molts fa profit e a molts profita. De tot en tot, donques, és cosa mala que·l rey sia avar.

Vist que quax cosa impossible és que lo reys sien deguastadors e que de tot en tot deuen esquivar que no sien avars, roman a demostrar que pertany-se d'ells ésser liberals o franchs e participatius, quar aquesta virtut la qual és en despeses per alguna semblança dita o appel·lada larguea, liberalitat o franquea, e comunicabilitat.

Primerament ella és dita o appel·lada larguea a semblança dels vexells, per tal com los vexells, qui han la bocha estreta, no vessen o no geten habundantment ço qui és en ells. Donques aquell qui habunda en despeses e

en donacions és dit ésser llarg de vorell, vexa o geta abundantment ço que té, com donques en tant se pertangua de la font haver bocha pus larga en quant que d'ella molts deuen pendre, axí matex en tant se pertany del rey ésser pus larg en quant que la sua influència o la sua larga habundància se deu estendre a més que la influència dels altres.

Encara aquesta virtut és dita o apel·lada liberalitat o franquea, per tal com aquells qui resplendexen d'ella són assemblança dels franchs, quar los avars no són franchs, ans són servents de peccúnia, perquè, si és cosa no deguda que·ls reys e·ls prínceps sien servents, convinent cosa és que ells sien liberals o franchs.

Encara més aquesta virtut és apel·lada comunicabilitat o participació, per tal com per ella los hòmens comuniquen o participen les seus béns, per la qual comunicació ells són per los altres molt amats, quar los liberals o·ls franchs són majorment amadors o deuen ésser molt amats. Perquè, si majorment se pertany que·ls reys e·ls prínceps sien amats per aquells qui són en lo regne, majorment se pertany d'ells ésser liberals o franchs, mas pertany-se del liberal o del franch guardar primerament quantitat del do, que no dó ne pus ne menys que deu; en après deu guardar qui dóna, que no dó a qui no és necessari; encara deu veure per qual fi o per qual rahó dóna que dó per rahó de bé e no per altra rahó, e·ls reys³⁷⁰ e·ls prínceps anvides poden desijiar de liberalitat o de franquea ells donant més, per tal com la granea de les despeses anvides pot sobremuntar la multitut de les rendes, ans, si s'esdevé que·l liberal o·l franch don més que no deu, segons que vol lo philòsoph, tempradament ell haurà tristícia o poch li desplaerà, quar més és agreuyat lo liberal o·l franch si dóna menys que no deu o si no despèn la on cové, que si despèn la on no cal; mas defujen los reys e·ls prínceps de liberalitat o de franquea ells donar a aquells qui no cal o aquells qui no deuen, o per aquella

---

³⁷⁰ Aquí es reprèn el text en *E* i *G*. El text és correcte, segons l'original, en *B*. Això acaba de confirmar la idea que els m. *E* i *G* pertanyen a una mateixa família. L'edició de Spindeler de 1480 també conté tot el text.

rahó o per aquella fi per la quals no deuen, quar, segons que diu lo philòsoph, ells donen a juglars, a lagoters o als altres als quals no deuen donar, per tal com més valria que ells fossen pobres que richs. Axí matex ells donen per aquella fi o per aquella rahó per la qual no deuen donar, quar no donen per rahó de bé, ans més donen per tal que sien lohats e per vana glòria o per alguna altra rahó.

Donques pertany-se dels reys e dels prínceps que sien liberals o franchs, cové a ells que façen bé als bons, e per rahó o per enteniment de bé.

Capítol xix. Quina cosa és magnificència e quals coses ha ésser, e en qual manera podem nós mateyx fer magnificosos o de gran magnificència

Damunt és dit que en despeses són dues virtuts: una la qual guarda despeses temprades o mesurades, la qual és apel·lada franqueha o liberalitat, e altra qui guarda grans despeses, la qual ha nom magnificència. E com semble que més e menys no diversifiquen la spècia ne la natura de les coses, segons que vol lo philòsoph en lo primer libre de les *Polítiques*, no semblen sufficientment departides magnificència e liberalitat, per ço com aquesta és envers despeses grans e aquella envers migyanceres³⁷¹.

Deu donques hom saber e nortar que pertany-se de virtut que ell sia envers cosa bona e difícil, e per tal com en les majors despeses sia atrobada special rahó de bonea e de difficultat, la qual ^{/fol. 22 v.} no és atrobada en les migyanceres despeses, deu ésser dita magnificència, la qual és dita en grans despeses altra virtut e departida de liberalitat o de franquea, la qual és en despeses migyanceres. O podem dir que les despeses poden ésser comparades a dues coses, ço és assaber, a les riquehes d'aquella qui fa les despeses e a les obres en les quals aquelles riquehes són despeses. Donques envers la peccúnia seran dues virtuts, una la qual eguala les donacions e les despeses e a les riquehes, e aquesta és liberalitat o franqueha, é-s dita ésser en migyanceres despeses no segons si, mas per comparació a aquell qui dóna e fa les despeses, e per amor d'açò algun donador de moltes coses poria ésser avar si aquelles moltes coses no eren igualades o proporcionades a les riquehes d'aquell qui dóna. Quar era dit damunt que liberalitat o franqueha no és en multitut de coses donades, lo liberal, donques, eguala los dons e les despeses a les riquehes; mas aquell qui és magnificós vol proporcionar les despeses a les obres, e d'açò ell ha pres nom, quar de la fahena o de la obra és

---

³⁷¹ migyanceres] migyanceres ~~res~~ B. el copista s'adona i ho corregeix; la primera s de la terminació la fa volada després de corregir.

denomenada magnificència, per tal com magnificós vol tant dir com fahent grans coses o grans obres. E, per tal, donques, com en qualque estament hom sia e qualsque riqueses ell hagia o moltes migyanceres, és difícil cosa bé usar d'aquelles e bé egualar les despeses a les riqueses.

Per amor d'açò liberalitat o franquea se extén a despeses migyanceres, quar les despeses o poden ésser pensants segons fi o segons que són proporcionades a les riqueses. Si són pensades segons fi, en aquesta manera liberalitat o franquea és en grans despeses si aquell qui les fa ha moltes riqueses. Encara en despeses migyanceres, si quell qui fa les despeses aquells habunda migyancerament en riqueses, mas si les despeses són pensades per si o segons si, ans segons que són proporcionades a les riqueses, en aquesta manera liberalitat o franquea, tots és envers migyanceres despeses, quar, axí com petites despeses són migyanceres proporcionades als pobres, axí grans despeses són migyanceres proporcionades als richs.

Com donques liberalitat o franquea no guart despeses segons si mas segons que són proporcionades a les riqueses, ella no és en grans o migyanceres despeses mas és en migyanceres solament. Donques liberalitat o franquea la qual guarda despeses proporcionades a les riqueses extén si matexa a quescunes riqueses per tal com encara és cosa difícil haver bé si matex en migyanceres riqueses; mas magnificència, guardant riqueses segons que són degudes a les obres, per tal com fer degudes despeses no és difícil cosa en quescunes obres, mas és difícil cosa en grans quescunes obres, e per amor d'açò magnificència³⁷² de grans fahenes e de grans obres ha pres nom; en les gran obres s'esdevé que alguns defallen per tal com no entenen o no curen en³⁷³ qualque manera façen grans obres, mas en qual manera despenen

---

³⁷² *G* i *E* introdueixen aquí el tros del capítol 18 que faltava. Tots dos ms. l'introdueixen en el mateix lloc, probablement és un error del seu model en l'enquadració que *E* no va percebre, ja que introdueix tot el que manca del capítol 18. *G* se n'adona i fa una refosa després d'una columna per lligar-ho amb el text anterior i posterior. És evident que *E* és anterior a *G* i que tots dos utilitzen el mateix model. El error és en el folis 93 v. de *G* i 36 r., 36 v. i 37 r. de *E*.

³⁷³ *addidit*, pel mateix copista, entre línies.

poch e aytals són appel·lats parvificós. Alguns encara en les grans obres despenen més que aquelles obres no requeren, e aytals són appel·lats destruydors o consumadors; mas lo philòsoph los appel·la banosos, ço és assaber, fochs e fornals, per tal com aytals, axí com la fornal, totes coses consumen e destruexen. Mas alguns en grans obres fan degudes despeses, e aytals són virtuosos e són appel·lats magnificosos, donques magnificència serà migyancera entre parinficència o consumpció, axí com liberalitat o franquea és migyançera entre avarícia e deguastament. És donques manifest quina cosa és magnificència, quar, axí com liberalitat o franquea repren avarícies e tempra deguastament, axí magnificència repren parvificències e tempra consumpcions o destruccions; axí com liberalitat o franquea fa despeses omissions e donacions proporcionades a les riquees, axí magnificència fa despeses degudes a grans obres.

Vist³⁷⁴ qual cosa és magnificència, roman a veure envers quals coses ha ésser, quar quant al present pot ésser comptat a iiii coses, ço és assaber, a Déu³⁷⁵, a tota la comunitat, a algunes persones specials e assí matex.

El magnificós se deu haver degudament envers totes aquestes coses, emperò no deu entendre igualment e principalment envers totes aquestes coses, quar primerament e principalment hom deu ésser magnificós envers les coses divinals, ordonant o hedificant, si riquehes basten, temples o esglésies magnificoses o de gran magnificència, sacrificis molt honrats, appareylament molt dignes, e per amor d'açò és escrit en lo iiii libre de les *Èthiques*³⁷⁶ que honrades despeses les quals se pertanyen del magnificós fer són envers Déu. En après se pertany del magnificós, si ha riqueha e poder, fer degudes despeses envers tota la comunitat, quar los béns comuns en alguna manera són béns divinals, on diu lo philòsoph que los béns comuns han alguna cosa semblant als dons sagrats, a Déu, quar lo bé divinal fort flacament és

³⁷⁴ És reprèn el capítol 19 en *E* i *G*.

³⁷⁵ El text llatí diu: *Homo enim (quantum ad presens) ad quantuorotest compari videlicet, ad ipsum Deum [...]*.

³⁷⁶ *Ètiques*, 4, cap. 1.

representat en una persona singular mas pus bellament resplendex en tota la comunitat. Encara lo magnificós se deu haver degudament envers algunes persones specials, axí com envers persones dignes de honor, quar en aquestes majorment apparex magnificència quan algun fa grans coses a aquells qui són més dignes. Encara més lo magnificós se deu haver degudament envers la sua persona pròpria, quar algú deu si matex haver magnificosamente ^{/fol. 23 r.} envers grans obres en esguardament de la sua persona pròpria; aquelles poden ésser dites grans qui duren per tota la vida, axí com són cases e hedificis, o aquelles qui són fetes a tart en tota la vida, axí com són noçes e cavalleries o fer cavaller. Quar pertany-se del magnificós, segons que és dit en lo iiii libre les *Èthiques*, apparaylar degudament habitació, e més deu entendre en qual manera degya fer cases meraveyloses e de gran durada que en qual manera los faça sophístiques e d'apparència. Axí encara pertany-se del magnificós fer magnificosamente noçes, cavalleries e aytals coses les quals a tart³⁷⁷ s'esdevenen.

És donques manifest envers quals coses³⁷⁸ ha ésser magnificència, quar ella és envers despeses degudes a grans obres, emperò principalment és envers despeses grans fetes en coses divinals, envers tota la comunitat, mas, per consegüent, és envers grans despeses fetes envers persones dignes e envers si matex.

Demostrat qual cosa és magnificència e envers quals coses ha ésser, leugerament és manifest en qual manera podem fer nós mateix magnificosos, quar, axí com liberalitat o franquea és més contrària a avarícia que deguastament, axí magnificència és més contrària a parvisficència que a consumpció o a destrucció. Donques farem nós mateix magnificosos, si

---

³⁷⁷ a tart] Aquí està traduït en el sentit de «coses que passen rarament», del llatí *raro occurrunt*. Aquesta expressió encara és viva a Tortosa, segons Alcover-Moll, però la data per primera vegada molt més tard que en aquest text.

³⁷⁸ coses] coses o *B*; coses ho *E* i *G*.

riqueha basta, declinant a consumpció o a desguastament, axí que en les grans obres les despeses sobre³⁷⁹ habunden més que si defallen.

---

³⁷⁹ habunden ~~habunden~~ B. No sembla fet del copista, sinó d'una mà que corregeix després.

Capítol xx. Molt deuen esquivar los reys e·ls prínceps que no sien parvificós o de pocha magnificència, e que d'ells³⁸⁰ se pertany fer coses molt grans o de gran magnificència

Lo philòsoph, en lo iiii libre de les *Èthiques*³⁸¹, toqua vi propietats del parvificós, les quals, si eren en los reys, farien gran injúria a la reyal majestat.

La primera³⁸² propietat és qual parvificós deffal en totes coses, e açò és manifest per lo seu nom, quar ésser parvificós és fer coses petites e deffallens o deffeccioses³⁸³.

La segona propietat és que, si s'esdevé, qual parvificós despensa grans coses, per pocha cosa ell pert gran bé, on diu hom proverbialment que aytals hòmens noçes e convits destruxen o affollen per dinarada de pebre³⁸⁴, quar, per tal com envers lo gran convit no fan degudes despeses, volent perdonar a poca despesa, tot lo convit és affollt e destruyt.

La terça és que quescunes coses que fa lo parvificós tots temps les fa tardant, quar és-li vigyares³⁸⁵ que remoure's o tolre peccúnia de si mateys sia taylor los seus membres del seu propi cors, e per amor d'açò, com dat o posat que sia cosa necessària que algun hagia ésser mutilat e taylat, ell tarda e fuig aytant com pot aquella mutilació e aquell tayllament; axí matex, dat que·l parvificós hagia a fer per força o per necessitat despeses, emperò ell tarda e·n fuyg tant quant pot a aquelles despeses.

³⁸⁰ ells] ells B.

³⁸¹ *Ètiques*, 4, cap. 2.

³⁸² Els sis apartats que serien les sis propietats del «parvificós» estan marcats al marge dret, en xifres romanes, per tal d'orientar el lector sobre on comença cada propietat.

³⁸³ La traducció, aquí, és molt lliure, però correcta.

³⁸⁴ És un refrany llatí? La traducció és literal: *Viles homines nuptias, & convivium perdunt pro denariato piperis*.

³⁸⁵ quar és-li vigyares] que és-li viyares G; car ell li és viyares E. *Vejares*, mot molt arcaic, significa «parer, semblant». Creiem que la frase va sorprendre els copistes, que potser no van captar tot el significat de la paraula, la solució de G és molt moderna: fa una causal en *què*, en comptes de *car*, *quar*, que en català modern seria «perquè». Curiosament la solució de G és la que faria el català col·loquial actual en un ús semblant a *car*, *quar*, e intenta aclarir l'expressió i completa la frase «car ell li és viyares» introduint-hi el pronom personal de subjecte. La solució de B és la més arcaica, amb el pronom feble darrere del verb *ser* («quar és-li vigyares») la qual cosa fa pensar en un model molt més directe del primer.

La iiii és a que·l parvificós no entén en qual manera faça gran obra, o en qual manera faça degudes donacions o en qual manera faça degudes noçes, mas tota la sua entenció és en qual manera ell faça petites despeses e petites messions, quar és propietat del parvificós que més preha la peccúnia que la obra³⁸⁶.

La v propietat d'ell és que tots temps despena ab tristícia e ab dolor, quar és damunt dit que·l parvificós reputa los béns forans que ha axí com amcorporats³⁸⁷ assí matex, e axí com aquells qui pertanyen a la sua substància, e axí quax ha affecció a ells e axí se continua o avista a ells³⁸⁸. E per amor d'açò, axí com en lo taylament del cors, per la divisió o per la separació de la cosa contínua, ha aquí tristícia e dolor, axí per semblant manera, en la separació de la peccúnia qui és feta per despeses, per tal com és axí quax alguna separació o divisió de la cosa contínua, per tal com parvificós reptuta la sua peccúnia quax incorporada e continuada assí matex, no la pot despendre, ne remoure ne tolre ella de de si matex sens tristícia ne sens dolor, e, per tal, lo parvificós, en açò, participa ab lo avar, quar tot hom parvificós és avar, axí com tot hom magnificós és liberal e franch.

La vi és quar, jatsia que·l parvificós no faça res emperò és-li vigyares que tos temps faça majors coses que no deu, quar ja és dit que·l parvificós més preha peccúnia que les donacions ne que les despeses qui són obres de virtuts, per tal com ell reputa la peccúnia que sia alguna cosa cara o preciosa, mas les obres de les virtuts reputa alguna cosa vil e no les preha. Donques, com a anvides algun puscha axí poch donar de la cosa cara, encara dat o posat que ell reeba molt de la cosa vil que no li sia vigyares que don més que no deu, no pot lo parvificós fer tant petita despesa envers qualque obra que tots temps no li sia vigyares que faça majors coses que no deu; perquè, si és mala

---

³⁸⁶ [...] e per amor d'açò magyor diligència posa en qual manera despena poch que en qual manera ell faça gran obra (glossa el text català després del punt).

³⁸⁷ amcorporats] encorporat *G* (molt més moderna la grafia).

³⁸⁸ [...] ells e axí se continua o avista a ells [...] *om. B.*

/fol. 23 v. cosa que la reyal magestat deffallega en totes coses, perdà grans béns per un petit de bé, tots temps sia tardant e no faça res appareyladament o espertament, no entén a nengun temps en qual manera ell faça grans obres de virtuts mas en qual manera ell despena petit, faça despesa tot temps ab trísticia e ab dolor, e cuyr o creega si matex més obrar com ell no faça res.

Per tal com totes aquestes coses molt fan gran injúria a la reyal magestat, de tot en tot és cosa mala que'l rey sia parvicós, mas que d'ell se paertanga ésser magnificós, sufficientment o proven les coses damunt dites, en les quals nós havem demostrat en quals coses magnificència ha ésser, quar és dit que magnificència ha ésser principalment envers obres divinals e envers coses comunes, mas, per consegüent, envers persones dignes e envers si matex. Donques, com lo rey sia cap del regne e sia persona molt honrada, e digna de honor e pública, e a ell se pertanga distribuir e departir los béns del regne, majorment se pertanga d'ell ser magnificós, quar, per tal com ell és cap del regne e porta en açò semblança o ymatge Déu, qui és cap e príncep de tot lo món, majorment se pertany d'ell haver si matex magnificosamente envers los sant temples o envers les santes egleyes, e envers los appareylaments o ls ornaments de les coses divinals. Mas, per tal com ell és persona pública, a la qual és ordonada tota la comunitat e tot lo regne, majorment se pertany d'ell haver si matex magnificosamente envers los béns comuns e envers aquelles coses qui guarden tot lo regne. Encara per tal com a ell majorment se pertany distribuir o departir los béns del regne, de tot en tot li pertany haver si matex magnificosamente envers persones dignes a les quals aquells béns convenen dignament. Encara més, per tal com segons que és dit, la persona reyal deu ésser honrada e és digna de honor, al rey se pertany haver symatex magnificosamente envers la persona sua pròpria e envers les persones a ell ajustades, axí com envers la sua muller e lls seus fills, havent habitacions o cases honrades, faent noçes degudes, exercitant o faent maraveyloses cavalleries.

Capítol xxi. Qualls són les propietats de l'hom magnificós, e que·ls reys e e·ls prínceps deuen haver aquelles propietats

Lo philòsoph, en lo iiii libre de les *Èthiques*, en lo capítol de magnificència, tocha vi propietats del magnificós les qualls pertany haver als reys e als prínceps.

La primera és que·l magnificós és resemblat o comparat a scient, quar és damunt dit que·l magnificós se pertany en les grans obres fer degudes despeses. Mas conèxer en qualls grans obres qualls despeses sien degudes no pot ésser si algú no resplandex de sciència e d'enteniment.

La segona propietat del magnificós és fer grans despeses e que no demostren o no glorieg a si matex, ans açò faça per rahó de bé o per bona fi, quar açò és comú a tota virtut fer o obrar no per favor o per glòria dels hòmens mas per rahó de bé, emperò especialment açò és propri de magnificència, quar, com en les obres magnificoses, axí com, quan algú ha si matex magnificosament envers lo servici divinal, e envers la cosa pública e envers persones dignes, majorment algú sia lohat per los hòmens, cosa difícil és en tals obres no demanar lahor humanal e per tal com virtut és envers bona cosa e difícil. E per amor d'açò majorment pertany al magnificós en les seves magnificoses obres e distribucions entendre finalment bé e no favor ne glòria dels hòmens.

La iii propietat del magnificós és fer despeses e distribucions delitablement e apareuladament o expertament, quar aquell qui abans que faça les despeses longament compta e cerca totes les despeses manudes e no dóna ço que deu donar delitablement e appareyladament, ell no és magnificós mas

és parvificós, e per amor d'açò és dit en lo iiii libre de les *Èthiques* que la diligència del compta³⁸⁹ és parvificosa.

La iiii és més entendre en qual manera faça nobla obra e deguda que en qual manera ne quanta despesa ell faça en aquella obra; axí que, si·l magnificós deu construyr o edifficar algun temple en honor de Déu o donar alguns dons a persones dignes, més deu entendre en qual manera aquell temple sia maraveylós e bell e en qual manera aquells dons sien grans e deguts, que no quants diners o quanta moneda li cové despendre o consumir per aytals obres.

La v propietat és que·l magnificós és excel·lentment liberal o franch, per tal com una matexa cosa és ésser magnificós o ésser habundantment liberal o franch, quar, segons que per a avant serà manifest, magnificència és alguna perfecció e algún ornament de liberalitat o de franquea, axí com magnanimitat és algun ornament e alguna perfecció de totes les virtuts, quar, com aquell sia magnificós qui a grans obres fa degudes despeses és ésser liberal o ésser franch, fer grans despeses e degudes, la qual cosa fa lo magnificós, és ésser majorment liberal o franch.

La vi³⁹⁰ propietat del magnificós és de equal despesa fer obra pus magnificosa, quar los parvificós, per tal com tos temps ells ^{/fol. 24 r.} entenen en qual manera perexen los diners, segons que damunt és dit, per un poch perden grans coses; mas los magnificós, qui no cura de compta, de equal despesa fa obra pus magnificosa per tal com no perdona a degudes despeses, quar esdevén-se alguna vegada que·l avar despèn més en algun feyt o en algun negoci que·l liberal o el franch; emperò, per tal com l'avar tots temps s'esforça sotstraure algunes despeses degudes, si elles sien petites e de poca valor, per amor d'açò la obra on ell despèn molt ell fa no degudament.

---

³⁸⁹ compta] comta B. Adoptem la grafia de E i G per evitar errors, tenint en compte que B també la utilitza altres vegades.

³⁹⁰ vi] vii G.

Donques lo franch é·ll magnificós de equal despesa, o encara alguna vegada de menor, fa pus deguda obra que·l parvificós ne·l avar.

Mas que aquestes propietats degen ésser en los reys e en los prínceps no és difícil cosa de veure, quar ells deuen ésser majorment scients e conexents quals despeses e quals obres sien degudes, e a ells se pertany majorment fer grans donacions e excel·lents despeses per rahó de bé, quar majorment deu entendre bé aquell qui tot lo regne deu endreçar en bé. Axí encara a ells se pertany fer despeses delitablement, e apparayladament e espertament, quar, segons que damunt és dit, per tal com natura es contenta, es té per pagada de poques coses. Les riqueses són ocioses si elles no són fetes degudes donacions e degudes despeses. En quant donques que·l reys e·ls prínceps més habunden en poder e en riqueses, en tant més se pertany d'ells fer majors destribucions o major donacions, e despendre pus delitablement e pus voluntariosament. Encara pertany-se dels reys e dels príncep més entendre en qual manera façen pus excel·lent obres de virtuts que en qual manera perdonen als diners e a les despeses. Encara pertany-se d'ells ésser excel·lentment liberals o frants e fer tots temps obres magnificoses.

Donques totes les propietats del magnificós se pertany haver als reys pus complidament e pus perfectament, on vol lo philòsoph en lo iiii libre de les *Èthiques* que quescun no pot ésser magnificós per tal com quescun no pot fer grans despeses; mas, segons que aquí matex és dit, aytals cové que sien nobles o gloriosos, perquè, en quant que·l rey és més noble que·ls altres, en tant més se pertany d'ell resplandir per magnificència e haver les propietats del magnificós.

Capítol xxii. Quina cosa és magnanimitat e envers quals coses ha ésser, e en qual manera podem fer nós mateys coratgyosos o de gran coratge

Dels béns forans, segons que damunt és dit, alguns són profitosos, axí com peccúnies e universalment tota cosa qui pot ésser mesurada ab moneda; mas alguns són honests³⁹¹, axí com honors. Donques, axí com envers los béns profitosos són dues virtuts, una que guarda grans despeses, axí com és magnificència, e altra qui guarda migyancers despeses, axí com és liberalitat o franqueha, axí semblant manera envers los béns honests són dues virtuts, una qui guarda grans honors, axí com és magnanimitat o gran coratge, altra qui guarda les migyançeres, la qual per nom comun pot ésser apel·lada amativa o amadora de honor. Mas en les grans honor algú pot haver si matex en tres maneres, quar alguns en³⁹² tals honors defallen, axí com los poch coratgyosos, e alguns sobre habunden, axí com los presumptuosos; mas altres han si mateys segons que ls pertany, axí com aquells qui són de gran coratge, quar nós vehem alguns qui de si mateys són aptes o bons a fer grans coses e són poderosos a fer o a obrar grans coses, e altres, emperò, ells inelinats per alguna pussil·lanimitat o per algun petit coratge, retrahen-se d'aquestes coses grans. Donques aytals deffallen en tals coses, mas alguns, per o contrari, sobre habunden qui s'entrameten³⁹³ d'algunes coses les quals dignament ells no poden complir, lo qual apel·la lo philòsoph caymós³⁹⁴, ço és a saber, fumosos³⁹⁵, e ventosos e ventolans; mas nosaltres los apel·lam presumptuosos, donques aquell qui és de gran coratge és migyancer entre

³⁹¹ honests] honets *B*.

³⁹² en] han *B*.

³⁹³ s'entremeten] són trameten *B*.

³⁹⁴ caymós] Es refereix al *χαυνόμαντις* aristotèlic, que es tradueix per «vanitat». Curiosament la transliteració fins a aquesta forma ve de la mateixa font llatina. Gil de Roma translitera «chaunós». Entenem que la *χ* grega la transcriu per la *ch* llatina; això ha donat «caymós» en *B* i *E*, i «ataimós» en *G*. No ens consta cap transliteració al llatí d'aquest terme. Curiosament Arnau Estanyol no glossa el terme, i el mestre Aleix tampoc. De ben segur que no devia ser estrany en aquella època.

³⁹⁵ fumosos] fondosos *G*; funósos *E*; cap d'aquestes formes, documentades. El text llatí diu *fimosos*; probablement hauria de dir *fumosos*; això, curiosament, ha donat tres lectures diferents en els tres ms., la qual cosa fa pensar en un error textual del mateix text llatí.

aquell qui és de petit coratge e aquell qui és presumptuós, quar ell no trau si matex anrera de les grans obres e altres les quals ell pot fer dignament, axí com fa aquell qui és de petit coratge no se tramet d'aquelles coses les quals ell dignament no pot complir, axí com fa presumptuós perquè apparex manifestament quina³⁹⁶ cosa sia magnanimitat o gran coratge. Quar, axí com liberalitat o franqueha, per tal com és migyançera entre avarícia e deguastament, e per amor d'assò ella és una virtut reprement avarícies, reprement a desguastaments, axí matex magnanimitat, ço és assaber, gran coratge, la qual és migyançera entre pusil·lanimitat o petit coratge e presumpció, és alguna virtut reprement pusil·lanimitats e petits coratges, e temprant presumpcions.

Vist qual cosa és magnanimitat o gran coratge, leugerament és manifest envers qual coses ha ésser. Quar sembla que'l philòsoph, en lo iiii libre de les *Èthiques*, vulla que magnanimitat o gran coratge sia envers honors e envers riqueses e senyories, e generalment envers totes coses de bona fortuna e de ma- /fol. 24 v. la fortuna; emperò no és egualment principalment envers aquestes coses, quar magnanimitat o gran coratge és principalment envers honors e no envers quescunes honors mas envers grans honors, e despuys, per consegüent, envers riqueses e senyories, e envers les bones fortunes e malas fortunes. Quar, segons lo philòsoph, entre los béns forans, honor és bé molt gran, quar les riqueses, e les senyories e ls altres béns fornits no són tan ben gran com honor és, per tal com, segons los demés, los hòmens hordonen aquests béns; d'açò que conseqüesquen honors. Donques, axí com és dit de fortaleza que principalment és envers perills de batayles per tal com aquells són pus difícils, mas per consegüent és envers los altres perills, axí que aquell qui és fort, per semblant manera ha si matex degudament en los altres perills, axí matex magnanimitat o gran coratge principalment és envers honors axí com envers grans béns forans, mas per

---

³⁹⁶ quina] qinya E.

consegüent és envers riqueses, e senyories e envers los altres béns forans; axí que aquell qui és de gran coratge ha si matex degudament en possehir riqueses e senyories e en sostenint bones fortunes e males fortunes. Quar aquell qui és de gran coratge és axí com lo bon tetràgon³⁹⁷, lo qual no pot ésser mal girat, quar si ell és honrat o li esdevén gran bona fortuna no se axalta o se arguyla ne sobreix si matex; mas encara si ell és deshonorat e esdevenen grans desventures o mals fortunes no muda si matex ne és foragitat del seu bon estament, per tal com aquell qui és de gran coratge en quescun estament sap haver dagudament si matex, quar a petit coratge pertany no saber portar o sustenir fortunes. E per amor d'assò Andrònich Peripatètich diu que obres de petit coratge són aquelles les quals no poden sustenir ne ho poden portar honor ne desonor, ne bona fortuna ne mala fortuna, mas unflar aquell qui és honrat, e que·ll qui és un petit ben fortunat si matex exalta.

Demostrat quina cosa és magnanimitat o gran coratge e envers quals coses ha ésser, roman a demostrar en qual manera podem fer nós mateys de gran coratge. E, entre les altres coses qui nos tyren a magnanimitat o gran coratge, si és poch prehar los béns forans qualsque ells syen o senyories, o riqueses, o honors o qualsque altres béns semblants, quar és damunt dit que petit coratge no sap portar o sustenir fortunes, ans per poca bona fortuna se axalça o se arguyla e per fortuna mala se abaxa, es després no ho³⁹⁸ farà axí, per cert, aquell qui és de gran coratge, ans, segons que és dit, sap portar o sofferir fortunes e en quescun estament sap si matex haver degudament, quar la raó perquè algú no sap portar o sufferir fortunes és per tal com³⁹⁹ ell preha massa los béns forans, e per amor d'açò, quan algú ha guanyats de aquests

³⁹⁷ tetràgon] sagitador *G*. En realitat, el text llatí diu *tetragonus*. No creiem que el text faci referència explícita al polígon de quatre angles i de quatre iguals, sinó que fa referència al dau, i més que no pas al dau, al jugador de daus; per això el copista de *G* el canvia per «sagitador», figura que ell creu més entenedora per al lector. Curiosament, en l'edició incunable de 1480, el mestre Aleix hi posa «tetràgon o dau». De tota manera *tetragonum* és un mot neutre de la segona declinació, d'incorporació tardana a la llengua llatina. El fet que Gil de Roma el declini com un nominatiu masculí fa pensar més aviat que es refereix al jugador de daus o tetràgon; és el que veu el copista de *G* i, pensant que és de mal entendre, el substitueix per una figura més entenedora.

³⁹⁸ ho] o *B*. Corregim el pronom feble de complement directe per evitar males lectures.

³⁹⁹ com] cot *B*.

béns, és-li vigyares que tot bé agya guanyat, e imfla e·s⁴⁰⁰ dóna erguyll; mas, quan ell ha perduda alguna cosa d'ells, és-li vigyares tot o agya perdut, e per açò elles a baxat o humilitat.

E per tal, si nós preham les obres de virtuts e no preham los béns forans sinó en quant que ells són òrgens o instruments per tot los quals nós podem obrar virtuosament e haver virtuts, de tot en tot nós serem coratgyosos e sabrem o obrar portar o sofferir furtunes, quar, si nós crexem o multiplicam en riqueses e en béns forans, no·ns exaltarem ne·ns donarem arguyll com tals béns no·ls reputem ésser béns de tot en tot ne ésser béns molt grans, e, si s'esdevé que nós siam desenventurats o mals fortunats envers ells, nós sofferrem degudament tal desventura o tal fortuna per tal com no·s reputam ne preham molt ells.

---

⁴⁰⁰ e·s] e G.

Capítol xxiii. Qualse són les propietats del coratgyós e que pertany-se dels reys e dels prínceps ésser coratgyosos

Lo philòsoph, en lo iiii libre de les *Èthiques*⁴⁰¹, recompte moltes propietats dels coratgyós, entre les quals ne podem nombrar vi les quals deuen haver los reys e ls prínceps.

Axí que sia la primera propietat del coratgyós haver ben si mateix envers los perills, quar haver ben si matex envers ells no és ser amador de perills⁴⁰² ne posar si matex per petits perills mas per gran, axí com per aquells dels quals se pot seguir gran utilitat o⁴⁰³ gran profit. Mas, com axí posa si matex a perills, ell deu ésser axí ferm e stan en los seus feyts que si ell vehia fos cosa deguda ell no's perdonàs a la vida, segons que diu lo philòsoph en lo iiii libre de les *Èthiques*.

En après, la segona propietat és que cové als coratgyosos haver ben si matex envers retribucions o guardons, quar lo coratgyós poch preha los béns forans e preha molt les obres de virtuts, e, per tal com molt reguardonar és fer obres de virtut, cové al coratgyós que sia molt reguardonador⁴⁰⁴, segons que és escrit en lo iiii libre de les *Èthiques*.

iii⁴⁰⁵, que pertany-se d'ell que sia obrer o feador de poques coses.

La iiii, pertany-se del coratgyós que sia obrer o manifests, axí que ell sia vertader o digne de veritat, e sia manifest mal volent e manifest amador, e deu més curar de veritat que no de oppinió o de pensament, segons que vol lo philòsoph en lo iiii libre de les *Èthiques*.

---

⁴⁰¹ *Èthiques*, 4, cap. 1.

⁴⁰² *B* alterna «perills» i «perils», però en el segon cas molt poques vegades, per això el corregim.

⁴⁰³ o] ho *G*.

⁴⁰⁴ és fer obres de virtut, cové al coratgyós que sia molt reguardonador] om *G*. Pensem que manca en *E*, però no ho podem llegir amb claredat: el text està molt tacat en aquesta columna.

⁴⁰⁵ iii] om *B*.

La v, que pertany-se del coratgyós que no agya cura que ell sia lohat ne que·ls altres sien vituperats, quar com aytals coses sien comptades⁴⁰⁶ entre los béns forans e·ll no cura molt d'ells, per tal com ja és dit que poch preha⁴⁰⁷ los béns forans.

La⁴⁰⁸ vi, que pertany-se d'ell que no sia plan- /^{fol. 25 r.} guitiu o plagent ne pregador, e majorment se pertany que ell no sia tal per esgodament dels béns forans, qual aquell qui·s clama o·s plany dels béns forans o prega los altres que ell aconseguisca⁴⁰⁹ aquells béns, en alguna manera ell és de petit coratge, per tal com ell massa preha los béns forans. Axí o diu Sèneca, que neguna cosa no és comptada pus cament que aquella la qual és comptada ab pregàries.

E aquestes propietats per o philòsoph recomptades, si ben són enteses, deuen haver los reys e·ls prínceps, quar pertany-se dels reys no posar si mateys per quescuns perills sinó per negocis grans o altres, axí com per deffenció de la fe o per deffenció del regne, e si s'esdevé cas gran qual rey dege posar la sua gent e·ncara si matex a perills, ell deu ésser axí ferm estant e coratgyós que per lo bé divinal e comun sia appareylat posar la sua vida.

Encara pertany-se dels reys e dels prínceps que molt sien regordonadors, quar, quant que ells són en grau pus alt que altres e en tant que més habunden en riqueses que als altres, en tant deuen sobrar los altres en obres virtuoses, e en retribucions e en guardons.

Encara pertany-se d'ells que sien obrers o faedors de poques coses, quar los negocis grans e altres poch són en esguardament dels altres e, per tal, no·s pertany dels reys e dels prínceps espatxar⁴¹⁰ ne acabar per si matex tots los negocis quant que ells sien petits, ne pertany-se d'ells que sien obrers

---

⁴⁰⁶ comptades] temptades *E*.

⁴⁰⁷ preha] presa *G*.

⁴⁰⁸ la] lo *G*.

⁴⁰⁹ aconseguisca] agonsseguisca *B*.

⁴¹⁰ Surt com a exemple en Alcover-Moll, evidentment fent referència al text de l'edició incunable de 1480.

o faedors de totes coses. Mas, per tal que pus franchament els pusquen entendre a la expedició dels grans negocis, los quals són poch, ells deuen cometre o cumandar als altres los petits o los manors negocis, qui són molts.

Encara pertany-se d'ells que sien obertes o manifestes, axí que principalment sien vertaders com ells sien regla dels altres, la qual no·s deu tortre⁴¹¹ ne falsificar⁴¹².

Encara pertany-se d'ells que sien manifestes malvolents e amadors, axí que manifestament aviren e vuylen mal al peccats, perseguesquen los mals e no lexen viure los mals faedors, e obertament o manifestament amen lo bons e honren ells, quar en aquesta manera els ynduyran tot lo poble qui lurs és comanat que sia just e virtuós.

Encara pertany-se dels reys e dels prínceps no curar que sien lohats per los hòmens, quar aquells qui són posats en dignitats han molts lagoters e molts qui·ls parlen e·ls dyen paraules plaents, e si ells crehen a aytals lagoters esdavén-se que ells no fan o no regeren segons ley ne segons rahó mas segons passió e segons voluntat. En tant, donques, los reys e·ls prínceps, e generalment tots aquells qui estan en dignitats, menys deuen curar de lahor dels hòmens, en quant que han més lagoters que, els lohant o lagotaguant, s'esforcen els girant.

Encara més, per tal com los reys e·ls prínceps deuen ésser assí mateys sufficients o bestants en los béns⁴¹³ forans, segons que serà declarat en lo iii libre, hon serà⁴¹⁴ tractat del regiment del regne, no·s pertany d'ells que sien planguitijs o planyadors o pagadors per os béns forans.

Donques totes aquestes propietats assignades deuen convenir als reys e als prínceps, perquè pertany-se d'ells que sien coratgosos o de gran coratge.

---

⁴¹¹ tortre] torsre *B*.

⁴¹² falsificar] fallificar e diversificar *G*.

⁴¹³ béns] ley *G*.

⁴¹⁴ forans [...] sea] *om. E*.

Capítol xxiii. En qual manera los reys e ls prínceps deuen ésser amadors de honor e qual és aquella virtut qui és amativa o amadora de honor

Los amadors de les honors algunes vegades són vituperats e algunes vegades són lohats, segons que diu lo philòsoph en lo iiii libre de les *Èthiques*⁴¹⁵, quar nós increpam o reprenem alguns qui dyen que els no curen de lur honor, e encara per tal com nós vituperam los ambiciosos nós loham aquells qui no curen de lur honor, donques curar de pròpria honor en una manera pot ésser lohat e en altra manera pot ésser vituperat, quar no curar de honor, per tal com no vol fer obres dignes de honor, és cosa vituperada o menys prehada. Donques nós devem cura de honor no que siam ambiciosos ne que nostra fi posem en honors, mas que fassam obres dignes de honor.

Les obres dignes de honor en dues maneres poden ésser pensades: o segons que són proporcionades a nós o segons que són dignes de gran honor. Quar, axí com envers despeses són dues virtuts, ço és liberalitat o franquea, la qual guarda despeses segons que són migyanceres e segons que són proporcionades a nós, e magnificència, la qual guarda despeses segons que són grans e són ordonades a grans obres, axí envers les honors són dues virtuts: una la qual guarda honors migyanceres e segons que són proporcionades a nós, e aquesta per lo philòsoph és apel·lada amativa o amadora de honor; altra és qui guarda gran honors, axí com magnanimitat o gran coratge. Donques unes mateixes obres poden ésser de les altres virtuts e de magnanimitat o de gran coratge, quar aquell qui fa obres de fortalea e comença o escomet batalya, si açò fa per tal com se delita en tals obres, ell és fort, mas si açò fa per tal com tals obres són dignes de gran honor, ell és coratgyós; axí matex si ell fa obres de castedat, per tal com ell se delita en

---

⁴¹⁵ *Èthiques*, 4, cap. 4.

elles, ell és cast e temprat, mas si ell fa aquestes per tal com són dignes de gran honor, ell és coratgyós o de gran coratge.

E per amor d'assò los perills de les batayles no són pròpria matèria de magnanimitat o de gran coratge, quar tals són matèria de fortelea, neles coses delitables segons que tals ^{/fol. 25 v.} són, car envers tals ha ésser temprança mas honor com pròpria manera de magnanimitat o de gran coratge, quar totes coses qui fa lo coratgyós fa segons que són dignes de gran honor. Donques magnanimitat o gran coratge, segons que és escrit en lo iiii libre de les *Èthiques*⁴¹⁶, és en algun hornament de totes les virtuts, quar, axí com magnificència és algun ornament de liberalitat o de franqueha, per tal com lo magnificós fa les obres de liberalitat o de franqueha pus excel·lentment, axí magnimitat o gran coratge és algùn ornament de totes les virtuts, auar les obres de totes les virtuts són dignes de honor e, per tal, aquell qui és de gran cortage obrarà obres de virtuts. E per amor d'assò és escrit en lo iiii libre de les *Èthiques* que no cové al coratgyós fugir aquell qui amonesta, la qual cosa és obra de prudència o de saviea, ne fer coses injustes, la qual cosa se pertany injustícia⁴¹⁷. Donques aquell qui és coratgyós fa les obres de les altres virtuts e fa elles excel·lment, quar, per tal com honor, entre les béns forans, és bé molt excel·lent, aquell qui fa obres de virtuts, en quant que són dignes de honor, fa elles pus excel·lentment que si feya tals obres per tal com se delitàs en elles. Donques dreturerament és dit que magnanimitat o gran coratge fa totes les virtuts majors e totes les acaba e les orna, quar per magnanimitat, pus excel·lentment, e pus ordonadament e més perfetament, nós fem obres de totes les virtuts.

Donques, depús què és magnanimitat o gran coratge e en qual manera ha si matexa a les altres virtuts, leugerament és manifest qual sia aquella virtut de la qual ara entenem, la qual és apel·lada amativa o amadora de

---

⁴¹⁶ *Èthiques*, 4, cap. 3.

⁴¹⁷ El prefix *in* d'*injustícia* és afegit per una mà posterior en *B* per fer concordar amb el text llatí: [...] *pertinet ad injustitiam*. L'error ve de model primer; *E* i *G* també cometen el mateix error, però ningú no l'esmena.

honor. Quar, axí com unes matexes obres poden ésser de les altres virtuts e de magnanimitat o de gran coratge, axí matex poden ésser unes matexes de les altres virtuts e de amativa de honor, quar les obres de les altres virtuts, segons que són dignes de gran honor, pertanyen a magnanimitat o a gran coratge; mas, segons que elles són proporcionades a nós e són ordonades a migyanceres honors, pertany a aquella virtut qui és apel·lada amativa o amadora de honor. Donques, axí com se pertany de los reys e dels prínceps que sien magníficosos e liberals, axí matex se pertany d'ells que sien coratgyosos e amadors de honor, quar pertany-se dels reys e dels prínceps amar honor en aquella manera qui és dit, com és assaber, que amen e desigen fer obres les quals sien dignes de honor⁴¹⁸. Quar amativa o amadora de honor par que sia comparada a magnanimitat o a gran coratge, axí com formositat corporal és comparada a belea, per tal com si los hòmens petits han los membres ben proporcionats e concordats ells són formosos mas emperò ells no són bells, quar belea no és sinó en gran cors, axí aquells qui fan obres dignes de migyancera honor són apel·lats amadors de honor, emperò lavors ells són pròpriament coratgyosos, quar ells fan obres dignes de gran honor.

Per tal, donques, que·ls reys e·ls prínceps ne en grans negocis neen migyanceres no fassen alguna cosa leya mas que tos temps façen obres dignes de honor, és ben dit pertany-se d'ells que sien coratgyosos o de gran coratge e amadors de honor.

---

⁴¹⁸honor] honor] *B. post correctionem* †. Recordem que el copista és italià.

Capítol xxv. Que humilitat deu ésser apel·lada amativa o amadora de honor e que tot hom coratgyós és humil

Lo philòsoph, en lo iiii libre de les *Èthiques*, aquells qui migyancerament se'n tramet de honors no l'apel·la coratgyós, ans l'apel·la temprat. Donques, com haver si matex temperadament en honors sia aquella matexa cosa la qual és haver humilitat, aquella virtut de la qual parla lo philòsoph, la qual apel·la amativa o amadora de honor per tal com va en migyanceres honors, quar par pot ésser dita e apel·lada alguna humilitat, mas, si nós o deym e o determanam axí, levem alguns duptes, quar hom coratgyós és amador de honor, axí com tot hom magnificós és liberal o franch e, per tal, si amativa o amadora de honor era⁴¹⁹ alguna humilitat, tot hom de gran coratge seria humil, la qual cosa par que sia un contrari en altre contrari, quar aquell qui és humil honra los altres, mas aquell qui és de gran coratge, segons que és dit en lo iiii libre de les *Èthiques*, menysprea los altres.

Donques deu hom notar o saber que, si tot hom de gran cortage no era humil, nós no haguérem donat als prínceps covinent o degut ensenyament, per tal com lurs haguérem ensenyat ésser sens virtut, com les virtuts no pusquen ésser haüdes sens humilitat.

Donques, acomplida declaració de la veritat, deu ésser demostrat o declarat que sens humilitat negun no pot ésser de gran coratge, on magnanimitat, e humilitat e aquestes virtuts morals han ésser envers les passions de la ànima. Quar, en tant les dites virtuts són bé segons rahó per tal com elles tempren les nostres passions, que no desinem de bé de la rahó mas que les passions, no farem desinar del bé segons rahó, axí com és ja damunt dit, en dues maneres se por esdevenir.

---

⁴¹⁹ era] en B.

Primerament, segons que les passions nos enclinen a aquella cosa la qual rahó veda; en ^{/fol. 26 r.} après, segons que elles nos trahen d'aquella cosa la qual rahó dicta, e per tal com les passions nos enclinen a alguna cosa contra rahó, nós havem ops virtut trahent enrera, segons que és manifestat en aquesta virtut temprança ,per a qual nós som tirats o lunyats de les delectacions sensibles. Mas quant les passions nos trahen enrera da aquella cosa la qual rahó nós no havem ops virtut trahen enrera, ans havem virtut empenyent, segons que és manifest an aquesta virtut fortalea, la qual més nos empenyen als perills de les batayles que no·ns trau enrera d'aquells. Donques, com tret enrera e empènyer sien en alguna manera coses contràries e formalment hagen diferència, una matexa virtut egualment, principalment e per si, no és trahent anrere empenyent⁴²⁰, neuna matexa principalment tempr les passions qui·ns empenyen a aquella cosa la qual rahó dicta; per tal, donques, és que si una matexa cosa en diverses maneres presa nos trau an enrera e·ns empeny a avant, convenrà envers aquella cosa donar dues virtuts: una la qual empenga e altra la qual traga an enrera.

E, per tal, nós vehem que magnanimitat o gran coratge ha ésser envers grans honors, e gran honor, en alguna manera, és gran bé, e·l gran bé, per rahó, quar ell és gran, trau-nos a enrera que no·l façam per rahó de la difficultat, quar ell és difícil; mas en quant que ell és bo nos assuagya e nos inclina que anem a ell.

Donques en dues maneres podem nós peccar envers grans honors e envers grans béns: primerament, si nós cerquan o seguim aquells grans béns en quant que són bons més que rahó no dicta; en après, si nós nos traehem enrere e·ns lunyam d'aquells per tal com són alts e difícils més que rahó no dicta. E, per tal, envers aquestes honors e grans béns nós havem ops dues virtuts: una qui nos empenga e·ns meta a avant per tal que no siam lunyats per rahó de la difficultat, e aquesta és magnanimitat o gran coratge; altra qui

---

⁴²⁰ pertanyent] pertayent B.

nos traga a enrera per tal que, més que rahó no dicta, nós no anem o no·ns estrenam a ells per rahó de lur bonea, e aquesta és humilitat. Donques tot hom coratgyós és humil, quar com sia cosa impossible que aquell qui no és bo sia coratgyós, segons que prova lo philòsoph en lo iiii libre de les *Èthiques*, e nengun hom no sia bo si ell cerqua honors més que rahó no dicta, com magnanimitat nos empeny en alguns grans béns, per tal que nós no siam trets a enrera per rahó de la difficultat, cové per necessitat que y sia acostade e ligada humilitat, per tal que, més que rahó no dicta, nós no anem en ells per rahó de la bonea, quar en altra manera lo coratgyós seria viciós. Donques anar a grans honors e a grans béns pot ésser e pot venir de magnanimitat o de gran coratge e de humilitat; no emperò segons una matexa rahó, quar, segons que nós, anant a aquells béns, no som trets a enrera per rahó de la difficultat, nós som coratgyosos; mas, segons que nós⁴²¹ no seguim ells més que rahó no dicta per rahó de lur bonea, nós som humils.

Han donques differència magnanimitat o gran coratge e humilitat en dues coses. Primerament per tal com magnanimitat o gran coratge, en quant que magnanimitat, és principalment e la empeny, e depuys, per consegüent, ella trau a enrera. E per amor d'açò lo coratgyós menyspreha los altres no que ell viciosament fassa injúria al altres, mas per tal com ell és de tant gran cor e axí ell és empent per virtut que ell menyspreu més les obres e les paraules dels hòmens que no que per elles se vuya star o leixar de obres virtuoses. Mas humilitat, per lo contrari, principalment trau⁴²² a enrera e depuys, per consegüent, empeny. E per amor d'assò aquell qui és humil honra los altres per tal com, pensant los deffalliments propis, el honra los altres en coses degudes e honestes; en après, a departiment aquesta d'aquella. Quar magnanimitat o gran coratge principalment tempra desesperació que algú, per rahó de la difficultat, no·s desesper que no vagyia en les obres dignes de gran honor; mas humilitat principalment tempra esperança que algú, massa

---

⁴²¹ seg B.

⁴²² en B.

esperant de bé, no seguescha⁴²³ de rahó les grans honors, donques tot hom de gran coratge és humil en aquesta manera que és dit, e humilitat, en alguna manera, és aquella matexa cosa la qual és amativa de migyancera honor, quar aquell és dit humil qui, temprant sperança de consegryr grans honors, va migyancerament an quelles honors.

Mas si humilitat, de tot en tot, és aquella matexa cosa que amar migyanceres honors, o si de tot en tot és una matexa cosa ab aquella virtut la qual departex lo philòsoph de magnanimitat o de gran coratge e la appellem amativa de honor, no pertany a la present consideració o a la present obra. Mas si s'esdevé que en les obres morals nós ordonàssem o faéssem més altres obres, nós demostrarem que aquella virtut de la qual parla lo philòsoph en tota manera no és una matexa cosa ab humilitat, quar aquella de la qual parla lo philòsoph, la qual, segons que és dit, va en migyanceres honors, més és en lo appetiment sensitiu, mas humilitat és en lo appetiment entel·lectiu o en la volentat.

---

⁴²³ seguesca] sequesca B.

/fol. 26. v. **Capitol xxvi.** ⁴²⁴ **Qual cosa és humilitat e envers qual coses ha ésser, e per què pertany-se del reys e dels prínceps que sien humils**

Assats é manifest per les coses haüdes o demunt dites que humilitat e magnanimitat han diffència, quar, jatsia que una matexa virtut reprema sobrehabundància e tempre los deffalliments, emperò null temps egualment principalment aquestes dues coses no poden convenir a una matexa virtut, donques pertany-se de magnanimitat o de gran coratge repembre desperació per tal que no·s desperem de béns grans e alts, e pertany-se d'ela temprar sperança per tal que, més que rahó no dicta, nós no anem an aquells.

Emperò magnanimitat o gran coratge no obra o no fa aquestes dues coses egualment principalment, quar, com de quell qui és de gran coratge més és virtut empènyer en grans coses que no trahent-nos enrera d'aquelles, donques pus principalment magnanimitat o gran coratge deprem o baxa desperació perquè no siam tret arrera de les coses grans e altres, e despuys, per consegüent, tempra sperança per tal que més de rahó nós no anem e aquelles.

Mas humilitat fa per lo contrari, segons que damunt pus largament és dit, e per tal com aquesta virtut sia departida d'aquella deu ésser vist qual cosa és aquesta virtut, la qual nós appel·lam humilitat. Donques deu hom saber e notar que, axí com en nós magnanimitat s'esdevé habundar e deffallir, axí matex envers humilitat, quar, segons que és manifest per les coses damunt dites, magnanimitat o gran coratge és virtut la qual nos empeny que, per rahó de la difficultat, nós no siam trets a enrera que no perseysca les obres dignes de gran honor. Per tal, donques, com en alguns en açò sobrehabunden, axí com los presumtuosos, qui seguexen les coses grans e altres més que no deuen, mas alguns deffalen axí com los poch coratgyosos. Per amor d'assò

---

⁴²⁴xxvi] ~~xxx~~ B. Correcció del copista.

magnanimitat o gran coratge és migyancera entre presumpcions e petits coratges.

Encara axí matex, per les coses damunt dites, és manifest que humilitat és virtut que no trau a enrera, per tal que per rahó de la bonea e delecta, com qui és en les coses honrades, nós no preseyscam e no seguiscam eles més que rahó no dicta. En açò, donques, alguns sobrehabunden, axí com los arguylosos o superbiosos qui seguexen excel·lències e honors més que no deuen; mas alguns deffallen qui si mateys menysprehen e strahen a enrera o humilien symatex més que no deuen, axí com aquells qui no queren honors nequeren fer obres dignes de honor, la qual cosa no és de humilitat ans és de viltat i de misèria. Donques humilitat serà migyancera entre supèrbia e dejecció o massa menyspreu de si matex, axí com magnanimitat o gran coratge.

Vist qual cosa és humilitat, leugerament pot ésser vist envers quals coses ha ésser. Quar aquell qui és humil enrera repembre arguyls e tempra dijeccions o massa menyspreu. Serà, donques, humilitat envers arguyls e poch preu de si matex o dejeccions, emperò no és egualment principalment envers aquestes coses, quar humilitat principalment entén repembre supèrbies o arguyls, mas despuys, per consegüent, entén temprar dejeccions o menyspreus de si matex. E, per tal, deu, ésser açí entès notablement que, com virtut sia més trahent a enrera que no empenyent, principalment ella contrariegya a sobrehabundància per tal qual nós som empents, e despuys, per consegüent, ella contriegya a defeliment per a qual nós som trets a enrera. Mas, com la virtut més empeny que no trau a enrera, és per lo contrari, quar lavors ella contriegya pus principalment a deffelliment per o qual nós som tret a enrera, mas despuys, per consegüent, ella contrariegya a excel·lència per a qual nós som empents. Donques magnanimitat o gran coratge, per tal com és virtut empenyent en béns grans e alts, més contrariegya a petit coratge, qui és deffelliment, trahent-nos a enrera d'aytals béns, que no contrariegya a

presumpció, la qual és excel·lència e habundància, empenyent-nos an aquelles coses béns. Mas humilitat, per o contrari, per tal com ella és virtut trahent anrere que més de rahó nós no perseiscam, ne cerquem excel·lències ne honors, pus principalment ella contrariegya a supèrbia, la qual sobre habunda en tals coses; mas despuys, per consegüent, ella contrariegya a dejecció o a menyspreu de si mateix, quar, en cercant obres dignes de honor, s'esdevé que hom pecca no solament per supèrbia, ans encara per dejecció o per menyspreu de si mateix, quar, si algú se humiliave més avant que'l seu estament no requer e més de rahó e notablament d'ell, seria vil, mesquí e bèstia, per tal com no conexeria lo seu estament, o el seria superbiós e jactador. Quar alguns d'açò queren excel·lència e jactància, meynsprean si mateix més que no deuen.

Diu lo philòsoph en lo iiii libre de les *Èthiques* alguna gent de Grècia, de la ciutat de Latònia appel·la jaetadors e superbiosos per tal com, més que lur estament no requeria, se vestien de vils vestidures, e per açò ells creien e cuydaven si mateys levar en alguna honor e en alguna ^{/fol. 27 r.} excel·lència. An aquell mateix loch és escrit que sobrehabundància e gran deffalliment és alguna cosa de jactància.

Vist envers quals coses ha ésser humilitat, quar principalment ella és envers repremiment o abaratiment de supèrbia, e despuys, per consegüent, és envers temprament o moderació de menyspreu, roman a declarar que dels reys e dels prínceps se pertany que sien humils, la qual cosa per dues vies nós podem provar: la primera és presa de part de magnanimitat o de gran coratge; la segona, de part de les obres feadores. Quar demunt és dit que algú no és vertaderament coratgyós si no és humil, per tal com tostemps humilitat és acostada a magnanimitat o a gran coratge, per a qual cosa, si dels reys e dels prínceps se pertany que sien coratgyosos, pertany-se d'ells que sien humils, quar los reys e ls prínceps deuen axí cerquar obres dignes de honor no més que rahó no dicta, mas segons que's pertanys de lur estament, la qual cosa fan

aquells qui són humils, que ells, emperò, no posen lur felicitat ne lur benaventurança en excel·lència ne en honor, la qual cosa fan los superbiosos, quar ells deuen fer bones obres e dignes de honor per rahó de bé, no per tal que ells se demostren⁴²⁵ ne sien vistos excel·lents. Encara pertany-se d'ells que sien humils per rahon de les obres faedores, quar lo superbiós, cerquant la sua excel·lència més que no deu, segons lo demés, ell va a aquelles coses les quals sobramunten les virtuts o les forces pròprias, e per amor d'açò pertany-se d'ells hòmens que sien humils, per tal que, pensant lo deffelliment propri o'l propri poder, no vagen o no estenen si mateys a coses grans e altes més que no deuen; quar los superbiosos, segons lo demés, qui més de rahó cerquen excel·lència, posen si mateys e ls altres a perills nepoden complir ço que començen.

En tant, donques, los reys e ls prínceps deuen remoure o lunyar de si mateys supèrbia o arguyll, en quant que pigyor cosa és los béns comuns posar o donar a perills, quar senyor superbiós, segons lo demés, és destrydor dels pobles.

---

⁴²⁵ s B, hi ha una ratllada del copista.

Capítol xxvii. Qual cosa és mansuetut o simplicitat e envers quals coses ha ésser, e que's pertany dels reys e dels prínceps que sien simples o seus

Depús que nós havem determenat de les virtuts qui guarden los béns forans e havem demostrat en qual manera se pertany dels reys e dels prínceps que sien ornats o apparayllats de aquelles virtuts, roman a dir de mansuetut o de simplicitat, la qual guarda los mals forans, quar és dit demunt que en aquelles coses envers les quals s'endevé peccar e ben fer, o abundar e defallir, aquí cové donar alguna virtut per a qual nós siam endreçats a bé obrar la qual reprema los deffalliments e tempre les supfluïtats. Mas, en jutgyant los mals forans fets per los altres, alguns sobrehabunden, axí com los irosos, qui massa se degen o desigen vengyança. Quar, per tal com nós demanam vengyança per ço ve ira, quar aquell qui per alguns mals qui li són fets demana vengyança o punició, dementre que el fortment desige, la sua sanch és encesa prop del cor, la qual, encesa, ell fanex. Donques alguns són irosos e sobrehabunden en cobeegyant o en desigyant vengyança, mas alguns altres, dissimulant, no són irosos de negunes injúries, dels quals la un ne l'altre no és bo. Quar iràxer a quescú e tots temps, e demanar vengyança de quescú, e la qual cosa fan los irosos, é cosa vituperosa e mala. Encara no iràxer nuy temps e no voler en alguna manera que algun sia punit no és cosa bona ne lohadora, per tal com és obre fora de l'orde de rahó, quar rahó dicta que deuen ésser fetes algunes punicions e que's deu hom iràxer a aquell a qui deu, e quant deu e en aquella manera que deu, per tal com iràxer, en son loch e en son temps, és obra de virtut, per la qual cosa, si en les passions de ira e en desigyant punicions e vengyançes s'esdevé habundar e deffellir, cové aquí donar alguna virtut reprement sobrehabundàcies e temprant deffelliments, e aquesta és mansuetut o simplea.

És donques manifest quina cosa és mansuetut o simplea, quar, axí com fortelea és migyancera entre temors e pahors, e audàcies o abriavaments, axí mansuetut o simplea és migyancera entre ira, per a qual nós cobegyam o demanam vengyança, e entre no ira, per a qual nós perdonam o relaxam los mals a nós fets. Aquell, donques, és simple, o sia qui no demana vengyança de tots nedeffall tant de punició que en alguna manera no vuyla que los altres sien punits, mas és perdonador e punidor segons orde de rahó, per la qual cosa, axí com fortelea reprem temors o pahors e tempra audàcies o brivaments, axí mansuetut o simplea reprem ires e tempra audàcies o abrivaments, axí mansuetut o simplea reprem ires e tempre no ires.

Vist qual cosa és mansuetut o simplea, leugerament és manifest envers quals coses ha ésser, quar, segons que és dit, ella és envers ires e envers lo contrari de ira, axí com és envers no ira, emperò pus principalment és envers ira, per tal com mansuetut o simplea primerament e principalment entén a repembre les ires, mas despuys, per consegüent, entén a repembre les passions ^{/fol. 27 v.} contràries de ira. Quar natural cosa és a nós que dels mals qui a nós són fets demanem punició e vengyança. Encara per tal com lo mal propri a envides pot ésser tant petit que no sia vigyares a nós que ell no sia molt, no⁴²⁶ tant solament nós naturalment som inclinats a voler que sien punits aquells qui ns fan alguns mals, ans escara en alguna manera és cosa natural a nós demanar o desigyar punició més que no és digne o més de deute, quar, per tal com lo mal qui a no-s que sia magyor que no és, nós volem que aquells injuriadors nostres sien més punits que no deuen ésser punits, donques cosa és fort difícil de pembre ires e no demanar o no desigyar punicions de les injúries més que no dicta rahó. Molts, donques, peccan en desigyant més, mas pochs peccan en desigyan menys, per la qual cosa, si virtut és envers cosa bona e difícil, mansuetut o simplea principalment contrariegya a ire i entén reprem ires, mas despuys, per consegüent, contrariegya a no ire e entén

---

⁴²⁶ no sia molt, no] sia molt, no no B.

a temprar o mesurar ella, la qual cosa lo seu nom significa, quar, si nós pensam la virtut o'l significat del nom *mansuetut* o *simplea*, e nomena o diu «tempradament de ira».

E que dels reys e dels prínceps se pertangua que sien mansos o simples no és difícil cosa a demostrar. Quar, com ira pervertescha o gyr judició de rahó, no pertany als reys ne als prínceps que ells sien irosos, com en ells majorment degya ésser rahó e enteniment; quar, axí com nós vehem que quant la lenga és corrupuda o desordona per còlera o per altres humors nós no jutgyam dreturerament de les sabors, axí matex quant lo nostra appetiment o la nostra voluntat és corrupuda o desordonada per desmesura de ira per altres desordonades passions, lo nostre judici de rahó és pervertit o gytrat. Donques, si és cosa no deguda que la regla sia girada o torta, lo rey, qui deu ésser axí com a forma e mirayl de viure e qui deu ésser regla de les coses feadores, no és deguda cosa que sia irós, per tal que el, per ira, no sia girat més torça. Encara si mateix seria cosa no deguda si ell en alguna manera no era irós⁴²⁷ e en naguna manera no's movia a fer punició, per tal com si punicions no eren fetes en lo regne los hòmens serien injuriadors d'alguns nepolicia poria durar. Negun, donques, no's deu irèxer ne deu desigyar punicions per ira, mas per amor e per çel se deu hom iràxer, e deuen ésser desigyardors de punicions, quar punició deu ésser desigyada per amor e per çel de justícia o per amor de la cosa pública, per tal com sens ella la cosa pública no pot durar, e per tal, si algú era tant suau o tan simple que més amàs que justícia, perquè si demanava vengyança ell no seria virtuós, donques tant més se pertany dels reys e dels prínceps que sien moguts a fer punicions, quant que més se pertany d'els que sien guardians de justícia e conservadors de la cosa pública. Perquè, si los reys no deuen ésser irosos e deuen ésser moguts segons orde de rahó, que sien fetes punicions e vengyançes, com açò faça mansuetut o simplea, pertany-se d'els que sien mansos o simples.

---

⁴²⁷ irós] nós B.

Capítol xxviii. Qual cosa és amicable e envers quals coses ha ésser, e en qual manera se pertany dels reys e dels prínceps ésser amicables

Segons que requer o demana la present obra, nós havem dit sufficientment de les virtuts qui guarden los béns segons si e d'aqueles que guarden los mals forans.

Roman a dir de les virtuts qui guarden los béns forans segons que nós participam ab los altres, quar nós participam ab los altres en paraules e en obres, mas les paraules e les obres en les quals nós participam ab los altres, altres coses nos servexen, co és, a amicabilitat e veritat, e a delectacions jugoses, quar, segons que nós degudament conversam ab los altres en paraules e en obres, honrant ells e rehebent ells segons que deuen, nós som amicables e falaguers o graciosos. Donques amicabilitat o falagaria, de la qual assí nós entenem a tractar o determenar, no és altra cosa sinó dreturerament conversar ab los hòmens e ordonar les obres e les paraules nostres a deguda conversació.

E encara les paraules e les obres nostres servexen a nós a veritat, per tal com per ells nós som jutgiats tals quals som, quar veritat, de la qual açí entenem a determenar, no és altra cosa sinó que hom no sia jactador mostrant de si matex, per paraules o per obres majors, coses que elles no són, ne sia escarnidor ne menyspreador que demostra si matex menyspreador o menysprívol, per obres o per paraules, més que rahó no dicta, mas sia obert o manifest e vertader, que aytal se demostra qual és.

E encara més les paraules e les obres poden ésser ordonades o delectacions jutgoses que hom sia degudament alegre.

Donques, segons que demunt és dit envers les paraules e les obres en les quals nós comunicam o participam ab los altres, han ésser tres virtuts, ço

és assaber, amicabilitat, la qual per altre nom pot ésser apel·lada affabilitat o falageria; veritat, la qual és sobrenomenada obertura o descubertura, e deguda alagria, la qual apel·la lo philòsoph entrapèlya; donques, comunicant o participant ab los altres, si nós volem ben conversar, nós devem ésser vertaders, alegres e amicables, de les quals coses ^{/fol. 28 r.} de totes deu ésser determenat, mas primerament de amicabilitat o de amistat, quar nós vehem que⁴²⁸, en conversant ab los altres, alguns sobre habunden per tal com se demostren massa amicables, axí com són lagoters e plahenters, quar aquest axí se demostren comuns en lur conversació e acompanyadors que negú no volen fer trists o irat, mas lohen totes paraules e les obres de les altres; mas alguns, per lo contrari, deffallen massa d'aquesta conversació, quar ells són desacordants dels altres e salvatges, ne poden conversar ab los altres, e quescuns d'aquests defallen ne usen de dreta rahó, quar negú no deu tant donar si matex o companyador o familiar als altres, quar a ell semblen plahenter ne legoter, ne deu tant si matex sostraure de companya que semble desacordant dels altres e litigyós o baraylós. Donques, com virtut stà alguna cosa migyancera entre massa e menys, o entre superfluïtat e deffalliment, en la conversació dels hòmens, envers la qual s'esdevé habundar e deffellir, convé donar alguna virtut reprement sobre habundàncies e temprant deffelliments, e aquesta és amicabilitat o felegaria, quar felegaria o amicabilitat, segons que és virtut, no és altra cosa sinó haver si matexs, mas unidament, en manera migyancera, en la conversació dels hòmens, axí que nós no sobrehabundem en tal conversació, la qual cosa fan los legoters, ne de falageria⁴²⁹, axí com fan los irosos⁴³⁰ o bataylosos e ls descordans.

Vist qual cosa és amicabilitat, segons que nós açí parlam, de la qual és virtut repriment barayles o bregues e temprant legoterries, segons que podem

---

⁴²⁸ que] *B inter lin.*

⁴²⁹ falageria] *falgara B.*

⁴³⁰ irosos] *B* fa una mala lectura de l'original: primer escriu «~~iro~~»; després de fer la suposada correcció, escriu «ritxosos», una mala lectura de «irrexosos» («iréixer»). Deixem la lectura de *G*, que s'adiu perfectament amb el text llatí.

haver per lo philòsoph en lo ii libre e en lo iii⁴³¹ de les *Èthiques*⁴³², leugerament pot apparèxer envers quals coses ella ha ésser, quar és en paraules e en obres segons que són ordonades a deguda conversació en vida. Si donques hom naturalment és cosa animada, acompanyadora, segons que s deu provar en lo primer libre de les *Polítiques*⁴³³, cové donar alguna virtut envers les paraules e les obres en les quals el comunica o participa ab los altres, per a qual virtut degudament el converse e per tal com dretha rahó dicta que, segons la diversitat de les persones, en diverses maneres hom dege conversar, jatsia que tos los hòmens qui volen viure segons vida políticha deuen ésser amicables e fellagers, emperò els no deuen ésser tots en una manera amicables, quar, per tal com massa familiaritat engendra menyspreu, los reys e els prínceps, per tal que sien haüts o tenguts en reverència⁴³⁴ e per tal que la dignitat reyal no envilescha e no sia menyspreada, pus madurament s'esdevé haver que ls altres.

E lo philòsoph, en lo v· libre de les *Polítiques*⁴³⁵, donant cauteles dels reys e dels prínceps, diu que pertany-se dels reys e dels prínceps apparèxer persones honrades per tal que no sien menysprehats, quar, axí com en la recepció dels mangyars o de les viandes dretha rahó dicta que, segons la diversitat de les persones, en diverses maneres sien fetes, per tal com algun mangyar seria molt al malalt, lo qual seria poch a aquell qui és sa, axí matex és en la conversació dels hòmens, quar alguna familiaritat és reputada al rey a virtut, e per açò ell és dit amicable, quar, si alguna altre persona comuna no participava pus de familiaritat, seria-li reputat a vici o a peccat, no a virtut, e no seria dit amicable mas salvatge.

---

⁴³¹ ii libre e en lo iii de les *Èthiques*] iii libre de les *Ètiques B*; ii libre de les *Ètiques G*; quart libre de les *Ètiques* N. S. Deixem la lectura de *E* com a correcta.

⁴³² *Èthiques*, 2, cap. 7; 4, cap. 6.

⁴³³ *Polítiques*, 1, cap. 1.

⁴³⁴ reverència] Repetit en *B*.

⁴³⁵ *Polítiques*, 5, cap. 4.

Capítol xxix. Qual cosa és veritat e envers quals coses ha ésser, e en qual manera se pertany dels reys e dels prínceps que sien vertaders

Axí com envers la conversació de la vida s'esdevé sobrehabundar e deffellir, segons que damunt és demostrat, axí matex s'esdevé habundar e deffallir, quar veritat està en alguna egualtat. Aquell, donques, que més diu de si matex que no és ell se partex de veritat per rahó de habundància. Mas aquell qui negua aquelles coses qui són en ell e confessa menors coses de si matex ell se partex de veritat per rahó de deffalliment, e per amor d'açò, com mossenega⁴³⁶ o falsia degya ésser per si fugida e esquivada, segons que és escrit en lo iiii libre de les *Èthiques*⁴³⁷, aquelles qui no són vertaders ne oberts, ne·s demostren tals quals són, ells deuen ésser represes, per tal com no⁴³⁸ ésser oberts, o manifest ne demostrar si mateix tal qual és, és algun mentir o alguna mantida d'aquesta virtut, donques per algú ret a si matex vertader e manifest, alguns defugen per sobrehabundància de si mateys, per paraules o per fets majors, coses que no són, e aytals són apel·lats jactadors. Mas alguns, per deffelliment, declinen o deffallen d'aquesta virtut qui fenyen de si matexs algunes coses vils les quals en ells no són o neguen de si matex algunes coses qui són en ells, los quals apel·la lo philòsoph yròneos, ço és, ascarnidors o menyspreadors⁴³⁹. Donques cové donar alguna virtut migiancera per a qual sien temprats los deffalliments e sien reprimides les superfluïtats, e aquesta comunment és apel·lada veritat. És donques manifest quina cosa és veritat, quar és virtut temprant menyspreus de symatex e reprement jactàncies.

⁴³⁶ mossenega] lo món conega *G*; món conegua *E*. Probablement l'original deia «messonga», que és la grafia antiga per «mensonja», (del llatí *mendacium*, -i), que significa «mentida». Cap dels tres ms. no és capaç de fer la lectura correcta, o bé «mossenega» és també una possible grafia antiga de «mensonja» (davant la varietat que mostra el mot en Coromines!). El que sí és clar és que *B* comprèn correctament el que llegeix.

⁴³⁷ *Ètiques*, 4, cap. 3.

⁴³⁸ no] manca en tots tres ms. En el text llatí, *non esse apertum*.

⁴³⁹ Fem notar que aquest aclariment no és del traductor, sinó de l'autor.

Vist qual cosa és veritat, roman a veura envers quals coses ella ha ésser. Donques deu ésser sabut que, jatsia que af- /fol. 28 v. fermar és ser alguna cosa en si matex la qual no és negar alguna cosa ésser, la qual sia mentir o mentida, emperò no dir tot ço qui és pot ésser fet sens mensonegua o sens mentida. Aquell donques qui vol ésser vertader no deu fènyer en si matex boneha la qual ell no ha, ne deu atorgar ésser en si malícia la qual ell no creu que en si matex sia, ne per ço qual que ell diga de si matex tota la boneha la qual conex que és en ell, quar, jatsia que nagú no degya mentir, emperò quescuna veritat tots temps ne en tot loch no deu ésser dita, quar en loch e en temps, segons que dicta rahó, podem calar veritat. És donques veritat envers repreniment de jactàncies e de temperament de menyspreus de si matex, emperò no és envers aquestes coses egualment principalment. Mas pus principalment veritat contrarieja a jactància e entén reprendre jactàncies, mas despuys, per consegüent, ella contrariegya a menyspreu de si matex e entén temprar menyspreus de si matex.

E per amor d'assò lo philòsoph, en lo iiii libre de les *Èthiques*, en lo capítol de veritat, diu que declinar a menys e dir menors coses que no són de si matex és obre de prudent e de savi, donques pertany-se de que·ll qui és vertader que en naguna manera de si matex no diga majors coses que no són, la qual cosa molts fan, quar alguns atorgan o dein de si matex grans boneas, com emperò els hagen fraytura d'aquelles e primer tenç als amichs e als conexents grans béns e grans ajudes de les quals coses poch o no res ells complexen per obre, e aytals és manifest que són jactadors, e blanchs e bels de fora, e no són oberts, ne manifests ne vertaders, perquè per tals cosas en naguna manera no deu hom sobremuntar en més, ans més deu hom declinar en menys, emperò que sia fer sens mensonegua, ne·s partesca notablement del mig, quar, si notablament se partia del mig, en açò el no semblaria vertader mas escarnidor. Axí com, si algú era tan fort e de tant gran efficàcia, que fos certa coça als altres que el pogués pugnar o batayar contra C mas el no digués

ne atorgàs de si matex pus, sinó que contra un e flach el puria pugnar o batayar, tots conexeríem entre si mateys que ell parlaria per escarn, e d'açò és pres lo nom de *yronia*⁴⁴⁰ e de *derrisió* quant algú notablement artorga e confessa de si matex menors coses que no són. Donques a veritat se pertany temprar aquestes derricions o aquests escarniments e repembre jactàncies que temprar derricions. Quar, segons que és dit, en tals coses més deu hom declinar en menys dien de si matex menors coses que no són, que no sobremuntar en més dient affermant de si matex majors coses.

E podem assignar dues rahons per què en tals coses tots temps deu hom declinar en menys.

La primera és presa de part de si matex; la segona, de part dels altres, quar quescú axí naturalment ama o ha affecció al bé propi que tots temps creu os pensa que sia més que no és e per amor d'assò los hòmens comunament són enganats de si mateys, crehent o pensant més valor que no valen. Donques en recomptant los béns propis tots temps deu hom declinar en menys, per tal com nós devem estimar o pensar que nós [siam] affectuosos o voluntariosos als béns propis, aquells béns semblen a nós majors que no són. E aquesta rahó tocha lo philòsoph en la auctoritat al·legada quant diu que del prudent o del savi se pertany declinar en menys, quant de gran prudència o de gran saviea és conexer si matex e saber quals propis béns tots temps són eximats o pensants majors que no són.

La segona rahó és presa de part dels altres, quar aquels qui no declinen en menys se lohen e·s jacten dels béns que han, e per tal com los hòmens comunament aborrexen aquells qui lohen si mateys, per amor d'açò, per rahó dels altres, se pertany en tal coses declinar en menys per tal que·ls hòmens no sien als altres fexucs. E aquesta rahó tocha lo philòsoph en aquell matex iiii libre de les *Èthiques*⁴⁴¹, dient que deu hom declinar en menys per

---

⁴⁴⁰ Coromines i Alcover-Moll donen com a primera documentació del mot *ironia* 1380, Eiximenis.

⁴⁴¹ *Ètiques*, 4, cap. 7.

rahó de les fexugues sobrehabundàcies, demostrant quina cosa és veritat, de la qual nós açí parlam, e envers quals coses ha ésser.

Leugerament és manifest que dels reys e dels prínceps se pertany que sien vertaders, quar aquells qui declinen notablement en menys e dien menors coses e pus vils que no són de simateys semblen scarnidors e menysprehadors, mas aquells qui sobremunten e habunden en més e dien majors coses que no són semblen jactadors e faxuchs, e per tal com dels reys se pertany que sien no menyspreats ans honrats, ne sien fexuchs ans graciosos e amicables, no·s pertany d'els que sien jactadors o scanidors, mas que sien manifests e vertaders, nedemostrant o jactant dir majors coses que no són de si mateys o permentent als⁴⁴² altres majors coses que no façen, ans en tant se pertany més dels reys e dels prínceps squivar jactància en quant que ells han més qui los inciten o·ls mouen a⁴⁴³ jactància e de més coses se purien jactar.

---

⁴⁴² als] als als *B*.

⁴⁴³ a] aa *B*.

/fol. 29 r. **Capitol xxx. Qual cosa és alegria e envers quals coses ha ésser, e en qual manera se pertany dels reys e dels prínceps que sien alegres**⁴⁴⁴

Alguns crehen o·s pensen que totes les paraules o·ls fets qui servexen a jochs sien occiosos; emperò no és axí, quar aquella cosa és occiosa la qual no ha deguda fi⁴⁴⁵, mas tota cosa la qual de si mateixa pot ésser ordonada en deguda fi no és occiosa, e si·l és liberal o franch, e honest, e temprat o mesurat, ell és ordonat en bona fi, quar és alguna manera necessari a la vida. E per amor d'açò és dit en lo iiii libre de les *Èthiques*⁴⁴⁶ que repòs e joch semble que sien alguna cosa necessària en vida. Axí donques, com los senys corporals, ço és lo viure e l'hoir, per tal com ells trabaylen en sentir, natura ha ordonar lo dormir per lur repòs e és necessari lo dormir en vida; axí matex, per tal com nós, estudiant o entenent als negocis del regne o a·ltres coses fahent, trebaylam contínuament, no occiosament, són entre posades o entremesclades a les nostres cures e als nostres trabayls algunes delectacions jugaçoses si elles sien temperades o mesurades e honestes.

E per tal com en tals coses s'esdevença peccar o errar en ben fer, cové envers los jochs donar alguna virtut per a qual degudament nós hagam als jochs, quar en los jochs alguns sobre habunden desigyant de tot en tot fer riure, dels quals és dit en lo iiii libre de les *Èthiques* que més s'esforçen en fer riure que en dir beles coses, e aquests són los juglars, los quals appellem lo philòsoph bomolochs⁴⁴⁷, quar lo philòsoph aytals compare als aucels qui prenien la presa sacrificada en los temples dels gentils, quar, axí com aquells

⁴⁴⁴ Qual cosa és alegria [...] sien alegres] *om.*; Qual cosa és alegrica [...] sien mercaders *E.* Hem pres el títol de *G.*, que, com sempre, és el més fidel després de *B.*

⁴⁴⁵ *Om. E.*

⁴⁴⁶ *Ètiques*, 4, cap. 2.

⁴⁴⁷ bomolochs] bolonjenchs *G.*; bonjolocho *E.*; bomolosos *N.* S. Paraula grega, transcrita literalment del llibre IV, cap. 8, de l'*Ètica a Nicòmac*. Hem de fer notar que la paraula llatina que s'utilitza en el text per a designar «joglars» és *histriones*.

auçells no curaven en qual manera els pogessen pendre alguna cosa d'aquella robaria, axí matex aquelles qui de tot en tot volen fer riure o procurar los altres sotsrís⁴⁴⁸ o a escarn⁴⁴⁹ no curen qual manera ells pusquen pendre les paraules e ls fets dels altres e girar o convertir en joch e en scarn los defalliments⁴⁵⁰. Aquests, donques, sobrehabunden en jochs, mas alguns, per lo contrari, desfallen, e aquests són apel·lats durs e salvatges, e aytals són aquells qui no sostene algun joch nedien algun escarn, ans són trists e endanyats a aquells qui les dien. Donques és manifest quina cosa és alagria o eutrepèlya, segons que és virtut e segons que d'ella nós aquí parlam, quar ella és virtut reprement sobre fluïtat de joch e temprant durícies, e aquesta virtut ha ésser ací envers temprament de durícia com envers reprement de sobre fluïtats en joch; emperò no és egualment principalment envers aquestes coses, quar virtut tots temps és pus principalment envers aquella cosa qui és pus difícil, e repembre les sobre fluïtats dels jochs és cosa pus difícil temprar que los deffalliments, per tal com lo joch ha alguna delectació acostada per a qual nós més som inclinats que segescam delectacions iugaçoses, que no que fugiam d'elles.

⁴⁴⁸ sotsrís] sonris *E*. Cal fer notar que altres vegades la lectura de *B* i *G* són coincidents; *E* actualitza el mot.

⁴⁴⁹ En *B* Hi ha una petita nota entre línies, just sobre «escarn», i amb indicació expressa del copista diu «vacar». No podem dir que sigui un aclariment mitjançant un sinònim, però sí una utilització de *vacar* en una accepció molt concreta d'aquest mot, que és un pur llatinisme, segons Alcover-Moll: «**VACAR** [...] || 2. ant. Dedicar-se, aplicar-se (a un treball o acció).» Si tenim en compte que [...] sotsrís o a escarn [...] del text és una traducció del llatí *cachinnus*, -i («riure sorollós»), *emfundi in cachinnos* («desfer-se en rialles»), creiem que el copista de *B* tenia el text llatí al davant. Molt precís, l'aclariment!

⁴⁵⁰ En els ms. *B* i *G* (*G*, foli 115 v.) hi ha una errada textual. En aquest punt el text s'ha desordenat i ha passat directament al final del paràgraf posterior i amb intercalació del paràgraf anterior d'una manera desorganitzada, en aquest ordre: «[...] Per tal com lo joch ha alguna delectació acostada per la qual nós més som inclinats que segescam delectacions iugaçoses que no que fugiam elles. Vist qual cosa és eutrepèlia o alegria e envers quals coses ha ésser, quar principalment ella és en reprement los sobre fluïtats del joch e despuys, per consegüent. Aquests, donques, sobrehabunden en jochs, mas alguns, per lo contrari, desfallen, e aquests són apel·lats durs e salvatges, e aytals són aquells qui no sostene algun joch ne dien algun escarn, ans són trists e endanyats a aquells qui les dien. Donques és manifest quina cosa és alagria o eutrepèlya, segons que és virtut e segons que d'ella nós aquí parlam, quar ella és virtut reprement sobre fluïtat de joch e temprant durícies, e aquesta virtut ha ésser ací envers temprament de durícia com envers reprement de sobre fluïtats en joch; emperò no és egualment principalment envers aquestes coses, quar virtut tots temps és pus principalment envers aquella cosa qui és pus difícil, e repembre les sobre fluïtats dels jochs és cosa pus difícil temprar que los deffalliments, per tal com lo joch ha alguna delectació acostada per la qual nós més som inclinats que segescam delectacions iugaçoses, que no que fugiam d'elles. Vist qual cosa és eutrepèlia o alegria e envers quals coses ha ésser, quar principalment ella [...]» El copista de *E* omet directament tot el paràgraf, probablement per no entendre'l i pensar que ha estat una glossa incorporada pel copista del model. En realitat, el que hi ha hagut és una alteració textual. Restaurem el text seguint el model llatí i restituint-lo segons l'ordre primigeni.

Vist qual cosa és eutrepèlia o alegria e envers quals coses ha ésser, quar principalment ella és en reprement les sobre fluïtats del joch e despuys, per consegüent, en temprant les deffaliments, roman, donques, a veura en qual manera se pertany dels reys e dels prínceps que sien alegres, quar, segons que per les coses damunt dites pot ésser manifest, tots temps les estremitats són vituperades e la migyania és loada; mas aquesta migyania la qual és en les virtuts qui repremen les passions e·ls moviments no deu ésser presa segons si mas quant a nós. Quar, segons que en los capítols davant dits és dit, alguna cosa és sobre fluïtat a algú la qual és pocha a altre e, per lo contrari, si donques de tots se pertany repembre sobrefluïtats de jochs, molt més açò pertany als reys e als prínceps axí tempradament usar delectacions jugaçoses, que si açò fehien les persones comuns elles semblassen dures e salvatges, ne deu hom entendre que·ls reys e·ls prínceps no degen ésser retrets per alguns solaces per alguns jochs. Mas, per tal com los jochs dels qual nós devem usar, segons lo philòsoph en lo iiii libre de les *Èthiques*, deuen ésser cortesos e honests, los reys e·ls prínceps deuen usar d'aquells, axí tempradament o mesuradament que tos temps ells semblen madurs ne en naguna manera ells semblen puerils o infants, per tal com en la infantesa sembla que sia cosa natural als infants delitar en jochs. Perquè, si·l joch no és temprat e honest, par que hagia acostada a alguna infantea. Donques, en tant, se pertany dels reys e dels prínceps usar tempradament de les delectacions dels jochs en quant que és pus mala cosa que ells sien infants de custumes.

Encara, segons que és manifests per les coses damunt dites, per ço delectació jugoça no és ociosa e és ordonade en bona fi, quar ella, entreposade a les nostres cures o a les nostres àncies, nós reprenem o rebehem alguna recreació, per rahó de la qual nós pus esclafadament nós levam⁴⁵¹ que entenam o estigam en bones obres de les quals nós devem haver cura, e per tal com joch desmesurat o desonest trage nós a enrere de bones obres e de

---

⁴⁵¹ levam] lavam B.

degudes àncies o degudes cures, tant és cosa pus mala que·ls reys e e·ls prínceps usen desmesuradament o deshonestament de les delectacions dels jochs, en quan que la cura del bé comú la qual s'esguarde al príncep és pus excel·lent que la cura d'algú ben particular, ^{/fol. 29 v.} donques les paraules e·ls fets jugoçosos o dels jochs no deuen ésser de tot en tot esquivats o vedats si ells sien honests e mesurats o temprats, e açò segons més o menys, axí com requer la diversitat de les persones.

Capítol xxxi. Que majorment se pertany dels reys e dels prínceps haver totes les virtuts, e que si una lus en fall no han neguna

Axí los sants, com los philòsoph, en aquesta sentència se són acordats que cové que les virtuts sien ligades, quar els digueren que aquell qui ha una virtut totes les virtuts ha, e aquell qui ha freytura d'una de totes ha fretura. Donques, com de tot en tot sia manifesta cosa que dels reys e dels prínceps se pertany haver algunes virtuts, quar, segons que planament és manifest, cové que ells sien prudents o savis, de tot en tot deu ésser cosa manifesta que ells deuen haver totes les virtuts, per tal com prudència o savihea ne justícia, sens les altres virtuts, no poden ésser haüdes, ans nul temps no és alguna una virtut la qual, sens les altres virtuts, perfectament pusca ésser haüda.

Encara més los tractadors de la veritat en aquesta manera han sentit dien que les virtuts són acostades o ligades, mas sensiblement sembla o par lo contrari, quar nós vehem alguns qui són liberals o franchs qui no són temprats o no han temperança, ans donen cura o entenen en los comportaments luxuriosos o als delits carnals, e alguns, per lo contrari, són cast emperò ells studien o entenen a avarícia, qual donques qui ha una virtut no les ha totes, ne cal que si algunes virtuts necessàries són en los reys, que totes lurs sien necessàries.

E encara nós vehem alguns qui són liberals los quals no poden ésser magnificosos per tal com no poden grans coses fer com no agen grans despeses. Donques deu ésser sabut que'l philòsoph, envers la fi del vi libre de les *Ètiques*⁴⁵², manifestament par que vuyla provar quals virtuts són ligades, mas, per tal que el solva aquestes objeccions o aquestes contrarietats, diu que les virtuts poden ésser considerades o pensades en dues maneres: o segons que elles són naturals o imperfectes, o segons que elles són principals e

---

⁴⁵² *Ètiques*, 6, cap. 13.

complides. Les virtuts naturals e imperfectes⁴⁵³ qui no són complides no qual que sien ligades o ajustades, quar nós vehem alguns qui naturalment han alguna indústria e alguna subtilitat o alteha de lur pensa o de lur enteniment, per a qual cosa ells han alguna prudència o savihea imperfecta, emperò aquests no són casts, ne liberals ne han les altres virtuts morals. Axí com encara més nós vehem alguns qui de puerícia o de infanteha tantost són inclinats a obres de largea o de franqueha, los quals no són casts, mas alguns, per lo contrari, han alguna natural pudicícia emperò ells no són liberals o franchs. En aquesta menera, donques, les virtuts no són ligades. Mas les virtuts les quals són principals e perfetes, o en si o en alguna disposició fortment acostades, de necessitat elles han ésser ligades, e declaram o exponem ço que havem dit disposició acostades, quar los pobres, per freytura dels béns forans, segons lo philòsoph, no deuen ésser dites magnificosos; emperò si ls pobres, segons lur⁴⁵⁴, poden ser⁴⁵⁵ vertaderament e perfectament liberals, és molt prop que ells sien magnificosos, car si ells habundaven en béns forans tantost ells farien coses magnificoses o de gran magnificiència⁴⁵⁶.

Donques a perfet enteniment de les dites coses deu ésser declarat en qualque⁴⁵⁷ manera neguna virtut no pot ésser haüda perfetament si totes les altres virtuts no són haüdes. Deu donques ésser notat que açò que nós havem ops les virtuts per tal que nós, proposant a nós bons fins, dretrurerament e degudament, anem en aquelles fins.

En dues maneres, donques, en tal coses s'esdevé que nós podem peccar: primerament, si nós proposam a nós mateys mala fi, axí com fan los viciosos, quar los avars proposen axí mateyx com per si estudiar a avarícia, mas los intemprats proposen a si luxúries o delictes carnals e axí dels altres; en après, en tals coses s'esdevé que nós podem peccar si degudament nós no

⁴⁵³ Manca en *B*, *G* i *E*. Ho editem seguint el text llatí.

⁴⁵⁴ ~~natura~~ *B*.

⁴⁵⁵ ser] són *B*.

⁴⁵⁶ de car si ells [...] magnificosos o de gran magnificiència] *om. B*.

⁴⁵⁷ qualque] qual *EG*.

anam a bona fi, quar alguns volen ésser distribuydors de béns e proposen assí mateys com per fi obres de largea o de franqueha, emperò els no curen de qualque loch pugen pendre ab què ells pugen donar als altres alguns dons, e aytals roben o despuyen los altres, algunes vegades per furt e algunes vegades per manifesta opressió⁴⁵⁸ o per força, per tal que façen obra de larguea. Aquestes, donques, jatsia que proposen a si mateys bona fi emperò ells no van dret en aquella fi, donques ells no pequen en lo terme ne en la entenció, mas pequen en la via e en la manera de aconseguir la fi entesa, per la qual cosa, si aytals en alguna manera són liberals o franchs, emperò ells no deuen ésser appel·lats perfectament liberals, quar a perfecta virtut se pertany no solament proposar deguda fi, ans encara degudament anar a aquella fi, donques nós havem ops les virtuts morals, quar per elles proposam a nós bona fi.

Encara més nós havem ops prudència o saviea quar per ella dreturerament nós rahonam d'aquelles coses qui són ordonades a la fi, donques les virtuts morals, per si e primerament, fan drete fi, quar, axí com qual és la lengua tal li sembla la sapor, axí com si la lengua és molt corumpuda per còlera totes les coses li semblen amargants, mas si molt és corumpuda de fleuma dolça totes les coses li semblen que participen alguna dol- /fol. 30 r. çor, axí per semblant condició quals nós som segons voluntat i segons desijgs tal fi a nós proposam, axí com aquell qui és en temprat o no temprat proposa assí mateys com per fi delits luxuriosos o carnals delectacions, o aquell qui és temprat, obres castes, aquell qui és liberal, despendre, e aquell qui és avar, conservació e stogyar, perquè les virtuts morals qui acaben e fan bona voluntat fan drete la fi, per tal com nós, havent bona voluntat per aquelles virtuts, nós proposam a nós bona fi. Mas prudència o saviea, per si e primerament, dreça o fa dretes aquelles coses les quals són ordonades a la fi, quar, proposant a nós bona fi per les virtuts morals, per

---

⁴⁵⁸ opressió] oppressió BG. Deixem l'ortografia de E, que és la escaient.

prudència o per savihea, nós rahonam bé d'aquelles coses qui són ordonades a la fi, elegim a nós dreta via per a qual degudament anam a aquella fi. E per amor d'açò és dit en lo vi libre de les *Èthiques*⁴⁵⁹ que les virtuts morals drecen o fan dreta la fi, mas prudència o saviea fa dret obrar a aquelles coses les quals són ordonades a la fi, donques, parlant principalment e primerament, la virtut moral dreça o fa dret lo terme, e prudència o savihea dreça o fa dreta la via. Mas, com la via no sia perfeta si ella no és ordonade en bon terme, nuyll temps prudència o saviea no és haüda perfectament si no és ajustada o ligada a les virtuts morals per es quals nós proposam a nós bon terme e bona fi. E axí mateix, per tal com nuyll temps bona fi no és haüda degudament ne perfetament si nós no anam a ella per bona via, nuyll temps nós no havem perfetament alguna virtut moral si no és ajustada o ligada a prudència o a saviea; donques tal rahó entén a fer lo philòsoph envers la fi del vi libre de les *Èthiques*⁴⁶⁰ aquell qui ha perfetament alguna virtut moral ha perfeta prudència o perfeta savihea, e aquell qui ha perfeta prudència o perfeta saviea a tota virtut.

Axí donques, les virtuts morals, e prudència o saviea, són ligades que negú no és bo per les virtuts morals si no és prudent o savi, quar, com virtut moral sia hàbit bo elegit e faça perfet aquell qui la ha enrera, la sua obra bona, com a ben elegit e ha bona obra no bast proposar bona via, hom no va a aquella fi; la virtut moral per la qual nós proposam a nós bona fi no pot ésser sens prudència o saviea, per la qual dretament nós anam a aquella fi. E axí mateys prudència o saviea no pot ésser sens virtut moral, quar diferencia entre prudència o saviea e indústria, la qual appelle la lo philòsoph demòtica, quar aquell és appelle lat demós e industriós o engynyós, lo qual, proposada qualque fi, troba vies o carreres perquè pus tost aconseguésca aquella fi, per a qual cosa los intemperats e ls viciosos poden ésser industriosos e demostres si

---

⁴⁵⁹ *Ètiques*, 6, cap. 5. En els manuscrits hi diu: vii libre. Ho corregim.

⁴⁶⁰ *Ètiques*, 6, cap. 13.

ells saben cogitar vies per les quals aconseguen delectacions luxurioses o vils les quals proposen assí mateys axí com lur fi.

Emperò negú no és dit prudent o savi si a bona fi ell no troba bones vies, donques prudència o saviea, la qual troba bones vies a bona fi, no és sens les virtuts morals per es quals nós proposam a nós bona fi. Mas algú dirà que virtut moral no pot ésser sens prudència o sens saviea ne, per lo contrari, so és, prudència o saviea, no pot ésser sens virtut moral, axí que tot hom bo és prudent o savi; per lo contrari, tot hom prudent o savi és bo, emperò no qual aquella qui ha perfetament una virtut moral hage totes les virtuts morals, quar algú pot haver perfetament temperança e haver prudència o saviea segons que servex a temperança, emperò no haurà les altres virtuts ne haurà prudència o saviea segons que servex a aquelles virtuts. Aquella, donques, serà perfetament temprat, emperò ell⁴⁶¹ no serà fort ne temorós, ne serà larch mas avar. Mas açò no pot star, quar negú no pot ésser perfetament temprat si ell no és fort e larch, e si no ha les altres virtuts; ne pot haver algú perfetament alguna virtut si no ha totes les virtuts, quar aquell és perfetament temprat qui alguna manera, fora de rahó, no fa obres delitables, luxurioses o carnals, perquè, si ell és temorós, jatsia que per ventura les delectacions luxurioses, segons si a ell no plagessen, emperò per tal que ell fugís batiment, o mutilació, o perdicció d'algun membre o mort, ell eligiria fer obres delitables carnals, axí mateix, si ell era avar, per tal com la sua fi el posaria en haver peccúnia, jatsia que per ventura, segons si a ell desplagessen les delectacions carnals emperò si ell podya guanyar peccúnia la qual ell entengués o proposàs com per fi, ell no curaria o no duptaria de fornicayar, donques una virtut sens altre pot ésser haüda imperfetament e no complidament, mas complidament ne perfetament en naguna manera no-s pot fer.

Perquè, si dels reys e dels prínceps se pertany que sien quax mijgs déus e que hagen virtuts perfetes, pertany-se d'ells haver totes les virtuts, quar

---

⁴⁶¹ ell] el B.

una virtut sens les altres no pot ésser haüda perfetament, ans covén als reys e als prínceps, com no·s pusquen estosar per deffalliment de béns forans, haver totes les virtuts no tant solament en desposi com acostada, mas encara tot en tot e segons si. Quar algú pobre pot ésser perfet si encara ell obre o no fa obres magnificoses per tal com ha de que fassa grans despeses, mas lo rey nuy temps no pot ésser perfet si no fa obres magnificoses e si no resplendex de totes les virtuts.

/fol. 30 v. **Capítol xxxii. Que són diverses graus o diverses estaments dels bons e dels mals, e qual grau se pertany que sien los reys e los prínceps**

Si les paraules del philòsoph en lo vii libre de les *Èthiques* diligentment són considerades o pensades, nós podem departir iiii graus dels mals e iiii dels bons, quar los mals hòmens són en iiii graus o en iiii maneres, per tal com alguns són molls, alguns incontimnents, alguns intemprats, mas alguns són bestials; axí matex los bons són en iiii graus, quar alguns són perseverants, alguns continents, alguns temprats, mas alguns són divinals.

Aquells són appel·lats molls que per pocha passió o per pocha temptació cahen o són derrochats, la qual cosa lo nom matex significa o demostra, quar, segons lo philòsoph en lo libre de *Generació*⁴⁶², aquella cosa és moll la qual leugerament dóna loch, donques aquells són appel·lats molls, segons lo philòsoph, los quals no volen trebaylar ans són massa dilicats, axí com són les fembres, quar, segons que en lo vii libre de les *Èthiques*⁴⁶³ és scrit, delícia o delictament és alguna mollura o complexió molla. Aytals, donques qui naguna cosa difícil o de trebayll no volen sustenir, tant tost com ells són passionats o temprats, cahen.

En l'altre grau són los incontinents, e aquests han differència o departiment dels primers, quar los molls no poden sustenir neguna pugna o batayla ne neguna cosa difícil, mas los incontinets sustenen batayla⁴⁶⁴; emperò, en sustinent, ells deffallen e, per tal com tenir o haver continència, segons que'l nom matex demostra, vol tant dir com envers alguna cosa si matex tenir, donques no contenir o no haver continència és començar batayla, e'n bataya no poder sustenir si matex, ans deffallir.

---

⁴⁶² Aristòtil, *Meteora*, llibre 4.

⁴⁶³ *Ètiques*, 7, cap. 7.

⁴⁶⁴ batayla] baytala B.

En lo terçer grau són los intemperats, quar lavors algú és dit intemperat que no solament el, passionat, cau e per temptacions és enderrocat, ans és cosa delitable a ell fer mal. Donques los incontinents, ço és assaber, aquells qui no han continència, los molls, no·s deliten en fer mal ans alegeren, altra cosa fan, quar los incontinents e·ls molls, anant fora les passions, elagexen fer bé e proposen assimateys nobles leys, mas aquells qui són passionats cahen e no observen neguna d'aquelles leys, e aytals compara lo philòsoph als paralítichs, que elegexen anar a la dreta part e, per la dissolució o desordonació dels cors, ells no·s poden regir lo cors e van en la esquerra. Axí, aquells qui són molls e incontinents proposen fer bé e alagexen anar en la dreta part; emperò, per tal com ells han les potències de la ànima dissoludes e desordonades nehan elles ben reglades neordonades segons ordon de rahó, no van a la dreta part mas cahen e van-se'n en la esquerra. Emperò en altra manera cahen los molls e en altre manera cahen los incontinents, quar los molls, per pocha bataya són enderrochats, mas los incontinents, per major batayla són vensuts. Donques los intemperats són pigjors que los incontinents ne·ls molls, quar ells són axí abituats o acostumats, en quant a ells és delitable cosa fer mal.

Mas en lo iiij grau⁴⁶⁵ són los bestials, e aquests són pigjors que los intemperats, quar aquells són dits ésser bestials qui, fora de manera o fora de mesura dels altres hòmens, fan mal, e aquells són bestials qui obren o fan coses les quals naturals aborrex, axí com són alguns barbareschs qui menyen les carns humanals e beuen sanch dels hòmens, quar aytals coses no poden venir sinó de bestialitat, on recompte lo philòsoph en lo vii libre de les *Èthiques*⁴⁶⁶ moltes d'aquestes semblants, quar diu que, com fos una fembre prenys e no pogués caher o infantar, per açò ella concebé tanta de dolor, e axí gira en bestialitat que totes les altres fembres prenys ella caylava, donques, per tal com ella no podia infantar, volia que nangua d'aquí avant no infantàs.

---

⁴⁶⁵ iiij grau] iiij libre gran B.

⁴⁶⁶ *Ètiques*, 7, cap. 5.

Encara axí mateix, segons que ell diu, prop d'una ylla de mar, ço és prop de Pont⁴⁶⁷, staven en aquell temps algunes gents de tot en tot bestials qui mengyaven les carns crues e devoraven les carns humanals, e, cosa que és pigyor, ells se prestaven los fills a convit, quar, com algun volia convidar los altres, si son fill no era a la casa, matava lo fill de són vehy e appanyava⁴⁶⁸ el convit, prometent a aquell qui, quant volria fer convit ell, li donaria son fill. Axí prop de Phalarim⁴⁶⁹ staven, segons que diu, algunes gents bestials qui sacrificaven les mares pròpies e mengyaven los fetges dels hòmens. Donques aquells són bestials qui fan mal altra manera acostumada dels hòmens.

Dit de les iiii maneres dels mals, roman a dir de les iiii condicions dels bons, quar, axí com alguns són molls, los quals per petita passió són enderrochats, axí alguns bons són dits perseverants, e aquests on qui estan necahen per petita temptació. Parlant, donques, de perseverància, segons que'l philòsoph parla, no és altra cosa sinó alguna bona disposició contrària o amolleha, donques en lo primer grau són los perseverants.

Mas en lo ii grau són los continents, quar contenir o haver continència és més que perseverar, per tal com, si algú, encara que no sia temptat o poch temptat, no cau, ell és dit perseverar, mas no és dit algú contenir o haver continència si ell no és fortment passionat e que vença aquelles passions. Quar negú no ^{/fol. 31 r.} contén o no ha continència si contra les passions no ten si matex, e per amor d'açò és dit en lo vii libre de les *Èthiques*⁴⁷⁰ que continència deu ésser més elegida que perseverància.

Mas en lo terçer grau dels bons són los temperats, quar aquells són dits ésser temperats qui no solament poch passionats perseveran, la qual cosa

---

⁴⁶⁷ És refereix al Pont, a l'Àsia Menor.

⁴⁶⁸ appanyava] appayava B.

⁴⁶⁹ *Falaris*, tirà d'Agrigent (570-544 aC), esdevingué un prototip d'home sanguinari. Aquestes històries, explicades en l'*Ètica a Nicòmac*, llibre VII, en l'apartat «Àmbit de la immoderació» (1148b), FBM. Aquí estan explicades d'una manera molt apedaçada i amb poca connexió d'idees, la qual cosa els dona encara un sentit molt més macabre del que tenen en el text aristotèlic.

⁴⁷⁰ *Ètiques*, 7, cap. 5.

fan los perseverants, o contra forts passions se tenen, la qual cosa fan los continents, ço és aquells qui han continència, ans són axí castigats en lur appetiment o en lur voluntat e han tant temprades passions que quax ells no senten pugna o batayla, ans lus⁴⁷¹ és cosa delitable fer bé. Axí donques, com los perseverats contrariegen als molls e ls continents als incontinents, axí los temprats contrariegen als intemperats, quar, axí com és cosa delitable als intemperats fer mal, axí és cosa delitable als temperats ben obrar.

En lo iiii grau e en lo sobiran dels bons són los hòmens divinals, quar, axí com alguns hòmens són bestials e són mals oltra manera o custuma dels hòmens, axí alguns són quax divinals e són bons oltra bona manera humanal, hon lo philòsoph, envers lo començament del vii libre de les *Ètiques*⁴⁷², diu que Homer recompta de Hèctor⁴⁷³ que l rey Príam, pare seu, deya d'ell que era fort bo, per a qual cosa no semblava que fos fill de hom moral ans semblava que fos fill de Déu. E aquella virtut per a qual algú és dit ésser⁴⁷⁴ bo sobre manera o sobre custuma humanal és apel·lada per lo philòsoph heroica, ço és assaber, principant e senyoregyant⁴⁷⁵.

Per ço, donques, manifestament és declarat que si los reys e ls prínceps deuen dreturerament senyoregyar no basta que ells esquiven tots los graus dels mals, axí que els no sien molls, neincontinents, ne intemperats nebestials, mas cové que ells sien en lo sobirà o en lo pus alt grau dels bons. Quar aquell qui als altres desigya senyoregyar, cové que age aquella virtut la qual és regla sennyoregyant e principals de les altres, qual aquells qui la han són bons sobre manera custuma dels altres e són quax hòmens divinals. En aquest grau, donques, se pertany que sien los reys e ls prínceps. E si en tal

---

⁴⁷¹ lus] los *E* i *G*. Com sabem, el copista de *B* és italià, i és ben clar que el dialecte que té com a referència és el central.

⁴⁷² *Ètiques*, 7, cap. 1.

⁴⁷³ *B* ha estat corregit, sembla que en principi el copista posa «[...] recompta delecto [...]». Probablement la mateixa mà del copista s'adona de l'error i sobreesciu la *h*, que, de fet, és difícil de percebre. *E* i *G* clarifiquen la lectura: «de Hèctor».

⁴⁷⁴ ~~per~~ *B* ho corregeix.

⁴⁷⁵ Aquest «senyoregyant» és escrit en el sentit exacte de *dominativa* en llatí.

grau e axí bons e perfets cové que sien los prínceps seglars quals degen ésser
los prínceps de l'esgleya laxar al judici del savi.

Capítol xxxiii. Quants graus són de virtuts e quals virtuts se pertany haver als reys e als prínceps

Departeixen Macrobi⁴⁷⁶ e Plotín⁴⁷⁷ iiii graus de virtuts, quar algunes són polítiques, algunes purgatòries, algunes de purgar coratge, mas algunes són exemplars. E dien alguns que les virtuts exemplars són en Déu; mas les virtuts polítiques són cercades per les quals los hòmens han bé si mateys en les coses humanals; mas les virtuts purgatòries e del purgar coratge dien que són virtuts infuses o demunt tremeses per los quals algun han bé si matex a les coses divinals. Mas, segons que ells dien, envers les coses divinals són ii graus, quar alguns són qui entenen e van a la semblança divinal, e aytals són dits que han les virtuts purgatòries; alguns han ja en alguna manera aconseguida aquella semblança, e aytals són dits que han les virtuts de purgar⁴⁷⁸ coratge, mas, jatsia que aquests digen veritat segons si, emperò no par que ells se acosten a la entenció d'aquells qui han parlat de les virtuts en aquesta manera, quar los philòsophs no parlaven sinó de les virtuts estudyades o cercades ne els posare virtuts infuses, donques la virtut que tost posaven deyen que era cerquada o atrobada humanament. Nós, donques, seguent la via dels philòsophs, podem dir que, axí com cové donar deverses graus dels bons, axí cové donar diverses maneres de virtut, axí que segons que algú és pus excel·lentment bo ell ha pus excel·lent grau de virtut.

Donques, com lo philòsoph declara iiii maneres o iiii graus de bons, segons que és manifest per lo capítol qui va devant, quar diu que alguns són perseverants, alguns continents, alguns temprats e alguns divinals, axí podem departir iiii òrdens de virtuts, axí que a quescuna manera dels bons donen lo

---

⁴⁷⁶ Macrobi (*Macrobius* o *Ambrosius Aurelius Theodosius Macrobius*), finals del segle iv principis del v, fou un gramàtic i escriptor llatí. Entre altres coses, explicà la teoria neoplatònica de l'ànima i la divinitat. Font: GEC.

⁴⁷⁷ Es refereix a Plotí, en grec *Πλωτίνος*, en llatí *Plotinus* (205-270). Fou el principal filòsof del neoplatonisme, i tingué una forta influència en Agustí d'Hipona i en Boeci. Font: GEC

⁴⁷⁸ virtuts purgatòries [...] virtuts de purgar] *om. E i G.*

seu orde de virtut. Donques nós direm que los perseverants han virtuts polítiques, los continents o aquells qui han continència han virtuts purgatòries e·ls temprats han virtuts purgatòries del purgar coratge, mas los divinals han virtuts exemplars, per la qual cosa, axí com los divinals són maylors que·ls temprats, els temprats són maylors que·ls continents e·ls continents són maylors que·ls perseverants. Axí les virtuts exemplars són pus excel·lents que les virtuts del purgar coratge, mas les virtuts del purgar coratge són pus excel·lents que les virtuts purgatòries, e les purgatòries, pus excel·lents que les polítiques.

E que aquestes maneres de virtut degen ésser adobades o acordades a les dites espècies o maneres dels bons és manifest per Plotín, que diu que les primeres virtuts, ço és assaber, les polítiques, amollexen, ço és assaber, reduen o retornen al mig; les segones, ço és assaber, les purgatòries, colen; les terçes, qui són del purgar coratge, obliden o desmembren, mas per les quartes, ço és, per les exemplars, no és deguda cosa anomenar neguna cosa leya o vil, e per tal és ben dit que les virtuts polítiques covenen a aquells qui perseveren, segons que és dit són contrariosos als molls, e a açò que algun persever, basta que tenga si matex al mig. Donques les vir- /fol. 31 v. tuts polítiques, les quals amolleren o ablanexen lo coratge a fer bé, reduen o retornen al⁴⁷⁹ mig, elles convenen o són degudes a aquells qui perseveren, quar aquestes virtuts són pus petites o menors entre les altres virtuts, e aquelles que perseveren, parlant de perseverància, segons que d'ella parla lo philòsoph⁴⁸⁰, tenen lo pus bax grau entre los bons. Donques degudament aytals virtuts covenen a aquells qui perseveren, mas les virtuts purgatòries convenen o pertanyen als continents, ço és, a aquells qui han continència, quar per ço és algú continent o han continència, per tal com té si matex e lunya si matex de les delectacions sensibles, quar los continents estan en les passions e pugnen o bataylen contra elles, mas la manera de vençre elles és remoure si matex d'elles, e per amor

---

⁴⁷⁹ al] el B.

⁴⁸⁰ philòsoph] philòsop B.

d'açò és dit que les virtuts purgatòries convenen o són degudes als continents o aquells qui han continència, offici de les quals virtuts és tolre e lunyar-nos de les passions desmesurades o desordonades. Mas les virtuts del purgar coratge convenen o són degudes als temperats, quar aquestes no tolen, mas obliden o desmembren, per tal com aquell qui és temprat ha lo desijg o la voluntat axí castigada que a quax el no sent pugna o batayla, mas el se oblida o li desmembre de les passions desmesurades o desordonades, e en alguna manera és a ell cosa delitable fer bé. Donques rahonablement és dit que aytal ha les virtuts del pugnar coratge qui li fan oblidar les passions delitables carnals, quar ja ha lo coratge purgat e castigat, axí que el no cura d'aytals passions.

Les quartes passions, donques, ço és assaber, les exemplars, poden ésser acordades o degudes als hòmens divinals, quar aytals hòmens deuen ésser axí perfets que ells sien drete regla e exemplar de les altres.

Donques declarada és la primera cosa la qual era proposada en lo començament del capítol, ço és assaber, que són diverses graus de virtuts, mas declarar la segona cosa e demostrar quals virtuts deuen ésser convinents e degudes als reys e als prínceps, si les coses proposades o damunt dites són enteses, no han neguna difficultat, quar demunt és dit que no basta que·ls reys e·ls prínceps sien soberants o continents e temprats, ans en alguna manera cové que ells sien divinals, donques les virtuts qui covenen a ells poden ésser appel·lades exemplars, per tal com ells deuen ésser regla e axemplar dels altres, quar lo príncep deu ésser de tant gran bonea que quescun seu súbdit prenge d'ell forme de viure e, vehent la vida e la perfecció del príncep, conega son deffalliment, perquè als reys e als prínceps deu ésser molt mala e abhominable cosa no tant solament obrar o fer leges obres, ans encara deu ésser cosa no deguda a ells dir e hoyr leges coses vils. Donques bé covenen a ells les virtuts exemplar per es quals, segons Plotín, és cosa malvada enomanar o dir coses leges, mas com negú no pusqua ésser de tant gran bonea

sens la gràcia de Déu ne sens la sua ajuda, en quant que·ls reys e·ls prínceps deuen los altres sobremuntar e ésser pus excel·lents, en tant se pertany d'ells pus escalfadament demanar la gràcia divinal. En açò, donques, és destruyt l'arguyll dels philòsophs, que volen que solament naturalment nós poguéssim esquivar tots los mals e guanyar o aconseguir perpètua bonea.

Capítol xxxiiii. En qual manera algunes de les bones disposicions són virtuts, algunes sobre virtuts, altres acostades a virtuts e altres les quals ordonen o apel·len a virtuts

És damunt dit que, jatsia que largament prenent virtuts tota disposició de la pensa puscha ésser dita alguna virtut, emperò de les bones disposicions algunes són més acostades e ajuden o servexen a les virtuts e appeylen més a virtuts que elles no són virtuts; axí encara algunes bones disposicions més deuen ésser apel·lades sobre virtut que virtut. Mas en qual manera aquestes coses⁴⁸¹ fossen no ho provem, per tal com encara no eren declarades aquelles coses per es quals totes aquestes són conegudes o manifestades.

Mas, vistes les coses proposades, no és difícil cosa a demostrar en qual manera aquestes coses sien aytals o sien axí. Quar ebúlia e sínesis o virtut conseylativa e jutiativa són virtuts prenent virtut largament, on lo philòsoph, en lo vi libre de les *Èthiques*, apel·la elles virtuts, emperò prenent virtut, segons que de virtut nós parlam, aquí en alguna manera elles deffallen de rahó de virtut, quar, segons que és dit en lo ii libre de les *Èthiques*, a virtut se pertany primerament saber; en après elegir; e despuys, fermament e sens moviment, obrar. Perquè, com ebúlia conseyl o hagia aconseylar, synosis jutge o hagia a jutgyar, e prudència o saviea van segons les coses conseylades e jutgyades fermament e sens moviments, obrar prudència o saviea, la qual pus acostada e sens migyania se té de part de la obra, és primera e més ha rahó de virtut que no han aconseylativa nejutiativa, donques elles ajuden e servexen més a virtut que no són virtuts.

Bé donques és dit que algunes de les disposicions bones són ajudadores ^{/fol. 32 r.} e acostades a virtuts, mas alguns appeylen a virtut, axí com perseverància e continència, quar continència no és pròpiament virtut, per tal

---

⁴⁸¹ coses] cosen B.

com virtuós és cosa delitable fer bé, e'l continent o aquell qui ha continència, jatsia que no seguesca passió segons rahó, emperò, per tal com ell no és continent o no ha continència si no per ço contén si matex contra les passions per rahó de la pugna o de la batayla la qual ell sent⁴⁸², no li és cosa delitable fer bé, donques, aytant com algú és continent o ha continència e aytant com ell ha forts passions, no ha per fer ús de virtut, emperò, vencent aquelles passions, ell és dispòsit o apparayllat que sia virtuós. Perquè, jatsia que continència pusca ésser dita virtut prenent virtut largament, emperò més par que sia disposició a virtut que virtut, e com continència sia major que perseverància⁴⁸³, segons que d'ella parla lo philòsoph, ella deffal de rahó de virtut, per a qual cosa ella no és virtut, mas ella o és disposició a virtut o és alguna condició qui seguex a virtut. Mas declarar en qual manera perseverància és disposició o apparayllament a virtut e en qual manera ella és condició seguent virtut no's pertany del present negoci, mas basta al present saber que, parlant de perseverància, segons que damunt nós parlàvem i segons que d'ella parle lo philòsoph, ella és alguna disposició o algun apparayllament a virtut.

Mas la virtut heroycha⁴⁸⁴, la qual nós podem appel·lar divinal, més és sobre virtut que ella no és virtut, on lo philòsoph, en lo vii libre de les *Ètiques*⁴⁸⁵, parlant d'aquesta virtut, diu que no és virtut mas és alguna cosa poc honrade que virtut.

Donques, com prudència o saviea, justícia e les altres de les quals damunt nós havem tractat sien virtuts, conseylativa e jutgyativa sien acostades a virtuts, les quals són ajudadores e acostades a prudència o a saviea, mas continència e perseverància sien disposicions a virtut, e heroyca⁴⁸⁶

---

⁴⁸² ell sent] és sent *B*.

⁴⁸³ prenent perseverant] Repetit en *B*.

⁴⁸⁴ heroyca] eroyca *B*.

⁴⁸⁵ *Ètiques*, 5, cap. 2. No fem correcció del capítol en el text perquè el trobe, igual en el text llatí; però, en realitat, la citació és del llibre 5 de les *Ètiques*.

⁴⁸⁶ heroyca] heroya *B*.

sia sobre virtut, bé és dit que de les bones disposicions algunes són virtuts, algunes acostades a virtut, algunes disposicions a virtuts, mas algunes són sobre virtuts. Per tal que·ls reys e·ls prínceps pusquen haver bones disposicions de pensa, pertany-se d'ells conèixer aquestes maneres o aquestes condicions de les bones disposicions.

/fol. 32 r. **Aquí començen los capítols de la tercera partida del primer libre del *Regiment dels prínceps*, en la qual és tractat quals passions los reys e·ls prínceps degen seguir.**

- Quantes són les passions de la ànima e·n quantes maneres lo nombre d'aquelles deu ésser pres

- Quals de les dites passions són primeres e quals darreres, e quin orde han entre elles la una e l'altre

- En qual manera se pertany dels reys e dels prínceps haver simateys a ira e a amor

- En qual manera e quals coses los reys e·ls prínceps deuen desigyar e avorrir⁴⁸⁷ o a haver en abhominació

- En qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver envers sperança e desesperació

- En qual manera se pertany dels reys e dels prínceps haver si mateis envers audàcia e abrivament, temor o pahor

- En qual manera han differència o depriment hoy e ira, e en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a ira e al seu contrari

- En qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver envers delectacions e tristícies

- Que algunes d'questes passions són més principals e algunes menys

- En qual manera les passions de la ànima són reduydes o tornades a les passions davant dites

---

⁴⁸⁷ avorrir] aborrrir B; om. G.

- Qualse de les dites passions deuen ésser loades e quals vituperades, e en qual manera los reys e ls prínceps se degen haver a elles

Capitol i. Quantes són les passions de la ànima e en qual manera lo nombre d'aquelles deu ésser pres

Expatxades les dues parts d'aquesta obra per tal com és demostrat en qual cosa los reys e·ls prínceps degen posar lur fi e en qual manera cové que els sien virtuosos, roman a tractar de la tercera partida d'aquest primer libre, demostrant quals passions e quals moviments del coratge los reys e·ls prínceps degen semblar. Mas, com açò no pusque ésser sabut si primerament nós no sabem quantes són aquestes passions, e quals d'aquelles són més principals, e quals deuen ésser lohades e quals intuperdes, e per amor d'açò nós primerament tractarem d'aquestes coses.

Quar, prenent lo nombre de les passions, axí com nós dehyem que eren xii virtuts, axí podem dir que són xii passions, ço és assaber, amor, hoy, desiig, abhominació, delectació, tristícia, sperança, desperació, temor, audàcia, ira e mansuetut.

Damunt era contada mansuetut entre les vir-^{/fol. 32 v.} tuts, mas açò és per penúria o per lo deffalliment dels vocables, segons que diu lo philòsoph en lo iiii de les *Èthiques*⁴⁸⁸, quar mansuetut pròpiament par que enomèn o diga passió o ira, mas com sia una virtut entre ira e mansuetut, per tal com aquella virtut no sabem anomenar⁴⁸⁹, per nom propri nós anomanam o appel·lam ella per nom de mansuetut, per tal com aquella virtut més participa ab mansuetut que ab ira. Mansuetut, donques, serà de aguals veus e enomenerà egualment la virtut e la passió contrària de ira. Mas si algú volia trebaylar a quescuna poria posar o trobar nom propri; mas com hom és ferm o cert de la cosa de les paraules poch deu hom curar. Donques nombrades les passions, axí pot ésser pres lo nombre d'elles, quar les passions no han ésser

---

⁴⁸⁸ *Ètiques*, 4, cap. 5.

⁴⁸⁹ aquella virtut no sabem anomenar] aquella virtut més no sabem anomenar B.

pròpiament sinó en l'appetiment sensitiu, quar l'appetiment sensitiu intel·lectiu, per tal com no és virtut en cors o no és virtut formada en orge corporal, el és separat d'aquestes passions, donques tota passió, segons que de passió nós parlam aquí, serà en l'appetiment sensitiu, e l'appetiment sensitiu, segons que damunt pus largament havem dit, és departit en l'appetiment irós e cobeegyós.

Donques les passions davant⁴⁹⁰ dites en aquesta manera són departides, car les primeres vi, ço és assaber, amor, hoy, desiig, abhominació, delectació e⁴⁹¹ tristícia pertany al appetiment cobeegyós, mas les altres vi pertanyen a l'appetiment irós.

El nombre de les passions de l'appetiment cobeegyós en aquesta manera pot ésser pres, quar tota passió e tot moviment de la ànima qui pertany a l'appetimet cobeegyós o és pres per esguardament de bé o per esguardament de mal. Si per esguardament de bé, açò és en tres maneres, quar envers bé, per l'appetiment cobeegyós nós som passionats en tres maneres, per tal com⁴⁹² lo bé, pres per conexença, primerament plau a nós, an[s]⁴⁹³ après anam a ell, e despuys, aconseguit ell, reposam⁴⁹⁴ nós en ell, donques segons que algú bé plau a nós és en nós amor, mas segons que nós anam a ell ha ésser en nós desiig, mas segons que nós nos reposam⁴⁹⁵ en ell és en nós goig⁴⁹⁶ e delectació. Donques amor, desiig e delectació són preses per esguardament de bé, mas hoy, abhominació e tristícia són preses per

⁴⁹⁰ davant] damunt E.

⁴⁹¹ e] om. B, però és en E i G, i malgrat no ser un cas significatiu l'afegim, ja que en el text llatí l'enumeració diu [...] *delectatio & tristitia* [...].

⁴⁹² com] cor B.

⁴⁹³ primerament plau a nós, an[s] après anam a ell] primerament plau a nós en après anam a ell E; primerament plau a nós en après plau a ell G; primerament plau a nós, segonament anam a ell N. S. El text llatí diu: *primo nobis placet, secundo tendimus in ipsum*. B escriu an per «ans»; els altres intenten corregir l'error per donar sentit a l'oració. Si tenim en compte que la traducció literal és la de l'edició incunable de N. S., hem de pensar que B ha volgut escriure an[s] conj.

⁴⁹⁴ reposam] posam G.

⁴⁹⁵ Ídem anterior.

⁴⁹⁶ goig] cog B.

esguardament de mal, quar segons que mal desplau a nós és hoy e segons que fugim ell és abhominació, mas segons que aconsegit ell nós dolem és tristícia.

Vist en qual manera són preses les passions cobegyoses, roman a veure en qual manera deuen ésser preses les passions iroses. E han differència o departiment aquestes passions d'aquelles, quar les passions cobegyoses guarden lo bé o'l mal absolutament o soltament pres, mas les passions yroses guarden lo bé o'l mal en ço que és alt grau o difícil, donques aquestes passions són preses per esguardament de bé o per esguardament de mal. Si per esguardament de bé, açò és en dues maneres, quar o⁴⁹⁷ anam a ell e axí és sperança, per tal com sperança no és altra cosa sinó anar a algú⁴⁹⁸ bé alt gran o difícil, quar envers los béns soltament preses pot ésser amor, o desiig o delectació, emperò sperança no és envers alguns béns si no han rahó de bé alt gran o difícil, perquè si nós anam al bé alt o difícil és dita sperança, mas si nós deffallim d'aytal ben és dita ésser desperació. Donques sperança e desperació són preses per esguardament de bé, mas les altres passions yroses són preses per esguardament de mal, quar mal en dues maneres pot ésser considerat o pensat: o segons que és esdevenidor o segons que és present.

Si és pensat segons que és esdevenidor, açò és en dues maneres: o segons que nós esvehim o anam a ell, e axí és audàcia, o segons que nós fugim o'ns lunyam d'ell, e axí és temor o pahor. Mas si'l mal és pensat segons que és present, açò és en dues maneres, quar per aquest o nós nos levam a fer vengyança, e axí és ira, e deffallim d'aytal vengyança, e axí és mansuetut o simplea. Donques com los nostres moviments e els nostres affeccions no pusquen en més maneres ésser variades o [di]versificades seran en general xii passions, vi qui pertanyen a l'appetiment cobegyós e vi qui pertanyen al appetiment yrosos, de les quals totes en les *Rethòriques* nós havem dit pus largament, quar açí per basta passar superficialment.

---

⁴⁹⁷ o] ho B.

⁴⁹⁸ spreança [...] bé alt] E ho repeteix dues vegades.

Capítol ii. Quals de les dites passions són primeres e quals darreres, e quin orde han entre elles la una ab l'altre

Per tal com negú no pot bé regir si matex si no sap quals passions deu fugir ell e qual deu seguir, si en aquest primer libre nós entenem a determenar del regiment de si matex, deu ésser vist quantes són les passions e quin orde han una ab l'altra, e quals són més principals e quals menys, e en qual manera una passió és deduyda o retornada a altre, quar per totes aquestes coses serà més coneguda a nós la natura de les passions, la qual, guardada nós, conixerem quals deuen ésser lohades, e quals deuen ésser vituperades, e quals deuen ésser seguides o quals fugides.

Vist donques quantes són les passions e en qual manera és pres lo nombre d'elles, deuen ésser ^{/fol. 33 r.} vist quin orde han entre elles la una e l'altre, quar l'orde d'elles pot ésser pres en dues maneres, o singularment o per combinació, ço és, per ajustament de dues en dues. Donques prenent aquest orde segons combinació, nós podem dir que les primeres passions són amor e hoy; mas en lo segon grau són desiig e abhominació; en lo tercer, sperança e desperació; mas en lo quart, temor e audàcia; en lo quint, ira e mansuetut; mas les darreres passions són delectació e tristícia, per com delectació e tristícia seguexen totes passions, quar per qualque passió algun sia passionat o tristícia, e per amor d'açò aquestes dues passions deuen ésser col·locades o posades après de totes les altres.

Amor e hoy són de tot en tot primeres passions, quar, axí com delectació e tristícia seguexen totes les altres passions per tal com totes les altres passions e són dertermenades⁴⁹⁹ a delectació o tristícia, axí amor e hoy van devant totes les altres passions per tal com totes les altres passions prenen comensament o d'amor o de hoy, quar quesquí qui és passionat per alguna

---

⁴⁹⁹ determenades] dermanades B.

passió, en aquesta manera és passionat: o per tal com ell ama, o per tal com ell ha ira o ha hoy. Mas après de amor e de hoy han ésser desiig e abhominació, per tal com desiig sens nengú migyan se recolda⁵⁰⁰ e s'acosta a amor, quar, com nós amam alguna cosa o nós desigyam haver aquella, e si nós havem ella nós desigyam ella guardar o observar; mas abhominació sens negú migyà se recolda e s'acosta a hoy, quar, tantost com nós ayram o havem en hoy alguna cosa, havem abhominació d'aquella, e per tal com amor e hoy són primeres passions, axí desiig e abhominació són segones passions. Mas en lo iii loch deuen ésser posades sperança e desesperació, quar, per tal com elles són preses per esguardament de bé, elles van devant temor e audàcia, ira e mansuetut, les quals són preses per esguardament de mal. Mas temor e audàcia van devant ira e mansuetut, quar, com alguna cosa abans sia esdevenidora que present temor e audàcia, les quals són preses per esguardament de mal esdevenidor, van devant ira e mansuetut, les quals són preses per esguardament del mal present.

Donques planament és manifest quin orde han les dites passions si elles sien preses de dues en dues, mas preses⁵⁰¹ singularment en aquesta manera deuen ésser ordonades, quar amor és primera que hoy; desiig és primer que abhominació; sperança, que desesperació; temor, que audàcia; ira, que mansuetut; delectació, que tristícia. Per tal, amor és primera que hoy, quar tots temps la passió presa per esguardament de bé, segons que tal, és primera que la passió presa per esguardament [de mal], quar l'appetiment primerament e per si va en bé, mas si ell fuyg mal, açò és despuys, per consegüent, en quant que fugir mal ha rahó de bé, donques amor és de tot en tot primer moviment e primera passió, per tal com hoy pren comensament d'amor, quar, si no amàvem alguna cosa no hauríem res en haver abhominació ne en hoy, quar per tal com nós, amant bé e justícia, havem en hoy e en abhominació les ladres, o·ls injusts o·ls pecadors. Mas lo desig, lo

---

⁵⁰⁰ arcaisme de *recolzar*.

⁵⁰¹ preses] present *G*.

qual se recolde e s'acosta a amor, va davant abhominació, la qual se recolda e s'acosta a hoy. Mas speranza va davant desesperació, quar, si la primera cosa vulguda o desigada és bona, e tota cosa la qual és volguda és volguda o desigada sots rahó de bé, aquella passió la qual ajusta nós a bé, segons que aytal és, va davant les altres passions, e anar a bé és més ésser ajustat a bé que deffallir d'ell. Eperança, per la qual nós anam al bé, va davant desesperació, per la qual desesperació nós deffallim d'ell. Mas temor va davant audàcia, quar axí, per tal com l'appetiment primerament e per si entén ésser ajustat al bé, per amor d'açò aquella passió la qual va al bé és primera que la passió qual deffall d'ell, axí matex, per tal com fugir mal a rahó de bé. Per amor d'açò, temor, per la qual nós fugim e esquivam mal, és primera que audàcia, per la qual nós anam o esvahim a ell. Mas en la natura de les passions ira és primera que mansuetut, quar mansuetut pròpiament no és passió, ans és més deffallir de passió, e per amor d'açò, en la natura de les passions ira va davant mansuetut. Mas cerquar si mansuetut va davant ira, segons alguna altra manera, no's pertany del present negoci o de la present obra. Mas delectació, la quals és per esguardament de bé, és primera que tristícia, la qual és per esguardament de mal.

Per tal, donques, com és vist quantes són les passions e en qual manera són ordonades entre si mateixes la una ab l'altre per aquestes coses les quals són dites, en alguna manera, figuralment o grosserament e ab figura, la natura d'elles és a nós manifestade, la qual natura coneguda, nós podem conèixer en qual manera les passions davant dites degen ésser conegudes e esquivades, la qual cosa en tant més se pertany saber als reys e als prínceps, en quant que per les passions d'ells major mal pot ésser induyt e'n pus excel·lent bé pot ésser empatxat. Emperò d'açò, per avant pus largament serà tractat.

Capítol iii. En qual⁵⁰² manera se pertany dels reys e dels prínceps haver si mateys a hoy e a amor

/fol. 33 v. **P**er tal com les passions diversiffiquen lo regiment e la vida nostra, per amor d'açò és cosa necessària demostrar en qual manera nós no degyam haver a elles. Convenia, donques, nombrar totes les passions per tal que sabéssem lo nombre dels passions de les quals nós devem determenar; convenia encara més demostrar l'orde d'elles per tal que nós sabéssem per qual orde determanariem d'elles.

Perquè, com amor e hoy sien primeres passions, primerament deu ésser vist en qual manera se pertany dels reys e dels prínceps que sien amadors e malvolents, e, per tal que nós demostrem lo nom d'amor no solament segons que és passió presa pròpriament, mas encara segons que és trobada en l'appetiment entel·lectiu o en la voluntat, nós podem dir que tots temps lo obeir o la cosa representada a amor és bé, donques la hon és més atrobada a rahó de bonea, aquí deu ésser més principal e molt major amor. E en los béns divinals e en los béns comuns és més atrobada rahó de boneha que en ben privat, donques la manera per a qual quescun deu ésser amatiu o amador és que ell, primerament e principalment, am lo bé divinal e comú, quar en lo bé divinal ha més ésser la boneha de quescun que en si matex, per tal com lo bé divinal és conservador o conservatiu del nostre bé, anys encara si·l nostre bé era annul·lat, Déus lo poria retornar d'ellà on se voldria, perquè, com negun hom no pusque fer bo si mateyx neconservar si matex en bonea sens la ajuda divinal, rahó natural dicta que am més Déus que si matex, quar lo bé de quescun principalment és de Déu e pus excel·lentment és reservat en Déu que en si matex.

---

⁵⁰² B repeteix *s/corr.*

E per tal com lo bé comú és més divinal que·l bé singular, segons que és dit en lo primer libre de les *Èthiques*⁵⁰³, e per tal com en lo bé comú és incluyt lo bé privat, tots temps lo bé comú deu ésser devant posat al bé privat o particular, quar naturalment nós vehem que la part posa si matexa a perill per lo tot, axí com lo braç posa si matex a perill per lo cors, quar per natural insticció o inclinació, com algú veu que deu ésser ferit, per tal que no sien naffrats los membres dels quals ne principalment la salut del cor, e per tal que tot lo cors no peresca, lo bras posa si matex a perill. Axí encara, si antiguament nós havem vista senyoregyar alguna ciutat e tenir monarchia o principal senyoria, açò era per tal com los ciutadans no duptaven posar si mateix posar amor per la cosa pública o comuna⁵⁰⁴, quar la amor que havien los romans a la cosa comuna féu Roma principalment senyoregyar e monarcahar.

En aquesta manera, donques, se pertany des que sens hòmens que sien amatus o amadors que primerament e principalment amen lo bé divinal e comú; mas, per consegüent, amen lo bé propi e privat, emperò majorment assò pertany als reys e als prínceps, la qual cosa nós podem declarar en tres maneres, quar la reyal magestat, quant al present, pot ésser comparada a tres coses, ço és assaber, a la tyrannia a la qual ella és contrària, a les virtuts de les quals deu ésser ordonada e als vicis o als peccats los quals deu fugir.

La primera via axí és manifestada quar, segons que demunt és dit e segons que·l philòsoph prova en *les Politiques*, differència és entre rey e tiran, quar lo rey principalment, entenen bé comú e entenen en bé comú, ell entén en bé propi, com salvar lo regne és salvar lo rey; mas lo tyran, per lo contrari, principalment ell entén bé privat o propi e, per consegüent e quax accidentalment, ell entén bé comú en quant que del bé comú li ve algú bé privat. Donques si los reys e·ls tyrans han si matex per manera contrària,

---

⁵⁰³ *Ètiques*, 1, cap. 2.

⁵⁰⁴ La traducció, aquí, és molt lliure, sense perdre el sentit original del text: *hoc erat, cuia cives pro Republica, non dubitabant se morti exponere*.

com la manera de l'amor del tyran sia que lo bé privat posa devant lo bé comú, la manera de l'amor del rey deu ésser que·l bé comun pes devant al bé privat, ans, per tal com en especial manera lo rey e quescun senyor és ministre de Déu e persona pública e comuna, specialment se pertany dels reys e dels prínceps que devant posen lo bé divinal e comú a quescun bé privat.

Encara açò mateix és manifest si són considerades o pensades les virtuts de les quals los reys deuen ésser ornats, quar, axí com és cosa qui més deu ésser esquivada en lo maestre que en lo dexeble haver fretura de sciència, per tal com lo maestre és en estament en lo qual deu liurar o donar sciència als altres, axí és cosa pus mal estant en lo rey que en los súbdits haver fretura de virtuts, per tal com l'estament reyal requer que induesca los altres a virtut, e entre les altres coses qui poden induhir los reys a virtuts és que els amen principalment lo bé divinal e comú, quar si·l rey entén principalment lo bé comú ell estudiaria que hagia memòria de les coses passades, providència de les coses esdevenidores, que sya expert o [h]agia experiència, que sia cautelós e que agya totes aquelles coses les quals són requestes a prudència o a saviea per es quals ell pusca meylor regir són poble. Ans, si ell devant posa lo bé comú al bé privat, tant més ell estudiarà que resplendesca per prudència o per saviea, e quant major prudència o major saviea és requesta o demanada a guardar bé comú que propri, donques, ell serà prudent o savi. Encara axí matex ell serà vist, per tal com lo bé comú per justícia majorment és conserbat. Serà de gran coratge, per tal com los béns comuns majorment són alts, e difícils e dignes de gran honor, als quals va aquell qui és de gran coratge. Serà magnificós, quar, segons lo philòsoph en lo iiii libre les *Èthiques*⁵⁰⁵, magnificència majorment ha ésser envers los béns divinals e comuns. Serà fort tot, com el devant pos lo bé comú al bé privat, no duptarà posar /^{fol. 34 r.} encara la persona si veu que sia cosa necessària al regne. Serà

---

⁵⁰⁵ *Ètiques*, 4, cap. 2.

temprat, quar si la sua entenció principal és envers lo bé del regne ell menysprearà les delectacions sensibles desmesurades o deformades per tal que per elles no sia empatxada la cara deguda al regne.

Per tal donques que tot sia dit o concluyt en una paraula, la amor del bé divinal e comú és induydora a quescunes virtuts, donques, considerant o pensant les virtuts dels quals als reys que sien ornats, principalment ells deuen amar lo bé divinal e comú.

Encara açò matex és manifest si són pensats los vicis o cogitats lo peccats los quals ells deuen fugir, quar, axí com la amor divinal e comuna indueix a tota virtut, axí amor desordonade pròpria induex a tot vici e a tot peccat, e aytals són los tyrans, que volen complir lur voluntat pròpia e querent excel·lència singular, per a qual cosa ells són fets injuriadors dels altres, roben les coses segrades, despuylen lo poble, fan tota injustícia, on recompta Valeri⁵⁰⁶ de⁵⁰⁷ Dionís [de] Cicília, lo qual, com fos tyrán e amador del profit propi, despuylava les ciutats, e despuylava elles e robava les coses sagrades.

Vist en qual manera los reys e ls prínceps se deuen haver a la amor divinal e comuna, leugerament pot ésser manifestat en qual manera se degen haver a hoy, quar amor és primer moviment e primera passió, de la qual tota altra pren començament, axí que, si hom ama justícia e veritat, ell a hira o ha en hoy los ladres qui contrariegen a justícia e ls detrahedors qui contariegen a veritat e, per tal com el ama la vida corporal, tem lo cotell qui tol ella. Donques temor e hoy breument tota passió o tot moviment del coratge pren

---

⁵⁰⁶ El text llatí diu *Valeri Maximus*. És evident que el coneixement de Valeri és molt estès en l'època; el que tenim clar és que el traductor no coneix cap text en català per a formar el que cita al llarg del llibre, «Valeri Molt Gran», una manera bastant osca de traduir «Valeri Màxim». Si pensem que la *Gesta Romanorum* va ser traduïda per Antoni Canals el 1395 i que la traducció del *Regiment dels Prínceps* és aproximadament del 1347, és segur que el traductor sols podia conèixer el text llatí, i, per tant, tradueix el nom amb un estil molt personal, o potser com era conegut vulgarment en aquella l'època, fins a la traducció de Canals. Fa referència al llibre I, cap. 2.

⁵⁰⁷ de que *E*.

comensament d'amor, majorment, donques, deu ésser entenció de quesquí qual cosa deu ésser amada.

Demostrat donques que·ls prínceps en alguna manera especial deuen ayrrar o haver en hoy aquelles coses qui contrariegen al bé divinal e comú, e aquestes són obres injustes e injurioses, e generalment tots vicis e tots peccats injusts, perquè, com de rahó de hoy sia exterminar e no ésser sedollat nuyl temps si no extermene, segons que és dit en lo segons libre de la *Rethòrica*⁵⁰⁸, pertany-se dels reys e dels prínceps axí saber amar injustícia e ayrrar o haver en hoy los peccats que no sien sedollats si ells no·ls extirpen e no·ls exterminen. Quar los hòmens, per si, no deuen ésser exterminats neahirats, mas, per tal com los vicis o·ls peccats deuen ésser esquivats, extirpats e ahirats, si los peccats no poden en altra manera ésser extirpats nepot senyoregyar lo bé comú en altre manera sinó exterminant los hòmens mals fahedors, aytals deuen ésser exterminats per tal que bé comú no presca. En tant més se pertany dels reys e dels prínceps ahirar o haver en hoy los malefícis los quals són contraris a ell, ço és, al bé comú, en quant que ells són més persona pública e comuna.

---

⁵⁰⁸ Retòrica, 2, cap. 4.

Capítol iii. En qual manera e quals coses los reys e·ls prínceps deuen desigyar e haver en abhominació

Dit de amor e de hoy, les quals són premeres passions, roman a dir en qual manera los reys e·ls prínceps degen haver a desiig e abhominació, les quals són passions segones. Quar desiig ha differència o departiment de amor, e abhominació ha differència o departiment de hoy. e, per tal, los fets morals en alguna manera són semblants a les coses naturals, quar, axí com les coses naturals van en los seus lochs propis per es sues formes, axí com per fexugea o per leugeria a si matex, algú per amor va a bé, proporcionat o covinent a ell.

Donques en les coses fexuges o leugeres nós devem pensar tres coses: primerament la cosa de la forma fexuga o de la cosa leugera per a qual elles són conformades o acordades al loch dessus alt o al loch devall bax; en après nós devem aquí pensar lo moviment per o qual elles van en tal loch; en après, la stació o·l repòs per o qual elles se reposen en lo dit loch. Axí per semblant, segons que comunament és posat en les obre o en los fets moral, nós devem aquestes tres coses pensar, quar com nós comprenem o entenem algú bé primerament nós conformam o acordam a ell per amor e per alguna complacència; en après nós anam a ell per desig; encara nós nos reposam en ell per delectació amor. Donques nos conforma o nos acorda, desiig nos mou e delectació reposa, e açò és dit de bé per esguardament de amor, de desiig e de delectació, segons que damunt és tocat, deuen ésser entès de mal per esguardament de hoy, de abhominació e de trísticia, quar, axí com al bé, segons que per nós és amat nós nos conformam, segons que és desigyat a ell nós anam, segons que és conseguit en ell nós delitam, axí⁵⁰⁹ lo mal, segons que és ayrat o en hoy, és alguna cosa desplaent e desascordant a la voluntat

---

⁵⁰⁹ axí] axí segons B.

nostra, segons que ell és en⁵¹⁰ abhominació no fugim d'ell e, si s'esdevé haver o aconseguir ell, nós havem dol e tristor.

Donques, jatsia que desiig no sia aquella matexa cosa que és amor emperò el deu pendre mesura e manera de amor, axí matex, jatsia que abhominació no sia aquella matexa cosa la qual és hoy emperò de hoy deu pendre mesura. Quar axí lo vehem nós en les coses ^{/fol. 34 v.} naturals, que, jatsia qual moviment o'l devallament qui és fet a avall bax no sia una matexa cosa naturalment que és forma de la cosa greu fexuga o ponderosa, com lo moviment o'l devallament, lo qual és fet avall bax, prenga mesura e manera de la fexuguea, axí quant⁵¹¹ més algunes coses són faxugues, tant més leugerament o pus cuydadament elles són mogudes o vénen al miig. Perquè, si nós volem veure en qual manera los reys e ls prínceps degen alsunes coses desygyar e haver en abhominació, deu ésser vist en qual manera ells deuen amar o ahirar o haver en hoy. Quar nós vehem en quescunes arts o en quescunes sciències, segons que és aprovat en lo primer libre de les *Polítiqes*, que la fi és desigyade infinidament o sens fi, mas aquelles coses les quals són ordonades a fi són desigyades segons manera e segons mesura de la fi, axí com lo metge entén a metre o donar sanitat en quant ell pot major e meyllor, per tal com la sanitat en art de medicina és entesa axí com a fi, mas ell no entén lo beuratge ne la sagnia quant més ell pot, quar labores el extermanaria lo malalt, mas tals coses el entén segons mesura e manera de la sanitat.

Donques en la art o en la sciència de regnar e senyoregyar sia entesa principalment e finalment la salut del regne e de la senyoria, axí com en la art de mengyar o de medecina principalment és entesa la sanitat del cors natural, pertany-se dels reys e dels prínceps principalment entendre e amar lo bé del

---

⁵¹⁰ en] en~~h~~ B,

⁵¹¹ com quant E] com tant G. La forma més correcta és la de B, ja que el text llatí diu *ut quanto*.

regne e comú, perquè, si⁵¹² desiig deu pendre mesura de amor, els reys e·ls prínceps principalment deuen desigyar bon estament del regne, axí que aquells qui són en lo regne hagen bé si mateys a les coses divinals, que façen obres turtuoses, que sia en ells pau e repòs o assegurament que entre ells sia servade deguda justícia, e les altres semblants coses de les quals, per si e principalment e essencialment, ve o devall lo bo estament del regne. E les altres coses deuen desigyar segons que són ordonades aquestes, donques, en tant ells deuen desigyar riquehes, e civil potència e tots los altres béns, en quant que per ells poden constrènyer o forçar los mals, punir les coses injustes e fer altres coses de les quals ve o devalla salvament del regne.

Vist quals coses e en qual manera los reys e·ls prínceps deuen desigyar, quar, axí com ells deuen primerament e principalment amar lo bé divinal e comú, e los altres béns deuen amar e quant que són ordonats aquests, axí primerament e principalment ells deuen desigyar lo bé divinal e comú, e los altres ben deuen ésser desigyats segons que són ordonats a aquests, donques leugerament pot ésser manifest quals coses e en qual manera ells deuen haver en abhominació aquelles coses les quals pus expressament contradien al bé divinal e comú; mas les altres coses, per consegüent, deuen ésser abhominades o haüdes en abhominació. E, en tant més se pertany dels reys e dels prínceps haver aquesta abhominació e aquest desig⁵¹³, en quant que més se pertany d'ells haver cura del bé del regne e comú.

Mas quals coses sien aquelles qui conserven lo regne en bon estament e en qual manera lo rey se degya haver al regiment, en lo iii libre pus longoment serà demostrat.

---

⁵¹² om. B. el prenem de E i G, ja que el text llatí diu: *quare si desiderium*.

⁵¹³ ~~en quant va que més se pertany dels reys e dels prínceps haver aquesta abhominació e aquest desiig~~ B repeteix i ratlla la frase per suprimir-la.

Capitol v. En qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver envers esperança

Com nós determanàvem de l'orde de les passions de la ànima, digué que amor e hoy eren primeres passions, e desiig e abhominació eren segones passions; mas après d'aquestes, en lo terçer loch, deuen ésser logades o posades sperança e desesperació. Donques roman a veura en qual manera los reys se degen haver envers sperança e desesperació. Mas, si les coses devant dites són pensades, no és difficill cosa de saber en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a aquestes coses, quar demunt era dit que pertany-se d'ells que sien humils e de gran coratge, donques, com humilitat tempre sperança, per tal com los humils qui conexen lur deffalliment propi no esperen més quant que no deuen, mas magnanimitat o virtut de gran coratge reprema desesperació per tal com aquells qui són de gran coratge no·s desperen per la difficultat de la obra, si·ls reys e·ls prínceps són humils e de gran coratge, ells separaran les coses qui deuen ésser sperades per magnanimitat o per gran coratge e no speran aquelles qui no deuen ésser sperades per humilitat.

E podem nós demostrar en iiii maneres que dels reys e dels prínceps se pertany haver si matex degudament envers sperança e esperar les coses qui deuen ésser sperades, e escometre o asagyar les coses qui deuen ésser assagyades, quar, si·ls reys no esperaven neguna cosa neassagyaven o no començaven vers ells, serien de petit coratge e no tractarien degudament los negocis del regne.

Mas, segons que comunament és posat, iiii coses deuen ésser pensades en esperança per es quals nós podem arguir que dels reys e dels prínceps se pertany que sien bé sperants: primerament, per tal com sperança és ^{/fol. 35 r.} de bé, quar de mal no és sperança, mas temor o pahor; en après és de bé alt o

gran, quar, jatsia que amor o desiig pusquen ésser envers quescun bé, emperò sperança no ha ésser sinó envers bé alt o gran, quar negú no és dit sperant si no li és vigyares qual bé sia alt o difícil o gran; encara sperança ha ésser envers bé esdevenidor, quar dels béns presents no és esperança, jatsia que d'ells pusqua ésser goig e delectació; encara més sperança ha ésser envers bé possible, quar negú no espera envers bé impossible, ans desespera.

E aquestes iiii coses, so és assaber, bé alt, o difícil, e sdevenidor e possible, majorment deuen convenir o pertànyer als reys e als prínceps, quar, com los reys sien feadors o posadors de les leys, per tal com, segons lo philòsoph, pròpriament se pertany dels reys e dels prínceps posar leys, pertany-se d'ells sperar bé.

Encara per tal com, segons que demunt havem demostrat, la cosa principalment entesa per lo príncep o per lo feador de la ley deu ésser lo bé divinal e comú, com aytals sien béns excel·lents e alts o difícils, no solament se pertany dels reys e dels prínceps anar a bé, ans encara se pertany d'ells anar a bé alt o difícil.

Encara en quant la comunitat és major en tant més coses li poden esdevenir, e per amor d'açò ha ops major prudència e pus san conseyl, donques, com prudència e conseyl no sien sinó de coses esdevenidores, quar negun no conseylla de les coses impossibles, segons que vol lo philòsoph en lo iii libre de les *Èthiques*, les coses passades les quals no poden ésser mudades, segons que pot ésser haüt per lo vi libre de les *Èthiques*, no cahen sots conseyl necahen encara sots providència, donques pertany-se dels reys e dels prínceps considerar o pensar no solament les coses altes e difícils, ans encara segons que elles són esdevenidores.

Encara convé a ells pensar aytals coses segons que són possibles; quar los pobres, qui no són poderosos nenobles, si encara ells no són de gran coratge e sostrahen o tollen si mateys d'alguns béns alts o difícils, par que

meresquen perdó, per tal com poder civil, riqueha e noblea no ajuden a ells perquè pusquen prossehir o fer tals béns. Mas los reys e·ls prínceps, als quals seguexen o servexen noblea de linyatge, poder civil, habundància de riqueses, sembla que no sien excusats si ells són de petit coratge e no crehen que sia cosa possible a ells prosehir o fer béns alts o difícils e dignes de gran honor. Perquè, com los reys e·ls prínceps degen anar a béns alts e difícils e degen provehir béns esdevenidor e possibles al regne, pertany-se d'ells que sien ben esperants per magnimitat o per gran coratge, per tal com ells han totes aquelles coses les quals són requestes a deguda sperança.

Vist en qual manera los reys e·ls prínceps se degen bé haver en esperant les coses que deuen ésser esperades, roman a veure en qual manera se degen haver bé e no esperant les coses qui no deuen ésser sperades, quar pertany-se d'ells cercar ab gran diligència qual cosa esperen e qual cosa començen o assagen. Quar, axí com per magnanimitat o per gran coratge els deuen ésser apparaylats qui escoten o comencen coses altes e difícils e esperen coses qui degen ésser esperades, axí per humilitat deuen ésser temprats o mesurats que no començen alguna cosa més de propri poder e que no esperen coses qui no deuen ésser esperades. Quar nós podem cercar per dues vies que no·s pertany dels reys e dels prínceps començar alguna cosa més de poder o més de força neesperar és que no deu ésser esperat: la primera és presa de part de l'offici reyal; la segona, de part de la gent qui li és comenada, quar, esperar més que no deu hom esperar e començar obra més de poder o més a avant de les sues forces sembla que venga de imprudència, ço és assaber, de oradura o d'alguna altra passió desmesurada, e, per tal, en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵¹⁴, és scrit que·ls jóvens tots temps són de bona sperança, quar de quescun negoci, encara que sia de força o més de poder, los jóvens esperen bé, la qual cosa esdevé per ignorància, quar aquells qui no són experts o no han experiència no poden conèixer l'altea o la dificultat de la

---

⁵¹⁴ *Retòrica*, 2, cap. 12.

obra. Encara més s'esdevé per desmasura de passió, quar, per tal com en ells habunda massa calor, ells escalbanten que assagen algunes coses les quals non poden acabar. Axí mateix podem nós dir que·ls ebriosos o enbriachs més esperen que no deuen esperar, quar ells, escalfats de vi e per embriaguea, perden l'ús de rahó, assagen algunes coses les quals no poden acabar.

Donques, com lo offici del regna requira hom savi o prudent e no passionat per desmasurada passió, pertany-se dels reys e dels prínceps no començar alguna cosa més de força o més de poder neesperar coses que no deuen ésser esperades. Encara açò mateix se pertany d'ells de part del poble qui lus és comanat, quar aquell qui comença alguna cosa alta o difícil més de força o més de poder, segons lo demés, posa si mateix a perill. Donques, si no és deguda cosa posar tota la gent e tot lo regne a perills, deuen los reys e·ls prínceps cogitar ab lonch conseyll e ab gran diligència qual cosa ells començen per tal que no prenguen o no començen alguna cosa alta o difícil més de força o més de poder, e no esperen alguna cosa la qual no degya hom esperar.

/fol. 35 v **Capítol vi. En qual manera se pertany dels reys e dels prínceps
haver si mateys envers audàcia o abrivament e envers temor o pahor**

Segons lo philòsoph en lo iiii libre de les *Èthiques*⁵¹⁵, envers les costumes bones molt profiten les consideracions o les ymaginacions singulars. És ver que, per tal com les coses universals o les coses qui no són determinades e departides més són a nós conegudes, segons que és dit en lo primer libre de les *Phísiques*⁵¹⁶. Per amor d'açò, en aquest primer libre cové a passar o a tractar generalment e ab figura o grosserament de les custumes dels reys, per tal com en lo ii libre majorment nós devallàrem a les circumstàncies particulars, emperò cové aquestes coses universalment passar o tractar, com la conexença d'elles farà o servirà a la conexença de les coses següents. En lo iii libre, donques, nós tractarem més particularment los fets del regne. Emperò, encara en aquell libre no cové de tot en tot devallar tro a les coses particulars, quar los experts, o aquells qui són usats en les corts, e majorment los reys e ls prínceps, per a continuació dels negocis, han ésser assats conegut los fets particulars, perquè, si algunas coses universals o generals a ells són donades o liurades en lo negoci o en la obre moral, ajudant a ells la experiència la qual han en lo fets morals, suficientment poran ésser instruyts en la conexença de les coses morals.

Aquestes coses, donques, proposades, digam que axí com nós universalment e ab figura o a semblança havem instruyts los reys e ls prínceps en qual manera se degen haver envers esperança e desesperació, les quals guarden lo bé esdevenidor, axí, segons aquella matexa via, nós podem ells instruyr en qual manera se degen haver envers audàcia e temor, les quals guarden lo mal esdevenidor. Quar per ventura a algun semble que ls reys e ls prínceps no degen ésser temerosos en naguna cosa, per tal com aytals coses

---

⁵¹⁵ *Ètiques*, 4, cap. 7.

⁵¹⁶ *Físiques*, I, text 3.

par que facen tort o deshonor a la reyal magestat, els reys han acostumat de haver molts entenedors o provocadors qui assuagen o aconsaylen a ells que assagen e façen totes coses abrivadament e que no temen ne hagen pahor de res. Mas aquests aytals són legoters e no vertaders, per tal com pertany-se dels reys que sien forts, quart aquell qui totes coses gosa fer o fa abrivadament e no tem res, segons que és dit en lo primer libre de les *Grans coses morals*⁵¹⁷, no és fort, ans és orat o foll. Donques cové a veure en qual manera se pretangue d'ells ésser temerosos e abrivats, quar temor o pahor, si ella és temprade o mesurade, deguda e bona és als reys e als prínceps, quar tots aquells qui senyoregen deuen tembre per mesurada temor o pahor que alguna cosa no-s leu en lo regne la qual pusqua destruyr a ells lo bo estament.

E podem cercar per dues maneres o per dues vies, quant al present, que temor o paor mesurada sia necessària als reys: la primera part és presa de part de conseyl qui deu ésser haüt; la segona, de part de la obra qui deu ésser feta.

La primera via⁵¹⁸ és axí manifestada quar, segons que és dit en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵¹⁹, en lo capítol de temor, fa ésser los hòmens conseyladors, quar per açò com algun tem ell se conseyla en qual manera pusca fugir o esquivar lo mal del qual dupte. Donques, com tot un regne sens gran conseyl no pusca ésser degudament governat o regit, cové als reys e⁵²⁰ als prínceps haver alguna temor o paor mesurada per tal que els sien retuts o fets conseylers, ço és, per tal que ells pretenguen conseyl dels altres.

Encara açò matex nós podem cercar de part de la obra, quar no basta que nós siam curosos envers los conseyls e jutgem de les coses aconsaylades si no fem e no prosehīm degudament e diligentment per obres les coses conseylades e jutgyades. E temor mesurada no tant solament fa nós

---

⁵¹⁷ *G. C. Morals*, I, cap. 21.

⁵¹⁸ via] vías *B*.

⁵¹⁹ *Retòrica*, 2, cap. 5.

⁵²⁰ e] el *B*.

conseylladors, ans encara fa que pus diligentment nós fassam les obres, quar, si la temor és mesurada, pus diligentment nós fem les obres per es quals crehem o pensam fugir aquell la temor o tem pahor.

Donques és demostrat que dels reys e dels prínceps se pertany haver mesurada temor o pahor, emperò en naguna manera no·s pertany d'ells tembre desmesuradament, quar desmesurada temor par que hage iiii coses les quals de tot en tot fan injustícia al regiment del regne, quar primerament desmesurada temor ret o fa hom inmobile⁵²¹ e concret; en après fa hom no conseyllador, ço és, que no pren conseyll d'altre; encara més fa ell tremolós, e despuys fa ell no obrer ésser, quar, com algú tem o ha temor⁵²², la calor se'n va e se'n torna a dintre, quar aquella manera la qual nós vehem en los hòmens poden guardar en la calor del cors natural, quar, com los hòmens qui hiixin en los camps temen, tant tost fugen al castell o a la altea de la força, axí matex, com⁵²³ algun tem o ha pahor, la calor qui està en lurs membres forans tant tots fug⁵²⁴ e se'n tornen a dintre, per a qual cosa hom en si matex és debilitat e retut o fet in mòbil. Perquè, si és cosa no deguda que·l cap del regne o·l rey sia in mòbil e contret, cosa no deguda és que ell tema per desmesurada temor.

Encara açò matex és no degut per tal com desmesurada temor o pahor fa hom no conseyllador, ço és assaber, que no pren conseyll d'altre, quar, com algú tem desmesurament, tot se meraveyla o s'espahordex, e està en gran trebayl o en gran dupte e no sap què·s ^{/fol. 36 r.} farà, per a qual cosa no li membre que sie aconseyllat, e si li és dat conseyll, per rahó del espaordiment no li membre, perquè, si és cosa no deguda que·ls fets del regne sien possats o fets sens conseyll e que·l rey sia no conseyllador, ço és, que ell no prenga conseyll d'altre, cosa no deguda és que ell tema o hage paor per desmesurada temor.

---

⁵²¹ inmobile] in mòbil *E i G.*

⁵²² temor] ~~pahor~~ temor *B.*

⁵²³ com] car *E.*

⁵²⁴ fug] fuge *B.*

Encara més desmesurade temor ret hom tremolors, quar per la temor, entrant la calor ha dintre, los membres forans stan freds. Los nervis, donques, són fets freds e no poden sostenir los membres, per la qual cosa lus esdevé lo tremolament. Donques, si és cosa no deguda que·l rey, qui deu ésser fort e ferm estant, sia tremolós, descuvinent cosa e mala és que ell tema o hagia pahor per desmesurade temor.

Encara més temor desmesurade ret hom no obrar, quar hom, per desmesurade temor, tremolant e espaordit, és fet inmòbil e no sap que·s faça. Donques, com tot lo regne sia en lo rey axí com en aquell qui mou e és per lo seu manament, si·l rey sia no obrer e no pusca manar, per raó de la temor desmesurade, a tot lo regne és engenrat e fet per indicati, perquè si açò és cosa no deguda no·s pertany dels reys tembre per temor desmesurada.

Vist en qual manera los reys s'esdevenen haver a temor per tal com és pus difícil cosa retembre temor que temprar o mesurar audàcia, segons que és dit demunt, en lo capítol de fortelea, leugerament pot ésser vist en qual manera se degen haver a audàcia, quar pertany-se d'ells no haver desmasurada audàcia mas mesurada, quar, si la audàcia és desmesurada, hom més presumex que no deu, la qual cosa no·s pertany dels reys, per tal com labores ells posarien tot lo regne en perill, e si algú no ha neguna audàcia de tot en tot és no deguda cosa, per tal com labores ell no comença o no⁵²⁵ assage res. Donques de tot en tot cové als reys e als prínceps haver mesuradament si mateys temor e audàcia.

---

⁵²⁵ s. l. B.

Capítol vii. En qual manera hoy e hira han differència o departiment, e en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a ira e al seus contrari

Per tal com ira par que hagia gran acostament a hoy, ans que nós demostrem en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver envers ira e mansuetut, deu ésser vist en qual manera ira hagia differència o departiment de hoy e qual de aquests dos deu ésser més esquivat: o hoy, o ira desordonade. Quar entre hoy e ira és una differència principal, per tal com hoy és desiig de mal de tot en tot soltament, quar hoy contrariegya a amor, e amor, segons que és dit en lo ii libre de *Rethòrica*⁵²⁶, és una mateixa cosa, que és voler a algú bé segons si, axí matex ira o haver hoy algú és voler mal de tot en tot e soltament; mas ira no és axí, per tal com ira no és desiig de mal segons si, mas en orde o en esguardament a vengyança, quar ira pot ésser diffinida o declarade que ella és desiig de pena en vengyança.

De aquesta differència principal entre ira e hoy són preses viii differències, les quals assigna lo philòsoph en lo ii libre de *Rethòrica*⁵²⁷.

La primera differència és per tal com ira és de aquelles coses les quals són ordonades a si mateys o de aquelles coses les quals pertanyen a si matex; mas hoy pot ésser o de aquelles coses qui pertanyen a si matex o a altre, quar negun hom no·s irex a altre si no creu o no·s pensa que·l hague offès, o en si, o en sos fills, o en sos amichs o en algun qui a ell pertanyen, per tal com és ja dit que ira és desiig de pena no de tot en tot mas en orde o en esguardament a vengyança, quar no desigya vengyar sinó d'aquells qui·l offenen, o en ells o en aquells qui pertanyen a ell. Mas ayrrar, ço és haver en hoy, la qual cosa és voler mal segons si, pot ésser d'aquells qui pertanyen a si mateys o a altre,

---

⁵²⁶ *Retòrica*, 2, cap. 4.

⁵²⁷ *Retòrica*, 2, cap. 2.

quar tant tost com nós sabem que algú és ladre podem ell ahirar o haver en hoy que hagia offès als nostres o als altres.

La segona differència és per tal com ira tots temps és en singular, mas hoy pot ésser en comú, quar pot ahirar o haver en hoy comunament tot ladre e tot detrahedor, mas no·s pot iràxer o no pot haver ira sinó algú en especial. Quar, com hom en comú no faça injúria a nós ans tots temps injúria sia comesa per algun hom especial, jatsia que nós puscam ahirar o haver en hoy tots los ladres generalment, emperò nós no·ns iraxem o no portam ira sinó a algú en singular o en especial.

La iii differència és per tal com hoy és alguna cosa qui no·s pot sadollar, mas ira se sadolla, quar, si hoy és desiig de mal de tot en tot, aquell lo qual nós ahiram o havem en hoy no poria haver tant de mal que nós no volguéssim que·n hagués més. Mas ira, la qual és desig de pena no de tot en tot mas segons que és ordonade a vengyança, és alguna cosa qui pot ésser sodollada, quar, com algú ha tant sofferit que és semblant a aquell qui és irat que sia feta deguda vengyança, la ira és sadollada e aquell qui és irat se reposa.

La iiii differència és per tal com aquell qui és irat vol donar tristor, mas aquell qui és odiós o ha en hoy desigye noure o donar dampnatge, quar aquell qui és irat vol dolor e tristor, mas aquell qui ha en hoy vol donar dampnatge e vol noure.

La v differència és que aquell qui és irat vol ésser sentit, mas aquell qui ha hoy no fa força en açò, quar no basta a aquell qui és irat que altre suffirà mal si ell ^{/fol. 36 v.} no és sentit e si manifestament no par qui ell faça aquell mal, per tal com en altra manera no seria vengyança, mas aquell qui ha en hoy no li fa força, quar, com hoy sia de mal segons si soltament basta a aquell qui va en hoy, aquell altre suffirà mal en qualque manera que li esdevengue a aquell mal.

La vi differència és per tal com ira és tots temps ab tristícia, quar tanta és la conguxa de aquell qui és irat que sia feta vengyança, que entrò ⁵²⁸ que és feta vengyança quax contínuament és en tristor. Mas hoy pot ésser sens tristor, quar hoy pot ésser a alguna cosa en comú, per tal com nós podem ahirar o haver en hoy generalment tots los ladres, emperò no qualque tristor acompany o sequesca aquest hoy.

La vii differència és per tal com misericòrdia par que sia acostade a ira mas no a hoy, quar, com ira sia sadollada, si molts mals són fets a altre, aquell qui és irat ha mercè a ell, mas hoy per neguna cosa no ha mercè com sia cosa insaciable o cosa qui no pot ésser sadollada.

La viii diferència és per tal com ira vol que sien sofferits mals o contraris, quar basta a aquell qui és irat qual altre suffire mals o contraris tro que sia feta com digna vengyança. Mas hoy extermena e vol no ésser o vol que altre no sia, quar no basta aquell qui ha en hoy que l'altre suffira mals o contraris, vol que sia mort e que no sia o que no hague ésser. Donques, com les condicions de hoy sien molt pus pigyós que les condicions de ira, més deu hom esquivar hoy que ira, ans passar o transmudar ira en hoy, segons que diu sent Agustín⁵²⁹, açò és fer biga de busca. Donques hoy dels hòmens deu ésser exquivat de quescun, emperò més deu ésser esquivat dels reys e dels prínceps, per tal com ells poden més fer o donar a més mal o dempnatge.

En aquesta manera, donques, deu hom saber de hoy e de ira, quar hoy deu ésser més esquivat que ira, emperò no-res-menys, si la ira és desordonade, ella deu ésser esquivada. Donques, per tal que aparega en qual manera los reys e ls prínceps se degen haver envers ira e mansuetut, deu hom saber que ira alguna vegada va devant rahó, e labores és desordonada e deu ésser esquivada; alguna vegade seguex orde de rahó, e labores pot ésser

---

⁵²⁸ tro que *G*; *om. E*.

⁵²⁹ Sant Agustí, Sermó 58.

desordonada e resembhada⁵³⁰. Quar si ira va davant rahó per dues coses deu ésser esquivada: primerament per tal com ella no hou perfetament rahó, en après, per tal com ella corba o cobra ella, ço és assaber, rahó. Quar si ira qui va devant rahó, segons lo philòsoph en lo vii libre de les *Èthiques*⁵³¹, és resembhada als cans o resembhada als servents leugers, quar los servents leugers, com houen la paraula del senyor, abans que perfetament perceben o entenen lo seu manament corren per tal que façen son manament, per a qual cosa s'esdevé que ells deffallen, per tal com ells no perseberen o no conegueren perfetament en aquella manera aquell manament degés ésser fet. Encara axí matex los cans, tantost com hoen lo so d'aquell qui ve, ladren no fahent departiment si aquell qui ve és amich o enamich. Axí matex fa la ira, quar tant tost com la rahó diu que vengyança deu ésser feta, tantost vol córrer per tal que faça vengyança e no espera sobre açò lo judici de la rahó en qual manera aquella vengyança degya ésser feta. Donques deu ésser esquivada ira desordonada, per tal com no hou perfetament la rahó; en après deu ésser esquivada per tal com torba la rahó, quar lo cors, no estant en degut temperament, nós som empatxats de l'ús de la rahó, perquè, com per mà sia ensesa la sanch envers lo cor, lo cors nostre és fet destemprat perquè no podem degudament usar de rahó, quar la rahó o l'enteniment, jatsia que no sia virtut corporal, emperò ella usa en la sua obra d'òrguens o de instruments corporals, per a qual cosa lo cors, estant desordonat, no usa liberalment o francament de la sua obra.

Perquè, si quescun hom deu ésser esquivat haver rahó destorbada o ennuvolada⁵³² e no hobayr compidament a la rahó, per quescun hom deu ésser esquivada ira desordonada, emperò més deu ésser esquivada per los reys e per los prínceps, quar majorment se pertany d'ells seguir lo manament de la rahó.

⁵³⁰ desordenada] ordenada *BEG*. Cal fer notar que el text llatí diu *inordinata, et imitanda*, però tots tres manuscrits diuen «ordenada e resembhada». Ho corregim seguint l'edició llatina.

⁵³¹ *Ètiques*, 7, cap. 6.

⁵³² ennuvolada] ennuolada *B*; ennullada e anulada *G*. El text llatí diu *rationem obnubilatam*. Creiem que el copista volia copiar «ennuolada», que seria la traducció més senzilla, sense donar lloc al cultisme *obnubilat*. És interessant com a primera datació de la construcció d'un cultisme, malgrat que no s'arriba a construir.

Donques ira desordonada qui va devant rahó deu ésser esquivada; mas si ella seguex lo manament de la rahó pot ésser ordonada e deu ésser semblada, quar, com ira és orge o instrument de rahó e obra, segons lo manament de la rahó, pus fortment nós fem les obres virtuoses, e per ço en lo iii⁵³³ libre de les *Èthiques*⁵³⁴ és aprovada la paraula [de l'home]⁵³⁵ qui diu que virtut se recolda en furor o en ira, quar labores virtut se recolde degudament e, segons que's pertany en ira o en furor, quan ira és orgue e instrument de virtut e de la rahó.

Donques és manifest en qual manera nós devem haver envers ira e mansuetut, quar per mansuetut deu ésser repremuda ira que no vagya devant judici de rahó, e per ira deu ésser repremuda mansuetut que no empatxe les obres de les virtuts nela obra de rahó, donques, abans que nós jutgem complidament per rahó qual cosa deu ésser feta, nós devem ésser mansos o simples; mas, après que serà vist plenament qual cosa nós devem fer, podem pendre ira axí com a serventa de la rahó, per tal que per ella nós façam pus fortment ço que rahó vitgyara.

Donques tant més se pertany dels reys e dels prínceps haver si mateys en aquesta manera envers ira e mansuetut, quan més se pertany d'ells no empatxar ús de rahó e fer fortment ço que rahó jutgyarà.

---

⁵³³ iii, ·iiii *EBG*] corregit tenint en compte l'edició llatina.

⁵³⁴ *Ètiques*, 3, cap. 1.

⁵³⁵ De l'home] de Homer *BE*; de la honor *G*; el text llatí diu: *dicitum hominis dicentis*. És evident que Homer és una lectura errònia dels copistes de *B* i *E*; «de la honor» no és altra cosa que un intent de correcció del copista, que és prou culte per a saber que el que va al darrere no és cap frase d'Homer i intenta deixar el text amb la màxima coherència. Malgrat tot, l'error passà també a l'edició de N. Spindeler.

/fol. 37r. **Capítol viii. En qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver envers delectacions e tristícies**

Demunt és dit que les delectacions e les tristícies tenen lo derrer grau en l'orde de les passions per tal com elles termenen totes les altres, axí com a les darreres passions, quar no és neguna passió que no sia termenada o a tristícia o a delectació. Donques dit de totes les altres passions, roman a dir en qual manera los reys, e·ls prínceps se degen haver envers delectacions o tristícies. Mas delectacions, segons que és manifest per lo philòsoph en lo x libre de les *Èthiques*⁵³⁶, foren dues⁵³⁷ oppinions dels antichs philòsophs, quar Èudoxi⁵³⁸ posa que tota delectació era bona per tal com aquella cosa la qual és per tots desigada majorment sembla que sia bona e eligidora, quar totes coses se volen delitar, la qual cosa no seria si delectació no era de la natura dels bons, e aduhya Èudoxi açò alguna rahó de la tristícia la qual és contrària a delectació. Quar, si quescuna tristícia deu ésser fugida o esquivada e ha rahó de mal, quescuna delectació deu ésser fugida seguida e ha rahó de bé, e altres dehien, per lo contrari que tota delectació deu ésser fugida o esquivada. Mas aquestes, condemnant tota delectació, tant tots demostraven que la lur posició de les paraules són reprehenedores, quar, segons lo philòsoph, nengun no pot viure sens alguna delectació. Donques, axí com aquell qui nega paraula atorga paraula, segons que és manifest per lo philòsoph en lo iiii libre de *Methafísica*⁵³⁹, axí matex aquell qui posa o diu que tota delectació deu ésser fugida o esquivada posa que alguna delectació deu ésser seguida. Quar, com la paraula no puscha ésser negada sinó per paraula, aquell qui nega paraula parla e parlant atorga paraula, perquè ell negant paraula atorga paraula, axí per semblant manera, per tal com negun no fuyg tota delectació si

---

⁵³⁶ *Ètiques*, 10, cap. 2.

⁵³⁷ dues] dites *E*.

⁵³⁸ Èudox de Cnidos (Cnidos 408 aC – 355 aC), matemàtic, metge, astrònom i filòsof grec.

⁵³⁹ *Metafísica*, 4, 10.

no li és cosa delitable fugir tota delectació, seguex-se que aquell qui fuig tota delectació segex alguna delectació. Mas en aquestes dues vies de tot en tot contràries és la via del philòsoph migyancera que tota delectació no és de tot bona netota de tot mala, mas alguna delectació és bona vertaderament o segons existència, alguna apparentment o segons appariència, alguna és bona de tot en tot, alguna és bona segons alguna bona cosa, alguna és bona a un, alguna és bona a altre.

Quar, axí com nós vehem en lo tast corruptut axí com los malalts, axí podem jutgyar en la voluntat. Quar alguns han lo tast corruptut, com los malalts, alguns han ell bé ordonat axí com los sans, axí per semblant manera alguns han l'appetiment o la voluntat corruptuda, axí com los viciosos o ls peccadors alguns han ella ben ordonada axí com los bons hòmens e virtuosos. Donques, axí com aquelles coses qui semblen dolçes als malalts e aquells qui han lo tast corruptut no deuen ésser dites dolces, mas aquelles qui semblen dolçes als sans e aquells qui han la lengua ben ordonada, axí per semblant condició, aquelles coses no deuen ésser appel·lades vertaderament delitables les quals són delitables als viciosos e a aquells qui han la voluntat o l'appetiment corruptut; mas aquelles qui són delitables als bons e aquells qui han la voluntat dreita o ben ordonada, seran, donques, algunes coses delitables vertaderament e de tot en tot, algunes apparentment o segons appariència, e segons alguna cosa, axí matex seran algunes delectacions bones segons existència e de tot en tot. Encara per tal com delectació s'esdevé per conjucció de cosa covinent ab cosa covinent, com donques algunes coses sien convinents a les bèsties, algunes als hòmens, segex-se que algunes delectacions convinents a les bèsties, algunes als hòmens. Quar les delectacions intel·lectuals o de l'enteniment e virtuosos són convinents als hòmens, e les delectacions luxurioses e sensibles són convinents a les bèsties. Mas si ls hòmens deuen usar de totes delectacions, açò no és segons si ve de

tot en tot, mas segons que ells han malvat orde e segons que·s tolen de fahenes virtuosos.

És donques manifest en qual manera nós no·s devem haver a les delectacions, quar, com cosa delitable sia a quesquí que sia viciós e que hagia custumes bestials, pertany-se a quesquí seguir no aquelles coses qui són delitables a les bèsties e als hòmens viciosos, mas aquelles qui són delitables als hòmens rahonables e virtuosos. Donques tota delectació és bona segons que arguhi en les rahons devant posades, mas tota delectació no és bona a quesquí, mas alguna és bona a les bèsties e alguna als hòmens. Quar més, donques, és pus mala cosa que·ls reys e·ls prínceps elesguesquen vicis de bèsties, tant més deu ésser esquivat que ells seguesquen les delectacions bestials. És donques manifest en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a les delectacions, per tal com principalment e per si se deuen delitar en obres virtuosos, quar delectació tots temps accaba e ret pus empatxada la obra cuvinent. Si donques los reys e·ls prínceps se deliten en fahenes o en obres de saviea o de prudència e en obres virtuosos, pus enpatxadament o pus expetament e pus perfetament ells poran fer aquestes obres, quar en quant ^{/fol.} ^{37 v.} algú pus fortment se delita en obres virtuosos, en tant pus excel·lentment ell fa aquelles obres. Mas en les delectacions sensibles ells no·s deuen delitar primerament neper si, mas deuen usar d'elles mesuradament e segons que han esguardament o orde a les obres virtuosos, quar si aytals delectacions són forts elles ennuolen o turben rahó e empatxen les obres virtuosos.

Vist en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a delectacions, roman a veure en qual manera se degen haver a tristors, mas emperò tristor nuyl temps no deu ésser presa nedeu ésser loada, sinó supposada alguna cosa legya o vil, quar si algun veu en si matex que en alguna manera ell hagia fetes algunes coses leges o vils ell deu haver dolor e tristor, donques de coses leges o vils deu hom haver tristícia, mas tota altre tristor és desmesurada e esquivadora per tal com que·s que aquesta tristícia

sia temprada o mesurada. Alguns remeys són per los quals aquesta tristícia pot ésser esquivada, quar par que·l philòsoph pos tres remeys per os quals tristos és esquivada, ço és assaber, virtuts, amichs e consideració o pensament de veritat.

Primerament per virtuts és esquivada tristícia, quar lo philòsoph vol en lo ix· libre de les *Èthiques*⁵⁴⁰ que los mals e·l[s] viciosos no han goig de si matex, per tal com no troben en si mateys de què·s pusquen delitar o alegrar, quar los mals a si mateys són anamichs e en si mateys se desacorden e a si mateys contrasten, segons que en aquell matex libre és demostrat, quar ells jutgen una cosa per rahó e altra fan per passió, perquè, com ells no hagen pau en si matexos, ells no han goyg de si mateys. Donques gran remey perquè nós trobem en nós mateys delectació o plaer és fugir vicis o peccats e haver virtuts.

Lo segon remey és consolació d'amichs, segons que és tractat en aquell matex ix· libre de les *Èthiques*, quar tristícia par que sia algun pes o alguna càrrega agraugyant la ànima. Axí donques, com en lo pes corporal, com moltes nos ajuden aportar aquell nós som menys agraugyats, axí per semblant, com nós vehem multitud de amichs qui ensemps han dolor ab nós, som aleugyats d'aquella dolor e havem menys de tristor. Mas, jatsia que aquesta rahó sia tocada o posada en lo ix· libre de les *Èthiques*⁵⁴¹, emperò diu hom que ella fo de Plató no és de tot vera, quar, com de la dolor dels amichs degya ésser feta dolor com nós dolem e vehem que·ls amichs dolen, segons que por no deu ésser aminvada la dolor, ans deu ésser crescuda, poder donques dir que, com nós vehem que·ls amichs han dolor de la natura, dolor no és aminvada la nostra dolor, per tal com ells han dolor de la nostra dolor, és engenrade an nós forma fentahasia que ells sien amichs, e, per tal com haver amichs és cosa delitable, nós nos delitam, e a aquells qui·s delita o ha

---

⁵⁴⁰ *Ètiques*, 9, cap. 4.

⁵⁴¹ *Ètiques*, 9, cap. 11.

delectació la dolor li aminva, quar tota delectació o tol de tot tristícia o al de menys aminvada ella.

Lo terçer remey és consideració o pensament de veritat, quar, jatsia que de les coses leges degya hom haver dolor, emperò dels béns de fortuna o dels altres los quals a nós poden esdevenir sens açò que nós obrem o façam coses leges o mals obres no deuen⁵⁴² haver dolor. E⁵⁴³ açò és molt gran remey consideració o cogitació de veritat, quar per aquesta consideració o cogitació nós conexem que aytals béns són petits, e per amor d'açò ells perduts no haurem dolor ho no dolrem sinó, per ventura, accidentalment. En quant que per la perdició d'ells nós som empatxats o torbats de fer obres virtuoses, donques és manifest que no deu hom dolre ne⁵⁴⁴ haver dolor sinó de coses leges e d'obres vicioses⁵⁴⁵. Mas, si per altres coses s'esdevé dolor o tristícia, ella deu ésser fugida o esquivada o per virtuts, o per amichs, o per conexença de veritat, encara més ens acostumat de donar a açò.

La quarta ajuda o remey, ço és assaber, remeys corporals, axí com dormir, banys e aytals coses qui deuen esquivar tristícia e com aytals tristícies empatxen les obres virtuoses, tant més se pertany dels reys e dels prínceps temprar o mesurar tals tristícies, quar és cosa pus covinent que ells sobremunten los altres en obres virtuoses.

---

⁵⁴² deuen] deuehn *B*.

⁵⁴³ E] Repetit en *B*.

⁵⁴⁴ ne] ho *E*.

⁵⁴⁵ donques és manifest que no deu hom dolre ne haver dolor sinó de coses leges e d'obres vicioses] *om. G*.

Capítol ix. Qe algunes d'aquestes passions són més principals e algunes menys

Axí com eren demunt nombrades xii virtuts de les quals iiii eren principals e viii quax acostades, axí matex entre aquestes xii passions nombrades, segunt la doctrina dels predecessors nostres, nós podem dir que són iiii passions principals, axí com esperança, temor, goyg e tristícia, e que aquestes sien més principals per iii vies o podem cercar. Primerament, segons que ells són comparades a les altres passions, en après, segons que elles són comparades als seus objectes o a la matèria envers la qual han a ésser; encara segons que elles són comparades a la potència de la ànima, axí com a la potència irosa e cobegiosa en les quals elles són.

La primera via axí és manifestada quar totes les altres passions par que sien ordonades a aquestes, axí com les passions preses per esguardament de bé par que sien ordonades a esperança e a goyg, mas aquelles qui són preses per esguardament de mal par que sien ordonades a temor e tristícia. Quar pas- ^{/fol. 38 r.} sió presa per esguardament de bé primerament comença a amor, en après va en desiig e despuys és termenada en esperança com aquell bé és esdevenidor, mas finalment és termenada en goyg e en delectació quan aquell bé és present e aconseguit. Mas presa per esguardament de mal comença a hoy e va en fuyta o en abhominació, e és termenada en temor si aquell mal és esdevenidor, mas finalment extermenade en tristícia si aquell mal és present e aconseguit. Donques temor e tristícia són principals passions per tal com a elles són ordonades les passions preses per esguardament de mal, axí com a esperança e a goyg són ordonades les passions preses per esguardament de bé.

La segona via a cercar que aquestes passions sien principals pot ésser presa de part de la matèria envers la qual tals passions han ésser, quant tota

passió o és presa per esguardament de bé o per esguardament de mal. Encara lo bé e'l mal pot ésser considerat o pensat o segons que és esdevenidor o segons que és present. Donques, segons açò, són preses aquestes iiii passions, quant del bé esdevenidor és esperança, del present és goyg, del mal esdevenidor és temor e del present és tristícia.

Mas per la terça manera, aquestes passions poden ésser preses per esguardament de les potències de la ànima, axí com per esguardament de la potència irosa e cobegyosa en les quals han ésser, quar damunt és dit que la potència cobegyosa va en bé e en mal segons si, mas la potència irosa va en bé e en mal segons que ha rahó de alt o de difficill. Donques, com alguna cosa envers la qual és delectació e goyg, com ja és aconseguida sia molt bona, e alguna cosa envers la qual és dolor e tristícia, com ja és aconseguida sia molt mala, cové que delectació e tristícia sien principals passions per esguardament de la potència cobegyosa. Mas esperança e temor són principals passions per esguardament de la potència yrosa⁵⁴⁶, quar, com la potència vage en bé e en mal en ço que és gran e alt o difficil, per tal com labores lo bé majorment és reputat alt o difficil com ell és esdevenidor, e és esperant el mal gran e alt com ell és esdevenidor e és temut o duptat, esperança e temor són principals passions per esguardament de la potència irosa.

Mas, com les obres nostres sien diversificades per es passions, pertany-nos de entendre diligentment en quals coses nós nos delitem e hagra tristícia, e quals coses nos esperem e teman. E açò tant més se pertany dels reys e dels prínceps, quar més les obres d'aquelles són més dignes per tal com guarden lo ben comú de la gent. Mas en qual manera los reys e ls prínceps hagyen si mateys envers delectació e tristícia, e envers esperança e temor, per os capítols demunt dits és manifest.

---

⁵⁴⁶ irosa] yrisa B.

Capítol x. En qual manera les passions de la ànima són reduydes o retornades a les passions davant dites

Eren demunt nombrades xii passions, ço és assaber, amor, hoy, desiig, abhominació, delectació, tristícia, sperança e desesperació, temor e audàcia, ira e mansuetut. Mas lo philòsoph, en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁴⁷, sens totes aquestes passions par que nombre vi passions, ço és assaber, çel, gràcia, nèmesis, qui vol aytant dir com endignació de les prosperitats dels mals, misericòrdia, envegysa e erubescència o vergonya. Mas totes aquestes passions són reduydes o retornades a algunes de les demunt dites passions, quar çel e gràcia són reduydes o retornades a amor; vergonya, a temor; envegysa, misericòrdia e nèmesis o indignació de les prosperitats dels mals són reduydes o retornades a tristícia; çel primerament és reduyt o retornat a amor, quar çel no és altra cosa sinó alguna gran amor.

Mas aquelles coses les quals nós molt amam o són corporal o spirutuals, si són corporals, per tal com tals coses, com són haüdes o possehides per altre, per amor d'açò, per esguardament de aquestes coses, çel ha acostumat que en aquesta manera sia diffinit o declarat que çel és amor gran o fort no soffrent companya en aquell qui és amant. D'açò, donques, és vengut en custuma que alguns són appel·lats çelosos⁵⁴⁸ d'alguna persona si no volen haver en ella alguna companya, donques amor gran o fort de les coses corporals, no soffrent companya en ço qui és amat, par que sia amor privada e reprehenedora. Mas, per esguardament dels béns intel·lectuals e per esguardament de les virtuts, si és gran amor, ella és lohadora o digna de lahor e quax cumuna, quar null temps algú no seria virtuós neamaria pròpiament les virtuts si no volia haver en elles companya. Donques aytal çel per esguardament dels béns incorporals és deffinit o declarat per lo philòsoph en

---

⁵⁴⁷ *Retòrica*, 2, cap. 6, 7, 8, 9, 10, 11.

⁵⁴⁸ L'autor llatí utilitza la paraula directament en grec, *zelotypi*.

lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁴⁹ que és tristícia d'aquests béns no per tal quar són en altre, mas per tal com són en ell, donques çel és retornat o reduyt a amor, axí com gràcia a amor és reduyda o retornada, quar per amor és algú fet graciós a altre, quar gràcia, segons que d'ella tracta lo philòsoph, no és altra cosa sinó algun moviment del coratge per o qual algú és inclinat a donar beneficis. Donques çel e gràcia són reduydes a amor mas vergonya és reduyda o retornada a temor, en dues maneres algun pot tembre, ço és, dapnatge o corrupcions, deshonor, quar aquells qui ha pahor de les coses leges dels mals qui corrumpen és appel·lat temorós, mas aquell qui ha pahor /fol. 38 v/ de les coses leges e deshonor és appel·lat vergonyós. Donques haver vergonya no és altra cosa sinó temor de deshonor o temor de no glòria, e, per tal és acostumat que vergonya és appel·lada erubescència, quar aquell[s] qui han vergonya comunament són fets roygs, axí com los temerosos són fets grochs, quar, per ço com algu creu o cuyda perdre la vida, per tal la qual és bé de dintre o acostat, el tem o ha pahor, mas per ço com ell creu que perda glòria e honor, qui són béns forans, ell ha vergonya. Donques haver temor, la sanch recorre a les partides de dintre e ls membres forans romanen grochs, quar temor ve per ço com algun creu o pensa perdre los béns de dintre o acostats; mas, com algun ha vergonya, la sanch corre a les partides foranes o la cara appareyx vermella o rogya, donques la sanch, labores, corre a les partides foranes, quar vergonya vén per so com algun creu que perda béns forans.

Dues maneres són donques de temor: una de perdre la vida e ls béns de dintre, per a qual temor algun és fet groch, e altre de perdre glòria e honor, qui són béns forans, per a qual algun ha vergonya e torna royg. Donques temor, corrumpent e tement perdre los béns de dintre, per tal com no ha nom especial, ret en assí matexa nom comú e és appel·lada temor, mas temor de

---

⁵⁴⁹ *Retòrica*, 2, cap. 11.

perdre glòria e honor ha especial nom e és appellejada vergonya o erubescència, vergonya, donques, és alguna temor e és reduyda a temor.

Vist en qual manera çel e gràcia són reduydes o retornades a amor e en qual manera vergonya és reudya o retornada a temor o a pahor, roman a veure en qual manera enveya, misericòrdia e nèmesis o indignació són reduydes o retornades a tristícia.

Deu ésser sabut, donques, que aquestes iii són iii maneres o iii condicions de tristícia, quar algú pot haver tristícia de mal d'altre o de bé. Si ell ha tristícia de mal e majorment si creu que ell suffire aquell mal indignament, axí és misericòrdia, quar, segons que és dit en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁵⁰, misericòrdia no és altre cosa sinó alguna tristícia sobra algun mal apparent qui dóna alguna tristícia, o corrupció o tristor a aquell qui no és digne de sufferir o haver aquell mal; mas si la tristícia és no de mal d'altre mas de bé, açò pot ésser en dues maneres: o de bé segons si, e axí és enveya, quar enveya, segons que és dit en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁵¹, no és altre cosa sinó alguna tristor o dolor sobre manifesta acció o manifesta obra d'alguns béns envers los semblants, no que alguna cosa vuyla assí matex mas per aquells; quar enveya és dolor de manifest bé d'algú no per tal com ell no ha aquell bé, mas per tal com l'altre al qual ha enveya respandex d'aquell bé, e majorment és enveya envers aquells qui són semblants, axí com los ollers han enveya als ollers, e ls ferrers als ferrers e axí matex dels altres. Mas, si la tristícia és de bé d'altre no en qualque manera mas en quant que aytal bé indignament és haüt, possayt per ell, axí és nèmesis o indignació, quar, segons lo philòsoph en lo ii libre de la *Rethòrica*, nèmesis o indignació és haver tristor o dolor d'aquell lo qual indignament par que hagia prosperitat o benaventurança.

---

⁵⁵⁰ *Retòrica*, 2, cap. 8.

⁵⁵¹ *Retòrica*, 2, cap. 10.

Donques si totes aquestes passions han a dulsificar les nostres obres, pertany-se de nós conèixer elles totes. En tant més açò pertany als reys e als prínceps en quant que ells més deuen haver obres molt excel·lents.

Capítol xi. Qualse de les dites passions deuen ésser lohades e quals vituperades, e en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a elles

De totes les passions devant dites, algunes par que degen ésser lohades, axí com misericòrdia e vergonya, quar vergonya, segons lo philòsoph, jatsia que no sia virtut, emperò ella és passió loadora; axí matex gràcia e nèmesis par que sien passions loadores, mas algunes deuen ésser vituperades, axí com envegya; e encara hoy deu ésser vituperat si no és de dintre.

Mas les altres passions par que hagen si mateyxes a la un e a l'altre, quar poden ésser lohades e vituperades, e deu hom diligentment entendre o guardar que tots temps, en les costumes o en les obres morals, són lohades les obres migyanceres, e les extremes o les foranes són vituperades, donques aquelles passions les quals de si par que degen ésser loades dient rahó o natura de migyania, axí com lo vergonyós és migyancer entre aquell qui de tot en tot és meraveylat o espahordit e aquell qui de tot en tot és desvergonyat, quar aquell qui de totes coses ha vergonya nós dehim que és espaordit o maraveylat, mas aquell qui de naguna cosa no ha vergonya és dit o appel·lat desvergonyant, e nagun d'aquests no deu ésser lohat. Mas aquell qui ha assí matex per manera migyancera, axí com aquell qui ha vergonya segons que deu haver neha vergonya segons que no deu haver, ell és appel·lat vergonyós e deu ésser lohat.

Axí encara misericòrdia és migyancera entre crueltat e molleha, quar aquell qui a negú no ha compassió és cruel, e aquell que a tots ha compassió és moll e femenil, mas aquell que ha compassió a a-^{/fol. 39r.}quells qui soffiren indignament té migyania e és lohat, e és appel·lat misericordiós.

Axí encara més nèmesis és migyancera entre enveya e plaenteria, quar aquell qui és envegyós ha dolor de totes prosperitats, mas aquell qui és plaent,

segons que ella contrariegya al enveygós, a goig de totes prosperitats, mas lo nemesit té migyania, quar ell ha goig de les prosperitats dels bons e dolor de les prosperitats dels mals.

Axí matex gràcia, segons que és alguna cosa lohadora, és migyancera entre sobrefluïtat e deffalliment, quar aquell qui a tots és graciós, axí als dignes com als indignes, deu ésser vituperat o reprès, e aquell qui a negun no és graciós axí matex deu ésser vituperat. Mas aquell qui és graciós als dignes e no als indignes, aquest té migyania e és loat, donques les passions lohadores tenen migyania, mas les vituperadores e reprehendadores tenen extremitat, quar enveja, la qual ha dolor de tota prosperitat, té extremitat. Axí encara hoy, segons que és vituperador, ten extremitat, mas les passions qui han si mateyxes a la un o a l'altre poden ésser lohades o vituperades, segons que són vituperadores tenen extremitat e segons que són lohadores tenen migyania.

Aquestes coses vistes, deu ésser vist en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a aquestes passions, quar ells deuen semblar e haver semblar, e haver gràcia e misericòrdia segons que són passions loadores, quar pertany-se d'ells qui sien graciosos e misericordiosos, quar ells majorment deuen ésser deguts distribuydors de béns e de mals o de beneficis. Són distribuyts dreturerament quan los reys e·ls prínceps, e aquells dels quals se pertany distribuyr tals béns, e als bons e als dignes són degudament graciosos, mas los mals de pena lavorens són donats degudament quan ells tots temps, sobre aquells qui soffiren indignament, són comuguts a misericòrdia.

Mas vergonya e nèmesis, jatsia que sembla que sien passions loadores, emperò no de tot ne en tota manera deuen ésser atribuydes als reys neals prínceps, quar no pertany als reys neals prínceps que sien vergonyosos, per tal com no pertany a ells obrar tals coses de les quals pusquen haver

vergonya, per a qual cosa és dit en lo iiij libre de les *Èthiques*⁵⁵² que nós loham los jóvens vergonyosos, mas nengun no loharà lo veyll si ell és vergonyós, quar nós no pensam o no cogitam que li càlega obrar ne fer coses en les quals hagia vergonya.

Encara axí matex aquí és dit que de quell qui és dit estudiós no virtuos no·s pertany haver vergonya, quar vergonya és en les obres malas, mas d'ell no·s pertany obrar malas obres, per a qual cosa, si pertany als reys que sien studiosos, e virtuosos e veylls de custumes, no·s pertany d'ells haver vergonya sinó per supposició, quar, si s'esdevenia que ells obrassen obres leges o vils, lavores ells deurien haver vergonya. Encara no par que nèmesis dege ésser molt lohada neés molt lohat aquell qui massa és indignat de les prosperitats dels mals, quar los mals no poden possehir grans béns axí com són virtuts, mas per ventura ells poden possehir béns migyanceres o béns petits, axí com són béns forans, e per tal com aytals béns són petits en lo linyatge o en la natura dels béns, no deu hom molt curar si són possehits per los mals, emperò ab que açò s'esdevenga sens colpa pròpria, quar, si d'algun se pertanya dispensar o departir aquestes béns, ell no·ls deuria donar a aquells qui són indignes mas a aquells qui són dignes. Donques los reys e·ls prínceps, en tant deuen ésser nemesits e indignats de les prosperitats dels mals, que no distribuesquen o no donen los seus béns als indignes.

En aquesta manera s'esdevé haver, donques, a les passions devant dites, les quals par que sien lohadores, Mas envegya, la qual és passió virtuperada, devem de tot en tot fugir e esquivar, e encara hoy, si donques no era vicis o de peccats, quar los vicis deuen ésser ahirats o haüts en hoy e, segons poder deuen ésser esquivats o foragitats; mas en les altres passions, les qual poden ésser lohades e vituperades, ells hauran degudament si mateys si són ornats de les virtuts de les quals demunt nós havem feta menció, quar mas per virtut de mansuetut o de simplea hauran si mateys degudament envers ira

---

⁵⁵² *Ètiques*, 4, cap. 9.

e envers lo seu contrari, quar aquells és appel·lat mans o simple lo qual se irex segons que deu, e quan deu e an aquella manera que deu. Mas per fortaleha ells hauran degudament sy mateys envers audàcia e temor o pahor, quar aquell és fort qui gosa o assagya aquelles coses les quals són assagyadores e tem les coses temedores per magnanimitat o per gran coratge o per humilitat; ells hauran bé si mateys envers esperança e desesperació, quar magnanimitat o gran coratge repembra desesperació perquè ells no sien trets a enrere o lunyats de béns grans e altres per rahó de la dificultat, mas humilitat temprarà esperança per tal que massa no·s meta a avant a aquells per rahó de la bonea e de la delectació la qual és en ells. Mas per les altres virtuts qui estan en la petència cobegyaosa, ells hauran bé si mateys envers les passions cobegyoses que ells amen e desiigen aquelles coses qui són amadores e defigiadores, e hagen en abhominació o menysprehen aquelles coses qui deuen ésser menysprehadores, hagen delectació e tristor segons que hom deu haver delectació e tristor, e totes aquestes coses hagen si mateys, segons que requer orde e regla de la rahó.

Aquestes coses, donques, de les passions basten quant al present, quar, si ^{/fol. 39 v.} alguna cosa és lexada aquí, per avant pus longament serà tractat, quar en lo iii libre serà tractat de temor, de amor, e de misericòrdia e d'altres, segons que la necessitat de la cosa demanarà, quar aquí nós demostrarem en qual manera los reys se degen haver perquè sien temuts per los pobles, e en qual manera perquè ells sien amats, e en qual manera ells deuen ésser misericordiosos e en qual manera çeladors, quar moltes coses les quals aquí són liurades o posades generalment, seran aquí demostrades particularment.

/fol. 39 v. lin. 6] **Ací començen los capítols de la iii^{ta} partida del primer libre del *Regiment dels prínceps*, en la qual és tractat quals costumes los reys e·ls prínceps degen ressemblar.**

- Quils són les costumes dels jóvens qui deuen ésser lohades e en qual manera los reys e·ls prínceps se deuen haver a aquelles costumes o aquells nudriments

- Quils costumes dels jóvens són vituperades o reprehenedores e en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver aquestes costumes

- Quils costumes dels veyls són vituperadores o reprehenedores e en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a aquestes costumes

- Quils costumes dels veyls són lohadores e en qual manera, e quals són les costumes d'aquells qui són en estament, e en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver aquestes costumes

- Quils són les costumes dels nobles e en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a aquelles costumes o aquelles nudriments

- Quils són les costumes dels richs e en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a aquelles costumes

- Quils són les costumes dels poderosos e en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a aquelles costumes o aquells nudriments

Capítol i. Qualse són les custumes dels jóvens qui són loadores e en qual manera los reys e ls prínceps se degen haver a aquelles custumes

Expatxades les iii parts d'aquest primer libre, per tal com és demostrat en qual cosa los reys e ls prínceps degen posar lur fi, e de quals virtuts ells degen ésser ornats e quals passions degen seguir, roman a prosehí o a tractar de la quarta part, ço és assaber, quals custumes o quals nudriments ells degen semblar; mas les custumes poden ésser versificades en dues maneres: per edat e per fortuna. Primerament per edat, quar altres custumes han los jóvens, e altres los veyls e altres quells qui són en estament. Encara fortuna ha a diversificar les custumes, quar los béns de fortuna, axí com los béns forans, axí com noblea potència o poder e riqueses, diversifiquen molt les custumes, quar, segons los demés, altres custumes han los nobles que no han los nobles, e altres los poderosos que no han los despoderats, e altres los richs que no han los pobres.

E de totes aquestes custumes nós direm, mas primerament de les custumes dels jóvens, les custumes dels quals algunes són loadores, altres vituperadores o reprehenedores. Quar, entre les altres coses que toca lo philosoph dels jóvens en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁵³, toca vi custumes loadores⁵⁵⁴ e vi vituperadores o reprehenedores. Quar primerament los jóvens són de loadora custuma, quar ells són liberals o franchs; en après, per tal com són animosos o coratgyosos e de bona speranza; encara per tal com ells són de gran coratge; encara més per tal com ells no són de maligne custumes; encara per tal com ells leugerament són misericordiosos⁵⁵⁵ o inclinats a misericòrdia, mas finalment per tal com ells són vergonyosos.

---

⁵⁵³ *Retòrica*, 2, cap. 12.

⁵⁵⁴ loadores] loadores o reprehenedores B.

⁵⁵⁵ misericordiosos] misericordiós B.

Primerament los jóvens són liberals o franchs per tal com ells no han experiència de les indigències o de les fretures, e·ls béns que han no·ls han guanyats ab lur propri trebayll, quar quescun, quan per indigència o per freytura han sostengues alguns mals, o quan per pròpria indústria e ab propri trabayl ha ajustades les sues riquehes, ab major diligència reten aquelles, quar aquella cosa la qual ab trebayl és guanyada pus diligentment és retenguda, ans quescun axí se delits en la obra propri que tot so que han quanyat per a sua propri indústria pus cament o posseex.

Encara los jóvens són de bona speranza, la qual cosa esdevé per iii rahons, segons que prova lo philòsoph en lo ii libre de *Rethòrica*⁵⁵⁶, quar los jóvens són animosos e de bona speranza primerament per tal com ells han experiència de poques coses nehan sostenguda repulsa o no han haüt contrats en moltes coses, per amor d'açò ells ^{/fol. 40 r.} cuyden obtenir totes coses; són encara de bona speranza per tal com en ells molt habunda calor, donques, inflammat lo cor e·ls altres membres per la calor qui és en los jóvens, ells són fets de bona speranza e axí animosos e coratgyosos que totes coses assagen; encara los jóvens poch han viscut en lo temps passat e, segons cors de natura, ells deuen molt viure en lo temps esdevenidor. Donques, com memòria sia per esguardament de les coses passades e speranza per esguardament de les coses esdevenidores, los jóvens poch usen de memòria e molt usen de speranza, quar los jóvens no·s deliten molt en les coses qui han fetes per tal com lurs rembre que han fetes poques coses, mas molt se deliten en cogitant aquelles coses qui han a fer, quart esperen de si mateys que façen grans coses, perquè cové a ells qui sien animosos o coratgyosos e de bona speranza; en après cové a ells que sien de gran coratge, de la qual cosa rahó és assignada per es coses devant dites, quar per ço és algun de gran coratge com el se fa digne de grans coses e met a avant si matex a fer grans coses. Los jóvens,

---

⁵⁵⁶ *Retòrica*, 3.

donques, com sien liberals o franchs, com sien animosos e de bona esperança, no han d'on sien trets a enrere o lunyats que no sien de gran coratge.

Encara poria ésser assignada a açò special rahó, quar, com los jóvens sien calents e de cosa calenta se pertanga ésser sobreportade o sobreposada, los jóvens tots temps volen ésser sobre posats e haver excel·lència, quar axí lo vehem en la ordenació del món, que tots temps los elements calents, com lo foch e l'àer, són sobreposats als elements frets, ço és, a la terra e a la aygua. Com donques entre les altres coses per es quals algun par que sia sobreposat e [h]agya excel·lència sien honor e glòria, lo jóvens, per tal com tots temps són calents e desigen haver excel·lència, majorment ells desigen haver glòria e honor, e, per consegüent, en alguna manera ells són de gran coratge, del qual par que pròpria matèria sia honor.

Encara més los jóvens deuen ésser lohats per tal com ells no són de maligne custuma, e són dits que no són de maligne custuma per tal que no crehen que los altres sien mals, ans, segons lo demés, ells crehen que tots los homes sien bons, rahó de la qual cosa és per tal com ells no han experiència dels fets o de les obres dels altres, no jutgen dels fets dels altres segons aquelles coses que han vistes mas segons que vehen en⁵⁵⁷ assí mateys, axí crehen que sia en los⁵⁵⁸ altres. E per amor d'açò, en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁵⁹, diu que los infants, amb la sua innocència, mesuren los altres, quar, axí com ells són innocents, axí crehen que los altres sien innocents.

Encara los jóvens leugerament són misericordiosos o inclinats a misericòrdia, quar, segons que demunt és dit, d'açò majorment ve misericòrdia si nós crehem que·l·ls altres suffiren indignament o injustament e, per tal, si los jóvens, ab la sua innocència, mesuren los altres e crehen

---

⁵⁵⁷ en] s. l. B.

⁵⁵⁸ los] lon B.

⁵⁵⁹ *Retòrica*, 2, cap. 12.

que·ls altres suffiren indignament, leugerament ells són moguts a misericòrdia.

Encara més los jóvens són vergonyosos, quar quescun tem perdre aquella cosa la qual massa ama o desigya, e rubescència e vergonya, segons demunt és dit, és temor o temença de haver no glòria o des[h]onor. Com donques los jóvens, per tal com són calents, desigen massa haver excel·lència, ells temen que sien no glorificats o deshonorats perquè leugerament tornen roys e han vergonya. Emperò lo philòsoph, en lo ii libre de la *Rethòrica*, par que toch altre rahó perquè los jóvens són naturalment vergonyosos, quar, segons que ell diu, ells no conexen res sinó en tant com són ensenyats per ley, e apel·la aquí lo philòsoph doctrina de leys les amonestacions o·ls menaments del pare o de la mare, per es quals amonestacions los infants són instruyts. Com donques les mares tots temps amonesten són fills a coses honestes per tal com cose honeste sia aquella matexa cosa que és estament de honor, los jóvens molt desigen aquelles coses les quals par que inporten estament de honor e, per lo contrari, molt temen aquelles coses qui inporten infàmia e deshonor, e, per tal com erubescència o vergonya és temor de ésser no glorificat o deshonorat, los jóvens leugerament torne roys e han vergonya.

Vist quals custumes o quals nudriments són lohats⁵⁶⁰ als jóvens⁵⁶¹, leugerament pot ésser manifest en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a aquelles custumes, quar no·s seguex que tota cosa qui és lohada en aquest sia lohada en quescú ne solament, quar nós vehem que ésser furiós o irós és cosa lohadora en hom⁵⁶².

Axí matex, jatsia que ésser vergonyós és cosa lohadora en los jóvens, quar per rahó de la edat no·s poden contenir o abstenir que comenten o que no

---

⁵⁶⁰ són lohats] són ~~laa~~ lohats *B*.

⁵⁶¹ als jóvens] en los jóvens *E*; el text llatí diu: *de iuuenibus*.

⁵⁶² En el text llatí, *est laudabile in cane, non tamen est laudabile in homine*.

facen algunes coses leges de les quals covén que ells hagen vergonya. Mas los reys e·ls prínceps, dells quals se pertany que sien quax miigs déus, no solament és cosa mala e esquivadore que ells cometen o facen coses leges, ans encara deu ésser a ells cosa mala e esquivadora que hogen enomanar o parlar coses leges, quar parlament o paraules leges e malvades corrumpen bones costums⁵⁶³. No són, donques, en estament que ells degen haver vergonya, donques no·s pertany d'ells haver vergonya sinó per supposició, quar, si s'esdevé que ells obrassen o fahessen coses leges, ells deurien haver vergonya encara més per quals altres, per ço com més se comportarien no degudament.

Donques les primeras v coses les quals nós havem dites que són lohadores en los jóvens podem nós acordar o donar als reys e als prínceps, quar pertany-se d'ells que sien liberals o franchs, que sien de bona sperança no ^{/fol. 40 v.} de maligna custuma, que sien de gran coratge e misericordiosos. Mas la vi cosa, ço és, ésser vergonyós, no·s pertany solament que sien en los reys [e prínceps], quar primerament pertany-se dels reys [e dels prínceps] que sien liberals o franchs, o per tal com ells farien contra natura si la multitut de les riqueses de la qual ells resplandexen no implicaven o no despanien en usos piadosos e deguts, segons que demunt, en lo capítol de liberalitat, sufficientment nós havem tocat.

Encara pertany-se d'ells que sien de bona sperança tant més que·l·ls altre[s]⁵⁶⁴, en quant que·ls fets comuns envers los quals han a entendre e a trebaylar són més divinals.

Encara pertany-se d'ells que sien de gran coratge, quar, segons que és dit demunt, en i⁵⁶⁵ capítol, de magnanimitat, als reys e als prínceps majorment

---

⁵⁶³ *Corrumpunt bonos mores, colloquia mala*, citació del poeta Menandre (Atenes, 341 – 390 aC) que apareix en sant Pau, 1Co 15,33: «No us deixeu enganyar: “Les males companyies corrompen el bons costums.”»

⁵⁶⁴ *Parva naturalia*, 2, cap. 17.

⁵⁶⁵ en ·i·] en lo primer E.

cové magnanimitat o gran coratge,⁵⁶⁶ per tal com d'ells se pertany majorment obrar o fer grans coses e anar o entendre en altres fets e difícills.

Axí encara cosa és covinent o deguda que ells no sien de maligna custuma que no [h]agen de quescuns mals oppinions⁵⁶⁷, quar, si los fets dels súbdits enterpretaven tots temps en mala part, esdevendrie's que ells seien tyrans e destruydors de les gents.

Axí mateix pertany-se d'ells que sien misericordiosos, quar, segons que diu lo philòsoph en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁶⁸, los hòmens, segons los demés, fan mals o peccats, frevoltat⁵⁶⁹ humanal demana vènia o perdon per los deffalliments o per los peccats, perquè dels reys e dels prínceps, segons judici dels quals és feta posició de ley per a qual són assignats o donades penes, se pertany misericordiosos, mas no's pertany d'ells que sien vergonyosos soltament, segons que demunt és dit.

---

⁵⁶⁶ *Parva naturalia*, 2, cap. 23.

⁵⁶⁷ oppinions] oppinió E.

⁵⁶⁸ *Retòrica*, 2 cap 8.

⁵⁶⁹ frevoltat] fervoltat B. Deixem la solució de E i G. La traducció del terme *fragilitas* en el català dels segles XIV-XV és *frevoltat*; la solució de B, *fervoltat*, és una mala interpretació de l'abreviatura per part del copista.

Capítol ii. Qualsel·ls costums dels joves són vituperadors e qual manera los reis e·ls prínceps se degen haver a aquestes costums o a aquestes nutriments

Axí com demunt havíem nombrades dels joves vi costums loadores, axí poden nombrar vi costums vituperadors o reprehenedors, les quals axí mateix tocha lo philòsoph en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁷⁰, quar primerament los joves són seguidors de passions; en après ells són leugerament vertibles o girats; encara ells són massa crehadors o massa creents; encara més ells són injuriosos; en après ells són mocenegers o mentidors, afirmant totes coses en alguna manera obstinadament o perseverantment; encara més en les obres ells no han manera, ans totes coses fan fortment o poderosament.

Primerament los joves són saguidors de passions e majorment ells seguexen les cobegyances envers lo cors, quar ells són incontints e seguidors dels delits luxuriosos, la qual cosa ve per dues rahons. Quar, com los joves sien calents e·l cors escalfats sien fets desiigs de les obres luxurioses, les disposició natural del cors comou o provoca⁵⁷¹ los joves a les cobegyances de les delectacions luxurioses; encara açò matex ve per tal com, quar en totes les obres nostres o saguim la passió o la rahó, e quant que menys regna la rahó en nós tant més la passió pren força en nós, los joves, per tal com són experts, ço és que ells no han experiència e no usen d'enteniment nede saviea, ells són més regits per passió que per rahó, per a qual cosa ells, segons lo demás, són seguidors de passions, en après ells són leugerament vertibles o girats, quar la ànima seguex les complexions del cors. Axí donques, com en los cors dels joves les humors són en gran moviment, axí ells han les voluntats e les cobegyançes fort verytibles, e per amor d'açò

---

⁵⁷⁰ *Retòrica*, 2, cap. 12.

⁵⁷¹ comou o provoca] comuna o provoa *E*; comunament provoca *G*.

és dit en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁷² que·ls jóvens cobeegen agudament mas tots són sadollats e volen fortment, mas leugerament són sadollats e volen fortment mas leugerament són mudats.

Encara ells són massa creients, la qual cosa, segons que al present se pertany, per dues rahons s'esdevé. Primerament per tal com ells no són de maligne custuma no·s cuyden que·ls altres sien mals, ans ab la sua innocència maculen los altres. Donques, com sia cosa natural que quesquí leugerament creia aquell lo qual curda que sia bo e lo qual no cogita que parla per malícia, los jóvens, creient que tos sien innocents, leugerament crehen a tots. Encara açò matex s'esdevé per poca experiència, quar aquells qui no són ensenyats per mols sermons o per moltes paraules ells guardant a poques coses, leugerament jutgen, e, per tal, diu hom proverbialment qui aquell qui poques coses connex o sap tost jutja los jóvens. Donques, com no hagen experiència de moltes coses, tant tots com lurs és proposat algun negoci, ells no poden guardar a moltes coses, per so com són ignorants de moltes coses e tant tost jutgen d'aquell negoci e crehen que axí sia segons que a ells és proposat. Quar si ells coneixen moltes coses o sabien considerat o pensar, les condicions dels hòmens ells no consent[i]rien, tant tost en lur cor a totes aquelles coses les quals a ells són dites, ans guardarien diligentment si aquelles coses⁵⁷³ són crehedores. Encara més ells són injuriosos, quar, segons que demunt és dit, los jóvens majorment desigen haver excel·lència, per tal, donques, com a ells és vigyares que sien excel·lents com fan o dien injúries, leugerament ells són injuriosos. En après ells són moçonoguer e mentidors, e en alguna manera obstinadament o sens vergonya ells affermen totes coses, quar, per tal com ells són no experts o no han experiència, ells ignoren si mateys e cuyden saber totes coses. Per amor d'açò de totes coses responen e volen ésser justs ^{/fol. 41 r.} saber totes coses, e, per tal com ells affermen aquelles coses que ignoren, leugerament ells menten. Mas despuys que hauran mentit,

---

⁵⁷² *Retòrica*, 2.

⁵⁷³ aquelles les coses] aquell les coses B.

ells, desigyant glòria, són fermes en la mentida o en la monçonega, quar cogiten si mateyx ésser sens glòria si apparex que no sia axí com ells dien. Encara més en les uses obres ells no han manera, mas totes coses fan fortment o poderosament. Segons que és dit en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁷⁴ que ells amen fortment, ayren⁵⁷⁵ o han en hoy fortment o poderosament, e totes coses fan fortment, e açò, per tal, és quar ells són de ira aguda o fort e han forts cobegyançes, quar ires e conbegyançes tots temps són forts si per rahó no són mesurades o temprades. Los jóvens, donques, per tal com més veuen per passió que per rahó, no han les cobegyançes mesurades o temprades, ans totes coses fan fortment o poderosament.

Vist quals són les custumes vituperades o reprehenedores del jóvens, leugerament pot ésser vist en qual manera los reys e ls prínceps se degen haver a aquestes custumes. Quar, si aytals coses són vituperadores en los jóvens, molt més són vituperadores en los reys e en los prínceps, qui deuen ésser cap e regla dels altres. Quar no és deguda cosa que ls reys sien seguidors de les passions ne hagen forts cobegyançes dels delits luxuriosos, per tal com en ells majorment deu senyoregyar la rahó e l'enteniment. Mas aquelles qui axí han si mateys, ço és, que ells són seguidors de les passions, ells no viuen per rahó mas per passió. Encara és fort esquivadora cosa que ells sien variables o girats leugerament, quar, com no sia cosa deguda que la regla sia torta, los reys e ls prínceps, qui deuen ésser forma de viure e regla dels altres, no deguda cosa és que ells leugerament sien mudats o girats, ans se pertany d'ells que sien fermes e assegurats. Encara és no deguda cosa ells sien massa creedors o massa creens, quar, com ells hagen molts lagothers e molts sien qui bunxen o parlotegen en les oreyles d'ells ab gran diligència, deuen cogitar qui són aquells qui parlen, si són savis o ignorants, si són virtuosos o viciosos, per tal com més deu hom creure als savis e als bons que als folls ne als mals. Encara és no deguda cosa que ells sien injuriadors, quar ells deuen

---

⁵⁷⁴ *Retòrica*, 2.

⁵⁷⁵ Es refereix al verb *irar*.

donar penes o turments no per injúria, ne per vituperi, neper malvestat o per malícia, mas per injustícia o per bé comú. Encara més deu ésser fugida o esquivada mossonega o mentida dels reys e dels prínceps, e generalment de tots aquells qui tenen senyoria, per tal que no façen o no reten si mateys menyspreats, quar si mentira reten⁵⁷⁶ los hòmens menysprehats, en quant més és no deguda cosa que la reyal magestat sia menysprehada, en tant ab major cautela deuen estudiar que ells se acosten a veritat. Encara més no deguda cosa és que ells no hagen manera en les sues obres, quar, com los altres coses degen ésser mesurades o temprades per mesura, majorment se pertany de la mesura e de la regla que sia temprada o mesurada, donques dels reys, que deuen ésser regla e mesura de les dels altres, se pertany majorment que sien mesurats.

---

⁵⁷⁶ reten] ret *BG*.

Capítol iii. Qualsel·lunes dels veyls són vituperadores e·n qual manera los reys e·ls prínceps se deuen haver a aquestes custunes

Nombrades les custunes dels jóvens e demostrat en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a aquelles custunes, roman a veure qualsel·lunes les custunes dels veyls e en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a aquelles custunes. Dels veylls, algunes custunes són loadores, algunes vituperadores, quar lo philosoph, en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁷⁷, entre les altres custunes les qualsel·lunes toca dels veyls, nombre vi custunes vituperadores, quar primerament los veylls són massa menys crehents; en après són forts sospitosos; encara ells són temerosos e de petit coratge; encara ells són il·liberals o escassos o no franchs; encara més són de difícil sperança o de mala sperança; mas encara ells no han vergonya ans són desvergonyats.

Primerament los veyls són menys crehents, la qual cosa ve per experiència, quar, per tal com ells són experts o han haüda experiència en moltes coses e conexen o saben que·ls hòmens menten en moltes maneres, no·ls és feta leugerament fe o creença, ans crehen que tots los altes sien enganadors, e per amor d'açò és dit en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁷⁸ que·lls veylls han viscut molts anys en són estats enganats en moltes coses. Per aquesta experiència, donques, s'esdevé que ells són menys crehents.

En après los veylls són sospitosos, quar, segons lo demés, qualsel·lunes coses que ells vegen suspiten que sia mal e giren aquelles en la pus malvade part, e semble que·lls veylls per lo contrari sien ordonats als jóvens, quar los infants, per tal com no han fets molts mals e són innocents, ab la sua innocència mesuren los altres e totes les coses reconten en meylor partida, per tal com ells crehen que tots sien bons, mas los veylls, per lo contrari, quar,

---

⁵⁷⁷ *Retòrica*, 2, cap. 13.

⁵⁷⁸ *Retòrica*, 2.

per tal com han viscut molts anys e han peccat o errat en moltes coses, ells mesuren los fets dels altres segons aquells que ells han fets en si mateys, per la qual cosa, segons lo demés, ells crehen que·ls altres sien mals e les obres dels altres reconten en pigyor partida, e per tal és dit en lo ii ^{/fol. 41 v.} libre de la *Rethòrica*⁵⁷⁹ que, per tal com los veylls han viscut molt anys, no pot ésser que ells no hagen peccat en moltes coses, e per amor d'açò ells són mal sospitosos e totes coses estimen o pensen el pigyor que poden.

Encara més los veylls són de petit coratge e temerosos, quar ells són de petit coratge per ço com són cahuts o barats per la vida, quar per a molt viure ells són humiliats e són deffallit. Axí donques, com en ells deffallen les humors e la vida, axí deffal en ells lo cor e son de petit coratge.

Són encara temerosos quar, segons que és dit en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁸⁰, refredament appareyla via o carrera a pahor, quar, segons lo philòsoph, tothom qui axí naturalment és appareylant, segons que appareylat, estant en alguna passió, naturalment és passionat d'aquella passió. Com donques los temerosos sien fets frets, tothom qui naturalment és fret seguex-se que·n sia naturalment pauruch o temerós; seguex-se donques que·ls veylls naturalment són temerosos, per tal com deffal en ells la calor e han los membres naturalment frets.

Encara més ells són il·liberals o escassos o no frarchs, la qual cosa s'esdevé per iii rahons: primerament per daffalliment de vida; après per experiència de temps; encara més per tal com no viuen per esperança mas viuen per memòria, quar la ànima, segons lo demés, seguex les compeccions del cors, quar, axí com los veylls, en los propis corsos, defallen en humors e en vida, axí és a ells vigyares que totes coses lurs deffalleguen. Donques ells, tement sufferit deffalliments, són liberals o escassos e no gosen despendre, ans ells, vehent si mateys axí deffallir, no·s confien de lurs pròpies forces,

---

⁵⁷⁹ *Retòrica*, 2.

⁵⁸⁰ *Retòrica*, 2.

mas solament se confien d'aquelles coses que han, donques ells, posant lur esperança e lur confiança en elles, no gosen fer despeses.

Encara ells són il·liberals o no franchs per experiència de temps, quar, per tal com ells han viscut molts anys, cosa és creahodora que ells han sufferides moltes fretures; donques ells, tement-se de sufferir indigència o fretura, són fets il·liberals, per tal com més viuen per memòria o per esperança, quar ells cogiten que han molt viscut en lo temps passat e que poch han a viure en lo temps esdevenidor. E per amor d'açò, per tal com memòria és de les coses passades e esperança és de les esdevenidores, ells no viuen per esperança ne·s confien d'aquelles coses les quals deuen guanyar en lo temps esdevenidor, mas viuen per memòria e confien-se d'aquelles coses les quals han guanyades en lo temps passat, perquè ells, no confiant de les coses les quals deuen guanyar, són liberals o escassos nedonen leugerament aquelles que han guanyades.

Encara més ells són de mala esperança, quar ninguna cosa ells no esperen bé, ans ells crehen si mateys defallir envers totes coses. E la rahó d'açò ja és assignade en les coses devant dites, quar, per tal com esperança és de les coses esdevenidores e memòria de les coses passades, els veylls han molt viscut en lo temps passat e cuyden poch viure en lo temps esdevenidor, los veyls deffallen en esperança e poques coses cogiten que hagen affer, quar ells no viuen ne·s deliten en esperança mas en memòria, e d'aquesta cosa és senyal quar quescun volonterosamente tracte aquelles coses en les quals se delita, quar nós vehem que, com los veylls ensemps són ajustats, tots temps recompten coses passades les quals ells han fetes e no·s deliten e recomtant les coses feadores les quals han affer. Per ço, com vehem que ells han fetes moltes coses e cogiten que poques coses han affer, donques ells són de difícil sperança, per tal com en esperança deffallen e poques coses esperen que hagen affer.

Encara més los veylls són desvergonyats, quar los veylls, per tal com ells són il·liberals o escassos, més curen de cosa profitosa que de honesta, quar més estudien a utilitat o a profit que aquelles coses les quals requer estament de honor, segons que vol lo philòsoph en lo ii libre de la *Rethòrica*. Donques, com vergonya sia temor o pahor de haver deshonor, ella, ço és a saber, vergonya, no cové als veyls, per tal com més curen de profit que de honor, quar tota la rahó perquè algun és vergonyós, segons que vol lo philòsoph, és per tal com ell vol ésser honrat o haüt en honor e en reputació. Mas los veyls, axí com deffallen en vida, e en los humors e en la calor natural, axí deffallen en lur coratge e no curen que sien haüts en reputació, perquè s'esdevé que ells sien desvergonyats.

E puria encara ésser assignada una rahó la qual és quax cumuna a totes les coses demunt tocases o dites, quar és ja dit que·lls veylls són frets, e cosa freda constipa e constreny totes coses e, constrenyent ells, ret·les molts greus o fexugues e fa les demanar loch pus bax, quar nós vehem que·ls elements frets e pus greus o pus fexugs són col·locats o posats en loch pus bax, mas los calents els pus leugers són col·locats o posats en loch pus alt. Donques los veylls, per tal com ells són frets, per la fredor són constipats e són trets a enrere en si mateys e són fets immovibles, axí que res ne gosen, res no creeguen, res no esperen e que no curen haver excel·lència necuren que sien haüts en reputació, per tal com no·s pertany de cosa freda demanar loch alt o subiran, mas bax.

Vist quals són les custumes dels veyls vituperadores o reprhenadores, leugerament pot ésser manifest en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a aquestes custumes, quar cosa és certa que, jatsia que·ls reys ^{/fol. 42 r.} no degen ésser crehedores leugerament en totes les coses axí com los infants, emperò no·s pertany d'ells que sien menys crehents, mas, considerats les condicions de les persones, deu donar fe o crença a·quelles coses les quals a ells són dites segons dictament e orde de rahó.

Encara no·s pertany d'ells que sien suspitosos, que totes coses ymaginen o recorden a la pus mala part o al pus mal enteniment, per tal com per aquesta cosa s'esdevendria que ells serien cruels e sens misericòrdia, e aconseguirien o guanyarien malvolença dells súbdits.

Encara no·s pertany d'ells que sien temerosos, petits de coratge, ans se pertany que sien forts e de gran coratge, quar, com los negocis los quals guarden tot lo regne envers los quals los reys e ls prínceps deuen entendre e trebaylar sien gran e alts, cové a ells que sien forts e de gran coratge.

Encara més deu ésser cosa esquivadora a ells ésser il·liberals o escassos, quar demunt, com nós tractàvem de les virtuts sufficientment, fo demostrat que no solament se pertany dels reys e dels prínceps ésser liberals fahent migyançeres despeses, ans encara⁵⁸¹ cové a ells que sien magnificosos fahent coses grans o de gran magnificiència.

Encara cové a ells que sien de bona sperança, quar, si ells se cuydaven o crehen que deffallissen en totes coses, no assagyarien naguna cosa e periria lo regne.

Encara més no·s pertany d'ells que sien desvergonyats en aquella manera per la qual los veyls són desvergonyats, ço és, que curen d'estament de honor e que més estudien envers les coses útiles o profitoses que envers les obres dignes de honor; emperò no·s pertany d'ells haver vergonya, quar cosa no deguda és que ells obren o façen obres leges de les quals ve vergonya.

---

⁵⁸¹ encara] encarra B.

Capítol iii. Qualsevles dels veyls⁵⁸² són lohadores e qualsevles són les costumes d'aquells qui són en estament, e en qual manera los reys e ls prínceps se degen haver a aquestes costumes

Posades les costumes vituperadores o reprehenedores dels veyls, roman a nombrar les costumes lohadores d'ells. Quar lo philòsoph, en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁸³, par que toch iiii costumes dells veylls les quals poden ésser lohadores, quar primerament los veylls han cobegyanças menores e pus tardes e temprades; en après ells són misericordiosos; encara ells no affermen affrontament o perseverantment les coses duptoses; encara més ells no fan res fortment nepoderosament.

Quar les cobegyanças dels reys, e majorment envers les delectacions luxurioses, són mesurades e temprades, quar, segons que demunt és dit, stant lo cors escalfat, és feta incitació o comoviment dells delits luxuriosos e de cobegyança, donques, per lo contrari, stant lo cors refredat és feta remissió o barament de cobegyanças, quar certa cosa és que aquell qui cobegya o desigya les obres luxurioses per o desiig extreu si matex en altres coses, e açò contra rahó de cosa freda, quar aquella cosa la qual és freda, segons que aytal és, no extén pròpiament si mateixa en altres coses ans és més constrenguda en si mateixa. Donques los veylls, per rahó de la fredor, són constrers en si matex que hagen cobegyanças menores e mesurades, e per açò pot apparèxer en qual manera los veyls són il·liberals o escassos, quar com per il·liberalitat o per avarícia s'esdevengué peccar en dues maneres, primerament si algun ten com que ha més que rahó no dicta, en après si ell cobegya contra rahó ço que no ha, los veylls més pecquen per il·liberalitat o per avarícia, retinent ço que han que cobegyant no degudament ço que no han, per tal com per la fredor ells són més constrenguts en si mateys que no que extenen si mateys a altres

---

⁵⁸² veyls] reys *E i G*. Aquest error de transmissió no fa sinó confirmar que els ms. *E i G* estan emparentats.

⁵⁸³ *Retòrica*, 2, cap. 13.

coses. Donques, com no sia neguna obre de la ànima en la qual el no ús en nenguna manera d'orgue e de instrument corporal, axí com en la obra artificial, variat o mudat l'orgue, és feta variació o mutació de la obra, axí mateix en la obra de la ànima, trasmudat lo cors, la ànima segueix la complecció del cor e és feta variació o mutació de les seues obres, donques refredant lo cors, la ànima és inclinada per desii que segueisca la manera de la cosa freda, e per tal com la cosa freda és restreta e és desposehida o minvada en si mateixa, per amor d'açò los veylls, per rahó de la fredor, han les cobegyançes aminvades o menors, segons que vol lo philòsoph en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁸⁴.

Encara los veylls són misericordiosos, mas, segons que diu lo philòsoph, los veylls e ls jóvens no són misericordiosos per una mateixa rahó, quar los jóvens són misericordiosos per amicitia e los veylls per flaqueha, quar quescun ha merçer o misericòrdia sobre aquell lo qual creu que soffer indignament o injustament. Los jóvens, donques, per tal com són amadors de amicities o d'amistances e per tal com ab la sua innocència mesuren los altres, ells pensen que totes sien bones, perquè si ells sufferen cuyden que suffiren indignament o injustament, per a qual cosa leugerament ells han misericòrdia o merçè. Mas los veylls no han merçè ne són misericordiosos per tal que crehegen que ls altres sien bones o per tal que ells sien amadors d'amicities, mas per tal com quescú, com és en flaquea e en deffalliment, desigya que ls altres li hagen compassió, ^{/fol. 42 v.} e hagen merçè d'ell, per la qual cosa ell leugerament és inclinat que agya merçè e compassió als altres. Los veylls, donques, per la flaqueha, per tal com volrien que ls altres haguessen⁵⁸⁵ merçè e compassió a ells, leugerament han compassió e misericòrdia als altres.

---

⁵⁸⁴ *Retòrica*, 2.

⁵⁸⁵ hagessen] agossen B. És evident l'error del copista. Ho corregim seguint la lectura de E i G.

Encara més ells no affermen desvergonyadament naguna cosa duptosa, quar, segons que diu lo philòsoph en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁸⁶, per tal com los veylls han viscut molts anys e han vist⁵⁸⁷ que soven[t] o moltes vegades són estats enganats, no gossen affermar neguna cosa certament o perseverantment, tement que les coses no sien axí e que no sien engants. E per amor d'açò diu lo philòsoph que los veylls totes coses sentenciegen o determenen duptosament e tots temps posaran aquí quax o per ventura ne⁵⁸⁸ pronuncien neguna cosa fermament, quar, com ells és feta qüestió o demanda d'algun negoci, ells dien per ventura axí és o en alguna manera axí serà, quar ells, tement que sien engants, no determenen o no sentenciegen neguna cosa fermament.

Encara ells no fan nenguna cosa fortment o poderosament, ans en totes lurs obres sembla que sien temprats o mesurats, quar, axí com los jóvens, per tal com en ells habunden cobeegyançes e passió en totes coses tenen extremitat e fan totes coses fortment o poderosament, axí los veylls, per tal com en ells han les passions e les cobegyançes mesurades animades o menors, segons lo demés, ells fan totes coses mesuradament.

Vist quals són les custumes dells jóvens e dells veylls, leugerament pot ésser vist quals són les custumes d'aquells qui són en estament, quar aquells qui són en estament e són migyanceres entre els veylls e ls jóvens, segons que vol lo philòsoph en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁸⁹, han tot ço que és de lahor en los veyls e en los jóvens, quar ells, ço és assaber, aquells qui són en estament, per tal com no són massa calents axí com los jóvens, ne són massa refredats axí com los veylls, ne són axí animosos o caratgyosos nepoderosos com los jóvens, ne són axí temerosos nede petit coratge com los

---

⁵⁸⁶ *Retòrica*, 2.

⁵⁸⁷ Just al davant, *B* hi té una correcció: ~~viseut~~.

⁵⁸⁸ ne] *om. EG*.

⁵⁸⁹ *Retòrica*, 2, cap. 14.

veylls, mas ells tenent migyania entre la un e l'altre, són temerosos la un deuen haver temor, e abrivats la un deuen ésser abrivats.

Axí encara, per tal com ells no són de tot en tot sens experiència, com los jóvens no són tant engants com los veylls, ells no crehen a tots, com fan los jóvens per poca experiència, nede tot en tot descrehen, com fan los veylls per tal com són enganats en moltes coses, mas si mateys per migyancera manera. E per amor d'açò és dit en lo ii libre de la *Rethòrica* que aquells qui són en estament ne són crehents a totes coses nea totes descrehents, ans jutgen més segons la veritat.

Encara per tal com ells són migyanceres entre·ls veylls e·ls jóvens ne són intempertas com los jóvens ne són pauruchs, neen canvi axí franchs, sens virtut, com los veylls, mas, segons que és dit en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁹⁰, ells són forts a temprança e temprats o forteleha.

Per tal, donques, que tot sia dit en una paraula, tot quant és de lahor en los veylls o en los jóvens tot és trobat en aquells qui són en estament, e tot quant és en ells de virtuperi tot és tolt o lunyat d'aquells, quar, segons que demunt moltes vegades és dit, totes temps les coses extremes són vituperades e la cosa migyancera és lohadora. Si donques en los veylls o en los jóvens és alguna cosa lohadora, açò és per tal com ells no pertexen de tot en tot de la migyania, mas, si en ells és alguna cosa vituperadora, açò és segons que ells han ésser en la extremitat. Perquè, si tota cosa de migyania és en los veylls o en lo jóvens, tot pus largament e pus perfetamen és atrobat en aquells qui són en estament, on tot quant és de lahor en ells tot deu ésser trobat en aquells qui són en estament.

---

⁵⁹⁰ Aquesta referència a la *Retòrica* no es troba en el text llatí, però de ben segur que l'autor es refereix al llibre 2, cap. 14.

Encara, per tal com tot ço de extremitat qui és en ells és tolt o lunyat d'aquelles qui són en estament, tot ço de vituperi qui és en ells deuen tolre o lunyar d'aquells qui són en estament.

En aquesta manera, donques, deu hom parlar de les custumes dels hòmens; emperò tals coses no deuen ésser enteses que de tot en tot hagen necessitat, axí que·l·ls veylls no pusquen ésser liberals o franchs nede gran coratge e que·ls jóvens no pusquen ésser temprats e fermes, mas deuen ésser enteses segons alguna inclinació, quar, segons cors natural e segons orde lo qual nós vehem, los jóvens, e·l·ls veylls e aquells qui són en estament han alguna inclinació e a les custumes cuvinents o degudes a ells, segons que és manifest per les coses demunt dites.

Aquestes coses vistes, leugerament pot ésser manifest en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a aquestes custumes, quar pertany-se d'ells haver les custumes lohadores dels veylls segons que aytals són, quar, com los reys e·ls prínceps més degen viure per rahó que per passió, pertany-se d'ells haver cobegayances temprades, quar, segons que demunt és dit, les cobegayances, si són forts, elles feren o destruen la rahó.

Encara pertany-se d'ells que sien misericordiosos no per deffalliment o per flaqueha mas per bé del regne, per tal que més sien amats per aquells qui són en lo regne, quar tot lo regne és provocat a delecció o a amor del rey si vehen que ell sia piadós e misericordiós.

Encara no·s pertany dels reys e dels prínceps affermar en altre part certament o afrontadament les coses duptoses per tal que per açò no sien jutgats leugers o indiferents.

Encara més en les sues obres deuen haver mesura e temperament, quar, segons que és dit, ells deuen ésser formade de viure e regla dels altres, donques dells veylls e dels jóvens algunes custumes deuen ésser semblades e algunes fugides o esquivades, mas totes les custumes d'aquells qui són en

estament en alguna manera deuen ^{/fol. 43 v.} ésser resembles, e declaram ço que nós deym en alguna manera, quar, axí com los veylls e ls jóvens, jatsia que hagen alguna inclinació natural a custumes vituperadores, emperò no·s poden fer contra aquella inclinació e seguint custumes lohadores, axí mateix aquells qui són en estament e si de si mateys han inclinació a custumes lohadores, emperò ells poden fer contra aquesta inclinació axí que per correcció del appetiment o de la voluntat sigesquen custumes vituperadores. Perquè, si és digne cosa senyoregyar per rahó e per enteniment, pertany-se dels reys e dels prínceps que senyoregen als altres seguir custumes loadores segons que dicta e ordona rahó.

Capítol v. Qualse són les custumes dels nobles e en qual manera los reys e ls prínceps se degen haver a aquelles custumes

Segons que al present se pertany, nós podem dir iiii custumes lohadores dels nobles, quar primerament ells són de gran coratge; en après ells són magníficosos; encara ells són leugerament ensenyats o adoctrinats e són industriosos o de gran indústria; encara més ells són polítichs e affàbils o graciosos en lur conversació.

Primerament los nobles són de gran coratge quar nobleha, segons que vol lo philòsoph en lo primer o en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁹¹, és aquella matexa cosa que és virtut de linatge, quar per ço alguns són dits ésser nobles com són axits de noble linyatge, e és dit linatge honrat, segons que vol lo philòsoph en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁹², si entigament d'aquells linatge són exits molts senyors e molts hòmens nobles o de gran fama. Donques virtut de linyatge, lo qual diu lo philòsoph que és noblea, no és altra cosa sinó ésser d'algun linyatge o d'alguna generació en la qual antigament foren molts senyors o molts prínceps, e molts nobles o de gran fama. En aquesta manera, donques, deu hom sentir o parlar de noblea. És ver que, per tal com segons comunna oppinió dels hòmens totes coses són mesurades ab moneda, e riquehes semblen que sien preu de quescuna cosa, per ço com alguns són richs ells són reputats dignes de senyoregyar e tant tost creu hom que ells sien hòmens nobles e dignes de honor, per tal, donques, com axí és noblea, segons cumuna oppinió o accepció dels hòmens, no és altre cosa sinó riquehes antiquades o antigues. Per tal, donques, com los nobles de temps antichs són estats molts nobles famosos e richs, lo cor dels nobles és elevat o exalçat per eximpli dels parents que ells entenen ho vagen en gran coses e sien de gran coratge, quar natural cosa és que tots temps la obre vol ésser resemblade al

---

⁵⁹¹ *Retòrica*, 3, cap. 15.

⁵⁹² *Retòrica*, 2.

seu fahedor, donques, com los fills sien alguna obra del pare e de la mare, cosa natural és aquells fills resembren al pare e a la mare. Los nobles, donques, per pensant que en lur linatge són estats molts nobles e qui entenien o anaven en coses altes o difícils, per tal que ells resembren als parents, ells desigen coses gran, e per ço s'esdevé que ells són de gran coratge.

Encara los nobles no solament són de gran coratge o de gran cor, ans són encara, si ells han lo poder o les riqueses, ells són magnificosos e fan gran coses, quar, estant les altres coses eguals, los fills tots temps són pus nobles que·ls pares, quar, segons que és dit, noblea, segons comuna accepció o oppinió, és aquella matexa cosa la qual són riqueses antigues o la qual és veritat o honrament de linyatge, e·l linatge d'algun és majorment reputat o honrat si antiguament ha habundat en riqueses. Donques, com tots temps conega donar començament en los quals los parents d'algú començaren a enriquir, quant més hom va o succeex per creació o per generació de fills, tant menys és memòria que·ls parents sien estats pobres. E per amor d'açò totes tempes crex la noblea a les riqueses, tostemps són més antigudes o fetes antig[u]es en los fills que en los pares, per a qual cosa, com noblea tots temps inclini lo coratge que façen gran coses, seguex-se que·ls nobles són fills magnificosos; encara més lur pares, quar en alguna manera són pus nòblens que ells. E per amor d'açò los nobles no solament són magnificosos, ans encara s'esforçen per majors coses que lur pares, e per tal diu lo philòsoph en lo iiii libre de la *Rethòrica*⁵⁹³ que dels nobles se pertany que sien de gran coratge e magnificosos e gloriosos, quar ell vol aquí matex que·ls nobles, per la sua noblea, sien incitats o muguts que sien de gran coratge e magnificosos.

Encara més los nobles són leugerament adoctrinats o ensenyats e de bona doctrina, la qual cosa s'esdevé per dues rahons: una és presa de part del nudriment o de la cura o de la custòdia del cors, mas l'altre, de part de la conversció e de la companya dels altres, quar, com los nobles sien nudrits ab

---

⁵⁹³ *Ètiques*, 4, cap. 2, 3.

gran diligència e ab gran cura d'ells guarden lur cors propi, cosa rahonable és que ells agen lo cors ben ordonat e ben complexionat, donques, com nós diguam que aquells són aptes de pensament o d'enteniment qui són molls de carn, segons que vol lo philòsoph en lo ii libre *De la ànima*⁵⁹⁴, esdevén-se⁵⁹⁵ que·ls nobles han apte e covinent pensa, e són leugerament ensenyats o adoctrinats e de bona indústria, per tal com ells han molla carn e bona complexió. Encara açò s'esdevé per conversació e per companya dels altres, quar, tal com los nobles han molts qui guarden a ells e cogiten o pensen lurs fetes, ells són /fol. 43 v. incitats o muguts que sien vertaders ymaginatus cogitant o cercant subtilment quar cosa pertany fer ells per tal que les lurs obres, les quals molts pensen o cogiten, no semblen reprehenedores, per a qual cosa s'esdevé que, per diligent consideració o per diligent pensament de les lus coses fehadores, ells poden ésser leugerament ensenyats. E són industriosos e subtils, e per ço pot ésser manifest en qual manera deu hom ahirar o haver en hoy los legothers que lohen tos los fets e totes les obres dels altres, quar, com los nobles no són represos ans encara per legothers les coses mal fetes d'ells són loades, ells són appareyllats que ignoren si mateys e que seguesquen la voluntat e no la rahó. Donques los nobles majorment són fets adoctrinables o subtils e industriosos si ells temen fer coses reprehenedores, cogiten o pensen diligentment qual cosa deu hom fer.

Encara més s'esdevé que·ls nobles són políthichs e affàbils o graciosos de conversació, quar, per tal com en ells corts dels nobles, segons lo demés, és acostumat que sia gran companya, per amor d'açò s'esdevé que ells són polítichs e associables o acompanyables, per tal com, segons lo demés, ells han viscut en companya. Quar, axí com los pagesos o·ls hòmens rusticals, per tal com ells viuen quax solitaris, són fets grossers e salvatges, axí los nobles, per lo contrari, vivent segon vida associable e acompanyable, ells són fets acompanyables e affàbils o de graciola conversació.

---

⁵⁹⁴ *De l'ànima*, 2, 94.

⁵⁹⁵ esdevén-se] esdevench-se *E i G*.

Mas en qual manera se pertange dels reys e dels prínceps haver aquestes custumes les quals poden ésser bones e lohadores, sufficientment és dit en les coses devant dites, quar nós havem demunt dit, com tractàvem de les virtuts, en qual manera se pertany dels reys e dels prínceps que sien de gran coratge, en qual manera que sien magníficosos, en qual manera que sien savis e leugerament ensenyats, e en qual manera sien falagers e graciosos en conversació e associables o acompanyables.

Vist quals maneres dels nobles són lohadores, roman a veure quals custumes són vituperadores o reprehenedores, quar lo philòsoph, en lo ii libre de la *Rethòrica*, recompte dues custumes vituperadores les quals diu que convenien als nobles, quar primerament los nobles són massa desigysos de honor, en après ells són menyspreadors de lurs pares, quar cosa és natural que quescú vol ajustar a açò que ha, e per amor d'açò aquells qui començen a enriquir volen ésser fets pus rics e aquells qui són honrats volen ésser més honrats, donques los nobles, per tal com per lur linyatge semblen pus honrats, per amor d'açò ells volen ajustar a açò que han e volen ésser fets pus honrats, e per amor d'açò ells són massa desigysos de honor. En après ells són arguyllosos e menysprehadors de lur pares, quals, segons lo demés, los hòmens reputen si mateys majors que lurs pares, la quals cosa s'esdevé per amor d'açò, quar tostemps nobleha lunyiada és major que acostade, per tal com tots temps és més antiga, mas ésser arguyllosos, e menysprehar lur pares e ésser massa cobegysos de honor par que sia de mala custuma, quar nós no devem desigyar los honors en si, per tal com açò fan los arguyllosos e ls superbiosos, mas devem desigyar obres dignes d'honor, la qual cosa fan aquells qui són virtuosos e de gran coratge.

Los reys, donques, e ls prínceps, com no pusquen senyoregyar naturalment si no són bons e virtuosos, pertany-se d'ells seguir bones custumes dels nobles, axí que ells sien de gran coratge, magníficosos, savis e

falagers, ço és, graciosos en conversació, e pertany-se d'ells fugir e esquivar los mals axí que no sien arguylosos menysprehant los altres.

Capítol vi. Qualse són les custumes del richs e en qual manera los reys e ls prínceps se degen haver a aquelles custumes

Recompta lo philòsoph en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁹⁶ v males custumes dels richs, quar los richs primerament són erguylosos; en après són injuriosos; encara ells són molls e no temprats; encara ells són jactadors, ço és assaber, que donen a si mateys jactància menysprehants los altres; finalment ells reputen si mateys dignes de senyoregyar.

Primerament los richs són arguylosos, quar, segons que diu lo philòsoph, per tal los richs són axí apparellats quar, havent riqueses, ells crehen o cuyden haver tots los béns, e per tal és dit en lo ii libre de la *Rethòrica* que riqueses són quax algun preu e alguna dignitat de les altres coses, par que sia en comuna oppinió de les gents populars, vulgares, que totes coses sien mesurades ab moneda e totes coses sien prehadors o degen ésser comprades ab preu de diners. Aquells, donques, que han monedes o diners se pensen que hagen tots lo béns per tal com reputen o cuyden que la pecunya sia dignitat o preu de totes les altres coses, per a qual cosa en lurs coratge ells són fets superviosos e erguylosos, crehent o cuydant ésser pus excel·lents que tots los altres.

En après los richs són injuriosos, quar, si ells són arguylosos e volen ésser vistos excel·lents, com per açò algun semble ésser excel·lent si ell pot fer o donar a les altres injúries, los richs, tal que semble que degen ésser proposats o devant posats als altres e, per tal que semblen ésser pus excel·lents que aquells, ells són moguts que donen o façen als altres /fol. 44 r. injúries.

Encara los richs són molls e no temprats, la qual cosa s'esdevé en ells per los plahers e per los delits de viure, quar ells són acostumats de viure axí

---

⁵⁹⁶ *Retòrica*, 2, cap. 16.

delicadament que no poden sufferir neguns trebayls, e per amor d'açò, tant com ells són passionats ells cahen o són fets seguidors de passions nepoden contrastar a les passions, quar ells són acostumats viure delicadament e sens tristor, per a qual cosa ells no són forts temprats, ans més són femenils o molls e seguidors de passions.

Encara més los richs són jactadors o donen así mateys jactància e són menypreadors dels altres, quar, segons que declara lo philòsoph en lo ii libre de la *Rethòrica*, ells han molt gran ocassió que sien aytals, quar, per tal com s'esdevé que encara los savis han freytura dels béns dels richs, esdevén-se que lls richs en lur coratge se leven e exalcen, menysprehant los savis e cuydant ésser sobre ells, per ço com ells vehen que ells freyturen de lurs béns. Quar lo philòsoph, en lo ii libre de la *Rethòrica*, recompta que, com fos demanat a una fembra si seria meylor cosa que hom fos rich que si era savi, ella repòs que més veyha avar los savis a les portes dels richs que los richs a les portes dels savis. Donques, per tal com les riquehes són més bé sensible, elles són reputades excel·lent e molt gran bé per les gents vulgars qui no conexen sinó los béns sensibles, axí que ells proposen o meten devant les riquehes a tots altres béns.

Encara més los richs reputen si mateys dignes de senyoregyar, quar, segons que diu lo philòsoph, ells cuyden haver aquella cosa per la qual algun és fet digne de senyoregyar, per tal com ells crehen que les riquehes són dignitat de principat o de senyoria, quar vigyares lus és que les riquehes sien tant gran bé que tothom qui habunda d'aquest bé sia digna de senyoregyar.

Donques totes aquestes males custumes covenen als richs per tal com ells són enganats envers les riquehes, crehent que ells sien menor bé que no són, pertany-se, donques, dels reys e dels prínceps fugir o esquivar aquestes males custumes, quar si ells habunden en riquehes no's deuen per açò exalçar neper açò deuen creure que sien dignes de senyoregyar, quar dignitat de

principat o de senyoria principalment se recorda en virtuts e en prudència o en savieha, qui són béns de dintre, e no·s recolde principalment en riqueses, qui són béns forans. Les riqueses, donques, si són ordonades a les obres virtuoses, elles servexen a la nostra benaventurança e a la nostra felicitat, e són instruments per os quals nós conseguim ella servexen a alguna claredat d'ella; mas si elles són ordonades a jactància, o a temprància o a les altres obres virtuoses, lavors ells reten més hom malaventurat que benaventurat, donques algun és reputat digne de senyoregyar si ell és bo e savi, no si ell habunda en riqueses, perquè los reys e·ls prínceps no són dignes de senyoregyar si ells no fugen los costumes dels richs e si ells no ordenen les sues riqueses a bé e a obres virtuoses.

Vist quals són les males costumes dels richs e que dels reys e dels prínceps se pertany fugir aytals costumes, roman a veure quals són les bones costumes d'ells, quar lo philòsoph, en lo ii libre de la *Rethòrica*, semble que dó als reys tantsolament una bona custuma, ço és assaber, que ells han bé si mateys envers les coses divinals, quar, per tal com semble que les riqueses sien béns de fortuna, indústria humanal no par que pusqua bastar a açò que algun sia fet rich, quar nós vehem algunes vegades que·ls hòmens de major indústria menys són enriquehits. Per tal, donques, com axí és o guany de les riqueses, segons que és dit en lo ii libre de la *Rethòrica*, deu ésser atribuyt a fat e a ordinació de Déu més que no a sagacitat humanal, donques los richs deuen bé haver si mateys dignament envers les coses divinals. E açò és qui és dit en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁹⁷, que una noble custuma segex los richs, quar ells han bé si mateys envers les coses divinals crehent en alguna manera haver aquests béns perfets, ço és assaber, per ordinació divinal; mas açò qui devant és dit deu ésser considerat o pensat diligentment, quar riqueses e qualsque béns que nós hagam, més los devem grayr o imputar a la ordenació de Déu e a la prudència divinal que no a la pròpia indústria, la qual cosa, si bé

---

⁵⁹⁷ *Retòrica*, 2, cap. 17.

la guardaven los richs fahent coses maraveyloses, magnificoses o coses grans envers les coses divinals, ells no creurien o no cuydarien donar dons a Déu, ans més cogitarien que ells reçen a ell ço que han pres d'ell. E tant més se pertany dels reys e dels prínceps haver aquesta bona custuma, ço és assaber, haver bé si matex envers les coses divinals, e quant que de més coses ells deuen retre rahó a Déu, Subiran Jutge.

Capítol vii. Qualse són les custumes dels poderosos e en qual manera los reys e ls prínceps se degen haver a aquelles custumes

/Fol. 44 v. **N**oblea de riqueza e potència civil són comptades entre los béns forans, emperò no dyem o no són un matex bé, quar esdevén-se que alguns nobles, per tal com són exits o devallats d'onrat linyatge, qui emperò no són richs. Axí encara s'esdevé que alguns són richs qui no són nobles per tal com no són exits d'onrar linatge mas són enriquehits de pochs dies ançà. Encara han differència o departiment ésser noble e cort rich de ésser poderós, quar per ço algú és dit ésser poderós com és en algun principat o en alguna senyoria e ha molt hòmens sots una senyoria; perquè, com nós vegyam molts nobles qui són menys poderosos nepoden senyoregyar, ésser noble e ésser poderós no és una matexa cosa. Encara nós vehem alguns habundar en argent e en or, e en camps e en vinyes, los quals, emperò, deffallen en poder civil, per tal com neguns no són regits forts lur senyoria, per a qual cosa ésser richs e ésser poderós no són una matexa cosa.

Vist donques quals són les custumes dels nobles e quals dels richs, roman a veure quals són les custumes dels poderosos.

Segons que vol lo philòsoph en lo ii libre de la *Rethòrica*⁵⁹⁸, de tot en tot han meylors custumes que los richs, e recompta lo philòsoph iii coses en les quals les custumes dels richs, quar primerament los poderosos són més estudiosos que més bons no los richs; en après ells són més temprats; encara que ells són menys injuriosos.

Primerament los poderosos són més estudiosos e més bons que ls richs, quar, segons lo philòsoph, ells són forçats entendre envers aquelles coses les quals són envers senyoria, quar aquell qui és en alguna senyoria o en algun principat, per tal com ell és comuna persona e pública e a la qual

---

⁵⁹⁸ *Retòrica*, 2, cap. 17.

molts guarden, ell ha vergonya declinar o fugir de tot en tot de migyania e no fer obres virtuososes, donques lo principat o la senyoria, en alguna manera, conduex hom a boneha e amistícia. Los poderosos, donques, són més estudiosos que·l·ls richs per tal com ell són forçats entendre envers les obres de la senyoria les quals deuen ésser bones e estudiosos e virtuosos.

En après los poderosos són més temprats que·l·ls richs, quar, com algun dóna si matex a exercici, ell és tret a enrere o lunyat de ociositat, e com se dóna a una obre, ell és tret a enrere o lunyat d'altre. Donques, si los richs no habunden en poder civil e no són constrets o forçats d'entendre a obres de justícia, ells vaguen a ociositat e leugerament són inclinats que donen cura o entén a les obres luxurioses o delitoses e que sien fetes intemperats; mas los poderosos, e·ls prínceps o els senyors, per tal com cové a ells entendre a les cures foranes, ells són trets enrere o lunyats que no pusquen vagar o entendre de tot en tot a delits carnals, perquè s'esdevé que los poderosos són més temprats que·l·ls richs.

Encara los poderosos són menys injuriosos que·l·ls richs, e per amor d'açò és escrit en lo ii libre de la *Rethòrica* que, si los poderosos fan injúria, no fan injúria en coses petites mas en gran, quar los poderosos e aquells qui estan en principat o en senyoria, per tal com ells són en gran loch o en gran estament digne de honor, ells no van sinó en grans coses, e per amor d'açò, si s'esdevé que ells façen injúria als altres, ells no faran injúria en petites coses mas en gran, quar ells no curaran fer petita offensa, mas o en neguna cosa ells no dampnificaran los altres o ells donaran gran dampnatge. Donques los poderosos són menys injuriosos que·l·ls richs per tal com ells no curen donar quescuna injúria, mas solament ells són injuriosos en grans coses.

Les custumes⁵⁹⁹, donques, dels richs són pigyors que les custumes dels poderosos o dels richs nobles, e per amor d'açò les riquehes, si no les

---

⁵⁹⁹ custumes] cumes *B*, *alt*. Tenint en compte els altres manuscrits, hi veiem un lapsus del copista .

acompanyen senyoria e noblea, segons lo demés, reten hom mal aventurat que benaventurat. Quar aquell qui és axí rich que no és noble neés en alguna senyoria, segons lo demés, ell és no temprat o és orat, desrahonat, benaventurat, o és ben fortunat, orat o desrahonat, quar lo rich, si no és noble e no esit del linatge antich e honrat ans és enriquehit de poch de temps ançà, ell és dit benaventurat, orat o desrahonat, per tal com no sap usar de les riquehes qui són organs o instruments a felicitat o benaventurança, o és dit ben fortunat, orat o desrahonat, per tal com ell no sap portar o sufferir a bones fortunes e no sap haver si matex degudament en riquehes les quals són béns de fortuna. E per amor d'açò és dit en lo ii libre de la *Rethòrica*⁶⁰⁰ que ésser enriquehit de poch temps ançà és ignorància o poch saber de riquehes, quar aquells qui de poch temps ançà són en riquehits no són instruyts o ensenyats en qual manera pusquen usar de les riquehes, per a qual cosa és escrit en aquell matex ii libre de la *Rethòrica* que, per tal que en suma sia tot dit, les custumes de les riquehes són custumes del benaventurat, orat o desrahonat. Donques noblea ben és acompanyada o ajustada a riquehes, quar aquell qui axí és rich e emperò és noble e antigament los seus pares foren richs meylor sap supportar les riquehes e per ells no és tan exaltat o fet arguylós. Quar los béns sensibles par que sien de tot en tot contraris a sciències e a virtut, quar les riquehes e ls béns sensibles, abans que sien haüts, són reputats majors que no són, mas ells haüts són reputats o prehats vils; mas les sciències ^{/fol. 45 r.} e les virtuts sembla que hagen si mateixes per manera contrària, quar abans que ells sien haüdes no són reputades tant gran com despuys que són haüdes, quar aquell qui comença a testar de la dolçor de les virtuts e de la dolçor de les sciències tant tost ell percep o conex que elles són majors béns que no·s pensava. Donques los béns sensibles quant més són haüts tant menys són reputats o prehats, perquè, com aquells qui són enriquehits antigament⁶⁰¹ hagen més aconseguit en riquehes e hagen més acostumat a elles que aquells

---

⁶⁰⁰ *Retòrica*, 2, cap. 16.

⁶⁰¹ antigament] angament B. És evident el cansament del copista.

qui són enriquehits de poch ançà, ells no reputen o no prehen tant les riqueses neper elles són axí exalçats com són aquells qui novellament han preses les riqueses.

Per tal, donques, que algun no sia benaventurat, foll o desrahonat e no sàpia portar o sufferir bones fortunes, cové que noblea accompany riqueses, quar lo rich noble e d'antich temps en totes coses sap haver meylor simateix que·l rústich pagès qui novellament és enriquehit, donques bé és dit que per tal que·l rich no sia benaventurat, orat e deshorat requer-se que ell sia noble. Mas per tal que ell no sia intemperat requer-se que ell sia poderós, quar, segons que demunt és dit, los poderosos cové que sien temprats. Donques los reys e·ls prínceps, per tal com, segons lo demés, habunden en aquests tres béns forans, ço és assaber, en riqueses, en nobleha e en poder, pertany-se d'ells que sien instruyts, o ensenyats o temprats, quar per noblea, per ço com antigament han habudat en riqueses, ells saben més portat o sufferir bones fortunes e saben haver si matexs més ensenyadament envers les riqueses. Encara per tal com ells resplendexen de senyoria e de poder, e convé a ells entendre en diverses cures, ells són trets enrere, llunyats, dels delits carnals o luxuriosos, e són induyts que sien temprats en aquesta manera. Donques deu hom sentir o tractar de les custumes, quar los jóvens, e·ls veyls e aquells qui són en estament poderosos e richs aytals custumes han quals nós havem dites no que tos generalment sien aytals e que sia cosa necessària que ells sien aytals; mas, segons lo demés, les custumes dels richs, dels nobles o dels altres són aytals quals demunt és dit. Encara, jatsia que no sia cosa necessària en ells haver tals custumes, emperò ells són molts inclinats e han gran inclinació que seguesquen tals custumes devant dites.

Donques los jóvens o·ls veyls no sien indignats si d'ells havent recomtades algunes males custumes, quar per aquestes custumes nós no imposam a ells neguna necessitat que no pusquen esquivar totes les males custumes e seguir orde de rahó. Axí matex ne·ls nobles ne·ls richs deuen

ésser indignats si nós havem recomtades algunes custumes d'ells, quar no cové, és necessari que tos sien aytals, mas basta que allò sia trobat en los demés, quar per aquestes custumes nós enteníem imposar a ells alguna inclinació e no necessitat.

Donques recomtades les custumes lohadores e vituperadores segons diverses edats e segons diversos estaments, pertany-se de tos los hòmens seguir les custumes lohadores e fugir o esquivar les vituperadores. Mas açò tant més se pertany dels reys e dels prínceps, en quant que ells estan en pus alt grau, quar ells, segons que demunt és dit, deu ésser exemplar e forma de viure. Qualque cosa, donques, de lahor que sia en les custumes de quescuns, tot deu ésser trobat en ells pus largament e pus perfetament.

Aquí explega lo primer libre.

E comença lo segon libre, en lo qual és tractat del regiment de casa. Començen los capítols xxiii de la primera part del segon libre del *Regiment dels prínceps*.

- Que cosa natural és a hom viure en company e que dels reys e dels prínceps se pertany guardar diligentment açò

- En qual manera comunitat de casa ha si mateixa a les altres comunitats e en qual manera aquesta comunitat és necessària a la vida humanal

- Que comunitat de casa en alguna manera és primera comunitat e que és natural comunitat, e que els reys e ls prínceps, e en general tots los ciutadans, no deuen ignorar açò

- Qual és la comunitat de casa e que de moltes persones cové que sia guarnida la casa

- Que cové que en casa sien al menys dues comunitats e que d'ells se pertany que sien garnides de tres maneres de persones

- Que en casa perfecta deuen ésser tres comunitats, quatre maneres de persones e tres regiments, e que cové departir aquest segon libre en tres partides

- Que hom naturalment és cosa animada conjigable, ço és assaber, que naturalment requer companya de matremoni, e que aquells qui no volen ésser ajustats per matremoni no viuen axí com hòmens mas viuen axí com a bèsties, o són ^{/fol. 54 v.} axí com a déus o axí com los àngels divinals

- Que tots los ciutadans, e majorment los reys e ls prínceps, se deuen ajustar o acostar a lurs muyllers sens negun departiment

- Que tos los ciutadans, e majorment los reys e ls prínceps, se deuen tenir per pagats d'una sola muyler

- Que les muylers dels ciutadans, e majorment dels reys e dels prínceps, se deuen tenir per pagats d'un marit

- Que tots los ciutadans, e majorment dels reys e dels prínceps, se pertany no pendre muyllers acostades o ligades ab ells per massa gran consanguinitat o per massa gran parentiu

- En qual manera se pertangua dels reys e dels prínceps, e generalment de tos los ciutadans, pendre les muylers ordeonades o apparaylades de béns forans

- Que de tots ciutadans, e majorment dels reys e dels prínceps, se pertany demanar en lurs muylers no solament béns forans, ans encara béns de dintre o intrínsecs, acostats axí al cors com a la ànima

- Que no·s pertany de neguns ciutadans, nemajorment dels reys nedels prínceps, regir lurs muylers ab aquell matex regiment ab lo qual deuen ésser regits los fills

- Que no·s pertany de tos ciutadans, nemajorment dels reys nedels prínceps, regir lurs muylers per aquell matex regiment per lo qual deuen ésser regits los servents

- Que cosa és molt esquivador a tots los ciutadans, e majorment als prínceps en edat massa jove, usar de còpula o de ajustament matrimonial

- Que en temps fret, en lo qual buffen lo vents boreals, ço és, los vents de septemtrió, deu hom més donar cura o deu hom més entendre a creació o a generació de fills que no en temps calent, en lo qual buffen e corren los vents australs, ço és assaber, los vents de miigjorn

- Que en les fembres algunes coses són lohadores e algunes són vituperadores o reprehenedores

- Per qual regiment tos los ciutadans, e majorment los reys e·ls prínceps, degen regir lurs muylers

- En qual manera tots los ciutadans, e majorment los reys e·ls prínceps, se degen haver degudament a lurs muylers

- En qual manera les fembres maridades se degen haver envers l'ornament de llur cors

- Que no·s pertany dels reys nedels prínceps, negeneralment de tos los ciutadans, ésser massa gelosos o çelosos envers lurs muylers

- Qual és lo conseyl de les fembres e que no deu hom usar de tot en tot lur conseyl mas a vegades en algun cas

- En qual manera se pertany dels reys e dels prínceps, e generalment de tots los ciutadans, obrir o manifestar lurs secrets a lurs pròpies muylers

Capítol primer. Que natural cosa és a hom viure en companya e que dels reys e dels prínceps se pertany guardar açò diligentment

Declarada e complida la matèria del primer libre, quar demostrat és en qual cosa⁶⁰² los reys e·ls prínceps degen posar la sua benaventurança, quals virtuts degen haver, quals passions degen seguir, quals costumes degen semblar, quar per aquestes iiii coses sufficientment és haüt en qual manera quesqué degya si mateys regir e qual degya ésser en si matex, donques roman a dir del regiment de la companya, o de la família o del regiment de la casa. Quar no basta que·ls reys e·ls prínceps sien bons en si mateys si no són bons quant als altres e si no saben governar o regir los altres, nebasta que·ls reys regesquen degudament simateys si no saben regir casa, ciutat e regne.

En aquest donques segon libre serà determenat del regiment de casa. Mas com casa o companya sia alguna comunitat e sia comunitat natural, si nós volem determenar de casa, deu ésser vist en qual manera hom hagia si mateys a ésser participatiu e companyable. Donques deu ésser sabut que·l hom, més avant que les altres coses animades, de iiii coses par que hagia fretura, per les quals en iiii vies nós podem cercar que ell és naturalment comunicatiu⁶⁰³ o participatiu e acompanyable: aa primera via és presa de part de la vianda de la qual hom ha fretura; la ii, de part del vestit del qual el és cubert; la iii, de part de la remoció o de la deffensió de les coses contràries per a qual deffensió dels enamichs⁶⁰⁴ ell és deliurat; la iiii, de la disciplina, o de la sciència o de la paraula per a qual ell és instruyt.

Quar nós axí devem ymaginar que natura no fa res ociosament ne envà ^{/fol. 46 r.} aquella cosa, donques, la qual naturalment és feta, són naturals aquelles sens les quals ella no pot ésser ben conservada en ésser, quar en

---

⁶⁰² cosa] ~~manera~~ cosa B.

⁶⁰³ comunicatiu] coninicatiu B.

⁶⁰⁴ enamichs] amichs E. És evident l'error accidental del copista. El text llatí diu: [...] *ob hostibus liberatur* [...].

natura faria o obraria si les coses naturals en naguna manera eren conservades en ésser, ans tant tost depús que serien fetes lexaven o perdien ésser. Perquè, com viure sia a hom natural, totes aquelles coses qui fan a ben viure, e sens les quals neguna cosa no pot bastar a ell en vida, són a hom naturals, e entre les altres coses qui fan a sufficiència de vida humanal és societat a companya, donques naturalment hom és cosa animada associable o acompanyable. Mas que societat o companya majorment faça a sufficiència de vida humanal pot ésser manifestat per aquestes iiii coses demunt nombrades, de les quals par que hora hagia fretura en altra manera que no les altres coses animades.

La primera via, donques, és presa de part de la vianda de la qual hom ha fretura, quar hom, entre les altres coses animades, ha meylor tocamet e meylor complecció, e per amor d'açò, entre totes les creatures animades, ell ha ops vianda o mengyar diligentment e artificialment apparaylat. Quar natura quax sufficientment aministra o dóna vianda o mengyar a les bèsties, axí com a les bèsties qui no viuen de rapina, com són les cuyles, los bous e les altres aytals, aministra o dóna erbes e fruyts a les quals bèsties basten a nutriment o a vianda sens altre appareylament; mas a les bèsties qui viuen de rapina, axí com als lops, als leyons e a les altres aytals, aministra nutriment de les altres bèsties qui naturalment són donades, donques natura en alguna manera appareyla sufficientment a totes les bèsties o a totes les altres creatures animades vianda o nutriment. Quar, per tal com les bèsties no han complexió axí pura e axí reduyda al mig o axí migyancera com hom, elles no han ops vianda o mengyar axí depurat com ell, perquè les viandes de les bèsties basten a elles a vida segons que són apparaylades per natura, sens altres decocció o sens altre apparayllament artificial, mas hom, per tal com ell ha la complecció més pura e reduyda al mig o més migyancera, ell ha ops vianda apparaylada e depurada. Lo forment, donques, lo qual és nat o donat per natura, jatsia que ell fos sufficient vianda a les bèsties, emperò ell no és sufficientment vianda al hom si no és apparayllat e depurat, e per amor d'açò

ell és molt depurat⁶⁰⁵, és d'ell fet pa e és cuyt per tal que sia vianda o mengyar cunvinent a l'hom. E per tal com a totes aquestes coses una persona sola no basta bé, per amor d'açò, per tal que hom, per rahó de la vianda sia bastant a simateys en vida⁶⁰⁶, ell ha ops companya per tal que quescun suplescha lo defalliment del altre. E açò qui és dit del forment deu ésser entès de les altres viandes, quar nuyl temps, hom estant tot sol, no és bastant haver a si mateys viandes covinents o degudes les quals són necessàries a vida, donques bé és dit que, de part de la vianda la qual nós havem ops, hom és naturalment associable o a companyable.

La segona via a cercar açò matex és presa de part de les vestedures ab les quals nós som coberts o abrigats, quar, axí com natura provehex sufficientment a les bèsties en vianda o en mangyar, axí par que sufficientment lus proveesca en vestit. Mas les bèsties e ls auçels, par que hagen quax natural vestit, ço és assaber, lana o plumes; mas a l'hom natura no basta o no pot provehir en vestit, quar com hom sia de pus noble complecció que les bèsties més pot ésser offès per fredor o per destemprament del temps que no elles. Perquè, com negun no sia sufficient o no pusca haver vestit degut o cunvinent a vida humanal sens companya d'altre, seguex-se que hom hagia natural inclinació que sia associable o acompanyable, donques necessària fo comunitat de casa a les altres comunitats, axí com són comunitats de carrer, de ciutat e de regne, a açò que ls hòmens sien sufficientes o bastants perfetament a si mateys en vida, e, si aquestes coses són necessàries a conservar la vida natural del hom, viure en comunitat e en companya és en alguna manera natural cosa al hom.

La terça via a cercar açò matex és presa de part de la remoció o de la deffensió de coses contrarioses, segons que nós som defesos dels anamichs o dels mals volents. Quar natura, a algunes bèsties, a lur deffensió ha donats

---

⁶⁰⁵ molt depurat] molt és depurat *B*.

⁶⁰⁶ per tal que hom, per rahó de la vianda sia bastant a simateys en vida] Repetit en *B*.

corns, axí com als bous o als brúfols⁶⁰⁷, ço és, als bous salvatges; a algunes ha donades dents, axí com als lops e als cans; a algunes ha donades ungles, axí com als orsos e als leyns; mas algunes ha donade leugeraria de cors, axí com a les lebres⁶⁰⁸ e als cabirols⁶⁰⁹, quar los cabirols e les lebres saben que per altra via no poden escapar als perills de la mort sinó per la leugeria de cors e per fuyta, e per amor d'açò, tant tost com ells hoen brugir o trepitjar o trepigament, ells començen a fugir. Mas natura, al hom, axí com al pus excel·lent de totes les coses animades, no li ha donat a la sua deffensió corns o ungles, mas ha li donada mà, la qual, segons lo philòsoph en lo iii libre *De la ànima*⁶¹⁰, és orgue de tots los òrguens o instruments de tots los instruments, quar per la mà nós podem fabricar o fer tots òrguens o tos instruments e tota cosa qui fa a deffensió. Perquè, si és natural cosa al hom desigyar conservació de vida, com hom solitari no sia sufficient ne bastant a haver vianda ne vestit covinent, nea ffaricar o a ffer a si mateys armes ne òrguens o instruments per os quals sia deffès de les coses contrioses, natural cosa és que desiig viure en comunitat e que sia associable o a com- /fol. 46 v. parable.

La iiii via és presa de part de la paraula, e de la doctrina o de la sciència per a qual nós som instruyts, quar les bèsties sufficientment són inclinades per instinció de natura a les obres degudes e a elles sens altra instrucció primera, axí com la aranya feria degudament la tela per instinció o per inclinació natural si encara ella nuyl temps no havien vistes altres aranyes texir, axí matex les horenetes⁶¹¹ feren degudament lo niu si elles nuy temps no havien vistes altres fer niu, e la cadella, per instincció o per inclinació de natura, instruyda en qual manera se degya haver en lo part si encara ella no havia nuyl temps vist parir les altres cadelles. Mas la fembra, com parex o com infanta, no sap en qual manera se degya haver en lo part si per les

⁶⁰⁷ *Bubalus buffalus*. En la edició llatina, Gil de Roma fa servir el terme *bubalis*; *bubalus*, -is.

⁶⁰⁸ *Lepus timidus*. En l'edició llatina, Gil de Roma fa servir *leporibus*; *lepus*, -oris.

⁶⁰⁹ *Cervus capreolus*; *Capreae polus*. No és sinònim d'isard, sinó que s'ha de traduir per cabirol o cérvol. En l'edició llatina, Gil de Roma utilitza el genèric *capreis*; *caprea*, -ae.

⁶¹⁰ *De l'ànima*, 3, 38.

⁶¹¹ *Hirundo rustica*; *hirundo*, -inis; text llatí, *hirundines*.

padrines ella no és ensenyade sufficientment. Per tal, donques, com hom no és inclinat sufficientment per instincció o per inclinació de natura a les obres qui li són degudes, natura li ha donada la paraula per tal que, per la paraula, los hòmens se ensenyen la un a l'altre e la un aprenga de l'altre disciplina o sciència, e per tal com açò no's pot fer si nós no vivim ensemps ab los altres, cosa natural és a l'hom viure ab los altres e ésser associable o acompanyable. E per tal lo philòsoph, en lo primer libre de les *Polítiqes*⁶¹², entre les altres rahons que toca provant que hom naturalment és associable o acompanyable, majorment se recolda en aquesta rahó, ço és assaber, que tal com la paraula és altre axí com als companyons ha donada a l'hom paraula la qual no ha donada a les bèsties, seguex-se que'l hom és més naturalment associable o acompanyable que les bèsties. Perquè, si axí és cosa natural a l'hom que sia acompanyable, aquells qui rebugen companyia e no volen viure civilment, ço és, a manera de ciutat, segons que demunt, en lo primer libre, havem tochat e per avant serà tocat, quax no viuen axí com a hòmens, donques o açò lurs esdevé, per tal com ells deffallen de manera o de condició humanal, e llavorens ells són quax bèsties, o per tal com ells sobreïxen de manera o de condició humanal, axí com los hòmens contemplatius, e llavores ells són quax déus. E per amor d'açò és dit en lo primer libre de les *Polítiqes*⁶¹³ que aquell qui elegex vida solitària no és part de ciutat, mas o ell és bèstia o és Déus, quar, segons veritat, aquells qui elegeren que no visquen ensemps ab los altres o açò és per tal com ells són massa criminósos o malvats e no poden supperar la companya dels altres, e lavores són axí com a bèsties, o per tal com ells són massa bons e volen vagar a occiositat de comtemplació, e lavores ells són quax divinals.

Pertany-se donques de tot hom, e majorment dels reys e dels prínceps, guardar diligentment quant sevex o companya a la vida humanal per tal que sàpien ordonar simateys o ls altres a ben viure.

---

⁶¹² *Polítiqes*, 1, cap. 2.

⁶¹³ *Polítiqes*, 1, cap. 2.

Capítol ii. En qual manera comunitat de casa ha si matexa a les altres comunitats e en qual manera aquesta comunitat és necessària a la vida humanal

Algun per aventura duptaria dient que nós ignoram los térmens de les sciències, per tal com aquella societat o cumunitat per a qual nós som bastants o sufficients a nós en mengyar, e en vestir e en les altres coses necessàries a la vida no semble que sia comunitat domèstica o de case ans semble civil o de ciutat, quar, segons lo philòsoph en lo primer libre de les *Polithiques*, comunitat de casa no és sufficient o bastant a tota la vida. E per amor d'açò fo trobada ciutat, per tal que aquelles coses qui són necessàries a vida les quals no poden ésser trobades en una casa o bé en un carrer fossen trobades en altre carrer o en altre partida de la ciutat, donques ciutat, si ella és dreturemanet ordonada, deu contenir o haver les coses necessàries a tota la vida, segons que en lo iii libre pus compidament serà demostrat. Perquè, si determenar de comunitat de ciutadans no pertany a aquest libre, en lo qual és tractar del regiment de casa, mas al terçer, en lo qual serà tractat del regiment de la ciutat, sembla que nós hagam trespasats los temes d'aquesta art o d'aquesta sciència determenant en lo capítol devant posat algunes coses qui pertanyen a comunitat de ciutat. Mas si diligentment nós guardam en qual manera comunintat de casa ha simatexa a les altres si no és casa, si alguna comunitat és necessària en vida humanal, segex-se que comunitat de casa sia necessària a aquesta vida. Donques en lo capítol devant dit no havem determenat de companya humanal demostrant que ella és necessària a la nostra vida, per tal com per açò manifestament és demostrat que comunitat de casa és necessària, com tota altre comunitat, per suppòs, aquella comunitat.

Deu donques ésser entès o guardat que, si·ls dits⁶¹⁴ o les paraules polítiques nós pensam⁶¹⁵ diligentment, apparra que són iiii comunitats, ço és assaber, de casa, de carrer, de ciutat e de regne. Quar, axí com de moltes persones és feta casa, axí de moltes cases és fet carrer, de molts carrers ciutats e de moltes ciutats regne, perquè, axí com les persones singulars són part de casa, axí les cases són parts de carrer, de ciutat e de regne, no de tot en tot per una metexa manera, mas són part de carrer sens altre ^{/fol. 47 r.} miig, quar carrer és ordonat o fet de cases sens tota altre migyania, mas les cases són parts de ciutat o de regne per tal com elles, ordonant o hedifficant lo carrer, per consegüent, poden ordonar la ciutat e·l regne.

Per aquesta manera, donques, comunitat de casa axí matexa a les altres comunitats, quar totes les altres pressuposen ella e en alguna manera ella és part de totes les altres, quar natural començament de ciutat, segons que és manifest per lo philòsoph en lo primer libre de les *Polítihques*⁶¹⁶, és en aquesta manera, quar primerament fo feta alguna una casa; mas, crexent o multiplicant los fills e les filles, com elles poguessen per rahó de la multitut habitar en aquella casa, ells edificaren cases acostades e·n aquesta manera de moltes cases fo fet carrer. Per tal, és dit en lo primer libre de les *Polhítiques* que carrer és veynat de cases o de molt casats, los quals alguns appel·len infants nudrits d'una let o nudrits d'un temps ells infants dels infants. Donques natural començament de carrer és de veynat de cases les quals construy o féu multitut de nudrits d'una matexa let o d'un matex temps e multitut d'infants o de fills. Quar, segons que demunt és tocat, crexent o multiplicant los nudrits d'una let o d'un temps, ço és assaber, los nebut, ells fills, e·l·ls fills dels fills, com no poguessen habitar en una casa, ells foren forçats ensemps moltes cases fer e hedificar un carrer.

---

⁶¹⁴ dits] *om. E.*

⁶¹⁵ pensam] *puschan B.*

⁶¹⁶ *Polítiques*, 1, cap. 1.

Axí matex, anant avant, la generació d'ells, e més avant, crescuda la multitud de carrers e, per consegüent, és fet castell o ciutat.

E encara més avant, multiplicats castells e ciutats, és fet principat e regne. Mas si en altra manera pot ésser generació de carrer, o de ciutat o de regne que no sia per crexença o per multiplicació de nudrits d'una let o de fills, per avant pus complidament serà demostrat, mas al present basta que açò solament sia dit que aquesta generació és molt natural, per com proseex o ve per generació la qual és obre de natura. Emperò qualque cosa sia d'açò e en qualque manera sia ordenat o fet carrer, ciutat o regne, tostemps comunitat de casa axí ha si matexa a les altres comunitats que ella és part de totes les altres, e totes les altres, en alguna manera, presupposen ella.

Vist en qual manera comunitat de casa ha simatexa a les altres comunitats, leugerament és manifest en qual manera aquesta comunitat és necessària en vida humanal. Quar, si totes les altres comunitats persupposen casa, si alguna comunitat és necessària a sufficiència de vida, cové que comunitat de casa sia necessària.

Los reys, donques, e·ls prínceps, dels quals és offici endressar los altres a ben viure, no deuen ignorar en qual manera casa e ciutat servexen assufficiència de vida humanal.

Capítol iii. Que comunitat⁶¹⁷ de casa és en alguna manera primera comunitat e que és primera comunitat natural, e que·ls reys e·ls prínceps, e generalment tots los ciutadans, no deuen açò ignorar

Per tal que no trebaylem en equivocació com nós parlam de casa, deu hom saber que casa pot dir o enomanar aquell edifici lo qual és constituït o fet de paret, de cuberta e de fonament, o pot dir enomanar la família o la companya qui és en ella, axí com ciutat alguna vegada é nomanada o significa los murs e la amplària o·l pati de la ciutat, mas alguna vegada significa la gent qui habita en ella, quar algunes vegades nós deym que alguna ciutat ha fet açò no pars que·ls murs o·ls hedificis hagen fet açò, mas per tal com aquells qui habiten en la ciutat han feta aquella cosa; axí matex alguns han acustumat de dir que lurs cases han fet açò no per tal que les pedres hagen feta aquella cosa, mas per tal com lurs pares han feta aquella obra, perquè, axí com comunicació o participació de ciutadans és apel·lada ciutat, axí companya e comunicació de persones les quals habiten en una casa pot ésser dita o apel·lada casa.

La casa, donques, la qual principalement és entès en la obra moral, no és l'edifici, ans és la comunicació o la participació de les persones domèstiques, quar pertany del philòsoph moral, axí com del ychonòmic, determenar dels edificis e de les cases, per ço com pertany a ell, universalment e per figura o per semblança, demostrar que dels hòmens se pertany haver degudes habitacions segons lur poder o segons lur possible riqueha, emperò no pertany a ell principalment determenar degudes habitacions segons lur poder o segons lur possible riqueha, emperò no pertany a ell principalment determenar de casa segons que enomena o diu edifici construyt o fet, mas deu determenar de casa la qual és edifici segons que ella

---

⁶¹⁷ comunitat] comunament nitat B.

ha orde o esguardament a casa qui és comunitat de persones, axí com s'esguarda al políthie determenar del orde de les cases e de custitució o de ordenació de carrer e de edificació de ciutat segons que aquestes coses són ordenades a comunitat e a policia de ciutadans. Donques nós entenem a determanar de casa la qual és comunitat de persones domèstiques en qual manera ell és primera comunitat.

Deu donques hom notar que aquest vocable, *primer*, pot ésser departit en moltes maneres, quar és primer en obra, e primer en atenció, e és primer en via de generació e de temps, e primer en via de perfecció e de compliment, quar nós vehem que aquelles coses qui són ordonades a fi van davant la fi en obra e en execució, mas la fi va devant elles en la intenció d'aquella qui obra o fa, /fol. 47 v. quar aquell qui primerament e principalment entén la fi és ver que, per tal com ell no pot haver la fi sinó per aquelles coses qui són ordonades a fi, la manera de la execució e de la obra és contrària a la intenció e a la voluntat, quar nós volem e entenem⁶¹⁸ aquelles coses qui són ordonades a fi; entenem e volem la fi, e per amor d'açò⁶¹⁹ la fi és primerament volguda e entesa. Mas en obra e en exequció és per lo contrari, quar per la obra nós aconseguim la fi obrant aquelles coses qui són ordenades a la fi, jatsia que elles sien darreres en voluntat e entenció emperò elles són primeres en exequció e en obra, quar si la fi era primerament obrada, com conseguida la fi és la obra, nuyll temps no obraríem aquelles coses qui són ordonades a la fi a una manera, donques de departir o de divisir prioritat o primera és quax alguna cosa: és primera en voluntat e en entenció, e alguna és primera en execució e en obra; mas altre manera de partir primitat o primeria és en via de generació e de temps; mas alguna en via de perfecció e de compliment, axí com ésser infant és primer per generació e per temps que ésser hom perfet, quar primerament en temps algun és engenrat e fet infant que sia fet hom perfet, emperò hom perfet és primer que infant per perfecció e per

---

⁶¹⁸ entenem] entem *B.*

⁶¹⁹ amor d'açò] *om. E.*

compliment, quar ús de rahó e les altres coses qui són demanades a perfecció humanal pus complidament e pus perfetament són reservades en hom que en infant.

En aquesta manera, donques, departides les prioritats, leugerament és manifest en qual manera comunitat de casa ha si matexa a comunitat de ciutat e a les altres comunitats, quar en exequció e en obra casa va davant carrer, davant ciutat e davant regne, mas en voluntat e entenció les altres comunitats van davant comunitat de casa. Encara més en via de generació e de temps, comunitat de casa va davant les altres comunitats; mas en via de perfecció e de compliment les altres comunitats van devant ella, quar semble que comunitat de casa sia comparada o vagya si matexa en dues maneres a les altres comunitats: primerament per tal com aquesta comunitat, en esguardament de les altres, és imperfecta⁶²⁰ e totes les altres són pus perfectes que ella, quar, com tota altre comunitat incluesca comunitat de casa e ajust alguna cosa sobra ella, totes les altres comunitats són pus perfectes que ella. Comunitat, donques, de casa ha si matexa a les altres comunitats, axí com la cosa imperfecta a la cosa perfecta o axí com la part al tot.

Encara aquesta comunitat ha si matexa a les altres axí com aquella cosa la qual és ordonada a fi ha si matexa a la fi, quar ella és ordonada a carrer, a ciutat e a regne axí com a fi, quar casa és per carrer, carrer per ciutat, ciutat per regne, donques comunitat de carrer és fi de la comunitat de casa, comunitat de ciutat és fi de la comunitat del carrer, mas comunitat de regne és fi de totes les altres comunitats devant dites, perquè, com la cosa imperfecta en via de generació e de temps vagya devant la cosa perfecta, mas la cosa perfecta en via de perfecció e de compliment vagya devant la cosa imperfecta, és ben dit que comunitat de casa és primera que les altres per tems e per generació, emperò ella és darrera que les altres en perfecció e en

---

⁶²⁰ Desenvolupem l'abreviatura amb *n*, atès que quan no està abreujat escriu «inperfecta».

compliments. E, per tal, lo philòsoph, en lo primer libres de les *Políthiques*⁶²¹, comparant ciutat a carrer e a casa, diu que comunitat de ciutat és primera comunitat, la qual cosa ne deu ésser en res de prioritat o de primeria de generació o de temps, com ell matex diga que ciutat proseex o hiix de multiplicació de carrer, axí com carrer proseex de multiplicació de cases, açò deu ésser entès de prioritat o de primària de perfecció e de compliment.

Encara com comunitat de casa hagia si matexa a les altres comunitats no solament axí com cosa imperfecta a cosa perfecta, ans encara axí com aquella cosa la qual és ordonada a fi ha si matexa a la fi, casa, en esguardament de les altres comunitats, no solament és primera de temps e darrera de perfecció axí com la cosa imperfecta ha si matexa la cosa perfecta, ans encara és primera en obra e darrera en entenció, per tal com aquella cosa la qual és ordonada a fi, en aquesta manera a si matexa a la fi, quar pertany-se no solament del príncep o del fehador de la ley, ans encara de quescun ciutadà, entendre primerament lo bé de la ciutat e del regne que no lo bé de la pròpria casa, segons que en lo iii libre pus largament serà demostrat.

Vist en qual manera comunitat de casa en alguna manera és primera que les altres comunitats, leugerament pot ésser vist en qual manera aquesta comunitat és natural, quar, com natura no presuppòs art o sciència ans art presuppòs natura, tot ço qui és presupposat per natura o per cosa natural no serà pròpriament cosa artificial, ans cové que aquella, segons que aytal és, sia natural, perquè, si hom natuaralment és cosa⁶²² animada, comunicativa o participativa e acompanyable, com tota comunitat presuppòs comunitat de casa, cové que comunitat de casa o casa sien cosa natural.

Donques pertany-se dels reys e dels prínceps saber governar o regir les cases domèstiques e regir la companya o la casa no solament en quant que ells deuen ésser hòmens acompanyables e políthics, quar en aquesta manera

---

⁶²¹ *Políthiques*, 1, cap. 2.

⁶²² és cosa] *om. B.*

saber governació de casa pertany-se a tots los ciutadans, mas specialment se pertany dels reys e dels prínceps, per tal com, axí com a regne e ciutat presuposen que casa és axí, regiment de regne e de ciutat pressuposa regiment de casa e conexença del regiment de la casa e de la pròpia persona, quar nuyll temps algú no és perfet degut regidor de regne o de ciutat si no sap si matex e la sua companya degudament governar o regir. Perquè, si especialment se pertany del reys e dels prínceps regir regnes e ciutats, spe- /fol. 48 r. cialment se pertany d'ells que sàpien governar o regir lur casa pròpia e que coneguen quina és la comunitat de casa, quar ella és en alguna manera natural, e en qual manera aquesta comunitat ha si matexa a regne e a ciutat, segons que és declarat en lo present capítol, quar per açò ells hauran gran via a cerquar lo regiment de la ciutat e del regne. Emperò deu hom notar diligentment que, jatsia que en alguna manera special e excel·lent se pertanga del reys e dels prínceps entendre bé del regne e de la senyoria, emperò de quescun ciutadà e a quescú habitador de la ciutat pertany entendre aquest bé, per tal com bé del regne és bé de tots los ciutadans e de tots aquells qui estan en lo regne. Donques, per tal com quescun deu estudiar que sia digne de regir e de senyoregyar, encara per tal com se pertany de tots los ciutadans entendre lo bé del regne, pertany-se de quescun ciutadà saber regir la sua casa no solament en quant que aquest regiment és bé propi, ans encara segons que aytal regiment és ordenat a bé comú, axí com a bé del regne e de la ciutat.

Capítol iii. Qual és la comunitat de casa e que cové que la casa sia guardada de moltes persones

Per lo capítol davant dit, en alguna manera és declarat qual és la comunitat de casa, com sia demostrat que hom naturalment és cosa animada domèstica e que comunitat de casa en alguna manera és natural; emperò, per tal com per açò no és haüt sufficientment qual sia aquesta comunitat, per amor d'açò nós entenem dir algunes coses de la comunitat de casa.

Deu donques hom saber que·l philòsoph, en lo primer libre de les *Polithiques*⁶²³, declara en aquesta manera comunitat de casa, ço és assaber, que casa és comunitat segons natura construyda o ordonada a tot dia. En aquesta descripció és declarada alguna cosa per lo capítol devant dit e alguna roman més avant a declarar, quar que casa sia comunitat segons natura damunt grossament e figuralment era provat e per avant pus clarament serà demostrat, aquí on seran departides totes les parts de la casa e serà provat quescuna aytal part és alguna cosa natural. Roman donques declarar en la davant dita descripció en qual manera cosa és comunitat constituyda o ordonada a tot dia, a declaració de la qual cosa deu hom guardar o entendre que de les obres humanals e d'aquelles coses qui són requestes per necessàries a sufficiència de la vida, a les quals és ordonada comunitat humanal, segons que lo philòsoph depertex en lo primer libre de les *Polithiques*⁶²⁴, algunes són divinals, axí com aquelles les quals nós havem ops tot dia, axí com és mengyar e beure e axí com són los altres susteniments e servicis corporals, los quals nós havem ops tot dia; mas algunes són diürnals, les quals nós havem ops tot dia, axí com comprar e vendre, quar si alguns, estant en alguna casa, tot dia havien ops a sufficiència de vida comprar e vendre, semblaria que açò fos per deffalliment e per corrucció de

---

⁶²³ *Polithiques*, 1, cap. 1.

⁶²⁴ *Polithiques*, 1, cap. 5.

casa, quar no semblaria que haguessen si mateys axí com a habitants neaxí com a ciutadans, ans més axí com a pelegrins e axí com a viandants si a sustentiment de vida tot dia ells havien ops comprar e vendre. Comunitat, donques, de casa fo feta per aquelles coses de les quals tot dia nós havem fretura.

És ver que, per tal com en una casa no són trobades totes les coses necessàries a vida no bastaria comunicació o participació de casa, ans fo necessari donar comunitat de carrer, axí que, com carrer sia constituyt o ordonat de moltes cases, ço qui no és trobat en una casa sia trobat en altra, per la qual cosa lo philòsoph, en lo primer libre de les *Políthiques*⁶²⁵, vol que axí com comunitat de casa és constituyda o ordonada a tot dia, ço és assaber, a obres diürnals o de tot dia, axí comunitat de carrer és constituyda o ordonada a les obres no diürnals.

És ver que, per tal com en un carrer no són trobades totes les coses necessàries a vida, sens comunitat de carrer fo necessari donar comunitat de ciutat, donques comunitat de ciutat par que sia a suplir la indigència o la fretura en tota la vida. Aquella ciutat, donques, sembla que sia perfeta, segons que demunt és tocat, en la qual poden ésser trobades universalment aquelles coses les quals són necessàries a tota la vida.

Mas encara, per tal com s'esdevé que les comunitats han guerres, cosa profitosa és a una ciutat ajustar o ligar-se a ciutat per tal que pugne o batayl contra altra ciutat, perquè, com ajustament o col·ligació de ciutats sia profitós a combatre los enamichs e a tolre o a desar les coses contrarioses corruptives, sens comunitat de casa, de carrer e de ciutat, fo atrobada comunitat de regne e de principat o de senyoria, la qual és col·ligament o ajustament de molts castells e de moltes ciutats les quals estan sots un príncep o sots un rey.

---

⁶²⁵ *Políthiques*, 1, cap. 1.

Aquest, donques, serà l'orde que casa és comunitat segons natura ordonada a tot dia, e carrer és comunitat constiutyda o ordonada a les obres no diürnals, mas ciutat és comunitat constituïda o ordonada assufficiència en tota la vida, e regne és comunitat constiutyda o ordonada no solament a suplir les indigències o les fretures de la vida e regne⁶²⁶, ans encara a remoure les coses contrarioses corrupudes, a les quals a remoure una ciutat no pot compliment /fol. 48 v. abastar si donques a ella no són ajustades moltes altres ciutats e castells.

És manifest, donques, quina és la comunitat de casa, quar comunitat de casa és comunitat natural construyda per rahó de les obres diürnals e de tos dies. Mas que sia cosa necessària que casa sia hagiada ésser de moltes persones ço és difficil cosa de veure, quar, com casa, segons que és manifest per es coses ja dites, sia alguna comunitat e alguna companya de persones, com comunitat ne companya pròpiament no sien d'un hom, així⁶²⁷ matex, si no es volen salvar comunitat en casa, cové que ella sia o hagiya ésser de moltes persones, ans, segons que per avant serà manifest e segons que vol lo philòsoph en lo primer libre de les *Polithiques*⁶²⁸, no solament casa és alguna comunitat, ans en casa cové a donar moltes comunitats, la qual cosa no pot ésser sens multitut de persones; donques és manifest que casa ha ésser en habitació de moltes persones, encara manifest quina és e en qual manera és necessària, quar, segons que per les coses ja dites és manifest, en la vida humanal no solament és necessària comunitat de casa, ans encara comunitat de carrer, de ciutat e de regne.

Mas, si per altres rahons que per les ja dites és necessària comunitat de ciutat e de regne, en lo iii libre pus complidament serà demostrat, quar al present basta en tant tocar de regne e de ciutat en quant que la lur conexença,

---

⁶²⁶ B repeteix la frase «[...] és comunitat construyda o ordonada no solament a suplir les indigències o les fretures de la vida [...]».

⁶²⁷ així] a si B.

⁶²⁸ *Políiques*, 1, cap. 3.

en alguna manera, servex a conèxer casa e assaber en qual manera ella deu ésser regida, quar, segons que demunt és tocat, en aquest segons libre és entès principalment lo regne de casa e no lo regiment de ciutat.

E aquestes coses en aquesta manera per tractades, com comunitat de casa sia necessària cosa en vida civil, pertany-se de quescun ciutadà saber regir la sua casa; emperò en tant més açò pertany als reys e als prínceps, en quant que per descura o menys cura de lur pròpria casa se pot més lavar perjudici o dampnatge a la ciutat e al regne, que no per descura o menys cura de les altres coses.

Capítol v. Que cové que en casa al menys són dues comunitats e que's pertany d'elles que sien guarnides al menys de tres maneres de persones

Lo philòsoph, en lo primer libre de les *Polithiques*⁶²⁹, vol que de dues comunitats, ço és assaber, de comunitat de marit e de muller, e de senyor e de servidor, sia o hagia ésser casa primera, e diu qui casa primera ha ésser d'aquestes dues comunitats, per tal com a ordonació o a perfecció de casa aquestes dues comunitats al de menys són demanades e són necessàries, quar d'aquelles coses ha ésser casa sens les quals ella no pot ésser degudament. Mas que casa de la qual ací nós parlam no pusca ésser degudament sens marit e muller, e sens senyor e servidor, en aquesta manera pot ésser demostrat. Quar casa, segons que damunt és dit e segons que per avant pus⁶³⁰ complidament serà demostrat o declarat, és alguna cosa natural, e majorment generació de les coses e conservació d'elles par que sia alguna cosa natural, quar, com generació, segons que és dit en lo ii libre de la *Física*⁶³¹, sia via a natura com les coses naturals per generació prenguen pròpia natura, bé és dit ço que diu Damascèn⁶³², que genració és alguna cosa natural e que és obra de natura. Encara més conservació és alguna cosa natural, quar en va alguna cosa seria engenrada naturalment si no podia ésser conservada en són ésser.

---

⁶²⁹ *Politiques*, 1, cap. 1.

⁶³⁰ El ms. *E*. Aquí comença un salt en el text que comprèn gairebé la meitat del capítol, que indicarem amb nota en arribar-hi, des de «[...] segons que avant pus [...] habunda en forces e deffall en sciències [...]». Aquesta manca de text no es produeix en *G*, malgrat el parentiu entre tots dos ms., la qual cosa torna a demostrar que el copista de *G* va veure *B*.

⁶³¹ de la *Física*] de les *Polithiques* BG. Manca en *E*. Ho corregim tenint en compte l'edició llatina. *Física*, 2, 146.

⁶³² Joan Damascè o sant Joan de Damasc (aprox. 674/675-749), nascut a Síria, fou educat a la cort del califa de Damasc; va rebre ensenyaments d'un monjo sicilià i entrà en un monestir, (aprox. 726). Defensor de l'ortodòxia contra les heretgies, sobretot el monotelisme, influencià considerablement en el pensament medieval, especialment per la sistematització teològica i filosòfica continguda en la seva obra *Πηγή γνώσεως*, *La font del coneixement*; obra bàsicament apologètica on la filosofia està clarament subordinada a la teologia, però amb l'ús freqüent de conceptes lògics i metafísics aristotèlics, procedents de Porfiri i d'Ammoni. La més influent, però, fou l'obra anomenada *De fide orthodoxa*, traduïda al llatí per Bagundi de Pisa el 1151. Fou el model de les *Sentències* de Pere Llombard, citada sovint, entre d'altres, per Tomàs d'Aquino i per molts autors teològics dels segles XII-XIII. Joan Damascè parlà sobretot de temes aplicables a qüestions teològiques, però amb molta perspectiva filosòfica: ésser, substància i accident, natura i hipòtesi, essència i existència, persona, individu [...]. (Josep FERRATER i MORA, *Diccionario de filosofía*, 1979).

Donques aquestes dues obres de natura, ço és assaber, generació de les coses e conservació d'elles, no deuen ésser separades la una de l'altre, quar no deu ésser separada conservació de generació per tal com pressupossa ella, quar les coses engerades no poden ésser conservades en lur ésser si prèviament no prenen ésser per generació. Encara axí mateys la conservació de les coses engerades no pot ésser si no va davant ella la generació d'elles. Axí encara la generació no deu ésser separada de la conservació, per tal com, segons que damunt és dit, en va seria engeranda alguna cosa si no podia ésser conservada en alguna manera en son ésser.

En aquesta manera, donques, aquestes dues comunitats fan que casa és alguna cosa natural, quar comunitat de marit e de muyler és ordonada a generació, mas comunitat de senyor e de servidor és ordonada a conservació. Perquè, si generació e conservació és alguna cosa natural, cové e és necessari que casa sia alguna cosa natural. Encara per tal com generació e conservació no deuen ésser separades la una de l'altre, aquestes dues comunitats par que ordonen o façen primera casa, per tal com sens elles casa no pot ésser degudament. E que comunicació o participació de marit e de muyler sia per rahó de generació no és dupte, quar companya de mascle e de fembra és ordonada principalment per bé de fills, mas que comunitat de senyor e de servidor sia per salut e per conservació no par que axí manifest. Deu donques ésser sabut que, si algú senyoregya degudament e altre servex degudament, lo senyor és salvat per lo servidor e'l servidor per lo senyor, axí que una matexa cosa és cuvinent o necessària al senyor e al servent o al servidor. Quar al servidor cové que servescha al senyor e cové al senyor qui sia servit per lo servidor, quar aquell és pròpiament senyor qui usa de rahó o d'enteniment, mas aquell és pròpiament servent, /fol. 49 r. segons que és manifest per lo philòsoph en lo i⁶³³ libre de les *Políthiques*⁶³⁴, qui deffal en enteniment e habunda en forthelea corporal. Donques al servidor o al servent, per tal com

---

⁶³³ i] ii B.

⁶³⁴ *Políthiques*, 1, cap. 1.

no sap regir si matex, cové qui servescha a aquella qui usa de savieha e d'enteniment per tal que aconseguesca salut per ell e per tal que sia regit per ell, quar aquell qui deffal d'enteniment és quax cech e no sap en qual manera degya hom anar, aquell, donques qui és aytal, quant més ell habunda en fortes corporals, tant més per rahó de la salut pròpria ell ha ops regidor, quar, com aquell qui és cech corporalment, si no és gyat o regit per algú, com ell va leugerament ell en contra alguna cosa offensiva, e quant ell pus forment va més ha fretura e més ops de aytal gyador o d'aytal regidor, per tal com ell pot ésser menys offès, axí per aquesta manera, per tal com lo servent naturalment habunda en forces e deffall en sciència⁶³⁵ e en conexença, si ell deu ésser salvat, cové a ell qui obeesca e servescha a aquell qui usa e habunda de sciència e d'enteniment.

Cové, donques, e és necessari al servent que servesca senyor, axí com és necessari al senyor que sia servit per lo servent, quar naturalment los senyors usen o habunden de savieha e d'enteniment o de rahó, donques com aquells qui usen d'enteniment e són aptes de pensa, segons lo demés, hagen les carns molles e deffalguen en forces corporals, segons aquella paraula del philòsoph en lo ii libre *De ànima*⁶³⁶, nós deym que aquells qui són molls de carn són aptes de pensa. Cové o és necessari als hòmens axí apparaylats que els sia servit per altres, quar per deffalliment de forthelea corporal ells no poden bastar assí mateys a fer o a obrar aquelles coses qui són necessàries a vida. Perquè si·l senyor és salvat per lo servent e·l servent per lo senyor, bé és dit ço qui damunt és dit que, axí com a ordananciò o a edificaciò de casa és requesta o demanada comunitat de marit e de muyler per generaciò, axí és aquí demanada comunitat de senyor e de servent per salut e per conservaciò.

Aquestes dues comunitats, donques, de les quals la una servex a generaciò e l'altre a conservaciò, fan casa primera, per tal com sens elles casa

---

⁶³⁵ Fins aquí manca en el ms. *E*, segons hem indicat abans (nota 435).

⁶³⁶ *De l'ànima*, 94.

no pot estar degudament; mas si comunitat de senyor e de servent és ordenada a salut e a conservació, en altre manera que per ço com senyor és salvat per servent e servent per senyor, per avant pus clarament serà demostrat.

Vist en qual manera aquestes dues comunitats al de menys són requestes o necessàries a casa, per tal com d'ells, segons lo philòsoph, deu ésser casa primera, leugerament pot ésser vist en qual manera a ordenació o a establiment⁶³⁷ d'aquesta cosa són requestes e necessàries aquí al de menys tres maneres de persones, quar per aventura a algú és vigyares que, com casa sia primera de dues comunitats e quescuna comunitat requirà dues persones o dues maneres de persones, que casa primera, per rahó de dues comunitats, requirà iiii maneres de persones, axí que la primera persona serà lo marit, la segona la muyler, la iii lo senyor, la iiii lo servent. Mas marit e senyor no dien altre e altre persona, quar aquell mateix que és marit de la muyler és senyor del servent, o dells servents, si en la casa són molts servent.

Tres maneres, donques, de persones, o alguna cosa en loch d'elles, orden o fa casa primera, e declaram açò que nós deym «alguna cosa en loch d'elles» per tal com tostemps no concorre o no ha servent o servidor a la ordenació o a la edificació de casa, mas tostemps aquí concorre o ha alguna cosa en loch de servent, segons que diu lo philòsoph en lo primer libre de les *Polithiques*⁶³⁸, quar, segons que diu, los hòmens pobres, qui no poden haver servent ne ministre rahonable, ells han per servent lo bou o altre bèstia e han ministre desrahonable, ans alguns són axí pobres qui no solament no poden haver ministre o servidor rahonable, ans encara ells no poden haver ministres o servidor animat, mas en loch d'ell han algun ministre inanimat o no animat, axí com aquells qui són paubres, qui no poden haver bous ni cavalls, axí com ministres leuradors e cavadors de la terra, en loch de bou o de cavall, han

---

⁶³⁷ establiment] la *e* de l'inici del mot ha estat volada i afegida en el ms. *B*.

⁶³⁸ *Polithiques*, 1, cap. 1.

axada, o ligó o algun altre instrument. Axí que aquells qui són massa pobres a cavar la terra és donada per instrument o per ministre la exada o·l ligó e als altres no, axí pobres a fer aquest ofici o fer aquesta obra servex lo bou o·l cavall.

Donques primera casa ha son ésser de tres partides, ço és assaber, de marit e de muyler, e de servent o de servidor, o deguna cosa en loch de servidor, e per tal lo philòsoph, en lo primer libres de les *Políthiques*, loha Exiodes, qui diu que casa ha ésser de tres coses, ço és, de marit, e de muyler e de bou leurador⁶³⁹, quar ell posa aquí bou en loch de servidor o de servent, per tal com los hòmens pobres, segons que aquell matex philòsoph declara, en lo loch de servent han bou i alguna altre cosa en loch de bou.

E pertany-se de tots los ciutadans conèixer totes les parts de les quals és ordonada la casa, per tal com, ignorades elles, serà ignorat lo regiment de la casa, emperò molt més açò se pertany dels reys e dels prínceps, per tal com conexença de les parts de la casa e saber quantes maneres de persones e quantes comunitats són requestes o necessàries a casa, segons lo philòsoph en lo primer libre de les *Políthiques*⁶⁴⁰, no solament servex a regiment de casa, ans encara servex a regiment de regne e de ciutat, quar les parts de la casa són parts de ciutat e de regne.

---

⁶³⁹ Fa clarament referència a les primeres pàgines de *Políthiques*, 1, cap. 2: *Οἶκον μὲν πρότιστα γυνῆκα τε βοῦν τ' ἀροτῆρα*: «Primer de tot, casa, muller i bou per a la llaurada.»

⁶⁴⁰ *Políthiques*, 1, cap. 3.

**Capítol vi. Que en casa perfeta deuen ésser iii comunitats, quatre⁶⁴¹
maneres de persones e tres regiments, e que cové departir aquest segon
libre en tres parts**

/fol. 49 v. **E**n lo capítol devant posat és dit que dues comunitats, ço és assaber, de marit e de muyler, de senyor e de servent, fan casa primera. Mas emperò, si la casa deu ésser perfeta, cové donar aquí la tercera comunitat, ço és assaber, de para e de fill, quar nós veem en les coses naturals que tant tost com ells són engenrades natura és curosa de la salut d'elles, axí que generació e salvació són primeres obres de natura. Donques rahonablement o justament comunitat de marit o de muyler, la qual és ordonada a generació, e comunitat de senyor e de servent, la qual és ordonada a salvació, fan primera casa. En aquesta manera, donques, salvació és comparada a la cosa engendrada, quar tant tost com la cosa és engendrada natura és curosa de la salut d'ella, emperò engenrar semblant assí matex no és comparat a les coses naturals, quar no tant tost com hom és nat natura és curosa envers la conservació d'ell; emperò no tant tost ell pot engenrar ne fer semblant a si mateys, ans cové primerament que ell sia perfet, donques engenrat o fer semblant a si matex no és de rahó de la cosa natural en qualque manera ella sia presa, mas és de rahó d'ella segons que ha ésser perfet o acabat.

Si donques casa és alguna cosa natural e aquelles coses qui nós vehem en casa volem reduyr en rahons o en principis naturals, nós direm que dues comunitats, ço és assaber, de marit e de muyler, e de senyor e de servent, són de rahó de casa primera, per tal com, sens elles, degudament casa no pot ésser. Mas no direm que la tercera comunitat, la qual és de para e de fill, sia de rahó de casa o pertanga a casa presa o pensada en qual manera, mas serà de rahó d'ella o se pertanyarà a ella segons que ella a ésser perfet o acabat,

---

⁶⁴¹ quatre] quadre B.

quar, axí com nós vehem en una persona singular, axí matex devem guardar en tota casa, quar tostemps multitut proceex o hiix de unitat, per a qual cosa, per orde natural, aquelles coses qui nós vehem en la multitut de la casa, en alguna manera són reservades en una persona singular. Quar axí o vehem en i hom singular qui ésser engenrat é ésser salvat són de rahó del hom primer, mas engenrar semblant a si mateys és de rahó del hom ja present o acabat, quar, com hom és primerament, cové que ell sia engenrat e tant tost natura és curosa de la salut d'ell, emperò ell no pot engenrar semblant a si matex si no és ja present. Perquè, com comunitat de pare a fill prenga començament, per ço com lo para e la mara han engenrat o fet semblant assí matex, aquesta comunitat no és de rahó de la casa primera, mas és de rahó de la casa ja perfeta e acabada, e per tal lo philòsoph, en lo primer libre de les *Políthiques*⁶⁴², com l'[h]agués dit primerament que comunitat de marit e de muyler, e de senyor e de servent fan primera comunitat, despuys, en lo següent capítol del devant dit libre, diu que a casa perfeta és requesta o necessària la tercera comunitat, ço és assaber, de para e de fill. E que a perfecció de casa sia requesta o demanada aquesta tercera comunitat podem-ho cercar per iii vies o per iii maneres, quar nós vehem que aquelles coses qui són poderoses a fructificar o a obrar són pus perfectes que aquelles qui són poderoses; encara les coses perpetuats són pus perfetes que aquelles qui no són perpetuats, e axí mateix les coses benaventurades són pus perfetes que no aquelles qui no són benaventurades.

Donques la tercera comunitat⁶⁴³, la qual és de para e de fill, sia requesta o demanada a perfecció de casa podem-ho provar primerament de part de la genració e fructificació natural; en après, de part de la perpetuïtat, e despuys, de part de la felicitat o de la benaventurança.

---

⁶⁴² *Políthiques*, 1, cap. 3.

⁶⁴³ comunitat] comunitat B.

La primera via axí és manifestada quar, segons lo philosoph⁶⁴⁴, labores quescuna cosa és perfeta com pot engenrar o fer semblant a si mateixa, quar a açò que alguna cosa sia perfeta o acabada no cal o no cové que faça semblant a si mateixa mas que pusque fer semblant a si mateixa, quar perfecció deu ésser pensada o ymaginada per la natura e per la forma de la cosa per a qual alguna cosa, estant en són ésser, pot fer o obrar, perquè, si ella és despoderada o no poderosa a obrar, seguex-se que li deffal alguna forma o alguna perfecció la qual és principi o començament d'obra. E és dita alguna cosa despoderada a obrar com present a ella son propri passiu no fa semblant a si mateixa. Perquè, com mascle sia propri actiu de generació e en la fembra sia propri receptiu o passiu, si en alguna cosa ha convicció o ajustament de mascle e de fembra e emperò aquí no ha creació de fill, o'l mascle és imperfet actiu o la fembra és imperfet receptiu o passiu. Donques exorquia de fills, en vida políthica, o és per imperfecció de mascle o de la fembra, o de la un o de l'altre. Mas com lo mascle e la fembra, marit e muyler, sia primera partida de casa en la primera comunitat la qual és requesta o necessària en vida domèstica, per tal com de la imperfecció de les parts, e majorment de les principal, ve la imperfecció del tot, tota aquella casa hon no ha generació de fills és dita imperfeta.

La segona via a cercar açò matex és presa de la perfecció de la comunitat natural, quar, com los hòmens no pusquen per si mateys ésser perpetuats en vida, ans en alguna manera vida humanal sia perpetuada per successió de fills, la casa hon no ha fills tots és feta deserta segons orde natural, quar habitació contínua de casa en una manera és natural, axí com si per creació de fills aquella casa contínuament és habitada, en altra manera és quax casual, axí com si, morts o partits los primers habitants, companya novella ^{/fol. 50 r.} habita en aquella casa, donques natural habitació de casa no pot ésser naturalment perpetuada si per generació qui és obra de natura no ha

---

⁶⁴⁴ *De l'ànima*, 34.

aquí creença o multiplicació de fills; ans, per tal com la cosa perpetual és pus perfeta que aquella qui no és perpetual, la casa hon deffallen fills per os quals en alguna manera naturalment cové que sia perpetuada és imperfeta.

Encara més açò matex no pot ésser declarat de part de la beneventurança, quar fills, e potència civil e les altres coses aytals, jatsia que no sien essencials a la benaventurança emperò elles fan a alguna claredat⁶⁴⁵ de benaventurança políthica, e per tal lo philòsoph, en lo primer libre de les *Èthiques*⁶⁴⁶, diu que alguns, nuus o despulats d'algunes coses, en sucçen benaventurança, quar aquell qui és leyg de forma e aquell qui és menys noble, e solitari e sens fills no pot ésser de tot en tot benaventurat, e aytal és dit que no és de tot en tot benaventurat per tal com no ha benaventurança políthica ab tota la sua claredat.

És donques manifest que açò que casa sia perfeta cové que sien aquí tres comunitats: una de marit e de muyler, altra de senyor e de servidor, la terça de pare e de fill. E per aquestes coses pot ésser manifest que en casa perfeta cové que hagia tres regiments, quar nuyll temps no pot ésser donada alguna comunitat bé ordonada si no ha aquí alguna cosa endreçant o regent e alguna cosa endreçada o regida, o si no ha aquí alguna cosa principant o senyoregyant e alguna cosa servicial qui faça los manaments, perquè, com en comunitat de mascle e de fembre lo mascle degya ésser senyoregyant e la fembra degya servir e fer los manaments, mas en comunitat de pare e de fill lo pare degya manar e'l fill degya obeyr, e en la comunitat de senyor e del servent lo senyor degya fer manament e'l servent degya manifestar e servir. En casa perfeta, segons que vol lo philòsoph en lo primer libre de les *Políthiques*⁶⁴⁷, són tres regiments: un conjugal o matrimonial, segons lo qual marit senyoreja a muyler; altra paternal, segons lo qual pare senyoregya als

---

⁶⁴⁵ claredat] clareda B.

⁶⁴⁶ *Ètiques*, 1, cap. 10.

⁶⁴⁷ *Políthiques*, 1, cap. 3.

fills; lo tercer regiment és dominatiu o de senyoria e ordinatiu, segons lo qual senyor senyoregya als servents.

Vist que en casa perfeta són iii comunitats e iii regiments, leugerament pot ésser manifest que aquí cové que sien iiii maneres de persones, emperò per ventura⁶⁴⁸ a alguna és vigyares que aquí degen ésser vi maneres de persones, axí que la primera persona sia aquí lo marit, la segona la muyler, la iii lo pare, la iiii lo fill, la v lo senyor e la vi lo servidor. Mas marit, pare e senyor enomenem solament una persona, quar aquell matex qui és marit de muyler és pare dells fills e senyor dels servents.

És donques manifest quantes comunitats ha en casa perfeta, e quants regiments e quantes maneres de persones, donques leugerament pot ésser manifest quantes persones degya haver aquest segon libre, en lo qual és tractat del regiment de casa, quar, com en casa perfeta hagia iii regiments, cové que aquest libre hagia iii persones, en la primere de les quals sia tractat del regiment conjugal o matrimonial, en la segona del paternal, en la tercera del regiment dominatiu. E pertany-se majorment dels reys e dels prínceps conèixer bé aquests tres regiments, per tal com, guardant ells diligentment, ells hauran gran ajuda que sàpien bé regir lo regne e la ciutat.

---

⁶⁴⁸ ventura] aventura B.

Capítol vii. Que hom és naturalment cosa animada conjugable, ço és assaber, que naturalment requer companya o ajustament de matremoni, e que aquelles qui no volen ésser ajustats per matremoni no viuen axí com a homes mas axí com a bèsties o són axí com a déus divinals

En lo capítol devant posat és dit que tres coses deuen ésser determanades en aquest segon libre en lo qual és tractat del regiment de casa, segons que s'esdevé que en casa són tres regiments, ço és assaber, conjugal o matrimonial, paternal e dominatiu, ço és assaber, de senyoria.

Mas entre aquests regiments primerament deu ésser tractat del regiment conjugal o matrimonial, per tal com, segons lo philòsoph en lo primer libres de les *Políthiques*, en comunitat de casa primerament cové ajustar lo mascle a la fembra, e és aquest orde rahonable, quar primerament alguna cosa és engenrada, en après és conservada en ésser, despuys és perfeta o acabada e pot ésser o engenrar semblant a si matex. Donques la comunitat del mascle e de la fembra, o del marit e la muyler, la qual és per generació, és primera partida de casa e va devant comunitat de senyor e de servent, la qual és per salut e per conservació del engenrat, e encara va devant la comunitat de pare e de fill, la qual no guarda casa primera o casa presa o ymaginària en quescuna manera, mas guarda casa la qual ha ésser perfet.

Primerament, donques, deu ésser dit o tractat del regiment conjugal o matrimonial, lo qual guarda comunitat de marit e de muyler, que no del regiment dominatiu o de senyoria, lo qual guarda comunitat e de servent, o que no del regiment paternal, lo qual guarda comunitat de pare e de fill. E determinar del regiment conjugal o matrimonial nós tendrem aquest orde, quar primerament nós direm qual ^{/fol. 50 v.} sia lo matrimoni o l'ajustament de marit e de muyler e quals muylers degen pendre quescuns ciutadans, e majorment los reys e ls prínceps, e d'aquí avant nós demostrarem en qual

manera los marits degen regir lus muylers e a quals virtuts e a quals obras degen elles ordonar.

E, en demostrant qual és lo matrimoni o l'ajustament de marit e de muyler, primerament cové a declarar que matrimoni o ajustament de marit e de muyler és alguna cosa segons natura e que hom naturalment és cosa animada conjugable, ço és assaber, que deu ésser acompanyat o ajustat per matrimoni, donques deu hom saber que lo philòsoph, en lo iiii⁶⁴⁹ libre de les *Èthiques*, volent demostrar qual amistat és de marit e de muyler, prova que aquella amistat o aquella amor és segons natura e aduu o aporta iii rahons provant que hom és naturalment cosa animada conjugable, ço és, que deu o pot ésser ajustat per matrimoni: la primera rahó és presa de part de la companya humanal; la ii, de part de la creació dells fills; la iii, de part de les obres, quar provat és en lo primer capítol d'aquest segon libre que hom naturalment és cosa animada acompanyable e comunicatiu o participatiu. E la comunitat humanal, segons que damunt és dit, és reduyda a iiii maneres, quar alguna comunitat és de casa, alguna de carrer, alguna de ciutat, alguna de regne, e totes aquestes comunitats presupposen o devant posen comunitat de casa. Donques, com casa sia primera que carrer, ciutat e regne, naturalment hom és més cosa animada domèstica que no civil, e comunitat de casa més par que sia natural a l'hom que no comunitat de carrer, de ciutat nede regne, quar, si aquelles coses són pensades o considerades a les quals és ordonada comunitat de casa, no par que sia dupte que comunitat de casa no sia més natural a hom que comunitat de carrer, de ciutat nede regne, quar casa és ordonada a nutriment, lo qual és molt necessari a l'hom, molt necessari al bé propri.

Encara és ordonada a generació, la qual és molt necessària a conservació de la spècia o de la natura e al bé comú. Mas carrer, ciutat e

---

⁶⁴⁹ Segons el text llatí, *Ètiques*, 8, cap. 14. Cal dir també que la manera com està traduït aquest capítol no és gaire ortodoxa, atès que la contínua repetició del tema per part de l'autor en el text llatí és tan gran, que en realitat el traductor supera la claredat i la referència en els diferents apartats del capítol 8 de les *Ètiques*.

regne no són axí sens migyania ordonats a nudriment per bé de la pròpria persona nea generació per conservació de la spècia o de la natura com comunitat de casa, quar, si les devant dites comunitats són ordonades a nudriment e a generació, açò és segons que de la boneha d'elles ve la boneha de la casa, quar per ço la casa és meylor, si ella és en bon carrer e en bona ciutat o en bon regne i donques hom naturalment és més cosa animada domèstica que no políthica, com la primera comunitat de casa sia la convincció, l'ajustament de marit e de muyler, seguex-se de part de la comunicació o participació humanal que hom sia més cosa animada conjugable que no políthica, e que més és comunicatiu o participatiu per comunitat conjugal i matrimonial que no per comunitat de carrer, de ciutat nede regne. Per tal cosa⁶⁵⁰, casa, de la qual regiment primer és regiment conjugable o matrimonial és primera que carrer, ciutat neregne⁶⁵¹.

E aquesta rahó tocha lo philòsoph en lo viii libre de les *Èthiques* dient que hom naturalment és cosa animada, conjugable o matrimonial que no políthica, en quant que cosa és primera e pus necessària que no ciutat, en après hom naturalment és cosa animada conjugable, ço és que deu ésser ajustat per matrimoni, e açò és provat de la creació dels fills, quar aquella cosa par que sia molt natural a la qual cosa hom ha inclinació o moviment natural, perquè, com hom e totes les coses animades naturalment sien inclinades que vuylen fer engenrar semblant a si mateixes per tal com en los hòmens açò degudament és fer conjugui o matrimoni, hom naturalment és cosa animada o conjugable, ço és assaber, que naturalment demana e requer ésser ajustat per matrimoni. E aquesta rahó tocha lo philòsoph en lo primer libre de les *Políthiques* e en lo viii de les *Èthiques*⁶⁵², on prova que matrimoni convé a l'hom segons natura, per tal com és cosa natural a l'hom e a totes les bèsties haver inclinació natural a fer o engenrar semblant a si matex.

---

⁶⁵⁰ cosa] om. B.

⁶⁵¹ Aquí el traductor tornaria a l'ortodòxia del text llatí. Malgrat tot, insistim que supera –cosa difícil– la claredat que manca a l'autor mateix.

⁶⁵² *Ètiques*, 8, cap. 1 i 12.

La iii rahó és presa de part de les obres, quar, segons que és dit en lo viii libre de les *Èthiques*, tant tost són departides les obres del marit e de la muyler, quar les obres del marit par que sien fer aquelles coses qui són fahedores fora de casa, mas les obres de la muyler són en conservar sobre lurs o obrar algunes coses dintre casa, donques aquells qui posen les coses pròpies al comú o per lo comú, axí com quant la muyler ordona les sues coses pròpies o les sues obres en bé del marit o en bé de tota la casa, el marit ordona les sues coses pròpies en bé de tota la casa e en bé de sa muyler, ells basten assí matex en vida, segons que és dit en lo viii libre de les *Èthiques*⁶⁵³. Quar en aquesta manera ordonar les coses pròpies al bé comú fa a alguna suficiència o a bastament de vida, perquè, si cosa natural és a l'hom haver inclinació o moviment a suficiència o a bastament de vida, cosa natural és a ell que vuylla ésser conjugable, so és, ajustat per matrimoni. E si matrimoni és cosa natural, seguex-se que fornicació, la qual és contrària a matrimoni, degya ésser esquivada generalment per tots ciutadans axí com alguna cosa contrària a cosa natural, la qual fornicació, e generalment tot ús o tota obra desordonada dels luxuriosos, tant més se pertany dels reys e dels prínceps fugir o esquivar quant més se pertany d'ells que sien meylors e pus virtuosos.

Aquestes coses vistes o declarades, un dupte par que hage comensament per es coses demunt dites, quar, si matrimoni és natural a l'hom, aquell qui no dóna cura que sia ajustat per matrimoni és reprehensible assí matex. Mas aquest dupte leugerament és solt si les coses damunt ^{/fol. 51 r.} dites són considerades o ymaginades, quar, si cosa natural és a l'hom que sia conjugable o ajustat per matrimoni, quesquí que rebugya o menysprea pendra muyler no viu axí com a hom. Mas no viure axí com a hom pot ésser en dues maneres: o primerament per tal com ell elegex vida sobre⁶⁵⁴ hom, ço és assaber, sobre condició humanal e vol fer continència per tal que pusca vagar

---

⁶⁵³ *Ètiques*, 8, cap. 12.

⁶⁵⁴ En el ms. *B*, al davant de «sobre» hi ha una correcció on surt la paraula «solitari»; evidentment, un lapsus del copista.

o entendre a contemplació de veritat e a les obres divinals, o en après no viu axí a hom per tal com elegex vida dejús home⁶⁵⁵, ço és assaber, dejús condició humanal, e viu axí com a bèstia, perquè axí deym de companya políthica, ço és assaber, que aquell qui elegex vida solitària e no vol viure civilment o ell és bèstia o ell és Déus, axí matex podem dir de matrimoni, quar aquell qui no vol viure en matrimoni o açò fa per tal com ell vol pus franch fornicar o fer fornicació, per a qual cosa ell elegex⁶⁵⁶ a si mateix vida dejús hom, ço és assaber, dejús condició humanal, e és quax bèstia o açò és per tal com ell vol donar si matex a especulació o a estudi de veritat e a obres divinals, per a qual cosa ell elegex assí vida sobre hom, ço és assaber, sobre condició humanal, e és quax déus. Aquell, donques, qui no prenen muylers, si ells donen si matex a majors béns que no són los béns del matrimoni, jatsia que ells no visquen axí com homes, emperò ells per açò no fan mal, quar ells són quax déus o divinals e són meylors que homes.

---

⁶⁵⁵ dejús home] en el text llatí, *infra hominem*.

⁶⁵⁶ elegex] elegex ~~vida~~ B.

Capítol viii. Que tots los ciutadans, e majorment los reys e ls prínceps, se deuen acostar o ajustar a lurs muyler sens negú departiment

Los philòsophs proven que cosa és deguda que·ls matrimonis no sien departits, e a demostrar axò nós podem aportar dues vies o dues rahons les quals tocaren los philòsophs: la primera via és presa de part de la amistat natural la qual deu ésser entre marit e muyler, mas la ii, de part dels fills.

La primera via axí és manifestada quar, com nuyll temps algun fa ell no sia amigat a algú si ell se departex de la sua amistat, si nós volem salvar entre marit e muyler deguda fe o fa ell amistaça, per tal que no hagia aquí trencament de fe, cové que·l marit sia ajustat sens departimen a la sua muyler e la muyler a son marit, quar com entre marit e muyler sia amistança natural, segons que és provat en lo viii libre de les *Èthiques*⁶⁵⁷, com no sia natural amistança entre alguns, si no observen deguda fe a si mateix, a açò que matrimoni sia segons natura e açò que entre marit e muyler sia amistança natural, pertany-se que serven o guarden fe a si mateix la un a l'altre, axí que no·s partesquen la un de l'altre. E aquesta rahó par que toch Valeri Molt Gran⁶⁵⁸ en lo ii libre dels *Fets remembrables*, en lo capítol dels establiments anthics, on diu que negun rebuch no fo entre muyler e⁶⁵⁹ marit dels temps ençà que la ciutat de Roma fou feta o edificada entrò al cl anys, mas lo primer que lexà sa muyler per rahó de exorquia fo lo Bort Carbili⁶⁶⁰, lo qual, jatsia que semblàs ésser mogut per bona rahó, emperò no fo sens reprehensió, per

---

⁶⁵⁷ *Ètiques*, 8, cap. 12

⁶⁵⁸ «Valeri Molt Gran» és una manera de traduir *Valerius Maximus*. És curiós, però l'autor ja havia parlat de Valeri sense fer al·lusió al nom de *Maximus* en el capítol 3 de la 3a partida del primer llibre.

⁶⁵⁹ e] e e e B.

⁶⁶⁰ Espuri Carvili Màxim Ruga, del s. iii aC, fou el primer romà que es divorcià. *Spurius Carvilius*, ha estat traduït com «[...] lo Bord Carbili [...]». El qualificatiu *bord* és una glosa ideològica d'Estayol, probablement per ésser divorciar. El deixem com surt en la traducció: és interessant, si més no. El traductor s'ha deixat dur per la seva praxi religiosa i ha considerat que el fet de divorciar-se només podia ser l'acte d'un bord. A més, Carvili passà a la història per la seva aportació a la reforma de l'alfabet llatí. Ciceró parla d'ell en *De Senectute*, a la part de Cató el Vell: [...] *qui consul iterum Sp. Carvilio conlega quiescente C. Flaminio tribuno plebis [...]*, *Cato mior de Senectute*, 11.

tal com tots los philòsophs dehien i es pensen⁶⁶¹ que cobegyança o desiig d'infants no deu ésser davant posat a fet matrimonial, donques, segons que diu Valeri Molt Gran, fe la qual deu observar marit e muyler, e muller e marit par que sia una rahó per a qual matrimoni no deu estar no departit nerebugyat. Pertany-se, donques, de tos ciutadans que sien ajustats a lurs muylers sens departiment e sens rebutgyament, mas en tant més açò se pertany dels reys e dels prínceps en quant que més deu reluyr o resplandir en ells faeltat⁶⁶² e les altres bonees.

La ii via a cerçar açò mateix és presa de part dels fills, quar, jatsia que matrimoni, encara que sia exoch, degya estar sens desligament o sens departiment per tal com desiig de fills no deu ésser posat davant a fet matrimonial, emperò si aquí s'esdevé bé de fills, per tal com fill és algú bé comú en lo qual són ajustats marit e muyler, per rahó de fill pertany-se de la muyler ajustar-se sens departiment a són marit, e del marit pertany-se ajustar-se sens departiment a sa muyler, quar nós vehem que tots temps lo bé comú, per tal com és comú, ajusta tots aquells qui participen aquell bé. Axí donques, com la ciutat ajusta los ciutadans qui no partesquen de la ciutat per tal com ella és algun bé comú d'ells, axí los fills ajusten e tenen ensems lo pare e la mare que no-s partesque la un de l'altre en departiment. E aquesta rahó toca lo philòsoph en lo viii libre de les *Èthiques* dient que, per tal com la cosa comuna té ensems e ajusta, e per tal com los fills són algú bé comú de marit e de muyler, par que·ls fills sien rahó perquè és fet ajustament d'ells, hon diu lo philòsoph aquí prop que los exorch, ço és assaber, aquells qui no poden haver fills, pus tots són desligats o departits, e diu los exorchs pus tots ésser desligats no per tal que·l desligament o departiment de matrimoni sia legut si aquí encara no ha fructificació o generació de fills, segons que la damunt dita rahó pus complidament demostrava; emperò, si en lo matrimoni és bé de fills, marit e muyler són inclinats que s'acosten e s'ajusten la un a l'altre sens

⁶⁶¹ dehien i es pensen] dehien es pensen *B* i *E*; deyen hi es pensen *G*; (*quia cuncti arbitrabantur*).

⁶⁶² faeltat] feeltat *E*.

departiment, no solament per rahó de la fe la qual deu ésser guardada ^{/fol. 51 v.} o servada en lo matrimoni, ans encara ells són inclinats que axí estigue sens departiment per rahó del fill, lo qual és bé comú d'ells; ans encara més tant tost com alguns són amichs entre si mateys, donques lo pare e la mare naturalment amen son infant o son fill, e per la amor natural que han a ell és crescuda la lur natural amistat; mas, com tota amor diga alguna força o alguna virtut de ajustament, crescuda la amor per lo fill engenrat, és crescut lur propòsit que vuylen estar sens departiment.

És donques manifest que pertany-se de tots los ciutadans, no solament per lo bé de la fe matrimonial ans encara per los fills als quals és ordonat matrimoni, ensems viure sens departiment ab lur muyler; emperò tant més açò se pertany dels reys e dels prínceps, quar més donant tots los altres fills deuen haver pus diligent cura, quar no cura o menys cura del fill reyal més de dampnatge pot donar al regne que no fa menys cura de negun altre, perquè si amor e diligència envers fill fa a major unió o a major ajustament de marit e de muyler, en quant que major cura e major diligència deu ésser posada envers lo fill reyal que envers los altres, en tant més se pertany dels reys e del prínceps, aytant com⁶⁶³ lur muyler viuran, ajustar-se a elles sens departiment.

---

⁶⁶³ com] quant B i E.

Capítol ix. Que tots los ciutadans, e majorment los reys e·ls prínceps, se deuen tenir per pagats⁶⁶⁴ d'una sola muyler

Envers algunes sectes, no és reputat ésser contra judici de rahó que moltes muyler ensems sien d'un matex hom, mas que dretha rahó dicta que quescons ciutadans, e majorment los reys e·ls prínceps, se degen tenir per pagats d'una sola muyler, per iii maneres o podem cerçar: la primera és presa de part del marit; la ii, de part de la muyler; la iii, de part dels fills.

La primera via axí és manifestada quar, axí com habundància de viandes o de mengyàs provoca a desordonada replecció, axí habundància o multitut de fembres provoca a desordonada cobegyança de delits luxuriosos. E per amor d'açò, com aquestes cobegyançes, si elles són forts, aümbren o amaguen la pensa e firen o naffren la rahó, si és cosa no deguda a tots los ciutadans vagar o entendre massa als desiigs⁶⁶⁵ luxuriosos e trer a enrere si mateys d'obres de saviea e de les obres civils, no cosa deguda és que ells hagen moltes muylers, emperò tant més açò és degut als reys e als prínceps quant més en ells deu ésser e usar saviea e enteniment o rahó, e en quant més ells deuen vagar o entendre e ésser més curosos envers les obres civils e envers salut del regne que negun dels altres. Per tal, donques, que per desordonada cura dels delits luxuriosos no sien massa trets a enrera d'aquesta cura, és cosa no deguda que ells hagen moltes muyler.

La segona via és presa de part de la muyler, quar, axí com de part del marit és cosa no deguda multitut de muylers per tal que per massa cura dels delits luxuriosos lo marit no sia atret a enrere de deguda cura, axí açò és no degut de part de la muyler per tal que la muyler, per són marit, no sia desaviada no degudament, quar entre muyler e marit deu ésser gran amor, per

---

⁶⁶⁴ per pagats] pe pagats *B*.

⁶⁶⁵ desiig] delits *EG*.

tal com, segons que és provat en lo viii libre de les *Èthiques*⁶⁶⁶, entre ells és excel·lent e natural amistat. Mas com excel·lent amor no pusca ésser molts, segons lo philòsoph en lo ix libre les *Èthiques*⁶⁶⁷, cosa no deguda és que quescuns ciutadans hagyen moltes muylers, per tal com no amarien elles ab tanta amor quanta deu ésser entre marit e muyler; emperò açò majorment és cosa no deguda als reys e als prínceps, per tal que ells no usen dels delits luxuriosos no degudament, quar entre ells e lur muylers majorment deu ésser reservada amor deguda matrimonial.

La tercera via a cercar açò matex és presa de part del nudriment dells fills, quar, com matrimoni sia alguna cosa natural, en qual manera ella degya ésser fet degudament pot ésser cercat majorment per aquelles coses que nós vehem en les altres coses animades, quar nós vehem, segons que comunament los altres doctors dyen, que algunes bèsties la fembrella sola basta a nudriment dels fills, axí vehem en los cans, e en les gallines e en moltes altres bèsties. Perquè, com l'ajustament de mascle e de la fembra en totes les coses animades sia ordonat a bé de fill, en aquelles coses animades en les quals la fembra sola basta al nudriment dels fills no és força o no és cura si un mascle és ajustat a moltes fembres; encara més no és cura si, durant lo part⁶⁶⁸, lo mascle no viu ensems a la fembra. Mas en aquelles en les quals la fembra no basta sola a donar degut nudriment als fills, un mascle no s'acosta sinó a una fembra e aytant quant dura lo temps del part per o nudriment dels fills, segons que és manifest en los coloms e en moltes d'altres natures d'auçells, los quals a estona desnodrexen los ous e de tots los fills d'una partida·n porta la fembrella e altra partida lo mascle. Donques, /fol. 52 r. com en la natura dels hòmens a suportar los trabayls del matrimoni no y bast la fembra sola, cosa natural és en los hòmens que un hom prenga una muyler, quar nós devem

---

⁶⁶⁶ *Ètiques*, 8, cap. 7.

⁶⁶⁷ *Ètiques*, 9, cap. 5.

⁶⁶⁸ part] pare B.

jutgyar aquelles coses ésser naturals les qual són segons lo demés o segons major partida.

Axí com és cosa natural a l'hom que sia dret, jatsia que s'esdevenga que alguns són esquerres, axí matex, per tal com segons lo demés la fembra sola no pot portar los trebayls del matrimoni, nebasta donar als fills totes les coses necessàries nedegut nudriment, e jatsia que per ventura algunes fembres, per tal com elles habunden en riquehes, bastassen a donar als fills degut nudriment, emperò aquesta cosa no deu ésser jutjada que sia natural, la qual s'esdevé segons lo de menys, mas aquella la qual s'esdevé segons lo demés, axí com que en los hòmens lo mascle e la fembra supporten los trebayls dels fills, mas com en les altres coses animades en les quals lo mascle e la fembra supporten los trebayls dels fills, aytant com los fills hom ops lo pare e la mare sia natural que un mascle se ajust a una fembra, seguex-se que en los hòmens és cosa natural que, aytant com los fills han fretura del pare e de la mare, aytant un mascle sia ajustat per matrimoni a una fembra. Mas com los fills, aytant com ells viuen, hagen ops la ajuda del pare e de la mare, deguda cosa e cuvinent és que tostemps un mascle, per matrimoni humanal, sia ajustat a una fembra sola, qual no és axí dels hòmens com de les bèsties, per tal com natura sufficientment appareylla a elles vianda, segons que damunt pus complidament és dit en lo primer capítol d'aquest ii libre, mas, despuys que·ls polls dels auçells han meses degudes plummes e són venguts a degut creximent, ells poden per si mateix cerquar-se deguda vianda ne d'aquí havant han ops ajuda del pare o de la mare, perquè en tals basta que durant lo temps del part lo mascle visca ensems a la fembra e un a una se ajust. Mas com los hòmens tostemps de la lur vida hagen ops e fretura de la ajuda e de les riquehes del pare e de la mare, per tal com deguda ajuda sufficientment per natura a ells no és apparaylada, lo mascle e la fembra, en la natura del hòmens, axí se deuen haver per lo matrimoni, com en la natura dels aucells lo mascle e la fembra han si matexs en temps del part, qui

supporten⁶⁶⁹ a estonades los trebayls del matrimoni e dells fills. Mas, com sia dit que en tot temps del part en aytals auçells lo mascle viu ensems ab la fembra e un sa acosta a una, seguex-se que en los hòmens, marit e muyler de tota lur vida visquen ensems, e un se ajust a una, perquè, si aquells qui volen ajustar per matrimoni és deguda cosa que·s ajusten segons manera e orde de natura, pertany-se de tots los ciutadans que ells se tengen per pagats d'una muyler sola.

E tant més açò se pertany dels reys e dels prínceps quant més se pertany d'ells que sien meylors que·ls altres e més deuen seguir orde natural, donques és manifest que no solament de part del marit e de la muyler, ans encara de part del fill, lo marit no deu ésser ajustat per lo matrimoni sinó a una fembra.

---

⁶⁶⁹ supporten] suppornen *B*.

Capítol x. Que les muylers dels ciutadans, e majorment dels reys e dels prínceps, se deuen tenir per pegades⁶⁷⁰ d'un marit

Jatsia que envers algunes sectes, axí com envers los sarrayns e per ventura envers algunes altres nacions barbaresques, no sia reputat mal que un hom ensems hagia moltes muylers, emperò envers nengunes gens segons qualque ley ells visquen, no legim que açò sia atorgat que una fembra per matrimoni sia ajustada ensemps a molts marits, quar més repugna o contrasta als parents e a aquelles coses a les quals matrimoni és ordonat que una fembra ensems prenga molts marits, que no que un hom prenga moltes muylers, ans en la ley divinal, axí com en lo Veyl Testament, per alguna dispensació divinal o per alguna figura e significació, nós legim que moltes muyler són estades d'un marit, emperò aquella cosa la qual és atrobada en pochs o aquella cosa la qual és atrobada en algun cas e la qual per alguna rahó, noble rahó, és lexada fer no deu torbar nedestruyr la ley comuna.

Quar, segons que rahó comunament dicta e ordona, cosa és esquivadora e mala que un hom ensems hagia moltes muylers, emperò pus esquivadora e pus mala cosa seria si una fembra era ajustada per matrimoni a molts hòmens, quar matrimoni pot ésser comparat a iiii coses, de les quals poden ésser preses iiii rahons per es quals nós podem cerquar que de tot en tot és cosa esquivadora e mala que una fembra sia ajustada a molts marits, quar primerament, en lo matrimoni, és servat orde natural, quar natural cosa és que la fembra sia subjugada al marit per tal com lo marit és pus habundant de savieha e d'enteniment o de rahó, que no ella; en aprésm de matrimoni és feta pau e ajustada, quar nós vehem que moltes guerres e moltes discòrdies són posades e sessades per tal com entre les parts són fets matrimonis; encara del matrimoni /fol. 52 v. nex lo fill, quar matrimoni és ordonat no solament a

---

⁶⁷⁰ El copista confon la vocal neutra, però vol dir «pagades», del verb *pagar*, que aquí té el sentit d'estar content.

observació de l'orde natural nede deguda pau, ans encara és ordonat a creació de fills; encara més, axí com és ordonat matrimoni a creació de fills, axí és ordonat a degut nudriment d'ells.

Donques no és deguda cosa que una fembra sia muyler de molts hòmens, quar per açò totes aquestes iiii coses davant dites seran empatxades, quar per açò serà tolt l'orde natural ne d'aquí axirà pau neconcòrdia, ans ne exirà més dissenció e desamistança, ne serà aquí deguda creació de fills, ne serà donat als fills bon nudriment, e per açò sia tolt orde natural no és difícil cosa de veure, quar, segons orde natural, hom tots temps deu ésser senyor e la fembra deu ésser a l'hom subjugada, segons que és manifest per lo philòsoph en les *Políthiques*⁶⁷¹; encara segons orde natural, negú no pot ésser egualment per si⁶⁷² subjugat a ii o a molts en unes mateixes obres, quar si alguna persona és subjugada a dos açò no és egualment per si, mas açò és per tal com un és ordonat a altre; axí com lo ciutadà és sotsmés al batle e al rey, cové que aquell baytle sia ordonat al rey e sia dejús ell, donques repugne o contrasta al orde natural que un matex sia subjugat a dos, perquè, si la fembra deu ésser subjugada al marit depús que tot lo poder del seu cors ha donat a un hom, contra orde natural és que ella sia subjugada a altre hom, quar, jatsia que un hom matex pusca senyoregyar a molts en quant que són molts, emperò no·s pot fer segons orde natural que un matex hom obesca a molts senyors en quant que molts són, perquè, si és cosa esquivadora o mala que moltes fembres sien muylers d'un hom, emperò molt més deu ésser esquivat que una sia ajustada ensems a mots marits. Pertany-se, donques, de les muylers de tots los ciutadans que·s tenguen per pagades d'un marit; emperò molt més açò pertany a les muylers dels reys e dels prínceps, quar en lo matrimoni d'ells se pertany més reservar orde natural que no en altre.

---

⁶⁷¹ *Políthiques*, 2, cap. 1.

⁶⁷² per si] *in mg.* en B, probablement per oblit del copista.

En après açò matex pot ésser cercat de part de la pau e de la concòrdia a la qual matrimoni és ordonat, quar com quescú sia trist si ell és empatxat en la obra de la sua cosa delitable, si una fembra era ajustada per matrimoni a molts hòmens no poria ésser sens dissenció o discòrdia, quar dementre que la un d'aquelles empatxaria l'altre en la obra de la cosa delitable començaria entre ells guerra e desamistat; ans encara quescú d'aquells homes seria mogut a desamistat contra lo pare, e la mare e·ls cusins de la muyler, per tal com se[s] muyler[s] sotsmateren a altre marit per matrimoni, donques de matrimoni qui és ordonat a amistança e a pau nexaria brega e discòrdia. Perquè de les muylers de tots los ciutadans se pertany que·s tenguen per pagades d'un marit; emperò tant més açò pertany de les muylers dels reys e dels prínceps, quant més la guerra e la discòrdia d'aquells qui senyoregen és pus perillosa e més deu ésser esquivada que tots los altres.

Encara açò matex és manifest de part del engenrament del fill al qual matrimoni és ordonat, quar la fructificació dells fills és empatxada si una fembra és ajustada a molts marits, e, per tal, nós vehem que les fembres comunes són més exorques que les altres fembres. Donques de part de creació dels fills és de tot en tot cosa no deguda que una fembra hagia molts marits, quar, jatsia que un mascle pusca fructificar en moltes fembres, emperò una no pot axí haver fruyt de molts hòmens, ans és empatxada la fructificació d'ella per la multiplicació dels hòmens. Perquè, si matrimoni principalment és ordonat a bé de fills, pertany-se de les muylers de tots los ciutadans, per tal que no sia empatxada la lur fructificació, que·s tenguen per pagades d'un marit; emperò tant més se pertany açò de les muylers dels reys e dels prínceps, quant més exorquia de fills és pus perillosa en tal matrimoni. Donques quescunes fembres les quals per matrimoni a lurs marits són ajustades, deuen guardar diligentment ab quanta diligència degen la lur castedat conservar e guardar, e ab quant esforç observen e guarden fe a lurs marits, quar, si no, pot ésser, e encara és cosa qui deu ésser esquivada, que la

fembra, vivent són marit per matrimoni, sia ajustada a altre marit, cosa és que deu ésser esquivada per algun hom o per algun marit que sia ensems ajustat o mesclat ab fembra fornicadora.

Encara més açò matex podem nós cerçar per lo degut nudriment dells fills, quar per ço lo pare e la mare són curosos envers los infants que crehen fermament que sien lurs fills, donques tota cosa qui empatxa certenitat dells fills empatxe que'l pare e la mare no provehesque diligentment a ells en heretat e en degut nudriment, quar si una fembra se ajusta a molts marits los pares no poden ésser certs de lurs fills, per a qual cosa ells no hauran aquella diligència que deuen, ço és assaber, que provehesquen degudament a lurs fills en nudriment e en heretat. Donques cosa és molt esquivadora que un hom hagia moltes muylers, mas pus esquivadora cosa és que una muyler hagia molts marits, quar per açò és més empatxada la certenitat dells fills. Perquè, si's pertany de tos los ciutadans que sien certs de lurs fills per tal que diligentment lurs provesquen en heretat e en nudriment, pertany-se de les muylers de tots los ciutadans que's tenguen per pagades d'un marit; emperò açò tant més se pertany de les muylers dels reys e dels prínceps, quant més la descara o menys cura de lurs fills és pus perillosa que la menys cura dels altres.

Capítol xi. Que de tots los ciutadans, e majorment dels reys e dels prínceps, se pertany no pendre muylers ajustades o aligades⁶⁷³ ab ells per massa gran consanguinitat o per massa gran parentiu

Algú per ventura creuria que, ab que una fembra fos ajustada per matrimoni a un marit, aquell matrimoni fos legut de qualque linatge, o de qualque consanguinitat o de qualque parentiu, marit e muyler haguessen ésser. Mas que açò sia contra rahó, e que entre parents e cusins ajustats en una consanguinitat o en un parentiu no degya ésser fet matrimoni, per iii vies o per iii maneres nós o podem cerçar: la primera és presa de honor e de reverència deguda, la qual deu ésser donada als parents e als cusins; la segona és presa del bé qui's seguex del matrimoni; la iii, del mal lo qual és per matrimoni esquivar.

La primera via axí és declarada quar, com per orde natural nós degyam als pares subjugació deguda e als cusins reverència deguda, com aquesta reverència deguda no sia reservada entre muyler e marit per rahó d'aquelles coses les quals entre ells de la un a l'altre són fahedores, rahó natural dicta e ordona que fembra massa acostada de son linatge no deu ésser acompanyada per matrimoni o ajustada, ans açò axí sembla ab acordant ab rahó natural que amvides són algunes gents que no excepten algunes persones de fermar matrimoni, e per tal lo *philòsoph*, en les *Políthiques*⁶⁷⁴, usant solament de rahó natural, excepta algunes persones de ajustar-se per matrimoni, quar nuyl temps no fo cosa leguda a algú netrobam que sia sufferit envers negunes gents que algú faés matrimoni ab sa mare, quar la muyller deu ésser subjugada al marit e seria cosa mala que axí la mara fos subjugada al fill. Donques no és cosa leguda als fills ajustar-se per matrimoni als pares nea les mares per rahó de la reverència que deuen assí la un a l'altre, axí per

---

⁶⁷³ o] Manca en B.

⁶⁷⁴ *Políthiques*, 2, cap. 2.

semblant rahó no·ls és⁶⁷⁵ deguda cosa ajustar-se per matrimoni als altres cusins si són ligats ab ells per gran consanguinitat o per gran parentiu, si no per dispensació e en algun cas, quar per algun gran bé lo qual d'aquí se poria seguir és atorgat e donat alguna vegada a algun cas ço que comunament als altres és negat. Donques per rahó de la reverència qui és deguda als cosins, la qual entre marit e muyler en les coses fahedores no pot ésser convinentment observada, matrimonis no deuen ésser fets entre persones ajustades per gran consanguinitat o per gran parentiu si no per dispensació e en cas. Pertany-se donques de tos lo ciutadans que no façen matrimonis ab quescunes persones; emperò tant més açò se pertany als reys e dels prínceps, quant més se pertany d'ells observar o guardar l'orde natural.

La ii via a cerçar açò matex és presa del bé lo qual se segueix del matrimoni, quar és dit en lo capítol qui va davant que per lo matrimoni nex o comença pau e concòrdia entre les parts qui fan lo matrimoni, e, com entre cosins aparega que sia sufficient amiatat per l'acostament de la carn, rahó natural dicta que·ls matrimonis fahedors sien entre aquells qui no són ajustats per gran consanguinitat o per gran parentiu, per tal que aquells los quals convicció de carn no ajusta per dilecció e per amiatat ligament de còpula o ajustament carnal los ajust, donques pertany-se de tots los ciutadans que no facen matremonis ab persones ajustades per gran consanguinitat o per gran parentiu; emperò açò més se pertany dels reys e dels prínceps, quar, en quant que ells són en major estament e en major grau, en tant més han ops l'acostament e la amiatat dels altres. Quar, segons lo philòsoph en lo iii libre de les *Èthiques*, en quan que l'albre⁶⁷⁶ és pus alt, tant més han ops sosteniments per tal que no sia trencat per los vents. Los reys, donques, e·ls

---

⁶⁷⁵ és] *om. B.*

⁶⁷⁶ albre] arbre *E i G.* Ens sorprèn aquesta forma dialectal, usual només en algunes contrades gironines, com la Jonquera, o en alguns indrets de Lleida i, per extensió, en pocs llocs del domini valencià. No sabem si hauriem de creure que és un italianisme del copista, però ens inclinem a pensar en la procedència gironina de Estanyol i en la seva estada a Lleida.

prínceps, en quant que en pus alt grau estan, tant més lus⁶⁷⁷ és ops que hagen majors e més axí acostat, com cusins e amichs.

La iii via a cerquar açò matex és presa del mal lo qual és matrimoni esquivat, per tal com per matremoni no solament és donat ben de fills, ans encara és esquivat mal de intemperància, quar aquells qui no poden servir castedat, per tal que ells no sien massa intemperats masclant si mateys ab quescunes fembre, cové a ells que façen matremonis per tal que ells, tenent-se per pagats d'una muyler, sien lunyants o separats de intemperància, quar en les cobegyançes de la carn, si massa són grans, firen la rahó. Segons que damunt moltes vegades nós havem dit, és ops a quecuns qui volen usar de rahó e d'enteniment que no donen massa gran cura o no entenen massa als delits carnals luxurioses, donques, com hom hagia amor natural a les persones ajustades per gran consanguinitat o per gran parentiu, si sobre aquesta amor era ajustada amor matremonial entre marit e muyler axí havent si mateys, montiplicaria⁶⁷⁸ tanta dilecció que covenria per força que ells vagassen o entenessen⁶⁷⁹ massa als delits luxuriosos. Donques pertany-se de tos los ciutadans que no façen matrimonis a persones ajustades a ells per gran consanguinitat o per gran parentiu per tal que, donant massa gran cura als delits carnals, no sia ferida lur rahó ne sien enreretrets o separats de les cures degudes nede les obres civils. Tant més, donques, açò's pertany dels reys e dels prínceps, quant més ells deuen usar de savieha e d'enteniment e quant major perill pot esdevenir al regne si·ls reys e·ls prínceps no entén diligentment envers la salut del regne e envers les obres civils.

Donques matremoni no deu ésser fet en massa acostat grau de consanguinitat o de parentiu, emperò, per tal com lo iii e·l iiii grau començen

---

⁶⁷⁷ lus] los *E* i *G*.

⁶⁷⁸ montiplicaria] multiplicaria *E* i *G*. La forma *montiplicar* és un vulgarisme del català oriental i del balear actualment. Malgrat tot, Llull ja havia utilitzat les formes *muntiplicar* i *montiplicar*. Aquesta última, segons Coromines, s'adapta a la forma catalana *molt*, però no deixem de pensar de nou en una possible forma dialectal del traductor, igual que en *albre*.

⁶⁷⁹ entenessen] entessen *B*.

a desviar de l'acostament del parentiu, si aquí ha dispensació d'algun qui se'n degya seguir⁶⁸⁰ o gran mal qui se'n degya esquivar, fer sí porà còpula o ajustament matremonial.

---

⁶⁸⁰ seguir] sequir *B*.

Capítol xii. En qual manera se pertanga dels reys e dels prínceps, e generalment de tots los ciutadans, pendre muylers ordonades o ppareylades de béns forans

Alguns dels béns són ben de la ànima, axí com virtuts e bones custumes, e alguns béns són del cos, axí com bonea, graneha, e leugeria e ls altres semblants; mas alguns són dits o appel·lats béns forans, los quals, quant al present se pertany, han ésser en tres maneres, quar honor de linatge, multitut, d'amichs, habundància de riquehes entre los béns forans són contades, segons que és manifest per lo philòsoph en lo primer libre de la *Retòrica*⁶⁸¹.

Donques, com los reys e ls prínceps volen ésser ajustats a alguna per matrimoni, ells deuen guardar que aquella persona la qual assí mateys ajusten en muyler sia ordonada o apperylada de tos aquests béns, emperò ells no deuen egualment principalment entendre als davant dits iii béns⁶⁸², mas ells deuen entendre entre los béns forans a nobleha de linatge e a moltitut d'amichs quax primerament e per si, e despuys, quax per consegüent, deu ésser entensa multitut de riquehas. Quar pertany-se d'ells pendre tal muyler que sia noble per linyatge e per la qual guanyen molts amichs nobles e poderosos, mas que per aquella muyler sia guanyada còpia de riquehes, despuys, quax per consegüent, açò deu ésser guardat, quar, segons que per avant serà manifest, més deu hom guardar en la muyler honor de linatge e multitudes d'amichs que multitut de riquehes.

Mas totes aquestes coses, iii coses en alguna manera deu ésser guardades, quar, segons que és manifest per es coses demunt dites, matremoni és ordonat a deguda companya a ésser pacificable o a ésser en pau e a

---

⁶⁸¹ la *Retòrica*] les *Éthiques* BEG. Tots tres manuscrits cauen en l'error. Ho corregim tenint en compte l'edició llatina, *Retòrica*, 1, cap. 5.

⁶⁸² béns] ~~aa~~ B.

sufficiència o a bastament de vida. Donques, segons que matremoni és ordonat a deguda companya, envers los reys e·ls prínceps, en lurs muylers deu ésser demanada nobleha de linatge e, segons que és ordonat a ésser pacificable, deu ésser demanada multitut d'amichs; mas, segons que s'ordonat a sufficiència de vida, deu ésser demanada multitut de riquehes, quar demunt és provat que matrimoni és segons natura per tal com hom naturalment és cosa animada acompanyable, ço és assaber, que naturalment requer viure en companya. E segons que era manifest per lo philòsoph en les *Polithiques*⁶⁸³ la primera companya natural és de mascle e de fembra, de marit e de muyler, mas açò no seria si matrimoni no era ordonat a alguna companya deguda e natural. Donques, com degudament e convinentment lo noble sia acompanyat a la noble, los reys e·ls prínceps, los quals és cert que són nobles de linatge, segons que matrimoni és ordonat a companya digna e convinent, deuen cercar muyler a si mateix les quals sien de noble linatge.

En après deu ésser a demandada multitut d'amichs per ésser pacificable o per viure en pau, per tal com pau entre los hòmens és axí com sanitat en esguardament de les humors, nemalaltia o batalla, axí entre los hòmens, per es injúries e per les desagualtats les quals fan entre si mateys, vénen dissencions e batayles o guerres, perquè, axí com a ésser sa és ops que algú hagia fort natura per tal que pusca gitar les coses nobles o contràries, axí ésser pacificable o a ésser en pau és ops habundància de potència civil e multitut d'amichs, quar, segons lo philòsoph en la *Rethòrica*, los hòmens fan voluntàriament injustícies com poden. Donques aquell qui ha freytura de potència civil e no és guarnit d'amichs, leugerament ell suffer injúria e no és laxat viure en pau. Donques, segons que matremoni és ordonat a ésser en pau, deu ésser demanada d'ell multitut d'amichs; mas, segons que és manifest per les coses damunt dites, los reys e·ls prínceps tant més han ops açò quant més

---

⁶⁸³ *Polithiques*, 1, cap. 1.

lur estament, per tal com és pus alt, ha més ops sosteniments e pot ésser destruyt o baxat per moltes malas fortunes.

És manifest, donques, en qual manera en la muyler dels reys e dels nobles deu ésser demanada nobleha de linyatge e en qual manera deu ésser demanada multitut d'amichs d'aytal matremoni. Roman donques a demostrar en qual manera d'el degya ésser demanada multitut de riquehes, quar de la muyler són demanats exovars, e dots e riquehes a supportar los càrrechs o·ls affanys del matremoni e assufficiència o a bastament de vida. És ver que, per tal com los reys e·ls prínceps tostemps comunament habunden en riquehes e en possessions les quals servexen a sufficiència de vida, pertany-se d'ells pus principalment demanar en lur muylers que sien nobles de linatge e que per ells habunden en potència o en poder civil, e que guanyen multitut d'amichs, que no que d'aytal matremoni sia guanyada multitut de moneda o multitut de diners.

Vist en qual manera los reys e·ls prínceps en lurs muylers degen demanar béns forans, leugerament és manifest quescuns ciutadans quals muylers degen haver, quar, si dels prínceps se pertany pendre nobles muylers per tal que entre ells sia pau e digna companya, en tot matrimoni par que degya ésser esquivada massa desagualtat, quar desagualtat en sobres o en massa, sí que sia segons noblea o segons edat, segons lo demés, és rahó de bregua o ^{/fol. 54 r.} de batayla, o encara és rahó que marit e muyler no estenguen o no guarden fe la un a l'altre. Axí com si alguna massa noble és ajustada a algun menys noble no serà entre ells digna companya, ans s'esforçarà de senyoregyar la un a l'altre més que les leys del matrimoni no requeren e no volen, axí encara si algun massa veyl pren per muyler alguna jovencella, per tal com los jóvens no han goig o no s'alegren de la companya dells veyls, tanta desagualtat de edat serà algun moviment que marit e muyler no tenguen o no guarden fe a si matex. Donques en la muyler deuen ésser multitut de

riquehes, mas açò segons manera e proporció d'aquell qui la pren, axí que entre marit e muyler sia servada alguna proporció o alguna egualtat.

Capítol xiii . Que de tots los ciutadans, e majorment dels reys e dels prínceps, se pertany demanar en lurs muylers no solament béns forans, ans encara béns de dintre, acostats axí al cors com a la ànima

És demostrat demunt qual deu ésser lo matremoni, quax és alguna cosa natural, e és alguna cosa indivisible e és de un hom a una fembra; encara nós havem demostrat entre quals persones degya ésser matremoni, quar no entre les ajustades per massa gran acostament o per massa gran parentiu; encara més avant havem declarat quals béns forans deuen ésser demanats en la muyler; roman en après que nós digam en qual manera les muylers dels marits degen ésser ordonades o appareylades de béns, axí del cors com de la ànima.

Deu donques hom saber que'l philòsoph, en lo primer libre de la *Rethòrica*⁶⁸⁴, nombrant los béns de les fembres, diu que los béns del cors de les fembres són beleha e granea, mas los béns de la ànima són temperància e amor de obra sens servir. Donques, quant als béns del cor, deu ésser demanada en la muyler belleha e graneha, mas quant als béns de la ànima majorment par que degya ésser demanat en la fembra que ella sia temperada e que no am o no vuyla ésser ociosa⁶⁸⁵, ans am o no vuyla fer obres no servils. E quals sien les obres no servils les quals deuen ésser demanades en les muylers, per avant pressent o tractat serà manifestat; mas aquests béns del cors, ço és assaber, belleha e graneha, degen ésser demanats en la muyler, axí pot ésser demostrat, quar, jatsia que segons que en lo capítol qui va davant és dit matremoni sia ordonat a companya deguda e a ésser a viure en pau e assufficiència de vida, encara no-res-menys és ordonat a deguda generació o creació de fills e a esquivar fornicació, ans par que pus principalment matremoni sia ordonat a aquest ii béns que no als iii davant dits, quar bé de

---

⁶⁸⁴ *Retòrica*, 1, cap. 5.

⁶⁸⁵ am o no vulla ésser ociosa] *Om. E.*

fe, ço és, que marit e muyler tenguen o guarden fe a si mateys, la qual, guardant ells, esquiven fornicació, e bé de fill par que pus dretament pertanguen a matremoni que no a·quelles coses les quals en lo capítol davant dit nós havem dites, donques totes aquelles coses les quals par que façen a esquivar fornicació, a conservar fe de matremoni e a fer o a engenrar degudament fill deuen ésser demanades en la muyler, quar nós vehem que en la graneha del cors fa a bé del fill e que, segons lo demés, los fills en la quantitat del cors maregen, ço és assaber, resemben la mare, per tal com en alguna manera tota la sustància corporal han de la mare.

Axí donques com en les altres coses animades, segons lo demés, de gran linatge grans fills hiixen, axí é en los hòmens: si·l pare e la mare són gran, los fills, segons lo demés, nexen gran. Pertany-se donques de tos los ciutadans en lurs muylers granea de cos per lo dels fills per tal que lurs fills resplendesquen de graneha corporal; emperò tant més açò pertany-se als reys e als prínceps tant més que·ls altres ells deuen ésser curosos envers lurs propis fills, per tal com d'ells ve o devalla lo bé comú e la salut del regne.

Emperò entre los béns del cos deu ésser demanada formositat e belleha en la muyler, per tal com e açò fa a bé dells fills, quar, axí com, segons lo demés, de grans hòmens nexen gran fills, axí de bells nexen bells, perquè si tots los ciutadans, e majorment dels reys e del prínceps, se pertany curar que resplendexen per fills grans e bells, pertany-se d'ells demanar en lurs muyler graneha e belleha corporal.

Encara par que la belleha de la muyler faça no solament a bé del fill, ans encara a esquivar fornicació, a la qual esquivar lo matremoni és ordonat.

Vist en qual manere en la muyler deuen ésser demanades graneha e belleha quant als béns del cos, roman a veure en qual manera en ella deuen ésser demandes temperança e amor d'obra quant als béns de la ànima, quar aquell bé majorment par que degya ésser demanat en la fembra al contrari del

qual majorment és moguda o inclinada, e damunt és dit que fer segons rahó e seguir passions han si mateys per manera contrària, axí que, quant algú més seguex les passions, menys fa segons rahó e, per lo contrari, quant més seguex rahó menys fa segons les passions, aquells donques en los quals és menys ús de rahó, segons que aytals són ells, són més inclinats que sien seguidors de les passions. Donques los infants ^{/fol. 54 v.} e les fombres, quant és de si mateys, més sembla que sia seguidors de les passions que no los hòmens, per tal com bon és pus abundant de rahó. Mas, com segons que nós damunt, en lo primer libre, pus longament havem dit, temperança mesura e tempera les passions, a les quals les fombres són molt⁶⁸⁶ mogudes, jatsia que de les fombres se pertanga resplendir o reluyr de quescunes virtuts segons la manera a elles deguda, emperò com alguna deu ésser esposada, majorment deu ésser demanat o cerquat si ella ha temperància per tal com manar açò en lurs muylers. Emperò tant més açò's pertany dels reys e dels prínceps, en quant que la intemperància de lurs muylers pot donar més dampnatge que no la intemperància de les muylers dels altres, donques pertany-se de les muylers que sien temperades. Encara pertany-se d'elles amar obra o fahena, quar com alguna persona està ociosa pus leugerament és inclinada a aquelles coses les quals rahó veda, quar, segons que vol lo philòsoph en lo vii libre de les *Políthiques*, la pensa humanal no sap ésser ociosa, quar tant tost com algú dóna si mateys a bones obres nelegudes, la sua pensa vaguegya envers altres coses e és ocupada per leges o per vils cogitacions.

És donques manifest per les coses ja dites en qual manera deu ésser lo matremoni e en qual manera tots los ciutadans, e majorment los reys e ls prínceps, se deuen haver en pendre muylers, quar abans que prengue elles primerament deuen cerquar diligentment en qual manera elles sien ordonades o appareylades de béns forans, axí com en qual manera elles són nobles de linatge e en qual manera, per tal matremoni, pusquen aconseguir potència o

---

⁶⁸⁶ molt] moltes B.

poder civil e multitut d'amichs; en après ells deuen cerquar en qual manera elles resplendesquen o habunden en béns corporal, axí que elles sien de gran statura e que hagen formositat e beleha corporal; encara més, per tal com no basta habundar en béns forans e resplendir per béns corporals si no són aquí béns de la pensa e de la ànima, ells deuen cerquar en qual manera degen ésser preses muylers castes o temprades e en qual manera elles sien obreres o faheneres envers exercicis o envers obres legudes e honestes.

Capítol xiiii . Que no's pertany de enguns ciutadans, nemajorment dels reys e ne dels prínceps, regir lurs muylers ab aquell matex regiment ab lo qual deuen ésser regits los fills

Per tal com basta saber qual és lo matremoni e en qual manera a algú degya haver simatey en pendre muyler si envers ella ja presa no sap haver si matex degudament, per amor d'açò, als capítols davant posats, aquest rahonablement és ajustat per tal que nós sapiam en qual manera lo regiment nupcial per o qual deuen ésser regides les muylers és departit dels altres regiments. E podem nós cerquar per dues vies o per dues maneres que les muylers deuen ésser regides per altre regiment e·l·ls fills per altre: la primera via és presa de part de la manera del regir, mas la segona, de part de les obres fahedores.

La primera via axí és declarada quar, segons los philòsophs, la manera del regiment de tot lo món és reservada en un hom, e per tal hom és per ells appel·lat manor món, quar, axí com tot lo món és dreçat o regit per un príncep, axí com per un Déu lo qual és enteniment separat e pur, axí mateix totes les coses qui són en hom, si degudament deuen ésser regides, elles deuen ésser regides per enteniment e per rahó; ans encara la menera de tot lo món axí és reservada en quescun hom, que Plató salva tot l'orde dels cels en quescuna ànima rahonable. Si donques lo regiment de tot lo món és resemblat al regiment lo qual deu ésser en un hom, com ciutat sia part de tot lo món, lo regiment de tota la ciutat molt més serà reservada en una casa, quar la casa és més que un hom singular, e ciutat és menys que tot lo món; si tot lo món, per alguna semblança, és reservat en un hom, molt més los regiments qui són en la ciutat, per alguna semblança, són reservats en casa. On lo philòsoph, en lo primer libre de les *Polithiques*⁶⁸⁷, resembla o compara los regiments d'una

---

⁶⁸⁷ *Politiques*, 1, cap. 3.

casa als regiments de la ciutat, e la ciutat, quant al present se pertany, per ii regiments pot ésser regida, ço és assaber, per regiment polítich e per regiment reyal.

E és dit algun regir o senyoregyar per senyoria reyal com ell senoregya segons la sua discreció o segons leys les quals ell ha establides o ordonades, mas lavores ell senyoregya per regiment polítich quan ell no senyoregya segons la sua discreció ne segons leys les quals ell ha ordonades, mas segons aquelles les quals los ciutadans han ordonades, quar, com aquell qui senyoregya en la ciutat, ell segons si matex senyoregya e ordona e establex leys, aquell regiment pren nom dell qui regne e és dit reyal; mas com les leys no són establides o ordonades per aquell qui senyoregya ans per los ciutadans, aquell regiment no deu ésser denominat dell qui regen e senyoregya, ans més deu ésser denominat de la policia de la ciutat e dels ciutadans; donques aytal regiment és dit o appel·lat polítich o civil.

E, segons lo philòsoph en les *Políthiques*, a aquests ii regiments en la ciutat són resembllats ii regiments de casa, paternal e matremonial, quar regiment paternal és resembllat al reyal, mas lo regiment ^{/fol. 55 r.} matremonial és resembllat al polítich, quar lo marit deu senyoregyar a la muyler per regiment polítich, per tal com és dit senyoregyar a ella segons certes leys axí com segons leys del matremoni e segons covinençes e pactes⁶⁸⁸. Mas lo pare és dit senyoregyar als fills segons la sua discreció e segons regiment reial, quar entre pare e fill no ha covinençes nepactes en qual manera degya regir ell, mas lo pare, segons enteniment, segons que millor veurà què és ops al fill, governa e regex ell, axí com el rey deu regir segons son enteniment la gent a ell sotmesa segons que meylor veurà què és ops⁶⁸⁹ a aquella gent perquè aytal regiment dreturerament és dit reyal; mas entre marit e muyler tot temps vénen algunes covinençes, e alguns pathis e algunes paraules en qual manera lo

---

⁶⁸⁸ pactes] patis *B*. Creiem que és un error del copista.

⁶⁸⁹ ops] ops ~~at fill~~ *B*.

marit degya haver si matex envers ella. Donques aytal regiment és dit políthich, per tal com és resemblant a aquell regiment per o qual los ciutadans, appel·lant lur senyor, mostren-li lur pathis e les convinençes les quals deu observar en lo seu regiment.

Donques per la manera del regiment, per tal com la un és políthich e l'altre reyal, ha differència o departiment lo regiment matremonial del regiment paternal, quar nós vehem que'l regiment reyal és més general o major e natural, mas lo regiment políthich és més parcial e per elecció, quar senyoria reyalment és senyoregyar generalment o de tot en tot e segons la sua discreció, mas senyoregyar políthich és senyoregyar no de tot en tot ne soltament, mas segons algunes covinençes e pathis; e encara, jatsia que tot regiment, si ell és dreturer sia natural, emperò lo regiment políthich, quant que ell sia dreturer no és axí natural com és lo reyal, ans aquell regiment, ço és assaber, lo polític, és en alguna manera per elecció, com en tal regiment los ciutadans elegesquen senyor assí mateys. E per açò és manifesta la differència o'l departiment entre regiment nupcial e personal, per tal com pare més senyoregya als fills de tot en tot soltament que no lo marit a la muyler.

Encara la senyoria paternal és més segons natura que no la matremonial, quar la muyler en alguna manera és jutgyada a coses eguals ab lo marit e elegex marit a si mateixa, mas los fills no són jutgyats axí a coses eguals ab lo pare neelegexen pare a si mateys, ans naturalment són èxits d'ell. És donques dita la senyoria paternal ésser més segons natura que no la matremonial, quar, jatsia que hom naturalment sia cosa animada conjugable, ço és, que pot ésser ajustat per matremoni, emperò que ell hagia aquesta muyler o aquella açò és segons plaher e per elecció, axí com hom naturalment és apte a parlar, emperò que ell parle aquest lenguatge o quell, açò és segons plaer e per elecció. Donques lo regiment matremonial no és axí natural com lo paternal, per tal com los fills en naguna manera no elegexen pars a si matex.

Vist en qual manera ha differència o departiment lo regiment matremonial del paternal per la manera del regir, per tal com la un és més generalment e natural mas l'altre és particularment e per eleció, leugerament pot ésser vist en qual manera ha differència aquest regiment d'aquell de part de les obres fehadors, quar lo pare axí deu senyoregyar als fills que·ls ordó a altres obres que no la muyler, quar los fills deuen ésser intruyts a obres de cavallaria o a obres civils a les quals deuen entendre com són grans, a les quals no deuen ésser intrydes les muylers, per tal com a tals obres elles deuen vagar o entendre.

És donques manifest en qual manera se pertany de tots los ciutadans per altre regiment senyoregyar a les muylers e per altre als fills; emperò tant més açò se pertany dels reys e dels prínceps, quant més ells deuen observar aquelles coses les quals rahó dicta e ordona natural.

Capítol xv. Que no's pertany dels ciutadans, e majorment dels reys e dels prínceps, regir lurs muylers per aquell matex regiment per lo qual deuen ésser regits los servens

És dit damunt que en casa són iii regiments departits: nupcials, per o qual lo marit senyoregya a la muyler; paternal, per o qual lo pare senyoregya als fills, e dominitatiu o de senyor, per o qual lo senyor senyoregya als servents. Donques despuys que nós havem departit lo regiment matremonial del regiment paternal, per tal com lo paternal és més generalment e de tot en tot soltament mas aquell és més particularment, e per tal com lo paternal és més segons natural mas aquell en alguna manera és per eleció, encara per tal com aquest és a altres obres que no aquell, roman a demostrar en qual manera lo regiment matremonial ha differència e departiment del regiment servil.

Que marit no degya usar de sa muyler axí com de serventa, per iii maneres o per iii vies o podem cerquar.

La primera via axí és manifestada quar tota natura és moguda e regida per Déu e per les substàncies separades, on lo philòsoph en lo *Libre de bona fortuna* diu que los moviments naturals los quals nós havem en la ànima són en nós per Déu axí com per aquell qui mou tota la nostra natura. Axí donques, com en l'artifici o en la obra feta per savi mestre no seria trobada alguna cosa sobrehabundant ne alguna cosa aminvant, axí natura si no és empatxada per tal com és moguda, e regida e endreçada per molt savi mestre, ço és, per Déu, no fa neguna ^{/fol. 55 v.} cosa supèrflua ne sobrehabundant, nedefall en les coses necessàries, donques tot quant fa natura e tot quant és appareylat per natura deu ésser molt ordonat, per tal com que·ll endreça o regex natura⁶⁹⁰ del qual és tot orde, donques com labores alguna cosa sia majorment ordonada com una cosa és ordonada a un offiç, com la muyler naturalment sia

---

⁶⁹⁰ Al davant hi ha una correcció: ~~ma~~.

ordonada a engenrar, ella no seria ordonada a servir. E per amor d'açò és dit per lo philòsoph en lo primer libre de les *Polithiques*⁶⁹¹ que fembra e servent naturalment han distinció o departiment, quar, segons que ell diu aquí matex, natura no fa neguna cosa aytal axí com fayen los farrers qui formaven lo coltell dèlfica⁶⁹², quar envers aquelles gents delficanes eren fets coltells per lo pobres, axí que un coltell servia a molts officis, axí aquells pobres que no podien haver molts instruments fayen fer algun instrument del qual se poguexen servir a molts officis. Mas natura no obre en aquesta manera, ans per tal que meyllor sien fetes les coses naturals tostemp ordona una cosa⁶⁹³ a un offici, on aquell matex philòsoph diu que quescun instrument noblament acabarà la sua obra si ell no servex a moltes obres mas a una, perquè com natura hagia ordanada la muyler a generació no és deguda cosa que ella sia ordonada a servir.

No és donques orde natural que marit senyoreig a la muyler per aquell regiment per o qual senyoregya als servents, jatsia, donques, que axí sia segons orde natural, emperò envers algunes gents, axí com envers los barbareschs, la fembra e'l servent són una matexa cosa, axí com recompta lo philòsoph en lo primer libre de les *Polithiques*⁶⁹⁴, dyent que entre los barbareschs fembra e servent han un matex orde, quar ells usaven de lurs muylers axí com de servents. Mas açò, per tal, s'esdevenia, segons que's recompta aquí matex, quar entre los barbareschs nengun no és naturalment senyor, ans una matexa cosa és ésser naturalment barbaresch e servent, quar ésser barbaresch d'algun açò és ésser estrany d'ell e no ésser entès per ell, donques algun pot ésser barbaresch a aquest o a aquell per tal com no és entès per aquest o per aquell, axí com los teuthònichs són barbareschs als ytàlichs e ls ytàlichs als angleses, emperò aquell és barbaresch de tot en tot lo qual és estrany de si matex neentén si matex, la qual cosa no pot ésser si ell no ha

---

⁶⁹¹ *Politiques*, 1, cap. 1.

⁶⁹² farrers qui formaven lo coltel[l] dèlfica] los fraters qui formaven lo coltel del vigatà G.

⁶⁹³ una cosa] alguna una B. És evident l'error del copista; prenem la lectura de EG.

⁶⁹⁴ *Politiques*, 1, cap. 1.

fretura d'ús de rahó e d'enteniment. E com aquell qui freytuegya de ús de la rahó sia naturalment servent per tal com no sap si matex endressar o regir e li és ops que per algú sia endreçat o regit, una matexa cosa és ésser per natura barbaresch e servent, perquè si envers los barbareschs muyler e servent han un matex orde, açò és per deffalliment de raó, per tal com no saben departir entre regiment matremonial e servil. Perquè, si s pertany dels ciutadans ésser industriosos e conèxer la manera e l'orde natural, no s pertany d'ells usar de lurs muylers axí com de servents o de serventes; emperò tant més açò no pertany als reys e als prínceps, quant més és cosa mala e esquivadora que ells sien barbareschs e que hagen fretura de rahó e d'enteniment. De part, donques, de l'orde natural és manifest que altre és lo regiment matremonial que no lo regiment servil o servicial, no deu hom axí usar de les muylers com dels servents.

La ii via a cerquar açò matex és presa de part la perfecció de la casa, quar sembla que la casa sia imperfeta e hagia penúria o freytura de les coses nehaugia sufficiència de vida si la muyler e l servent han un matex orde, on en lo vi libre de les *Polithiques*⁶⁹⁵ és dit que los pobres, per tal com no han còpia de servidors nehabunden en aquelles coses les quals són requestes a perfecció de casa, usen de les muylers e dels fills axí com de servents.

La iii via és presa de la egualtat la qual deu ésser entre marit e muyler, quar, jatsia que l marit degya senyoregyar a la muyler per tal com elles pus bastant de rahó, emperò no deu ésser tanta desegualtat entre muyler e marit que degya usar d'ella axí com de serventa, ans més axí com de companyona, quar no és tanta desegualtat entre muyler e marit quanta entre senyor e servent, ans marit e muyler, quant a alguna cosa, a eguals coses són jutgyades.

---

⁶⁹⁵ *Polithiques*, 6, cap. 1.

Capítol xvi. Que cosa molt esquivadora és a tots los ciutadans, e majorment als reys e als prínceps, usar de còpula o d'ajustament matremonial en edat massa jove

Segons que en lo primer libre nós havem dit, les paraules universals o generals menys profiten envers lo negoci moral.

Determenat, donques, del matremoni que'l regiment matremonial és altre que no lo paternal nelo servil, e demostrat que en altre manera deu haver si matex lo marit envers la muyler que no envers los fills ne'ls servents, és donat conexença o notícia fort universal o general qual és lo matremoni e en qual manera deu ésser usat d'ell, donques cové devallar més en particular en qual manera tots los ciutadans, e majorment los reys e'ls prínceps, deuen usar de còpula o d'ajustament matremonial. E les paraules generals envers les custumes o les bones virtuts no deuen ésser menysprehades, per tal com la ignorància de les coses generals fa soven[t] ignorar les coses particulars o especials, emperò a les paraules generals o universals deuen ésser ajustades les particulars o les specials, quar, com lo negoci o la obra moral sia o estiga envers coses singular, segons doctrina ^{/fol. 56 r.} del philòsoph en lo ii libre de les *Èthiques*⁶⁹⁶, paraules particulars o especials en tals coses més profiten, deu donques ésser determenat particularment en qual edat degya hom usar de matremoni, quar posa lo philòsoph en lo viii libre de les *Políthiques*⁶⁹⁷ iiii rahons provant que en edat massa jove no deu hom usar de matremoni: la primera rahó és presa de part del nafframent dels fills; la ii, de la intemperància de les fembres; la iii, del perill d'ells; la iiii, del mal del marits.

La primera via axí és manifestada quar, si marit e muyler són ajustats en edat massa jove, segons prova lo philòsoph en les *Políthiques*, per açò són

---

⁶⁹⁶ *Ètiques*, 2, cap. 2.

⁶⁹⁷ *Políthiques*, 8, cap. 6.

nafrats e dampnificats los fills quant al cors, per tal com, segons lo demés, ell són massa flachs de cors e imperfets; e encara són nafrats o dampnificats quan a la ànima, per tal com aquell qui axí nexen, segons lo demés, ells deffalen de rahó e d'enteniment, quar axí o volem nós en les altres coses naturals que quan a fer alguna obra és demanada alguna cosa, si aquella cosa és imperfeta, cové que la obra sia imperfeta, axí com si a escalfar és demanada cosa calenta, si aquella és imperfetament calenta seguex-se que escalfi imperfetament, axí encara, per tal com a açò que alguna cosa sia escalfada requer que sia appareylada a pendre calor, si alguna cosa és imperfetament appareylada a aquest preniment seguex-se que prenga imperfetament la calor. Perquè si l'ajustament de muyler e de marit es requer a fer fills, si lo marit o la muyler és en edat massa jove, per tal com lurs cossos són imperfets e no són venguts a degut compliment, si d'aytal ajustament nexen fills seguex-se que sien fets imperfets e flachs o dèbils de cors; perquè, quant als cossos, per ajustament massa jove, ve lesió o naframent de fills, axí matex per aytal ajustament són nafrats los fills no solament quant als cors, ans encara quant a la ànima, quar com la ànima seguesca les complecions del cors, com algú no és ben proporcionat en lo cos neés de bona compleció, la ànima és empatxada que no pusca bé gordar o contemplar nepusca fer liberalment o franchament les sues obres. Donques aquells que nexen d'aytal matremoni no solement són imperfets de cos, ans encara de ànima, pertany-se donques de tots los ciutadans que no usen de matremoni en edat massa jove; emperò tant més se pertany dels reys e dels prínceps, quant més ells deuen ésser curiosos⁶⁹⁸ que lur fills sien formosos e bells de cos e industriosos de pensa. Dat, donques, que s'esdevenga que ells prenguen muyler en edat massa jove, emperò ells no deuen usar del matremoni sinó en edat deguda.

---

⁶⁹⁸ curiosos] curiosos B. El copista corregeix l'error.

La ii via a cerquar açò matex és presa de part de la intemperança de les fombres, quar si les muylers són ajustades a lurs marits en edat massa jove no solament los fills per açò són naffrats, ans encara les muyler són fetes intemperades e massa luxurioses, per tal com quescuna persona desigya massa alguna cosa ab massa gran scalfament, cobegya aquella si en massa gran joventut és acostumada a·quella, on en lo vii libre de les *Polithiques*⁶⁹⁹ és dit que aquelles fombres les quals jovenetes usaren del matremoni sembla que sien més imtemperades.

La iii via és presa de part del perill de les fombres, quar, segons que és dit en les *Polithiques*, les fombres jóvens en lo part dolen més, ço és, han major dolor, e moltes ne perexen e per tal, segons recompta lo philòsoph, antigament fo custuma envers los gentils fer especial oració per lo part de les⁷⁰⁰ jovençeles en senyal que les jóvens més perexen en lo part que no les altres.

La iiii via és presa de part dels marits, per tal com los marits són naffrats o dampnificats si en massa gran joventut ells usen⁷⁰¹ de matremoni, on en les *Polithiques* és dit que·ls cossos dels mascles són naffrats si ells usen delits luxuriosos en temps de creximent, crexent los cos. Perquè, si aquests mals los quals per massa joventut de marit e de muyler se poden esdevenir axí al marit e la muyler com als lurs fills, més deuen ésser⁷⁰² esquivats en los prínceps e en los reys que en los altres, majorment se pertany d'ells que no usen de matremoni en massa gran joventut.

Mas si hom demana quant de temps degya ésser request en marit e en muyler, par que vuyla lo philòsoph que aquest temps en la muyler degya ésser de xviii anys, mas en lo marit és request més temps, quar, si per tot lo temps del creximent és noyble o dampnós als mascle usar de matremoni, com lo

---

⁶⁹⁹ *Políthiques*, 7, cap. 17.

⁷⁰⁰ les] los *B*.

⁷⁰¹ usen] usent *B*.

⁷⁰² ésser] *B* té aquest verb al marge i escrit per una mà posterior.

temps del creximent comunament requera en los hòmens tres septenaris, après del terçer septenari, en los hòmens semblaria que fos temps degut de donar cura a la còpula o a l'ajustament matremonial, és ver, per tal com la virtut o la força generativa és massa corrupuda, aquest temps porà ésser cuydat si és a hom vigyares que faça a fer.

Capítol xvii. Que en temps fret, en lo qual buffen los vents boreals, ço és, los vents de septentrió, deu hom més donar cura o deu hom més entendre a creació o a generació de fills que no en temps calent, en lo qual buffen los vents australs, ço és, los vents de miigjorn

Lo philòsoph, en lo vii libre de les *Polithiques*⁷⁰³, après que ha provat per moltes rahons que no deu hom entendre al matremoni en edat massa jove, cerqua en qual temps deu hom més /fol. 56 v. entendre a la creació o a la genració dells fills, e diu que és atorgat axí per los naturals e per los metges que, en temps fret en lo qual buffen los vents boreals, és meylor entendre al matremoni que no en temps calent, en lo qual buffen los vents australs, ço és, los vents de migjorn. E podem nós cerquar açò per iii vies: la primera és presa de part de les fembres; la segona, de part del nafframent dels marits; la iii, de part de la disposició de l'aer.

La primera via axí és assignada per alguns quar, en lo temps calents són uberts los poros, ço és, los forats subtils del cos per on⁷⁰⁴ hiix la humitat, per a qual cosa los cossos romanen sechs; encara uberts los poros o·ls forats hiix la calor natural, la qual, hiixent, los cossos dintre romanen frets, on quescon ha en si matex per experiència que en temps fret, buffant lo cerç, meylor fa digestió, per tal com la calor qui és dintre, per lo fret qui és entorn no hiix, ans és més fortificada e esforçada. Perquè los ventres de les fembres, en lo temps hivernal són pus calents per tal com no hiix d'aquí la calor, e pus humits per tal com no vaporegya o no hix d'aquí la humiditat, elles són més aptes o meylors a generació, e per ventura en tal temps seran més creats o engenrats los mascles. On lo philòsoph par que vuyla que les oveyles, buffant lo vents boreals, ço és, los vents septentrionals, conçeben més mascles, mas buffant los vents australs, ço és, los vents de miigjorn, conçeben més les

---

⁷⁰³ *Politiques*, 7, cap. 16.

⁷⁰⁴ on] un B. És evident l'error del copista.

fembrelles, quar, buffant de tot en tot los vents boreals, per la fortificació de la calor del ventre de la mare poden més conservar lurs prenyats e fan ells pus perfets.

La ii via a cerquar ço matex és presa de part del nafframent dels hòmens, quar los hòmens són més naffrats o dampnificats si ells usen de còpula matremonial en temps calent, buffant los vents austral, ço és, lo vent de miigjorn, que no en temps fret, buffant lo vent boreal o septentrional, quar en lo temps boreal és fret, per tal com la calor natural és més servada dintre, nós podem més convertir o digerir de la vianda, perquè la obra de l'ajustament o de la còpula matremonial en tal temps no naffra o no dampnifica axí los cossos dels hòmens neaxí los afflaqueex, per tal com aquí és major conversió o digestió de vianda.

La iii via a cerquar açò matex és presa de part de la disposició de l'aer, quar lo vent boreal ret l'aer purificat, mas lo vent austral ret ell torbat, quar, segons lo philòsoph en lo libre de *Les methaures*⁷⁰⁵, lo vent austral és aportador de multitut de pluya, mas estant l'aer pur és meylorada la complecció d'aquells qui estan en ell e són fets meylors engenraments. Perquè en tal temps deu hom més entendre a l'ajustament o a la còpula matremonial, pertany-se donques de tots los ciutadans usar més de matremoni en temps en lo qual és ferà meylor creació o generació de fills; emperò tant més açò's pertany dels reys e dels prínceps, quar més se pertany d'ells que hagen pus bells fills.

---

⁷⁰⁵ *Les methaures* / *Dels meteors*, cap. 4, 5. Tots els manuscrits l'anomenen de la mateixa manera.

Capítol xviii. Que en les fembres algunes coses són lohadores, algunes són vituperadores o reprehenedores

Les custumes de les fembres, segons lo demés, són quax custumes d'infants e de jovents, e par que en alguna manera les fembres axí sien comparades als mascles, com en són los infants estant en edat imperfeta als hòmens estant en edat perfeta, quar, segons lo philòsoph en les *Polithiques*⁷⁰⁶, los mascles més usen de rahó que les fembres, quar la fembra és quax mascle ocasionat e quax hom no complit⁷⁰⁷; axí matex los infants no usen axí de rahó com los grans de dies, quar infant és quax hom no complit. Per tal, donques, com per esguardament de perfecció e quant a l'ús de la rahó la fembra e l'infant en alguna manera han una matexa rahó, seguex-se que les custumes femenins són en alguna manera puerils.

En lo primer libre, donques, on nós tractàvem generalment de custumes, no havem en tant fet especial capítol de les custumes de les fembres, mas supposam que deu ésser conjectat o ymaginat d'aquestes custumes per es custumes dels infants; emperò, per tal com en aquest ii libre lo regiment de marit e de muyler requer especial tractat, per tal que nós sapiam ab qual regiment degen ésser regides les muylers, deu ésser recomptat sots breu tractat e abreugyadament quals coses són loadores e quals vituperadores o reprehenedores en les fembres.

És primerament cosa lohadora en elles vergonya, quar, segons lo demés, s'esdevé que les fembres són vergonyoses, la qual cosa s'esdevé per dues rahons: primerament per appetiment o per desiig de lahor, en après per temor o per pahor del cor. Primerament les fembres fort són desigyoses de lahor quar aquelles qui en totes coses són imperfetament tals més desiigen

---

⁷⁰⁶ *Políthiques*, 1, cap. 8.

⁷⁰⁷ La frase pot ser de *Políthiques*, 1, cap. 8, però també podria correspondre a Averroes, *Física I*, com. 81, «La dona és un home imperfecte», i aleshores tindria un sentit molt diferent del que hi dona Gil de Roma aquí.

ésser lohats que aquells qui perfetament poseexen aquella cosa, quar los clergues imperfets e aquells qui han sciència imperfeta més desigen que sien appel·lats sciense que hagen nom que sien excel·lents clergues, quar aquells qui són vertaderament scients, quar aquells qui solen vertaderament troben en si matex d'on s'alegren, e per amor d'açò no curen tant de apparència, mas aquells qui imperfetament conexen o saben, per tal com no vehen en si mateix sciència d'on se pusquen alegrar, ço que no han en veritat de la cosa, volen haver en oppinió o en pensament dels hòmens. E açò qui és dit de sciciència perfeta e imperfeta deu ésser entès de boneha complida e no complida, quar aquells qui són perfetament bons no desigen o no demanen ésser axí lohats ne reputats bons com los altres, quar aquells qui han perfecció de bonea en si mateys troben d'on se poden alegrar, per a qual ^{/fol. 57r.} cosa no curen molt alegrar-se de la oppinió dels hòmens, perquè, com les fombres comunament no resplendesquen de tanta boneha com los hòmens, si ells han alguna bonea, axí com si ells resplendexen d'algú bé corporal, axí que sien belles e grans o si participen d'alguna altre boneha, fort desigen ésser lohades en ella, e açò tot lus esdevé per imperfecció de boneha, quar los béns del cos, axí com granea, o belleha e los altres béns aytals són béns imperfets. Les fombres, donques, segons lo demés, o elles participen béns imperfets, axí com alguns béns del cors, o si participen béns perfets, axí com béns de la ànima, participen ells imperfetament, per a qual cosa, comunament, fort deffallen de la perfecció dels hòmens. Perquè, com a crexement de perfecció de la bonea sia aminvada la cobegyança de lahor e'l desig de reputació, tant més les fombres que no los hòmens desigen ésser loades, parlant comunament, quant més elles són pus imperfetes que ells comunament, per a qual cosa, com vergonya sia temor o pahor de no haver glòria e de perdició de lahor, les fombres comunament són vergonyoses, per tal com elles temen ésser no glorificades o perdre lahor la qual massa affecció elles desigen.

Donques per la cobegyança de lahor és provat que les fombres són vergonyoses, encara açò pot ésser provat per la temor o pahor del cor, quar, com les fombres sien naturalment temoroses en tant que quax totes coses temen, seguex-se que elles sien temoroses o vergonyoses, quar vergonya és alguna temor, segons que damunt és dit. Donques per diverses rahons podem provar que les fombres són vergonyoses, emperò que·s que sia⁷⁰⁸ d'aquestes rahons cosa és lohadora que elles sien vergonyoses, per tal com per vergonya elles lexen moltes vilitats les quals no lexién si la cadena de vergonya no constrenya elles.

Encara és cosa lohadora a les fombres que comunament elles són piadoses e misericordioses, quar los infants, e los veyls e les fombres, segons los demés, són misericordioses; emperò açò no par que s'esdevenga per una matexa rahó, quar los infants, segons que damunt és dit, són misericordiosos per tal com ab lur innocència mesuren los altres, e crehen que tots sien innocents e cuyden-se que ells suffiren mal indignament o injustament, per a qual cosa sobre ells leugerament han merçè; mas los veyls són misericordiosos quar, com elles deffalguen en cos e en vida, volen que·ls altres hagen merçè e compassió a ells, perquè com algun leugerament sia inclinat a fer als altres ço que per ells vol ésser fet a si mateys, los veyls leugerament sobre los altres han merçè; e les fombres són misericordioses per mollura de la carn o del cor, quar elles, havent lo cor moll, no poden sustenir alguna cosa dura, e per amor d'açò, tant tost han merçè com elles vehen alguns sufferir coses dures o malas.

En après deu ésser pensat o ymaginat en les fombres que comunament massa sobrehiixen, hon com elles són piadoses, elles són fort piadoses, e com són cruels, elles són fort cruels, e com són desvergonyades, elles són massa desvergonyades, quar, despuys que les fombres prenen audàcia o abrivament, elles fan tantes vilitats que envides porien ésser trobats hòmens tant

---

⁷⁰⁸ que·s que sia] que que sia B. Tots dos, abreujats, motiu pel qual probablement el copista oblidà el verb.

desvergonyats que poguexen obrar tantes vilitats. E açò tercer, si en béns pot ésser cosa lohadora, en mals és cosa vituperadora.

Vist quals coses són lohadores en les fombres, roman a veure-s quals coses són vituperadores en elles, e podem nós recomptar iii coses vituperadores en les fombres: primerament quar elles, segons lo demés, són intemperades o seguidors de passions; en après quar elles són parleres e garruladores e barayloses; encara quar elles són movibles e no ferm estant.

Primerament, donques, les fombres, com poden, segons lo demés⁷⁰⁹, són intemperades e seguidors de passions, quar per tal com rahó deffal en elles no han axí que sien enre tretes o refrenades de les cobegyançes com hom, qui és pus abundant de rahó.

En après elles són garruladores o barayloses, la qual cosa s'esdevé per aquella matex rahó, quar lo fre de les fombres, segons lo demés, no és rahó, per tal com comunament elles deffallen de rahó, ans més és la passió axí com vergonya; quar, si elles se retenen que no garrulegen ne-s baraylen, açò fan més per vergonya que per rahó, perquè, com elles són mogudes, no saben temprar si matexes mas sens fre se baraylen e parlen, quar nós vehem les fombres més perseverar en baraylar e en parlar que no los hòmens, per tal com elles deffallen més de rahó que ells.

Encara més esdevén-se que les fombres són movibles e no fern estant, la qual cosa per ventura s'esdevé per flaqueha de la complecció, quar com la ànima, segons que damunt és dit, segons lo demés, segueca la complecció del cors, axí com les fombres han lo cos moll e no ferm estant, axí per voluntat e per desiig elles són movibles e no ferm estant.

---

⁷⁰⁹ demés] domés B.

Capítol xix. Per qual regiment tots los ciutadans, e majorment los reys e ls prínceps, degen regir lurs muylers

Era damunt dit, en los capítols qui van davant, que les muylers no deuen ésser regides per aquell matex regiment per lo qual deuen ésser regits los fills o per lo qual deuen ésser regits los servents, quar altre és lo regiment matremonial, altre lo paternal e altre lo servil o dels servent; mas, per tal com no basta tractar açí en general del regiment matremonial dyent que ell ha differència o departiment del regiment paternal o del servil si en especial no és tractat per qual regiment les muyler deuen ésser regides, per amor d'açò cové a dir algunes coses en especial del regiment de les muylers.

Deu donques ésser sabut que una regla comuna és a /fol. 57 v. tot regiment, quar quescú qui vol bé regir algú cové a ell haver especials cauteles a aquelles coses envers les quals veu ell més deffallir, quar, axí com és en les paraules o en lo parlar, axí segons la sua manera és en les obres, quar nós vehem que alguns han les lengües clares o espertas a parlar e alguns qui són balbuços⁷¹⁰ o enpatxats, e aquells qui balbucegen no balbucegen per una manera, ans alguns geten pus diffilment una paraula e alguns pus difficilment altre. Donques qui volia endreçar los balbuços en lur parlar convindria instruir o informar ells que prenguessen especial pugna e especial esforç envers aquelles paraules les quals ells pus mal poden parlar. On nós legim que alguns philòsophs han fet en aquesta manera los quals confossen de lengua empatxada, prenent especial esforç envers aquelles letres les quals pus mal pronunciaven, ells foren fets bells parlers⁷¹¹, donques, com algú veu si matex o altre deffallir envers algunes coses, si ell vol si matex o altre

---

⁷¹⁰ balbuços] barbuços *B*. Escrivim segons *EG*, perquè el mateix copista de *B* corregeix després «balbucegen», la qual cosa ens fa pensar que ha estat un error d'aquest.

⁷¹¹ És una clara referència a Quintilià en el llibre primer de *Institució oratòria*, editat en la col·lecció «Bernat Metge», J. M. Cases i Homs vol. I-II, Jordi Pérez Durà i Miquel Dolç vol. III-IV, Jordi Pérez Durà, vol. V-VI (el setè és pendent d'edició).

dreturerament regir, ell deu pendre spcial esforç envers aquelles coses en les quals s'esdevé que és pus leuger cayment o deffalliment. Perquè, com les fombres, segons que en lo capítol davant és dit, comunament sien intemperades e garruladores e no ferm estant, elles deuen ésser regides per tal regiment que elles sien induydes a temperància, a taciturnitat o a silençi, e a costància e a fermatat.

Les parts de temperança, segons que és dit en lo primer libre, són iiii, ço és assaber, castedat, pudícia, honestat e abstinència e masura, lavors, donques, les fombres són temperades quan elles són castes, honestes, abstinents e mesurades.

Pertany-se donques de les muylers que sien castes no solament per la fe que deuen guardar a lurs marits, mas encara per lo fill qui deu ésser creat o engenrat, quar, si la muyler no serva o no guarda castedat, leugerament fill estrany o no propri del marit succeex en la heretat del pare. Pertany-se donques de les muylers de tots los ciutadans que sien castes; en tant més açòs se pertany de les muylers dels reys e dels prínceps quant més de lur fill no ledegme pot començar gran batayla e major dissensió.

Encara après pertany-se d'elles que sien púdiques e honestes, quar no basta que les muylers sien castes e que's guarden d'obres no legudes, ans convé que elles sien púdiques e honestes que's guarden de senyals e de paraules que semblen mostrar deshonestat, quar no basta que'l fill estrany no successiva en la heretat, ans és ops que'l pare sia cert del seu fill, donques, com senyals impúdichs, deshosests, engruren alguna suspita de la incontiència de la muyler, per tal que'l pare sia cert de són fill, cové que les muylers sien púdiques e honestes.

Encara cové que elles sien abstients, axí que·s guarden de sobre fluïtat de mengyar, quar sobre fluïtat de mengyar⁷¹² inclina a incontinença.

Encara més pertany-se d'elles que sien mesurades, axí que·s guarden de sobrefluïtat de beure, quar desmesura, axí de mengyar com de beure, provoca la luxúria, e per tal, segons que recompta Valeri Molt Gran⁷¹³ en lo ii libre de os *Establiments antichs*, antigament, envers les fombres romanes, en alguna manera no era leguda cosa veure vi, on diu que antigament ús de vi estrany era a les fombres romanes per tal que no caheguessen en alguna deshonor, quar ús del vi a acostumat ésser prop o acostat ha instrument de luxúria.

Axí donques deuen ésser regides les muylers que sien castes, honestes, abstients e mesurades. Mas la manera per la qual elles deuen ésser induydes a totes aquestes coses és diversificada segons la diversitat de la nobleha e de les riquehas dels marits, quar los ciutadans qui deffallen en la nobleha e en riquehes deuen per si matexs instruhir lur muylers e donar degudes cauteles que elles resplendexquen de les boneheas demunt dites, mas aquelles qui habunden en riquehas, e en nobleha e en potència civil deuen cerquar algunes matrones de bon testimoni per gran temps aprovades de savihea e de bones custumes les quals instruesquen la muyler e la induesquen per degudes amonestacions a les bonehes devant dites.

Vist que la muyler deu axí ésser regida per tal manera que ella sie degudament temprada, roman a vere en qual manera que ella deu ésser regida perquè ella sia degudament callant, quar, segons que és escrit en lo primer libre de les *Políthiques*⁷¹⁴, «silenci és ornament de fembre⁷¹⁵», quar, si les fombres han si matexes degudament e degudament tenen silenci, per açò elles

---

⁷¹² quar sobre fluïtat de mengyar] *om. B.* Probablement per oblit del copista a causa de la proximitat de termes iguals; ho afegim de *EG* adaptant la grafia en *B.*

⁷¹³ Valeri Molt Gran] *om. EG*, la qual cosa torna a confirmar el parentiu entre tots dos manuscrits.

⁷¹⁴ *Políthiques*, 1, cap. 8 (13).

⁷¹⁵ «En la dona el silenci és un ornament», *Políthiques*, 1, cap. 8 (13). Recordem que la frase no és d'Aristòtil sinó de Gòrgies, segons diu Aristòtil mateix en la *Política*.

semblen més ordonades e induexen lurs marits a major amor. Donques pertany-se d'elles que sien poch parlars o que tenguen silenci, encara més pertany-se d'elles que sien ferm estant, quar en quant que muyler és més ferm estant e ferma, en tant és engenrada major creença al marit que li té o li guarda deguda fe.

Donques per aytal regiment deuen ésser regides muylers que resplendesquen d'aquestes vi bonehes davant dites, ço és assaber, que elles sien castes e honestes, abstinentes, mesurades, poch parlars e ferms estant. E a totes aquestes coses los marits poran induyr elles, o per si mateys o per matrones, de bons testimonis o donant d'altres cauteles.

Pertany-se donques de tots los ciutadans axí regir lurs muylers, e tant més açò pertany-se als reys e als prínceps, quant major perill pot esdevenir al regne de lur no degut regiment.

Capítol xx. En qual manera tots los ciutadans, e majorment los reys e·ls prínceps, se degen haver en lurs muylers

/fol. 58 r. **N**o basta saber en qual manera los reys e·ls prínceps, e generalment tots ciutadans, degen regir lur muylers e·n aquelles bonehes les deuen induyr si no és sabut en qual manera se degen haver envers elles. E, quant al present se pertany, iii coses deuen ésser diligentment pensades en les quals se pertany dels marits degudament haver si mateys envers lur propis muylers, quant primerament els deuen usar d'elles distredament e mesuradament; en après ell deuen tractar elles honradament; encara ells deuen conversar o estar degudament ab elles.

Primerament se pertany d'ells usar de lurs muylers distredament e mesuradament quar ús desmesurat dels delits luxuriosos destrueix primerament los cossos, en après deprem o baxa l'enteniment o la rahó; encara més ensuça la voluntat o l'appetiment e ret les muylers intemperades, quar los cos del marit és destruyt e debilitat si ell dóna massa cura o entén massa a la còpula o a la justament matremonial, quar, per tal com la força o la virtut engenrativa és massa corrupuda e, segons que vol lo philòsoph en lo .iii⁷¹⁶· libre de les *Èthiques*, la voluntat o l'appetiment de la conbeegyança no pot ésser sadollat, perquè, com segons lo demés hom desiig o deman més que natura no requer, si donques algú seguex sens fre la voluntat o l'appetiment e no tempra lo desiig de la còpula matremonial, ell fa més que natura no requer e més que no basta a restaurar, la qual cosa no pot ésser sens habilitat del cors propi, on lo cervell, e la vista e·ls altres membres nobles són debilitats per sobre habundant còpula.

---

⁷¹⁶ iii] ii *B*. Recordem que els ms. *EG* anomenen el capítols en lletra «terç», però ho adaptem a la forma emprada per *B*. Novament queda clar el parentiu entre *E* i *G*.

En après ús sobrehabundant o desmesurat no solament debilita lo cos, ans encara deprem o baxa l'enteniment o la rahó, quar lo cos és quax intrument de la ànima. Axí donques, com lo martell és intrument del ferrer e, debilitat lo martell, són debilitades totes les obres del fabrils, axí, debilitat lo cervell e ls altres membres nobles, és empatxada la ànima de l'ús de rahó que no pusca pensar o ymaginar sufficientment, on damunt, per autoritat del philòsoph, és provat que aytals desiigs carnals, si ells són forts, feren o naffren la rahó.

Encara aytal ús molt ensutça l'appetiment o la voluntat e ret les muylers intemperades, quar, quant més hom dóna cura o trebayla més a les obres luxurioses, tant més és mogut l'appetiment que sia intemperat e que fassa tals obres luxurioses, segons que diu lo philòsoph en lo iiii libre de les *Èthiques*⁷¹⁷, per la qual cosa és destruyda la cogitació brutal d'alguns qui dien «satisfaré ara a la cobeegyança e despuys, d'aquí anant, yo abstendré o hauré abstinència», quar quescun ús de la còpula carnal desperta e mou a més avant usar, e quant més algú usa d'ella tant més és mogut a usar e tostemps ell és fet més intemperat.

Pertany-se donques de tots ciutadans usar tempradament de còpula matremonial, e tant més açò pertany-se als reys e als prínceps, quant més és no deguda cosa que ells, per aytals obres, hagen lo cos debilitat, l'enteniment o la rahó depremuda o abaxada e l'appetiment o la voluntat intemperada, nebasta a ells usar tempradament d'aytal còpula si no usan d'ella discretament, quar en totes obres deu ésser posada discreció que sien fermes en temps degut, en cuvinent loch e ab deguda manera. Quar alguns temps són qui no són deguts a les dites obres, per tal com en lo temps en los quals deu hom vagar o antendre a oració deu hom abstenir d'aytals obres; axí encara en los temps en los quals puria esdevenir dampnatge al fill, se pertany abstenir d'aytal còpula. Deu donques ésser observat temps degut, axí matex deu ésser

---

⁷¹⁷ *Ètiques*, 4, cap. 2.

observat loch convinent e manera deguda, per tal que sia entre marit e muyler no solament delitable amistança, ans encar honesta.

Vist en qual manera se pertany dels marits usar mesuradament e discretament en lur muylers, roman a veure en qual manera ells degen tractar elles honradament, quar pertany-se de quescun marit, segons lo seu poder, retenir sa muyler honradament en degut appareylament e donar a ella les coses necessàries e degudes. Quar, com la muyler sia persona molt ajustada al marit, la honor qui és feta o donada a la muyler torna en la persona del marit, ans, com damunt sia demostrat que la muyler no ha si matexa al marit axí com serventa ans axí com a companyona, pertany-se de quescú, segons lo seu estament, tractar honradament sa pròpria muyler.

Demostrat en qual manera se pertany dels marits usar mesuradament e discretament de lurs muylers e en qual manera deuen elles tractar o retenir honradament, roman a demostrar en qual manera ells deuen conversar o estar ab elles, quar lavors é deguda la conversació de marit a muyler si li mostra deguts senyals d'amistança e si la instruex per degudes amonestacions. Mas declarar quals són los senyals de deguda amistança e quals amonestacions són degudes o covinents no pot ésser fet sinó guardada la diversitat dels estaments o pensades les condicions de les persones, quar los marits deuen diligentment guardar si les muyler són arguyloses o humils, si són sàvies o honrades⁷¹⁸, quar axí deu hom conversar o habitar ab les muylers que més senyals d'amistança deuen ésser mostrades a elles si són humils que si són arguyloses, quar les arguyloses, si gran amor lurs és mostrada, en tant són fetes altives e en lur cor que encara a lurs propis marits elles volen senyoregyar. Encara axí deu hom conversar a elles que en altre manera /fol. 58 v. deuen ésser instruydes les sàvihs e en altre manera les folles, quar a les sàvies, a correcció basten paraules leugeres e blanes, mas a les folles deu

---

⁷¹⁸ honrades] orade *B*. Agafem la variant de *EG* perquè, fins ara, ha estat la utilitzada per *B*, i el fet que hi manqui el símbol d'abreviatura de la *n*, i la *h*, ens sembla més aviat un error del copista que no pas una opció d'aquest.

ésser feta pus aspra correcció. Pertany-se, donques daquescuns marits, pensant l'estament propri e guardades les condicions de les persones, mostrar a lurs muylers senyals d'amor deguda e instruyr elles segons que és ops per degudes amonestacions.

Capítol xxi. En qual manera les fembres maridades se degén haver envers l'ornament del lur cos

Pertany-se dels reys e dels prínceps, e generalment de tots ciutadans, saber en qual manera se pertanga de lurs muylers haver si matexes degudament envers l'ornament del cos, quar, com lo marit degya regir sa muyler endressant ella a fahenes honestes e a obres virtuoses, convé a quescuns marits guardar diligentment en aquelles coses en les quals les fembres, segons lo demés, pequen, quals coses són aquí legudes e quals no legudes. Donques, com les fembres, segons lo demés, desiigen ésser vistes belles, majorment elles pecquen envers l'ornament del cos, perquè's pertany dels marits conèxer quals ornament de les muylers és legut e qual no legut, quar nuyl temps les muylers no són virtuoses si no desigen o no volen fugir o esquivar coses no legudes.

E quant mal s'esdevenga a la ciutat e al regne per les fembres qui no són virtuoses nedemanen coses no legudes mostra-ho lo philòsoph en lo primer libre de la *Rethòrica*⁷¹⁹, lo qual, parlant d'aquells de Lacedemònia, diu que ells són malvats segons migyania per tal com a lurs muylers sustenien coses no degudes. Per tal, donques, que la casa del prínceps o encara de qualque ciutadà, segons migyà nostra, no sia malvada o malestruga, quant a l'hornament e en quar e quant a totes les coses envers les quals les fembres han acostumat peccat, ells deuen elles constrènyer degudament.

Deu donques ésser sabut que l'ornament de la fembra, quant al present se pertany, està en dues maneres, de les quals una pot ésser dita fenta e a l'altre no fenta. L'ornament fent és dit fuscura, axí com és posició de color blancha o vermeyla, ab les quals, per alguns fenyiments, se mostren les fembres pus mermeyles o pus blanques e en altra manera pus belles que no

---

⁷¹⁹ *Retòrica*, 1, cap. 5; *Polítiques*, 7; *Ètiques*, 2.

són, e aytals coses, per tal com són ficcions, o sophisticacions o abelliments, són no degudes e deuen ésser esquivades. L'altre ornament és no fent, lo qual està en deguts vestiments e en altres ornaments, los quals, pensat lo propri estament e les condicions de les persones, si degudament e ordonadament són fets, ells són leguts e honets. Quar pertany-se dels marits, segons lurs estament, provehir degudament a lur muylers en deguts vestiments e en altres ornaments, e, per tal, Valeri Molt Gran loha los ciutadans romans, qui provehien degudament a lurs muylers en bells vestiments e en altres ornaments.

En aquesta manera, donques, deu ésser tractat de l'ornament, mas per tal que nós més en especial instruam o ensenyem les muylers en qual manera se degen haver convenientment envers les vestidures e envers les altres ornaments del cos, deu ésser sabut que envers l'ornament de les vestidures s'esdevé peccar en dues maneres: primerament per sobrehabundància, en après per deffalliment.

E per tal que sobrehabundància sia esquivada, cové que sien aquí iii maneres de virtuts les quals tocca Andrònich Perypathèthich⁷²⁰ en lo libre que ell féu de virtut, e aquestes iii maneres de virtut són humilitat, mesura o temperança e simpleha, quar labores les fombres són humils envers l'ornament del cos quan elles no ornen o no appareylen si mateixes per vana glòria, mas açò fan per tal que elles, plahents a lurs marits, traguén ells a enrere o·ls tolguén de fornicacions; mas labores elles són mesurades quan, pensat lur estament, no demanen vestiments sobre habundants, quar de la muyler del cavaler se pertany que sia més ornada o apperaylada de vestidures que no de la muyler del simple cuitadàe encara de la muyler del príncep o del rey se pertany que sia més ornada o apperaylada. Encara, dat que la muyler d'algun hom fos humil no ornant o no appareylant si mateixa per vana glòria,

---

⁷²⁰ Andrònic de Rodes, *Peripatètic*, (s. I aC) conservà el *Corpus Aristotelicum* i utilitzà per primera vegada el nom de *Metafisica* per a la «filosofia primera» d'Aristòtil.

ella poria peccar o deffallir en ornament si no era mesurada e demanava ornaments més que·l seu estament no requerria. Encara més⁷²¹ pertany-se de les fombres que sien simples envers l'ornament del cos que no demanen les ornaments ab massa gran cura, quar si la fembre no ornava o no appareylava si matexa per vana glòria nedemanava ornaments o vestiments més que·l seu estament no requer, ella poria peccar si era massa curosa envers ells.

Donques per aquestes iii maneres s'esdevé peccar envers la sobrefluïtat dels ornaments, mas per dues maneres, segons que degudament posat, s'esdevé pecar envers lo defalliment: primerament si açò és fet per pareha o per negligència, quar algunes són axí parasoses que per sola negligència lexen ésser curoses envers degudes vestedures; en après, en tals és peccat si del deffalliment és demanada lahor e glòria, quar alguna vegada s'esdevé que algú se glorieya e s'arguyl per la misèria que sosté, quar, axí com en los contrets e en los malalts qui estan en les portes de les esgleyes s'esdevé, segons lo demés, que aquell qui és pus malalt més se glorieya, per tal com se pensa ^{/fol. 59 r.} que més guarden en ell e spera que prengua més almoynes, axí alguna vegada aquell qui és pus vil en hàbit o en vestadura és fet pus superbiós si·s pensa que per açò sia lohat per los hòmens. Deffall donques les fombres si per viltat de l'hàbit o per deffalliment de les vestedures demanen glòria, on lo philòsoph, en lo iiii libre de les *Èthiques*⁷²², vitupera los lathonians, qui menys que lur estament no requeria demanaven vestedures e per açò ells eren moguts a erguyl e a jactància.

Per aquesta manera, donques, les muylers deuen ésser regides quant a l'ornament o al pareyllament del cos que sien instruydes e amonestades diligentment en aquelles coses que no havem tocases, quar primerament elles deuen ésser amonestades que no sien sophístiques demanant ficcions⁷²³ e fenyiments o pintures; en après que elles sien humils e que per vana glòria

---

⁷²¹ Encara més] Repetit dues vegades en *B*.

⁷²² *Ètiques*, 4, cap. 7.

⁷²³ ficcions] afeccions *E*.

elles no ornen o no appareylen massa si mateixes; encara que sien mesurades o temprades que no demanen vestedures oltre lur estament; encara més que sien simples que no trebaylen ab massa cura envers los ornaments; encara, que no sien negligents que notablement menys que lur estament no requer, per pareha no deffalleguen envers l'ornament del cos, e finalment, que per viltat de l'hàbit o del vestedure no sien arguyloses e que per deffalliment de les vestedures no cobegen o no demanen lahor ne glòria.

Capítol xxii. Que no's pertany dels reys nedels prínceps, negeneralment de tots ciutadans, ésser massa çelosos o gelosos envers lurs muyler

Molts dels marits en açò par que pecquen, quar envers lur pròpies muylers són massa çelosos. Mas que massa çel no sia loador per iii vies nós o podem cerquar o mostrar; quar, com algú és massa çelós envers la sua muyler, per massa çel o per massa amor que porta a ella totes coses ell suspita o cogita en pigyor, quar moltes vegades les muylers qui viuen bé é's comporten honestament són represes per lurs marits, si s'esdevé que ells sien massa zelosos o gelosos, per tal com del zelós és les coses ben fetes suspitar o cogitar en pigyor, e de la suspita del zelós, si·l seu zel és massa, vénen o hiixen iii mals, dels quals poden ésser preses iii rahons qui demostren que·l·ls massa zelosos no deuen ésser lohats: lo primer mal és per tal com los marits són trebaylats en si matexs per massa turbació; lo ii, per tal com les muylers per açò són mogudes a mal; lo iii és per tal com, segons lo demés, d'aytal mal o çel se leva en casa barayla o turbació.

La primera via axí és manifestada quar, si los marits són moguts per massa çel envers lurs muylers pròpies, quax tots temps ells són en suspita e, per consegüent, tots temps són en angoxa o en trebayl de cor, per ço com una cura empatxa altre, cové que aytals çelosos sien trets a enrere o retardats de cures degudes o d'obres civils. Pertany-se donques de tots ciutadans que no sien massa celosos de lurs muylers, e tant més se pertany dels reys e dels prínceps quant més perjudici se'n pot levar en lo regne si·ls reys són en anguxa o en trebayl de cor e si·n són trets a enrere o retardans de cura deguda del regne.

La ii via a cerçar açò matex és presa d'açò quar les muylers són mogudes a mal si s'esdevé que lurs marits sien massa zelosos, quar comuna cosa és que tots temps vedament e contrestament crex o multiplica

cobeegyança, quar, segons que és dit en lo ii libre de la *Rethòrica*⁷²⁴, cobeegyança és d'aquella cosa qui deffall, e per amor d'açò és privat aquí que los veyls més desiigen viure en lo darrer dia que no en los dies davant passats, per tal com lavors deffall més a ells la vida tots temps, donques és més desigada la cosa qui defall e la qual vehem defallir a nós, e com la cosa vedada o contrestada, per ço com és vedada sembla que defallega, per açò ella és més desiigada e cobegyada, seguex-se, donques, que les muylers del zelosos són més mogudes a mal, per tal com és crescuda en elles la cobeegyança per lo desordenat zel del marit e per lo vedament o per lo contrestat desordenat d'ells.

La iii via és presa de part de la barayla e de la brega la qual se'n leva en casa, quar, com és vigyares a les muylers que elles sien trebaylades sens rahó e que lurs marits sens rahó suspiten mal d'elles, la qual cosa fan los marits massa zelosos, elles no ho poden sofferir pacientment, per a qual cosa en aquella casa, segons lo demés, començen bregues e baraylles.

No's pertany, donques, dels marits que sien massa zelosos de lurs muylers, neaxí matex se pertany d'ells no haver alguna guarda ne haver algun çel envers lurs muyler; mas, pensades les condicions de les persones e guardades les custumes de l'altra, quescú deu haver deguda cura e deguda diligència envers la sua pròpria muyler, quar axí pertany a quescú marit envers sa muyler haver ordonat zel que sia entre ells ajustança natural, delitable e honesta.

---

⁷²⁴ *Retòrica*, 2, cap. 13.

Capítol xxiii. Qual és lo conseyl de les fembres e que no deu hom usar de tot en tot de lur conseyl mas en algun cas

/fol. 59 v. **L**o conseyl de les fembres, segons que és dit en lo primer libre de les *Polithiques*⁷²⁵, és flach, quar, axí com l'infant ha conseyl imperfet per tal com deffal de la perfecció de l'hom, axí la fembra ha conseyl flach per tal com ha complecció flacha e deffal de la fortelea de l'hom.

E que les fembres no sien robustes o fortes de cos no és per boneha de compleció, ans és per malícia, quar la mollura o la molleha de la carn en elles més argex o demostra habundància de fleuma que boneha de complecció, per tal, donques, com axí es cové les fembres deffallar d'ús de rahó e haver conseyl flach, quar, en quant que·l cos és meylor complecionat en tant és més proporcionat a la ànima, per a qual cosa ell més se acorda o seguex a ella, e la ànima, estant en tal cos, pus francament usa de les obres pròpies e pus espertament o pus cuvinentment ha ús de rahó, la primera cosa, donques, la qual deu ésser guardada en lo conseyl de les fembres és que ell és flach.

Mas la segona cosa la qual deu ésser guardada és que ell és leuger e cuydat, quar, segons que vol lo philòsoph en lo libre de *Les coses animades*, totes les coses menors e pus flaches pus tost vénen a lur compliment. Lo conseyll, donques, de la fembra, per tal com és pus flach e menys fort que·l conseyl de l'hom, pus tost ve a són compliment, donques, estant les altres coses eguals, si algú tant tost adés devia⁷²⁶ obrar e no podia haver sufficient deliberació, aquell negoci més deuria elegir conseyl de fembre que conseyl d'hom, quar, com natura sia moguda per intel·ligències e per Déu, en lo qual és sobirana savieha, pertany-se que ella obre ordonadament e sàviament, quar del savi se pertany espatxar tost simatex e posar poch temps en les coses pus

---

⁷²⁵ *Polítiqes*, 1, cap. 8(13).

⁷²⁶ devia] om. B. En el text llatí, *operi deberet*.

vils de les quals deu ésser menys curat, on proverbialment diu hom que mala erba tost crex per tal com natura, curant poch d'ella, aporta ella tost a són creximent, axí la fembra, quant al cos, abans ha ésser present que l'hom. Perquè, com la ànima segueca la complecció del cos, axí com lo cos de la fembra, per tal com és pus vil e natura cura menys d'ell, abans ve a son compliment que·l cos de l'hom, axí lo conseyl de la fembra abans ve en la sua perfecció e compliment que·l conseyl del hom.

Donques soltament parlant, meylor és lo conseyl dels hòmens que de les fembres, per tal com la fembra no és axí habundant de rahó e la fembra a conseyl flach; emperò en algun cas lo conseyl de la fembra **no** pot ésser meylor que de l'hom, axí com per tal com aquell és pus tost en són compliment, quar, si cobeja obrar cuydadament o soptosament, per ventura aytal conseyl deuria ésser més elegit.

Capítol xxiii. En qual manera se pertany dels reys e dels prínceps, e generalment de tots los ciutadants, revelar o descobrir lurs secrets a lurs muylers

Per tres vies o per iii maneres nós podem cerquar que les fembres, comunament e segons lo demés, no poden retenir los secrets: la primera via és presa de part del deffalliment de la rahó; la ii, de la mollura o de la molleha del cos: la iii del desiig de lahor.

La primera via axí és manifestada quar, segons que demunt és dit, tant tost com alguna cosa nos és vedada o contrestada, la nostra cobegyança és crescuda que façam aquella, perquè com posar alguna cosa en secret sia vedad que ella no sia dita, per lo vedament o per lo contrastar és més moguda la cobeegyança a dir les secrets que no les altres coses, si donques per la rahó aquesta cobegyança no és refrenada, los secrets bonament no poden ésser retenguts. Les fembres, donques, per tal com deffallen d'ús de rahó ne poden axí refrenar les cobegyançes, són més manifestadores dels secrets que no los hòmens. Quar, per tal com lo vedament crex la cobeegyança, les fembres tant més que·l·ls mascles són inclinades a fer les coses vedades, quant més elles, deffallent d'ús de rahó, poden menys que·ls hòmens refrenar los moviments de les cobegyançes.

La ii via a cerquar açò matex és presa de la mollura o de la molleha del cor, quar, per tal com les fembres, segons lo demés, són molles e duybles, tant tost com alguna persona plau a elles e riu en lur cara, crehen que ell sia amiga e li revelen tots los secrets del cor.

La iii via a provar és presa de part del desiig de lahor, quar damunt és dit que les fembres desigen massa laor e glòria, e per tal, donques, és que comunament e segons lo demés, les fembres revelen los secrets dels marits a les altres fembres les quals crehen que sien amigues, quar per açò elles crehen

ésser en alguna excel·lència de lahor envers elles si saben recomptar les secrets dels marits, quar, per tal com sembla que sien amats per lur marits si saben los secrets d'ells, com elles se gloriegen si poden lohar si mateixes que per lur marits sien amades, elles, desigiigyant alguna vana glòria e alguna lahor, leugerament revelen los secrets d'ells, e per açò par leugerament en qual manera los marits degen revelar los secrets a lurs muylers. Quar, com nós deyim que aquestes custumes són dels jóvens, aquestes de les fembres, aquestes dels veyls, no deu ésser entès que tals coses posen necessitat mas solament segons lo demás o les més vegades e segons alguna inclinació; emperò axí les fembres com los hòmens poden, si·s volen, per ús de rahó ésser ferm estant e vençre aquests ^{/fol. 60 r.} moviments e aquestes inclinacions, quar, jatsia que sia cosa difícil vençre los moviments de les cobeegyançes e, jatsia que açò sia més difícil en les fembres que·n los hòmens per tal com més defallen d'ús de rahó, emperò no és cosa impossible que no·s pusqua fer, quar poden axí los hòmens, com les fembres, vençre aytals moviments, perquè, jatsia que les fembres comunament sien manifestadores dels secrets, emperò no és cosa impossible o cosa qui no·s pusca fer que sien algunes fembres que tenen degudament los secrets, los marits, donques, no deuen obrar o revelar los secrets a lurs muyler si per grans temps ells no són experts o no saben que elles sien discretes, sàvies e ferm estant e que no sien manifestadores de secrets.

Aquestes coses vistes, com sia demostrat en qual manera la comunitat de marit e muyler és natural e·n qual manera ha si matexa a les altres comunitats de casa, encara com sia declarat en qual manera los reys e·ls prínceps, e generalment tots ciutadans, se degen haver a lurs muylers e en qual manera ells degen conversar o estar ab elles, sia posada o donada fi a la primera partida d'aquest segon libre, en la qual és tractat del regiment matrimonial. Emperò per ventura a alguna seria vigyares que la notícia e la

ciència del regiment nupcial no fos suficientment donada part, tal com no és mostrat a quals obres les muylers degen ésser ordenades, quar, si és no deguda cosa que elles sien ocioses, segons que damunt és dit, deuen ésser posades o determinades les obres les quals se pertany de les muylers obrar o fer; mas, per tal com d'aquestes coses serà dit per avant, aquí volem passar no dient res d'elles.

Aquí comencen los capítols de la segona partida del segon libre del Regiment dels prínceps, en la qual és tractat per qual regiment los fills degen ésser regits per los reys e per los prínceps⁷²⁷.

- Que de tots los pares e de totes les mares se pertany que sien curosos envers lurs fills propis

- Que dels reys e dels prínceps se pertany majorment que sien curosos envers los regiment dells fills

- Que'l regiment paternal pren començament d'amor e que los fills no deuen ésser regits per aquell matex regiment per lo qual deuen ésser regits los servents

- Que la amor qui deu ésser entre pare e fill sufficientment mostra que los pares deuen regir los fills e ls fills deuen obeyr als pares

- Que de tots ciutadans, e majorment del reys e dels prínceps, se pertany axí ésser curosos envers lo regiment dells fills que en la franchea sien intruyts en la fe

- Que de tots ciutadans, e majorment dels reys e dels prínceps, se pertany axí ésser curosos envers los fills que en la franchea sien informats de bones custumes

- Que los fills dels nobles, e majorment dels reys e dels prínceps, en infanteha deuen ésser liurats o metuts a sciències liberals

- Quas sciències deuen apendre los fills dels nobles e majorment los fills dells reys e dels prínceps

---

⁷²⁷ Aquest és probablement uns dels pocs llibres sobre l'educació dels fills que devia trobar Ramon Llull al seu temps. Malgrat tot, i com se sap, cap dels tractats del seu temps, ni tampoc aquest, no rivalitza en originalitat amb la *Doctrina pueril*.

- Qual deu ésser lo maestre qui deu ésser donat o posat als fills dels nobles e majorment dels reys e dels prínceps
- En qual manera los jóvens deuen ésser instruyts en parlar, en veure e en hoyr
- En quantes maneres pecca hom envers lo mengyar e en qual manera los jóvens deuen haver envers ell
- En qual manera los infants deuen ésser instruyts que hagen si mateix envers los beure e envers los delits carnals o en qual manera se degen haver a afermar o a prendre muyler
- En qual manera los jóvens se degen haver en los jochs, en los comportaments e en los vestits
- Que en edat jove majorment deu ésser esquivada mala companya
- Qual cura deu ésser haüda dels infants del començament de la nativitat tro a vii anys
- Qual cura deu ésser haüda dels fills del vii any tro al xiiii⁷²⁸
- Qual cura deu ésser haüda dels fills del xiiii any e d'aquí avant
- Que tots los jóvens no deuen ésser exercitats egualment als exercicis o a les obres neals trebayls
- Que les filles dels ciutadans, e majorment dels nobles, e dels reys e dels prínceps, deuen ésser constretes e forçades que no discorreguen ne estiguen en vagació o ocioses
- En qual manera tots ciutadans, e majorment nobles, e reys e prínceps, deuen ésser curosos envers los fills que no vuylen viure ociosament

---

⁷²⁸ xiiii] xiii B.

- Que dels reys e dels prínceps, e generalment de tots ciutadans, se pertany que sien curosos envers les filles que sien per deguda manera poch parleres

/fol. 60 v. **Capítol i. Que⁷²⁹ de tots los pares e de, ço és assaber, de tos los pares e de totes les mares, se pertany ésser curosos envers lurs propis fills**

Expatxada o acabada la primera partida d'aquest segon libre, en la qual és determenat del regiment nupcial, roman a tractar de la segona, en la qual serà tractat del regiment paternal, quar no basta al pare de moltes companyes saber regir la muyler si no sap los fills degudament regir o governar. Deu donques hom saber que, com la comunitat de marit e de muyler, e de senyor e de servent pertanguen a la primera casa, mas comunament de pare e de fill pertanga a la casa ja perfeta en ésser, per tal com la casa primera va davant la casa ja perfeta en ésser, per amor d'açò, per ventura a algun seria vigyares que tant tost après la determenació del regiment nupcial degué ésser determenat del regiment dels servents.

És ver que, per tal com, segons que és dit en lo primer libre de les *Políthiques*, major cura és de yconomia envers los hòmens que no envers les possessions de les coses inanimades o de les coses sens ànima, e major envers los fills que envers los servents, per amor d'açò nós havem proposat primerament determanar del regiment filial o de fills que no del regiment servil o dels servicials, axí com d'aquella cosa envers la qual deu ésser major cura e determenant del regiment dells fills.

Primerament volem demostrar que de tots los pares se pertany ésser curosos envers lurs propis fills, quar, coneguda la cura la qual deu ésser haüda envers los fills, los parents, ço és, lo pare e la mare, seran més moguts que reguesquen bé lurs fills. E podem cercuar per iii vies o per iii maneres que dels parents, ço és, del pare e de la mare, se pertany haver aquesta cura: la

---

⁷²⁹ E introdueix una modificació al davant del títol «[...] que de tots los ciutadans parents, ço és de tots los [...]». Curiosament aquesta modificació no apareix en la relació dels capítols que ell anomena igual que B.

primera via és presa com los pares són comensament dels fills, els fills han ésser d'ells; la ii via, per ço com los pares són majors e pus senyors que los fills, mas la iii via, per ço com entre ells deu ésser amor natural.

La primera via axí és declarada quar, axí com nós vehem en les coses naturals que nuyl temps natura no dóna ésser a alguna cosa si ella, ço és assaber, natura, no és curosa envers aquelles coses per es quals aquella cosa pot ésser conservada en ésser, axí com si natura dóna ésser al foch tant tost és curosa donar a ell legueria per a qual ell vagya sus en alt, per tal com ell ha més ésser conservat en loch subirà o alt que no en loch bax, axí encara, si natura dóna ésser a les bèsties, per tal com la cosa animada sens mengyar no pot ésser conservada, tant tost és curosa donar a les bèsties o a les coses animades boques e altres òrguens o intruments per os quals pusquen reebre mengyar e manda. Perquè, si los pares són començament dels fills e los fills han naturalment ésser dels pares, pertany-se dels pares haver cura dels fills e ésser curosos envers ells que cerquen e troben a ells aquelles coses per es quals ells pusquen ben viure e per les quals ells pusquen ésser conservats en ésser.

La ii via a cerquar açò matex és presa per ço com los pares són majors e pus bastants que·ls fills e deuen senyoregyar a ells, quar tostemps naturalment les coses subiranes han influència en les baxes e reglen elles e les conserven, quar nós vehem que·ls cossos sobre celestials donen influència en aquestes coses baxes e regessen elles e les conserven. Perquè, si és natural cosa que les coses sobiranes e majors donen influència a les baxes e reglen e conserven elles, pertany-se de quescun senyor e de quescun major ésser curós en qual manera don influència e ajut, per degudes ajudes, al seus súbdits e en qual manera regle ells e los conserve⁷³⁰, on Nostre Senyor Déus, lo qual senyoregya a quescunes coses, ha cura e providència de tot lo món, donques

---

⁷³⁰ e los conserve] ells els conserve E.

los pares, per ço com naturalment senyoregen als fills, deuen ésser curosos envers lo regiment d'ells.

La iii via és presa de part de la amistança natural la qual és entre los pares e·l·ls fills, quar de rahó d'amor és que reta o faça curós aquell qui ama envers la cosa amada, quar quescun és fet curós envers aquell qui és amat. Perquè, com entre para e fill sia amor natural, segons que és provat en lo viii libre de les *Èthiques*⁷³¹, pertany-se dels pares per la amor natural la qual han als fills que sien enrosos envers ells.

---

⁷³¹ *Ètiques*, 8, cap. 7.

Capítol ii. Que dels reys e dels prínceps majorment se pertany que sien curosos envers lo regiment dels fills

Jatsia que de tos los pare se pertanga ésser curosos envers los fills propis, segons que és manifest per les rahons demunt assignades, emperò majorment se pertany dels reys e dels prínceps portar o haver aytal cura, la qual cosa nós podem cerquar per iii vies o per iii maneres: la primera és presa de part de l'enteniment o de la conexença d'ells; la ii, de la boneha dels fills: la iii, de la utilitat o del profit del regne.

La primera via axí és manifestada quar, segons lo philòsoph en les *Èthiques*⁷³² e per tal los pares naturalment amen sos fills e ls poetes o l mestres los seus dictats axí com a pròpia obra, e quant donques que algú és pus entenent e més conex la pròpia obra en tant ab major cura e ab major dilecció és mogut envers aquella, donques los pares tant més deuen ésser curosos envers lurs fills quant més ells són pus savis e quant ells habiten en major en- /fol. 61 r. teniment. E com sia damunt dit que ls reys e ls prínceps, e generalment tos aquells qui senyoregen, si ells deuen naturalment senyoregyar cové que resplendesquen per prodència e per enteniment, tant més que dels altres se pertany dels reys e dels prínceps que sien curosos envers lurs propis fills quant més en ells deu usar o ésser indústria de la pensa e saviea regenerativa.

La segona via a cerquar açò matex és presa de part de la boneha dells fills, quar pertany dells fills dels reys e dels prínceps resplendir per major boneha que no los altres, per tal com, segons lo philòsoph en les *Políthiques*⁷³³, segons que alguns són en major estament e en pus alta dignitat, axí deuen ésser meylors e ésser més presents per sciència e per

---

⁷³² *Ètiques*, 9, cap. 7.

⁷³³ *Políthiques*, 3, cap. 3.

virtuts, quar deguda cosa és que aquell qui·ls altres vol regir axí savi e bo, que·ls altres pusquen d'ell pendre eximpli de viure. Los fills, donques, dels reys, jatsia que tots no sien reys, emperò per tal com qescuns són constituhits en algun principat e en alguna senyoria en lo qual convé a ells governar o regir los altres, majorment se pertany d'ells que sien savis e bons. Mas, com los fills veguen ab major boneha e a major savieha si·ls pares són corosos envers ells han si mateys necligentment, tant més se pertany dels prínceps que sien curosos envers lurs fills propis, quant més los fills d'ells deuen resplendir o reluyr de major savieha e de major boneha.

La iii via a demostrar açò és presa del profit del regne, quar la boneha del regne ve de la boneha d'aquells qui són en lo regne, e majorment ve de la boneha d'aquells qui senyoregen en ell. Quar, axí com la sanitat del cos natural ve de la sanitat de tots los membres, e majorment de la sanitat del cor e del membres principals, per tal com lo cor e·ls membres principals han a donar influència als altres e endreçar ells, axí la boneha del regne ve de la boneha de tots los ciutadans, emperò majorment ve d'aquells qui són principals e senyoregen en lo regne, donques cosa profitosa és a tot lo regne haver bons ciutadans, mas pus profitosa cosa haver bons prínceps o bons senyors. Per ço, com dels senyors se pertanga regir e governar los altres, tant més, donques, se pertany dels reys e dels prínceps que sien curosos envers lurs propis fills que resplendesquen per boneha e per savieha, quant major utilitat ve al regne per la boneha dels fills dels reys, que deuen haver principat e senyoria en los regne, que no per la boneha neper la saviea dels altres.

Capítol iii⁷³⁴. Que lo regiment paternal pren començament d'amor e que los fills no deuen ésser regits per aquell matex regiment per lo qual deuen ésser regits los servents

Per tal com après del tractat del regiment de la muyler deu ésser determenat del regiment paternal, deu ésser vist d'on pren començament lo regiment paternal e per qual regiment los fills deuen ésser regits. Deu donques ésser sabut que són iii regiments, quar tot hom que regex altre o regex ells segons leys certes pathís certs, e aytal regiment, segons que damunt era dit, és apel·lat políthic o civil, o regex ells segons són enteniment, e açò pot ésser en dues maneres, quar aquell qui axí regex o ell entén bé propri, e axí és dit regiment despòthic o servil, o ell entén ben dels súbdits, e aytal regiment és dit o apel·lat reyal.

E aquest iii regiments, segons los quals nós vehem los altres regnar en les ciutats e en los castells, són semblants iii regiments qui són trobats en una casa, quar lo regiment matremonial o de la muyler és semblat al regiment polítich, per tal com a la muyler, segons los capítols davant dits és tocat, no deu algú senyoregiar de tot en tot a la sua voluntat, mas deu a ella senyoregyar segons que requeren les leys del matremoni e segons que demanen deguts pathís e honests los quals són entre marit e muyler.

Mas lo regiment paternal és semblant al regiment reyal, quar lo pare senyoregya als fill per enteniment e no segons covinençes ne segons pathís, quar covinençes e pathís no sobrevenen entre lo súbdit e'l major si no és potestat del súbdit elegir a si matex regidor o senyor e no és en poder o en potestat dells fill elegir a si matex pare; mas per natural començament o neximent los fills hiixen dels pares e de les mares, quar los fills no elegexen axí pares así mateix com fan les muylers los marits, perquè, com lo regiment

---

⁷³⁴ iii]iiii G.

dels fills sia per enteniment e sia per bé dels fills, aquest regiment no és resemblat al regiment polítich mas al reyal. On lo philòsoph, en lo primer libre de les *Políthiques*⁷³⁵, diu que·ll marit senyoregya a la muyler e als fills axí com als franchs, emperò no per una mateixa manera de senyoregyar, mas ell senyoregya a la fembra políthicament o civilment, e als fills, reyalment.

Lo iii regiment lo qual és en casa, axí com aquell per lo qual és regida la companya e les altres coses, és resemblat al regiment dominatiu o de senyor.

Mas aquestes coses axí demostrades, majorment e manifestament aparexen ésser vituperades aquelles coses les quals eren proposades en lo començament del capítol, quar, si lo pare deu senyoregyar als fills reyalment e per lo bé d'ells, com amar algun sia aquella mateixa cosa que és voler bé a ell, lo pare deu senyoregyar als fills per lo profit d'ells e per tal com ell vol lo bé d'ells, és donques certa cosa que aquest regiment pren començament d'amor. Per açò, donques, manifestament és demostrat que los fills no deuen ésser regits per aquell matex regiment per lo qual deuen ésser re-^{/fol. 61 v.} gits los servents, quar lo senyor senyoregya als servents per bé seu propi, no per bé dels servents, quar açò, segons lo philòsoph, és senyoregyar servilment no entendre lo ben d'ells mas lo bé propi; emperò lo pare deu senyoregyar als fills per lo bé dells fills. Donques per la distinció del regiment és manifest que·l regiment paternal no és aquell matex qui és regiment servil, ans pren començament d'amor.

Però, per tal que pus manifestament aparegua ço qui és dit, per dues vies nós podem cerquar que·l regiment paternal pren començament d'amor: la primera via és presa de l'orde natural; la segona, de la perfecció del pare.

La primera via axí és manifestada quar, segons lo philòsoph, per tal natura ha donada força o virtut engenrativa a les coses per tal que aquelles

---

⁷³⁵ *Políthiques*, 1, cap. 1.

coses les quals no poden ésser perpetuades en si mateixes sien perpetuades en son semblant, perquè si·l regiment paternal d'açò pren començament, quar lo fill naturalment és alguna semblança qui hiix del pare, com segons natura, a aquesta semblança sia amor per l'orde natural, nós podem argüir que·l regiment paternal és fundat en⁷³⁶ amor e hiix d'amor, quar, axí com en los hòmens és natural inclinació o natural moviment a ffer semblant a si mateys e a engenrar fills, axí és en ells natural inclinació a amar ells e, per consegüent, a governar e a regir ells e haver cura envers ells. Aquest orde, donques, és natural que regiment e cura paternal pren començament d'amor.

La ii via a cerquar açò matex és presa de la perfecció del pare, quar, segons lo philòsoph, quescuna cosa és presa quan pot engenrar o fer semblant a si, perquè, com quescuna cosa naturalment am la sua perfecció, lo pare ama lo fill sia quax algun testimoni de la perfecció d'ell. Per tal, donques, com lo pare ha natural amor al fill, per aquesta amor ell és curós que regesca e govern ell, la qual cosa no seria si·l regiment paternal no venia o no nexia d'amor.

Vist que·l regiment paternal nex d'amor, és manifest que·l pare deu senyoregyar als fills per lo bé dels fills, donques los fills no deuen ésser regits per aquell matex regiment per o qual los servents deuen ésser regits per tal com als servents, segons que aytal són, deu algú senyoregyar per lo bé propi. Si donques s'esdevé que algú ús dels fills axí com de servents, açò és per la imperfecció de la casa, axí com per ventura ell és tant pobre que no pot haver còpia de servents, e per ço lo philòsoph diu en lo vi libre de les *Políthiques* que als pobres és cosa necessària usar de les muylers e dels fills axí com de servents.

---

⁷³⁶ Aquesta preposició *en* és al marge dret en *B*, al lloc on hauria d'anar, hi ha una raspadura que correspon probablement a una *d*. Ens pensar que la correcció és d'una mà posterior.

Capítol iii. Que la amor qui deu ésser entre pare e fill sufficientment demostra que·ls pares deuen regir los fills e·ls fills deuen obeyr als pares

En lo capítol qui va davant és dit que·l regiment paternal pren començament d'amor. Deu donques ésser vist quanta sia la amor dels pares e dells fills als pares per tal que a nós sia manifest en qual manera los pares deuen regir los fills e·ls fills degen obeyr als pares. Donques deu ésser sabut que·l philòsoph, en lo viii libre de les *Èthiques*⁷³⁷, prova per iii rahons que·ls pares, ço és lo pare e la mare, amen més los fills que los fills no amen lo pare e la mare: la primera via és presa de la longuea o de la durada del temps; la ii, de la certenitat del fill; la iii, de la unió o del ligament del pare e de la mare als fills.

La primera via axí és manifestada quar, en quant que la amor més dura, tant ella és feta més fort, e la amor del pare e de la mare als fills és pus longua o de major durada que la amor dells fills al pare nea la mare. Quar, tant tost com los fills són nats, lo pare e la mare amen ells, emperò los fills no tant tost començen amar⁷³⁸ lo pare e la mare, per tal com no són de tanta conexença que pusquen discernir o departir qual cosa deu ésser amada; ans, per tal com los infants de continent nats no saben discernir o departir lo pare nela mare dels altres, ells no han tantost amor a ells; mas per a avant, après algun temps, quan ells poden conèixer o departir lurs pares e lurs mares dels altres, ells començen amar ells. Donques pus longa e de mayor⁷³⁹ durada és la amor del para e de la mare als fills que no per lo contrari, ço és, que no dels fills al pare nea la mare, perquè és pus fort e magyor.

La ii via a cerquar açò matex és presa de part de la certenitat del fill, quar lo pare e la mare més són certes de lur infant o de lur fill que no lo fill de

---

⁷³⁷ *Ètiques*, 8, cap. 12.

⁷³⁸ amar] *amare* B. És evident que es tracta d'un italianisme del copista.

⁷³⁹ És l'única vegada que aquesta grafia apareix en B amb y: *mayor*.

són pare nede sa mare, quar l'infant o·l fill no pot ésser cert qui fo són pare ne sa mare sinó per alguns senyals o per hoyr, axí com, per tal com l'infant viu algunes persones qui han major affecció a ell, ergüeix que aquelles són parents o pare e mare seus, e per tal com ell açò hou dels altres, per amor d'açò ell creu que axí sia. Emperò en lo començament de la sua nativitat ell no és d'aytal coneixença que pusquen conèixer de qual mare és exit o de qual pare, emperò los parents, ço és lo pare e la mare, tant tost han conexença del fill, e per amor d'açò ells poden ésser més certs d'ell que no lo contrari, ço és assaber, més que no lo fill del pare o de la mare, per a qual cosa ells més e pus fortment amen⁷⁴⁰ ell que no per lo contrari, quar, ^{/fol. 62 r.} si entre pare e mare e·l·ls fills és amor, serà pus fort en quant que envers lo pare e la mare és major certenitat del fill. E per aquesta rahó pot ésser demostrat que les mares més amen lurs fills que·ls pares, per tal com són pus certs d'ells.

La iii via qui prova açò matex és presa de part de la unió del pare e de la mare als fills, quar los fills són més units e més acostats al pare e a la mare que no per lo contrari, e com amor diga alguna unió, axí com més units e més acostats al pare e a la mare, per ells més són amats que no per lo contrari. Quar axí o ymagina lo philòsoph, que·ls fills són quax alguna partida del pare e de la mare, quar lo fill és alguna part taylada o partida dels parents, ço és, del pare e de la mare, e la part és més ajustada o unida al tot per tal com és compresa o contenguda per ell, que·l tot no és ajustat o unit a la part, lo qual no pot ésser comprès o contengut per ella, quar en lo tot és assignada alguna cosa la qual és molt luny de la part, mas neguna cosa no és en la part la qual sia molt luny del tot, perquè si la part era moguda a la amor del tot no amaria ell axí escalfadament, per tal com veuria algunes coses en lo tot les quals ferien molt luny d'ella; mas si·l tot era mogut a la amor de la part, pus fortment amaria ella, per tal com veuria res en la part que no fos acostat a ell. Donques, per tal com lo fill és alguna gleua qui devalla del pare e de la mare

---

⁷⁴⁰ amen] *Om. G.*

e per tal com és alguna part d'ells, no és res en lo fill que no sia alguna manera acostat al pare e a la mare e que segons alguna manera no pertanga a ells; emperò los fills no són axí moguts fortment a la amor del pare e de la mare, per tal com aquella cosa qui és del pare e de la mare no pertany axí als fills e, per consegüent, no és axí unit a ells com aquella cosa la qual és dells fills pertany-se al pare e a la mare.

E per aquestes vies del philòsoph, segons que·ns és vigyares, nós podem sufficientment arguyr que al pare e a la mare pertany que sien curosos envers lo regiment dells fills, per tal com quescú deu ésser curós envers aquelles coses les quals ama per gran amor, mas als fills pertany obeyr al pare e a la mare, per tal com quescun deu obeyr a aquelles les quals sap que amen ell forment e no entenen o no procuren sinó lo seu bé.

Axí donques, per les vies del philòsoph, nós podem provar aquelles coses les quals en lo començament del capítol eren dites; emperò, per tal que més especialment aparega l'enteniment, deu hom saber que jatsia que·ls pares e les mares hagen major affecció envers los fills e més vuylenc lo bé del fills que no per lo contrari, emperò no és cosa impossible que·ls fills amen los pares e les mares quant a algun bé que no per lo contrari. Quar, segons que és dit en lo viii capítol [del] libre de les *Èthiques*⁷⁴¹, los pares e les mares amen a los fills axí com aquells qui són alguna cosa d'ells, mas los fills amen lurs pare e les mares per tal com són o han ésser per ells. Donques la amor dels pares e de les mares envers los fills hiix e transpassa axí com d'aquell qui és principi o començament a la sua obra e de la cosa subirana a la cosa baxa, mas la amor dells fills hiix e transpassa axí com de la obra a aquella qui és principi o fahedor e de la cosa baxa a la cosa sobirana, donques cosa natural és que les coses subiranes han o donen influència en les coses baxes e guarden o conserven elles e no per lo contrari.

---

⁷⁴¹ *Ètiques*, 8, cap. 12.

E per amor d'açò naturalment los pares e les mares han affecció als fills que·ls donen e que ajusten a ells béns, axí com possessions e monedes per es quals hagen sufficiència o bastament de les coses a vida e sien conservades en ésser. Lo pare, donques, e la mare, ajusten per los fills, no per lo contrari, ço és a dir, que los fills no ajusten per lo pare neper la mare, ans los fills, com poden, embren e arrapen los béns dels pares e de les mares. Mas les coses baxes donen honor e són subjugades a les subiranes, e no per lo contrari, ço és, que les subiranes no donen honor ne són subjugades a les coses baxes, e per amor d'açò los fills naturalment més honren e donen reverència als pares e a les mares que no per lo contrari.

Mas si hom demana o fa qüestió si·ls pares e les mares amen més los fills que no per lo contrari, com amar algun sia aquella matexa cosa que és voler bé a ell, deu ésser feta distinció o departiment del bé, quar si tu parles del bé profitós, axí com de diners e dels altres béns los quals són ordonats a sufficiència de vida, axí los pares e les mares amen més los fills que no per lo contrari, per tal com aquells ajusten per aquest e aquests no per aquells; mas si tu parles del bé lo qual és honor e reverència, axí los fills amen més lurs pares e les mares que no per lo contrari. Quar los pares e les mares sostendrien més los vituperis e les injúries dells fills que no lo contrari, quar cosa natural és que·ls fills, encara no poden sustenir, hoyr, dir neescoltar les injúries dels pares nede les mares, quar no són axí indignats los pares de les injúries dels fills com⁷⁴² per lo contrari, ço és assaber, com los fills de la injúria del pare e de la mare.

Vist qual és amor entre pare e fill, per tal com lo pare e la mare han affecció als fills que·ls ajusten béns, com ajustar béns a ells e ésser curós envers lur vida sia regir e governar ells, per amor la qual han los pares als fills deuen regir e governar ells, mas com los fills hagen affecció als pares e a les mares axí com a aquelles les quals volen que sien en honor e en reverència,

---

⁷⁴² com] no B.

com honrar e haver altre⁷⁴³ en reverència en alguna manera sia ésser subjugat o sotmès a ell. Axí com los pare, per la amor qui han als fills, deuen ells regir e governar, axí per la amor que han los fills als pares deuen obeyr a ells e ésser sotme- /fol. 62 v. ses a ells, donques és manifest que, quant al bé lo qual és propòsit, los pare amen més los fills que los fills a ells, mas, quant al bé lo qual és honor e reverència, los fills amen més los pare e les mares que no per lo contrari. Emperò, parlant soltament, los pares amen més los fills que los fills a ells, per tal com més són curosos e pus curosament cogiten del profit dells fills que ls fills de la honor nela reverència d'ells.

---

⁷⁴³ altre] B altre altre.

Capítol v. Que de tots ciutadans, e majorment del reys e dels prínceps, se pertany axí ésser curosos envers lo regiment dels fills que en la infanteha sien instruyts en la fe

Par que iii coses covenen a la fe per es quals nós podem cerquar per iii vies o per iii maneres que tots los ciutadans, e majorment los reys e ls prínceps, poden ésser axí curosos envers lo regiment dels fills que en infanteha ells sien instruyts en la fe, quar la fe primerament és sobre rahó, e aquelles coses qui són de la fe no poden ésser compreses per rahó; en après, aquelles coses qui són de la fe soltament o simplement deuen ésser cregudes; encara a elles fermament deu ésser cregut.

La primera via axí és declarada quar, per tal com la fe és sobre rahó e aquelles coses qui són de la fe no poden ésser compreses per rahó, és cosa profitosa que aquelles coses qui són de la fe sien proposades en aquella edat en la qual no és demanada rahó de les coses dites, ans simplement és cregut a les coses dites. E aquesta és la edat de infanteha, quar, com als infants per lo pare e per la mare són proposades algunes amonestacions o alguns manaments, o lus són proposades algunes coses creedores, no demanen rahó de les coses a ells dites per tal com no han ús de rahó, ans simplement crehen a les coses dites.

La ii via a cerquar açò matex axí pot ésser demostrada, quar aquelles coses qui són de la fe, per tal com són sobre rahó, per amor d'açò, a elles simplement deu hom creure, quar hom deu creure aquelles coses qui són de la fe per auctoritat divinal e per simpla creença, e no per noblea o per subtilitat de rahó. Emperò açò no és fet desrahonadament o no degudament, per tal com no deu ésser dupte a negun que la divinal savihea e la sua auctoritat no sobremunt tota alteha o tota subtilitat d'enteniment humanal, perquè és meylor creure simplament a la auctoritat divinal, que creure a les rahons e a

les demostracions dels hòmens. Si donques aquelles coses qui són de la fe simplement deuen ésser creugudes, aytals coses degudament són proposades en aquella edat la qual és simplement crehent. E aytal és la edat de la infanthea, quar, segons que en lo primer libre havem dit com nós tractaven de les coustumes del jóvens, simplement crehen, on en lo ii libre de la *Rethòrica*⁷⁴⁴ és dit que·ls jóvens solament són ensenyats per la ley, e appel·la aquí lo philòsoph instrucció per la ley les amonestacions e·ls manaments de la mare, los ensenyaments d'aquella fe la qual tenen lo pare e la mare, quar, si en les altres leys lo pare e la mare tant tost són curosos ensenyant lus propis fills en aquelles coses qui són de lur fe e·n aquelles coses qui pertanyen a lur ley, per tal com aquella edat és simplement crehent, tant més aquells qui tenen o confessen la ley xristiana deuen açò fer en quant que la ley nostra sobremunta les altres leys, quar solament la ley xristiana és sencera de tota màcula d'errors, mas en les altres leys són mesclades e acostades algunes falsetats.

La iii via a provar açò és presa per ço com aquelles coses qui són de la fe deu hom creure fermament, quar nós vehem que custuma és quax altra natura, segons que és dit en lo libre *De memòria e de remembrança*, e rahó d'açò és assignada en la *Rethòrica*, on és dit que natura és tots temps perquè custuma és acostada a natura, donques, en quant que alguna cosa és més acostumada tant més se gira en natura e en tant pus és escalfament nos acostam a aquella, donques, com nós siam més acostumats a aquelles coses envers les quals nós trebaylam en la infanthea que no en les altres e, per consegüent, més nos acostem a aquelles, per tal que nós fermament e sens dupte puscam creure a aquelles coses qui són de la fe, aytals deuen ésser a nós proposades en la infantea. On lo philòsoph, en lo ii libre de la *Methafísica*⁷⁴⁵, volent provar que custuma sia de gran effcàcia, diu: «Tu pots saber quant fa custuma en les leys, en los quals trobaràs faules e moltes coses

---

⁷⁴⁴ *Retòrica*, 2, cap. 12.

⁷⁴⁵ *Metafísica*, 2, cap. 7.

falses qui més se ajusten al coratge o a l'enteniment que no en les veritats». Si donques les leys dels gentils, les quals contenen moltes faules e escarns, ço és a saber, moltes coses falses e de gran escarn, són axí ajustades o entren a l'enteniment, quar si los infants, en infanthea, acostumen aquelles per tal que fermament hom se acosta o crea a la fe xripstiana, la qual solament és catòlica, fel e dretera, aquelles coses qui són de la fe deuen ésser proposades als jóvens en la infanthea.

És ver que, per tal com conex distintament los articles de la fe e cerquar o estrutynyar subtement aquelles coses qui són de la fe pertany als clergues doctors qui ensenyen o instruexen los altres en la fe la, qual cerquar o estrutynyar subtil los lecs, e majorment los malvats, no poden saber, basta que a ells aytals coses sien proposades grosserament e en alguna summa, axí com que a ells sia dit que és un Déu Tot Poderós, creador de totes coses, lo qual és Pare, e Fill e Sant Sperit; que Adam, primer pare nostre, peccant e l'humanal linyatge ^{/fol. 63 r.} per lo peccat d'ell corruput, lo Fill de Déu, per tal que reemés nós, prengué carn en la benauyrada Verge e és nat d'ella; que aquell matex Fill de Déu, per los peccats nostres, fo passionat, mort e soterrat; que ell devallà als inferns e trach d'aquí les ànimes captives qui aquí eren; que el terçer jorn ell ressuscità de mort; que ell se'n poyà al çel e seu a la dreta de Déu lo Pare; que altre vegada deu venir al juy, e tots ressuscitarem e estarem davant la cadira d'ell, haurem a retre rahó dels fets propis, axí que aquelles qui bones obres hauran fetes iran en la vida eternal, mas aquelles qui males obres hauran fetes iran en lo foch eternal.

Deven, donques, tots los ciutadans ésser curosos envers lurs propis fills que en infanthea sien instruyts en aquesta fe; emperò tant més açò pertany al reys e als prínceps, en quant que per l'escalfament de la fe d'ells la religió xripstiana pot conseguir major bé, e per lur tepiditat o per lur menys creencça pot ella esdevenir major perill.

EL REGIMENT DE PRINCEPS DE GIL DE
ROMA TRADUÏT PER ARNAU
ESTANYOL. TRADICIÓ MANUSCRITA I
EDICIÓ CRÍTICA

Josep-Andreu Pérez i Mingorance

V. III

EL REGIMENT DE PRINCEPS

Director: Dr. Jesús Alturo i Perucho

Doctorand: Josep-Andreu Pérez i Mingorance

Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat

Mitjana

Facultat de Filosofia i Lletres

Universitat Autònoma de Barcelona

Capítol vi. Que tots los ciutadans, e majorment dels reys e del prínceps, se pertany axí ésser curosos envers los fills que en la infanthea sien informats de bones custumes

En quant que la ànima és pus noble que·l cos, en tant los ciutadans, e majorment los reys e·ls prínceps, deuen ésser curosos que·l·ls fills propis sien perfectes més en la ànima que en lo cos. Si donques ells són curosos envers la heretat e envers los diners perquè pusquen ajudar als fills quant a la indigència o a la freytura corporal, molt més ells deuen ésser curosos que hagen la ànima perfeta e que sien intruyts de virtuts e de bones custumes. E per tal com açò és tant gran bé, vol deu hom leixar o perdre per negligència, ans en la infanthea los infants deuen ésser instruïts que lexen luxúria e que seguesquen bones custumes. E podem nós cerquar per iiii vies o per iiii maneres que en la infanthea los infants deuen ésser instruyts a bons custumes: la primera és presa de part de la naturalitat de la delectació; la ii, de part del deffalliment de la rahó; la iii, de part de la inclinació la qual nós havem al mal; la iiii, de part de l'esquivament del contrari hàbit o del concebiment viciós.

La primera via axí és declarada quar, segons lo philòsoph en les *Èthiques*⁷⁴⁶, delitar és axí natural a nós que en la infanthea nós començam a haver delectació, on los infants tant tost se deliten com començen a suclar les mamelles. Si donques axí de infanthea crex ab nós cobegyança de les coses delitables, a aytal cobegyança deu hom contrastar en infanthea, com qu'és per la naturalitat de la delectació, tant tost com los infants entenen o prenen les paraules, deuen ésser intruyts a bones custumes e deuen ésser fetes a ells degudes amonestacions.

---

⁷⁴⁶ *Ètiques*, 10, cap. 2.

La ii via a cerquar açò matex és presa de part del deffalliment de la rahó, quar lavors alguns deuen ésser més amonestats ab bones custumes quan ells més són moguts o inclinats a luxúria e són més seguidors de les passions. E, segons que és manifest per lo philòsoph en lo ii libre de la *Rethòrica*⁷⁴⁷, en la edat jove majorment los hòmens són luxuriosos e seguidors de les passions; donques lavors deu hom donar conseyl o ajuda que per degudes amonestacions e per convinents correccions sien toltos o lunyats de luxúries, perquè, com sia de rahó reffrenar cobegyanças e luxúries, quant més algú deffal de rahó tant més ell és inclinat que seguesca les passions. Donques en la edat jove los infants deuen ésser instruyts a bones custumes, per tal com lavors ells deffallen més d'ús de rahó e més són seguidors de les passions.

La iii via a cerquar açò matex és presa de part de la inclinació la qual nós havem al mal, quar, com algun és inclinat a algun mal, cové que ell prenga custuma en lo contrari perquè ell no sia inclinat a aquell, quar, segons lo demés, lo hòmens, segons custuma, són quax alguna verga inclinada a mal. On lo philòsoph, envers la fi del segons libre de les *Èthiques*⁷⁴⁸, ensenya nós aquesta manera endreçar a bones custumes per a qual és dreçada la verga torta inclina a torç ella fortment a la part contrària, la qual, axí torta o inclinada, torna al miig e a drecera; axí nós, per tal com som torts e havem inclinació al mal e a les delectacions no degudes, nós devem per molt temps abstenir de les delectacions no degudes per tal que puscam aquesta inclinació esquivar, ans, axí com la verga que deu ésser dreçada és inclinada o vinclada més avant del mig a la part contrària per tal que pusca tornar al miig, axí nós, fugyent les coses delitables, devem anar més avant de la migyania, on nós devem fugir o esquivar moltes delectacions, encara que elles sien legudes, per tal que leugerament nós puscam abstenir d'aquelles que són no legudes. Si donques nós havem tanta inclinació al mal, e cové nós axí per grans temps acostumar al contrari, ço és al bé, per tal que pus leugerament nós pusquem esquivar

---

⁷⁴⁷ *Retòrica*, 2, cap. 12.

⁷⁴⁸ *Ètiques*, 2, cap. 13.

aquesta inclinació en la infanthea, deu hom començar que, lexant luxúries, seguecam bones costumes no deu hom més avant esperar o prolongar⁷⁴⁹.

La iiii via és presa de part de l'esquivament del hàbit contrari del concebiment viciós, quar, per tal com los jóvens són molls e duybles, si sens fre ells seguexen les delectacions luxurioses tant tost són fermats o empremuts en ells hàbits o concebiments viciosos, axí com en la cera moll e duyble tant tost és empremuda o empremta la forma del sagell, per tal, donques, que·ls jóvens no sien informats de hàbits o de concebiments viciosos, tant tost en la infantea ells deuen ésser amonestats e corregits per tal que, per degudes amonestacions, ells sien trets a enrere o lonyats de luxúries.

Donques pertany-se de tos ciutadans que sien curosos envers los fills que en infanteha ells sien moguts o nudrits a bones costumes; emperò tant més açò pertany als reys e als prínceps, en quant que la boneha de lurs fills és profitosa al regne e en quant que per la malícia d'ells pot venir major perill al regne.

---

⁷⁴⁹ És ben curiós que aquest precepte moral d'educar en rectitud tret de les *Ètiques* té també una versió popular, la qual cosa ens mostra fins a quin punt la visió aristotèlica del món és a dintre de la nostra cultura. Moltes vegades hem sentit explicar aquesta història de manera popular i per gent que no ha tingut cap formació, ni de bon tros, en el terreny de la filosofia aristotèlica.

Capítol vii. [Que] los fills dels nobles, e majorment dels reys e dels prínceps, en infantea deuen ésser liurats o donats a instrucció de sciències literals

Jatsia que de tots los hòmens se pertangués conèixer letres per tal que, per elles fets pus savis, poguessen més esquivar de coses no legudes, emperò alguns par que hagen leguda excusació si ells no trebaylen e no entenen en estudi de letres, e aquests són los pobres, qui no han les coses necessàries a la vida, lo quals, si són trets a enrera o tolts de les sciències liberals, per tal que demanen o cerquen a si mateys les coses necessàries de la vida, par que ells sien excusats. Mas los nobles, e majorment los reys e ls prínceps, qui habunden en riqueses e en possessions, deuen ésser represos de tot en tot si ells no són axí curosos envers lo regiment dels fills que de infanteha sien liurats a sciències liberals e que a estudi de letres degya hom començar en infanteha, podem nós [caçar] o ⁷⁵⁰ cerquar per iii vies o per iii maneres: la primera via és presa de part de la parladura; la ii, de part de la affecció o del enteniment; la iii, de part de la perfecció la qual deu ésser aconseguida per la sciència, quar pertany-se d'aquells qui volen letres apendre saber parlar distractament les paraules literals; encara pertany-se d'ells que sien entenents e estudiosos envers aquelles coses les quals són tractades o donades en les letres; encara més pertany-se d'ells, segons la manera a ells possible, venir a perfecció de sciència.

La primera via axí és declarada quar nós vehem en los linguatges vulgars que algú a tart pot degudament nedistinctament parlar o pronunciar algun linguatge si en la infanteha no és acostumat en ell, quant aquell qui en edat perfeta transmuda si matex en longues partides on los linguatges han differència o departiment del linguatge propi materna, encara si ell per molts

---

⁷⁵⁰ Fins ara *B* escriu «caçar o cerquar» tot junt. Creiem que aquí el copista ha oblidat «caçar» i, per tant, ho posem.

temps està en aquelles partides, envides o nuyll temps ell pot parlar dretament aquella lengua, ans per los habitants d'aquella terra tots temps ell és conegut que és estat estrany neés natural d'aquelles partides. Si donques axí és en los lenguatges del lechs, molt temps més açò serà en lo lenguatge literal, lo qual lenguatge és físich o natural, quar los philòsophs, vehent que negú lenguatge vulgar no era complit ne perfet per o qual ells poguexen declarar les natures de les coses, neles custumes dels homes, nelos cossos de les esteles neles altres coses de les quals ells volien disputar, trobaren a si mateys quax propri lenguatge, lo qual és apel·lat llatí⁷⁵¹ o lenguatge literal, lo qual ells constituïren o ordonaren axí ample e copiós que per ell poguessen sufficientment exprimir o declarar tots los concebiments. Perquè, si aquest lenguatge és axí complit e no podem parlar dretament nedistintament los altres lenguatges si no ns acostumam a aquells en infanthea de part de la parladura, ço és assaber, per tal que dretament e distinctament nós parlem lo lenguatge llatí, si nós volem aprendre letres, nós devem en infanthea trebaylar en les letres.

La ii via a cerquar açò matex és presa de part de la entenció o del enteniment, e de part de la amor o del escalfament lo qual deu ésser en l'estudi, quar nuyll temps algú no estudiarà bé si ell no és calent o escalfat e entès envers l'estudi. Donques, com custuma sia quax altra natura, e, com, segons lo philòsoph en les *Políthiques*, aquelles obres a les quals en infanthea nós som acostumats plàcien més a nós, per tal com quescun és més entès e esclafat envers estudi literal o de letres, en la infanteha nós devem trebaylar en les sciències liberals.

La iii via és presa de part de la perfecció la qual deu hom aconseguir per la sciència, quar a tard o nuyll temps algú ve a perfecció de sciència si quax en lo breçol ell no comença a bagar o a entendre envers ella. Quar, jatsia que les intel·ligències o ls àngels encara en lur axació sien creats bé ordonats

---

⁷⁵¹ Curiosament escriu *llatí* amb doble *el* inicial, cosa que no fa en cap moment.

o bé appareylats a entendre e a conèxer les natures de les coses, emperò hom, en la sua naturalitat, és mal appareylat a aprendre sciència, quar, jatsia que un hom sia de major inginy o de meylor enteniment que altre, emperò generalment los hòmens són mal aparaylats assaber, per tal com la nostra conexença comença per lo seny corporal e per les coses pus darreres. On lo philòsoph, en lo primer libre *De ànima*, vol que la ànima més de temps met ignorància que sciència, quar per algun gran temps algú trebayla en estudi abans que pusca venir a perfecció de sciència; perquè si la nostra vida és breu, e /fol. 64 r. les arts e les sciències són difícils e longues, els hòmens comunament són mal appareylats a aprendre sciència, si nós volem venir a alguna perfecció de sciència, nós devem començar en infanteha e quax en los breçols.

Donques pertany-se de tos los nobles, e majorment del reys e dels prínceps, donar a liurar lurs fills e la infanteha a sciències literals e si volen que ells sien calents o affectuoses e entenents envers elles, e que venguen a alguna perfecció de sciència, quar, segons que damunt és dit, negú no és naturalment senyor si ell no usa de saviea e d'enteniment. Perquè, si per conexença de letres algú és fet pus entent e més usa de savihea e d'enteniment, tant més se pertany dells reys e dels prínceps en infanteha trebaylar en sciències literals, quant més se pertany d'ells que sien pus entenents e pus savis perquè pusquen naturalment senyoregyar.

E a açò matex puria ésser assignada una altra rahó, quar, si·l príncep no usa de savieha e d'enteniment, leugerament ell és girat o fet tyran o senyor cruel; per tal com ell no curarà de les obres de virtuts, ans prearà diners, e monedes e béns forans més que no deu, ell, donques, serà tyran e destruydor del poble. Per tal, donques, que·ls fills dels reys e dels prínceps, com posats en alguna senyoria no tyranitzen o no destruen lo poble, pertany-se d'ell en infanteha trebaylar en letres perquè pusquen usar de savieha e d'enteniment.

Capítol viii. Quas sciències deuen aprendre los fills dels nobles e majorment los fills del reys e dels prínceps

Antiga autoritat fa testimoni que vii sciències són famoses envers los antichs, e que aquestes són gramàtica, lògica, retòrica, música, aritmètica, geometria, astronomia⁷⁵², e aquestes appel·len liberals, per ço com los fills dels liberals o dels franchs e dels nobles eren posats a aquelles primerament, donques, los fills dels nobles aprenien gramàtica, quar, segons Alpharrabi⁷⁵³, gramàtica⁷⁵⁴ és atrobada per tal que hom no erre en lengua nepech en paraula, quar nós aprenem per la gramàtica lo lenguatge llatí, lo qual és lenguatge dels philòsophs, per tal com sots tal paraula o lenguatge los philòsophs liuraren o donaren lur sciència; perquè, si per nós mateixs no som sufficients o no bastem a trobar totes les coses científiques ans havem ops la ajuda dels philòsophs e dels doctors, cové a nós saber aquell lenguatge en lo qual els philòsophs e ls doctors han parlat, e per tal com açò és sabut per la gramàtica, per amor d'açò la gramàtica és contada entre les sciències liberals e els nobles eren instruyts en ella.

La ii sciència liberal és dialèctica, la qual ensenya manera d'arguyr e de contrastar, quar la manera nostra de saber és que per deguts arguments e per degudes rahons nós manifestem lo nostre propòsit. Covengué donques, o fo necessari, atrobar alguna sciència qui ensenyàs la manera per a qual hom formar los arguments e les rahons, quar si nós no sabíem la manera d'arguyr, nós poríem peccar en argüir e, per consegüent, puríem ésser enganyats, quar alguna vegada nós creuríem bé concluyr e concluríem fals; per ço nós ignoraríem la manera de l'arguyr. Axí donques, com és necessària la gramàtica la qual és endreçadora o regidora de la lengua per tal que no·s sia

---

⁷⁵² Les tres primeres, el trívium: gramàtica, retòrica, dialèctica (lògica); les quatre següents, el quadrívium: aritmètica, música, geometria, astronomia.

⁷⁵³ Al-Farabi, (Wasig 872 – Damasc 950), filòsof nascut a Bala (Turquestan), sufi que fou mestre a Bagdad.

⁷⁵⁴ Gramàtica] *om. EG.*

errar en parlar, axí, segons Alpharabi, és necessari dyalèctica, la qual és endreçament o regiment de l'enteniment per tal que no sia errar en arguyr.

La iii sciència liberal és rethòrica, e és rethòrica, segons que declara lo philòsoph en les sues *Rethòriques*, quax alguna grossa dyalèctica, quar, axí com en les sciències naturals e en les altres sciències speculatives deuen ésser fetes rahons subtils, axí en les sciències morals, les quals tracten de les coses fahedores, deuen ésser fetes rahons grosses, perquè, axí com fo necessària dyalèctica la qual ensenyàs manera d'arguyr subtil e pus fort, axí fo necessària rethòrica, la qual és alguna grossa dyalèctica, ensenyant manera grossa e figural d'arguyr. E aquesta és necessària als fills dels liberals e dels nobles, e majorment als fills dels reys e dels prínceps, per tal com d'aquests se pertany conversar o habitar entre les gentes e senyoregyar al poble, lo qual no pot percebre o entendre sinó grosses rahons e figurals.

La iiii sciència liberal és música. Aquesta, segons lo philòsoph en lo viii libre de les *Políthiques*⁷⁵⁵, cové als jóvens, e majorment als fills dels reys e dels prínceps, per moltes rahons, de les quals una és per tal com los infants no poden sustenir neguna cosa trista, perquè, si algunes coses delitables deuen ésser atorgades o donades a ells, digna cosa és que ells sien ordonats a delectacions no noybles nedampnóses, e per tal, segons aquell matex philòsoph, música és consentent e acordant a la natura dels jóvens per tal com ella ha delectacions no noybles nedampnóses. La ii rahó a açò matex pot ésser per tal com, segons que demostra lo philòsoph en aquell matex viii libre de les *Políthiques*⁷⁵⁶, la pensa humanal no sap ésser occiosa. E per amor d'açò, per tal que occiositat sia esquivada, és bona cosa entre posar alguna vegada les delectacions musicals les quals són legudes e no noybles; majorment, donques, açò és convinent als fills dels franchs o dels liberals e del nobles, per tal com, si ells no entenien o no vagaven en les arts o en les sciències

---

⁷⁵⁵ *Políthiques*, 8, cap. 3.

⁷⁵⁶ *Políthiques*, 8, cap. 3.

mechàniques, romandrien ^{/fol. 64. v.} ociosos si no⁷⁵⁷ estudiaven en sciències literals e si, alguna vegada, no entreposaven a les lurs obres delectacions musicals les quals són legudes e honestes. E tocha lo philòsoph en les *Políthiques*⁷⁵⁸ moltes rahons per es quals poria ésser demostrat que dels fills dels nobles se pertany aprendre música, mas per ventura d'aquestes, per avant serà tractat tocar.

La v sciència liberal és arismètica, la qual ensenya les proporcions del nombres, a la qual per ventura eren liurats los fills dels liberals per tal com la música poria ésser sabuda perfetament sens ella.

La vi sciència liberal és geometria, la qual ensenya conèxer les mesures e les quantitats de les coses, e a aquesta eren liurats los fills del nobles, per tal per ventura, com sens ella astronomia, a la qual és de quantitat de les esteles e de la distància de les esteles e dells corsos d'elles, no pot ésser perfetament sabuda.

La vii liberal sciència és astronomia, envers la qual per ventura antigament los fills dels nobles, per tal trebaylaven com los gentils, eren massa curosos envers los judicis o sentències de les esteles, quar nuyltemps ells no volien començar batalles necomençar algunes obres sinó⁷⁵⁹ pensant lo grau puyant e guardada la condició del çel. E per tal com aquestes coses són conegudes per astronomia, per amor d'açò los fills dels liberals e dels nobles volien ésser instruyts en astronomia.

En aquesta manera, donques, los antichs sentiren de les sciències liberals e aquestes vii arts ells loharen molt. És ver, emperò, que moltes altres sciències són molt pus nobles que aquestes, quar natural philosophia, qui ensenya conèxer les natures de les coses, és molt meylor que neguna de les

---

⁷⁵⁷ si no] si nos B.

⁷⁵⁸ *Políthiques*, 8, cap. 6 i 7.

⁷⁵⁹ sinó] si B.

davant dites; mas la present obra o la present inquisició, la qual deu ésser grossera e figural, no soffer a la declarar açò.

Encara la methafísica, la qual per manera humanal e per rahons humanalment atrobades tracta de Déu e de les substàncies separades, és molt pus noble que natural philosophia e encara que neguna de les davant dites, de la qual diu lo philòsoph en lo primer libre de la *Methafísica* que neguna sciència no és més digna que ella, la qual cosa deu ésser entesa de les sciències atrobades humanalment, entre les quals methaphísica ten primeria o principalment.

Encara theologia, la qual és de Déu e dels àngels no per manera humanal mas divinal, e no per invenció humanal ans més per inspiració divinal, sens comparació és molt pus noble e pus digne de totes les altres.

Encara les sciències morals, axí com és èthica, la qual és de regiment de si matex, e yconomia, la qual és del regiment de la companya, e política, la qual és del regiment de la ciutat e del regne, molt són profitoses e necessàries als fills dels liberals e dels nobles, ans, segons que pressent o tractant a avant serà manifest, los fills dels nobles, e majorment los fills dels reys e dels prínceps, si ells volen viure políticament e volen regir e governar los altres, ells deuen majorment trebaylar o entendre envers aquestes.

Encara són altres sciències subalternades e sotsmeses a aquestes, axí com perspectiva, la qual és de la vista e és sots geometria, e medicina és sots philosophia natural, les leys e les drets los quals són de les obres o de les fahenes dels hòmens són sots políthica, la qual és del regiment de les ciutats, quar, segons que a nós membra que havem dit en altre loch, tots los legistes són quax alguns ydiotes políthics, quar, axí com los lechs e ls homes vulgars, per tal com argüexen e formen lurs rahons, la qual manera d'arguyr ensenya dyalèthica, per amor d'açò, per tal com ells no arguexen artificialment nedialèthicament, ells són appel·lats per lo philòsoph ydiotes dialètichs; axí,

per tal com los legistes aquelles coses de les quals és políthica dien narrant o recomptant e sens raho ells poden ésser appel·lats ydiotes políthichs. E per açò [pot] ésser manifest en qual manera deuen ésser més honrats aquelles qui saben la política e les sciències morals que aquells qui saben les leys e·ls drets, quar, en quant que aquells qui són scients e donen rahó són pus honrats⁷⁶⁰ que aquells qui parlen e no reten rahó de la cosa dita, en tant, ço és assaber, que aquells qui saben les sciències morals són pus honrats que aquells qui saben les leys e les drets.

E per açò pot apparèxer quals sciències o quals letras deuen ésser més honrats, per tal com, axí com Déus és principi e començament⁷⁶¹ de totes coses, axí la theologia, la qual principalment és de Déu, és deessa e senyora de totes les sciències humanals. Mas après dels theologians deuen ésser honrats los mathefísics, per tal com, segons que damunt és dit, entre les sciències humanalment atrobades, methafísica té primeria o principalitat. Mas encara, après d'aquestes, deuen ésser honrats los philòsophs, per tal com natural philosophia, jatsia que ella sia sots methaphísica, emperò ella té principat o senyoria entre totes les altres sciències trobades per hom. En aquesta manera, donques, los scients o·ls letrats deuen ésser honrats segons los fills dels nobles, e majorment dels reys e dels prínceps, degen trebaylar, quar, com se pretenga d'ells que sien quax mig déus e que degudament e sens neglicència entenen als negocis del regne, no leu a ells cerquar subtilment les sciències, majorment, donques se pertany d'ells haver ben si mateys envers les coses divinals e ésser instruyts e fermes en la fe, e saber aquelles sciències per es quals algú sap o conex regir e governar si matex e los altres, e aquestes són⁷⁶² /fol. 65 r. les sciències morals, donques, en tant se pertany d'ells saber les altres sciències en quant que elles servexen al negoci o a la obra moral. Pertany-se, donques, d'ells saber la gramàtica per tal que entenen lo llinguatge

⁷⁶⁰ B, al davant, s'ha equivocat i ha escrit i ratllat *scients*.

⁷⁶¹ començament] començament B. Hem decidit prescindir de la ç, ja que sembla un lapsus del copista.

⁷⁶² Al peu de pàgina hi ha el reclam de fi de quadern de B: – les sciències morals –.

natural per lo qual lenguatge són laurades o donades; ans, si la gramàtica nuyll temps no servia al negoci moral, pertany-se dels reys e dels prínceps saber lo lenguatge literal per tal que ells pusquen escriure e legir als altres lurs secrets sens sabuda dels altres⁷⁶³, donques los fills del nobles, per molt que ells entenen ésser cavallers e vagar o entendre al negoci polítich, ells deuen trebaylar que sabien lo lenguatge literal. Encara ells deuen aprendre alguna cosa de dyalètica e de rethòrica per tal que, per açò, ells sien fets pus subtils a entendre qualque coses proposades. E açò fet, ells deuen posar tot lur estudi que entenen bé les coses morals e que sàprien regir si mateys els altres, quar d'ells se pertany saber de la música, segons lo philòsoph en les *Políthiques*, en quant que ella servex a bones custumes, e aquesta manera, donques, cové que sia salut lo negoci moral per aquells qui cobegen o desigen senyoregyar, axí que, si ells ignoraven totes les altres sciències, encara ells, si deurien estudiar que les coses morals vulgarment e grosserament a ells fossen proposades, per tal com lo príncep sufficientment per elles és instruyt en qual manera degya senyoregyar e en qual manera degya ell induyr si matex ells ciutadans a virtuts.

---

⁷⁶³ Està expressant una necessitat del moment i del temps històric en què era habitual que els reis i els alts dignataris de la cort no sabessin llegir ni escriure.

Capítol ix. Qual deu ésser lo mestre qui deu ésser proposat o donat als fills dels nobles e majorment del reys e dels prínceps

Lo philòsoph, envers la fi del iii libre de les *Èthiques*⁷⁶⁴, assembla o compara la cobegyança o la sensualitat a l'infant e resembra o compara la rahó al pedagog o al mestre. Axí donques, com en la cobeegyança o la potència ha ops rahó qui regeex e regla, axí l'infant ha ops lo mestre e el pedagog⁷⁶⁵, perquè, axí com la rahó tostemps prega per coses nobles, segons que és dit en aquell matex iii libre de les *Èthiques*, axí el mestre dells infants tostemps deu ells instigar o inclinar a nobles coses. Si donques en la doctrina dels infants la fi entesa és instigació a nobles coses, per tal com de la fi deu ésser presa la rahó de totes les altres coses, tal deu ésser cerquar lo mestre que pusca induyr los jóvens qui li són comenats a nobles coses.

Lo bé al qual deuen ésser induyts los jóvens és en dues maneres, ço és assaber, sciència e bones custumes. A les bones custumes és induyr algú en dues maneres per exempli de boneha de vida e per paraula de degudes amonestacions. Quant al present se pertany, lo mestre dels infants dels nobles, e majorment dels reys e dels prínceps, deu haver en si iii coses, quar ell deu ésser scient en les coses speculatives, savi en les coses actives e bon en la vida. A açò que ell sia scient en les coses speculatives, iii cosses són necessàries: que ell sia de si matex inventiu, que·ll entén los dits o les paraules del altres e que sia judicatiu o jutgyador.

Axí, de les coses atrobades com d'aquelles les quals ha enteses per los altres ell deu ésser inventiu, per tal com aquell qui en naguna manera no sap trobar algunes coses mas solament sap recomptar los dits o les paraules dels

---

⁷⁶⁴ *Ètiques*, 3, cap. 12.

⁷⁶⁵ mestre i pedagog] *om. B.*

altres ell és més recomptador que doctor o ensenyador, pertany-se, donques, d'ell que sia inventiu.

Encara pertany d'ell que sia entenent e subtil, quar, axí com negun no basta a si matex bé ne perfetament en vida, ans a açò que nós agyam sufficiència en vida cové que nós viscam en companya, axí que per les ajudes dels altres sia ajudat a nós a la indigència de la vida, axí matex, per ventura molt més, segons que és manifest per lo philòsoph en lo ii libre de la *Methaphísica*, negun no basta assí matex a contemplar o en estudiar, ans tostemps los darrers philòsophs han haüdes ajudes dels dits o de les paraules dels primers. Donques no basta a perfecció de sciència que algú sia inventiu de si matex, mas que ell sia subtil e entent los dits o les paraules dels altres.

Encara més cové que ell sia declarador o jutge, quar, si la perfecció de la sciència majorment està en judici, per tal com no és assats entendre los dits o les paraules dels altres e trobar de si matex moltes coses si ell no sap jutgyar, axí com de les coses enteses com de les atrobades, quals deuen ésser tengudes e quals rebutgyades.

Quant a la sciència, donques, tal deu hom cerquar lo doctor que ell sia inventiu de si matex, entenent los altres e ben jutgant, axí de les coses trobades com de les enteses, quar, dat que·l·ls fills del nobles, e majorment del reys e dels prínceps, no vuylen de tot en tot entrar en la pregonea de la sciència ans lus bast conèxer algunes coses d'aquestes, emperò no-res-menys ells deuen cerquar doctor ben scient, per ço com la doctrina del savis és leugera, e aquell qui entén clarament, clarament parla. Aquelles coses, donques, poques, les quals cobegen o desigen saber pus leugerament, pus clarament e pus dreturerament les entendran per lo scient que no per lo inscient o no sabent.

Vist qual deu ésser lo doctor e en qual manera ell deu ésser scient per tal que·ll enseny en sciència, roman a veure en qual manera ell deu ésser savi

en les coses actives per tal que ell instruesca en bones custumes. E, jatsia que a declarar o a diffinir aquesta saviea nós poguessen nombrar totes aquells viii coses les quals ^{/fol. 65 v.} havem tocadés o dites de savieha o de prudència en lo primer libre, emperò al present basta nombrar iiii d'aquelles. Lo doctor, donques, dels infants deu ésser axí savi en les coses actives que ell sia remembrant, provist, cautelós e espert.

Deu ésser primerament remembrant e remembrar de les coses passades, quar, axí com aquell qui vol dreçar la verga nuyl temps no podria dreçar ella si no conexia de qual part és torta, axí aquell qui vol dreçar los altres nuyl temps no ls puria dreçar cuvinentment si ell no hauria conexença de les coses passades per a qual conegués en qual manera ells serien torts. Pertany-se, donques, de l'endreçador o del regidor dels altres que sia remembrant de les coses passades.

En après pertany-se d'ell que sia previst o provehit de les coses esdevenidores, quar, axí com l'endreçador o l regidor dels altres deu cogitar les coses passades per tal que ell sàpia en qual manera en los temps passats són estat torts aquells qui per ell deuen ésser endreçats o regits, axí ell deu ésser previst e deu provehir envers les coses esdevenidores per tal que dó medicines e remeys a aquelles coses les quals, per avant, poden ésser tortes.

Encara pertany-se d'ell que sia cautelós, quar segons que nós, en lo primer libre, havem tocat, axí com en conexença e en estudi deu hom posar o haver cautela per ço que les coses falses no sien mesclades ab les vertaderes, axí en les obres cové que hom sia cautelós per tal que ells mals no sien mesclats ab los béns, quar algunes coses segons si matexes males, pensades superficialment o de sus en sus, semblen bones, axí com algunes coses falses semblen vertaderes, perquè, axí com se pertany del doctor en les coses speculatives que sia en tal manera diligent e cautelós que ell propòs als seus oydors coses vertaderes sens mixtió o sens mescla de les coses falses, axí

aquell qui vol adreçar o regir los jóvens deu ésser cautelós proposant a ells coses bones sens mixtió de les coses males.

Encara més aytal doctor deu ésser avist o expert, quar de l'expert se pertany conèixer les coses particulars, e axí aytal doctor deu conèixer les condicions particulars d'aquells jóvens los quals ell deu regir o ensenyar, quar, segons que·ls jóvens han altres e altres coses, axí deuen ésser instruyts en altre e en altra manera, aytal, donques, deu ésser lo doctor o·l mestre dels jóvens que induesca a ells a bé per degudes amonestacions. És ver que, per tal com algú és induyt a bé no solament per amonestacions o per corrupcions ans encara per obres e per exemplis, requer-se que aquest doctor sia bo e honest en vida, quar, per tal com la edat jove és fort inclinada a intemperància e a luxúria, quant que lo mestre dels infants proposàs a ell bones coses per parules, si ell per obra feye coses contràries, aquells jóvens, induyts per exempli d'ells, leguderaument declinarién a coses no legudes.

É donques manifest que tal doctor o mestre deu hom cerquar que quant a la sciència de les coses speculatives sia inventiu de si matex, entent de les altres coses o dels dits de les altres, e indicatiu o jutge, axí de les coses atrobades com de les coses enteses; mas quant a savieha de les coses fahedores pertany-se d'ell que sia remembrat, savi, expert, cautelós e avist; mas quant a la vida pertany-se d'ell que sia honest e bo.

Si donques los reys e·ls prínceps, e generalment tots, són fort curosos qual hom proposen a lurs diners, a lurs possessions e a les coses inanimades, per tal com, segons lo philòsoph en lo primer libre de les *Polithiques*, tots temps de les coses animades deu hom haver major cura que de les coses no animades, e major dells fills que no d'altres, fort deurien ésser curosos e deurien entendre ab gran diligència qual mestre ells proposassen en lo regiment dells fills.

Capítol x. En qual manera los jóvens deuen ésser instruyts e parlar en veure e en hojr

Lo philòsoph, envers la fi del vii libre de les *Políthiques*⁷⁶⁶, ensenya que los jóvens deuen ésser refrenats envers parlar, veher e hojr, quar no·s pertany dels infants parlar en quescuna manera, no·s pertany d'ells veure quescunes coses e hojr quescunes coses, ans deu hom posar aquí alguna manera o alguna mesura, quar en parlar par que·ls jóvens pecquen en iii maneres: primerament, per tal com ells leugerament parlen paraules luxurioses; en après, per tal com ells leugerament parlen falsies; encara més, per tal com ells, segons lo demés, parlen paraules folles e no prepensades.

Primerament ells parlen leugerament paraules luxurioses quar, segons que damunt és dit en lo primer libre, los jóvens són seguidors de les passions e inclinats a luxúria. Perquè tostemps cautela degya ésser donada o posada [a]llà on és perill, los jóvens deuen ésser refrenats de parlament luxuriós e de paraules leges o vils, e deuen ésser represos e encara corregits si s'esdevé que ells parlen aytals paraules. Mas la rahó perquè ells deuen ésser refrenats de paraules leges és, segons lo philòsoph, tal com parlés leges paraules són inclinats leugerament a les obres leges o vils, quar lo parlament de les paraules leges fan en nós memòria de les coses delitables no legudes, la qual feta, és crescuda la cobeegyança envers aquelles, e, crescuda la cobeegyança, pus leugerament nós som inclinats a elles, per a qual cosa és ben dit que males paraules corrumphen bones custumes. Donques los jóvens deuen ésser /fol. 66 r. refrenats e corregits que ells no parlen paraules lascivioses o luxurioses.

En après los jóvens deuen ésser refrenats e corregits que no parlen falsies, quar, segons que damunt nós havem dit, los jóvens són leugerament

---

⁷⁶⁶ *Políthiques*, 7, cap. 17.

mentidors. Donques, com custuma sia quax altra natura per ço com la edat jove inclina ells a dir o a parlar falsia e mentida, la qual, segons lo philòsoph en lo iiii libre de les *Èthiques*⁷⁶⁷, és de si matexa malvada e deu ésser fugida o esquivada, ells deuen ésser induyts per degudes amonestacions e correccions que, lexant mentida, acosten si mateys amistat, la qual, segons lo philòsoph en aquell matex iiii libre de les *Èthiques*, és per bona e lohadora.

Encara ells deuen ésser castigats o refrenats que no parlen sens prepensament, quar los jóvens són no experts, ço és assaber, ells no han experiència de moltes coses e han conegudes o vistes poques coses. Per tal, donques, com ells conexen poques coses guardant a poques coses, ells parlen leugerament, ço és assaber, parlen o determenen tots e fàcilment, perquè ells deuen ésser amonestats que tant tost no respongen a les coses interrogades, quar, jatsia que negú soptosament o cuydadament no sia sobirà o gran ne·ls jóvens pusquin ésser tant tost perfets ne savis, emperò si ells se acostumen que respongue prepensats o cogitats e que abans que parlen cogiten en les paraules que deuen parlar per avant, ells seran apparaylats o nudrits que parlen paraules no reprehenedores.

Vist en qual manera los maestres dels infants e·ls doctors del jóvens deuen ells instruyr en qual manera hagen si matex envers lo parlar, roman a veure en qual manera ells deuen ésser instruyts que hagen si matex envers lo veure. E en la vista o en lo veure dels jóvens deuen ésser donades dues cauteles: primerament, quant a les coses visibles; en après, quant a la manera del veure.

Primerament, quant a les coses visibles, quar, axí com no·s pertany d'ells parlar o dir leges paraules, axí és cosa no deguda que ells vegen coses leges. E d'açò és assignada rahó per lo philòsoph en lo vii libre de les

---

⁷⁶⁷ *Ètiques*, 4, cap. 7.

*Polithiques*⁷⁶⁸, on diu que nós amam més totes les coses primeres, per a qual cosa que aquelles coses qui són leges e totes aquelles qui han infecció o legea⁷⁶⁹ sien fetes estranyes dels jóvens, per tal com aquelles coses les quals primerament són vistes, ab major maraveyla són vistes, perquè nós som⁷⁷⁰ més enteses envers aquelles e, per consegüent, nós retenim aquelles ab major memòria. Los jóvens, donques, per tal com quax totes coses són a ells novelles, ells són portats ab major escalfament a aquelles coses les quals ells vehen, perquè, si s'esdevé que ells vegen coses leges o vils, ells més se recorden d'aquelles e, per consegüent, ells són inclinats a cobeegyar o dessiigyar ells, on lo philòsoph veda que los jóvens no solament sien vedats de veure leges coses en lur ésser o en lur realitat, ans encara veda de veure leges coses en pintures o en ymàgens, axí com si fombres nuhes eren pintades o deboxades ells no deurien ésser demostrades als jóvens. Quar aquella edat de si matexa és assats provocada a luxúria e asseguir passions, doncs no cal provocar ella més avant per vista de coses leges o vills.

En après, en los jóvens, deu hom donar cautela que sien instruyts que leven ab maturitat⁷⁷¹ les palpelles del ulls axí que no hagen los ulls vagans, ço és assaber, discorrens ça ella, mas que els tenguen segurs, quar aquella edat és inclinada que totes coses vuylla veure. Per ço com ella veu totes coses axí com a novelles e per la vista bada totes les coses la qual és molt no deguda o mal estant, en los reys e en los prínceps, si ells han los uylls⁷⁷² vagans o badívols, quar per açò ells són jutgyats leugers de cor, e parvicosos e de petit coratge, per tal com semble que ells se meraveylen de tots coses. Aquells, donques, qui deuen principalment senyoregyar, encara en infanteha deuen ésser amonestats de la manera de veure que ells hagen si matexs madurament

⁷⁶⁸ *Politiques*, 7, cap. 17. En tots tres manuscrits *BEG* s'hi pot llegir «en lo vii libre de les *Èthiques*, però el text llatí diu 7 *Politicorum*. L'error és probablement del traductor o bé de transmissió, error que circulà així fins i tot en l'edició incunable de Spindeler. Ho esmenem.

⁷⁶⁹ legea] legra *B*; legre *E*, lege *G*. És una mala lectura del model.

⁷⁷⁰ [...] ab major maraveyla són vistes, perquè nós som [...] manca en *EG*. De nou ens és confirmat el parentiu entre aquest dos manuscrits.

⁷⁷¹ maturitat] materitat *E*. El mot és abreujat en *BG*.

⁷⁷² uylls] vuylls *B*.

envers la elevació dels ulls e envers la manera de veure, quar, com algú és fet hom en complida edat, pus leugerament ell observa o guarda aquella cosa la qual ha acostumada en infanthea.

Demostrat en qual manera deuen ésser instruïts los jóvens quant a la paraula e a la vista, roman demostrar en qual manera ells deuen ésser instruyts que hagen si matex a hojr, envers lo qual, quant al present se pertany, axí matex deu hom donar dues cauteles: primerament, quant a les coses hoydes; en après, quant a aquells los quals ells hoen.

Quar primerament en les coses hoydes és observada cautela quant als jóvens si ells són vedats o refrenats de hojr leges coses o vills, quar, segons lo philòsoph en lo vii libre de les *Políthiques*, on parla d'aquesta manera los jóvens deuen ésser vedats o refrenats que no hagen neguna cosa lege o vil, per tal com l'oyr és propri al fet, donques per amor d'açò, segons ell, los jóvens deuen ésser refrenats del hojr leges coses, per tal, donques, per açò leugerament ells són inclinats a la obra.

En après deu hom donar cautela en los jóvens quant a aquells los quals ells hoen, quar, axí com és cuvinent cosa que ells hogen coses o paraules honestes e belles, e és no deguda cosa que ells hoen coses o paraules vils o leges, axí matex se pertany d'ells hojr bons hòmens e honests, e deuen ésser castigats o represos que no hogen mals paroles ne deshonestes.

Capítol xi. En quantes maneres pecca hom envers lo mengyar e en qual manera los jóvens se degen haver envers ell

/fol. 66 v. **D**amunt havem dit que·ls jóvens, en infanteha, deuen ésser instruyts en bones custumes. És ver que, segons que damunt és dit, per tal com les paraules pus universals o pus generals menys profiten en la obra o en lo negoci moral, cové specialment donar o ensenyar en qual manera los jóvens deuen ésser instruyts en bones custumes, perquè, pus que nós havem dit o determanat en qual manera ells se degen haver envers parlar e envers veure e hojr, roman a veure en qual manera ells se degen haver envers lo mengyar, e envers lo beure, e envers los delits luxuriosos o carnals o envers ús de matremoni.

Mas primerament nós direm en quantes maneres pot hom peccar envers la recepció del mengyar e en qual manera los jóvens se degen haver envers ell, quar envers lo mengyar s'esdevé peccar o deffallir en vi maneres: primerament, si hom lo pren e scalfadament o fortment, en après si·n pren massa, encara si·l pren legyament; encara més si·l pren desordonament; encara si·l pren massa delicadament o ricosament; encara, finalment, si·l pren massa estudiosament.

Donques primerament hom pecca envers lo mengyar si·l pren massa escalfadament o fortment, quar açò no solament mou⁷⁷³ o fa dampnatge a la ànima, per tal com aquell qui reeben lo mengyar massa escalfament e gulosament són fets golosos e no temprats; ans encara mou o fa dampnatge al cos, quar lo mengyar, pres amb massa glothonia, no és bé mastegat e, per consegüent, no és bé digest, quar natura ordena les dents a les coses animades, per ço que·l mengyar o la vianda per elles degudament trita pus

---

⁷⁷³ mou] En realitat, tots tres manuscrits diuen «nou». Ho corregim per creure que és una mala lectura.

leugerament reebés la operació o la obra⁷⁷⁴ de la calor natural e, per consegüent, pus leugerament fos convertida o girada en nudriment, axí com la lenya manudament trida pus leugerament és ensesa o affogada e convertida en foch; mas aquells qui reheben vianda massa golosament, segons lo demás, no observen aquest orde natural, quar, segons que declara lo philòsoph en lo iii libre de les *Èthiques*⁷⁷⁵, poca és la delectació com la vianda ateny a la lengua, ans és major com ateny al carcanyel⁷⁷⁶. Los golosos, donques, qui massa gulosament e ab gran delectació prenen lo mengyar, no·s deliten molt que·l mengyar estigua longament en la bocha, ans desigen que tost venga al carcanyel, e per amor d'açò, aytals, segons l'endemés, no·s mestiguen la vianda, mas transglotexen ella no mestigada, perquè seguex-[s]e que la vianda axí presa no és bé digeste e, per consegüent, seguex-[s]e que no solament per açò és naffrada o agraugada la ànima, ans encara lo cos.

En après pecca hom envers lo mengyar si·n pren massa en quantitat, quar açò⁷⁷⁷ nou e fa dampnatge a la ànima per tal com ret ella no temperada o desmesurada, e encara nou o fa dampnatge al cos per tal com empatxe deguda digestió, quar, si·l mengyar deu ésser bé digest, cové que ell sia bé proporcionat a la calor natural, perquè, si ell és pres en tanta quantitat que la calor natural no pusca a ell senyoregyar, ell no és bé digest e, per consegüent, no fa degut nudriment.

Encara pecca hom si·l pren vilment o legyament, quar són molts qui no saben péxer si mateys, los quals anvides o nuyl temps poden mengyar que les sues vestedures no sien ensuczades e suczura corporal, jatsia que, segons si, no sia peccat, emperò hom pecca envers ella si s'esdevé per dosordonació de la ànima, perquè, com legya manera de reebre vianda sia senyal d'alguna golositat o d'alguna desordonació de pensa o de la ànima, en la recepció del

---

⁷⁷⁴ B fa una correcció al damunt de «obra»; el copista havia escrit abans «opra».

⁷⁷⁵ *Ètiques*, 3, cap. 10.

⁷⁷⁶ carcanyell] gargamella.

⁷⁷⁷ açò] caçò B.

mengyar no solament deu hom esquivar forthelea e massa quantitat, ans encara deu hom esquivar legeha o viltat.

Encara més pecca hom envers mengyar per la desordonació del temps axí com si massa abans de hora o massa desordonadament pren hom mengyar, quar per aytal recepció algú és fet gulós e no temprat o desmesurat, e encara és naffrat o pren dampnatge segons lo cos, quar, segons lo philòsoph, totes les obres⁷⁷⁸ naturals són mesurades per alguna fi o per algun terme. E per açò, donques, és que, per tal com custuma és quax altra natura, per amor d'açò, quan algú acostuma pendre son mengyar en alguna hora, segons lo demés, ell degya pendre ell en aquella matexa hora, si donques algú desordonament e fora de la hora ordona o usa pendre la vianda, segons lo demés, abans de la digestió de la primera vianda lo segons mengyar és pres, donques per açò és naffrat o dampnificat lo cos. Hora, donques, deguda e determenada, no solament per boneha de la ànima ans encara per sanitat del cos, deu hom observar en la recepció de la vianda.

Encara pecca hom envers la recepció de la vianda si són demanades viandes massa riques e delicades més que·l seu estament no requer. Quar delicament de viandes deu ésser pres segons la condició de la persona e segons l'estament de la nobleha d'ella, aquell, donques, qui més que la condició de la persona e més que·l estament seu no requer demana delicades viandes pecca, per tal com açò ve d'alguna intemperància o d'algun vici.

Encara finalment pecca hom si cerca viandes appareylades massa estudiosament, quar en vils viandes pot algú mostrar si matex massa gulós si vol que ab massa gran estudi elles sien appareylades, quar aytals par que visquen per tal que mengen e que no mengen per tal que visquen com ells posen envers appareylament de viandes massa ^{/fol. 67 r.} estudi e massa cura.

---

⁷⁷⁸ Al davant, el copista de B ratlla ~~esses~~.

Donques aquestes coses vistes o declarades, és manifest en qual manera los infants deuen ésser intruyts que hagen si matex envers les viandes o envers los mengyars, quar negú rabentment o soptosament⁷⁷⁹ no és fet gran o subiran, e, per tal, basta instruyr ells poch a poch e peu a peu, axí que com ells vendran a deguda edat sien instruyts sufficientment en qual manera se degen haver en la recepció de viandes.

---

⁷⁷⁹ En el ms. B, al davant s'hi ha fet la següent cancel·lació: ~~sabadament~~.

Capítol xii. En qual manera los infants deuen ésser instruyts que hagen si mateys envers lo beure e envers los desiigs carnals o en qual manera se degen haver a fermar o a pendre muylers

Depús que en lo capítol qui va davant nós havem dit en qual manera pecca hom envers mengyar, roman a dir en qual manera pecca hom envers lo beure, quar damunt és dit que la edat jove és molt inclinada a intemperància, perquè, com tostemps major cautela degya hom donar on⁷⁸⁰ és major perill, en la edat puerill deu⁷⁸¹ hom esquivar que·ls jóvens no sien fets intemperats e deu haver hom temperància en totes coses, ço és, envers mengyar, beure e delits o desiigs luxuriosos carnals. Quar no solament lo mengyar no degudament pres fa temperància ans encara lo beure, pertany-se, donques, dels jóvens que sien abstinents no solament per ço que no sien fets gulosos per la recepció del mengyar, ans encara pertany-se d'ells que sien mesurats per tal que no sien fets embriachs per la recepció del vi o del beure, quar lo vi, pres desmesuradament, quant al present se pertany fa iii mals.

Primerament, per tal com ell provoca los desiigs luxuriosos o carnals, quar com escalfant lo cos sia feta mayor inclinació a les obres desigyses carnals o luxurioses, lo vi, lo qual engendra en hom e fa molt gran calor, ell pres desmesuradament inclina o mou hom a incontinença o a luxúria. Donques massa recepció de vi, quant que ella provoca los desigs⁷⁸² carnals o luxuriosos, tant deu hom esquivar ella més en la edat jove que en veyla, en quant que aquella edat és més inclinada a luxúria que altre.

Lo segons mal lo qual aporta o fa la massa gran recepció del vi és baxament o destrucció de la rahó, quar, pugyat les fumositats del vi al cap, és torbat lo cervell, lo qual torbat és abaxada o destruyda la rahó nostra quant a

---

⁷⁸⁰ on] un *B*.

⁷⁸¹ hom donar on és major perill en la edat puerill deu] *om. E*.

⁷⁸² desigs] desigiis *B*.

les sues obres, per tal com nós no podem usar franchament de rahó. Donques desmesurada recepció de vi, en tant empatxa ús de rahó en quant que ella torba lo cervell; per açò, donques, és que alguns són més offesos o agraugyats per vi que altres, quar ells han pus flach cap e pus tost és torbat lur cervell. Lo jóvens, donques, deuen ésser castigats o represos de massa recepció de vi, per tal com per flaqueha del cervell ells són offesos per vi.

Lo iii mal lo qual ve per vi és barayla e dissenció, quar, torbat lo cervell per massa gran recepció de vi e perdut ús de rahó, leugerament cau hom en paraules desordonades e leven-se dissencions e barayles, ans, per tal com ira ve per inflació de sanch, lo vi, lo qual per la sua calentura inflama la sanch, ret hom coregyós e yrós, la qual cosa feta, pus leugerament ell és provocat a discensicons e a barayles.

Los jóvens, donques, per tal com ells són amadors de injúries, segons que vol lo philòsoph en lo segon libre de la *Rethòrica*⁷⁸³, deuen ésser guardats o refrenats de massa recepció de vi, per o qual algun és provocat a batayles o a injúries. Donques en tota edat se deu hom guardar de massa mengyar e desmesura de beure, emperò, per tal com pus leugerament nós acostam a nós inclinació a aquelles coses a les quals nós acostuman en infanteha, pertany-se de tots los pares, e majorment dels reys e del prínceps, que sien curosos envers lo regiment dels fills, que sien axí regits en la infanthea que sien abstinents e mesurats.

Vist en qual manera los jóvens se degen haver envers lo mengyar e'l beure, roman a veure en qual manera ells se degen haver envers los desiigs luxuriosos o carnals e envers matremoni, quar luxúria ve o nex de gula axí com la filla, de la mara. Per tal, donques, com nós havem dit que·ls jóvens deuen ésser instruyts que no sien gulosos,⁷⁸⁴ roman a dir en qual manera ells deuen ésser instruyts que no sien lascivosos o luxuriosos. Com donques tota

---

⁷⁸³ *Retòrica*, 2, cap. 12.

⁷⁸⁴ roman a dir en qual manera ells deuen ésser instruyts que no sien gulosos] Afegit en B. És un error textual.

obra luxuriosa o carnal, exceptat matremoni, sia fora de rahó, per tal com se pertany del pare que sia axí curós envers los fills que ells sien virtuosos, los jóvens qui volen ésser continents o volen haver continència deuen ésser induyts que's tenguen prepagats de lur muyler. Mas en qual edat ells deuen usar de matremoni lo philòsoph mostra en lo vii libre de les *Políthiques*⁷⁸⁵, qui diu que en la fembra és requesta edat de xviii anys, e en lo mascle o en hom és requesta de xxii, quar en tal edat, segons ell, són creats o engenrats los fills més perfets; mas, per tal com la força o la virtut engenrativa és massa corrompuda, segons que damunt havem dit, bastaria que·ls jóvens, en tot lo temps de crexença, lo qual dura comunament entrò a xxi any, abstenguessen si mateix de còpula carnal, quar si dins aquest ^{/fol. 67 v.} temps ells usen de matremoni ells són provocats a luxúria e és empatxat lo creximent d'ells, segons que vol lo philòsoph en aquelles mateixes *Políthiques*.

En aquesta manera, donques, deurie hom usar de matremoni si la nostra força o virtut cobegiosa no era massa corrompuda; emperò, per tal com hom deu rebre de corrupció de la potència cobegiosa, si los doctors dels infants perceben o conexen que·ls jóvens no pusquen tant esperar aquell temps, poria ésser cuytat segons que·ls serà jutgyats.

Mas en qual manera los jóvens se degen haver ab la muyler ja presa e quals coses degen ésser guardades en pendre muyler, damunt, com nós tractàvem del regiment matremonial, o havem dit pus largament.

---

⁷⁸⁵ *Políthiques*, 7, cap. 16. El ms. B diu viii llibre.

Capítol xiii. En qual manera los jóvens se degen haver en los jochs, en los comportaments e'n lo vestir

Demostrat en qual manera los jóvens degen ésser abstinents en mengyar, mesurats en beure, temprats en los desiigs luxuriosos o carnals fent matremoni en deguda edat e haver si matex mesuradament ab la muyler ja presa, roman a demostrar en qual manera se degen haver envers los comportaments e envers lo vestir.

Lo joch, segons que prova lo philòsoph en lo viii libre de les *Políthiques*⁷⁸⁶, és necessari en vida, la qual cosa, quant al present se pertany, pot ésser declarada per dues vies o per dues maneres: primerament, per esquivar no leguda cura; en après, per aconseguir la fi entesa.

La primera via axí és declarada quar la pensa humanal no sap ésser occiosa, donques, com algú vaga per occiositat e no entén en algunes delectacions legudes, tant tost comença a vagar cogitant d'algunes coses no legudes. On lo philòsoph, en lo viii libre de les *Políthiques*, diu que joch és alguna deducció o algun deport e esquivament de cura no deguda, e per amor d'açò, per tal que nós no siam curosos envers algunes coses no legudes, cové alguna vagada haver alguns jochs e algunes delectacions legudes e honestes. E quals sien aquells jochs nequals aquells deportes envers los quals los infants degen vagar o entendre per avant serà dit.

La ii via a cerquar açò matex és presa de part de l'aconseguint de la fi entesa. Quar no tostemps algun pot haver tant tost la fi entesa, per tal donques que per los treyballs continuats no deffallegua hom de aconseguir la fi entesa, cové a ell entreposar alguns jochs e alguns deportes en les sues cures o en les sues àncies per tal que ell, reebent algun repòs, per açò pusca més trebaylar en aconseguir la fi. On lo philòsoph diu en lo viii libre de les

---

⁷⁸⁶ *Políthiques*, 8, cap. 3.

Políthiques que, per tal com hom no pot tostemps reposar en la fi aconseguida e per tal com alguna vegada algú ordona fi a si matex en la qual trebayla longament abans que aconseguesca, per amor d'açò, cové entreposar alguns jochs e algunes declaracions per tal que no deffallega de aconseguir la fi. E aquesta manera, donques, deuen ésser instruyts los infants envers los jochs que de tot en tot ells no sien lunyats o tolts dels jochs, ans mesuradament hagen jochs honestos e liberals, quar jochs legs o vills e per paraules leges, e deportes desonestos deuen ésser vedats als jóvens, segons que vol lo philòsoph en lo viii llibres de les *Políthiques*.

Vist en qual manera deuen haver los jóvens envers los jochs⁷⁸⁷, roman a veura en qual manera se degen haver envers los comportaments. E són apel·lats comportaments cascuns moviments dels membres per os quals poden ésser jutgyats los moviments de la ànima, quar nós veiem que·ls savis e·ls bons han comportaments ordenats e honestos, quar aytals constrenyen lurs membres que no hagen algun moviment per o qual algú pot conjecturar o conèxer arguyt o alteha de coratge, o folia, o oradura de pensa o intemperància del appetiment o de la voluntat, quar a hom és necessària disciplina en los comportaments, quar, per tal com ell és entès envers rahó e enteniment, no perçeb o no entén axí los moviments naturals neaxí ell obra per inclinació natural com fan los auçells e les bèsties. Quar los auçells e els altres bèsties que obren e fan per inclinació natural no han axí ops disciplina com hom qui usa de rahó e d'enteniment, e obrar o a fer obres degudes no és inclinat sufficientment per natura. La disciplina la qual deu hom donar en los comportaments és que quescun membre sia ordonat a la obra qui li és deguda, quar hom no hou per la boca mas per la oreyla, donques, com algun vol hoyr l'altre de bades té l'altre oberta; axí encara hom no parla amb los peus neab les mans neab les espatles mas ab la boca. Axí donques, com aquells qui tenen les bocces obertes, com volen hoyr los altres, los altres han

---

⁷⁸⁷ jochs] lochs B.

comportaments indisziplinats o mal nudrits, axí són indisziplinats o mal nudrits, sagons comportaments, aquells qui com volen parlar extenen los peus e les cuxes, o mouen los braços massa espessament, o exequen los muscles o fan altres coses les quals no servexen res a parlar.

En aquesta manera, donques, deuen ésser los jóvens disciplinats o nudrits que hagen tals comportaments e que axí usen del moviments dells membres segons que servexen a les obres les quals ells entén, quar fer alguns moviments de membres los quals moviments no servexen a la obra entesa, o açò ve de gran follia de pensa, o de supèrbia, o d'arguyl de coratge o d'algun altre vici.

Aquestes coses vistes, roman ^{/fol. 68 r.} a tractar de la cosa tercera la qual fo proposada en lo començament del capítol, ço és assaber, en qual manera se degen haver los jóvens envers lo vestit.

Los vestiments par que sien ordonats a iii coses, ço és assaber, a delectació, a profits e a honor, quar tot bé, o és delitable, o és profitós o és honest e honrat, quar bé honest pot ésser dit bé honrat, quar honest vol aytant dir com estament de honor. Si donques les vestedures són demanades per lo delitable, en aquesta manera són demanades delicades e molls; si per lo bé profitós, en aquesta manera són demanades caldes a gitar lo fred en temps d'ivern o no caldes en temps d'estiu; mas si elles són demanades per delitable e honrat, en aquesta manera elles són demanades belles e gaylarden.

E és cosa no deguda que hom sia massa curós envers la molleha de les vestedures e envers la delectació en elles, per tal com per açò algun és fet no temprat e temorós, quar leugerament algú ve en luxúria e en molleha de carn si ell se delita massa en molleha de vestedures, quar aytals sembla que sien més fembrils que homenils, o més semblen fembres que hòmens, perquè ells no són ferm estants, ans són molls e leugerament cahen en luxúria. En après massa molleha de vestedures ret hom temorós, quar, com les armes e ls ferres

hagen en si alguna dureha, aquell qui tostemps és curós envers molles vestedures dupta de pendre armes e és fet temorós. Els jóvens, majorment, per tal que com ells vendran a aquella edat sien aptes o bons a vagar o entendre envers los trebaylls de les batayles e no aborresquen o no temen les armes, ells deuen ésser instruyts que no·s deliten massa en moleha de vestedures.

Dit en qual manera los jóvens degen haver si matexs envers les vestedures segons que ells servexen a delectació, roman a demostrar en qual manera ells se degen haver envers elles segons que servexen a utilitat o a profit, la qual cosa ha ésser vista departent o fahent departiment entre les compleccions entre·ls temps e entre les edats. Quar aquells qui han les compleccions espesses e molt porosos no són axí naffrats o agraugyats per calor ne per fret com aquells qui han les compleccions escampades e no espesses, on les fembres, per tal com són massa fleumàtiques e han le complecció espessa e encara molt porosa, la qual cosa és manifesta per la freytura dels pèls, ells són menys agraugyades per la calor e per lo fret que los hòmens. Axí matex deu hom departir entre·ls temps que en los temps frets, buffant aquell vent bòreas, deu hom usar d'altres vestedures que en los temps calents, buffant aquell vent austre. Encara deu hom departir entre les edats, quar la edat veyla, per tal com ha major freytura de la calor de dintre, ella ha més ops la calor de fora.

Les vestedures, donques, pensada la propietat del temps, de les compleccions e de les edats, deuen ésser diversificades segons que elles servexen al bé profitós; mas, segons que elles servexen al bé honrat, deu hom guardar la custuma de la terra e la condició de les persones. En aquesta manera, donques, deuen ésser instruyts los jóvens envers lo vestit que no sien massa curosos envers molles vestedures, mas pensade la condició del temps, de la complecció e de la edat, segons que requer la custuma de la terra e la condició de les persones, ells usen de degudes vestedures a profit del cos.

Capítol xiiii. Que en edat jove majorment deu hom esquivar mala companya

No basta dir en qual manera los jóvens se degen haver envers los jochs, comportaments e vestir si no saben ab quals companyons degen conversar o estar. E quant al present se pertany, iiii coses par que sien en los jóvens de les quals poden ésser preses iiii rahons, perquè majorment en edat jove deu hom fugir o esquivar mala companya, quar primerament los jóvens són molles e duybles; en après ells són seguidors de passions inclinats a mal; encara ells són massa amadors de companyes; encara ells són massa crehents.

La primera via, donques, a demostrar que majorment cové als jóvens fugir mala companya és presa per açò com los jóvens són molls e duybles, quar la ànima, segons lo demés, seguex les compleccions del cos, quar, per tal com la nostra conexença comença al seny, les coses semblants són a nós més manifestes, e per amor d'açò, segons lo demés, los hòmens seguexen l'appetiment sensitiu, e l'appetiment sensitiu és virtut corporal, perquè cové que tal appetiment prenga manera e mesura en lo cos. En aquella edat, donques, en la qual algun ha lo cos més moll e més duyble, ell és més moll e més duyble segons l'appetiment, perquè com les coses molles e duybles pus leugerament prenguen impressió d'aquelles coses les quals són ajustades a elles que no fan les coses dures, los infants e ls jóvens, per tal com són més molls e més duybles que los veylls, pus leugerament són empremtes en ells les custumes dells companyons en edat jove que en altra; majorment, donques, deuen lavors ésser castigats e vedats de mala companya.

/fol. 68 v. La ii via a cerquar açò matex és presa per açò com la edat jove majorment és inclinada a mal e majorment és seguidora de passions, quar leugerament algú és induyt a aquella cosa a la qual és ell inclinat. Si donques los jóvens són melmats a mal, segons que és manifest damunt, quant

determenaven de les custumes dels jóvens, en la edat jove majorment se deu hom guardar de mala companya.

La iii via a demostrar açò matex és presa per tal com los jóvens són massa amadors de amistança, quar, segons que és dit en lo iii libre de la *Rethòrica*⁷⁸⁸, los jóvens són amichs e amadors dels companyons més que de les altres edat, per tal com ells se alegren vivent ensems, quar, si aquella edat segueix majorment les coses delitables, com sia cosa molt delitable ensems viure ab los amichs, aquella edat ha goyg d'ensems viure en companya e d'ésser amigada per companyons. Donques en edat jove los jóvens deuen ésser molt castigats e lunyats de mala companya, per tal com lavors majorment se conformen a les custumes dels companyons per ço com ells molt amen viure en companya. Quar delectació és per convicció o per ajustament d'una cosa acordant ab altre acordant, negú, donques, no ha goyg de viure en companya si no ha goyg de conformar si mateys als companyons.

La iiii via és presa per ço com los jóvens són massa crehents, quar les delectacions sensibles no legudes, jatsia que comunament sien malvats e degen ésser fugides o esquivades, emperò elles poden ésser bones segons apparència. Los jóvens, donques, per tal com leugerament crehen e no han perfet ús de rahó, leugerament són induyts per los companyons e leugerament és a ells assuegyats que creheguen que·ls béns sensibles degya hom seguir.

---

⁷⁸⁸ *Retòrica*, 2, cap. 11.

Capítol xv. Qual cura deu hom haver dels infants del començament de la nativitat tro a vii anys

Per tal com les paraules particulars semblen que sien molt profitoses al negoci o a la obra moral, per amor d'açò, davallant particularment a diversos temps, nós demostrarem qual cura degya hom haver envers los fills.

Primerament, donques, demostrarem qual cura degya hom haver envers los fills tro a vii anys; en après, qual de vii anys tro al xiiii any; en après, del xiiii any i d'aquí avant.

Tocha lo philòsoph en lo vii libre de les *Políthiques*⁷⁸⁹ vii coses dels infants les quals deuen ésser observades en la primera edat: la primera cosa és que, entre al vii any, ells deuen ésser pascuts de coses molles, axí emperò que en lo començament deuen ésser nudrits de let; en après ells deuen ésser vedats o guardats del vi; encara ells deuen ésser acostumats als frets; encara ells deuen ésser acostumats a covinents e a temprats moviments, la qual cosa par que sia profitosa en tota edat; en après ells deuen ésser⁷⁹⁰ recreats per deguts jochs; e deuen ésser recomptades algunes ystòries per es quals ells degen ésser recreats, e açò majorment com ells començen a percebre o a entendre les significacions de les paraules; e finalment ells deuen ésser guardats de plorar.

Los jóvens, donques, tro al vii any, deuen ésser pascuts de coses molles, axí emperò que en lo començament majorment deuen ésser pascuts o nudrits de let, on lo philòsoph, en lo vii libre de les *Políthiques*, diu que la humiditat de la let molt par que sia familiar o cuvinent als cossos dels infants, donques en aquella edat tenra, tro que sien envers vii anys, deuen ésser nudrits de coses molles e humides, per tal com aytals coses leugerament

---

⁷⁸⁹ *Políthiques*, 7, cap. 17.

⁷⁹⁰ ésser] *om. B.*

sufferen la acció o la obra de la calor natural e leugerament són convertides en nudriment. Emperò deu hom guardar en los infants com són nudrits ab la let, quar si s'esdevenia que ells mamassen altra let que de la mare deu hom cercar fembra semblant a la mare quant a la complexió, per tal com la let de la mare majorment sembla que sia proporcionada o covinent al seu fill.

En après los infants deuen ésser guardats del vi, e majorment en aquell temps en lo qual ells pren let, e açò, segons lo philòsoph, per les malalties, quar los infants leugerament enmalaltexen e són mal appereulats en lo cos si en temps en lo qual, segons lo demés, ells són pascuts de let acostumen a beure vi, ans dyen alguns que si en aquell temps ells se acostumen al vi ells se appareylen alebrosia.

Encara los infants deuen ésser acostumats a frets, on lo philòsoph, en lo vii libre de les *Políthiques*, diu que de continent cové als infants petits acostumar-se als frets, quar acostumar los infants als frets és profitós a dues coses: primerament a sanitat, on aquell matex philòsoph diu que exercici a coses fredes fa bona habitut o gran bé en los infants per la calentura qui és en ells; en après, exercici en los frets, en los infants petits és profitós a les fahenes batayloses o a les obres de les batayles, quar lo fret consolida e constreny los membres, axí que, com ells vendran a deguda edat, ells són pus aptes a les obres de batayles si en alguna manera en la infanteha ^{/fol. 69 r.} ells són exercitats als frets, on aquell matex philòsoph diu que envers algunes nacions barbaresques és custuma banyar los fills en fluvis o en rius frets per tal que façen ells pus forts. Emperò deu hom entendre que, com nós deym quals infants deuen ésser acostumats a açò o a allò, deu ésser entès tempradament e de grau en grau, segons que requer la condició de les persones.

Encara més los infants deuen ésser acostumats a cuvinents e a temprats moviments, quar, segons lo philòsoph, moviment temprat, en los

infants fan iiii béns: primerament, per tal com ret lo cos més san e temprat, quar exercici mesurat en quescuna edat par que faça sanitat; en après ret los cossos leugés, quar si al començament los infants se acostumen a alguns moviments ells són pus leugés quant al cos e esquiven perea, quar si ells no s'acostumen a alguns moviment ells són fets fexuchs e pararosos; encara fa acreximent, quar per ço com l'exercici temprat ajuda a la digestió e fa a bona disposició del cos, seguex-se que és fet profit al creixement, quar, com creximent sia fet per la vianda, aquelles coses qui reten lo cos bé appareylat e fan que·l cos sia ben pascut e nudrit són profitoses al creximent; encara més moviment temprat consolda los membres, quar quescun ha experiència en si matex que exercita si metex mesuradament a trebayls corporals, los membres de seu cos són consoldats o fermats e són fets pus forts, donques los infants, per tal com ells han los membres tenres, deuen ésser acostumats a alguns moviments petits e temprats o mesurats per tal que·ls lurs membres sien saldats o refermats, on lo philòsoph, en lo vii libre de les *Políthiques*, diu que cové en los infants fer quescuns moviments, e petits, a soldar o a refermar los membres, e per tal que no·s lexen anar per le temor, quar lo philòsoph axí lo ha mesurat o temprat moviment en los infants que, en lo començament de la nativitat, diu que deuen ésser fets alguns intruments en los quals los infants usen e sien moguts.

Encara los infants deuen ésser recreats per alguns jochs e per algunes faules, quar joch mesurat o temprat pertany als infants, per tal com joch mesurat cové moviment mesurat o temprat, e per mesurat joch és esquivada perhea e·ls cossos són fets pus leugers.

Encara als infants deu hom recomptar algunes faules o algunes ystòries depús que ells començen a percebre o a entendre les significacions de les paraules, o encara deu hom cantar alguns càntics honests a ells, quar ells no poden sustenir neguna cosa trista, e per amor d'açò és bona cosa

acustumar ells a alguns jochs mesurats e algunes delectacions honestes e no dampnoses o no noybles.

En après, finalment, ells deu hom guardar de plorar, quar, com los infants són vedats o guardats de plorar, per aytal vedament és fet que ells retenen l'esperit e la alenda, quar, axí com ells geten fora l'esperit e la alenda quan hom los lexa plorar, axí com hom los veda o·ls guarda de plorar, ten l'esperit e l'alenda, e, segons lo philòsoph en lo vii libre de les *Polítiqes*, retenir l'esperit e la alenda fa fortaleha del cos. Per tal, donques, que·ls infants sien fets pus robuts o pus forts, deuen ésser guardats de plorar.

Capítol xvi. Qual cura deu hom haver dels fills de vii any tro a xiiii

Com nós departim les edats dells fills per septennaris, axí com nós deym que entrò a vii anys deuen en aquesta manera ésser regits e del vii any tro al xiiii axí deuen ésser instruyts, aquests septenaris deuen ésser abreugyats o alongats segons la diversitat de les persones, quar alguns són pus robusts de cos en xii anys que altres en xvi. E per amor d'açò, per tal com d'aytals no poden dar regla puntal o limitada de punt, algunes coses deuen ésser lexades en judici de mestre, lo qual deu instruyr los infants que pusca aquest temps cuytar o perlongar, segons que a ells serà vigyares, en aquest temps lo qual és de vii any tro al xiiii any, tres coses deuen ésser pensades envers lo regiment dels fills, quar hom és departit o divisit primerament en ànima e en cos, e la ànima ha l'enteniment e la voluntat axí com a potències principals.

Tres coses, donques, deuen ésser guardades en los fills: primerament quin han lo cos; en après quina voluntat, e despuys què l'enteniment. E per tal, donques, que ls jóvens hagen lo cos ben ordonada, ells deuen ésser induyts en degudes virtuts e a obres de virtuts, mas, per tal que hagen l'enteniment perfet, ells deuen ésser guardades en lo regiment dells fills. Primerament, en lo començament de la nativitat, per tal que sia esquivada pereha dels infants, ells deuen ésser acostumats a alguns moviments, mas com ells hauran complit vii anys ells deuen acostumar de grau en grau a altres trebayls més avant, e a pus forts exercicis tro al xiiii any. Quar lo joch de la pilota, segons Tacuí⁷⁹¹, o la luyta, segons lo philòsoph, par que sien deguts

---

⁷⁹¹ Tacuí] Caurui *B*; Caurojol *EG*. És evident l'error dels copistes, que, a més s'emboliquen. El text llatí diu *Tacuinum*. La forma catalanitzada del nom seria Tacuí, referint-se al *Tacuinum sanitatis* escrit per Tacuí. No trobem cap referència concreta al joc de caurui o caurojol, però és evident que un copista inicial del model ha confós el nom de Tacuí amb *Caurui* o *Caurojol*, fent referència al «joc de la rutlla», la qual cosa li ha semblat coherent a causa del context. El *Tacuinum sanitatis* és obra d'Abū-l-Hasan Al-Muhtār Ibn Butlān (? – Bagdad ~ 1063). Metge de Bagdad, cristià, conegut a Occident per Elluchasen Elimithar, mantingué una llarga controvèrsia medicofilosòfica amb Alībn Ridwān. És autor de *Takwīm Al-Sihh* (*Rectificació de la salut*; la primera edició llatina, amb el títol de *Tacuinum sanitatis*, és de 1531 a Estrasburg); el manuscrit més antic és del 1041 i es conserva a la Universitat de Lieja, il·lustrat per Giovannino de Grassi i per Gian

exercicis als jóvens, /fol. 69 v. quar en lo segon septenari deuen ésser presos exercicis més avant que en lo primer, emperò encara en tal edat, per tal com és massa tenra, no deuen ésser preses obres de cavallers neobres grans o altres, hon lo philòsoph, en lo viii libre de les *Políthiques*⁷⁹², diu que entrò a la edat de xiiii anys deuen ésser presos los exercicis pus leugers per tal que no sia empatxat lo creximent.

Vist que per tal que ls jóvens sien bé appareylats quant al cos, del vii any tro al xiiii ells deuen pendre pus forts trebayls que en lo primer septenari, roman a demostrar en qual manera cové a ells que sien ordonats a ells virtuts per tal que hagen la voluntat bé ordonade.

Deu donques hom saber que l philòsoph, en lo v libre de les *Políthiques*⁷⁹³, diu que molt és mala cosa no instruyr los infants a virtut e a observància de les leys profitoses, quar lo philòsoph, en lo viii libre de les *Políthiques*⁷⁹⁴, cerqua si deu hom primerament curar dels infants que hagen deguda voluntat o que hagen perfet enteniment. E prova lo philòsoph que deu hom curar primerament de la ordonació de la voluntat de la perfecció de l'enteniment, donques en lo segon septenari, per tal com los infants ja comencen a cobeegyar emperò no han perfet ús de rahó, majorment par que degya hom curar envers ells que hagen la voluntat ordonada, quar, axí com lo cos, per generació, és primer que la ànima, per tal com lo cos es primerament organitzat e format, e despuys és escampada aquí la ànima, segons lo philòsoph en lo viii libre de les *Políthiques*⁷⁹⁵, primerament deu hom curar envers los infants en qual manera ells hagen voluntat bé ordonada que en qual manera hagen l'enteniment científich o scient, e nagon no ha la voluntat bé

Galeazzo Visconti. Per a més referències, cf. <http://www.nlm.nih.gov/hmd/arabic/biol.html> i Carmélia Opsomer (Lieja), *Le scribe, l'enlumineur et le commanditaire : à propos des Tacuinum sanitatis illustrés. Le scribe, l'enlumineur et le commanditaire: à propos des Tacuinum sanitatis illustrés* (<http://www.irht.cnrs-orleans.fr/cipl/weingtn/wgtn00a.htm>).

⁷⁹² *Políthiques*, 8, cap. 9.

⁷⁹³ *Políthiques*, 5. Els ms. diuen vii, però és un error. Recordem que els llibres de *Políthiques* presenten diferents divisions en temps medievals.

⁷⁹⁴ *Políthiques*, 8, cap. 2. Els ms. diuen «vii libre».

⁷⁹⁵ *Políthiques*, 8. Els ms. diuen «vii».

ordonade si ell no ha les cobegyançes bé ordonades, quar de la desordonació de l'appetiment sensitiu ve la desordonació en la voluntat.

Si donques les cobegyançes són de part del cos e l'enteniment de part de la ànima, per tal com lo cos, per generació, és primer que la ànima, primerament nós devem entendre en qual manera nós hagam les cobegyançes mesurades e la voluntat ordonada que en qual manera hagam l'enteniment il·luminat. E la manera per la qual les cobegyançes dels jóvens deuen ésser mesurades e temprades és que sia donada special cautela envers aquelles coses envers les quals majorment ells han acostumat de deffallir. Si donques lo jóvens són seguidors de passions o de les cobegyançes e leugerament dyen mentides, e totes coses fan forment o soptosament, e per amor d'açò com ells amen, massa amen, com comencen a jutgyar, massa jutgen, e en totes altres coses ells tostemps fan massa o sobremunten, deu hom donar cautela que ells no sequesquen les cobegyançes ans sien abstients e mesurats, ne sien mentiders mas vertaders, ne façen totes coses forment o sobtosament, ans prenguen mesura o temprament en les lurs obres e en les sues paraules.

Aquestes coses vistes, roman a demostrar en qual manera ells degen ésser bé ordonats quant a l'enteniment, quar, com nós deym que en lo segon septenari pus principalment deu hom curar de la ordonació de la voluntat que de la perfecció de l'enteniment, no deu ésser axí entès que en naguna manera no degya hom curar en qual manera hagia l'enteniment perfet. Mas, per tal com del vii any quax tro al xiiii los jóvens habunden en cobegyançes e deffallen d'ús de rahó, per amor d'açò pus primerament deu hom trebaylar envers la ordonació de la voluntat, quar quax per tot lo segon septenari los infants quax no aprenen sinó paraules, quar ells encara no són de tant gran enteniment que pusquen pensar o cogitar de les coses. E per amor d'açò, en lo segon septenari, los infants poden ésser instruyts en gramàtica, la qual és sciència sermotinal, ço és de bé escriure, bé pronunciar e bé ordonar paraules,

e en lògica, la qual és més manera de saber que no sciència, e en música practichal, la qual està en alguna consonància de veus, quar, per tal com los infants en aquell temps deffallen sus de rahó perfeta, ells no poden saber, emperò, per tal com ells començen haver ús de rahó de tot en tot no sien desordonats o mal appareylats a sciència, ells deuen ésser acostumats a aquelles arts o aquelles sciències de les quals havem feta menció.

Capítol xvii. Qual cura deu hom haver dels fills dels xiiii any e d'aquí avant

Damunt és dit que tres coses deuen ésser enteses envers los fills, ço és assaber, en qual manera ells hagen lo cos bé appareylat, la voluntat o l'appetiment bé ordonat e l'enteniment bé il·luminat. E aquestes iii coses nós podem aplicar o donar a iii septenaris, quar en lo primer septenari, après de la recepció del baptesma e dels sacraments de la Esgleya, principalment deu hom trebaylar en qual manera ells hagen lo cos bé appareylat o ordonat, quar, per tal com en los primers vii anys los infants, quan de tot en tot han deffalliment d'ús de rahó, no poden ésser acostumats bonament a les obres de les virtuts nea les ymaginacions científiques, quar, si en aquell temps ells poden aprendre alguna cosa, açò és los lenguatges vulgars.

Mas del vii any tro al xiiii any, per tal com ja ells començen haver algunes cobegyançes no legudes e en alguna manera, jatsia que imperfetament, ells començen a participar ús de rahó, ^{/fol. 70 r.} per amor d'açò, en aquell temps no solament deu hom curar en qual manera ells hagen lo cos perfet, ans encara en qual manera ells hagen la voluntat o l'appetiment ordonat. Quar, segons lo philòsoph en les *Políthiques*, entrò al xiiii any los infants deuen ésser induyts a bé per custuma que per rahó; mas el xiiii any, per tal com lavors ells començen a participar pus perfetament ús de rahó, no solament deu hom curar en qual manera ells hagen lo cos bé appareylat e l'appetiment bé ordonat, ans encara que ells sien savis e que hagen l'enteniment bé il·luminat, quar d'aquí avant ells poden aprendre no solament gramàtica, la qual par que sia quax sciència de paraules, ço és, de bé ordonar paraules, o dyalètica, la qual és alguna manera de saber, o la pràctica de música, la qual està en consonància de veus, ans poden ésser instruyts en

aquelles sciències les quals, assaber, cové rethòrica al enteniment de les coses per conexença de les quals nós podem ésser fets savis.

Donques en lo primer septenari, après de la recepció del babtisme e dels sacraments, deu hom entendre quax principalment envers una cosa, ço és, envers la bona disposició del cos, e en lo segon septenari, axí com del vii any tro al xiiii, deu hom entendre quax principalment envers dues coses, ço és, envers la ordonació de l'appetiment o de la voluntat, mas en lo teçer septenari, axí com del xiiii any e d'aquí avant, deu hom entendre envers iii coses, ço és, envers bona disposició del cos, envers ordonació de la voluntat e envers il·luminació del enteniment.

Bona diposició del cos aquells que volen viure segons vida políthica és que ells, del xiiii any e d'aquí avant, prenguen pus forts trebaylls que no han en lo temps passat tro aquí, quar, axí com del vii any tro al xiiii deuen ésser presos pus forts treballs que en los vii anys primers, axí del xiiii e d'aquí avant deuen ésser presos majors exercicis que en lo temps passat; ans tots lo treballs qui van davant lo xiiii any deuen ésser quax leges e flachs, mas d'aquí avant deuen ésser pressos pus forts trebaylls, quar lo philòsoph, en lo viii libre de les *Políthiques*, diu que entrò al xiiii any los infants deuen ésser acostumats a trebaylls leugers, mas d'aquí avant ells deuen pendre forts trebaylls, quar, segons ell, los infants, del xiiii any en sus, tant deuen ésser acostumats a forts treballs, axí com a exercitació de luytes o a alguna altra exercitació semblant a exercitació de batayla, que despuys, en lo xviii any, ells intruyts en luytar, e en cavalcar e en les altres coses les quals a cavallaria són requestes, pusquen portar los trebayls de cavallaria, quar lavors algun és bé appareylat quant al cos, quan a ell ha tal cos qual lo requer l'offici de cavallaria, la qual cosa no pot ésser sens exercitació del cos. Donques, com a tots aquells qui volen viure segons vida políthica convenga alguna vegada sustenir forts trebaylls per deffensió de la cosa pública, tots aquells qui volen viure segons tal vida del xiiii any avant deuen ésser acostumats a alguns forts

exercicis que, si s'esdevé temps e és necessari que la cosa pública hagia ops deffensió, ells hagen lo cos axí appareylats que pusque portar tals trebayls que per ells pusca ésser defensa de la cosa pública.

Mas qui més e qui menys degen ésser acostumats a tals trebayls, present o tractant per avant serà manifest, quar al present basta saber que dels pares se pertany en tal manera ésser curosos envers lo regiment dels fills que hagen axí bé ordonat o appareylat lo cos, que ells pusquen portar de gusts trebayls, la qual cosa s'esdevé que és feta si ells los acostumen a deguts exercicis.

Vist en qual manera del xiiii any e d'aquí avant los pares degen ésser curosos envers lurs fills que hagen lo cos bé appareylat, roman a veure en qual manera ells degen ésser curosos envers ells que hagen la voluntat bé appeulada o bé ordonada, quar del xiiii any e d'aquí avant, quant a la ordonació de la voluntat, los jóvens par que pecquen specialment quant a dues coses, ço és assaber, quant a elació o a supèrbia, quant, per tal com de lavors en sus ells començen haver pus perfetament ús de rahó a ells és vigyares que sien dignes de senyoregyar e que no sien dignes de ésser subjugats als altres; en après ells pecquen seguent los desiigs carnals o luxuriosos, per tal com de lavors en sus ells començen a ésser inclinats o a ésser moguts pus escalfadament envers los desiigs carnals. Per tal, donques, com tostemps cautela deu ésser donada la on major⁷⁹⁶ perill és appareylat, del xiiii any e d'aquí avant, specialment, los jóvens deuen ésser amonestats que sien arguyllosos, ans que sien subjugats e obedients als seus pares e als veyls.

E toca lo philòsoph, en lo vii libre de les *Polithiques*⁷⁹⁷, iii breus rahons per què·s pertany dels fills ésser subjugats e obedients als veils e als pares: la primera rahó és per tal com los veyls e lls pares amen als jóvens per bé d'ells, e quescun deu obeyr a aquell lo qual sap que no manares sinó a bé o

---

⁷⁹⁶ major] ~~major~~ E.

⁷⁹⁷ *Polithiques*, 8, cap. 1.

a profit seu; la ii és per tal com los fills, quan vendran a edat perfeta, són esdevenidors senyors, ells, donques, mentre que són en edat jove, deuen axí obeyr als pares e als veyls, que donen exempli als altres que quan vendran a perfeta edat servesquen e obeesquen a ells; la iii rahó és per tal com aquell qui vol aprendre de senyoregyar deu primerament aprendre de ésser⁷⁹⁸ sotmés, on lo philòsoph diu que negú no senyoregya bé si primerament ell no ha après de ésser subjugat, quar negú no és bo mestre si primera- /fol. 70 v. ment ell no és bo deixeble. Per tal, donques que ells pusquen bé senyoregyar, no deuen ésser indignats de ésser subjugats als veyls e als pares, donques primerament deu hom endreçar o nudrir la voluntat dels jóvens estant en la edat de la qual nós parlam que ells vuylen obeyr als veyls e als pares.

Encara deu hom dreçar o nudrir la voluntat que ells no seguesquen los desiigs carnals no leguts⁷⁹⁹, quar los jóvens, del xiiii any e d'aquí avant, no solament deuen ésser induyts que sien abstinentes e mesurats quant al mengyar e al beure, ans encara que ells sien continents e castos quant a les obres luxurioses o carnals, per tal com de lavors en sus, segons que damunt és dit, pus escalfadament ells són moguts als dessiigs carnals, donques ells deuen ésser induyts en aquella edat o que de tot en tot ells sien continents o que strenguen prepagats d'usar ab lur pròpria muyler.

Demostrat en qual manera, del xiiii any e d'aquí avant, en los jóvens lo cos deu ésser bé appareylat e la voluntat o l'appetiment deu ésser dreçat, roman que sia demostrat en qual manera l'enteniment degya ésser il·luminat⁸⁰⁰. E açò par ésser assats manifest per les coses haüdes o ja dites, quar, per tal com del xiiii any e d'aquí avant ells començen haver pus perfetament ús de rahó, segons que és dit, d'aquí avant ells poden ésser instruyts no solament en gramàtica, la qual és quax sciència de paraules, ço és, de bé ordonar paraules, o en dyalètica, la qual és una manera de saber, o

⁷⁹⁸ ésser] ésser ~~senyoregyar~~ *B*.

⁷⁹⁹ no leguts] o leguts *E*.

⁸⁰⁰ Al davant, en *B*, el copista ratlla ~~demostrat~~.

en la pràctica de música, la qual està en consonància de veus, ans encara ells són aptes que sien instruyts en altres sciències més avant.

E quals sciències més avant degen ésser proposades a ells ja és manifest per es coses davant dites, quar, si ells volen viure segons vida política e bataylar, majorment deuen estudiar en les sciències morals, per tal com per ells poran saber en qual manera degen governar o regir si mateys e·ls altres. Mas lo jove e aquell qui és seguidor de les passions no és oydor sufficient de les sciències morals, donques en la edat massa pueril la qual dura tro al xiiii any, tals sciències no deuen ésser proposades a ells, mas del xiiii any e d'aquí avant, si los jóvens refrenen si mateys que no seguesquen les passions ne les luxúries, ells seran fets appareylats que sien sufficientes oydors de les coses morals per es quals coneguen o sàpien governar o regir si mateix e·ls altres.

En aquesta manera, donques, deuen ésser regits los jóvens del xiiii any e d'aquí avant, axí com del xiiii any tro al xxi, o entrò a xxx o encara tro a xxxvii. E si algú demana en qual manera d'aquell temps e puxes d'aquí avant los hòmens degen ésser regits, per tal com lavors quax ells vénen de tot en tot a lur perfecció, ells deuen ésser tals que sàpien si mateys regir e governar d'aquí avant, donques ells no han ops pedagog o mestre, mas ells poden pendre ensenyaments en qual manera seguesquen si matex per aquells coses les quals nós havem dites en lo primer libre lo qual és de regiment de si.

Capítol xviii. Que tots los jóvens no deuen ésser exercitats egualment als exercicis corporals neals trabayls

Tots lo jóvens qui volen viure segons vida políthica, en alguna manera deuen ésser exercitats als trebayls corporals, quar la exercitació corporal, si és mesurada o temprada, a tots par que sia profitosa, per tal com fa a alguna sanitat e a alguna bona disposició del cos, quar, escalfat lo cos per alguns moviments temprats, són fora girats d'ell les sobrefluïtats e les coses noybles; emperò specialment aquesta exercitació par que sia profitosa a aquells qui volen viure civilment, quar, per tal com aytals no vaguen o no entenen molt a la inquisició de la veritat nea les delectacions spirituals, cové a ells que esquiven pereha e que ells, exercitats per alguns trebayls corporals leguts, esquiven cura no leguda. Quar a tots aquells qui volen viure políthicament, axí a ciutadans com a nobles, axí als reys e als prínceps com als altres, cové no de tot en tot ésser exercitats envers l'ús de les armes, quar deguda exercitació corporal ret lo cos pus robust o pus fort perquè pusqua sustenir pus leugerament la durícia de les armes, perquè, si l'ús de les armes no solament alguna vegada és legut ans encara és necessari per bé de la cosa pública, no deu ésser de tot en tot desconegut a aquells qui volen viure políthicament.

Emperò tots los jóvens no deuen ésser exercitats egualment a aquests treballs, quar los fills dels reys e dels prínceps deuen ésser menys exercitats que·ls altres a aquests trebayls corporals, e encara pertany-se dels primogènits, qui deuen regnar, pendre menós trebaylls, quar, segons lo philòsoph en lo viii libre de les *Políthiques*, lo trebayl corporal e la consideració o·l pensament per l'enteniment par que empatxen si matex, e rahó d'aquesta cosa pot ésser presa d'aquelles coses qui són escrites en lo segon libre *De la ànima*, hon és dit que nós deym que aquells són aptes o

bons de pensa o d'enteniment los quals són molls de carn, donques a haver indústria intel·lectual nós havem ops molleha de carn, /fol. 71 r.⁸⁰¹. Los trebaylls, donques, corporals per los quals la carn és feta dura empatxen la subtilitat de la pensa o de l'enteniment. Bé donques és dit ço que és dit en lo vii libre de les *Políthiques*, que la ànima, en seent e en reposant, és farà sàvia, quar per lo seure e per lo reposar és feta la carn moll, per a qual nós som a ymaginar o a estudiar, mas per lo trebayl e per lo moviment és feta la carn dura, per a qual cosa és empatxada la subtilitat de la pensa. E a aquells qui deuen regir lo regne cové que sien més savis que batayladors, quar en lo rey val més prudència o savihea que arma bataylívól. Quar lo rey e'l príncep, e generalment tot senyor de poble, jatsia que en bataylant e en prenent les armes no vayla més que un hom, emperò per prudència o per savihea a ell pot més valer a tot lo poble qui li és comanat, quar tot lo poble e tota la gent del regne, si no és bé unida o ajustada e bé ordonada, poch poden; mas la gent unida o ajustada e ordonada, per la savihea del rey molt poden obrar.

Donques, jatsia que·ls reys e·ls prínceps no degen de tot en tot ignorar l'ús de les armes nedegen axí fugir los trebayls⁸⁰² corporals que, ells fets quax fembrils, neper deffensió del regne, neper negún cas, ells no gosen pendre armes, emperò, per tal com se pertany d'ells que sien més savis que batayladors, los fills dels reys e dels prínceps, e majorment los primogènits qui deuen regnar, menys deuen ésser acostumats als trebayls corporals que·ls altres, per tal que la carn d'ells, indureyda per aquests trebayls, no empatxe la subtilitat de la pensa; aytals, donques, més deuen vagar o entendre a savihea que a fortaleha corporal, e vagaran a prudència o a savihea si ells diligentment entenen envers les sciències morals que pusquen conèxer les custumes dels hòmens e les coses fahedores.

⁸⁰¹ Repetit en *B*. És el reclam de quadern del model que el copista ha confós.

⁸⁰² Just al davant, *B* ha ratllat *batayls*.

Pertany-se, donques, d'aquells qui deuen regir los altres esquivar pereha e cura no leguda, vagant o no entent sciències morals, recogitant o pensant soven[t] les bones custumes del regne, e hoyr soven[t] los fets dels pretecessors qui han regit lo regne. Per aquesta manera, donques, vagant o entenent a obres de prudència o de savieha, per los reys, e per los prínceps e per los seus herets deu ésser més esquivada pereha que per trabyt e per exercici.

Capítol xix. Que les filles dels ciutadans, e majorment dels nobles, e dels reys e del prínceps, deuen ésser castigades o forçades que no dicorreguen neestiguen ocioses

Com de la obra o de l'ús de matremoni no solament sien nats fills mascles ans encara pusquen néxer filles o fembres, depús que nós havem dit quina cura deu hom haver envers los fills, roman a dir quina cura degya hom haver envers les filles. E açò ha ops breu tractat, quar, com nós hagam dit e determenat del regiment matremonial e hagia demostrat en qual manera les fembres deuen ésser regides, quax sufficientment havem liurat o declart quina cura degya ésser haüda envers les filles, quar, axí com se pertany de les muylers que sien continents, castes, abstinentes e mesurades, axí matex se pertany e de les filles. Aquestes coses, donques, e moltes altres les quals havem dites de les muylers, deuen ésser donades o aplicades a les filles.

Emperò nós ajustarem algunes coses a les coses dites per lo degut regiment de les filles, entre les quals coses nós primerament direm que les filles deuen ésser castigades o refrenades de circuir e de discórrer, la qual cosa nós podem cerquar per iii vies: la primera via és presa per tal que sia tolt a les filles avinenteha de mal a fer; la ii, per tal que elles no sien fetes desvergonyades; la iii, per tal que elles no sien fetes luxurioses e vils, quar comunament quax tots los hòmens són inclinats a mal, e molt més les fembres, per tal com més deffallen d'ús de rahó. Quar demunt és dit que la nostra conexença comença al seny corporal e les coses sensibles majorment són a nós manifestes, e d'açò ve comunament que·ls hòmens no reputen sinó los béns sensibles, per tal, donques, com nós havem tanta inclinació a les delectacions sensibles, segons lo demés, nós peccam en tals delectacions si havem avinenteha de peccar. On lo philòsoph, en la *Rethòrica*, vol que·ls hòmens, segons lo demés, fan mal com poden, donques molt gran cautela a

conservar puritat e innocència és esquivar avinentehes de mal a fer, per a qual cosa és dit proverbialment que avinenteha de furtar o d'emblar fa ésser ladre⁸⁰³. Si donques en los hòmens, en los quals la rahó és pus abundant, és gran perill no esquivar avinentehes de peccats, molt més açò és en les fembres, e encara és més en les filles o en les infants. Per tal, donques, que a elles no sia donada avinenteha de mal a fer, elles deuen ésser guardades degudament, e deuen ésser guardades o vedades de circuit o donar entorn e de discórrer.

La ii via a cerquar açò matex és presa per tal que ells no sien fetes desvergonyades, quar tota cosa no acostumada és en alguna manera vergonyosa, quar aquelles qui no han acumat de ésser entre les gents han vergonya de conversar o d'estar entre elles e entre les altres coses. Donques qui reten les infants vergonyoses en l'esguart dels hòmens és no acostumar elles entre les gents, perquè, com les infants, anant entorn e vagant per la terra, se acustumen als esguadaments dels hòmens, elles són fetes familiars /fol. 71 v. a ells, e és d'ells tolre vergonya per la companya dels hòmens, e tolre vergonya de les infants és tolre d'elles lo fre per o qual són tretes a enrere que no façen mal. Quar en les fembres, e majorment en les infants, deffall rahó per a qual algú és refrenat que no percesca o no faça coses no legudes, donques molt gran fre de les fembres, e majorment de les infants, que no cagen en coses leges vils par que sia vergonya. Deguda cosa és donques guardar o refrenar les infants de discórrer e d'estar ocioses per tal que no sien fetes desvergonyades o per tal que no sia tolta vergonya d'elles per la qual elles són vergonyades, reffrenades, de les obres leges o vils.

La iii via és presa per ço que elles no sien fetes luxurioses e vils, quar les infants, si degudament són tengudes sots custòdia e que no lex hom descórrer neanar entorn, no solament elles són fetes vergonyoses, ans encara

---

⁸⁰³ *furandi commoditas facit furem*: «robar sense mesura fa ser lladre». No sabem si és una dita llatina o bé la traducció d'un refrany italià o francès de l'època de Gil de Roma; no ho hem trobat explícitament com a proverbi llatí.

tiren o prenen en si alguna salvagya, la qual és molt bona a salvar la pudícia o la castedat de les infantes. Quar nós vehem que les bèsties, encara aquelles qui són molt salvatges, si elles se acostumen a les conversacions dels hòmens, ells tornen domèstiques, axí que elles se lexen tocar e palpar; mas si elles són lunyades de les conversacions dels hòmens axí com a salvatges fugen lo tocament e l'acostament dels hòmens. Açò, donques, que vehem en les altres bèsties trobam en les fembres. Si donques les fembres no discorren ne són acostumades de la companya o de la conversació dels hòmens, axí com a salvatges de lur companya pus difícilment o pus tart elles són inclinades a luxúria.

Donques generalment tots los ciutadans, e molt més los nobles, e majorment los reys e ls prínceps, en tant deuen posar major cura envers les filles pròpies que no vagen entorn nediscorregen, en quant que per la luxúria de les filles se pot esdevenir major mal o major perill.

Capítol xx. En qual manera tots los ciutadans, e los nobles, e ls reys e ls prínceps deuen ésser curosos envers les filles que no vuylen viure ociosament

Segons que damunt és dit, lo philòsoph, en lo primer libre de la *Rethòrica*⁸⁰⁴, loha en les fombres amor d'obra. E podem nós cerquar per iii vies o per iii maneres que de tots los ciutadans, e majorment dels reys, e dels prínceps e dels nobles se pertany axí curar envers lo regiment de les filles que no vuylen viure occioses, mas que vuylen e amen exercitar si matexes envers algunes obres legudes e honestes: la primera via és peresa de part de l'honest solaç, lo qual és haüt per açò; la ii, de part de la cura no leguda, la qual per açò és esquivada; la iii, de part del fruyt e del profit lo qual ve d'açò.

La primera via axí és manifestada quar, segons lo philòsoph en lo x libre de les *Èthiques*⁸⁰⁵, la nostra vida no pot durar sens tota delectació, e per amor d'açò són represos aquells qui diuen que tota delectació deu hom fugir o esquivar, perquè, si nós no podem bonament durar e'n vida no ns delitam en algunes coses, cové a nós pendre algunes obres legudes o honestes envers les quals, vagant o entent, sien en nós algunes degudes delectacions. Axí donques, com los hòmens deuen entendre algunes bones obres civils o envers aquelles coses les quals pertanyen a la governació del regne, o envers lo regiment de la casa o envers alguns altres exercicis leguts per tal que elles no visquen ociosament per tal que ells se deliten en legudes obres, axí les fombres, per tal que no visquen ociosament, deuen amar obra, e pertany-se d'elles exercitar-se envers algunes coses legudes e honestes. Per tal, donques, com tots se deliten en les pròpies obres e tots amen les sues obres, segons que vol lo philòsoph en lo vi⁸⁰⁶ libre de les *Èthiques*⁸⁰⁷, per tal que les

---

⁸⁰⁴ *Retòrica*, 1, cap. 5.

⁸⁰⁵ *Ètiques*, 10, cap. 4.

⁸⁰⁶ vi] iiiii *BEG*.

⁸⁰⁷ *Ètiques*, 6, cap. 7.

fembres pusquen ésser recreades per algunes delectacions legudes, pertany-se d'elles que sien enteses envers obres legudes e honestes, la qual cosa par que tant més pertanga a les fembres que als hòmens, quant més ells deffallent de rahó no saben viure si no prenen delectació d'alguns exercicis o d'algunes obres sensibles. Mas que·ls degen ésser les obres envers les quals les fembres deuen treballar preseen o tractant serà manifest.

La ii via a cerquar açò matex és presa de part de la cura no leguda, la qual és per açò esquivada, quar, per tal com les fembres, e majorment les infantes, segons lo demés, estan en casa e no entenen a obres civils neals regiment de la cosa pública, si la pensa humanal, segons que damunt és dit, no sap estar ociosa, tant tost com alguna dóna si matex a exercicis leguts o a obres legudes la sua pensa vaga o entén envers ocupacions no legudes, la qual cosa tant més deu ésser esquivada en les fembres que en los hòmens, quant més elles són pus molles que ells e quant més elles cogiten coses no legudes, pus tost leugerament són tirades o inclinades que complen aquelles per obre si l'ús és avinent.

La iii via és presa del fruyt e del profit qui ve d'aquèn, quar les fembres nuyl temps poden donar si matexes a exercicis leguts si d'aquí no ve algú bé de la obra forana, o alguna bona disposició de la pensa o de la ànima dintre. Donques deu hom donar diligència e cura que les fembres sien virutoses e bones, per a qual cosa los lacedemonians són vituperats per lo philòsoph en lo primer libre de la *Rethòrica*⁸⁰⁸ e són dits éssers malvats o malestruchs segons migyania, per tal com no·s curaven o no·s donaven cura en qual manera les fembres lurs fossen virtuoses nebones. /fol. 72 r. Donques deu hom donar cura que les fembres no visquen ociosament, mas que exerciten si matexes envers algunes obres legudes e honestes, per tal que d'açò venga fruyt e profit, e sien fetes bones e virtuoses. E si hom demana envers quals obres ells degen ésser curosos, cové en tals coses parlar

---

⁸⁰⁸ *Retòrica*, 1, cap. 5.

differentment segons la diversitat de persones, quar texir, filar e obrar lana o seda assats par que sien obres degudes o cuvinents a les fombres. Emperò, si la fembra la qual deu ésser instruyda era en tant alt grau que no fos cosa digna o no era costumad segons custuma de la terra que exercitats si matexa envers tals coses, encara ella no deuria ésser lexada que visqués ociosa, mas deuria ésser liurada o donada a estudi de letres per tal que ella, affectuosa a amor de les letres, no vagàs estant ociosa, ans soven[t] ella, prenent lo libre, ocupàs si matexa en liçons.

E per açò és declarat ço que nós lexiem damunt, com tractaven del regiment matremonial, quar aquí és dit que per avant seria declarat envers quals obres se pertanga que les fombres fossen enteses.

Capítol xxi. Que dels reys e dels prínceps, e generalment de tots los ciutadans, se pertany que sien curosos envers les filles que degudament sien poch parleres

Demostrat que no cové que les infantes sien vagans o ocioses ne-s pertany d'elles viure occiosament, roman que ara nós demostrem que pertany-se d'elles que sien poch parleres, la qual cosa nós podem cerquar per iii vies o per iii maneres: la primera via és presa per ço que elles appareguen més ordonades e appareylades, e que per lurs marits elles sien més amades; la ii, per ço que elles no parlen no degudament nefollament; la iii, per ço que elles no sien inclinades a bregues nea barayles.

La primera via axí és manifestada quar, com desiig sia d'aquella cosa qui deffal o la qual hom no ha, segons que vol lo philòsoph en lo ii libre de la *Rethòrica*⁸⁰⁹, quant més alguna cosa la qual hom pot haver sembla que sia difícil e luny, tant més ella par que deffallega. E més mou la cobeegyança la fembra, donques, fet que ella és parlara, tant tost ella en alguna manera dóna si matexa massa familiar e ret si matexa en alguna manera menysprehadora. E, per tal, lo philòsoph, en lo primer libre de les *Políthiques*⁸¹⁰, diu que silenci o callar és ornament de les fembres, quar, si les fembres són per deguda manera poch parleres, per tal com en aquesta manera elles no donen o no fan si mateys familiars, la companya d'elles sembla més deffallir e elles semblen més lunyades, per a qual cosa elles no són axí menysprehades nevil tengudes, ans més són desigyades e amades. Per tal, donques, com a quescun sembla ésser bel e covinent ço que ama, si les fembres poch parleres són més amades, per aquesta cosa elles més semblen belles e ornades en infanteha. Donques les infantes deuen ésser instruydes a silenci o a poch parlar, quar, si despuys

---

⁸⁰⁹ *Retòrica*, 2, cap. 19.

⁸¹⁰ *Políthiques*, 1, cap. 3.

s'esdevé que elles sien maridades, si degudament elles són poch parleres, pus escalfadament per los marits són amades.

La ii via a cerquar açò matex és presa per ço que elles no parlen no degudament e follament, quar damunt és dit que aquí deu hom donar major cautela hon ha acostumat esdevenir major deffalliment. Com donques algun per ço parla sàviament e cautelosament quar habunda de savieha e de subtilitat d'enteniment, quant més algun deffall de rahó, tant més s'esdevé que ell parla follament o no cautelosament. Donques, com les fombres més deffalleguen de l'ús de rahó que·ls hòmens, e les infantes més que les fombres ja grans, envers les fombres, majorment envers les infantes, deu hom ésser curós que no parlen follament o no cautelosament. Entre les altres cauteles, perquè algú no esdevenga en paraula folla, aquesta par que sia molt gran que neguna paraula ell no get defora si primerament no la examina diligentment com donques diligent examinació ab gran parlària no pusca estar. Per tal que les fombres encara en la edat infantívol aprenguen de parlar paraules cauteloses o sàvies, pertany-se d'elles que no sien molt parleres, ans cové que elles sien degudament poch parleres per tal que pusquen diligentment examinar tota paraula foragitada.

La iii via a cerquar açò matex és presa per tal que elles no sien inclinades a bregues nea barayles, quar, com les fombres, e majorment les infantes, deffalleguen d'ús de rahó, si elles no són per deguda manera poch parleres e si no examinen diligentment les paraules qui han a dir, axí com elles leugerament, per lo deffalliment de la rahó, poden parlar coses que pertanyen a simpleha e a folia, axí leugerament elles poden parlar paraules qui pertanyen a bregues e a barayles. Pertany-se, donques, d'elles, per degut silenci o per pocha parlària, axí examinar les coses que han a dir que no diguen algunes paraules per es quals⁸¹¹ elles sien jutgyades folles, nediguen algunes parules qui pusquen trobar aquells qui les hohen per a qual cosa elles

---

⁸¹¹ quals] *in marg. B.*

sien jutgyades barayloses e discordioses, perquè pertany-se d'elles que sien poch parleres per tal que no esdevenguen en paraules baryloses. E majorment les fombres s'esdevén guardar de paraules barayloses, quar depús que han començat a baraylar no saben abstenir de barayla, quar a elles deffall ús de la rahó per a qual són refrenades les covegyançes, e per amor d'açò, depús que elles són mogudes e han començat a baraylar, en elles és crescuda la cobegyança de les barayles, la qual elles no poden refrenar leguderament per rahó. Per ço, com elles deffallent d'ús de rahó, segons lo demés, elles viuen més per passió que per rahó.

Ací començen los capítols de la iii partida del segon libre del *Regiment dels prínceps*, en la qual és tractat per qual regiment los ministres o·ls servidors e tota l'altra companya degen ésser regits.

- Que la governació de la casa pertany-se determinar no solament dels servents, ans encara d'aquelles coses qui suplexen la indigència o la freytura corporal, e que aquestes dues matèries són ligades o acostades

- En qual manera deuen ésser departits los instruments de la governació o del regiment de la casa e en qual manera són comparats la un a l'altres

- Quals edificis se pertany haver als reys e als prínceps, e generalment a tos los ciutadans, quant a indústria o a subtilitat de la obra e quant a la temperança del aer

- Quals deuen ésser los edificis quant a la sanitat de les aygües e quant a l'orde de tot lo món

- Que possessió en alguna manera és a hom natural, e que aquelles qui renunciën a les possessions en alguna manera no viuen com a hòmens, ans són meylors que hòmens

- Que cosa profitosa és en la vida políthica que quescun s'alegre de les pròpies possessions

- En qual manera deu hom usar de les coses foranes e qual manera d'usar sia leguda

- Que·ls ciutadans, e molt més los reys e·ls prínceps, no deuen desigyar o demanar infinides possessions

- Quantes maneres són de cambis e quina necessitat fo atrobat diners o menedes

- Quantes són les espècies o les maneres de la art peccuniativa o de posseyr peccúnia, e qual d'aquelles és lohadora e qual vituperadora
- Que usura deu ésser de tot en tot esquivada, e que dels reys e dels prínceps se pertany vedar o esquivar ella
- Que diverses maneres són de guanyar peccúnia, e que algunes d'aquelles són cuvinents o legudes als reys e als prínceps
- Que alguns són naturalment servents e que cové a ells que sien subjugats a alguns altres
- Que sens servitut natural la qual és quax tota servitut cové donar servitut legal e positiva
- Que sens servitut o sens ministració natural e legal cové donar ministració o servitut logada o de loguer, e servitut amativa o amada.
- Que en les cases dels reis o dels prínceps los officis deuen ésser comanats als ministres o als servidors
- En qual manera per los reys e per los prínceps deuen ésser provehides vestidures als ministres
- Quina cosa és curialitat o corthesia, e que dels ministres, dels reys e dels prínceps se pertany que sien curials o cortesos
- En qual manera los reys e ls prínceps se degen haver envers los seus ministres
- Que en les taules dels reys e dels prínceps, e generalment de tots los nobles, e dels ciutadans no's pertany axí d'aquelles qui sehen com d'aquells qui ministren o servexen habundar en paraula

Capítol i. Que a la governació o al regiment de la casa pertany determenar no solament dels servents, ans encara d'aquelles coses qui supplexen a la indigència o la freytura corporal, e que aquestes dues matèries són ligades o acostades

Declarades o complides les dues partides d'aquest segon libre, en lo qual és declarat del regiment de la casa, per tal com és demostrat en qual manera se pertany dels marits regir lurs muylers e en qual manera se pertany dels pares governar los fills, roman a tractar de la iii partida, en la qual serà tractat del regiment dels ministres o del regiment de la companya. E aquesta part, en la qual serà tractat del regiment dels ministres e del altre companya, segons que perseent o tractant serà manifest, pot ésser ajustada aquella matèria en la qual és tractat d'aquelles coses qui suplexen la indigència o la freytura corporal e qui fan a conservació o a sufficiència de vida, axí com són baleha de hedificis o d'alberchs, multitut de diners o de monedes e còpia d'altres possessions. Donques en aquesta tercera partida d'aquest ii libre, per ço com aquestes matèries són ligades o acostades, no s'enten en a instruyr⁸¹² aquells que volen degudament governar o regir lurs cases no solament quant al regiment dels ministris e la companya, ans encara quant a les altres coses qui són ordonades a consevació o a sufficiència de vida e les quals par que suplesquen ^{/fol. 73 r.} la indigència o la freytura corporal.

Donques nós determenarem en aquesta tercera partida d'aquest segon libre los reys e ls prínceps, e generalment tots ciutadans, com deuen haver bella o covinent casa o habitació e n qual manera se pertanga d'ells haver si mateix envers les passions e envers lo regiment de la companya e dels ministris, e que al savi pare de moltes companyes o al savi governador o regidor de companya càlega pensar totes aquestes coses. E que aquestes

---

⁸¹² entenen a instruyrn] entén instruyr B. Deixem la lectura de EG.

matèries sien ligades o acostades, segons que en lo començament del capítol és proposat sufficientment, o demostre lo philòsoph en lo primer libre de les *Políthiques*⁸¹³, quar ell demostra per dues rahons que al yconòmich e al governador de la companya pertany considerar o pensar de les possessions, axí com de cases, de monedes, de sobrelits⁸¹⁴ e de les altres coses qui suplexen la indigència o la freytura corporal: la primera rahó és presa de part de la sufficiència de vida; la ii, de part de la semblança la qual ha l'art o la sciència de la governació o del regiment de casa a les altres sciències.

La primera via axí és manifestada quar, per amor d'açò és liurada o donada la art o la sciència de la governació de la casa que·l pare de la companya, de qui·s pertany governar o regir degudament la casa, sia curós envers aquelles coses les quals fan a ben viure e són requestes o necessàries a sufficiència de vida, perquè, si a viure políthicament són requestes cases, possessions e diners, pertany-se del governador o del regidor de casa considerar o pensar d'aytals coses.

La ii via a cerquar açò matex, segons que és manifest per lo philòsoph aquí matex, és presa de part de la semblança d'aquesta sciència, la qual és de la governació o del regiment de casa a les altres arts o sciències, quar, axí com les altres arts, ço és assaber, fabril, o de ferreria o tyxoderia, han los instruments per os quals acaben o fan les sues obres, axí la governació o·l regiment de casa requer los seus instruments per los quals pusca complir les sues obres. Aquell, donques, qui vol donar conexença de la art fabril o de ferraria cové a ell detarmanar del martell, e del enclum⁸¹⁵ e dels altres instrument de farrerria, e al ferrer se pertany conèixer tals instruments, axí matex aquell qui vol donar conexença de la art de texidoria deu determenar de les pinctes e dels altres instruments d'aquella art, e al texidor se pertany

---

⁸¹³ *Políthiques*, 1, cap. 3.

⁸¹⁴ sobrelits] supellectilia, en el text llatí, *supellectilarius*, -i, m., encarregat del parament. L'adaptació del terme llatí al català no consta ni en Alcover-Moll ni en Coromines.

⁸¹⁵ enclum: enclusa, peça de ferro pesada que utilitzen els ferrers per a treballar el ferro.

conèxer tals instruments, perquè aquell qui vol donar notícia o conexença de la art o de la sicència de la governació o del regiment de la casa deu determanar de hedifficis o de alberchs, de possessions e de monedes, per tal com aytals són instruments d'aquesta art. Donques al governador o al regidor de la casa se pertany conèxer aytals coses per tal com per aquestes, axí com per propis intruments, ell porà aconseguir aquelles coses qui fan a suficiència de vida, quar la art de la governació de la casa ha propis instruments, axí com les altres arts mechàniques han instruments propis. Emperò ha differència aquesta d'aquelles, segons lo philòsoph en lo primer libre de les *Políthiques*, per tal com los instruments de la governació són actius mas los instruments dels mechànics són factius, quar en les obres mechàniques som nós reglats per art mas en la governació de la casa prudència o savihea és regla. Axí, donques, com art ha differència de prudència o de savihea, axí los instruments dels mechànics han differència dels instruments de la governació o del regiment, e ha differència aquesta d'aquella, ço és, art de prudència o de savihea, quar art de dretha rahó de les coses factives e per art és feta alguna cosa en la matèria de fora, mas prudència o savihea és dretha rahó de les coses actives, e per ella no és feta pròpriament alguna cosa defora, ans més ne roman alguna acció e alguna perfecció en aquell qui fa los instruments, donques dels mechànics són factius, per tal com són instruments de art, la qual és de les coses fahedores per obra de fora; mas los instruments de la governació són actius, per tal com són instruments de prudència o de savieha, la qual ha ésser envers les coses actives. Donques la art de la governació de la casa, jatsia que largament ella pusqua ésser dita art, emperò pròpriament ella deu ésser dita prudència o savihea.

Proposades donques dues rahons, sufficientment és demostrat que a governació o a regiment de casa se pertany considerar o pensar de cases, de diners o de monedes e de possessions les quals fan a conservació e a

sufficiència de vida, e per aquelles matexes rahons poria ésser provat que a governació o a regiment de casa se pertany saber haver degudament si matex envers los ministres e·ls servents, quar los ministres e·ls servents són axí matex alguns instruments qui servexen a governació de la casa, per a qual cosa declarada és la primera part del capítol, on era dit que al governador o al regidor de la casa se pertany considerar o pensar dels ministres o del servents e d'aquelles coses qui suplexen la indigència o la freytura corporal. Mas que aquestes dues maneres sien ligades o acostades, e que determenar dels edificis o dels alberchs e de les possessions degya hom ajustar a tractat en lo qual és determanat dels instruments e dels servents, legudament pot ésser manifestat, quar les possessions, les cases e les monedes són instruments de governació de casa; donques quescun servent és algun instrument e quescun instrument és algun servent, quar, segons lo philòsoph, instrument és algun servent inanimat, e·l servent és algun instrument animat. Per tal, donques, com axí se acorden instrument e servent, cuvinentment aquestes dues matèries són ligades o ajustades.

/fol. 73 v. **Capítol ii. En qual manera deuen ésser departits lo instrument de la governació de la casa e en qual manera són comparats la un a l'altre**

Lo philòsoph, en lo primer libre de les *Polítiqes*⁸¹⁶, reduu o retorna tots los instruments de la governació de la casa a distinció de dos membres, quar ell diu que alguns són animats, axí com los servents, alguns inanimats, axí com les possessions⁸¹⁷, diners, vestidures e les altres sobrelits que servexen a indigència o a freytura de vida, quar, axí com nós vehem en les altres arts, axí, segons lo philòsoph en lo primer libre de les *Políthiques*, és envers la governació de la casa. E'n les altres arts són dos instruments, un animat e altre inanimat, quar en la art governativa o regitiva de les naus és axí com instruments inanimat lo govern o'l rem, axí com instrument animat és aquí lo proher, ço és, aquell qui regex la proha o'l remador, axí matex en la governació de la casa, axí com a intruments inanimats són aquí los vestiments, lits, possessions e diners, axí com instruments animats són los servents e ls ministres⁸¹⁸. Donques tots aquests instruments se acorden per tal com quescun, en alguna manera, és alguna cosa possehida, emperò ells han differència o departiment per tal com aquests, ço és los ministres, són animats, mas aquelles, ço és les vestidures, lits, possessions e diners són inanimats.

Vist en qual manera los instruments de la governació de la casa han departiment, roman a veure en qual manera ells són comparats entre si mateys, quar cové, segons lo philòsoph, que aquests instruments sien ordonats entre si mateys, axí que un instrument sia davant altra instrument, ço és, que l'instrument animat sia davant aquell qui és inanimat. Quar, si la

---

⁸¹⁶ *Polítiqes*, 1, cap. 3.

⁸¹⁷ Possessions] passions B.

⁸¹⁸ inanimats són aquí los vestiments, lits, possessions e diners; axí com instruments animats són los servents e ls ministres] instruments animats són los servents e ministres, inanimats aquí los vestiments, possessions, diners E; instruments animats són los servents e ministres, inanimats qui los vestiments, lits, possessions, diners G.

companya de la casa és alguna cosa natural e en natura totes coses són ordonats e tostemps, les coses baxes són aministrades per les subiranes e reheben manera e mesura d'aquelles, cové que·ls instruments de la casa sien ordonats e los instruments baxos, axí com los inanimats sien moguts e aministrats per los instruments subirans axí com instruments animats, la qual cosa declara lo philòsoph en lo primer libre de les *Polithiques*⁸¹⁹, per semblant en les altres arts, on demostra o declara que·l batayl no toca per si matex e les pintes⁸²⁰ no pinten per si matexes, ans a tocar la sítola, aquell instrument o aquell tocador ha ops ministre que·l moga, e la pinta, al pentinar⁸²¹, ha ops ministres qui la moga. E, segons que diu, si aquells instruments per si tocaven i les pintes per si picaven, los maestres de les cubertes de les cases no haurien⁸²² ops ministres ne·ls senyors haurien ops servents. Quar, per tal, los maestres e·ls senyors han ops servents e ministres o han ops instrument animats, quar los instruments inanimats, per si mateys, no poden fer aquella cosa a la qual ells són ordonats, quar, si los banquets de tres peus e les taules dels reys e dels prínceps, o encara dels altres, eren tals quals eren los banquets de tres peus en un temple, dels quals un mestre, en faulta, dehia que ells voluntàriament se offerien, es presentaven, als servicis o als officis divinals, e si tots los instruments de la casa eren tals quals era la statura de Dèdal, de la qual lo philòsoph, en lo libre de les *Polithiques*, en faulta, recompta que si matexa complia la obra deguda, naguna freytura no seria de servents o de sevidors, ans les taules pararien si matexes, e les portes, segons que serien ops, obririen e tentarien si matexes. Mas, per tal com no és axí, car los instruments inanimats per si matexs no·s poden moure, per amor d'açò los senyors e·ls maestres han ops ministres e servidors, per tal que·ls

---

⁸¹⁹ *Politiques*, 1, cap. 3.

⁸²⁰ pintes] plectre *EG*. L'opció de *EG* és més propera al text llatí, però no exclou la solució de *B*. Plectre: *plectrum*, -i, pua o triangle petit de vori, banya, fusta..., amb què es polsen alguns instruments de corda (mandolina, cítara, etc.).

⁸²¹ e la pinta, al pentinar] e la pintan, a pentinar *B*. Corregit seguint *E* i *G*.

⁸²² no haurien] es repeteix en *B*.

servents lus duguen e moguen los instruments inanimats o los instruments qui no han rahó, per ço que pusquen complir la obra pròpria.

Quar, segons l'orde de tot lo món, indigna cosa és que les coses subiranes sens negun migyant aministren les coses baxes, ans és aytal ley del món que les coses baxes sien ministrades per les coses subiranes mygyançant les coses migyanes. E los maestres e·ls senyors, en quescun negoci, par que sien coses subiranes, mas los instruments inanimats par que sien coses baxes, e los ministres e·ls servents, qui són quax alguns instruments animats, són coses migyanceres, e és indigna cosa que·ls senyors e·ls maestres, per si mateys, sien appareyladors de taules, o tencadors de portes o que façen algunes coses aytals, ans és pus cuvinent cosa que açò sia fet per ministres migyançeres.

Donques en casa complida quescuns instruments són necessaris: los animats, los quals, en qual manera hagen si mateys la ira ab altre per les coses ja dites és manifest, quar los instruments animats són davant los inanimats, e aquests, ço és los inanimats, deuen ésser ministrats o muguts per aquells per tal que pusquen complir lurs obres pròpies.

Capítol iii. Qualse edificis o qualse alberchs se pertany haver als reys e als prínceps, e generalment a tots los ciutadans, quant a la indústria de la obra e quant a la tempraça del aer

Per les coses davant dites pot ésser manifest que en aquesta tercera part d'aquest segons libre deu ésser dit axí dells ministres, com d'aquelles coses les quals servexen a consevació e a sufficiència de vida, e les /fol. 74 r. coses qui servexen a consevació e a sufficiència de vida quax a tres són reduydes, quar aquests són edificis, possessions e diners. Donques d'aquestes iiii coses deu ésser dit, quar primerament serà declarat qualse coses e qualse habitacions los reys e ls prínceps, e generalment tots los ciutadans, degen haver; en après serà determenat de les possessions; encara més dels diners, e finalment, dels ministres.

E entre⁸²³ les altres coses les quals deuen ésser pensades en los edificis o en los alberchs, segons que tracte Paladi en lo libre *De agricultura*⁸²⁴, és la indústria de la obra que l edifici sia fet subtilment e degudament, e altre, la tempraça del aer situat o posat. E que ls reys e ls prínceps degen haver meravelloses habitacions e per subtil indústria construydes prova-ho lo philòsoph per dues rahons, de les quals la primera és presa de part de la magnificència reyal, mas la segona de part del poble, e nós podem-hi ajustar la tercera rahó: de part de la companya e dels ministres.

La primera via en aquesta manera és manifestada car lo philòsoph, en lo iiii libre de les *Èthiques*, en lo capítol de magnificència, d'aquells qui molt

---

⁸²³ e entre] e en tres B.

⁸²⁴ *D'agricultura*, 1, cap. 16. <http://www.forumromanum.org/literature/palladius/agr.html>. Cal dir que la part que segueix sobre les habitacions del príncep no és tractada en el capítol XVI, ni en cap altre en especial del llibre primer. Pal·ladi parla en tot el llibre primer sobre la casa i la bona construcció d'aquesta, i més entre el capítols VI i XVIII. Després Gil de Roma en fa la seva lectura particular. D'altra banda, no s'ha de confondre Rutili Taure Emilià Pal·ladi (s. IV dC) amb Andrea Palladio (1508-1580) i la seva obra *I quattro libri dell'Architettura*. Aquest aclariment pot semblar pedant, però és necessari, atès que es tracta d'un error molt freqüent.

són gloriosos e nobles se pertany que sien magnificosos, ço és, que façen grans coses, donques dels reys e dels prínceps, qui deuen ésser nobles e excel·lents, majorment se pertany que sien magnificosos, quar los altres qui han possessions mesurades poden ésser liberals o franchs, per ço com liberalitat o franqueha pot ésser en petites despeses, mas los reys e ls prínceps, qui resplendexen per multitud de possessions, deuen ésser magnificosos, per ço com s'esdevé que magnificència és envers grans despeses e, segons que és dit en aquell matex libre de les *Èthiques*, del magnificós se pertany appareylar o fer deguda habitació o deguda casa, neés deguda la habitació o la casa al magnificós si no és construyda ab maraveylosa indústria o ab maraveylosa subtilitat. Donques de part de la magnificència reyal és manifest que dels reys e dels prínceps, quant a la indústria de la obra se pertany haver habitacions o cases maravelloses; mas los altres ciutadans aytals habitacions deuen haver més o menys maravelloses, segons que cové a lur poder o a lur pròpria riqueha.

La ii via a cercar açò és presa de part del poble, e açò toca lo philòsoph en lo vi libre de les *Polithiques*⁸²⁵, hon diu que dels prínceps se pertany axí fer coses magnificoses o grans, e construyr tals edificis o tals alberchs que·ll poble, vehent tals edificis, per gran maraveyla sia quax fora de sa pensa o de la sua ymaginació. Quar lo poble, vehent lo prínceps axí magnificós, menys se leva contra ell, quar quescun del poble, vist açò, se pensa que·l príncep sia tan gran que quax impossible cosa sia esvahir ell, e per tal com envers les coses impossibles no cau elecció neconseyl, segons que vol lo philòsoph en lo iii libre de les *Èthiques*, quescun del poble, si guarda o veu ell tant gran e tant magnificós, se trau a enrera que no faça trayció o dissenció contra lo príncep, quar la granea dells edificis, jatsia que no degya ésser feta a demostració nea vana glòria, emperò pertany-se dels reys e dels

---

⁸²⁵ *Politiques*, 6, cap. 7.

prínceps, per tal que no sien haüts en menyspreu per lo poble, fer edificis magnificosos segons que requer l'estament en lo qual són.

La iii via és presa de part del ministre de la companya, quar la hon són moltes riqueses aquí són molts qui mengen elles. En les cases, donques, dels reys e dels prínceps cové habundar molts ministres. Per tal, donques, que no solament la persona del rey o del príncep, ans encara la multitud dels mestres, degudament puscha estar en los edificis construyts, hedificats, cové que ells sien magnificosos, ço és de gran magnificència.

Vist quals deuen ésser los edificis o ls alberchs quant a la magnificència e a la indústria de la obra, roman a veure quals deuen ésser quant al temperament de l'art. Toca Paladi en lo libre de *Agricultura*⁸²⁶ tres coses per les quals nós podem conèxer en qual aer hedifici o alberchs degya ésser construyt o hedificat. Quar ell diu primerament que seguretat o libertat de valls baxes declara o demostra la sanitat de l'aer, quar si en les valls baxes són construyts o fets edificis, per tal com l'aer és aquí gros per la circumstància del monts, esdevén-se que ell no és san, quar axí devem nós ymaginar que, axí com l'ayga corrent és pus sana que aquella qui està per ço com les aygües qui estan, segons lo demés, són engrosseydes e pudrides, axí l'aer reclús en les valls, per tal com no han franch moviment, ell és quax engrosseyt e és fet no sa. Donques per la sanitat⁸²⁷ de l'aer deu hom pensar en los hedificis qui deuen ésser construyts que tal edificació no sia feta en les valls baxes.

En après deu hom guardar que aquell loch en lo qual deu ésser construyt l'alberch o l'edifici sia separat de tenebres o de fuscara de neules, quar en alguna partida de terres, o per tal com aquella partida és més paludosa o per alguna altra disposició de la terra, més e pus soven[t] és entenebrat l'aer per neules e per vapors que en altra partida, perquè és fet aquí aer no sa, e per

---

⁸²⁶ *D'agricultura*, 1, cap. 3.

⁸²⁷ sanitat] sa sanitat B.

amor d'açò, si hom se'n pot guardar, no deu hom construyr o fer aquí edificis⁸²⁸.

La iii cosa qui declara o demostra la sanitat de l'aer és la consideració dels habitants qui estan en ell, quar si nós volem edificar en algun loch, si s'edevé que prop d'aquella regió habiten alguns, deuen ésser pensats o ymaginats los cossos d'aquells qui aquí habiten, quar si en ells és bella color e san, si és en ells ferma senceritat de cap, si han lo vis agut e l'hojr pur e la veu, ^{/fol. 74 v.} quar per totes aquestes coses és jutgyada o demostrada la boneha o la sanitat de l'aer, e per les coses contràries és jutgyat o demostrat que l'aer és malalt. Quar si los habitants no han en ell sana color mas groga, ells leugerament sufferen o han mal en lo cap; si ells han la vista turbada, ell hojr no pur, la veu rugaylosa, per totes aquestes coses axí quax com per alguns senyals, corrupció de l'aer és demostrada.

---

⁸²⁸ Aquesta explicació de l'edificació és una còpia exacta del capítol VIII del *Llibre I* de l'obra *D'agricultura*.

Capítol iii. Qualse deuen ésser los edificis quant a la sanitat de les aygües e quant a l'orde de tot lo món

Sens les dues coses davant dites, ço és assaber, sens indústria de la obra e sens temperament de l'aer, deuen ésser guardades dues altres coses en los edificis, axí com sanitat d'aygua e deguda disposició de tot lo món, quar, segons lo philosoph, l'ayga és molt cumuna e servex en moltes coses a les coses necessàries de la vida, e per amor d'açò fort deu hom pensar que axí l'edifici sia edificat o situat que hagia còpia d'aygua sana, per tal que·ls habitants d'ell, per la corrupció de l'aygua, no prenguen malaltia.

Paladi toca vi coses en lo libre de *Agricultura*⁸²⁹, les quals diu que deuen ésser pensades en la conexença de la sanitat de la aygua.

La primera és que aquella aygua no deuen nàxer en lochs paludosos o aygualosos, quar los lochs paludosos e humits, per ço com en ells ha aygua qui en neguna manera està ells, segons lo demés, han aygua no san.

En après deu hom guardar que aquella aygua no prenga neciment o començament de matayls, quar los matylls han vi vies sots trames, perquè si·l loch de la generació de les aygües o les vies per les quals les aygües passen han en si comensament devenens de matayls, per açò aquella aygua és corrupuda e no és axí sana, quar la cosa humida e moll leugerament suffer o rehep passió; per tal, donques, com l'aygua és aytal, leugerament suffer o rehep passió, o és corrupuda per los maytals, e majorment per aquelles menes de maytalls on no són los maytalls purificats, ans ensems ab los maytals són mesclades algunes pudridures.

La iii cosa la qual deu hom guardar en les aygües és que elles sien de bella color, quar la infecció de la color demostra la infecció de la aygua.

---

⁸²⁹ *D'agricultura*, 7, cap. 11.

La iiii cosa és que elles sien viciades o corrupudes per alguna mala odor o sabor, quar mala odor o sabor de les aygües, segons lo demés, declara que aquells aygües són engendrades o passen per alguns lochs infectuosos o corruptut dels qual han presa aytal odor o sabor.

La v cosa é que, après, aquelles aygües no hagia lim, quar la terra limosa é la cosa per ço com és corrupuda no pot ésser sana.

Donques aquestes v coses deu hom guardar en la sanitat de la aygua, és ver que, per tal com alguna vegada s'esdevé que nós som enganats en aquests senyals, per amor d'açò adux Paladi la vi cosa, la qual diu axí matex que deu hom guardar, ço és assaber, que sia guardada o pensada la disposició dels cossos d'aquelles qui usen d'aquelles aygües. Deu donques hom guardar si les dent e les ginyves d'aquelles qui usen d'aquelles aygües són pures, si aquells qui usen d'ells han caps sans e no torbats, si'l ventre, o les entramenes, o'ls costats o'ls ronyons no són trebaylats o agreugyats per alguna dolor o per alguna infladura, quar tots aquests mals, o alguns d'aquests, solen esdevenir per malícia d'aygua. Donques l'ediffici o l'alberch lo qual deu ésser construyt deu hom hedificar en tal siti que hagia còpia d'aygua sana, al qual hagia aquelles condicions de les quals nós havem feta menció; emperò, si necessitat de edificar constreny o força hom ne hagia aquí còpia o bastament d'aygua sana, segons Paladi, aquí deu hom edificar systema en la qual deuen ésser cuylides o ajustades les aygües pluvials, quar segons aquell matex l'aygua celestial e pluvial quax davant totes és proposada a beure, e en aquella sisterna deuen ésser posats peys fluvials⁸³⁰ per tal que, per lo nadar d'aquests, l'aygua, estant aquí per leugeria de l'aygua corrent, sia conservada e no sia mudada o no sia corrupuda.

Vist en qual manera deu hom construyr l'edifici o l'alberch quant a sanitat de l'aygua, roman a veure en qual manera degya hom construyr o

---

⁸³⁰ fluvials] pluvials BG; de flums N. S.

hedificar quant a l'orde de tot lo món e en l'orde de tot món. Segons que requer l'alberch lo qual hom deu edifficar, deuen ésser pensades iii coses, ço és assaber, la condició celestial o del cel, la diversitat del vents e la disposició de les terres.

Quant a la condició o a la diversitat celestial, deuen ésser guardades dues coses: primerament, en l'ivern l'alberch sia il·lustrat o il·luminat per deguda claredat; en après, que en l'estiu no sia oprimut o agrugyat per massa gran calor, la qual cosa so solfer si l'alberch, segons la sua part pus ampla, guarda lo vent ivernal, quar lavors, en l'ivern, per ço com és contrari o davant posat al sol, ell serà il·luminat per deguda claredat, mas en l'estiu, per ço com ell tortament és guardat per lo sol, haurà temprament en la calor, quar tostemps lo rayg tort engerra menor calor que·l dret.

En après, en edificar, deu hom guardar la diversitat dels vents, e açò quant a la diversitat de les cambres, quar lo vent septentrional, per tal com fa l'aer més pur, par que sia més sa per lo temps estival, ^{/fol. 75 r.} en lo qual los hòmens pus leugerament són malalts, deu hom edificar algunes cambres contràries o girades al vent septentrional, per tal que en elles la vida sia conservada pus sana.

Encara, quant a l'orde de tot lo món, deu hom guardar la disposció de les terres que en tal loch l'edifici sia construyt o hedificat al qual pusquen ésser acostats vergers e pomers, quar la vida d'aytals, el deport entre ells fa a alegria e a sanitat.

Algunes altres coses particulars puria hom dir a assignar en los edifficis qui deuen ésser edificats, axí com qual deu ésser la cella o la casa del vi o çeller, quar aytal cosa deu ésser pregon e escura, contrària o girada a septentrió; deu ésser luny d'aygües, axí com de cisternes e de rius, e luny d'estables, de forn e de fems.

Encara axí matex poria hom departir e dir altres condicions particulars dels edificis, mas per tal com aytals són massa particular, sien lexades a la indústria dels edificis.

Capítol v. Que possessió en alguna manera és natural a l'hom, e que aquells qui renuncien a les possessions en alguna manera no viuen com a hòmens, ans són meylors que hòmens

Dit dels edificis, segons l'orde damunt recomptat, roman a dir de les possessions. E podem nós cercar per iii vies o per iii maneres que la possessió de les coses en alguna manera és a hom natural: la primera és presa de part de la necessitat de la vida; la ii, de part de la dignitat de l'hom; la iii, de part de la obra de natura, quar si los hòmens viuen naturalment e la companya políthica en alguna manera és a l'hom natural, segons que en la primera partida d'aquesta, segons libre, pus largament és provat, cové que aquelles coses qui són necessàries a la vida políthica en alguna manera sien naturals, e, segons lo philòsoph en lo primer libre de les *Políthiques*⁸³¹, la possessió de les coses és necessària en la governació o en lo regiment de la casa si algun deu viure políthicament, per ço, donques, com la possessió de les coses servex a la necessitat de la vida en alguna manera a l'hom natural.

La ii via a cercar açò matex és presa de part de la dignitat humanal, quar per ço hom en esguardament de les coses corporals e sensibles és molt pus digne que les dites creatures, ell ha natural senyoria a sobre elles, perquè cosa natural és a l'hom que senyorègia aquestes coses sensibles e que pusca usar d'aquelles en son servici, e per tal com açò és en alguna manera posseyr elles, e per amor d'açò la possessió d'ells és a ell natural. E, per tal, lo philòsoph, en lo primer libre de les *Políthiques*⁸³², on prova que la possessió d'aytals és natural, diu que de l'hom a les bèsties naturalment és justa batayla, quar per ço com les bèsties deuen ésser subjugades a l'hom e deuen ésser ordonades en servici d'ell, si elles fugen al servici de l'hom, l'hom batayla contra elles. Axí com contra aquelles a les quals ell senyoregya naturalment a

---

⁸³¹ *Políthiques*, 1, cap. 3 i 5.

⁸³² *Políthiques*, 1, cap. 5.

les bèsties, axí encara ell senyoregya naturalment a les altres coses foranes, la qual cosa no seria si la possessió de les coses, en alguna manera, no era a ell natural.

La iii via és presa de part de la obra de natura, quar, si natura no deffal a les coses animades en la primera generació ans naturalment appareyla a elles degut nudriment, cosa és convinent que no deffallega a elles ja perfetes, quar, si les coses perfetes són pus dignes que les imperfetes e a les coses animades imperfetes o a les bèsties és appareylat per natura degut nudriment, molt més açò serà appareylat a les perfetes ja en ésser. Mas de les bèsties algunes són qui fan ous, axí com los aucells natura ha axí ordonat posant en los ous blanchs e vermaylls que del blanch és engenrat l'aucel e'l vermayl és nudriment o viande d'ell, al oucel, donques, qui està dintre la testa de l'ou no li ha deffalgut natura que no li agya provehit de degut nudriment o de deguda viande. Encara axí matex a les coses animades per generació nades natura ha deffalgut quant al nudriment, per tal com tant tots és curosa donar let en les mamelles de la mare per tal que les coses animades e les bèsties engrades pusquen ésser nudrides d'aquella, perquè, si a les coses animades i perfetes natura dóna nudriment a les coses necessàries de vida, molt més açò fa a les coses animades perfetes. E per amor d'açò diu lo philòsoph en lo primer libre de les *Políthiques* que aquestes, ço és assaber, les coses de les quals nós prenem nudriment o susteniment, són donades a nós per natura. Natural cosa, donques, és a nós haver les coses foranes, donques haver senyoria de les coses foranes, en alguna manera, és a l'hom natural, per tal com natura ha donades aquestes coses sensibles per rahó de l'hom, quar nós som en alguna manera si de totes coses. Segons que és dit en lo segon libre de les *Políthiques*, a aquell, donques, que renuncia a aytals coses e proposa viure sens senyoria de les coses foranes, ell no proposa viure segons que hom, ans elegex axí vida de celestial e sobre hom, axí com ajustat a si matex per matremoni o fet semblant a si per generació és a l'hom natural cosa, emperò

no-res-menys molts són qui volen vagar o entendre a major bé e menysprehen o fugen matremonis, quar aytals, segons que damunt és dit, no viuen axí com hòmens ne són part de ciutat, ans elegexen axí vida sobre hom⁸³³ /fol. 75 v. e deuen ésser dits o appel·lats meylors que hòmens.

Donques cosa natural és a l'hom en quant que hom és, segons que vol lo philòsoph en lo primer libre de les *Políthiques*, haver possessió e senyoria d'algunes coses foranes per sufficiència de la vida; natura, donques, axí com ha⁸³⁴ donat a l'hom viure, axí a fetes les bèsties, les plantes e les herbes, per ço que hom senyoregyàs a elles e que posseys elles, e per ço que prenguéis d'aquí degut nudriment o susteniment, sens lo qual la nostra vida durar no pot.

---

⁸³³ sobre hom] *B* ho repeteix en fer el canvi de foli.

⁸³⁴ ha] correcció en *B* es, símbol √ i al marge esquerre *ha*.

Capítol vi. Que profitosa cosa és en la vida políthica quescun alagrar-se de pròpies possessions

Oppinió fo de Sòcrates e de Plató, segons que recompta lo philòsoph en lo ii libre de les *Polithiques*⁸³⁵, que cosa profitosa e necessària faria⁸³⁶ a la ciutat que·ls ciutadans no se alegrassen de possessions pròpies mas fossen a elles totes coses comunes; ans, encara que és pigyor, les fombres e·l fill volgueren que fossen comuns, quar deyen Sòcrates e Plató, dexeble seu, lo qual seguí ell, que, si negun no havia muyler pròpria mas quescun se acostava a quescuna per la sua voluntat, seria subirana unitat e molt gran delecció en la ciutat, quar lavors tos los hòmens amarien totes les fombres axí com a pròpies, e axí matex tots los hòmens amarien tots los infants axí com a fills propis.

En aquesta manera, donques, sentiren Sòcrates e Plató, mas en lo iii libre, hon serà tractat del regiment de la ciutat, aquesta oppinió serà tractada pus largament; al present basta saber qual cosa degya hom sentir de la possessió de les coses foranes segons que fa al regiment e a la governació de la casa, quar, si·ls hòmens, segons lo demés, no havien l'appetiment corruptut e, segons lo demés, no eren melmats a mal, ops seria a la ciutat que les possessions fossen comunes, per ço com lo bé, quant més és comú tant més és digne, quar, segons Boeci, tot bé retornat en comú luu o resplendex pus clarament; emperò les coses estant axí com ara, cosa profitosa és a la ciutat que·ls ciutadans se alegren de les coses pròpies, per ço com vida civil és dels hòmens comuns, quar los homes comunament no són tant perfets que·s tenguexen prepagats de viure en tal vida. E podem pendre de diverses lochs en lo libre de les *Polithiques* iii coses per es quals nós podem

---

⁸³⁵ *Politiques*, 2, cap. 2.

⁸³⁶ faria] om. EG. El ms. B escriu «furia», però és evident l'error del copista. Probablement aquest error ha provocat la no comprensió de EG i ha fet que l'ometessin.

cerquar per iii vies que cové a la ciutat que·ls ciutadans hagen possessions pròpies: la primera és presa per tal que sia remoguda o esquivada pareha e menys cura; la ii, per tal que sia vedada brega o barayla; la iii, per ço que sia tolta desordonació e confusió.

La primera via axí és manifestada quar hom ama tant si matex que tostemps és més curós del bé propi que del bé estrany, e nós vehem que axí és cosa leugera destruyr e devastar les possessions, e axí és cosa difícil trebaylar e ab propi treball guanyar la riqueha e les possessions, que en la ciutat s'esdevé que molt han fretura e són pobres, no constant que·ls ciutadans se poden alegrar en les pròpies possessions e que són curosos envers elles axí com envers béns propis. Si donques negun no havia alguna cosa pròpia mas a tots los ciutadans eren les possessions comunes, per tal com los ciutadans no serien axí curosos a conrear o a pansar les possessions comunes com curós a les pròpies, segons lo demés, esdevenria's que aquella ciutat axí ordonada vendria a freytura que·ls ciutadans no purien bastar a si mateys en vida alguna cosa, donques no és profitosa comunament o de tot en tot, la qual és profitosa en algun cas. Donques estant axí les coses, profitosa cosa és a la ciutat que·ls ciutadans hagen possessions pròpies per tal que, per menys cura envers les coses comunes, la casa del ciutadans no suffirà fretura.

La ii via a cercar açò matex és presa de part de fuyta o d'asquivament de barayla, quar, segons lo demés, se leven barayles e guerres entre aquelles qui participen alguna cosa comuna. E nós vehem que·ls frares nats d'un matex pare entre·ls quals, segons lo philòsoph en lo viii libre de les *Ètiques*⁸³⁷, és amor natural, segons lo demés, guerregen o contenen la un a l'altre, per ço com la heretat és a ells comunament, quant més, donques, seria dissensió entre los ciutadans, entre·ls quals no és tanta amor, si eren comunes a ells les possessions.

---

⁸³⁷ *Ètiques*] *Políthiques B*.

La iii via és presa de part de fuyta o d'esquivament de desordonació e de confusió, quar, segons lo philòsoph en lo segon libre de les *Polithiques*⁸³⁸, axí s'esdevendria lavors si los ciutadans no havien possessions pròpies, com s'esdevé com alguna cosa és comanada a molts servicials és tret a enrera que no faça ço qui és manat ell, esprant que altre complex o fa ço qui és manat, per a qual cosa cové o que aquella cosa no veng a acabament o que sia feta confusament e desordonadament. Per tal, donques, que sia tolta confusió e desordonació en aquelles coses qui són bones a la ciutat, cosa profitosa és que ls ciutadans se alegren en pròpies possessions, per ço que pus curosament e pus ordonadament e sens brega los camps, e les terres e les altres coses qui fan fruyts sien cultivades o pensades.

---

⁸³⁸ *Politiques*, 2, cap. 3.

Capítol vii. En qual manera deu hom usar de les coses foranes e qual manera d'uçar és leguda

Lo philòsoph, en lo primer libre de les *Políthiques*⁸³⁹, demostra que d'altre ús de les coses foranes ve altra e altra vida o a altra e altra manera de viure, quar, axí com nós vehem en les coses animades e en les bèsties que no usen totes d'unes matexes coses una manera de viure, axí matex és en los hòmens, quar algunes bèsties viuen d'erbes, algunes de pomes o de fruyts e algunes de rapina o de furt. E per amor d'açò diverses maneres són de viure de les bèsties, quar, segons que diu lo philòsoph, algunes viuen ajustades, ço és assaber, acompanyades, mas algunes viuen escampades, quar quescunes viuen en aquella manera que és necessària a suficiència de vida e segons que meylor poden cerquar axí vianda e nudriment. Encara los hòmens en diverses maneres usen dels béns forans e no viuen per una matexa manera de viure, quar lo philòsoph, en lo primer libre de les *Políthiques*⁸⁴⁰, departex iiii vides simples o iiii maneres de viure de les quals, combinades o ajustades de dues en dues, hiixen altres maneres de viure om altres vides, quar són iiii vides, ço és assaber, pasqual o de pastura, venativa o de caçar, pescativa o de pascar e furativa o de furtar. Quar aquelles qui viuen de la cultura dels camps o de les bèsties domèstiques duen o tenen vida paschual, ço és assaber, que viuen de pastura, mas aquells qui viuen de les bèsties salvatges tenen vida caçativa o de caça, e aquells qui viuen depuys duen vida pescativa o de cazar pescar, mas aquells qui viuen de rapina o de fur duen vida furtiva o d'emblar.

E aquestes maneres de viure se poden combinar o ajustar de dues en dues, quar alguns viuen de pasturar o de cazar, alguns de pasturar o de pascar,

---

⁸³⁹ Aquesta frase apareix al mateix nivell de la rúbrica en *B*, just al davant i amb vermell, per error del copista de les rúbriques.

⁸⁴⁰ *Políthiques*, 1, cap. 5.

mas alguns de caçar o de furtar, e alguns viuen de totes aquestes maneres, quar de pastures, de peys, de cazes e de furts çerquen vida.

E d'aquestes maneres la manera de viure furtativa de tot en tot és no leguda, mas les altres maneres poden ésser legudes, quar viure de pastures, axí com viure d'anyells e de bèsties domèstiques, axí com són oveyles, bous e les altres aytals, és cosa leguda, per tal com natura ha donades o fetes aytals ordonant ells a l'ús de l'hom, quar tostemps les coses imperfetes són ordonades a les pus perfetes, axí com l'aygua e la terra, les quals són inanimades, són ordonades al nudriment dels albres e de les plantes axí com coses imperfetes a coses pus perfetes, mas los arbres e les plantes, axí com a insensibles, són ordonats a nudriment de les coses animades sensibles. E totes aquestes coses, axí les inanimades com les plantes e les bèsties sensibles, són ordonades a nudriment e assustentació dels hòmens, per a qual cosa és ben dit ço qui és dit en lo primer libre de les *Políthiques*, que natura ha donat a nós aytals coses, quar ha ordonades elles a ús e a senyoria nostra. Cosa leguda és donques pendre nudriment o vianda dels aucells e de les bèsties domèstiques, per a qual cosa vida de pastura és leguda.

Encara a simatex vida de caçar e de pascar, de si, no són no legudes, ans són legudes, quar, per tal com hom naturalment deu senyoregyar no solament a les bèsties domèstiques ans encara a les bèsties salvatges e als peys, ell ha contra aytals justa batayla, per a qual cosa, lo philòsoph, en lo primer libre de les *Políthiques*⁸⁴¹, vol que les viandes de caçar e de pescar sien legudes, quar ell diu que dels hòmens, e a les bèsties e a les altres coses animades és justa batayla, quar, parlant per si, los hòmens poden pendre aytals a justament e ordonar elles en ús propri.

Mas la vida furtativa, la qual és d'emblar o de furtar, parlant per si, és no leguda, per ço com dels hòmens als hòmens per si no és vista batayla,

---

⁸⁴¹ *Políthiques*, 1, cap. 5.

quar, si alguns hòmens bataylen justament contra altres, açò quax és per accident, e quant que aquells en alguna manera erren o han errat o peccat en ells, donques hom pecca fahent offensa a hom; emperò, parlant per si, ell no pecca fahent offensa a les bèsties, e, si en la offensió de les bèsties és peccat, açò quax és per accident, en quant que tal offensa torna en offensa de l'hom, axí com en offensa del propri posseydor. Emperò lo philòsoph par que vulla que no solament del hom a les bèsties, ans encara de l'hom als barbareschs e salvatges, per tal com deffallen d'us de rahó, ells deuen ésser naturalment subjugats als hòmens qui resplendexen per subtilitat e per savieha. Quar ell par que vuyla que, per tal com los savis naturalment deuen senyoregyar als folls, és justa cosa haver batayla contra ells si no volen ésser subjugats a ells, segons la qual manera de parlar, los ciutadans qui més usen de savieha e d'enteniment han justa batayla contra los rusticals si ells rebugen ésser subjugats, los quals és digna cosa que sien subjugats. Segons sentència del philòsoph axí entesa, semblaria ésser leguda la vida de robar o de furtar, axí que fos cosa leguda no solament robar aquests e pendre ço del lur, ans encara pendre ells en persona depús rebugen fer ço a qui són tenguts. És ver que, per tal com negun no deu ésser feta injúria, parlant per si, la vida de furtar o de robar deu ésser jutjada no leguda, quar quescun deu viure del seu propri e no de usurpació o de robaria de la cosa estranya.

Per tal, donques, com se pertany als ciutadans, e molt més dels reys e dels prínceps, viure segons vida virtuosa, si ells volen degudament governar o regir les cases pròpies, pertany-se d'ells saber quantes són les vides ^{/fol. 76 v.} o quantes són les maneres de viures, e quals d'aquelles són legudes, quar negú no pot viure virtuosament si ell usa no legudament de les possessions o de les coses foranes.

Capítol viii. Que·ls ciutadans, e molt més los reys e·ls prínceps, no deuen desigyar o demanar infinides possessions

Comunamanet par que·ls hòmens pecquen envers los desiig de les possessions e envers la cobeegyança de les riquehes, quar los hòmens comunament nuyll temps no són dadors de possessions nede riquehes, quar nuyll temps poden haver tantes que no vuylen més. E assigna lo philòsoph en lo primer libre de les *Políthiques*⁸⁴² dues rahons per què la covengyança de les riquehes és infinida: la primera és presa de part de la desordonació de la voluntat; la ii, de part de la falsa estimació de la fi.

La primera via axí és manifestada quar, segons que ell diu, la cobeegyança de les riquehes és infinida. Per rahó de la cobeegyança, los hòmens estudien envers viure, no envers ben viure, e tots aquells qui per ben viure volen riquehes no demananen infinides possessions corporals, quar ben viure és viure virtuosament. Per tal, donques, com los hòmens no curen viure virtuosament ans tot lur estudi és que visquin segons los desiigs del cors, com les riquehes majorment par que façen açò que per elles quescun pusca aconseguir ço que desigya, per tal que·ls hòmens meylor pusquen complir ço que volen, ells no són sadollats de riquehes nede possessions.

La ii via a cerquar açò matex és presa de part de la falsa estimació de la fi, quar, segons que departex lo philòsoph en lo primer libre de les *Políthiques* e segons que damunt, en lo primer libre, nós havem dit pus largament, en altra manera és desigyada la fi e en altra manera a aquelles coses qui són ordonades a la fi, quar la fi és desigyada infinidament sens tota mesura, mas aquelles coses qui són ordonades a la fi són desigyades segons manera e mesura de la fi, axí com, per tal com la fi del metge és sanar o gorir, nuylltemps lo metge no poria donar tanta sanitat que si era cosa possible no

---

⁸⁴² *Políthiques*, 1, cap. 6.

volgués mayor donar lo metge; lo metge, donques, desigya fer o donar quax infinida sanitat, mas ell desigya o vol donar lo beuratge segons manera e mesura de la sanitat. Comunament, donques, per tal com los homes ha falsa extimació de la fi, es cuyden que la fi degya ésser posada en riquehes, ells desigen elles infinidament sens naguna mesura.

Mas que a governació o a regiment de casa pertanga no desiigyar infinides riquehes o infinides possessions per dues vies o podem cerçar: la primera via és presa de la semblanza la qual ha yconomia o la art governadora de la casa a natura; la ii, de la semblança la qual ha a les altres arts o a les altres sciències.

La primera via axí és manifestada quar nós vehem que natura no és curosa envers nudriment infinit o vianda infinida, ans posa o dóna aytant de la vianda o del nudriment quant ne vol la cosa animada qui d'açò deu ésser nudrida, axí com, si natura engendra l'aucel del blanch de l'ou e nodrex ell del vermell, no posa natura en l'ou infinit vermeyl mas tant posa aquí d'ell quant ni ha ops al nudriment d'aquell oçel, axí encara, si natura, de la sanch corrupuda qui sobrehabunda de la mare, fa lo cos animat e de la let nudrex ell no posa en les mamelles infinida let mas tant posa aquí d'ella que basta al nudriment de la cosa animada engenrada, donques, com riquehes o possessions sien ordonades a nudriment e a suficiència de vida, axí com lo vermeyl en l'ou al nudriment de l'auçel e la let en les mamelles a nudriment del fill, si-l governador o regidor de casa no vol fer contra natura mas vol regir la sua casa segons manera e orde natural, no deu desigyar infinides riquehes nepossessions; mas com ha elles tantes que, segons que requer lo seu estament, ben basten a governació o a regiment de la casa, cové que-s tenga prepagat d'aquelles.

La ii via és presa de la semblança la qual ha la art de la governació de la casa a les altres arts, quar les possessions són alguns instruments de la art

de la governació o del regiment de la casa, axí com l'enclum, e'l martell e les altres coses semblants són instruments de la art fabril o de farrerria. E, segons que diu lo philòsoph en lo primer libre de les *Políthiques*, neguna art ha infinits instruments, donques ne la art de la governació o del regiment de casa deu demanar infinides possessions.

Pertany-se, donques, de tots los ciutadans, e molt més del reys e dels prínceps, que's tenguen prepagats de tantes possessions quantes ne requer lur estament, quant no ésser sadollat de possessions nede riquehes, segons que és manifest per les coses damunt dites, o ve per falsa estimació de la fi o per desordonació de la voluntat. Tant més, donques, açò és pus mal en los reys e en los prínceps que en lo altres, quant més se pertany d'ells haver ordonació de la voluntat e meylor extimació de la fi, quar, axí com en lo primer libre és dit no haver verdadera estimació o verdadera conexença de la fi és pus mala cosa en lo rey que en lo poble, per ço com lo poble és endreçat o regit per lo rey, axí com en lo sagitador és pus mala cosa no conèxer lo senyal que no en la sageta, per ço com la sageta és dreçada o regida per lo sagitador.

Capítol ix. Quantes maneres són de cambis e quina necessitat fo atrobat diners

/ fol. 67 r. **S**i les coses qui són dites per lo philòsoph en lo primer libre de les *Polithiques*⁸⁴³ són pensades o ymaginades, tots los canvis són tornats a iii maneres de les quals un cambi és de coses en coses, axí com de forment en vi, o en ordi o en altres coses qui soplexen la indigència o la fretura corporal; altre cambi és de les coses en diners o per lo contrari, ço és assaber, de diners en les coses; lo tercer cambi és de monedes, axí com los diners d'argent són cambiats en diners d'or o per lo contrari, o les monedes d'una regió són cambiades en monedes d'altre regió.

Per tal, donques, que nós sapiam en qual manera aquests cambis són entrats, deu ésser sabut que, si no era sinó comunitat de casa, la qual és primera comunitat, negun cambi no seria necessari, quar en la casa senyoregya lo pare de les companyes, ço és, lo senyor de casa⁸⁴⁴, del qual se pertany provehir a tots aquells qui estan en casa, perquè tot cambi fet a vida de la casa és fet per lo senyor pare de les companyes, per si o per los seus procuradors migyancers, quar del senyor se pertany sots levar la indigència o la fretura de casa. Mas com d'un hom a si matex no sia compra, nevenda, necambi, bé és dit ço qui és escrit en lo primer libre de les *Polithiques*, que manifesta cosa és que en la comunitat la qual és de casa no és neguna obra de cambi, donques per les altres comunitats és entrat lo cambi. Mas sens comunitat de casa són altres comunitats, axí com comunitat de carrer, o de ciutat o de tot lo regne e de la província, o encara de diverses regnes o

---

⁸⁴³ *Politiques*, 1, cap. 6.

⁸⁴⁴ A partir d'aquí, el ms. *E* barreja una part del capítol X, de manera que no segueix el text del capítol IX, sinó el del X; després, en comptes del text del capítol X, el que hi ha és també del XI, i el text del capítol X apareix en lloc del XI; a partir del capítol XII, recupera la normalitat. El ms. *G* sembla ben clar que veu el ms. *E* i detecta l'error, de manera que salta només el text «del qual se pertany [...] seus procuradors». A partir d'aquí, continua amb normalitat, probablement gràcies al model de *B*. Evidentment N. S. seguí el text del ms. *B* al peu de la lletra i hi féu les modificacions pertinents.

diverses províncies, quar alguna vagada les coses necessàries a vida no són atrobades en tot un regne, per a qual cosa cové que alguns discorregen per diverses partides del món, axí com per diverses regnes e per diverses regions, cerquant espècies e altres coses qui són necessàries a vida, quar per lo divers esguardament de les esteles, e de les plantes e de les planetes les partides calentes habunden en algunes coses en les quals no habunden les fredes e per lo contrari, per a qual cosa cové participar e conversar los uns amb los altres no solament los hòmens d'un carrer, o d'una ciutat o d'una província, ans encara de diverses províncies e de diverses regnes.

Donques per aquestes comunitats són entrades aquelles iii maneres de cambis, quar si a comunitat de carrer en alguna manera bastava cambi de coses en coses, emperò a la comunitat la qual és en tot lo regne covenia introduyr cambi de les coses en diners e per lo contrari, ço és cambi de diners en coses, encara si en la comunitat de tot lo regne bastava cambi de coses en diners e per lo contrari, emperò en la comunitat la qual és de diversos regnes e de diverses províncies covenia introduyr no solament cambi de coses a coses o de coses a diners, ans encara de diners a diners, quar, segons que·l philòsoph ha declarat assats en lo primer libre de les *Políthiques*, los hòmens qui antigament viuen en lur simplicitat quax solament cambiaven coses en coses, axí com si algun habundava en vi e altre en forment cambiaven lo vi e·l forment, e per aytal cambi ajudaven a si matex a sufficiència de vida, la qual manera, segons que ell diu, encara és servada envers moltes nacions barbareschs les quals no han ús de diners e solament cambien les coses.

E aquesta manera, per ventura, poria ésser observada bonament en tot un regne o en tota una província si aquella província era de gran amplària, quar com vi, forment e aytals coses les quals nós havem ops a vida sien de gran pes, bonament purien ésser portades en longues partides, donques covenia atrobar alguna cosa qui fos portàtil e fos bella o profitosa per a qual poguessen ésser trobades les viandes, e aquesta cosa majorment és l'or e·l

argent, los quals, entre los altres matalls, són pus bells, e pus profitosos e pus honrats, quar d'ells poden ésser fets vexells qui són profitosos als hòmens, los quals fets, aquell qui usa d'ells par que sia en honor e en glòria.

Primerament, donques, foren atrobats cambis de coses en matalls solament segons pes, axí com aquells qui volien haver tant de vi convenia donar tant de pes d'argent, e d'or o encara d'altre matal, segons que plahia ordonar en aquell temps als pobles o als reys. Mas, per tal com era cosa difícil en tota compra e en tota venda tota vagada pesar los matalls, per tal que·ls venadors e·ls compradors fossen absoltes d'aquest pes, en los matalls fos culpít o cavat algún senyal, axí com la ymage del príncep o algun altre senyal públich, per la vista del qual fos sabut aquell matal de quant pes fos e de quanta valor. Per aquesta manera, donques, fo atrobat lo diner e les monedes, lo qual diner és quax alguna fermança nostra, per o qual diner, tant tost segons la sua valor nós podem pendre aquelles coses qui suplexen la indigència o la fretura de la nostra vida. Per tal, donques, que·ls hòmens qui estan en tot un regne no fossen massa agreugyats portant a si mateys les viandes pesans e fexugues, com de la una part del regne convenia ells anar e acostar-se a l'altre, fo atrobat lo diner, qui leugerament és portàtil, per lo cambi del qual són atrobades les viandes, perquè cambi de coses a diners per ventura bastaria a un regne o en una província, mas, per tal com en diverses regnes senyoregen diverses senyors neaquells qui estan en diverses províncies usen d'uns mateys diners, sens del cambi de coses a coses e de coses a monedes.

És donques manifest quants són los cambis, e en qual manera foren atrobats e quina fo la necessitat de trobar diners.

Pertany-se, donques, del savi pare dels companyes e del savi governador o regidor conèixer en qual manera tals cambis són començats e

que servexen, per tal que ell, conexent o sabent, açò sàpia meylor provehir a la sua casa.

Capítol x. Quantes són les spècies e les maneres de la art pecuniativa o de posseyr pecúnia, e qual d'aquells és lohadora e qual deu ésser vituperada

Après del tractat de les possessions, convinentment és tractat de les monedes e dels peccúnies, quar haver possessions e habundar en vi e en forment és habundar en riquehes naturals, mas hanbundar en diners e en monedes, segons que és manifest per lo philòsoph en lo primer libre de les *Políthiques*⁸⁴⁵, és habundar en riquehes artificials.

Si donques art presopposa natura e la hon fenex obra de natura comença obra de la art, cuvinentment, après del tractat de les possessions, de les quals nexen les riquehes naturals, és ajustat lo tractat de les monedes, les quals són riquehes artificials, perquè, après de les possessions, deu hom determenar dels diners.

Donques, depús que nós havem dit qual necessitat fo de trobar diners e peccúnia, roman a dir quantes espècies o maneres són de art peccuniativa o de haver pecúnia.

Departex lo philòsoph en les *Políthiques* iiii maneres de art peccuniativa o de haver peccúnia, ço és assaber, natural cambiadora, obolostàtica, ço és assaber, excessiva o sobre puyant de pes, e *tolzos*, ço és assaber, usura, quar per aquestes iiii maneres és acostumat que sia posseyda multitut de peccúnia.

La primera manera, donques, de haver peccúnia és quax natural, la qual és feta per ço com les coses naturals són cambiades en peccúnia. Si donques algun, habundant de vi e de forment, los quals són naturalment donats, prenia d'ells peccúnia, aytal manera de haver peccúnia seria appel·lada quax natural, per tal com a coses naturals començaria.

---

⁸⁴⁵ *Políthiques*, 1, cap. 6.

La ii manera de haver peccúnia és cambiativa, quar aquesta, segons lo philòsoph en lo primer libre de les *Polithiques*, per ventura primerament fo atrobada per algun cas e simplament, mas d'aquí avant, per experiència, ja és feta artificial. Quar quescuna moneda, parlant per si, val més en sa pròpia regió, donques per ventura esdevengués que alguns hagueren monedes les quals no eren molt prehadades en lur regió per ço com aquells no eren pròpies en aquella regió, aquelles, donques, anant per algun cas a aquelles regions en les quals aquelles monedes eren pròpies e portant aquelles monedes, esdevén-se que ells prengueren més aquí d'aquelles monedes que en lurs partides o en lurs terres pròpies, per a qual cosa, per aquest cas ells usaran de cambi, e per aquest cas la art de cambiar prengué començament, que despuys los hòmens artificialment pensassen o cogitassen quals monedes en quals partides són despeses, on despuys, per rahó de guanyar peccúnia artificialment fos fet lo cambi. E aquesta manera peccuniativa no deu ésser dita natural, per tal com no comença a coses naturals ne és estimada a coses naturals, ans, segons lo philòsoph en lo primer libre de les *Polithiques*, en ella lo diner és element e terme, ço és assaber, començament e fi, quar aquesta art comença al diner lo qual ella rehep, perquè lo diner deu ésser dit aquí fi e començament⁸⁴⁶.

La iii manera de la art peccuniativa és obolostàtica, so és assaber, sobre puyant o excessiva de pes, la qual per ventura axí fo atrobada, quar, axí com la massa del martell és departida en diner e és aquí emprenit senyal públich, axí alguna vagada, sobrevinent alguna necessitat, axí com per fer vaxella o per alguna altra cosa, los altres diners foren regirats o tornats en massa, e per ventura esdevén-se que d'aytal diners mateys, per nombre, fo fet massa de magyor pes, per o qual cas la art prengué comensament que tots los diners fossen pesats, e aquells qui fossen de magyor pes tornassen en massa

---

⁸⁴⁶ [quar aquesta art comença al diner lo qual ella rehep, perquè lo diner deu ésser dit aquí fi e començament] ell dóna e termana al diner lo qual ella rehep, per lo diner deu ésser dit aquí fi e començament B. Hem corregit seguint el model de E i el text llatí. Com bé hem dit abans, hi ha una forta descoordinació per mala numeració dels capítols en la iii partida del segon llibre.

per ço que d'aquesta cosa pogués ésser haüt guany. Donques aquesta art obolastàtica, o excessiva, o sobre muntant de pes de l'excés o del sobre puyament del pes qui és trobat en los diners, ha pres començament.

La iiii spècie o manera de la art peccuniativa és apel·lada *tolzos*, la qual cosa significa en latí ço que significa lo part en la fembra, quar aquesta art par que vuyla enfanter o engenrar diner, la qual nós apel·lam per comun nom «usura», quar null temps algunes coses no crexen en si mateys sinó per part o per generació, com si algun ha x ovelles e despuys, al cap de l'any, ell n'a xx, açò és per tal com aquelles oveylles han enfentat o engenrat. Si algun, donques, de x diner vol haver après d'altre temps xii diners, la qual cosa fa usura peccuniativa, segons que planament és manifest, ell vol que aquells diners enfanen e engenren justament, donques o dreturerament usura és apel·lada quax part o enfantament de diners.

E d'aquestes iiii spècies o maneres, segons lo philòsoph en les *Políthiques*, la primera sola, qui és quax yconòmica o domèstica, és natural e lohadora, mas les altres iii, segons ell, no sens rahó són vituperades, quar tota art qui comença a diners e termena a diners par que posa fi en diners. Donques la manera cambiativa, obolostàtica e usura, per tal com quax de tot en tot estan en peccúnies, quar comencen a peccúnia e en peccúnia termenen, deuen ésser vituperades segons lo philòsoph, quar massa par que sia cobeegyós de diner aquelles obres del qual començen a diner e a diners són termanades, emperò que sia de la art cambiadora e de la obolòstica, usura de tot en tot e en ^{/fol. 78 r.} totes coses deu ésser esquivada, segons que en lo capítol següent apparra, quar de nangun no's pertany fer usures, e si als mercaders e a alguns altres és permès o laxada la art cambiadora e obolòstica, emperò als reys e als prínceps se pertany que sien miigs déus, no·ls cové exercitar o meneyar sinó la primera spècie o manera de la art peccuniativa, la qual és yconòmica o domèstica e quax natural, quar pertany-se d'ells habundar en

possessions e en rendes del fruyt de les quals pusquen habundar en peccúnia
per deffensió del regne e per les altres coses necessàries.

Capítol xi. Que usura soltament e de tot en tot deu ésser esquivada, e que dels reys e dels prínceps se pertany vedar o esquivar ella

La quarta manera de la art peccuniativa la qual lo philòsoph appelle la *talzos*, axí com per dos noms ella és appelle·lada, axí per dues vies nós podem cerquar que ella deu ésser esquivada, quar primerament ella és appelle·lada part o enfantament de diners, per o qual nom arguex lo philòsoph en lo primer libre de les *Polithiques*⁸⁴⁷ que ella és contra natura, quar enfanter, e engenrar e multiplicar, en si mateys, és cosa pròpia a les coses naturals e és contra natura de les coses artificials, quar los bancs e les archs, per tal com són coses artificials, quant que ells estiguen ensems, nuyl temps no multipliquen symateys; mas les coses animades, per tal com són coses naturals, estant ensems engenren, e enfanen e crexen si matexes. Aquell, donques, qui vol que ls diners en si mateys sien multiplicats axí com que x, après de temps, sien fets xx, ell vol que les coses artificials multipliquen si matexes. E, per tal com açò és contra natura de les coses artificials, com diner sia cosa artificial, és ben dit ço qui és escrit en lo i libre de les *Polithiques*, que usura és alguna cosa contra natura, e la qual deu hom esquivar.

En après, nós podem demostrar que aquesta manera peccuniativa deu ésser esquivada per rahó del altre nom per o qual ella és appelle·lada, per ço com ella és dita usura, que quax vol tant dir com rapina d'ús, quar en la usura és arrapat e usurpat ús, per tal com una matexa cosa o és venuda dues vagades o és venut aquí ús qui no és seu, a evidència o declaració de la qual cosa deu hom saber que altra cosa és la cosa en si e altra cosa és l'ús de la cosa, axí com altra cosa és la casa e altra cosa és habitar en ella. Emperò en algunes coses l'atorgament de l'ús nuyl temps no pot ésser separat de l'atorgament de la substància de la cosa en qualsque coses, donques, que hom pusque atorgar

---

⁸⁴⁷ *Políthiques*, l. 1.

l'ús de la cosa sens açò que no sia atorgada la substància d'ella, d'aquí pot ésser presa pensió o loguer, dat o posat que aquella cosa no·s pigyor o no·s affoll en res; mas si l'ús no pot ésser atorgat sens atorgament de la substància, quant a aytal ús, no deu ésser presa pensió neloguer. E, si d'aytal ús és presa pensió o loguer, aquí ha usura, ço és assaber, rapina de l'ús, donques com ús de la casa sia habitar en la casa e no sia alienar la casa, lo possehidors de les cases pot atorgar l'ús de la casa, ço és, la habitació, sens açò que atorg la substància d'ella, e, per tal com l'ús de la substància pertany a aquell de qui⁸⁴⁸ ella és, donques aquell qui ven ço qui seu és e qui pertany a ell, legudament o pot fer e no fa injúria a negun, donques ell no arrapa res neusura res si, retinent a si la senyoria de la casa ell ven la habitació, ell ús d'ella.

Mas en los diners no és axí, quar l'ús propri dels diners és despenre e alienar los diners nuyl temps, donques no pot hom atorgar l'ús propri del diner si no dóna o no atorga la substància d'ell com aytal ús sia necessari alienar la substància. Per tal, donques, com l'accident ha dependència o devalla de la substància e l'ús pren començament de la cosa, bé és dit que de qui⁸⁴⁹ és la substància d'ell és l'ús. Aquell donques qui vol pendre pensió o loguer de l'ús del diner ell comet o fa usura, o usurpa e arrapa ús, per tal com ell, atorgant o donant l'ús del diner, atorga o dóna la substància d'ell, e donant la substància, d'aquí avant no·s pertany a ell l'ús d'ell, perquè, si ell de l'ús pren pensió o loguer d'açò qui no·s pertany a ell, com d'aquí no·s pertanga a ell l'ús del diner pus que la substància d'ell ha ja donada.

Emperò deu hom guardar o entendre que, segons que diu lo philòsoph en lo primer libre de les *Políthiques*, quax de quescuna cosa són dos usos: un propri e altre no propri.

---

⁸⁴⁸ de qui] daqui B.

⁸⁴⁹ de qui] daqui B.

Ús propri del diner és ell cambiar o despendre e alienar, mas ús no propri és apparèxer o demostrar, quar molts demostren los seus diners no a despendre mas a apparer per ço que sien vists richs. Axí matex ús propri de la casa és habitar en ella; ús no propri és vendre ella o cambiar, quar molts ediffiquen cases no a habitar mas a vendre. E de tot ús que sia propri o que sia no propri pot hom pendre pensió o loguer si aquell ús pot ésser donat o atorgat sens donació de la substància, per a qual cosa planament és manifestst que, per lo contrari, és dels diners e de les altres coses, quar de l'ús propri dels diners no pot ésser presa pensió o loguer sens usura, per tal com ús no pot ésser donat sens donació de la substància, mas de l'ús no propri del diners pot ésser presa pensió, axí com si algun volia diners no a despendre mas a apparer o a demostrar, /fol. 78 v. la qual cosa per ventura los mercaders fan moltes vegades, los quals, per ço que appareguen richs e per ço que·ls altres abans comanen a ells la peccúnia, han o tenen davant si multitud de peccúnia, donques, com algun pusca donar o atorgar los diners a tal ús, ço és assaber, a apparer o a demostrar sens açò que atorch o que dó la substància d'ells, si per aquesta manera ell prenia pensió dels diners, per ventura en altre manera ell peccaria, mas emperò ell no cometria usura en les altres coses.

Segons lo demés, s'esdevé, per lo contrari, que en l'ús propri no és comesa usura, quar, per tal com la habitació la qual és propri ús de la casa pot ésser donada o atorgada sens donació de la substància d'ella, si d'açò és presa pensió, no és comesa neguna usura, mas si algun venia la casa o la cambiava, la qual cosa no és pròpia, no és propri ús d'ella, dat o posat que tant tost ell no reebés la peccúnia, si per l'ús de la casa ell volia pendre més peccúnia, ell cometria o faria usura, per tal com ja l'ús no pertanyaria a ell depús que per vendició hagués donada o atorgada la substància d'ella. Usura, donques, per tal com aquí és venut l'ús, qui no pertany al venedor, de tot en tot és contra natura.

Pertany-se, donques, dels reys e dels prínceps, si ells volen naturalment senyoregyar, vedar que usures no sien fetes, per tal com elles són contra dret de natural.

Capítol xii. Que diverses maneres són de guanyar peccúnia, e que algunes d'aquelles són comunes o legudes als reys e als prínceps

Envers la fi del primer libre de les *Políthiques*, lo philòsoph departex diverses maneres per les quals diners són guanyats, quar esdevén-se que açò fet quax per v vies o per v maneres, de les quals una és apel·lada possessiva; la ii, mercativa; la iii, conductiva o de loguer; la iiii, experimental; la v, artificial.

Primerament, donques, per via o per manera possessiva és guanyada la peccúnia quant algun habundant en possessions dels fruyts d'aquelles ell guanya peccúnia, quar, segons lo philòsoph, pertany-se de l'yconòmich e del dispenser de casa que sia expert o avist envers les possessions de la casa, sabent quals són més fructificants e de quals pot meylor ajudar a la indigència de casa, o a la governació o al regiment de la casa. E açò pot ésser fet si hom sap quals coses en quals partides habunden, axí que algú habunda d'aquelles bèsties qui són meylor conservades en aquelles partides en les quals ell està e en qual manera hom pusca saber, o en qual manera algú degya haver si matex envers les passions, axí com en qual manera los aucells e les bèsties de quatre peus sien conservats, e qual terra vayla més per als camps e qual més a plantar vinyes, e qual cura degya hom haver envers les arbres. De tot açò nós havem proposat o ordonat que callem o no digam res, per ço com d'altres par que hagen parlat sufficientment d'aytals coses, quar Paladi ha recomptades moltes d'aquestes coses aytals.

La ii via profitosa a ganyar peccúnia és mercantiva o de mercaderia, com algun, per mar o per terra, porta algunes mercaderies o està davant appareylat a aquells qui aporten les mercaderies. E, segons lo philòsoph, aquesta via és departida en iii parts, ço és assaber, en navegativa, la qual és feta navegant per mar, en portativa de pes o de càrrega, la qual és feta anant

per terra, e en aquella qui és feta estant davant a aquells qui aporten les mercaderies.

La iii via de guanyar peccúnia deu ésser conductiva o de loguer, axí com algun, per esperança de loguer o logat per preu, obra o fa lagunes coses.

La iiii via és apel·lada experimental, quar experiment és de coses particulars, donques, com algú conex o sap los fets particulars d'alguns ab los quals fets ells han guanyada peccúnia, ell sap la manera lucrativa experimental, quar lo philòsoph recompta dos fets particulars ab los quals peccúnia fo guanyada. Lo primer que féu Thales en Mayl⁸⁵⁰, un dels vii savis qui primerament començaren a philosophar o a amar savieha, quar, com ell fos pobre e fos per molts reprès perquè tant trebaylava en philosophia en la que li valia la sua philosophia com tostemps visqués en fretura, e en fretura e en pobrea, ell no cobegýs de diners, mas per tal que mostràs que cosa leugera era als philòsophs enriquehir si mateys envers tals coses ells havien cura per sciència de astronomia, ell vehé o conegué que devia ésser gran còpia de olives e comprà de tots los habitants d'aquella regió tot l'oli que devien cullir l'any següent. Prestada, donques, peccúnia e dada bona fermança o bona penyora per l'oli esdevenidor, per tal com negú no podia vendre sinó ell, encara per tal com ell havia gran còpia d'oli, ell guanyà molta peccúnia e demostrà que cosa leugera era als philòsophs enriquehir si mateys. Lo segon particular fet lo qual recompta aquell matex philòsoph, és d'un cicilià qui comprà tot lo ferre de les fires o dels mercats e, per tal com el sol venia lo ferre, guanyà peccúnia segons que ell se volia, quar, segons que vol lo philòsoph, entre les coses que crexen o multipliquen, peccúnia és fer monopolya, ço és assaber, vendició d'un quan un sol ven ell taxa lo preu segons la sua voluntat. A aquell, donques, qui vol guanyar peccúnia, cové que si s'esdevenia oportunitat per fets semblants ab que, emperò, aquells fets fossen leguts, ells guanyassen ^{/fol. 79 r.} peccúnia.

---

⁸⁵⁰ Es refereix a Tales de Milet.

La v via és apel·lada artificial, qual algun, per la sua art, obra o fa algunes coses per les quals ell guanya peccuni, quar, jatsia que fi de la art de cavalleria sia victòria e fi de medecina sia sanitat, emperò qescunes arts quax a peccúnia són ordonades com de la obra feta, per art ell entenen peccúnia, quar los meges, los ferrers, los maestres de les cases e encara los valls, com ells són logats per algun preu, ells entén peccúnia.

Pertany-se, donques, de qescun qui, segons vida políthica, a la indigència de la casa, que hagia cura de guanyar peccúnia segons que requer lo seu estament.

Mas entre les vies tochades soles dues par que sien profitoses als reys e als prínceps, ço és assaber, la possessiva e la experimental, quar pertany-se d'ells, o per si o per altres, que sien experts, ço és assaber, que per experiència sàpien les condicions particulars del regne e ls fets particulars dels lurs predecessors segons los quals fets ells legudament guanyaven peccúnia, quar ells deuen conservar costumes lohades del regne, segons les quals ells pregunten legudes ferides no usurpar los béns dels altres, donques la consideració o'l pensament dels fets particulars e de les costumes aprovades, e la via experimental, és profitosa als reys e als prínceps en lo guany de la peccúnia.

Encara axí matex a ells és profitosa la via possessiva no solament en possessions immovibles o fermes, axí com són camps e vinyes e altres aytals, ans encara en possessions movibles, quar pertany-se d'ells resplendir de multitud de bèsties e d'aucells per los quals satisfacen a la indigència o a la necessitat de la vida, quar nós havem vist Frederich l'emperador qui era preycat o lohat de tanta savieha mundanal, que ell hagué moltes *massarícies*⁸⁵¹ o moltes pervisions, quar no contrestant que ell senyoregyàs a terra molt fèrtil o abundant on les viandes eren de poch preu, emperò no-res-

---

⁸⁵¹ *massarícies*] *massaritis* en llatí. No trobem el significat del mot en cap diccionari.

menys quax tots temps ell volia pendre nudriments o viandes de les carns de les possessions pròpies, e açò, axí en bèsties com en aucells, quar açò-s pertany dels reys e dels prínceps que donen exemple als altres qui estan en lo regne que no semble que visquen axí com a estranys e palagrins, quar aquell qui compra amb peccúnia quescunes viandes més viu com a estrany que no a ciutadan; perquè pertany-se dels reys e dels prínceps haver hòmens industriosos, axí sobre la cultura dels camps e de les vinyes, com encara sobre los forcats dels bous e sobre la multitut de les oveyles e de les altres bèsties qui servexen a algun a la indigència de la vida, no solament de bèsties de iiii peus, ans encara d'aucells. Axí com en alguns lochs és custuma haber multitut de colomes o d'altres aucells dels quals són preses viandes de casa, axí encara, segons que diu lo philòsoph en les *Políthiques*, deu hom entendre envers la cultura de les abeyles si aquelles partides eren aptes o cuvinents a aytal cultura, quar de les abeyles, en les partides cuvinents a açò, és cuylit gran fruyt ab poques despeses.

E per tal, donques, que tot se diga en una paraula, tostemps la vida civil és meylor que la vida palagrina envers aquelles qui volen viure políthicament, e haver viandes de les pròpies possessions és pus lohadora cosa que comprar quescunes coses ab peccúnia.

Capítol xiii. Que alguns naturalment són servents e que cové a ells que sien subjugats a alguns altres

Damunt, en aquesta iii part d'aquest segon libre, és dit que de iiii coses devia ésser dit, ço és assaber, dels edificis o dels alberchs, de les possessions de les monedes, e dels ministres o dels servents.

Espetxades donques les iii, roman a dir de la quarta, ço és dels servents. E demostrarem primerament que alguna servitut és natural, e que naturalment cové que alguns sien subjugats a alguns, la qual cosa prova lo philòsoph en lo primer libre de les *Polithiques* per iiii vies o per iiii rahons preses de iiii semblances: la primera via és presa de la semblança trobada en les coses animades; la ii, de les parts d'una matexa cosa animada; la iii, de les diverses spècies o de les diverses natures de les coses animades; la iiii, de la diversitat dels linatges en la spècia o en la natura humanal.

La primera via axí és manifestada quar nultemps algunes moltes coses, segons degut orde, no fan alguna una cosa⁸⁵² si no ha aquí alguna cosa sobre senyoria o excel·lent en esguardament de les altres, axí com si moltes veus fan alguna consonància cové donar aquí alguna veu senyoregyar o excel·lent segons la qual tota la consonància és jutgyada; axí encara com, si molts elements concorren o ensems vénen a la constitució d'un matex cos mesclat, cové aquí donar algun element senyoregyant segons lo qual a aquell cos mesclat cové degut moviment o degut sithiament. E per ço, donques, és que en totes les coses mixtes o mesclades senyoregya la terra, per tal com totes són greus o fexugues en van naturalment a avall bax. Perquè, si axí és en les coses animades que nuyltemps algunes coses moltes no constitueixen naturalment alguna una cosa si aquí naturalment no ha alguna cosa sobre

---

⁸⁵² alguna una cosa: forma curiosa d'utilitzar l'adj. + det. Podria ser per analogia amb la forma llatina, *alicunus*, és a dir, *aliquis* amb *unus* (Coromines). De tota manera, no hi trobem una explicació; ara bé, sembla que el traductor té clara la forma i la utilitza reiteradament (surt en tots el ms.).

senyoregyant, com societat o companya sia natural ^{/fol. 79 v.} a hom per tal com hom naturalment és cosa animada acompanyable, segons que damunt pus longament és provat, nuyl temps no seria feta naturalment de molts hòmens una companya o una policia si no era a ells cosa natural que alguns senyoregyassen e alguns servissen, donques alguns són naturalment servents e alguns naturalment senyors.

La ii via a cercar açò mateys és presa de part aquelles coses les quals nós vehem les parts d'una matexa cosa animada, quar quescuna cosa animada és deviside o departida en cos e en ànima. Axí com en parts essencials on la ànima és quax senyora el cos és quax servicial e obedient, quar lo cos no puria endreçar o regir si matex a degudes obres, mas, endreçat o regit a aquestes obres per virtut de la ànima, donques ,com molts dels hòmens sien comparats als altres axí com lo cos a la ànima, seguex-se que ells naturalment són servents. Quar alguns són qui freytiregen de savieha d'enteniment e no poden endreçar o regir si mateys en degudes obres, cové, donques, a ells que sien endreçats o regits per los altres e que sien subjugats als altres. Donques, com en l'om virtuós o bé ordonat la ànima senyoregia e l cos obeex, axí en policia o en ciutat bé ordonada los savis deuen senyoregyar e los folls deuen obeyr, per tal com aquests són comparats a aquells axí com lo cos a la ànima e axí com lo insturment⁸⁵³ al mestre; emperò alguna vagada s'esdevé que més senyoregen los ignorants que ls savis, mas axò ve de reversia⁸⁵⁴ o de malvasetat de polichia o de regiment, car axí com a hom malayt e qui ha malvada ànima lo cos e la sensualitat senyoregya més que la ànima o la rahó, axí en les polichies o en los regiments malvats corrupts, més senyoregen los ignorants que ls savis.

La iii via és presa de part de les diverses spècies o de les diverses natures de les coses animades, axí com de l'hom en esguardament de les

---

⁸⁵³ insturment] instrument *E*. Tant *B* com *G* utilitzen la forma antiga, avui dia emprada també com a vulgarisme, la qual cosa fa pensar cada vegada més que *G* veu el model de *B* malgrat seguir el mateix model que *E*.

⁸⁵⁴ Es refereix a *reversia*: qualitat de revés, contrariós.

altres coses animades, quar hom, segons que damunt és dit, naturalment senyoregya a les bèsties, quar nós vehem que moltes bèsties domèstiques, axí com los cans e·ls cavalls, en moltes coses aconseguen salut per la prudència o per la savieha dels hòmens, la qual ells no porien aconseguir per lur pròpia indústria. Cové donques, e natural cosa és a ells, que sien subjugades a l'hom, per ço com prudència o per savieha dels hòmens elles són endreçades o regides e salvades; perquè, com los menys savis, sien comparats als industriosos o als savis axí com les bèsties als hòmens, per ço com ells, freytagyant de savieha, no saben regir o endreçar si mateys, axí com és cosa natural que les bèsties servesquen als hòmens, axí com és cosa natural que·ls ignorants sien subjugats als savis, quar cové a ells que axí sien subjugats quar per la indústria dels savis ells sien endreçats o regits e salvats.

La iiii via és presa de part de la diversitat dels linatges o de part de la comparació dels hòmens a les fembres, quar nós vehem que·l hom, per ço com és pus habundant de rahó, naturalment senyoregya a la fembra, de la qual és dit en lo primer libre de les *Polithiques* que ha flach conseyl. Donques, com nós vegyam alguns homes qui per esguardament d'altres més deffallen d'ús de rahó que les fembres no deffallen, dels hòmens seguex-se que ells naturalment són subjugats, perquè servitut, en alguna manera, és alguna cosa natural, e naturalment cové a companya humanal que alguns servesquen e alguns senyoregen, segons que en lo començament del capítol és dit.

Capítol xiiii. Que sens servitut natural la qual és quax tota servitut cové a donar servitut legal o de ley e positiva

Axí com, sens del dret natural, per lo bé comú fo necessària cosa donar algunes leys positives segons les quals fossen regits los regnes e les ciutats, axí fo vigyares als fahedor de les leys que, sens servitut natural segons la qual los ignorants deuen servir als savis, deguésser donada servitut legal e quax positiva segons la qual els flachs, ells vençuts, servissen als vencedors e als poderosos, quar, segons que recompta lo philòsoph en lo primer libre de les *Polithiques*, justa cosa legal és que aquells qui són sobrats en la batayla servesquen als sobrants. E aquesta cosa justa, la qual, segons lo philòsoph, és justa segons alguna partida e positiva, par que hagia iii covinenthees o iii bonehes, la primera de les quals és presa de part de les fahedors de les leys; la ii, de part de la deffensió de la terra; la iii, de la salut dels vençuts.

La primera covinenteha o boneha axí és manifestada quar cové que'l senyor hagia alguna senyoria o alguna excel·lència en esguardament del servent, segons que és dit en⁸⁵⁵ les *Polithiques*, e aquesta excel·lència o aquest sobre pugyament pot ésser en dues maneres: o segons la ànima, o segons lo cos. Quar quescun hom naturalment és constituyt o compost d'aquestes dues partides, el sobre pugyament segons los béns de la ànima és quax sobre pugyament de tot en tot, per ço com aquells béns poden ésser dits béns de tot en tot, mas lo sobre pugyament segons los béns del cos en esguardament d'aquell és quax segons alguna cosa o segons alguna partida, per ço com aquests béns no són tan gran com los béns de la ànima e deffallen d'aquells béns, per a qual cosa és ben dit qui ^{/fol. 80 r.} és dit en lo primer libre de les *Polithiques*, quar si nós dehim que alguns senyoregen dignament per tal com

---

⁸⁵⁵ en] es B.

sobre munten en béns del cos, axí com per tal com ell són bells e forts, molt és pus justa cosa que açò sia diffinit o atribuyt en la ànima, axí que nós digam que alguns senyoregen dignament per tal com sobre pugen en béns de la ànima, quar la ànima és pus bastant que·l cos. Donques savieha e boneha, les quals són béns de la ànima, reten o fan ésser la senyoria natural e de tot en tot, quar digna cosa és que·ls savis e·ls bons naturalment de tot en tot senyoregen als ignorants e als malvats; mas potència civil e forteleha de cos, les quals són béns corporals e forans, no fan que la senyoria sia de tot en tot natural, ans fan ella més legal e positiva, quar que aquell qui sobre en béns del cos, axí com en forteleha o en potència civil, senyoreg a aquells los quals ha combatuts o vençuts no és cosa vista natural, mas és segons la publicació de la ley. Emperò aquesta cosa vista legal par que en alguna manera sia cuvinent e bona si són pensats o ymaginats los fahedors de les leys, quar, com los fahedors de les leys sien hòmens als quals més són manifestos los béns del cos forans que no los béns de dintre de la ànima, per tal que la ley donàs judici d'alguna cosa certa fo vigyares als fahedors de les leys que aquells qui sobren⁸⁵⁶ o vençen en la batayla cuvinentment o degudament senyoregyassen als altres sobrats o vençuts, per ço com tal exçés o tal sobrepugyament és pus⁸⁵⁷ conegut que·l altre, on lo philòsoph diu que justa cosa és diffinir o determenar senyoria segons los béns de la ànima que segons los béns del cos, e, segons que diu, axí mateix és leugera cosa veure la bellha de la ànima e del cos.

La ii covinenteha o boneha és presa de part de la deffensió de la terra, quar, per tal que·ls hòmens bataylassen fortment per deffensió de la pròpia ciutat e del regne en favor del ben comú e de la deffensió de la terra, és entrat que aquells qui sobren o vençen en la batayla senyoregen als sobrats o als vençuts, per a qual cosa pertany-se dels virtuosos, e del savis e del bons que

---

⁸⁵⁶ sobren] sobre *B*.

⁸⁵⁷ pus] *om. B*.

no contrasten a la ordonació legal o de la ley, per tal com lo ben comú deu ésser davant posat al bé privat o singular.

La iii coninenteha o boneha és presa de part de la salut dels vençuts, quar per aquesta ley aquells qui són sobrats o vençuts en la batayla moltes vegades són salvats, quar los hòmens qui bataylen contra los altres serien pus inclinats a homicidi si sabien que d'ells no aconseguissen negun profit; mas, com cogiten que gonyaran ells en servents, estogen o reserven ells per lo profit qui esperen aconseguir d'aquí, on, segons una ethimologia, *servent* és dit de «ésser servat», per tal que aytals són reservats per⁸⁵⁸ los vençadors en la batayla e no són oceyts per tal que pusquen posseyr ells axí com a servents e a ministres.

---

⁸⁵⁸ reservats per] reservats o per B.

**Capítol xv. Que sens la servitut o sens l'administració⁸⁵⁹ natural e legal
cové donar administració o servitut logada o amativa**

Nós podem dir que iiii spècies o maneres són de ministres o de servents, quar alguns són aytals naturalment, mas alguns són servents per ley, alguns per loguer, e alguns per virtut e per dilectió. Tot ministre, donques, o és barbaresch, o és de menys poder, o logader o virtuós e amatiu.

Aquells són dits barbareschs qui són salvatges e no saben endreçar o regir si mateys, per a qual cosa s'esdevé que aytals naturalment són servents, segons que és manifest per les coses damunt dites, quar ells deffallen en béns de la ànima segons sobre puyament, dels quals béns s'esdevé que alguns senyoregen naturalment. Mas aquells qui són de poch poder són ministres o servens per ley, axí com si alguns deffallen per no poder e no poden contrastar als bataylers per publicació o per manifestació de la ley deuen servir e ministrar a ells. Mas los logaders són ministres per loguer, quar aquel és appellat logader qui entén primerament loguer e per aquell loguer servex a aquell del qual espera loguer; mas los bons e ls virtuosos són ministres per virtut e per amor, quar, jatsia que l'obrer sia digne de són loguer e no sia cosa deguda que algun trebayl per altre ab pròpies messions, emperò principalment en lo servici algun deu entendre bé, e si aquí el entén algun loguer corporal, açò deu ésser per consegüent, e fo cosa necessària donar ministració o servici de loguer e d'amor sens ministració o del servici natural e segons ley, quar, per tal com l'appetiment o la voluntat és corrupuda en nós, no reservam o no guardam tota vegada l'orde natural. E per ço, segons lo demés, les senyories són malvades o cruels, quar los ignorants e aquells qui són privats dels béns de la ànima no consenten ne volen ministrar ne servir a aquells qui resplendexen de savieha e d'enteniment. Encara, per tal com

---

⁸⁵⁹ administració] ministració B.

s'esdevé alguna vegada que molts, encara nats de noble llynatge, e tot lo temps de la lur vida no fan una vista batayla per ço que d'aquella poguessen guanyar alguns ministres e servents, per tal, donques que aytals de tot en tot no sien privats de ministres a suppleyr la indigència de casa, covenia que fossen ministres logats qui servissen per loguer d'alguns amadors e virtuós que [ad]ministrassen per amor de bé. E envers aquests ministres o servidors, /fol. 80 v. los quals virtut e amor inclina a servir, se pertany del reys e dels prínceps haver si mateys axí com envers fills, e pertany-se d'ells regir aquells no ab regiment servil o de servitut, ans més ab regiment paternal e reyal.

E podem nós demostrar per dues vies que aytals, si s'esdevé que alguns n'[h]i hagia, deuen ésser més honrats e reguardonats que·ls altres: la primera via és presa de la dignitat dels ministres o dels servents; la segona, de part de la unitat o del acostament lo qual han al senyor o al príncep.

La primera via axí és manifestada quar tostemps los majors beneficis deuen ésser donats als pus dignes, donques, com lo virtuós, qui servex per amor de la cosa honesta e per amor del bé, sia pus digne que·l logador, qui principalment servex per lo loguer, e sia pus digne que aquell qui se vex no per amor de la cosa honesta mas per tal com és sobrat o vençut en la batayla, e de tot ell sia meylor que·l barbaresch, que ministre o servex per ço com no sap endreçar o regir si mateys e deffall d'us de rahó, per la dignitat dels ministres o dels servents és manifest que aytals ministres, per lo senyor o per lo príncep, deuen ésser més honrats e reguardonats.

La ii via a demostrar això mateix⁸⁶⁰ és presa de part de la unitat o del acostament que han aquests ministres al senyor, quar digne cosa és les parts pus acostades a la font sien més banyades per l'aygua, perquè si tota amor ha alguna virtut o força unitiva e convinctiva, segons que vol aquell doctor

---

⁸⁶⁰ mateix] mateixes B.

Dyonís⁸⁶¹ en lo iiij libre *Dels noms divinals*⁸⁶², aquells qui ministren o servexen als prínceps no principalment per loguer mas per amor més són ajustats a ell segons voluntat que ls altres, perquè és digna cosa que ells reeben més de influència, ço és assaber, més de bé e de honor, e que més avant sien honrats.

---

⁸⁶¹ Dionís Areopagita: Jutge a l'areòpag atenès. Convertit al cristianisme per l'apòstol Pau, fou el primer bisbe d'Atenes. Havia estat considerat l'autor d'una sèrie d'escrits filosòfics, que gaudiren d'una gran autoritat a l'edat mitjana; a partir del Renaixement, però, en fou posada en dubte l'autenticitat; al s. XIX hom establí llur caràcter pseudoepigràfic i anomenà *Pseudo-Dionís* el veritable autor. (GEC)

⁸⁶² Tomàs d'Aquino, *In librum Beati Dionysii de divinis nominibus expositio*.

Capítol xvi. Que en les cases dels reys e dels prínceps los officis deuen ésser comanats als ministres o als servicials⁸⁶³

Com en les cases dels reys e dels prínceps los officis sien distribuïts als ministres, axí que alguns servesquen a les taules, alguns a la multitud dels cavalls e alguns a altres coses, segons que requer la manera de la casa, quant al present se pertany, iii coses deuen ésser guardades o enteses, ço és assaber, l'orde del servir o del ministrar, leugeria de fer o complir per obrar e la condició dels ministres o dels servidors.

Quar primerament deu hom guardar que ls officis de casa axí sien comenats als ministres que sia reservat aquí degut orde de ministrar, la qual cosa pot ésser majorment si algun offici nuyl temps no és comenat a molts ministres si donques aquells molts no són dejús algú, del qual, axí com del principal mestre, se pertanga endendre principalment envers l'offici comanat. E rahó d'açò és assignada en lo segon libre de les *Políthiques*⁸⁶⁴, on és dit que alguna vegada pus mal servexen molts ministres que poques, quar, com un matex servici o offici és comanat a molts, soven[t] aquell offici és menysprehat e lexat, quar quescun dels ministres soven[t] menyspreha aytal servici crehent o cuydant que altre faça aquell, quar, en tot loch on és multitud aquí ha confusió si donques aquella multitud no és reduyda o retornada a alguna una cosa. Quar, axí com nós vehem en tot lo món que ell és ordonat molt, per ço com la multitud de les coses qui són en ell és reduyda en una primera cosa axí com en un Déu, per o qual totes coses són ordonades, axí quescuna multitud, si deu ésser ordonada, cové que sia reduyda en alguna una cosa per a qual sia ordonada, perquè, si a molts ministres és comenat algun offici, per tal que aquell no sia menysprehat e per tal que no sia fet

---

⁸⁶³ servicials] officials *E i G*; en el text llatí, *officia committenda*. Volem entendre el terme com a «serveis executius»; per tant, ens sembla més correcte dir *servicials* que no pas *oficials*, que es pot confondre amb el càrrec militar.

⁸⁶⁴ *Políthiques*, 2, cap. 2.

confusament o desordonadament, deu hom posar un majoral o principal a aquelles ministres del qual se pertanga moure e ordonar aquells. E és molt necessària aquesta doctrina en la governació o en lo regiment de les cases reials, on per la graneha dels officis cové que un matex servici o offici sia comanat a molts ministres per ço com un no bastaria a fer aquella obra, donques en la comissió dels officis deu hom guardar orde de ministrar o de servir.

En après deu hom guardar aquí leugeria de fer o de complir, la qual cosa és feta si a un matex no són comanats molts e diverses officis. E rahó d'açò pot ésser haüda d'aquelles coses qui són dites en lo iiii libre de les *Polithiques*⁸⁶⁵, quar nós devem axí ymaginar que, axí com és comparada gran ciutat a petita, axí és comparada gran casa a petita, quar en gran ciutat, segons que és dit envers la fi del iiii libre de les *Polithiques*, no deuen ésser ajustats los officis neles senyories que axí a i matex sien comanats diversos officis o diverses senyories, per tal com en gran ciutat los officis e les senyories han tanta cura acostada ab si, que una matexa persona no pot bastar a fer leugerament molts officis; mas en petita ciutat, o encara en petita villa, on per la poqueha dels habitants molts no poden ésser sobreposats en los officis e en los officis comanats no han acostada ab si gran cura, los officis o les senyories poden ésser ajustats, axí que diversos officis sien comants a i matex. Ço don-⁸⁶⁶ /fol. 81 r. ques qui és dit de petita ciutat e de gran deu ésser entès axí matex de casa petita e de casa gran, quar en petita casa, on ha pochs ministres servidors e on los officis han acostada ab si poca cura, no és mal fer que molts officis sien comanats a un matex, quar la cosa puria ésser axí poca que un matex leugerament puria ésser coch⁸⁶⁷ servidor o ministre de

---

⁸⁶⁵ *Politiques*, 4, cap. 15.

⁸⁶⁶ Fi de quadern hi ha el reclam «ques qui és dit».

⁸⁶⁷ coch] poch *G*. El manuscrit *G* no coneix el sentit de *coc*: «cuiner». En alguns dialectes catalans (d'Olot, Girona, alguns llocs de Barcelona, el Camp de Tarragona i Mallorca) era viu fins fa poc. En el text llatí no hi surt el mot *coquum*, sinó *minister mensae* la qual cosa ens fa pensar que és un ofici que el traductor inclou com a sinònim de «ministre de taula», que probablement formava part del seu vocabulari habitual. De fet, demostra

taula e guardador de la porta. Mas en les cases dels reys e dels prínceps, on ha multitut de ministres e de servicials e on los officis han acostada ab si mol gran cura, los officis deuen ésser de tot en tot departits e no deuen ésser comanats molts officis a un matex per tal que no sia empatxada la leugeria o la avinentheha o de fer l'ofici comant.

Encara més en la comissió dels officis deu hom pensar la condició dels ministres o dels servidors, quar comunament los ministres han acostumat deffallir en dues coses, quar alguns mal fan la obra qui·ls és manada fer, per tal com ells enganen e defrauden los drets reys; mas altres mal fan ella, e açò no és per malícia de voluntat, car ells de si bé volen, mas açò ve per grosseria d'enteniment, quar ells són grossos d'enteniment e menys savis, per a qual cosa, jatsia que ells no enganen ne defrauden, ells, emperò, són enganats e defraudats.

La condició, donques, dells ministres deu ésser que ells sien faels e savis: faels quant a la dretura de la voluntat, que no defrauden, e savis quant a la indústria del enteniment, que per folia no sien defraudats. La faeltat, pot ésser coneguda per lonch temps, quar nós no podem veure lo cor de l'hom, mas si per grans temps e en diverses officis a ell comanats se comporta faelment, ell pot ésser jutgiat fael; mas la savieha ha ésser coneguda per aquelles coses que nós havem dites en lo primer libre, axí que, si algú és remembrat proveent cautelós a just e ha les altres coses les quals nós havem dites aquí, ell deu ésser reputat saví, e açò, segons més e menys, segons que menys participa d'aquelles condicions.

---

molt bé el seu origen gironí; malgrat tot, és usual en aquella època: no oblidem que Ramon Muntaner i Joanot Martorell l'empren.

Capítol xvii. En qual manera per los reys e per los prínceps deuen ésser proveydes vestedures als ministres o als servidors

Per tal com la savieha del rey majorment apparex si ell governa o regex la sua companya ab deguda manera e ordonadament ell dóna a ella les coses necessàries, e per tal com deguda provisió de vestedures majorment par que faça a estament de honor, per ço que·ls reys e·ls prínceps sien instruyts en qual manera ells hagen si matexs honradament e sàviament, envers açò deu ésser vist en qual manera les vestedures degen ésser donades als ministres o als servents, a evidència e a declaració de la qual cosa deu hom saber que, envers açò, quant al present se pertany, v coses deuen ésser guardades, ço és assaber, magnificència del rey, uniformitat del ministres, condició de les persones, custuma de la terra e disposició del temps.

Quar, com del rey se pertanga que sia magnificós o de gran magnificència, segons que damunt, en lo primer libre, pus longament és provat, pertany-se d'el haver degudament si matex envers los seus en degut appareyllament o en deguts vestiments, quar, jatsia que aytals no degen ésser fets a vana glòria ne a demostració, emperò, per tal que·ls reys e·ls prínceps conserven si mateys en lur estament magnificós e per tal que ells no sien menysprehats per los pobles, pertany-se d'ells fer coses magnificoses, segons que prova lo philòsoph en lo vi libre de les *Políthiques*⁸⁶⁸.

En après, en lo vestit, deu ésser posada uniformitat dels ministres, quar, per tal que·ls ministres appareguen que pertanyen a un príncep o a un senyor, reservada la condició de les persones, majorment deu hom guardar que en una forma o en una manera ells sien vestits, quar en les cases dels reys e dels prínceps són diversos graus de persones. Donques tots aquells que hom veu que són en un grau, o si no són molt luny la un de l'altre, deuen ésser

---

⁸⁶⁸ *Políthiques*, 6, cap. 7.

vestits per una matexa manera, per tal que per la conformitat o per la semblança de les vestedures sia conegut que ells sien ministres o servidors d'un príncep o d'un senyor.

Encara envers la previsió de les vestedures, deu hom guardar la condició de les persones, quar no·s pertany de tots haver eguals vestedures, quar en tan grans cases no solament són aquí lechs, ans encara clergues, e entre quescuns alguns són majors, alguns menors, per a qual cosa pertany-se d'ells que en altre e en altra manera sien ornats o appareyllats. Quar axí o vehem nós en l'orde de tot lo món, que com tot lo món sia una cosa de Sobiran Príncep, ço és assaber de Déu, segons que planament declara lo philòsoph en lo xii libre de la *Methaphísica*⁸⁶⁹, en aquesta casa totes les coses no se alegren de egual appareyllament o de egual balleha, ans, pensada la condició de les coses, algunes respelendexen de major balleha, alguns de menor, segons que requer l'orde de la justícia de tot lo món, en lo qual és declarada meraveylosa savieha del Fahedor o del Creador. Perquè en les cases del reys e dels prínceps, de les quals quescuna, per rahó de la diversitat dels ministres e dels officis pot ésser dita algun món, tots los ministres o sevidors no·s deuen ^{/fol. 81 v.} alegrar de egual bell appareyllament ne de egual belles vestedures, mas, pensada la condició de les persones axí a quescun són estament, tals deuen ésser donades que en açò aparega la savieha e la indústria del senyor.

Encara més envers açò deu hom pensar la costuma de la terra, quar tota cosa no acostumada sembla quax legya e desordonada, quar nós som més affectuosos o voluntaris a aquelles coses les quals solem veure d'infantheha. E per amor d'açò, envers la fi del vii libre de les *Políthiques*⁸⁷⁰, és dit que tostemps amam⁸⁷¹ més les coses primeres, quar nós vehem comunament que·ls hòmens axí són affectuosos o voluntaris a les custumes de les terres e a

---

⁸⁶⁹ *Metafísica*, 7.

⁸⁷⁰ *Políthiques*, 7, cap. 17.

⁸⁷¹ amam] nos amam EG.

les conversacions de la pròpia regió, que si encara elles són pigyós e pus leges, ells jutgen elles pus belles e meylors. Donques en les vestedures e en totes les conversacions, alguna cosa deu hom donar a la custuma de les regions si donques aquelles custumes no eren de tot en tot corruptives.

Encara finalment, envers açò, cové a pensar la disposició o la variació dels temps, quar, com aquests cossos baixos⁸⁷² no sien regits per los cossos sobre celestials, segons que los temps variegen e segons que la condició celestial és diversificada, los beuratges, los mengyars, les vestedures e les altres coses aytals qui servexen a la indigència o a la necessitat de la vida deuen ésser diversificades.

---

⁸⁷² aquests cossos baixos] aquests coses baixos *B*; aquestes coses baixes *E* i *G*. Ho corregim seguint el text llatí. És evident que l'error és del model, el qual, com sempre, comprovem que és el mateix en tots tres textos i també, com sempre, comprovem que *G* ha vist *E*.

Capítol xviii. Quina cosa és curialitat o cortesia, e que dels ministres o dels servidors dels reys e dels prínceps se pertany ésser cortesos o curials

Par que cortesia hagia si matexa a nobleha de bones custumes, axí com justícia legal ha si matexa a compliment de lig, quar, segons que en aquest procés per avant serà manifest, axí com justícia legal en alguna manera és tota virtut, axí curialitat en alguna manera és tota virtut, per tal com tota virtut quax deu acompanyar nobleha de bones custumes. E podem departir dues noblehes: una segons oppinió, axí com nobleha de linatge, e altra segons veritat, axí com nobleha de bones custumes.

Nobleha par que sia fundada en sobre pugyament i ab excel·lència d'algun ben, quar nuyl temps un no seria dit pus noble que altre si en alguna cosa no sobre pugyava ell. Axí donques, com són dues maneres de grans béns, quar alguns són grans béns segons oppinió, axí com los béns corporals e forans, e alguns són grans béns segons veritat, axí com les virtuts e ls béns de la ànima, axí com són dues noblehes, una la qual és fundada en sobre pugyament o en excel·lència de grans béns segons oppinió, e altra la qual és fundada en grans béns segons existència e segons veritat, quar los hòmens vulgars, el poble, comunament no perceben o no conexen sinó los béns sensibles e forans, e aquests són honor de linatge, riquehes e poder civil. Aquell, donques, qui és exit d'[h]onrat linatge, axí com de richs o de poderosos, e açò d'antichs temps, axí que no sia memòria en lo poble que ls seus parents sien estats pobles, ell és dit haver nobleha de linatge, e per consegüent ell és noble segons reputació e segons oppinió del poble.

Emperò vertadera nobleha és segons lo sobre pugyament o segons excel·lència de virtuts o boneha de custumes; emperò, per tal com la fama nuyl temps no és de tot en tot perduda e aquella cosa la qual comunament és dita no pot ésser falsa segons tot, segons que vol lo philòsoph en lo vii libre

de les *Èthiques*, aquesta opinió vulgar se recolda en alguna privació de rahó, quar, segons lo demés, nós vehem que·ls nobles de linatge són de pus nobles custumes que·ls altres, quar segons que és dit en lo primer libre de les *Polithiques*, axí com de l'hom nex hom e de les bèsties nex bèstia, axí, segons lo demés, del bons nex bo e dels savis nex savi.

Los nobles, donques, per tal com ells com usen o participen a molts axí com a experts, segons lo demés, són pus savis que·ls altres, e per tal com molts vils guarden en ells comunament, ell han major vergonya e més aborexen e més dupten obrar vils obres que·ls altres. Per tal, donques, com los nobles hòmens, segons lur linatge, són en estament, lo qual és cosa provadora que ells sien pus savis que·ls altres, e segons lo qual estament se pertany d'ells que sien meylors que·ls altres, si és cosa provadora que de bons nasquen bons e de savis nasquen savis, aquells qui són nats de nobles parents són dits nobles segons opinió, per tal com opinió s'acosta a provació e és cosa provadora, segons que és manifest per les coses ja dites que aytals sien savis e bons; emperò a aquesta provació alguna vegada és sotmesa falsetat, quar, segons que és dit en les *Polithiques*, natura moltes vegades vol açò fer emperò no pot, ans deffall, quar alguns nobles, per linatge, deslinyen de vertadera nobleha⁸⁷³ e són pus malvats que·ls altres segons custumes.

Si donques nobleha de linatge és més nobleha segons opinió, mas nobleha de custumes és segons existència e segons veritat, per tal com és deguda cosa que aquells qui són creeguts e reputats bons sien aytals segons veritat, deguda cosa és que·ls nobles de linatge sien nobles segons bones custumes. D'açò, donques, par que sia venguda curialitat o cortesia, quar cort pròpriament no és appel·lada sinó casa de gran e de nobles. E per ^{/fol. 82 r.} tal com se pertany dels nobles e dels grans ésser nobles segons bones custumes,

---

⁸⁷³ deslinyen de vertadera nobleha] deslinyes per vertadera nobleha E.

d'aquí és pres⁸⁷⁴ que aquells qui han nobles costums sien dits curials o cortesos, per a qual cosa cortesia pot ésser dita alguna nobleha de costums.

Cortesia, donques, en alguna manera, és tota virtut per comparació a la nobleha de les costums, axí com justícia legal és tota virtut per esguardament al compliment de la liig⁸⁷⁵, quar mana tota virtut, axí com mana no forniegyar⁸⁷⁶, la qual cosa és obra de temperança; no leixar la host, la qual cosa és obra de forteleha, e axí de les altres. Axí, de nobleha de costums se pertany tota virtut, per a qual cosa cortesia, en alguna manera, és tota virtut, quar aquells són dits cortesos qui expertament donen mesurats dons, la qual cosa és obra de liberalitat o de franqueha. Axí mateix cortesos són dits si degudament ells han si mateys en grans despeses, la qual cosa és obra de magnificència. Axí encara són dits cortesos mengyadors aquells qui mengen no massa escalfadament o legyament, la qual cosa és obra de temperança. Encara diu hom que cortesament los hòmens han si mateys envers los seus ciutadans si no fan a ells injúries en les muylers o en les filles, la qual cosa és obra de castedat. Encara és dit algun cortès en la conversació si ell és falaguer o graciós als altres e ab alegra cara ell guarda los altres, la qual cosa és obra de fallegaria.

Per tal, donques, que sia dit en una paraula, cortesia en alguna manera, és tota virtut, donques una mateixa obra pot ésser de virtut especial, e de justícia legal e de cortesia, axí com si algun dóna expertament als seus companyons ciutadans los béns seus, si ell fa açò per tal com plaer-li a ell aquestes obres, ell és liberal o franch; mas, si per tal que ell cumple la ley,

---

⁸⁷⁴ d'aquí és pres] dequen és pres *B*; d'aquen és pres *E*. Val a dir que *B* i *E* fan una lectura molt confusa de «d'aquí és pres», segurament per una correcció del model *B* «dequen és pres»; *E* intenta corregir, però sense èxit, «d'aquen és pres». Pren la lectura de *G*, que és la més correcta i també a més coincident amb la lectura de l'original llatí, *inden sumptum est*, i la de *N. S.*

⁸⁷⁵ per esguardament al compliment de la liig] *G* ho repeteix quatre vegades seguides.

⁸⁷⁶ El text llatí no diu *fornicari*, que seria «fornicar» o «prostituir-se»; utilitza un mot pres del grec, *moechari* (gr. *moikhós*, «adúlter»), construcció verbal presa de *moecha*, *-ae*, «adúltera»; la forma verbal *moechor*, *-ari* s'ha de traduir per «cometre adulteri». En l'enumeració del text, sembla més aviat que fa referència a l'adulteri que no pas a l'acte sexual en si mateix. L'anècdota és que el copista de *E* es traeix mentalment i transcriu molt «fornicar». Un copista viu?

quar la ley mane açò a ell, és just legal, mas si ell fa açò per tal com açò-s pertany de les custumes de la cort e de les custumes dels nobles, ell és cortès. Axí mateix, si algun alegrament e fallaguerament conversa o participa ab los altres, si ell fa açò, per tal com aytals obres plehen a ell, ell és falaguer, e si per tal que ell complezca la ley ell serà just legal, mas si per tal que ell serve les custumes de la cort e dels nobles ell serà dit ésser cortès, quar molts són qui fan obres de virtut, axí com aquells qui donen los seus béns als altres no fahent açò per tal placia a ells despendre ne per tal que ells se deliren en donar, la qual cosa fa aquell qui és liberal o franch, ne per tal que per açò ells vuylen complir la ley qui mana açò, la qual cosa fa aquell qui és just legal, mas per tal com ells volen retenir les custumes de la cort e dels nobles, dels quals se pertany que sien donades, per a qual cosa aytals deuen ésser cortesos.

Emperò deu hom guardar que, jatsia que cortesia sia tota virtut, emperò segons alguna excel·lència los larchs e falaguers són dits cortesos, per tal com en les corts e en les cases dels nobles, on molts conversen o habiten e on comunament habunden los béns forans, majorment són requestes en ells largueha quant a les despeses e falagueria quant a la conversació.

Vist quina cosa és cortesia, leugerament poder ésser⁸⁷⁷ manifest que dels servidors o dels ministres dels reys e dels prínceps se pertany que sien cortesos, quar, si dels reys e dels prínceps se pertany haver custumes nobles e corteses per ço com ells són en molt gran grau de nobleha, los ministres, dels quals se pertany en bones obres semblar lurs senyors, cové que sien cortesos.

---

⁸⁷⁷ poder ésser] poder ésser ésser *B*; pot ésser *E* i *G*.

Capítol xix. En qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver envers lurs ministres o envers lurs servidors

Demostrat és qual degen ésser los ministres o·ls servicials dels reys e dels prínceps per ço com ells deuen haver costumes nobles e corteses, quar, axí com se pertany dels ciutadans que sien justs legals o justs segons ley per tal que ells serven deguda policia, axí pertany als ministres o als servidors dels senyors que sien cortesos per tal que serven cortesia de cort e estament de honor, perquè si nós sabem quals deuen ésser los ministres roman a demostrar en qual manera los reys, e·ls prínceps, e generalment tots los senyors, se degen haver envers ells.

La manera deguda de haver si mateys envers ells par que sia quax en v coses. Primerament, que a ells sien comenats deguts officis; en après, a degudament sien despertats o somaguts a fer los officis comanats; encara que sia sabut en qual manera ab ells deu hom conversar o habitar; encara més en qual manera ells degen ésser comanats conseyls e secrets oberts, e finalment cové conèixer en qual manera ells degen ésser beneficiats e en qual manera les gràcies degen ésser donades a ell.

La primera cosa d'aquestes en alguna manera és manifestada per les coses ja dites, quar, si·l ministre o·l servidor deu ésser constituyt o posat en algun offici o en alguna majoria, ell deu ésser fael que no faça frau e savi que ell no sia defraudat, quar, quant més és hom cert de la sua faeltat e de la sua savieha, tant més deu hom comanar a ell majors officis. En algun compliment no pot haver experiència de la benevolença nede la faeltat d'altre sinó per ^{/fol.} ^{82 v.} gran temps, segons que vol lo philòsoph en lo viii libre de les *Èthiques*⁸⁷⁸, on, segons que aquí·s diu, en proverbi és dit que no és saber que alguns sien amichs entre si mateys abans que hagen despeses moltes mesures de sal; axí

---

⁸⁷⁸ *Ètiques*, 8, cap. 3.

matex de la prudència, o de la prudència o de la savieha d'algun, complidament nós no som certs si per gran temps nós no vehem que ell hagia fet sàviament.

En aquesta manera, donques, deuen ésser comantas los officis als ministres o als servidors: primerament ells deuen ésser proposats en pocha majoria o en poch offici, per tal que de lur faeltat e de lur savieha sia pres experiment, quar, si s'esdevé que ells hagen bé si mateys en aquelles coses, més avant lus en poran ésser comandades; emperò deu hom pensar o ymaginar diligentment que, per tal com les custumes d'aquells qui són enriquehits novellament o d'aquells qui novellament pugen a estament alt, axí com és dit en lo ii libre de la *Rethòrica*, segons lo demés, són pigyors que les custumes dels altres, si aquells qui són proposats en los officis són presos de vil linatge, posat que semble que en alguns petits officis se sien comportats sàviament e faelment, tant tost ells no deuen ésser presos ne pugyats a officis massa alts, mas de gran en gran e per grans temps deu hom haver d'ells experiència abans que pugen a algun offici.

Vist en qual manera los officis degen ésser comanats als ministres o als servidors, roman a veure en qual manera en los officis a ells comanats degen ésser amonestats o són moguts, quar no·s pertany dels grans senyors, ne dels reys ne dels prínceps que per si mateys hagen cura ne ànxia dels ministres⁸⁷⁹ o dels servidors, quar, segons que és dit en lo primer libre de les *Políthiques*, açò no han nenguna gran cosa, on aquí és concluyt que a tots aquells qui han poder o senyoria, per tal que ells esquiven açò, lo procurador pren aquesta honor, mas ells viuen civilment. Dels reys e dels prínceps, als quals cové que sien de gran coratge, se pertany obrar poques coses e grans, axí com d'ells se pertany que sien curosos envers aquelles coses les quals dretament se pertanyen al bé comú e al regiment del regne, e quals sien

---

⁸⁷⁹ cura ne ànxia dels ministres] cura anjància que dels ministres G. És evident que hi ha una mala lectura del model.

aquelles coses en lo iii libre serà manifest, mas ésser curós envers qescuns ministres e voler se entremetre de qescunes manudaries en naguna manera no·s pertany d'ells.

Açò vist, roman a demostrar la iii cosa, ço és assaber, en qual manera ab ells deu hom conversar o habitar, la qual cosa dóna o ensenya a nós lo philòsoph en alguna manera en lo iiii libre de les *Èthiques*⁸⁸⁰, on diu que dels cortagyosos, o d'aquells qui han gran coratge, se pertany haver si mateys mesuradament als humils, mas dels coratgyosos se pertany demostrar si mateys grans a aquells qui són en dignitats. Los reys, donques, e·ls prínceps, dels quals se pertany que sien cortagyosos, deuen demostrar si mateys als ministres o als servidors propis qui en esguardament d'ells són baxos e humils, per tal com voler haver si mateys a massa gran excel·lència envers ells, segons que planament diu lo philòsoph, no és cosa virtuosa, ans és fexuga o enugyosa. E que en tals coses degya hom tenir migyania o degya ésser hom temprat o mesurat pot ésser pres ho haüt d'aquelles coses les quals són dites⁸⁸¹ en lo v libre de les *Políthiques*⁸⁸², on és dit que la persona del príncep no deu apparer cruel mas honrada. Donques no·s pertany del príncep donar si matex tant familiar als servidors que ell sia haüt en menyspreu e que no aparega persona honrada, ne deu demostrar si matex axí excel·lent o altiu que de tot en tot ell aparega cruell e fexuch o enviós, quar, segons que és dit en les *Èthiques*⁸⁸³, migyania és loada en totes coses, e les extremitats són vituperades. Emperò deu hom guardar o entendre que alguna familiaritat és lohada en lo ciutadà o en lo cavaller la qual no seria lohada en lo rey, quar de tot en tot se pertany dels reys e dels prínceps donar si mateys menys familiars que los altres, e demostrar si mateys ésser persones més pesades e honrades

---

⁸⁸⁰ *Ètiques*, 4, cap. 3.

⁸⁸¹ pot ésser pres ho haüt d'aquelles coses les quals són dites] pot ésser pres s'aquelles les quals són dites *EG*. Evidentment ens quedem amb l'opció de *B* per la seva correcta lectura de l'original llatí *sumi potest ex iis quae dicitur*.

⁸⁸² *Políthiques*, 5, cap. 9.

⁸⁸³ *Ètiques*, 1, cap. 6.

que los altres no a demostració de vana glòria, mas per tal que la dignitat reyal no sia menysprehada.

Demostrat en qual manera los officis deuen ésser comanats als ministres, e en qual manera ells deuen ésser excitats o so moguts envers los officis e en qual manera deu hom conversar o habitar ab ells, roman a demostrar en qual manera los senyals deuen ésser a ells dits o revelats, e en qual manera los beneficis deuen ésser a ells donats.

És dit damunt que són diverses maneres de servicials o de servents, quar alguns són servents naturalment, alguns per ley e alguns servexen principalment per loguer; mas a alguns principalment los mou a servir amor e dilectió del príncep més que algun loguer lo qual deguessen haver d'aquí.

Ab aquells, donques, qui són servents naturalment no deu hom participar ne parlar secrets neconseylls, quar segons que damunt és dit nuyll temps algun no és naturalment servent si no és ignorant e no defall d'ús de rahó. E, parlant d'aquests, lo philòsoph, envers la fi del primer libre de les *Políthiques*, diu que la fembra ha conseyll mas és flach, e l'infant ha conseyll mas és imperfet, mas lo servent de tot en tot no ha negun consell o no ha res de conseyll; encara axí matex, a aquells que són servents per ley comunament no deu hom participar o revelar conseylls, per tal com aytals, segons lo demés, servexen més per temor que per ^{/fol. 83 r.} amor; neencara als servents de loguer deu hom comunicar o revelar secrets, per tal com aytals no aman la persona del príncep, mas principalment amen lo loguer; mas aquells qui per amor ministren o servexen, si per lonch temps és hom cert que sien ells benvolents faels e savis, porà hom obrir o revelar a ells los secrets més e menys, segons que de la faeltat d'ells e de la savieha serà més certa la persona del príncep.

Mas finalment, en qual manera per los trebayls degya hom donar beneficis als ministres, la qual cosa era dit que nós tractariem darrere, leugerament pot ésser manifest, quar los reys e ls prínceps, en poder dells

quals és donar moltes coses, no deuen retenir los loguers dels ministres o dels servidors, ans deuen a ells donar major e menor beneficis segons que apparra que ells més o menys hagen merescut o guanyat.

Capítol xx. Que en les taules dels reys e dels prínceps, e generalment de tots los nobles, e dels ciutadans no·s pertany axí qui seen com d'aquells qui ministren habundar en paraules

Dit quals deuen ésser los ministres dels reys e dels prínceps, e en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver a ells, roman que nós digam en qual manera axí los reys e·ls prínceps, e tots aquells qui sehen a ells, com los ministres o·ls servidors, en les taules dels prínceps se degen haver envers paraules.

E podem nós demostrar per dues vies que no·s pertany habundar en paraules en les taules dels reys, e generalment de tots los nobles o encara de tots los ciutadans: la primera via és presa per tal com açò repugna o contrasta a l'orde natural; la ii, per ço com contrasta a boneha de custumes.

La primera via axí és manifestada quar, segons que és dit en lo primer libre de les *Polithiques*, lavors, segons natura, quescuna cosa és acabada quan un instrument, en qualque loch ell servesca, és ordonat una obra, ans, per tal com en les obres de natura no deu ésser confussió, com les obres d'ella sien per Déu e per intel·ligències ordonades, dat que natura faça un matex insturment a dues obres, emperò, per tal que en les obre no sia confusió e per tal que la un no empatxe l'altre, contra orde natural és com per aquell insturment nós entenem envers la una d'aquelles obres per aquell temps nós no cessam de l'altre obra, perquè com, segons en lo iii libre *De ànima*, la lengua servesca en dues obres de natura, axí com en testar e en parlar, contra orde natural és, com aquest insturment nós exercitam o ocupam a aquella obra la qual és tastar, la qual és ferà en la taula en temps de menyar, si lavors en aquell temps nós no cessam de la altre obra la qual és parlar, açò, donques, repugna o contrasta l'orde natural.

En après repugna o contrasta a boneha de custumes, quar si aquells qui·s recolden o seen en la taula entenen en molt parlar, per tal com lo vi par que multiplich paraules, els hòmens qui habunden en vi, quax escalfats e abrivats, voluntàriament estalabantent⁸⁸⁴ en paraules, semblarà que sien ambriachs, que masurats o temprats.

Los reys, donques, e·ls prínceps, dels quals se pertany majorment que sien temprats e que observen l'orde natural, de tot en tot deuen ordonar en les sues taules que aquells qui·s recolden o sehen aquí no és calfadament en molt parlar. Encara generalment açò pertany als nobles e a tots los ciutadans, per tal com és cosa leguda que ells participen virtuts e bones custumes. E si d'aquells qui sehen o·s recolden en les taules se pertany esquivar multitut de paraules per ço que no sia tolt l'orde natural e per tal que ells no sien menysprehats ne sia empatxat l'orde de la dispensació del ministrar e del servir, ans si tots temps a les taules dels reys e dels prínceps eren legides algunes coses profitoses, per ço que com les boques d'aquells qui·s recolden o sehen prenen la vianda ensemps les oreyles d'ells prenguessen doctrina, seria molt deguda cosa e cuvinent.

Los reys, donques, e·ls prínceps deurien ordenar que les custumes bones e loadores del regne, si aytals són posades en escrit, o encara los fets nobles e dignes de lahor de lurs predecessors, e majorment d'aquells qui santament e religiosament hagueren si mateys a les coses divinals e qui justament e degudament regiren lo regne, fossen legits a la taula, o fos legit a la taula lo libre del *Regiment dels prínceps*, per tal que·ls senyors fossen instruïts en qual manera deguessen senyoregyar e·lls altres fossen ensenyats en qual manera als prínceps deu hom obeyr. Donques aquestes coses, o altres

---

⁸⁸⁴ No trobem la paraula *estalabantent* en cap diccionari: ni Alcover-Moll ni Coromines no la tenen registrada. Sembla que correspondria a la forma verbal *prorumpunt*, que seria com «prorrompent en» o llançant» [paraules]. Ara bé, en no trobar cap referència al mot, seria, per tant, una datació primerenca. En els ms. *EG* hi apareix «estalabaten e erren»; *errar* no surt en el text llatí, que diu *vino quasicalfacti & audaces, libenter in verba prorumpunt*, la qual cosa fa traduir l'abreviatura com a *-nt*, creant una forma de gerundi molt més adient amb el text llatí.

profitoses, escrites o posades segons lenguatge vulgar o comú, deurién ésser legides en les taules dels reys e dels prínceps, per tal que per ells tots poguessen ésser ensenyats o instruyts.

Aquestes coses, donques, axí tractades envers lo regiment de la casa, jatsia que algunes altres coses particulars poguessen ésser tractades, emperò, per tal com totes les coses particulars no caben sots narració, nós proposam o volem trespasar elles callant e possant fi a aquest segon libre, en lo qual nós havem donada o liurada art o sciència del regiment de la casa segons la manera de la nostra sciència, recoldats en la ajuda d'aquell del qual ha ésser tota boneha e susufficiència.

/fol. 83 v. **Ací començen los capítols de la primera part del tercer libre del *Regiment dels prínceps*, en la qual són posades algunes coses qui van davant al regiment de la ciutat e del regne, e és demostrat qual cosa los antichs *philosophs* stabliren o ordonaren envers aytal regiment.**

- Que comunitat de ciutat en alguna manera és molt principal e és constituyda o ordonada per rahó d'algun bé

- Quals béns e quants lo hòmens aconseguexen per ordonació de comunitat política la qual és apel·lada ciutat

- Que hom naturalment és cosa animada civil, no contrastant que s'esdevé que alguns no viuen civilment

- Per quals rahons pot ésser provat que ciutat és alguna cosa natural e hom naturalment és cosa animada política e civil

- Que per la comunitat de la ciutat fo cosa profitosa en la vida humanal que fos comunitat de regne

- Que diverses són les maneres de generació o de creació de ciutat e regne, e que aquest iii libre, en lo qual és determanat d'aquest regiment, cové a departir en moltes parts

- En qual manera Sòcrates e Plató digueren que ciutat degué ésser ordonada, e qual cosa ells sentiren del regiment civil

- Que no cal que ciutat hagia molt gran unitat ne conformitat o semblança segons que Sòcrates e Plató ordonaren o digueren

- Que no és ops a la ciutat que totes coses sien axí comunes, com Sòcrates dix e ordonà, e que dels reys e dels prínceps se pertany conèixer açò

- Qualse mals se seguexen si en la ciutat les mullers e ls infants són posats que sien comuns
- En qual manera cové a la ciutat que les possessions sien pròpies o en qual manera comunes
- Que ls reys e els prínceps no deuen axí ordonar la ciutat que les fembres sien ordonades a obres batay[lí]vols axí com Sòcrates dehia
- Que ls reys e ls prínceps no deuen axí ordonar la ciutat que uns mateys tostemps sien proposats en uns mateys oficis
- Que ciutat no deu ésser axí ordonada com Sòcrates dehia
- En qual manera la sentència o la posició de Sòcrates envers lo regiment de la ciutat pot ésser aportada a bon enteniment
- En qual manera Phellehas⁸⁸⁵ philòsoph dix e ordonà que ciutat degué ésser ordonada
- Que no cové que les possessions sien igualades axí com Felleas dehia
- Que la principal entenció del fahedor de la ley o del príncep deu ésser més envers refrenament de cobegiances que envers egualtat de possessions, axí com Fellehas dehia o ordonava
- Qual fo la policia de Ypodomi⁸⁸⁶ e qual cosa Ypodomi philòsoph establí o ordonà envers lo regiment de la ciutat
- Qualse coses e quantes són reprehenedores en aquelles coses les quals Ypodomi stablí o ordonà envers la governació o envers lo regiment dels ciutadans

---

⁸⁸⁵ Surt escrit de quatre maneres diferents (Phellehas, Felleas, Fel·leas, Phelehas i Fhellehas). Es refereix a Fileas.

⁸⁸⁶ Es refereix a Hipòdam.

Capítol primer. Que comunitat de ciutat en alguna manera és molt principal e és ordonada per rahó d'algun bé

Per tal com cové que tota ciutat sia alguna comunitat, com tota comunitat sia per rahó d'algun bé, cové que ciutat sia ordonada a algun bé. E prova lo philòsoph per dues vies o per dues maneres, en lo primer libre de les *Políthiques*⁸⁸⁷, que ciutat és ordonada per rahó d'algun bé: la primera via és presa de part dels hòmens qui ordonen o fan la ciutat; la ii, de part de la ciutat ordonada.

La primera via axí és manifestada quar, segons que és dit en lo primer libre de les *Èthiques*, tota obra e tota elecció sembla que deman o desiig algun ben, e en lo primer libre de les *Políthiques* és escrit que tots fan totes lurs obres per rahó d'aquella cosa la qual par que sia bé. Si donques tots los hòmens ordonen les sues obres a aquella cosa la qual sembla bé, com ciutat sia obra humanal, de part dels hòmens qui ordonen o fan la ciutat cové que ella sia ordonada per rahó d'aquella cosa la qual par que sia bé, la qual cosa no deu ésser axí entesa que ciutat sia ordonada per rahó d'aquella cosa la qual sembla bé e que no sia ordonada per rahó d'aquella cosa la qual és bé, quar, com nós ordenem les nostres obres a algun bé, alguna vegada nós havem inclinació per natura a aquell bé, alguna vegada quax per corrupció de natura, e aquel bé al qual tots los hòmens han inclinació per natura e tal manera sembla bé ^{/fol. 84 r.} que ell és bé. Aytal bé és la ordonació o la edificació de la ciutat, quar, segons que és escrit en lo primer libre de les *Políthiques*, inclinació a aytal comunitat, qual és comunitat de ciutat, cové o pertany a tots per natura, donques, per esguardament als hòmens qui ordonen o fan la ciutat, per ço com ells han natural inclinació a la ordonació d'ella, no solament ciutat és ordonada per rahó d'aquella cosa la qual sembla bé ans encara és bé.

---

⁸⁸⁷ *Políthiques*, 1, cap. 1.

La ii via a cerquar açò matex és presa de part de la ciutat ordonada per comparació a les altres comunitats, quar, jatsia que tota comunitat natural sia hordonada a bé, emperò majorment aquella comunitat la qual és molt principal és ordonada a ell, e aquesta és comunitat de ciutat, la qual, en esguardament de comunitat de casa e de carrer és molt pus principal, perquè si comunitat de casa és ordonada a bé, encara a molts béns, segons que damunt, en lo ii libre, pus largament nós havem provat, la comunitat de carrer, qui és pus principal que comunitat de casa, és molt més ordonada a bé, e encara comunitat de ciutat, la qual és molt pus principal en esguardament de comunitat de carrer e de casa, majorment és ordonada a bé. Açò, donques, és qui és dit en lo primer libre de les *Polithiques*, que si nós dehim que tota comunitat sia ordonada per rahó d'algun bé, majorment aquella la qual és pus principal de totes e comprèn o contén totes les altres, cové que sia ordonada per rahó de bé, e aquesta és la comunitat políthica, la qual, per nom comú, és apel·lada ciutat.

Emperò deu hom guardar que comunitat de ciutat és molt pus principal no de tot en tot ne per tota manera, mas per esguardament de comunitat de casa e de carrer, quar altra comunitat és pus principal que ella, axí com és la comunitat de regne, de la qual serà dit en són loch, quar nós demostrarem que comunitat de regne és profitosa en la vida humanal e és pus principal que comunitat de ciutat, quar en la sua manera par que comunitat de regne hagia si matexa a comunitat de ciutat, axí com aquesta comunitat, ço és de ciutat, ha si matexa a casa e a carrer, quar, axí com ciutat comprèn o contén casa e carrer, e encara n'és pus principal que aquelles comunitats e més sufficient en vida que les dites comunitats, axí comunitat de regne comprèn o conté comunitat de ciutat e és molt pus perfeta e més sufficient en vida que aquella comunitat.

Capítol ii. Qualls béns e quants los hòmens aconseguexen de la edificació o de la ordonació de comunitat políthica la qual és apel·lada ciutat

No basta dir que ciutat sia constituyda per rahó d'algú bé, axí com en lo capítol qui va davant és provat, si no és demostrat qualls e quants són aquells béns los quals aconseguesquen los hòmens per edificació o per ordenació de ciutat. E aquests béns, quant al present se pertany, són tres, quar ciutat és ordonada a viure, a sufficientment viure e a virtuosament viure, quar, segons lo philòsoph, viure és ésser a les coses qui viuen, axí donques com és altra cosa ésser, altra cosa sufficientment ésser e altra cosa virtuosament ésser, axí és altra cosa viure, altra cosa sufficientment viure e altra cosa virtuosament viure, quar ésser és molt ample e extens, segons que és dit en lo libre *De causis*, quar és la primera cosa d'aquelles qui són creades, e totes coses, en alguna manera, participen ésser, emperò totes coses no participen sufficientment ésserm mas solament aquelles coses són dites haver sufficientment ésser segons lur natura les quals, segons lur natura o lur spècie, han complit ésser.

Quar, si alguna cosa defall alguna perfecció cuvinent o deguda a la sua natura, jatsia que aquella cosa puga haver algú ésser axí com imperfet, emperò no és dita haver ésser sufficient, donques pus ample és ésser que sufficientment ésser, quar de virtut la qual és hàbit elegir e moral de la qual nós entenem a parlar aquí, no poden participar sinó les coses rahonables e aquelles qui han enteniment, donques les coses no rahonables e no animades poden haver ésser sufficientment segons lur natura si han les propietats a les perfeccions degudes a lur pròpria spècia o a lur pròpria natura; emperò elles no poden haver ésser virtuós, per tal com no poden participar de virtut. En aquella manera, donques, per la qual nós departim ésser sufficientment ésser virtuosament ésser podem departir sufficientment viure e virtuosament viure

quar en qualque manera hom hagia ésser ell viu, emperò ell no és dit viure sufficientment ne haver vida sufficientment si no ha aquelles coses les quals cuvinentment basten a suplehir la indigència o la necessitat corporal. Altra cosa, donques, és viure; altra cosa, sufficientment viure; axí encara altra cosa és viure sufficientment, e altra, viure virtuosament, quar molts han sufficiència a vida, los quals, per corrupció de l'appetiment o de la voluntat, menysprehen viure virtuosament.

Donques hordonació o edificació de ciutat és rahó de molts e de molts grans béns, per tal com per ella los hòmens aconseguexen los tres béns davant dits, quar primerament los hòmens aconseguexen viure per comunicació o per participació políthica, ^{/fol. 84 v.} per tal com sens ella la vida de l'hom no pot ésser. E parlam aquí del viure de l'hom en quant que hom és extenent viure políthic segons algunes leys e segons algunes lohadores e bones ordonacions, quar aquell qui rebuygya viure axí no vol viure axí com hom, ans, segons que damunt és declarat e per avant serà manifestat, aytal o és pygyor que hom o és meylor que hom, quar hom naturalment és cosa animada políticha e civil, segons que per avant serà provat, donques los hòmens aconseguexen viure parlant del viure segons que hom per comunicació, o per participació políthica o per edificació de ciutat. En après, per aytal edificació, los hòmens aconseguexen no solament viure, ans encara sufficientment viure, quar en una casa o en un carrer no són trobades totes aquelles coses les quals basten a la vida, e per amor d'açò fo ordonada o feta ciutat, qui ha molts carrers dels quals en un és exercitada o ensenyada la art de farrerria, en l'altre texidoria, en l'altre, segons que nós havem ops, diverses coses a supleir la indigència o la necessitat de la nostra vida, quar nuyl temps ciutat no és perfeta si los habitants d'ella no poden trobar aquí totes aquelles coses qui basten a vida.

Aconsequim, donques, per ciutat no solament viure axí com a hom, ans encara viure sufficientment, per ço com si ella és perfeta ella és habundant o bastada de totes aquelles coses qui basten a vida. Bé donques és

dit ço qui és escrit en lo primer libre de les *Políthiques*, que aquella comunitat la qual és ciutat constituyda de moltes carrers és comunitat perfeta, per tal com ja, segons que seguex a dir, aytal comunitat ha per si cumpliment de tota siufficiència de vida.

Encara per ordonació o per edificació de ciutat nós aconseguim viure virtuosament, quar entenció del fahedor de la ley e d'aquell qui establex o ordona la ciutat deu ésser no solament que·ls ciutadans hagen en la ciutat aquelles coses qui basten a la vida, ans encara que ells visquin bé segons ley e virtuosament. E per amor d'açò és dit en lo primer libre de les *Políthiques* que ciutat és feta per rahó de viure, mas ella està o ha existència de viure bé. Per ventura lo primer motiu dels hòmens qui construïren o ordonaren ciutat fo viure e haver aquelles coses qui basten en vida, mas ells, vehent que estant solitàriament no poden bastar a si mateys en vida, constiuyren o feeren ciutat per tal que, i suppleent o ajudant al deffalliment de l'altre, ells haguessen sufficiència o bastament en vida; mas, ja constituyda la ciutat, els hòmens, guardant pus subtilment e vehent que no és assats o no basta haver sufficiència en vida si ells no viuen bé e virtuosament, com sens ley e sens justícia la ciutat constituyda o edificada no pogués estar, ells ordonaren la comunitat políthica, la qual era feta a viure e haver sufficiència o bastament en vida a ben viure, axí com a viure segons ley e virtuosament.

Si donques nós aconseguim tants béns per ordonació o per edificació de ciutat, bé és dit ço qui és escrit en lo primer libre de les *Políthiques*, ço és assaber, que aquell qui primer constiuy o fey ciutat fo rahó o principi de molt grans béns.

Capítol iii. Que hom naturalment és cosa animada civil, no contrastant que s'edevé que alguns no viuen civilment

Alguns dupten si ciutat és alguna cosa segons natura e si hom naturalment és cosa animada políthica e civil, quar aquelles coses qui són natural par que sien tots temps e en tot loch, axí com si la cosa qui deu ésser escalfada és present o acostada al foch, ell tots temps escalfa e en tot loch on ell es fa escalfar, perquè si ciutat era cosa natural e hom naturalment era cosa animada civil no seria trobat negun hom qui no fos civil o ciutadana, emperò nós vehem que molts qui menyspreen companya políthica elegexen vida solitària e estranya. Mas aquests duptes e altres semblants par que venguen, per com ço és ignorat en qual manera és natural a hom que sia cosa animada civil, quar aquesta cosa no és axí natural a hom com és natural al foch escalfar e a la pedra a aval devallar, per ço com aytals obres axí són degudes naturalment a aquestes coses que no purien ésser acostumades al contranri e covenen o pertanyen a ells tots temps e en tot, quar nuyl temps pedre no puria ésser gitada sus alt tantes vegades que ella acostumàs anar sus tostemps, donques la pedra, quant és de fi, va avall, e·ll foch totstemp escalfa; hom, donques, no és axí naturalment cosa animada civil, mas açò li és degut naturalment, per tal com ell ha alguna inclinació e alguna apteha natural qui vischa civilment, e aquelles coses qui axí són naturals, per algun cas, o per algun empatxament o per alguna rahó, poden ésser empatxades, axí com, jatsia que sia cosa natural a hom ésser dret, emperò molts, per algun empatxament o per alguna rahó, són atrobats esquerrets⁸⁸⁸, axí matex, jatsia que cosa natural sia a l'hom viure civil emperò molts són atrobats qui no viuen civilment, lo philòsoph dóna iii rahons per què s'esdevé que alguns

---

⁸⁸⁸ esquerrets] esqueries *B*; esquerets *E*. Prenem la lectura de *G* no perquè sigui més o menys correcta; de fet vol dir «esquerrans», però ja Coromines dóna la forma mal escrita *esquert* per «esquerd», que s'utilitzava per a enganyar els infants (Coromines, V.III, p. 692).

menysprehen vida civil: la primera és forana; la ii, massa malvestat o malícia, e la iii, massa boneha.

Primerament s'esdevé que alguns no són ^{fol. 45 r.} civils o ciutadans per rahó de fortuna, axí com, per tal com ells són massa pobres, no poden viure civilment o no poden viure en ciutat, ans són forçats exir de la ciutat e conrear o pensar los camps.

La ii rahó per la qual alguna vegada hom no és ciutadà és massa malvestat, quar alguns han axí corrumput l'appetiment e axí mala voluntat, que no poden viure en companya ne segons ley, e per amor d'açò alguna vegada ells hiixen de la ciutat o, si no hiixen alguna vegada, ells són foragitats. E, segons que recompta lo philòsoph en lo primer libre de les *Polithiques*, aquest són aquells los quals malehia Homerus dient: «Malayt és aquell qui és sens companya, qui és sens ley, qui és criminós o pecador, volenterós de batayla, e està axí com a bèstia sens jou, com los acuellts.»

Encara alguns no viuen civilment o en ciutat per rahó de molt gran boneha, quar la vida civil o de ciutat e la vida matrimonial és bona vida, mas la vida segons que hom. Mas alguns són de tant perfecció, als quals no basta viure segons que hom, ans ellsm menysprehant matremoni e ciutat, elegexen pus perfeta vida, quar, jatsia que aquell qui pren muyler e viu civilment o en ciutat faça bé, emperò aquell qui no pren muyler e no viu civilment o en ciutat, per ço que pus liberalment e pus franchament ell entén a contemplació, fa meylor, donques naturalment hom és cosa animada civil o de ciutat, no contrestant que s'esdevé que alguns no viuen civilment o en ciutat, quar quescun qui no viu civilment o en ciutat, si donques açò no s'edevé per pobrea o per furtuna, o ell és bèstia e criminós e sens jou, ne pot sustenir ley ne companya, o ell és quax déu, ço és, divinal, eligent pus alta vida, per a qual cosa és scrit en lo primer libre de les *Polithiques*⁸⁸⁹ que aquell

---

⁸⁸⁹ *Polithiques*, 1, cap. 2.

qui no pot participar o habitar ab les altres ell no és neguna partida de la ciutat, ans o ell és bèstia o Déu.

Capítol iii. Per quals rahons pot ésser provat que ciutat és alguna cosa natural e hom naturalment és cosa animada políthica e civil

En lo capítol davant posat són remogudes o soltes les objeccions o les rahons contràries per les quals semblava que fos provat que ciutat no fos alguna cosa segons natura e que hom no fos naturalment cosa animada civil. Donques com no sia assats remoure les objeccions o les rahons contràries que impugnen alguna veritat si no són aduydes les rahons pròpies per les quals aquella veritat sia confirmada, nós entenem en aquests capítol a dur rahons qui demostren que ciutat és alguna cosa natural e hom és cosa naturalment animada civil, quar nós podem demostrar per dues vies que comunitat políthica o ciutat és alguna cosa segons natura: la primera via és presa per ço com aquesta comunitat conté o comprèn en si casa e carrer; la ii, per ço com ella és fi e compliment d'aquelles.

És damunt provat que viure pertany a l'hom segons natura, e per tal que natura no deffallega en les coses necessàries cové que tota cosa que segons si servex a suficiència de vida sia alguna cosa natural. Donques la comunitat domèstica o de la casa, e encara del carrer, són naturals, per tal com servexen a suficiència o a bastament de la vida humanal, perquè, com comunitat de ciutat comprega aquestes comunitats e servezca pus perfetament a suficiència de vida que aquelles comunitats, cové que ella sia segons natura.

La ii via a cerçar açò matex és presa per ço com ciutat és fi e compliment d'aquelles comunitat, quar, segons arguex lo philòsoph en lo primer libre de les *Políthiques*⁸⁹⁰, aquella cosa qui és fi de la generació de les coses naturals és alguna cosa natural, e és alguna cosa natural e és de les coses engenrades, axí com aquella cosa qui és fi de la generació de l'hom és

---

⁸⁹⁰ *Políthiques*, 1, cap. 2.

alguna cosa natural e és natural d'ell, quar la forma és fi de la generació de les coses, la qual, per excel·lència, és cosa natural e és natura. E nós vehem que comunitat de casa és alguna cosa natural no solament per tal com ella servex a sufficiència de vida, ans encara per tal com aquelles comunitats acaben o fan perfeta casa són alguna cosa natural, quar la casa és acabada per comunitat de marit e de muyler, de senyor e de servent, de pare e de fills, de les quals comunitats a quescuna és segons natura. Axí encara comunitat de carrer és cosa natural no solament per tal com servex a sufficiència de vida, ans encara per tal com la generació o la creació d'ell ha d'ésser natural, quar carrer naturalment és fet per la crexença o per la multiplicació dells fills nudrits d'una matexa let e dels nabots, segons que vol lo philòsoph en lo i libre de les *Políthiques*⁸⁹¹, per la qual cosa, si aytal creximent és natural, lo carrer serà cosa natural. La ciutat, donques, qui és fi de la generació de la casa e de carrer, serà alguna cosa segons natura, per ço com és fi de la genració de les coses naturals, quar la generació de la casa e del carrer és ordonada a la çiutat axí com a fi e compliment.

Vist que ciutat és alguna cosa segons natura, roman a demostrar que hom naturalment és cosa animada políthica e civil, la qual cosa axí matex podem cerquar per dues vies: la primera és presa de part de la paraula; la ii, de part de la inclinació natural, quar en lo començament del segon libre és provat de part de la paraula ^{/fol. 85 v.} que hom naturalment és cosa animada acompanyable, per ço com la paraula nós acomsegim o guanyam instrucció o disciplina o sciència, mas aquí, de part de la paraula, nós podem demostrar que hom naturalment és cosa animada políthica e civil, per ço com la veu humanal, la qual és dita paraula, és significativa en altra⁸⁹² manera que la veu de les bèsties. E per tal diu lo philòsoph en lo primer libre de les *Políthiques*⁸⁹³ que en les altres coses animades, levat hom, lur natura ve entrò

---

⁸⁹¹ *Políthiques*, 1, cap. 5.

⁸⁹² altra] alguna B.

⁸⁹³ *Políthiques*, 1, cap. 2.

a açò que la veu sia a elles senyals de delectació o de tristor, axí que elles hagen seny delitable e trist, quar açò signifiquen a si la una a l'altre per la veu, quar lo ca, per ço com ell ladre en altra manera com se delita e com ha tristícia, ell pot per son ladrar significar a altre ca tristícia o delectació, la qual ha mans als hòmens, més avant d'açò, és donada paraula per a qual discretament és significat qual cosa és profitosa, qual dampnosa, e qual cosa justa e qual injusta. Si donques la comunitat de la casa és ordonada a aconseguir la cosa profitosa e a fugir la cosa dampnosa, mas la comunitat de la ciutat, més avant d'açò, és ordonada a seguir la cosa justa e a fugir la cosa injusta, cové que la comunitat domèstica e la comunitat civil sien cosa natural, quar, si natura ha donada a l'hom paraula, aquella comunitat és natural la qual és ordonada a aquelles coses les quals són aptes e cuvinets que sien declarades per paraula. Quar justícia e injustícia no han pròpiament ésser en la comunitat domèstica mas en la comunitat civil, quar en la comunitat hon los ciutadans han possessions pròpies e departides se leven bregues e barayles qual cosa és justa e qual no justa, la qual cosa no és feta pròpiament en la casa, on tot par que partanga al pare o al senyor. Donques ciutat ha differència o departimet de casa quar en ella no solament és demanat qual cosa és profitosa e qual dampnosa, ans encara qual cosa és justa e qual injusta, emperò quescuna comunitat serà natural, axí la domèstica com la civil, per ço com per la paraula a nós donada per natura és representat qual cosa és profitosa, e qual dampnosa, e qual justa e qual injusta.

La ii via a cerquar açò mateix és presa de part de la inclinació natural, quar totes coses animades han natural inclinació a conservar aquelles coses qui lus són donades per natura, perquè, si natura ha donat viure, a l'hom ha li donada natural inclinació a fer aquelles coses per les quals pusquen bastar a si en vida. E açò, majorment, segons lo philòsoph, s'esdevé per la comunitat civil, per com ciutat pot ésser habundant de totes aquelles coses qui basten a la vida en los hòmens, donques és natural inclinació a viure políticament e a

constituyr o ha edifficar ciutat, e com aquella cosa la qual nós havem inclinació natural sia segons natura, cové que ciutat sia cosa natural o que sia cosa alguna segons natura.

Capítol v. Que per la comunitat de la ciutat fo cosa profitosa a la vida humanal que fos comunitat de regne

Nós podem demostrar per iii vies o per iii maneres que, per rahó de la comunitat de la ciutat, fo cosa profitosa a la vida humanal stablir o ordonar comunitat de regne: la primera via és profitosa de part de la sufficiència de la vida; la ii, de part del aconseguiment de la virtut; la iii, de part de la deffensió de la remoció dels emparxaments dels enamichs.

La primera via axí és manifestada quar, com lo philòsoph diu en lo primer libre de les *Políthiques* que la comunitat perfeta qui és ciutat, la qual és de molts carrers, ha terme o compliment per si de tota sufficiència o de tot bastament de vida, no deu ésser entès axí que tots temps sia necessari que ciutat hagia aquelles coses qui són requestes a la vida de les pròpies possessions, mas basta que la ciutat sia axí situada que, per los mercaders, e per aquella manera de guanyar peccúnia qui és portativa de pes o de càrrega e per indústria humanal, la sufficiència de la vida pusca ésser haüda leugerament. Axí, donques, com en lo carrer en lo qual és exercitada la art de farraria ha ops altre carrer en lo qual sia exercitada art de texidoria, per ço com los hòmens, a sufficiència de vida, hagen ops axí de les obres dels ferrers com dels texidors, axí, per tal com s'esdevé que algunes ciutat habunden en vi e deffallen en forment, en lo qual s'esdevé que les altres habunden, cové que una ciutat hagia ops ajuda d'altra, perquè, axí com és profitosa cosa a la vida humanal ajustar en una matexa ciutat diverses carrers per ço que pus leugerament sien haüdes aquelles coses qui són requestes a la vida, axí és profitosa cosa que moltes ciutats sien ajustades dejús una senyoria e dejús un regne, per ço que pus leugerament ajuden la un a l'altre quant aquelles coses les quals nós havem ops a la vida, quar, axí com diverses membres del cos no han una matexa obra o un matex offici e la un ha ops ajuda de l'altre, per a

qual cosa és profitós als membres que sien ajustats en un cos per ço que ajuden la u a l'altre, axí, per tal com totes les ciutats no habunden en unes matexes coses, és profitosa cosa a elles que sien ajustades sots un regne ^{/fol. 86} r. per ço que meylor pusquen ajudar la un a l'altre aquelles coses qui són requestes a sufficiència de vida.

La ii via a cercar açò matex és presa de part de l'aconseguint o del guany de la virtut, quar, segons que damunt és tocat, enteció del príncep o del fahedor de la ley deu ésser no solament que·ls ciutadans hagen aquelles coses qui són requestes a supleyr la freytura corporal, mas encara que ells visquen segons ley virtuosament. Ans en tant pus principalment ell deu entendre açò que allò quant que la ànima és més en quant que les obres virtuosos sobremunten los béns forans, cové donques que·ls regidors de la ciutat hagen poder civil per ço que pusquen constrènyer e punir aquells qui no volen viure virtuosament e torben la pau e·l bon estament dels altres ciutadans, perquè, com los malvats en alguna ciutat no gosen levar contra·l príncep si ells saben que ell hagia gran poder civil e que senyoreyg a moltes ciutats, si és hom cert del príncep que ell regesca justament e que no·s convertesca o no sia fet tiran o príncep cruel, cové a les ciutats que elles sien ajustades sots i regne per viure virtuosament per expaventament dels malvats, mas emperò si·l príncep volia tiranitzar, quan menor poder ell hauria, tant seria meylor a la ciutat.

La iii via a cercar açò matex és presa de part de la deffensió e de la remoció dels empatxaments dels enamichs, quar nós vehem que, com alguna ciutat és impugnada, ella se ajusta e·s liga amb altra ciutat per tal que meylor pusca contrastar a la impugnació dels enamichs. Donques, com regne sia algun ligament o ajustament de moltes ciutat, per ço com són ajustades sots un rey del qual se pertany defendre quescuna partida del regne e ordonar lo poder civil de les altres ciutats a defensió de quescuna ciutat del regne, si s'esdevé que sia impugnada per estranys per rahó de pus leugera defensió o

protecció, fo cosa profitosa que de moltes ciutats políthiques hom constituys
o ordonàs una comunitat de regne.

Capítol vi. Que diverses maneres són de governació o de creació de ciutat e de regne, e que cové partir en moltes parts aquest iii libre, en lo qual és determanat d'aquest regiment

Nós podem assignar dues maneres de generació o de creació de ciutat e de regne de les quals quescuna en alguna manera és natural, emperò la una és pus natural que l'altre.

La primera manera és aquella de la qual damunt en lo segon libre nós havem feta menció, on diguem que per la crexença o per la multiplicació dels fills d'una llet e dels nebots casa pot crèxer en carrer, en ciutat e-n regne, quar, segons que recompta lo philòsoph en lo ii libre de les *Polithiques*⁸⁹⁴, antigament los hòmens estaven escampats, la qual cosa era en temps d'axís total envers algunes gens que eren appel·lades archades, on quescun estava per si. Donques los homes qui axí estaven escampats alguna vegada acordaven en una cosa e hedificaven a si matexs alguna ciutat en la qual ells, habitant ensems, poguessen haver suficientment aquelles coses qui són requestes a la freytura o a la necessitat de la vida. Per aquesta manera, donques, puria ésser feta la hedificació del regne, axí com moltes ciutats e castells ensems eren ajustats, e ells, tement lo poder dels enamichs, sa acordaven que estaguessen sots un rey. E quescunes d'aquestes maneres és natural, mas la primera és pus natural que la segona, quar la primera edificació de la ciutat e del regne en dues maneres és natural, per ço com és feta o edificada per generació, la qual és obra de natura; en après és natural per ço com los hòmens han natural inclinació a construyr o a hedificar ciutat e regne, quar, si estant los fills e ls nabots en una mateixa casa e no pusquen ensems habitar façen assí mateys moltes cases per governació e edifiquen carrer, e més encara, si ells estant no pusquen habitar en un carrer ensems fan

---

⁸⁹⁴ *Politiques*, 2, cap. 1.

molts carrers e constitueixen o hedifiquen ciutat, encara més, si ells estant no pusquen habitar en una ciutat hedifiquen a si mateys moltes ciutats e constitueixen o fan regne, aytal hedificació de regne e de ciutat és molt natural, no solment per ço com los hòmens han natural inclinació a aytal hedificació, ans encara per tal com aquesta hedificació preceex o ve de la generació dels fills, la qual és obra de natura.

Mas la segona manera de edificació de regne e de ciutat, axí com aquella que és per concòrdia dels homes, aytal hedificació, jatsia que no sia tant natural com la primera, emperò ella és natural, quar, axí com los hòmens, per rahó de viure, han natural inclinació que s'acorden a construyr o ha edificar ciutat en la qual són atrobades aquelles coses qui són sufficients o bastants a la vida, axí matex ells han natural inclinació que edificuen o façen principats, o senyories e regnes, per ço com per aytal hedificació ells poden viure més pacíficament e més contrestar als enamichs qui volen ells impugnar. E aquesta inclinació és natural, quar, axí com los hòmens han inclinació natural qui visquen e que basten a si mateys en vida, la qual cosa és feta per companya civil, /fol. 86 v. axí han natural inclinació que visquen pacíficament e que contrasten pus leugerament als enamichs, la qual cosa és feta per companya de senyoria e de regne, quar nós vehem que les ciutats qui no són sots un rey han moltes guerres e moltes discòrdies entre si mateys.

Nombrades aquestes dues maneres de generació de ciutat e de regne de les quals quescuna pot ésser dita natural, nós podem avistar la iii manera, la qual quax de tot en tot és forcívol, quar, com los hòmens estaven estampats, algun se podia levar per cruel senyoria e per força e senyoregyar a ells, e, per tal que pus leugerament senyoregyàs a ells, ell podia forcívolment ajustar a ells en un loch e edificar ciutat d'ells; axí matex regne puria ésser edificat per violència e per tirannya o per cruel senyoria si algun, senyoregyant a alguna ciutat, per tirannya o per cruel senyoria e per poder

civil, ell constreny les altres ciutats e fa constituyr o elegir si matex rey sobre aquelles.

Vist que són diverses maneres de generació de ciutat e de regne, roman a veure en quantes partides cové a departir aquest iii libre, en lo qual nós havem a tractar d'aquest regiment, quar per les coses dites és manifest que, generalment, generació de ciutat e de regne és ordenada a ben viure, e a pacíficament viure e a contrastar aquells qui volen torbar la pau e impugnar los ciutadans, deu donques ésser demostrat en qual manera ciutat o regne pusca ésser ben regit en temps de pau e en qual manera deu hom impugnar los enamichs en temps de guerra o de batayla. És ver que, per tal com, segons que és manifest per lo philòsoph en lo ii libre de la *Metaphísica*⁸⁹⁵ e envers la fi dels elenchs, nengú basta en si en trobar alguna art, ans cové que hom sia ajudat a açò per ajuda d'aquells qui són passats, los quals han donada alguna conexença d'aquella art. E per amor d'açò e per la sufficiència de la art del regiment de ciutat e de regne, cové a recomptar qual cosa los philòsophs han sentida d'aquest regiment e en qual manera antigament les ciutats eren regides, quar per açò, en alguna manera, nós serem amanats o vendrem a conexença qual cosa deu hom fugir o esquivar, e qual seguir o semblar en lo regiment del regne e de la ciutat.

Donques tot aquest libre nós departirem en iii partides, quar primerament seran recomptades les opinions dels philòsophs envers lo regiment civil e seran reprovades aquelles coses en les quals semblava que sentissen veritat envers aquest regiment. Primerament, donques, seran recitades los regiments ordonats per los antichs philòsoph[s], per ço que per la conexença d'aquells los reys e·ls prínceps sien instruyts en qual manera degen regir les ciutats, e·ls regnes; en après serà demostrat qual sia⁸⁹⁶ nobla policia o qual sia noble regiment, e de quals cauteles los prínceps los prínceps

---

⁸⁹⁵ *Metafisica*, 2, 1.

⁸⁹⁶ Al davant, *B* ratlla ~~sia~~.

degen usar e en qual manera, en temps de pau, per rahó de viure sufficientment e virtuosament, degya hom regir la ciutat e·l regne; encara serà manifestat en qual manera los batayladors degen ésser elegits, e en qual manera los enamichs deuen ésser impugnats e en qual manera les hostes e les companyes de les batayles degen ésser ordonades e de quals cauteles los bataylers degen usar.

Capítol vii. En qual manera Sòcrates e Plató digueren que ciutat degué ésser ordonada, e qual cosa ells sentiren del regiment civil

Com Sòcrates philòsoph longament hagués estudiat envers les natures de les coses, ell veient que envers la sciència natural era gran dificultat, segons que recompta lo philòsoph en la sua *Methafísica*, ell se girà e's tras mudà a les coses morals al qual seguí Plató són dexembre en moltes coses, per a qual cosa lo philòsoph apel·la Plató «segon Sòcrates». E determenant Sòcrates e Plató de les coses morals, par que ells tocassen v coses envers ciutat e envers regiment civil.

La primera és que ells digueren que ciutat deu ésser majorment una e per ventura ells se pensaren açò, per tal com tostemps multitut proceex o hiix de unitat e tostemps unitat par que sia meylor que multitut, e per ço lo primer principi o'l primer començament, que és Déus, per tal com súbitament és un, és demostrat que ells és subiranament bo, la ciutat, donques, majorment par que sia bona si ella és majorment una; quant més, donques, ella se acosta a unitat, tant més se acosta al terme de boneha.

Mas la ii cosa la qual los dits philòsophs ordonaren envers ciutat és per tal com ells digueren que totes les coses deuen ésser comunes als ciutadans, axí que ells haguessen comuns fills, quar per lo comú ús de les fembres los pares serien certs dells propis fills, ans reputarien que quescun infant fos propri fill, quar a Sòcrates e a plató era vigyares que tota la dissensió dels ciutadans vengués de part de la propietat de les possessions, e per ço, com quescun s'esforça a dir «açò és meu» perquè, si segons que ells arguhien, les possessions eren comunes e ls ciutadans no havien res propi, cessarien bregues e barayles, e la ciutat seria noblament ordonada. Encara ells volien que les muylers fossen comunes, per tal com per açò vendria o seria gran dilecció entre ls ciutadans, quar, posat que les

muylers no fossen pròpies mas comunes, los fills forien comuns e, per tal com dels pares als fills és molt gran dilectió, en aquella ciutat seria molt gran amor. per ço com los pus anthichs amarien tots los pus jóvens axí com a fills, e·ls pus jóvens amarien ells axí com a pares. Encara ells posaren aquesta comunitat de les muylers e dels fills per ço que fos molt gran unitat e molt gran ajustament o ligament dels pares als fills antigament en la ciutat, quar, com sia molt gran unitat e molt gran ajustament o ligament dels pares als fills, los antichs cuydarien haver molt gran unitat ab los jóvens, e per lo contrari, ço és, los jóvens ab los antichs, per ço com aquests creurien que aquells fossen lurs fills e aquells se cuydarien que aquests fossen lurs pares.

La iii cosa la qual los dits philòsophs sentiren envers lo regiment de la ciutat és per tal com ells digueren que les fembres deuen ésser instruydes a obres de batayles e que devien bataylar axí com los hòmens. E a açò, segons que recompta lo philòsoph en lo primer libre de les *Políthiques*⁸⁹⁷, ells eren induyts per aquelles coses que ells vehien en les bèsties e en les altres coses animades en les quals bataylen no solament los mascles mas encara les femelles, ans les bèsties e ne los aucells, qui viuen de rapina, par que les famelles sien pus feres e pus males que les mascles, quar si nós pensam o ymaginam los aucells qui viuen de rapina o de robaria, les femelles són majors de cos, e pus abrivades de cor e pus habundans en forces que·ls mascles, axí com los falcons, los astrors e les àguiles, dels quals los mascles són menysprehats que elles, ço és assaber, que les famelles, perquè si nós vehem açò en les altres coses animades que no solament bataylen los mascles mas encara les famelles, per tal com majorment aquella cosa en la qual nós participam ab les altres coses animades par que sia segons orde natural, la ciutat par que sia molt naturalment ordonada si ales obres de les batayles són ordonades no solament los hòmens ans encara les fembres.

---

⁸⁹⁷ *Políthiques*, 2cap. 1.

La iiiii cosa la qual ells digueren que devia ésser ordonada en la ciutat és per tal com ells volien que uns mateys tostemps senyoregyassen e fossen en majoria, axí que aquells qui eren oficials tostemps fossen oficials, e aquells qui eren sobreposats, e axí dels altres officis. E ponien los dits philòsophs a açò exempli de la terra, quar nós vehem que en les partides de la terra en les quals habunda vena d'or quax tots temps habunda aquí aytal vena, e en les quals habunda vena d'argent que és axí matex. Si donques natura fa axí que no convertex o no transmuda la vena de l'or en vena d'argent o en vena de ferra, ne per lo contrari, per tal com nós obram bé majorment, si nós ymaginam o ressemblam les obres de natura e majorment la ciutat és ben regida si resembra l'orde natural la vena de l'or axí com los senyors qui estan en majors senyories, e la vena d'argent axí com aquelles qui estan en menors, no-s deuen convertir en vena de ferrer axí que sien fets subdits e sien a desaposats de lurs officis.

La v cosa la qual los dits philòsophs sentiren o diguen que devia ésser ordonada envers ciutat és per tal com ells digueren que quescuna ciutat devia ésser partida en v parts, ço és assaber, en leuradors, artificials o menesterals, batayladors, conseylers e prínceps, que ells digueren que·ls leuradors eren necessaris a construcció o a edificació de ciutat per rahó d'aquelles coses les quals són requestes a la vianda, mas los manastrarals eren necessaris per rahó de les vestedures, e de les cases e de les altres coses les quals són requestes a la vida, elles batayles eren necessaris per rahó de la desffensió de la ciutat e per repembra o per baxar los enamichs, quar ells dehien que si la ciutat era bé ordonada devia haver al de menys m bataylers e al de més v milia, mas los prínceps e·ls conseylers eren necessaris en la ciutat a endreçar a regir los ciutadans que visquen virtuosament e que degudament observen les leys.

Encara tocaven los dits philòsophs algunes altres coses envers lo regiment de la ciutat, de les quals, si s'esdevé loch, porà ésser feta menció.

Capítol viii. Que no cal que ciutat hàgia molt gran unitat ne gran egualtat o gran semblança segons que Sòcrates e Plató ordonaren o digueren

No cal cercar en totes coses molt gran unitat ne egualtat, quar si⁸⁹⁸ totes les coses eren eguals ja no serien totes, quar a açò que si en totes coses qui són requestes a tot lo món e a açò que tot lo món, segons lo seu estament, sia molt per fer, cové donar aquí diverses coses: segons spècia o segons natura, cové donar aquí diverses spècies o diverses natures per tal que en moltes natures de les coses qui són sia reservada major perfecció que en una solament; axí matex en la ciutat, a açò que ella hagia perfet ésser, cové donar aquí alguna diversitat, ne cal que aquí sia de tot en tot semblança ne egualtat axí com Sòcrates e Plató crehien.

Toca lo philòsoph en lo segon libre de les *Políthiques* quax vi rahons qui proven que no cal que ciutat sia molt ^{/fol. 87 v.} una ne molt d'una manera: la primera és presa quant al ésser de la ciutat; la ii, per comparació a l'host o a la companya; la iii, per comparació a les parts; la iiij, per comparació als prínceps o aquells qui senyoregen e als subdits; la v via, per comparació a la fi; la vi, per comparació a aquelles coses les quals nós vehem en los altres tots, o en les altres coses entegres o perfetes.

La primera via axí és manifestada quar major és la unitat d'un hom singular que de tota la casa, e major de la casa que del carrer, e major del carrer que de la ciutat, e major de la ciutat que del regne, quar la casa és de moltes persones; carrer, de moltes cases; ciutat, de molts carrers; e'l regne, de moltes ciutats. Si donques la casa era tanta unida o ajustada que totes les persones qui habiten en ella fossen fetes una persona, ja no romandria casa, ans seria fet un hom singular; e si'l carrer era tant unit o ajustat que fos fet

---

⁸⁹⁸ quar si] quasi B.

una casa, ja no romandria carrer; e, per semblant manera, si ciutat era tant unida o ajustada que fos fet un carrer o una casa, d'aquí avant no ramandria ciutat, quar ciutat requer alguna diversitat més avant oltra, la qual diversitat, si hom transpassa, perex lo seu ésser. Donques dir que en ciutat o en regne deu ésser tota unitat és que ciutat és ciutat, e regne és regne.

La ii via a cercar açò matex és presa per comparació a la host o a la campanya de la batayla, quar, segons que és dit en lo segon libre de les *Polithiques*, altra cosa és host de batayla e altra ciutat, quar aquesta, ço és assaber, host o batayla, és bona o profitosa segons quantitat, jatsia que ella sia d'una matexa manera o d'una natura, quar host o batayla és per rahó de ajuda, e axí com molts hòmens maylor tiren la nau quant que aquells molts sien d'una matexa natura custuma e sien semblants, e d'una manera axí molt hòmens meylor bataylen; mas ciutat no axí, ans ella és ordonada a sufficiència o a bastament de vida. Per tal, donques, com nós havem ops diverses coses a vida, cové que en la ciutat sia diversitat.

La iii via declarant e manifestant les dues vies devant dites és presa per comparació a les parts, quar, axí com per tal com un matex cos ha ops diverses obres, axí com anar tocar veure e hoyr, e per amor d'açò cové aquí donar diverses membres qui façen diverses obres. Axí, per tal com a la indigència o a la necessitat de la vida nós havem ops cases, vestedures, viandes e altres coses aytals, cové donar alguna diversitat en la ciutat, per ço que en ella sien trobades aquelles coses qui són bastants a la vida, axí donques, com si no era diversitat en los membres del cors, axí com si tots eren ulls lo cos seria imperfet per tal, quar, jatsia que ell vehés, ell no poria hoyr o anar axí matex, si en la ciutat havia molt gran conformitat o gran semblança axí que tots fossen texidors o cuyraters, la ciutat seria imperfeta, per tal com a sufficiència o a bastament de vida no solament havem ops calçar e vestir, ans encara nós haviem ops viandes, e cases e altres coses les quals són requestes a vida.

La iiiii via és presa per comparació als senyors e als súbdits, quar, com ciutat sia orde de ciutadans que a algun príncep o algun senyor, e com en la ciutat sia cosa necessària donar algunes senyories, la qual cosa no seria si alguns no eren senyors e alguns subjugats o súbdits, perquè, com açò requira o deman diversitat, cové donar alguna diversitat a la ciutat.

La v via és presa per comparació a la fi, quar la fi de la ciutat és ben viure e haver suficiència en vida. Quar ciutat és comunitat qui ha per si compliment de tota suficiència de vida, són requestes diverses coses, e per amor d'açò cové que la ciutat hagia alguna diversitat en si e que hagia diverses carrers, per tal que ço qui és bo a la vida e no és trobat en un carrer sia trobat en altre.

La vi via és presa per comparació als altres tots o a les altres coses totes entegres e perfectes. Axí com la melodia la qual és multitut de veus nuylltemps no és bé proporcionada si totes les veus són eguals, ans a dreta consonància cové donar aquí diversitat de tons, axí com la pintura nuylltemps no és bé ordonada si no ha aquí diversitat de colors, axí la ciutat nuylltemps no serà bé ordonada si no ha aquí diversitat d'officis.

Pertany-se, donques, dels reys e dels prínceps que coneguen açò, quar nuylltemps algun no sabrà ben regir ciutat si ell no sap en qual manera ciutat é constituhida o hedificada, e si no conex en qual manera cové que en ella sia diversitat.

Capítol ix. Que no cové a la ciutat que totes les coses sien axí comunes com Sòcrates dix o ordonà, e que dels reys e dels prínceps se pertany conèixer açò

La paraula deu ésser longa en los començaments, per ço com petita error en lo començament és molt gran en la fi. Donques los principis o·ls començaments deuen ésser tractats longament e menagyats per longues paraules per tal que envers ells no s'esdevengue error, perquè, com en regiment ciutat primerament degya ésser per policia ordonada, longament deu hom cerquar en qual manera cové que ciutat sia una e quina diversitat ella deu haver, e en qual manera los ciutadans deuen haver si mateys la un ab l'altre e en quals coses deuen comunicar⁸⁹⁹ o comunament participar, o si totes les coses deuen ésser comunes a ells ^{/fol. 88 r.} e qual cosa degen haver pròpria, quar aquestes coses són alguns principis e alguns començaments, e quax algunes coses qui van davant a aquelles qui·s segueixen.

Primerament, en aquest capítol, nós volem demostrar que no cové a la ciutat que hagia totes les coses comunes axí com Sòcrates ordonà. No saguirien aquells béns los quals Sòcrates se pensava si la ciutat era axí ordonada, quar ell crehia si eren comunes les possessions, les muylers e·ls fills, cessarien bregues e baraylles, e·ls ciutadans crureien que tots los infants fossen lurs fills e seria en la ciutat molt gran amor. Donques nós podem demostrar per iii rahons o per iii vies que açò no és ops a la ciutat: primerament, per tal com no cessarien les bregues; en après, per tal com los ciutadans no creurien que tots los infants fossen lurs propis fills; encara més, per tal com entre ells no seria molt gran amor.

La primera via axí és manidrestada quar, per molt que les possessions fossen comunes, encara l'ús d'aquelles coses qui pertanyen a la vida seria

---

⁸⁹⁹ comunicar] *om.* *E i G.* És correcta la lectura de *B*, ja que s'adiu amb el text llatí.

propri, quar, axí com no·s pot fer que de tots los ciutadans sia fet un cos realment o segons veritat, axí no·s pot fer que aquella matexa vianda qui nodrex lo cos d'un ciutadà realment nodresca lo cos d'un altre. Estant, donques, les possessions comunes, covendria que a quescun fossen distribuydes aquelles coses les quals són requestes a la indigència o la freytura corporal, per tal com hom és massa en ganar en lo profit propri tostemps li és vigyares que més degya reebre que no pren; ans, per tal com és cosa impossible que tots los ciutadans egualment sien savis e bons ne sien egualment profitosos a la ciutat tants, se levaria entre ells baraylla, per tal com quescun se cuydaria que degués més pendre, axí que, com un ciutadà jutgyaria symateys meylor que altre, ell volria, segons la sua dignitat, que a ells fos feta retribució o remuneració, e no·s puria fer leugerament que aquesta egualtat fos reservada entre·l·ls ciutadans sens dissensió ne sens barayla, per tal com quescun, enganat jutgyant de si matexs, preha si matex e cuyda més valer que no vall.

La comunitat donques de les possessions, la qual Sòcrates ordonava a esquivar baraylles, més seria rahó de barayla que de pau, quar, segons que damunt, en lo ii libre, nós havem tocat, aquesta és la vida dels perfets no haver propri, pochs, donques, són los perfets. La ley, donques, qui deu ésser posada a tots los ciutadans e a tot lo poble deu ésser tal que, segons ell, los hòmens cuvinentment pusquen viure. E per ço diu lo philòsoph en les *Polithiques* que·ls ciutadans no deuen ésser aplicats a les leys als ciutadans, quar les leys deuen ésser aytals e tal deu ésser la ordonació de la ciutat, que pertanga o sia bona a tot lo poble e a la vida comunal, la qual cosa no havia la ordonació de Sòcrates, per tal com ella no puria ésser observada sens moltes bregues entre les gen[t]s qui viuen comunament. Encara posat que la comunitat de les possessions pogués ésser observada sens bregues, emperò la comunitat de les fembres, per a qual cosa volia Sòcrates que·ls fills fossen comuns, no poria ésser observada sens barayles.

La ii via axí és manifestada quar, si totes les coses eren axí comunes, no calria que·ls ciutadans reputassen tots los infants propis fills, ans, per tal com alguns dels infants serien semblants a alguns ciutadans e alguns a altres, quescun ciutadà apropiaria a si matex en fill aquell lo qual veuria que seria semblant a ell, on, segons lo philòsoph, en lo ii libre de les *Políthiques*, recompta que, envers algunes gents, axí com en la Líbia Superior⁹⁰⁰, les muylers són comunes, emperò los ciutadans parteixen los fills segons la semblança, quar quescun apropria a si matex en fills aquells qui vehia qui lieren semblans, quar en les altres coses animades açò s'esdevé que moltes famelles reten los fills semblants als pares, axí com en la terra de Falària⁹⁰¹ era una egua la qual tostemp fehia o retiha lo fill semblant al pare, segons que recompta lo philòsoph, per a qual cosa ella fo appel·lada Justa⁹⁰². Donques suppossada la comunitat de les muylers, no seria bo ço que Sòcrates se pensava, ço és assaber, que tots los ciutadans se cuydassen que tots los infants fossen lurs propis fills.

La iii via axí és manifestada quar, supposada la comunitat de les muylers, no seria tanta amor en la ciutat segons que·s pensava Sòcrates, quar petit acostament o petit lligament, si és cert e conegut, aporta més d'amor que no fa molt si és ignorat e duptós, quar, jatsia que major lligament o major acostament sia de pare a fill que de padrí a nebot, emperò lo padrí amaria més lo nabot si fermament ell crehia que ell fos nebot, que lo pare al fill si rahonablement ell duptave que ell l'[h]agués engenrat, quar, segons que·l philòsoph demostra en lo ii libre de les *Políthiques*, ara és més amor en la ciutat, per tal com la un ama a l'altre axí com a fill, l'altre axí com frare, l'altre axí com a nabot, l'altre axí com a cosy germà. E appel·la lo philòsoph aquells cosins germans qui són natural de dos frares e l'altre ama aquell axí

---

⁹⁰⁰ Líbia Superior] subirana Líbia BG; subirana Làbia E. El text llatí diu *superiore Libia* en una traducció exacta del text d'Aristòtil de les *Políthiques* 1262a 20: *ἀνω Λιβύων*; per tant, ens prenem la llibertat de corregir el que és una mala traducció o bé la correcció d'un copista que no coneixia prou bé la geografia clàssica.

⁹⁰¹ Farsàlia: Ciutat de Tessàlia (Grècia).

⁹⁰² Aristòtil, *opus cit.*, 1262a 24.

com d'un matex linatge o segons alguna altre consanguinitat que no fo la dilecció la qual posava Sòcrates, quar petita consanguinitat, si ella és coneguda e certa, engendra o fa major dilecció que no fa filiació si ella és duptosa e ignorada.

Donques aquella comunitat la qual posava Sòcrates no és bona ne cuvinent a la ciutat, e dels reys ^{/fol. 88 v.} e dels prínceps se pertany entendre diligentment açò, per tal que axí sàpien ordonar la ciutat segons que pertany a la comunitat dels ciutadans.

Capítol x. Quants mals se seguexen si en la ciutat les muylers e·ls infants són posats que sien comuns

Lo philòsoph, en lo ii libre de les *Polithiques*⁹⁰³, prova que molts mals se seguexen en la ciutat si les muylers e·ls fills són posats que sien comuns. E quant al present se pertany nós poden nombrar v mals los quals se seguexen d'aytal comunitat, lo qual posa lo philòsoph aquí matex: primer és injúria dels cosins; lo ii, menys preu o decayment dels nobles; lo iii és injúria dels fills; lo iiii, intemperància dels delits luxuriosos carnals; lo v és abusió dels parents.

Lo primer axí és manifest quar cové en la ciutat que·s leven barayles, nafres e injúries, les quals tant són pus males quant més elles són fetes en persona pus acostada o pus ligada. Cové, donques, a la ciutat y per rahó de la boneha e per honestat de bones custumes que·ls pares sien certes dels fills e quescons sien certificats de lurs cosins o de lurs pares, per tal que per ignorància los fills no façen injúries a lurs propis pares, ne a lurs mares e als cusins, perquè, com la comunitat de es muylers, la qual Sòcrates ordonà tolga[r] eternitat de fills e conexença de consanguinitat, ella no deu ésser lohada, per tal com per açò·s seguex que alguns leugerament ferien injúria a lurs cosins o a lurs parensts.

Lo ii mal axí és demostrar quar, supposada la comunitat de les muylers e dels fills, seguexe menysprehu o decahiment dels nobles e axaltament de lauradors e de vils persones, quar no pot ésser que les muylers e les fills sien comuns si no és haüda equal cura dels fills dels nobles e d'aquells qui guarden la ciutat la qual cura és haüda dels fills dels lauradors e de les persones vils, perquè los fills dels nobles seran baxats e·ls fills dels vils seran exalçats; no serà, donques, amistança entre·ls ciutadans, quar, segons lo

---

⁹⁰³ *Politiques*, 2, cap. 2, 3.

philòsoph en les *Èthiques*⁹⁰⁴, proporció e egualtat salva e guarda amistança, donques, com los bons e·ls nobles són sobre los vils e sobre los meys nobles, lavors és amistat entre ells, car quescun ha si matex segons la sua proporció o segons egualtat, axí com lavors, com los menys nobles servexen als nobles e·ls nobles reugardonen a ells segons proporció o segons quantitat del servici, voler⁹⁰⁵, donques, que·ls fills dels ciutadans sien comuns e que equal cura sia hàuda dels fills dels nobles e dels menys nobles és fer vils los nobles e exalçar los menys nobles, e no salvar amistat entre ells.

Lo iii mal axí és declarat quar, supossada la davant dita co[mu]nitat segueix la injúria dels fills, quar, segons que diu lo philòsoph en lo viii libre de les *Èthiques*, no s'esdevé o no pot ésser que hom sia amich a molts segons perfeta amistança, ne s'esdevé o no pot ésser que hom am fortament moltes persones ensemps, quar amar fortment alguna sobre habundància e sobre habundància més cové a un que moltes, e per ço lo philòsoph, en aquell matex viii libre, concluex que no és cosa leugera plaure a molts, perquè si quescun ciutadà crehia que quescun dels infants fos son propri fill, per tal com la sua amor seria partida entre tanta multitut, ell amaria poch quescun e poch se curaria de quescun. Ans quescun ciutadà, si donques no erat orat, en nanguna manera no puria haver suspita que tots los infants fossen seus fills, donques si ell amava a tots axí com a fills açò seria per rahó de dos o de iii infants los quals ell creuria que fossen seus fills propis, e per tal com aquells no serien coneguts a ell certament, Sòcrates se pensava que tots los altres amàs per aquells, mas, segons que·l philòsoph arguex en lo ii libre de les *Políthiques*, voler amar gran multitut d'infants axí com a propis fills per dos, o per iii o per pochs infants açò és posar un poch de mel en molta aygua. Axí, donques, com un petit de mel no puria fer dolç tot un fluví o tot i riu, axí amor de dos o de iii infants no puria retre plaent neamada una multitut sens nombre de fills qui són en una ciutat. Mas, com no estant la dilecció dels

---

⁹⁰⁴ *Ètiques*, I, cap. 14.

⁹⁰⁵ vorler] voles B.

ciutadans als infants no sia haüda deguda cura d'ells, seguex-se que, supossada la comunitat la qual havia ordonada Sòcrates, no sia haüda deguda cura nedeguda diligència envers los fills.

Lo iiii mal axí pot ésser declarat quar la virtut engenrativa axí és insaciable o no sadolable que, com hom no ha sinó una muyler, encara és fort difícil cosa que hagia si matex degudament en temperament envers ella, axí donques, com provoca la gola per multitud de viandes és difícil cosa que hom sia abstinent, axí provocats los delits carnals per multitud de fembres difícil cosa e quax impossible és que hom sia temprat.

Mas lo v mal axí pot ésser manifest quar, si los parents no havien conexença del propis fills nede les filles leugerament, ^{/fol. 89 r.} seria fet mal ús dels pares e dels cusins, axí que·ls fills coneixerien carnarment les mares e·ls pares conexerien les filles. Emperò Sòcrates, volent esquivar aquest mal, dix que al príncep se partany a haver cura e diligència de la ciutat, per ço que·ls fills no s'ajustassen ab les mares ne·ls pares a les filles, mas, segons que diu lo philòsoph, açò basta, quar, si·ls fills e les filles eren comunes e no·ls eren demostrats lurs propis pares ne lurs mares, dat que al fill fos vedada la obra carnal o la luxiosa envers la mare, e al pare envers la filla, no era vedada a ells amor luxuriosa ne la cobegyança, per ço com no era manifest a ells aquell parentiu, perquè, com lo mesclament o l'ajustament per obra carnal en les persones axí ligades o acostades no solament sia mala cosa e esquivadora, ans encara la cobegyança e la amor luxiosa sia mala e esquivadora, opinió de Sòcrates de la comunitat de les muylers e dels fills devia ésser represa.

Pertany-se, donques, dels reys e dels prínceps axí ordonar la ciutat que, vedada o esquivada la comunitat de les fembres e de les muylers, lo pare e la mare sien certificats dels propis fills.

Capítol xi. En qual manera cové a la ciutat que les possessions sien pròpies e en qual manera que sien comunes

Segons que diu lo philòsoph en lo segon libre de les *Políthiques*⁹⁰⁶, en iii maneres pot hom entedre que les coses sien comunes, quar en les coses qui servexen a la vianda poden ésser pensades o ymaginades dues coses, ço és assaber, les coses fructicans, axí com los camps, les vinyes, los arbres e·l fruyt qui hiix d'aquestes coses, axí com són vins, formens e poms. Perquè, si la comunitat dels ciutadans és envers tals coses, o les coses fructificats seran comunes e·ls fruyts seran departits, o les possessions seran pròpies e·ls fruyts tornaran en comú, la qual cosa entigament era feta envers algunes nacions. Segons que recompta lo philòsoph, quescuna cosa serà comuna, axí les coses fructificats, com los fruyts, segons que Sòcrates ordonà, quar ell volia, segons que damunt és tocat, que si neguna cosa no era pròpia en la ciutat, ne possessions, ne fruyts, ne fills ne muylers, que neguna dissensió, nenguna brega, no començaria en la ciutat. E aquesta ordonació de Sòcrates, superficialment o de sus en sus pensada, segons que diu lo philòsoph, par que molt sia cuvinent o bona a la ciutat, quar, com quescun hou aquella ciutat sia⁹⁰⁷ axí ordonada on és tanta comunitat de ciutadans reputa ella ésser benaventurada es pensa que·ls ciutadans amen molt si mateys e que aquells visquen sens brega o sens barayla entre·ls quals és observada tanta comunitat. Mas, segons que és dit en lo ii libre de les *Políthiques*, en les obres o en los fets particulars cové recórrer a expriència, quar nós havem experiència o certa sciència que aquells qui han algunes coses comunes han entre si baraylles que si quescun posseyha elles pròpies. E podem nós cerçar per iii vies o per iii rahons que, si les coses dels ciutadans eren comunes, més bregues o més barayles se levarien en la ciutat que si ells s'alegren de les possessions

---

⁹⁰⁶ *Políthiques*, 2, cap. 3.

⁹⁰⁷ aquella ciutat sia] que la ciutat B i E.

pròpies: la primera via és presa de part de les possessions comunes; la ii via, de part d'aquells qui participen en les altres coses; la iii, de part de la desigualtat dels ciutadans.

La primera via axí és manifestada quar, com alguna cosa és comuna a alguns, com un és enpatxat o destorbat per altre de l'ús e del fruyt d'aquella cosa comuna, se leva baryla e discòrdia entre·ls, quar nós vehem que·ls frares qui són nats d'un ventre, per la hereditat que han comuna, han moltes barayles com la un no usa d'aquella hereditat segons que a l'altres és vigyares. Si donques los frares qui són nats d'un ventre matex, qui són pochs e fermament saben que són ajustats per tanta consanguinitat o per tant parentiu, han moltes bregues per ço com ell han la hereditat comuna, quant més entre·ls ciutadans, si totes les coses eren comunes a ells, nexerien o començarien moltes barayles com ells sien molts e de diverses voluntats, ne sia entre·ls tant ajustament de consanguinitat o de parentiu com és entre los frares nats d'un ventre. Quar, si axí era fet com Sòcrates dehia, que tots los ciutadans, per la comunitat de les fembres e de les muylers, creheguessen o cuydassen de si mateys que fossen ajustats per consanguinitat, emperò entre·ls, segons veritat, no seria tant aconstament o tanta consanguinitat com entre·ls frares nats d'un ventre, ans aquella consanguinitat la qual seria entre ells no poria ésser certa ne coneguda, segons que damunt és provat. Si donques certa consanguinitat o cert parentiu no toll dissenció de pochs qui han hereditat comuna, molt més la incerta consanguinitat no podria cabre aytal dissensió entre molts axí com entre tots los ciutadans.

La ii via a cerçar açò matex és presa de part de aquells qui participen en la hereditat comuna, quar en quant que alguns han més coses comunes en tant més conversen o habiten entre si mateys, e com no pusca ésser que alguns conversen o habiten ente si mateys molt ne longament si entre ells no són nades o commensades barayles de part de aquells qui participen en la hereditat comuna, per çò com cové que ells conversen molt la un ab l'altre, és

demostrat que, segons lo demás, ells han bregues e ba- /fol. 89 v. rayles, per a qual cosa lo philòsoph, en lo ii libre de les *Políthiques*, diu que per los missatgers⁹⁰⁸, los quals nós havem molt ops per rahó dels servicis, nós molt som offesos o som indignats, o nós irexem envers ells, per ço com cové nós haver ab ells moltes paraules e ab ells conversar o habitar longament. Perquè, si entre·ls missatgers e·ls senyors los quals los missatgers ells han subjugats, per gran o per longa conversació nexen o comencen tantes bregues, quant més nexerien entre·ls ciutadans si ells havien heretat comuna e si covenia que ells conversassen molt la un amb l'altre, dels quals un no volia ésser sotsmès a l'altre.

La iii via és presa de part de la desigualtat dels ciutadans, quar si a tots los ciutadans eren comunes les heretats, per tal com fort seria difícil cosa e fort sumptuosa cerçar tanta multitut d'estranyis qui poguessen cultivar i leurar o leurar tanta terra, covendria a la ciutat que fos axí departida que alguns dels ciutadans colguessen o leurassen la terra e altres esteguessen a guardar de la ciutat, la qual cosa Sòcrates atorgava. Donques, com les guardes de la ciutat sien pus nobles que·ls leuradors, ells axí com a meylors e pus nobles se pensarien que més deguessen pendre dells fruyts envers les possessions; pendrien menys dels fruyts, donques, pensada la malaltia o·l deffalliment dels hòmens.

E vist diligentment que·l poble comunament desvia de la carrera perfeta, cové a la ciutat que no sien axí les possenssions comunes com Sòcrates ordonava, per ço que entre·ls ciutadans no comencen dissensions ne bregues. Mas, si la manera e l'estament dels homes és pensar o ymaginar, la via del philòsoph és pus covinent e meylor a la ciutat, quar ell diu que les possessions e les coses dels ciutadans deuen ésser pròpies e comunes pròpies quant a senyoria, mas comunes per virtut de liberalitat o de franqueha. Donques, guardada diligentment la humanal condició segons que·l

---

⁹⁰⁸ missatgers] misatgers EG.

poble és orservador de leys e de loadors ordonacions, cové a quescun haver les coses e les possessions pròpies quant a senyoria, quar quescun qui senyoregya als béns propis donarà o haurà deguda diligència envers aquelles, más cové que aytals sien comuns segons liberalitat, per tal com los ciutadans deuen ésser liberals o franchs ente si participant la un a l'altres los béns propis. E per tal, segons que és recomptat en lo ii libre de les *Polithiques*, envers aquells de Lacedomònia era tanta la heralitat o tanta franqueha que, jatsia que quescun hagués béns propis quant a senyoria emperò per rahó de liberalitat o de franqueha no eren propis quant a ús, ans a aquells ciutadans eren comuns los servens, los cavalls e ls cans, quar quescun dels ciutadans, com havien freytura, sens altra damanda usava o s servia dells cavalls, dels cans e dels servents de l'altre.⁹⁰⁹

---

⁹⁰⁹ De fet, tot el capítol és una reescriptura del capítol cinquè del llibre segon de les *Polithiques*; ara bé, aquesta referència a Lacedemònia és més exactament del 1263a 35.

Capítol xii. Que los reys e·ls prínceps no deuen axí ordonar la ciutat que les fembres sien ordonades a obres de batayles axí com Sòcrates dehia

Segons que en los davant dits capítols és dit, Sòcrates ordonà que les fembres devien ésser instruydes a les obres de batayles e que devien bataylar axí com los hòmens, prenent exempli de les bèsties, de les quals bataylen axí los mascles com les fembres. Mas que·ls reys e·ls prínceps, e generament tots aquells de quins pertany ordonar la ciutat, no degen ordonar les fembres a obres de batayles mas solament los hòmens, per iii vies o podem cerquar, segons iii coses les quals són requestes a batayla, quar dels homes bataylers se pertany que sien cautelós e savis de pensa, forts e coregyiós de cor, robusts e forts de cos⁹¹⁰; quar cautela e providència o savieha és necessària en les batayles, quar alguna vegada los enamichs són més sobrats per subtilitat o per enginy que per fortalea, e açò per cauteles donades, quar pochs bataylers, si ells són cautelosos e industriosos, sobren aquells qui són molts no per fortaleha mas per savieha. Les fembres, donques, per tal com han flach conseyl e deffallen d'ús de rahó ne són axí indústriosos ne sàvies com los hòmens, no deuen ésser ordonades a les obres de les batayles, quar en les batayles deu hom haver grans cauteles e gran indústria, per tal com, segons que diu Vegeti⁹¹¹ en lo libre *De la cosa de cavalleria*, si les altres coses mal fetes poden ésser reparades, emperò los deffalliments o·ls decayments de les batayles són sens remey. Donques per la indústria la qual és requesta en los

---

⁹¹⁰ cautelós e savis de pensa, forts e coregyiós de cor] robusts e forts de cos, cautelosos de cor e rebuts e fors de cors *E*. La frase, en *G*, està mig tallada a causa d'una taca d'humitat important al paper; ara bé, es veu perfectament que segueix el mateix model de *E* però que, com sempre, intenta corregir-lo amb un model que o era el de *B* o era el model comú *X*: «cautelós e savis de cor::: e coratjosos».

⁹¹¹ Flavi Vegeti (s. IV-V dC). Escriptor llatí. Ocupà un càrrec important en l'administració de l'imperi i s'ocupà sobretot de temes militars, com es reflecteix en el seu *Epitome rei militaris*, en quatre llibres, on pretén de posar remei a la decadència present mitjançant l'estudi i l'aplicació de l'estratègia militar del passat. (GEC). Hi ha una traducció catalana de Jaume Castellà de la qual es conserven dos manuscrits: un a la Biblioteca Zabalburo de Madrid, del segle XIV, amb la signatura 11-141, i un altre a la Biblioteca Bartomeu March de Mallorca, del segle XIV, amb la signatura 73-V 103-V3-2, del qual va fer una edició Alomar i Canyelles (setembre 1986), *La versió catalana de l'Epitoma Rei Militaris de Vegeti. Introducció i transcripció del manuscrit del segle XV de la Biblioteca Bartomeu March*, dirigida pel Dr. Joan Miralles i Montserrat.

bataylers nós podem argüir que les fombres no deuen ésser en instruydes a obres de batayles.

La ii via a cercar açò matex és presa de part de la vigorositat o del gran coratge qui són requests en aquells qui baraylen, quar, segons que és dit en lo iii libre de les *Èthiques*, fi e terme de totes les coses terribles és la mort. Les obres, donques, de les batayles requer hom qui no sia pauruch e sia coragyós, per ço com aquells qui bataylen posen si mateys a perills de mort; mas les fombres o comunament són paurugues e no forçegudes, la qual cosa s'esdevé a elles axí per frevoltat del cos com per la fredor de la com- /fol. 89 r. plexió, quar, segons que és damunt dit, la fredor appareyla la carrera a temor, quar d'aquell qui és fret se pertany constrènyer e trer a enrere, mas del coratgiós e del foçagut se pertany abergar si matex a l'atres coses, donques la calor ret aquell qui la ha coretgiós e forçagut, mas la fredor ret tremolós, temerós e de petit coratge, perquè les fombres, qui són paurug[u]es e de petit coratge, no deuen ésser ordonades a obres de batayles, quar en la batayla meylor cosa és foragitar los pauruchs que haver ells en companyia, quar, com cosa sia humanal tembre mort, los forçaguts, e encara los coratgyosos, dubiten o tremolen vehent los tremolosos duptar o tremolar. Per tal, donques, que aquells qui bataylen no sien retuts o fets de petit coratge, cové foragitar de la host aquells qui són temerosos.

La iii via és presa de part de la fortelea corporal. Com aquells qui batylen covenga longament sostenir⁹¹² lo pes de les armes e donar grans colps, cové que ells hagen los muscles e ls ronyons forts a sustenir lo pes de les armes e haver forts braços a fer forts batiments. Les fombres, donques, per tal com elles han les carns molls e defallen de fortelea corporal, no deuen ésser ordonades a obres de batayles, e la rahó que mogué Sòcrates a posar açò, presa de la semblança de les bèsties, és insuficient, quar, segons lo philòsoph en lo segon libre de les *Políthiques*, neguna cosa de regiment de

---

⁹¹² longament sostenir] sostenir longament EG.

casa o de yconomia no atany res a les bèsties ne elles participen de rahó. De l'hom, donques, se pertany, segons deguda yconomia e segons deguda dispensació, ordonar casa e ciutat, perquè ell no deu seguir les bèsties en aquelles coses en les quals elles obren o fan fora de rahó.

Capítol xiii. Que los reys e·ls prínceps no deuen axí ordonar la ciutat que uns mateys tostemps sien proposat en uns mateys officis

Sòcrates deya que uns matexs tostemps devien ésser prínceps o senyors en la ciutat, e parlava de principat segons que és pres per quescuna senyoria, o per quescuna magyoria o per quescun offici. E podem nós demostrar per iii vies o per iii rahons que no sia cosa cuvinent ne bona a la ciutat que uns mateys tostemps sien proposat en uns matex officis: la primera via és presa de part de la reyal o de quescun altre del qual se pertany donar aytals dignitats; la ii és presa de part d'aquells qui són proposats; la iii, de part dels ciutadans.

La primera via axí és manifestada quar, segons que és dit en lo v libre les *Èthiques*⁹¹³, senyoria o principat demostra hom. Quar primerament, ans que·ls hòmens sien montats a alguna dignitat, no és axí manifestada lur bonea o lur malícia, quar, per tal com la persona privada no pot axí fer injustícia com la pública e aquella qui a postestat o senyoria, e per tal com tants vils no guarden en la persona privada quants en la pública, no és axí sabut o conegut qual és hom de mentre que és persona privada, com és conegut depús que és muntat a alguna senyoria o a algun offici, perquè com se pertanga de la reyal magestat, e generalment de tot aquell qui ha a destruyr senyories o officis, conex quals faça sobreposats e majorals, e com principat e majoria, e generalment tota senyoria, demonstre e manifest hom, pertany-se d'aquell qui distribuex los officis e les majories sobre los ciutadans que sia expert o hagia experiència quals sien aquells los quals ell posa en les senyories o en los officis; e despuxes, haüt experiment, deu los conformar en los dits officis o muntar a majors segons que a ell serà vigyares.

---

⁹¹³ *Ètiques*, 5, cap. 1.

La ii via a cerçar açò matex és presa de part de quells qui són proposats en los officis, quar los officials de les ciutats farien molts mals e moltes injustícies si sabien que tots temps fossen aytals, dels quals mals se guardarien si·s pensaven que d'aytal offici deguessen ésser remoguts.

La iii via és presa de part dels ciutadans al quals aytals officials són proposats, quar, axí com no·s pertany del metge conseylar de la sanitat mas d'el se pertany entendre la sanitat axí com a fi, axí d'aquell del qual se pertany ordonar la ciutat no·s pertany conseylar de pau ne de concòrdia dels ciutadans, quar, segons que és dit en lo iii libre de les *Èthiques*, conseyl no és de la fi mas d'aquelles coses qui són ordonades a la fi, quar lo regidor de la ciutat deu entendre pau e concòrdia dels ciutadans axí com a fi. Axí donques deu ésser ordonada la ciutat que ella sia conservada en pau e que no s[']h[i] leven dissensions, quar alguna vegada mudar les majories e les senyories e distribuyr elles a diverses persones, segons que declara lo philòsoph en lo ii libre de les *Polithiques*, par que faça a suau e a pacible estament de la ciutat e dels ciutadans, quar, si menysprehats los altres, tots temps uns mateys són posat en les majories e en les senyories, los altres, vehent si matexs menysprehats, se leven a dissensió e torben la ciutat. E aquesta iii rahó improvant o destruent la ordonació de Sòcrates toca lo philòsoph en lo ii libre de les *Polithiques*⁹¹⁴, com diu que Sòcrates tostemps fan uns mateys prínceps o senyors, la qual cosa és rahó o començament de dissensió envers aquelles qui no posseexen neguna dignaitat, quar ells, vehent que no posseexen neguna dignaitat, si s'esdevé que ells poderosos e coratgio-^{/fol. 90 v.} sos mouen dissensions o bregues.

---

⁹¹⁴ *Políthiques*, 2, cap. 3.

Capítol xiiii. Que ciutat no deu ésser ordonada com Sòcrates dehia

Per tal com nós crehem que·l·ls philòsophs, determenant de la policia e de l'orde dels ciutadans, no han parlat sens rahó, per amor d'açò bo és tractar les oppinions d'ells, no per rahó de vana glòria mas per rahó per tal com açò requer la present sciència la qual nós entenem liurar o donar del regiment de la ciutat e del regne.

Vist en qual manera los philòsophs se'n tiren envers açò e tracta des lurs oppinions, pus clarament parra⁹¹⁵ qual cosa degya hom sentir envers aquest regiment, perquè, com sia manifest en les coses davant dites que no cové a la ciutat que les possessions, les muylers e·l·ls fills sien comuns segons que Sòcrates ordonava, ne sia cosa deguda que les fembres sien ordonades a obres de batayles, ne sia cosa profitosa que uns mateys tots temps sien posats en unes matexes majories o senyories segons que paria que Sòcrates hagués ordonat, roman donques a proseyr de l'orde e del departiment de la ciutat la qual Sòcrates ordonà. Quar Sòcrates deya, segons que damunt és tocat, que ciutat devia haver en si v coses, ço és assaber, príncep, conseylar, artificials o manestrals, batayladors e leuradors, quar ell volia que·ls batayladors fossen part de la ciutat departida dels altres ciutadans e ordonava lo nombre dels batayladors dient que en quescuna ciutat deuen ésser al demés v milia i al de menys m⁹¹⁶. E aquesta ordonació quant als batyladors pot ésser provada per iiii maneres, segons vi coses les quals Sòcrates ordonà dels batayladors, quar primerament ell deya que ells eren departits dels altres ciutadans; en après ell ordonava gran multitut de batayladors; encara ell posava ells en algun determenat nombre.

---

⁹¹⁵ Tots tres ms. empen el futur del verb arcaic *parer*: aparèixer, ésser visible, deixar-se veure.

⁹¹⁶ Aquesta dada ja apareix al final del capítol vii de la I part del III llibre.

La primera via axí és manifestada quar tostemps bé comú deu ésser davant posat a bé privat o bé particular. Quar natural cosa és que la part posa si matexa a perill per lo tot, axí com lo braç tant tost posa si matex a preill per la deffensió del cos, donques quescú ciutadà fa fora de l'orde natural si no posa si matex a preill per deffensió de la terra. Los batayladors, donques, no deuen ésser axí ne parts dels manestrals ne dels altres ciutadans, que los altres no càlega bataylar per defensió de la terra; meylor cosa, donques, és que en la ciutat sien tants bataylers e deffensadors de la terra quals són ciutadans qui poden portar armes, que separar los bataylers dels altres ciutadans.

La ii via axí és manifestada quar ordonà tanta multitut de batayladors en quescuna ciutat axí com v milia o encara mil seria cosa fort difícil e de gran càrrech als ciutadans. Quar fexuga cosa e difícil seria als ciutadans d'una ciutat sustenir a despeses comunes m hòmens los qual no [h]aguessen altres offici sinó bataylar, quant seria ops e pus fexuga cosa, e de tot en tot quax importable, seria sustenir ne axí v milia, quar covendria que aquella ciutat que hagués possessions quax a la sua voluntat perquè pogués péxer tanta multitut de comunes despeses, per a qual cosa lo philosoph, en lo primer libre de les *Políthiques*, reprenent a Sòcrates d'aquest orde de ciutat, diu que cové que aquella citat axí ordonada sia en la regió de Babilònia, on per ventura, per la granaria dels deserts, han gran espay de terres de la qual poria ésser pascuda gran multitut. Quar difícil cosa és, segons que declara lo philòsoph, sens los ciutadans, e sens fembres e servents, e sens fills, péxer tanta multitut de batayladors. Encara errava Sòcrates ordonant la ciutat posant determenat nombre de batayladors, quar, segons lo philòsoph en lo ii libre de les *Políthiques*⁹¹⁷, aquell qui vol posar leys o aquells qui fa alguna ordonació en la ciutat deu guardar a iii coses, ço és assaber, als hòmens, e a la regió e als lochs veyns. Quar, si algun volia sens dels ciutadans establir o ordonar alguns bataylers qui visquessen dels comuns fruyts de la ciutat, ell deuria guardar a

---

⁹¹⁷ *Políthiques*, 2, cap. 4.

iii coses, ço és assaber, als ciutadans, quar si·ls ciutadans eren de petit coratge e poch profitosos a batayla ells haurien ops mayor còpia d'aytals batayllers; en après deuria hom guardar a la regió, quar, quant més aquella ciutat usaria de mayor regió e de mayor spay de terres tant més ella poria sustentar major nombre de bataylers; encara més deuria hom guardar als lochs vehins axí com si aquella ciutat havia prop de si vehins amichs, o enamichs flachs e de petit coratge o de poderosos. Quar, variades les condicions dels vehins, cové en altra manera e en altre determanar del nombre d'aquells qui bataylen, perquè, com art a sciència no pusca ésser envers les coses particulars signades, aquell qui vol donar art o sciència de regiment de les ciutats no pot stablir o ordonar determanat nombre de bataylers, mas aytals coses deuen ésser lexades en judici de savi regidor qui pensa la condició dels ciutadans, la manera de la regio e de les circumstàncies dels veyns.

Capítol xv. En qual manera la posició o la ordonació de Sòcrates envers lo regiment de la ciutat pot ésser aportada a bon entiniment

Damunt és recomptat que Sòcrates e Plató, son dexeables, digueren que ciutat devia ésser axí regida e governada que les muyler, los fills e les possessions fossen comunes als ciutadans, la qual cosa axí entesa com les paraules soven[t] no pot estar, segons que és manifest per les coses davant dites. Emperò, per tal com manera fo dels platònichs parlar ab semblança, la qual manera de parlar per ventura Sòcrates havia, com Plató fos son dexeable, si nós volem entendre los dits de Sòcrates no segons que les paruaes sonen, porem salvar la sua posició o la sua ordonació, quar, segons veritat, no és cosa possible ne profitosa que totes les coses fossen comunes als ciutadans, emperò, segons amor e dileció, deu ésser aquí salvada comunitat, quar, axí com quescun ciutadà deu amar los altres ciutadans axí com si matex, axí deu amar los fills, les muylers e les possessions dels altres axí com pròpies. Per aquesta manera, donques, totes les coses deuen ésser comunes als ciutadans que quescun entén lo bé comú e'l bé de tots e sia curós quan fer o porà de les coses dels altres axí com si eren sues, e'n les muylers e en los fills deu hom observar comunitat quant a amor, mas en les possessions deu hom servir comunitat no solament quant a amor axí que tots los ciutadans amen comunament lo bé de quescú ciutadà, ans encara quant a participació e quant a liberalitat o franqueha, per tal com quescú ciutadà deu comunicar o participar los seus béns als altres ciutadans segons que rahó dicta.

Salvat havem, donques, ço que dix Sòcrates quant a la comunitat dels ciutadans, axí encara nós podem salvar ço que ell dix quant a la unitat de la ciutat, quar, com ell diu que ciutat deu ésser molt una, per ventura ell no entès de unitat de habitació axí que tots los ciutadans deguessen habitar en una casa, axí que en una ciutat no fossen moltes cases o molts carrers; ne ell entès

de unitat dels manestrals axí que no fossen en la ciutat diverses arts o diverses manestrals; ne entès de unitat d'aquelles coses les quals són requestes a suficiència de vida axí que no fossen en la ciutat moltes e diverses coses segons que requer la indigència o la necessitat de la vida, ans per ventura ell volia que aquesta unitat hagués esguardament a amor e a dilecció, axí que lavors la ciutat fos noble quant los ciutadans, amant si mateys, serien fortment units o avistats.

Axí donques, exposada la intenció de Sòcrates de⁹¹⁸ la comunitat de les coses e de la unitat dels ciutadans, és ver ço que ell se pensava o dehia, que en la ciutat seria molt gran pau e qui no comencarien aquí bregues, quar par que pròpia obra d'amor sia pau e concòrdia. Más ço qui Sòcrates ajustava de les fembres que fossen ordonades a obres de batayles pot ésser salvat no entenent açò de tot en tot soltament mas en algun cas, quar puria esdevenir cas que covendria bataylar les fembres, quar moltes vegades, en les partides de Ytàlia, açò s'esdevengut que ls hòmens, desemparant la ciutat e anant en la host sobre alguna ciutat, de mentre que aquels foren en la host, la ciutat lur fo esvayda per los enamichs, per a qual cosa covenia per deffalliment de ciutadans les fembres desfenessen la ciutat. E açò que ell ajustava per avant, que cové que uns mateys tostemps sien proposats o mentenguts en los officis axí que uns mateys tostemps sien senyors e bayles, per ventura axí deu ésser entès que tostemps senyoregen uns mateys, ço és assaber, ornats o appareylats d'unes matexes⁹¹⁹ virtuts. E açò que ell departia les ciutats en manestrals, leuradors e bataylers, per ventura per los bataylers ell entenia nobles dels quals no's pertany obrar de mans, quar, com en la ciutat alguns obren de mans, axí com aquells qui conreen o lauren la terra, ells manestrals e altres no obren de mans axí com los nobles, aquestes, ço és assaber, los nobles, majorment deuen defendre la terra e d'els majorment se pertany vagar o entendre envers la indústria de les armes. Volia donques Sòcrates que

---

⁹¹⁸ de] *om. B.*

⁹¹⁹ matexes] *materes B.*

neguna policia o neguna comunitat política no fos apel·lada ciutat si al de menys no contenia o no havia m nobles, los quals ell apel·lava bataylers per alguna excel·lència.

Capítol xvi. En qual manera Phel·leas philòsoph dix e ordonat que ciutat degué ésser ordonada

Segons que recompta lo philòsoph en lo ii libre de les *Políthiques*⁹²⁰, sens⁹²¹ de Sòcrates e de Plató, un altre per nom Fel·leas, sen termes de ordonació de ciutat, ordonat en qual manera policia o comunitat de ciutat puria ésser bé ordonada, quar el dehia que entre les altres coses als qual lo faedor de la ley.

El regidor de policia o de la ciutat deu entendre és en qual manera los ciutadans hagen les possessions eguals, quar ell volia que la ciutat fos bé ordonada si negún dels ciutadans no havien moltes rendes e major possessions que altre, la qual cosa, segons que ell dehia, podia ésser /fol. 91 v. feta leugerament en lo començament, quant la ciutat és ordonada, quar, vist lo nombre dels ciutadans e comparada la multitut dels camps, leugerament lo regidor de la ciutat puria departir egualment aquelles possessions entre·ls ciutadans; mas, contiutyda o ordonada ja la ciutat e·ls ciutadans ja havent possessions deseguals o no eguals, serà pus difícil cosa reduir o retornar açò a egualtat. Emperò Phel·leas ordonà que·l regidor de la ciutat per aquesta manera reduys que aquesta des[e]gualtat a egualtat migyançant los exovars, ordonant que·ls pobres se mesc[l]assen per matremoni ab los richs e, fent matremoni, ells prenguessen exovars o riquehes e no donassen los pobres, donques prenent grans exovars dels richs poran ésser igualats a ells en possessions. E pogué ésser mogut Fal·leas a ordonar açò per iii vies o per iii rahons, quar primerament el pogué ésser mogut per ço que cessassen bregues i barayles; en après, que fossen tots o cessats injúries; encara més, per aquelles coses que ell vehia en les altres ciutats.

---

⁹²⁰ *Políthiques*, 2, cap. 5.

⁹²¹ sens] sen E.

La primera via axí és manifestada quar los ciutadans fortment pladegen o guerregen per possessions, quar ells comunament són massa cabegyosos a haver rendes e possessions e per aquesta cosa hiixen moltes barayles, perquè si·ls ciutadans havien les possessions comuns e eguals, e sabien que no poguessen sobremuntar lurs companyons ciutadans en possessions, debades se levarien barayles ne plets, quar, posat que la un d'aquells qui pladegen obtengués la sua rahó no·s puria⁹²² massa alegrar⁹²³ d'açò, per tal que covendria que ell fos egualat en possessions als altres ciutadans per la donació dels exovars; axí matex aquell qui perdria lo plet no perdria molt, per tal com ell, prenent exovars, seria egualat als altres en possessions. Donques si los ciutadans havien les possessions eguals, semblaria que de tot en tot cessassen⁹²⁴ plets o batayles.

La ii via és presa per ço que sien toltes o cessades injúries e sobraries, quar haver les possessions los ciutadans fan injúries e sobraries la un a l'altre, per ço com los ciutadans voluntariosament apropien assí mateys possessions dient «açò és meu»; e no solament se leven barayles e plets, ans encara més injúries e sobraries, quar per haver e per guanyar possessions los ciutadans fan injúries a si mateys en les persones pròpies, e són fets en la ciutat furts, e rapines e homeys per cobegyança de possehir riquehes, perquè si·ls ciutadans no pudien sobremuntar la un a l'altre en possessions e havien per eguals possessions, segons que par, totes aquestes coses cessarien.

La iii via és presa part d'aquelles coses que ell vehia en les altres ciutats, quar en ciutats bé ordonades los faedors de les leys o·ls regidors d'aquelles [h]agueren gran cura de les possessions de les ciutadans. E per amor d'açò Fel·leas, per ventura mogut per aquelles coses que vehia en les altres ciutats, establí o ordonà que majorment devia hom curar de les possessions dels ciutdans volent que ells haguessen eguals possessions.

---

⁹²² puria] puria puria *B*.

⁹²³ no·s puria massa alegrar] no·s poria molt alegrar *E* i *G*.

⁹²⁴ cessassen: La lectura de *B* és confusa; seguim el model de *E* i *G*.

Capítol xvii. Que no cové que les possessions sien eguals axí com Fel·leas dehia

Si les coses dites per lo philòsoph en lo ii libre de les *Políthiques* són pensades o cogitades, quant al present se pertany, nós podem cercar per iii vies o per iii maneres que no cal que les possessions sien eguals axí com Phel·leas ordonava: la primera via és presa de part de la creació dels fills; la ii via, de part de les injúries les quals se purien levar o fer en la ciutat; la iii és presa de part de les virtuts les quals se pertany haver als ciutadans.

La primera via axí és manifestada quar, a dret regiment de ciutat no pot ésser imposada ley que·ls ciutadans hagen possessions eguals si no és ordonat que ells hagen eguals fills, quar debades és posada o ordonada ley qui no pot ésser conservada, quar, segons lo philòsoph en lo iiiii libre de les *Políthiques*⁹²⁵, no solament deu hom haver cura que les leys sien ordonades, ans encara que hom o bé està a les leys e que elles sien observades; perquè, si quescuns ciutadans han eguals possessions e la un ha més fills que·l altre sutseent los fills en les heretats dels pares, solta o trencada serà la ley de Phel·lehas, per tal com no hauran eguals possessions, donques, com en quant que alguna cosa és departida en més parts, tant menys quescun particip o hagra d'aquella, no pot ésser que tostemps los ciutdans hagen possessions egual si aytans fills no hiixen de la un dels ciutadans com de l'altre. Mas, per tal com alguns matremonis són de tot en tot exorchs, ço és, sens fruyt, e alguns són pus habundans en fills que altres, no·s pot ordonar en la ciutat que tots los ciutadans hagen egual nombre de fills, per a qual cosa, de part de la creació dels fills, manifestament és demostrat que la damunt dita ley no és bona ne cuvinent, per ço com ella no pot ésser observada cuvinentment.

---

⁹²⁵ *Políthiques*, 4, cap. 1.

La ii via és presa de part de les injúries qui's poden esdevenir en la ciutat, les quals subitament deu esquivar lo faedor de la ley, ço és assaber, lo príncep, quar del príncep se pertany haver tota cura que·ls ciutadans no sien superbiosos ne façen injúries la un a l'altre. Mas, si és ordonat en la ciutat ^{/fol.} ^{92 r.} que·ls pobres sien egualats als richs en possessions prenent d'ells grans exovars e no donant exovars a ells, esdevedrà-se moltes vegades que·ls richs seran fets pobres e·ls pobres richs, quar, si alguns richs han menys fills que·ls pobres, la possessió dels richs serà departida en més parts que la possessió dels pobres, e·ls fills dels richs seran pus pobres⁹²⁶ que·ls fills del pobres, e per açò s'esdevendran injúries e baraylles en la ciutat: primerament per tal com los pobles, quan són enriquehits, no saben sustenir ne portar aytal fortuna, segons que planament demostra lo philòsoph en lo ii libre de la *Rethòrica*⁹²⁷, donques ells faran injúries als altres, quar los fills dells pobres, inflats per ço com veuran si mateys habundar en riquehes més que·ls altres, faran injustícies a ells e seran fetes injúries a la ciutat. Encara aquestes injúries e sobrieries nexeran o començaran entre·l·ls ciutadans no solament de part dels fills pobres, ans encara⁹²⁸ de part dels fills richs, quar, segons que és dit en lo segon libre de les *Políthiques*⁹²⁹, a pau de la ciutat és ops que·ls fills dells richs no sien erguylosos, perquè, com los fills dels richs, segons lo demés, sien de gran coratge e de gran cor, si ells vehen symateys abaxats o menysprehats e·ls pobres exaltats, no's poran contenir, e seran fets ergullosos e torbaran los altres.

La iii via a demostrar que la ley de Phel·leas de la egualtat e de les possessions no és deguda és presa de part de les virtuts les quals los ciutdans deuen haver, quar pertany-se d'ells que sien liberals e temprats, donques no és ben dit que a bon regiment de ciutat basta que·ls ciutadans hagen eguals possessions si no és determenada alguna cosa de la qualitat d'aquelles

---

⁹²⁶ pobres] pobles B.

⁹²⁷ *Retòrica*, 2, cap. 2.

⁹²⁸ encara] enca B.

⁹²⁹ *Políthiques*, 2, cap. 5.

possessions. Quar los ciutadans purien haver ací poques possessions que covendria que ells visquessen axí tempradament, que ells no purien fer o cumplir leugerament les obres deliberadament; encara ells, havent possessions eguals, purien axí abundar en elles e axí ricosament viure, que no calria que ells fossen temprats o mesurats.

Capítol xviii. Que la principal entenció del faedor de la ley o del príncep deu ésser més envers egualtat de possessions, la qual cosa Fel·leas dehia e ordonava

Dels reys e dels prínceps, e generalment de tots aquells dels qual se pertany leys ordonar, se pertany ordonar o establir algunes leys envers les possessions dels ciutadans, quar Solon⁹³⁰, lo qual era reputat savi e scient en ordonar leys, ordonà moltes coses envers les possessions del ciutadans, axí matex, segons que recompta lo philòsoph en lo ii libre de les *Políthiques*, envers lo Cres⁹³¹, era aquesta ley que, per ço que les antigues possessions poguessen ésser servades entegres ne fossen alienades, no era legut a negun vendre possessions si no podia mostrar sufficientment que li hagués esdevengut algun gran infortuni o algun gran mal. E deuen ésser determenades moltes coses en les leys envers les possessions, mas no tal que açò, si ordenant per ley envers elles que·ls ciutadans hagen possessions eguals, ni deu ésser intenció principalment del faedor de la ley o del príncep envers les possessions, ans majorment deu entendre envers baximent⁹³² o refreniment de cobeegyançes, per ço com les possessions foranes no són començament o rayl de malícies ans ho és cobegyaça, que cobeegyança és rayl e començament de tots mals.

Si donques la malícia deu ésser curada en la rayl e encara en lo començament més que en altre loch, los regidors dels ciutadans deuen entedre envers baxar o refrenar cobeegyançes més que envers altres coses, segons que plament prova lo philòsoph en lo ii libre de les *Políthiques*.

---

⁹³⁰ Solon] Salon B. Soló (en grec, Σόλων) (aprox. entre 638 aC i 558 aC), va ser un famós estadista, legislador i poeta grec.

⁹³¹ [1] Locres o Locres Epizefiris (llatí *Locri*, grec *Λοκροί*, sovint Locri Epzephirii, *Λοκροί Ἐπιζεφύριοι*) fou una ciutat de la costa sud-est del *Bruttium*, és a ir l'actual Calàbria.

⁹³² baximent] *om. EG*.

Mas d'açò nós direm pus largament per a avant; emperò a nós remembra que havem fet un tractat de la differència de les *Èthiques*, de la *Rethòrica* e de les *Políthiques*, en lo qual tractat, pensades superficialment les paraules aquí dites, par que sien contràries a aquestes que açí havem dites; mas aquella contrarietat per vant serà dita. Quant al present, basta saber que la principal entenció del fahedor de la ley o del príncep no deu ésser envers açò que les possessions foranes degen ésser mesurades o eugualades, la qual cosa nós podem cercar per iii vies o per iii maneres: la primera via és presa de part de les honors les quals los hòmens defugen; la ii, de part de les delectacions les quals ells seguexen; la iii via, de part de les tristícies les quals ells fugen.

La primera via axí és manifestada quar Fel·leas creya que totes les bregues de la ciutat se levassen per les possessions e per la senyoria dels béns forans; mas en aquesta manera pensant, ell era enganat, quar si·ls hòmens pobres, per ço com han gran freytura de la substància o de la riqueha forana, segons lo demés, se baraylen per la substància o per la riqueha forana, emperò les persones honrades e gracioses són més indignades e torbades si no poden aconseguir deguda o condigne honor, perquè, si alguns dels ciutadans són persones pobres, alguns persones gracioses e encara honrades, pertany-se del faedor de la ley o del príncep no solament ordonar que les possessions degudament sien ordonades, ans encara que·ls honors cuvinentment e justament sien distribuydes o departides. E tant pus principalment ell deu açò entendre envers les honors, en quant que les bregues són pus malas e deuen ésser ^{/fol. 92 v.} més esquivades entre les persones honrades que entre les altres persones.

La ii via a cerçar açò matex és presa de part de les delectacions les quals los hòmens seguexen segons los demés, quar no solament los hòmens fan injustícies e injúries en les coses foranes per avarícia, ans encara ells fan injúries en les filles e en les muylers del ciutadans per delectació e per intemperancia. Pertany-se, donques, dels reys e dels prínceps no posar o no

fer totes les leys envers mesura de les possessions, axí com que quescun possesca ço qui⁹³³ seu és; mas pertany-se ordonar moltes coses envers baxament o refrenament de passions que·ls ciutadans no sien interpretats ne façen injúria a les muylers ne en les filles dels altres, ans ells deuen ésser curosos tant més envers aquesta cosa que no envers aquella, en quant que les mulers e les filles són alguna cosa més acostada que no les substàncies o les riquehes foranes.

La iii via és presa de part de les tristíces les quals los hòmens fugen segons lur poder, quar, per tal com los hòmens se volen alegrar en delectacions sens tristícies, per amor d'açò ells fan injúries als altres, no per satisfer a lur fretura, ni per tolre fam ne per foragitar lo fret, mas per tal com se pensen que·ls altres poden tolre o empatxar lurs delectacions o per tal com se pensen que poden dar a ells tristors o trebayls. Donques no solament per les possessions deuen ésser fetes les leys axí com fehia Phel·leas, ans encara per altres coses, segons que per les coses damunt dites sufficientment és demostrat.

---

⁹³³ qui: funció de subjecte: *que*.

Capítol xx. Qual fo la policia de Ypodemi e qual cosa Ypodemi philòsoph ordonà envers lo regiment de la ciutat

Sens de Sòcrates e de Fel·leas fo un altre philòsoph per nom Ypodemi qui s'entremès del regiment de la ciutat ordonant moltes coses qui·s pertanyen al regiment dels ciutadans. E sembla que quax vi coses sien reuydes o retornades aquelles que ell ordonava envers aquest regiment, quar primerament ell ordonà algunes coses que se pertanyen a la multitut e al departiment dels ciutadans; en après ell determanà del departiment de les possessions; e despuys, del departiment dels judicis; en après, del departiment dels jutges; puys, de la manera de jutgyar, e finalment ell ordonà algunes leys qui tocaven diverses maneres de persones.

Primerament Ypodemi, ordonant la sua policia, s'entremès de la multitut e del departiment dels ciutadans dient que fôra bona qualitat o bon nombre dels ciutadans eran envers de x milia hòmens. E questa qualitat o aquest nombre ell departí en iii partides, ço és assaber, en bataylers, en manestrals e en leuradors; e volia que·ls bataylers devien haver armes e no terra, los leuradors devien haver terra e no armes, e·ls manestrals ne terra devien haver nearmes, quar⁹³⁴ hom, quant al present se pertany, par que hagia ops iii coses, ço és assaber, vianda, axí com veure e mangyar, e açò per la calor natural que consuma o destrueix raygal; en après ha ops casa, e vestit e altres artificis, e açò per lo destemprament del aer; e despuys ha ops deffensió per los eanmichs forans, e per les dissensions e per les bregues qui·s poden esdevenir en la ciutat. E a aquestes iii coses servexen aquelles iii maneres d'homes davant dites: quant a la vianda, basten los lauradors, axí que nós entenam per lauradors tots aquells qui conreen⁹³⁵ o leuren terres e vinyes, e generalment totes possessions de bèsties; mas quant a les cases, e a les vestedures e als altres artificis, basten los menestrals; mas encara quant a

---

⁹³⁴ Quar] Quant *B*.

⁹³⁵ conreen] corren *B*.

deffensió, servexen los bataylers. En aquesta manera, donques, determenà lo philòsoph de la multitut e del departiment dels ciutadans.

En après ell s'entremès e determenà del departiment de les possessions de tota la regiò⁹³⁶, ço és assaber, tot lo territori de la ciutat en iii partides, ço és assaber, en partida sagrada, ço és assaber, comuna e pròpria: la partida sagrada, atribuyda al servici divinal⁹³⁷; la comuna, als bataylers; la pròpria, als leuradors. E dehia que lavors és lo territori de la ciutat noblement departit si una partida era donada als ministres o als servicial en los temples divinals, la qual ell appel·lava sagrada, e una partida, als bataylers, la qual ell appel·lava comuna, per ço és assaber, la partida fos donada als leuradors; mas als manastrals ell no donava neguna partida del territori, per ço com de lur art⁹³⁸ podien viure sufficientment, neencara als bataylers ell donava territori axí com a propri, mas solament donava a ells armes; emperò ell dehia que algun terriroti devia ésser comun, del qual visquessen los bataylers axí com quax de caxa comuna.

Encara més ell s'entremès del departiment dels judicis, quar ell dehia que tots los judicis devien ésser de vi coses, segons que de iii coses los ciutdans pladegen, ço és assaber, de noyment de dampnatge, de injúria e de mort, quar tot hom qui fa injustícia a altre o fa injusticia en les coses faent a ell dampnatge o en la persona, e açò en dues maneres: o deshonorant ella, faent a ella vituperis o vergonyes, o offenent ella, faent batiment e naffres. La injúria ^{/fol. 93 r.} feta a les coses ell appel·la noyment o dampnatge, mas la injústicia feta quant a deshonor de la persona ell appel·la injúria; encara la offensa de la persona feta quant als batiments e a les naffres ell appel·lava mort, per tal com tota passió crescuda a minva o tol de la substància.

---

⁹³⁶ regiò] religió *B.*

⁹³⁷ divinal] ~~natural~~ divinal *B.*

⁹³⁸ regiò, ço és assaber, tot lo territori [...] ço com de lur art] *om. E.*

Encara més el s'entramès del departiment dels jutges, quar ell deya que devien ésser dues maneres d'aquells qui jutgen e dues Corths: una ordinària en la qual fossen examinades les rahons, e una principal a la qual fossen aduytres les apel·lacions. E volia, segons que reconta lo philòsoph en lo ii libre de les *Polithiques*⁹³⁹, que la principal Corth devia ésser de veys elegyts, axí que si les rahons eren mal jutgyades en la Cort ordonària aquells veyls elegits e de bon testimoni adobassen o dressassen elles; encara més ell s'entramès de la manera del jutgyar, quar ell volia que en quescuna Corth, axí en la principal com la ordonària, devien ésser fets judicis sens d'altra col·lació dels jutges entre si mateys, quar deya que, oyda la rahó, quescun jutge per si matex cogitàs e despuys aportàs escrita la sua sentència, axí que si aquell qui era accusat deviha ésser de tot en tot condempnat lo jutge escrivís solament la condempnació, mas si solament devia ésser deliurat ell aportàs tinter buyt, mas si en alguna manera ell devia ésser condempnat e en alguna manera deliurat lo jutge açò determanàs per escriptura. E per amor d'açò lo philòsoph, en lo segon libre de les *Polithiques*, on recompta la posció o la ordonació del dit philòsoph, assigna rahó per què Ypòdem en aquesta manera ordonà, quar ell creya que·ls jutges fossen estrets per jurament o per sacrament que diguessen ço que sentissen, e per ventura desperjuraren se tement dir davant los altres ço que ells sentiren, e per amor d'açò ell ordonà que quescun privadament ordonàs la sua sentència.

Encara, finalment, ell ordonà algunes leys qui tocaven diverses maneres de persones, e ordonà iiii leys de les quals la primera tocava los savis, la ii lo bataylers, la iii tot lo poble, la iiii lo príncep.

Quant als savis, ell ordonà qui tot savi qui trobàs alguna cosa la qual fos bona a la ciutat qui li fos reguaronada deguda honor; mas quant als bataylers ell ordonà que·ls fills d'aquells qui murien en la batayla, serà per diffensió de la terra e per bé de la ciutat, preguessen o haguessen que

---

⁹³⁹ *Politiques*, 2, cap. 6.

mengyar de la archa comuna o pública; en après, quant a tot lo poble, ell ordonà que tot lo poble, ço és assaber, axí com los bataylers, com los manestrals e ls leuradors, veguessen ensems a la elecció del príncep, quar ell volia que aprengué per lo seus dits o per les sues paraules que·l príncep no devia ésser per hereditat mas per elecció, la qual elecció ell donava a tot lo poble. E encara quant al príncep elegit ell orodnà que·l príncep hagués principal cura de iii coses, ço és assaber, de coses comunes, de pelegrins e d'orphens, e appel·lava orphes generalment totes persones despoderades qui no podien per si matexes guanyar la sua vida, que del príncep se pertany que sia guardador de la cosa justa, de les coses comunes e dels palgrins, e haver especial cura de les persones despoderades, per ço com [a] aytals los altres leugerament fan injúries e ells no poden defendre lurs drets.

Capítol xx. Quantes coses e quals són reprehendables o dignes de reprehensió en aquestes coses les quals Ypodomi establí o ordenà envers la governació o envers lo regiment dels ciutadans

Molts béns nós aconseguim dels opinions dels antichs philòsophs, per ço com ells, en los seus dits on en les sues paraules, digueren moltes coses bones e vertaderes, e posat que ells no haguessen dit res vertader encara si deuen ésser recomtades lurs opinions, e segons la sentència del philòsoph en lo ii libre de *Metafisica*⁹⁴⁰, gràcies deu hom retre a aquells qui desvien la veritat e discorden de les nostres opinions, per tal com aytals coses alguna vegada despertem o mouen hom a enteniment que jutge dreturament.

Donques nós havem recomptada la opinió de Ypodomi per tal com en la sua policia ha manifestades o posades moltes bones sentències, emperò ell ha ordenades algunes coses no degudament. Emperò quant al present se pertany, seguint les paraules en lo ii libre de les *Políthiques*, nós podem reprendre Ypodomo quant a iii coses: primerament quant a impossibilitat de les coses ordenades; en après, quant a la manera la qual ell ordenà en lo⁹⁴¹ jutgyar; encara més, quant a les leys les quals ell ordenà tocant diverses maneres de persones.

Primerament lo dit philòsoph deffalí ordonant coses impossibles, ço és assaber, que la una no pot estar ab l'altre, quar la ordonació de la distinció o del departiment dels ciutadans no podia estar ab la elecció del príncep, quar si la ciutat, segons ell, devia ésser partida en iii parts, ço és assaber, en bataylers, manestrals e leuradors, e solament los bataylers havien armes perquè poguessen esquivar dissensions e barayles fetes en la ciutat e deffendre la terra de enamichs, covenia que·l·ls bataylers haguessen major

---

⁹⁴⁰ *Metafisica*, 2, cap. 1.

⁹⁴¹ En B, ¶ i, al marge, *en lo*.

poder que·ls leuradors ne·ls manestrals ensems presos. E per tal com los pus poderosos tostemps senyoregen els hòmens, voluntariosament fan injustícia /fol. 93 v. quan fer o poden, açò posat, los manestrals e·l·ls lauradors no haurien part en la ciutat o en lo regiment de la ciutat, ne·ls bataylers no leyerien ells participar en la elecció del príncep ordonat. Donques que tot lo poble elegesca lo príncep no pot estar a la ordonació dels bataylers, ço és assaber, que ells sien pus poderosos que·ls altres e solament ells hagen armes.

En après deffallia Ypodomi quant a la manera la qual ordonava en lo jutgyar, quar ell volia que·ls jutges no deuen haver col·lació entre si mateys en la Cort, de la sentència la qual devien donar; emperò, segons que diu lo philòsoph, ell no negava que no poguessen haver aquesta col·lació a la cosa privadament. Mas açò pot ésser improvat o reprès en dues maneres: primerament per tal com d'aquesta manera de jutgyar se seguex major reverència e major perjuri dels jutges, quar pus tost són regirats los jutges si poden parlar privadament entre si mateys que si parlen públicament en la Cort, e si ell han jurat dir açò que senten pus tost se desperjuraran per aquesta manera que en altre, on lo philòsoph declara que en algunes ciutats és ordonat per lo contrari que no ordonà Ypodmomi, on és ordonat que·ls jutges pusquen parlar la un ab l'altre públicament emperò que no pusquen haver conseyl ente si mateys privadament o en loch privat.

Encara deffall la dita manera quar en alguns judicis cové haver parlament la un ab l'altre, axí que si·ls juges discordaven o convendria que [h]aguessen col·lació la un ab l'altre de quals jutges sentència deuria ésser tenguda.

Encara deffallia lo dit philòsoph quant a les leys, les quals ell ordonava qui tocaven diverses maneres de persones, especialment quant a la ley la qual ell ordonà envers los savis, quar si quescun savi, trobat alguna cosa la qual fos bona a la ciutat per açò devia reebre a deguda honor, e fforçat

sien los savis a fer e a trobar leys novelles, e, elles atrobades, demostrien que són profitoses a la ciutat, perquè contínuament serien mudades leys, la qual cosa és fort perillosa en la ciutat, quar en les leys han gran efficacia o gran auctoritat per la gran perpetuïtat o per la gran durada del temps, perquè, si contínuament són innovades leys, serà tolra la virtut e la efficàcia d'aquelles.

La ordonació, donques, de Ypodomi d'aquell qui troba alguna ordinació bona a la ciutat, segons que diu lo philòsoph, vista superficialment o de sus en sus, sembla bona, emperò ella és perillosa.

En aquestes coses ha deffallit Ypodomi. Mas si ell ha deffalit en altres coses, ço és assaber, si principat o la senyoria deu anar per elecció e per hereditat, e si deuen ésser leys innovades, posat que algunes hagen algun deffalliment e altres coses les quals deuen ésser demanades, envers aquesta matèria, per avant pus longament serà tractades; al present basta ço que havem tocat de les oppinions del philòsophs.

E en açò sia termenada la primera partida d'aquest iii libre, en lo qual és tractat del regiment de la ciutat e del regne.

/fol. 93 v **Ací començen los capítols de la segona partida del iii libre del Regiment dels prínceps, en la qual es tracta en qual manera degya hom regir ciutat o regne en temps de pau.**

- En qual manera ciutat degya ésser regida en temps de pau, e quals coses e quantes deuen ésser pensades en tal regiment

- Quantes maneres són de principats e de senyories, e quals d'aquelles són bones e quals males

- Que meylor cosa és que la ciutat e'l regne sien regits per un que per molts, e que regne és noble principat o nobla senyoria

- E quals rahons pot ésser demostrat que sembla meylor cosa sia que ciutat o província sia regida per molt que per un, e en qual manera aquelles rahons poden ésser soltes

- Que meylor cosa és que'l regiment del regne e'l principat o la senyoria vagya per hereditat e per successió fills que per naguna elecció

- Qualls coses són en les quals los reys deuen sobrepujar los altres e en qual manera rey hagia differència o departiment de tiran

- Que tyrania és malvat principat o malvada senyoria, e que'ls reys e'ls prínceps se deuen molt guardar que la lur senyoria no's convestesca en tyrania

- Qual és l'offici del rey e en qual manera lo rey se degya haver en lo regiment de la ciutat e del regne

- Qualls coses són aquelles les quals vertader rey deu obrar e qual són aquelles les quals lo tyran feia o ressembla fer

- Qualseuques e quantes són les cauteles ab les quals lo tyran s'esforça conservar sy mateys en la sua senyoria

- Quantes coses són aquelles a les quals són reduydes les cauteles de tyrania, e que·ls reys e·ls prínceps se deuen guardar que no sien fets tyrans e que les obres reyalas són nobles, mas les obres del ty- /fol. 94 r. rans són malvades

- Que molt és mala cosa e la qual deu ésser molt esquivada que la reyal magestat no declín en tyrania, e que tot ço qui de corrupció és en les altres malvades senyories tot és ajustat en tyrannia

- Que molt cové als reys e als prínceps governar o regir dreturerament lo poble e guardar-se que no tyrannicen o que no senyoregen cruelment, quar per moltes rahons esdevé que·ls súbdits espíen o guayren als tyrans

- Que·l rey molt se deu guardar que no sia fet tyran, per ço [com] en moltes de maneres tyrannia és corrupuda o destruyda més que principat o senyoria reyal

- Qualseuques coses són que salven senyoria reyal e quantes coses cové fer al rey que conserua si matex en la sua senyoria

- Qualseuques coses requeren o demanen consayl e envers qualseuques coses cové donar consayls

- Qual cosa és consayl e en qual manera deuen ésser fets consaylls

- Qualseuques consayllers la reyal magestat o·l rey degya pendre

- Quantes coses cové assaber als consayllers e envers qualseuques coses deuen ésser donats consayls

- Que, aytant com fer se pusca, totes coses deu hom determenar per leys, e com menys porà deu hom comanar o a la discrecció dels jutges

- En qual manera deu hom prosseyr en judici e quals paraules passionals deuen ésser vedades davant lo jutge
- Quals coses e quantes cové haver als viatges si ells volen jutgar degudament
- Quals coses e quantes cové pensar als jutges per ço que·l·ls perdonen als deffalliments humanals e per ço que ells sien misericordiosos més que cruels
- Que diverses maneres són de leys e diverses maneres són de justícia, e que totes les altres coses aytals són reduydes al dret natural e positiu
- En qual manera lo dret de les gents e·l dret de les coses animades a ésser de part del dret natural
- Qual degya ésser la ley humanal, e que fer aytals leys sia cosa profitosa al regne e a la ciutat
- Que no·s pertany de quescun posar o fer leys, e cové que les reys sien manifestades per tal que elles hagen força de obligar
- Quantes e quals obres deuen contenir les leys les quals deuen ésser fetes per los reys e per los prínceps
- En qual manera la ciutat o·l regne és meylor regir: si és meylor regit per noble rey que per noble ley
- Que sens de ley humanal e natural fo necessària cosa donar ley evangelical e⁹⁴² divinal
- Que, aytant com fer se pot, les leys de la terra o les custumes deuen ésser sevades e deu-se hom guardar de custumar, innovar o mudar leys

---

⁹⁴² Just al davant, *E* ratlla ~~natural~~.

- Quina cosa és ciutat e quina cosa és regne, e qual degya ésser lo poble qui està en lo regne e en la ciutat

- Que lavores és molt bona la ciutat, e mol bo lo regne e molt bo lo poble quan és ordonat de moltes persones migyanceres

- Que al poble cové obeyr als reys ab gran reverència e ab gran diligència observar les leys reys

- En qual manera s'esdevé haver los ciutadans, e generalment tots los habitants del regne, per a què·l·ls reys no sien provocats a ira contra ells

- En qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver perquè ells sien amats per lo poble, e·n qual manera perquè sien temuts, e que, jatsia que quescuna cosa sia necessària, emperò ells deuen més degigyar que sien amats que temuts

Capítol primer. En qual manera ciutat degya ésser regida en temps de pau, e quals coses e quantes deuen ésser pensades en tal regiment

Depús que Déus ajudant nós havem complida la primera part d'aquest iii libre proposant algunes coses necessàries al profit e recitant opinions de diversos philòsophs en lo regiment de ciutat e de regne, roman ara a tractar de les altres dues partides, ço és assaber, del regiment del regne e de la ciutat en temps de pau, e d'aquest regiment en temps de guerra o de batayla. Deu donques hom saber que, axí com en temps de guerra la ciutat deu ésser defensada per armes, axí en temps de pau deu ésser governada o regida per justes leys e per custumes aprovades qui han força o virtut de leys. Axí donques, par que sien comparades les armes a temps de guerra com les leys a temps de pau.

Vist, donques, que en temps de pau la ciutat deu ésser governada o regida al regne per leys justes e per custumes aprovades, leugerament pot ésser manifestat quals coses e quantes deuen ésser pensades en tal regiment, quar ^{/fol. 94. v.} lo philòsoph, en lo iii libre de les *Políthiques*⁹⁴³, par que toca iiii coses les quals deuen ésser considerades o pensades en lo regiment de ciutat, e aquest són príncep, conseyl, cort e poble. Emperò, per les leys per les quals la ciutat deu ésser regida en temps de pau, nós podem cerçar per dues maneres o per dues vies que de les iiii coses davant dites deu hom cogitar o pensar en lo regiment per lo qual la ciutat deu ésser regida en temps de guerra. La primera via és presa de part d'aquelles coses les quals són requestes a la ley; la ii via, de la fi la qual és entesa en la ley.

La primera axí és manifestada quar, a açò que per les leys hom hagya dreta governació o dret regiment, quant al present se pertany, iiii coses són requestes: primerament, que les leys, per savieha, sien bé atrobades; en après

---

⁹⁴³ *Políthiques*, 3, cap. 1.

que, per civil potència, elles sien bé guardades; encara que, per les leys atrobades e guardades, les obres dels ciutadans sien dretament jutgyades; encara, finalment, que, per lo pacificable estament del poble⁹⁴⁴, aquelles coses les quals són manades en les leys degudament sien observades. Ben guardar les leys per potència civil se pertany al príncep, e, per tal, diu lo philòsoph en lo v libre de les *Èthiques*⁹⁴⁵ que·l príncep deu ésser guardador de la cosa justa, ço és assaber, de justes leys e de justes ordonacions, quar les ordonacions o·ls stabliments legals poden ésser dites algunes leys. Ben trobar leys per savieha se pertany al Conseyll, quar pertany-se dells prínceps haver axí savis conseylers que degudament pusquen trobar aquelles coses les quals lo poble deu observar. Mas ben jutgyar segons les leys atrobades per los consylers e guardades per lo príncep se pertany a la Cort o als jutges, quar ells són qui, segons aytals leys, deuen jutgyar les faenes o les obres dels ciutadans. Mas bé observar les leys se pertany a tos los ciutadans o a tot lo poble, perquè, si són pensades o cogitades aquelles coses les quals són requestes a açò que en temps de pau la ciutat sia bé governada o regida per leys, cové fer consideració o menció en aquest regiment d'aquestes iiii coses davant dites.

La ii via a cercar açò mateys és presa de part de la fi la qual és entesa en les leys, quar lo príncep o·l faedor de la ley deu entendre que per les leys pusquen aconseguir bé o açò qui és profitós e esquivar mal o açò qui és noble e dampnós, façan ço qui és just e esquiven ço qui no és just, seguiscan ço qui és lohat e fugyan ço qui és vituperat d'açò qui és profitós; e d'açò qui és noyble o dampnós és Conseyll, d'açò qui és just, e d'açò qui és no just és Cort, mas d'açò qui pot ésser lohat e vituperat és la crida la qual pot guardar o veure tot lo poble, quar lo poble deu ésser induyt a fer bé majorment per les leys, per ço com en les leys són manades aquelles coses qui són dignes de

---

⁹⁴⁴ En el ms. *B* el copista dubta entre la grafia «poble» o «pople». Finalment opta per «poble» corregint la *p* i convertint-la en *b*.

⁹⁴⁵ *Ètiques*, 5, cap. 9.

lahor e són vedades aquelles qui poden ésser vituperades. Donques pertany-se d'aquell qui vol determanar en qual manera deu ésser regida ciutat en temps de pau no solament considerar o tractar qual degya ésser lo príncep del qual se pertany leys posar e guardar, ans encara deu pensar o tractar quals degen ésser los conseylers del quals se pertany conèxer qual cosa és profitosa e qual noyble o dampnosa, e quals degen ésser los jutges dels quals se pertany jutgyar qual cosa és justa e qual cosa injusta, e qual degya ésser lo poble lo qual deu ésser induyt que seguesca ço qui és bell e digne de lahor e fugya ço qui pot ésser vituperat.

Donques de totes aquestes iiii coses, ço és assaber, de principat o de senyoria, de Conseyl, de Cort e de poble, breument, segons que·s pertany al propòsit, nós direm o tractarem en aquesta ii partida d'aquest iii libre, emperò primerament nós direm del principat o de la senyoria.

Capítol ii. Quantes maneres són de principats o de senyories, e quals d'aquelles són bones e quals males

Lo philòsoph, en lo iii libre de les *Polithiques*⁹⁴⁶, departex vi maneres de principat o de senyories, de les quals són iii bones e iii males, quar regne, arestocràcia e policia són principats o senyories bones; tyrania, oligarchia e democràcia són senyories males. E cové departir la bona senyoria de la mala, quar, si en algun principat o en alguna senyoria és entès lo bé comú e de tots los ciutadans segons lur estament, axí és egual e dreturera senyoria; mas si aquí és entès bé d'alguns e opressió o mal d'altres axí ella és corruptuda e malvada. E per aquesta manera, segons la via del philòsoph, nós podem pendre la suficiència dels principats o de les senyories, axí de les males com de les dretureres, quar en la ciutat o en alguna gent o senyoregya un, o pochs o molts; si un o quell entén bé comú e dels súbdits, e lavores aquella senyoria és dita monarchia o regne, quar del rey se pertany entendre lo bé comú, o si aquell un qui axí senyoregya no entén bé comú mas per potència civil, constrenyent los altres, ell ordona totes les coses en bé propri e privat, ell no és rey mas tyran. Donques ii principats o ii senyories vénen de la senyoria d'un: un dreturer, axí com per lo bé comú lo rey senyoregya, e altre mal, axí com per lo bé privat o propri senyoregya lo tyran. Emperò alguna vegada s'esdevé que alguna ciutat no⁹⁴⁷ és regida per algun un senyor ans és regida per alguns pochs, axí com nós havem vist moltes vegades en la ciutat de Roma que, quan deffallia lo senador, en aquell temps entre mig, abans que altre senador fos /fol. 95 r. elegit, tot lo poble era regit per alguns pochs hòmens de bon testimoni, quar xii hòmens aprovats eren elegits, los quals eren appel·lats «xii bons hòmens», e per governació o regiment d'aquests tota la

---

⁹⁴⁶ *Polithiques*, 3, cap. 5.

⁹⁴⁷ no] *Om. B.*

ciutat era regida. E per ço los malefics fets⁹⁴⁸ eren departits per la diversitat dels principats o de les senyories, quar d'algun malefici dehia hom que era fet en temps dels bons hòmens. Si donques la ciutat era regida no per un solament mas per alguns pochs, lavorens aquells pochs o són virtuoses e bons e entenen lo bé comú, e aytal principat o aytal senyoria és apel·lada aristocràchia, que vol aytant dir com principat o⁹⁴⁹ senyoria de bons e virtuosos, e d'aquí⁹⁵⁰ és vengut que·l·ls majors en lo poble e aquells qui deien regir lo poble són apel·lats nobles, quar nobles deuen ésser aquells qui a les altres desigen senyoregyar; mas⁹⁵¹ si aquells pochs no són virtuosos ne entén lo bé comú ans són rics e constrenyent los altres, ells entén guany propi. Aytal principat o aytal senyoria de rics, donques, ii principats o ii senyories se leven o vén de la senyoria dels pochs: una dreturera, axí com lavors quan senyoregen alguns qui són virtuosos e entén lo bé comú, e altra malvada⁹⁵², axí com lavors quant senyoregen alguns no per tal que ells sien bons mas per tal com són rics e oprimen o constrenyen los altres.

Encara més poden ésser departits los principats o les senyories per ço com en la ciutat senyoregen molts, quar comunament en les ciutats de Ytàlia senyoregen molts, axí com tot lo poble, quar aquí és demanat consetiment de tot lo poble a fer ordonacions o establiments, e a elegir potestat e senyor, e encara a corregir, quar, jatsia que aquí tostemps algú sia apel·lat potestat o senyor qui regesca la ciutat, emperò tot lo poble senyoregya més que aquell qui és apel·lat senyor, per ço com de tot lo poble se pertany elegir ell e corregir si mal fa. Encara de tot lo poble se pertany fer ordonacions o establiments los quals lo senyor no gosa transpassar. Donques en tal principat o en tal senyoria on senyoregen molts, axí com tot lo poble, o entén hom bé dels pobres, de les mygyanceres persones, e dels rics e de tots segons lur

⁹⁴⁸ En *B*, fets està al marge, amb la pertinent senyalització en línia. La correcció sembla de la mà de l'autor mateix.

⁹⁴⁹ és apel·lada aristocràchia que vol aytant dir com principat o] *om. E*.

⁹⁵⁰ d'aquí (llatí, *inde autem*) d'aquen *B*.

⁹⁵¹ mas] *ma B*.

⁹⁵² malvada] vegada *B*.

estament, e lavors tal senyoria és dreturera e igual. E per ço com aytal principat o aytal senyoria no ha nom propri, lo philòsoph l'appel·la per nom comú e diu que és policia, quar policia quax no vol dir ordinació de ciutat quant a totes les senyories qui són en ella, e principalment quant a la pus gran senyoria qui senyoregya a totes les altres, quar policia majorment serà en orde de subiran o de la mayor senyoria qui és en la ciutat. Tota ordenació, donques, de ciutat pot ésser dita policia, emperò la senyoria del poble, si ella és dreturera, per ço com no ha⁹⁵³ nom comú, és dita policia. E nós podem appel·lar aytal principat o aytal senyoria, si ella és dreturera, governació del poble; mas si'l poble qui axí senyoregya no entén lo bé de tots segons lur estaments ans vol tyranitzar e baxar o constrènyer los richs, aytal senyoria és malvada, e per nom grech ella és appel·lada democràcia, mas nós podem ella appel·lar destrucció o perversió del poble.

És donques manifest quantes són les senyories, e quals d'aquells són bones e quals malvades.

---

⁹⁵³ Al davant, *B* ratlla ~~no ha nom propri~~.

Capítol iii. Que meylor cosa és que la ciutat e·ll regne sien regits per i que per molts, e que regne és noble principat o nobla senyoria

Per tal com nós entenem a demostrar qual sia nobla policia e qual sia nobla principat o noble senyoria, depús que nós havem departides les maneres de senyoregyar e havem demostrat quals maneres d'aquelles són dretureres e qual males, roman a demostrar entre·ls principats dreturers o entre les senyories dretureres qual sia meylor.

Comunament són assignades iiii vies o iiii rahons que regne és noble senyoria o noble principat, e que més val que alguna ciutat o alguna província sia regida per i que per molts, sia que aquells molts sien pocha multitut o gran multitut: la primera via és presa de part de la unitat e de la pau la qual deu hom entendre en lo regne e en la ciutat axí com a fi; la ii via és presa de part de la potència civil la qual és requesta al regiment de la ciutat; la iii és presa de part d'aquelles coses que nós vehem en natural; la iiii e la derrera és presa de part d'aquelles coses les quals nós havem apreses per experiència en los regiments de la ciutats.

La primera via axí és manifestada quar pau e unitat dels ciutadans finalment deu ésser entesa per lo faedor de la ley o per lo príncep, axí com sanitat e egualtat de humors finalment és entesa per lo metge, e aquesta unitat e concòrdia pot fer aquella cosa la qual és per si una. E unitat per si és més trobada en lo principat o en la senyoria si senyoregya un príncep que si senyoregen molts, ans com molts senyoregen nuyl temps no pot ésser pau en tal senyoria si donques aquells molts no són units e concordats, quar aquella cosa per la qual quescuna de les altres és aytal a ella molt més és aytal si donques entre·ls ciutadans ha pau e concòrdia. Per tal com molts qui senyoregen són alguna una cosa, seguex-se que, si solament un senyoregyave, entre·ls no puria axí leugerament ésser trobada la pau dels ciutadans.

La ii via a cercar açò matex és presa de part del poder civil lo qual és request en lo regiment de ciutat. Quant més la virtut és ajustada, és pus fort que no és escampada, segons ^{/fol. 95. v.} que deu ésser declarat en lo libre *De causis*, en les proposicions de Procli. E nós vehem que si molts hòmens tiren la nau, si ells no són units o ajustat en lo tirar, axí que quan la un tira l'altre trava⁹⁵⁴, ells nuyltemps no tyrarien la nau; ans si totes les forces o les virtuts qui són en molts quan tyren eren ajustades en un, per tal com aquell tyraria pus unit o pus ajustat, ell feria pus poderós o pus virtuós en tyrar; perquè, si tota la potència civil la qual és en molts qui senyoregen era ajustada en i qui senyoregyàs, ella seria pus fort, e aquell senyor, per lo gran poder, meylor puria governar o regir la ciutat.

La iii via és presa de part d'aquelles coses les quals nós vehem en natura, quar en tot loch on és regiment natural tostamps aquell regiment és reduyt o retornat en algú qui principalment senyoregya, axí com si en un matex cos són diversos membres ordonats a diversos officis e a diversos moviments aquí pot hom assignar algun membre, axí com lo cor, del moviment del qual pren començament tot moviment de la cosa animada fet en tot lo cos, encara si a la edificació del cos on concorren diversos elements cové aquí donar alguna cosa, axí com la ànima, regent e retinent los elements on lo cos de la cosa animada per ço que·l dit cos no sia desligat o destruyt, e per tal és dit envers la fi del primer libre *De la ànima* reté més lo cos que no per lo contrari; axí matex un cos celestial, axí com la primera cosa movable, és aquell per lo moviment del qual són regits e creats los moviments fets açí bax, e en tot lo món és un Déu qui regex e ordona quescunes coses; e les abeyles, per tal com és cosa natural a elles viure en companya, són naturalment sotmeses a un rey. Si donques nós pensam o ymaginam quescunes coses natural, tostamps vehem que quescuna multitut és reduyda o retornada en alguna una cosa qui principalment senyoregya e governa o

---

⁹⁵⁴ trava. Escrit en tots tres manuscrits *tyr*, en el sentit de «travar» (*ut cum unus trahit, alius trahat*, diu el text llatí).

regex, quar, axí com és cosa natural que la multitut prosseyx o hix⁹⁵⁵ de unitat, axí matex és cosa natural que ella sia reduyda en alguna una cosa, donques bo és lo regiment del poble o de multitut si ell és dreturer, emperò meylor és lo regiment de pochs, per ço com més s'acosta a unitat e monarchia, o'l regiment d'un rey és pus noble per ço com aquí és reservada pus perfeta unitat.

La iiii via és presa de part d'aquelles coses les quals nós vehem per experiència en los regiments de les ciutat, quar nós som experts o havem experiència que les ciutats e les províncies qui no són sots un rey són en penúria o en trebayl ne han pau, són agreugyats per dissensions e per guerres; mas aquells qui són sots i rey, per lo contrari, no senten guerres, han pau e florexen per gran habundància.

---

⁹⁵⁵ hix] *om. E.*

Capítol iii. Per quals rahons pot ésser demostrat que sembla meylor cosa sia que ciutat o província sia regida per molts que per i, e qual manera aquelles rahons poden ésser soltes

Lo philòsoph en lo iii libre de les *Políthiques*⁹⁵⁶ par que toch iii rahons per les quals semble que prou meylor cosa és que ciutat o província sia regida per molt que per un, quar en lo príncep par que sien iii coses necessàries açò que regesca bé lo poble qui li és comanat, quar premerament ell deu haver rahó clara o subtil; en après el deu haver drete entenció; encara ell deu haver perfeta stabilitat o fermetat.

E d'aquestes coses poden ésser preses iii rahons o iii vies per les quals nós podem cercar o provar que bona cosa sia que molts senyoregen e no i solament.

La primera via axí és manifestada quar molts uulls⁹⁵⁷ més vehen que no un, e moltes mans més poden que no una e molts enteniments sobren i en conexença, perquè si molts senyoregen serà aquí pus ajustay⁹⁵⁸ o pus subtil rahó, quar més coses conexerà qui se senyoregyava un solament. E per tal diu lo philòsoph en lo iii libre de les *Políthiques* que molts hòmens, axí senyoregyant, quax ells fan i hom de molts uulls e de moltes mans perquè aytal principat o aytal senyoria serà meylor, per tal com hom axí ordonat e multitut qui axí senyoregya serà pus fort en senyoregyar.

La ii via a cercar açò matex és presa de part de la drete entenció la qual és requesta en lo príncep o en lo senyor, quar labores lo príncep o'l senyor ha drete entenció si ell no entén lo bé propri mas lo comú, donques quant menys és entès lo bé comú tant és pigyor lo principat o la senyoria; mas si molts senyoregen, posat que ells entén lo bé propri com bé de molts és

---

⁹⁵⁶ *Políthiques*, 3, cap. 7.

⁹⁵⁷ uulls] vylls *E*; ulls *G*.

⁹⁵⁸ ajustat] ajusta *B*; però en *E* alguna mà posterior hi ha afegit la *r* final; tan sols en *G* està ben escrit.

quax comú, ells entenent axí lo bé propri no's partexen de tot en tot de la entenció del bé comú; mas si senyoregyava un sol e aquell entenia a bé propri, per tal com lo bé d'u és quax de tot en tot privat, ell entenent axí se partexen quax de tot en tot del bé comú. Donques pigyor cosa és que un senyoreg que molts.

La iii via és presa de part de la stabilitat o de la fermetat la qual és requesta en lo príncep o en lo senyor, quar pertany-se del príncep que sia regla drete e ferma, e que per ira, ne per cobegiançes ne per altres passions ell no sia corruptut ne sia regirat. Mas, segons que diu lo philòsoph, pus leugerament és corruptut i que molts, donques més val que molts senyoregen que un. Deu donques hom saber que aquest dupte lo qual philòsoph cerca en lo iii libre toca algunes coses per les quals aquestes objeccions o contràries rahons poden ésser soltes, quar no deu hom entendre solament que fos entenció del philòsoph que la senyoria de molts sia de major lahor que la senyoria d'u ab què quescú sia dreturera, com ^{/fol. 96 r.} ell moltes vegades, en aquelles mateixes polítiques⁹⁵⁹, diga que regne o regiment és molt digne principat o molt digna senyoria, quar, entre les seyories dretureres, principat o senyoria dit és dit regne és pus noble, mas, entre les malvades senyories, una qui és comunament appel·lada tyrania és malvada.

Mas d'açò per avant serà dit, quar serà demostrat que, axí com monarchia reyal és noble, axí, per tal com a major bé és contrari major mal, monarchia tirannívol és malvada, donques stant la senyoria drete no és meylor ne pus digne cosa senyoregyar molts que senyoregyar un com nuyltemps molts no pusquen senyoregyar dreturerament sinó en quant que ells tenen loch d'u e en quant que ells han entre si matexs unitat e concòrdia. E, segons que damunt és dit, aquella cosa per a qual quescuna de les altres és aytal e ella molt més és tal, perquè, si senyoregyar molts estant és dreturera e digna cosa, en quant que elles tenen loch d'un, senyoregyar un és fer

---

⁹⁵⁹ És refereix a les *Polítiques*.

monarchia, si en deguda manera és fet, de tot en tot serà pus dreturera e pus digna cosa, donques deu hom jutgyar o sentenciar que·l regne és molt digne principat, e, segons drete senyoria, meylor cosa és senyoregyar un que molts.

Mas, per ço que sien toltes les rahons contràries davant tocases, deu hom saber que, per tal com molts conexen més coses que un, e abans és corruptut i que molts ne molts poden axí desviar de la entenció del bé comú com per ventura faria un sol, per amor d'açò, si és feta monarchia e senyoreig un príncep o i rey en tot lo principat o en tot lo regne, aquell príncep o aquell rey, segons lo philòsoph en lo iii libre de les *Políthiques*⁹⁶⁰, deu acompanyar o haver ab si mateys molts savis per ço que hagia molts ulls, e deu haver molts hòmens bons e virtuosos per ço que hagia molts peus e moltes mans, e axí serà fet un hom de molts ulls, e de moltes mans e de molts peus. No porà, donques, ésser dit que aytal i príncep no conega moltes coses, quar, quant al regiment del regne se pertany, tot ço que tots aquells savis conexen el rey o deu tot conèixer; neporà encara ésser dit que ell pusca ésser leugerament regirat o corruptut, qual si·l rey desigya senyoregyar dreturerament no·s pot fer que ell sia regirat si no s'esdevenia que tot lo Conseyl, e tots los savis e·ls bons hòmens los quals han acompanyats ab si matex fossen regirats, quar aytal rey majorment entén lo bé comú. E per amor d'açò, si ell és aytal o fa açò, ell és digne de senyoregyar, mas si ell fa en⁹⁶¹ altra manera, axí com si, menysprehat lo Conseyl e lexada la companya dels savis e dels bons, volia seguir són cap propri e la sua voluntat privada, ja ell no seria rey mas seria tiran. Donques que aytal senyoregyàs, no seria maylor cosa que molts, ans seria la sua senyoria malvada, per ço com, segons que és manifest per les coses damunt dites e segons que per a avant pus cumplidament serà demostrat, tirania és malvada senyoria.

---

⁹⁶⁰ *Políthiques*, 3, cap. 7.

⁹⁶¹ en] en en B.

Capítol v. Que meylor cosa és que·l regiment del regne, el principat o la senyoria vagya per heretat e per successió de fills que per alguna elecció

Per ventura a algú seria vigyares que de tot en tot fos meylor cosa e pus digna que senyoria e principat reyal fos per elecció que per heretat, quar, pensada la unitat superficialment o de sus en sus de la qüestió, aquell qui dupta si és meylor cosa que la dignitat reyal sia per elecció o per heretat ell par que dupte si és meylor cosa constituyr o fer senyor per sort que per art, quar, si algú és fet rey per elecció, sembla que aytal regiment no sia posat a cas ne a fortuna ans sia fet per art, per ço com serà elegit lo meylor e·ll pus savi; mas si açò és fet per heretat lo regiment és posat quax a sort, e a cas e a fortuna, quar cosa incerta és qual degya ésser lo fill al qual se pertany haver la dignitat reyal. Donques, parlant soltament meylor, cosa és que·l príncep sia ordonat posat per elecció que per heretat; emperò, per tal com molts hòmens en açò han corrupuda voluntat, pensats los fets e les condicions del hòmens, les qual nós vehem experimentalment, sembla que degya hom determenar e atorgar que més cové al regne e a la ciutat que·l senyor sia per heretat que per elecció.

E podem demostrar per iii vies o per iii maneres que, pensades o cogitades les condicions dels hòmens, meylor cosa és que aquest regiment vagya per heretat que per elecció: la primera via és presa de part del rey qui regex lo poble; la ii, de part del fill qui deu succehir en la heretat; la iii, de part del poble qui deu ésser governat per aytal regiment.

La primera via és manifestada quar, segons lo philòsoph en lo ii libre de les *Políthiques*, no pot hom recomptar o declarar quant delit o quant plaer és reputar alguna cosa ésser pròpria, quar aquella cosa que és natural no pot ésser occiosa ne vana. E naturalment quescun ha major a si matex⁹⁶², tant

---

⁹⁶² a si matex] axí matex B.

més, donques, és cosa natural que·l rey sia curós envers lo bé del regne quant més ell creu que·l regne sia bé seu e propri, perquè, si·l rey veu que degya senyoregyar sobre·l regne, no solament ajuda, ans encara, per heretat en los fills propis, ell reputarà⁹⁶³ més lo bé del regne ésser bé seu e pus escalfadament o pus affectuosament ell serà curós envers tal bé ^{/fol. 96 v.}, ans, per tal com tota la esperança del pare se reposa en los fills, ells parents ab gran escalfament són moguts envers la delecció dels fills, e per amor d'açò, lo rey, ab tota quanta cura porà, serà mogut a procurar lo bon estament del regne si cogita que ell pusca venir a açò que·ls seus fills sien senyors. Emperò lo philòsoph, en lo iii libre de les *Polítiqes*⁹⁶⁴, on determana d'aquesta manera, diu que açò és difícil cosa, ço és assaber, que en aquesta manera los pares pusquen liurar lo regiment del regne als fills propis, quar ell declara que açò és quax de virtut divinal e sobremunta manera o condició humanal. Mas per ventura lo philòsoph, per tal, dit açò quar antigament los reys, segons los demés, eren girats o fets tyrans e no durava gayre que·l·ls fills per aquesta manera sucseysen en la heretat del pare, o axí matex és dit que açò és divinal, per tal com si·ls reys e·ls prínceps no han si mateys envers les coses divinals, a tart s'esdevé que el fills regnen après dels pares, e si regnen a tart o nuytemps regnaran los fills dels fills. Donques de part del rey nós podem arguyr que cuvinentment cosa és regiment reyal succeesca per heretat en los fills, per tal que·l rey sia més curós envers lo bé del regne.

La ii via a cercar açò matex és presa de part del fill al qual se pertany prendre la cura del regne, quar, axí com les custumes d'aquells qui no ha gaire són enriquehits, segons lo demés, són pigyorats que les custumes d'aquells qui són estats richs antigament, axí les custumes d'aquelles que novellament són poderosos e novellament són pugyats o exalçats per lo aconseguiment del poder civil són pigyors que les custumes dels altres, quar aytals no saben sofferir fortunes. Ésser exalçat novellament en rey és quax

---

⁹⁶³ reputarà] reputaré B.

⁹⁶⁴ les *Políthiques*] la política B. *Polítiqes*, 3, cap. 7.

alguna ignorància o menyspreu de magestat o dignitat reyal, quar aytals, segons lo demés, tyrantitzen o regexen cruelment, e, inflats de cor i distretament o follament, ells regnen; mas si·l regiment reyal va per hertat del fill, per açò ells no són inflats, per tal com no reputen gran cosa si ells han aquella cosa la qual lurs pares propis hagueren o posseïren, perquè de part dels fills qui deuen sutseir en la heretat del pare cové al regne que no sia regit indiscretament ne qual regiment reyal sia convertit o girat en tyrannia, per ço que la potestat o la dignitat reyal sia transmudada o suceïda per heretat als fills darrers.

La iii via és presa de part del poble qui deu ésser governat per aytal regiment, quar custuma o consuetut és quax altra natura, per a qual cosa los regiments per custuma són fets quax naturals. Donques lo poble, si prolonga custuma obexen[t] als pares e als fills, e als fills del fills, quax naturalment són inclinats que obeesquen, perquè com tota cosa voluntària sia menys fexuga e menys difícil per ço que·l poble pus volenterosament e pus leugerament obeesca als manaments del rey, cové a la dignitat reyal que per heretat succeesca, donques determanar casa e linatge del qual degya ésser pres lo rey açò partex bregues, toll tyrannia e fa la senyoria quax natural. Primerament partex bregues quar moltes vegades, entre lo elegidors, nexen dissensions per la elecció del príncep, per a qual cosa és torbada la pau del regne; encara toll tyrania, quar aquells qui són senyors per elecció, segons que és manifest per les coses damunt dites, no amen axí lo bé del regne com fan aquells qui són senyors per heretat, e per tal com no entendre lo bé del regne açò és ésser tyran, aytals leugerament tyrantitzen; encara més açò fa ésser la senyoria natural, quar lo poble quax naturalment és inclinat que obeesca als manaments d'aytal rey.

E per ço pot ésser manifest que no solament cové al regne determanar linatge del qual degya ésser lo senyor, ans encara cové determanar la persona,

quar, axí com nexen dissensions e bregues si hom no sap de⁹⁶⁵ qual linatge degya ésser pres rey, axí matex nexen barayles si no és determenat qual persona en aquell linatge degya senyoregyar. No és difficultat determenar aytal persona, quar, si la dignitat reyal per heretat és transportada a aquells qui vénen darrers, cové transportar ella als fills, per tal com, segons linya de consanguinitat o de parentiu, los fills són majorment acostats als pares. E cové trasportar tal dignitat més als mascles que a les fembres, quar lo mascle és pus habundant de rahó, pus coratgyós de cor e menys seguidors de passions que la fembra. E entre·ls mascles cové donar aytal dignitat més al primogènit o al primer engenrat que no als altres, quar, segons diu lo philòsoph en les *Politiques*, del pus jóvens se pertany obeyr als més veyls, ans, per tal com los pares comunament més amen los primers engerats, per ço que·l rey hagia major cura del bé del regne, cové ordonar que·l regiment succeca al primogènit, per ço que·l pare ab major cura cogit del bé del regne sabent que lo regne ha a prevenir al fill més amat. E si algú diu que alguna vegada s'esdevé que hom ama més los menors, [a] aytals objeccions o a aytals contràries rahons leugerament és respost que los fets humanals e particulars no són o no cahen de tot en tot sots dreita regla ne sots certa narració; basta, donques, en tals coses proseyr aprovacions e ordonar leys les quals contenen veritat segons lo demés.

Mas a açò qui damunt és dit, que dignitat reyal anà per heretat és posar si matex a fortuna, per ço com hom no sap qual degya ésser o del qual condició lo fill del rey qui és esdevenidor, pot ésser dit que a tart són neguns fets humanals que d'alguna part no sien sotsmesos o posats a perills, emperò aquells deuen ésser més esquivats los quals són sotsmesos a més perills, quar nós vehem per experiència que molts mals nexen en les ciutat e en los regnes on no ha algun senyor natural, quar algu-^{/fol. 97 r.} na vegada s'esdevé que estan molt sens governador o regidor, e com han governador, segons los demés, ell

---

⁹⁶⁵ de] de de B.

tiranitza o senyoregya cruelment, e nós havem vists molts mals en aytals regiments los quals seria longa cosa recomptar.

Donques nós podem dir que al regne cové que·l fill servesca en lo regiment del pare, e, si algun deffalliment havia en lo fill del rey al qual la cura del regne deu prevenir, açò porà ésser suppleyt o recompensat per los savis e per los bons, los quals lo rey deu ajustar a si matex en companyia axí com a mans e a ulls. Emperò los reys e·ls prínceps són molts dignes de reprehensió si no són curosos que lurs fills, en infanthea, sien instruyts o ensenyats en sciència e en bones custumes com lo bé de tot lo regne estiga en açò, ne basta que, per tal com lo primogènit deu regnar, que d'el sol sia haüda cura diligent, quar no sap hom la providència divinal que ha ordonat ne sap hom al qual dels fills succeyrà lo regne. E per amor d'açò, per tal que no pesca lo bé comú, diligent cura deu haver de tots.

Capítol vi. Qualsevol coses són en aquell en los qual los reys deuen sobrepujar los altres, e en aquella manera rey hagia differència o departiment de tyran

Lo philòsoph, en lo v libre de les *Polithiques*⁹⁶⁶, recompta o posa iii coses les quals lo rey deu sobrepujar los altres, quar diu que antigament los reys eren ordonats per iii coses en què sobrepujaven.

Primerament, per sobrepujament o per habundància de benefici, quar, per tal com lo poble no percep o no conex sinó los bén sensibles, envers aquells que veu que són liberals e donen beneficis ell és mogut escalfadament en la amor d'ells e desiigya haver ells en senyors, e per tal és que antigament en aquesta manera molts eren ordonats en reys; quasi algú era qui hagués fet bé al poble, aquella gent, tyrada o inclinada a la amor d'aquell, ordonava o fahia rey ell.

En algun pot ésser ordonat en rey per sobrepujament o per sobre habundància d'obres virtuoses, quar, per tal com dels bons e dels virtuosos se pertany amar més⁹⁶⁷ lo bé comú que·l bé propri o privat, per amor d'açò aquell al qual lo poble creu ésser virtuós és reputat digne que sia posat o ordonat en rey.

Encara més és acostumat que algun sia proposat en rey per sobrepujament o excel·lència e de dignitat, quar, per tal com és cosa provadora o creadora que·ls nobles e·ls⁹⁶⁸ poderosos han més vergonya d'obrar leges obres que no los altres, e per tal com aytals, segons lo demés, o són o crehen ésser més aptes o més cuvinents a senyoregyar, per amor d'açò, per aquesta manera alguns antigament obtengueren regnes. Donques si per aytals sobrepujaments o per aytals excel·lències és creat e fet rey, si la

---

⁹⁶⁶ *Políthiques*, 5, cap. 10.

⁹⁶⁷ més] me *B*.

⁹⁶⁸ e·ls] e *E*.

creació d'ell és dreturera, cové que aytal excel·lència o aytal sobrepugyament pus amplament e pus perfetament sia trobat en lo rey qui ja és constituït⁹⁶⁹ o posat en dignitat reyal, quar axí o vehem en la creació o en la governació de les coses naturals, que si·l foch és engenrat per rarefacció⁹⁷⁰ o per calor, per tal com lavores la matèria és enfogueïda⁹⁷¹ o feta foch, com ella és escalfada e exemplada en les sues part, cové que aquella raritat e aquella calor pus perfetament sia trobada en lo foch ja engenrat e constituït en ésser.

Perquè si·l excès o·l sobrepugyament d'aquestes iii coses, ço és assaber, de benefici, d'obra virtuosa e de poder, poden ésser rahó que algun degudament sia ordonat en rey⁹⁷², deguda cosa és que aytals excel·lències e aytals sobrepugyaments sien trobats pus perfetament en la monarchia o en la senyoria reyal. Quar peretany-se del rey qui vol regir dreturerament que sia curós, quant al present se pertany, de iii coses: primerament que ell sia amat per lo poble; en après que ab diligent cura procur lo bé comú; encara més que ell castic e punesca aquells qui mouen dissensions e torben lo poble.

Perquè cové al rey haver aquelles iii excel·lències o aquells iii sobrepugyaments davant dits, quar, si ell habunda en donar beneficis, ell serà amat per lo poble si ell sobrepugya o ha excel·lències en obres virtuoses, ell procurarà lo bé comú, quar, si de la virtut se pertany entendre en bé, d'ell se pertanyarà entendre en major bé, donques lo bé de la gent, el bé comú, lo qual és pus divinal que nengun bé singular més que no farà lo bé propri ne privat; encara més cové que ell habunde en potència civil, per ço que ell pusca corregir aquell qui volen torbar la pau del regne.

---

⁹⁶⁹ La primera terminació en *-uït* que apareix en el ms. *B*, escrita d'aquesta manera i no pas amb *-uyt*.

⁹⁷⁰ rarefacció] rairfacció *B*; refecció *E*; calefecció *G*. Creiem que el terme, per estrany, s'ha confós en tots tres manuscrits. El text llatí diu *rarefactionem: rārēfācīi; -fēci, -factum* (3, tr.): «rarificar», «fer més porós», «dilatar». Alcover-Moll té dues entrades diferents però posteriors: *rarefacció* i *rarificar*.

⁹⁷¹ enfogueïda] infogueda e fexuga *G*. Evidentment el copista de *G* no entén el terme. No consta en Alcover-Moll, ni tampoc en el vocabulari final de termes obscurs fet per Estanyol.

⁹⁷² degudament sia ordonat en rey] Repetit en *B*.

Vist en quals coses lo rey deu sobrepujar los altres, roman a veure en qual manera ell ha differència o departiment del tyran.

Posa lo philòsoph en lo v libre de les *Politiques* iiii diferències o iiii departiments entre tyran e rey.

La primera és quar lo rey guarda lo bé comú, mas lo tyran guarda lo bé propi, quar regne és principat o senyoria dreturera, mas tyrania és senyoria malvada. Donques, com lo bé de la gent sia pus divinal que·l bé d'un hom, aquell qui menysprehat lo bé comú entén lo bé propi senyoregya malvadament.

D'aquesta primera differència seguex-se la ii, ço és assaber, que·l tyran entén lo bé delitable, mas lo rey entén bé honrat, quar, axí com no·s pot recomptar o declarar quant se delita algun en bé propi, axí quax no·s pot dir ne comptar quanta honor lo seguex ne de quanta honor és digne aquell qui entén lo bé comú. Perquè si·l tyran entén lo bé propi e privat seguex-se que la sua entenció sia envers bé delitable; mas la entenció del rey és envers bé hon- /fol. 97 v. rat, per ço com ell entén bé comú.

E d'aquesta ii diferència seguex-se la iii, ço és assaber, que la entenció del tyran és envers peccúnia, quar lo tyran, per tal com menyspreat lo bé comú no cura sinó de les delectacions pròpies, majorment la sua entenció és envers peccúnia, quar ell creu que per ella pot obtenir aquestes coses delitables; mas la entenció del rey és envers virtut e que·l·ls ciutadans sien virtuosos, quar d'açò se seguex majorment bé honrat e comú.

E d'aquesta iii diferència se seguex la iiii, ço és assaber, que·l tyran no cura que sia guardat per los ciutadans mas per lo estranys, mas lo rey vol ésser guardat per los ciutadans⁹⁷³ e per aquells qui són nats en lo propi regne, quar lo tyran, per ço com menys prehat lo bé comú no cura sinó dels delits

---

⁹⁷³ mas lo rey [...] ciutadans] En *B* hi ha ratllada la següent repetició: ~~mas lo rey vol ésser guardat per los ciutadans mas per los estranys~~. No està fet ni amb ratlla de punts ni amb raspadura, sinó directament amb una línia de tinta negra i fina que diríem que és molt posterior a la còpia del manuscrit.

proprijs, ell, vehent que és fexug e enugyiós a aquells del regne, e per amor d'açò tota la guarda del seu cos comana a estranys; mas lo rey, per lo contrari, per ço com ell veu que ha gran cura del bé del regne e del bé comú, molt se confia d'aquells del regne, e per amor d'açò ell se fa guardar als seus proprijs e no als estranys.

Capítol vii. Que tyrannia és malvat principat o malvada senyoria, e que·ls reys e·ls prínceps se deuen molt guardar que la lur senyoria no·s convertesca o no·s gyr en tyrannia o en cruel senyoria

Per iiii vies o per iiii rahons nós podem cercar que tyrannia és malvat principat o malvada senyoria: la primera via és presa per ço com tal senyoria majorment se pretext de la entenció del bé comú; la ii, per ço com tal senyoria és molt contra natura; la iii, per ço com ha molt gran effiàcia o gran poder o a noure o a fer dampnatge; la iiii, per ço com empatxa grans béns dels ciutadans.

La primera via axí és manifestada quar, si rey senyoregia, no és partit de la entenció del bé comú, per ço com no és rey si no és virtuós e si no entén lo bé comú. E per ço é dit en lo iii libre de les *Políthiques*⁹⁷⁴ que aytal senyoregyar és quax partir senyoria en molt o quax senyoregyar multitut, per ço com en tal principat o en tal senyoria és entès bé de molts; axí matex, si senyoregen molts, per tal com són richs o per tal com se pensa hom que sien virtuosos, o si senyoregya tot lo poble, posat que aytals senyors no entén sinó lo bé propri, no·s partiran de tot en tot de la entenció del bé comú, per ço com aytals senyors serien molts e tots bé de molts en alguna manera és quax bé comú. Mas si tyran senyoregya, com ell sia un senyor e no entén sinó bé propri, de tot en tot és partit de entenció del bé comú, donques, per tal com principat o senyoria no és dreturera si no és en alguna manera alguna cosa divinal, e per tal com en ella principalment deu hom entendre bé comú, lo qual és pus divinal que negun altre bé singular, tirania a tant és pigyor principat o pigyor senyoria quant més en ella se partex hom de entenció del bé comú. E aquesta rahó toca lo philòsoph envers lo començament del iiii libre de les *Políthiques*, on diu que, axí com regne és noble e digne policia, axí

---

⁹⁷⁴ *Políthiques*, 3, cap. 7.

tyrannia és malvada, e rahó d'açò, segons és que aquí és dit, quar tyrania molt és luny de policia, ço és assaber, de bé comú.

La ii via a cercar açò matex és presa per ço com aytal senyoria és molt contra natura, quar aquella obra envers alguna cosa és natural quan és feta la obra segons que's deu fer, perquè lavors lo regne és regit naturalment quan los hòmens qui són en ell axí són regits com deuen, e per tal com hom participa o posa de franqueha, voluntat e de rahó, lavorens ell és regit naturalment e segons que deu ésser regit quan ell servex voluntàriament o obeex franqueha, perquè, quant més la senyoria d'alguns és contra voluntat, ella més deu ésser dita innatural o no natural. Donques tyrannia és malvada senyoria per ço com ella és molt involuntària o contra voluntat, e és molt contra natura per ço com molt trebayla o constreny los súbdits. E aquesta rahó axí matex toca lo philòsoph en aquell matex iiii libre de les *Polithiques*, on diu que tyrannia és malvat principat o malvada senyoria per tal com negú dels franchs no sosté voluntàriament aytal principat o aytal senyoria.

La iii via és presa per ço com tal principat o tal senyoria és de gran efficàcia o de gran poder a noure o a fer dampnatge, quar, axí com senyoria de rey, per tal com és molt una és de gran efficàcia o de gran poder, aprofitar axí tyrannia és de molt gran efficàcia a noure o a fer dampnatge, quar monarchia, per tal com aquí senyoregya i e aquí és unida o ajustada la virtut, per amor d'açò o ella és malvada, quar si monarchia ha drete entenció lavores és rey e és noble principat o noble senyoria, quar per la unitat de la virtut pot fer molts béns; mas si monarchia ha malvada entenció lavores és tyran e és malvat principat o malvada senyoria, quar per lo seu unit poder pot fer molts mals. E aquesta rahó toca lo philòsoph en lo v libre de les *Politiques*, on diu que tyrannia és darrera e mayor oligarchia, ço és assaber, subirania malvada senyoria, per tal com és molt noyble o dampnosa als súbdits.

La iiii via és presa per ço com ^{/fol. 98 r.} per tal senyoria són empatxats molts gran béns dels ciutadans, quar lo tiran no solament procura mal d'aquells qui són en lo regne, ans encara s'esforça empatxar grans béns d'ells. E toca lo philòsoph en lo v libre de les *Politiques* iii grans béns los quals s'esforça empatxar lo tyran, ço és assaber, pau, virtuts e sciències, quar los tyrans no volen que·ls ciutadans hagen pau e concòrdia la un ab l'altre; encara no volen que ells sien de gran coratge e virtuosos, nevolen que ells sien savis ne disciplinats o ensenyats.

Mas perquè los tyrans empatxen los dits béns en les ciutats per avant serà dit, quar al present basta saber que tyrannia sia malvat principat e malvada senyoria per les rahons ja tocases. E veure que·ls reys subiranament se degen guardar que no senyoregen ab senyoria tyranívol no és difícil cosa, quar tant és pigyor lo príncep quant ab pigyor senyoria, perquè, si·l rey deu posar tota diligència que no sia tyran malvat, subiranament se deu guardar que no senyoreg per senyoria tyrannívol, la qual senyoria és malvada.

Capítol viii. Qual és l'offici del rey e en qual manera lo rey se degya haver en lo regiment de ciutat o regne

Si·l rey o·l príncep vol degudament governar o regir la gent qui a ell és comanada e degya saber qual és lo seu offici, ell deu pensar diligentment en les coses naturals, quar tota natura és manifestada o regida per Nostre Senyor Déu, qui és príncep subiran e rey dels reys, per lo qual dreturerament és regida tota universal natura. Perquè lo regiment qui deu ésser lliurat en la art del regiment dels reys deu ésser derivat del regiment lo qual nós vehem en les coses naturals, quar art sembla natura en les coses naturals. Nós vehem axí que natura primerament dóna a les coses ço perquè poden aconseguir lur fi; en après lus dóna aquelles coses per les quals fugen aquelles qui·ls són contràries; encara més les coses naturals, per aquestes coses a elles donades, naturalment van en lurs trames o en lurs fíns, axí com natura dóna al foch leugeria per a qual pot anar sus e·n après li dóna calor per a qual obra e contrasta⁹⁷⁵ a les coses contràries; encara més lo foch, per aquelles coses les quals ha preses de natura, naturalment va sus.

Donques a açò que regiment sia bo iii coses són requestes: primerament que·l poble en tal manera sia ordonat que pusca obstenir la fi entesa; en après que sien totes aquelles coses qui són contràries e defugen d'aquesta bona fi; encara més que ell sia endreçat e promogut en la fi davant dita. Quar axí o veem nós de la sageta qui deu ésser treta a algun senyal, quar primerament ella és feta drete per ço que meylor pusca anar al senyal; en après ella és feta emplumada o empenada per ço que meylor trech l'aer ne sia vedada o contrastada d'anar al senyal; encara més ella és tramesa o endreçada per lo sagitador al senyal per ell. Entès lo rey, donques, el regidor del poble,

---

⁹⁷⁵ calor per la qual obra e contrasta] En el ms. *E*, aquesta frase és al marge, afegida pel copista mateix, que corregeix el seu oblit.

és quax algun sagitador, mas lo poble és quax alguna sageta qui deu ésser endreçada o regida a fi e a bé.

Tres coses, donques, se pertanyen l'offici del rey, quar, per mantenir ell, deu ésser curós que la gent qui li és comanada hàgia aquelles coses per les quals pusca açò seguir la fi entesa; en après ell deu tolre o lunyar a aquelles coses qui contrasten de aconseguir d'aquesta fi; encara més ell deu regir o endreçar la gent a la fi.

Aquelles coses qui servexen que·l poble pusca aconseguir la fi entesa a viure bé són iii, ço és assaber, virtuts, sciència e béns forans. Lo rey, donques, deu ésser curós que en lo seu regne hagia estudi de letres e que hagia aquí molts savis e molts qui hagen indústria, quar la on és savieha e font d'escriptures, cové que tot lo poble prenga d'aquí alguna doctrina. Per tal, donques, que aquelles qui estan en lo regne no sien envocats en tenebres de ignorància, pertany-se dels reys e dels prínceps que sien fortment curosos d'estudi de letres; màs, segons que per a avant serà manifestat, si·l senyor del regne tol estudi e no vol que·ls súbdits sien sciens, ell no és rey mas és tyran; en après, a aconseguir la fi entesa, servexen bons hàbits e bones virtuts, quar no basta conèxer la fi ne haver l'enteniment il·luminat si no és algun virtuós e qui hagia la voluntat ordonada que vuyla aconseguir aquella fi.

Pertany-se, donques, del regidor ordonar los seus súbdits a virtuts; encara més, a aconseguir la fi entesa, la vida políthica instrumentalment o axí com a instruments servex en les coses foranes, donques pertany-se dels reys e dels prínceps axí regir les ciutats e·ls regnes que·ls lurs súbdits habunden en béns forans, segons que aytals servexen a ben viure e a aconseguir la fi entesa en vida políthica.

Mas en qual manera açò pusca ésser fet ne en qual manera la ciutat degya ésser ordonada perquè en ella pusquen ésser trobades aquelles coses

qui servexen a suficiència de vida, jatsia que per les coses davant dites sia en alguna⁹⁷⁶ manera manifest, emperò pus clarament per avant serà dit.

Vist que al offici del rey se pertany que sia curós envers aquelles coses per les qual pot aconseguir la fi entesa, roman a demostrar en qual manera se ^{/fol. 98 v.} pertany dels reys e dels prínceps tolre o lunyar aquelles coses qui contrasten o empatxen de perseguir aquesta fi, les quals són axí matex iii, de les quals la una quax pren començament de natura, mas l'altre, de la malvestat del ciutadans, e la iii, de la malvolença del enamichs.

La primera axí és manifestada quar los hòmens, naturalment, en si matex són corruptibles; per ço, donques, és que per tal com ells en si matex no poden durar ell desigen naturalment que sien perpetuats en los seus fills, sia que aytals fills sien naturals o adoptius, quar vigyares és a hom que quax visca après de la mort si, segons que ell haurà ordonat, altre succeex en la hertat. Donques fort pot ésser torbat l'estament segur, e la pau de la ciutat e la fi entesa, en la vida política, si·ls reys e·ls prínceps no són curosos en qual manera los darrers sutseesquen en la heretat dels primers, donques remoure o tolre una cosa qui molt veda o contrasta a la bona vida políticha és ordonar bé en qual manera les heretats d'aquells qui moren venguen als darrers.

En après l'estament suau de la ciutat del regne alguna vegada és empatxat per la malvestat dels ciutadans, quar alguns són aquí malvats que tostemps volen donar trebayl⁹⁷⁷ als altres. Donques los reys e·ls prínceps deuen ésser curosos que la pau del regne no sia empatxada que·ls mals faedors sien exterminats⁹⁷⁸ e aquells qui deffallen sien corregits.

Lo iii empatxament d'aquesta fi pren començament de la malícia dels enamichs, quar no seria res squivar lo mals de dintre si no eren vedats o lunyats lo perills de fora. Pertany-se de l'offici del rey que sia axí curós

---

⁹⁷⁶ alguna] *al alguna B*. La repetició de *al* es deu senzillament al salt de línia.

⁹⁷⁷ treballs] *empaig e trebaylls EG*.

⁹⁷⁸ sien exterminats] *no sien exterminats B*. Error del copista.

envers la potestat civil e envers la indústria de les armes que ell pusca vedar o contrastar a la ràbia dels anamichs. Mas en qual manera açò degya ésser fet, en la iii partida d'aquest iii libre, on serà tractat de bataylles, pus cumplidament serà declarat.

Demostrat en qual manera los reys e·ls prínceps deuen ésser curosos o que·l poble a ells comant hagia aquelles coses per les quals pusca aconseguir la fi, e en qual manera ells degen remoure o lunyar aquelles qui són contrarioses, roman a demostrar en qual manera degen regir o endreçar ells en fi.

E encara açí són iii coses, quar primerament les coses per negligència lexades deuen ésser suppleydes o esmanades, axí com si ell vehen que deffallega alguna cosa al bon regiment de la ciutat aquella deu ésser suppleyda o reparada, e açò porà ésser fet per conseyl dels savis, de la qual cosa serà dit per a avant; en après deuen ésser observades bones ordonacions e bons establiments; encara més deuen ésser reguardonades⁹⁷⁹ e premiades bones obres, e majorment aquells deuen ésser reguardonades qui fan aquelles coses per les quals se seguex bé comú, quar, jatsia que supllir o esmanar les coses lexades e conservar les coses bé ordonades servesquen molt a açò que·l poble sia endreçat o regit dretament en bona fi, emperò molt semble que vulla o servesca⁹⁸⁰ reguardonar les coses ben fetes, quar, segons que és dit en lo iii libre de les *Èthiques*, en lo capítol de fortaleha, envers aquelles gents⁹⁸¹ los hòmens són molts forts envers les quals los hòmens forts molts són honrats; axí matex envers aquells són los savis e·ls bons envers los quals aytals són reguardonats e honrats.

---

⁹⁷⁹ al davant] *B* ratlla ~~regor~~.

⁹⁸⁰ que vulla o servesca] quey vayla oy sesvesca *B*; quey vulla reguardonar *E*; que vulla *om. G*. Sembla una mala lectura de tots els models. Diríem que, del model de *B* –que creiem el més bo– tots han anat corregint com bonament han pogut allò que interpretaven malament. El text llatí diu: *maxime tamen deservire videtur; bene apta remunerare* [...]. Tenint en compte això, reconstruïm el text basant-nos en *B* i *G*.

⁹⁸¹ gents] *om. E*.

Donques sembla que a l'offici del rey se pertanga que ell sia curós envers les coses damunt dites.

Capítol ix. Qualsevol coses són aquelles les quals vertader rey deu obrar e qualsevol són aquelles les quals lo tyran ressembla o feyn fer

Nós podem recomptar x coses les quals vertader rey deu fer o obrar e les quals lo tyran ressembla fer, quar, jatsia que aquestes x coses en alguna manera sien contengudes en les coses davant dites, emperò per tal com segons que moltes vegades és dit en la obra moral paraules generals poc profiten, per amor d'açò bo és recomptar de quescunes d'aquelles x.

La primera cosa qui's pertany fer a vertader rey és que majorment ell procur los béns comuns e que estudiï⁹⁸² desprendre les rendes del regne en bé comú o en bé del regne; mas los tirans semblen fer açò emperò no o fan, ans, segons que diu lo philòsoph, donen elles a vils fembres, e legotehers e a altres persones no profitoses.

E après, a dreturer regidor del regne pertany no solament les rendes e les obligacions ordonar en bé comú e del regne, ans encara los béns comuns e·ls drets del regne majorment deu guardar e observar, la qual cosa, jatsia que·ls tyrans semblen fer emperò no o fan, ans ells no guarden los béns dels altres ne·ls drets del regne.

Ecara pertany-se del rey e del príncep no mostrar si matex massa terrible ne cruel, ne deu donar si matex massa familiar, mas ell deu apparex persona posada e honrada, la qual cosa cuvinentment no's pot fer sens virtut. E per amor d'açò vertader rey vertaderament és virtuós; lo tyran no és virtuós mas ressembla o feyn si matex virtuós.

Encara més pertany-se de rey no menysprehar negun dels súbdits neinjuriar a negú, neen filles, ne en muylers, neen persona neen negunes

---

⁹⁸² estudiï] estudiui *d, E, i G*. El text llatí diu *regni redditus studeat in bonum comune*. La forma més lògica de traduir-ho seria «luitar pel be comú de la renda del regne». Atenent-nos a la realitat del text medieval, creiem que l'adaptació més escaient és «que estudiï dependre les rendes...». És evident l'error de traducció.

altres coses, e si s'esdevé que algun del regne faça algun mal, ell lo deu punir no per vengyança, ^{/fol. 99 r.} ne fer a ell injúria neper cumplir alguna voluntat desordonada, mas per bé comú e de justícia. Mas los tyrans no fan açò, ans, per tal com ells entenen de peccúnia e de delitable, ells fan injúria als ciutadans en muylers e en filles, e·ls tol·len lurs béns.

Encara més se pertany dels reys e dels prínceps no solament haver familiars e amar los nobles, e·ls barons e·ls altres per los quals lo bon estament pot ésser conservat, ans encara, segons que diu lo philòsoph en les *Polítiqes*, ells deuen induyr les muylers pròpies que sien familiars e ben volens o de bona voluntat a les muylers davant dits, quar les muylers fort inclinan los marits a les voluntats pròpies, per com quesqué fort és inclinar que no vol donar tristor als seus delits, perquè, si les muylers dels nobles e dels altres per los quals lo bon estament del regne deu ésser conservat veyhen que fossen menysprehades per la muller del príncep o del rey, elles induyrien lurs marits que moguessen dissensió o brega en lo regne e·n la senyoria. Axí donques se deu comportar bon regidor de regne o de ciutat; mas lo tyran comporta en aquesta manera, ans ell, erguylós o alt de cor, menysprea los altres, per a qual cosa ne ell⁹⁸³ ne les persones acostades a ell no són benignes als altres, donques aquelles coses les quals vertader rey ha aquelles matexes par que ha lo tyran, en quant que aytal és, jatsia emperò que simuladament o fentament, quar segons veritat ell no ha elles.

Encara més pertany-se de vertader rey que sia mesurat o temprat en mangyats e en delits luxuriosos, per ço que no sia menysprehat per los seus súbdits, quar, segons que és dit en lo v libre de les *Polítiqes*, no és menysprehat aquell qui és mesurat o temprat mas aquell qui és embriach; mas los tyrans no fan açò, quar, com ells no entenen sinó bé propri, axí com bé pecúnia e bé delitable, per tal com molt gran delectació o gran plaer és en los mengyars e en les obres luxurioses, los tyrans, sens negun fre, usen d'aquells

---

⁹⁸³ ell] ellz B.

delits carnals; ans encara que és pigyor cosa, segons que recompta lo philòsoph en lo v libre de les *Politiques*⁹⁸⁴, molts dels tyrans no solament no són mesurats o temprats, ans encara ells no volen ésser vists que sien mesurats o temprats, quar ells se pensen que sien reputats benaventurats per los hòmens si quescun dia los veu hom en superfluytat de mengyar, e en sobrefluytat de beure e en cuvits habundants. Emperò ells no deurien ésser aytals, quar, posat que ells no haguessen temperament, encara deurien demostrar la lur intemperància per ço que no fossen menysprehats per los pobles, quar mesura e tempraça és loada, mas gulositat e avarícia és vituperada o deshonorada.

Encara més pertany-se de vertader rey ornar e guarnir les ciutats e·ls castells qui són en lo regne, per ço que ell aparega o sembla més procurador del bé comú que no tyrán procurant o cerçant profit propi.

Encara, segons que diu lo philòsoph, pertany-se de vertader rey axí honrar los savis, los bons e·ls estranys, que hom se pens que no fossen axí honrats per lo ciutadans propis si estaven entre·ls, la qual cosa los tyrans no fa, quar, segons que per a avant serà manifest, ells no honren los savis ne·ls bons ans los punexen.

Encara pertany-se de vertader rey no prolongar o créxer la sua senyoria per usurpació ne per injustícia, quar, segons que és dit en les *Políthiques*, de mayor durada és regnar sobre pochs que sobres molts, la qual cosa majorment és verdadera si aytal multitut de potència civil és guanyada per usurpació e per injustícia, quar lo philòsoph recompta en lo v libre de les *Políthiques* que, com i rey hagués lexada la partida de son regne per ço com per ventura i injustament la tenia e fos reprès per sa muyler que vergonya devia haver per tal com menor regne lexava als fills que no havia reebut de són pare, respongué lo rey que si ell lurs lexava menor regne en quantitat,

---

⁹⁸⁴ *Politiques*, 5, cap. 10.

emperò ell lus dexava major e de pus longa durada en temps. Mas los tyrans no fan això, quar, jatsia que tostemps ells se fenyen o resemben fer injustament, emperò en moltes coses injustament ells amplien o examplen lurs regnes e usurpen sens rahó les heretats dels altres.

Encara més, finalment, pertany-se de vertaders reys que hagen bé si mateys envers les coses divinals, quar, segons que diu lo philòsoph, lo poble és de tot en tot subjugat a aquell rey lo qual creu que sia colent Déu, amich de Déu⁹⁸⁵, quar lo poble se pensa que aytal tostemps faça injustament e no faça res iniquament. Emperò nós podem aduyr a açò meylor rahó dient que, si·l rey ha Déu amich per la providència divinal a la qual totes coses són manifestades e per la potència sua a la qual neguna cosa no pot contrastar, s'esdevé, segons que ops és a la sua salut, que ell és prosperat o benaventurat tostemps en les sues obres; ans encara, per la santetat del rey, Déus moltes vegades dóna molts de béns a aquells qui són en lo regne. E finalment nós deym que pertany-se de la reyal magestat que hagia ben si matexa envers les coses divinals per tal com açò deu ésser fi e compliment de les altres coses, e a açò deuen ésser ordonades quescunes coses, donques lo vertader rey, segons veritat, ha ben si matex envers les coses divinals; mas lo tyran no és aytal, mas per ventura ell resemba o feny⁹⁸⁶ si matex que és aytal.

---

⁹⁸⁵ sia colent Déu e amich de Déu] que sia tolent d'un amich *E*; que sia colent Déu e amich *G*. El text llatí diu *credit esse deicolam, et habere amicum Deum*. Aquí és evident que ningú no té clar el terme que llegeix. Hem de dir que *colent*, en la segona accepció de Alcover-Moll significa «que habita»; per tant, podem llegir-hi «habita en Déu i és amic de Déu». De fet, el nom *Deicola*, de sant Deícola, vol dir «el qui mora en Déu». Alcover data el mot *colent* en Curial III, 1 amb aquest significat. Malgrat tot, el terme segurament resultà estrany als copistes de *E* i *G*, que decidiren aclarir el malentès. Aquest terme no figura en l'explicació del vocables.

⁹⁸⁶ feny] feyn *B*. Pensem que hem de deixar la lectura de *E* i *G*, més propera al text llatí, *sed simulat taem esse* («fingir ésser...»), però ha utilitzat *feny*, encara usat al Camp de Tarragona per a dir «burlar», de *burlar-se*.

Capítol x. Qualseu quantes són les cauteles ab les quals lo tyran s'esforça de conservar si mateix en la sua senyoria

/fol. 99 v. **L**o philòsoph, en lo v libre de les *Políiques*⁹⁸⁷, tocha e posa moltes cauteles, de les quals, quant al present, nós podem nombrar x, per les qual lo tyran s'esforça de conservar si mateix en la sua senyoria.

La primera cautela del tyran és los excel·lents o·ls nobles, quar, com lo tyran no am sinó lo bé propi, los excel·lents e·ls nobles del regne no poden açò suffrir e leven-se contra ell, e·l tyran, depús que conex si mateix ésser aytal, ell no cogita sinó en qual manera ell porà instruyr los excel·lent e·ls nobles, ans, com alguns desigen o volen tyranitzar, no solament destruen los altres excel·lents e nobles, ans encara destruen lurs frares propis e aquells qui són acostats a ells per gran parentiu. Mas lo vertader rey, per lo contrari, procurat lo bé comú e conexent que ell és amat per aquells qui són en lo regne, no destrueix, ans salva los excel·lents e·ls nobles, e molt més los propis cusins, per los quals pot ésser conservat lo bon estament.

La ii cautela dels tyrans és destruyr los savis, quar ells vehen[t] si mateys qui fan coses qui són contra ço que rahó dicta e no entenen o no procuren lo bé comú mas lo propi, per amor d'açò ells volrien que tots los súbdits fossen ignorats e no sabens, per tal que no coneguessen la malvestat d'ells necomoguessen lo poble contra ells, quar tostemps aquell qui mal fa ahira lo lum ne ama los savis per tal que no reprenguen les sues obres, perquè lo tyran, del qual són les obres males, destrueix los savis ab tot són poder. Mas lo vertader rey, per lo contrari, ell, sabent que fa segons drete rahó, salva, promou e honra los savis, per ço com ells, conexen[t] les bones obres sues, comouen lo poble a amar d'ell.

---

⁹⁸⁷ *Políiques*, 5, cap. 11.

La iii és no sustenir sciència neestudi, quar lo tyran, segons que aytal és, no solament ell destrueix los savis, ans encara ell estronca e veda sciència e estudi per ço que no sien fets alguns savis, quar tostemps ell se tem que no sia reprès per savieha, Mas lo vertader rey promou e conserva l'estudi, vehent que per ell deu ésser meylorat lo bé comú e'l bon estament del regne, lo qual principalment ell entén.

La iiii és no sustenir negunes companyes ne encara negunes congregacions, quar lo tyran voll que·ls ciutadans e aquells qui són en lo regne no sien companyons ne encara coneguts la un ab l'altre, quar, segons que diu lo philòsoph, conexença fa fe, quar tantost com algun han conexença d'altre confia d'ell; mas lo tyran no ama açò, quar tem-se que·ls ciutadans, confiant de si mateys, per les injúries que lus ha fetes no·s leven contra ell. Mas si vertader rey, per lo contrari, susté companyes e que·ls ciutadans generalment sien coneguts la un ab l'altre, e que·s confien de si mateys, quar com ell procur o entena lo bé dels ciutadans, cosa natural és que ell sia amat per ells, perquè vol que ells sien ligats e ajustats la un ab l'altre, per ço com lavors pus acordadament ells amen lo bé del rey, quar de tot en tot seria malvat lo poble si conexia que hagués vertader rey qui amàs lo bé comú si axí matex no ama lo rey.

La v cautela del tyran és haver moltes espies e temptar que sàpia tot ço que fan los ciutadans, quar, com los tyrans sàprien que ells no són amats per lo poble, per ço com ells offenen ell en moltes coses, ells volen haver moltes espies, per tal que, si ells veyen que alguns del poble tractassen algunes coses contra ells, poguessen contrastar a aquells; ans, tantost com los ciutadans crehen que·l tyran ha moltes espies, no·s gosen ajustar que tracten neguna cosa contra ells, quar, si encara entre ells axí ajustats no estava neguna espia, emperò tostemps haurien paor que aquí fossen espies, mas lo vertader rey no cura de haver espies als ciutadans ne encara a aquells qui són en lo regne, mas als enamichs e als estranys. Si pertany del rey haver espies

en lo regne per neguna rahó per ço que·l poble no·s leu contra ell, per avant serà dit; al present basta saber que·l rey no ha ops axí espies com lo tyran.

La vi cautela del tyran és no solament sustenir companyes ne amistances, ans torbar e regirar les amistances e les companyes ja fetes, quar los tyrans volen que·ls amichs sien torbats ab los amichs, lo poble amb los nobles e·ls nobles ab si mateys, quar ells vehen que, aytant com los ciutadans se discorden ab los ciutadans, els richs ab los richs e·l richs ab los ciutadans, aytant no pot hom axí leugerament contestar a lur poder, quar lavors quescura de les parts, tement l'altre, ne la una ne l'altra no·s leva contra lo tyran. Mas lo vertader rey, per lo contrari, no procura barayla d'aquells qui són en lo regne mas pau e concòrdia, quar en altra manera ell no seria vertader rey, per ço com no entendria o no procuraria lo bé comú.

La vii és fer los súbdits pobres en tant que·l tyran no hagia ops neguna guarda, quar los tyrans volen que·ls súbdits sien tan pobres que en aquesta manera ells sien ocupats envers les coses necessàries de tots dies les quals han ops, per ço que no·ls lega o no·ls sia avinent a tractar neguna cosa contra ells ne càlega que ells hagen o tenguen alguna guarda per aquells. Mas lo vertader rey, per tal com ell entén o procura lo bé dels⁹⁸⁸ súbdits, no·ls desfà ne fa ells pobres, ans més procura lur bé.

La viii és procurar guerres, e tremetre batayles a les partides estranyes e tostemps fer bataylar o guerregyar aquells que hi són en lo regne per tal que ells, tostemps ocupats envers los trebayls de les guerres, no ^{/fol. 100 r.} pusquen vagar o entendra a tractar neguna cosa contra lo tyran. Mas lo vertader rey no entén a turmentar o trabaylar los seus súbdits movent o procurant batayles o guerres, per tal com entén lo bé del regne, donques ell no vol que aquells qui són en lo regne acostumen armes sinó per deffensió del regne o per alguna justa batayla.

---

⁹⁸⁸ Davant dels, B ratlla comú.

La ix és tenir guarda del seu cos no per aquells qui són del regne, per ço com d'aquells se desconfia, mas per estranys. Mas lo vertader rey fa per lo comú contrari, segons que damunt pus largament és dit.

La x cautela del tyran és que, depús que ell ha procurades diversions e parts en lo regne, faça bataylar o turmentar una partida ab altra, per tal que ell rabella⁹⁸⁹ clau ab clau; mas lo rey, per lo contrari, no procura diversions ne partides en lo regne, ans si aquí són algunes diversions ell desigya e vol tolre aquelles.

---

⁹⁸⁹ rebella] rebau *B*; reeb *E*. Alcover-Moll diu en REBLAR: **3**. Fer cabota a cada banda d'un clau o espiga de ferro que travessa dues peces, perquè quedi ben ferm i no pugi sortir; cast. *remachar*, *roblar*. Rebla clau ab clau, Egidi Romà, ll. iii, d. 2^a, c. Hem de tenir en compte que Alcover-Moll veu l'edició incunable de Nicolau Spindeler, la qual, com tots sabem, està corregida.

Capítol xi. Quantes coses són aquelles a les quals són reduydes les cauteles de tyrannia, e que·ls rey e·ls prínceps se deuen guardar que no sien fets tyrans e que les obres dels reys són nobles, mas les obres dels tyrans són malvades

Totes les cauteles del tyran de les qual nós havem nombrades en lo capítol qui va davant retorna lo philòsoph a iiii, quar los tyrans entén a iiii coses: primerament que·ls súbdits sien ignorants o no sabens; en après que sien de petit coratge; encara que no·s confien de si mateys; encara més que sien tant pobres e tant trabaylats que no pusquen levar contra ells.

E a aquestes iiii coses són reduydes totes les coses davant dites, quar, quant al present se pertany, a açò que algu esvaesca o tracte alguna cosa contra lo tyran par que venga d'alguna de les iiii coses davant dites. Primerament par que açò s'esdevenga per gran coratge o per gran magnanimitat, axí com, per tal com aquell qui·s leva contra ell és tant gran cor que neguna cosa no li sembla gran; en après par que açò venga per indústria e per sagacitat, axí com per tal com ell creu que pot trobar tantes vies e maneres o falsies que pot sobrar lo tyran; encara açò pot ésser per lo poder, axí com, si aquell qui·s leva contra ell se confia dels altres ciutadans e creu que sia ajudat per ells per potència civil, ell esvaex lo tyran; encara més açò se pot esdevenir per massa gran occiociat, axí com, si·ls ciutadans són massa richs e vaguen per massa gran ociositat, per ço com la pensa humanal no sap ésser ociosa, quan los ciutadans són ocupats envers les necessitats de tots dites, ells se cogiten dissensions en qual manera ells pusquen trobar la ciutyat e levar-se en terror dels ciutadans.

Contra aquestes iiii coses, donques, los tyrans procuren o volen destruyr los bons e·ls nobles per ço que·ls lurs súbdits no sien de gran coratge; volen destruyr los savis e empatxar scoles e estudi per ço que aquells

qui estan en lo regne sien ignorants, e inscients e no sabents; no lexen o no sustenen que sia companyia entre·ls súbdits e volen torbar los ciutadans entre si mateys per ço com no·s confien de si mateys; volen enpobreyr ells e ocupar ells en guerra e·n altres faenes per ço que no vaguen per occiositat. Donques aquestes són les cuateles dels tyrans.

És ver que, per tal com per ventura de tot en tot no és tyrant, quar la cosa de tot mala destrueix si mateixa, e si és mala entegrament no pot ésser portada o sostenguda, segons que és dit en lo iii libre de les *Èthiques*⁹⁹⁰. E per ventura a anvides⁹⁹¹ nuy temps és trobat negú qui de tot en tot sia rey qui no tiranitzo o no faça obres de tyrant en alguna cosa, quar ell quax seria miig déu si no participava alguna cosa de tyrannia. E per tal, donques, és que·ls senyors participen alguna cosa de les cauteles reials, e alguna cosa de les falsies e de les maestries dels tyrans, e tant és meylor la senyoria quant més se acostia a regne e és pus luny de tyrant⁹⁹². E havem volgut recomptar les obres de quescun e les cauteles de quescun e estreure, quar les coses contràries, posades la una prop l'altre, més són declarades e les obres reials més apparexen que són nobles, demostrant que les obres tyrannívol·s són malvades.

E per açò és més manifest que tyrannia deu ésser fugida o esquivada per los reys, quar la cosa malvada de si mateixa deu ésser molt fugida o esquivada e la cosa nobla deu ésser molt seguida o cercada.

---

⁹⁹⁰ *Ètiques*, 4, cap. 5.

⁹⁹¹ anvides; *om.* *E* i *G*. Del text llatí *forte vix*: «per ventura a penes», que en català antic és traduïa «per ventura anvides» (*envides* [var. ort.]). Cada vegada es confirma més la bona qualitat del manuscrit *B* i les semblances entre *E* i *G*, que sempre degraden d'alguna manera el text.

⁹⁹² tiran] tirania *E* i *G*. El text llatí torna a coincidir amb *B*: *est longius a tyranno*.

Capítol xii. Que molt deu hom esquivar o guardar que la reyal magestat no declín en tyrannia, e que tot ço quei de corrupció és en les altres malvades senyories tot és ajustat en tyrannia

Los senys dels hòmens són tant inclinats a mal, que fort és profitosa cosa en la carrera de les bones custumes de mostrar per moltes vies e provar per moltes rahons que mal e peccat, de si, és cosa vil e deu hom fugir o esquivar ell, per ço que aquell lo qual una via no·l inclina qui esquiú mal, altra via lo induysca a fugir o a esquivar mal.

Depús, donques, que nós havem declarat que tyrannia deu ésser fugida o esquivada per los reys per ço com les obres del tyran són malvades, nós volem provar que·ls reys ^{/fol. 100 v.} ab molt gran diligència se deuen guardar que no sien fets tyrans, per tal com tot ço qui de corrupció e de iniquitats és en les altres malvades senyories tot és ajustat en tyrannia.

Segons que per les coses damunt dites és manifest, iiii senyories són bones e iiii males, quar damunt dèhiem que si una senyoria é açò per bé comú aytal senyoria és dreita e és apel·lada regne; mas si ell senyoregya per bé propri aytal senyoria és malvada e és apel·lada tyrannnia; mas si senyoregen pochs e senyoregen per tal com són virtuosos e bons, aytal senyoria és dreturera e és apel·lada aristocràcia o senyoria; mas si senyoregen no per tal que sien bons mas per tal [com] no són richs, aytal senyoria és malvada e és apel·lada oligarchia, mas com tot lo poble seyoregia, si ell entén lo bé de tots axí dels nobles com dels altres, aytal senyoria és dreturera e és apel·lada regne del poble, mas si·l poble tiranitza e entén abaxar o a costrenyir los richs, aytal és senyoria corrupuda e és apel·lada democràcia, qui vol aytan dir com corrupció e malvestat del poble.

Donques tyrannia e la senyoria corrupuda dels richs e la senyoria iniqua del poble són malvats regiments; mas emperò tyrannia és pus malvada

senyoria quar, segons que lo philòsoph prova en lo v libre de les *Polítiques*, tot ço qui de malvestat és en la senyoria iniqua dels richs e en la malvada senyoria del poble, tot és ajustat en tyrannia, la qual cosa axí és manifestada, quar si los richs desigen senyoregyar úniquament iii coses quant al present se pertany ells entenen, ço és assaber, peccúnia, delits corporals e guarda o custòdia del seu cors.

Primerament ells entenen peccúnia quar quescun senyor entén creximent d'aquella cosa segons la qual o per la qual veu que senyoregya. Si donques algun senyoregya per tal com és bon e virtuós, tostemps entén a obres més bones e a virtut, per ço que ell sia fet meylor e pus virtuós; mas si ell senyoregya per tal com és rich, per ço que ell pusca més senyoregyar, ell entén a creximent de riquehes e a ajustar peccúnia. Perquè si·ls richs, senyoregyant iniquament no senyoregen per tal que sien bons ans per tal com són richs, tota lur entenció, donques, serà envers ajustar peccúnia.

Encara los richs, iniquament senyoregyant, entenen delits carnals e haver desiigs sensibles, quar si algun vol alguna cosa molt més vol aquelles a les quals aquella és ordonada, axí com si algun volia la poció o·l beuratge de medecina molt més ell volria sanitat a la qual lo beuratge és ordonat. Donques com los hòmens comunament, e majorment aquells qui han la voluntat malvada o desordonada, ordenen la peccúnia e les riquehes als delits corporals e als desiigs sensibles, seguex-se que·ls richs senyoregyant iniquament e entenen no lo bé comú mas peccúnia, ells entendran les delectacions corporals.

Encara més los richs, senyoregyant en aquesta manera, són molt curosos envers la guarda del cos, quar negú, menys prehat lo bé comú, no entén a peccúnia ne als desiigs del cos si no offèn lo poble en moltes coses, quar aytal, per ço que hagia peccúnia, despuyla o roba los ciutadans; mas per ço que ell ús dels seus desiigs offèn e fa injúria als ciutadans quant a les

muylers e a les filles, donques ell veu que és en oy del poble, e per amor d'aço no luita o no dóna⁹⁹³ si matex a la multitut, ans tostemps ell, suprant de la ira o de la furor del poble, és molt curós envers la guarda del cos.

E tots aquests mals qui són trobats en la malvada senyoria dels richs són atrobats en tyrannia, quar, segons que damunt és dit, lo tyran no entén bé comú ans entén peccúnia; encara, segons que damunt és dit, ell no entén bé honrat o bé de honor ans entén bé delitable; encara més lo tyran és molt curós envers la guarda del cos, per ço com ell veu que ha molts offesos. Quar lig-se d'un tyran que, com fos reprès tot dia per són frare perquè tostemps estava trist e perquè nuyl temps no mostrava la cara alegre, aquell tyran vol retra rahó d'aquesta qüestió, féu ell despuyar e ligar, e sobre lo seu cap féu penyar⁹⁹⁴ en i fil⁹⁹⁵ fort prim i coltell molt agut, e fahia estar prop d'ell hòmens ab⁹⁹⁶ balestes teses e les sagetes de sus posades contra ell⁹⁹⁷. E com aquest frare del tyran fos⁹⁹⁸ axí esvayt per terrible e orrible temor o pahor, tement-se que fos naffrat per aquell cultell agut e fos transpassat per aquelles balestes, e va dir lo tyran «alegre't frare, e mostra bella cara», e aquell, responent que no poria per rahó dels perills qui li estaven appareylats, dix lo tyran que ne ell se podia alegrar per ço com estava en major perill, quar en tantes coses havia deffallit o feta offensa, que tostemps se duptava de la mort.

Molt donques cové al rey que no sia fet tyran, quar los tyrans, ab açò que perden vida eternal, encara ells no han i bon dia en aquesta vida temporal,

---

⁹⁹³ Al davant, *B* ratlla ~~fa~~.

⁹⁹⁴ penyar] grafia per *penjar*.

⁹⁹⁵ lo seu cap féu penyar en i fil] lo seu cap féu pujar un fill *E*.

⁹⁹⁶ *B* escriu «abalestes»; probablement pel dictat es perd la *b* de *ab*.

⁹⁹⁷ fahia estar prop d'ell hòmens ab balestes teses e les sagetes de sus posades contra ell] fayen estar prop d'ells hòmens ab ballestes teses e posades sagetes en contra ell *E*; e feya star prop d'ells ab balestes ateses e posades sagetes contra ell *G*. Agafo la lectura de *B* perquè el text llatí diu *circa ipsum quosdam homines cum ballestis, sagittis appositis, stare facieba*: «feia estar a prop seu homes amb ballestes disposades per a disparar». Cap de les tres traduccions no és en si mateixa literal, i el traductor hi afegeix el verb *tesar* per donar coherència a la frase i com una trampa de traducció, la qual cosa vol dir que *sagetes* ha d'anar abans del text «de sus posades», atès que la locució *de sus* explica la cosa dita abans. Per tant, es refereix a les sagetes, i el verb llatí *appono*, -*posui*, -*positum* té també el sentit de «arrambar», «posar de costat (disposar)»; per això el traductor va utilitzar la locució *de sus*, que segurament *E* i *G* no entengueren i en canviaren l'ordre i el sentit. Si més no, la solució de *B* és la més elegant, i de nou el dubte de *E* i *G* és coincident.

⁹⁹⁸ Al davant, *B* ratlla ~~era fort~~.

per ço com ells vehen que tostemps lus són appareyllats perills. Encara los tyrans no han tanta peccúnia com los vertaders reys, primerament per tal com cové a ells despendre moltes coses sobre habundament; encara més per tal com als vertaders reys és més donat per amor que no aconseguesquen los tyrans per robaria⁹⁹⁹ o per destrucció del poble, quar nós sabem per experiència que alguns tyrans han viscut en major freytura que no los altres vertaders reys. Encara los tyrans no han tants delits a tants plaers de cor com los vertaders reys, quar [h]aver amichs e ésser amat per lo poble és molt cosa delitable; no confiar dels altres e creure si matex ésser en ira o en hoy de tota la multitut del poble és cosa de molt gran tristor, donques lo tyran és provat de molt gran delectació o de gran plaer com ell veu que és en hoy o en ira ^{fol.} ^{101 r.} del poble.

Vist que tyrania deu hom esquivar per tal com los mals de la iniqua senyoria del ríchs són ajustats en ella, roman a veure què ell deu hom esquivar, per ço encara com ell en ella són ajustats los mals de la malvada senyoria del poble, quar com lo poble senyoreya malvadament no entén o no cura conservar quescú en son estament ans s'esforça a destruyr los nobles e ls meylors. E açò encara fa lo tyran, per tal com, segons que és manifest per les coses damunt dites, ell s'esforça a tot en son poder de constrènyer les excel·lents e de destruyr los ríchs e ls nobles subiranament. Donques per lo rey deu ésser esquivada tyrania en la qual són ajustats tants mals.

---

⁹⁹⁹ No és el condicional del verb *robar*, sinó de *roberia*: *f.* «acció i efecte de robar, la cosa robada».

Capítol xiii. Que molt cové als reys e als prínceps regir lo poble dreturerament e guardar si mateys que no tyrantitzen e no senyoregen cruelment, quar per moltes rahons s'esdevé que·ls súbdits aguayten o espíen los tyrans

Per tal com nós havem fet aquest libre per doctrina del reys e del prínceps per ço que, dreturerament e degudament, ell governen lo poble qui lus és comanat, com desviar del dret regiment, e injuriar als súbdits e no entendre lo comú sia tyrantitzar, jatsia que per moltes vies o per moltes rahons nós hagam demostrat per les coses damunt dites que cosa perillosa és a la reyal magestat, e cosa qui deu ésser molt esquivada, tyrantitzar e no governar lo poble dreturerament, no·ns enugya o no·ns pren perea¹⁰⁰⁰ ne a dur encara novelles rahons a demostrar açò matex, e volem declarar en aquest capítol que per moltes rahons los súbdits aguayten o espíen los tyrans, per tal com vida tirannívol e desviar del regiment dreturer és cosa fort perillosa.

Per amor d'açò los reys deuen molt estudiar ab gran cura que no lexen lo dret regiment e que tyrantitzen, quar lo philòsoph, en lo v libre de les *Politiques*, recompta vi rahons per què los súbdits espíen o guayren als tyrans.

La primera és per temor o per pahor, quar molts qui són de petit coratge, com massa temen e no crehen que pusquen escapar, ells quax desperats esveexen los altres e lavors ells són fets bons e valents, e, per tal, diu-se proverbialment que aquell qui massa encalça lo temerós per força constreny ell que sia abrivat. E en aquesta manera les bèsties quax comunament temen a l'hom, e si elles se cuyden¹⁰⁰¹ que no fossen naffrades o agrugyades per ell, a tart o nuyl temps elles esvairien ell ne·s tornarien a ell; les bèsties, donques, segons lo demés, forçades per temor o per pahor,

---

¹⁰⁰⁰ no·ns pren perea] *om. E i G.*

¹⁰⁰¹ cuyden] cuydaven *B i G.*

aguayten a l'hom e esvaexen a ell. Donques per aquesta manera moltes vegades los súbdits agguayten al tyran e destruen ell tement de si mateys que sien offesos per ell.

La ii rahó perquè los súbdits espïen al tyran és la injúria la qual han sustenguda per ell, quar natural cosa és desigyar venguança, per la qual cosa Homer deya que ira era pus dolça mel, quar ira és desiig de pena en¹⁰⁰² vengyança. Per tal, donques, com axí és delitable cosa demanar vengyançes, molts aguayten al tyran per gran ira [e] alguna vegada esvaexen ell volent vengiar les injúries que·ls han fets.

Encara alguns espïen al tyran e alguna vegada occien o maten, quar, segons lo demás, los tyrans fan coses per les qual reten sy mateys menysprehants, quar, per tal com ells no cerquen bé comú ans cerquen delectacions del cos, segons lo demás, ells no són mesurats o temprats ans són gulosos, o no són castos ans trabaylen o estudien a les delectacions luxurioses o carnals, e, per tal com aquells a qui fan açò reten si mateys menysprehats, leugerament ells són esvayts. E d'aquests havem exempli, segons que recompta lo philòsoph en lo v libre de les *Polítiques*, d'aquell rey apel·lat Sardinàpol e d'aquell apel·lat Dyonís, quar Sardinòpol, menyspreha[n]t lo bé comú, donà si matex tot a delits carnals, e, per tal, un duch, menysprehat ell per tal com havia elegida vida de bèsties, esvay e matà ell. Axí matex Dyonís, tiranitzant i curant més de la gola que del bé comú, era menysprehat per los súbdits per ço com quax tostemps ell era embriach, per un qui hauria nom Dyon, vehent que quax tostemps ell era embriach, per despit o per menyspreu levasse contra ell.

Encara més açò se pot esdevenir per aconseguir en guany, quar, com honor e glòria entre los béns forans sien molt grans béns, molts qui vehen que·ll tyran no demana si honor e glòria pròpia e no cura honrar los súbdits

---

¹⁰⁰² mel, quar ira és desiig de pena en] *om. G.*

ne cerquar bé comú, ells, volent aconseguir la glòria e la honor la qual vehen en lo tyran, esvaexen e maten ell. Axí matex, per tal com molts se pensen que peccúnia sia molt gran bé e vehen que'l tyran no entén sinó a guany propi e a ajustar peccúnia, esvaexen el per ço que prenguen los seus tresors. E per tal és dit en lo v libre de les *Polítiqes* que alguns esvaeexen los tyrans vehent que ells són grans guanys e gran honors.

Encara són fetes espies per alguns als tyrans no per tal que ells posseesquen monarchia o la senyoria principal, mas per tal que ells sien vists fer algunes obres singulars, quar alguns volen ésser en algun nom o en alguna fama, e per amor d'açò, per tal que ells sien nomenats, fan alguna obra meravellosa e algun fet singular, e per tal com ell reputen axí com maravellosa cosa en lo poble levar-se contra lo tyran, per amor d'açò ells se leven contra ell. Mas, segons que diu lo philòsoph, aytals qui per aquesta rahó se leven contra lo tyran són pochs per nombre, quar cové que sia supposat que ells no curen de res per ço que sien salvats.

Encara més esde- /fol. 101 v. vén-se que alguns aguayten o espien als tyrans e maten ells per ço que desliuren la terra de l'oppressió o de la destrucció d'aquells. Per aquestes rahons, donques, són fetes espies per lo tyran.

Per tal donques que no sien fets aguayts o espies contra la reyal magestat, e per ço que'l rey no dupte tostemps que no sia mort per los seus súbdits, ell se deu guardar amb gran diligència que no sia fet tyran, quar si ell no fa injúria als súbdits, ell és continent o abstinent e mesurat, e no elegex vida bestial ne menysprehada honra los nobles e ls altres qui són en lo regne; segons que requer lliure estament, no despuyla ne destrueix ells en totes coses a si matex, no com a tyrà mas com a vertader rey, enduex tots quants són en lo regne a la sua amor e toll d'ells tota matèria e tota rahó perquè espiassen a ell.

Capítol xiiii. Que'l rey molt se deu guardar que no sia fet tyran, per ço com per moltes maneres tyrannia és més corrupuda que senyoria reyal

Jatsia que per molts capítols damunt nós hagam induyt los reys e·ls prínceps que no tyrantitzen mas que regesquen dreturement lo poble qui lus és comanat, encara en aquest capítol nós vehem a dur altres rahons demostrant que, si·ls reys volen que lur senyoria dur, ells deuen subirament estudiar que no sien fets tyrans, per ço com tyrania, senyoria malvada, és corrupuda per moltes maneres més que no la senyoria dreturera e reyal.

Recompta lo philòsoph en lo v libre de les *Polítiqes* iii maneres de corrupció de tyrannia, dyent que tyrannia és corrupuda per si mateixa per altra tyrannia e per regne.

És tyrannia primerament corrupuda per si mateixa, quar damunt és dit que mal corrumpe o destrueix si mateix, e si és íntegre¹⁰⁰³ ell és fet importable, donques tyrannia, per les perversitats¹⁰⁰⁴ e per malvestats qui són ajustades en ella, és corrupuda e no pot durar. E per amor d'açò és dit en lo primer libre de les *Polítiqes* que quant tyrannia és major tant dura menys, quar injustícia serve, guarda, cortesies, perquè, com hom se pretex de justícia, és apareyllada via o manera que aquella senyoria sia corrupuda policia, donques d'aquí, quant més se pretex de justícia tant ha de si que pus leugerament sia corrupuda. Los reys, donques, e·ls prínceps, si volen que lur senyoria dur subiranament, deuen esquivar que ells, desviant de justícia, no sien fets tyrans, e si s'esdevé que ells en alguna manera tyrantitzen ells deuen ab tot poder temprar lur tyrania, quar, quant menys ells tirantitzaran, tant més ells senyoregyaran.

---

¹⁰⁰³ íntegre. És curiós que, fins ara, el ms. B ha utilitzat «entegre».

¹⁰⁰⁴ perversitats] versitat B.

Encara¹⁰⁰⁵ tyrania és corrupuda per altra tyrania contrària, quar, jatsia que bé no sia contrari a bé per ço com bé ha ésser en una manera, emperò mal és contrari a mal per ço com mal a ésser en moltes maneres, quar esdevé qual senyal és ferir en una manera, e, per tal, en açò és contrarietat ne diversitat; mas esdevé-se que en moltes maneres pot hom desviar d'ell perquè pot ésser contrarietat en les desviacions. Axí com molt és contrari a poch, quar traure més avant del senyal és contrari a traure de ça la senyal, e traure a la part dreta és contrari a traure a la part esquerra, axí matex és en lo propòsit, quar senyoria dreturera no és contrària a senyoria dreturera, mas senyoria mala és contrària a mala, donques una tyrannia o malvada senyoria pot ésser contrariosa a altre e pot corrompre o destruyr ella; axí com la tyrannia del poble qui senyoregya és contrària a la tyrannia de monarchia, ço és de la senyoria principal tyranívol és contrària a altre, quar, com algun senyor principal o algun príncep tyranitza en lo poble, aquella gent, oppremuda o constreta, no pot sustenar la tyrania del príncep e leva's contra ell, e tyranitza mattant ell o fora gitant de la senyoria tot lo poble. Donques és fet quax un tyran contra'l príncep e la tyrannia del poble corrump o destrueix la tyrannia de la senyoria principal, axí matex una tyrannia d'una senyoria principal corrump o destrueix altra, quar moltes vegades i senyor principal tyran se leva contra altre per tal pusca obtenir la sua senyoria. Deuen-se donques guardar los reys e ls prínceps que no tyranitzen com en tantes maneres la senyoria tyranívol sia destruyda.

Encara més tyrannia és destruyda no solament per si mateixa o per altra tyrannia, ans encara per regne, quar no solament mal és contrari a mal, ans encara bé és contrari que mal, quar no solament tyran és contrari a tyran, ans encara lo rey, si veu que sia ops, se posa contra al tyran, a aytants mals donats e posats, lo tyran ne pot ésser destruyda en tantes maneres, quar sia que'l tyran ab tot son poder s'esforç destruyr lo vertader rey, emperò negun

---

¹⁰⁰⁵Encara] Encarara B.

vertader rey no és contrari a altre vertader rey, quar negú bo e virtuós no perseguex altres bons e virtuosos, ans ab son poder salva e promou ell, quar, tant tost com algun bo e virtuós seria contrari a altre bo e virtuós, ell no seria bon e virtuós. Pertany-se, donques, de la reyal magestat, ab gran estudi esquivar tyrania per ço que no sia posada o sotmesa als dits perills.

Capítol xv. Qualsevol coses són qui salven senyoria reyal e quantes coses cové fer al rey perquè conserua si matex en la sua senyoria

/fol. 102 r. **L**o philòsoph, en lo v libre de les *Políiques*¹⁰⁰⁶, toca x coses qui salven policia e les quals cové fer al rey per ço com serva si matex en la sua senyoria.

La primera és no sustenir en son regne molts traspassaments o moltes injustícies, quar moltes injustícies petites o moltes petites errades, segons que diu lo philòsoph, valen una gran errada, axí com moltes despeses petites valen una gran despesa, quar les petites errades, si són moltes, appareylen a grans errades o a grans mals, quar aquell qui menysprea les coses petites a poch a poch esdevé en majors. Als principis, donques, o als començament¹⁰⁰⁷, deu hom contrastar els torts o les injustícies deu hom vedar o esquivar quant que sien petites.

La ii cosa qui salva a la policia el regiment del regne és usar bé d'aquells qui són en lo regne posant ells en algunes senyories, e honrant ells e no fent a ells injúria, quar, segons que diu lo philòsoph en les *Políiques*, usar bé dels ciutadans no solament conserva la policia dreta, ans encara per açò la senyoria és feta de major durada posat que en ella sia mesclat tes de tort o de mal.

La iii és fer temor o pahor a aquells qui són en la ciutat, quar los mals e ls trebaylls, luny segons veritat mas prop segons pahor, salven policia, quar los ciutadans són més subjugats als príncep e més obeexen a ell si ells temen tribulació o persecució d'aquells qui són defora, quar la guerra de fora toll dissensions o bregues de dintre e fa més los ciutadans d'una voluntat e d'un cor. Exempli havem d'açò en los romans, los quals, depús que a ells feliren

---

¹⁰⁰⁶ *Políiques*, 5, cap. 11.

¹⁰⁰⁷ començaments] començaments B.

les guerres foranes, començaren a guerregyar entre si mateys. E és profitosa aquesta cautela solament a dues senyories, axí com a senyoria constituïda o ordonada d'[h]òmens acostumats a batayles o a guerres, e a senyories en la qual algun novellament ha començat a regnar, quar los hòmens bataylers e acostumats a guerres, los quals no han haüda cura d'altres virtuts sinó de fortelea, segons lo philòsoph en lo vii libre de les *Polítiques*, són semblats al ferre, lo qual, de mentre que és continuat exercici ell ha claredat, mas si ell romania ociós longament ell torna roveylat. Axí matex aytals, com ells bateylen, són fets obedients al príncep, mas com ell vaguen no saben haver si mateys degudament; perquè aytals tostemps deu hom fer temors o pahors de batayles, o de guerres e de terbulacions foranes per ço que degudament ells hagen sy mateys. Encara si algun comença novellament senyoregyar sobre algú, per ço com leugerament obeesquen a ell, deuen ésser fetes temors o pahors a ells dels perills qui estan appareylats de fora; mas si'l regne o la senyoria ha longament estat en tal estat e aquell senyor és natural, axí que quax no sia memòria d'[h]òmens depús que aquell e·ls seus entecessors han obtenguda aytal senyoria, la cautela damunt dita no par que sia molt profitosa.

La iiii cosa que par que salva policia és esquivar dissensions e contencions dels nobles, e açò posant a ells leys, per tal com a les leys no contrasta hom leugerament, quar en lo regne deu hom ordonar tals leys perquè ells pusquen ésser cessades o posades les dissensions del nobles, quar lo barons, havent dissens[i]ons, són fetes dissensions en lo regne, e, per consegüent, és apareyllat que la senyoria reyal sia destruyda.

La v cosa és guardar diligentment en qual manera han si mateys aquells los quals la reyal magestat ha honrats o promoguts a algun offici, o a alguna senyoria o a laguna majoria, quar no és neguna cosa qui axí conserva lo regne e salva la ciutat com fa metre a avant los bons hòmens e·ls virtuosos e donar a ells senyories e officis, perquè aquella cosa qui molt salva policia és que la reyal majestat cogit o guart diligentment quals ha posat en alguns

officis o en algunes majories. E si ells han bé haüts si mateys deu crèxer lus senyories; si mal, deu-les aminvar, o puria axí mal haver si mateys que de tot en tot deuria ésser remoguts de la senyoria o comdempnats per sentència capital.

La vi és no donar a negun massa gran senyoria, quar les grans senyories, per massa gran boneha de fortuna, segons lo demés, corrumpen les penses o·ls enteniments¹⁰⁰⁸ dels hòmens que sien fets transpassadors de justícia. E aquesta cautela és profitosa majorment als hòmens dels quals lo rey no ha haüda certa ne longa experiència, e per amor d'açò molt deu hom guardar que cuydadament o soptosament algun no sia posat en gran senyoria.

La vii cosa qui slava lo regne e la policia o la ciutat és qual rey o·l príncep hagia dilecció e amor al bé del regne e a la policia o a la ciutat en la qual ell senyoregya, quar tot hom qui ama és curós e tem que algun mal no s'esdevinga envers la cosa amada. E pahor o temor fa los hòmens conseylar, segons que és dit en lo ii libre de la *Rethòrica*¹⁰⁰⁹, quar aquí ha gran salut on ha molts conseyls, perquè si·l rey ama lo bé del regne lo regne serà salvat, per tal com ell, tement-se que en lo regne no s'esdevinguen mal, haurà molts conseyls en qual manera ell pusca promou- /fol. 102 v. re los béns del regne e contrastar als perills qui són appareyllats.

La viii cosa qui salva lo regne e la policia o la ciutat és haver poder civil, quar, segons que és dit en les *Gran morals*, justícia conserva les ciutats, mas justícia no pot ésser conservada en lo regne si, per potència o per poder civil, no són punits aquells qui transpassen justícia. Ell deu haver moltes espies e molts qui cerquen los fets dels ciutadans e cerquen d'un, reeben e despenen, e en qual manera ells poden retre rahó senyal és que viu de furt o d'açò que ha malament tolt, e fahent per aquesta manera ell porà tenir o servir justícia e guardar lo regne de malefics e de trespassaments de justícia.

---

¹⁰⁰⁸ o·ls enteniments] om. E i G, la qual cosa ens torna a consolidar la idea de la familiaritat d'aquests dos ms.

¹⁰⁰⁹ *Retòrica*, 2, cap. 5.

Mas la ix cosa qui molt salva lo regne és que·l rey sia bo e virtuós, quar, segons que és dit en lo v libre de les *Politiques*, major virtut és requesta en lo guardador de la ciutat e del regne que no en lo guiador de la host, quar en açò és requesta experiència. Mas lo guardador de la ciutat e del regne cové que sia virtuós e sobre just, quar d'aytal se pertany que sia quax miig déu, per ço que axí com sobremunta los altres en dignitat e en potestat, axí sobra ells en boneha, quar açò majorment salvarà lo regne e la policia si·l rey és bo e virtuós, quar lavors ell entendrà majorment lo bé comú del regne.

La x cosa és que·l rey no deu ignorar qual policia és aquella segons la qual ell senyoregya e quals coses poden salvar e corrompre ella. E aytals coses poden ésser sabudes per experiència, quar, com algun longament ha haüda experiència dels negocis del regne, leugerament ell se porà pensar qual cosa corrumpe e salva lo bo estament del regne. Pertany-se, donques, del rey soven[t] pensar e haver memòria de les coses passades les quals se són esdevingudes en lo regne, e·n qual manera foren jutjades e en qual manera en los temps passats fo meylor conservar l'estament bo del regne, per ço que ell sàpia conèixer en qual manera degya senyoregyar e sàpia quals coses corrumpen e salven lo regne e la governació, per tal com ignora de aquestes coses ell no porà regir o governar dreturerament lo regne.

Capítol xvi. Qualse coses requeren o demanen consayl e envers qualse coses cové donar consayl

Nós dèyem damunt que iiii coses deuen ésser pensades en lo regiment de la ciutat, ço és assaber, príncep, Consayl, Cort e poble.

Depús, donques, que ab la ajuda de Déu, nós havem demanat del príncep e havem departit quantes maneres són de principat o de senyoria, e qualse d'aquelles són bones e males, e havem declarat que regne és noble senyoria e tyrania és malvada, e havem manifestat qual és l'offici del rey e qualse coses cové fer a ell perquè dreturerament regesca lo poble qui li és comantat, e havem provat que per molts rahons o per moltes maneres que del rey se pertany haver gran cura que ell no sia fet tyran, e quant al present negoci sufficientment havem tractades aquelles coses qui deuen ésser dites quant al príncep, roman, donques a tractar de consayl e d'aquelles coses qui d'ell deuen ésser tractades. Mas com lo philòsoph diga en lo ii libre de les *Ètiques*¹⁰¹⁰ que algun consayllarà no per aquelles coses que consayllarà lo fill ne·l orat, ans per aquelles per les qualse consayllarà lo savi e aquell qui ha enteniment, per amor d'açò deu ésser vist primerament qualse coses deuen ésser consayllades e envers qualse coses deuen ésser fets consayls per tal que, axí com ignorats, no vuylen consayllar d'aquelles coses de les qualse no deu hom donar consayls.

E quant al present se pertany nós podem tocar vi coses les qualse no cahen¹⁰¹¹ sots consayl, quar primerament aquelles coses que nós podem mudar van fora de nostres consayl, quar per açò nós consaylam que siam reglats en les nostres obres e per ço que nós esquivem los mals e seguiscam los béns, donques aquelles coses qui no poden ésser esquivades e les qualse no

---

¹⁰¹⁰ *Ètiques*, 3, cap. 3.

¹⁰¹¹ Flexió antiga del verb *caure*.

són sotsmeses a mutació no cahen sots conseyl. E per amor d'açò és dit en lo ii libre de les *Ètiques* que de les coses eternal, ço és assaber, de les coses qui no·s muden negun no conseyla, quar negun no demana conseyl de dyàmetre lo qual no·s per mesurar o egualar ab la cosa e de quesquna altra cosa qui no pusca ésser mudada.

Encara no deuen ésser conseylades totes coses movibles si elles són mogudes tostemps en una manera, quar aquelles coses qui tostemps són mogudes en una manera, segons que aytals són elles, han alguna necessitat; mas les coses qui demanen conseyl no són necessàries ans són accidentals, ans, ço és assaber, que tot dia se poden esdevenir. E per amor d'açò és dit en les *Ètiques* que nengun no conseyla d'aquelles coses les quals tostemps són en moviment e les qual són mogudes tostemps en una manera, axí com negun no conseylla del girament del Sol ne del eximent de les esteles, quar, jatsia que les esteles sien mogudes, emperò per tal com tostemps són en moviment ne·ls corsos d'aquelles poden ésser mudats per les nostres obres, per amor d'açò, envers tals coses no deu hom donar conseyl. E si envers tals coses cau conseyl açò no és segons si, mas segons que servexen a les nostres obres, axí com, per tal com algunes obres humanals pus cuvinentment són fets en temps calent, algunes en temps fret, lo cors de les esteles, qui ha a dur calor e fredor segons diversos temps, pot caure sots conseyl no per si mas accident- /fol. 103 r. talment, per ço que nós sapiam en qual temps quals obres degen ésser fetes.

Encara més no deuen ésser conseylades aquelles coses qui són fetes soven[t] si elles són fetes per natura. E per amor d'açò, de les pluges qui són fetes soven[t] en temps de estiu no deu ésser conseyl, per tal com aytals coses són naturals e no han ésser per nostres obres. Per amor d'açò nós no conseylam d'elles sinó en tant com servexen en les nostres obres. Donques en aquesta manera cau conseyl envers elles, axí com envers los cossos de les esteles e envers totes altres coses que servexen a les obres o a les faenes

humanals, bBé és dit, donques en les *Ètiques*, que sequetats ne de pluges no és conseryl.

En après, encara no deuen ésser conseylades aquelles coses qui són fetes a tart si per fortuna elles s'esdevenen, quar quescun qui conseyla vol obrar e aconseguir alguna cosa per entenció; aquelles coses, donques, qui vénen sens entenció no poden ésser conseylades. E per amor d'açò és dit en les *Ètiques* que d'aquelles coses qui són per fortuna no és conseryl, axí com de trobar tresor.

Encara no deuen ésser conseyllades totes les obres humanals, quar les obres d'aquells hòmens les quals, per les nostres obres o per los nostros fets, no poden ésser mudades no cahen sots nostre conseryl. E per amor d'açò és dit en les *Ètiques* que negun dels lacedemonians no·s conseyla en qual manera coversen o estiguen; axí encara los franceses no conseylen o no·s curen en qual manera aquells de les idees visquen bé.

Donques aquelles coses qui mudar no·s poden no deuen ésser conseyllades, ne aquelles qui tostemps són en una manera, ne aquelles qui són per natura, ne per fortuna, ne totes les obres humanals, deuen caure sots conseryl, mas solament nós conseylam d'aquelles coses qui poden ésser obrades per nós, quar segons que és dit en lo iii libre de les *Ètiques* quescuns dels hòmens conseylen d'aquelles obres qui per ells poden ésser fetes.

Encara no deuen ésser conseylades totes les coses qui per nós poden ésser fetes, quar aquelles coses les quals finalment no s'enten en aconseguir per les nostres obres no cahen sots conseryl, quar conseryl no és de la fi mas d'aquelles coses qui són ordonades a la fi, quar en lo conseryl cové per supposar la cosa finalment entensa e no consylar d'ella mas conseylar d'aquelles coses per es quals nós podem aconseguir-la. Quar lo metge, per tal com finalment ell entén sanitat, no conseyla ne demana si deu sanar o gorir lo malalt, ans pren açò axí com a cosa certa manifesta que·l malalt deu ésser

gorit, mas ell conseyla d'aquelles coses per les quals lo malalt sia gorit¹⁰¹², ans pren açò axí com a cosa certa manifesta que·l malalt pus leugerament e meylor. Axí matex lo regidor de la ciutat e del regne no conseyla ne demana si·ls ciutadans deuen haver pau entre si mateys ne si cové que·l regne estiga en bon estament, mas ell consylla en qual manera aquestes coses pusquen meylor ésser fetes.

Aquelles coses, donques, deuen ésser conseyllades les qual se pertanyen a les nostres obres e no són finalment entès se són axí com a fi mas axí com aquelles coses qui són ordonades a la fi.

---

¹⁰¹² lo malalt] Repetit en *B*, *E* i *G*. És un error del model.

Capítol xvii. Qual cosa és conseyl e qual manera deuen ésser fets conseyls

Tot conseyl és alguna qüestió, quar, segons que és dit en lo vi libre de les *Èthiques*¹⁰¹³, aquell qui conseyla, sia que conseyl o bé o mal, ell demana alguna cosa e rahona¹⁰¹⁴ per a qual cosa quesquí qui conseyla demana o fa qüestió: Mas no per lo contrari tothom que demana o fa qüestió no conseyla, quar, segons que és dit en lo iii libre de les *Ètiques*, jatsia que tot conseyl sia qüestió emperò tota qüestió no és conseyl, si donques solament no deuen ésser conseylades aquelles coses qui pertanyen a les nostres obres, conseyl serà qüestió no de totes coses mas solament de les faenes humanals, quar en les sciències speculatives, e envers les natures de les coses e envers les coses eternals poden ésser fetes moltes qüestions, mas aquestes qüestions no deuen ésser dites conseyls.

Vist qual cosa és conseyl, quar és qüestió de les faenes humanals, roman a veure en qual manera deu hom conseylar e qual manera nós devem haver en los conseyls.

Segons que al present se pertany, vi coses deuen ésser observades a açò que nós sapiam en qual manera deu hom conseylar.

La primera cosa és quar, quant més alguna cosa és determenada tant menys ha ops conseyl, ans si de tot en tot la cosa era determenada no hauria ops conseyl. E per amor d'açò és dit en lo iii libre de les *Ètiques* que no és conseyl envers les obres certes o determenades de les sciències axí com de les letres, quar l'escrivà no conseyla si donques de tot en tot no és ignorant en qual manera ell degya escriure les letres, per tal com açò sufficientment és determanat per la art del escriure. D'aquelles coses, donques, qui són fetes per nós, ne són de tot certes ne determanades en qual manera degen ésser fetes,

¹⁰¹³ *Ètiques*, 6, cap. 9.

¹⁰¹⁴ e rahona] es rahona *B*; *G om.* El text llatí diu *et ratiocinatur*. Probablement el model contenia l'error tal com fa *B*; *E* el corregeix i *G*, en no entendre-ho, ho elimina.

poden ésser fets conseylls, e per amor d'açò nós dubtam e conseylam envers aquelles. La una manera, donques, la qual deu hom observar en los conseylls és que, quan algun fet del regne és proposat, en quant que per més maneres aquell pot ésser fet e en quant que menys ell ha certes e ^{/fol. 103 v.} determenades vies, tant per més temps hom deu sobre aquell conseylar que d'aquelles vies sia elegida la pus leugera e la pus meylor.

Encara deu hom guardar en los conseylls que no conseylen de totes coses petites mas de gran coses, quar damunt és dit que temor o pahor fa conseylar. Aquell, donques, qui conseyla par que dupte o tema que per alguna mala fortuna que·s pot esdevenir ell no deffallega que no aconseguesca lo bé que desigya, o que prenga algun dapnatge o algun altre mal. Donques a aquelles coses qui són petites, axí com aquelles qui poden fer poch bé o vedar poch mal, no deuen ésser conseylades. Aquesta manera, donques, deu ésser observada guardada en los conseylls que nós conseylem de coses grans.

En après, com nós volem conseylar, devem altres pendre ab nós, entre les quals parlem dels negocis qui deuen ésser fets, quar, jatsia que hom entén si matex pusca atrobar vies e maneres a fer alguna cosa; emperò fol és, no savi, aquell qui solament se recolda o·s fia en lo seu cap e meynsprea hojr les sentències dels altres. E tenir aquesta manera en los conseylls és de gran savieha que·s rahonen ab los altres qual cosa degya ésser feta, la qual cosa per dues rahons és manifesta, quar los conseylls, segons que és dit, deuen ésser de gran coses, e en tals coses negun no deu de tot en tot creure ne si mateys fiarse en son propri seny, ans ell, sabent que més coses poden conèxer moltes que un deu appel·lar los altres a fi. E per amor d'açò és dit en lo iii libre de les *Èthiques* que en les grans coses no·s destreem a nós mateys, axí com a aquells qui no són bastants o sufficients de conèxer prenen conseyllers.

Encara açò matex és manifest per ço com conseyl és envers les obres particulars en les quals val molt experiència, quant en tals obres profita més

aquell qui és expert o ha experiència que aquells qui ha la speriència, segons que és dit en lo primer libre de la *Methafisica*, perquè, com molts hagen experiència de més coses que no i tot sol, pertany-se que hom appell los altres a aytals negocis per tal que per lur conseyl pusca ésser elegida la meylor via. E quals degen ésser los conseylers qui deuen ésser appel·lats per avant serà manifest.

Encara en los conseyls deu hom guardar que les coses aquí dites sien tengudes secretes, quar molts negocis són destorbats per la revelació dels conseyls. E per ventura *conseyl* prengué d'aquesta rahó lo seu nom, quar alguns dien que *conseyl* vol aytant com *considi*, e és dit *considi* a conseyl[1] per tal com aquí molts deuen conseure o ensems seure; mas per ventura nós podem meylor dir que conseyl és dit de com qui vol dir ensems e *con et sileo*¹⁰¹⁵ que havem per calar o no parlar, axí que aquella cosa sia dita conseyl la qual alguns molts ensems tenen sots silenci e callen. Quar açò deu hom molt guardar en los conseyls, e majorment en los negocis, on són tractats los fets comuns e ls negocis del regne, que quescun consyler, foragitada la amor del bé propi, solament quart al profit comú. E per tal que'l profit del regne no pusca ésser empatxat ell deu tenir secretes aquelles coses qui aquí són dites o comanades, quar açò fò qui envers los romans exalçà la cosa comuna, ço és assaber, faeltat dels conseylers, quar a quescun era axí secret lo conseyl qui era dit en les oreyles d'elles com si no haguessen hoyt aquell. E per tal Valeri, en lo ii libre dels *Fets remembrables*, en lo capítol dels establiments antichs, loant los conseylers romans, diu que fael e alt era lo secret Consistori de la cosa pública o comuna, e guarit de salut de silenci, e aquells qui entraven dintre lo seu lindar, menysprehada la amor privada, axí reebien o

---

¹⁰¹⁵ *con et sileo*] desileo B, E i G. Han confós l'abreviatura de *con* per *de*. El traductor abreujava la forma llatina com l'hem reproduïda; malgrat tot, és difícil aclarir el dubte.

vestien la amor pública o comuna¹⁰¹⁶, que nós direm que un ans tu no creuries que negun haguès hoyt ço qui era estat comanat axí a les oreyles de molts.

Encara deu hom guardar en los conseylls que nenguns no parlen aquí coses plaens mas vertaderes, quar los lagoters, dementre que ells estudien plaure al príncep, ells, callant veritat e manifestant o parlant coses plaents, tota la senyoria o tot lo regne posen a perill. E per tal és que un savi per nom Arístides deya que ells conseylers deuen haver en si dues coses: primerament que ells no fossen plans, ço és assaber, manifests ne reveladors de conseyls; en après que no fossen plaens, axí com que ells fossen legoters e curassen parlar més coses plaens que no coses vertaders. Axí encara, segons que recompta lo philòsoph en lo iii libre de les *Èthiques* un maestrat per nom Alexandre, vehent que Piramus era secret e vertader en conseyls, loant ell, deya «aquest és aquell qui consyla», quax que volgués dir quals altres, per esguardament d'aquell, no deuen ésser dits consylers, ans per ventura devien ésser dits més lagothers.

Encara finalment, en los conseyls deuen guardar que longament consylen, e, si és avinent o fer se pot, cuydadament cumplan¹⁰¹⁷ ells per obra, quar, com la avinentea és d'obrar, si nós volem dreturerament e no fem aquella obra, açò és per tal com nós ignoram o no sabem si és ops que aquella sia feta. Bona cosa, donques, és examinar diligentment quescun negoci gran si és profitosa cosa fer aquell; mas, depús que per lonch conseyl és vistament o dreturerament conegut qual cosa degya hom fer, si hom ha poder d'obrar expertament, nós devem obrar bé, donques és dit ço qui és escrit en lo vi libre de les *Ètiques*, que nós conseylam per molt temps mas obram expertament, e que cové conseylar a espau e longament mas fer les coses conseylades cuytadament.

---

¹⁰¹⁶ comuna] om. B.

¹⁰¹⁷ cumplan] complien B.

Capítol xviii. Qual conseylers la reyal magestat degya haver

Totes aquelles coses les quals aquell qui assuagya o conseyla bé e és bé acreedor deu haver segons apparència, cové que agya aquell qui és bo conseylar segons experiència o segons veritat, quar per ço algun assuagya en los conseyls e creu hom als seus dits o a les sues paraules, quar se pensa hom que ell sia bon conseylar a asuagyar. E a açò que algú sia bé creador no cal que, segons existència o segons veritat, ell sia aytal ans basta que ell aparega ésser aytal, quar hom vitgya aquelles coses qui d'afora són manifestes e per aquelles que apparexen de fora. E per amor d'açò sufficientment és feta fe al home algun li és fet crehedor si s pensa que ell sia bon conseylar; mas a açò que ell sia bon conseylar no basta que ell sia aytal segons apparència, ans és ops que ell sia segons existència o segons veritat. Bé donques és dit que aquelles coses les qual ha segons apparència aquell qui bé assuagya deu haver segons existència o segons veritat lo bon conseylar, perquè, si nós volem saber quals conseylers se pertanga haver a la reyal magestat, e quals coses e quantes degen ésser requestes en los conseylers, cové saber en quantes maneres hom assuagya als hòmens o en quantes maneres és feta fe a ells e ells són inclinats a creure les paraules hoydes.

E aquestes maneres són iii, segons que en tota paraula cové pensar iii coses, ço és assaber, aquell qui diu o qui parla, l'oydor a qui parla e la cosa qual parla.

Primerament, donques, pot ésser que hom assuagya als hoydors e ells són inclinats a creure les paraules hoydes de part d'aquell qui diu o qui parla, la qual cosa s'esdevé si aquell qui diu o parla és bo e creu hom que sia bo, quar als bons hòmens creu hom encara si ells no saben assignar negunes rahons e ells fan fe a aquells qui ls hoen, e aquesta fe parex començament de

part d'aquell qui diu o qui parla sia bo, com aytals no vuylen mentir leugerament, és cregut a les paraules d'ells.

En après pot ésser feta creença als hoydes de part d'ells mateys, la qual cosa s'esdevé si aquell qui geta les paraules entre·l·ls és benevolent e amich, quar, axí com los hòmens comunament, segons lo demés, són enganats envers si mateys, és pensen que vaylen més que no valen ésser pus savis que no són, e comunament los hòmens cuyden més veure en los negocis que no y vehen, e parlar més al propòsit que no y parlen, axí, per tal com l'amich d'algun hom és reputat altre ell, comunament los hòmens són enganats envers los amichs, quar, segons que és dit en lo primer libre de la *Rethòrica*¹⁰¹⁸, nós vitgyam egualment los amichs e·ls mals volens, quar cosa és comuna que·ls fets dels amichs recontan en bé e dels enamichs en mal, e som passionats o torbats axí envers los amichs com envers nós mateys, axí que nós crehem que ells vateguen més que no valen e que sien meylors que no són, perquè si·ls hoydes crehen als bons volents tals amichs o a aquells los quals se pensen que sien aytals, aquesta creença pren començament de part dels hoydors als quals és dita la paraula qui de si mateys són passionats e inclinats que donen fe o creença a·quells los quals crehen que sien lurs amichs.

Encara és feta creença de part de les coses, la qual cosa s'esdevé si aquell qui diu és savi o és reputat savi, quar del savi se pertany saber conèixer les coses e·ls negocis los quals deuen ésser fets, quar, segons que és dit en lo primer libre les *Polítiqes*, quescun jutgya bé d'aquelles coses les quals ell conex. Donques lo savi fa fe als hoydors dels negocis e de les coses de les quals ell parla, per tal com sap conèixer e jutgyar aquelles, e aquesta creença e aquesta persuació o aquest conseyl és per si de les coses e dels negocis dels quals aquell qui parla sap pendre rahons o arguments per los quals sia feta fe a aquells qui hoen. E, per tal com los savis saben fer açò e aquells qui són

---

¹⁰¹⁸

Retòrica, 1, cap. 13.

reputats savis són reputats fer aytals coses, per amor d'açò, a açò que algun faça fe de les coses de les quals ell parla, o cové que ell sia savi o que sia reputat savi, donques tot hom qui bé assuagya o tot aquell a les paraules del quals és donada fe e creença o cové que ell sia savi e, si no segons existència o segons veritat al de menys que o sia segons apparència o segons semblança, donques, com jatsia dit que aquel[l] qui bé assuagya e aquell al qual és donada fe o creença deu haver segons apparència aquelles coses les quals bon conseyl ha segons existència o segons veritat.

Assats és manifestat quals conseylers la reyal magestat degya haver, quar ell deu cercar tals que sien bons, e amichs e savis, axí que si ells són bons no menten per rahó de si mateys, quar als bons desplau tot mal cosa qui degya ésser esquivada, e, segons que és dit en lo iiii libre de les *Ètiques*¹⁰¹⁹, mentida per si és mala e deu ésser esquivada; encara los consyler no solament deuen ésser bons ans deuen ésser amichs, axí que solament no menten per rahó de si mateys qui parlen o donen conseyl, ans encara per rahó d'aquell a qui parlen e a qui donen conseyl, quar dels amichs se pertany conseylar segons lur poder als amichs coses vertaderes e bones; encara més los conseylers deuen ésser savis que no menten de part de les coses de les quals ells parlen, quar ells conexen los negoci o les coses qui deuen ésser fetes e saben ^{/fol. 104 v.} en qual manera hom deu fer.

Aquestes iii coses, donques, deuen ésser cercades en los conseylers, ço és assaber, boneha, amicícia e saviea, quar a açò que ells conseylen dreturerament, axí com és manifest per les coses damunt dites, ells deuen ésser bons, amichs e savis.

---

¹⁰¹⁹ *Ètiques*, 4, cap. 7.

Capítol xix. Quantes coses cové saber als conseylers e envers quals coses deuen ésser donats conseyls

Si les paraules del philòsoph en lo primer libre de la *Rethòrica*¹⁰²⁰ són pensades v coses són dels quals tots los hòmens conseylen, ço és assaber, de les rendes, de la vianda, de la custòdia o de la guarda de la ciutat, de pau e de guerra e de la ordonació de la ley, donques envers aquestes v coses cové que·ls conseylers sien informats.

Primerament cové que·ll conseyl del rey sia envers les rendes, en la qual cosa deuen ésser guardades ii coses: primerament que la reyal magestat no vuylla usurpar o cobre injustament als seus ciutadans algunes rendes, quar damunt és provat que·l rey devia ésser tal, que ell fos bo e virtuós amàs policia promogués e honràs aquells qui estan en lo regne, la qual cosa no puria ésser si ell usurpava o prenía¹⁰²¹ injustament los béns d'aquells qui són en lo regne; encara deu guardar que ell no sia defraudat en les sues rendes, quar pertany-se del Conseyl Reyal ab tot són poder salvar los drets del rey, per ço com aquests béns són ordonats a bé comú, axí com a la deffensió del regne e a l'estament bo d'aquell. Pertany-se, donques, del consyler saber los estaments e·ls esdeveniments o les rendes del regne les quals deuen provenir al rey, quals són e quantes, per tal que si alguna ni ha sobre habundant e presa injustament que sia tolta a ell, e si alguna deffall o és aminuada¹⁰²² sia repparada o crescuda.

En après deu ésser conseyl de la vianda, que sàpia hom si la ciutat o·l regne al qual algun regidor senyoregya és bastant en vianda e·n les altres coses necessàries a la vida, quar hom deu pensar o ymaginar quanta vianda ha

---

¹⁰²⁰ *Retòrica*, 1, cap. 4.

¹⁰²¹ si ell usurpava injustament B] si·l usurparhàs ni justuaent G.

¹⁰²² aminuada] animada E; els manuscrits B i G tornen a coincidir en la lectura. És del verb *aminvar* en la forma antiga *aminuar*.

en lo regne o en quescuna ciutat del regne, e quanta pot hom aquí aportar e per inducció de quals porà aquí ésser aportada, per tal que envers aquestes coses sien donats deguts conseyls e pusquen ésser fetes degudes ordonacions, quar no deu hom haver poch conseyl envers la vianda axí que quescuna ciutat hagia aquelles coses qui li basten a la vida, quar en altra manera ja no seria ciutat. Encara en aquestes coses qui basten a la vida deuen ésser fets deguts cambis, axí com degudes compres o degudes vendes, quar hom deu guardar les mesures e·l pes d'aquells qui venen e, com ops, es deu hom taxar lo preu de la vianda si·ls venedors¹⁰²³ volien més vendre lurs coses que fer no degessen.

Encara deu hom donar conseyl envers la custòdia o la guarda de la ciutat e del regne, la qual cosa deu hom fer en dues maneres, quar primerament deu hom guardar que no·s leven dissensions ne malefícis entre·ls ciutadans, e per amor d'açò deu hom guardar diligement quals dels ciutadans són reputats bons e quals diffamats, axí que major guarda o major cura sia donada envers los diffamats, e si són presos o trobats que hagen fet mal sien punits o encara sien de tot en tot extirpats o de terra gitats, quar los reys e·ls prínceps no deuen lexar viure los mals faedors. Encara deuen ésser guardats los lochs en los quals són acostumats a ésser fets malefícis, quar, axí com alguns homes fan més mal o més injustícies que altres, axí són alguns lochs pus appareyllats o pus avinents a fer injustícies que altres. Axí com s'esdevé que en la ciutat són alguns carrers pus sospitosos que altres, per ço com los mal faedors se poden aquí més amagar e fugir a aquells qui fan les punicions, axí encara, fora de la ciutat, són alguns lochs espessos d'arbres e ombrívols, pus appareyllats o pus avinents a fer mal que altres. Donques deu hom donar conseyl que envers tals lochs sia posada¹⁰²⁴ major guarda. Encara més no solament deu hom donar conseyls envers la guarda de la ciutat o del

---

¹⁰²³ preu de la vianda si·ls venedors] en preu de la venda si·ls vendes *B*. El galimaties de folis mal relligats i numerats és tan gran en *G*, que poc podem fer per a comprovar aquest capítol 19 després del paràgraf anterior.

¹⁰²⁴ posada] posadar *B*.

regne per rahó dels ciutadans o d'aquells qui són en lo regne per ço que la un no faça mal a l'altre, ans encara per rahó dels estranys, quar hom deu guardar si de neguna partida lo regne pot ésser esveyt ne si alguna ciutat del regne pot pendre determent o dampnatge per los estranys. E per amor d'açò los passatges, les portes e les entrades, e ls altres lochs semblants per on poden venir aquells qui són de fora, no deuen ésser comanats a estranys, ans diligentment deuen ésser guardats e guarnits.

Encara més deu ésser fet conseyl envers pau e guerra, la qual cosa no deu hom entendre envers pau e guerra dels ciutadans, quar la pau dels ciutadans és alguna cosa finalment entensa, e guerra és lo seu contrari, quar de la fi ne del seu contrari negun qui hagia enteniment no conseyla. Quar conseyl és sinó d'aquelles coses de les quals és dupte, per ço com conseyll és alguna qüestió, e qüestió és proposició o paraula duptosa de la fi, ne d'açò que principalment hom entén o vol negun no dupta si o deu hom seguir, e del seu contrari quescun sap que'l deu hom fugir. E per amor d'açò la pau dels ciutadans deu hom ab tot son poder seguir procurar, e les dissensions e les guerres d'elles ab tot són poder fugir e esquivar, e en açò no cau conseyl ne qüestió. Mas, si ab los estranys no deuen haver pau o guerra açò puria hom haver o tenir conseyls, envers açò deuen ésser pensades ^{/fol. 105 r.} o cogitades dues¹⁰²⁵ coses: primerament que nuyl temps hom o no començ guerra injusta, quar fer i injustícia als altres e agreugyar ell no degudament és per si cosa mala e la qual deu hom fugir o esquivar; en après, si és vigyares a hom que la guerra o la batayla sia justa, deu hom pensar lo poder del regne o de la ciutat qui deu guerregyar quant poder ha e quant li'n pot venir de fora; encara deu hom pensar lo poder dels enamichs, quar, segons lo philòsoph en lo primer libre de la *Rethòrica*, devem haver pau ab los meylors, e ab los mals als quals no podem contrestar, si a nós fan offensa, de savieha és no levar-se contra

---

¹⁰²⁵ dues] dures B.

ells, donques no s'esdevé hora o temps cuvinent que dels cuvinement no·s pusca pendre vengyança.

La v cosa envers la qual deuen ésser donats conseyls és ordonació de ley, quar, segons que és dit en lo primer libre de la *Rethòrica*, la salud de la ciutat és en les leys, quar les ciutats e·l·ls regnes són conservats per leys justes, per ço com sens justícia los regnes no poden durar.

E del rey se pertany saber quantes maneres són de senyories o quantes maneres són de principats, e qual senyoria és de major durada e en qual manera la senyoria segons la qual ell senyoregya pot ésser salvada e currumpuda, per ço que ell, eligent la pus nobla manera de senyoregyar, ordó o faça leys molt justes segons les quals aquella senyoria deu ésser salvada, e qual manera de senyoregyar sia molt nobla e qual degya ésser l'offici del rey.

E en qual manera lo rey degya si mateys conservar en la sua senyoria en les coses damunt dites és manifest, perquè lo regidor de la ciutat e del regne porà ésser instruyt per les coses ja damunt dites ajudant a ell la experiència dels fets particulars que los¹⁰²⁶ quals s'esdevenen contínuament en les Corts dels reys e del prínceps, e·n qual maneral degya hom conseylar envers la ordonació de les leys e quals leys degen ésser ordonades per ço que sia salvada la senyoria sua. Emperò en los capítols següents nós entenem en cercar moltes coses de les leys per ço que ensems, per les coses ja dites e per les coses que haver a dir, la veritat sia meylor manifestada.

---

¹⁰²⁶ los] om. B.

Capítol xx. Que, aytant com fer se pot, totes coses deuen ésser determenades per leys, e quant menys poran deuen ésser comanades o lexades a la voluntat

Per ço com en los capítols damunt dits nós havem determanat del príncep, demostrat qual degya ésser lo príncep e haver determenat del conseyl demostrant e declarant quals degen ésser los conseyllers e quals coses e quantes són aquelles envers les quals ha ésser conseyl, roman, segons l'orde damunt posat, que nós tractem de la Corth o del judici cercar en qual manera deu hom jutgyar, e quantes maneres són de leys e les altres coses qui envers aquesta menera s'esdevén. Mas, com judici sia fet per leys o per voluntat, o per la un e per l'altre, abans que nós demostrarem en qual manera hom deu jutgyar, nós volem declarar com, aytant com fer se pot, totes coses deuen ésser determanades per leys, e, quant menys poden, deuen ésser comanades a la discrecció o a la voluntat dels jutges, la qual cosa nós podem cercar per iiii maneres o per iiii rahons, de les quals les iii són tocades en lo primer libre de la *Rethòrica*, mas la iiii és tocada en lo vi libre de les *Políthiques*.

La primera via axí és manifestada quar pus pochs són los faedors o·ls ordonadors de les leys que·ls jutges jutgyant segons les leys ja fetes, quar en quescuna ciutat cové que sia alguna Cort Ordonària a la qual són aduyts los plets e les barayles qui·s comencen en aquella ciutat. Emperò moltes ciutats poden ésser reglades per leys fetes o ordonades en una ciutat, ans en una matexa ciutat en la qual són fetes les leys s'esdevé que són més jutges que faedors o ordonadors de leys, quar les leys, si són justes, elles deuen ésser quax immortals, per tal com envers elles no deu ésser feta neguna mutació o fort pocha; emperò los jutges, jutgyant segons elles, moren e·s corrumpen, mas esdevén-se que·ls jutges, sens corrupció e sens mort, són remoguts de són judici e altres succeexen en lur loch. E per amor d'açò, als demenys per

successió de temps, cové que en una matexa ciutat sien molts jutges, per ço com ells quax contínuament són mudats, o innovades o mudades, perquè, si·ls faedors ordonadors de les leys són pochs en esguardament dels jutges, per tal com és pus leugerament cosa trobar pochs savis que no molts, per ço que totes les coses sien ordonades sàviament, aytant com fer se pot, cové determanar totes coses per ley, e quant menys poran comanar o lezar a la voluntat dels jutges.

La ii via axí és demostrada quar pus leugerament e meylor és vist o conegut qual cosa és dreturera e justa si aquella és axaminada per molt temps e ab diligent cura, que no si tant tost cové donar sentència judiciària o diffinitiva. E per amor d'açò, com los ordonadors de les leys per gran temps e ab gran conseyl pusquen deliberar quals leys degen ésser ordonades, mas los jutges, per la instància de les parts e per tal com los plets no deuen ésser promulgats ans deuen ésser repremuts o abreugyats, no han tant temps o tant espay a jutgyar qual cosa és justa o en lo negoci proposat. Per tal, donques, com en lo judici hom no erre, aytant com ^{/fol. 105 v.} fer se pot, totes les coses deuen ésser determanades per leys e pochs coses deuen ésser comanades a la discrecció dels jutges.

La iii via axí és declarada quar faedors de les leys ordonen les leys en general, e de les coses esdevenidores, dyent tot hom qui axí farà punir ells ignorant si lur amich o enamich farà aquelles coses e degya ésser sotmès a aquella sentència, quar, si ells sabien que amich faés aquelles coses, per ventura ells se torçrien en jutgyant e pal·liarien la pena; mas si ell era enamich, per ventura ells se inclinarien en¹⁰²⁷ la part contrària e creixerien la punició. Mas ara, per tal com ells ordonen les leys solament en general e no saben qual cosa se deu esdevenir en particular, ells no són pervertits o gyrats inclinats per amor neper hoy mas los jutges no axí, quar los judicis dels jutges no són de les coses esdevenidores, ans són de les coses passades no en

¹⁰²⁷

en] per en *B*. No té sentit la preposició *per* davant de *en*.

general ans en especial, quar persones determenades són accusades a les quals cové amar o aïrar, e aytals judicis soven[t] han acostat profit propri. E per amor d'açò leugerament los jutges se torcen, quar ells, amant, e aïrant e cogitant algun profit corporal, jutgen no egualment, e per amor d'açò, per tal qual judici dels jutges no sia tort, bona cosa és, en tant com fer se pot, determanar totes coses per ley e poques comenar o leixar a la discrecció dels jutges.

E aquestes iii rahons toca lo philòsoph en lo primer libre de la *Rethòrica*, dyent que molt és bona o cuvinent cosa que les leys, dreturerament ordonades aytant com fer se pot, determenen totes coses e poques coses sien comanades als jutges: primerament per tal com pus leugera cosa és haver un savi o pochs savis que haver molts; en après, per tal com les ordonacions de les leys són fetes de les coses cogitades en gran temps, mas los judicis són fets de les coses cogitades sobtosament; encara la iii cosa, la qual és pus gran de totes, per tal com les ordonacions de les leys són de les coses esdevenidores e en general, mas lo jutge jutgya o fa judici de les coses presents e de les determanades a les quals cové amar e aïrar, e a les quals sovent és acostat propri propòsit.

La iiii via a demostrar açò matex pot ésser axí declarada quar, segons que per a avant serà manifestada, cové algunes coses comanar a la discrecció dels jutges, per tal com los fets particulars no cahen compliment sots narració ne totes coses poden ésser determanades cumplidament per ley; emperò, aytant com fer se pot, totes coses deuen ésser determenades per leys, e quant pus poques coses poran, deuen ésser comanades a la discrecció dels jutges, quar, segons que és dit en lo vi libre de les *Politiques*, quan menor inimicícia o menor mal volença los faedors o ls exequadors dels judicis hauran, tant més les execucions dels judicis pendran o aconseguiran la fi. Perquè com lo jutge, jutgyant los culpables segons les leys, no en correge tanta mal volença quanta si jutgyava ells per pròpia voluntat, per tal que'l jutge, inclinat per paor de

mal volença, no perlonc a portar los judicis a deguda fi, aytant com fer se pot, totes coses deuen ésser determenades per leys e poques coses deuen ésser comanades a la discrecció dels jutges, quar sufficientment lo jutge lo és escusat com ell jutgja alguna cosa segons les leys ordonades, per tal com no par que ell de si matex faça açò, ans és dit que ell, forçat per la ley, dóna tal sentència.

Capítol xxi. En qual manera deu hom prossehir en judici e quals paraules passional[s] degen ésser vedades o esquivades davant lo jutge¹⁰²⁸

Los jutges deuen guardar que axí preseesquen en lo judici que les paraules passionals qui provoquen a passions, axí com a ira e a hoy, sien vedats o esquivades en judici, quar molts d'aquells qui pladegen, com conexen que han mala rahó o mal dret, no recompten o no dien ço que és fet o ço qui no és fet, ans se giren a comoure lo jutge a ira e hoy envers los adversaris, e a benignitat e a misericòrdia envers si mateys.

Mas nós podem cercar per iii vies o per iii maneres que aytals paraules deu hom esquivar: la primera és presa per ço com aytals paraules han a torçre lo jutge, lo qual deu ésser axí com a regla en lo judici; mas la ii, per ço com les dites paraules tollen l'orde de jutgyar; encara la iii, per ço com aquestes paraules no pertanyen al propòsit.

La primera via axí és manifestada quar nós devem saber qual jutge, jutgyant dels plets o de les barayles, açò que ell jutge dreturerament ell deu haver si matex per aytal manera entre les parts qui pladegen, com la lengua, volent departir o jugya[r] de les sabors, deu haver si matexa entre les sabors, o axí com quescun altre seny corporal, volent departir o jutgyar de les coses pròpies sensibles o entre les coses sensibles; quar lo seny és alguna migyana proporció de les coses sensibles, e, aytant com ell no és corruptut per la una de les coses contràries, ell dóna dreturer judici de les coses sensibles, axí com, aytant com la lengua no és corruptuda per alguna humor, ella jutgya dreturerament dyent que la cosa qui és amara és amara, e la dolça és dolça, mas si ella és corruptuda per còlera, o per fleuma o per alguna altra humor, lavors, axí com aquella qui no està al ^{/fol. 106 r.} mig ans és tyrada a la una de les

¹⁰²⁸ Del capítol xxi fins al xxiv d'aquest llibre, ens trobem davant una lliçó magistral preparada a partir d'una bona lectura i exposició del capítol primer de la *Retòrica* d'Aristòtil, de les parts I 12; I 13; I 14; I 15. No hi farem referència en nota: sempre parla d'aquests capítols.

humors contràries, ell jutgya malvadament dient que la cosa dolça és¹⁰²⁹ amara e, per lo contrari, axí com és manifest en los malalts e en aquells qui han corrumput lo tast, axí matex lo jutge, aytant com ell és migyancer entre aquells qui pladegen e no declinen a l'altra part, és quax regla dyent ço que és just és just e ço que és injust que és injust¹⁰³⁰, mas si ell declina¹⁰³¹ a l'altra part per misericòrdia o per amistança e de l'altra se pretosca¹⁰³² per ira e per hoy, axí com a regla torta jugyara malvadament. E per tal com açò fan les paraules passionals, sustenir tals coses en judici no és altra cosa sinó tortre la regla, perquè, si és no deguda cosa sustenir que la regla sia torta, no deguda cosa és sustenir en judici paraules passionals. E, posat que s'esdevenga sustenir algunes paraules passionals, per tal com, segons que serà manifest en les coses següents, los jutges deuen ésser més inclinats a perdonar que no a condemnar, mas deuen ésser sustengudes les paraules passionals qui provoquen a misericòrdia o benvolença, que no aquelles qui provoquen a hoy o a hira.

La ii via demostrant que les paraules passionals no deuen ésser sustengudes és presa per ço com a aytals paraules giren o torben l'orde de jutgyar, quar en judici és algun orde, per tal com alguna cosa ha aquí axí com a subirana, alguna axí com a migyancera e alguna axí com a baxa a subirana, o pus alt és lo rey, o'l príncep o altre ordenador de ley; e après, axí com a migyancer és lo jutge; mas encara, axí com a pus bax és lo pecador, o aquell qui és accusat o les parts qui pladegen. E, per tal com la cosa migyancera deu pendre alguna cosa de quescuna de les extremitats, lo jutge, axí com a

¹⁰²⁹ és] és és B.

¹⁰³⁰ «és quax regla dyent ço que és just és just e ço que és injust que és injust» B; *quas regula recta decet iustum esse iustum & iniustum iniustum*; «quax retgle dient ço qui és just qui és vist e ço que és injust qui no és vist» E; «quax retgle dient aquella cosa dolça és amarga e per lo contrari axí com és manifest» G. És evident el que ha passat en el textos de E i G: E llegeix malament la transcripció de «just» [*iust*]; la llegeix com a «vist», perquè interpreta la *i* i la *u* com una *v* (passa igualment amb *invist*, *injust*). El ms. G és encara més atrevit: en veure la incoherència de la frase en el discurs, la corregeix i hi dona sentit. Evidentment, G està corregint B.

¹⁰³¹ declina] decl[ir]ara B.

¹⁰³² pretosca] depretosqua E; pretesqua G. És evident el reguitzell d'errors de les notes anteriors, produïdes probablement per l'existència d'un antic model, de ben segur en una semigòtica molt cursiva en què les unions entre lletres serien molt difícils de destriar.

migyancer, pren alguna cosa de quesquí, quar ell pren del fahedor de la ley o del príncep alguna cosa justa e alguna injusta, quar, si per les leys és departit ço qui és dret, d'aquell aprèn lo jutge qual cosa és justa en les obres humanals per es leys del qual ell és reglat en jutgyant del fahedor de la ley, donques lo jutge aprèn qual cosa és feta o no feta, e si aprèn d'els qual cosa és justa açò és per accident, en quant que ells al·leguen les leys fetes per lo príncep. Perquè, com les paraules passionals inclinen la voluntat e façen ressemblar alguna cosa justa o no justa per ço com nós passionats, axí com nós amant e a irant, e alegres e trists, no jutgyan e n una manera sustenir paraules passionals en judici és pervertir o girar l'orde de jutgyar, per tal com açò és fer que les parts sien faedores de la ley e que tenguen pus alt grau en jugyar aquells qui deuen tenir pus baix. Quar aquí és girat aytal orde, per tal com les parts, passionant lo jutge, fan a ell apparèxer que alguna cosa sia justa o injusta, la qual cosa no és offici de les parts, ans és offici del faedor de la ley o del príncep, quar per lo faedor de la ley o per les leys fetes per ell deu ésser manifest al jutge qual cosa és justa o qual injusta, neaçò deu ésser fet per les parts qui pladegen o per paraules passionals manifestades per les parts.

La iii via és presa per ço com tals paraules no pertanyen al propòsit e són fora del negoci lo qual deu ésser mitgyant, quar, com barayla o plet sia d'algun fet o d'alguna cosa, no deu ésser dit res en lo judici sinó ço qui pertany a la cosa o al negoci del qual és la brega. Mas passionar lo jutge o recomptar les injúries les quals la part contrària ha fetes al jutge, o recomptar los béns los quals ells han fets al jutge, e per aquesta manera provocar lo jutge a malvolença de la part contrària e a benvolència de si mateys, açò de tot en tot és fora del propòsit, perquè aytals coses no deuen ésser sustengudes.

Capítol xxii. Quals coses e quantes cové haver als jutges si ells volen jutgyar degudament

Nós podem recomptar o nombrar iiii coses les quals cové haver als jutges per tal que facen vertaders judicis e jutgen dreturament: la primera és autoritat de jutgyar; la ii, prudència o saviea de les coses; la iii és experiència de les coses faedores, e la iiii, dreturera de la voluntat. quar¹⁰³³ en tot plet, quant al present se pertany, són cogitades iiii coses, ço és assaber, les parts qui pladegen, lo negoci del qual pladegen, les leys segons les quals los plets deuen ésser jutgyats, o·l faedor o·l ordonador de la ley, axí com lo rey o·l príncep per lo qual és ordonada auctoritat al jutge.

E cové als jutges que hagen degudament si mateys a totes aquestes coses per ço que ells jutgen dreturament, quar judici no deu ésser usurpatiu, ne foll, ne únich nepresumptuós o suspitós, quar, si·ls jutges no han dreturament sy mateys, al fahedor de la ley o al príncep ells fan judici usurpatiu, e lavores és dit que·ls jutges no han dreturament sy mateys al faedor de la ley o al príncep quan ells sobrepuen la auctoritat qui lus és comanada.

En après és dit que·ls jutges fan judici foll si ells no han dreturament sy mateys a les leys, axí com si ells han fretyrura de savieha de les leys, quar sens conexença de les leys les rahons ne·ls plets no poden ésser jutgyats dreturament /fol. 106 v.

Encara si·ls jutges no han degudament si mateys a les parts qui pladegen ells fan únich judici, quar, segons que és manifest per les coses damunt dites, lo jutge deu ésser axí com a regla justa migyancera entre quescunes parts, perquè si aquesta regla desvia del miig e·s declina per amor a una part o de l'altre se paretex per hoy, cové que ell jutge iniquament, per

---

¹⁰³³ quar] quant E.

ço com lavors lo judici no perseex per çel o per amor de justícia ans per amor o per hoy de les parts.

Encara més si·ls jutges no han si matex degudament al negocis faedors, axí com si ells no són experts dels fers humanals, ells faran judici sospitós, per tal com alguna vegada, per leugera suspita, ells condemnaran los altres. Donques lo judici no serà dreturer si aquí no ha auctoritat de jutgyar saviea de leys, çel o amor de justícia, e experiència de les coses faedores, quar, axí com en curar malalties alguna vegada més profita aquell qui és expert o ha experiència que no lo mestre o aquell qui ha sciència, per ço com aquell qui és expert ha conexença de les condicions particulars, axí matex en lo judici de les coses faedores e en la declaració dels plets alguna vegada profiten més los experts o aquells qui han la experiència¹⁰³⁴, que no los sciens o aquells qui han la sciència de tos los drets.

Donques totes les coses damunt dites són requestes a jutgyar degudament e dreturament, és donques manifest quals jutges e quals declaradors de plets la reyal magestat degya cerçar, quar deu los tals cercar que sien humils ne sobrepugen la auctoritat qui lus és comanda; sien savis en leys e sàpien ells applicar als plets qui s'esdevenen; hagen çel o amor de justícia, axí que per amor ne per hoy de les parts mas per amor de justícia donen sentències; hagen experiència de les coses faedores, axí que ells coneguen los fets particulars e meylor declaren los plets e les rahons.

---

¹⁰³⁴ ~~expeie [...]~~ la cia la sciencia] B, al davant.

Capítol xxiii. Qualsevol cosa e quantes cové pensar als jutges per tal que ells perdonen als deffalliments humanal e per tal que ells sien misericordiosos més que cruels

Quant al present se pertany, nós podem nombrar deu coses les quals par que toca lo philòsoph en lo primer libre de la *Rethòrica* a les quals deu guardar lo jutge per ço que ell perdon als deffalliments humanals e per ço que ell sia misericordiós més que cruel: la primera és natura humanal; la ii és faedor de la ley, ço és lo príncep; la iii és piados enteniment de les leys; la iiii és la entenció d'aquell qui obra o fa lo mal; la v és multitut de bones obres; la vi és longuea o granea de temps transpassat; la vii és sobre pugyament de bonea sobre malícia; la viii és paciència de l'accusat; la ix, correcció del peccador; la x és subjecció o humilitat del peccador, quar primerament la natura humanal crida o clama per mercè del peccador.

Quar, com natura humanal sia flacha e inclinada a mal de si mateixa, si s'esdevé que algun erre la flaqueha o la infirmitat, de la natura supplica per mercè o per perdó. E per amor d'açò és dit en lo primer libre de la *Rethòrica* que del *epyekes*¹⁰³⁵ se pertany perdonar als deffalliments humanals, quar aquell qui és dit *epiekes*, lo qual és sobre just o sobre justícia, donques lo philòsoph aparella sobre just aquell qui perdona als deffalliments humanals, quar clemència o misericòrdia deu ésser exalçada o loada sobre crueltat e sobre justícia.

La ii cosa qui deu inclinar lo jutge a clemència o a misericòrdia és lo faedor de la ley o'l príncep, quar per ventura lo rey o'l príncep del qual se pertany posar leys, si pensava les condicions d'aquell qui pecca, perdonaria a ell, perquè, si'l jutge pot açò pensar que'l faedor de la ley o'l príncep dispensàs en les leys e perdonàs al peccador o al culpable, més deu usar ab ell

---

¹⁰³⁵ *epyekes*, de *ἐπιεική-ες*: «equitativ».

misericordiosament que cruelment. E per amor d'açò és dit en lo primer libre de la *Rethòrica* que·l jutge més deu guardar al faedor de la ley o al príncep que no a les leys.

La iii cosa inclinant a pietat és l'enteniment pyadós de les leys, quar les leys contenen o han alguna major crueltat a esquivar los peccadors, perquè, si les paraules de les leys, per ço que esquiven los peccadors, han major crueltat, és ops que per piadós enteniment sia mesurada o temprada la granea del turment. Açò, donques, és qui és dit en lo primer libre de la *Rethòrica*, que·l jutge no deu guardar a les paraules de les leys mas a l'enteniment de la ley.

La iiii cosa és entencionada aquell qui obra, quar, jatsia que la obra de la qual algun és accusat sia de natura mala, per ventura ell no hac mala entenció, o si hac mala entència, per ventura no axí mala com la obra demostra. E, per tal com les coses duptoses deuen ésser jutgyades e entre[r]petades a la meylor part, si en alguna manera lo jutge pot percebre o conèxer que·l peccador no hagia peccat per elecció mas per ignorància o per mala fortuna, ell deu declinar a clemència o a misericòrdia. E per amor d'açò és dit en lo primer libre de la *Rethòrica* que·l jutge deu guardar no a la obra mas a la elecció o a la voluntat.

La v cosa inclinant a misericòrdia és multitut de bones obres, quar per ventura aquell qui ara ha errat ha fetes primerament moltes bones ^{/fol. 107 r.} obres. Lo jutge, donques, no deu axí guardar a la partida, ço és, a aquest particular negoci en lo qual ha errat com al tot, ço és, a moltes bones obres les qual primerament ha fetes. E per amor d'açò és dit en lo primer de la *Rethòrica* que·l jutge no deu guardar a la part mas al tot.

La vi cosa és longuea del temps passat, quar esdevén-se encara en poch temps fer moltes bones obres. Donques dues coses deuen induyr lo rey o quescun alt senyor a la amor d'algun súbdit, e per tal com ell ha molts

servicis¹⁰³⁶ rehebuts per ell, e per tal com molt temps ha servit a ell, quar, jatsia que, segons lo demés, aquestes dues coses sien ensems, per ço com aquell qui molt de temps servey, segons lo temps fa molts servicis, servex molt de temps. Emperò esdevén-se que aquestes dues coses són separades la una de la altre, quar hom servex altre si no si s'esdevé temps e oportunitat de servir, donques pot se esdevenir que en molt o en gran temps s'esdevenen pochs oportunitats e en poch temps, moltes. Donques aquesta cosa vi qui inclina a pietat e guarda durada de temps no és una matexa ab la v cosa primera, la qual guarda multitud de bones obres, perquè s'esdevé que algun dels súbdits erre en alguna cosa oportunitat de temps, lo qual ha si mateix haüt bé en tot temps passat, ab ell deu hom usar misericordiosament; e més deu hom guardar al molt, ço és, a tot lo temps passat que al poch, ço és, a aquesta partida de temps en la qual ell ha errat e peccat. E per amor d'açò és dit en lo primer libre de la *Rethòrica* que·l jutge deu guardar no pas qual és ara de present aquell qui és accusat, mas deu guardar qual és estat en molt temps passat.

La vii cosa inclinat a pietat és lo sobrepugyament de bonea sobre malícia, quar, axí com lo bé sobrepugya al mal e deu hom més elegir lo bé que·ll mal, axí deu hom més elegir remembrar dels béns e de les gràcies les quals nós havem reebudes d'algun, que no les injúries les quals nós havem reebudes d'ell. E, per tal, Juli emperador no és poch loat en açò, quar, segons que·s diu, ell no havia memòria de les injúries ans oblidava aquelles. Posat, donques, que algun del qual nós havem reebuts molts de béns en lo temps passats faés a nós algun greuge, nós devem haver nós mateys misericordiosament a ell e remembrar a ell, e remembrar més del bé reebut que de la injúria que ha feta. E per amor d'açò lo philòsoph, en lo primer la *Rethòrica*, volent induyr los jutges a haver misericòrdia envers aquells qui

---

¹⁰³⁶

servicis] servís B.

pecquen contra ells, diu que més lus deu membrar dels béns los quals han just en lo peccador que no de la injúria que ha feta.

La viii cosa és la pasciència d'aquell qui és accusat, quar, si algun és accusat d'algun peccat per lo qual és punit per lo jutge, si ell susté pacientment la punició e no murmura en la pena qui li és posada, deu hom usar més misericordiosament ab ell. E per amor d'açò és dit en lo primer libre de la *Rethòrica* hom deu perdonar als deffalliments humanals si s'esdevé que aquell qui susté la pena sustenga aquella pacientment.

La ix és la correcció del peccador, quar alguns són axí corrigibles e disciplinables que solament per reprehensió e per paraula se meyloren e desemparen de fer mals. Aytals, donques, fort deu hom perdonar, e aytals deuen ésser tractats fort benignament. E per amor d'açò és dit en lo primer libre de la *Rethòrica* que·l jutge deu perdonar als deffalliments humanals si ell se pensa que·l peccador vuyla ésser corregit més de paraula que d'obra.

La x cosa inclinant a misericòrdia és subjecció e la humilitat del peccador, quar, si·l peccador de tot o en tot sotmet si matex, e de tot en tot humilia si mateix e posa si matex tot en la discrecció del jutge, suaument¹⁰³⁷ deu hom usar ab ell. E per amor d'açò és dit en lo primer libre de la *Rethòrica* que·l jutge *epylés*, ço és assaber, sobre vist, deu perdonar als deffalliments humanals si ell veu que·ll peccador pos si matex més a la discrecció o a la voluntat del jutge que no en contenció o en plet, quar de tot en tot és contra rahó no perdonar a aquells qui humilien si mateys com les bèsties façen açò, quar los cans no offenen o no fan mal a aquells qui si mateys humilien davant ells, e per amor d'açò és dit en lo ii libre de la *Rethòrica*, e que ira pas e no romanga envers aquells qui humilien si mateys; los cans, encara, declaren qui no morden aquells qui estan pla.

---

¹⁰³⁷ suaument] pusuaument B add.

És, donques, manifest que dels jutges se pertany que sien misericordiosos més que cruels.

E si açò's pertany dels jutges, molt més se pertany dels prínceps e dels reys, als quals cové que resplendesquen per major bonea, donques pertany-se d'els que sien misericordiosos e benignes, no que ells desemparen justícia, quar sens ella no pot estar la pau del regne ne'l bon estament dels ciutadans, mas, salvat lo bé comú e la pau del regne, aytant com fer se porà, ells deuen declinar a misericòrdia. E'n qual manera misericòrdia pusca estar ab justícia per avant serà manifestat.

Capítol xxiii. Que diverses maneres són de leys e diverses maneres són de justícia, e que totes les altres maneres són reduydes o retornades al dret natural e positiu

Com les leys sien algunes regles de dret per les quals nós som reglats en les nostres obres, jutgyant per elles qual cosa és justa e qual no és justa, en les nostres obres é manifest que per aquella manera per la qual nós departim dret o injustícia nós podem departir les leys, e, per lo contrari, ^{/fol. 107 v.} podem axí de ley com de dret o de justícia fer v distinccions o v departiments de les quals distinccions les dues són tocades en lo primer libre de la *Rethòrica*.

La iii és posada en lo v libre; la iiii és feta per los juristes e per los sabis en dret; la v podem nos ajustar lo dret és departit, quar algun dret és escrit, algun no escrit, algú és comú, algú és propri, algun natural, algun legal o positiu. E aquestes iii distinccions de dret ha donades o posades lo philòsoph, mas los juristes han departit per la iiii manera, dient que algun dret és natural, algun dret és de les gens e algun dret civil. Per aquella manera, donques, per la qual los juristes separen lo dret natural del dret de les gens, puriem nós separar lo dret natural del dret de les coses animades e poriem donar la v distincció de dret, dyent que iiii^{tre} maneres són de dret, ço és assaber, dret natural, dret de les coses animades, de les ens e dret civil.

Aquestes donques v distinccions les quals havem fetes del dret o de la cosa justa puriem nós fer de la ley. Per tal, donques, que totes aquestes coses meylor sien manifestes e per tal que aquestes diversificats nós retornem a concòrdia, deu hom saber que dues maneres són de cosa justa o dues maneres són de ley, ço és assaber, natural e positiva, quar aquelles coses són dites justes naturals les quals són igualades o proporcionades de lur natural, o aquelles coses són dites justes naturalment les quals rahó natural dicta ésser aytals o a les quals nós havem natural inclinació; mas aquelles coses són dites

justes positives les quals no per lur natura mas per ordonació o per pati¹⁰³⁸ dels hòmens són jutgades.

Vistes donques com les natures de les coses sien unes matexes en tot lloch, quar aquella cosa la qual és foch en i loch axí com en França és foch en altre axí com é en Ytàlia, quar les coses naturals són unes envers tots, jatsia que ells no sien nomenades per un vocable, si les ordonacions del poble, e·l patis dels ciutadans e·ls manaments o·ls leys dels prínceps no són unes mateys envers totes gents, per tal, és que·l dret natural ha departiment del dret positiu, quar lo dret natural, segons que és dit en lo v libre de les *Ètiques*, en tot loch ha una matexa potència o virtut; mas lo dret positiu, al començament, abans que ell sia ordonat o establí, no ha differència o departiment ésser axí o en altra manera, mas depús que és establí o posat en escriptura ell comença haver efficàcia e rahó, perquè fo necessari ajustar lo dret positiu al dret natural. És, per tal, com moltes coses són axí vistes naturalment, axí com natural cosa és a l'hom parlar, quar nós havem natural inclinació que parlem e que per paraula manifestem a altre ço que nós havem concebut en la pensa; mas que nós parlem aquest lenguatge o aquell no és cosa natural, ans és segons lo plaer de les gents, e per tal és que tots los hòmens parlen, emperò tots no pronuncien un lenguatge, e per tal és encara que·l philòsoph, en lo primer libre de *Peryasmeas*¹⁰³⁹, diu que les veus¹⁰⁴⁰ e les paraules són a plaer de les gents, lo qual lo philòsoph diu en lo primer libre de les *Políiques* que la paraula és donada a nós per natura. Axí donques, com lo parlar és cosa natural mas axí parlar, ço és assaber, segons aytal lenguatge és cosa positiva e plaer o a voluntat de les gents, axí matex punir ladres e no lexar viure los mals faedors, e aytals coses semblants són de dret natural, quar rahó natural dicta que aquestes coses degen ésser fetes, e nós havem natural inclinació que aquestes coses sien fetes, quar aquestes coses vénen de natural de la cosa,

---

¹⁰³⁸ Es refereix «pacte».

¹⁰³⁹ Es refereix l'autor a l'obra d'Aristòtil *Peri Hermeneias*.

¹⁰⁴⁰ veus] vous *B*.

quar cosa natural és qual bé de la part sia posat a perill la salvació del bé del tot, axí com que membre pudrit sia taylat per tal que no peresca tot lo art.

Axí, per tal com lo ladre e quescun malfaedor turba la pau dels ciutadans e ve contra lo bé comú, per amor d'açò dret natural requer que, axí com a membre pudrit ell sia taylat e exmenat, per ço que al bé comú no sia posat a perill ne sia empatxat, donques cosa natural és punir aytals coses, mas punir elles axí o axí és dret positiu e a plaer de les gents. E per amor d'açò envers totes les gents qui volen viure civilment són punits los malefics, mas envers totes gents uns mateys malefics no són correguts ab unes matexes penes, donques la on termena lo dret natural aquí comença lo dret positiu, per tal com tostemps aquelles coses les quals són atrobades per art dels hòmens són fundades en aquelles qui són donades per natura, quar lo dret positiu, lo qual per art e per indústria dels hòmens és atrobat, pre-suppossa lo dret natural, axí com aquelles coses qui són de la art presupposen aquelles qui són de natural, perquè, si'l dret natural dicta que·ls ladres e·ls mals faedors degen ésser punits, lo dret positiu, presupposant açò, preceex més avant determenar ab qual pena tals coses degen ésser punides.

Vist açò, quant al present se pertanty, nós podem assignar dues differències entre·l dret natural e·l dret positiu.

La primera és, quar lo dret natural se¹⁰⁴¹ representa al enteniment, lo dret positiu no representa tan tost si mateys a conexença, ans és atrobat per la indústria dels hòmens, e per tal com axí se representa al nostre enteniment, les leys naturals e açò qui és de dret natural soltament és escrit en lo nostres coratges, quar les gents que no han ley naturalment fan aquelles coses qui són de la ley e demostren que la obra de la ley és escrita en lurs coratges; mas lo dret positiu, per tal com no és axí escrit en lo coratge perquè no·s partís de la memòria, fo necessari que ell fos escrit en alguna substància de fora. Quescun

---

¹⁰⁴¹ Abans el copista a ratllat ~~és tostemps~~ en B.

dret, donques, pot ésser escrit en alguna substància forana, axí lo natural com lo positiu, emperò lo natural ^{/fol. 108 r.} no ha ops axí que sia escrit com lo positiu, quar no pot axí partir de la memòria com aquell.

La ii differència és quar lo dret natural és un matex envers totes gens, e per amor d'açò és dit dret comú; mas lo dret¹⁰⁴² positiu és divers o de moltes maneres envers diverses ciutats, e per amor d'açò és apparellat dret propi, e per tal, donques és que Empòdocles, segons que recompta lo philòsoph en lo primer libre de la *Rethòrica*, apparella lo dret natural foch, lo qual contravandament s'estén o s'escampa per molt gran claretat, quar, per tal com lo foch, en la sua pròpria sphaera¹⁰⁴³, més se escampa que·ls altres elements e pus ample és de tots los altres, ell és ressemblant al dret natural, lo qual és pus estès e pus comú que·l dret positiu és pus manifest e pus clar que aquell.

Per açò, donques, és manifest que totes les distincions que lo philòsoph posa de dret o de justícia són retornades al dret positiu e al dret natural, quar, segons que és manifest per les coses damunt dites, lo dret natural és escrit, e és propi e és legal.

Mas qual cosa degya hom sentir o dir del dret de les gentes e del dret de les bèsties en lo capítol següent serà declarat.

---

¹⁰⁴² mas lo dret] mas lo dret mas lo dret *B*.

¹⁰⁴³ sphaera] spera *B*.

Capítol xxv. En qual manera lo dret de les gens e'l dret de les bèsties ha ésser departit de dret natural

Totes les distincions del dret fetes per lo philòsoph, les quals nós havem tocadades en lo capítol que va davant, eren de dos membres, de les quals un membre era contengut sots lo dret natural e'l altre sots lo dret civil o sots lo dret positiu. Emperò los juristes, segons que és dit, ajustaren lo iii membre axí com lo dret de les gens, segons la qual manera de parlar pot ésser ajustada aquí lo iiii membre axí com lo dret e les coses animades o de les bèsties, a evidència o a conexença de la qual cosa deu hom saber que hom, segons que hom és e pensat o ymaginat segons pròpia rahó, ha diferència o departiment de les altres coses animades, ço és, de les bèsties; mas ell pensà o ymaginà segons que és cosa animada e segons rahó comuna ell se acorda ab eles¹⁰⁴⁴. Si donques aquelles coses són de dret natural a les quals nós havem natural inclinació, aquesta natural inclinació segueix la nostra natura segons que nós som hòmens e segons que nós havem departiments de les altres coses animades, ço és, de les bèsties. E aytal dret és apperl·lat dret de les gens.

Mas si aquella inclinació segueix la nostra natura segons que nos acordam a les altres coses animades, ço és assaber, ab les bèsties, axí és dit dret natural, e per amor d'açò en la instituta¹⁰⁴⁵ del dret natural, on aquestes coses són posades, se diu que dret natural, ço és, que natura, ha ensenyat a totes les coses animades, quar, segons que aquí matex és dit, aquest dret no és propri del humanal linatge ans de totes les coses animades qui són en lo cel, e qui són en la terra e qui són nades en la mar. Donques, segons açò, de dret natural és ajustament de mascle e de fembra, generació de fills e nudriment de

¹⁰⁴⁴ mas ell pensà o ymaginà segons que és cosa animada e segons rahó comuna, ell se acorda ab eles; *E i G* manca en tots dos manuscrits. És correcta la lectura de *B* segons el text llatí.

¹⁰⁴⁵ Alcover-Moll: «**INSTITUTA**, f. Compendi de dret civil romà compost per orde de l'emperador Justinià; cast. *instituta*. Item una instituta, doc. a. 1414 (arx. parr. de Sta. Col. de Q.). En la instituta [...] és dit que dret natural és lo que natura ha mostrat a tots los animals, Egidi Romà, ll. III, pt. 2^a, c. 25. ETIM.: pres del llatí *institūta*, mat. sign.» Podem afirmar, però, que la datació en català és anterior.

fills, quar, jatsia que hom naturalment sia inclinat a açò, e jatsia que aquesta inclinació tostemps seguesca natura humanal emperò no seguex ella segons que humanal, és mas segons que és animada e segons que se acorda ab les altres coses animades, ço és, a les bèsties, són inclinades que los mascles sien ajustats ab les fembres per tal que engenren fills e per tal que nodresquen ells.

Mas dret de les gents és dit ço que no és comú a les altres coses animades o a les bèsties mas és comú a tot lo humanal linatge. Per aquest dret, donques són introduyts quax tots los contactes, axí com comptar, vendre, logar e ls altres aytals, sens los quals la companyia humanal no basta bé a si en vida. E per açò, donques, és que prestar e comprar, los quals servexen a la vida humanal, les quals les altres coses animades, ço és les bèsties, no participen, són conegudes sots aquest dret de les gents, és quax algun dret e contracte natural.

Aquell dret, donques, lo qual natura ha ensenyat a totes les coses animades e lo qual seguex la inclinació natural segons que nós participam ab les altres coses animades, ço és, amb les bèsties, en esguardament del dret de les gents, és dit natural, quar, si les coses damunt dites en lo capítol qui va davant són cogitades, lo dret natural és alguna cosa comuna, alguna cosa manifest e pus ferm, tant més ell merex nom de dret natural aquell dret, donques, lo qual natura ha ensenyat a totes les coses animades e en lo qual totes les coses animades participen; és pus comú aquell dret de les gens, e, per consegüent és pus manifest, per tal com les coses pus comunes o pus general són a nós pus manifestes, quar en quant alguna cosa és pus general en tant és pus manifesta al nostre enteniment e abans cau en nostra conexença; és encara aquest dret pus ferme, quar les regles del dret, quant més són applicades a especial matèria tant han més deffalliment e en més casos elles no deuen ésser observades e prenen major mudament no sens rahó. Donques aquest dret és dit natural en esguardament del dret de les gents.

Vist en qual manera lo dret de les gents ha differència del dret natural, leugerament pot apparèxer en qual manera lo dret de les coses /fol. 108 v. animades han differència o departiment del dret natural, quar, axí com natural humanal, en quant que hom és cosa animada se acorda ab les natures de les altres coses animades, ço és, de les bèsties, axí en quant que hom veu e és alguna cosa se acorda ab les plantes, e ab les altres substàncies e ab totes coses qui són. Porà, donques, la inclinació natural seguir a la natura del hom o segons que ell és hom, o segons que ell se acorda ab les altres coses animades, ço és, ab les bèsties, o segons que ell se acorda ab totes les coses qui són, quar hom naturalment desiigya que sia conservat en ésser, la qual cosa demanen si matex totes les altres coses qui són naturalment, ell desigya engenrar e çercar fills, la qual cosa desigien axí matex naturalment les altres coses animades, ço és, les bèsties, e desiigya viure en companyia segons patis deguts e segons covinençes, la qual cosa entre les coses animades és pròpia solament del hom.

Si donques les regules de les coses faedores són fundades sobre açò que'l hom naturalment desigya ésser, axí aquestes regles poran ésser de dret natural, segons que natura humanal és alguna cosa la qual ha ésser e se acorda ab totes coses qui han ésser; mas si aquelles regles apreses, per ço com hom naturalment desigya haver o fer fills e nudrir aquells, axí poran ésser de dret natural, segons que dret natural és dit ésser ço que natura ha conseylat a totes les coses animades, mas si elles són preses segons que hom naturalment desigya viure en companyia, segons degudes cunvinençes e deguts patis, axí seran de dret natural, segons que dret natural és tyrat al dret de les gents, lo qual és propri solament a l'humanal linatge.

Segons açò, donques, és manifesta cosa que, axí com lo dret de les gens no és axí dit dret natural, com lo dret lo qual natura ha ensenyat a totes les coses animades no és axí natural com aquell dret lo qual seguex a la inclinació de la nostra natura, segons que no solament nós participam ab les

altres coses animades, ço és, ab les bèsties, ans segons que nós nos acordam ab totes coses qui són, quar aquest dret és pus manifest e pus comú que aquell, quar demanar bé, e ésser, e fugir mal e no ésser és més de dret natural que desiigyar engenrar fills ne nudrir infant, serà donques aquest orde que·l dret qui seguex nostra natura segons que nós desiigyam ésser o bé és natural en esguardament del dret de les coses animades o en esguardament del dret lo qual natura ha ensenyat a totes les coses animades, axí encara aquest dret és natural en esguardament del dret de les gents, e·l dret de les gents és natural en esguardament del dret civil, lo qual és solament positiu.

Tres coses, donques, en alguna manera són de dret natural, quar, segons que la inclinació seguex nostra natura, en quant que humanal és, seguex lo dret de les gents, e segons que se acorda ab les altres coses¹⁰⁴⁶ animades, ço és, ab les bèsties, axí és aquell dret lo qual natura ha ensenyat a totes les coses animades; mas, segons que se acorda ab totes les coses qui són, axí és aquell dret lo qual per excel·lència és dit natural, quar desigyar ésser é bé, e fugir no ésser é mal, la qual cosa nós desigyam naturalment segons que nostra natura se acorda ab totes les coses, axí és de dret natural, quar totes les altres regles e les altres leys, si que sien naturals o civils, d'açò prenen començament e en açò han fonament, quar en totes es guardat o aconseguiment de bé o esquivament de mal.

Mas tractar açò pus largament demana pus alt negoci. Al present basta saber en qual manera lo dret de les gents, e·l dret de les coses animades, e encara lo dret civil, hagen departiment del dret natural.

---

¹⁰⁴⁶ ~~gens~~ davant «coses» B.

Capítol xxvi. Qualse degya ésser la ley humanal que fer aytals leys és profitosa cosa al regne e a la ciutat

Dret civil o dret humanal e positiu par que sia comparat a iii coses, ço és assaber, a dret natural o a ley de natura¹⁰⁴⁷, de la qual pren funament o bé comú, lo qual és entès en ell e a la gent a la qual és applicat, la qual gent per aquella ley deu ésser reglada.

Tres coses, donques, deu haver la ley segons que a aquestes iii coses ella és comparada, quar, segons que la ley humanal és comparada a la ley de natura, cové que ella sia justa; segons que ella és comparada a bé comú, és necessària cosa que ella sia profitosa; mas, segons que és comparada al poble al qual deu ésser applicada e lo qual deu ésser reglat per aytal ley, cové que ella sia cuvinentment o deguda e possible a la custuma a la terra e al temps. Quar en les obres alguna cosa deu hom donar a la custuma, e a la terra e al temps, e a les custumes e a les maneres dels hòmens, per tal com, segons que aytals coses són diverses, cové que en les leys sia alguna diversitat.

Primerament, donques, cové que la ley humanal o positiva sia vista segons que ella és comparada a la rahó natural o a la ley de natura, quar, si ella no és justa, no és ley ans és corrupció de ley, quar neguna cosa no és ordonada justament per hom si en alguna manera no pren començament de la ley natural e si en alguna manera rahó natural no dicta que aquella degya ésser ordonada.

En après la ley humanal e ^{/fol. 109 r.} civil deu ésser profitosa segons que¹⁰⁴⁸ ella és comparada al bé comú, quar, axí com lo rey ha departiment o differència del tyran, quar rey és dit qui regex dreturerament e entén lo bé comú mas tyran és aquell qui malvadament senyoregya e entén bé propi e

¹⁰⁴⁷ En *G*, el capítol xxvi només està copiat fins a aquest punt; després passa al capítol xxvii. Tot això, al foli 407

¹⁰⁴⁸ ^{r.} que] Copiat pel copista al marge dret en *B*.

particular profit, axí la ley dreturera e reyal en la qual és entès bé comú ha differència de la ley malvada e tyrannívol en la qual és entès bé privat o parcial, quar cové que en les leys, si dretureres són, sia entès lo bé comú, quar tostemps la fi és regla de totes nostres obres, e vulgarment o cumunament diu hom, si açò nós entenem e açò volem aconseguir, cové fer açò. Tals donques deuen ésser les leys les quals sien regles de les coses faedores quals les requer lo bé comú e la fi entesa, perquè, com lo bé comú sia pus divinal que'l bé parcial o privat e hagia més rahó de fi que aytal bé privat, per ço com lo bé privat és ordonat a ell, cové que les leys sien fetes aytals no quals les requer lo bé privat mas qual les requer lo bé comú, per ço com aquest ha més rahó de fi e, per consegüent, segons ell, deuen ésser més preses les leys e les regles de les coses faedores, ans, per tal com lo bé privat no ha rahó de bé sinó en quant que ell és ordonat al bé comú, quar aquella part és mala e vil la qual se discorda del tot e la qual nos acorda a tot, si en les leys és entès algun bé propi, açò no deu ésser solament ne segons si, mas segons que ell és ordonat a bé comú.

Encara més la ley, segons que ella és comparada al poble al qual deu ésser posada, deu ésser possible e cuvinent o deguda a la regió, axí com a la custuma e a les maneres d'aquella gent. E per amor d'açò és dit en lo iiii libre de les *Polítiques*¹⁰⁴⁹ que no cal acorda[r] a les policies les quals leys cové que sien diverses segons la diversitat de les polítiques. Aquell, donques, qui vol ordonar o fer leys deu guardar diligentment qual és lo poble, de qual custuma e de qual condició, e segons que ell haurà vist que lus sia ops deu imposar leys a ells.

Vist quals leys los reys e ls prínceps degen imposar per tal com deuen ésser fetes leys justes, bones e profitoses, e cuvinement al poble al qual són imposades, leugerament pot ésser manifest que al regne e a la ciutat cové fer aytals leys, quar alguns són de si bons, axí que, per amor de la cosa honesta,

---

¹⁰⁴⁹

Polítiques, 4, cap. 1.

ells són inclinats que façen obres virtuoses estan de fer mal; mas algun qui de si mateys e per los hàbits virtuosos los quals han en si mateys no són inclinats sufficientment que esquiven mal e facen bé, emperò leugerament són correguts per altres, axí que les paraules soles, e solament les repreensions, inclinen ells a bé; mas alguns són tant malvats que ne de fi ells són inclinats a bé, ne per paraules soles ells són corregits¹⁰⁵⁰; donques per aquests aytals, al de menys fo necessària cosa ordonar leys les quals, segons que és dit en lo x libre de les *Èthiques*¹⁰⁵¹, han potestat de constrènyer.

Fetes són, donques, les leys, e covenia ordonar elles per ço que, al de menys per pahor de la pena, aquelles que volen empatxar la pau dels ciutadans se lexassen de fer mal.

---

¹⁰⁵⁰ e solament les reprehensions inclinen ells a bé, mas alguns són tant malvats que en de si ells són inclinats a bé neper paraules soles] Repetit en *B*.

¹⁰⁵¹ *Ètiques*, 9, cap. 9.

Capítol xxvii. Que no·s pertany de quescun posar o fer leys, e cové que les leys sien manifestades per tal que hagen força de obligar

Segons que és manifest per les coses damunt dites, les leys són algunes regles de les coses faedores ordonant-nós al bé comú e han poder de constrènyer. Per dues maneres, donques, o per dues rahons, nós podem cerçar que no·s pertany de quescun fer leys: la primera és presa per ço com les leys no s'ordonen al bé comú; la ii, per ço com ells han virtut de constrènyer o de forçar.

La primera via o la primera rahó axí és declarada quar d'aquell del qual se pertany ordonar e endreçar alguns, en algun bé d'ells se pertany fer leys e regles de les coses faedores segons les quals nós anam a aquell bé, perquè, com lo bé comú principalment sia entès per tota la comunitat, axí com per tot lo poble o per lo príncep, qui deu ésser persona pública o comuna, les leys qui ordonen nós al bé comú deuen ésser fetes per lo príncep o per lo senyor, del qual se pertany ordonar e endreçar los altres a aytal bé, o deuen ésser ordonades per tot lo poble si tot lo poble senyoregya e si en la potestat d'ell és elegir senyor. No és donques neguna ley que no sia feta per aquell del qual se pertany endreçar bé comú, quar en aquesta manera la ley divinal e natural és feta per Nostre Senyor Déu, del qual se pertany endreçar totes coses a si matex, lo qual majorment és bé comú, quar ell és bé de tot bé; mas la ley humanal e positiva és feta per lo príncep o per tot lo poble si tot lo poble senyoregya, quar lo príncep, e ncara tot lo poble, com ell senyoregya, ha endreçar e ordonar los altres al bé comú. Quescuna persona, donques, particular la qual és part d'alguna multitut deu ésser observadora e guardadora de les leys, mas no·s pertany de quescun fer leys.

La ii¹⁰⁵² via a cercar açò matex és presa per ço com les leys han poder de força o de constrènyer, quar qescun hom del poble pot amonestar e assuegyar a altre que faça /fol. 109 v. bé; mas aquestes amonicions e aquests assuagyaments no són dites leys, quar no han res de força. Mas, estenent o alargant lo nom de la ley, qescuns manaments e qescunes monestacions poden ésser dites leys segons la qual manera de parlar, axí com recompta lo philòsoph en lo primer libre de les *Polithiques*¹⁰⁵³, Homerus dehia que qescun ordona o posa leys als infants e a les muylers, quar Homerus volia que les leys e ls manaments los quals lo senyor de casa fa a la muyler e al fill qui estan en casa poguessen ésser appel·lades leys. Mas açò no és segons pròpria accepció o propri significat de leys, quar, axí com una persona singular és ordonada al bé de casa, lo qual bé és major e pus comú, axí lo bé de la casa és ordonat al bé civil e al bé del regne, lo qual axí matex és major e pus perfet, lo qual, a més rahó de fi, deuen ésser preses leys e regles.

E de les coses faedores seguex-se que no del bé privat ne del bé de casa, mas del bé lo qual és entès en lo regne e en la ciutat, deuen ésser preses leys e regles de les coses faedores, ans, per tal com lo senyor de casa ne altre persona privada no ha pròpiament virtut de constrènyer o de forçar, ne poder de exterminar los mals faedors, mas lo príncep e la persona pública qui senyoregya al regne, o a la ciutat o a alguna multitut. Per amor d'açò les leys, qui han poder de constrènyer o de forçar, no deuen ésser fetes sinó per aquell qui senyoregya a la multitut, o per la multitut si tota aytal multitut senyoregya.

Vist que no's pertany de qescun fer leys, leugerament pot ésser manifest que la ley no ha virtut de obligar si no és manifestada, quar, com la ley sia algun manament de major per lo qual manament nós som ligats e reglats en les nostres obres, per tal com lo manament de major no liga si no

---

¹⁰⁵² ii] *Om. B.*

¹⁰⁵³ *Politiques*, 1, cap. 5.

ve o no és pogut venir a conexença dels súbdits, a açò que la ley hagia força o virtut de obligar, cové que ella sia manifestada; mas, com altra sia la ley natural, altra la positiva, e altra manera és manifestada aquesta e en altra manera aquella, quar la ley natural és escripta per Nostre Senyor Déu en los nostres coratges, e per amor d'açò en quescun hom, aquesta és publicada e manifestada quan ell comença haver ús de rahó per lo qual conex qual cosa hom deu seguir e qual cosa deu hom fugir, segons que aquestes coses, pertany a dret natural, Mas la ley humanal lavors és manifestada quasi de fora, és publicada e en escrit¹⁰⁵⁴ és posada. Perquè, com en les leys, si elles són dretureres e justes e dirivades o devallades de leys naturals, estiga salvació del regne e de la ciutat, pertany-se dels reys e dels prínceps que sien molt curosos quals leys posen al poble al qual ells senyoregen, e, depús que ells hauran cogitat les leys que hauran posat, per tal que aquestes leys hagen virtut o força de obligar, ells deuen elles manifestar e, manifestades, guardar e conservar, quar, segons lo philòsoph en lo iiii libre de les *Politiques*, envers les leys deu ésser dobla cura, primerament que les leys sien bé ordonades, en après, que elles sien bé guardades o que a les leys en aquesta manera bé ordonades sia bé obeyr.

---

¹⁰⁵⁴ és publicada e en escrit] publicada manifestada e en escrit.

Capítol xxviii. Quals e quantes obres deuen contenir les leys les quals deuen ésser fetes per los reys e per los prínceps

En lo capítol qui va davant, nós havem demostrat quals deuen ésser les leys qui deuen ésser fetes per los reys e per los prínceps, quar elles deuen ésser justes, profitoses e covinents al poble al qual són imposades; mas en aquest capítol nós volem declarar quals obres són de les leys, ço és assaber, manar, laxar fer o permetre, vedar, premiar o guardonar, e punir. Quar les leys, segons que damunt és dit, són algunes regles de les nostres obres, quar, axí com medecina, per la dieta, e per lo beuratge e per les altres coses qui en ella són liurades vol reglar e egualar les humors humanals, axí la sciència políthica, la qual és del regiment e de ciutat, per leys e per altres coses qui aquí són ensenyades degudament vol reglar e egualar les obres humanals, per tal que ls ciutadans visquen justament e hagen si mateys degudament. Mas envers les obres humanals pot ésser dobla cura: una com les obres són esdevenidores o són encara a fer, e altra com elles ja són fetes. En quescuna manera deu ésser cura als faedors de les leys e de les obres humanals. Per tal, donques, és que algunes faenes són preses per esguardament de les obres qui han a esperar ésser fetes, mas algunes per esguardament de les obres qui ja són fetes.

Per esguardament d'aquells qui han a esperar ésser fetes, nós podem atribuyr iii coses a les leys, ço és assaber, vedar, permetre o lexar fer, e manar; mas, per esguardament de les obres ja fetes, nós podem atribuyr dues coses a les leys, ço és, punir, e premiar e guardonar.

Quar les faenes humanals, segons que comunament és posat, són en iii diferències o en iii departiments, quar algunes són bones e virtuoses, algunes males e vicioses, mas algunes són mygyanceres, axí com aquelles les quals de si són indiferents, quar moltes obres són qui de si són quax indiferències, ço

és, ne bones ne males, jatsia que per ventura, per la entenció d'aquells qui les obren o les fan, pusquen ésser bones e loas- /fol. 110 r. dores, o males e vituperoses, axí com si levar una busca de terra és obra indifferent, ço és, ne bona ne mala, emperò si algun per mala entenció levava aquella, axí com per ço que volgués metre aquella en l'uyl de son companyó, açò seria mala obra e de gran vituperi, mas si levant ella volia mundar o fer bella la casa, o fer alguna altra cosa piadosa, per la entenció bona d'aquell qui obra, açò qui de si és quax indifferent, ne bé ne mal, pot ésser virtuós e loat.

Donques, segons aquestes iii maneres d'obres que han o poden ésser fetes, nós atribuyem iii coses a les leys, ço és assaber, manar quant a les bones obres, vedar quant a les males, permetre o leixar fer quant a les obres indiferents ne bones ne males.

Emperò deu hom guardar que, per tal com la ley és imposada quax comunament a tots, e tots no podem atenyir puntualment o de punt a punt lo miig de la boneha, quar tots no podem ésser de tot en tot perfets, pertany-se del faedor de la ley o del príncep que no solament permeta o leixar fer les obres indiferents no vendant elles, ans encara se pertany d'ell permetés aquelles obres qui notablement no's luyen del miig, quar, si'l príncep volia tots los mals, quant qui sien petits, esquivar e punir, anvides puria nuyl temps regir algun poble. E per amor d'açò no solament deu hom permetre les obres indiferents, ans encara aquelles qui han acostada ab si petita malícia poden ésser permeses o leixades fer per lo príncep.

Vist quals coses deuen ésser atribuydes a les leys per esguardament de les obres qui han a¹⁰⁵⁵ ésser fetes, leugerament pot apparèxer quals deuen ésser atribuydes a elles per esguardament de les obres ja fetes, e aquestes són dues, punir e guardonar, axí com les obres notablement males, abans que sien fetes, deuen ésser vedades o contrastades, mas depús que ja són fetes

---

¹⁰⁵⁵ a] ha B; om. E.

deuen ésser punides, e les obres notablement bones, abans que sien fetes per leys, deuen ésser manades e conseyllades; mas, elles fetes, deuen ésser reguardonades, e les obres indiferents o qui no són notablament bones ne notablament males són lexades o permeses fer per les leys humanals e, elles fetes, no són guardonades ne punides. v coses, donques, [són a] atribuyr a les leys: dues per esguardament de les bones obres, axí com manar les obres qui deuen ésser fetes e guardonar o premiar les obres fetes, e dues per esguardament de les males, axí com vedar o contrastar aquelles qui han a ésser fetes e punir aquelles qui són fetes; mas una cosa atribuyr a les leys per esguardament de les obres indiferents i quax indiferents, axí com permetre o lexar fer elles.

Aquestes coses, donques, axí tractades, nós digam que als reys e als prínceps, dels quals se pertany que sien curosos envers lo bé comú e envers lo regiment del regne e de la ciutat, cové veytlar o treballar ab gran cura que·ls leys e·ls establiments ells imposen als ciutadans, axí que diligentment, per si e per los seus conseylers, determenen quals béns deuen ésser manats e guardonats, e quals mals deuen ésser vedats o contrestats e punits, e quals obres degen ésser dissimulades e lexades fer.

Capítol xxix. En qual manera la ciutat o'l regne és meylor regit si és regit per noble rey que per noble ley

Lo philòsoph, en lo en lo iii libre de les *Polithiques*¹⁰⁵⁶, encerca si és meylor cosa que'l regne o la ciutat sia regida per noble rey o per noble ley. E aporta dues rahons que meylor cosa és que la policia del regne sia regida per noble ley que per noble rey: la primera és presa per ço com lo rey deu ésser quax orgue e insturment de ley; la ii, per ço com pus leugera cosa és corrumpre lo rey que la ley.

La primera via així és manifestada quar, segons que és dit en lo v libre de les *Èthiques*¹⁰⁵⁷, lo príncep deu ésser guadador de la cosa justa, ço és assaber, de justa ley. Lo príncep, donques, si degudament senyoregya, ell és quax orgue o insturment de justa ley, axí que ço que la ley mana ésser fet justament lo rey o fa observar per civil potència, perquè, si en lo regiment deu hom més elegir ço qui és pus principal que'l orgue ne'l insturment, més deu hom elegir ésser regit per noble ley que ésser regit per noble rey. E açò és qui diu lo philòsoph en lo iii libre de les *Polithiques*¹⁰⁵⁸, que més deu hom elegir que ley senyoreg per tal com deu ésser ordonat que aquests, ço és assaber, reys e prínceps, sien servadors o guardadors de ley e ministres de les leys.

La ii via a cercar açò matex és presa per ço com pus leugera cosa és girat lo rey que la ley, quar, com lo rey sia hom, no diu solament enteniment, mas enteniment ab cobegyança. Dat, donques que'l rey no sia girat per ço com ell és enteniment, emperò ell pot ésser girat per ço com ha cobegyança acostada, e per amor d'açò és dit en lo iii libre de les *Èthiques*¹⁰⁵⁹ que alguna

---

¹⁰⁵⁶ *Politiques*, 3, cap. 13.

¹⁰⁵⁷ *Ètiques*, 5, cap. 6.

¹⁰⁵⁸ *Politiques*, 3, cap. 12.

¹⁰⁵⁹ *Ètiques*, 3, cap. 11.

vegada ira e cobegeyança a la fi ociu e gira¹⁰⁶⁰ nobles hòmens, quar bon hom és mort per cobegeyança, e si no quant a ésser de natura emperò quant a ésser bo, quar, com lo bon hom comença a emblar o a furtar e cobeegyar males coses¹⁰⁶¹, si bé ell no és mort quan /fol. 110 v. a tot ésser, ço és assaber, que ell no és mort quant al ésser de natura, emperò quant al ésser noble ell és mort, d'aquí, amant ell, no és noble.

Lo rey, donques, diu enteniment ab cobegeyança; mas la ley, per tal com és alguna cosa qui pertany a la rahó, sembla que pertanga solament al enteniment. E per amor d'açò és dit en lo iii libre de les *Políthiques* que qui ama senyoregyar l'enteniment mana senyoregyar Déu e ley, mas qui ama senyoregyar hom per la cobegeyança acostada posa que senyorege la bèstia.

Per aquestes rahons, donques, par que sia demostrat que sia meylor cosa que·l regne e la ciutat sien regits per ley que per rey. Mas que açò no degya hom atorgar, de tot en tot aquell matex philòsoph o demostra en aquell matex capítol, quar, segons qui diu la ley diu generalment ço qui no és generalment, quar cové que les leys humanals, quant que elles sien cercades deffallir, en algun cas meylor cosa, donques, és que·l regne sia regit per rey que per ley, per ço que per lo rey pusquen ésser corregits los deffalliments de la ley.

Per tal, donques, que aparega qual cosa degya hom dir envers aquesta matèria, deu hom saber que rey, e tot príncep, és migyancer entre ley natural e ley positiva, quar negun no senyoregya dreturerament si no fa axí com dreta rahó dicta, quar la rahó deu ésser regla de les obres humanals, perquè, si no, de rey és pres per regir, es pertany de rey regir los altres e que

---

¹⁰⁶⁰ A la fi ociu e gira] a la per fi ociu e gira *B.*; a la fi oru e gira *E.*; a la per fi ociu o gira *G.* Cap de les tres lectures no és clara; acceptem la traducció de *interemit* per *ociu*. El text llatí diu: *quod aliquando optimos viros furor et concupiscentia tandem interimit et pervertit*; la traducció correcta seria «que en algun moment als millors homes la ira i la cobdícia dels altres destrueix i perverteix per fi».

¹⁰⁶¹ coses] coses coses *B.*

sia regla dels altres, cové que·l rey, en regir los altre¹⁰⁶², seguesca rahó e, per consegüent, que seguesca la ley natural, la qual ve de dretha rahó. Lo rey, donques, en regent, és dejús¹⁰⁶³ ley natural, quar en tant ell regex¹⁰⁶⁴ dreturerament en tant que ell no desvia de ley natural; emperò ell és sobre ley positiva, quar ell, per la sua auctoritat, ordona aquella. E per amor d'açò, axí com lo rey null temps no regex dreturerament si ell no·s recolda en la ley natural e no fa axí com dretha rahó dretha, axí la ley positiva nuyltemps no liga dreturerament si ella no·s recolda en la auctoritat del rey, o d'altre príncep o d'altre senyor, quar la cosa justa positiva e legal, axí com damunt és dit en lo començament, no ha differència o departiment ésser axí o en altra manera, mas, quan ella és posada per la auctoritat d'aquell qui la posa ha differència o departiment, perquè la ley positiva és dejús¹⁰⁶⁵ los príncep, axí com la ley natural és sobre, e, si algun diu que alguna ley positiva sia sobre lo senyor, açò no és segons que positiva és, mas segons que en ella és reservada virtut de dret natural.

Donques, com hom demana si és meylor cosa que regne o ciutats sien regits per noble rey que per nobla ley, si nós parlam de ley natural, cosa manifestada és que aquesta és pus principal en regent que no lo rey, per ço com negun no és dret rey sinó en tant com ell se recolda en aquella ley, ço és, natural, per a qual cosa és ben dit ço que declara lo philòsoph en iii libre de les *Polithiques*, que en degut regiment no deu senyoregyar bèstia mas Déus e enteniment o rahó, quar labores senyoregya bèstia com algú no s'esforça regir los altres per rahó mas per passió e per cobeegyança, en les quals nós

---

¹⁰⁶² si no, de rey és pres per regir, es pertany de rey regir los altres e que sia la regla dels altres. Cové que·l rey, en regir los altres. (*E* escriu «de regir»; ho corregim en «per regir». Tots tres ms. escriuen «que sia regla dels altres»; ho corregim per «que sia la regla dels altres»). Cové que·l rey, en regir los altres] omet *E*. La traducció és complexa; creiem que no va ser entesa pels copistes, juntament amb el fet que tota la frase, fins i tot en llatí, és prou confusa: *quare si nomen regi a regendo sumptum est, et decet Regem regere alios, et esse regulam aliorum, oportet Regem in regendo alios sequi rectionem...*

¹⁰⁶³ dejús] deus *B*; deiys *E*; devers *G*.

¹⁰⁶⁴ ~~naturalment de~~] interposa *B*.

¹⁰⁶⁵ dejús] deus *B*; devers *E*; devers *G*.

participam a les bèsties; mas lavors senyoregya Déus e enteniment quan algun, en regent los altres, no desvia de dretha rahó ne de ley natural, la qual Déus ha donada al enteniment de quescun. Mas si nós parlam de ley positiva, meylor cosa és que sia regit per noble rey, e majorment en aquells casos en los quals tal ley defall e diu universalment o generalment ço qui no deu ésser observat generalment.

Segons açò, donques, concluyda la rahó feta al contrari, que meylor cosa era ésser regit per rey que per ley, per tal com la ley no pot determenar les coses particular, e per amor d'açò cové al rey o al altre príncep, per dretha rahó o per ley natural, la qual Déus ha escrita en la pensa de quescun hom, endreçar o regir la ley positiva, e que sia sobre justícia legal, e que no observa la ley positiva, e que sia sobre justícia legal e que no observa la ley la on no deu ésser observada. E per amor d'açò pot ésser manifest en qual manera crueltat e misericòrdia poden estar ensems a justícia, quar les obres humanals, per rahó de les circumstàncies particulars e per rahó de les mutacions d'aquelles, segons que vol lo philòsoph en lo v libre de les *Èthiques*¹⁰⁶⁶, no poden ésser mesurades, pusca ésser vinclada axí com de ferra, ans cové que sien reglades ab regla de plom, la qual pusca aplicar o vinclar a les obres humanals. Cové, donques, alguna vegada pregar o vinclar la ley a una part e usar pus simplement ab lo peccador que la ley no diu, e alguna vegada cové plagar o vinclar ella a la part contrària e punir lo pecador pus¹⁰⁶⁷ fortment que la ley no determena, quar les circumstàncies particulars les quals no poden ésser determenades per ley, alguna vegada aleugen lo peccat, e labores justament, segons simplea, misericordiosament hom usa ab lo pecador.

Mas alguna vegada aytals circumstàncies agreugen lo peccat, e labores pus fotment deu hom usar la rigor, donques, e la misericòrdia, jatsia que semblen sien fora de justícia legal e positiva, emperò no són fora de justícia

---

¹⁰⁶⁶ *Ètiques*, 3, cap. 10.

¹⁰⁶⁷ ~~simplement~~ interposa B.

soltament si elles són fetes rahonablement, segons que requeren les circumstàncies particulars, e per tal, donques, és que, en jugyant, algunes coses són de egualtat, algunes de rigor o de crueltat, mas algunes de clemència o de misericòrdia, quar, en tant com la regla de la ley està dreta e egal, no aplegada o inclinada a alguna part, los judicis mesurats segons aytals regles són dits que vénen de egualtat, e si requiren les condicions del peccador la regla de la ley és plegada o inclinada ^{/fol. 111 r.} a la part de misericòrdia. Lo judici lavores fet serà dit que ven de gràcia o de misericòrdia; mas, si la dita regla és plegada o vinclada a la part contrària, lavorens serà fet judici de rigor o de crueltat, e, per tal com totes aquestes coses poden ésser fetes justament e rahonablement, misericòrdia e crueltat per¹⁰⁶⁸ ensems poden estar ab justícia.

---

¹⁰⁶⁸ per] per~~o~~ B.

Capítol xxx. Que sens ley humanal e natural fo necessària cosa donar ley evvangelical e divinal

Foren alguns, presument de lur subtilitat o de lur enteniment, dient que la theologia és sobre fluytat depús que nós havem sciències naturals en les quals és determenat de tot ço qui és, e que la ley evangelical e divinal és sobre fluytat depús que nós havem ley humanal e natural, les quals par que veden o esquiven tots peccats e manen totes virtuts. Mas que sia cosa necessària dona[r] ley evangelical e divinals sens de ley natural e humanal nós podem provar per iii vies o per iii rahons, les quals són posades comunament per los doctors: la primera és posada de part de la punició dels peccadors; la ii, de part de la nostra conexença; la iii, de part de la fi e de part del bé final lo qual nós entenem aconseguir.

La primera via axí és manifestada quar, segons que damunt és dit, la ley humanal no punex tots los peccats, la qual cosa ve per dues rahons: la primera és quar lo poble comunament no pot atènyer o bastar de punt a punt a la forma de viure, e per amor d'açò cové dissimular alguns peccats e no punir segons ley humanal per ço que senyoria pusca durar al poble, quar no·s puria fer que algun longament pogués senyoregyar si ell volia punir tots los peccats e corregir tots los deffalliment, e encara si tots lo deffalliment manifests poden ésser punits per lo senyor o per lo príncep, emperò no·s pot fer que tots los peccats sien de tot en tot punits, per tal com tots los peccats no vénen en conexença del príncep, ans alguns són tant amagats, axí com les cobegyances de dintre, que ells no poden ésser punits per ley humanal. Donques necessària cosa fo donar alguna ley sens la ley humanal, per ço que negun mal no romangués que no fos punit, ne negun bé que no fos reguardonat, e a fer açò no y basta la ley natural, segons que per a avant serà declarat. Cosa necessària, donques, fo donar ley evvangelical e divinal segons la qual fossen

vedats axí los peccats de dintre com los fortans, e aquells qui conspassarien los manaments d'ella fossen punits o en aquest segle o en altre, e per açò pot ésser manifests en qual manera la ley humanal veda les cobegyançes e en qual manera no les veda, ço és assaber, ella veda o contrasta a la mà e no al coratge e açò nós dèyem damunt que seria declarat.

Deu donques hom saber que, si és pensada o guardada la entenció del ordonador o del faedor de la ley, per la ley humanal tots los peccats són vedats o deuen ésser vedats, quar lo rey, o tot altre faedor o ordonador de ley, no a dreta entenció si no entén a fer los seus ciutadans com pus virtuosos porà; mas, com negun no sia induyt a perfeta virtut, si ell no entén esquivar tots los peccats, si la ley és cogitada quant a la entenció del faedor de la ley, ella veda e contrasta al coratge e a la cobeegyança, ans, segons que és manifest per lo philòsoph en lo ii libre de les *Politiques*¹⁰⁶⁹, com ell disputa contra Sòcrates segons aquesta manera mas és vedada la cobeegyança que no la obra de fora, per ço com les obres fora, labores, majorment no induexen a virtut si elles són bones e a peccat si elles són males, emperò ells perseexen del appetiment dintre. Mas si la ley humanal és cogitada no quant a la entenció del fahedor de la ley, ans quant a la punició, axí ella no veda o no contrasta a la pensa ne al coratge, per ço que ell no punex aytals peccats, ans, segons aquesta manera la ley humanal, no solament no veda les cobeegyançes de dintre, ans encara no veda tots los peccats forans, quar en les leys humanals alguna vegada són dissimulats menors mals per ço que sien exquivats lo majors, axí com simples fornicacions són lexades fer e no són punides per leys humanals per ço que sien esquivats adulteris.

La ii via que demostra que ley evvangelial e divinal sia necessària és presa de part de la nostra conexença e de la pocha certenetat del nostre judici, quar los judicis del hòmens axí són diversos de les coses particular qui s'esdevén e de les obres humanals, que d'unes matexes coses són diverses

---

¹⁰⁶⁹

Politiques, 2, cap. 4.

leys envers divers gents, quar alguna cosa és justa segons judici d'alguns la qual és injusta segons judici d'altres, perquè, com en los judicis humanals pusca caure dupte e error, la ley evvangelical¹⁰⁷⁰ e divinal fo necessària, envers la qual no pot ésser error.

La iii via és presa de part del final lo qual nós entenem aconseguir, quar, com aquest bé sia sobre lo poder de nostra natura, la ley natural e humanal, qui ajuden nós a aconseguir a aquell bé sobre natural, donques necessària fo la lley evvangelical e divinal per la qual nós som ordonats a aquell bé.

Pertany-se, donques del reys e dels prínceps, als qual cové que sien miig déus e sien enteniment sens cobeegyança, e sien forma de viure e regla de les coses faedores, haver si mateyx en tal manera a la ley natural e humanal que, axí com sobremunten ^{/fol. 111 v.} los altres per poder e per dignitat, axí los sobren de boneha e de virtut.

---

¹⁰⁷⁰ evvangelical] evangelicar *B*.

Capítol xxxi. Que, aytant com fer se pot, les leys de la terra o les custumes deuen ésser observades, e deu si hom guardar de acostumar mudar o innovar leys

Lo philòsoph en lo ii libre de les *Politiques*¹⁰⁷¹, com disputa contra Ypodomi, demana o fa qüestió si és ops a les ciutats mudar o innovar les leys de la terra e metre novelles custumes, quar Ypodomi havia ordonat, segons que damunt havem tocat, que aquell qui trobaria alguna ley profitosa a la ciutat prengués o reebés honor en aquella ciutat, e, per tal com los hòmens comunament són cobegynosos de honor, molts eren induyts que ells, trobant novelles custumes e dyent elles ésser profitoses a la ciutat, trencaven les leys de la terra o les custumes entigues.

No sens rahó, donques, dupte hom si la posició de Ypodomi era bona ne si seria bona cosa mudar o innovar soven[t] les leys, encara posat que s'esdevengués algunes leys les quals aparega que sien més profitoses e meylors. E aporta lo philòsoph, en les *Politiques*, iiii rahons o iiii vies per les quals par que sia demostrat que sia cuvinent cosa innovar leys: la primera és presa de part de les sciències e de les arts; la ii, de part de la malvestat d'algunes leys; la iii, de part de la simplicitat d'aquells qui fan les leys; la iiii, de la indeterminació de les circumstàncies particulars.

La primera via axí és manifestada quar nós vehem axí les altres sciències que si als darrers s'esdevé alguna cosa meylor, los dits dels primers deuen ésser reprovats, axí com en la sciència medicinal, de la¹⁰⁷² qual són toltes moltes paraules dels pares, e en la sciència gingnàstica, o en la art luytativa, la qual ensenya de luytar. Segons que declara lo philòsoph en les *Politiques*, moltes coses les quals los primers han sciències o posades per los

---

¹⁰⁷¹ *Politiques*, 2, cap. 6.

¹⁰⁷² de la] da B. Ens fa pensar en la procedencia italiana del copista.

darrers són mudades o innovades, perquè axí matex serà en les leys que, si s'esdevenen meylors leys que no són donades per los primers pares, d'aquí avant les leys de la terra o les custumes no deuen ésser observades.

La ii via a demostrar açò matex és presa de part de la malvestat d'algunes leys, quar, segons que vol lo philòsoph, esdevén-se que són algunes leys de la terra o custumes salvatges o stranyes, axí com era aquella ley antigament envers los grechs, que aquells qui portaven ferre e altres metalls compraven les muylers les uns als altres, quar de tot era cosa estranya ordonar leys que·ls ciutadans poguessen vendre¹⁰⁷³ lurs muylers. Encara axí matex s'esdevé que algunes leys sien folles, axí com aquella ley la qual alguna gent ordonà, segons que recompta lo philòsoph, ço é assaber, si algun ciutadà era oceyt o mort e·n algun cusy¹⁰⁷⁴ del mort esuayha algun ciutadà e, aquell present, alguns li fugya, aquell qui axí fugya era recuperat culpable de l'homey¹⁰⁷⁵, quar lo faedor o·l ordonador de la ley deyha que no fugirà si no sentís si matex culpable; mas folla cosa fo ordonar açò, quar sia que algun sia culpable o no, si ell tem ésser naffrat, cosa natural és que fusca a aquell qui·l pesseguex. Per tal, donques, com algunes leys de la terra són males, deuen ésser innovades o mudades algunes leys.

La iii via és presa de part de la simplicitat d'aquells qui fan les leys, quar alguna vegada s'esdevé que aquells qui¹⁰⁷⁶ fan les leys són simples, donques desrahonabla cosa seria que aquells qui són pus darrers e pus savis no pudien mudar les leys¹⁰⁷⁷ de la terra fetes per pus simples. En tal cas, donques, deurien ésser mudades les leys dels primers.

La iiii via és presa de part de la indetreminació dels fets e de les obres particulars, quar les faenes particulars són indeterminades ne poden ésser

¹⁰⁷³ Al davant de «vendre», interpreta ~~vendere~~ en B. És evident el lapsus del copista, que és d'origen italià.

¹⁰⁷⁴ Aquí hem d'entendre «cosí» (cusy) com a consanguini; *in text. lat., consanguineus*.

¹⁰⁷⁵ homey: evolució popular del llatí *homicidium*, que en forma culta dóna «homicidi».

¹⁰⁷⁶ qui] *Om. B.*

¹⁰⁷⁷ són simples, donques desrahonabla cosa seria que aquells qui són pus darrers e pus savis no pudien mudar les leys] *Om. G.*

compreses o conegudes perfectament, perquè, per molts que sien estats los faedors o ls ordonadors de les leys, les circumstàncies particulars envers les faenes dels hòmens, si podien ésser amagadors a ells, si donques als darrers, per la experiència de les faenes particulars, s'esdevé alguna cosa meylor. No és mal destruir o desfer les leys de la terra e antigues per les meylors leys trobades novellament, e aquestes rahons, donques, par que proven que tota vegada que s'esdevindrà alguna cosa meylor les leys de la terra degen ésser mudades; mas atorgar açò de tot en tot és cosa fort perillosa a la ciutat e al regne, quar acostumar de metre o de posar leys novelles, segons que declara lo philòsoph en lo segon libre de les *Polithiques*¹⁰⁷⁸, és acostumar de no obeyr a les leys, quar les leys han gran efficàcia per la custuma, quar difícilment algú fa contra aquella cosa la qual és observada per gran temps, e acostumar de no obeyr a les leys és acostumar de no obeyr als reys e als prínceps, e, per consegüent, és tolre principat o senyoria e regne. E quant mal se seguex de no obeyr a les leys e als reys demostra-o lo philòsoph en lo primer libre de la *Rethòrica*, qui diu que més nou acostumar de no obeyr als prínceps que no de no obeyr als metges, quar los metges entenen lo bé del cos, quar volen aportar lo cos a sanitat, mas los vertaders faedors o ordonadors de la ley, els vertaders reys, principalment entenen induyr los ciutadans a virtut.

Per ço, donques, que aparega qual cosa degya ^{/fo.112 r.} hom tenir de la qüestió, deu hom saber que, si la ley positiva és dretera, cové que ella s'acost a la ley natural e que determenen los fets particulars dels hòmens. En dues maneres, donques, aquesta ley pot haver deffalliment: primerament, si ella és contrària a la ley natural; en après, si no determena sufficientment los fets particulars.

Si per la primera manera les leys de la terra e positives deffallen, elles no són leys, ans són corrupcions de leys, per a qual cosa elles no deu hom observar, quar, jatsia que les leys positives sien ajustades a les leys naturals

---

¹⁰⁷⁸ *Polithiques*] ~~Ètiques~~, interpreta en B.

emperò no són contràries a·quelles, si donques nós no volíem appel·lar contrari a dret natural ço qui no ve per natura mas és ajustat a ell e posat, e per art dels hòmens atrobat, segons la qual manera de parlar hom és nuu naturalment e la vestedura és contra natura, quar ésser vestit par que sia contrari a açò qui és ésser nuu, e, segons aquesta manera de parlar, los juristes parlen segons que és manifest per la instituda del dret natural, on és dit que les leys humanals són contràries al dret natural, quar de dret natural, en lo començament, tots los hòmens nexien franchs. Servitut, donques és contra natura en quant que natura no aporta servitut, ans és posada per les leys a profit dels homes. Mas en aquesta manera apparellar alguna cosa ésser contra natural és parlar grosserament, quar pròpriament aquella cosa és contra natura lo contrari de la qual rahó natural dicta, e, per tal com per lo profit comú e per lo bé comú dels hòmens servitut és entrada, segons que nós havem demostrat damunt, en lo ii libre, alguns servir a altres e obeyr a ells, jatsia que sia ajustat e posat al dret natural, axí com la vestedura és ajustada al cos nuu, lo qual és vengut per natura, emperò no és contra dret natural, quar natural no contradiu a açò les leys, donques, qui deffallen per tal com són malvades e contra dret natural, axí com era aquella ley que·ls ciutadans poguessen vendre lurs muylers o qualsque altres leys malvades e injustes, no deuen ésser observades, ans deuen ésser extirpades.

Mas si les leys són deffectives, per tal com no determenen cumplidament les faenes particulars, posat que s'esdevenguen meylors leys e més sufficients, no deu hom acostumar de mudar o innovar leys; primerament, per tal com s'esdevé alguna vegada que és hom enganat envers tals coses e hom se cuyda que sien més sufficiens aquelles qui són menys; emperò, posat que aquelles leys novellament trobades fossen pus sufficiens en alguna cosa, encara les leys antigues de la terra deuen ésser observades, quar, en quant que algun profita d'una part donant pus sufficient ley, en tant

nou d'altra per tollent custuma durada¹⁰⁷⁹ o antiquitat de temps per a qual la ley¹⁰⁸⁰ a gran efficàcia, no és donques semblant cosa de les arts e les leys, car les arts i les sciències tota lur efficàcia han de la rahó; mas les leys no axí, ans han gran efficàcia de la antiquitat del temps de la custuma.

Pertany-se, donques, del reys e dels prínceps observar bones costumes del principat, o de la senyoria o del regne, e no innovar leys de la terra o costumes si no són contràries a dreta rahó.

---

¹⁰⁷⁹durada] don dada *B*.

¹⁰⁸⁰per la qual] Repetit en *B*, que també omet «la ley».

Capítol xxxii. Quina cosa és ciutat e quina cosa regne, e qual degya ésser lo poble qui està en lo regne e en la ciutat

Envers lo regiment del regne e de la ciutat, segons que primerament és dit, devien ésser tractades iiii coses, ço és assaber, qual deu ésser lo rey o'l príncep, quals los conseylers, quals los jutges e qual lo poble.

E espatxades¹⁰⁸¹ donques les iii^(es), roman a dir la quarta, ço és assaber, del poble; mas, com saber qual cosa és ciutat e qual cosa és regne no ajut poch assaber qual degya ésser lo poble e en qual manera se degya haver al príncep, en aquest capítol nós entenem a declarar e determanar qual cosa és ciutat e qual cosa regne, donques deu hom saber que, jatsia que en alguna manera ciutat sia alguna cosa natural, per ço com nós havem inclinació natural a edifficar ciutat, emperò ciutat no és feta ne acabada sinó per obra e per indústria dels hòmens, e aquelles coses qui són fetes per art o per sciència humanal majorment són determenades o conegudes per la fi o per lo bé al qual són ordonades, axí com majorment nós sabem quina cosa és casa e qual deu ésser la casa si nós sabem que ella sia feta per aquest bé que deffena nós de pluges e de frets, perquè, si nós volem saber què és ciutat, deu hom recomptar aquells béns als quals servexen a la ordonació de la ciutat e deu hom guardar qual bé entre aquells és major.

Lo philòsoph, en lo iii libre de les *Politiques*, volent deffinir o determanar quina cosa és ciutat, recompta vi béns als quals ciutat és ordonada, quar primerament ciutat és ordonada o constituyda per rahó de comuna participació de loch, per tal que ls hòmens habiten ensems, quar d'açò ve¹⁰⁸² alguna alegria e algun delit, per tal com possessió de neguna cosa no és alegre sens companyó, quar, si algun resplendia per gran multitut d'or e

---

¹⁰⁸¹ E espatxades] esperades B.

¹⁰⁸² ve] ne B.

d'argent e habundave en totes viandes emperò ell no vivia en companya, perquè los altres percohessen¹⁰⁸³ o /fol. 112 v. coneguessen la sua magnificència e que ell pogués participar o donar los seus béns a ells, ell no pararia molt aytals béns.

Ciutat, donques, és feta per tal que·ls hòmens viuen ensems e·n i loch estiguen alegrement e delitablament; ans encara per rahó de viure, quar los hòmens qui estan en una matexa ciutat servexen a si mateys quant a la vida e la un ajuda a l'altre en aquelles coses qui són necessàries a la vida, la qual cosa no puria ésser axí si·ls hòmens estaven solitàriament.

Encara la ciutat fo feta per rahó de ensems bataylar o pugnar e per rahó de no sustenir injustícia, quar, per tal com un hom qui té vida solitària no pot abastar que contrast a aquells qui l'impugnen o li donen guerra, ne esquivar les injúries a ell fetes, fo ordonada ciutat per ço que l'hom qui solitari no pot deffendre si matex dels anamichs, ell estant part de multitut, visqués segurament e sens paor.

Encara més fo ordonada ciutat per rahó de cambis e de contractes, car damunt, com nós tractàrem de les leys, havem dit que per fer cambis e contractes¹⁰⁸⁴ era segons lo dret de les gents e era propri a l'humanal linatge, quar, per tal com negun no ha totes les coses qui són necessàries a la vida si no cambia aquelles en les quals ell habunda en aquelles qui li deffallen, per amor d'açò foren necessàries les compres, les vendes, los cambis e·ls contractes, les quals coses cercar fo pus leugera cosa als hòmens qui viuen ensems, perquè ciutat fo feta per ço que·ls hòmens ensems visquessen.

Lo v bé, lo qual ciutat és ordonada en comuna participació de matremonis, quar los homes qui viuen ensems fan gran amistança entre si mateys, e per ço que pus fermament amen si mateys o per rahó de algun altre

---

¹⁰⁸³ percohessen] *om. E.*

¹⁰⁸⁴ car damunt, com nós tractàrem de les leys, havem dit que per fer cambis e contractes] *Om. B.*

bé lo qual vehen que·s pot esdevenir per ço ells fan matremonis e són fets acostat a parents la un ab l'altre.

Lo vi bé per lo qual ciutat és ordonada és viure clarament e virtuosament, quar més poden ésser punits los peccadors e·ls malfaedors si·ls homes viuen ensems en la ciutat, que si ells estaven escampats e duyen vida solitària. Per ço, donques, és que molts, per pahor o per temor de la pena, se lexen de mal a fer e acustumen si mateys a bones obres, la qual cosa ells faent són appareylats que sien bons e virtuosos, donques com virtut e obres virtuosas sien molt majors de tots los altres béns, jatsia que ciutat sia ordonada per rahó de tots los béns davant dits, emperò majorment ella és ordonada per rahó de viure clarament e virtuosament, perquè, si de la major fi e del major bé lo qual hom entén en la qual cosa deu ésser presa la sua conexença, bé és dit ço qui és dit en lo iii libre de les *Politiques*, que unitat de loch comuna participació de matremonis rahó de ensems bataylar participació comuna de les coses, e les altres coses semblants són aquelles coses sens les quals ciutat no ha ésser¹⁰⁸⁵, emperò principalment és ordonada per viure bé e virtuosament e beneveturadament. Si donques hom demana quina cosa és ciutat, pot ésser dit que és comuna participació d'ensems ciutadans per rahó de viure e virtuosament, e per rahó de vida perfeta¹⁰⁸⁶ e per fi sufficient.

Vist quina cosa és ciutat, leugerament pot ésser vist quina cosa és regne, quar par que regne a vist o diga sobre ciutat multitut de nobles e de generosos, quar ciutat és una partida de regne, e en lo regne és majorment multitut, e són més nobles e generosos que en una ciutat. En aquesta manera, donques, regne pot ésser diffinit o determenat que ell és gran multitut en la qual són moltes nobles e generosos qui viuen segons virtut, ordonats sots i hom noble e bo, axí com sots i rey. Quar viure segons virtut és fi

---

¹⁰⁸⁵ loch comuna participació de matremonis rahó de ensems bataylar participació comuna de les coses. E les altres coses semblants són aquelles coses sens les quals ciutat no ha ésser] No trobem sentit a la traducció del text llatí: *quod unitas loci communicatio connubiorum, compugnationis gratia, commutatio rerum, et cetera talia sunt ea, sine quibus non habet esse civitas*.

¹⁰⁸⁶ perfeta] perfetament B.

principalment entesa en quescú ciutadà, e·n quescuna ciutat e en quescun regne, quar, segons lo philòsoph en les *Politiques*, una matexa fi és d'un ciutadà e de tota la ciutat. Axí matex nós podem dir que una matexa fi és d'una ciutat e de tot lo regne, quar lo rey, si ell és vertader e dreturer, deu voler una matexa cosa, e i ciutadà, e en tota la ciutat e en tot lo regne, quar ell deu estudiar ab gran cura que quescun ciutadà hagia si matex virtuosament per ço que tota la ciutat sia o estiga virtuosa e per ço que tot lo regne visca bé e virtuosament; mas si quescun ciutadà deu haver si matex virtuosament, per tal com, segons lo philòsoph en les *Politiques*, segons que algun sobremunta los altres en poder e en dignitat, axí deu sobrepugyar ells en boneha e en virtut, pertany-se dels nobles e del generosos que sien més bons e més virtuosos que·ls altres ciutadans, per a qual cosa pertany-se del rey, axí com més pus excel·lent de tots los altres, que ell sia molt bo e quax miig déu.

Per ço és donques que regne en multitut en la qual són molts nobles e generosos, no havent si mateys en qualque manera ans vivent segons virtut e ordonat sots i hom molt bo, axí com sots lo rey.

Demostrat quina cosa és ciutat e quina cosa regne, lleugerament pot ésser manifest qual degya ésser lo poble qui està en lo regne e en la ciutat, quar, si ciutat e regne són ordonats principalment a vida bona e virtuosa, cové que los habitants del regne, el poble qui està en lo regne e en la ciutat, sia tal que visquen bé e virtuosament, Per ço, donques, és que diu lo philòsoph en lo iii libre de les *Politiques* que·l ciutadà habundant en bones obres virtuosas és més que si habundava en riqueshas o en nobleha de linatge o en altres béns forans, donques molts crehen o·s cuyden que sien ciutadans e sien del regne si ells han en lo regne cases, possessions moltes e grans; mas aquells qui habunden en obres virtuosas e observen les leys dretureres e les ordonacions del regne ^{/fol. 113 r.} són més del regne que aquells qui han noblea de linatge, potència civil e multitut de béns forans.

Capítol xxxiii. Que lavorens la ciutat és molt bona, e·l regne molt bo e lo poble molt bo quan és gornit¹⁰⁸⁷ de moltes persones migyançeres

Recompta lo philòsoph en lo iiii libre de les *Políiques* que tres cové que sien les partides de la ciutat, quar alguns són molt richs e altres fort pobres, mas los terçers són migyancers. Per aquesta manera, donques, per la qual és departida la ciutat en iii partides pot ésser departit quescú poble e quescú regne. La entenció d'aquest capítol és demostrar que la ciutat és molt bona, e·l regne, si aquí ha poble ordonat de moltes persones migyançeres.

E tocha lo philòsoph en lo iiii libre de les *Políiques* iiii coses de les quals poden ésser preses¹⁰⁸⁸ iiii vies o iiii rahons demostrant que meylor policia o és meylor regne o ciutat si aquí ha poble habundant de multitut de migyanceres persones: la primera via és presa per ço com tal poble viu pus rahanablement; la ii, per ço com entre·ls és magyor dilectió; la iii, per tal com aquí ha major egualtat; la iiii, per tal com aquí ha menor enveya e menor menyspreu.

La primera via axí és manifestada quar, si en lo poble són molt forts richs e molts forts pobres, e poques persones migyanceres a anvides o nuyltemps¹⁰⁸⁹, ell viurà rahanablement. Quar aquells qui són molt richs no saben haver si mateys rahanablement a aquells qui són molt pobres, ans, presa petita ocasió, no en fan males injúries a ells¹⁰⁹⁰; axí matex aquells qui són molt pobres no saben comportar si mateys rahanablement envers aquells qui són richs massa, quar ells espien o aguayten ells en qual manera pusquen falsament e amagadament depredar o robar los béns d'aquells. Mas si en lo

---

¹⁰⁸⁷ gornit] ornat *E* i *G*.

¹⁰⁸⁸ preses] persones *B*.

¹⁰⁸⁹ anvides] anvides o nuyltemps *B*; anvides *E*.

¹⁰⁹⁰ presa petita ocasió, no en fan males injúries a ells] presa petita ocasió, no en o fan mal injúries a ells *B*; *om. G* i *E*. Probablement hi ha una mala lectura del model; el text llatí diu *sed modica occasione supia eis*.

poble són moltes persones migyanceres cessaran aquests dampnatges e leugerament ells obeexen a rahó. E açò és qui és dit en lo iiii libre de les *Polítiques*, que per tal com la cosa migyancera és molt bona possessió migyancera és molt bona, per tal com leugerament obeyrà a la rahó, quar, si la una partida de la ciutat és tostemps sobre generosa, sobre poderosa e sobre richa, e l'altra contrària, aquesta és sobre poble, sobre flacha e despoderada, e fort vil difícil cosa és seguir rahó, quar aquest, ço és assaber, los sobrepoderosos, seran fets injuriadors, mas aquests altres, ço és assaber, los sobre pobres, seran fort malvats, espiats o guaytant¹⁰⁹¹ falçament e amagadament los richs.

La ii via és presa de part de la amor qui deu ésser entre aquells qui estan en una ciutat, quar, segons que és dit en lo iiii libre de les *Èthiques*, aquests, ço és assaber, los pobres, poch amen los prínceps, ço és assaber, los poderosos e·ls richs, e aquestes coses, segons que aquí és dit, són forts noybles e dampnases migyanceres.

La iii via és presa de part de la egualtat e de la justícia la qual deu ésser servada en la ciutat, quar, segons que diu lo philòsoph, aquells qui sobrepuen en bones fortunes, en potestats, en riqueses, en amichs e en altres béns semblants ells no saben ésser subjugats, mas aquells qui són massa fretosos e pobres no saben senyoregyar. Perquè, si·l poble solament per les dues parts és ordonat o gornit de massa richs e de massa pobres e aquí hagia poques o no negunes persones migyanceres, difícilment serà reservada aquí egualtat e justícia, ans lo richs de tot en tot volran senyoregyar e suppeditar los altres, mas los altres, axí matex, seran dissensió contra los poderosos, e si s'esdevé que·ls pobres pretenguen, per tal com ells no saben, senyoregyar, tractaran mal los richs e·ls poderosos.

---

¹⁰⁹¹ guaytant] eguuytant B.

La iiii via és presa per tal que envegya sia esquivada e menyspreu, quar los pobres, segons que és dit en lo iiii libre de les *Politiques*, molt envegen als richs e·ls richs molt menyspreen ells, e neguna companya hon ha molta envegya e menyspreu no és bé de durada, perquè aquell poble qui és ordonat o constituït de moltes mygyanceres persones és molt bo, per tal com labores leugerament viuran rahonablement, amaran si mateys la un a l'altre, serà reservada entre·ls egualtat en justícia, ne serà entre·ls menyspreu, ne envegya d'on menyspreu a l'altre, ne d'un port a ell envegya veheent si matex que és quax egal a ell, ne és gran sobrepuigament entre·ls.

En aquesta veritat fa testimoni ço que Solon, e Karendas¹⁰⁹² e Liurgus¹⁰⁹³ digueren o escriveren de les policies o de les ciutats, quar ells digueren que elles devien ésser ordonades de persones mygyanceres.

Pertany-se, donques, dels reys e dels prínceps donar cauteles que en lur regne habunden moltes persones migyanceres per ço que alguns, vivent a massa gran pobrea los altres, no sien fets massa, richs la qual cosa porà ésser feta si per quescuna rahó no és leguda cosa als ciutadans vendre les possessions, ne en legudas cosa a quescuns indifferentment comptar quescunes possessions, quar, donada deguda diligència envers la compra e la venda dels camps e de les terres, porà ésser reservada alguna egualtat entre·ls ciutadans.

---

¹⁰⁹² Es refereix a Carondas, polític i legislador de Catània que donà lleis a les ciutats de la Calcídia Sicília i Itàlia.

¹⁰⁹³ Es refereix a Licurg, legislador espartà. La seva vida, totalment mítica, és narrada de manera molt diferent pels diversos autors de l'antiguitat, i la realitat dels fets que esmenten és més que dubtosa. Evidentment la referència surt d'Aristòtil, que el situa en el segle IX aC.

Capítol xxxiiii. Que al poble cové obeyr als reys ab gran reverència e ab gran diligència ebservar les leys reys

/Fol. 113 v. **Q**uant al present se pertany, iii mals aconseguex lo poble si ab gran diligència no obeex als reys e als prínceps, e no observa les leys reys, per los quals en tres maneres nós podem cercar quan és bona cosa e profitosa al poble obeyr als reys e observar les leys. Quar primerament lo poble, per ço aconseguex virtuts e molts grans béns; en après, d'açò ve la salut del regne e de la ciutat; encara d'açò nex pau e concòrdia dels ciutadans e habundància de béns forans.

La primera via axí és manifestada quar, segons que és dit damunt, entenció és del fahedor o del ordonador de la ley induyr los ciutadans a virtut, quar en dreturera policia, segons que vol lo philòsoph envers lo començament del iiii libre de les *Politiques*, una matexa virtut és de bon ciutadan e de bon hom, e com per una matexa cosa o per unes matexes costumes és algun bon ciutadà e bon hom, quar algú és bon ciutadà si ell obeex bé al príncep e aquell del qual se pertany posar leys, perquè si·l príncep regex dreturerament lo poble qui li és comanat, per tal com la sua entenció és induyr los altres a virtut, com virtut faça bo aquell qui la ha e la obra bona, cové en dret regiment que bon ciutadà sia bon hom. E aquell qui bé ha sotsmès al rey és bon hom, quar, si·l rey no entenia que·ls seus súbdits fossen bons e virtuosos, ja ell no feria rey mas tyran, si donques quescun ciutadà deu entendre que sia bo e virtuós per ço com virtuts són molt grans béns, ell deu estudiar ab gran diligència que obeesca al rey e no transpàs les sues leys ne·ls seus manaments, quar a tots, axí als nobles com als menys nobles, és necessària la obediència del rey e la observança de les leys. Ans, tant més açò és necessari als nobles que als menys nobles, és necessària la obediència del rey quant és pus cuvinent cosa que ells sien bons e virtuosos.

La ii via a cercar açò matex és presa per ço com de la obediència del rey e de la observació de les leys nex la salut del regne e de la ciutat, quar alguns se cuyden que observar les leys e obeyr al rey sia servitut. Mas, segons lo philòsoph, en lo v¹⁰⁹⁴ libre de les *Polithiques*, açò no és servitut, ans és libertat o franquea, quar aquells qui dyen que observar les leys e obeyr als reys és virtut ignoren què és libertat; quar, com les bèsties sien de natura servicial, quant més algun s'acosta a la natura bestial tant més naturalment és servent, quar ésser criminós, voluntariós de guerra, torbador de pau, voler viure sense fre e sens leys, segons sentència del philòsoph e segons lo dit de Homer, és ésser bèstia més que hom; perquè aquells qui no observen les leys ne volen obeyr als reys ne als majors són més bèsties que hòmens, e, per consegüent, ell no són més servents que franchs¹⁰⁹⁵.

És donques salvada la salut del regne e de la ciutat, e·ls habitants del regne són fets franchs si obeexen als reys e observen les leys. E quanta salut esdevenga al regne per a l'obediència del rey és demostrat sufficientment si són pensades o guardades les paraules del philòsoph en lo iiii libre de les *Polithiques*, qui compara lo rey al regne axí com la ànima al cos, quar, axí com la ànima regex e guarda lo cos, axí lo rey regex e governa lo regne, e, axí com la ànima és vida e salut del cos, axí lo rey si dreterament senyoregya, és salut e vida del regne, perquè, axí com és malvada cosa al regne desemparar les leys reysals, el manaments reysals e no ésser regit per rey.

La iii via a demostrar açò mateys és presa per ço com obediència del rey e de la observació de les leys nex pau e concòrdia dels ciutadans e habundàcia de béns forans, quar, segons que damunt és dit, les leys, e encara los faedors o·ls ordonadors de les leys, axí com los reys e·ls prínceps, han poder de constrènyer o de forçar, per ço que aquell qui per amor del bé

¹⁰⁹⁴ v libre] vii libre *E*.

¹⁰⁹⁵ ell no són més servents que franchs] ell són més servents que franchs *E*. Deixem la lectura de *B* tenint en compte el text llatí, *sunt magis bestiae quam homines: et per consequens sunt magis servi, quam liberi*. La traducció del segon *magis* (adv. llatí) el traduïm com a «no més [...] que...»

honest, per reprehensions dels pares e dels amichs no és castigat de males obres, al de menys per temor o per paor de pena se tolga d'aquells. Cosa fo necessària al regne e a la ciutat haver algun rey o algun príncep per tal que los mal faedors no torbassen la pau dels ciutadans, quar quescun faedor de ley o quescun príncep deu guardar que·ls coratges dels ciutadans sien concordans e que·ls ciutadans visquen pacifficablament e sien d'un coratge. E per tal és que·l philòsoph, en lo primer de la *Rethòrica*, par que vuyla que axí hagen si mateys los faedors de la ley a les ànimes com los metges als cossos, quar, axí com lo metge entén assuaugyar o mitigar les humors per ço que no·s leu malaltia ne guerra en lo cos, axí lo faedor de la ley o·l príncep entén aplacar o assuaugyar los coratge per ço que no·s leu batayla ne dissensió en lo regne ne en la ciutat. E per tal és dit encara en lo primer libre de la *Rethòrica* que no nou tant peccat contra los manaments del metge quant acostumar de no obeyr al príncep, quar la ànima és major bé que·ll cos, e la pau dels ciutadans e d'aquells qui són en lo regne és major que la egualtat de les humors o que la sanitat del cossos.

Subiranament, donques, deu estudiar lo poble, e tots los habitants del regne, envers la obediència del rey e envers la observació de les leys, com d'açò venga tant gran bé lo qual és pau e concòrdia d'aquells qui estan en lo regne. Encara ve d'açò habundància de béns forans, quar, estant guerra en lo regne les terres romanen mal leurades e mal conreades, són fetes robaries, nexen caristies, los habitants del regne vénen a fretura, si donques hom guarda o pensa quant bé ve al regne per lo rey, lo po- ^{/fol. 114 r.} ble estudiaria obeyr no solament als reys qui regexen dreturament, ans encara estudiaria obeyr a ells, posat que en alguna cosa ells tiranizassen o senyoreguassen cruelment, quar més deu hom sustenir alguna tyrania del príncep que no lo mal que·s leva de la desobediència del príncep, o del menyspreu o del traspassament dels seus manaments.

Capítol xxxv. En qual manera se deuen haver los ciutadans, e generalment tots los habitants del regne, per quals reys no sien provocats a ira contra ells

Depús que nós havem ensenyat lo poble, e generalment los habitants del regne, que obeesquen als reys e observen lurs leys, nós volem declarar en aquest capítol en qual manera aquells qui estan en lo regne se degen haver per tal que·ls reys no sien provocats a ira contra ells. Quar ira, segons lo philòsoph en lo començament del ii libre la *Rethòrica*, és tristícia qui ve de desiig de manifesta[r] o de apparent punició per rahó de manifest menispreu, quar nuyltemps ira no és sens alguna trísticia, quar aquell qui és irat desigya punir manifestament aquells qui meynspreen ell, o algunes coses qui són sues o aquelles coses¹⁰⁹⁶ qui en alguna manera són ordonades a ell. Donques, com algun fa greuge, offensa a altre manifestament per alguna de les dites maneres, aquell és trist per lo desiig de la punició e és dit orat. Los ciutadans, donques, per ço que no provoquen los reys a ira, no deuen offendre o fer greuge al rey, ne aquelles coses qui són sues ne en aquelles coses qui en alguna manera són ordonades a ell.

Primerament cové a aquells qui són en lo regne no fer offensa al rey per ço que no encorreguen la ira del rey. Dues coses són degudes al rey: honor e obediència, quar lo rey és cap del regne, e·l cap en dues maneres és comparat als altres membres: primerament, per tal com ell és pus alt e pus excel·lent que ells; mas encara per tal com ell endreça o regex ells en les llurs obres, quar en lo cap és lo seny e la ymaginació per los quals nós som endreçats o regiys en les nostres obres. Axí matex lo rey és pus excel·lent de tots quants són en lo regne. Encara, per tal com d'el[l] se pertany fer o ordonar leys e per tal com majorment en lo regne lo rey deu usar seny o

---

¹⁰⁹⁶ coses] coses coses B.

saviea, a ell majorment se pertany, per si e per altres, endreçar o regir a aquells qui són lo regne, donques, per rahó com ell és rey e pus excel·lents que·ls altres, és deguda honor aquell a ell a reverència; mas, per rahó com d'ell se pertany endreçar o regir los altres, és deguda a ell subjecció e obediència. Per amor d'açò en dues maneres pot ésser feta offensa al rey per aquells qui són en lo regne: primerament, si no donen a ell deguda honor e reverència digna; en après, si no són subjugats a ell e obedients observant les sues leys e·ls manaments, quar, com aquestes dues coses, ço és assaber, honor e hobeidència, són toltes al rey per los súbdits, no sens rahó ell és provocat a ira. Per amor d'açò és dit en lo ii libre de la *Rethòrica* que nós no·s irexem aquells qui han acostumat o són tenguts d'onrar-nos si axí no o fan, e rahó d'açò és per tal com aquells qui han si matex par que, menysprehen-nos, donarien a nós digna honor. Encara ací matex aquí és dit que nós nos iraxem als menors, ço és assaber, si no han si mateys, axí com deuen o si fan lo contrari d'açò que deuen fer, la qual cosa majorment s'esdevé si ells transpassen los manaments dels majors e no obeexen al rey axí com a aquell qui és excel·lent.

Vist en qual manera los habitants del regne no deuen provocar lo rey a ira faent offensa o injúria a ell, ne donat a ell digna obediència ne honor deguda, roman a veure en qual manera no deuen ell provocar faent injúria a aquells qui són seus e qui pertanyen a ell.

Al rey par que·s pertanguen iiii maneres de persones, ço és assaber, parents, e generalment tots cusins; muyler; fills, e súbdits. Pertany-se donques als habitants del regne, si no volen lo rey provocar a ira, no solament fer offensa al rey, ans encara no fer injúria als cusins, ne a les muylers, ne als fills, ne generalment a negun dels súbdits del rey. E, per tal com tots aquells qui són en lo regne són subjugats al rey, tota vegada que és feta alguna injúria a algun d'aquells qui són en lo regne és feta offensa al rey. Açò, donques, ço que és dit en lo ii libre de la *Rethòrica*, en lo capítol de ira, que nós no·s

irexem a aquells quins fan offensa en parents, en fills, en les muylers e en los súbdits, per ço com és vil cosa no ajudar a ells.

Encara més als habitants del regne se pertany no fer offensa en aquelles coses qui en alguna manera són ordonades al rey, e aquestes són possessions pròpies e deguts drets del regne, donques lo rey és provocat a ira contra aquells qui usurpen los drets del regne, per tal com en açò par que menysprehen e viltegen ell si injustament e sens manament del rey posen la mà en aquelles coses qui pertanyen al rey. Pertany-se, donques, de tots los ciutadans, e generalment de tots los habitants del regne, en la infanteha provocar los fills a la amor del rey, e instruyr ells en qual manera degen honrar lo rey e obeyr a ell, no fer ofensa als seus cusins, ne als fills, ne a nengunes persones subjudades a ell neen neguts drets del regne, quar, segons que és dit en lo v libre de les *Polithiques*¹⁰⁹⁷, mala cosa és no instruyr los infants a virtut e a obediència de les leys profitoses e a observar aquelles coses les qual requer policia o el regiment del /fol. 114 v. regne en lo qual estan, quar tostemps nós amam més les coses primeres, e los jóvens són inclinats a observar aquella cosa a la qual ells primerament són intruyts.

---

¹⁰⁹⁷ *Politiques*, 7, cap. 17.

Capítol xxxvi. En qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver per ço que ells sien amats per lo poble, e en qual manera per ço que sien temuts e que jatsia quescuna cosa sia necessària, emperò ells més deuen desigyar que sien amats que temuts

Per tal com en lo libre primer nós prometem que diríem en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver per ço que ells sien amants per lo poble e en qual manera per ço que ells sien temuts, açí volem tractar en qual manera açò·s degya fer. E per amor d'açò deu hom saber que, per tal que·ls reys e·ls prínceps comunament sien amats per lo poble, ells deuen haver en si mateys majorment iii coses: primerament que ells deuen ésser ben faedors e liberals; en après deuen ésser forts de gran coratge; encara ells deuen ésser eguals e justs.

La primera cosa axí és declarada quar lo poble no sent si no quax los béns sensibles, e per amor d'açò ell ama e honra los ben faedors, e·ls liberals en diners e en aquelles coses les quals ab diners poden ésser mesurades o comprades. E per tal és dit en lo ii libre de la *Rethòrica*, en lo capítol de amor, que·l poble ama e honra los béns faedors e·ls liberals en pecúnies.

En après, per ço que·ls reys sien amats per lo poble, ells deuen ésser forts e de gran coratge, posant si mateys si ops és per lo bé comú e per deffensió del regne, quar lo poble fortment ama los forts e aquells qui són de gran coratge posant si mateys per lo bé comú, quar ell creu o cuyda aconseguir salut per aytals. E per amor d'açò és dit en lo ii libre de la *Rethòrica* que, per tal com nós amam los bén faedors en salut, ço és assaber, aquells qui poden ben fer a nós salvant e desliurant-nos, per amor d'açò nós amam los forts e·ls cortgyosos.

Encara, per tal que·ls reys sien amats per lo poble, pertany-se d'ells que sien justs e eguals, quar lo poble majorment seria provocat a irar lo rey si

vehia que ell no observàs o no entengués justícia, e per amor d'açò és dit en lo ii libre de la *Rethòrica* que nós amam majorment los justs.

Vist en qual manera los reys e·ls prínceps s'esdevén haver per tal que sien amats per lo poble, roman a veure en qual manera s'esdevén haver per ço que sien tamuts per ells.

Segons que és manifest en lo ii libre de la *Rethòrica*, los poderosos majorment són tamuts per les punicions les quals fan en los súbdits; mas en la punició deuen ésser pensades o guardades iii coses, ço és assaber, ella matexa la punició; la persona punida, e la manera del punir.

Quant a la punició, donques, los reys e·ls prínceps són temuts si d'aquells qui, ultra mesura torben lo regne, e la policia o la ciudat, fan estudiades crueltats o estranyes punicions. E per amor d'açò és dit en lo ii libre de la *Rethòrica* que·ls hòmens temen aquells dels quals saben que han feta alguna cosa cruel.

En après són temuts los reys e·ls prínceps no solament per rahó de la punió cruel, ans encara per rahó de les persones punides, quar aquell qui és just no deu perdonar a negun per justícia. E per amor d'açò és dit en lo vii libre de les *Políthiques* que aquell qui obra ben no perdona a negun, quar ne per pare, neper fill, neper amich neper negun altre no deu hom leixar obrar justament e bé; lavores, donques, són temuts los reys e els prínceps per rahó de les persones punides quan ells no perdonen als amichs ne als altres si vehen que ells facen mal, e lavores quescun del poble tem o dupta errar o deffalir cogitant que ell no pot fugir e escapar a la punició, ans, segons que vol lo philòsoph en lo vii libre de les *Políthiques*, pertany-se dels reys e dels prínceps per ço que més sien temuts e per ço que pus curosament ells observen justícia; més punir los amichs e comportar-se contra ells si s'esdevé que facen offensa que no contra los altres.

Encara són temuts los reys e·ls prínceps per rahó de la manera del punir, la qual cosa s'esdevé com los jutges, e·ls sobreposats o·ls vagues lurs se comporten axí amagadament e cautolosament en les punicions e en la justícia, que fan que·ls mals no poden escapar que no sien punits. E per amor d'açò és dit en lo ii libre de la *Rethòrica* que·ls amagats o·ls coberts més són temuts que·ls manifestes.

Vist en qual manera los reys e·ls prínceps se degen haver per ço que sien amats e en qual manera per ço que sien temuts, leugerament pot ésser manifest que, jatsia que la una cosa e a l'altra sia necessària, emperò ells més deuen senyoregyar desigyar ésser amats que ésser temuts, quar damunt és dit que la principal entenció del rey e de quescun príncep deu ésser induyr lo altres a virtut.

Tota bona obra, donques per a qual los ciutadans són fets més bons e virtuosos, deu ésser més entesa per lo faedor de la ley o per lo príncep, donques, com los ciutadans e aquells qui estan en lo regne sien més virtuosos e bons, si ells fan bé e observen les leys e·ls manaments del rey per amor del bé ho- /fol. 115 r. nest e per la amor la qual han al bé comú e al rey, que si fayen açò per temor de pena e per tal que no fossen punits, més deuen desigyar los reys e·ls prínceps que sien amats per los pobles e que, per amor del bé del poble, ells façen bé que no ésser temuts per ells e que per temor de la pena se guarden de males obres, quar quescuna cosa és necessària, ésser temuts e ésser amat, per tal com tots no són axí bons ne perfets que solament per amor del bé honests, ne del bé comú, ne per amor del príncep, del qual se pertany entendre lo bé comú, cessen o·s guarden de fer mal cosa, donques són necessària induyr alguns a bé e lunyar de mal per temor de pena; emperò meylor cosa és ésser amat que ésser temut, segons que és manifest per les coses damunt dites.

Ací començen los capítols de la iii part d'aquest iii libre del *Regiment del prínceps*, en la qual és tracta en qual manera ciutat degya ésser regida o regne en temps de guerra¹⁰⁹⁸.

- Què és cavellaria e a què és ordonada, e que tota obra de batayla és contenguda sots cavalleria

- Quals són aquelles regions en les quals ha meylors bataylers e de quals arts deuen ésser elegits los hòmens guerrers

- En qual edat los jóvens degen ésser avehats o acostumats a les obres de les batayles e per quals senyals nós podem conèixer los hòmens guerrers o bataylosos

- Quals coses e quantes deuen haver los homes guerrers per ço que ells bataylen bé e fortment

- Quals són meylors guerrers o bataylers: si los generals e lls nobles, o lls leuradors el s pagesos

- Que en la obra de batayla val molt la exercitació de les armes e aquells bataylers deuen ésser exercitats a anar de grau e grau, e de pas en pas, e a cos e a salt

- Que no basta exercitar los bataylers o lls guerrers a anar ordonadament, e de grau en grau, e a cos e a salt, ans són moltes altres coses a les quals los hòmens bataylers o guerrers deuen ésser exercitats

- Que profitosa cosa és en la host fer fosses e construyr o hedifficar castells, e en qual manera los castells deuen ésser construyts e quals coses deu hom guardar en la hedifficació dels castells

---

¹⁰⁹⁸ Gil de Roma segueix gairebé fil per randa l'*Epitoma rei militaris* de Vegeti.

- Qualsevol cosa e quantes deuen ésser pensades e cogitades en la batayla si pública batayla deu ésser feta

- Que profitosa cosa és en batayla portar senyeres e ordonar regidors o guiadors e sobreposats, e quals degen ésser aquells qui en la host porten senyeres e aquells qui són sobreposats als hòmens de cavall e als hòmens de peu

- De quals cauteles deu usar lo guiador o'l regidor de la batayla o de la guerra per ço que la sua companyia no sia naffrada o injuriada al camí

- En qual manera les companyes o les hosts deuen ésser ordonades si nós devem bataylar contra los enamichs

- Que tots aquells qui feren en batayla taylant deuen ésser escarnits e que més val ferir punyent

- Qualsevol cosa e quantes són aquelles qui reten o fan pus poderosos los enamichs, e en quantes maneres e ab quals nós degyam esvayr los enamichs

- En qual manera los bataylers degen estar si ells volen ferir los enamichs, e en qual manera degen ells circuir o environar e en qual manera ells se degen tolre de la batayla si no és bo fer batayla

- Quantes maneres són de batayles, e en quantes maneres les forces e les ciutats degen ésser sobrades o vençudes e en qual temps és meylor assetgyar les ciutats e·ls castells

- En qual manera aquells qui assegen se degen guarnir e en qual manera per cunills, ço és assaber, per via dejús terra, poden ésser impugnades les forces assegyades

- Qualsevol e quantes maneres són de gins que giten pedres per les quals poden ésser impugnades les forces asetgyades e les ciutats e·ls castells poden ésser vençuts

- En qual manera, per edificis de fusta empenyent o firent als murs de la ciutat o del castell, les forces assegyades poden ésser impugnades

- En qual manera los castells e les ciutats deuen ésser edificades per tal que batayla d'aquells qui assegen leugerament no sien vençudes

- En qual manera les ciutats e·l·ls castells, e generalment totes les forces, deuen ésser guarnides per ço que aquells qui assetgen leugerament no sien preses

- En qual manera deu hom contrastar a la batayla feta per cunyills, ço és, per vies dejús terra, e en qual manera aquells qui són assetgyats degen contrastar als gyps pedrers e als altres edificis

/fol. 115 v. - En qual manera deu hom edifficar la nau e en qual manera batayla de mar deu ésser feta e a què són ordonades quescunes batayles

Capítol primer. Quina cosa és cavalleria e a què és ordonada, e que tota obra de batayla és coneguda sots cavallaria

Tractades les dues parts d'aquest iii libre, quar demostrat és què sentiren los amichs philòsophs del regiment de ciutat e de regne, e determenat és en qual manera degya hom regir ciutat e regne en temps de pau, tornam a tractar de la obra de batayla per ço que·ls reys e·ls prínceps sàpien en qual manera les batayles deuen ésser fetes, quar, segons lo demés, segons¹⁰⁹⁹ que és manifest per Vegeti¹¹⁰⁰ en lo libre *De la cosa de cavalleria*, la indústria de les batayles fa més optenir victòria que no fa la multitut o encara la forteleha d'aquells qui bataylen en la obra de la batayla, segons que, per següent, per a avant serà manifest, és contenguda sots la sbra de cavallaria, perquè, si nós volem tractar de la obra de batayla, nós devem veure què és cavallaria e a qui és ordonada.

Deu donques hom saber que cavallaria és alguna savieha o alguna spècia o manera de saviea. E, quant al present se pertany, nós podem departir v maneres de prudència o de savieha, ço és assaber, savieha singular o particular, savihea yconòmica, savieha regnativa, savieha políthica o civil e savieha de cavallaria, quar algun és dit haver singular o particular savieha quan ell sap regir e governar si matex, quar menys és regir si matex que regir companyia ciutat o regne.

La ii manera de prudència o de savieha és yconòmica, quar aquesta manera algun és dit prudent o savi, segons que és manifest en lo vi libre de les *Èthiques*, quar ell sap ben conseylar e sap ben regir o endreçar a bona fi. Donques, segons que és atrobada altra e altra rahó de bé, aquí és atrobada altra e altra spècia o manera de savieha, perquè, com lo bé de la casa e·l bé de

---

¹⁰⁹⁹ segons lo demés] *B*, afegit al marge per la mateixa mà.

¹¹⁰⁰ per Vegeti *B*] que vegen *E*.

tota la companya sia altre que no lo bé d'alguna persona singular, axí com lo bé comú és altre que no algun bé singular, cové que yconomia o savihea per a qual algun sap regir la casa e la companya sia altre que no la prudència o la savihea per a qual algun sap regir si matex.

La iii manera de prudència o de savihea és regnativa o positiva de leys, quar, axí com alguna persona singular és una part de la casa, axí casa és part de ciutat e de regne, e, axí com lo bé de la casa és altre que no lo bé d'alguna persona singular, axí lo bé de tota la ciutat e del regne és altre que no lo bé de la casa. Donques prudència o savieha regnativa e positiva de leys, ço és assaber, prudència o savieha qui és requesta en lo rey e en lo príncep del qual se pertany posar leys e regir regne e ciutat, és altra que no la prudència o savieha yconòmica la qual és requesta en lo pare de la companya o en lo senyor de casa, del qual se pertany senyoregyar, governar o regir la casa, ans en quant que·ll bé de la ciutat e del regne sobremunta lo bé de la casa e·ll bé d'alguna persona singular, en tant la prudència o la savieha la qual és requesta en lo rey deu sobremuntar la prudència o la savieha del pare de la companya e de la prudència d'algun hom singular, per a qual cosa és ben dit ço que diu Vegeti en lo primer libre *De la cosa de cavallaria*, quar de negun no·s pertany més que·l príncep saber o meylor coses o més la doctrina del qual pot profitar a tots los súbdits.

E per tal, donques, és que nós, ensenyant als reys e als prínceps, avem departit tot aquest libre en tres libres, quar en lo primer libre nós havem ensenyat al rey que sia prudent o savi segons que·l rey o·l príncep és alguna persona en si e segons que ell ha a regir si matex; mas en lo segon nós havem ensenyat a ell segons que és pare de companya o senyor de casa, e segons que ell ha a dispensar o a manifestar los béns de casa; mas en lo iii és ensenyat lo rey o·l príncep segons que ell és cap del regne o de la senyoria, e segons que ell ha a posar leys e governar los ciutadans. E totes aquestes tres prudències o

iii saviehes cové haver al rey, ço és assaber, savieha particular, savieha yconòmica e savieha regnativa.

La iiii manera de prudència o savieha és políthica o civil, quar, axí com en lo príncep és requesta excel·lent prudència o savihea per a qual sàpia cumplir les leys e ls manaments del prínceps, quar lo ciutadà no servex axí al rey o al príncep com lo martell al ferrer, per tal com en lo martell no és neguna conexença mas solament és manegyat per lo ferrer; mas en lo ciutadà és requesta alguna prudència o saviea per la qual ell hagia bona oppinió d'aquelles coses qui són manades per lo rey. E aquesta prudència o aquesta saviea ha departiment de la prudència o de la saviea singular, la qual nós posam en la primera manera o en la primera spècia, quar altre cosa és que hom sàpia regir si matex e segons que és alguna cosa en si, e altra cosa, segons que ell és subjugat o sotsmès al príncep, quar, si algun ^{/fol. 116 r.} duya o tenia vida solitària, encara covendria que ell hagués alguna prudència o saviea per la qual ell sabés regir e governar si matex, emperò en ell no seria prudència o saviea civil, ne yconòmica ne genativa per ço com ell seria ciutat ne part de ciutat.

La v manera de prudència o de savieha és de cavallaria, quar lo regiment del rey e de la ciutat, si és dret e ordonat, és semblar o comparar a aquelles coses qui nós vehem en lo i matex hom. Axí donques, com quescun hom ha de dues virtuts de la ànima, una per la qual ell seguex bé e fuyg mal e altra per la qual ell escomet e contrasta a les coses qui són contràries, axí quescuna ciutat e regne ha ops dues virtuts e dues prudències o dues saviees, ço és assaber, saviea positiva de leys e virtut o prudència de cavallaria, axí que per la saviea positiva de leys tota¹¹⁰¹ la ciutat e tot lo regne seguesca les coses profitoses e fugya o esquiu les coses noybles o dampnoses, mas per la prudència o per la saviea de cavallaria, e per la obra de batayla, ell ascometa e sobre les coses qui empatxen e veden, donques virtut de cavallaria és alguna

---

¹¹⁰¹ tota] contra E.

manera o espècia de prudència o de saviea per la qual los enamichs són sobrats e aquells qui veden bé comú e civil.

E per açò par a què és ordonada cavallaria, quar, axí com les leys, segons que damunt és demostrat, principalment guarden lo bé comú, axí cavallaria principalment és ordonada a deffensió del bé comú axí com de ciutat o de regne; perquè, com lo bé comú dretament aparega empatxat per impugnació dels enamichs mas, per consegüent, sia empatxat per la dissensió dels ciutadans e per la oppresió de les persones flaques o de poch poder, nós podem dir que, axí com principalment se pertany del fort haver bé si matex en obra de batayla mas, per consegüent, en après, se pertany d'ell haver si matex en les altres obres terribles, axí principalment se pertany dels cavallers haver si matex en obra de batayla e per les obres de batayla baxar o destruyr los empatxaments dels enamichs, mas, per consegüent, se pertany d'ells, segons los manaments del rey o del príncep, empatxar totes les dissensions dels ciutadans e totes les oppresions d'aquells qui són en lo regne per les qual pot ésser torbada la concòrdia dels ciutadans e l bé comú. E aquesta prudència o saviea, ço és assaber, saviea de cavallaria, molt se pertany haver al rey, quar, jatsia que execució de batayles e remoure aquelles coses qui empatxen lo bé comú se pertanga als cavallers e a aquells als quals lo rey o l príncep volrà comanar tals coses, emperò saber en qual manera batayles degen ésser fetes e en qual manera cautelosament o sàviament poden ésser remogudes aquelles coses qui empatxen lo bé comú majorment se pertany al príncep.

Per açò, donques, pot ésser manifest quals deuen ésser i rebuts a cavallaria, quar cavallaria par que sia alguna prudència o saviea d'obra de batayla ordonada a lo bé comú, quar los cavallers par que hagen si matex en obra de batayla, axí com los maestres e ls doctors en les altres sciències, perquè, axí com negú no deu ésser fet mestre en les altres sciències si no és hom cert que ell sia savi o scient aquella art, axí negun no deu ésser reebut a la dignitat de cavallaria si no és a hom cert que ell am lo bé del regne e comú,

e si hom no ha esperança que ell sia bo en obra de batayla e, que segons lo manament del príncep, vuyla empatxar o torbar les diffensions dels ciutadans e pugnar o bataylar per justícia e, segons són poder, remoure totes aquelles coses qui empatxen o torben lo bé comú.

Encara per açò pot ésser manifest que tota obra de batayla és coneguda sots cavallaria, quar, jatsia que bataylar pertanga a hòmens a peu o encara a cavall qui no són cavellers; emperò los cavallers deuen ésser mestres de les batayles e ordonadors dels altres en la batayla, e per amor d'açò obra de batayla és coneguda sots cavallaria; per açò encara és manifest que, com los cavallers degen ésser maestres de les barayles, jatsia que la execució de la batayla se pertanga a fortalea, emperò cavallaria és coneguda sots prudència o savieha.

Capítol ii. Quals són aquelles regions en les quals ha meylors batayladors e de quals arts deuen ésser elegits los hòmens guarragyadors

Quant al present se pertany, par que dues coses sien necessàries en batayla, ço és assaber, forteleha de bataylar e prudència o savieha envers les batayles, perquè, si nós volem saber en quals regions són meylors bataylers, cové aguardar envers les dues coses davant dites en les partides, donques massa acostades al sol no deuen ésser massa elegits los batayladors, per tal com en ells defall fortelea e coratge envers batayla, segons que diu lo philòsoph en lo vii libre de les *Polithiques*¹¹⁰². E rahó d'açò és assignada per Vegeti en lo primer libre *De la cosa de cavallaria*, en lo capítol segon on és dit que aquelles nacions que massa són vehines o acostades al sol, seques per gran calor, elles saben més, mas menys habunden en sanch e, per tal, elles no han fermetat ne fiança de bataylar, per ço com naturalment temen naffres, quar, com elles naturalment hagen poch de sanch, naturalment temen perdició de sanch, donques ells no són appareylat en bons a batayles ne a batiments. Encara en les partides de septemtrió, e massa lunyades del sol, no deuen ésser /fol. 116 v. elegits batayladors, quar, si bé ells han còpia de sanch perquè no temen naffres, emperò per la habundància de sanch e per lo moviment ells són quax irosos e folls, e per amor d'açò ells no són bons de tot en tot a les obres de batayles, per tal com conseyl e prudència o saviea no és poch profitosa o necessària en batayla, quar nós vehem per experiència, e'l philòsoph o vol planament en lo vii libre de les *Polithiques*, que les grans massa acostades al sol habunden en subtilitat e en indústria mas deffallen en prudència o en saviea e en coratge; mas les gent lunyades del sol, per lo contrari, deffallen en prudència o en saviea e sobren de voluntat; perquè, si coratge e indústria és necessària, en les batayles de les unes partides ne de les altres no deuen ésser elegits batayladors, mas en la migyancera regió, ne axí

---

¹¹⁰² *Politiques*, 7, cap. 7.

lunyade del sol ne de tot acostada al sol, donques batayladors deuen ésser elegits en tal manera que ells participen axí de coratge com de savieha.

Emperò deu hom guardar que aquest documents o ensenyaments deuen ésser presos segons lo demés, quar en totes les partides són alguns industriosos e alguns coratgyosos, emperò, segons lo demés, aquells qui són acostats al sol deffallen de coratge, e aquells qui són lunyats deffallen de prudència o de saviea. Encara deu hom guardar que, jatsia que en les batayles sia necessària axí prudència com coratge, emperò coratge és més profitós. E per amor d'açò, si les gents de tot en tot acostades al sol e les gents de tot en tot lunyades no són en res bones a les obres de les batayles; emperò, entre los migyançeres regions, aquelles gents qui són pus lunyades del sol deuen ésser elegides a les obres de batayla més que aquelles qui són pus acostades, per ço com participen o abunden més de coratge.

Vist de qual part són meylors los batayladors, roman a veure de qual arts los bataylers deuen ésser elegits. Aquelles coses, donques, qui són requestes en los hòmens batayladors deuen ésser trobades per ço que nós sapiam quals hòmens deuen ésser elegits a batayla e de quals arts deuen ésser presos. Los bataylers degen haver los membres aptes e acostumats a ferir e no degen aborrir efussió o escapament de sanch, e degen ésser coratgyiosos a esvayr o poderosos a sufferir treballyls. Nós podem dir que farrers e fusters són profitosos a les obres de batayles per tal com per lur art han los braços aptes e acostumats a ferir. Encara axí matex los maellers són a açò profitosos per tal com no aborrexen escampament de sanch, com ells són acostumats a ociure les bèsties e a escampar sanch; encara los caçadors dels porchs salvatges deuen ésser reebuts a aytals obres per tal com s'esdevé que alguns esvaexen los porchs salvatges no sens gran abrivament. Aytals, donques, són coratgyosos e forts a bataylar; mas per ventura no és menys perillosa cosa bataylar ab lo porch salvatge que bataylar ab l'enamich, e per amor d'açò aquells qui no temen los perills dells porchs salvatges senyal és que no temen

bataylles dels enamichs. Encara los caçadors dels cervos no deuen ésser rebutgyats dels fets o de les obres de les batayles per ço com aytals són acostumats a grans trabaylls.

D'aquestes arts, donques, per aquelles coses que nós havem dites, deuen ésser elegits los bataylers; mas barbers e sastres, si és esguardada la art pròpria, poch profitós són a bataylar, quar nuyl temps aquell qui deu haver la mà lleugera e no és acostumat de tenir en les mans sinó lo rasor o la aguyla no vibrara bé la maça o la espasa quina proporció o quina comparació ha d'aguyla a la lança e de rahor a maça. Encara axí mateix los apothecaris o los speciers, caçadors d'aucells e pescadors no deuen ésser elegits a aytals obres, per ço com ells no han art semblant a les obres¹¹⁰³ bataylovols.

Pot-se, donques, esdevenir que en quescuna art són alguns bataylosos e de poc coratge; mas, quant és de natura de la art e segons que la art ret hom apte o no apte a obra de batayla, algunes arts són profitoses a arts bataylívols e algunes, no profitoses.

---

¹¹⁰³ obres] ~~arts~~ obres B.

Capítol iii. En qual edat los jóvens degen ésser aveats o acostumats a les obres de batayla e per quals senyals nós podem conèxer los homes bataylosos

Nós havem dit damunt que·l philòsoph vol, en lo viii libre de les *Políthiques*, que·ls jóvens del xiiii any e d'aquí avant deuen ésser acostumats als trebayls forts, axí com als trebayls de cavallaria e de batayla, la qual cosa concorda ab Vegeti en lo libre *De la cosa de cavallaria*, dyent que en temps de pubertat¹¹⁰⁴, ço és, de xiiii anys, los jóvens deuen ésser acostumats als trebayls de cavallaria. Ans, per tal com nós amam moltes aquelles coses qui començan e joventut e en aquelles nos delitam, si·l príncep vol fer los ciutadans batayladors e retre ells aptes a bataylar, més deu cuytar lo temps que leixar, quar, segons que diu Vegeti, meylor cosa és que·l jove exercitat al lech diga que no és venguda encara la edat de bataylar, que si dolia quar la ha transpassada e és rahó especial, perquè cové que·ls jóvens, en la joventut, sien acostumats en la art de ba-^{/fol. 117 r.} taylar, quar no sembla que sia pocha ne leugera art haver indústria d'armes, quar, jatsia que·ll bataylador sia a cavall o a peu, quax per fortuna par que venga a victòria de bataylar; quar axí en la batayla a cavall com en la batayla a peu deuen ésser donades o fetes moltes cauteles e és folla cosa no aprendre primerament de bataylar mas a pendre lavorens com és appareyllada necessitat de bataylar on és posada la vida als perills de la mort.

Per ço, donques, que·lls bataylers hagen spay de aprendre quescunes coses qui són requestes o demanades a batayla, en la infantea deuen ésser acostumats a les obres de batayla, perquè, si·l faedor de la ley, axí com lo rey o·l príncep, deu fer batayla, ell deu pendre hòmens exercitats e bataylers forts.

---

¹¹⁰⁴ pubertat] ~~paupertat~~ pubertat B; pobretat G.

Vist en qual edat deuen ésser acostumats a les faenes de les batayles aquelles qui deuen ésser fets bataylers, roman a veure per quals senyals hòmens batayladors degen ésser coneguts.

Deu donques hom saber que homes abrivats o coratgyosos són pus profitosos a batayla que no los temorosos; encara homes forts e durs de cos, per tal com ells són pus poderosos de forces, deuen ésser més elegits per obra de batayla; encara, com nós vegyam algunes bèsties guerregiadores e altres temoroses, lo hòmens qui pus semblants són a les bèsties pus batayladores par que sien meylors a batayla.

Per tres natures de senyals, donques, nós podem conèxer los hòmens batayladors: primerament per senyals segons los quals és argüit coratge e audàcia o abrivament; en après per senyals segons los quals és demostrada virtut e fortalea de cos; mas encara per senyals segons los quals hom és resemblat a les bèsties batayladores, senyals per los quals és demostrat coratge e fortalea de cor són veytla dels ulls e·ll cap eret, e per amor d'açò diu Vegeti que·l jove qui en març deu ésser deputat a la obra deu ésser ab los ulls veytlans e ab lo cap eret. Mas senyals per los quals és demostrada fortalea de cos e forces de membres són durícia de la carn, spessea dels nervis, dels muscles e dels braços, quar, segons lo philòsoph en lo viii libre de les *Políthiques*, obra de batayla e indústria o subtilitat d'enteniment de tot en tot requeren manera contrària, quar, segons que és escrit en lo ii libre *De ànima*, nós deym que aquells qui són molls de carn són aptes o subtils d'enteniment; mas, per lo contrari, aquells qui són durs de carn e han los nervis spessos e·ls braços, per ço com són pus forçeguts e pus forts de cos, són pus aptes a batayla; mas los senyals qui resemben nós a les bèsties batayladores són granea de les extremitats e emplària del pits, quar nós vehem que·ls leons, qui són pus forts de totes les bèsties, han gran braços e·l pits ample, donques, quan nós vehem en hom que ell és veytlant dels ulls, eret del cap, dur de carn e espès en los nervis e en los muscles, ha lonchs braços e·ls pits ample, nós

devem arguyr que ell és bataylós e apte a batyla. Aytals donques batayladors deuen ésser cercats per tal com, segons lo demés, s'esdevé que ells són aptes ab les faenes de batayla.

Capítol iii. Quas coses e quantes deuen haver los homes guarregyadors per ço que ells bataylen poderosament

Quant al present se pertany, nós podem nombrar viii coses les quals deuen haver los hòmens bataylers segons les quals, quant al present se pertany, nós podem cercar quals batayladors lo rey o'l príncep deu pendre. Quar primerament cové quals homes bataylers pusquen sustenir gran pes; en après pusquen sustenir quax continuent moviment dels membres e grans trabayls; e encara que pusquen sustenir estretura o freytura de vianda; encara més que no curen de mal jaure o de mal estar; encara que, per esguardament de justícia e de bé comú, quax no preen la vida corporal; en après que no aborresquen o no temen escapament de sanch; e despuys que hagen aptea e indústria a guardar o a defendre si mateys e a ferir los altres, e finalment que hagen vergonya de elegir vil fuyta.

Primerament, donques, és cosa necessària als batayladors que pusquen sustenir gran pes, quar los homes defarmats, en qualque part que sien ferits, cahen, perquè, si algun no pot sustenir lo pes de les armes, ell no és profitós a batyla.

En après als batayladors cové que pusquen soferir quax compartiment moviments de membres, quar, si algun en la batayla no mou contínuament si matex, l'enamich, firent ell, no és enganat, ço és que no pert negun colp, perquè tostemps ell és posat a sustenir pus forts colps, quar, per experiència és privat que hom, movent si matex contínuament e envides o nuyltemps, negun colp complidament pot a ell atènyer, ans tostemps fuyg a les naffres o als colps, quar, axí com lo senyal, si movia si matex e no estava ferm, no seria axí leugerament ferit per larch, axí hom qui gira e mou si matex en gir e entorn no és naffrat leugerament per lo enamich. Moviment, donques, dels membres fet contínuament és necessari a fugir les naffres o les plagues.

Encara axí matex és necessari a fer elles, per a qual cosa tals deuen ésser los hòmens bataylers que ells pusquen lon- /fol. 117 v. gament e contínuament portar o sustenir moviment de membres.

Encara pertany-se dels hòmens batayladors no curar de poquea de vianda, quar greu cosa és, oltra lo pes de les armes e d'aquelles coses qui són requestes a deffensió de la host, portar en habundància multitut o còpia de viandes; ans encara si sens greuge los bataylers havien habundància de viandes, encara si seria necessària a ells ab sciència e no agreugyar si mateys per massa mengyar, per ço que ells poguessen, sufferir meylor lo trebayl del bataylar.

Encara més pertany-se d'ells no curar de mal jaure e de mal estar, quar alguna vegada és ops als bataylers o als guerregyadors que de dya e de nits sien o estiguen en armes, per a qual cosa, ne estant ne jaient ells han bé ne repòs.

Encara per rahó de justícia del bé comú, pertany-se d'ells quax no prear la vida corporal, quar, com tota la congregació de la batayla sia posada en los perills de la mort, nuylltemps negú no és fort de cor ne bon batayler si en alguna manera ell no és poch temorós o no pauruch envers los perills de la mort, quar pertany-se d'aquell qui és fort e del bon batayler, segons que declara lo philòsoph en lo iii libre de les *Ètiques*¹¹⁰⁵, no curar bé murir en batayla. Quar lavorens és deir algun bé murir en batayla quan ell, bataylant justament axí com per deffensió de la terra o per algun altre gran bé, justament e abrivadament se posa als perills de la mort. E quan algun més que no deu ama la vida corporal, leugerament elegex legya o vil fuyta.

En après los batayladors no deuen aborrrir o tembre scampament de sanch, quar, si algun, haven[t] lo cor moll e flach com a fembra, aborrex o

---

¹¹⁰⁵ *Ètiques*, 3, cap. 6.

tem escampar sanch, ell no gosarà naffrar los enamichs, e, per consegüent, ell no pot bé bataylar.

Encara pertany-se d'el haver aptea e indústria a defendre o a guarda si matex e a ferir los altres, quar, segons que és dit en lo primer de les *Ètiques*, la fi de cavallaria és victòria, e, com tota obra de batayla sia contenguda sots cavallaria, segons que damunt és demostrat e segons que és dit per lo philòsoph envers lo començament de les *Èthiques*, victòria serà dita fi de tota obra de batyla, perquè, com majorment s'esdevenga que ls bataylers vencen si ells se saben bé defendre e ferir los altres. La indústria o subtilitat de defendre e de ferir és fort necessària als batayladors, mas en qual manera aytal indústria haüda, e qual manera degya hom ferir l'enamich e quals coses ajuden a aquestes per avant serà manifestat.

Finalment los bataylers deuen vergonya de elegyr legya o vil fuyta, quar, segons que és dit en lo iii libre de les *Èthiques* envers aquells, són los hòmens forts envers los quals los hòmens forts són honrats. E entre les altres coses qui fan o reten hom bataylador és que a hom vuylla ésser honrat per batayla e hagia vergonya de leya o de vil fuyta; emperò deu hom guardar que, com nós deym, aque-lls batayladors no deuen aborrir o rebre escampament de sanch ne deuen molt prehar la vida corporal e les altres coses les quals pus longament havem nombrades. Deu ésser entès, si ells han vista batayla, quar per defensió de justícia e per bé comú¹¹⁰⁶ la vida corporal deu hom posar a perill, no deu hom rebre escapament de sanch e deu hom fer les altres coses per les quals justícia e bé comú pot ésser deffensat.

E per aquestes coses planament és manifest quals bataylers e quals hòmens batayladors lo rey o'l príncep degya elegir, quar aquells deuen ésser elegits en los quals són trobades més coses d'aquells qui són requestes a batayla.

---

¹¹⁰⁶ per bé comú] de per bé comú B.

Capítol v . Quals són meylors batayladors: si los ciutadans e·ls nobles, o·ls leuradors el·s pagesos

Nombrades aquestes coses les quals deuen haver los homes bataylers, roman a cercar quals són meylors batayladors: si los gentils, el nobles o·ls pagesos.

E par que·ls pagesos sien meylors si són pensades les coses davant dites, e d'aquesta oppinió par que sia Vegeti qui diu: «Yo no creu¹¹⁰⁷ que nuylltemps pusca ésser duptat que altre poble sia meylor d'armes que·l poble rustical.»

Encara par que facen a açò aquelles coses que nós havem damunt dites, quar és dit que·ls hòmens batayladors deviem ésser tals que poguessen sustenir gran pes, continuar trebayl de membres, mesure de vianda, mal jaure e mal estar, no tembre mort, no aborrrir o no tembre escampament de sanch, e les altres coses les quals nós havem tocases en lo capítol qui va davant, e és terra, cosa que·l poble rustical majorment ha aquestes coses davant dites, quar los pagesos són acostumats a gran pes, e per ço la càrrega de les armes no agreugerà en batayla aquelles qui en temps de pau contínuament són acostumats a major pes.

Encara córrer ne moviment dels braços o d'altres membres no anuygyrà aquells qui a aquests trabayls o a majors són contínuament acostumats.

Encara mesura o esquasseha de vianda no constrenyarà aquells als quals beure d'aygua satisfayhà en¹¹⁰⁸ la seth e gros pa bastava al lur mengyar.

---

¹¹⁰⁷ diu: «Yo no creu] diu yo creu *B*; yo no creu *E*; e no creu *G*. Els copistes de *E* i *G* detecten l'error i intenten reparar-los.

¹¹⁰⁸ Sobreescrit a sota *æ* en *B*.

Encara los pagesos no són constreguts o agreugyats per mal jaure o per mal estar que no temen la cremor del sol, ne curen de les umbres ne saben los solçes o·ls plaers dels bany ells jaent en sol de terra, dorment pus suarament qu·ls gentils ne·ls nobles, qui·s reposen en colçres.

Encara és cosa cre- ^{/fol. 118 r.} edora que aquests no temen molt la mort, quar algú tant més par que tema a la mort quant més ell ha viscut delicadament e quant de més solaçes o demés plaés ell ha haüda experiència en vida.

Encara aquests par que no aborresquen o no temen escapament de sanch, quar entre les altres gents la natura dels pagesos par que sia pus cruel.

Guardant, donques, a aquestes coses, par que degya hom jutgyar que meylors bataylers són los pagesos; mas altres coses són per les quals par que sia demostrat que·ls gentils e·ls nobles són meylors bataylers, quar entre les altres coses per les quals algú és fet bon bataylador, segons que nós dèyem, és voler ésser honrat per batayla e haver vergonya de vil o delegya fuyta, quar açò és, segons que diu lo philòsoph en lo iii libre de les *Èthiques*, qui féu Hèctor abrivat, quar dehia Hèctor: «Si jo fuyg de la batayla, Palymedes me reptarà.» Encara axí matex Dyomedes, per aquesta manera, fo fort expert o aventurer, quar ell deya: «Si jo en la batayla gir la esquena o la cara, com Hèctor cantarà en les plaçes de Troya, dirà a mi “Dyomedes és vençut”.» Perquè, com voler ésser honrat e haver vergonya d’algun leyg fer més convenga o pertanga als nobles que als pagesos, par que aquests sien maylors a batayla, per ço com ells haurien vergonya de fugir.

Encara en batayla val molt indústria e savihea o prudència, quar sagacitat e falsia o maestria alguna vegada fa més a optenir victòria que no fa la fortalea del poble, perquè, com comunament los nobles hòmens sien pus industriosos o pus subtils que·ls pagesos, seguex-se que aquests són meylors

bataylers, quar par que aquestes dues coses, ço és assaber, vergonya de fugir e sagacitat o subtilitat de bataylar, sien molt necessàries a obtenir victòria.

Per tal, donques, que hom sàpia que degya tenir d'aquesta qüestió, cové guardar que, segons la diversitat de bataylar, deuen ésser elegits diversos batayladors, quar la batayla pot ésser de peu e de cavall. En la batayla, donques, de peu, deuen ésser més elegits pagesos que nobles, per ço com aquí val molt custuma de portar pes e sosteniment de trabayls; mas en la batayla de cavall deuen ésser més elegits los nobles, per ço com la fortelea del cavalls supplex lo deffalliment que han los nobles en ço que no poden sustenir tants trabayls quans los pagesos han acostumat de sufrir, e en aquesta batayla val molt sagacitat o subtilitat de bataylar e vergonya de fugir; emperò deu hom saber que, per tal que ls nobles de totes parts sien fets valents batayladors, ells deuen ésser acostumats a portar lo pes de les armes e a sustenir trabayl, e moviment de braços e d'altres membres del cos segons que requer la obra de batayla; mas qual e quantes coses sien aquelles les quals degen ésser exercitats los bataylladors en lo capítol següent serà demostrat.

Capítol vi. Que en la obra de batayla val molt la exercitació de les armes, e quals bataylers deuen ésser exercitats a anar de grau en gra, de pas en pas, e a cos e a salt

Recompta Vegeti en lo libre *De la cosa*¹¹⁰⁹ de cavallaria que exercitació d'armes e indústria o subtilitat de bataylar són stades aquelles coses qui tot lo món o tota la terra subjugaren al poble de Roma, quar què poguera fer lo poch nombre dels romans contra la multitud dels espanyols, contra les falsies del affricans e contra la prudència o la saviea dels grechs si aquells poch no fossen exercitats en armes e haguessen més indústria de bataylar¹¹¹⁰? Quar no és contra rahó que un hom savi e subtil en una cosa sia menys savi e altra cosa per rahó com no ha experiència de les condicions particulars, on moltes vegades s'esdevé que aquells qui són savis en altres coses no són industrosos o súbtills en batayles per rahó com no han ecercici d'armes, quar exercici en quescuna obra dóna audàcia o abrivament que hom no tema de fer aquella, quar, per tal com segons que diu Vegeti, negú no tem fer ço de que s confia que ha bé après; per tal és que tant val la exercitació de les armes, que en lo combatiment¹¹¹¹ de les batayles poques gens exercitades són appareylades a victòria, e multitud grossera o pagesívol, e no ensenyada o exercitada, tots temps és appareylada a fugir e a donar loch.

---

¹¹⁰⁹ De la cosa] s. l. B.

¹¹¹⁰ Aquesta és una llarga referència a diverses observacions sobre la grandesa de Roma fetes per Vegeci en *Rei militaris liber*. Ara bé, hi ha referències tant del llibre I, capítol I, la lloança del poble romà com a lluitadors (I. *Nulla enim alia re uidemus populum Romanum orbem subegisse terrarum nisi armorum exercitio, disciplina castrorum usuque militiae quid enim aduersus Gallorum multitudinem paucitas Romana ualuisset? Quid aduersus Germanorum proceritatem breuitas potuisset audere? Hispanós quidem non tantum numero sed et uiribus corporum nóstris praestitisse manifestum est; Afrorum dolis atque diuitiis semper impares fuimus; Graecorum artibus prudentiaque nos uinci nemo dubitauit. Sed aduersus omnia profuit tironem sollerter eligere, ius, ut ita dixerim, armorum docere, cotidiano exercitio roborare, quaecumque euenire in acie atque proeliis possunt, omnia in campestri meditatione praenoscere, seuere in desides uindicare. Scientia enim rei bellicae dimicandi nutrit audaciam: nemo facere metuit quod se bene didicisse confidit. Etenim in certamine bellorum exercitata paucitas ad uictoriam promptior est, rudis et indocta multitudo exposita semper ad caedem.*), com del llibre I, capítol XV (*Africanus quidem Scipio, cum aduersum Numantinós qui exercitus populi Romani sub iugum miserant, esset acie certaturus, aliter se superiorem futurum esse non credidit, nisi in omnibus centuriis lectos sagittarios miscuisset.*), tot seguint una dissertació pròpia de Gil de Roma sobre el text i convertint-la en paraules de Vegeci mateix, però no dubtem a identificar-hi aquestes parts del llibre I de *Rei militaris*.

¹¹¹¹ combatiment] ~~començament~~ combatiment B.

Vist que·l exercici de les armes és profitós a les obres de batayla, roman demostrar en qual manera los batayladors deuen ésser exercitat a anar de grau en grau, e de pas en pas, a cos e a salt, quar, segons que per avant serà manifest, aquestes coses són necessàries en les batayles, e no ésser exercitar envers aquestes nou o fa dampnatge als batayladors. Primerament los cavallers e·ls hòmens a peu, e generalment tots batayladors, deuen ésser avehats o acostumats a grau e a pas de batayla que vagen de grau en grau, axí que quesquí estiga o tenga si matex en son orde, quar, si la host dels hòmens a peu o d'ells cavallers no va ordonadament, dos mals se'n seguexen, quar, si degut orde no és servat en la una partida, la host o la companya serà quax escampada e cuytada més que no deu; mas en l'altra serà streta més que ops no és.

Primerament, donques, per ço com és massa cuytada en alguna partida, abans serà troçada e departida per los enamichs e, per consegüent, serà combatuda; en après, en aquella partida en la qual és massa ^{/fol. 118 v.} estreta, ella serà empatxada a ferir, quar, com lo bataylador és massa compremut o estret per son company, on lo seus braços són empatxades que no pot fer nafrea als enamichs.

E aquestes dues coses són necessàries en la host, ço és assaber, que no pusca ésser leugerament trocada per los enamichs e que no sia empatxada a ferir, la qual cosa no pot ésser feta si hom no serva o no té degut orden anar.

Donques lo batayladors, axí de peu com de cavall, abans que facen batayla, deuen ensems ésser ajustats moltes vegades e exercitats adoctrinats que ells, carregats o guarnits d'armes, vagen ordonadament axí com si devien fer batayla. E com los maestres o·ls regidors dels bataylers veuran que algun no té degut orde en la host, que·l reprenguen e·ll corregesquen, o, si ell erra massa, que·l geten de tot fora de la host axí com a bataylador qui no és profitós.

En après los batayladors, axí aquells de cavall com de peu, deuen ésser exercitats a tots, ço és assaber, que sien aptes e leugers a córrer, quar sembla que açò vàlega a iii coses: primerament a espiar l'estament dels enamichs, quar bona cosa és en la host que alguns pus leugers córreguen davant los altres qui no pusquen ésser presos leugerament per los enamichs e espien les condicions e l'estament dels enamichs; en après açò és a pendre meylor loc, quar loch molt fa a batayla, e per amor d'açò, si los batayladors són exercitats a tots, pus leugerament pendran meylor loch a bataylar; encara açò és profitós a perseguir los enamichs qui fugen, quar leugerament no pot algú escapar a les mans dels leugers ne d'aquells qui davant corren.

Encara més los bataylers deuen ésser exercitats a salt, per ço que al de menys sàpien anar per salt, la qual cosa axí matex és profitosa a iii coses: primerament a remoure empatxaments; en après, a espaventar los enamichs; encara a fer majors naffres, quar alguna vegada s'esdevé a trobar focs o barranchs e altres empatxaments en la carrera los quals no poden ésser passats sens salt; perquè és cosa profitosa a remoure empatxaments que los hòmens de cavall sien axí doctrinats que sàpien tal manera punyir lo cavall que, per salt, traspàs fosses e altres empatxaments, e ls hòmens de peu, e encara los cavallers si s'esdevenia que ells fossen a peu, si volen ésser bons batayladors, deuen ésser axí exercitats en la juventut a saltar que ells pusquen passar per salt fosses e altres empatxaments; encara per açò són expaventats los enamichs quan vehen que lls adversaris van axí per salt; encara més lo moviment de salt val que la plaga més avant entre o sia ficada.

Capítol vii. Que no basta exercitar los batayladors e·ls guarragyadors a anar ordonadament e de grau en grau, e a cos e a salt, ans són moltes altres coses a les quals los homes guarragyadors deuen ésser exercitats

Sens aquelles tres coses damunt dites, a les quals nós havem dit quals batayladors deuen ésser exercitats, nós podem mombrar altres viii coses a les quals los hòmens batayladors o guerregyadors deuen ésser exercitats, quar primerament ells deuen ésser exercitat a portar càrregues o pes; en après, a esvehir e a ferir ab massa; encara a gitar darts¹¹¹² e a ferir ab lança; en après, a trer ab sagetes; encara a gitar pedres ab fones; encara més, a ferir ab plumades; en après, a pugyar en los cavalls, e finalment, a saber la art de nadar.

Encara més a avant deuria ésser dit en qual manera los batayladors deuen ésser exercitats a ferir ab coltells e ab espases; mas d'açò farem special capítol.

Primerament los batayladors deuen ésser exercitats a portar pes, axí que encara ells acostumen de portar més de pes que no és la càrrega de les armes, quar custuma és quax alguna natura, donques, com algun és acostumat a portar major pes, vygiare li és que ell vagya quax leuger si és carregat de menor càrrega; encara no solament deuen ésser portades armes en batayla ans moltes altres coses, e per amor d'açò no és mal acostumar los batayladors encara a majors càrregues.

En après los batayladors deuen ésser exercitats a esvayr e a ferir ab massa, quar Vegeti recompta que antigament, envers los romans, en algun camp eren ficats molts pas, e·l·ls jóvens los quals volien fer bons batayladors exercitaven a aquells pas axí que quescun havia escut de doble pes que en l'escut lo qual hom porta en batayla, e havia maça de fust axí com contra

---

¹¹¹² dart] *om. E.*

enamich, e adés seria lo pal en alt, adés en bax, adés al miig, e axí abrivadament ell se comportava contra aquell pal fyrent ell, e cobrint si matex e faent altres coses qui són requestes a batayla com si bataylàs contra l'enamich. E, com longament de matí e de vespre en aquesta manera los jóvens fossen exercitats, puxes convenien a la batayla, no eren agreugyats firent ab massa o sustinent qualque altres trabayls de batayla.

Encara los batayladors deuen ésser exercitats a trametre o a gitar darts e a ferir ab lança, ^{/fol. 119 r.} la qual cosa axí mateix devia ésser feta al pal ficat, quar antigament se fahia que, com los jóvens eren exercitats a ferir als pals ficats ab maça, ells eren exercitats a ferir ab dart o ab lança, quar ells estaven luny e avehaven o acostumaven los braços que poguessen ferir aquell pal o al de menys girar prop d'ell; mas deu hom guardar que, firant lo dart o la lança, primerament deu ésser vibrat lo dart e dpuys deu ésser fortment tramés, quar vibrar lo dart per rahó del major moviment que fa en l'aer va pus luny e més naffra.

Encara los batayladors deuen ésser exercitats ab gitar sagetes, o ab archs o ab balestes, quar, per tal com s'esdevé que nós no podem tocar los enamichs sens migyà, bona cosa és impugnar ells ab sagetes, ans encara posat que lls batayladors se pusquen ajustar ab los enamichs abans que ells sien ajustats, és bo espavantar ells ab archs e a balestes, quar lig de Scipió Affricà que, com ell degués bataylar per lo poble de Roma, ell no creya que en altra manera obtengués victòria contra los enamichs si ell no mesclava en totes les companyes o en totes les hosts sagitadors elegits.

Encara més los bataylers deuen ésser exercitats a gytar pedres ab fones, quar aquesta mena de bataylar fo atrobada en algunes illes de mar on, segons que recompta Vegeti, los infants eren industriosos o de gran indústria que lurs mares neguna vianda a aquells no donaven qui primerament no

ferissen ab fona¹¹¹³. E és profitós aquest exercici per tal com portar la fona no és negun trebayl, emperò a vegades s'esdevé que en lochs pedrosos és feta batayla; encara en la impugnació dels castells e de les ciutats no és mal o dampbatge, ans és profitosa cosa gitar pedres ab fones.

Encara més los bataylers deuen ésser exercitats a ferir ab plumades, quar pilota de plum o de ferre ligada ab cadena a mànech de fust done o ret fort colp, quar la pilota, ficata o fermata¹¹¹⁴ a la asta ab cadena o ab corda, per rahó del fort moviment de l'aer pus fortment fer que si era ajustada o ligada sens altra cadea o corda a la asta o al mànech de fust. A totes maneres, donques, de feriments los batayladors deuen ésser exercitats per tal que contra altres e altres enamichs faren e altra e altra manera ells bataylen.

Encara los bataylers deuen ésser exercitats a puyar en los cavalls, quar, segons que Vegeti, entigament eren fets cavalls de fusta als qual a puyar los jóvens eren exercitats, en l'ivern dejús cobert mas en l'estiu en lo camp, e, primerament ells desarmats, pugyaven en aquells cavalls e, puxes armats eran, se acostumaven a açò que de la part dreta, e de la esquerra e de totes parts ells pugyaven en aquells cavalls; ans, encara que era més gitats los coltells de la bayna, pugyaven en aquells. E tant, donques, ells eren exercitats envers aquestes coses en pau, que al brugir de la batayla, sens que no tardaven leugeraments, ells pugyaven en los cavalls.

Encara finalment los batayllers de deuen ésser acostumats que sàprien nadar, quar los pons no són tots appareylats, e moltes vegades hom ignora o no sap la pregoneha de la aygua, per la qual cosa s'esdevé per la ignorància de nadar que molts són negats, e per ço és que antigament, envers lo romans, era custuma que ls jóvens que devien ésser batayladors, après que per gran partida del dia eren exercitats a les armes, si'l temps era bo a nadar ells eren

---

¹¹¹³ fona] fonesa *B*.

¹¹¹⁴ El ms. *E* llegeix «ficada», però deixem la lectura de *B*, que és curiosa i probablement respon a un lapsus del copista, el qual, davant unes paraules tan similars en català i italià, es confon.

manats al riu per ço que aprenguessen la art de nadar. Ans encara exercitaven a nadar no solament los homes a peu, mas los hòmens de cavall, e encara los cavalls, mas deu hom entendre o saber que alguns dels damunt dits exercicis són més propis als homes a cavall, alguns als homes a peu e alguns a quescuns. E en qual manera açò sia no ha ops gran pensament ne pot ésser amagat a subtil enteniment, quar pugyar en los cavalls és pròpria cosa d'hòmens a cavall, gytar pedres ab fona par que sia pròpria cosa als homes a peu, mas les altres coses en alguna manera covenen als uns e als altres.

Capítol viii. Que profitosa cosa és en la host fer fosses e construyr o edifficar castells, e en qual manera los castells deuen ésser edifficats e quals coses deuen ésser guardades en edificació dels castells

Los negocis o les obres de les batayles, entre les altres, par que sia de major perill, e per amor d'açò en aquestes deu hom donar o posar gran diligència en tals obres, donques negun no pot sobre habundar de cauteles, quar en batayla de tot en tot deu hom elegir que hom hagia haüda major cura o major diligència que les batayles fetes no requerien o que no haver haüda necligència en alguna cosa envers elles, quar Vegeti Recompta que Cató¹¹¹⁵ dix que, si en les altres coses ha alguna cosa errada, depuxes poder ésser corregida o esmanada, mas los deffalliments de les batayles nulltemps no prenen esmena ans de continent, la pena seguex la errada o la error, quar aquells qui batayllen no sàviament, o follament¹¹¹⁶ o de continent perexen o girats a fuyta, axí són fets temerosos que anvides o nuyltemps gosen fer batayles contra los vencedors, perquè, si en les batalles de tot en tot deu hom habundar en cauteles, no ^{/fol. 119 v.} deu hom leixar ninguna cosa qui en algun cas pot ésser profitosa a la host perquè no sia vençuda per los enamichs, quar moltes vegades s'és esdevingut de dia e de nit que, estant en la host sens fossats o vallats e sens castells e no crehent que·ls enamichs fossen propis, sobrevinent los enamichs, la host fo vençuda. Donques, pus que la host haurà complida sa jornada e vol en algun loch romanir a la nit e d'quí avant aturar, si los enamichs poden sobrevenir a aquell loch en algun cas o en algun accident, tant totst deuen ésser fetes fosses entorn de la host e deuen ésser execats alguns murs quax a manera de castells, quar ninguna cosa tant bona ne tant necessària no és atrobada en batayla com los murs si degudament són fets e·ls castells si dreturament són edifficats, axí que dintre los espays dels

¹¹¹⁵ Cató] açò E. La lectura correcta és de B: Cató.

¹¹¹⁶ follament] folla B.

castells estiga tota la host segura qualche hora e de qualche loch los enamichs sobrevinents assetgen, quar la host deu tostemps porta[r] ab si deguts guarniments per ço que, quan ells se volran assetiar, aparega que quax una xiutat guarnida hagen ab si mateys portata.

Vist que cosa profitosa és fer fossats e edifficar castells entorn de la host, roman a demostrar en qual manera aquestes murs e castells deuen ésser edifficats, quar si los enamichs són absens leugera cosa és cavar fosses e·n torn de la host execar murs e edifficar castells; mas si los enamichs són presents pus difícil cosa és guarnir o murar los castell. Dues coses són necessàries en tal cas, ço és assaber, contrastar als enamichs e edifficar castells, donques en tal cas, segons sentència dels savis, la host deu ésser partida axí que tots los homes a cavall, e una partida dels homes de peu, deu ésser ordonada a contrastar a la força dels enamichs; mas l'altra partida dels hòmens de peu, que pusca bastar a edifficació cuydada de castells, deu cuytadament castells edifficar. E cové ordonar o sobreposar alguns maestres sobre los castells que deuen ésser edifficats e sobre les fosses qui deuen ésser fetes, los quals maestres desperten o comoguen aquells qui són negligens e ordenen a quescun que hagia a fer.

Demostrat que cosa profitosa és edifficar castells, e encara en qual manera los castells deuen ésser edifficats, presents los enamichs, roman a declarar quals coses degya hom guardar en la edifficació dels castells, quar, en fer fosses e en edifficar castells entre l'espai dels quals la host deu ésser assitiada, tres coses deu hom pensar, ço és assaber, sitiament, forma e la manera del mur o de la tencadura.

Envers los siti, quant al present se pertany, iiii coses deu hom guardar: primerament que agya aquí còpia d'aygua e de les altres coses que són necessàries a la host; en après no deu hom haver aquí prop negun mont o altre loch per lo qual la host pusca ésser impugnada; encara envers lo siti deu hom

pensar o guardar l'espai, axí que per lo nombre dels bataylers deu ésser pres l'espai entorn del qual los murs o la tencadura deuen ésser alçats, axí que no sia pres pus d'espai que la multitut no requer neaxí matex sia pres tant poch que la host hagia ésser estreta e constipada més que no deu; encara més, si cové que la host hagia aturar en aquell loch ne fer se pusca en lo siti, deu hom elegir sanitat del aer, quar en la host no solament se deu hom guardar de les naffres dels enamichs, ans, segons que fer se porà, se deu hom guardar de les pestilències de les malalties.

Declarat donques quals coses deuen ésser guardades envers lo siti dels castells, deu ésser declarat qual degya ésser la forma d'ells. Quar par que Vegeti vuyla que·ls murs e·ls fossats que deuen ésser fets entorn de la host degen haver forma de iiii costats e de iiii cayres longa; emperò, per tal com la circular o roduna és de molt gran capacitat, més val fer los murs segons forma circular o segons forma de molts angles, quar, si molt se temia hom de insult o desvahiment dels enamichs, covendria fer les fosses de molts angles, per ço com aquella forma és més bona o pus covinent a deffensió, segons que per avant serà manifest. Tal forma, donques, és meylor en la edificació dels castells si·l siti del loch no empatxa, quar alguna vegada s'edevé que aquell siti no suffer o no requer tal forma; en tal cas, donques, los castells deuen ésser edificats a forma de miig cercle, o de iii angles o de iiii, o segons alguna altra forma la qual requer la disposició del siti, e la porta principal deu ésser feta d'aquella part qui guarda als enamichs o d'aquella envers la qual la companya o la host deu anar.

Encara en los castells deu deuen ésser posades senyeres e espaventar los enamichs, e axí matex per açò que, si s'esdevé que alguns de la companya o de la host se lunyen dels castells, vists los senyals, sàpien meylor tornar als castells.

Aquestes coses, donques¹¹¹⁷, tractades, roman a veure qual manera de murar degya hom guardar en la edificació dels castells, quar, si la host entén aquí molt aturar, deu hom execar o edifficar pus forts murs e deuen ésser fets pus amples fossats o vallats; mas, si solament vol aquí aturar per una nit o estar poch temps, no cal aquí demanar tants murs o tantes forces.

La manera e la qualitats dels fossats o dels vals dóna Vegeti, qui diu que, si no és gran la virtut o·l poder dels enamichs, la fossa o·l val deu ésser ample ix peus e alta vii, mas si·l poder dels enamichs és gran cové que aquella fossa sia feta pus alta e pus ample, axí que sia ample ^{/fol. 120 r.} xii peus e alta ix peus; emperò deu hom guardar que si la fossa és alta ix peus, per rahó de la terra qui és fora gitada sopra la fossa, ella crex quax iiii peus, axí que tota la fossa serà quax xiii peus. E deu ésser la fossa a devant de la part dels enamichs, e la terra deu ésser gitada a part de dintre, on deu estar la companya de la host, e aquella terra deuen ésser ficcades bigues e fasts o altres defeniments o guarniment, los quals la host deu portar ab si en aquesta manera, donques, edifficats los castells e en aquesta manera fetes les fosses, la companya o la host porà estar segura.

---

¹¹¹⁷ donques] a donques B.

Capítol ix. Qualse coses e quantes deuen ésser pensades o guardades en la batayla si hom deu fer pública batayla

Segons que és manifest per les coses damunt dites, envers les faenes o les obres de les batayles deu hom haver molt gran cautela o molt gran saviea, quar, per tal com als caymens de batayles deuen ésser pensades abans que la batayla pública sia feta o començada, quar més val no fer batayla que posar si matex a cas e a furtuna sens deguda previsió, dues coses nós vehem que són en batayla, ço és a saber¹¹¹⁸, los hòmens batayladors e les altres ajudes qui són requestes a batayla de part dels hòmens bataylers.

Quant al present se pertany, deu guardar vi coses. Axí matex, de part de les ajudes o de les coses qui servexen a batayla, poden ésser nombrades altres vi coses qui axí matex deuen ésser guardades. Donques lo rey, o'l príncep o'l regidor de la host, qui deu ésser veytlant, mesurat, savi e industriós o subtil e general, deu pensar xii coses, vi de part dels hòmens e vi de part de les coses qui ajuden o servexen, abans que elegeasca pública batayla.

De part dels hòmens batayladors, són vi coses qui ajuden o fan a optenir victòria.

La primera és lo nombre dels batayladors, quar la on són batayles més que alguns altres ab què totes les altres coses sien eguals segons que aytals són, ço és assaber, més que ls altres, ells deuen obtenir victòria, quar, segons que és dit en lo ii libre de les *Polithiques*, quantitat és profitosa en batayla axí com major pes tira més.

Encara de part dels bataylladors deu hom guardar exercitació, quar aquells qui han los braços devehats o no acostumats de ferir e no exercitats

---

¹¹¹⁸ És l'únic cop que «a saber» surt escrit sense grafia d'essa sorda.

los membres a bataylar deffallen en sustenir batayla, quar custuma és quax altra natura axí que quesquí pus fortment, e pus espatxadament e sens major trabajl e pena fa les obres a acostumades.

Encara més deu hom guardar susteniment envers la necessitat del cos, quar cové que aquells qui estan en la host suffiren molts mals o molts affanys, perquè, si són alguns molls e flachs axí com les fembres qui no vuylen sustenir alguns affanys o trebayls, ells vençuts per rahó dels trebayls que sustenen, no volen bataylar e fugen de la host.

Encara deu hom pensar la fortelea e la durícia del cos, quar gran departiment ha entre durícia de ferre e durícia de drap de seda, e entre suavetat e plaer de joch e espertar de batayla, quar, pensada la batayla, en general tots volen ésser bons batayladors, mas quan ells vénen a la experiència dels fets particulars e tasten quanta és la durícia del ferre, e quant és lo pes de les armes, e quant és lo trabajl de la batayla, e quanta afflicció e quanta dolor donen les naffres fetes per los enamichs, segons lo demés, si ell és dur de carn e ferm o robust de cors, per aytals coses ell no·s trau a enrere de bataylar; mas, si s'esdevé que aquells qui són molls de carn, encara depús que [h]auran tastades o sentides les batayles desigen batayla, açò és a tart, quar aquells qui han les carns molls, segons que damunt és tocat, són aptes o bons a entendre, mas, segons lo demés, ells no són bons a bataylar, quar aytals pus difícilment sustenen lo pes de les armes e pus fortment se dolen de les naffres.

En après, en los batayladors, deu hom pensar subtilitat e indústria a bataylar, quar en quant que·ls batayladors són més cautelosos en tant pus totst ells obtenen victòria.

E finalment deu hom guardar fortelea e audàcia de coratge, quar aquells qui són pus abrivats e més cortgyosos, segons lo demés, obtenen victòria en la batayla.

Lo rey, donques, o·l príncep o·l guiador de la host, abans que bataylar públicament, deu pensar o guardar vi coses de part del homes de batayladors: primerament de qual part són més batayladors; en après quin són més exercitats; encara qui són pus forts en sustenir necessitats e affanys; encara més qui són pus fermes e pus durs de cors; en après qui són pus industriosos e pus subtils d'enteniment, e finalment qui són pus abribats e pus forts de coratge. E lavorens lo príncep o·l regidor, savi e entenent segons que veurà que la sua companya habunda o deffall en aquestes condiccions, porà cuydar o tardar la batayla e porà bataylar públicament e manifestament, o per espies e amagadament.

Nombrades vi¹¹¹⁹ condicions les quals deuen ésser pensades de part dels homes batayladors abans que sia començada batayla pública, roman a nombrar les altres vi coses qui són preses ^{/fol. 120 v.} de part d'aquells qui servexen e d'aquells qui ajuden a batayla, quar en batayla ajuden cavalls, armes, viandes, loch, temps de bataylar e ajuda esperada.

Primerament, donques, lo príncep o·l regidor de la host deu pensar de qual part són més cavalls e meylors sagitadors o balestes, més homes armats e qui han meylors armes; encara on habunden més viandes, quar alguna vegada, sens naffra e sens batayla, los enamichs fan loch o fugen e, deffalant en viandes per pobrea, ells no poden aturar aquí; encara més deu hom guardar lo loch de la batayla quals són en pus alt e pus ample siti e meylor a bataylar; encara envers batayla deu hom guardar temps: si en aquell temps en lo qual la batayla deu ésser fet a lo sol és contrariós a les lus cares o dels enamichs, e si buffa nengun vent levant la pols de la terra contra ells o contra los enamichs, quar aquells qui han lo sol, el vent o la pols contra, si ells són offesos als ulls axí que no poden bataylar; e finalment deu hom guardar quals speren més ajudes, o no deu hom bataylar o la batayla deu ésser cuytada; mas, si elles speren més ajudadors, la batayla deu ésser retardada.

---

¹¹¹⁹ vi] v B.

Totes aquestes coses, donques, guardades diligentment, lo savi regidor de la host diligentment pot trobar si deu fer batayla pública, quar, segons que ell veurà que habunda o deffall en més condicions davant dites, axí porà haver si matex envers la batayla, quar per ventura null temps no s'esdevendrà que totes les damunt dites condicions correguen o sien ensems totes justades d'una part, emperò la on concorren o són ajustades més o meylors condicions aquella part és de major valor o pus fort a bataylar.

Capítol x. Que profitosa cosa és portar senyeres en batayla e ordonar guiadors o regidors e sobre posats, e quals degen ésser aquells qui en la host porten senyeres e aquells qui són sobreposats als hòmens de cavall e als hòmens de peu

Tots temps virtut ajustada e ordonada és pus fort que ella matexa escampada e dessordonada, a vegades s'esdevé feta la batayla que les host e les companyes són trobades e confuses. Per tal, donques, que açò no·s pogués esdevenir, antigament observave bon que fos departida tota la host en companyes e en hosts, e a quescun ordonaven les senyeres, axí que en quescuna senyera, o per letres o per alguns manifests senyals fos demostrat de qual host o de qual companya fos aquella senyera, per ço que, si s'esdevengués que algun bataylador desviàs de la pròpia host, leugerament tornàs a aquella. Profitosa cosa, donques, fo en les batayles o en les guerres portar senyals o senyeres per ço que la companya o la host no fos confusa o destorbada.

Encara convenia ordonar guiadors o regidors, centurions, degans e alguns sobreposats de batayla, quar tota la host ha si matexa a semblança d'un cos, perquè, axí com tots los membres del cos ajuden a si mateys la un a l'altre, axí com tots los batayladors e totes les parts d'una matexa host deffenen si mateis la un a l'altre perquè, axí com les obres dels membres són confuses si ells no són regides o endreçats per lo cap, lo qual és seny e conexença, axí com los batayladors en la host són confusos o destorbats si ells no han centurió o guiador, qui deu ésser lur cap e lur regidor. E per tal és que antigament, per ço que no s'esdevengués confusió o destorb en la batayla, era ordonat algun guiador o regidor qui era sobreposat a tota la host, e sots aquesta guiador o regidor eren centurions, mas sots lo centurió eren los degans, quar degà és dit de x axí com centurió és dit de c, quar centurió havia

dejús si c degans, axí que ell senyoregyava a c batayladors e a x degans, dels quals degans quescú havia dejús si x homes batayladors, e en l'elm del centurió eren scrites algunes letres o alguns manifests, senyal lo qual, guardant los degans, conexien lur propri centurió e sabien qual devien seguir. Axí matex en l'elm de quescú degà era empremt¹¹²⁰ algun senyal per lo qual los deu hòmens batayladors als quals ell era sobre posat conexien lur degà propri, donques per aquesta manera o per altra, axí en les companyes dels homes a cavall com dels hòmens a peu, deuen ésser ordonats guiadors o regidors, e sobreposats e portadors de les senyeres, per ço que quescun sàpia què degya fer, quar en la batayla ha tanta de terror per lo brugit de les armes e per los colps qui si donen, que ne paraules ne amostacions no basten a endreçar o regir los batayladors, ans cové donar manifest senyals per ço que quescun, solament per lo veure, sàpia tenir o haver si matex ordonament en la host e conega què deu fer.

E per açò pot ésser manifest quals degen ésser aquells qui porten los senyals e les senyeres, quar, trencada la senyera, tota la companya, confusa o torbada, ab gran diligència deu hom elegir lo portador de la senyera que sia fort de cos, ferm de coratge, fael al príncep e expert en armes, e hagia quescunes altres coses que són requestes a prop hom e a valent bataylador.

Encara en nostres temps s'esdevengut que tot lo poble d'una ciutat fo vençut per poch batayladors per ço com lo portador de la ^{/fol. 121 r.} senyera, faent frau o trayció, velà o plaguà la senyera e la amagà perquè los batayladors eren confusos, axí aquells qui no havien cap e no sabien que aquests es degessen guardar, per a qual cosa, si en la batayla la vida de molts hòmens és posada a perillis, ab gran diligència deu hom cercar lo portador de la senyera.

---

¹¹²⁰ empremt] empremtat E.

Per les dites coses pot ésser manifest qual cosa degya ésser aquell qui en la host deu ésser sobreposat als hòmens a peu e als hòmens a cavall, quar, com lo cap és de major valor que·ls altres membres, axí aquell qui en la batayla és sobreposat a algunes companyes o a altres batayladors deu ésser fort o pus abrivat que ells e pus expert en aquelles coses qui són requestes a batayla, perquè, com los homes a peu, si ells deuen ésser bons batayladors, degen ésser forts grans d'estatura, degen saber gitar astes e darts, encara degen saber vibrar lo coltell a ferir, cordar o girar l'escut a defendre si matex, degen ésser veytlants leugers, mesurats o temprats, degen encara haver experiència d'armes, cové que totes aquestes coses pus complidament e pus perfectament sien atrobades en aquell qui deu ésser sobre posat sobre los batayladors qui bataylen a peu.

Aquell, donques, qui en la batayla és sobreposat als hòmens a peu, deu ésser fort gran d'estatura, deu saber gitar astes e darts, sàpia bataylar ab coltell a ferir, adobar o gitar l'escut a guardar si matex, veytlant leuger, mesurat o temprat, hage experència de totes armes per ço que sàpia ensenyar los batayladors qui li són comanats e constrenga o forç ells a ben bataylar e a desroveular les armes, quar la blancor o la resplendor de les armes fa pahor als enamichs per ço que aquell qui porta aytals armes sia reputat bon bataylador, quar lo rovey de les armes demostra en aquell qui les porta pereha.

Donques si aquell qui és sobreposat als hòmens bataylers a peu deu ésser aytal, molt més aquell qui deu ésser sobreposat als homes a cavall deu ésser expert d'armes, leuger de cos e fort, per tal com en la batayla dels homes a cavall és feta major mescla que en la batayla dels homes a peu. Cové, donques, que·l sobreposat, el regidor de la batayla dels cavallers, sia apte o leuger de cos, per ço que, encara ell armat, pusca leugerament pugiar, sàpia fortment cavalcar, ferir ab lança, gitar darts, si matex defendre ab l'escut, bataylar ab maça e ab espasa, hagia exercici o experiència de totes

armes, per ço que pusca ensenyar de batayla als seus cavallers que bataylen fortment, desroveylen les armes e façen les altres coses qui pertanyen o són requestes a batayla.

Capítol xi. De quals cauteles deu usar lo guiador o'l regidor de la batayla o de la guerra per ço que la sua companya no sia naffrada o injuriada en lo camí

Segons que és dit en lo iii libre de les *Èthiques*¹¹²¹, la mort és alguna cosa fort¹¹²² terrible e fi de totes les coses terribles. La, donques, hon és cercada la mort del poble e la on los enamichs espïen la mort dels ciutadans deu hom donar o posar tota cautela que la host sia servada salva e segura, e la vida dels ciutadans sia conservada. No basta pensar, donques, aquelles coses les quals deuen ésser gardats en la batayla qui deu ésser feta si hom no sap maneres o cauteles a remoure los empatxaments dels camins per tal que la host no peresca en lo camp per les espècies dels enamichs, quant al present se pertany, nós podem nombrar viii cauteles les quals lo guiador o'l regidor de la batayla deu retenir en memòria per ço que sia salva de la vida dels batayladors que són dejús ell.

La primera és que ell deu haver per escrit lo camins de les regions per los quals la host deu passar o anar en los entreballs dels lochs, e les qualitats de les carreres, e les dreceres, e les torres, e les montanyes e les aygües qui en aquell camí són; ans, si'l regidor de la host havia aquells camins, e aquells passos e aquell flums pintats, axí que quax guardant ab los ulls vehés en qual manera la host degué anar, pus segurament ell puria dur o guiar la sua companya. Quar axí o fan los mariners, quar ells, vehent los perills de la mar, perquè les lurs naus no prenguen mal en perill, serven la mappa o la forma de la mar on són scrits los ports de la mar, e lls perills de la mort e les altres coses semblants segons proporció, les quals coses guardant, los mariners tant tost conexen en qual manera deuen anar, e en qual loch són e de quals coses se degen guardar. Perquè, com per rahó de les espies dels enamichs, quar a

---

¹¹²¹ *Ètiques*, 3, cap. 4.

¹¹²² fort] molt *E*.

aytants o encara a més perills sia posada la host en lo camí en terra que no los mariners en la mar, en enguna manera la host no deu anar per alguna carrera en la qual pusca haver espies si·l regidor no ha escrites, e encara pintades, les qualitats o les condicions dels camins, les muntanyes, les aygües e les altres coses qui són trobades en aquell camí.

La ii cautela és que ab ço, ensems que ell ha les carreres e les condicions de les carreres escrites o pintades, duga lo guyador o·l regidor de la batayla altres ensems guiadors qui sàpien bé aquelles carreres que moltes vagades per aquelles sien passats e hagen ^{/fol. 121. v.} experiència o conexença d'aquelles, quar veure algunes coses fetes e pintades no són axí manifestades com si nós vèhiem aquelles per si matexes sensiblement, quar major conexença és de la cosa aquella per a qual és coneguda en pintura o en seu semblant; emperò, per tal que aytals ensems guyadors no tracten alguns fraus o algunes traycions, lo guiador o·l regidor deu posar a ells bones guardes que no pusquen fugir; encara deu a ells mançar de mort si en alguna cosa fahien o trayció, o deu lus permetre dons si ells són fàcils al príncep.

La iii cautela és que ell hagia si matex hòmens exercitats en batayles de conseyl dells quals faça tot ço que conixerà que degya ésser fet, quar la on corre tant perill negun no·s deu fiar en són cap propri creure a si matex tot sol.

La iiii cautela és que·ls camins per los quals la host deu passar no sien sabuts publicats, quar menys lo conseyl del guyador o del regidor és públich tant menys són empatxades o torbades aquelles coses qui són determanades o deliberades en los conseyls e abans són vengudes a deguda fi. Depús, donques, que és deliberat o determanat per quals vies o per quals canvis la host deu anar, e·l regidor ha aquelles vies escrites e pintades e hom ha alguns faels guyadors, quant menys açò és públich e és mesclat als enamichs tant més la host va segurament.

La v cautela és haver en quescuna companya e en quescuna host alguns cavallers molt faels e molt forts qui hagen cavalls leugers e forts qui davant e darrere, e a la part dreta e a la part esquerra córreguen, e deleren e descobren les espies per ço que alguns enamichs, amagats d'alguna part, no façen mal a la host; quar, si encara lo conseyl del regidor no era manifest a negun, emperò tant tost com la host comença per algunes vies pendre camí, pot hom conjecturar o conèxer per quals partides ella degya anar. E, per tal com és cosa semblant de ver que en tots temps en tals fets són algunes espies, lo regidor de la batayla deu cogitar que açò puria venir a les oreyles dels enamichs, e per amor d'açò, com los perills qui són prevists promoguen¹¹²³ menys, aytals spies deuen ésser descoberts per cavallers lleugers per ço que no hagen greuge per nenguna part per no previsió o menys cura.

La vi és que tots temps d'aquella part de la host sien posats los pus valents cavallers e·l·ls meylors bataylers de peu de la qual part hom creu que sia appareylat major perill, e, si hom se ducta de tota part del perill, de totes parts deuen ésser donats remeys.

La vii és que la host no vagya escampadament, quar, trencada la host, pus leugerament és combatuda o vençuda, quar en quescuna hora la host se deu haver que si lavors los enamichs eren presents no poguessen a ells fer mal, e, per tal, diu hom proverbialment que aquell qui és guarnit no és scarnit. Tots temps, donques, lo guiador o·l regidor de la batayla o de la guerra al qual és comananda la vida de tants deu ésser ajust e veytlant que los enamichs no pusquen esvahir ell axí com a negligent e durment. Deuen encara lo regidor de la batayla, e·ls centurions e·l·ls degans altres qui són sobreposats a les faenes o a les obres de les batayles tots temps amonestar los cavallers e·l·ls hòmens de peu que sien appareylats a les armes, axí que, si s'esdevenia alguna invasió sobtosa, ells poguessen contrastar als esvaydors, quar, dyent

---

¹¹²³ promoguen] noguen *B* i *E*.

en aquesta manera, posat que s'esdevengués algun esvayment sobtós, ell seria quax previst e donaria o fèria menys de dampnatge.

La viii cautela és pensar o guardar la host en quals és pus habundant, si habunda més en homes a peu o en homes a cavall, quar los cavallers meylors s'esdevenen en los camps, mas los homes a peu meylor se deffenen en lo lochs salvatges e montenyoses. E per amor d'açò, segons que·l gyador o regidor de la batayla la veu si matex habundar en homes a cavall, porà elegir vies o carreres campals, e amples e muntanyosos, e salvatges e altres coses, segons que veurà o conixerà que serà ops.

Capítol xii. En qual manera les companyes o les hosts deuen ésser ordonades si nós devem bataylar contra los enamichs e contra los adversaris

Depús que nós havem dit sots que és contenguda obra de batayla e de quals regions són meylors batayladors, e donques arts són meylors guerrers, e encara havem declarat en qual manera en la host deuen ésser hedificats murs o forçes e castells, e quals coses deuen ésser pensades o guardades si hom deu fer pública batayla e de quals cauteles cové habundar al regidor de les bataylers per ço que la sua companya no sia naffrada en lo camí quant a la batayla campal o de camp, nenguna cosa, segons que par, no roman a dir d'aquí avant, sinó que nós ensenyem les companyes a ferir los adversaris e a esvayr los enamichs.

Emperò primerament nós direm de l'orde de les companyes, quar, si hom serva o guarda orde en la host, molt val a batayla, quar, segons que diu Vegeti, si los batayladors no són ordonats e no ocupen degut espay, no poran ben bataylar, quar si ells són massa estrets o espesos empatxen los altres qui no pusquen ferir, e si ells són massa clars e entre luens¹¹²⁴ ells donen entrament¹¹²⁵ als enamichs perquè pus leugerament sien vençuts; mas que sia servat o guardat degut orde en la host e aquells ^{/fol. 122 r.} hòmens a cavall e a peu guarden lur companya no pot ésser fet sens gran exercici. Aquell, donques, qui en algun temps vol bataylar, per gran temps deu exercitar los bataylers, conservar degut orde en la host e a fer aquelles coses qui són requestes en batayla.

E la manera per la qual los batayladors aprenen de servir o de guardar aquest orde és que soven[t], axí los hòmens a cavall com aquells de peu, sien

---

¹¹²⁴ entre luens] *om. B.*

¹¹²⁵ entrament] *turment E.*

manats als camps, e aquell qui és exercitat en les batayles e qui deu ésser sobreposat als hòmens de cavall o de peu primerament deu ordonar los homes de cavall e de peu arregadament, axí que ells estiguen ordonadament e egualment estiguen lunyats la un del altre, segons la distància o la lunyària la qual requer la companya de cavall o de peu.

Després ell deu manar que doblen la companya, axí que la meytat de la companya, tant tost se separ de l'altra meytat, e ordonadament pos si mateixa davant l'altra o après d'ella, la qual cosa ferà lo regidor de la batayla tant tost deu manar que façen host quadrada, e despuys que façen triangle, e la qual cosa leugerament és feta, quar posada la host en iiii dobles, e trencada ab lo diàmetre e ajustades les parts quadrades, ensems fan triangles, o, per tal que açò sia dit pus clarament en una paraula, per ço com tots no entrenen aquestes maneres de geometria, amenats als camps los batayladors o de cavall o de peu, lo regidor o'l guardador de la batayla deu manar que·l·ls bataylladors ordonen si mateys segons forma del quadrangle e puxes¹¹²⁶ segons forma del triangle, e puxes segons forma rodona, e axí avant ell deu acostumar los batayladors que sàpien ordonar la companya o la host segons quescuna forma.

Vistes aquestes coses deu hom saber que la forma del quadrangle, entre les altres formes és més contrària a la host e de magyor dampnatge, e per amor d'açò, segons aquesta forma, null temps la companya no deu ésser formada o ordonada sinó en algun cas, axí com si·l siti del loch requeria tal forma e tal cas la dita forma deu ésser ordonada. Les formes de les hosts bones e profitoses segons si a bataylar, són forma piramidal o de foch, forma rodona e forma forficular¹¹²⁷ o de tesores, quar los batayladors o solament volen defendre si mateis e sustenir los colps o volen esvahir. Donques los batayladors, si no sesten si mateys de tan gran poder que pusquen

---

¹¹²⁶ puxes] despuxes *B*.

¹¹²⁷ forficular] forticular *E*. La forma de *B* és la correcta i la que figura en l'explanació, a més de constar en Alcover-Moll: «FORFICULAR *adj.* ant. Semblant a unes tisores. *Les formes de les batalles útils son [...] forticular*, Egidi Romà, II, III, pt. 3a. c. 12. Etim.: derivat del llatí *forficūla*, 'tisores'.» És tret de l'edició incunable.

debel·lar¹¹²⁸, vendre o destruyr los altres ans lus basta que deffenen si mateys, lavorens deu ésser ordonada la companya segons forma rodona, e·ls batayladors se deuen més entrènyer e constipar perquè ço que la host no pusca ésser trencada per los enamichs, e propri de la host, al cap damunt e a la part d'avall, deuen ésser posat los hòmens meylor armats e de pus fort armadura qui sens menor greuge pusquen reebre los cops; mas, si los batayladors senten que sien de tan gran poder que pusquen esvayr los enamichs, són poch's o molts, si·l·ls enamichs són fort poch's la host deu ésser ordonada segons forma forficular o de tesores, axí que la companya sia oberta a manera de ferrer de cavall e quax tesores, per ço que quax al miig prenga e concludesca los anamichs; mas si los enamichs són molts la host deu ésser ordonada segons aquella forma la qual appel·len cuneo¹¹²⁹, ço és assaber, segons forma piramidal o de foch, e aguda, per ço que pusca taylor e departir los enamich, quar, departits los enamichs, pus leugerament són destruyts.

La companya, donques, ordonada en forma rodona bona és a sustenir; en forma de tesores, bona és a inrevironar¹¹³⁰ e a concluyr o a tancar com los enamichs són poch's; mas en forma aguda e piramidal o de foch, bona és a taylor e a departir com los enamichs són molts.

Deu donques hom saber qual nombre¹¹³¹ de les companyes deu ésser fet segons lo nombre dels batayladors, axí com, segons que algun veurà que haurà molts o poch's batayladors, ell porà ordonar moltes regues¹¹³² o molts òrdens de companyes o poch's.

Encara deu hom saber que tots temps, en lo corn o en lo cap de la rengua de la companya e en los lochs on és major perill, per ço que la companya non sia confusa o destruyda, deuen ésser posats los pus valents

¹¹²⁸ debel·lar: derrotar. En Alcover-Moll no consta la datació d'*El regiment*.

¹¹²⁹ cuneo] cuneus *E*. Al marge del foli 204 *r*. (194 *r*.) de *E* hi ha dibuixades: **Forma forticular; forma piramidal.**

¹¹³⁰ inrevironar] enrevironar *E*. La proposta del ms. *E* és la datada i reconeguda en Alcover-Moll.

¹¹³¹ nombre] nombre *B*.

¹¹³² regues] rengues *E*.

batayladors, que pusquen bataylar pus poderosament. Encara axí mateix deu hom guardar que en quescuna companya o en quescun orde, après del nombre del batayladors qui fan aquella renga o aquell orde, deuen ésser reservats alguns valents batayladors fora d'aquella companya d'aquell orde qui pusquen ajudar a aquella partida la on veuran la companya més deffalir.

Aquestes iii coses, donques, deuen ésser observades¹¹³³ en la ordonació de les companyes: primerament que la renga de la companya sia bé ordonada segons forma rodona, aguda o forficular, segons que requer la batayla qui deu ésser feta; en après que·lls pus valents batayladors sien posats en aquelles partides de la companya en les quals pot ésser més confusa e trocada la companya; encara que, fora de quescuna companya, sien reservats alguns valents cavallers e abrivats qui pusquen ajudar aquella partida envers la qual veuran la companya tremolar e deffalir.

---

¹¹³³ Al davant, ~~reservades~~ *B.*

Capítol xiii. Que tots aquells deuen ésser scarnits en batayla qui feren taylant e que més val ferir punyent

/fol. 122 v. **D**emostrat en qual manera les companyes deuen ésser ordonades e les rengues fetes, roman a demostrar en qual manera los bataylers degen ferir: si és meylor ferir taylant o punyent.

Podem nós demostrar per v rahons que aquells qui feren taylant deuen ésser escarnits e que més val ferir punyent: la primera via és presa de part del contrast de les armes; la ii, de part de la residència o del contrast del ossos; la iii, de part de la previsió dels colps o de les naffres; la iiii, de part del lassament o del huyament dels membres; la v, de part del describiment d'aquells qui feren.

La primera axí és manifestada quar, en quant que la espasa o'l cultel pren més de les armes en tant pus difícilment se acosta a la carn, e per ço és que aquells qui són experts o han experiència de batayles dyen que·ls batayladors tots temps deuen haver gunillons¹¹³⁴ amples, axí que·l·ls anells dels gunillons ensems se tocquen, quar, en quant que aquells anells són pus espessos en tant cové més d'ells a trencar a açò que les naffres noguen o facen mal. Axí, donques, per tal com aquells qui feren taylant cové que taylen més de les armes que aquells qui feren punyent per ço que la naffra venga pus tost a la carn, més val ferir punyent que taylant, quar petit trencament de les armes més basta a naffrar la carn firent punyent o de puncta qui no bastaria si hom feria taylant.

La ii via a cerquar açò mateix és presa de part del contrast dels osses, quar, si encara algun estava quax desarinat quan hom fer taylant abans que hom vengués al cor o als membres de vida, covendria fer gran plaga e trencar

¹¹³⁴ gunillons. En tots tres ms. s'utilitza igualment. Es tradueix *lurica-ae*: «cuirassa». No hem trobat la paraula en cap diccionari. Existeix l'entrada *gonilló* en Alcover-Moll: «**GONILLÓ** m. ant. Gonelló. Ne de raysó fan ganfanó | e d'amor de Déu gonilló, Llull Cavall. 34.» Es refereix a estandard.

molts osses; mas firent punyent o de puncta dues unces basten a açò que sia feta plaga mortal e sia naffra de mort. E nós devem pensar que tot ço qui és noyble o contrariós al enamich, segons que ell és aytal, és a nós profitós, e per amor d'açò en la host on és cercada la mort dells enamichs deu hom ferir punyent, per tal com axí ferint pus tost és feta plaga mortal.

La iii via és presa de part de la previsió dels colps o de les naffres, quar quant més l'enamich preveheria los colps o·ls naffres tant més pot si matex deffendre e pus tost pot aquelles esquivar, per tal com los colps qui són prevists menys naffren. Donques firent taylant, per tal com cové fer gran moviment del braços abans que sia feta la plaga, l'enamich, de luny, pot provehir la naffra o·l colp e per amor d'açò se pot més guardar e cubrir del colps. E per amor d'açò diu Vegeti que cové fereir punyent l'enamich abans que ell o vegya, on lo romans usaren majorment d'aquesta manera de ferir, quar los romans scarnien tots los cavallers qui ferien taylant, per tal com ells tots temps vulien ferir punyent.

La ii¹¹³⁵ via és presa de part del lassament o del ugyament dels membres, quar, entre les altres coses, açò majorment deu hom guardar en les batayles que·ls batayladors sens grans lassament de si mateys pusquen molt naffrar lurs enamichs, quar si·ls batayladors se lassen massa ells no poden sufferir aquell treebayll e leugerament lexen la host e són girats de fugir, perquè, com en firent taylant, per rahó del gran moviment dels braços sia aquí gran trabayl, mas en firent de punta abast poch trabayl, més val ferir punyent que taylant, quar colp taylant qui venga ab qual poder que se vuyla, a tart ociu, mas colp punyent fet ab poch poder fa naffra mortal.

La v via és presa de part del scubrimen¹¹³⁶ d'aquell qui fer, quar bon bataylador, si pot, axí deu naffrar l'enamich que emperò ell no sia naffrat, donques aquell qui fer deu elegir tota aquella manera de ferir segons la qual

---

¹¹³⁵ ii¹¹³⁵] ii *B*.

¹¹³⁶ scubrimen¹¹³⁶] descubrimen¹¹³⁶ *E*.

ell és menys descobert o dexelat, per tal com axí firent menor naffra pot a ell esdevenir, perquè com en firent punyent, encara cubert lo cos, l'enamich pusca ésser molt naffrat, més val ferir punyent que taylant, quar firent taylant cové levar lo branch dret, lo qual levat, lo costat dret és dexalat e descobert, e és donada a vinentea o manera a l'enamich que pusca leugerament nós naffrar, quar pus leugerament és feta naffra e dampnatge al cos descobert que al cubert.

Capítol xiiii. Qualse coses e quantes són aquelles qui fan o reten los enamichs pus poderosos, e en quantes maneres e ab qualse nós degyam esvayr los enamichs

Segons que damunt és dit, aquella cosa qui és profitosa al enamich és a nós dampnosa, e per lo contrari, ço qui és profitós a nós és dampnós als enamichs. Donques, per tal com totes aquelles coses qui reten los enamichs pus forts o contrastat als batayladors són profitoses a ells, les contràries d'aquelles són a ells damnoses e reten ells pus flachs per ço que no pusquen contrastar als impugnadors.

E quant al present se pertany, nós podem nombrar vii coses per los qualse los enamichs són pus forts contra los impugnadors.

La primera és si·ls companyes són bé ordonades, quar, com la virtut ajustada sia pus fort de si matexa escampada, segons que damunt és tocat, si los enamichs són bé ajustats e degudament ordonats en lur renga e en lur orde, si ells són esve- ^{/fol. 123 r.} hits, pus difícilment són vençuts.

La ii cosa qui ret los enamichs pus forts a contrastar és lo loch, quar en lo i loch los enamichs pus leugerament se deffenen que en altre, quar en passatge de rius e devallades de montanyes, e·n mals o en difícils carreres, si s'esdevé que·ls enamichs en tal loch sien trobats, pus difícilment o ab major affrany ells se poran deffendre, per tal com cové a ells anar escampadament, perquè, axí com lo foch, qui no és bo a deffensió, si·ls enamichs en ell són atrobats ret ells pus flachs a bataylar, axí com lo bo loch fa ells pus poderosos a bataylar.

La iii és lo temps, quar en aquell temps en lo qual lo vent és contra los enamichs, en lo qual la pols fer a la lur cara e en lo qual lo raygs del sol són contra lurs ulls, pus difícilment los enamichs poden contrastar; mas en temps

en lo qual aquestes coses han si matexes, per lo contrari, ells són pus aptes a bataylar.

La iiii cosa qui ret o fa los enamichs més coratgyosos e més appareylats a contrastar o esforçar és previsió, quar, com ells són previst o regoneguts e ja d'abans l'aveniment dels batayladors, més se guarnexen e més de pahor han de lur aveniment.

La v és repòs degut e mesurat, quar, com los enamichs són lassos de trebayls e de vigílies, e de molts altres mals, si lavores elles són esvayts, pus leugerament ells seran vençuts que si degudament ells haguessen reposat, donques degut repòs fa los enamichs pus poderosos.

I la vi cosa és amor e concòrdia d'ells anar si·ls enamichs qui són departits de coratge pus enaç¹¹³⁷ són vençut, per tal com major és la divesió dels cortages que dels cossos, e, per lo contrari, si los enamichs no són escampats ans són corporalment ajustats, ells són pus forts o pus poderosos a bataylar, e molt més si ells se amen e són ajustats de cor e de voluntat, per com més se confiaren de si mateys ells seran pus forts e pus appareylats a bataylar, quar tota amor és alguna virtut unitiva o ajustada, e més ajusta amor los coratges d'aquells qui aman e la un a l'altre, que no fa unitat de loch los cossos d'aquells qui en ells estan, perquè, si la unitat del loch e·ll ajustament d'aquells qui bataylen fa ells pus poderosos, amor e unitat de coratge ret ells pus forcaguts.

La vii cosa qui fa los enamichs pus poderosos a esforçar o a contrastar és cuberta de lurs pròpies condicions, quar, en quant que les condicions dels enamichs són meylor sabudes en tant pus leugerament elegex hom manera o via per qual manera ells degen ésser impugnats, mas en quant que lurs negocis són més cuberts és més ignorada la manera de la impugnació.

---

¹¹³⁷ enaç] euaç B; ýuaç E.

Nombrades, donques, aquelles coses qui reten o fan los enamichs pus poderosos a contrastar, leugerament pot ésser manifest en qual manera los batayladors degen esvayr lurs enamichs, quar com los enamichs són pus poderosos per aquestes vii maneres damunt nombrades, ab aquelles maneres qui són contràries a aquestes vii ells deuen ésser esvayts o combatuts.

Primerament, donques, lo regidor o'l guanyador de la batayla, per espies o per alguna altra manera, deu diligentment guardar quan los enamichs són escampats, e lavorens ells deu ells esvahir per tal com ells no hauran poder de contrastar.

En après ell deu diligentment espiar lurs camins, axí que als passats de les aygües e de les devallades de les muntanyes, a les estretures de les selves, a les difficultats o a les malees dels paluços¹¹³⁸ e dels camins ell se pos contra los enamichs, quar en aquesta manera pus leugerament ells seran vençuts.

Encara ell deu guardar al temps, axí com quant lo sol rebat als ulls dels enamichs, la pols e'l vent dóna o fer a les cares d'ells, lavors ell deu esvayr ells, per tal com los ulls dels emfalagats per lo sol e offesos per lo vent e per la pols no poran ben veure¹¹³⁹ en qual manera ells degen bataylar, per a qual cosa covendrà que ells fusquen.

Encara més lo guanyador o'l regidor de la host axí deu temprar si matex que en tal hora faça los seus cavallers mengyar e reposar, e'ls cavalls d'aquells posat que ells pusquen esvahir los enamichs sens que aquells no sien provehits, axí que esvaesquen ells quan mengen o quan dormen, quan

---

¹¹³⁸ El text llatí diu *ad difficultates paludum & viarum*. Volem entendre que es refereix a *pālūs*, *-ūdis*, que podem traduir per «aiguamoll». No hi ha cap referència exacta en Alcover-Moll i, per tant, seria la primera vegada que es troba. El topònim Pals ve d'aquesta arrel, *palus* «llacuna». El text de *E* intenta fer una interpretació, probablement el copista, d'allò que llegeix i no entén, de manera que dóna quelcom incompreensible: «e in paxs dels camins». El terme *paludum* no devia ésser gaire estrany al traductor Arnau Estanyol, molt proper als *palus* empordanesos, i és probable que traduí creant un neologisme que no ha tingut cap èxit en català.

¹¹³⁹ veure] ~~viure~~ veure *B*.

cuyden ésser segurs e estan sens armes, vagans, descalçats, desguarnits los cavalls, ne suspiten de lur aveniment.

Encara més ell deu diligentment espiar quant los enamichs han feta gran jornada són jugyats, han lassats los cavalls, quar lavors si·ls poden esvayr leugerament, ell giraran l'esquena, ço és assaber, fugiran.

Encara, segons Vegeti, lo guanyador o·l regidor de la batayla, per si matex o per altres, deu metre dissensions e batayles entre·ls seu enamichs e comoure ells a bregues o a desamistança per ço que ells no confien de si mateys, quar, fet açò si ell esvaex ells qui no han confiança de si matyeys, leugerament se giraran a fuyta. Aas, jatsia que Vegeti pos aquesta cautela, ella no deu ésser molt prehada, per tal com regugna o contrasta a bones costumes.

Encara finalment ell deu diligentment espiar les condicions dels enamichs en qual manera se comporten e·n qual manera han si mateys qui és guanyador o regidor d'ells de qui aquell regidor més se confia, quines costumes ha, quar, espidades quescunes condicions, pus leugerament serà trobada via en qual manera ell pusca esvayr e combatra los enamichs.

/fol. 123 v. **Capítol xv. En qual manera los bataylers degen estar si ells volen ferir los enamichs, e en qual manera degen ells arcuir o enrevironar e en qual manera ells degen tolre de la batayla si no és bo que façen batayla**

Nós havem dit en i capítol qui va davant que hom deu ferir punyent e no taylant, en lo qual capítol nós havem ensenyat als cavallers e encara als hòmens de peu; mas en aquest capítol nós volem donar special doctrina als hòmens de peu en qual manera ells degen estar com volen ferir los enamichs.

Dues maneres són de ferir los enamichs: una de luny, axí com ço gitant darts o altres armes qui són bones a gitar o a trametre ells feren los adversaris o ls enamichs, mas altra¹¹⁴⁰ manera, com axí se acosten que mà a mà se firen. E en altra manera deuen estar los enamichs hòmens batayladors com ço giten darts de luny, e en altre com de propri se feren, quar, gitant darts de luny, ells deuen haver los peus esquerres davant e ll drets darrere, quar lo cor, qui en les coses animades és principi o començament de moviment, pus principalment dóna influència o virtut a la part dreta, axí que la part dreta, en les coses animades, és pus fort en moviment e pus apte a moviment. E, per tal com la cosa movable tots temps se recolda en alguna cosa immobible, axí que si és moguda la mà tant tost se ferma e s recolda en lo branch, e si és mogut lo braç ell se recolda en lo cos que s reposa, e si és mogut la un peu ell se recolda en l'altre que s reposa, cové que com la part dreta és moguda se recolde en la part esquerra que s reposa, donques, com lo peu esquerre és posat davant ell costat dret, és lunnyant noblamente e s hom appareylat a gitar darts o altres armes qui sien bones a gitar, quar lavores ell se reposa en la esquerra e és moguda la dreta vibrant o precudent lo dart, lo qual, vibrant o percutit pus fortment, mou l'aer e pus fortment fer, quar sia que nós puscam reposar ésser moguts axí segons la part dreta com segons la esquerra, emperò

---

¹¹⁴⁰ mas altra] mal hay altra E.

la dreta és meylor a moure e la esquerra a reposar. E per amor d'açò, nós firent de luny, devem nós reposar sobre lo peu esquerre posat davant e lunyarnos ab lo peu dret per ço pus fortment nós puscam empènyer e vibrar lo dart.

Mas, quant mà a mà hom batayla ab coltell, devem nós haver per lo contrari, axí que·l peu dret tengam davant el squerre, quar per tal com lo costat dret és meylor a moviment si ell és pus propri al enamich, per rahó del moviment porà meylor fugir los colps, quar pus fortment és ferit ço que està que ço qui és mogut; encara si·l costat dret és pus acostat a l'enamich porà meylor ell ferir, quar los batayladors, com bataylen mà a mà, deuen tenir lo peu esquerre fermament, e com volen ferir deuen se fer a avant ab lo seu peu dret, e com volen fugir los colps ab aquell matex peu se deuen trer a enrere. En aquesta manera donques tenent lo peu esquerre ferín e movent si mateys, ab lo dret poran pus fortment perculdir o ferir los enamichs e pus leugerament fugir lus colps.

Vist en qual manera los bataylers deuen fer si ells degen ferir lurs enamichs, roman a veura en qual manera los enamichs deuen ésser incluyts e enrevionats.

Deu donques hom saber que a tart o nuyl temps los enamichs deuen ésser incluyts i enrevionats en batayla pública que no hagen algun entrament o algun portell de fugir, quar lavors ells, desperats e quax forçats per necessitat, són fets abrivats, quar ells, vehent que necessàriament han a morir, poden fer molts mals a aquells qui contra ells pugnen. E per amor d'açò és loada la sentència de Scipió¹¹⁴¹, que diu nuyl temps los enamichs no deuen ésser axí tancats o incluïts que a ells no sia appareyllada porta de fugir, quar fugent los enamichs no és negun perill, e en la fuyta perexen molts sens de dampnatge dels perseguidors; mas, com ell se vehen incluyts, quax forçats ells feren aquells qui·ls incluexen. Donques, com nós havem damunt dit que

---

¹¹⁴¹ Scipió] Sipió B.

alguna vegada la companya deu ésser formada o ordonadda sots forma forticular e sots forma de tesores, axí com lavors, quan los enamichs són pochs a açò que meylor sien incluyts e en revironats, no deu ésser entès en aquesta manera que axí degen ésser enrevironats que no agen negun loch per on se·n pusquen fugir si donques, per ventura, ells no eren tant pochs que per amor que ells volguexen bataylar no poguessen fer negun dampnatge.

Demostrat, donques, en qual manera los batylers degen estar si volen percutir o ferir los enamichs, e en qual manera degen ells circuyr o enrevironar, roman ara a declarar en qual manera degya hom declinar o tolre si mateys de batayla si hom no ha de conseyl ne és a hom vigyares que sia bo fer batayla, per ço com los enamichs són pus forts e no pusca contrastar a ells, en la qual cosa, quant al present se pertany, lo guanyador de la batayla deu haver dues cauteles.

La primera és quan al propri exercici, quar, si·l regidor ha de conseyl que no degya bataylar, açò deu forts pochs manifestar e no declarar açò a tota la host, per ço que ells, tement, no fusquen vilment ne sien morts per los enamichs qui·ls encalçen en tal manera, donques se deu haver lo regidor que la host no·s pens que ell vuyla fugir, mas que en altre ^{/fol. 124 r.} loch ell vuyla agaytar o posar espies e que pus fortment vol bataylar contra los enamich.

La ii cautela la qual deu hom haver és de part de la companya o de la host dels enamichs, quar en tal manera ell deu lexar la batayla que açò no·s pensen los enamichs, e per amor d'açò molts fan aquesta cosa més en temps de nits que de dia, e molts han haüda aquesta cautela que los cavallers, estant en la host, al contrari dels enamichs, contrasten o veden a ells que no pusquen veure los hòmens de peu, per a qual cosa la companya de peu amagadament se·n partex, la qual, partent los hòmens a cavall, de puxes meylor poden contrastar als colps dels enamichs. Encara deu hom guardar que, quan axí·s lexa la batayla, les companyes nuyltemps no·s deuen departir, per tal com se

puria esdevenir que·ls enamichs seguirien aquells qui fugirien de la batayla, e ouciurien més e major dampnatge farien a aquells que fugiren, que si·s giraven¹¹⁴² e bataylaven. Encara lo regidor de la batayla deu demanar si ha algun loch propri al qual la host pogués fugir si era encaçada per los enamichs.

---

¹¹⁴² giraven] grevien *B*.

Capítol xvi. Quantes maneres són de batayles, e en quantes maneres les forces e les ciutats degen ésser combatudes e'n qual temps és meylor assegyar les ciutats e'ls castells¹¹⁴³

Totes les batayles par que sien reduydes o retornades a iiii maneres, ço és assaber, a batayla campal, a batayla assetgyadora o de setge, a batayla defensadora e a batayla naval.

Batayla campal és apparellada tota batayla feyta en terra segons la qual los batayladors bataylen la un a l'altre sens força al miig, emperò quant més aytal batayla és separada de les forces tant més ella és dita campal e és més perillosa.

La ii manera de batayla és dita apel·lada obsessiva o assetgyadora quan los batayladors són de tant gran poder que no esperen que'ls enamichs isquen de les forces e vagen bataylar al camp, ans ells esvaexen les forces e assetgen ells, e aytal natura de batayla comunament és apperellada obsessiva o assetgyadora.

Mas la iii manera de batayla és aquella qui pot ésser apel·lada deffensiva, quar, axi com s'esdevé que alguns batayladors són en tant gran multitut e han tan gran poder qui no esperen que'ls enamichs isquen, acampats esvaexen e assetgen les forces. Axí s'esdevé que alguns són tant poch e tant flachs que no's cuyden poguessen contrastar als enamichs en camp, e per amor d'açò tenen tancats en les forces e basta a ells que les forces pusquen deffendre si s'esdevén que los enamichs impugen ells. E aytal manera de batayla per a qual algun deffèn les forces e'ls castells és

---

¹¹⁴³ Capítol xvi Quantes maneres són de batayles e en quantes maneres les forces e les e les ciutats degen ésser combatudes e n qual tems es meylor assegyar les ciutats e'ls castells] Capítol xvi Quantes maneres són de batayles e en qual maneres les ciutats e de les forces degen ésser combatudes e en qual temps és millor esetgar aquelles E.

apparellada deffensiva, quar en¹¹⁴⁴ tota batayla e alguna manera és algun esveyment; emperò, com algun assetge les forces e·l·ls castells, més és dit esvayr los altres que si matex deffendre. En la batayla donques assetgyadora, és més fet esvayment que deffensió, mas en la batayla per a qual algun se guarda e·s deffèn en les forces e en los castells, més és feta a qui deffensi que invasió, e per amor d'açò aytal manera de batayla rahonablement és apparellada deffensiva.

La iiij manera de bataylar és naval, quar, axí com s'esdevé batayla en terra, axí matex ella s'esdevé en aygües, ans pus orribles e pus perilloses són les batayles de les aygües que de la terra, e aquestes batayles fetes en aygües, de qual que condició aquelles aygües sien, són appel·lades navals, perquè com iiij maneres sien de batayles, depús que nós havem dit de batayla campal, roman a veure de batayla assetgyadora, de la batayla defensadora e de la batayla naval, quar alguna vegada s'esdevé que·ls reys e·l·ls prínceps bataylen ab totes aquestes maneres de bataylar, quar, quan alguna vegada ells fan batayla campal, alguna vegada assetgen forces e castells. Encara alguna vegada s'esdevé que alguns esvaexen algunes forces d'ells, per a qual cosa cové que ells usen de batayla deffensiva. Encara en lo principat e en lo regne s'esdevé que ports e terres marítimes, ço és, terres prop de mar, són assitiades, per a qual cosa, per ço que·l·ls ports no sien destruyts e per ço que no sia feta entrada per ells en lo regne per los enamichs, e per ço que les terres marítimes no sien destruydes neimpugnades, cové als reys e als prínceps alguna vegada ordonar batayles navals.

Dit donques de la batayla campal, deu ésser dit de les altres maneres de batayles. És ver que, per tal com nós havem dit pus largament de la batayla campal e moltes coses havem departides de les cauteles de les batayles, com per les coses ja dites pusquen ésser haüdes cauteles en qual manera algun se degya haver envers tota batayla, no cal estar o entendre pus longament envers

---

¹¹⁴⁴ quar en] quar e si en B.

les altres maneres de les batayles, emperò primerament nós direm de batayla assegadora, com per aquesta batayla s'esdevenga que sien observades e vençudes forces e ciutats. Roman a dir per quantes maneres aytals pusquen ésser vençudes.

Tres maneres són obtenir forces e castells, ço és assaber, per seth, per fam e per batayla, quar alguna vegada s'esdevé que aquells qui són assetgiats han freytura d'aygua, e per amor d'açò o con- ^{/fol. 124 v.} vé que ells preesquen de seth o que reten les forces per aquells qui assetgen. Algunes forces diligentment deuen cogitar si per alguns engyns o per alguna indústria poden tolre l'aygua a aquells qui són assetgyats, quar moltes vegades s'esdevé que l'aygua ve d'algun luny començament tro a les forces assetgyades, perquè, si en aquells començaments de la font és destruyt lo canó o'l canal per a qual l'aygua va a aquells qui són assetgyats, covendrà que ells sostenguen freytura d'aygües. Encara alguna vegada les forces són altes e l'aygua no pugya tro a ells, perquè si ella és lunyada de les forces aquells qui assetgen deuen donar tota diligència en qual manera a ells porà vedar e tolre l'aygua a aquells qui són assetgyats.

La ii manera de impugnar força és per fam, quar sens mengyar nós no podem durar, e per amor d'açò aquells qui assetgen, per ço que ells pusquen haver les forces, deuen guardar diligentment los passos, les vies e tots los lochs per los qual les viandes poden ésser aportades als assegats que aytals viandes no sien a ells aportades, quar en tals setges moltes vegades més trebayll dóna fam que coltell, e per tal és que moltes vegades aquells qui assetgen, volent obtenir pus tost les forces, si s'esdevé que ells prenguen alguns d'aquells qui són assegats, no ocien ells, mas per trencament o per tolliement de membres fan-los despodretas e puxes remetent-los a les forces assetgyades per ço que aquí, ensems ab los altres mengyant, aduguen entre-ls assetgyats major fam e major freytura.

La iii manera de obtenir forces és per batayla, axí com hom se'n va als murs e com per batayla hom pugna contra los assetgyats; mas en qual manera e per quantes cové fer tal batayla serà demostrat en lo capítol següent.

Demostrat quantes maneres són de batayles e en qual manera les forces assegyades deuen ésser combatudes, roman a demostrar en qual és meylor assetgyar les ciutat e ls castells.

Deu donques hom saber que en temps d'estiu, abans que sien recullits los blats, los vins e les altres coses per les qual pot hom ajudar a la freytura dels assetgyats, quar, si per seth les forces poden ésser obtengudes, més val assetgyar ells en temps d'estiu, per ço com lavors les aygües són més seccades ne abunden axí les pluges celestials que per cisternes pusca hom ajudar als assegyats. Encara si per fam lo castell o la terra assetgyada pot ésser obtenguda, més val assetgyar en temps d'estiu, abans que les messes e ls vins sien recuyllits, per tal com tots temps, en aytal temps, los fruyts de l'any passat han acutumat de deffellir, perquè si los assegyats no's poden alegrar dels fruyts dels any vinent pus tost periran per freytura. Encara si per batayla les forces són obtengudes, més val fer aquesta en temps d'estiu, quar en temps d'ivern habunden pluges, recumplen-se les forces d'aygües perquè los assetgyats pus difícilment són impugnats. Encara mals temps més enugen aquells qui assetgen e estan en los camps que no aquells qui són assetgyats e estan en lurs cases, donques los setges o deuen ésser fets en temps d'estiu o, si per grans temps los setges deuen durar, al de menys deuen ésser començats en temps d'estiu, abans que lls assetgyats pusquen recuyllir los blats, los vins e ls altres fruyts de la terra.

Capítol xvii. En qual manera aquells qui assetgen se degen guarnir e en qual manera per cunills, ço és assaber, per vies dejús terra, les forces assetgyades poden ésser impugnades

Si aquells qui assetgen són negligents e no's guarnexen diligentment, ells poran ésser agreugyats per aquells qui són assetgyats, quar, com alguna vegada s'esdevenga que·l·ls setges duren per grans temps, no's pot fer que aquells qui assetgen sien tots temps egualment appareylats, e per amor d'açò, si ells no són guarnits, esdevén-se que aquells qui estan en los castells com aquells qui assetgen seran ocupats per durmir, per mengyar, per occiositat o, escampats per alguna necessitat, sobtosament e rabentment¹¹⁴⁵ feren en ells, e cremen les terres, e destruen los gyns d'aquells qui assetgen e alguna vegada ocien molts d'aquells qui assetgen, e, per tal, aquells qui assetgen, per ço que ells estiguen en segur, deuen posar lurs castells o assignar lurs lochs luny de la força assetgyada, al de menys, per i tret de dart o de corell, e deuen fer fosses entorn de si mateys, e ficar fusts aquí e edifficar murs, per ço que si aquells del castell volien ells esvayr rabentment trobassen resistència o contrast.

Vist en qual manera aquells qui assetgen s'esdevén guarnir per tal que no sien agreugyats per aquells del castell, roman a demostrar en quantes maneres ells deuen impugnar los assetgyats.

Una manera de impugnar és cumuna e pública, ço és assaber, per balestes, e per archs e per pedres trameses amb mans o ab fones, e encara per acostament de scales, quar, si aquells qui no són molt industriosos o subtils en batayla e són assetgyats se fan als murs, tant tost los impugnen ab balestes, e

---

¹¹⁴⁵ rabentment] sobtosament *E*. Deixem *rabentment* per ser més adient amb el text llatí, *repente*. És evident que al copista de *E* l'expressió «rabentment», que probablement fou la utilitzada per Estanyol, li resultava ja estranya; malgrat tot, continua en ús.

ab archs, e ab mans e ab fones, fiten pedres contra ells e posen escales als murs, per ço que, si poden pugyar a ells, sien eguals a ells.

Emperò sens aquestes maneres bones a impugnar cové donar /^{fol. 125 r.}
iii^{es} maneres de impugnar o de bataylar les quals no són a tos manifestes, de les qual una és per cunills, altra per gyns qui giten pedres e fexugues, la iii és per edificis o per artificis empentes¹¹⁴⁶ tro als murs de la força assetgyada. Donques de totes aquestes impugnacions nós direm, mas primerament de la impugnació feta per cunills.

Primerament les forces són combatudes o impugnades per cunilleres, ço és assaber, per vies soterranees, quar aquells qui assetgen deuen cavar la terra en algú loch secretament, davant lo qual loch ells deuen posar tenda o algun altra edifici per ço que ls assetgyats no pusquen veure on comencen a cavar, quar aquí ells, canvant e faent vies soterrànees axí com fan aquells qui fan l'argent e aquells qui troben les venes de les metalls, deuen anar per aquelles vies, faen ells pus pregons que no són les fosses o ls valls de la força davant dita, la qual deu ésser vençuda o presa, e deuen anar tro als murs de la dita força. E, si açò se pot fer, legera cosa és pendre la força, quar, fet açò, primerament ells deuen cavar los murs e metre dejús fusts per ço que tant tost no cagen, e com tots los murs o una gran partida del murs axí hauran sotscavat o scantolat, si aquells qui assetgen vehen que solament per lo cahiment dels murs ells pusquen obtenir la força, de continent ells deuen metre foch als fust qui sostenen los murs e fer caure ensems tots los murs, o la major partida d'ells, e recomplir les fosses o ls valls, la qual cosa feta, quax en destruyr que los assetgyats no s pensaven res, ells despahordits, per ço que pus leugerament lo castell sia pres.

Encara deu hom guardar que les vies soterranes deuen ésser guarnides de taules e d'altres artificis per ço que no caygya la terra ne a ffoch

---

¹¹⁴⁶ empentes] espeses E.

aquells qui caven. Encara més en tal manera deu hom amagar la terra qui és treta de les dites fosses que ella no sia vista per los assetgyats, e encara, com lo foch és més als fustes qui susten en lo mur, aquells qui meten lo foch e aquells qui estan ab ell se deuen posar en loch segur per ço que no sien nafrats per cayment dels murs.

Axí, donques, deu hom fer en la impugnació feta per cunyleres, e açò la ruyna o l'enderrocament dels murs solament basta a optenir la força, mas, com hom creu que açò no basta, estant los murs sotscavats e sots pontats, encara no deu hom posar lo foch, mas deu-se'n hom anar a les major forces e als major murs del castell o de la ciutat assetgyada e, per semblants vies sotterrades, axí matex deu hom fer açò envers ells qui és fet envers los altres murs.

Encara deu hom anar gyarant de ça e d'ellà les vies sotterranes per ço que per ells pusca hom haver entrament a la ciutat e al castell, les quals coses totes poden ésser fetes amagadament, sens que no sia sentit per los assetgyats, jatsia que totes aquestes coses no pusquen ésser vengudes a deguda fi sens difficultat e sens gran temps. Aquestes coses, donques, axí tractades en algun temps de nits o en algun altre cuvinent temps a bataylar, metent foch, deu hom fer que tots los murs e totes les forces soscavades cagen ensems e per vies sotterranes sia fet entrament al castell o a la ciutat, e per l'entrament fet del murs caheguts los altres qui assetgen entren al castell o a la ciutat assetgyada e axí poran obtenir ella.

Capítol xviii. Qual maneres són de gyns qui giten pedres per los quals poden ésser impugnades les forces assetgyades e les ciutats e lls castells poden ésser vençuts

Moltes vegades s'esdevé que algunes forces asegyades són edificades sobre pedres molt forts, o són circuydes per aygües, o han forces molt pregones o en alguna altra manera ells són guarnides, axí que per cunilleres ne per vies soterrades nuyltemps o fort difícilment no purien ésser preses. Encara moltes vegades s'esdevé que, jatsia que la força assetgyada pusca ésser presa per vies soterranees emperò los assegyats, preveent la cava, empatxen ella per tal que amagadament per ella no sien vençuts, la qual cosa en qual manera degya ésser feta nós o demostrarem com serà tractat de la batayla defensadora en los capítols següents. Quar, com nós tractarem en qual manera los assegyats se degen deffendre¹¹⁴⁷, serà declarat en qual manera los assetgyats degen preveure les cunilleres e ls altres engyns o tractaments d'aquells qui assetgen, perquè si la manera de la art deu ressemblar natura la qual tos temps ab pus leugera via aporta les coses a obra, com les forces no pusquen ésser impugnades axí leugerament per cunilleres com per gyns pedrers o per edificis acostats tro als forces del castell o de la ciutat assetgyada, cové usar de tals armadures que hom hagia són entaniment.

Deu donques ésser vist quantes maneres són de gyns pedrers e quantes maneres són de edificis per los quals les forces són impugnades.

Los gyns de pedres a gitar són reduyts o retornats quax a iiii maneres, quar en tot aytal gyn cové donar alguna cosa tyrant e levant la verga del gyn a la qual són gytades /fol. 125 v. les pedres, e aquest levar de la verga alguna vegada és fet per contrapès, mas alguna vegada no basta lo contrapès, ans més a avant la verga o la pertxa del gyn ab cordes és levada, la qual levada, són

---

¹¹⁴⁷ Al davant, *B* ratlla ~~haver~~.

gitades les pedres. Donques si aytal girament solament és fet per contrapès o aquell contrapès és fermat, o és movable o és compost de la un e de la altre, lo contrapès és dit fermat quant en la verga és fermada alguna caxa plena de pedres e d'arena, o plena de plum o d'altra cosa corporal pus fexuga, ne de la verga és separada, la qual manera de gyn los veyls antichs volgueren appel·lar «trabuch». E entre tots los gyns aquest gyta pus dret, per ço com lo contrapès tyra tost temps en una manera e per amor d'açò tots temps trau o empeny en una manera, quar ab aquest gyn quax puria hom ferir una aguyla, quar, com hom deu ferir ab ell senyal, si ell trau massa ab la dreta part o a la squerra, ell deu ésser girat al loch envers lo qual la pedra deu ésser gitada; mas, si ell trau massa alt o deu ésser luynt lo gyn del senyal o en la fona, deu hom posar pus fexuga pedre, la qual no porà tant levar; mas, si ell trau massa bax, lo gyn deu ésser acotat o la pedra deu ésser aleugyada, quar tots temps les pedres dels gyns deuen ésser pesades si hom ha a traure determanadment a algun senyal.

L'altra manera de gyn ha contrapès movable ligat o ajustat moviblement ab la verga, o ab la pertxa del gyn, o movent o gyrant si matex entorn d'aquesta verga, e aquesta manera de gyn los batayladors romans appel·laren «biffa», e aquesta a departiment del trabuch quar, per tal com lo contrapès moviblement és ajustat a la verga o a la pertxa del gyn, jaxia que traga més per rahó del moviment emperò no trau axí en una manera, e per amor d'açò ell trau més emperò no fer axí dret ne en una manera.

La iii manera de gyn és lo qual appel·len «trippant», qui ha quescun contrapès: un fermat a la verga e altra gyrant si matex moviblement entorn d'ella. E aquest, per rahó del contrapès fermat, trau pus dret que biffa; mas, per rahó del pes girant si matex moviblement, trau la pedra pus luny del trabuch.

La iiia manera de gyn és aquella qui en loch de pes ha cordes qui són tyrades per força e per mans d'[h]òmens, e aquest gyn no gita axí grans pedres com fan les dites iii maneres de gyny, emperò no cal metre tan de temps a proporcionar aytal gyn com en los altres damunt dits, axí que més vegades e pus espessament aquest gyn gita que no los altres.

Aquell, donques, qui assetge lo castell o alguna ciutat, si vol impugnar ella per gyny pedres, diligentment deu cogitar si pot més impugnar aquella força girant pus dret, o fytant pus luny o per manera mygyancera entre la un e l'altre, o si encara ell puria més offendre los assetgyats gytant pedres pus espessament e pus soven, quar, segons que ell veurà si que serà ops a tos aquests gyny damunt dits o ab totes aquestes maneres de gitar pedres, o ab alguna o ab algunes maneres dels dits gyny, ell porà impugnar o combattre lo castell o la ciutat assetgyada, quar, si hom ha complida conexença dels gyny dels quals nós havem feta menció, suficientment sabrà hom en qual manera per gyny pedrers, ço és, per gyny qui giten pedres, quescuna força porà ésser combatuda, quar tota manera de gyn pedrer o és alguna manera de les damunt dites, o pot pendre començament de les damunt dites.

Encara deu ésser guardat que les forces assetgyades poden ésser combatudes per gyny pedrers de dia e de nits, emperò, per tal convegya en qual manera les pedres trameses per los gyny feren de nits, tots temps ab la pedre deu ésser ligat foch o tyó cremant, quar per lo tyó cremat a la pedra ligat porà hom saber o conèxer en qual manera lo gyn trau e qual pedra o com fexuga degya ésser posada en la fona del gyn.

Capítol xix¹¹⁴⁸. En qual manera, per edificis de fusta empenyent o firent al murs de la ciutat o del castell, les forces assetgyades poden ésser combatudes

Damunt són tocases iii maneres de comatre les foçes assetgyades, de les qual era una per cunills o per cunilleres, altra per gyns pedrers, mas la iii, per edificis o per artificis de fusta empets als murs de la força assetgyada.

Dit, donques, de la impugnació feta per cunills e per gyns pedrers, roman a dir de la impugnació o del com abatiment lo qual pot ésser fet per edificis empets als murs del castell o de la ciutat assetgyada. E aquests edificis són reduyts o retornats quax a iiii maneres, ço és assaber, a moltons, vinyes, torres e muscles.

Moltó és apparellat a una cuberta o volta de fusta la qual, per ço que no sia cremada per foch, és cuberta de cuyrs cruus, quar sots aquesta coberta axí abigada de cuyrs e fortment voltada per ço que ab les pedres no sia trancada dintre, és posada una biga, lo cap de la qual és vestit o cubert de ferre, e per amor d'açò és apparellat moltó¹¹⁴⁹, quar per rahó d'aquell ferre qui aquí és posat ha molt fort o molt dur front a ferir, e aquesta biga ab cordes o ab cadenes de ferre és ligada a la cuberta o a la volta feta de fusta, e a manera de moltó se tyra a enrere o, puxes fer fortment, los murs ^{/fol. 126 r.} de la força assetgyada ells trenca. E, com per aquesta biga axí ferrada, ab molts colps lo mur és ferit, axí que les pedres qui són en ell ja començen a ésser mogudes, en lo cap seu és fernet i ferre retort a manera de falç, per lo qual són arrencades del mur les pedres mogudes e trencades o estanyades per ço que pus tost ell sia trocat o foredat. E val aquest edifici o artifici a combatre alguna força, posat que algun no pusca atènyer tro als murs d'ella, quar, per

¹¹⁴⁸ En B, ratllat i corregit per la mateixa mà ~~xx~~.

¹¹⁴⁹ moltó] molt B.

ço com aytal biga ha lo cap axí ferrat e és tirada a enrere e puxes és empenta, porà ésser ferit lo mur de la força assetgyada posat que aquella cuberta dejús la qual són los hòmens qui empenyen lo moltó no se acost tro als murs. E aquesta cuberta dejús la qual estan los hòmens qui empenyen lo moltó o la biga deu ésser noblament guarnida per ço que aquells hòmens no pusquen ésser offesos ab sagetes, o ab pedras o en alguna altra manera e d'alguna altra partida.

Mas l'altre diffici o artifici a combatre les forces assegyades és aquell lo qual appel·len «vinya», e aquest artifici alguns appel·len «cubert», e aquest artifici és fet com taules grosses e forts són ensems ajustades e doblades, o és fet doble taulat per ço que les pedres trameses no pusquen trencar. Tal artifici sia fet en emplària de viii peus e en loch de xvi, mas en alt és fet de tants peus que hòmens pusquen aquí estar cuvinentment. E aquest artifici de tant quantitat, o encara de major, deu ésser guarnit noblament de totes parts e deu ésser empent tro als murs de la força assetgyada, sots lo qual, estant los hòmens, cauien aquells murs, e és profitós a aquest edifici com la força assetgyada és tal que tro als murs tal edifici pot ésser empent.

La iii manera de edificis són torres o castells, quar, si ne per moltons ne per vinyes les forces assetgyades no poden ésser preses, hom deu pendre la forma o la mesura dels murs d'aquella força, e segons aytal mesura, o encara segons pus altra, deuen ésser edificades torres o castells de fusta, que deuen ésser cuberts de cuyr cruus per ço que no sien cremats per foch. E ab aquests castells de fusta en dues maneres són combatudes les forces assetgyades: primerament gytant pedres, quar si la altea del castells sobremunta l'altea dels murs, e encara de les torres e dels murons qui són en ells, aquells qui estan en los castells hauran a si mateys a aquells qui estan en les forces en alguna manera, axí com aquells qui estan en les forces, a aquells qui són en bax o en terra; encara en aytals castells són ordonats pus qui cahen o pengem, per los quals va hom als murs de la força assetgyada. E la altea dels murs en dues

maneres pot ésser presa: primerament per umbra, quar hom deu ligar a la sageta i fill leuger, del qual fill deu ésser manifesta o sabuda la quantitat, e deu ésser gitat tro als murs de la força, e segons la quantitat de l'hom porà saber la quantitat de la umbra; en aquella hora, donques, en la qual hom pren la quantitat de umbra, deu ésser execut o exalçat en alt algun fust qui faça tanta umbra, e segons l'altea d'aquells fust serà l'altea del murs. És ver que, per tal com tostemps lo sol no resplandex ne fa umbra ans alguna vegada ell és cubert o amagat ab les murs, nós donarem altra manera de pendre l'altea de quescun edificci o de quescuna obra, e de tots murs sia pres algun fust o alguna taula a quantitat d'algun hom, e aquell hom a la quantitat del qual aquella taula és presa git-se en terra e als seus peus sia posada dicta taula e ell quart per la altea d'aquella taula, e si la sua vista va pus alt que·ll edificci o·l mur del qual hom deu pendre l'altea, pos-se pus propri d'aquell edificci, e si la sua vista va més bax ab taula axí estant als peus e axí jaent en terra, luny-se del dit edificci tro que per l'altea de la taula de punt a punt vegya la altea d'ell, quar, segons que·s pot provar en geometria, quanta distància o quanta lunyania serà del cap de l'hom qui axí jau tro a aquell edificci, aytanta serà la altea d'aquell edificci. E les mesures d'aytals altres purien¹¹⁵⁰ ésser preses per les regles donades en l'estrolabi e en lo quadrant, mas d'açò no és a nós cura, quar al present basta dir aytantes coses com basten al propòsit.

La iiij manera de edificcis appel·len musclos, quar musclos són alguns edificcis o artificis petits sots los quals són amagats los hòmens qui tyren o empenyen los castells tro als murs de la força assetgyada, e per aquests musclos los castells poden ésser quax continuats o acostats tro a la força assetgyada, la qual cosa, com és feta en tres maneres, la força deu ésser combatuda, quar en lo castell axí edificcat a combatre la força deuen ésser guardades o pensades tres coses, ço és assaber, la partida pus alta qui sobre pugya los murs e les torres de la força qui deu ésser presa, la partida quax

---

¹¹⁵⁰ purien] deuriem B.

migyania a la qual són aplicats o acostats los murs qui deuen ésser abaxats sobre aquells murs e la partida pus baxa a la qual són applicats o ajustat los musclos sots los quals són los homes qui tyren o empenyen lo castell. Donques, com aquell castell serà acostat aytant com deu als murs de la força assegyada, aquells qui són en la partida subirana o pus alta deuen gitar pedres a·quells qui són en los murs, e aquells qui són en la partida migyancera deuen talar los ponts e esvayr los murs, mas aquells qui són en la partida baxa e sots los musclos, si poden, deuen-se acostar als murs e sotscavar ells, per tal que en aquesta manera ^{/fol. 126 v.} aquells qui assetgen pusquen entrar en la força assetgyada. Encara deuen ésser ajustades baletes, archs, gyns, pedres e totes coses semblants per ço que, quant aquestes batayles deuen ésser fetes, lavors elles firen a la força, quar, quant per més maneres ensems la força és combatuda, tant més los assetgyats tenien o són espaordits e la força pus tost és presa.

Capítol xx. En qual manera los castells e les ciutats deuen ésser edificades per tal que no sien vençudes leugerament per aquells qui les assetgen

Depús que nós havem dit de la batayla campal e havem determanat de la batayla assetgyadora ensenyant en qual manera degen assetgyar e combatre forces e castells, en aquesta partida nós volem determanar de la batayla defensadora, axí que, depús que nós havem ensenyat aquells qui assetgen e en qual manera ells degen esvayr los assetgyats, nós volem ensenyar los assetgyats en qual manera se degen deffendre d'aquells qui·ls assetgen.

La primera cosa qui molt fa que la ciutat assetgyada no sia vençuda per aquells qui la assetgen e qui molt fa que·ls assetgyats leugerament pusquen deffendre alguna força és saber en qual manera castells deuen ésser edificats, e ciutats e les altres forces, per ço que leugerament elles no sien combatudes. E deuen ésser guardades iiii¹¹⁵¹ coses en tal edificació per les quals les forces són pus forts e pus difícils a pendre: primerament les forces són fortificades e són pus difícils a ésser combatudes per la natura del loch; e après, per la angularitat o per los cayres dels murs; encara per los terrats; encara més per les torres o per los murons, e finalment per los fossats o per los valls.

Primerament, per la natura del loch, les ciutats e les forces són pus forts si elles són edificades en roques taylades o en lochs altes e difícils a acostar, o si ha mar propri d'elles, o si paluços, o estanyals o flums curvexen elles. Al començament, donques, quan hom deu edificar forces deffensadores de batayla¹¹⁵² qui és feta de fora per aquells qui assetgen, deu hom guardar la

---

¹¹⁵¹ Tots els ms., excepte *B* posen *v*. Diríem que el primer pal llarg del cinc, escrit *jiiii*, és afegit després, i el punt del davant està enganxat al final de la paraula anterior, a més de tenir també una titlla damunt la *j*, probablement per cridar l'atenció del lector respecte a la lectura correcta.

¹¹⁵² batayla] batayra *B*. És evident l'error de copista.

natura del loch, que en tal loch elles sien edificades, que per lo siti¹¹⁵³ sien pus forts o, si no és avinent a edificar de nou les forces e alguns, tement la ira dels senyors o ls senyors tement la ira del poble, volen se defendre en alguna força, si és avinent, hom deu cercar tal força la qual sia pus fort per la natura del loch e sia pus difícil a combatre.

En après les ciutats e les forces són pus difícils a ésser combatudes per la angularitat o per los cayres dels murs, quar si la força ha los murs cayrats o angulars, si s'esdevé que aquells qui assetgen se acosten als murs per ço que prenguen la força, los assetgyats pus leugerament offenen aquells qui assetgen, quar per rahó de la angularitat o del cayre dels murs, no solament de la part davant, ans encara de la part darrere, ells feren aquells qui impugnen aquella força. Los murs, donques deuen ésser fets angulars o cayrats per ço que la força pus leugerament pusca ésser defensada.

La iii¹¹⁵⁴ cosa qui ret o fa força pus difícil a pendre són terrats o murs fets de terra, quar a fer força no solament deu ésser cercada boneha de siti, o angularitat o cayres dels murs, ans propri d'aquella força deu ésser edificades ii murs lunyats la un del altra en alguna manera, e dintre, en aquell espay lo qual és tancat entre aquells ii murs, deu ésser posada aquella terra la qual deu ésser cavada del fossats los quals deuen ésser fets entorn d'aquella força, o d'altra part deu ésser aportada terra e posada en aquell spay entre miig, e aytal terra posada dintre. Tal espay deu ésser axí constipada o espessayda que entre si mateixa sia conclutinada o fermada e sia feta quax mur, quar esdevén-se que de terra fa hom torres si ella és bé constipada o tapiada, per a qual cosa no és mal edificar aytals murs de terra constipada, e la edificació d'aytals murs val a deffendre la força que no sia destruyda per los gysn pedrers, quar, posat que per aquests gysn tot lo mur de fora s'enderrochàs, lo mur fet de terra quax sens negun mal rehebria o sostendria

---

¹¹⁵³ siti] sin E.

¹¹⁵⁴ iii] iiii E.

los colps del gyny, quar la pedra gitada per lo gyn vendria a aytal mur per rahó de la sua mollícia¹¹⁵⁵, la terra faria loch e reebria aquella pedra axí que quax com era feta per aquí, quar per experiència és provat que·l·ls murs fets de terra menys de mal proven que·ls altres murs. E aytal mur fet de terra deu ésser gros, per tal com lavors, quax sens tencament, ell reeb les pedres trameses per los gyny.

Mas la iiii cosa qui fa prous fots les forces són torres e murons, quar en los murs deuen ésser edificades torres e murons per ço que la força pus leugerament pusca ésser defensada. E majorment, davant quescuna porta d'aytal força de la qual hom se tem que a ella no se acosten aquells qui la assetgen, deuen ésser fetes torres e murons, e davant aytal porta deu ésser posada la catharacta, ço és, porta de ferre pengyant en anells de ferre e ferrada de totes parts, vedant l'entrament dels enamichs de foch, quar, ^{/fol. 127 r.} si aquells qui assetgen volien cremar les portes de la força, la catharacta deu ésser lo mur foredat e trocat qui reheb ella, per lo qual loch poran ésser gidades pedres e porà ésser buydada aygua a apagar lo foch si s'esdevenia que fos posat per aquells qui assetgen.

La v cosa qui fa les forces pus difícils a acostar e pus forts és la amplària e la pregonària dels fossats, los quals, si fer se pot, deuen ésser recomplits d'aygües.

Per aquestes maneres, donques, les forces són pus difícils a pendre, e per amor d'açò, al començament, deu ésser vist per aquelles qui volen deffendre les forces a aquells que les assetgen que en aquelles forces totes aquestes coses, o moltes d'aquestes, concorreguen o sien ajustades ensems per ço que pus leugerament sien defensades.

---

¹¹⁵⁵ mollícia] molvia E.

Capítol xxi. En qual manera les ciutats e·ls castells, e generalment totes les forces, deuen ésser guardades per tal que no sien preses leugerament per aquells qui les assetgen

No basta saber en qual manera les forces deuen ésser hedificades, ne saber quines maneres deuen haver-ne e·n qual manera deuen ésser situades si hom no sap en qual manera elles deuen ésser guardades per ço que leugerament elles no pusquen ésser vençudes.

Damunt és dit que tres maneres són de optenir o de vendre forces, ço és assaber, per fam, per seth e per batayla. Donques les forces assegyades deuen ésser axí garnides que per neguna d'aquestes maneres no pusquen ésser vençudes. E que per fam no sien vençudes iii coses deu hom guardar, ço és assaber, que forment, avena, ordi e quescunes viandes, e tots pariments que pusquen servir a la vianda, deuen ésser aportats a la força assetgyada abans que sia assetgyada per los estranys. E, si hom se tem de ésser assetgyats abans del recolliments dels fruyts, aytals viandes deu hom ajustar o haver dels altres lochs propri d'aquí, per ço que la força assetgyada, per freytura de vianda no pusca sufferir deffalliment. E tot açò qui no pot ésser aportat a la força, o si era aportat que no fos molt profitós al castell o a la ciutat assegyada, deu ésser cremat, per ço que aquells qui assetgen, sobrenent d'aquí, no prenguen refrescament ne a vida ne a combat en la força assetgyada dells béns d'ella.

Mas, si hom se tem de durada de temps, axí que per gran temps lo setge degya durar o estar majorment, deu hom guarnir la ciutat assetgyada o·l castell de mill¹¹⁵⁶, quar lo mill, entre·l·ls altres, menys se pudrex e més dura.

Axí mateix no deu hom leixar o oblidar còpia de carns salades; encara multitud de sal és molt necessària a la força assetgyada, per ço com a moltes

---

¹¹⁵⁶ hom guarnir la ciutat assetgyada o·l castell de mill] hom fornir la ciutat o castell assetgat de mill E.

coses és profitosa; en après, a guarnir castell o alguna ciutat qui deu ésser assetgyada, quant a vianda, no solament deu hom guardar que gran còpia de viandes sia aportada a la força assetgyada, mas encara deu hom guardar que les viandes, aportades per temprats o mesurats distribuydors, sia dispensada per les companyes, on, si fer se podia, si la ciutat assetgyada era gran e no podia d'altre loch reebre vianda en quescuna contrada de la ciutat, les viandes deurien ésser ajustades o posades en graners o en lochs públichs, e deurien ésser dispensades mesuradament e tempradament per homes savis, quar si la força assegyada era de pocha amplària o de pocha tinença no seria difficill cosa fer açò, quar quax res no profita o res no val molta appareyla de viandes si mesuradament e ab temprament elles no són dispensades.

Encara en tals coses deu hom guardar que, per les persones flaques e no profitoses qui no poden profitar a deffensió de la força assetgyada si bonament, si pot ser, elles deuen ésser trameses a altres partides, quar aytals consumen e mengen aquelles viandes qui deuen ésser donades als batayladors. Encara, si hom se temia de freytura de viandes, les bèsties qui són en la força assetgyada, de les quals aquells qui són assetgyats se poden bé obstenir, ço és assaber, que no·ls façen gran freytura, deuen ésser mortes e mengyades, o salades si són bones a mengyar; ans en tal cas moltes coses deuen ésser mengyades les quals ús comú nega o veda de mengyar.

Vist en qual manera la força assetgyada esquivia o fing que ella no sia presa per fam, leugerament pot ésser pres vist en qual manera los assetgyats se degen haver per ço que no sien vençuts per set, quar abans que alguns los assetgen ells deuen provehir que vagen a tal força en la qual hagia còpia d'aygües, e si aquí no ha fons deuen ésser cavats pous, e si·l loch és sech que aquí no pusquen ésser fets pous deuen ésser fets siternes per ço que la huabundància de les aygües celestials suplesca lo deffalliment de les altres aygües, o si la força assetgyada és propri mar e no pusca haver aygua sinó salada, per ço com han luny l'aygua dolça a la qual aquells qui són

assegyadors són vedats de pendre, lavors, migyançant cera, l'aygua salada porà ésser feta dolça, quar, segons lo philòsoph en lo libre *Dels metaures*, tot quant de l'aygua salada passa per los pors o per los forats subtils de la cera tot és dolç. Encara deu hom aportar a la força qui deu ésser assetgyada vinagre e vi en gran còpia, per ço que per lo beure de l'aygua sola los batayladors no sien axí debilitats que no pusquen contrastar fortment aquells qui assetgen.

Demostrat ^{/fol. 127 v.} quals rameys deuen ésser donats contra fam e contra set per les quals força assetgyada ha acostumat de ésser vençuda, roman a veure quals remeys deuen ésser donats que la força assetgyada per batayla no sia presa o vençuda.

A la ciutat, donques, o al castell assetgyat deu ésser aportat en gran còpia sofre, pegunta, oli a cremar los gyps dels enamichs.

Encara a la ciutat assetgyada deuen ésser aportats ferres e fusts en gran habundància per tal que los fusts pusquen ésser fetes astes de sagetes e de darts, e encara edificis necessaris a la força, mas per los ferres pusquen ésser reparades armes e ésser fets darts, e sagetes e altres armes per les quals aquells qui assetgen pusquen ésser combatuts.

Encara més multitut de ferre és profitosa o necessària a aquells qui són assetgyats per destruyr los edificis e ls gyps d'aquells qui assetgen, segons que en lo capítol següent serà manifest.

Encara deu hom aportar a la força pedres e còdols roduns dels torrens en gran còpia, per ço com aytals pedres són pus fermes e pus aptes a gitar los murs, donques, e[n] les torres de la força assetgyada deuen ésser en gran còpia per ço com deuen ésser reblits d'elles.

Encara més deu hom aportar a la força calç pulverizada en gran habundància, e d'ella deuen ésser reblides moltes olles per ço que, com aquells qui assetgen se acosten als murs de la força assetgyada, aquelles olles

deu hom gytar, les quals trancades, la pols d'aquella entre los ulls d'aquells que assetgen e axí los agreuge, que quax com a cecs qui no vehen ells poden ésser ferits.

Encara còpia de nervis e de cordes és profitosa a la força assetgyada per rahó de les balestes, e dels archs e d'altres coses a appareylar, e si deffallen nervis en loch d'elles poran servir cabeylls o sedes de cavalls, o cabeyls de fombres, quar Vegeti recompta que, com als romans deffallissen còpia de nervis e no poguessen reparar los gyns a contrastar als bataylers, les fombres de Roma, taylats lurs cabells, donaren-los a lurs marits, per los quals cabeyls los gyns, reparats ells, contrastaren al poder dels enamich, quar, segons que diu Vegeti, aquelles fombres molts castes més amaren ensems viure a lurs marits lo cap desfermat que no servir als enamichs los cabeyls entegres.

Encara més a les forces deuen ésser aportades corns o banyes de bèsties a repparar balestes, e archs e cuyrs cruus a cobrir los gyns e lls altres edificis per tal que per los enamichs no sien cremats.

Quar, ab aquestes cauteles e per aquelles coses qui dites són, los assetgyats poran contrastar que lurs forces no sien preses o vençudes per batayla del enamichs.

Capítol xxii. E qual manera deu hom contrastar a la batayla feta per cunills e per vies o per caves, ço és, per vies dejús¹¹⁵⁷ terra, e'n qual manera aquells qui són assetgyats degen contrastar als gyny pedrers e altres edificis

Damunt són nombrades iii maneres specials de impugnar o de combatre les forces assetgyades, de les quals una era per cunilleres e per vies soterranes, altra per gyny pedrers e la iii per edificis empents tro a les forces del castell o de la ciutat assetgyada¹¹⁵⁸, perquè, si nós havem ensenyat a aquells qui assetgen de esvayr o de combatre los assetgyats se pusquen deffendre dels dits combatuments contra aquells qui assetgen, primerament, donques, nós direm de les remeys contra la impugnació feta per conills o per caves dejús terra.

E envers açò nós podem assignar dos remeys: lo primer és per pregonea fossats o de valls plens d'aygües, quar, si entorn de la força assetgyada han forces pregones plenes d'aygües, aquells qui assetgen són empetxats o destorbats que no pusquen impugnar los assetgyats per cunills o per vies soterranes, e, posat que les fosses no pusquen ésser reblides d'aygües, si elles són molt pregones e amples, sufficientment enpatxen les vies soterranes, per tal com, per aquesta manera de impugnació, les forces assetgyades no poden ésser impugnades si les dites vies soterranes no són pus pregones que les fosses. La força, donques, qui deu ésser deffensada o és sobra pedra ferma, e lavors per la durícia de la pedra no és leugera cosa combatre o impugnar ella per cunills, o és sobre pedrea, qui leugerament pot ésser taylada, o sobre terra, qui leugerament pot ésser cavada, e lavors, per

---

¹¹⁵⁷ per cunills e per vies o per caves, ço és, per vies dejús] per vies o caves d'avall terra *E*. La lectura de *B* és literal del text llatí.

¹¹⁵⁸ empents tro a les forces del castell o de la ciutat assetgyada] asses als murs de la força assetgyada *E*. La lectura de *B* és sempre la correcta respecte al text llatí.

pregones fosses o per pregons valls, deu ésser fortificada la força per tal que no sia presa o vençuda per cunills o per caves.

Lo ii remey contra los cunills e les vies soterranes és fer en la força assetgyada altra via qui responga a la via sotterrana feta per aquells qui assetgen, quar, si la força assetgyada no ha pregones fosses ne ha elles plenes d'aygües per a qual cosa hom se tem de la impugnació feta per cunills, los assetgyats deuen guardar o pensar diligentment si veuran que d'alguna part ells porten terra e si per alguns senyals poren a conex que per aquelles qui assetgen començen cunills, la qual cosa, com hauran percebuda, tant tost ells deuen començar una altra via sotterrana o contra aquella qui responga a aquells cunills, axí, emperò, que aquella via prenga contra aquells qui assetgen, e lavors, per aquella via axí foradada de la qual una partida han feta aquells qui assetgen e altra partida los assetgyats, deu ésser batayla contínua per ço que aquells qui assetgen no entren per aquella via en la força.

Encara los assetgyats deuen haver propri del començament de la via sotterrana gran tines plenes d'aygua o encara d'urines, e com ells bataylen contra aquells del setge ells deuen senyar que /*fol. 128 r.* fugen e deuen exir fora d'aquella cava o d'aquella fonea, e açò fet, ells deuen escampar tota aquella aygua o urina axí ajustada sobre aquells del setge qui estan en los cunills o en les caves, quar en nostre temps molts d'aquells qui assetgen per aquesta manera són perduts, perquè, si açò fet alguna vegada, no deuen repugnar impossible que altra vegada no pusca ésser fet.

Vist en qual manera deu hom contrastar a la batayla feta per cunills, roman a veure en qual manera aquells qui són assetgyats degen contrastar la batayla feta per gysn pedrers, ço és, per gysn¹¹⁵⁹ que gyten pedres, quar contra aquests en iiii maneres és ajudat hom. Primerament per tal com, alguna vegada sobtosament, de la força essetgyada iix gran multitut d'hòmens armats

---

¹¹⁵⁹ per gysn pedrers, ço és, per gysn] *om. E.*

e esvaexen lo gin, e, abans que la host pusca ajudar a deffensar ell, ells lo cremen. Mas si los assetgyats no gosen exir de la força, lavors, amagadament de nits, alguns, ligats ab cordes, són calats per los murs, qui, portant amagadament foch sens que als altres no o conexen, ells entenen lo gyn, la qual cosa feta ells són tyrats ab cordes sus a la força. Encara la iii manera de destruyr gyns és fer sagites les quals appel·len tolos, ço és, sagita qui en lo miig ha quax una cava en la qual és posat fort foch fet d'oli¹¹⁶⁰, e de sofre, e de pega e de resina, lo qual foch ab estopa envoltat los enthics bataylers appel·laren encendiari o encenadors, e aquesta aytal sageta, tramesa per sot balesta tro al gin, moltes vegades encén o crema ell. Mas per la iiii manera contrasta hom als gyns pedrers faent altres gyns dintre ab los quals sien ferits aquells e destruyts entre tos los altres; sobiran remey és depús que·l gyn dintre és edificat que sia feta a ell una fona de cadenets de ferre o de cuberta de ferre e propri d'aquell gin sia edificada fàbrega¹¹⁶¹ en la qual sia bé ençès o cremat algun gran ferre, lo qual, bé cremat, sia posat sobre la fona cuberta de ferre e sia gitat a l'altre gyn o a tot altra edifici de fusta, quar, contra açò, cuyrs cruus no valen ne fust no contrasten que tot edifici de fusta per aquesta manera pot ésser cremat.

Moltes¹¹⁶² altres cauteles particulars són qui valen a deffensió contra gyns qui giten pedres, mas, per ço com aytals no cahen sots narració, sien lexades al judici del savi.

Demostrat en qual manera degya hom contrastar als cunills e als gyns pedrers¹¹⁶³, roman a demostrar en qual manera degya hom contra venir als altres edificis empents als murs de la força assetgyada.

¹¹⁶⁰ Eiximenis fa aquesta mateixa explicació literal en el capítol 311 de *Lo crestià*.

¹¹⁶¹ fàbrega] fàbraca *B*. Posem la lectura de *E*; pensem que no és tant una variant com un error de copista.

¹¹⁶² noltes] mas *E*.

¹¹⁶³ cunills e als gans pedrers] cunills e a les pedres *E*. Deixem, com sempre, la lectura de *B* per la seva correcció respecte al text llatí, *cuniculum*, & *lapidariis machinis*.

E a açò valen totes aquelles coses les quals nós havem dites envers la resistència dels gyny, quar, axí com los gyny pedrers poden ésser destruyts per salt sobtós o no previst d'aquells qui són assegats, e per hòmens amagadament de nits, calats de les forçes, e per sagites portant foch poderós, e per altres gyny tramaten pedres o persones cubertes de ferre gitant ferres cremant, axí per totes aquestes maneres aquests artificis o edificis de fusta poden ésser destruyts o impugnats, ans és provat per experiència que molt valen contra aquests artificis si per altres gyny, o per alguna manera, ferres cremans són gitats o tramesos en ells.

Emperò nós podem assignar alguns specials remeys contra aquests artificis o edificis, axí que contra lo moltó sia ordonat lo lop, quar damunt és dit que una biga ferrada, furent los murs de la força assetgyada per rahó de la durícia del cap o del front, és apel·lada moltó, mas, per lo contrari, és ordonat un ferre corp dentat, de dens molt forts e agudes, e ligat ab cordes, ab lo qual és pres el cap del moltó al cap d'aquella biga ferrada, lo qual pres o de tot en tot, lo moltó és tyrat en alt o és axí pengyat que als murs ell no pusca fer dampnatge. E, per tal, los bataylers entichs aquest ferre apel·laren lop, per tal com ab dents agudes punia lo moltó.

Mas contra los castells valen molt les ferres cremans, emperò special remey és donat contra ells quar són fets cunills e vies sotterranes, e amagadament és sots cavada la terra per on deu passar lo castell, la qual terra sotcavada e·ll castell sotsentrat en ella per lo gran pes, cové altra vegada edificar castell, per ço com aquell no pot ésser tret íntegre de la fossa contra les vinyes¹¹⁶⁴ e contra los musclos.

Axí matex valen molt los ferres cremans, emperò, si s'esdevenia que per aquests edificis o artificis los murs de la força assetgyada foren foredats,

---

¹¹⁶⁴ vinyes] unyes *B*; *om. E*. En realitat, el text de *B* s'ha oblidat d'afegir la *i* llatina, o ja devia mancar en el model. Recordem que el copista de *B* és italià; per consegüent, la paraula no ha de ser-li estranya. Els copistes de *E* i *G*, en canvi, sí que l'hi han trobada i l'han eliminada. La lectura «vinyes» és correcta segons el text llatí.

com d'açò se dupta hom, abans que açò sia fet propri d'aquells murs són execats o alçats edificis de fusta, o, si fer se pot, són edificats murs de pedra, per ço que, si s'esdevenia que aquells qui assetgen entrassen dintre la força, fossen retenguts tancats entre aquells dos murs e, com no's poguessen deffendre per rahó com serien incluyts entre dos murs ab pedres, ells serien destruyts.

Emperò diligentment deu hom guardar que alguna vegada aquells qui assetgen fenyent-se de fugir e en aquesta manera, per espies e per engans, ells esvaexen la força assetgyada. E per amor d'açò, tant tost après del departiment dels enamichs, les forces no deuen ésser lexades ne deu ésser meynsprehada la custòdia o la guarda, ans deuen ésser demanades o cerrades¹¹⁶⁵ les condicions del enamichs per tal que ço que ells no han pogut obtenir manifestament no o puguen obtenir per espies o per falsies.

---

¹¹⁶⁵ cerrades] *om. E.*

Capítol xxiii. En qual manera la nau deu ésser feta o edificada e en qual manera batayla naval o de mar deu ésser feta e a què són ordonades quescunes batayles

En aquest darrer capítol, nós volem recomptar algunes coses de la batayla naval; emperò no cal estar tant envers açò, per tal com moltes coses qui són dites en les altres maneres de batayles poran ésser aplicades a la batayla naval envers aquesta manera de bataylar.

Primerament deu ésser vist en qual manera la nau degya ésser feta, quar la nau edificada o feta malament perex per poca batayla de enamichs. Donques deu hom saber, segons que diu Vegeti, que·ls fusts dels quals és feta la nau no deuen ésser taylats en quescun temps, quar en temps de març e d'april, en lo qual comença habundar la humor en los arbres, no és bo taylor los arbres dels quals deu ésser feta la nau, mas en temps de juliol e d'agost, o encara en algun temps en lo qual la humor dels arbres sia seccada, a aytal obra los fusts deuen ésser taylats. Encara no tant tost com los fust són taylats deu ésser feta d'ells la nau, mas primerament los arbres deuen ésser departits per taules o deu·les hom leixar per algun temps per ço que pusquen ésser seccades, quar si la nau és feta de fust verts, quan la humor lur natural serà fora crida, estrenyen-se los fusts e fan en les naus fenadures obertures, de les quals quax neguna cosa no pot ésser més perillosa en les naus, quar dura cosa és ensems entendre a les batayles navals e posar-se a perills que la nau no sutenga naufragy o perill per les fenadures.

Vist en qual manera los fusts deuen ésser taylats e·n qual manera degen ésser estogyats per tal que d'els nau pusca ésser feta degudament, roman a veure en qual manera en nau ben feta degen ésser fetes batayles.

La batayla naval, quant a algunes coses, a semblant manera de bataylar ab la batayla de la terra cové que·ls batayladors sien bé armats e

encara que sàpien bé defendre si mateys del colps e naffrar los enamichs, axí matex aquestes coses són requestes en batayla naval; ans en tal batayla cové que·ls hòmens sien meylor armats que en terra, quar, com los batayladors de la mar estiguen quax fermats e poch se moguen, meylor poden sustenir lo pes de les armes, perquè lur armadura deu ésser pus fort.

Emperò, quant al present, nós podem nombrar x coses per les quals los batayladors mariners deuen impugnar los enamichs.

La primera cosa és foch, lo qual appel·len incendiari o encenador, quar cové haver moltes olles plenes de pegunta, de soffre, de rasina e d'oli, les quals coses totes deuen ésser mesclades ab estopa, e aquestes olles axí plenes deuen ésser enceses e gitades a la nau dels enamichs, per lo qual gitament la olla és trencada e aquell incendiari crema e encén la nau. E deuen ésser gitades moltes aytals en la nau per ço que de moltes parts la nau pusca ésser encesa, e com aytals són gitades lavors deu ésser feta gran e fort batayla contra les nauxes per tal que no pusca ajudar apagar lo foch.

En après fet, batayla de mar valen molt espies, quar, axí com en terra són posades espies de cavallers qui, sens previsió de lurs enamichs o sens que lurs enamichs no se'n guarden, esvaexen e espaordexen ell e leugerament vençen, axí en la mar, après d'algunes illes, són fetes espies per tal que·ls batayladors mariners, sens previsió dels enamichs, vinent soptosament sobre ells, pus leugerament los vençen.

Encara envers la batayla de la mar deu hom guardar que aquells qui bataylen tostemp facen la nau sua envers lo pregon de les aygües e que enpenguen la nau dels enamichs a la rivera, per tal com aquells qui són tyrats a terra perden la voluntat de bataylar.

Encara més, en l'arbre de la nau deu ésser pengyat i fust lonch, ferrat de quescuna part, a ferir en la nau e aquells de la nau, lo qual fust sia axí com lo moltó ab lo qual són trencats los murs de la ciutat assetgyada, e aquells fust

deu ésser axí ordonat que la ligatura que ell té pusca ésser baxada e levada, quar, fet açò, és major avientena que ab ell pusca ésser ferida axí la nau com aquells qui stan en ella.

Encara en batayla naval deu hom haver còpia de sagites amples, ab les quals deuen ésser taylades les veles dels enamichs, quar, foradades les veles d'aquells e que no poden retenir los enamichs, no poden haver tanta voluntat o tant gran poder de bataylar, ne encara poden axí leugerament partir si·s volen tolre de bataylar.

En après, aquells de la nau han acostumat haver i ferre corp a manera de falç ben taylant, lo qual, acostat a les cordes qui retenen les veles, de continent tayla elles¹¹⁶⁶ e, cahent del arbre, és tolt als enamichs, que no poden axí bataylar, quar per tal trencament de les veles és retuda la nau pus porosa e en alguna manera no val res a bataylar.

Encara les nauxes han acostumat de haver corbeylons de ferre forts perquè, com ells vehen que són més que·ls enamichs, ab aquells corbeylons o ab aquells ganxos partien les naus d'els e no·ls lexen anar.

Encara més en la batayla naval deu ésser ajustada aquesta cautela e hagen moltes olles plenes de calç blancha pulverizada, les qual deuen ésser gitades dalt en les¹¹⁶⁷ /fol. 129 r. naus dels enamichs, les quals gitades e trencades, és levada la pols, axí com damunt havem dit en la batayla de la terra, e sots entra als ulls dels enamichs e axí agreugya ells que quax axí com a cechs ell no poden veure, la qual cosa és fort perillosa en batayla naval, per tal com de tots parts los batayladors, en tal batayla, la vehen que és a ells appereylada la mort; perquè si·ls ulls d'aquells qui batayllen en tal batayla axí són agreugyats per la pols de la caç que ells no poguen veure leugerament, o són mort per los enamichs o són negats en les aygües.

---

¹¹⁶⁶ de continent tayla elles] en continent son tayllades *B*.

¹¹⁶⁷ Al final de foli *B*, hi ha el reclam <naus del ena>.

La ix cautela és haver moltes olles plenes de sabó moll, les quals sobrosament deuen ésser gitades a les naus dels enamichs, e açò sobre aquells lochs en los quals los enamichs estan a deffendre les naus, quar, trencades aquelles olles en tals lochs, aquells lochs, per rahó del sabó moll, són fets axí lisos que ells enamichs, posats aquí los peus, tant tost es leneguen, o allissen o cahen en les aygües.

La x cautela encara és pus mala o pus mortal de totes, quar alguns mariners són atrobats qui longament poden estar o durar sots les aygües. Les nauxes, donques, se deuen ordonar o posar subtilment contra la nau dels enamichs e, amagadament darrer ells, deuen calar algun hom qui longament pusca durar o estar sots les aygües, qui, pres algun foradador o tribanella¹¹⁶⁸ dejús les aygües, deu-se ajustar a la nau dels enamichs e foradar ella en lo fon faent aquí molts forats, los quals forats no poran ésser reparats per los enamichs com l'aygua haurà començat habundar o entrar per ells, la qual aygua habundant perirà a ensems la nau e lls enamichs.

Altres coses deuen ésser observades en la batayla naval, axí com qui sia aquí còpia de pedres; encara de ferres aguts, los quals axí com a pedres són gitats, ab los quals són molt agreugyats los enamichs. Mas, per tal com totes coses aytals són molt particulars, no cahen sots narració, basten, donques, les cauteles les quals nós havem donades envers la batayla naval.

Demostrat en qual manera los fusts dels quals deu ésser feta la nau degen ésser taylats e en qual manera deu hom bataylar en batayla naval, roman que nós declarem a què són ordonades totes les batayles.

Deu donques hom saber que, segons lo philòsoph, nós no bataylam per ço que guerregem mas per ço que nós hagam pau, donques bataylar per la malvestat dels hòmens e per la cupiditat d'aquells pot ésser ordonada a

---

¹¹⁶⁸ foradador o tribanell] tribanella o barrina *E i G*.

plaer¹¹⁶⁹ o a alguna altra satisfacció de ira o de cobegyança, emperò si les batayles són fetes justament e degudament elles deuen ésser ordonades a pau e a concòrdia dels hòmens, e a bé comú, quar axí deuen ésser les batayles en la companya dels hòmens com los beuratges e les phlebothomies o les sangües¹¹⁷⁰ en lo cos humanal, quar, axí com en los cos humanal són moltes humors, axí en la conversació o en la companya dels hòmens cové donar moltes persones e molts hòmens, e axí com, aytant com les humors són igualades en lo cos e no ha aquí sobre pugyament de humors nós no havem ops beuratge, ne sanguia ne sagna, axí, aytant com los hòmens han si mateix degudament e la un no fa injúria a l'altre, no deuen ésser fetes batayles, perquè, axí com per sanguia e per beuratge la sobrefluytat de les humors deu ésser foragitada per a qual és torbada la sanitat del cos, axí per batayles los enamichs deuen ésser aterrats e morts, per los quals és empatxat o robat lo bé comú, e la pau dels ciutadans e d'aquells qui són en lo regne.

Supposat, donques, que·ls reys e·ls prínceps hagen vista batyla o·ls enamichs lurs injustament torben la pau e·l bé comú, no és mal ensenyar a ells tos les maneres de bataylar e tota manera per la qual ells pusquen veure lurs enamichs, la qual cosa tota deuen ordonar al bé comú e a la pau dels ciutadans, quar, si ells entenen o procuren lo bé comú e la pau dels ciutadans, ells merexeran o guanyaran aquella pau eternal en la qual és subiran repòs, lo qual ha promès als seus faels Nostre Senyor Déu, qui és beneyt en tots los segles, ço és, eternament. Amén.

---

¹¹⁶⁹ plaer] plor *E*.

¹¹⁷⁰ phlebothomies o les sangües] sangües *E*. La lectura de *B*, com sempre, és correctíssima respecte al text llatí.

Ací comença la declaració e explanació d'alguns vocables escurs contenguts e posats per lo present doctor, e d'alguns escurament esplanat per nós en lo present libre, los quals vocables no són usats ne acostumats comunament en nostre lenguatge.

Tots aquests vocables següents qui no són bé acomunament o usats en lo nostre lenguatge són conteguts e los demés, replicats en diversos lochs d'aquest libre, e per tal com a lur enteniment ells requiren més a avant altres declaracions que en quescuna obra per lo maestre no són posades, les quals declaracions nós no gosàvem ni devíem mesclar entre les paraules del dit maestre; encara per tal com fora cosa enugyosa declarar e esplanar los dits vocable en quescun loch, nós, no zelant per lo bé comú e de tots, havem proposat declarar ell a part, en fi d'aquest libre (per ço com nós pesam que alguna vegada la present esplanació vendrà en mans d'alguns pus simples com ella sia profitosa a tot lo poble, segons que fa testimoni lo present doctor en lo primer capítol de la primera part del primer libre) per tal que aquells qui al primer libre legiran, si atroben algun vocable escur qui no sia usat comunament segons lo lenguatge vulgar, re- /fol. 129 v. córreguen tan tost a la present declaració o ordonació o explanació, ordonade segons l'orde de les primeres letres, e, si s'esdevé que en aquesta nostra declaració o ordonació sia trobat vocable qui axí matex sia escur e no sia usat comunament, recórreguen per semblant manera a la present taula, quar quescú vocable aytal trobaran declarat sots la letra per la qual comença.

E no-s meraveylen los letrats perquè ací havem declarats alguns vocables qui a ells semblen comuns e usats. Car, si, per rahó de l'ús del latí, qui és lenguatge perfet e propri a declarar les natures de les coses, ells acustumen e usen més vocable propis e fortment entre si mateys rahons e proposicions quax literals en romaç –e en aquesta manera los dits vocables

són a ells comuns—, emperò aytals vocables no serien comuns ne entesos per los simples ydiotes, qui usen solament lo lenguatge vulgar, si és imperfet, per o qual hom no pot declarar vocables ne rahons naturals sens grans multiplicació de paraules, segons que és manifesta cosa en aquesta proposició, *dos accidents d'una matexa spècie no poden ésser en un matex subjet, per tal com los accident són nombrats segons nombres del subjets*, e per açò matex és manifest de molts altres vocables e de moltes altres rahons en diverses sciències en les quals los letrats, e aquells qui usen los térmens d'aquells, alguna vegada parlen algunes rahons en romanç, quax totes de vocables escurs e no usats en lo language comú.

Axí matex no·s meravelen los simples si en diversos lochs d'aquesta esplanació nós havem posats alguns vocables pus acostats a la manera del parlar del llatí que del romanç (axí com deym *actiu, passiu, acompanyable, associable, duyble, sadolable, possible, impossible*, e así de molts altres). Quar la manera del parlar del latí és perfecta e ha moltes maneres de parlar, de les quals una és pus covinent al romanç (*açò pot ésser leugerament portat*, que no *açò és portàtil o duyble*; e pus covinentment *aquell hom és verible*, o *açò es pot fer*, que no *açò és possible*; o *açò no·s pot fer*, que no *açò és impossible*), emperò aquestes maneres són perfetes e comunes en lo llatí, e, per tal com nós érem forçats per pregàries, les quals reputàvem a nós esprés manament de ressemblar aytant com nós poguéssim les dites maneres del latí e del dit doctor en la present esplanació, per amor d'açò la manera de l'esplanar en la present obra quax de tot en tot resembra a la manera del llatí, d'on és treta; fort poques coses variades, perquè seria cosa fort necessària a tot hom qui d'aquesta obra volgués haver enteniment que fos instruyt en la moral filosofia o que hagués algun sufficient informador sobre lo present libre.

[1] **ACCIDENT**. És aquella cosa la qual ha departiment contra sustància e ve en lo subjet e se'n partex sens corrupció del subjet, axí com deym que la calor és accident del cos.

[2] **ACOMPANYABLE** o **ASSOCIABLE**. És apel·lar aquell hom o aquella fembra qui és familiar o viu en companya e no vol estar solitari, e aquesta manera de parlar és semblada a aquella segons la qual nós deym *abominable*, *amicable*, e axí de molts altres vocables semblants.

[3] **ACTIU** o **FAEDOR**. És apel·lat açí aquella cosa qui és activa o faedora en les obres naturals, axí com en la generació de l'hom o de les altres coses animades lo mascle és actiu o faedor propri e la fembra passiu.

[4] **ADOPTIU FILL**. És apel·lat aquell qui és pres o elegit aquí avant en loch de fill.

[5] **AFABILITAT** o **FALAGUERIA**. Pròpiament significa deliable o graciosa parlaria, emperò en aquesta obra comunament és posat per graciosa o plaent conversació com alguna persona conversa o participa graciosament ab los altres e és plaent a tots comunament.

[6] **AFFÀBIL**. És dit aquell qui és galaguer o graciós en paraules o en conversació. É dit *affàbil* de *affabilitat*, així com *falaguer* de *falagueria*.

[7] **AMBICIÓS**. És apel·lat aquell qui és massa cobegys envers béns forans e majorment envers les honors.

[8] **ARESTOCRÀCIA**. És senyoria bona d'alguns molt bons e virtuosos; ço é assaber, quan alguns prohòmens regexen o senyoreregen en algun loch, aytal regiment o aytal senyoria és apel·lada arestocràcia.

[9] ^{/fol. 130 r.} **AUDÀCIA**. Aquest vocable no és pas ací segons comunament hom lo pren per abrivament o per espertea en parlar, ans és açí

pres per espertea, o per abrivament o per ardiment envers los perills o envers les coses terribles o perilloses, e majorment envers los perills de les batayles.

[10] AUSTRAL VENT. Ja és declarat per avant en lo vocable *vent*.

[11] BARBARESCHS. Són appel·lats aquells qui no són ordonats per lyg ans són salvatges o estranys a tota manera d'altra gent.

[12] BATAYLES DE OLIMPI. L'[h]avem declarat en son loch, sobre lo capítol v de la primera part del libre.

[13] BIFFA. És appel·lat una manera de gyn ab lo qual hom trau pedres contra les forces dels castells o de les viles, segons que declara lo mestre: libre iii, part iii^a, cap. xviii.

[14] BOMOLOCH. Ja l'havem declarat en son loch, sobre lo capítol xxx de la segona part del primer libre.

[15] BOREAL VENT. Ja és declarat en lo vocable *vent*.

[16] CAUCASSO. Ja és declarat en son loch, sobre lo capítol ix de la primera partida del primer libre.

[17] CENTURIÓ. És appel·lat aquell qui és posat o senyoregya sobre c hòmens en les guerres o en les batayles.

[18] CERÇ. És declarat per avant en lo vocable *vent*.

[19] CIRCULAR FIGURA. És aquella figura la qual és rodona axí com cercle.

[20] CIVIL. Aquest vocable és dit de ciutat axí com *ciudadà* de ciutat, e, per tal, aquest vocable diu o denomina les coses que pertanyen a la ciutat, axí com *dret civil*, *poder* o *potència civil* e axí de semblants.

[21] CIVILMENT. Aquest vocable és dit de ciutat e vol dir civilment, a manera de ciutat, axí com diu hom *pagesívolment* a manera de pagès.

[22] COMUNICAR. Diu aytant com comunament participar.

[23] COMUNICATIU. És dit de comunicar, axí com deym *participatiu* o participar o *sensitiu* de sentir.

[24] CONJUGABLE. És dit hom o fembra qui pot ésser ajustat per matrimoni, e havem axí posat aquest vocable per esquivar gran multiplicació de paraules, com ell sia moltes vegades replicats e per donar a entendre als letrats la descripció d'Aristòtil.

[25] CONSTÀNCIA o FERMETAT. És virtut per la qual hom està ferm en algun bon propòsit.

[26] CONTENIR. És haver continència. NO CONTENIR. No haver continència.

[27] CONTINÈNCIA. És abstinència de tot vici e de tot peccat, parlant generalment. Mas, pròpiament, continència és tenir si matex en castedat. INCONTINÈNCIA. No tenir castetat.

[26] CONTINENT. És dit aquell qui ha continència o castedat. INCONTINENT. Aquell qui no té castadat.

[29] CONTRACTES. Són apel·lats axí com donar franchament, cambiar una cosa per altra, comprar, vendre, prestar e menlevar alguna cosa.

[30] COSTA. És ací apel·lat quescuna de les iv parts costeres del quadrangle, segons que ja havem exemplificat damunt, sobre lo capítol xvi de la segona part del iii libre.

[31] CUNILLS o CUNILLERES. Són açí dites aquelles vies o aquelles caves fortament amagades dejús terra les quals fan hom per pendre castells, o ciutats o altres forces.

[32] DEGANS. Són açí apel·lats aquells qui són sobreposats a x hòmens en les batayles, si que sien a cavall o a peu.

[33] DEJECTIÓ. És açí appel·lat aquell vici o aquell peccat per lo qual alguns deffallen envers les honors e noblees, humiliant o menyspreant si mateys més que fer no deuen.

[34] DEMOCRÀCIA. És senyoria mala de molts axí com de tot poble. Ço és assaber, com lo poble qui regex o senyoregya no cura del bé de tots segons lurs estament, axí com s'esdevé en Ytàlia o en Lombardia, e d'açò posa declaració lo mestre damunt: libre iii, part ii^a, ii en la fi.

[35] DETRAHEDOR. És aquell qui, contrastant a veritat, publica los mals o ls peccats amagats de son proïsme, o reconta aquells ajustant a ells, o imposa falsos crims, o nega e amaga los béns e les virtuts, o aminve ^{/fol. 130 v.} dels béns manifestos o de les virtuts, o gira e convertex los béns en mals. Aytal és appel·lat detraydor.

[36] DYÒMETRE. És aquella dreta linya qui mesura o trenca per mig la figura circular o altra figura en dues parts eguals, axí com és açí exemplificat en aquestes figures.

[37] DOMINATIU REGIMENT. Ja és declarat per a avant, en la letra *r*.

[38] DRET POSITIU. És appel·lat aquell dret qui és ordonat o posat per les gens.

[39] DUYBLE. És dit açò qui leugerament se lexa portar, o dur o menegyar.

[40] **E**PILEES o SOBREJUST. És appel·lat aquell qui usa més de misericòrdia que de justícia.

[41] EQUIVOCACIÓ. Aquest vocable no és usat en lo vulgar, emperò ell és pròpri e natural, e és equivocació quan alguna dicció algun vocable significa moltes coses.

[42] EXPERIÈNCIA. És conexença certa d'algunes coses singulars o particulars, e d'aquí és dit *experiment* o *experimentalment*.

[43] ESPERT. Aquest vocable és dit alguna vegada d'espertea o de cuyta, axí com deym *aquell hom va espert, ço és assaber, cuytat* o *tost*. Alguna vegada és dit *espert* de experiència o de certa conexença, com algun hom ha vistes e hoydes moltes coses e per aquelles és dit *espert* o *sabent* o *scient* en semblants coses. E a aquest enteniment aquest vocable és posat en diversos lochs d'aquest libre.

[44] ÈTHICA. És sciència la qual tracta de bones costumes.

[45] ETHIMOLOGIA. És declaració d'algun no conegut o menys conegut per altre vocable més conegut o per altres vocables més coneguts en un matex lenguatge o en diversos. Axí com deym que *servent* és dit ésser *servat*.

[46] EUTRAPELIA. És virtut per la qual hom ha degudament e mesuradament si matex en joch o en alegria.

[47] EXISTÈNCIA. Aquest vocable és natural e propi, jatsia que n o sia usat en lo vulgar, e és dit *existència*, de ésser e de star, axí com deym *aparència*, de *aparèxer* e *continència* de *contyenir*.

[48] FAULA. És apel·lada aquella ystòria que hom reconta alguna vegada la qual no és veritable en si neha semblança de veritat.

[49] FLUÈNCIA. És habundància corrent o devallant d'alt. INFLUÈNCIA. És habundància dintre devallant o corrent.

[50] FORMOSITAT. És bellea qui està en concordança o en proporció del membres, segons que és declarat per lo mestre damunt: libre primer, part ii, cap. xxiv.

[51] FORSICULAR¹¹⁷¹, FORMA. És apel·lada aquella forma o aquella figura qui és feta a manera de tesores, segons que havem esmplat damunt, sobre lo capítol xii de la iii^a part del iii libre.

[52] GEÒMETRE. És dit aquell qui és instruyt en sciència de geometria.

[53] GEOMETRIA. És sciència de les mesures de la Terra.

[54] GRAMÀTICA. És sciència de bé escriure, bé pronunciar o parlar e de bé ordonar paruaes.

[55] HÀBIT de la ànima o de l'enteniment. És lo concebiment d'alguna qualitat, axí com de sciència o de virtuts.

[56] JACTADOR. És dit aquell qui es dóna jactància, o vana glòria o laor vana.

[57] JACTÀNCIA. És arguyt o supèrbia, vana glòria o laor vana.

[58] ICHONOMIA. És disposició, o ordonació o regiment de casa o de companya.

[59] ICHONÒMICA. És sciència o saviesa per la qual hom sap dispensar, ordonar o regir la pròpia casa o la pròpia companya.

[60] ^{/fol. 131 r.} ICONÒMICH. És dit aquell qui és dispensador, distribuydor o ordonador de la pròpia casa o de la pròpia companya.

[61] IL·LIBERAL. És apel·lat aquell qui no és liberal o franch ans és escàs o avar.

[62] INFLUÈNCIA. Ja és declarat sot la letra *F*, vocable *fluència*.

[63] INMOBIBLE o IMMÒBIL. És dit ço quei no es pot moure.

---

¹¹⁷¹ Cf. nota 1127.

[64] INPORTABLE. És dit ço que hom no pot portar o sustenir.

[65] IMPOSSIBLE COSA. És apel·lat ço qui no pot ésser fet.

[66] INSACIABLE o NO SADOLABLE. És dit aquell qui·s no pot sadollar d'algun desig.

[67] INSENSAT. És dit aquell qui és derahonat o qui no usa de rahó per ço com no ha seny ans és orat.

[68] INTEL·LIGENCIA o INTEL·LIGÈNCIES. Són apel·lats aquí Déus, los àngels e les ànimes separades.

[69] INTEMPERÀNCIA o DESTEMPERÀCIA. És dita contra temperança, quar *intemperat* o *no temperat* és dit aquell qui no ha temperança o temperament envers les coses delitables dels senys corporals, e principalment del tocar e del testar.

[70] JUSTÍCIA COMUNICATIVA. Ja és declarat per lo mestre damunt: libre primer, part ii^a, capítol xi.

[71] JUSTÍCIA DISTRIBUTIVA. Ja és declarat per lo mestre damunt: libre primer, part ii, capítol xi.

[72] JUSTÍCIA LEGAL. És aquella justícia o aquell dret lo qual és manat per la ley, segons que és declarat per lo mestre damunt: libre primer, part ii^a, cap. x e xi.

[73] JUST LEGAL. És dit aquell qui·s delita en fer ço que la ley mana, segons que és declarat per lo mestre damunt: libre primer, part ii, capítol xi.

[74] LEGAL. Aquest vocable és dit de ley o de lig, e deuríem dir, de *ley*, *leyal*; mas, per tal com aquest vocable, *leyal*, comunament entre nós posa per fael, per amor d'açò, per fer departiment de la un a l'altre, nós deym de *ley* o de *lig*, *legal* e no deym *leyal*.

[75] LEY o LIG. Havem esplanat indifferentment per ço com se diu comunament, emperò pus propri parlar és a nós *lig* que no *ley*.

[76] MAGNANIMITAT. És aquella virtut per la qual hom és dit haver gran coratge envers grans honors.

[77] MANSUETUT o SIMPLEA. És ja declarat per lo mestre damunt: libre i, part ii^a, capítol iii, e capítol xxvii, e part iii, capítol primer, posa lo mestre la sua equivocació.

[78] MANS. Aquest vocable és dit e devallat de mansuetut, axí com *simple*, de *simplea*. En l'aragonès lenguatge és més usat, on diuen *manso* o *manedo*, ço és assaber, simple o suau.

[79] MAREYAR. Aquest vocable havem ja declarat en son loch, sobre lo capítol xii de la primera part del segon libre.

[80] MASSARÍCIA. Aquest vocable havem ja declarat en son loch, sobre lo capítol xii de la iii^a part del ii libre.

[81] MATHEMÀTHICA. És sciència la qual tracta de les quantitats separades de tota matèria.

[82] MATHEMÀTHIC. És dit qui és instruyt en sciència de mathemàtica.

[83] MELODIA. És apel·lat algun dolç cant e delitable.

[84] MOLTÓ. És posat damunt per algun artifici o edifici de fusta ab què hom combat les forces, segons que declara lo mestre damunt: libre iii, part iii^a, capítol xix.

[85] MONARCHA. És aquell qui és príncep d'una ciutat o príncep singular qui poseés singular senyoria sobre tots, axí com fo Alexandre envers los grechs e Juli envers los romans.

[86] MONARCHIA. És senyoria o poder singular, principal o major.

[87] MONÒSTICA. És sciència qui és del regiment d'un hom per ço com ensenya en qual manera hom degya regir si matex.

[88] MOVIBLE o MÒBIL. És dit ço que es pot moure.

[89]^{fol. 131 v.} MÚSICA. És sciència la qual tracta de vous e de les proporcions de les vous.

[90] NÈMESIS. És passió per la qual hom és indignat e ha dolor de les prosperitats dels mals, segons que ja és declarat damunt per lo mestre: libre primer, part iii^a, capítol x.

[91] NEMESIT. És apel·lat aquell qui té migyania entre envegya e plaenteria, e ha goig de les prosperitats dels bons e ha dolor de les prosperitats dels mals, segons que declara lo mestre: libre primer, part iii, capítol xi.

[92] NO. Aquesta negació alguna vegada és damunt posada negativament, axí com deym *si no és virtuós no és rey*, e altres vegades ella és posada privatiment e fa composició ab ço que priva o nega, axí com deym *no cura no glòria no ira* e axí de molts altres, car aytal negació privant no és presa d'aquella negació *non*, ans és presa d'aquella preposició *in*.

[93] NUDRIMENT. Aquest vocable és posat en aquesta explanació en dues maneres, ço és assaber, naturalment e moralment. Naturalment, nudriment és posat per vianda del cos. Moralment, és posat per bona custuma o per alguna virtut, e, per tal com aquest vocable serà atrobat, deu hom guardar a l'enteniment de les altres paraules qui van davant e qui's següen, quar per aquelles hom haurà enteniment d'aquest.

[94] OBGET. És apel·lada aquella cosa o aquella matèria la qual primerament és representada a la potència de la ànima e mou ella a obrar

segons la sua virtut, axí com la color és obget de la vista, el so de l'hoir e axí dels altres.

[95] OLIGARCHIA. És apel·lada la senyoria mala d'alguns mals richs, axí com alguns molt ensems regexen e senyoregen en algun loch e no curen del bé comú de la gent, ans curen més de lur bé prori e constrenyen o destruen los altres, segons que açò declara lo maestre damunt: libre iii, part ii^a, capítol ii.

[96] ORGUE o INSTRUMENT. Aquest vocable no és posat açí per instruments de música, mas orgue o instrument és alguna arma ordonada a deffensió de l'honor de l'hom, o algun artifici o algun membre corporal ordonat a alguna altra necessitat de l'hom.

[97] PALUÇOS. Són apel·lats alguns lochs ayguals on se fa lo fe o la pastura de les bísties.

[98] PARTICULAR. Aquest vocable és dit de *part*, quar paricular és cosa parcial o departida d'altre.

[99] PASSIONALS PARUALES. Són aquelles per les quals aquells qui pladegen davant lo jutge provoquen ell a hoy o a ira contra los adversaris e a benignitat o a misericòrdia envers si matex en lo juy.

[100] PASSIU PROPI. És apel·lat ací aquella cosa qui és pacient o sustentent en les obres naturals, axí com en la generació de hom e de les altres coses animades la fembra és dit passiu propri e'l mascle és dit actiu o faedor propri.

[101] PATERNAL REGIMENT. És declarat per a avant, sots la letra *R*, vocable *regiment paternal*.

[102] PEDAGUCH. És apel·lat aquell maestre qui mena e nudrex l'infant en estudi.

[103] PERSPECTIVA. És sciència sots geometria la qual tracta la línya visual o de línya radiosa.

[104] PIRAMIDAL FORMA. És alguna figura la qual se leva o comença d'ample e fenex en agut, a manera de flamma de foch, segons que ja havem exemplificat en son loch, sobre lo capítol xii de la iii^a part del iii libre.

[105] PLAENTERIA. Pot ésser en dues maneres: o en la conversació o en lo coratge d'algú. De la primera manera de planteria, segons la qual algú és plaent e alegre en la sua conversació, parla lo mestre damunt: libre primer, part ii^a, capítol xxviii. De la segona manera de plaenteria, ço és assaber, de plaenteria de coratge, segons la qual algun ha goyg e plaer de totes prosperitats, parla damunt: libre primer, part iii^a, capítol xi.

[106] POETA. És apel·lat aquell qui feny e fa dictats.

[107] POLICIA. És sciència de regiment de molts o de regiment de ciutat. Policia quax vol aytant dir com ordonació de ciutat quant a totes les senyories qui són en ella, e primerament quant a la major senyoria que senyoregya a les altres, segons que declara lo mestre damunt: libre iii, part ii, capítol ii.

[108] ^{/fol. 132 r.} POLÍTICHAMENT VIURE. Ço és, a manera de ciutat o de vila, viure.

[109] POLÍTHIC. És aquell qui ha sciència de policia, o políthic és dit aquell qui viu e està in ciutat e entre molts.

[110] PORTÀTIL. És dit ço qui leugerament se lexa portar.

[111] POSSIBLE COSA. És dit ço que fer se pot. IMPOSSIBLE, ço que fer no·s pot.

[112] POTÈNCIA. Aquest vocable alguna vegada és pres o posat per alguna partida de la ànima intel·lictiva: potència volitiva. Alguna vegada, per

alguna partida de la ànima sensitiva, axí com per quesquí dels v senys corporals, axí com deym potència visitiva, potència auditiva e axí dels altres. Alguna vegada, per poder o senyoria, e, jatsia que en aquest enteniment no sia molt acostumat en lo vulgar, emperò, segons les escriptures, *potència*, en lo llatí, és posat per gran poder o per gran senyoria. E a quesquens d'aquests enteniments lo dit vocable és posat en diversos lochs d'aquest libre.

[113] PRÀTHICA SCIÈNCIA. És aquella la fi de la qual és obra.

[114] PRÀCTIC ENTENIMENT. És aquell qui estudia o pensa los principis d'alguna sciència per entenció e per fi d'obrar.

[115] PRIMERIA o PRIORITAT. Ja és departida e declarada per lo mestre damunt: libre ii, part primera, capítol iii.

[116] PUDÍCIA. Segons aquest mestre, és castedat entega no solament refrenant o abstinent-se de les obres luxurioses, com fa aquell qui és dit cast, ans encara reffrenant los senyals o ls comportaments qui mouen hom a les dites obres, per o qual refrenament és dit púdich o honest, e per rahó d'aquesta differència nós, explanant damunt, som forçats de dir *pudícia* e *púdich* e no *castedat* ne *cast*; quar, jatsia que pudícia sia castedat, emperò no per lo contrari, quar tota castedat no és pudícia, per ço com algun pot ésser cast en si qui emperò no reffrena los comportaments perquè ell no és púdich o no ha pudícia. Emperò, largament prenent aquest vocable, *pudícia* és posat en algun loch per *castedat*.

[117] PÚDICHS o PÚDIQUES. Són dits de pudícia, axí com cast, de castedat, quar púdichs són aquells qui han o tenen pudícia qui són casts d'obra e honests de senyals o de comportaments.

[118] **R**AREFACIÓ o RARETAT. Aquests vocables no són acostumats o usats en lo nostre lenguatge vulgar, emperò ells són naturals e propis, e dien o signifiquen *ampliació*, *examplament no espessura* o *no*

constipació de parts en alguna cosa material, axí com nós vehem, per exemple, en la espongya, en la estopa e en moltes coses semblants qui no han les parts axí espesses o constipades com la pedra o'l ferre.

[119] REGIMENT DOMINATIU o de senyor. És aquell per lo qual senyor deu regir servens.

[120] REGIMENT MATRIMONIAL. És aquell per lo qual lo marit deu regir sa muyler.

[121] REGIMENT PATERNAL. És aquell per lo qual lo pare deu regir los fills.

[122] REGIMENT SERVIL. És aquell per lo qual los servens deuen ésser regits.

[123] *RETHÒRICA*. És sciència axí apel·lada quax per còpia o per habundància de parlar o de dir, e és sciència de bé ordonar paraules o ordonadament parlar.

[124] *RETHÒRICH*. És aquell qui ha sicència de rethòrica.

[125] *SEPTENTRIONAL PARTIDA*. És aquella qui és de part de les vii¹¹⁷² esteles les quals, lo cel girant, par que vagen o sien portades lo cap ressubinat.

[126] *SEPTENTRIONAL VENT*. És declarat per avant en lo vocable *vent*.

[127] /^{fol. 132 v.} *SORT*. És aquí pres per esdeveniment, per cas o fortuna.

[128] *SPECULATIU ENTENIMENT*. És aquell qui pena o studia los principis d'alguna sciència per entenció o per fi de saber.

---

¹¹⁷² Modest Prats posa viii per error.

[129] SPECULATIVES SCIÈNCIES. Són aquelles la fi de les quals és saber.

[130] SUBJET. És aquí apel·lat aquella matèria en la qual ha ésser l'accident.

[131] TACITURNITAT. És pres o posat aquí per aquella qualitat per la qual algú reté si mateix o per la qual és fet poch parlar.

[132] TETHRÀGON. Ja és declarat e exemplificat en són loch damunt, sobre lo capítol xxii de la ii part del primer libre.

[133] TYRAN. És apel·lat aquell rey o aquell senyor qui és massa fort, malvat, cruel, qui turmenta e constreny lo poble.

[134] TYRANIA. És apel·lada la senyoria malvada, massa fort e cruel del tyran, segons que declara lo mestre damunt: libre iii, part ii^a, capítol ii e viii.

[135] TYRANIZAR. És apel·lat lo malvat regiment del tyran.

[136] TONS. Aquí són apel·lats sons de música.

[137] TRABUCH. És apel·lat una manera de gyn qui trau gran pedres contra les forces dels castells e de les viles e trau pus dret que negun altre, segons que declara lo mestre damunt: libre iii, part iii^a, capítol ii e viii.

[138] TRIPANT. És apel·lada una manera de gyn qui trau gran pedres contra les forces dels castells e de les viles e trau pus dret e pus lony que biffa ne que trabuch, segons que declara lo mestre damunt: libre iii, part iii^a, capítol xviii.

[139] VENT AUSTRAL. És quell vent qui ve de la part del migjorn del sol ponent ha un altra qui ha nom *austro-affricà* o *labeyg*, e alguna vegada quesquí d'aquests dos vents col·laterals és pres per lo principal e apel·lat *migjorn*, per tal com són acostat a aquell principal, la un deçà e l'altre dellà, e

en aquesta manera lo pren lo mestre per un vent damunt, libre ii, part i^a, capítol xviii; emperò ells han gran departiment, segons que és declarat en la figura dels vents.

[140] VENT BÒREAS. És aquell vent qui ve a nós de la part de septentrió envers sol ixent. E aquest vent en altra manera és apel·lat *aguil*.

[141] VENT CERÇ. És aquell vent qui ve a nós de la part de septentrió envers sol ponent.

[142] VENT SEPTENTRIONAL. És aquell vent qui ve a nós de la part de França o per la part septentrional, lo qual vent se leva del cercle de les vii esteles les quals, lo món girant si mateis, par que sien portades lo cap resubinat. E aquest vent ha dos vent col·laterals o acostat: de la part d'orient, ha un vent qui és apel·lat *aguil o bòreas o theló*; de la part de sol ponent, ha un altre qui és apel·lat *cerç*, e per tal com aquest iii vents són fets naturalment e regnen més en hivern, alguna vegada hom no fa¹¹⁷³ departiment entre ell, ans lo pren hom per un vent e diu hom *cerç o tremuntana*, e segons aquesta manera pren lo mestre aquests iii vents per un vent damunt: libre ii, part i^a, capítol xvii.

[143] VERTIBLE. És apel·lat ço qui es pot girar, e és dit *aquell hom és veritable* qui en si no ha fermetat ans és de molts enteniments, adés d'un, adés d'altre, segons que en lo primer libre, e iii^a part e ii capítol.

[144] ZEL. És passió qui retorna a amor e és alguna gran amor per la qual algun és dit *zelós, zelant*, segons que el mestre declara damunt, en lo primer libre, e iii part e x capítol. Alguns usen mal aquest vocable com dien *gelós*, car deuen dir *zelós*, e és dit aquell zelós qui ama tant alguna persona que en ella no vol altra companyia.

---

¹¹⁷³ Om. M. Prats.

*Qui scripsit scribat semper cum Domino vivat, vivat in celis Prebere
Johannes de Baldecta de Calabria Oriundus Paule amico fideli. Anno
Domini ·m·cccc· xi die septimo mesi februarii fuit completum liber iste Deo
gratias. Amen.*

Fol. 133 r.

austre o migjorn *(superior rosa)*

(cantó esquerre)

euro austre

euro

sot soli o sol hixent

vultorno o beltorno

àguil o bòreas o theló

(cantó dret)

austre affricà o labeig

affricà

fanonyó o sol ponent¹¹⁷⁴

char

cerç

septemtrió o tremuntana¹¹⁷⁵ *(inferior rosa)*

---

¹¹⁷⁴ fanonyó o sol ponent] sol ponent o fanoyll o tremuntana *E*.

¹¹⁷⁵ Septemtrio o Tremuntana] om *E*.